

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

Ненад С. Крцић

**ЈЕЗИЧКО-СТИЛСКЕ ОДЛИКЕ
КРИТИЧКО-ПОЛЕМИЧКОГ ДИСКУРСА
У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ
(НА МАТЕРИЈАЛУ ФИЛОЛОШКИХ ТЕКСТОВА)**

докторска дисертација

Београд, 2023.

UNIVERSITY OF BELGRADE

FACULTY OF PHILOLOGY

Nenad S. Krcić

**LINGUISTIC AND STYLISTIC FEATURES OF
CRITICAL-POLEMICAL DISCOURSE
IN MODERN SERBIAN LANGUAGE
(ON THE MATERIAL OF
PHILOLOGICAL TEXTS)**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2023

УНИВЕРСИТЕТ В БЕЛГРАДЕ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Ненад С. Крцић

**ЛИНГВОСТИЛИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ
КРИТИЧЕСКОГО-ПОЛЕМИЧЕСКОГО ДИСКУРСА
В СОВРЕМЕННОМ СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ
(НА МАТЕРИАЛЕ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ)**

Докторская диссертация

Белград, 2023.

Подаци о ментору и члановима комисије

Ментор:

проф. др Јелена Јовановић Симић, редовни професор Филолошког факултета Универзитета у Београду

Чланови комисије:

- 1.
- 2.
- 3.
- 4.

Датум одбране:

Реч захвалности

У току израде ове дисертације веома ми је значила подршка моје менторке – проф. др Јелене Јовановић Симић, којој се топло захваљујем на стрпљењу, разумевању, прихватању мојих идеја, удруживању снага, мотивацији, увек срданим разговорима, али пре свега, на томе што верује у мене.

Такође, захваљујем се и проф. др Рајни Драгићевић на томе што ми је отворила врата науке и што ме стално подсећа да су ми она широм отворена, а својим радом опомиње да од себе морам да тражим више.

Хвала мојој породици и пријатељима, који су навијали из прикрајка и сачували успомену на мој лик упркос вишевековној раздвојености.

Хвала Весни Николић и Валентини Илић што су ми својим искуством на изради дисертације помогле да довршим своју.

Коначно, највећу захвалност дугујем Л., за највећи терет који је ико икада понео и најјачи ветар у леђа.

Ненад Крцић

Језичко-стилске одлике критичко-полемичког дискурса у савременом српском језику (на материјалу филолошких текстова)

Резиме

Предмет ове дисертације јесу језичко-стилске одлике критичко-полемичког дискурса у савременом српском језику на материјалу филолошких текстова. Анализа је спроведена на 175 текстова – лингвистичких критика, расправа и полемика објављених од 1950. до 2021. године у српској научној периодици и публицистици. Циљ рада је да се испитају микроструктурни аспект (морфолошке, синтаксичке, лексичко-семантичке, фразеолошке и фигуративне одлике), типови аргументације, прагматички аспект и макроструктурни аспект (структура текста и жанровске одлике) овог типа дискурса. У анализи се полази од дискурсностилистичког приступа као начелног, у оквиру кога се даље хијерархизују ужи приступи: системскограматички, лингвостилистички и општестилистички приступ; текстуалнолингвистички и текстуалностилистички приступ; фазистилистички приступ.

Анализа показује да критичко-полемички дискурс представља врсту јавног конфликтног дискурса који се заснива на реакцији једног текста на други, по принципу негативног односа. У полемичкој размени издвајају се четири учесника: полемичар 1, полемичар 2, редакција као посредник и секундарни реципијент. Полемичка размена темељи се на односу речи-окидача (тригера) и полемичке реакције. Темељне одлике овог дискурса јесу употреба негације (синтаксичке, лексичке, имплицитне) и супротних логичких односа; такође, срећу се и појаве попут полемичког услова, полемичке дисјункције, полемичког преименовања и сл. На фигуративном плану издвајају се нарочито фигуре негације, еуфемизми и дисфемизми. Употреба језичких и стилских средстава показује истакнуту експресивно-емоционалну функцију овог дискурса. На плану аргументације уочене су различите врсте *ad rem* и *ad hominem* аргумената. Међу жанровима уочава се континуум од критичких ка полемичким типовима.

Кључне речи: критика, расправа, полемика, полемички дискурс, реч-окидач, дисфемизација, аргументација, полемички стил, стилистика, српски језик.

Научна област: наука о језику; српски језик.

Ужа научна област: савремени српски језик; стилистика; анализа дискурса.

УДК број:

Linguistic and stylistic features of critical-polemical discourse in the modern Serbian language (on the material of philological texts)

Abstract

The subject of this dissertation is linguistic and stylistic features of the critical-polemical discourse in the contemporary Serbian language based on the material of philological texts. The analysis was conducted on 175 texts - linguistic critics, debates and polemics published from 1950 to 2021 in Serbian scientific journals, weekly and daily newspapers. The aim of the paper is to examine the microstructural aspect (morphological, syntactic, lexical-semantic, phraseological and figurative features), types of argumentation, pragmatic aspect and macrostructural aspect (text structure and genre features) of this type of discourse. The analysis starts from the discourse-style approach as the initial one, within which the narrower approaches are further hierarchized: grammatical, linguistic stylistics and general stylistic approach; textual-linguistic and textual-stylistic approach; fuzzy-stylistic approach.

The analysis shows that the critical-polemical discourse represents a type of public conflict discourse based on the reaction of one text to another, according to the principle of negative relationship. In the polemical exchange, four participants are distinguished: polemicist 1, polemicist 2, the editorial office as a mediator and a secondary recipient. The polemical exchange is based on the relationship between the word-trigger and the polemical reaction. The fundamental features of this discourse are the use of negation (syntactic, lexical, implicit) and opposite logical relations; also, phenomena such as polemical condition, polemical disjunction, polemical renaming, etc. are encountered. On the figurative level, figures of negation, euphemisms and dysphemisms stand out in particular. The use of linguistic and stylistic devices show the prominent expressive-emotional function of this discourse. On the level of argumentation, different types of *ad rem* and *ad hominem* arguments were observed. Among the genres, a continuum can be observed from critical to polemical types.

Key words: critics, discussion, polemic, polemical discourse, trigger word, dysphemization, argumentation, polemical style, stylistics, Serbian language.

Scientific field: linguistics; Serbian language.

Scientific subfield: stylistics; discourse analysis.

UDC number:

САДРЖАЈ

1. УВОД	1
1.1. Предмет анализе	1
1.2. Циљеви и задаци анализе	2
1.3. О корпусу	3
1.4. Структура рада	5
2. ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР И ТЕРМИНОЛОШКО-ПОЈМОВНИ АПАРАТ	6
2.1. Дискурсна стилистика	6
2.1.1. Лингвостилистички приступ	10
2.1.2. Општестилистички приступ	11
2.1.3. Текстуалнолингвистички и текстуалностилистички приступ	11
2.1.4. Фазистилистички приступ	12
2.2. Закључак о теоријско-методолошком оквиру и термилошко-појмовном апарату.....	15
3. ДОСАДАШЊА ИСТРАЖИВАЊА КРИТИЧКО-ПОЛЕМИЧКОГ ДИСКУРСА.....	17
3.1. Дијалектика и реторика	19
3.1.1. Закључак о дијалектици и реторици.....	23
3.2. Еристичка дијалектика	23
3.2.1. Закључак о еристичкој дијалектици	30
3.3. Савремена литература.....	30
3.3.1. Фелман о полемичком дискурсу	30
3.3.2. Проучавања конфликтног дискурса у англосаксонској литератури	32
3.3.3. Типови полемике и полемички потези (Даскал 1998, 2001)	36
3.3.4. Закључак о прегледу савремене литературе	42
3.4. Преглед хрватске литературе.....	44
3.4.1. <i>Умијеће оспоравања</i> К. Багића (1999).....	44
3.4.2. Појединачни радови хрватских аутора о критичко-полемичком дискурсу.....	53
3.4.2.1. Бадурина о основним полазиштима у проучавању полемике (2008)	53
3.4.2.2. Бадурина о имплицитној и експлицитној полемичности (2010).....	55
3.4.2.3. Бадурина и Прањковић о дијалогу (2014)	57
3.4.2.4. Паласић и Иванетић о еуфемизмима у критичким приказима/рецензијама	59

3.4.2.5. Бадурина и Палашић о аргументацији у полемичком дискурсу (2016).....	62
3.4.2.6. Палашић и Иванетић о индикаторима емоција у полемици (2016).....	67
3.4.2.7. Палашић и Иванетић о аутореференцији у полемичком тексту (2017).....	70
3.4.2.8. Бадурина и Палашић о језикословним темама у хрватској полемици (2018).....	74
3.4.2.9. Полемика у зборнику <i>Хрватски језик 1950-их</i> (2021)	76
3.4.3. Закључак о прегледу хрватске литературе.....	78
3.5. Преглед домаће литературе.....	81
3.5.1. Критика и полемика у српској књижевној теорији.....	81
3.5.2. Језик и стил критика, приказа и рецензија.....	87
3.5.3. Критика и полемика у журналистичкој литератури	90
3.5.4. Вуков полемички стил	92
3.5.5. Аргумент ауторитета.....	98
3.5.6. Дискурсне и текстовне одлике новинске полемике	100
3.5.7. Даничићев полемички стил	102
3.5.8. Полемички стил Данила Киша.....	107
3.5.9. Полемике деведесетих година XX века.....	111
3.5.10. Закључак о прегледу домаће литературе	112
3.6. Закључак о прегледу литературе	115
4. МИКРОСТРУКТУРНИ АСПЕКТ КРИТИЧКО-ПОЛЕМИЧКОГ ДИСКУРСА	121
4.1. Граматички аспект	121
4.1.1. Компарација	121
4.1.1.1. Компарација придева и прилога негативног значења.....	121
4.1.1.2. Компарација придева и прилога позитивног значења	125
4.1.1.3. Закључак о компарацији у критичко-полемичком дискурсу	128
4.1.2. Форма излагања	128
4.1.2.1. Прво лице	128
4.1.2.2. Треће лице	133
4.1.2.3. Друго лице множине	134
4.1.3. Употреба глаголских облика	139
4.1.4. Полемичка употреба одредбених реченичних конституената.....	141
4.1.5. Синтаксичка негација.....	145
4.1.5.1. Негација с интензификаторима <i>ни, нити</i>	147

4.1.5.2. Негација са предлогом <i>без</i>	148
4.1.5.3. Двострука негација у критичко-полемичком дискурсу	150
4.1.5.4. Емфатичка негација	154
4.1.5.5. Имплицитна негација на синтаксичком плану	157
4.1.5.6. Функције синтаксичке негације	157
4.1.5.7. Негација праћена узрочном клаузом	162
4.1.5.8. Синтаксичка негација у тексту	163
4.1.6. Адверзативни унутарисказни односи	165
4.1.6.1. Адверзативност и негација	167
4.1.6.2. Градационе конструкције	171
4.1.6.3. Адверзативност концесивних клауза	174
4.1.7. Дисјунктивни унутарисказни односи	175
4.1.8. Интерогативност	178
4.1.8.5. Реторичка питања	184
4.1.9. Екскламативност	192
4.1.10. Полемички услов (полемичка хипотеза)	197
4.1.11. Елипса	206
4.1.12. Парентезе	207
4.1.13. Синтаксичка парцелација	209
4.1.14. Закључак о граматичком аспекту критичко-полемичког дискурса	210
4.2. Лексичко-семантички аспект	216
4.2.1. Лексичка негација	216
4.2.1.1. Негација префиксом <i>без-</i>	223
4.2.1.3. Негиране лексеме у саставном односу	227
4.2.2. Негативна квалификација (дисквалификација)	228
4.2.2.1. Имплицитна лексичка негација	228
4.2.2.1.1. <i>Изоставити, пропустити/пропуштати, пропуст</i>	229
4.2.2.1.2. <i>Заобићи/заобилазити</i>	230
4.2.2.1.3. <i>Грешити, погрешити, варати се, грешка, погрешка, омашка, превид, превидети/превиђати</i>	230
4.2.2.1.4. <i>Дуговати, дужан</i>	232
4.2.2.1.5. <i>Површан, површно, површност</i>	232
4.2.2.1.6. <i>Произвољан, произвољно, произвољност; одокативан, одокативно; паушално</i>	233
4.2.2.1.7. <i>Промашај, промашити, промашен, испромашивати се</i>	234

4.2.2.1.8. <i>Штета</i>	235
4.2.2.1.9. <i>Заблуда</i>	236
4.2.2.1.10. <i>Измислити, измишљање, измишљотина</i>	236
4.2.2.1.11. <i>Апсурд, апсурдно</i>	237
4.2.2.1.12. <i>Сувишно, сувишан</i>	238
4.2.2.1.13. <i>Крив, криво, искривити, искривљено</i>	238
4.2.2.1.14. <i>Кривотворити, кривотворина; фалсификовати, фалсификат</i>	239
4.2.2.1.15. <i>Противречност, контрадикција, парадокс</i>	240
4.2.2.1.16. <i>Конструкција (конструисање)</i>	240
4.2.2.1.17. <i>Нагађати, нагађање</i>	241
4.2.2.1.18. <i>Наopak</i>	241
4.2.2.1.19. <i>Тешко</i>	242
4.2.2.1.20. <i>Остали примери имплицитне негације</i>	242
4.2.2.1.21. <i>Употреба имплицитне и експлицитне негације</i>	244
4.2.2.2. <i>Негативно конотирана лексика</i>	245
4.2.2.3. <i>Придеви изведени од презимена</i>	248
4.2.2.4. <i>Експресивна квантификација (експресивни партикуларизатори)</i>	249
4.2.2.5. <i>Негативне квалификације у саставном односу (двочлане форме)</i>	250
4.2.2.6. <i>Низање негативних квалификација</i>	252
4.2.3. <i>Лексика којом се именује реакција опонента</i>	253
4.2.4. <i>Лексика којом се означава излагање опонента</i>	258
4.2.4.1. <i>Распричати се, распредати, разглабати, приповедати</i>	258
4.2.4.2. <i>Афирмисати, промовисати; инсистирати; сервирати, пропагирати; наметати, подметати</i>	259
4.2.4.3. <i>Приписати / приписивати</i>	260
4.2.4.4. <i>Ликовати, ликовање</i>	262
4.2.4.5. <i>Карикирати, карикирање</i>	262
4.2.4.6. <i>Забашурити</i>	262
4.2.5. <i>Лексеме које означавају емоције</i>	263
4.2.6. <i>Именовање опонента</i>	267
4.2.7. <i>Реч-окидач (тригер)</i>	269
4.2.8. <i>Индивидуализми (хапакси) у критичко-полемичком дискурсу</i>	272
4.2.9. <i>Колоквијална лексика у критичко-полемичком дискурсу</i>	274
4.2.10. <i>Фигуративна употреба лексике</i>	275

4.2.11. Закључак о лексичко-семантичком аспекту критичко-полемичког дискурса.....	285
4.3. Фразеолошки аспект критичко-полемичког дискурса	290
4.3.1. Фразеолошка негација.....	290
4.3.2. Фразеолошка дисквалификација.....	291
4.3.3. Друге функције фразеологизама у критичко-полемичком дискурсу	293
4.3.4. Фразеолошка транслокација.....	297
4.3.5. Фразеолошка парафраза: експанзија и супституција.....	299
4.3.6. Фразеологија у ширем смислу: полемичке максиме.....	300
4.3.7. Друге појаве у вези с фразеологијом у критичко-полемичком дискурсу.....	301
4.3.8. Закључак о фразеолошком аспекту критичко-полемичког дискурса.....	302
4.4. Фигуративни аспект критичко-полемичког дискурса	304
4.4.1. Синтаксичке фигуре	304
4.4.1.1. Полемички епитет	304
4.4.1.2. Емфатички полиптотон.....	305
4.4.1.3. Полемичка кумулација.....	305
4.4.1.4. Амплификација.....	306
4.4.2. Семантичке фигуре.....	308
4.4.2.1. Фигуре аналогije	308
4.4.2.1.1. Поређење	308
4.4.2.1.2. Аналогija.....	309
4.4.2.1.3. Персонификација.....	311
4.4.2.1.4. Алгоритија.....	312
4.4.2.2. Фигуре хармоничног противуречја	313
4.4.2.2.1. Контраст	313
4.4.2.2.2. Оксиморон и парадокс	317
4.4.2.3. Фигуре негације: иронија и њене подврсте	318
4.4.2.3.1. Иронија	319
4.4.2.3.1.1. Графостилистичка иронија	323
4.4.2.3.1.2. Харијентизам и астеизам	324
4.4.2.3.1.3. Сарказам	326
4.4.2.3.1.4. Дијасирам	333
4.4.2.3.1.5. Мимеза и миметички дијасирам	335
4.4.2.3.1.6. Претериција.....	337

4.4.2.4. Фигуре суспензије и промоције	340
4.4.2.4.1. Еуфемизам (перифрастички и литотизирани) и полуеуфемизам	340
4.4.2.4.2. Дисфемизам.....	344
4.4.2.4.4. Полемичка алузија.....	348
4.4.2.4.5. Хипербола	350
4.4.2.4.6. Градација	352
4.4.2.5. Лудичке фигуре	356
4.4.2.5.1. Каламбур (игра речи)	356
4.4.2.5.2. Парафраза	358
4.4.2.5.3. Полемичка антономазија (полемичко именовање)	359
4.4.3. Графичке фигуре (графостилеме).....	362
4.4.4. Закључак о фигуративном аспекту критичко-полемичког дискурса	365
5. ТИПОВИ АРГУМЕНТАЦИЈЕ У КРИТИЧКО-ПОЛЕМИЧКОМ ДИСКУРСУ.....	371
5.1. Аргумент квалитета	372
5.2. Аргумент квантитета	376
5.3. Аргумент ауторитета	382
5.4. Аргумент нејасноће.....	384
5.5. Аргумент јасноће.....	387
5.7. Аргумент заборавности	392
5.8. Аргумент превида	394
5.9. Аргументи неочекиваног утиска	394
5.10. Аргументација ирелевантности	400
5.11. Аргумент контрадикције (противречности).....	402
5.12. <i>Ti quoque</i> аргумент (‘позивање на лицемерје’).....	405
5.13. Аргумент полемичког бумеранга	406
5.14. Аргумент дискредитовања <i>-измом</i>	412
5.15. Аргумент оригиналности	413
5.16. Аргумент неинвентивности.....	414
5.17. Аргумент аналогije.....	414
5.18. Аргумент неоправданости.....	415
5.19. Аргумент непотребних доказа (аргумената)	415
5.20. Аргумент недостатка аргумената (доказа)	416
5.21. Аргумент метаполемичке оцене	417
5.22. Аргумент претеривања	421

5.23. Аргумент пошалице (хумора)	422
5.24. <i>Ad acta</i> аргумент	423
5.25. Аргумент некоректног (тенденциозног) цитирања	424
5.26. Аргумент поуке (подучавања)	429
5.27. Аргумент језичког осећања	431
5.28. Аргумент одавања тајне	432
5.29. <i>Ad hominem</i> аргумент	432
5.30. Аргумент ненаучности	439
5.31. Аргумент истих ставова	443
5.32. Комбинација различитих типова полемичке аргументације	444
5.33. Преплитање аргументација у тексту	448
5.35. Закључак о типовима аргументације у критичко-полемичком дискурсу.....	449
6. ПРАГМАТИЧКИ АСПЕКТ КРИТИЧКО-ПОЛЕМИЧКОГ ДИСКУРСА	456
6.1. Повод за писање критичког одн. полемичког текста	456
6.2. Однос аутора у полемици.....	458
6.2.1. Академска куртоазија.....	459
6.2.2. Изостанак академске куртоазије	460
6.2.3. Иронијска дистанца	460
6.2.4. Непризнавање опонента.....	461
6.3. Друго полемичко обраћање.....	462
6.4. Полемички дијалог.....	463
6.5. Упућеност на читаоце (подилажење читаоцима).....	465
6.6. Улога уредништва у полемици	470
6.7. Ограде.....	474
6.7.3. Ограда на плану текста	477
6.8. Неки облици полемичких размена	478
6.8.1. Полемика „на расклапање”	478
6.8.2. Полемичко преклапање	478
6.8.3. Полемичка акрибија.....	479
6.8.4. Посредна (индиректна) полемика.....	479
6.8.5. Несиметрична полемика	480
6.9. Ставови аутора о вредности научне полемике.....	480
6.10. Полемичке стратегије	482
6.10.1. Изградња поверења (самокритика).....	482

6.10.2. Суспензија скромности	483
6.10.3. Одбрана другог	485
6.10.4. Озбиљна оптужба	486
6.10.5. Пресупозиција победе у спору	487
6.11. Закључак о прагматичком аспекту критичко-полемичког дискурса.....	488
7. МАКРОСТРУКТУРНИ АСПЕКТ КРИТИЧКО-ПОЛЕМИЧКОГ ДИСКУРСА	491
7.1. Структура текста у критичко-полемичком дискурсу	491
7.1.1. Низање негације у тексту.....	491
7.1.2. Међуисказна адверзативност.....	492
7.1.3. Техника „топло-хладно”	500
7.1.4. Начин излагања (вербативи).....	503
7.1.4.1. Експликатив	503
7.1.4.2. Коментари	504
7.1.4.3. Конклузиви.....	504
7.1.4.4. Егземплификација	505
7.1.4.5. Наративизација критике.....	506
7.1.4.6. Анегдотски карактер полемичког текста	506
7.1.4.7. Експанзија доказа (адиција)	507
7.1.5. Понављање	508
7.1.5.1. Понављање као кохезивно текстуално средство	508
7.1.5.2. Понављање речи из претходних текстова	509
7.1.5.3. Варирање тезе	509
7.1.5.4. Понављање речи опонента.....	511
7.1.5.5. Понављање теме у различитим полемикама.....	511
7.1.5.6. Понављање текста и интертекстуалност	511
7.1.5.7. Полемичка интертекстуалност	512
7.1.5.8. Понављање форме у тексту: синтаксички паралелизам	513
7.1.5.9. Текстуални паралелизам (текстуално-стилско пресликавање).....	515
7.1.6. Полемички окидач (тригер) и полемичка реакција.....	516
7.1.6.11. Закључак о тригеру и реакцији	524
7.1.7. Близински пар питање–одговор у полемици	525
7.1.8. Контраст у изградњи текста	525
7.1.9. Градација на текстуалном плану.....	527
7.1.9.1. Нумеричка квантификација.....	527

7.1.9.2. Други примери градације на текстуалном плану	529
7.2. Композиција текста.....	531
7.2.1. Градација на плану композиције текста	531
7.2.2. Таксативна композиција полемичког текста	533
7.2.3. Цитатно-коментарска композиција.....	534
7.2.4. Текст у тексту.....	535
7.2.5. Сужавање перспективе (конкретизација).....	536
7.2.6. Линеарна композиција текста	536
7.3. Јаке позиције текста у критичко-полемичком дискурсу	537
7.3.1. Стилизација наслова у критичко-полемичком дискурсу.....	537
7.3.1.1 Неекспресивни наслови	538
7.3.1.2. Експресивни наслови	540
7.3.1.3. Стилизација међуналова у критичко-полемичком дискурсу	544
7.3.2. Међутекстуални конектор	546
7.3.3. Типови увода у критичко-полемичком дискурсу.....	547
7.3.3.1. Увод као контекстуализација	547
7.3.3.2. <i>In medias res</i>	548
7.3.3.3. Увод као дисфемистичка алузивна парабола.....	549
7.3.3.4. Увод као одсуство коментара.....	551
7.3.3.5. Други типови увода у критичко-полемичком дискурсу.....	551
7.3.5. Типови закључака у критичко-полемичком дискурсу.....	553
7.3.5.1. Закључак као негативна синтеза	553
7.3.5.1.1. Оштар негаторски закључак критичког приказа.....	555
7.3.5.2. Лични тон у закључку	558
7.3.5.3. Закључак као аргумент недостатка аргумената.....	559
7.3.5.4. Закључак као аргумент ненаучности.....	559
7.3.5.5. Закључак као поента.....	559
7.3.5.6. Неодређен закључак.....	561
7.3.5.7. Интерогативни закључак	561
7.3.5.8. Закључак као привидна исправка	562
7.3.5.9. Афирмативан закључак.....	562
7.3.5.10. Закључак као одустајање од полемике.....	563
7.3.5.10. Други типови закључака у критичко-полемичком дискурсу.....	564
7.4. Жанрови у критичко-полемичком дискурсу	565

7.4.1. Метажанровске напомене у грађи	565
7.4.2. Критички жанрови.....	565
7.4.2.1. Приказ	566
7.4.2.2. Критике.....	567
7.4.2.3. Критички осврт (оцена).....	568
7.4.2.4. Самокритика.....	569
7.4.2.5. Карикатура	569
7.4.3. Жанр научне расправе.....	570
7.4.4. Полемички жанрови	571
7.4.4.1. Полемичко писмо (епистоларна полемика)	571
7.4.4.2. Интервју као део полемике.....	572
7.5. Закључак о макроструктурном аспекту критичко-полемичког дискурса	573
8. ЗАКЉУЧАК	575
8.3. Закључак о прегледу литературе	575
8.4. Закључак о микроструктурном аспекту критичко-полемичког дискурса	580
8.5. Закључак о типовима аргументације у критичко-полемичком дискурсу.....	595
8.6. Закључак о прагматичком аспекту критичко-полемичког дискурса	601
8.7. Закључак о макроструктурном аспекту критичко-полемичког дискурса	603
9. ИЗВОРИ	606
Биографија аутора.....	630

1. УВОД

1.1. Предмет анализе

Предмет ове дисертације представљају језичке и стилске одлике критичко-полемичког дискурса у савременом српском језику, те жанрови у којима се тај дискурс јавља. Анализа се спроводи на материјалу филолошких текстова као што су лингвистичке критике, расправе и полемике објављене од друге половине XX века до данашњих дана – тачније, од 1950. до 2021. године – у српској научној периодици, те публицистици и дневној штампи. Дакле, предмет анализе у овом раду је, пре свега, научна критика и полемика.

Марсело Даскал, један од теоретичара који се бавио полемиком, на почетку свог рада пита се:

Да ли је заиста потребно убеђивати било кога да полемички дискурс заузима централно место у нашем јавном и приватном дискурзивном животу? Тешко да је тако. Како год да погледамо, уплетени смо у бескрајно полемизирање: од свакодневних породичних свађа, преко спорова око паркинга или пословног простора, до политичких неслагања; од дискусија у ток-шоу, преко радних спорова, до политичких одлука; од благог неслагања, преко жучних препирки, до раскола; од критичких осврта на књиге, преко конгресних округлих столова, до научних контроверзи; у питањима књижевног укуса, у судницама, на радном месту, у парламенту и код куће (Даскал 1998: т. 1).¹

Чини се да су људи свуда – како примећује овај аутор – на овај или онај начин стално ангажовани да се бране, да нападају или да избегавају отворену конфронтацију. Још је Аристотел (2017: 36) у својој *Реторици* истицао важност тога да човек зна како се бранити говором. Такође, Л. Бадурин и И. Прањковић (2014: 216) на почетку своје расправе о дијалогу уочавају: комуникацијска (дијалогска) делатност инхерентна је људској нарави, конститутивни је део друштвене заједнице, редовно је практикујемо и самоуверено мислимо да нам је иманентна способност језичког општења, но ипак, језичка пракса нас често демантује – неразумевање и неспоразуми јављају се у свим животним ситуацијама, у свим аспектима живота појединца, али и друштвене заједнице (аутори помињу препирке у породичним и партнерским односима, свађе међу пријатељима или колегама; неуспешне или прекинуте пословне односе, немогућност успостављања сарадње међу парламентарним политичким странкама; сукобе међу верским, националним или државним заједницама). Тако се и у комуникологији феномен неспоразума (несагласности, различитих перспектива) схвата као важан и „конститутивни елемент сваке комуникације” (Томић 2014: 7).

Отуда, не изненађује што неки аутори – попут Даскала (1998: т. 1) – тврде да је „одбрамбени изум” основна и универзална комуникативна вештина. Ипак, и поред очигледне важности полемичких размена,

---

¹ Исп. „Is it really necessary to persuade anyone that polemical discourse occupies a central place in our public and private discursive lives? Hardly so. Whichever way we look, we are entangled in endless polemicizing: from daily domestic quarrels, through disputes over parking places or office space, to political dissension; from talk-show discussions, through labor conflicts, to policy decisions; from mild disagreement, through bitter bickering, to schism; from critical book reviews, through congress round -tables, to scientific controversies; in matters of literary taste, in the courtrooms, in the workplace, in parliaments, and at home” (Даскал 1998: т. 1).

аналитичари дијалога им – како овај аутор сматра – до сада нису посветили пажњу коју заслужују. Такође, можемо додати, овај тип дискурса није подробније испитиван у србистици. Стога, јасна је потреба да се детаљније анализира и опише критичко-полемички дискурс савременог српског језика, и то на већем материјалу, чиме ћемо обухватити одређене жанрове научног и публицистичког стила, тим пре што се у савременој србистици као „најпречи истраживачки задатак стилистике” истиче „научни опис функционалних стилова, њихових подстилова и жанрова” (Ковачевић 2017: 40). Одлике таквог типа вербалног сучељавања и сукобљавања, језик и стил неспоразума, неслагања и неразумевања (у овом случају поводом језичких питања) управо је главни предмет нашег интересовања у овој дисертацији.

1.2. Циљеви и задаци анализе

Пре саме анализе текстова, биће неопходно одговорити на питање: шта је критичко-полемички дискурс, како се он дефинише? Да бисмо на то питање одговорили, биће потребно дати преглед досадашњих истраживања и доступних дефиниција у литератури, речницима и енциклопедијама. Тек након тога моћи ћемо се усмерити на анализу текстова из нашег корпуса.

Први задатак који ова дисертација пред собом поставља – у оквиру анализе корпуса – јесте опис микроплана критичких и полемиčkih текстова, односно представљање микроструктурних одлика критичко-полемиčkog дискурса. У овом делу анализе разматрамо све језичке нивое, нарочито издвајајући стилски активне, ефицијентне језичке јединице: полази се од описа граматичког (конкретно, морфолошког и синтаксичког) и лексичко-семантичког плана (под којим, наравно, подразумевамо и опис фразеолошког), при чему ће нам, дакле, фокус бити на доминантима, односно стилским чвориштима критичких и полемиčkih текстова. То подразумева и опис фигуративног плана критичких и полемиčkih текстова, односно представљање стилских фигуративних поступака, тзв. сложених стилских операција (исп. Симић, Јовановић Симић 2015: 253–279), помоћу којих се изграђује критичко-полемиčki дискурс.

Други задатак јесте анализа прагматичког плана критичко-полемиčkog дискурса. Она ће нам бити неопходна пре свега како бисмо размотрили однос учесника у овом типу комуникације, те како бисмо указали на прагматички контекст у ком настају критика и полемика.

Трећи задатак ове дисертације јесте опис макроплана критичких и полемиčkih текстова, односно представљање макроструктурних одлика критичко-полемиčkog дискурса, као што су композиција, организација, структура и форма ових текстова. С тим у вези, важно је у овом делу анализе одговорити на питање: помоћу којих се језичких и стилских средстава остварује текстуална кохезија и текстуална кохерентност критичких и полемиčkih текстова, тј. која су то средства *differentia specifica* ових текстова у односу на друге? Стилске фигуре, поменуте у вези са микроструктурним планом, важне су и на макроструктурном плану, отуда што оне могу утицати и на форму или композицију самог текста. Стога ћемо овде разматрати фигуративност и на основу других критеријума: у којим позицијама у тексту се фигуре јављају, какав је њихов међусобни однос у тексту, те каква је њихова структура и сл. На основу тога можемо стећи јаснију слику о фигуративности критичко-полемиčkog дискурса, али и о утицају фигура на уобличавање текстова из корпуса. Даље, биће потребно препознати и типове текстова и начине излагања који се могу јавити у овој врсти дискурса, те размотрити да ли постоје типски начини излагања. Дакле, један од циљева у оквиру макроструктурне анализе биће и указивање на тзв. стилску акомодацију текстуалних структура (према терминологији Р. Симића), тј. на одређену врсту типског начина излагања у критичко-полемичком дискурсу, одн. издвајање својеврсних образаца у композицији ових текстова. С друге стране, биће потребно описати и оне текстове који имају другачију, онеобичену, стилски промотивну текстуалну структуру.

Једно од кључних питања које постављамо у овој тези јесте и: у којим се жанровима (и како) реализује критичко-полемиčki дискурс? С обзиром на то да овде, кроз анализу филолошких текстова, пре

свега ступамо на план научног и публицистичког функционалног стила, требало би, пре свега, размотрити један део тзв. *аналитичких* или *интерпретативних* жанрова, као што су: критика, рецензија, приказ, расправа, полемика, дискусија, дебата и сл. Биће потребно испитати које су то доминантне језичко-стилске одлике ових жанрова; затим, на основу тога, дефинисати, јасно одредити ове жанрове, препознати их у корпусу и коначно – међусобно их разграничити. Наиме, како се чини, није увек јасно где је тачно граница између жанрова. У овом раду полазимо од хипотезе да се ради о жанровима са нејасним границама, који се често преклапају, те да се може претпоставити и постојање тзв. прелазних жанрова. Стога, да бисмо одговорили на ово питање биће неопходно поћи од приступа чији је централни појам управо *граница* и који преиспитује питање границе у језичкој стварности, али и ван ње, у појавној, физичкој стварности уопште (в. следеће поглавље, т. 2.1.5.).

1.3. О корпусу

Као што је речено, анализу у овој дисертацији спроводимо на примеру језичких критика, расправа и полемика објављених од друге половине XX века до данас, тачније од 1950. године до 2021. године, а у одабиру текстова пошли смо од методе случајног избора, одн. случајног узорка. Расправе о језику у периоду од друге половине XX века, тј. након Новосадског књижевног договора, чине веома плодно тле за проучавање критичко-полемичког дискурса, с обзиром на неслагања међу српским и хрватским лингвистима. У конституисању корпуса пошли смо од методе случајног одабира (случајног узорка). Наш корпус чини укупно 175 текстова, који се начелно могу разврстати на 102 полемичка текста, 56 критичких текстова (од чега 27 представља иницијални текст полемике) и 17 расправа.

У корпус су ушли:

1) критички и полемички текстови објављени у репрезентативним научним часописима: *Наш језик*, *Јужнословенски филолог*, *Летопис Матице српске*, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, *Српски језик*, *Књижевност и језик*, *Српски дијалектолошки зборник*, *Језик*;

2) критички и полемички текстови објављени у дневним листовима и недељницима: *Политика*, *Вечерње новости*, *Борба*, *Данас*, *Дневник*, *Аргумент*, *НИН* и др.

Дакле, корпус се може поделити на два поткорпуса: корпус текстова из научних часописа, с једне стране, и корпус текстова из дневне и недељне штампе, с друге, што пружа могућност да се поближе сагледају језичке и стилске одлике једних текстова спрам других, а на основу тога што су први писани преваходно за научну, стручну публику, а други за ширу читалачку публику. С овим у вези треба истаћи и чињеницу да су полемичари поједине полемике започињали у публицистици, а завршавали у научним часописима и обратно.

Аутори текстова су наши значајни лингвисти: Александар Белић, Радосав Бошковић, Михаило Стевановић, Асим Пецо, Јован Вуковић, Милош Московљевић, Александар Младеновић, Павле Ивић, Митар Пешикан, Милка Ивић, Радоје Симић, Живојин Станојчић, Слободан Реметић, Иван Клајн, Егон Фекете, Ранко Бугарски, Милош Ковачевић, Радмило Маројевић, Драгољуб Петровић, Мирослав Николић, Првослав Радић, Милан Стакић, Душка Кликовац, Рајна Драгићевић, Свенка Савић и др.

У нашем корпусу могу се уочити различите теме или тематске целине.

Доминантна тема већине полемика у периоду који разматрамо јесте она коју можемо именовати *српско-хрватски језички односи*, тј. *питање статуса и назива књижевног језика* након распада СФРЈ. Ту тему можемо сврстати у област језичке политике. Још од 1950-их почињу полемике о закључцима Новосадског књижевног договора (између Михаила Стевановића и Људевита Јонкеа, пре свега). Та тема јавља се и у каснијим полемикама српских и хрватских лингвиста (што је директно у вези и са *Декларацијом о називу и положају хрватског књижевног језика* 1967. године, одн. спорењима Матице хрватске с Матицом српском у заједничком послу на вишетомном речнику), а остаје актуелна и касније –

познате су полемике П. Ивића са хрватским лингвистима осамдесетих година, па затим, након распада СФРЈ (и нестанка термина *српскохрватски језик* из званичне употребе) и међу српским лингвистима деведесетих година (пре свега, поводом питања о увођењу екавског изговора у Републици Српској, те 1998. године након објављивања *Слова о српском језику* групе аутора). Може се рећи да се ова језичкополитичка тема наставља све до данас (исп. полемику о називу *српскохрватски* у уџбенику за основну школу (2010), полемике о језику мањина (2015), али и друге, попут текстова поводом *Декларације о заједничком језику* из 2017. године, а у новије време, и текстова о уџбеницима српског језика из 2022. године, који не улазе у наш корпус).

У грађи се издваја и тема која је у директној вези с наведеном – правописна проблематика, и то поводом Правописа из 1960, затим правописа Анића и Силића с краја осамдесетих година, те Правописа Матице српске из 1993. и Правописа групе аутора на челу са Р. Симићем. У полемикама су покренута и нека дијалектолошка питања (исп., између осталих, полемике М. Московљевића и П. Ивића о термину „смедеревско-вршачки дијалекат”, А. Пеца и М. Станића о Станићевој монографији о ускочким говорима, А. Пеца и М. Могуша о чакавском дијалекту, Р. Симића и С. Реметића о говорима с тзв. незамењеним јатом итд.).

И друга језичка питања била су заступљена у критикама и полемикама током друге половине ХХ и почетком ХХИ века, из различитих области: из синтаксе (на пример, расправе о значењу аориста М. Стевановића педесетих година са Ј. Вуковићем, П. Сладојевићем и А. Стојићевићем, критике Катичићеве *Синтаксе* Станојичића и М. Ивић, критика М. Ковачевића синтаксичке монографије Д. Црњак, полемике М. Ковачевића и П. Пипера о *Синтакси просте реченице* групе аутора из 2005. године, полемике Р. Симића и Д. Кликовац о приступу реченици у настави српског језика итд.), лексикологије (исп. полемике о лексемама *час* и *сат*, те полемику М. Ковачевића и Р. Драгићевић о статусу деривационих односа у лексикологији), лексикографије (исп. критички приказ првог тома *Речника САНУ* од стране М. Московљевића, једног од његових уредника, и одговор на тај приказ М. Пешикана, лексикографске расправе М. Пешикана, кратак приказ *Речника жаргона* Д. Гортан-Премк и др.). О фонологији оштро полемичу Д. Петровић и Р. Симић – поводом уџбеника *Основи фонологије српскохрватскога књижевног језика* (1982), затим П. Ивић и Р. Маројевић, Б. Брборић и Р. Маројевић итд. Нагазимо и текстове из творбе речи: Р. Маројевић критикује монографије Бабића и Клајна, И. Клајн и Е. Фекете (2008) у дневној штампи кратко полемичу о нормативности облика *одељенски* и *одељењски*. О акцентуацији полемиче Белић (1951), али и Ивић (1967). Историјом језика бави се П. Ивић у критици Поповићеве монографије, као и Р. Бошковић у својим расправама. Итд.

Коначно, у вези с корпусом можемо истаћи и то да су поједини аутори заступљени већим бројем текстова. Наиме, неки аутори су већу пажњу посветили научној полемици као жанру, други су у полемике улазили како би одговорили на одређене критике (дакле, само у „дефанзивној” улози), док се многи лингвисти нису упуштали у полемичке окршаје. По броју текстова у корпусу се издвајају М. Стевановић, П. Ивић, Д. Петровић, Р. Маројевић и М. Ковачевић.

У корпусу се, притом, могу разликовати и полемике различите дужине: *кратке полемике* (оне које се састоје од само једног или два одговора), којих има највише (нпр. Московљевић–Пешикан 1963, Пецо–Станић 1974–1978, Симић–Реметић 1982, Ковачевић–Драгићевић 2008–2009, Фекете–Клајн 2008, Симић–Кликовац 2017–2018), *полемике средње дужине* (нпр. Пецо–Могуш 1982–1983, Ковачевић, Шћепановић–Кликовац 2010) и *дуге полемике* (нпр. Јонке–Стевановић 1954–1957, Рагуж–Ивић–Катичић–Бабић 1985–1989, Бугарски–Ковачевић 2015).

Полемика се у типичном случају у нашем корпусу води између два аутора. Ипак, нису необичне ни полемике између већег броја аутора (исп. полемику између Ивића, с једне, и Рагужа, Катичића и Бабића, с друге стране, те полемику аутора *Слова о српском језику* и чланова Одбора за стандардизацију српског језика крајем деведесетих година).

Већину критичких и полемичких текстова прикупили смо из појединачних бројева научних часописа, дневних листова и недељника, одн. из монографских издања у којима су прештампане. Наиме, неке полемике су обједињене и објављене у засебним књигама: *Ђирилица на раскрићу векова* (1991) и *Нови рат за српски језик и правопис* (2001) Радмила Маројевића, *Школа немушког језика* Драгољуба Петровића (1996), *У одбрану језика српскога* Милоша Ковачевића (1997, 1999), *Оковани језик: полемике и чланци* Тиодора Росића (2000), *О језичком расколу* Бранислава Брборића (2000), двотомни *Полемички и други сродни списи* Павла Ивића (2014).

1.4. Структура рада

Након *Увода*, у другом поглављу рада биће представљени теоријско-методолошки оквир и термилошко-појмовни апарат дисертације.

У трећем поглављу рада представићемо историјат проблема, тј. даћемо преглед досадашње литературе о критичко-полемичком дискурсу.

У средишњим поглављима биће представљена анализа: у четвртном поглављу анализираћемо микроструктурни план критичких и полемичких текстова, у петом полемичку аргументацију, у шестом прагматички аспект, у седмом макроструктурни план критичких и полемичких текстова (структуру текста и жанрове критичко-полемичког дискурса).

У осмом поглављу биће сумирани резултати анализе и изложени закључци.

Након тога наводе се *Извори* и *Литература*.

2. ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР И ТЕРМИНОЛОШКО-ПОЈМОВНИ АПАРАТ

У овом поглављу представићемо теоријско-методолошки оквир дисертације, као и појмовно-терминолошки апарат којим се служимо.

Начелно, могло би се рећи да је наш приступ у овој дисертацији – стилистички. Стилистика се данас, у 21. веку, може посматрати као разграната, у више праваца и поддисциплина разграничена научна дисциплина. Тако се данас може говорити не само о традиционалној стилистици, која разматра пре свега стилске карактеристике књижевноуметничких текстова, већ и о функционалној стилистици, лингвистичкој (лингвостилистици), а у новије време и о прагматичкој, форензичкој, когнитивној итд.² С обзиром на такво стање, наш би се приступ тачније, прецизније могао одредити као приступ из перспективе тзв. *дискурсне стилистике*. Наиме, како у овој дисертацији анализирамо одређени тип (врсту) дискурса из стилистичке перспективе, наш приступ одређујемо преваходно као – дискурсностилистички. Користимо се аналитичком, дескриптивном и класификационом методом.

У наставку ћемо подробније описати поменути приступ и модел анализе од кога овде полазимо.

2.1. Дискурсна стилистика

Дискурсна стилистика јесте један од новијих праваца у стилистици, која настаје на прелазу из XX у XXI век, и то пре свега као резултат научних дискусија о враћању питања комуникације и дискурса у окриље лингвистике. Она представља уједно и спајање традиционалних стилистичких метода испитивања и метода анализе дискурса.

Како о томе сведочи Наталија Клушина, председница Комисије за стилистику Међународног комитета слависта, крајем XX и почетком XXI века многи слависти у својим стилистичким радовима почели су да користе терминологију из анализе дискурса, што је довело до једне врсте еклектичког и често некритичког мешања ових терминолошких система, те тада стилистика запада у својеврсну кризу (Клушина 2018: 21–22).³ Неизоставно, то је изазвало и дискусије: могу ли се стил и дискурс заједно проучавати, како се могу разграничити, како можемо дефинисати дискурс и приступити му из стилистичке перспективе итд. Тако је 2010. године у Пољској организован и округли сто под називом

---

² О подели стилистике и различитим њеним концепцијама и поддисциплинама в. Вуковић 2000: 60–63. Од Вуковићеве књиге до данас појавило се више нових праваца – поред горепомнутих, такође и интернет-стилистика, генераторска, медијска, комуникативна стилистика итд. Исп. Крцић 2019г.

³ Исп. пак мишљење Катнић-Бакаршић (2003: 37): „Занимљива је и парадоксална судбина стилистике: дуго оспоравана као мало која дисциплина, када је коначно стекла свој статус и проширила свој домен на сферу дискурса, и то свих типова дискурса (излазећи тако из 'резервата' ексклузивнога проучавања књижевнога), доживљава песимистичне тврдње самих структуралних стилистичара о томе да је запала у дубоку кризу. Чини се да се ту заправо ради о погрешном тумачењу стварнога стања: традиционална структурална стилистика јесте у кризи из простог разлога што је сувише статична, схематизирана, не узима у обзир динамички однос текст–аутор–реципијент, и то смјештен у контекст, језични и ванјезични – социјални, политички, идеолошки, културни итд. Другим ријечима, потрошен је један модел, али дисциплина у цјелини није, она проналази нове моделе и успјешно се развија.” Ипак, у истом раду она, помало контрадикторно, каже и: „Чињеница јесте да стилистика данас није јединствена дисциплина јединствене методологије, већ је битно интердисциплинарна, понекад постајући везивни модел који повезује различите аспекте дискурских студија. Колико јој при томе пријети опасност од губитка омеђености, неопходне за аутономан статус, односно од губљења властите методологије и својеврснога растварања у другим дисциплинама, остаје да се види” (*idem*: 45).

Стил и дискурс, који је био посвећен тим питањима, а на ком су учествовали значајни слависти, како стилистичари, тако и дискурсолози. Резултати ове дискусије, који представљају и решења за излаз стилистике из кризе, објављени су у пољском часопису *Stylistika*, те у колективној монографији *Дискурс и стил*, објављеној у Русији (Флинта, 2014).

Два става се, тада изнета, поводом овог питања у славистици оштрије конфронтирају, те ћемо се кратко осврнути на њих. Први став износи Бранко Тошовић, који сматра да се стил и дискурс не могу заједно посматрати и проучавати (отуда што су у литератури ови термини често изједначени), при чему је неопходно од стилистике одвојити све оно што је, како каже, „антистилистика” или „контрастилистика” (Тошовић 2014). Јасно је притом да аутор овде мисли и на саму анализу дискурса. Наиме, питања којима се бави стилистика у славистици су често иста она питања која у оквиру западних научних теорија покрива управо анализа дискурса, и то из једне другачије, социолингвистичке, перспективе (исп. Кликовац 2008: 175, фн 27). Отуда, ове две дисциплине често различито посматрају исте појаве у језику. Познато је да их оне често и различито именују, па се тако, на пример, у англосаксонској терминологији користи термин *регистар*, док се у сличној употреби (не у потпуности истој) у славистици јавља термин *функционални стил*.

Другачији став заступа пољски стилистичар Станислав Гајда (2014), који сматра да се стил и дискурс не само могу већ и морају заједно, истовремено, синхронно проучавати, при чему је неопходно стриктно их разграничити – појмовно и термилошки. Такође, он наводи да се савремена стилистика мора отворити ка новим теоријама и дисциплинама и везати их за себе као кровна дисциплина. Аутор предлаже својеврсну интеграцију ових дисциплина и развијање тзв. *интегративне стилистике*.⁴

Прелазни став између ова два – према коме стил и дискурс треба приближити и створити интердисциплинарни дискурсни стилистику – заступају поједини слависти попут Хазагерова, Баженове, Воронцове, Черњавскаје (према Клушина 2018: 26).

Коначно, 2019. године у Москви организована је велика конференција под називом *Настоящее и будущее стилистики (Садашњост и будућност стилистике)* у организацији Комисије за стилистику МКС-а (исп. зборник радова са скупа у Литератури; Крцић 2019г). Једна од секција на тој конференцији носила је управо назив *Дискурсна стилистика*. На тој секцији више аутора, махом руских истраживача, говорило је о различитим типовима дискурса из стилистичке перспективе: о политичком, спортском, рекламном, пословном, медијском дискурсу, те полидискурсу. Такође, у оквиру исте конференције организован је и округли сто који се бавио могућностима проучавања стила и дискурса (*Дискурс, стиль и иследовательские возможности современной лингвистики*).

Клушина назначав да је питање – шта је дискурс, а шта стил – било једно од темељних питања славистичке стилистике у другој деценији XXI века (в. Клушина 2019, Крцић 2019: 88). Одговором на то питање и разграничењем ових појмова може се обогатити и термилошки систем савремене стилистике (Клушина 2018: 144).

Пре свега, како бисмо утврдили могу ли се ови појмови разграничити и како, неопходно је накратко се осврнути на употребу ових термина у стилистици. Термин *дискурс*, наиме, среће се – и разграничава од термина *стил* – у радовима бројних савремених слависта: Гајде, Коњкова, Клушине, Хофманове, Мареша итд. (према Клушина 2018: 29).

Такође, овај термин се јавља и у радовима домаћих стилистичара: између осталог, Симић говори о *политичком* дискурсу (исп. Симић 1996); Јовановић Симић помиње *стиховани, наративни* и др. дискурс у Јовановић 2009; Ковачевић (2014) бави се, поред осталог, *криптографским* дискурсом; Милановић (2005) пише о утицају *рекламног* дискурса на новинарски (под)стил; Николић (2015, 2020) на неколико места користи термин *дискурс* у својим радовима: на пример, *драмски, репрезентолошки, ауторски*,

---

⁴ Овде, наравно, треба разликовати *интегративну стилистику* о којој говори Гајда од *интегралне стилистике* какву у србистици предлаже М. Ковачевић (2018), која би се огледала у спајању лингвистичке и књижевне стилистике.

академски, медијски; итд. Сем тога, разликовање термина *стил / функционални стил*, с једне стране, и *дискурс*, с друге, уочава се и у домаћим радовима из анализе дискурса: примера ради, Јанићијевић (2015), проучавајући законске прописе на српском и енглеском језику, прави ову врсту дистинкције. Употреба оба термина среће се и радовима Д. Кликовац (2008) – в. даље њен став.⁵

Ово је довољно да претпоставимо да је истовремено проучавање стила и дискурса у извесном смислу могуће, те се нећемо у потпуности сложити с оним ауторима који истичу како се стил и дискурс не могу разграничити, те самим тим ни проучавати заједно. Дакле, овде пре свега следимо онај правац размишљања који је у славистици изнео С. Гајда.

Ту долазимо и до кључних питања: шта је дискурс и како се он може анализирати из стилистичке перспективе?

Главни проблем с овим термином је у томе што је он вишезначан. Како то одређује и група англосаксонских аутора у приручнику из анализе дискурса с почетка ХХИ века – дискурс није могуће једнозначно одредити (Шифрин и др. 2001: 1). Према њима, он се може дефинисати на најмање три начина:

- 1) дискурс представља „надреченичну целину”, тј. доводи се директно у везу с појмом текста;
- 2) дискурс је својеврсна употреба језика;
- 3) дискурс представља скуп друштвених пракси и идеолошких претпоставки у чијем је испитивању важно посматрати како језички, тако и нејезички аспект.

У домаћој литератури, преглед различитих дефиниција термина *дискурс* дају Ј. Јовановић Симић и Р. Симић у *Вербатологији* (2015: 120–130). Аутори упућују на низ дефиниција које дискурс повезују са – текстом. Наиме, на многим местима у литератури под текстом се подразумева писана реализација језика, док се дискурс – као нека врста појма комплементарног тексту – схвата као усмена реализација језика. Овако се дискурс, на пример, разматра и у монографији Свенке Савић – *Дискурс анализа* (1993). Ипак, често се у литератури под *дискурсом* подразумева и писана и усмена реализација језика.⁶

Најраспрострањенија употреба овог термина данас, како ови аутори истичу, види се у терминолошким синтагмама као што су *правни дискурс, политички дискурс, сценски дискурс, балкански дискурс, дискурс јавних медија* итд. Ово значење они дефинишу као „целокупност језичке продукције одређене врсте или у одређеној области општења”, односно као „тип језичке употребе у било којој области живота и било са којим циљем” (Јовановић Симић, Симић 2015: 130). У овом значењу термин *дискурс* у вези је са функционалном стилистиком, али како сматрају аутори, „не односи се на функционално-стилске облике, већ по свој прилици на уже, засад већином произвољно издвојене корпусе језичке употребе, и грађе коју таква употреба нуди” (*idem*).

Проблем вишезначности термина *дискурс* уочава и Ј. Чудомировић, који истиче да се у овој, најраспрострањенијој, употреби (аутор је дефинише као „било какав облик језичког изражавања, усмени

---

⁵ Пореди методе (функционалне) стилистике и (критичке) анализе дискурса, на примеру административних текстова (в. Кликовац 2008: 247–265), ауторка даје извесну предност критичком приступу, јер он указује на узроке неких особина текста, као и на неравномерну дистрибуцију друштвене моћи. И сама Кожина, „упоређујући функционалну стилистику и анализу дискурса која се примењује у Француској, примећује да оној првој недостаје идеолошки приступ карактеристичан за ову другу” (*idem*: 255, фн. 6). Свакако, како наводи Клушина (2018: 27), стилистички методи су релевантни за критичку анализу дискурса и могу бити њен саставни део напоредо са социолошким методама (нпр. контент-анализа), прагматичким (теорија говорних чинова), семантичком анализом, итд.

⁶ Исп. Вуковић (2000: 93): „Лингвисти дискурс обично сматрају за језичку јединицу највишег ранга и квалификују га као тематски и стилски тип организованог изражавања. У тексту се, према томе, може укрштати више дискурса, као што и у дискурсу може егзистирати више текстова. Има и ставова по којима се термин *текст* користи за писану „производњу”, док термин *дискурс* обухвата и писану и усмену”.

или писани, формални или неформални, од обичне СМС поруке или телефонског разговора до литерарних жанрова попут романа” – Чудомировић, Скрипта: *Текст и дискурс*) он приближава значењу термина *функционални стил*. Но, дискурс, како наводи, није ограничен традиционалним поделама на 5 или 6 функционалних стилова.

Д. Кликовац (2008: 113, фн. 3) наводи да се термин *дискурс* користи у истом значењу као и термини *језик* и *стил* (нпр. *језик науке / научни стил / научни дискурс*), те га и сама у том значењу употребљава када говори из перспективе анализе дискурса (исп. „научни дискурс се саображава административном, а и обрнуто”, *idem*: 265). И она истиче, међутим, да термин *дискурс* има неколико значења (исп. горе дефиниције према Шифрин и др. 2001).

У својој монографији *Медиастилистика* (2018), идући за поменути ставом С. Гајде, Н. Клушина покушава да разграничи термине *стил* и *дискурс*, напоредо користећи (и диференцирајући) термине *медиа текст*, *медиа стил* и *медиа дискурс*. Према њеном схватању, дискурс представља целокупност, свеукупност текстова, односно систем текстова одређене врсте, док стил представља њихову карактеристичну црту, доминантну одлику тих текстова, оно што те текстове обједињује и разликује од других скупина текстова (Клушина 2018: 27). Занимљиво је да и ова ауторка наводи како се у овом значењу термин *дискурс* тешко може разграничити од термина *функционални стил*, али истиче да за издвајање дискурса, њихову поделу, тј. класификацију постоје веома разнолики, разнородни критеријуми: то може бити тема текста, особа која пише текст (исп. *Андрићев дискурс* или *дискурс Андрића*), узраст (нпр. *студентски дискурс*), догађај о ком се пише (исп. *кримски дискурс – дискурс о Криму*), па чак и сам стил, итд. Тако, док с једне стране можемо говорити о *научном стилу* (из угла функционалне стилистике), с друге стране скуп текстова из науке можемо подвести под – *научни дискурс*. И ту долазимо до тачке пресецања ових двају појмова. Управо се разноликошћу критеријума у издвајању дискурса може објаснити и она произвољност коју помињу аутори *Вербатологије* као једну од одлика поделе дискурса.

У вези с дефиницијом коју Клушина предлаже – тј. која дискурс посматра преко појма *текста* – можемо подсетити и на дефиницију текста коју дају Халидеј и Хасан. Како они наводе, текст представља „јединицу употребе језика” („a unit of language in use” – Халидеј, Хасан 1976: 1). Наиме, ако текст посматрамо као „јединицу употребе језика”, а дискурс као „систем текстова” или „свеукупност текстова одређене врсте”, онда из тога јасно следи да дискурс заиста можемо уопштено посматрати као „употребу језика” – као резултат збира или апстраховања тих јединица. Ту се види јасна веза и са поменутом дефиницијом у домаћој науци – када се каже да је то целокупна језичка продукција одређене врсте или тип језичке употребе. Ово се схватање дискурса доводи у везу са Халидејевим и Хасановим схватањем текста и на другим местима, у радовима англосаксонских аутора (Шифрин и др. 2001, в. горе).⁷ Ако овако дефинишемо дискурс, то нам може потврдити ону врсту дистинкције која постоји између употребне, комуникативне вредности језичких јединица, с једне стране, и стилских вредности тих истих јединица, с друге. Самим тим, то пружа могућност да се говори и о стилским карактеристикама дискурса.

Термин *дискурсна стилистика* се, треба поменути, на нашим просторима јавља у неколико наврата – у радовима Марине Ковачевић (2002) и Марине Катнић-Бакаршић (2003, 2007). Прва ауторка истиче да се појам дискурсне стилистике у литератури јавља спорадично, уз какав препознатљив методолошки модел, иако се појам дискурса често јавља унутар стилистичких дискусија различитих оријентација. Катнић-Бакаршић под дискурсном стилистиком подразумева контекстуализовану стилистику (при чему контекст овде може бити социокултурни, историјски, когнитивни, интертекстуални) и издваја неколико модела анализе (при чему, како каже, та подела није строга, а издвојени приступи се често укрштају и комбинују): прагматичка стилистика, конверзацијска и/или дискурс анализа, когнитивна стилистика, критичка и феминистичка стилистика. Отуда, она сматра да би можда исправније било говорити о

---

⁷ У складу са тим закључком је и схватање Халидеја и Хасана по ком је текст узорак дискурса који представља недељиву целину („a sample of discourse which forms a „unified whole”, 1976: 1).

дискурсним стилистикама (дакле, о више различитих стилистика). Чак и када неки од ових приступа немају одредницу *стилистика*, они и те како јесу релевантни за дискурсну стилистику (Катнић-Бакаршић 2003: 40). У контексту реченог, и одређена би се домаћа истраживања у начелу могла сматрати дискурсностилистичким (исп. Савић 1993, Кликовац 2008, Милосављевић 2014, Степанов 2016, итд.).

У вези са практичном применом овог приступа, ауторка истиче да се он може искористити за проучавање мултимедијалних дискурса, нпр. реклама; такође, како је језик у последње време „постао важнији у низу социјалних процеса, његова економска важност је запањујућа” (Ферклаф и Водак, према Катнић-Бакаршић 2007: 44), те у многим услужним делатностима језик има важну улогу: његове персуазивне стратегије стално се развијају; важним предметом анализе она сматра и *одсуство говора*: за интерпретацију није само важно оно што је речено, већ и оно што је прећутано; коначно, проблем интертекстуалности показује се „једним од базичних појмова дискурсне стилистике” (*idem*). На крају, она назначавача и постулате дискурсне стилистике: 1) она је увек контекстуализована, узима у обзир и лингвистички и екстралингвистички аспект; 2) интердисциплинарна је; 3) сваки дискурс део је мреже дискурса (интертекстуалност); 4) део је дискурсних студија; 5) предмет проучавања јесу сви дискурсни типови; 6) није само дескриптивна, већ и експланаторна и интерпретативна; 7) најбољи резултати постижу се комбинацијом модела.

Шире схватање дискурса које повезује сам текст са контекстом, а које се ослања на дефиниције и приступе Фукоа (в. горе дефиницију Шифрина и др. 2001 под 3), запажа се и у домаћим анализама дискурса (исп. Степанов 2016). Овакав приступ такође омогућава бављење дискурсом из стилистичког угла (в. о томе у Константиновна 2018).

Да закључимо. Дискурсна стилистика, према нашем схватању, тежи да превазиђе начелну сучељеност стилистике и анализе дискурса, источних и западних теоријских приступа, она их посматра као комплементарне приступе и, обједињујући методологију ова два усмерења, тежи да пружи целовитији, исцрпнији, свеобухватнији опис дискурса. Такође, она нам својом интердисциплинарношћу омогућава да данас, у оквиру савремене комуникативне стилистике, испитујемо стилске карактеристике различитих типова дискурса, при чему је важно ове појмове јасно разграничити: дискурс у таквом приступу може представљати систем текстова (па и одређени контекст који их прати), одн. својеврну употребу језика.

Дискурсностилистички приступ – треба нагласити – у нашој дисертацији представља начелни, општи, глобални теоријски приступ, а у оквиру њега даље се хијерархизују други, ужи приступи. Избор конкретног приступа зависиће од аспекта који у грађи анализирамо. Стога, према основним задацима у анализи на које смо указали представимо у наставку и теоријско-методолошке приступе који им одговарају.

2.1.1. Лингвостилистички приступ

У анализи микроплана полазимо од традиционалног, у науци већ утврђеног – лингвостилистичког приступа (исп. Антош 1974, Јовић 1975, Катнић-Бакаршић 1999, Симић 2010, Ковачевић 2012 и др.), пре свега у издвајању стилема, стилски ефицијентних јединица, на различитим језичким нивоима – граматичком (морфостилеме, синтаксостилеме)⁸, лексичко-семантичком (лексикостилеме, семантостилеме, фразеостилеме). Притом, пре свега ћемо се, као што је већ назначено, фокусирати на доминанте, стилска чворишта критичких и полемичких текстова.

---

⁸ Јасно је да на фонолошком нивоу анализе нећемо наилазити на значајан број стилски активних јединица, те да ће он бити већи на вишим језичким нивоима, између лексичко-семантичког, синтаксичког и прагматичког.

2.1.2. Општестилистички приступ

У оквиру анализе микроплана ослањамо се и на општестилистички приступ представљен у стилистичкој теорији Р. Симића и Ј. Јовановић Симић (исп. Симић 2001, Јовановић Симић, Симић 2015), те је у том делу и наш термилошко-појмовни апарат усклађен са терминологијом која се у оквиру теорије развија. Ту полазимо од структурности стилистичког приступа у издвајању различитих начела стилизације који се могу препознати у критичко-полемичком дискурсу. Отуда, један од циљева биће да се у корпусу препознају и опишу механизми стилске контекстуализације, транслокације и транскодификације, те акомодације, промоције и суспензије, антиципације и мимикрије.⁹ Сем тога, у анализи полазимо и од препознавања различитих врста системских варијација: дијахронијске, дијатопијске и дијастратске, те варијација јединица: варијације квантитета, квалитета и интензитета.

2.1.3. Текстуралнолингвистички и текстуралностилистички приступ

У оквиру анализе макроплана критичких и полемичких текстова полазимо од текстуралнолингвистичког, текстуралностилистичког, те с њима скопчаног – вербатолошког приступа, први пут представљеног у монографији *Вербатологија* Ј. Јовановић Симић и Радоја Симића 2015. године (исп. и Јовановић, Симић 2009; Симић, Јовановић 2009а; 2009б; Симић, Јовановић Симић 2013; 2014). У наставку ћемо представити овај теоријски приступ.

Аутори на почетку своје монографије разматрају различите теоријске дисциплине које се баве анализом текста, као што су текстурална лингвистика, функционална стилистика, жанристика (бахтиновског типа), али и дисциплине из књижевнотеоријских оквира попут наратологије, текстологије и сл., пре свега, како би изнашли најбољи теоријски оквир за анализу текста из лингвистичке и стилистичке перспективе. Полазећи од става да се не може говорити о тексту, његовој организацији, утекстовљењу и сл. ако није јасно одређено шта је основна његова јединица, тј. шта је најнижи чинилац текста (текстема), они критикују оне приступе и ауторе код којих се основна јединица текста не дефинише експлицитно. Иако су у литератури, нарочито у текстуралној лингвистици, постојала бројна неслагања око овог питања, које је различито решавано (исп. расправу о томе у Велчић 1987: 11–19; в. и Половина 1999; Гловацки-Бернарди 2004), аутори на основу сопствених запажања и увида у руску и англосаксонску литературу о лингвистици и стилистици текста закључују да се ипак основном јединицом (‘елементарним састојком’) текста може сматрати – *исказ*. Исказ они овде дефинишу као „једночлану или вишечлану смисаоно заокружену форму, која је изговорно аутономна” (Јовановић Симић, Симић 2015: 205), то је, дакле, „структурно и функционално аутономна језичка форма која служи као средство споразумевања, тј. преношења информације” (*idem*: 210). Када се јави у уређеном низу, исказ, дакле, представља – *текстему*: „текстема је исказна форма укључена у текст и прилагођена статусу и функцији члана текстовне структуре” (*idem*: 238). С тим у вези, аутори у наставку дају и одговор на питање: да ли је текстема, одн. исказ уједно и минимални текст или само његов суптекстовни састојак? Текст је наиме сегментиран, „чланковит”, а затвореност, аутономност његових саставних јединица, њихова изговорна издвојеност паузама чини текст „дисконтинуираном” структуром. Како исказ представља сегмент, он се не може сматрати текстом, јер је текст – полисегментна структура. Ипак, исказ често може бити текст: наслови књига, натписи, заглавља неког акта или објашњења испод слика и сл. морају се сматрати текстом. Стога, они закључују да текст може чинити или (а) самостално употребљен исказ или (б) низ међусобно смисаоно и облички повезаних исказа (*idem*: 238–239).

---

⁹ У теорији Р. Симића као једно од начела издваја се и стилска трансфигурација, међутим, тај аспект ћемо описати у оквиру анализе фигуративног плана.

Даље, они објашњавају и основни предмет свог проучавања – *вербатив*. Сам термин вербатив скован је према термину *наратив* из наратологије, који се у свом примарном значењу, као што је познато, ограничава пре свега на приповедне врсте текста. Вербатив је пак „текстема или спој текстема који садрже експлицитни или имплицитни упут на начин излагања”, „структурни оквир за одређење начина излагања” (*idem*: 252), он представља повезаност текстема (исказа) на смисаоном, семантичком и функционалном плану, одн. минималну структуру у којој се остварује „кретање значења”, тј. „тематска прогресија” (*idem*: 241). Начин излагања који се у њему препознаје може бити опис, приповедање, тумачење, дефинисање, објашњавање, изражавање мисли, ставова, расположења итд. Отуда, вербатив се према типу (врсти) може разврстати на наратив, дескриптив, аргументатив, експликатив, експонатив, интерпретатив итд.

Уочавамо, дакле, да се вербатолошки приступ у својој основи ослања на резултате прагматике и лингвистике текста, те функционалне стилистике и жанристике. Он се показује добрим инструментом за анализу текста отуда што нам може указати не само на доминантне начине излагања (вербативе) у тексту већ и на њихов међусобни однос у самом тексту. На основу међусобног односа вербатива можемо извести одређене закључке и о композицији, о природи конкретног текста, па и врсти жанра ком текст припада. Стога аутори објашњавају и однос између вербатива и жанра (исп. Јовановић Симић, Симић 2015: 294–330).

Коначно, с обзиром на то да се у самом приступу полази од појма *начин излагања*, на који се у монографији често упућује, ми ову врсту приступа сврставамо пре свега у шири круг такозваних текстуалностилистичких проучавања.

Овде ће нам бити важно да утврдимо какву вербатолошку структуру уочавамо у критичким и полемичким текстовима из нашег корпуса, те шта на основу ове врсте текстуалностилистичког приступа можемо да закључимо о макроплану (макроструктури) поменутих текстова.

2.1.4. Фазистилистички приступ

Наш корпус обједињује текстове из научног и публицистичког функционалног стила. Након издвојених језичко-стилских карактеристика дискурса, разматраћемо аналитичке или интерпретативне жанрове као што су приказ, рецензија, критика, расправа, полемика, дискусија, дебата и сл. Један од задатака у анализи, како је речено, биће да испитамо у којим се то жанровима ових стилова реализује критичко-полемички дискурс и на који начин, те да их међусобно разграничимо. Међутим, како је и у литератури већ примећено, ови су жанрови по природи мешовити, прелазни, што онемогућава да се они у потпуности разграниче (исп. Јовановић Симић 2013). Стога, у дисертацији полазимо од тезе да се ради о жанровима са нејасним, расплутим, дифузним границама, а у њиховом разматрању полазимо од тзв. „fuzzy” приступа. Овај приступ директно се надовезује на функционалностилистички. Дакле, у оквиру анализе и класификације жанрова критичко-полемичког дискурса применићемо – фазистилистички приступ. У наставку ћемо објаснити шта тачно подразумева овај приступ, те због чега смо се одлучили да баш њега применимо у разматрању жанрова.

Наиме, осамдесетих година прошлог века А. Н. Кожин и др. (1982: 158) истакли су – из угла функционалне стилистике – како „провести јасну границу међу жанровима и говорним типовима није могуће. [...] Није могуће повући оштрију границу ни у једној класификацији која се тиче језика (нпр. у односу на врсте речи и реченица)”. Јасно је из овог навода да аутори овде проблематизују питање границе језичких категорија.

Слична разматрања била су позната и пре него што су поменути аутори изнели овај став. Тачније, питање језичке границе проблематизовано је и у другим лингвистичким областима – пре свега, у семантици. Тако, на пример, можемо поменути став семантичара (Лајонс 1977, Лич 1981, Липка 1992, према Драгићевић 2010: 58), који наводе да се граница међу денотатима двеју лексема не може увек

прецизно одредити, да није оштра, те истичу тзв. „fuzzy” (расплинуту, дифузну) природу значења. Како запажа Т. Прћић (2008: 71), важна особина денотата

[...] у вези је с релативном непрецизношћу и нејасношћу денотације неких (скупина) лексема, обично у истом лексичком пољу, није лако недвосмислено одлучити када један денотат прелази у други, да би се, следствено томе, могла повући граница разграничења између денотације једног елемента и оног суседног (Кемпсон 1977: 124–125). То се, на пример, уочава код денотације лексема *town* и *city*, МАЊИ ГРАД, ВЕЋИ ГРАД, *walk* и *run*, ХОДАТИ, ТРЧАТИ, те *yellow* и *orange*, ЖУТ, НАРАНЦАСТ, што наводи на закључак да, у целини узев, границе денотације нису оштро повучене, већ чине континуум, с благим, а уз то и произвољно постављеним, прелазима између појединих елемената, које језици намећу у својој категоризацији света [подвлачење наше]. Ово је и један од разлога због којих често није могуће успоставити лексичке еквиваленте између различитих језика (Лајонс 1968: 426).

Оваква и друга слична запажања о нејасним границама језичких категорија изнесена у лингвистици објединио је Милорад Радовановић у својим студијама о – *фази лингвистици* (исп. Радовановић 2009; 2015). Аутор полази од следеће тезе: насупрот „тврдој” логици аристотеловског типа (темеља ’западног научног оквира’), према којој су језичке категорије јасно раздвојене и имају чврсте, прецизно постављене границе, стоји мека, „фази” логика, према којој се међу језичким појавама може уочити феномен континуалности, градуелности, фазичности, нејасности, неодређености, непрецизности, прелазности и сл. (Радовановић 2015: 16–18, 29). Темелји фази логике и филозофије изникли су на основама учења математичара Лофтија Задеха (1965) о фази скуповима, којим је преиспитао поставке класичне теорије скупова. Из логичких и филозофских разматрања питања *границе* и *фазичности* преносе се и у лингвистику (Радовановић 2015: 119–125).

Према том погледу на језик – „који тежи нијансирању, а не пресуђивању” (*idem*: 6) – језички феномени, јединице и њихове класе посматрају се преко континуума, скала, етапа и сл., тј. преко категорија градуелности, скалираности, степенаности или континуалности. Стога, овакав приступ може се довести и у везу како с новијим погледима на језик, попут оних у оквиру когнитивистичке теорије прототипа, према којој категорије немају оштре границе и могу се дефинисати преко типичног представника (исп. Тејлор 2003), тако и оним ранијим, попут расправа Пражана 60-их година XX века „о односу између *центра* и *периферије* у испољавању и објашњавању језичког феномена” (Радовановић 2015: 45), а везе се могу пратити и даље, све до Шмитове теорије таласа из XIX века и ’дијалекатског континуума’ (према ком су „индоевропски језици међусобно повезани низом прелазних појава, тзв. изоглоса, и зато се сваки индоевропски језик може посматрати као прелазни језик или чак као скуп прелазних појава” – Станишић 2006: 7).

Поред семантичког, дифузност се препознаје и на другим нивома језика, па тако, на пример, на морфолошком плану некад није могуће лако одредити којој класи припада одређена лексема (може се сврстати у више различитих класа), понеке класе су прелазне (рецимо, о прилозима и бројевима често се говори као о *полупроменљивим* речима; такође, постоје и такве *мешовите класе* попут заменичких прилога, именичких/придевских заменица, глаголских именица, бројних именица и сл.); са синтаксичког плана гледано, постоје зависне реченице које није увек лако једнозначно класификовати (па тако, рецимо, постоје неслагања међу домаћим граматичарима о томе да ли нека клауза спада у месне или релативне – исп. о томе Кликовац 2018а: 170–174), затим издвајају се и тзв. *псеудозависне* реченице (које би стајале на прелазу између типичних зависних и типичних независних – Поповић 1977, Поповић 2010: 335–336, Кликовац 2018а: 181–216) или „независно-зависне”, (исп. Милошевић 1981–1982), око чега такође постоје неслагања (исп. другачија мишљења у Ковачевић 1998, Танасић 2012). Итд. Главни узрок свих наведених класификационих проблема, према нашем схватању, лежи у чињеници да се ради о „фазичним”, дифузним, прелазним категоријама.

Како се то одражава на стил и стилистику?

Фази стилистика је пре неколико година на поменутом скупу у Москви (2019) била тема једног излагања: кинески слависта Ма Љенг изложио је реферат *Fuzzy stylistics as a scientific discipline: current situation and prospects* (у руској верзији: *Диффузна стилистика как научная дисциплина: состояние и перспективы*), упућујући на извесну традицију таквих проучавања на простору Кине. Између осталог, он напомиње да су након монографије *Диффузна лингвистика* Ву Тјепинга (1991) настале чак две монографије (1991. и 2006. године) које у наслову садрже синтагму *диффузна стилистика* (исп. Љенг 2019).¹⁰ У њима се утемељује нова научна област стилистичке науке, која испитује дифузност као средство појачане језичке експресивности. Из круга проблема фази стилистике које представља Љенг чини се да су се кинески истраживачи до сада ограничили само на семантички аспект лексема, односно на утицај који „fuzzy” граница денотата има на стил и сл. Но, чињеница је да се дифузност граница језичких категорија не зауставља на том плану, већ се она може разматрати, као што смо рекли, и на другим језичким нивоима (морфолошком, синтаксичком, текстуалном итд.), те би било занимљиво како би се „фазичност” из стилистичког аспекта још могла испитивати. У Русији, како и Љенг наводи (2019: 441), она није утемељена као стилистичка дисциплина, за шта он даје конкретне предлоге: превођење значајних монографија и радова из области фази/дифузне стилистике; продубљивање истраживања дифузности руског језика; синтеза досадашњих резултата руских и страних лингвиста.

Свакако, веома је инспиративно то што је у нашој средини већ представљен фазилингвистички модел анализе (примењен и донекле разрађен касније и у Штасни 2009, Грковић-Мејџор 2013, Павловић 2013, Киш 2016, Драгићевић 2020 и др.) који би могао послужити као основ за одређена стилистичка проучавања: ако се у фокус стави дифузност граница стилских категорија, онда се то може применити и на испитивање функционалних стилова, стилематичности, стилских фигура итд. Сâм Радовановић помиње своју студију о ’именичком стилу’ (поводом номинализације), где проговара о процењивању „умесности појављивања високе учесталости номинализованих структура у функционалним стиловима стандарднога језика” (Радовановић 2015: 171). Функционални стилови се пак – истиче аутор – „боље дефинишу квантитативно-статистичким вредностима типа *више-мање* него квалитативним вредностима *или-или* типа” (*idem*). Као илустрацију он наводи чињеницу да „у словенским језицима фреквенција глагола у односу на именице постепено процентуално опада идући од разговорног и белетристичког ка административном односно бирократском функционалном стилу, са двадесетак процената на седам до осам процената”. Даље он наводи да је и у расправама о томе шта је ’правилно’, а шта ’неправилно’ „разумно предлагати релативизовање нормативних поступака, процеса и оцена – исказима типа [...]: ’Што приличи једном стилу, не пристаје другом, што налаже једна потреба, не подноси друга’” (*idem*: 173). Отуда, он указује на постојање различитих континуума: међуидеолекатског, међусоциолекатског, међустиловог, међуваријантног итд.

Могућности практичне примене овог приступа у стилистици можемо, између осталог, представити и кроз испитивање жанрова. Као што смо поменули, још осамдесетих година прошлог века (исп. Кожин и др. 1982: 158) из угла функционалне стилистике уочено је да се граница између жанрова не може увек јасно и прецизно повући. Јасно је, дакле, да аутори још тада проблематизују питање границе жанровских категорија, што представља својеврсну претечу данашњег „fuzzy” приступа у лингвистици. Исто се може запазити и на примеру тзв. *међустилова*, које издваја Тошовић (2002), а услед тога што „границе између појединих стилова нису оштре” (Ковачевић 2021: 501). Оваква запажања откривају нам да је дифузност или неодређеност граница извесно већ била позната у ФС, иако на томе можда није био фокус.

Управо кроз проучавање критичко-полемичког дискурса можемо посматрати жанрове као што су приказ, рецензија, критика, расправа, полемика, дискусија, дебата и сл. као својеврсне

---

¹⁰ У питању су монографије *О дифузној стилистици* Ђенг Јуџинга (Пекинг, 1991) и *Теорија дифузне стилистике* Хан Бинглинга (Ћинан, 2006).

(функционално)стилске категорије са нејасним, расплутим, дифузним границама, услед чега се оне преклапају и укрштају, те их можемо класификовати путем континуума (на ком би се протезали од једног ка другом и међусобно пресекали). У србистици је већ уочено како су већ неки од поменутих жанрова попут приказа или рецензије прелазни, мешовити,¹¹ но овде треба узети у обзир и оне прелазне жанрове који настају на прелазу тих – што се види у терминима као што су *критички приказ*, *критичка расправа*, *полемичка дискусија* и сл.

Свакако, и друге врсте стилских појава могу се разматрати путем континуума (исп. нпр. континуум интенционалности у стереотипизацији као језичко-стилском поступку у Крцић 2019б или континуум формалности у разговорном језику у Кликовац 2018б).

Као други могући пример примене овог приступа навешћемо испитивање фигуративности. Пишући о еуфемизацији и дисфемизацији, Ковачевић уочава постојање и таквих појава као што су тзв. *еуфемистички дисфемизми* или *дисфемистички еуфемизми* (Ковачевић 2015: 161–180). То би могло да имплицира да су еуфемизми и дисфемизми заправо фазичне категорије, тј. категорије са дифузним границама, услед чега се они даље преклапају. На сличан би се начин даље, рецимо, могли анализирати односи између литоте и еуфемизма (исп. тзв. *литотизирани еуфемизам* у Ковачевић 2015: 174), таутологије и плеоназма (в. Ковачевић 2015: 181–199), те таутологије и кумулације,¹² кумулације и градиције итд.

Фазистилистички метод могао би се искористити и у испитивању укрштања стилематичности на разним језичким нивоима у оквиру хомофункционалне језичке јединице, дакле онда када се једна ознака истовремено јавља као носилац више различитих типова стилематичности (нпр. фоностилема–морфостилема, фоностилема–лексикостилема, морфостилема–лексикостилема, морфостилема–синтаксостилема и сл.).

Да закључимо. Фази стилистика нам омогућава да веродостојно, аутентично представимо стилске категорије с нејасним, неодређеним границама, те да их класификујемо у контексту континуалности, скаларности, градуелности, степенаности, „фазичности” и сл. Дакле, то подразумева тачније, прецизније самеравање и категоризовање стилских појава, те издвајање прелазних и мешовитих стилских категорија.

2.2. Закључак о теоријско-методолошком оквиру и термилошко-појмовном апарату

Сумираћемо изложени преглед теоријско-методолошког оквира од ког овде полазимо.

У овој анализи разматрамо одређени тип (врсту) дискурса из стилистичке перспективе, те наш глобални приступ начелно овде одређујемо као – дискурсностилистички. Притом, полазимо од поменутог става С. Гајде о интегративној стилистици, који допушта истовремено проучавање стила и дискурса (и укључује појам дискурса у стилистичка проучавања), при чему разраничава појмове *стил* и *дискурс*. У раду се користи аналитичка, дескриптивна и класификациона метода.

Модел анализе може се представити на следећи начин:

---

¹¹ Исп. „Како су оне [рецензије] мешовите или прелазне по себи, тешко је одредити њихов домицилни функционални стил: научни, то јест, или публицистички” (Јовановић Симић 2013: 385). Исп. и „Ова текстовна врста [приказ] на једном се крају утапа у критичку расправу, а на другом – у нешто ’литерарније’ или ’научније’ ћаскање недељног новинарства. [...] Новински приказ је увек између: ни сасвим чиста критика, ни сасвим чиста књижевност, ни сасвим чиста наука, редовно спајајући у себи преимућства свих њих” (*idem*: 387).

¹² Исп. „Кумулација и таутологија (посебно она невезничка) врло су блиске стилске фигуре. Понекад је врло тешко успоставити оштру границу између њих, па недвојбено одредити неки примјер или као таутологију или као кумулацију” (Ковачевић 2015: 191).

- 1) анализу микроплана критичких и полемичких текстова заснивамо на комбинацији системскограматичког, лингвостилистичког и општестилистичког приступа;
- 2) анализу прагматичког плана критичких и полемичких текстова заснивамо на анализи односа учесника у овом типу комуникације и ванјезичког контекста;
- 3) анализу макроплана критичких и полемичких текстова заснивамо на текстуалнолингвистичком и текстуалностилистичком приступу (конкретније – вербатолошком);
- 4) анализу и класификацију жанрова критичко-полемичког дискурса заснивамо на фазистилистичком приступу.

Плурализам метода овде представљен условљен је разматрањем различитих појава у оквиру критичко-полемичког дискурса, те самим тим, показује се и као неопходан за свеобухватно сагледавање различитих језичко-стилских аспеката овог дискурса.

3. ДОСАДАШЊА ИСТРАЖИВАЊА КРИТИЧКО-ПОЛЕМИЧКОГ ДИСКУРСА

Појам *критика* (грч. *kritikē* → лат. *critica*) изворно означава „оцењивање, анализу, процењивање о неком делу” (РСЈ, Клајн, Шипка 2008), стоји у семантичкој и етимолошкој вези са *судија*, *судити*, *оцењивати*, *просуђивати* – грч. *krités*, *krinō*, *krinein* (Меријам–Вебстер), док се лексема *критичар* (грч. *kritikōs* → лат. *criticus*) односи на оног ко анализира и процењује. Према неким домаћим књижевним теоретичарима ова се лексема „већ две хиљаде година у најширој употреби везује за тумача песничке вештине” (Палавестра 1985: 7). У речничким дефиницијама значења лексеме *критика* наводи се да је то и „рад, приказ у којем се анализира и оцењује неко уметничко или научно дело; стручна, одн. научна област којој припадају такви радови”, а секундарно *критика* означава и „изражавање, исказивање негативног односа, става према некоме или нечему, према нечијем раду, поступцима и др., приговор, прекор, пребацивање” (РСЈ).¹³

Полемика (грч. *polemikós* – ратни; *rólemos* – препирка, рат), према РМС и РСЈ, означава „оштар спор два супротна мишљења у писменом или усменом облику”. Према речнику страних речи Клајна и Шипке (2008) у српски језик *полемика* је дошла из немачког језика (исп. нем. *Polemik*) и значи „јавни спор, борба мишљења о темама од општег или личног интереса, расправа, дебата”.¹⁴ Уочавамо да се разлика у дефиницији између дескриптивних речника и ове потоње, огледа, пре свега, у квалификативу – *оштар*. Чини се да се ту ради о различитим концептуализацијама полемике, односно о двома денотацијама – широј и ужој: према првој, полемика је расправа уопште, било какав спор, дебата (па је тако могуће употребити и колокацију *оштра полемика*), а према другој полемика је управо оштра, жустра расправа. Полемика, дакле, имплицира макар делом неподударне ставове полемичара о неком предмету, који се износе не штедећи опонента и његову аргументацију (Палашић, Иванетић 2016: 185–186). Ипак, изненађује да се *полемичар* у дескриптивним речницима дефинише само као „онај који воли да полемиче; вештак у полемици” (РСЈ, РМС), а не и као „онај који полемиче, учесник у полемици”, како исправно наводе Клајн и Шипка у свом речнику.¹⁵

Нешто детаљније полемика се описује у Речнику књижевних термина (1986):

---

¹³ *Критиковати*, према истом речнику, значи управо „износити лоше, рђаве стране некога или нечега, исказивати, изражавати негативан однос према некоме или нечему”. У творбено-семантичкој вези с поменутиим лексемама стоје и *критицизам* („критички однос, критички став према нечему као особина, својство, карактеристика некога или нечега, критичност”) и *критичан* („строг у анализи и процењивању, осуђивању, просуђивању; склон критиковању”, а секундарно – „којим се критикује, негативно, критички интониран (нпр. чланак, наступ и сл.)”), као и неке лексеме које носе негативну конотацију: *критизерство* (*критиканство*) јесте „сагледавање и истицање само лоших страна нечега, непринципијелно критиковање, непринципијелна критика”, док је *критизер* онај „који непрестано све критикује, који у свему види само лоше стране, непринципијелан критичар” (његов је синоним *критикант* – „необјективан, непринципијелан критичар”).

¹⁴ Нешто другачију дефиницију налазимо у *Лексикону страних речи и израза* М. Вујаклије (1991), где се полемика примарно посматра као вештина: *полемика* је „вештина препирања, вештина вођења научне препирке; препирка између представника двају различитих научних схватања, која се састоји у одбрани свога, и нападању противничког схватања; рат перима”.

¹⁵ Значење „води полемичку” може се означити двома глаголима који стоје у синонимном односу: *полемисати* и *полемизирати*. У блиској значењској вези с лексемом *полемика* стоје и *спор*, *расправа*, *дискусија*, *дебата* и др. (више о томе в. поглавље 7). Према *Српском речнику синонима* (2018: 445), *полемика* има следеће синониме: *препирање*, *дебата*, *препирка*, *сукоб*, *претрес*, *конверзација*, *дијалог*, *доказивање*, *комуникација*, *конфликт*, *спор*, *несугласица*, *расправа*, *разговор*, *образлагање*, *дискусија*, *разматрање*, *расправљање*, *размена мишљења*, *диспут*, *општење*, *сукоб мишљења*, *борба мишљења*, *жива расправа*, *распра* фам., *речкање* фам.

Пракса или уметност противречења и контроверзије, оштар спор и сукоб о неком питању, страствена књижевна, филозофска, научна или политичка распра – у новинама, часопису или на јавном месту – између представника различитих, опречних схватања, у којој се бране властите тезе и критички оповргавају доктрина и тезе противника; то је, такође, такав књижевни или филозофски, научни, политички напис (или књига), где се аутор активно и одлучно супротставља извесном туђем мишљењу и гледиштима. Мада позната и раније, *п.* као специфична интелектуално-критичка активност темељније се заснива и развија у теолошким полемичким расправама апологетичара у раном хришћанству, који су сузбијали и негирали јеретичка и хетеродоксна учења, бранећи божанско порекло и ауторитет хришћанске вере и цркве. Склоност *п.*-и израз је темперамента, знак посебне конституције и структуре појединих духова који су у свом односу према свету увек на извесном борбеном одстојању, у противставу и отпору према свему што се не слаже са њиховим уверењима и што сматрају да је погрешно, рђаво и назадно; при том је *п.* такође саставни део и резултат њихове непосредне ангажованости у јавном и културном животу. Стога је *п.* или »борба мишљења« – скоро увек директно критичко рашчлањавање идеја, а продорност, ефекат и веродостојност јој је у снази аргумената, логике, језика. *П.* је »творбеност духа у његовој борбености« (С. Шимић). Отуда се може говорити и о посебној методологији, језику и стилу *п.* и полемичара – обично веома личном, луцидном и духовитом, карикатурално-персифлажном, често јаког и оштрог, меланхолично-гневног израза и бритких формулација које се, међутим, кроз »инвективе и сарказме« (Т. Б. Меколи) сувише пристрасних или незрелих полемичара претварају у своју агресивну, сурову крајност. Иако се *п.* лако извргава у памфлетско клеветање и вређање, постоји ипак знатан број значајних књижевно-критичких и филозофских дела прожетих изразитим опонентно-полемичким духом и страшћу, строго принципијелних и објективних у методу и поступку, којима је *п.* у ствари инспирација, извор и узрок настанка (полемички списи Вука Караџића о језику, *Света породица* К. Маркса, *Анти-Диринг* Ф. Енгелса, *Против Сент-Бева* М. Пруста, *Полемике* В. Глигорића, *Мој обрачун с њима* М. Крлеже и др.). »У ширем и дубљем смислу, сва револуционарна и сатирична књижевност, пјесничка и филозофска, израз је полемичког духа« (С. Шимић). Оно пак што су у облику *п.* створили, поред осталих, Волтер, Х. Хајне, Ф. Кс. Шалда, К. Краус, А. Г. Матош, М. Крлежа, А. Б. Шимић и С. Шимић, Марко Ристић, означава не ретко тријумф интелекта и писања и има интензитет, дубину и сјај особене поезије.

Критика која „нема особине научне” и полемика се у функционаностилистичкој литератури сврстава у публицистички стил, и то у његов књижевно-публицистички подстил (Катнић-Бакаршић 1999: 62). Катнић-Бакаршић (1999: 24) управо на примеру критке показује како ниједна класификација, како каже, није савршена: сем што се на основу карактеристика може сврстати у журналистички стил (ако говоримо о дневној критици), може припадати есејистичком стилу, а „уколико је опремљена научним апаратом и резултат научног промишљања”, може се сврстати у научни стил.

Полемика се издваја као метатекстуални жанр – наиме, она настаје као реакција на неки текст, по принципу негативног односа (Морањак-Бамбураћ, према Катнић-Бакаршић 1999: 68). Између осталог, као стилска средства полемике М. Катнић-Бакаршић помиње комбинацију објективних елемената из сфере референтне функције и изразито субјективних елемената којима се реализују емотивна/експресивна функција, средства убеђивачког дискурса (попут реторичких питања, екскламација и сл.), као и цитате из прототекста с којим се полемиче (*idem*: 69).

Тошовић (2002: 321) пак истиче да се у полемички тежи употребити што „убитачнија” реч, а пошто се у основи полемике налази конфликт, избор речи је у функцији тог сукоба – аутор ће често бирати стилски јаче, упечатљивије речи. Према њему, циљ полемике је двострук: 1) поразити, раскринкати саговорника; 2) убедити читаоца у исправност својих ставова.

Расправа или *полемика* у класификацији текстова издваја се као аргументативни текст (Кликовац 2008: 300). Ова врста текста тиче се објашњења, доказа и расуђивања, уз примену различитих логичких операција (Валгина 2003; Јовановић Симић, Симић 2015: 147). Ипак, „првенствени циљ [расправе] није истраживачки него полемички”, у њој се запажа и критички осврт на мишљење одређеног аутора (Симић, Јовановић 2002: 136–137).

У наставку ћемо дати подробнији преглед досадашње литературе о критици, полемици, расправи и сл. Прво, размотрићемо како се на предмет наше анализе гледало у античкој реторици, те у еристичкој дијалектици, а затим ћемо представити одређена истраживања у савременој страниј и домаћој литератури.

3.1. Дијалектика и реторика

У директној вези са предметом нашег разматрања стоје дијалектика и реторика.

Још у *Држави* Платон указује на разлику између *еристике* као технике расправљања која тежи искључиво противречењу и дијалектике. Наиме, дијалектика представља начин расправљања који се састоји из постављања питања и одговарања, то је „вештина управљена против другог”, против противника (Аристотел 1970: 544), а реторика је, како Аристотел сматра, саобразна дијалектици (сматра се и њеним огранком). Реторика се најбоље може схватити преко методе уверавања, тј. као „способност теоријског изналагања уверљивог у сваком датом случају” (Аристотел 2017: 37). Еристика је пак као моћ противречења заводљива, те „многи у њу упадају верујући да се баве дијалектиком, а у ствари они не могу да оно што је речено разложе по врстама и испитају, него прогоне и хватају саговорника у противречности само по празној речи, те се свађају уместо да један другоме говоре шта треба” (Платон 2002: 141). Како сматрају савремени комуникалози, уочавајући разлику између еристике и дијалектике, Платон је указао на честе феномене у интерперсоналној комуникацији који спречавају остваривање правог дијалога: *непоштовање саговорника* и *непоштовање истине* (Томић 2014: 264). Према Платону, дакле, неки разговори само су прикривени монолози: „еристичар који инструментализује говор за неки циљ који је изван њега самог заправо [је] усамљени говорник који настоји да затвори значења, док их дијалогичар отвара” (*idem*). Дијалектика је пре свега расправа о *вредностима*, „која доводи до неразумевања и неспоразума”; ње „у античком смислу, као методе дискутовања и излагања аргумената у погледу неке *вредности* нема тамо где су у питању мерљиве и егзактне ствари. Сучељавање *ставова*, *мишљења*, *мнења* или *уверења* захтева дискусију и, као што примећује Платон, често резултује непомирљивошћу и непријатељством међу учесницима” (*idem*).

Неки савремени истраживачи утврдиће да је реторика суштински темељ сваке могуће полемике (Мандић, према Багић 1999: 32), те да је полемика у суштини – реторичка вештина (исп. Бадурина, Палашић 2016: 272; Палашић, Иванетић 2017: 248). Стога, накратко ћемо се осврнути на оно што Аристотел наводи у *Реторици*, а што може бити од значаја за нашу тему. За разлику од научне методе извођења доказа, где је премиса неоториво истинита, па према томе и закључак, премисе *дијалектичког* *силогизма* и *реторичког ентимема* само су вероватне, могуће (могу бити истините за одређене особе), те и закључци могу бити вероватни, могући. Како ћемо видети, ово је управо један од кључних обележја полемичке аргументације (в. даље). Аристотел устврђује и да „сви донекле учествују у једној и другој [у дијалектици и реторици], јер сви у одређеној мери настоје да неко мишљење претресу и подрже, да се бране и оптужују” (Аристотел 2017: 32). Јасна је, одатле, и веза између реторике, с једне стране, и критике, тј. полемике, с друге.

Познато је да античка реторика разликује три главне врсте говора, одн. беседе: судски говор (*genus iudiciale*) – који оптужује или брани, саветодавни или политички говор (*genus deliberativum* или *suasorium*) – који у народној скупштини подстиче на корисно или одвраћа од штетног, и епидеиктички или свечани говор (*genus demonstrativum* или *laudativum*) – који хвали што је морално или куди што је ружно. Занимљиво је да се сви ови типови говора могу повезати са критичко-полемичким дискурсом како га ми овде видимо: њиме се управо оптужује или брани, указује на штетно, куди оно што је лоше или ружно.

За судски говор (који је био и најодговорнији за развој античког говорништва) посебно је важна била диспозиција, тј. распоред, редослед елемената (*idem*: 34, фн. 5). Она се састојала из увода (*exordium*), излагања предмета (*narratio*), доказивања (*argumentatio*, *probatio*), побијања (*refutatio*, *confutatio*,

reprehensio) и закључка (*peroratio, conclusio*). Како видимо, у диспозицији овог типа говора садржани су и кључни елементи (научног) критичко-полемичког дискурса: доказивање и побијање. У реторици се издвајају и одређена *општа места* – категорије у којима су садржана средства за доказивање – карактеристична за сваки од наведена три говора: *преувеличавање* у епидеиктичком, *место прошлости* у судском, а *место могућег и будућег* у политичком (*idem*: 151).

Појмовима из дијалектике – индукција, силогизам и привидни силогизам – одговарају у реторици појмови – пример, ентимем и привидни ентимем. Како Аристотел (2017: 39–40) сматра, сви говорници уверавају тако што као доказе наводе примере или ентимеме и ништа друго, при чему пример (индукција) представља закључивање на основу бројних сличних случајева, док ентимем (силогизам) представља нову и различиту пропозицију која резултира из одређених премиса (под условом да су те премисе апсолутно или углавном истините). Иако говори који обилују примерима имају велику снагу уверљивости, бољи утисак – према Аристотелу – остављају говори који обилују ентимемима. Примерима се, такође, могу и поткрепити ентимеми. Међутим, када се не располаже ентимемима, треба се послужити примерима, „јер уливају поверење”, и то на следећи начин: ако стоје на почетку (када личе на индукцију), треба их навести много, а ако се стављају на крај (када личе на сведоке), онда је довољан и један пример „јер је поштен сведок, па макар био и један, довољан” (*idem*: 157). Притом, разликују се историјски и измишљени примери (у које спадају парабола – тј. разна поређења, и басна – односно, фиктивни пример). С друге стране, део ентимема представља – изрека (сентенца, пословица, максима), која не изражава појединачно, већ опште; као изреке могу се јавити и закључци и премисе без силогизма. Оне су свакако важно средство управо и у критичко-полемичком дискурсу (исп. даље о полемичким максимама). У *Реторици* се корисност изрека уочава у томе што се слушаоци радују „кад чују да говорник придаје општи значај ономе што је свако од њих раније спознао” – дакле, тиме се погађа мишљење публике (стога се и изрека мора прилагодити публици), и у томе што оне „говорима зацело дају етички карактер” (*idem*: 161–162).

Врло је занимљиво Аристотелово виђење по коме дијалектика „не изводи закључке из било којих премиса [...], него узима у разматрање предмете који захтевају логичку дискусију”, а реторика се, слично томе „бави питањима о којима се људи обично саветују” (*idem*: 41). Ово нас на одређени начин води ка претпоставци да се и сама полемика (одн. расправа или дискусија) најчешће покреће и води око „фазичних” питања, тј. око појмова или ентитета која су по својој природи – дифузни.

Док је, с једне стране, реторика блиска дијалектици кад нешто доказује, она је, с друге стране, према Аристотелу, блиска софистичким дијалозима – кад нешто побија (*idem*: 49). Тема која је од значаја за наш предмет разматрања овде управо јесте и начин побијања ентимема (при чему побијање противника није посебна врста методе, већ је део методе уверавања). Према ономе што се наводи у *Реторици*, побијати се може: *противсилогизмом* (силогизмом у коме је доказана супротност опонентног закључка) или увођењем *објекције* (*objectio* – отпор, препрека). Објекција се изводи на четири начина: 1) из самог предмета; 2) из супротности (на пример, ентимему да добар човек чини добро својим пријатељима супротставља се објекција да ни зао човек не чини зло свим својим пријатељима); 3) из сличности (на пример, ентимему да људи који су претрпели зло увек мрзе друге узвраћа се објекцијом да људи којима се добро чини нису увек пријатељски расположени); и коначно 4) из изражених ставова знаменитих људи. Ово последње је нарочито занимљиво јер представља врсту аргументације која се код многих каснијих аутора издваја као аргумент ауторитета (у полемици), а помиње се и у вези са полемичким цитатом (в. даље).

За нашу тему корисно је и Аристотелово виђење садржаја уводног или завршног дела оних говора којима се оптужује или брани. Наиме, како он сматра, треба различито поступати:

[...] кад се бранимо, све што се тиче оптужбе наводити на почетку, а кад оптужујемо на свршетку. Разлог таквом поретку ствари није тешко увидети; онај ко се брани, кад хоће суду да представи своју личност,

треба да uklони све препреке, те, пре свега мора побити оптужбу; ко пак оптужује, неопходно је да оптужбу остави на крај како би боље остала у сећању (*idem*: 242–243).

Наравно, ово је условљено пре свега усменим казивањем (те би се директније могло односити на, рецимо, какву усмену дискусију и сл.), но било би свакако занимљиво пратити како се – у односу на овај став – у композицији критичких и полемичких текстова позиционира конкретно неслагање, тј. критичка примедба на став другог аутора или одбрана од таквих замерки.

Аристотел наводи и када у расправи треба постављати питање: „најприкладније је да се оно поставља онда кад је противник изнео контрадикторну тврдњу, па из само једног питања произлази да је неумесна” (*idem*: 256), тј. „кад се њиме хоће указати да противник говори или противречно или парадоксално” (*idem*: 257). Такође, питање се поставља кад је једна од две претпоставке очигледна, те ће противник потврдити и другу ако о њој будемо питали. Коначно, пита се и онда кад противник може дати искључиво софистички одговор (на пример, *и јесте и није тако; то је тако и није тако; делом јесте, делом није тако*), што публику доводи у недоумицу, због чега се она љути на противника. У другим ситуацијама – како Аристотел наводи – не треба постављати питања јер „ако се противник против питања послужи објекцијом, сматраће га победником”. Због слабости пажње слушалаца, није могуће постављати много питања. Ипак, у писаним текстовима могло би се – сматрамо – то очекивати (в. даље нешто другачији став од Аристотеловог, Шопенхауерову 7. стратегему).

Једно од средстава које се може користити у споровима јесте и шала: како се наводи у *Реторици*, противникову озбиљност треба ниподаштавати шалом, а шалу озбиљношћу (*idem*: 258). С тим у вези, Аристотел наводи да је иронија ближа карактеру који је широкогрудан него лакрдија – „у првом случају човек прибегава шали и смеху ради самога себе, док у другом то чини због других” (*idem*). Иронија се овде схвата као начин скривања властитог мишљења, како би се противник присилио да открије своје (то је и једна од основних Сократових метода – глумећи незнање, он је из људи извлачио скривено знање); притом, иронија може попримити и погрдни и узвишени смисао.

Коначно, филозоф у *Реторици* одређује и функцију епилога: говорник се мора побринути да публика према њему буде добро, а према противнику лоше расположена; у епилогу говорник треба и да побуди осећања публике, те да сажме садржај говора – тј. преглед аргумената на основу којих је изведено доказивање. То сажето излагање аргумената „мора се што боље упоредити с противниковом аргументацијом” (*idem*: 260).

Након што смо размотрили неке од ставова у *Реторици* који су у вези с нашом темом, осврнућемо се и на Аристотелове погледе на дијалектику, те софистичка побијања, изложене пре свега у *Органону*. Један од кључних појмова дијалектике јесте *дијалектички проблем* – то, између осталог, могу бити питања о којима постоје супротна закључивања, као и питања о којима немамо никакав доказ (Аристотел 1970: 383). Притом, античка филозофија јасно утврђује шта не може бити предмет расправе: „Расправљање не треба да се односи ни на оно за шта је доказ сасвим близу, ни на оно за шта је доказ одвећ удаљен. У првом случају нема никакве тешкоће, а у другом случају тешкоће су одвећ велике [...]” (*idem*: 385).

Поред горе наведених, Аристотел у *Топици* (в. Аристотел 1970: 371–582) разликује и еристичке силогизме – дискусионе силогизме који само изгледају вероватни, али то нису, те паралогизме и софизме – привидне, лажне силогистичке доказе.

Он овде утврђује и да је закључивање делотворније од индукције „у случају када треба одговарати онима који противрече” (*idem*: 385).

У *Топици* се даје преглед различитих места и правила за побијање у расправи, која се тичу пре свега садржине онога што треба побијати, те се на томе овде нећемо даље задржавати, али ће нас свакако занимати она правила која се утврђују о начинима побијања у осмој књизи *Топике* (*idem*: 543–570), те шестом, последњем делу *Органона*.

Овде ћемо навести неке од тих начина побијања.

Између осталог, Аристотел помиње како се каткад у расправи мора учинити приговор и самом себи, јер се тиме стиче поверење публике и противника.

Друго, корисно је у расправљању истаћи да је оно што се тврди – опште признато, јер се противник обично устручава да пољуља уобичајено, устаљено мишљење.

Такође, претерано инсистирање на неком доказу – како сматра Аристотел – може само појачати отпор противника.

Још једна од стратегија која се наводи јесте и својеврсна експанзија, одн. продужавање доказа – уметање у доказни поступак оних ствари које нису корисне за расправљање, јер „кад се много говори, неизвесно је где се налази заблуда” (*idem*: 547).

Притом, да би расправљање било јасније, треба навести примере и поређења, и то оне који су прикладни и узети из познатих ствари.

Важно је рећи да Аристотел у *Топици* јасно разликује дијалектику од полемике: „Некад је нужно напасти самог саговорника, а не његову тезу – наиме, онда кад онај ко одговара упорно вреба све што је супротно ономе што жели испитивач. Тако злонамерна претеривања чине расправљања од дијалектичних полемичкима” (*idem*: 561). Из наведеног је јасно да Аристотел полемiku у суштини посматра негативно. Наиме, у расправљању – према овом филозофу – постоји заједнички циљ, „сем за оне који расправљају ради саме борбе” (*idem*: 562). Одавде се закључује да не треба кудити на исти начин доказ и онога са ким се расправља: „Јер, ништа не стоји на путу да доказивање буде рђаво, а да ипак онај ко испитује најбоље могуће расправља са оним ко одговара. Јер, са смутљивцима можда није могуће одмах изводити закључке како се хоће него само како се може” (*idem*).

Коначно, у *Топици* се јасно указује и на то да се не може расправљати са сваким:

Не треба расправљати са сваким, нити се упуштати у дијалектику с ким било. Јер, с неким противницима закључивања се нужно изопачују. Ако се има противник који се свим средствима труди да изгледа као да му се не може прићи, исправно је свим средствима покушати да се изведе закуљчак, – али то није отмено. И због тога се не треба лакомислено упуштати у свађу са свима који наиђу, јер из тога нужним начином произлази разговор о рђавим стварима. А они који се на тај начин вежбају [у расправљању] неће моћи да се уздрже и да расправљају без жестине (*idem*: 570).

У шестом делу *Органона*, у ком говори о софистичким побијањима, Аристотел разматра које циљеве хоће да постигну они „који се боре и увек препиру у расправљањима” (*idem*: 587). Према њему, тих циљева је пет, и увек се ради о привиду: побијање („желе да изазову привид да су побили противника”), заблуда („желе да прикажу да противник говори нешто погрешно”), парадокс (доводе противника до парадоксалних тврдњи), солецизам (наводе противника на језичку грешку), навођење на брбљање (наводе противника да понови више пута исту ствар). Постоје два начина софистичких побијања: први се заснива на језичком изражавању (ту спадају хомонимија – под овим се термином мисли на двосмисленост речи, амфиболија – двосмисленост реченице, композиција, испарцелисаност исказа, акцентовање и облик речи), а други се спроводи независно од њега. Сви облици паралогизама потпадају под оно што се у логици назива *ignoratio elenchi* – незнање побијања.

Аристотел помиње и погрешку *petitio principii* („тражење принципа”) – када се претпоставља оно што тек треба доказати, односно када се у доказивању и закључивању као премиса узима недоказан став. Такође, он указује и на постављање више питања као једног у расправи (тј. својеврсно сложено питање) – што представља једну од метода у софистичком побијању, у логици познату као *plurium interrogationum*. Такво питање обично садржи неку недоказану претпоставку, која се имплицитно прихвата одговором на њега.

Расправљајући о једном од начина побијања – довођењу саговорника у заблуду или парадокс, антички филозоф наводи још једну стратегију: ако противник говори као умни и образовани људи, треба га навести на супротстављање мишљењу „гомиле”, тј. народа (маса, публике), а ако говори „као људи гомиле”, треба га навести на супротстављање мудрим и образованим људима (*idem*: 612). Коначно, у стратегије побијања могу се уврстити и дужина доказа („тешко је обухватити једним погледом више ствари истовремено”), брзина говора („они који заостану мање виде пред собом”), изазивање гнева или љутње код противника („узбуђени су увек мање способни да се чувају”), постављање питања измењеним редоследом. Све побројане методе заправо представљају начине скривања мисли пред противником: „Јер човек се крије да га противник не би видео, а он неће да га противник види, да би га могао преварити” (*idem*: 615).

3.1.1. Закључак о дијалектици и реторици

Да закључимо. Дијалектика и реторика важне су за критичко-полемички дискурс, оне леже у основи полемике. Оно што је у полемици реторичко огледа се, пре свега, у методу уверавања. Такође, све три античке врсте говора (судска, политичка и свечана) могу се довести у везу са критиком и полемиком; *доказивање* и *побијање* заједнички су им елементи, а премисе и закључци и у једним и у другим јесу само вероватни и могући. Доказивање се обавља преко примера и ентимема (део ентимема може бити и изрека), а побијање путем *противсилогизама* и *објекција*. Према Аристотелу, говор изведен путем примера делује уверљиво (ако стоје на почетку, треба да их буде више), али бољи утисак оставља говор који обилује ентимемима. Притом, када се бранимо, то треба учинити прво, пре упућивања могућих оптужби – како бисмо пред публиком деловали исправно. Реторички су важни такође и: постављање питања – када се жели указати на противречност противника, затим ниподаштавање шалом и иронија. Међу стратегијама у расправљању издвајају се и постављање приговора себи, неинсистирање на доказу, експанзија доказа и др.

Полемика, према Аристотелу, разликује се од дијалектике отуда што представља расправу у којој има злонамерних претеривања и која се води ради саме борбе. Отуда, треба разликовати и критику доказа од критике противника. Управо због наведеног – како сматра антички реторичар – не треба се ни расправљати са сваким. Коначно, од дијалектичких силогизама треба разликовати привидне или лажне – софистичке силогизме или паралогизме. Аристотел издваја неколико врста софистичких побијања: привид побијања, довођење у заблуду или до парадокса, навођење противника на језичку грешку, навођење на брбљање. Он указује и на неке погрешке као што су *ignoratio elenchi* („незнање побијања”), *petitio principii* („тражење приципа”) и *plurium interrogationum* (сложено питање). У стратегије побијања могу се уврстити и дужина доказа, брзина говора, изазивање гнева или љутње код противника, те постављање питања измењеним редоследом. Све побројане методе представљају начине скривања мисли пред противником.

3.2. Еристичка дијалектика

У филозофији се питањем расправљања (дискутовања) бавио Артур Шопенхауер (1831)¹⁶ у оквиру своје еристичке дијалектике, коју он дефинише као вештину диспута или спорења, „и то на такав начин

---

¹⁶ У приређеном делу *Како увек бити у праву: елементи еристике* (у оригиналу: *Der handschriftliche Nachlass*, 1970) обухваћени су сви списи из Шопенхаурове рукописне заоставштине који се тичу еристике, објављени и необјављени за његовог живота. Антички филозофи, па и каснији, појмове *дијалектика* и *логика* углавном су користили као синониме (с изузетком Канта који је о дијалектици говорио у негативном смислу као о „софистичкој вештини расправљања”), док Шопенхауер

да се увек буде у праву, што значи *per fas et nefas* [с правом и неправом, тј. допуштеним и недопуштеним средствима]” (Шопенхауер 2020: 12). Како он сматра, у људској је природи да, „ако А сазна да се оно што Б мисли о истом предмету разликује од његовог мишљења – не ревидира најпре своје мишљење да би нашао грешку, него претпоставља грешку у туђем мишљењу, тј. човек по природи жели да буде у праву” (*idem*: 11).

Такође, Шопенхауер полази од става да се у одређеној ствари *објективно* може бити у праву, а да се у очима јавности не буде (*idem*: 13):

Када, наиме, противник оповргне мој доказ – а то важи и као побијање самог тврђења, за које пак могу постојати други докази, при чему је, наравно, за противника однос обрнут – он остаје у праву без обзира што објективно није у праву. Дакле, објективна истина неког тврђења и његово важење у прихватању од стране непосредних учесника у спору и аудиторијума, две су различите ствари.

Аутор узрок томе види у „природној покварености људског рода”:

Када тога не би било, били бисмо у основи честити, па бисмо у свакој расправи гледали само да изнесемо истину на видело, не водећи рачуна о томе да ли ће то ићи у прилог нашем пређашњем мњењу или мњењу оног другог. [...] Урођена сујета[,] која је изузетно осетљива када је у питању интелектуална способност, не допушта да се оно што смо првобитно рекли покаже као лажно, а оно што је рекао противник као тачно.

И даље:

Дозволити да будете оповргнути, да вас збуне нечим што је тек наоко аргумент, док сте заправо у праву или обрнуто, често се догађа. Онај ко изиђе као победник из спорења често има да захвали не само тачности своје моћи суђења при излагању тврђења него, у већој мери, лукавости и способности којима је своје тврдње бранио (*idem*: 16).

Стога, научна дијалектика треба да „изложи и анализира ниске стратегеме у диспуту, да бисмо их у стварним споровима одмах препознали и поништили”, због чега „у излагању за крајњу сврху мора да се узме само начин како да се остане увек у праву, а не објективна истина” (*idem*: 27).

У наставку Шопенхауер (2020: 29–31) разматра суштинско у свакој расправи и даје основну структуру, „скелет сваког диспута”: противник је изнео неку тезу (или ми), а за њено побијање постоје два модалитета и два пута. Модалитети су: 1) *ad rem* (када став није у сагласности са апсолутном објективном истином) и 2) *ad hominem* или *ex concenssis* (релативно доказивање). Пuteви су: а) *директно побијање* (нападање тезе у њеним начелима) и б) *индиректно побијање* (нападање тезе у њеним последицама). Директно побијање показује да теза није истинита, а индиректно да не може бити истинита. Притом, директно побијање може показати да су начела противникове тврдње погрешна (*negō majorem; minorem*) или може да призна начела, али да покаже како тврдња не следи одатле (*negō consequentiam*) – тада се напада консеквенција, форма закључка. У индиректном побијању користе се *анагога* или *инстанца*:

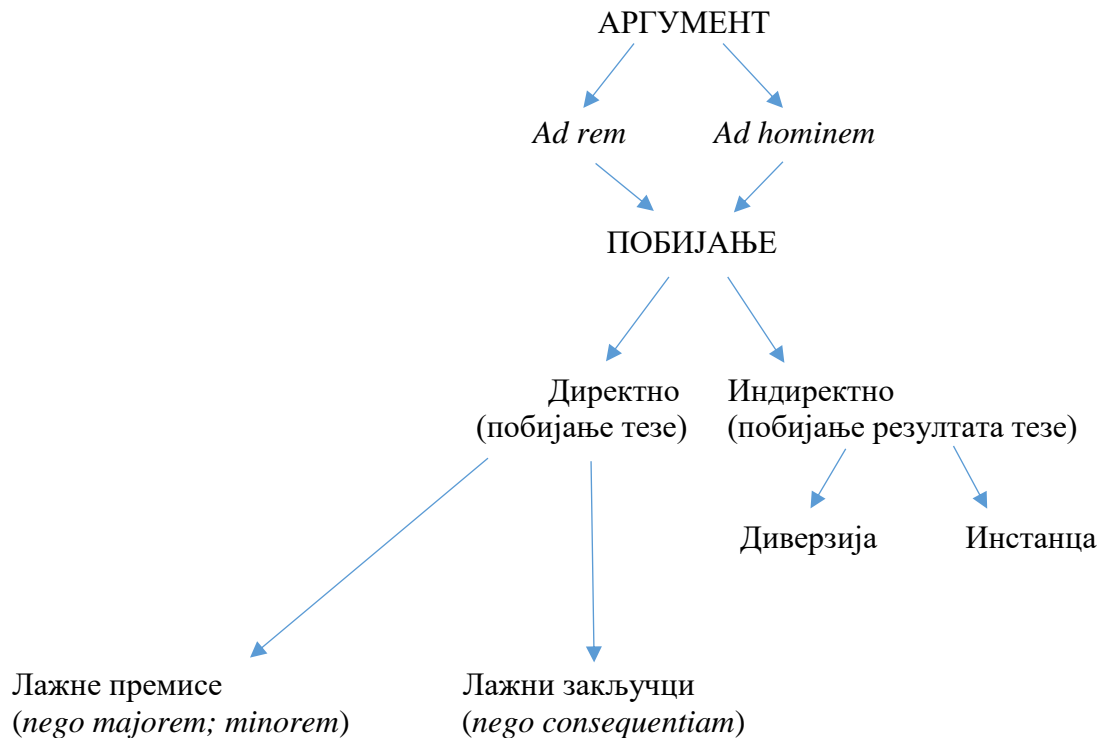
а) *анагога* подразумева да се противников став узима као истинит и онда показује шта из њега следи: ако се испостави да је закључак погрешан, сходно томе је и став био погрешан;

б) *инстанца* (*exemplum in contrarium*) представља побијање општег става директним доказивањем појединачних случајева.

Изложена разматрања Шопенхауера можемо представити и графички:

разграничава те појмове, посматрајући *логику* као науку о законима мишљења, а *дијалектику* као вештину диспута. Ипак, да би избегао неспоразум, он дисциплину којом се бави назива – еристичка дијалектика (исп. Шопенхауер 2020: 7–11).

Графикон 1. Основа дијалектике према А. Шопенхауеру.
(према https://en.wikipedia.org/wiki/The_Art_of_Being_Right)

Како у објашњењу – према Шопенхауеру – често није могуће разликовати истинито од привидног (а ни саговорници у спору нису с тим начисто), он наводи 38 *стратегема*¹⁷, без обзира на то да ли нека страна има или нема објективно право – то тек у расправљању треба да се испостави. Ту аутор даје и једну веома важну напомену: при сваком спорењу учесници морају бити сагласни уопште у нечему, јер *contra negantem principia non est disputandum* [с неким ко пориче начела не може се расправљати] (*idem*: 31).

Иако је ово дело написано у саркастичном, јетком тону, ако се поближе размотри, наведене стратегеме заиста указују на неке од механизма који могу стајати иза нечијих тврдњи или стратегија у расправи (што нам даље може бити значајно и за уочавање њихових језичких форми). Неке од стратегема, како ће се видети, поменуте су и разматране раније код Аристотела. Овде дајемо – у скраћеном облику – преглед тих 38 Шопенхауерових метода или стратегема (*idem*: 35–92; 116–123) за које се верује да могу помоћи некоме да победи у спору:

¹⁷ Ово је превод немачког *Kunstgriff*, што се, према примедби преводиоца Небојше Здравковића, може још превести и као *варка*, *финта*, *трик*, *финеса*, *вешти захват* (исп. Шопенхауер 2020: 31, фусн. 1). Стратегема 26 у књизи, рецимо, почиње речима: „Сјајну варку представља...” (*idem*: 67). У другом преводу користи се реч – *трик* (исп. *Еристичка дијалектика или умеће како да се увек буде у праву*, у преводу Душана Глишовића, Нови Сад: Светови, 1997). И у Бадурину, Паласић 2016 користи се термин *стратегема* када се говори о овим Шопенхауеровим методама.

- 1) тумачити противникову тврдњу што је могуће општије и из те позиције је оборити;¹⁸
- 2) користити хомонимију [тачније: полисемију, вишезначност неке речи] да би се постављена тврдња проширила и на оно са чиме има мало или нема ничег заједничког с оним о чему је реч (примена *mutatio controversiae* [промена питања о ком се расправља]);¹⁹
- 3) апсолутизовати противникову тврдњу која је релативна, постављена само за специфичан случај; прихватити тезу као универзално важећу;²⁰

(Како наводи и сам Шопенхауер (2020: 42), прве три тезе су сродне: заједничко им је то што говорник говори о нечем другом, а не о ономе што је у тези изложено – починили бисмо *ignoratio elenchi* [непознавање противаргумента] ако бисмо се тиме задовољили.)

- 4) не дозволити да неко предвиди закључак: треба неприметно потурати премисе, појединачне и расуте, те користити просилогизме (силогизме који су прелиминарни или логички битни за неки други силогизам);
- 5) употребити за доказивање лажна тврђења (када истинита противник не би признао) која противник или слушаоци сматрају за истинита („истинито може да следи и из погрешних премиса, као што погрешно никада не може из истинитих” – *idem*: 45);²¹
- 6) извести прикривени *petitio principii* – оно што се тврди постулирати на различите начине;²²

¹⁸ Шопенхауер наводи неколико занимљивих примера за ову стратегију, које ћемо поменути овде ради илустрације. Први пример: Шопенхауер је рекао *Енглези су у драми прва нација*, на шта му је противник одговорио да Енглези нису ништа посебно постигли у музици, па ни у опери. Ш. га након тога подсећа да музика не спада у драму, што је његов противник добро знао, али је покушао да тај став уопшти тврдећи да све представе на позорници, па и опера, укључују музику – и тако га је оповргао. Други пример: А каже да је одређени мировни споразум из 1814. вратио независност свим немачким ханзеатским градовима. Б – уопштавајући – употребљава *instantia in contrarium*: Данцинг је изгубио независност коју му је дао Бонапарта. А се избавља: „Рекао сам свим *немачким* ханзеатским градовима. Данцинг је био *пољски* ханзеатски град.” Трећи пример: Ламарк оспорава постојање осетила код хоботница (јер немају нерве). Након што је утврђено да и оне опажају јер се крећу према светлости и, идући спретно с крака на крак, хватају плен, изведен је закључак да је нервна мрежа равномерно распоређена у маси њиховог тела. Пошто то обара Ламаркову хипотезу, он дијалектички тврди да би онда сви делови тела хоботнице морали да осећају, да би имала органе најсавршеније животиње, да би свака тачка могла да види, чује, осећа мирис, укус, па и да мисли, расуђује, закључује; по тим способностима била би изнад човека. Пошто је речено да је читаво њено тело осетљиво на светлост, те дакле има нерве, он извлачи закључак да читаво тело мисли; употребом дијалектичких стратегија он прећутно признаје да није у праву (Шопенхауер 2020: 35–36).

¹⁹ Пример 1: А каже: Ви још нисте упућени у *мистерије* Кантове филозофије. Б одговара: О ономе где има *мистерија* не бих ништа ни да знам. Пример 2: Шопенхауер је критиковао принцип части као нерационалан, јер се по том принципу након упућене увреде губи част ако се не узврати још већом увредом. По њему, права част не може бити увређена они због чега бисмо патили, већ само због онога што смо учинили. Противник је одговорио да би неосновано тврђење да неки трговац подваљује, није частан, да је немаран представљало напад на његову част. Како сматра Ш., противник је овде подвео *грађанску част* под појам *витешке части*, чиме настаје *mutatio contraversiae* (Шопенхауер 2020: 39–40).

²⁰ Пример: у једном разговору Ш. признаје да његов филозофски систем узима у заштиту и хвали квијетисте. Касније у разговору Ш. за Хегела каже да је писао махом бесмислене ствари. Противник га подсећа да је управо хвалио квијетисте, а да су они писали доста бесмислених ствари. Ш. се избавља тиме што истиче да не хвали квијетисте као филозофе и писце, већ као људе, због њиховог делања (Шопенхауер 2020: 41–42).

²¹ Иза овога стоји идеја да се мора користити начин мишљења противника пошто имамо посла с њим (зато се погрешна тврђења могу оповргавати другим погрешним тврђењима које он сматра истинитим). На пример, ако је присталица неке секте (коју ми можда и не одобравамо) – како наводи Ш. – треба употребити ставове те секте као *principia* (Шопенхауер 2020: 45).

²² То се може учинити: 1) другачијим називом (*част – добро име, девичанство – врлина* и сл.); 2) указивањем на оно што је појединачно спорно, али се уопштено може прихватити: на пример, непоузданост медицине постулира да постоји непоузданост сваког људског знања; 3) када једна из друге произлазе две ствари, од којих прву треба доказати, постулира се она друга; 4) када треба доказати опште, дозвољава се прихватање појединачног – супротно од 2. начина (Шопенхауер 2020: 46).

- 7) поставити што више питања и потпитања, питати много и опширно, да би се сакрило оно што се жели потврдити;²³
- 8) раздражити, провоцирати противника (до срџбе), јер разгневлѐн није кадар да расуђује;²⁴
- 9) постављати питања ван сваког редоследа како противник не би открио стратегију у аргументовању (сродно стратегеме 4);
- 10) одговарати одрично на противникова питања ако њихово потврђивање подржава његову тврдњу и питати за супротно од наших тврдњи (као да желимо да то потврди, очекујући одричан одговор);
- 11) када противник прихвати појединачне случајеве неког општег става, без одлагања извести закључак о општој тврдњи (противник и публика ће поверовати да су заправо прихватили све што је неопходно за истинитост тврдње);
- 12) називати ствари метафорично и еуфемистично, тако да то погодује нашем ставу;²⁵
- 13) тврдњу изложити с њеном алтернативом, супротном тврдњом, и то драстично, што упечатљивије, да је противник принуђен да ту супротни одбаци; слично стварању лажне дилеме;²⁶
- 14) из одговора противника извести закључак који уопште не следи; спада у *fallacia non causae ut causae* [обмањивање прихватањем не-разлога као разлога];
- 15) стратегема *ad absurdum*: изнети парадоксалан став (који се не може прихватити), а затим истиниту тврдњу – ако ту тврдњу противник прихвати, закључити да је тиме први став потврђен;
- 16) стратегема *ad populum*: навести да нека ранија тврдња противника или његово понашање стоје у противречности с новом тврдњом (противник мора опозвати неку од својих тврдњи и тако долази у ситуацију да му се не може веровати);²⁷
- 17) када нас противник притиска неким противаргументом, позивати се на истанчане разлике – ако нека ствар има двоструко значење или крије двосмислицу;
- 18) стратегема *mutatio controversiae*: ако је противникова аргументација добра, прекинути расправу, променити тему, упозорити или указати на неке друге тврдње;
- 19) када противник тражи да изнесемо приговор његовој тези, а такав приговор не постоји, генерализовати тврдњу и тако је обарати; слична стратегема је већ наведена (исп. стратегеме 1 и 3);

²³ Ту *ероматску* методу нарочито су користили у антици; назива се и *сократска* (Шопенхауер 2020: 47). Аристотел пак у *Реторици* нешто другачије гледа на ово (в. горе).

²⁴ Исп.: „До срџбе га доводимо тако што му отворено наносимо неправду, шиканирамо га и уопште се бахато односимо према њему” (Шопенхауер 2020: 48). За стилистички аспект је ово занимљиво отуда што би се језички ова стратегема могла исказати кроз одређене увреде, односно одређене типове дисфемизама, а прагматички кроз истакнути однос интелектуалне (или какве друге) супериорности једног саговорника/аутора наспрам другог (тј. одређена позиција моћи). Исту стратегију наводи и Аристотел (в. претходно потпоглавље).

²⁵ Од свих стратегема, како сматра Ш., ова се најчешће користи спонтано. Примери: у Шпанији су, на пример, називе двеју супротстављених политичких партија – *serviles* и *liberales* (*послушници* и *слободари*) – дали једни другима; назив *јеретик* за протестанте и јеванђелисте, рецимо, води порекло од католика; *црквењаци* – *свеиштенство*, *верска ревност* – *фанатизам*, *двосмислица* – *непристојна шала*, *путем утицаја* и *веза* – *захваљујући подмићивању* и *непотизму*; *срдачна захвалност* – *добро плаћање* (Шопенхауер 2020: 52–53).

²⁶ Као пример наводи се: ако противник треба да прихвати тезу да се мора радити све што отац каже, питамо: „Треба ли у свим стварима слушати или не слушати родитеље?” Или ако је за нешто речено да је често, питамо да ли се под *често* мисли на мало или много случајева – противник ће рећи „много”. Ш. закључује: „То је као када се поред сивог стави црно, па се може звати бело, а ставимо ли га поред белог, може се звати црно” (Шопенхауер 2020: 54).

²⁷ Пример: ако неко тврди да је у Берлину непријатно живети, одмах питати: „Па зашто онда не напустиш град?” Ова стратегема представља и тип шиканирања (Шопенхауер 2020: 57).

- 20) када противник одговори на питања о претпоставкама његовог става и прихвати премисе, извући закључак без даљих питања, не дајући му прилику да се не сложи (примена *fallacia non causae ut causae*);
- 21) уместо рашчлањавања и оповргавања каквог противничковог софизма, лажног аргумента, узвратити истим таквим софистичким аргументом („Јер није реч о истини него о тријумфу” – *idem*: 62);²⁸
- 22) ако противник тражи да признамо аргумент који би проблем решио у његову корист, прогласити тај аргумент за *petitio principii* (јер он наводно у себи већ садржи тврдњу коју треба доказати); тако се обеснажује противничкова аргументација;
- 23) противречностима изазвати противничково претеривање у тврђењу (и чувати се да нас противник противречностима не заведе на проширивање наше тврдње);
- 24) из противничкове тврдње извучити погрешне закључке који оспоравају његов став (посредно побијање, апагога; такође примена *fallacia non causae ut causae*; слично свођењу *ad absurdum*);
- 25) стратегема *exemplum in contrario (instantia)*: свака општа тврдња може бити срушена само једним јединим противпримером;¹⁴⁴
- 26) стратегема *retorsio argumenti*: користити противничков аргумент против њега;³⁰
- 27) инсистирати на оном аргументу који противника неочекивано љути „зато што се треба надати да смо дирнули у слабу тачку његове тврдње” (*idem*: 68);
- 28) стратегема *ad auditores*: када је присутна публика, треба је користити против противника;³¹
- 29) ако нас противник побија, предузети диверзију, нагло прећи на другу тему (слично стратеземи 18);³²
- 30) стратегема *argumentum ad verucundiam* [аргумент ослоњен на страхопоштовање]: позивати се на ауторитете уместо на разум;³³

²⁸ Исп. „И уопште, лакше је да се уместо дугог претресања ствари о којој се расправља употреби *argumentum ad hominem*, ако се за то указује прилика” (Шопенхауер 2020: 62).

¹⁴⁴ Пример: тврдња *Сви преживари имају рогове* побија се једном једином инстанцом – *камила*. Од ове стратегеме могуће је бранити се на три начина: 1) доводећи у питање истинитост (или нефиктивност) противпримера, 2) питајући да ли то доиста пример за тврдњу о којој се расправља и 3) питајући да ли противпример доиста противречи тврдњи (Шопенхауер 2020: 66).

³⁰ Пример: противник каже: „То је дете, зато се мора блаже поступати с њим.” *Retorsio*: „Управо зато што је дете, морамо га строго васпитавати да му се рђаве навике не би укорениле” (Шопенхауер 2020: 67).

³¹ Ш. напомиње да се ова стратегема може применити када се образовани споре пред необразованим слушаоцима; неважност *ad auditores*, одн. „неважеће упадице” види само стручњак – противник, али не и аудиторијум: „Људи су одмах спремни на смех, а они који се смеју на нашој су страни. Да би доказао неважност упадице, противник би морао да започне опширну расправу и да се позове на научне принципе и друге чињенице. За то не би наишао на стрпљење слушаца” (Шопенхауер 2020: 69–70). Овде се наводи и пример: противник објашњава да су неке првобитне планине настале тако што су се кристалисале из течног стања загревањем под морском површином на температури од 250°C. Овде се употребљава *argumentum ad auditores*: при 100°C море је одавно испарило и лебдело у ваздуху у виду паре – на то се слушаоци смеју. Да би противник то побио, мора да покаже да тачка кључања зависи и од атмосферског притиска итд. (*idem*).

³² Пример: Ш. се позитивно изјаснио о томе што у Кини нема племства по рођењу и што се положај додељује на основу испита. Противник је тврдио да ученост даје подједнако мало оспособљености за положај као и рођење. Пошто је ту био на клизавом терену, употребио је диверзију говорећи о телесном кажњавању у Кини и пијењу чаја. Неко ко би на све реаговао, том диверзијом би био пометан и изгубио победу. Ш. истиче да је дрско ако диверзија нема никакве везе с предметом расправљања и ако се односи само на противничкову личност, те да таква диверзија у рату можда може бити делотворна, али да у расправи није од користи јер они који јој присуствују сазнају све најгоре о учесницима; у расправљању је у употреби због *feute de mieux*, тј. недостатка бољег (Шопенхауер 2020: 71–72).

³³ Исп. и „Ауторитети које противник не разуме најчешће најбоље деују. Необразовани имају штовање према грчким и латинским цитатима” (Шопенхауер 2020: 74). Ово се може довести и у везу са *полемичким цитатом* који у полемници

- 31) одговарајући на противникове чињенице, изјавити (иронично) да нисмо компететни, да нас противникова тврђења интелектуално превазилазе – тиме се аудиторијуму сугерише да је реч о бесмислици;³⁴
- 32) побијање *-измом*: побити противникову тврдњу смештањем у омражену категорију која је већ побијена;³⁵
- 33) побијање софизмом „то је тачно у теорији, у пракси је погрешно”, чиме се прихватају узроци а поричу последице;³⁶
- 34) не дати противнику да скрене разговор, истрајавати на оном питању или аргументу на који није пружио никакав одговор (јер имплицира да смо дирнули у слабу тачку – „чак и кад заправо не знамо у чему је слабост коју смо погодили” – *idem*: 83); слично стратегема 27;
- 35) стратегема *argumentum ab utili* [аргумент на основу користи]: „уместо деловањем разложима на интелект, ваља деловати мотивима на вољу” (*idem*: 84), погађати противникове мотиве и интересе;³⁷
- 36) бити бомбастичан, провокативан, елоквентан, заблеснути противника бујицом (бесмислених) речи, бесмислицама које звуче учено и дубокомислено;³⁸
- 37) побијати лош доказ, што раније у аргументацији;
- 38) стратегема *argumentum ad personam*: постати личан, вређати, бити осيون; с предмета спора – где је већ битка изгубљена – прећи на оног с ким расправљамо и напасти његову личност.³⁹

Из овог прегледа јасно је да се одређене стратегеме понављају или се могу подвести под неколико сличних механизма: *mutatio controversiae, fallacia non causae ut causae, ad absurdum, ad hominem (ad populum), petitio principii, exemplum in contrario (instantia), retorsio argumenti, ad auditores*. Било би корисно препознати ове аргументацијске стратегије и у нашем корпусу и уочити принципе по којима се они језички и стилски уобличавају у критичко-полемичком дискурсу. Оно што ова Шопенхауерова разматрања чини универзалним и веома савременим јесте – усмереност на реципијента и на то како

препознају савремени аутори (исп. Багић 1999): позивањем на ауторитете аутори често потврђују властити став, а цитирајући противника – исмевају или нападају његов став.

³⁴ После појаве Кантове *Критике чистог ума* многи професори старе еклектичке школе говорили су „Ми то не разумемо”, мислећи да су на тај начин побили Канта. Када су им следбеници нове школе показали да они то стварно не разумеју, увредили су се (Шопенхауер 2020: 79). Ова аргументацијска стратегија може се употребити само кад неко уважава већи углед код аудиторијума него противник (нпр. професор против студента). У том смислу, ово спада у претходну стратегему јер „представља потврђивање властитог ауторитета, и то на посебно малициозан начин” (*idem*).

³⁵ Нпр. „То је маниризам, то је аријанизам, то је пелагијанизам, то је идеализам, то је спинозизам, то је пантеизам, то је браунизам, то је натурализам, то је рационализам, то је спиритуализам, то је мистициза итд.” При томе се претпоставља: 1) да је речено већ познато и 2) да је та категорија већ побијена – због чега следи да не може садржати ниједну истиниту реч (Шопенхауер 2020: 81).

³⁶ Према Шопенхауеру (2020: 82), ова тврдња изискује немогуће: „Оно што је у теорији тачно, мора да важи и у пракси. Ако није тако, постоји нека грешка у теорији, нешто је превиђено и није узето у обзир, па је зато погрешно и у пракси”.

³⁷ Исп. и „Више вреди грам воље него стотину килограма увида и убеђења.” Наиме, како сматра филозоф, ако противнику предочимо да би његово мишљење штетило његовом интересу, он би брзо напустио то мишљење. На пример, ако свештеник брани филозофску догму, а стави му се до знања да је то у супротношћу са учењем његове цркве. С тим у вези је и Шопенхауеров закључак да „оно што нам није од користи, интелекту се чини као апсурдно” јер – „интелект није светиљка која гори без уља, него се храни страстима” (Шопенхауер 2020: 84–85).

³⁸ Ово се може довести и у везу с особитим начином злоупотребе језика, тј. својеврсним типом бирократизације језика (исп. Кликовац 2008:78–88 о вишку речи и квазинаучности, употреби речи страног порекла и помодних речи).

³⁹ Исп. и „То је, уместо позива снагама духа, позив снагама тела или анималном у човеку. То правило је веома омиљено, па се зато често примењује”, па и: „Човеку ни до чега није стало више него до задовољавања своје сујете и ниједна рана не боли више него када се дирне у њу” (Шопенхауер 2020: 90–91). Као једину поуздану противмеру, Шопенхауер наводи ону коју даје Аристотел у последњем поглављу *Топике*: „не расправљати с било ким него с онима које познајемо и за које знамо да имају довољно разбора да не би рекли нешто апсурдно што би нас обавезно постидело” (*idem*: 91–92).

реципијент ишчитава одређене аргументе. Наиме, аутор не полази од тога, како смо видели, шта је у конкретном спору објективна истина, већ од тога – а што је важно и за савремену лингвистичку прагматику и стилистику – шта је за публику истина, тј. како се може утицати на реципијента тако да се оствари перлокуциони чин, одн. (из стилистичког домена посматрано) – ефицијентност.⁴⁰

Како на самом крају својих стратегија наводи Шопенхауер (2020: 92):

Диспут је као треће главом о главу, често, дабоме, на обострану корист, ради исправљања сопствених мисли и стварања нових погледа. Али оба учесника у диспуту морају бити једнака по учености и интелекту. Недостаје ли једном прво, неће разумети све, неће бити *au niveau* [фр. на нивоу]. Недостаје ли друго, огорчење изазвано тиме завешће га да се маши нечасних средстава и варки [или] осионости.

3.2.1. Закључак о еристичкој дијалектици

Дакле, Шопенхауер на полемику гледа песимистички, као на вештину да се увек буде у праву без обзира на употребљена средства, а узрок томе види у – урођеној сујети човека. Притом, човек објективно може бити у праву, а да у очима јавности то не делује тако, захваљујући лукавости и способности супарника. Он наводи два модалитета спора – *ad rem* и *ad hominem*, и два пута – *директно побијање* и *индиректно побијање*. У расправи је – како сматра – тешко разликовати истинито од привидног. Такође, учесници морају бити сагласни макар у нечему, да би уопште постојао основ за расправу.

Овај филозоф представља 38 стратегија – механизма који могу стајати иза нечијих тврдњи или стратегија у расправи. Тако, на пример, учесник може говорити о нечему другом а не о ономе што је предмет расправе (путем уопштавања, полисемије, апсолутизовања), користити лажна тврджења, постављати бројна питања, провоцирати саговорника, називати ствари метафорично и еуфемистично, извести нетачан закључак из саговорничког тврджења, противречностима изазвати противничко претеривање, прећи нагло на другу тему, позивати се на ауторитете, изјавити (иронично) да није компетентан, заблеснути противника елоквенцијом, бујицом речи, те коначно постати личан, вређати, бити осион. Одређене стратегије се понављају или се могу подвести под неколико сличних механизма: *ad absurdum*, *ad hominem (ad populum)*, *petitio principii*, *exemplum in contrario (instantia)*, *retorsio argumenti*, *ad auditores* итд.

Оно што Шопенхауерова разматрања чини универзалним и савременим јесте – усмереност на реципијента, односно што полази од тога како публика види спор, шта је за јавност истина. Притом, да би се развила квалитетна расправа – како он сматра – оба учесника у диспуту морају бити једнака по учености и интелекту.

3.3. Савремена литература⁴¹

3.3.1. Фелман о полемичком дискурсу

Ш. Фелман (1979) у чланку *Полемички дискурс (прелиминарни предлози за теорију полемике)* напомиње да је реч *полемика* у француски језик ушла 1584. године, преко израза „полемичка песма” (исп. *chanson polémique, chanson guerrière*). Ипак, реч *полемичар (polémique)* у француском скована је тек 1845,

⁴⁰ Иако се аутор двадесетак година касније у књизи *Парерга и паралипомена* недвосмислено дистанцирао од свог огледа о еристици, не може се порећи његова велика теоријска и практична вредност, нарочито данас, у савременом друштву, у ком комуникација има веома важну улогу.

⁴¹ Под савременим литературом мислимо превасходно на теоријску мисао друге половине XX и почетка XXI века.

услед чега ауторка закључује да је полемика као жанр у Француској изграђена тек у XIX веку. Значајним датумом сматра се 1824, када је објављено дело *Памфлет памфлета (Pamphlet des pamphlets)* Куријера, настало као извињење за сам жанр, с обзиром на то да је његов аутор привођен и осуђиван због писања памфлета. Како се и у том делу наводи, један од поротника осудио је аутора иако није прочитао сам памфлет, јер памфлет „не може бити добар”, будући да је „срамота књижевности” (према Фелман 1979: 180). Отуда, како ауторка закључује, полемика настаје из презира, из стигме девалвације, као жанр који је „копиле књижевности” (*idem*). Семантички, овај жанр је обележен чињеницом да се бави актуелним, горућим питањима (чија је хитност пролазна), као и печатом подсмеха. Како сматра Ш. Фелман, ниподаштавајући став према памфлету није битно другачији ни данас (*idem*: 181). Прво теоријско питање које она поставља јесте: може ли се заобићи подсмех полемике када размишљамо о њеном значењу? Шта остаје од полемике изван њеног непосредног контекста? Наиме, појединачне полемике прођу, али полемика као појава остаје, како у политичкој историји, тако и у историји књижевности. Наше разумевање књижевних епоха (попут класицизма, романтизма, реализма, симболизма, надреализма, итд.) битно је одређено полемикама које су се водиле и етикетама које су производиле. Утицај политичке полемике још је очигледнији, јер се као њени резултати, на пример, јављају Француска револуција, с једне, и нацизам, с друге стране. Специфичност полемике као жанра јесте у томе што је она *чин*, а не само дискурс: *изречено* постаје *учињено*. Отуда, и ауторка сматра да теорија полемике треба да пође од истраживања перформатива и говорних чинова (*idem*: 182).

Полемiku Фелманова види као рат у писаној форми, живу и агресивну дискурзивну дебату. Она се пита и да ли, пошто су теологија, политика и књижевност посебно предмет полемичког раздора, постоји каква веза између ових домена (тј. има ли политичких и верских импликација у књижевној полемици и обратно), те закључује да полемика – без обзира на конкретан проблем којим се бави – увек открива однос између књижевног (естетског) топоса, политичког топоса и религиозног. Полазећи за Хобсовим мишљењем да су, из психолошког аспекта, три основна узорка свађе – такмичење (конкурентност), несигурност (разлика) и тежња за славом, Фелманова закључује да се без сумње у томе могу тражити и узроци полемике (*idem*: 184). Полемика пак није само дебата, то је борба, „објава рата” (*idem*: 185). Ауторка наводи да ту метафору рата на којој полемика почива не треба схватити олако и замишља се над насловима попут „Треба ли спалити Ролана Барта?”. Наиме, како каже, ту се можемо запитати да ли се мисли заиста на особу или, метонимијски, на његово дело: ауторка подсећа како су, рецимо, спаљиване књиге попут Волтеровог *Филозофског речника* након једне афере, али и на полемiku Анита и Сократа, чији је исход био смрт филозофа. Но, иако не живимо више у времену Сократа и спаљивања – истиче Ш. Фелман – колико год био истанчан израз полемике, не треба заборавити да полемичком појавом и даље, у њеном најосновнијем виду, влада „убилачко насиље, које тежи да уништи, да ‘спали’ противника” (*idem*: 186). Стога, шта год да је предмет полемике, полемички дискурс је увек, на неки начин, говор о смрти, садржи тај „реторички отров”: његов стратешки циљ је да умањи опонента, да га сведе на – ћутање. У томе управо ауторка види и задовољство читаоца: уживање је изазвано тим „отровом”. Полемика је управо могућа само у оном политичком режиму у ком је законом забрањено убиство противника, тј. дискурзивна опозиција могућа је само тамо где постоји слобода говора: полемика је, као таква, изум демократије (рођена у антици, може се пратити до реторике софиста, која је потекла са Сицилије, а свој процват добила у Атини, када је установљен народни режим); она претпоставља једнакост између антагониста (*idem*: 188). Идеја аутокорекције мишљења објекцијама, гласом супротстављања и оповргавања фундаментална је за све идеологе демократије и мислиоце слободе; Џон Стјуарт Мил, на пример, инсистира на неопходности полемике (према Фелман 1979: 189). Полемичка пракса отуда је потрага за истином, за бољим разумевањем судова и одлука (*idem*: 190).

Полемiku, дакле, конституише парадокс: њено упражњавање сведочи о слободи, а спроводи се путем „репресивног насиља” – она је истовремено и слобода и репресија. То поменуто свођење на ћутање,

притом, често се састоји у чињеници да један аутор одбија другог да чије, не слуша га и труди се да се глас другог не чује. Отуда, полемичка размена је често „дијалог глувих”, дијалог између две стране које се, у ствари, слабо слушају, које покушавају да се не сложе. Полемика је, уместо правог дијалога, најчешће сучељавање два монолога, чије су позиције фиксне, затворене за сваку другост (*idem*: 191). Како се свака полемика остварује између двоје антагониста и читалачке јавности, ауторка пореди полемички дискурс са позоришним спектаклом: полемика је позорница на којој се игра за јавност (*idem*: 192).

3.3.2. Проучавања конфликтног дискурса у англосаксонској литератури

Тип дискурса који овде изучавамо у англосаксонској се литератури најчешће испитује из прагматичке перспективе и путем анализе дискурса, а неретко се доводи у везу с конфликтом, што се и означава термином *конфликтни дискурс*.⁴² Како у основи критичко-полемичког дискурса управо често лежи конфликт (Тошовић 2002: 321) и како се у том смислу критичко-полемички дискурс може одредити као ужи сегмент, подтип конфликтног (у ком се, поред полемике, јавља и свађа, препирка, расправа, дискусија, дебата и сл.), размотрићемо нека досадашња истраживања на ту тему.

3.3.2.1. Ван Дајк (2008: 240) конфликт у комуникацији посматра као различито схватање комуникативне ситуације од стране учесника.⁴³ Елдриц (1979) конфликт дефинише као ситуацију у којој је један учесник ангажован у односу на другог како би остварио оно што представља неку врсту некомпатибилних циљева. С тим у вези, можемо поменути да и неки домаћи комуниколози говоре о конфликту:

Лоша употреба или злоупотреба језика, промена тона гласа и неадекватна или неконтролисана употреба невербалних знакова представљају услове за настанак конфликта. *Конфликт* у комуникацији настаје из различитих разлога. Иако конфликт може настати и око неслагања мишљења око неке теме, најчешћи повод за конфликт је непримерено обраћање, понашање или критицизам упућен другој особи. Ако се томе додају и намерне или ненамерне увреде, онда конфликт постаје неизбежан (Томић 2014: 228).

3.3.2.2. Какава (2001: 650–670) у студији *Дискурс и конфликт* даје преглед различитих англосаксонских истраживања овог типа дискурса, пре свега у оквиру усменог медијума, тј. кроз анализу конверзације. На почетку она истиче да у прошлости ова тема није изазивала значајнију пажњу лингвиста, делом и због тога што конфликт конституише врсту „несређеног дискурса” (Бригс, према Какава 2001: 650). Због тога се истраживачи углавном нису упуштали у испитивање овог „закулисног језичког понашања” (Гофман, *idem*), а када би се тог посла и прихватили, овај тип података није било лако прикупити. Тек крајем XX века истраживачи показују веће интересовање за ово питање. Аутори су се, првобитно, фокусирали на структурне одлике расправа и спорова, али постепено фокус се померао на контекстуалне стратегије и, у новије време, на питања о томе како учесници конституишу сопствени идентитет кроз конфликт и како се идеологија изграђује и рефлектује кроз конфликтне разговоре. Конфликт ауторка овде широко дефинише као било какав тип вербалне или невербалне опозиције од неслагања до свађе у друштвеној интеракцији (Какава 2001: 650).

3.3.2.2.1. **Структурне одлике конфликта.** Раније студије испитују углавном конфликте међу децом (Бренајз, Лин 1977, 1978, према Какава 2001: 651). Утврђено је да се структуре тих конфликта могу подвести под три обрасца: репетицију, ескалацију и инверзију. Примећене су и тзв. *стилистичке тактике* (супрасегментни елементи) које карактеришу тон размена порука. Наиме, уочена је реципрочна

⁴² Среће се и термин *опозиционални дискурс* (*oppositional discourse*, исп. Какава 2001).

⁴³ Исп. „[...] the participants of an interaction, as well as writers and readers in written communicative situation in the first place, as is typically the case, and actually shown in communicative conflicts”.

редундантност између садржаја и стила: што је размена садржаја краћа и репетитивнија, то је стилски разрађенија; и обрнуто, семантички сложеније размене садржаја нису биле и стилски разрађене. У каснијим студијама на групама које су припадале различитим културним заједницама нису уочене значајније разлике у садржају и стилу спора (енг. *dispute*). Такође, неки истраживачи (исп. Богс 1978, *idem*) налазе да је тзв. директна противречност која се уводи са „не” веома раширена не само међу децом од 12, већ и од 5 година (тзв. *рутина противречности*). Рутинa противречности – како се наводи – обично почиње тврдњама, изазивањем и претњама, које прати поменута противречност, а онда следи „нова рунда” тврдњи, изазивања или увреда. Притом, ако је увреда праћена контраувредом, расправа ће се ту највероватније окончати.

Осамдесетих и деведесетих година прошлог века, и у испитивањима међу децом и у испитивањима међу одраслим испитаницима, уочена су лексичка, синтаксичка и др. средства којима се иницира и одржава опозиција међу учесницима спора. Такве форме неслагања које наглашавају поларитет истраживачи називају „отежаним” (Гудвин, *idem*: 652).

У вези с испитивањем овог типа дискурса директно су у вези и у прагматици познати радови о тзв. *непреферираним репликама*, одн. непожељним одговорима у друштвеној интеракцији попут одбијања (неког захтева, молбе, позива, предлога, понуде), неслагања (са тврдњом), одбацивања (похвале) итд.⁴⁴ Померанц (према Какава 2001: 652) наводи да оне могу бити структурно маркиране и исказане као одлагања (*delays*), захтеви за појашњењем, делимична понављања, исправљања и сл. Она, такође, сматра да се неслагање обично – посебно када је очекивано слагање саговорника – исказује одложено. Но, будуће студије то оповргавају, емпиријски доказујући да у контексту свађе неслагање заправо има статус *префериране реплике* (исп. Какава 2001: 652–653).

3.3.2.2.2. Комуникативне стратегије. Д. Шифрин (према Какава 2001) разликује два типа расправа/свађа (енг. *argument*): *реторичку* и *опозиционалну*. Док се реторичка дефинише као непрекинут монолог говорника који заступа споран став, опозиционална се схвата као дискурс у ком један или више говорника заступају отворено спорне ставове. Оба ова типа деле исту карактеристику: како би доказао свој став, говорник ће покушати да обори став свог саговорника. Ово се остварује – како Шифрин тврди – кроз стална „преговарања о референцијалним, социјалним и експресивним значењима” (*idem*: 654).

Веома инспиративним налазимо истраживања која је спровела Џонстон (1986, 1989, према Какава 2001). Она тврди да одређени стилови стоје у корелацији са персуазивним стратегијама које говорници бирају у зависности од контекста, те разликује три типа персуазивних стратегија (и три типа стила): *квазилогику*, *презентацију* и *аналогију*. Прва је заснована на претпоставци да се убеђивање може остваривати преко неформалног расуђивања. Презентација подразумева укључивање и покретање слушаоца, а аналогија се заснива на претпоставци да ће саговорници, ако у форми какве „баснолике” или параболичне приче призовемо у сећање традиционалну мудрост, бити „убеђени” повезивањем прошлих догађаја и тренутних проблема. Притом, показује се да је квазилогички стил доминантан у западној култури (мада не искључиво), док презентациони и аналошки одговара источној култури, и нарочито старијим и религиознијим културама. Ипак, овде се не иде толико далеко да се тврди да ће култура одредити и наше лингвистичке изборе у реторичким ситуацијама, већ се сматра да култура може тек „предиспонирати људе” ка одређеној стратегији. Управо у томе Џонстон види узрок међукултурних неспоразума: не само у различитим стиловима, већ у томе што људи не успевају да се прилагоде различитим персуазивним стратегијама и да их разумеју.

Једна од значајних стратегија у конфликтном дискурсу свакако је и – ћутање. Оно се користи било за дистанцирање од конфликта, било за појачавање конфликта. Занимљиво је, с тим у вези, да неки аутори наводе како се у одређеним случајевима ћутање може упоредити с екстремном буком (Саундерс, према

---

⁴⁴ О овоме в. и у Чудомировић, Скрипта: Анализа конверзације (8. Преференција).

Какава 2001: 654).⁴⁵ Људи могу одабрати ћутање уместо супротстављања када постоји велика могућност да дође до конфликта. Ипак, показује се да за тривијалне форме конфликта говорници преферирају директну конфронтацију.

Неколико студија из деведесетих година прошлог века бави се расправљачким стратегијама у различитим културама, те класификује стратегије на *отежавалуће* (енг. *aggravated*) и *олакшавајуће* (енг. *mitigated*), узимајући у обзир и варијацију услед међуљудских, ситуационих и културних ограничења. Према једном испитивању, спроведеном на грађи коју су чинили пријатељски разговори и парламентарна сучељавања, у 'друштвеним свађама' међу пријатељима користи се неколико облика изразитог неслагања: формулаички изрази, иницирање неслагања контрастивним маркером *али*, несарадничко⁴⁶ прекидање и тзв. *wh*-питања⁴⁷ са делимичним понављањима и заменама. У парламентарним сучељавањима инвентар средстава проширује се сарказмом и 'оптужујућим' питањима (Куо, према Какава 2001: 655). Друга испитивања нуде и друге пописе стратегија: Какава на материјалу грчког језика уочава директна неслагања (некад праћена фигуративно употребљеним родбинским називима), контрастивно понављање, сарказам, персонализовање свађе, извештаје и приче; Сонг на материјалу корејског језика издваја формулаичке експресивне адвербијале, понављања, прекључивање кодова, ћутање и приче из личног искуства, између осталог (Сонг, према Какава 2001: 655).

Нека квантитативна истраживања испитују однос конверзационе структуре секвенци неслагања (енг. *disagreement sequences*) и прагматичког коцепта образа.⁴⁸ Она показују да образ умногоме одређује тип реплике коју ће говорник употребити: на пример, што више друга реплика (турнус) саговорника прети образу првог говорника, већа је могућност да ће први говорник у трећој реплици још више инсистирати на својој првој тврдњи.⁴⁹ Такође, издвајају се и четири типа неслагања, рангирана од најмање до највише 'отежаног': ирелевантне тврдње, изазивања, контрадикције и противтврдње (Мунтигл и Турнбул, према Какава 2001: 655).

Анализе јавних дебата показују да су жеља за надмоћношћу и губитак образа неке од њихових основних „покретачких интеракцијских снага” (Макилвени 1996, *idem*).

3.3.2.2.3. Пол и комуникативне стратегије. Више студија испитује и однос пола и конфликтног дискурса. Истраживања показују да дечаци и девојчице имају сличне стратегије, с понеким квалитативним разликама: девојчице користе и неке разрађеније типове стратегија (према Какава 2001).⁵⁰

У низу студија утврђује се да дечаци и мушкарци показују тенденцију да се ангажују у директним конфронтацијама и користе опозицију као врсту преговарачког статуса, док девојчице и жене избегавају

---

⁴⁵ Закључак о функционалној еквивалентности ћутања и буке потврђује и једна компаративна анализа британске и америчке савремене драме, у којој се наводи да британски драмски писци теже да маскирају негативну емоцију употребом пауза и ћутања, док јунаци у америчким драмама изражавају јаке негативне емоције гласно и експлицитно (Танен 1990, према Какава 2001: 654).

⁴⁶ Енг. *uncooperative* у смислу Грајсовог принципа кооперативности у разговору (исп. Грајс 1975).

⁴⁷ Мисли се на тип посебних питања која у енглеском почињу са 'wh' попут *who?*, *what?*, *when?*, *where?*, *why?* (*ко?*, *шта?*, *кад?*, *где?*, *зашто?*).

⁴⁸ Енг. *face*, термин из прагматичке теорије образа (исп. Гофман 1982 [1967]) и теорије учтивости (исп. Браун, Левинсон 1987).

⁴⁹ Исп. „[...] the more a second turn threatens the face of the speaker who made a claim as a first turn, the more likely it is that the third turn will contain further support of that first speaker's claim” (према Какава 2001: 655).

⁵⁰ Шелдон (1996, према Какава 2001) помиње „двогласни дискурс”, као тип дискурса у ком се говорник управља према интересима и циљевима адресанта. Она истиче да је овај тип дискурса уобичајенији за девојчице, а одређује га истовремено као „ублажен” тип дискурса и као бригу за сопствени интерес. Дечаци користе „једногласни дискурс”, који карактеришу директни и „отежани” облици говора. Но, свакако, оба типа дискурса могу користити и дечаци и девојчице (ако деле друштвене циљеве који су повезани са сваком од стилова).

директну конфронтацију.⁵¹ Ипак, контекстуални параметри попут конверзационог стила, интерактивних циљева и сл. могу утицати на (не)учествовање у конфронтацији без обзира на пол. Такође, Какава на материјалу грчког језика утврђује да оба пола, на пример, користе иронију како би исказали неслагање (*idem*).

У истраживању комуникације посредоване компјутером (Херинг, према Какава 2001: 656) утврђено је да жене у мејловима теже да ублажавају, амортизују неслагање афилијативним коментарима и постављајући питања пре него користећи асерције, док су мушкарци склонији адверзивном стилу („спуштајући” противника док ‘промовишу’ сопствене тврдње). Притом, оба пола су више склона размени ставова него информација.⁵²

3.3.2.2.4. Решавање конфликта. Проучавајући конфликте међу децом, Мајнард истиче да неке свађе могу започети као двостране, а завршити као вишестране (према Какава 2001: 657).

Једно компаративно истраживање показало је да су италијанска деца имала више нерешених и дужих свађа од америчке деце, а међу италијанском децом уочен је и тзв. елемент *discussione* – елемент „уживања у аргументацији”. То је уочено у „свађалачким рутинама” у подацима из италијанског језика: током тих рутина, италијанска деца показала су се „вештом” у задиркивању – стварала су сложене, стилистички и естетски импресивне рутине (Корсаро и Рицо, према Какава 2001: 658). Овај „нагласак на стилу” одлика је свих анализираних свађа међу италијанском децом за разлику од оних међу америчком (*idem*).

Резултати истраживања породичних свађа која је спровео Вучинић (према Какава 2001: 658) показују да је најчешћи начин окончавања конфликта – пат-позиција (енг. *stand-off*), када учесници одустану од питања о ком су расправљали и промене тему. Он утврђује да постоји пет начина окончавања конфликта: *потчињеност* (покоравање) – када се један од учесника „преда” и прихвати став другог учесника, *интервенција доминантног трећег учесника*, *компромис*, *пат-позиција*, *повлачење* (енг. *withdrawal*).

Шифрин (1990) испитује различите говорне активности – изражавање мишљења и причање приче – у контексту расправе и закључује да су мишљења парадоксална по природи и на почетку и на крају расправе, док приче путем контраста подржавају говорникову тврдњу (*idem*).

Едер (1990) у својој студији наводи да се међу адолесцентима могу уочити различите стратегије решавања конфликта, а да се као најчешћом показује она која се фокусира на „стварне проблеме који леже у основи сукоба” (према Какава 2001: 659).⁵³

3.3.2.2.5. Смисао конфликта. Нарочито нам се важним чине закључци о повезаности конфликта и (друштвеног) статуса, које сугеришу нека истраживања. Овде можемо навести један пример: према студији коју је спровела Емиховић (1986), расправе током дечије игре настају зато што деца аргументативан разговор виде као потврду статуса: употреба директива у игри изазива питање њиховог статуса, а њихово опонирање тим изазовима јесте начин да одбране тај статус (према Какава 2001: 660).⁵⁴

---

⁵¹ Мушкарци (и дечаци) притом користе конфликт ритуално („агонизам”), попут вербалног изазивања у истраживању идеја („играјући се ђавољег адвоката”) – Танен, према Какава 2001: 656.

⁵² Хасанд (према Какава 2001: 657) укзује на то да постоји корелација између друштвене класе, пола и форми опозиције. Она наводи да девојке из радничке класе користе више опозиционалних реплика и ‘отежавајућих’ стратегија него девојке из средње класе. Притом, стратегије се разликују и према типу: девојке из радничке класе користиле су опсценост у облику ритуалних увреда, док су девојке из средње класе размењивале опозиције око тривијалних и озбиљних ствари и ублажавале своје реплике.

⁵³ У истој студији се указује и на значајну улогу друштвене класе, с обзиром на то да је „ритуално вређање” било уобичајеније међу припадницима средње и ниже класе, где се више ценило то да ли је неко „силан, јак” него да ли је „учтив” (Едер, према Какава 2001: 659).

⁵⁴ Важан аспект свађа међу дечама био је да се установи хијерархија доминације која ће им помоћи да разумеју своју улогу у одређеном односу (ко је вођа) и исход свађа (обично би „јачи” употребио физичка средства и окончао свађу).

У неким културама опонирање је позитивно вредновано (нпр. „дугри” разговори међу Израелцима, али и облици неслагања међу источноевропским јеврејским заједницима, међу Немцима, Грцима, Афроамериканцима, Корејцима итд.) – према Какава 2001: 660–661. За разлику од ових, друге културе, попут кинеске и јапанске – како је уочено – отворено изражаваће конфликта традиционално посматрају негативније.⁵⁵

Дакле, како закључује Какава (2001: 661), конфликт се посматра као начин преговарања о статусу, нарочито међу мушкарцима, и оцењује се као позитиван или негативан, у зависности од једног или више фактора: културе, пола, друштвене класе или ситуационог контекста.

Нека средства и стратегије који се ангажују у конфликту – закључује ауторка (*idem*: 662) – слична су у различитим језицима (мада постоје и они који су уочени само у одређеним језицима). Једно од питања које треба даље разрадити свакако јесте и како се конфликт вреднује у одређеном друштву или контексту; крајем XX века истраживачи почињу да испитују и да ли конфликт има позитивну или негативну вредност у одређеној култури.⁵⁶ Тако неки аутори сматрају да конфликт може бити полисемичан, јер може стварати солидарност или моћ (Танен, према Какава 2001: 663). Ово ће питање бити занимљиво посматрати и у контексту наше анализе: тачније, занимаће нас и да ли (научна) полемика има позитивну или негативну друштвену вредност, те како се у нашем корпусу она вреднује. Такође, биће корисно испитати које се карактеристике конфликтног дискурса, одн. дискуса усмених свађа и расправа могу препознати у критичко-полемичком дискурсу.

Иако је јасно да се многе од ових уочених одлика у анализама конфликтног дискурса могу препознати и у полемици (између осталог, и отуда што одређени тип свађе лежи у основи полемике као примарни жанр у оквиру секундарног), ипак постоје и англосаксонска истраживања која су у непосреднијој вези са нашим, тј. која се конкретно баве изучавањем (научне) полемике. У наставку ћемо се осврнути на њих.

3.3.3. Типови полемике и полемички потези (Даскал 1998, 2001)

Марсело Даскал у више својих радова бавио се полемичким дискурсом, а сматра се и родоначелником тзв. *теорије контроверзи*.⁵⁷ На почетку свог рада о типовима полемике и полемичким потезима из 1998. он посебно истиче важност овог типа дискурса (в. цитат у т. 1.1.).

3.3.3.1. Иако се друштвене и културне (па и индивидуалне) варијације јављају и на плану полемика као и другде у комуникацији, ипак – како наводи Даскал – разрађени начини учтивости (који спречавају експлицитне полемичке конфронтације и угрожавања нечијег образа) у неким културама (нпр. у јапанској) сугеришу да се ни ту не занемарује важност полемике, само што се она води на прикривен, а не на отворен начин. Како су људи свуда на овај или онај начин стално ангажовани да се бране, да нападају

⁵⁵ Ипак, Џонс (1990) закључује да је норма хармоније у јапанској култури мит, с обзиром на то да су учесници у њеном истраживању јапанских разговора експлицитно изражавали конфликт и неслагање, а ретко постизали компромис (према Какава 2001: 661).

⁵⁶ Најављујући нове правце испитивања овог типа дискурса, Какава подсећа на Гримшово (1990) подстицање истраживача да испитају пун опсег доступних текстова, те да открију процесе који управљају међународним споровима, без ограничавања на локалне и познате теме. Тај тип комуникације истоветан је многим већ анализираним и подразумева исте конверзационе принципе које анализа дискурса испитује (с тим што се ту један представник народа среће с другим и последице су далекосежније, исп. Танен, према Какава 2001: 663: „Nations must reach agreements, and agreements are made by individual representatives of nations sitting down and talking to each other – public analogs of private conversations. The processes are the same, and so are the pitfalls. Only the possible consequences are more extreme”). Стога би та истраживања била веома корисна за решавање и многих политичких криза и међународних сукоба, чиме би значајно допринела човечанству (*idem*).

⁵⁷ Родоначелник теорије контроверзи, Марсело Даскал (филозоф и лингвиста, професор на Универзитету у Тел Авиву од 1967, те декан Факултета хуманистичких наука од 1995. до 2000. године), био је и оснивач и председник Међународног удружења за проучавање контроверзи од 1996. године (International Association for the Study of Controversies – IASC).

или да избегавају отворену конфронтацију (Даскал 1998: т. 1), Даскал сматра, како смо и на почетку дисертације истакли, да би се могло тврдити да је „одбрамбени изум” основна и универзална комуникативна вештина. У томе он проналази разлог што је неколико културних традиција придавало велики значај развоју, преношењу и примени ове вештине: у томе се огледа важност реторике у античком и средњовековном образовању, те диспутација (лат. *disputationes*) до XVII века (и њихових еквивалената у Шпанији, Француској) за добијање универзитетске дипломе, детаљног записа у Талмуду о расправама мудраца о успостављању халахе, огромна популарност Цан Гуо Цеа у древној Кини о политичкој манипулацији и ратовању (мада су стратегије које учи сматране неетичким) итд. (*idem*).

Ипак, и пред очигледне важности полемичких размена, аналитичари дијалога им до сада нису посветили пажњу коју заслужују. Аутор истиче да је и у литератури већ примећено да је контроверза мало проучавана врста „агоналне размене”. И оне студије које су се бавиле овим питањем се, како каже, углавном нису бавиле дијалошким карактеристикама полемичких размена, и сходно томе нису користиле концептуалне алате анализе дијалога и прагматике. Стога, тема полемичке размене још увек чека на заједнички истраживачки напор истраживачке заједнице дијалога (*idem*).

Аутор, наиме, сматра да није могуће заснивати своју теорију комуникације – као што су радили и Грајс (1975, 1989) и Серл (1991) – на неиспитаном принципу (инструменталне) рационалности и на претпоставци да су успешна комуникација и разумевање правило, а неразумевanje и неспоразуми у комуникацији изузетак. Он полази од уверења да се емпиријским проучавањем оних случајева – као што су полемичке размене – где се види да је комуникација која стоји у супротности са „удобним” појмовима сарадње и рационалности ипак могућа, може допринети решавању проблема.

3.3.3.2. Даскал се фокусира на два нивоа организације полемичких размена: *стратешки* и *тактички*. Први (који се назива још и „дискурзивном стратегијом” – Жак, према Даскал 1998) тиче се глобалног обрасца полемичке размене – њених општих циљева, опште тематске и хијерархијске структуре, одговарајућих претпоставки о њеним правилима (ако постоје) и начина њеног разрешавања. Други се тиче природе потеза и контрапотеза који се користе у полемици; овај тактички ниво је саставни део прагматичке структуре полемичког дијалога.

У наставку аутор дефинише појам *полемичке размене* (енг. *polemical exchange*): полемичка размена укључује најмање две особе које користе језик да се обраћају једна другој у сучељавању ставова, мишљења, аргумената, теорија итд. Кључни су у овој дефиницији – како Даскал наглашава – обраћање једно другом и сучељавање, тј. конфронтација. Прво наглашава интерактивни аспект, а друго – садржај интеракције како га перципирају учесници.⁵⁸ Први услов, самим тим, искључује из полемичке размене типове полемичког дискурса у којима један од учесника не учествује заиста, тј. оне примере у којима нема стварног дијалога. Ово је у директној вези с ауторовим схватањем полемике као активности, и то – што је још важније – активности која подразумева „елемент несигурности” у погледу реакције опонента. Иако, како Даскал наводи, количина несигурности може варирати у зависности од типа полемичке размене, те иако се реакција до неке мере може и антиципирати, живи, стварни и активни учесник у суштини је непредвидив у својим реакцијама.⁵⁹

Даскал разликује и примарни и секундарни текст у оквиру полемичких размена: примарни се тиче текстова које један „диспутант” упућује другом; секундарни макар делом припада полемичкој размени и

---

⁵⁸ Исп. „A polemical exchange involves at least two persons who employ language to address each other, in a confrontation of attitudes, opinions, arguments, theories, and so forth. The important expressions in this definition are address each other and confrontation. The former stresses the interactive aspect (“exchange”, “dialogue”) and the latter, the content of the interaction, as perceived by the participants” (Даскал 1998, тачка 3).

⁵⁹ Исп. „The amount of uncertainty varies with the type of polemical exchange (ritualized forms, such as the obligatio, allow for little invetiveness). Nevertheless, a live, real, and active (i. e., neither dead, nor imaginary, nor silent) opponent is unpredictable in his/her reactions. Although we may anticipate to some extent our opponent's reactions, and even undertake to manoeuvre her to react in a certain wa, polemics is essentially a game where our capacity for predicting the adversary's move is limited” (Даскал 1998, тачка 3).

састоји се из, на пример, радова или других размена у којима се та полемика рефлектује директно или индиректно, као и из ширег круга текстова (који представљају одређену врсту „котекста”) – текстове ранијих или савремених аутора које полемичари цитирају или на које се ослањају.

3.3.3.3. У „породицу полемичких размена” аутор сврстава вербалне свађе међу паровима, политичке дебате, округле столове на научним конгресима, критичке осврте на књиге и одговоре на њих, средњовековне расправе итд. У том кругу издваја три „идеална” типа: расправу (*discussion*), спор (*dispute*) и контроверзу (*controversy*). Критеријуми за издвајање ова три типа јесу обим неспоразума, врста садржаја који се у јавља у неспоразуму, претпостављена средства за решавање неспоразума и циљеви којима теже учесници.⁶⁰ Ова три типа издвајају се у оквиру поменутог стратешког макронивоа (*idem*, тачка 3.2.).

Расправа или **дискусија** је врста полемичке размене у којој је предмет прецизно и тачно одређен. У њој су могућа решења која се састоје у исправљању грешке захваљујући примени поступака прихваћених у самој области (нпр. доказ, прорачун, понављање експеримената, итд.).

Спор је полемичка размена која такође има тачно дефинисан предмет, при чему ни у једном тренутку учесници не прихватају да су они погрешили. Спор се огледа у разликама у ставовима, осећањима или склоностима. Спор нема решење; једино може да се „разводни”. Стога, основна размимоилажења могу се понављати било у споровима око других верзија исте теме било у споровима око других тема. Овај тип полемике препознаје се и по „тврдоглавој непопропусности рационалних аргумената” (*idem*).

Контроверза је полемичка размена која заузима међупозицију између расправе и спора. Може отпочети са одређеним проблемом, али се брзо шири на друге проблеме. Она подразумева и супротстављене ставове и преференције аутора и неслагања око постојећих метода за решавање проблема. Оне се не свде на пукe нерешиве сукобе. Кандидати гомилају аргументе за које верују да дају на тежини њиховим ставовима у односу на приговоре противника. Њихово решавање може се састојати у признању да је акумулирано довољно доказа у корист једне од супротстављених позиција, или у појави (захваљујући контроверзи) модификованих позиција прихватљивих за кандидата, или једноставно у међусобном разјашњењу природе разлика. Две стране, дакле, могу прихватити да полазе из различитих перспектива.

Посматрано из перспективе њиховог окончања, *расправе* теже утврђивању истине, *спорови* победи, а *контроверзе* убеђивању супротне стране и/или компетентне публике да прихвати одређену позицију. У расправама су опозиције између теза чисто логичке, у споровима углавном „идеолошке” (тј. тичу се става и евалуације), док контроверзе подразумевају широк спектар дивергенција које се тичу интерпретације и релевантности чињеница, евалуација, ставова, циљева и метода. Ако се посматрају процедурално, расправе иду у ред модел „решавања проблема”, спорови у модел „такмичења”, а контроверзе у „промишљајући” модел. Стога, „дискусант” тежи да изнађе аргументе којима ће доказати истинитост својих, а нетачност навода опонента (под условом *tertium non datur*); „диспутант” циља ка томе да буде проглашен победником, без обзира на то да ли је његов став истинит или не; „контроверзиста” тежи да пронађе разлоге због којих би требало веровати у супериорност његове позиције, чак и ако такви разлози не доказују то коначно. Док је „дискусант” спреман да прихвати пораз ако су пред њим докази који дефинитивно обарају његов став, а „контроверзалиста” да призна тежину аргумената опонента, „диспутант”, с друге стране, почиње и окончава спор с убеђењем да је у праву.

---

⁶⁰ Исп. „The family of polemical exchanges thus described includes, among its many members, verbal quarrels between couples, political debates, round tables in scientific congresses, critical reviews of books and replies to them, medieval disputations, etc. Within this family, I propose to characterize three ideal types, which I will call – for the sake of having a handy terminology – discussion, dispute, and controversy. The main criteria for this typology are: the scope of the disagreement, the kind of content involved in it, the presumed means for solving the disagreement, and the ends pursued by the contenders” (Даскал 1998, тачка 3.2.).

Даскал истиче да су полемичке размене ретко „чисти” примери једног од три типа. Један од разлога јесте и тај што учесници могу различито доживљавати и спроводити те размене (исп. примере о различитом приступу полемици између Њутна и Хука, те Серла и Дерида у Даскал 1998, т. 3.3).

Даскалова теорија, која сугерише прелазни облик између дискусије и спора, као и његова запажања о томе како су полемике ретко чисти примери ових трију врста полемичких размена, подупиру нашу идеју о томе да је критичко-полемички дискурс дифузна категорија с неодређеним, нејасним границама, тј. врста „fuzzy” категорије.

Према Даскалу (*idem*), учесници често имају тенденцију да полемичке размене перципирају или као расправе или спорове, а слична дихотомија запажа се и међу теоретичарима, што не оставља места за средњи термин – контроверзу – у њиховим разматрањима. Тако, у Куновој шеми (1962, према Даскал 1998, т. 3.3), у периодима „нормалне науке”, неслагања између научника су интрапарадигматска, односно јављају се у облику „решавања проблема” – тј. „дискусија”; с друге стране, интерпарадигматски сукоби, карактеристични за периоде „изванредне науке”, често се приказују као типични „спорови”, утолико што њихово вођење и решавање зависе, у крајњој линији, од преференција, међусобних односа, интереса и моћи, а не од рационалног убеђивања (сличну дихотомију Даскал налази и код Попера, 1991). Даскал ипак инсистира да се између те две крајности у епистемологији мора издвојити и прелазни облик (*idem*):

Убеђен сам да је занемаривање категорије „контроверзе” као треће алтернативе, између стриктне идеје рационалности засноване на правилима која карактерише „расправу” и концепције „спора” којом управљају екстра-рационални фактори, било велики корак назад за историју идеја и за епистемологију, лишавајући ове (и друге) дисциплине могућности да идентификују и развију алтернативни модел рационалности. Због тога препоручујем ову категорију за посебну пажњу и пажљиво емпиријско проучавање.⁶¹

3.3.3.4. Овим трима наведеним стратегијама одговарају и три типа тактичких потеза, тј. потеза на микронивоу: *доказ*, *стратегема* и *аргумент* (*idem*, т. 4). Даскал истиче да ни наведену класификацију стратегија ни класификацију тактика не треба схватити као исцрпне или искључиве. Он уочава да је тактичке потезе, према функцијама које имају, могуће класификовати и као *иницијативне* и *реактивне*, а даље се у оквиру те поделе могу издвојити „елаборације”, „поправке”, „дигресије”, „реплике”, „контрареплике” и сл. У средњовековној теорији диспутација, потези испитаника се класификују према семантичком односу у ком стоје према тврдњама опонента као „слагање”, „порицање” или „разликовање”. Типологија коју он предлаже тиче се пак другог нивоа концептуализације, који обухвата својства потеза која се остварују преко тих функција и семантичких улога. При томе, главни критеријум за ову типологију јесте – непосредни циљ, тј. механизам или снага на коју се одређено средство „ослања” да би остварило свој циљ.

Доказ је потез којим се несумњиво утврђује истинитост неке тврдње. Када се изнесе, опонент је принуђен да прихвати закључак. Притом, он се не односи само на формално-дедуктивне операције, као у логици и математици, већ се подудара и са другим облицима закључивања који некој тврдњи могу осигурати истинитост или висок степен вероватноће. Оно што је важно за ову врсту потеза јесте да је „неутрална” у односу на уверења и интересе учесника у полемици. Као потезе који би се најефикасније супротставили доказима Даскал (1998, т. 4.2.1) помиње ’противдоказе’, који преиспитују поузданост изведених доказа (нпр. указивањем на недоследности) или указују на примењену процедуру (нпр. метод

---

⁶¹ Исп. „I am persuaded that the neglect of the category “controversy” as a third alternative, between the strict rule-based notion of rationality that characterizes “discussion” and the conception of “dispute” as governed by extra-rational factors, has been a major setback for the history of ideas and for epistemology, depriving these (and other) disciplines from the possibility of identifying and developing an alternative model of rationality. This is why I recommend this category for special attention and careful empirical study” (Даскал 1998, т. 3.3).

контрапримера у логици). Оба типа потеза (доказ и противдоказ) веома су распрострањена у полемичким разменама. Доказ одговара расправи или дискусији као врсти полемичке стратегије.

Стратегема је термин који аутор преузима из Шопенхаурове еристичке дијалектике. Тај термин у суштини и овде има исто значење: то је потез којим се апелује на публику да реагује на одређени начин, наводећи је да верује да је пропозиција истинита. Даскал подсећа да је Шопенхауер имао крајње негативни став према овом типу потеза (*idem*, 4.2.2): познати филозоф их пореди са финтама у мачевању и описује као непоштене „трикове, лукавштине и смицалице” којима полемичари прибегавају како би „били у праву”, без обзира на то да ли је њихова теза тачна или лажна. Образац закључивања не мора бити валидан, већ само „ефикасан” код публике. То може укључивати обману и прикривање, а узрочно-последична веза не мора бити експлицитна и препозната од стране публике. Аутор помиње неке од Шопенхаурових стратегема попут диверзије, уопштавања (екстензије), иритирања противника; затим, Аристотелову „изградњу поверења” (која подразумева да полемичар каткад себи упућује критику, како би оставио утисак да поштено и објективно расправља); Лајбницову компензацију (која подразумева да полемичар претрпи штету с малим последицама, што му некад може дати предност у расправљању). Ту спадају ’офанзивни’ потези, својеврсне ’замке’, прилично сличне онима које се у теорији игара описују као „стратешки потези” (Шелинг, према Даскал 1998, т. 4.2.2). То је, дакле, било каква вештина или трик за добијање предности у полемичкој размени. Она највише одговара спору као врсти полемичке стратегије.

Аргумент стоји између доказа и стратегеме. То је потез који тежи да убеди реципијента да верује да је предлог истинит. Као и стратегеме, а за разлику од доказа, аргументи се не односе директно на истину, већ на веровање. Аутор истиче да се термин аргумент овде схвата у оном значењу које му даје Перелман у својој ’новој реторици’ (*nouvelle rhetorique*): то је врста потеза која тежи да модификује уверења помоћу рационалних средстава која нису ни логички убедљива ни безлична. За разлику од стратегема, аргументи настоје да постигну свој ефекат тако што дају препознатљиве разлоге за изазивање жељеног уверења код реципијента. За разлику од доказа, међутим, ови разлози не морају бити засновани на ваљаним обрасцима закључивања и истинитим доказима, за које се претпоставља да их прималац прихвата; у обзир се узима које пропозиције опонент заиста прихвата (или ће вероватно прихватити) као доказ и који ће га обрасци закључивања вероватно убедити. Дакле, од доказа се разликују по томе што могу бити логички неважећи – Даскал (*idem*, т. 4.2.3) за то наводи као примере аргументе попут „клизавог нагиба” (*the slippery slope*), *ad verecundiam* и сл. – или по томе што нису довољно логички валидни (нпр. *petitio principii*). Аргумент „клизавог нагиба” огледа се у томе што се кроз узрочни ланац указује да би А довело до В, а затим до С, D, ...N, на чему се заснива тврдња: треба спречити А, јер је N нежељена последица. У политици је овај аргумент познат као „домино ефекат”. Но, то није логички валидно, јер узрочни ланац може бити прекинут било где, а не само на почетној тачки, као што аргумент претпоставља.⁶² Ипак, то је рационално убедљив аргумент, који се редовно користи, и чија тежина зависи од тога како ће реципијент проценити прекид каузалног ланца у различитим тачкама. *Petitio principii* оптужба, с друге стране, не доводи у питање логичку ваљаност потеза противника, већ указује на бескорисност потеза.⁶³ То је, у извесном смислу, пример аргумента *ad hominem*, тј. спада у подскуп аргумената *tu quoque* (тзв. ’позив на лицемерје’): став друге особе се побија тиме што се истиче да понашање те особе није у складу са тим ставом (или да је у прошлости тврдила супротно).⁶⁴ Иако се генерално сматрају погрешним, аргументи *ad hominem* – тврди Даскал – могу бити (рационално)

⁶² Као контрапример за овај аргумент у политици Даскал (1998: т. 4.2.3) наводи – Вијетнамски рат.

⁶³ Неки теоретичари тврде да највише филозофских аргумената припада управо овом типу, тј. да углавном нису стриктно формални, већ квазиформални (Пасмор, према Даскал 1998: фн. 15).

⁶⁴ Лат. *tu quoque* – „ти такође”, „ти исто”. Пример: особа А тврди „Пушење је штетно”, особа Б одговара „Али и ти пушиш”.

убедљиви: ако не верујемо неком човеку толико да бисмо од њега купили аутомобил, разумно је да у томе видимо разлог да, на пример, не гласамо за тог истог човека за председника – ако сматрамо да је поштење квалитет који председник треба да има (према Даскал 1998: т. 4.2.3). Аргументи, иако не приморавају примаоца да прихвати закључак, на неки начин га обавезују да то учини – та обавеза проистиче из друштвених норми, на пример – комуникативне сарадње. Они највише одговарају контроверзи као врсти полемичке стратегије. Томе доприноси отвореност контроверзе, тј. чињеница да је у контроверзи све подложно преиспитивању, нема „светих” претпоставки или метода који би од тога били изузети. Притом, одређене норме се поштују, а начини деловања према уверењима противника су ограничени.

Важно је имати на уму да учесници често воде и тумаче полемичке размене као да припадају једном од идеалних типова (обично ограничавајући свој избор на два – дискусије и спорове). Како Даскал сматра (*idem*: т. 5), такве интерпретације могу одражавати тактичке изборе макронивоа: полемичар може изабрати, рецимо, расправу или дискусију како би искористио предности свог владања овом стратегијом.⁶⁵ С друге стране, микрониво може постати и макрониво, тј. тактика може постати стратегија: на пример, више пута коришћена стратегема може постати коначни циљ противника у размени, чиме се добија стратешки значај.⁶⁶

Према Даскалу, идентификација потеза који се користи у полемичкој размени није увек једноставна, посебно с обзиром на зависност од ко-текста. Наиме, у случају потеза, као и у случају интерпретације других лингвистичких елемената, често се мора правити дистинкција између „дословног” и „актуалног”: као што исказ који има синтаксичку форму питања може бити употребљен као какав други говорни чин, тако и потез који је „дословно” доказ може бити у ствари употребљен као стратегема диверзије или као аргумент који не убеђује. Отуда – како аутор напомиње – проучавање ових потеза тражи и посматрање са синтаксичко-семантичког и прагматичког аспекта. Идентификацију отежава и то што се докази и аргументи представљају као такви употребом експлицитних језичких маркера, док се стратегеме често „маскирају” као докази или аргументи (*idem*: т. 4.3).

У закључку аутор наводи да је и Аристотел био свестан потребе да се начини подела врло слична наведеној, те да је и сам издвојио демонстративни, дијалектички и „свадљиви” тип полемичке размене, као и потезе типичне за сваку од размена: филозофеме, епихреме и софизме. Ипак, како Даскал истиче, филозоф није до краја разјаснио однос између ова два нивоа (*idem*: т. 5).

С друге стране, скептицизам против постојања контроверзи (како их Даскал дефинише) може се видети у ставовима Шопенхауера: за њега не постоји „добра” дијалектика, јер – како сматра – чим се човек упусти у расправу, његова воља преузима интелект и стало му је само да победи по сваку цену. Али чак и Шопенхауер признаје да та урођена сујета која нам неће дозволити да мислимо да ми грешимо, а да је наш противник у праву – има позитиван допринос откривању и очувању истине. Наиме, како наводи, ако сместа напустимо свој став, касније ћемо можда открити да смо ипак били у праву. Он такође, подсећа Даскал, признаје да не можемо, проучавајући дебате, претпоставити да смо у стању да одвојимо стварну од привидне истине, пошто чак ни они који се споре у то претходно нису сигурни (Даскал 1998, т. 3.2.). Заједно, ове две примедбе сугеришу да Шопенхауер, упркос свом строгом скептицизму, сматра да постоје полемике које могу допринети „расту знања”, барем као њихов ненамерни ефекат. Супротно Шопенхауеру, а слично Аристотелу и Перелману, Даскал верује да ово није ненамеран ефекат, већ

---

⁶⁵ Занимљиво је да Даскал овде користи лексеме *arena*, *битка* и *наоружање* када говори о полемици, где се јасно види концептуализација полемике као борбе/рата, исп. „Such interpretations [...] may reflect “tactical” choices of a “macro” arena: a contender may choose, say, the “discussion” arena in order to take (local or global) advantage of his mastery of this special kind of battle and weaponry” (Даскал 1998: т. 5, курсив наш).

⁶⁶ Даскал (1998: т. 5) као пример наводи употребу стратегеме која је супротна екстензивној стратегеме (генерализацији, уопштавању) – ограничавање обима нечије тврдње – како би тврдњу учинио ’нерањивом’. То може постати „стратегија изолације” – како је аутор назива – када се поменута стратегема користи, на пример, да заштити тврдње од свих могућих скептичних приговора.

результат посебне врсте рационалности својствене контроверзи, која је разликује и од расправе/дискусије и од спора (Даскал 1998: т. 5). Према њему, контроверза и њен типичан потез – аргументација, нису довољно проучени као емпиријски дијалошки феномен како би се открила прецизна природа рационалности која је уграђена у њихову употребу. Он закључује да без такве емпиријске подршке, дебата између оптимиста попут Перелмана и песимиста попут Шопенхауера остаје само спор; уз емпиријску подршку, има шансе да постане контроверза (*idem*). Овај закључак свакако сугерише да је однос према полемици и у теорији – амбивалентан.

Овде представљене ставове Даскала можемо начелно прихватити, а можемо и препознати сличности у нашој грађи – између научних расправа и полемика типично се види разлика као између Даскалове расправе и спора.

3.3.4. Закључак о прегледу савремене литературе

Ш. Фелман (1979) закључује да је полемика као жанр у Француској изграђена тек у XIX веку, те да настаје из презира, из стигме девалвације, као жанр који је „копиле књижевности”. Она учава ниподаштавајући став према памфлету који се није мењао током времена. Такође, полемика је обележена актуелношћу и подсмехом. Њени узроци могу се, између осталог, с психолошке стране, тражити у такмичењу (конкурентности), несигурности и тежњи за славом. Њен стратешки циљ је да умањи опонента, да га сведе на – ћутање. Тако, полемику конституише парадокс: њено упражњавање сведочи о слободи, а спроводи се путем „репресивног насиља”. Полемичка размена је често „дијалог глувих”, дијалог између две стране које се слабо слушају: уместо правог дијалога, то је најчешће сучељавање два монолога, чије су позиције фиксне. Poleмика је позорница на којој се игра за јавност: остварује се између двоје антагониста и читалачке јавности.

Конфликтни дискурс у прошлости није изазивао значајнију пажњу лингвиста, те тек крајем XX века истраживачи показују веће интересовање за ово питање. Аутори су се, првобитно, фокусирали на структурне одлике, затим на контекстуалне стратегије, те на конституицање идентитета и изграђивање идеологије кроз конфликт. Конфликт се дефинише као било какав тип вербалне или невербалне опозиције од неслагања до свађе у друштвеној интеракцији. На студијама међу децом уочене су, између осталог, *стилистичке тактике* које карактеришу тон размена порука: што је размена садржаја краћа и репетитивнија, то је стилски разрађенија; и обрнуто. Издвојена је и тзв. *рутина противречности*: она почиње тврдњама, изазивањем и претњама, које прати противречност, након чега поново следе тврдње, изазивања или увреде. Притом, ако је увреда праћена контраувредом, расправа ће се ту највероватније окончати. Такође, у тим студијама уочено је и да неслагање има статус префериране реплике.

У оквиру испитивања комуникативних стратегија, издвајају се *реторичка* и *опозиционална расправа/свађа*. Уочена су и три типа персуазивних стратегија (и три типа стила): *квазилогика*, *презентација* и *аналогича*, у којима се види и узрок међукултурних неспоразума. Као једна од значајних стратегија издваја се и – ћутање. Ипак, показује се да за тривијалне форме конфликта говорници преферирају директну конфронтацију. На основу испитивања расправљачких стратегија у различитим културама даје се класификација стратегија на *отежавајуће* (енг. *aggravated*) и *олакшавајуће* (енг. *mitigated*). Уочавају се и извесне разлике у стратегијама између, на пример, пријатељских и скупштинских сучељавања. Нека истраживања показују да образ умногоме одређује тип реплике коју ће говорник употребити. Такође, издвајају се и четири типа неслагања, рангирана од најмање до највише ‘отежаног’: ирелевантне тврдње, изазивања, контрадикције и противтврдње.

Уочено је да оба пола имају сличне стратегије, с понеким квалитативним разликама. Сем тога, утврђено је да жене у мејловима теже да ублажавају, амортизују неслагање, док су мушкарци склонији адверзивном стилу. Притом, оба пола су више склона размени ставова него информација.

Није неважан ни податак да свађе могу започети као двостране, а завршити као вишестране.

Занимљиво је да је у неким испитивањима уочен и тзв. елемент *discussione* – елемент „уживања у аргументацији”.

Најчешћи начин окончавања конфликта у породичним свађама је пат-позиција. Сем тог, постоје још четири начина окончавања конфликта: потчињеност (покоравање), интервенција доминантног трећег учесника, компромис и повлачење.

Према закључцима истраживања повезаности конфликта и (друштвеног) статуса, расправе могу настати зато што се аргументативан разговор види као потврда статуса. У неким културама опонирање је позитивно вредновано, док друге културе, попут кинеске и јапанске – како је уочено – отворено изражавање конфликта традиционално посматрају негативније. Конфликт се посматра као начин преговарања о статусу, нарочито међу мушкарцима, и оцењује се као позитиван или негативан, у зависности од једног или више фактора: културе, пола, друштвене класе или ситуационог контекста.

Нека средства и стратегије који се ангажују у конфликту слична су у различитим језицима. Важно је и питање како се конфликт вреднује у одређеном друштву или контексту: неки аутори сматрају да конфликт може бити полисемичан, јер може стварати солидарност или моћ.

М. Даскал полази од тога да није тачна претпоставка како су успешна комуникација и разумевање правило, а неразумеваше и неспоразуми у комуникацији изузетак. Даскал се фокусира на два нивоа организације полемичких размена: *стратешки* и *тактички*. Први се тиче општих циљева, тематске и хијерархијске структуре полемике, а други се тиче природе потеза и контрапотеза који се користе у полемици. Полемичка размена – како је дефинише аутор – укључује најмање две особе које користе језик да се обраћају једна другој у сучељавању ставова, мишљења, аргумената, теорија итд. Даскал разликује и примарни и секундарни текст у оквиру полемичких размена: примарни се тиче текстова које један „диспутант” упућује другом; секундарни макар делом припада полемичкој размени и састоји се из текстова у којима се та полемика рефлектује директно или индиректно. У „породицу полемичких размена” аутор сврстава вербалне свађе међу паровима, политичке дебате, округле столове на научним конгресима, критичке осврте на књиге и одговоре на њих, средњовековне расправе итд. У том кругу издваја три „идеална” типа: *расправу (discussion)*, *спор (dispute)* и *контроверзу (controversy)*.

Расправе теже утврђивању истине, *спорови* победи, а *контроверзе* убеђивању супротне стране и/или компетентне публике да прихвати одређену позицију. У расправама су опозиције између теза чисто логичке, у споровима углавном „идеолошке”, док контроверзе подразумевају широк спектар дивергенција које се тичу интерпретације и релевантности чињеница, евалуација, ставова, циљева и метода. Полемичке размене ретко су „чисти” примери једног од три типа.

Овим трима наведеним стратегијама одговарају и три типа тактичких потеза, тј. потеза на микронивоу: *доказ*, *стратегема* и *аргумент*, а главни критеријум за ову типологију јесте – непосредни циљ, тј. механизам или снага на коју се одређено средство „ослања” да би остварило свој циљ.

Доказ је потез којим се несумњиво утврђује истинитост неке тврдње. *Стратегема* је термин који аутор преузима из Шопенхаурове еристичке дијалектике: то је потез којим се апелује на публику да реагује на одређени начин, наводећи је да верује да је пропозиција истинита. *Аргумент* стоји између доказа и стратегеме. То је потез који тежи да убеди реципијента да верује да је предлог истинит. Као и стратегеме, а за разлику од доказа, аргументи се не односе директно на истину, већ на веровање.

Учесници често воде и тумаче полемичке размене као да припадају једном од идеалних типова (обично ограничавајући свој избор на два – дискусије и спорове). Такве интерпретације могу одражавати тактичке изборе макронивоа.

Контроверза и њен типичан потез – аргументација, нису довољно проучени као емпиријски дијалогски феномен како би се открила прецизна природа рационалности која је уграђена у њихову

употребу. Из навода Даскала о дебати између оптимиста попут Перелмана и песимиста попут Шопенхауера у проучавању полемика, може се зачуљчити да је однос према полемици и у теорији – амбивалентан.

3.4. Преглед хрватске литературе

3.4.1. Умијеће оспоравања К. Багића (1999)

Можда и најсвеобухватније проучавање полемичког стила на овим просторима представља монографија Крешимира Багића, професора стилистике на Филозофском факултету у Загребу – *Умијеће оспоравања* (1999). Аутор се у овом раду бави пре свега књижевном полемиком као жанром, те полемичким стиловима хрватских писаца А. Г. Матоша и М. Крлеже. Још у Предговору књиге Багић сврстава полемику између жучљиве свађе и конструктивног дијалога (Багић 1999: 9).

3.4.1.1. Расправљајући о полемици као жанру (Багић 1999: 17–53), истиче да је упориште свих описа полемике у следећем: то је вербално супротстављање, рат речима или рат пером. Есејисти је називају још и *вербални бокс, двобој речима, борба мишљења, оштра препирка, свађа* итд. У одређеним се енциклопедијама, како наводи, конкретизују три типа питања око којих се најчешће спори: наука, књижевност и политика. Темељна одлика полемике, према различитим дефиницијама од којих аутор полази, јесте – сукоб различитих мишљења, и то обично оштар, агресиван или страствен.

3.4.1.2. Као једно од значајнијих запажања Багића овде свакако треба издвојити његово инсистирање на томе да је полемика „привид дијалошке ситуације”, тј. „изигравање дијалога” (Багић 1999: 20) или, ми бисмо рекли – *псеудодијалог*: дијалог двеју монолошких свести; полемика има структуру дијалога, али не и смисао. Како истиче аутор, „готово [је] незамислива ситуација у којој ће један од полемичара пред јасноћом, увјерљивошћу и логичношћу противникове аргументације одустати од своје тезе или 'истине'” (*idem*). Овде свакако треба имати у виду да се аутор пре свега бавио књижевном полемиком, док се за научну полемику ово може довести у питање.

3.4.1.3. Полемици је својствено прерушавање: она може „одјенути рухо готово сваке вербалне структуре” (Багић 1999: 21). Изворе, нуклеусе полемике аутор налази у *дијалогу* (као књижевном облику) и *сатири*. Он признаје да је првобитно намеравао укључити и *критику* у изворишта полемичког говора, отуда што полемика често израста из „крајњих, афективних, негативних критичких судова”, но да је ипак од те намере одустао јер је критика појава новијег датума (*idem*: 23).⁶⁷

3.4.1.4. Један од извора полемике, дакле, према Багићу, јесте *филозофски дијалог*, и то пре свега дијалози софиста, те ериста. *Противречна препирка* је облик полемике који практикују софисти (користећи се антилогијама – противречностима), док су се еристи служили псеудологијама (лажним говорима), афоризмима и другим реторичким украсима. Антички дијалог се тако „расцијепио на софистичку и еристичку полемичку форму и платонску форму љубави и разумијевања” (Багић 1999: 25). Говорећи о стилским особинама античког дијалога, аутор наводи (*idem*: 26–27): „Антички је дијалог (као умијеће увјеравања), практично и теоријски, утемељио низ стилских поступака (анититеза, парадокс, игра ријечима, иронија, различите фигуре аргументације итд.) који су до данас остали темељним елементима дискурзивне стратегије сваког успјешног полемичара.”

---

⁶⁷ Како би се дало закључити према неким изворима од којих Багић полази, датум зачетка критике у данашњем смислу речи могао би бити половином 17. века, мада неки француски критичари помињу да је критика какву познајемо производ 19. века (Багић 1999: 23).

Након античких дијалога, у средњем веку се развијају школски дијалози, теолошке расправе, тзв. *хришћанске апологије*, у којима се црква разрачунавала с јеретцима⁶⁸, те књижевни дијалози који се могу пратити од ренесансе до краја 18. века (које су писали Петрарка, Ђордано Бруно, Волтер, Хум и др.).

С друге стране, сатиру аутор повезује са Диогеновим цинизмом, којим се негира платоновски дијалог. Сатира оштро исмева људске мане, слабости и пороке, а представља и ругалачки, ратоборни (односно, полемички) став аутора спрам предмета о ком говори (*idem*: 28–29). Он цитира и Нортропа Фреја који сатиру назива „ратоборном иронијом”, приписујући јој полемичност, а као основне начине приказивања *менипске сатире* (која користи дијалог као облик обрачуна и која је названа према циничару Менипу из 3. века п. н. е.) издваја – *карикатуру* и *пародију*. С тим у вези, важан је његов закључак да је „изравна или неизравна полемичност својствена свима појавним облицима сатире” (*idem*: 30).

3.4.1.5. Багић се, између осталог, позива и на Станка Ласића, који, анализирајући обележја Крлежине полемичке структуре, сажима пет механизма „који управљају сваким полемичким сукобом” (*idem*: 31); овде издвајамо три, за нашу расправу значајна:

- 1) Полемика није разговор него рат.
- 2) У полемици постоје два анитетичка противника, полемички протагонисти, па према томе и двије непомирљиве истине.
- 3) Најјача оружја у свакој полемици јесу: хумор, иронично ругање и саркастична персифлажа. Противника прије свега треба учинити смијешним и глупим.

Са овим ћемо се, у начелу, сложити, али уз претпоставку да се наведено (а посебно треће) може у већем степену приписати књижевној него научној полемици, иако и тамо налазимо примере заоштреног вербалног сукоба. Трећи наведени механизам, који се односи на стилска средства полемике, Багић (1999: 31) интерпретира као средства којима се „противник настоји публици приказати као особа недостојна поштовања и правога разговора”. Слично Багићевом размишљању о полемици као привиду дијалога стоји Ласићев став да у полемици, супротно дијалогу, супротстављање тезе и антитезе не иде ка синтези, односно помирењу и превладавању неслагања, већ победи над противником и истицању разлика с обе стране (*idem*). Но ипак, додали бисмо, то не значи да полемика тиме губи и своју сврху – њен се значај огледа у томе да се поставе нека важна питања, да се о њима поразмисли и продискутује.

Багић се у наставку позива и на тезе Игора Мандића (једног од аутора који су писали о књижевној полемици), од којих као најважније, и за наше истраживање корисно, можемо издвојити две:

1) полемика је мешани жанр (књижевна полемика је кроз векове узимала „сад овај, сад онај облик, сад под овим, сад под оним називом” – Мандић, према Багић 1999: 32);

2) реторика је суштински темељ сваке могуће полемике.

На прву тезу Багић се надовезује речима да се (књижевна) полемика може јавити „прерушена у било који књижевни облик (говор, студију, памфлет, пјесму, драму, роман, предговор, трактат, писмо).” Ово је и у нашем раду важно испитати; овде полазимо од хипотезе да се полемичност не јавља само у оквиру жанра научне полемике, већ и у многим научним чланцима, студијама, приказима, монографијама и сл. Ово је у директној вези и са разматрањем критике као мешовитог, прелазног жанра (исп. Јовановић Симић 2013). Та Мандићева теза о полемици као мешаном жанру утврђује и наше становиште према ком критичко-полемичком дискурсу приступамо као дифузној, „фазичној” категорији, тј. из тзв. фазистилистичке перспективе. С поменутих је даље у вези и Багићево разликовање *полемичког*

---

⁶⁸ Багић (1999: 27, фн. 19) уочава да се у *Речнику књижевних термина* расправе апологетичара узимају за прави почетак традиције полемике. Исп. „Мада позната и раније, полемика као специфична интелектуално-критичка активност темељније се заснива и развија у теолошким расправама апологетичара у раном хришћанству, који су сузбијали и негирали јеретичка и хетеродоксна учења, бранећи божанско порекло и ауторитет хришћанске вере и цркве” (РКТ: 575). Сложићемо се овде с аутором да се прави почетак развоја полемике ипак мора тражити у античким филозофским дијалозима.

књижевног дела и књижевне полемике (*idem*: 36–37): *differentia specifica* полемичког књижевног дела је та што његова целина не зависи од полемичког слоја – рецепијент не мора опазити полемичност, али се целина ипак (иако на другачији начин) „реализира”; књижевна полемика је пак писани сукоб у новинама, часописима (изузетно у књигама), најмање двају књижевника о књижевним питањима.

3.4.1.6. Реч *против* је, како сматра К. Багић, темељна реч полемике, стварно и симболички, тј. њена „реч-став” („граматички предлог, а прагматички именица” – како се поводом овог Багићевог запажања констатује у Бадурина, Палашић 2016: 269, фн. 8) и *метонимија полемике* (Багић 1999: 46), а основни садржај полемике је – сукоб (исп. „готово је немогуће замислити полемички текст који би се у потпуности реализирао када бисмо занемарили чињеницу да је он плод супротстављања, тј. да је он упућен конкретном (негативно дефинираном) адресату” – Исто). Отуда, основну структуру полемичког дискурса обележава – број два: „Узимамо ли текст као жанровски одредиву реалност, књижевна је полемика сложени текст (надтекст) састављен од двају паралелних низова (међусобно потирућих) текстова, тј. дискурзивни оквир унутар којег се одвија борба текста против текста.”

Са мишљењем о обележености структуре полемичког дискурса бројем два (дуализмом, двострукошћу и сл.) начелно се можемо сложити. Међутим, питање које нам се у вези с наведеним намеће јесте: може ли се заиста полемика посматрати као сложени текст или је, можда боље, о њој говорити као о сложеном жанру? Односно, да ли се ту ради о једном сложеном тексту који је репрезент полемике као простог жанра (жанра који се може остварити једним 'надтеком'), или се пак ради о засебним полемичким текстовима, који су репрезенти полемике као сложеног жанра? Наиме, чак и да одређену полемику чине само два (против)текста, они се, с обзиром на то да су их писале две различите особе, морају макар минимално (а у пракси вероватно доста) разликовати по језику, стилу којим су написани, организацији и структури итд. Често је случај да се ти текстови заправо баве и различитим стварима, тј. да су тематски разнородни, иако им је, начелно, основно питање расправе заједничко. У том случају, једина ствар која их повезује јесте њихов прагматички оквир: један текст је реакција на други по принципу супротности. Чак и да замислимо да се ради о два, по свим наведеним одликама, слична или истоветна текста, чињеница је опет да се ради о два појединачна, одвојена, засебна текста, настала у различито време и писана од стране различитих аутора. Симптоматично је што се и у цитату наводи да је тај сложен текст „састављен” од текстова који се „потиру”. Проблем се усложњава ако у ову расправу уведемо и већи број аутора и већи број текстова, што се у пракси такође јавља. Притом, у науци (а у књижевној полемици поготово) неки од тих текстова могу бити објављени у публикацијама различитог типа: док су једни објављени у стручним часописима, одговори на њих могу се јавити у дневној штампи или недељницима – и обрнуто.⁶⁹ То нужно повлачи за собом и одређене разлике у стилу: један је намењен стручној публици, други нужно мора бити разумљив ширем кругу читалаца. Значи ли то да се сви ти текстови – потпуно разнолики, писани од стране више различитих аутора, објављени у публикацијама различитог типа – могу сврстати у један (сложен или над-) текст? Такво посматрање не чини нам се одрживим. Такође, полемике се веома ретко објављују интегрално, тако да буду обухваћени сви текстови које је писала и једна и друга страна (код нас би пример за то, рецимо, била књига *Оковани језик: полемике и чланци*, коју је приредио Т. Росић или књиге Б. Брборића (исп. Изворе) – али то је више изузетак, него правило). Обичај је најчешће да се у једној књизи објаве полемички текстови једног аутора, и то неретко уз друге сродне текстове (исп. Петровић 1996, Ковачевић 1999, Ивић 2014 и др.).⁷⁰ То би значило да се заправо тако схваћен „сложени

⁶⁹ Књижевни полемички текстови се, као што је већ речено, а како се види и у грађи коју анализира Багић, јављају у различитом виду, „прерушавају се” у песму, памфлет, студију, драму итд. Ако се један аутор у полемику укључи песмом, а други на то одговори новинским памфлетом, упитно је да ли их можемо посматрати као један (па чак и сложен) текст.

⁷⁰ Неки аутори пак истичу немогућност објављивања ауторске књиге полемике, отуда јер полемика као жанр једино и постоји „искључиво као дијалог из опозиције” (Крталић 1988: 41). Но ипак, треба рећи да се у објављивању целокупног опуса научника полемички текстови, заједно с расправама, критикама и другим, рекли бисмо у науци рубним, текстовима објаве заједно, иако без текстова другог учесника полемике (нарочито у сабраним делима). Па и у у сабраним делима многих писаца,

текст” ретко јавља на једном месту и да се ретко чита као један текст. Писана полемика, дакле, састоји се од појединачних целовитих текстова различитих аутора: на један целовит текст одговара се другим целовитим текстом. Овде треба додати да Багић, како смо видели, о полемици говори као о привидном дијалогу (па и даље: „полемички је исказ у бити монолошки” Багић 1999: 98), што иде више у корист тези о сложенем жанру.

Индикативан за ову расправу јесте и сам термин *надтекст*, који Багић користи. Префикс *над-* управо упућује на то да се ради о појавама вишег реда од појединачног текста, тј. да се *надтекст* може разумети само као надређени појам, хипероним: ‘јединица изнад текста’, а то је, према нашем схватању – жанр. Коначно, чињеница је да ови текстови и не чине целину на плану текста, већ тек на плану жанра. Стога, сматрамо да је упутније овде поћи од становишта по ком је полемика сложени жанр, а не сложени текст.⁷¹

Нешто даље, помињући да је двојна структура полемике њена *differentia specifica*, аутор истиче да је полемика „парадоксална коауторска творевина, темељена на несугласју, а не на сагласју” (Багић 1999: 46). С тим је у вези и Багићева честа употреба термина *противтекст* (тј. „протутекст”) за егземплар полемичког текста.

3.4.1.7. У наставку Багић (према Матвејевићу) разликује два основна типа полемике: *проблематски* и *пародијски*. Први, према њему, представља сукоб двеју теза, мишљења, док је пародијски усмерен на потпуно раскринкавање противника (његових мишљења, текстова, стила, па и приватности).⁷² Спознаја је у проблем(ат)ској полемици надређена афекту, а аргументација је надређена цитатном полемичком лудизму (Багић 1999: 73).

3.4.1.8. Како се значајније приближавање ставова двеју страна у књижевној полемици обично не дешава, стварни дијалог често бива замењен „дијалошким гестом”: „при истицању или одбрани својих теза мањак аргумената често наклањају ерудицијом и имагинацијом”⁷³ (Багић 1999: 38). Из тога следе и стилистички закључци: „Спор о какву књижевном питању тако у правилу прераста у афектирано

заједно с есејима и др. текстовима, јављају се (само) њихови полемички текстови. Багић (1999: 200) наводи да Матош није за живота штампао своју књигу изабраних полемика, отуда што је вероватно сумњао да ће укоричавањем само својих текстова фалсификовати смисао полемичких окршаја у којима је учествовао. С друге стране, Крлежи, који је тежио да у полемици исцрпи спорно питање до краја из свих аспеката, та се идеја о полемичкој књизи (али не као о збирци полемика) јавила као најбољи начин реаговања. У нашој средини се полемичком књигом свакако издваја Киш (који се и по неким својим стилским поступцима у *Часу анатомије* угледа на Крлежу), али и Лаза Костић својом књигом *О Змају*.

⁷¹ Према нашем схватању, термин *сложени текст* могао би се пре применити на неку другу врсту текста – попут романа. Наиме, полазећи од Бахтиновог става да је роман као целина „појава која садржи множину стилова, говорну разноликост и разне гласове” (Бахтин 1975: 140), Новица Петковић указује на разлику између поезије, за коју је битна реченица, и прозе, у којој „конститутивне јединице имају много крупније јединице: облици у којима се људски језик показује у различитим социокултурним ситуацијама” (Петковић 2003: 37). Тако се у роман могу увести и сви функционални стилови, али и „сви облици у којима се језик појављује у друштву и култури” (*idem*: 41). Ту пак можемо говорити о целини, па и кохерентности на плану текста, те бисмо, из наведене перспективе, можда могли говорити о роману као сложенем тексту (у коме се, дакле, преплићу различити дискурси).

Друго, термин *надтекст* могао би се теоретски довести у везу и са значењем функционалне надређености у оквиру исте категорије. Тада би *надтекст* могао означавати текст који по својој садржини и значају стоји као надређен другим текстовима, попут рецимо програмског (уметничког) манифеста који, условно речено, стоји „над” књижевноуметничким текстовима који припадају том уметничком правцу и уметнички осмишљавају идеје изнете у том тексту. С обзиром на све наведено (на могућност схватања термина *надтекст* у значењу ‘жанр’ и значењу ‘програмски текст’) чини нам се да Багићева употреба овог термина није прихватљива.

⁷² Он наводи Матвејевићево појашњење: „Пародијски (или памфлетски) више одговара полемици као жанру, проблематски је ближи критичкој расправи или дијалогу” (Багић 1999: 38, фн. 33). Матвејевић покушава у наставку да да прецизнију поделу полемике, те издваја *корективну*, *пројективну*, *конструктивну* и *деструктивну*, мада примећује да су такве поделе ипак резултат крајњег поједностављивања (*idem*).

⁷³ Писање потакнуто таквом (полемичком) имагинацијом Багић назива *стваралаштвом из опозиције* (Багић 1999: 38).

надметање – прожето хумором, иронијом или цинизмом – у умјешности аргументације и протуаргументације, еуфемизације противникових и хиперболизације својих врлина.”

3.4.1.9. Пресуду у том надметању доноси – јавност: „Јавност, односно читатељи, пред чијим се очима књижевна полемика одвија, посредно су укључени у полемички говор и стил њезиних судионика.”

3.4.1.10. Багић (1999: 39) сматра да књижевној полемици у ширем смислу припадају сви текстови у којима се оштрим, повишеним тоном један аутор супротставља некој књижевној појави, традицији или поетици, као и текстови којима се на провокативан начин износи какав књижевни програм и сл., а који често немају конкретног адресата (књижевни манифест, полемички есеј, памфлет, хумореска, козерија, новински чланак итд.). По аналогiji, могли бисмо рећи да у научну полемику у ширем смислу спадају и сви научни текстови написани оштријим тоном или у којима се расправља са ставовима појединих аутора.

3.4.1.11. Аутор се у наставку пита и да ли је полемика уопште жанр (*idem*: 39–55). Његов одговор на ово питање условљен је тиме како гледамо на жанр. Наиме, како наводи, ако жанр схватимо као реторички ентитет, који подразумева постојање „карактеристичног и препознатљивог појавног лика текста”, полемика није жанр. Такође, полазећи од појма 'довршености' као средишњег у Бахтиновом одређењу књижевног жанра, Багић истиче да такав тип (тематске) довршености какав Бахтин налази у уметничким делима „главном није могуће наћи у полемичким текстовима” (*idem*: 42). Такав приступ аутора води ка следећем закључку:

Композицијски завршетак 'полемичкога дијалога' чешће је последица исцрпљености и умора од измјене аргумената и псеудоаргумената неголи спознаје да је обликована привидна визија какве цјелине. Из тога слиједи закључак да полемика не припада простору књижевности, односно да није један од књижевних жанрова (Багић 1999: 43).

Но, ми бисмо овде додали, то свакако не значи да полемика није жанр који унеколико излази из оквира књижевних.

С друге стране, како Багић наводи, ако жанр схватамо као прагматички ентитет, одређени начин разумевања, организације и осмишљавања света, онда полемика јесте жанр. Одговор на ово питање амбивалентан је код овог аутора, разумљиво, отуда што се у монографији расправља, пре свега, о књижевној полемици, те се то питање може поставити из различитих перспектива. Поводом нашег разматрања научне полемике из функционалистичке перспективе овде дајемо једнозначан одговор: полемика јесте жанр.

3.4.1.12. Расправљајући о улози аутора у спору, овај истраживач напомиње да нас полемичар настоји придобити, уверити у исправност свог мишљења, те наметнути нам свој критеријум истиности као критеријум на основу ког ћемо одлучити о победнику спора.

Полемичар и стил користи као оружје: заправо, у полемикама књижевника сукоб се неретко претвара у одмеравање двају стилова. На крају расправе аутор полемику сврстава на руб књижевности, где се састају књижевни стил и изванкњижевна стварност.

3.4.1.13. Нека од основних жанровских обележја књижевне полемике, отуда, јесу следећа: јавља се у облику фингираног дијалога, на размеђи књижевности и публицистике; реч *против* јавља се као симболичка ознака сваког полемичког иступа, а уз њу издвајају се још и *полемички субјект* и *полемички цитат* (Багић 1999: 46). У вези са термином *полемички субјект* уочава се да аутор полазну мотивацију налази на књижевнотеоријском терену, у терминима попут *лирски субјект*, те да се он односи на самог учесника полемике. Полемички цитат пак представља „начин наоружавања”. Наиме, како истиче аутор, постоје два типа полемичке аргументације: афирмација властитих тврдњи и негација противникових, при чему се у оба случаја полемичар „обилато користи цитатима”: у првој, реченицама неприкосновених

ауторитета (којима се обично нема шта приговорити)⁷⁴, а у другој, цитатима супарника, и то често оним „помоћу којих ће најлакше и најефективније противника и његов став изврнути руглу” (*idem*: 51–52). И даље, полазећи од поделе на тзв. *илустрацијски цитат* (делу постојећег текста који се уноси у нов текст) и *илуминацијски цитат* (тј. нецитат – измишљени, непостојећи цитат), полемичку цитатност именује као *илуминацијску илустрацију* (*idem*: 115). То би требало да имплицира да је цитирање противника у полемичком дискурсу (преосмишљено и с другом функцијом у новом тексту) својеврсно кривотворење, те да тако полемичка аргументација (додали бисмо: каткад!) постаје илуминацијска аргументација или *псеудоаргументација*.⁷⁵

Значајни су поједини Багићеви резултати у анализи лексике у полемици, композиције полемичког текста, полемичких фигура, те колоквијализације дискурса (в. даље).

3.4.1.14. Као једно од важнијих средстава књижевне полемике издваја се и – слободни неуправни говор (у даљем тексту: СНГ). Употребу туђег говора у ауторском исказу Багић помиње у оквиру анализе Крлежиног стила, истичући да је „та техника можда најпогоднија техника обрачуна с противником, јер се проказује и иронизира – његовим ријечима” (Багић 1999: 205–206). Ова се техника, према речима аутора, исцрпљује у томе што аутор синтаксички, стилистички и композицијски прилагођава говор противника синтакси, композицији и стилу свог исказа. Уживљујући се у улогу и дискурс противника, аутор полемике је присутнији у тексту него што би био да се послужио цитатом или парафразирањем – кроз СНГ истовремено наводи противникове речи, коментарише их и заузима став према њима (*idem*: 210).

3.4.1.15. Поред ове технике, једна од значајних у књижевној полемици јесте и цитатност: примера ради, Крлежина полемичка реторика назива се и *реторика цитата* (Жмегач, према Багић 1999: 229). С тим у вези, нарочито је битно поменути поступак драматизације цитата, за коју Багић каже да су га многи наследили од Крлеже, али да га је „особито пригрлио и развио (до упоришта своје полемичке стратегије) велики Крлежин штоватељ, српски прозаик Данило Киш, у полемичкој књизи *Час анатомије*” (*idem*: 244). СНГ, драматизација цитата и уопштавање сукоба помоћу полемичких максима за Багића су упоришта Крлежиног полемичког стила (његове полемичке стратегије), па би се могло закључити да се Киш донекле заиста угледао на Крлежу при писању *Часа анатомије*.⁷⁶

3.4.1.16. Издвајајући стилске одлике Крлежиних полемика, аутор закључује да три обележавају читав његов полемички дискурс: антитетичност, аналитичност и квантитативност (*idem*: 245–246). Пошто смо уверења да су ово уједно и неке од кључних одлика полемике уопште, кратко ћемо се задржати на њима.

3.4.1.16.1, Антитетичност. Како у основи полемике лежи супротстављање, полемички текст је увек противтекст, реакција на предтекст. Стога, антитетичност је „имплицитно својство сваког полемичког дискурса јер сваки полемичар инсистира на опрекама као што су: Ја/Он(и), Добро/Зло, Истина/Лаж, Знање/Незнање, Морал/Неморал итд.”; унутрашња антитетичност, како аутор наводи, јавља се на нивоу синтагме, реченице, пасуса (параграфа) и текста. На нивоу реченице огледа се кроз туђи глас

⁷⁴ Слично томе, Багић (1999: 142) у анализи једног Матошевог текста примећује да је, на пример, „важна одлика његовог полемичког (исто тако, и критичког) дискурса: спомињање великог броја познатих литарата, филозофа и осталих ауторитета. Том набрајању имена функција је, дакако, фасцинирати и придобити читатеље полемике својим широким и разноликим знањима, устрашити истим противника и – у крајњој линији – одузети му право на реплику”.

⁷⁵ У вези с полемичком цитатношћу, Багић (1999: 169–171) издваја неколико типова интертекстуалности код Матоша: цитатни наслов, дијалогизацију противникове реченице, полемичку разраду цитата и полемичку парафразу.

⁷⁶ Као један од поступака у (Крлежиној) полемици, аутор издваја и монологизацију (Багић 1999: 195): „У подтексту сваке полемичке реакције је оспоравање и попредмећивање противника. Због тога је свако полемизирање сукобљавање двију монолошких свијести, тојест покушај ’окупације’ укупног дискурзивног простора полемике с обију страна. Могло би се казати да у полемици побјеђује онај који полемички дијалог успије претворити у свој монолог. Монологизација полемике изводи се на два основна начина: 1. вјештим, аргументираним и немилосрдним побијањем противника у склопу полемичког дијалога и 2. таквим говором који противника третира као особу с којом се недостојно спорити, говором који игнорира противников говор и аргументе, узимљући их у разматрање тек као симптоме опћега стања које би ваљало измијенити”.

(нпр. тако што аутор користи СНГ), у обликовању реченице кроз наизменичну употребу негације и афирмације, на нивоу пасуса кроз цитат и коментар, а на нивоу текста у супротности стоје аутор и његов противник, исповедни и аргументацијски дискурс и сл. (*idem*: 246–247).

3.4.1.16.2. Аналитичност. Полемичка стратегија неретко се огледа у анализи, у критичком рашчлањавању противтекста на саставне делове; аналитичност је уједно и елемент рационализације (*idem*: 247). Ово је, рекли бисмо, битна одлика научног дискурса уопште, па тако и научне полемике.

3.4.1.16.3. Квантитативност. Ово је једна од кључних одлика и Кишовог полемичког стила (исп. Крцић 2022). Може се остварити на различите начине: многострукосложеном реченицом, антитетичком реченичном структуром, фигурама понављања, фигурама гомилања као што су кумулација и амплификација (Багић 1999: 249–250), али у основи представља варијацију квантитета – експанзију (Симић, Јовановић Симић 2015: 234–238).⁷⁷

3.4.1.17. Полазећи у закључку од тога да свака полемика тежи у основи дисквалификацији противника и представља афективно порицање, Багић узгредно помиње како, за разлику од књижевних, изузетно, у научним полемикама „страст за побједом може устукнути пред интелектуалногичком аргументацијом” (Багић 1999: 257, фн. 1). Заокружујући расправу о полемици (*idem*: 259–263), аутор напомиње да је за полемику потребно троје: полемичар, његов противник и публика, те да је полемички дискурс јаван: полемичар говори против свог противника, али тако да се допадне публици. Отуда, како аутор сматра, полемичари не теже укидању, већ продубљивању разлика (често бранећи својим противницима оне исте језичке игре за којима сами посежу). Полемички говор је, према Багићу, погодан говор, упркос елементима аргументацијског, аналитичког или фикционалног дискурса. На крају аутор закључује да су основна обележја полемичког дискурса: *прескриптивност* (полемичар прописује шта је тачно а шта нетачно), *перформативност* (чином исказивања полемичар придаје значење свом исказу, представљајући то као обећање истине) и *прагматичност* (полемичар даје предност оним језичким средствима који ће му омогућити офанзивну позицију). Прагматичност подразумева да је „полемичарева дискурзивна стратегија више стратегија наоружавања, а мање потраге за Истином”, на шта га тера жеља да се увек и у свему буде у праву (због чега, према аутору, полемика и изневерава основна начела дијалога).

3.4.1.18. Колоквијализација. Говорећи о колоквијализацији, Багић (1999: 176–179) истиче да античка изворишта полемичког говора (софисте и еристе) од полемике у данашњем смислу речи највише дели њихова усменост:

Сигурно постоје битне разлике између умијећа увјеравања и умијећа спорења када се противници гледају очи у очи и истих тих умијећа када противници размјењују текстове. Брза измјена аргумената и протуаргумената, могућност упадица, способност тренутачног реагирања, те уважавање реакција присутне публике недвојбено су важне одлике усменога спора. У писаном спору, полемичар је ипак сам пред папиром: он има времена размислити, одлучити о најпримјеренијој реакцији, наћи начин којим ће се допасти читатељима; уосталом, он мора креирати текст од почетка до краја, а да притом тај текст, с једне стране, буде и композицијски и смисаоно заокружен, а с друге, да функционира као полемичка реплика.

Како аутор сматра, колоквијализација полемичког дискурса отвара врата употреби „погрда и псовки” – ми бисмо рекли, дисфемизама – тј. „ослобађа аутора учтивости карактеристичне за писани дискурс”. Колоквијалност пак Багић повезује са тривијалношћу. У извесном се смислу с овим можемо сагласити: наиме, према нашем мишљењу, иако се термини *разговорни* и *колоквијални* у употреби често јављају као синоними, разлика би се између њих могла провести тако што бисмо под колоквијалим, поред

---

⁷⁷ Дуга и слојевита реченица може и уплашити противнике, а читаоце уверити у истинитост ауторових речи (како поводом Крлежених полемика изјављује Багић – 1999: 250).

усмености, подразумевали и извесну неформалност, баналност, тривијалност, па и вулгарност. То би значило уједно да овде термин *разговорни* схватамо као нешто шири, надређени појам: он укључује у себе и више или мање формалне, као и неформалне облике усменог.

Аутор издваја и три слоја којима се спроводи колоквијализација: усмена фразеологија, свакодневноразговорна фразеологија, те псовке и зазиви. Како наводи, тиме се у анализираним полемикама обезбеђује – непосредност.⁷⁸

3.4.1.19. Лексика у полемици. Занимљиво је Багићево (1999: 71) издвајање тзв. *полемичких глагола*:⁷⁹ „Говорећи о противнику и његову тексту, полемичар тенденциозно именује његове намјере, његове аргументе, његове нападе и његову одбрану. Када противник 'приговара', полемичар каже да 'напада', када 'аргументира', полемичар каже да 'лаже' или 'измишља', када се брани, полемичар каже да 'рони сузе' итд.”

3.4.1.20. Багић (1999: 171–172) пише и о **полемичким именованима**: она представљају надевање погрдних имена противнику, дисквалификујуће карактеризације које се односе на противничково незнање, неморалност, сумњиво политичко опредељење, па и приватност итд. С тим у вези, занимљиво је и његово запажање, поводом Матошевих полемика: што је полемика бивала мање проблемска а више пародијска, тих именовања је било мање. Ако би се то могло уопштити (у случају да прихватимо тезу да то није одлика искључиво Матошевог полемичког стила), из овога би се дало претпоставити да ће у научној полемици таквих именовања бити мање него у књижевној.

3.4.1.21. Композиција полемике. Расправљајући о полемичком стилу Матоша, Багић помиње и разноврсне композиционе структуре његових текстова: писао је полемике у облику хумореске, параболе, портрета и сл. (Багић 1999: 66). У нашој грађи пак, треба напоменути, то не можемо очекивати: научници више теже томе да објективно утврде тачне чињенице, него да се поигравају формом или да изазову одређени естетски утисак особитим обликом текста. Отуда, једна од хипотеза у раду јесте да научне полемике не показују толике композиционе разноликости и текстуална онеобичавања као књижевне.

Полазећи од тога да је полемички исказ у основи монолошки, као његов најчешћи композицијски оквир Багић (1999: 98) наводи „зрцалну структуру”: полемичар у уводу износи свој став, у средишњем делу текста га афирмише аргументима, да би га у закључку поновио у још заоштренијем виду. Аутор даље тврди да је мисао полемичара кружна: крећући се између суда и примера за њега, она се развија, проширује и потврђује. Представљајући композициону схему једне Матошеве критике, Багић издваја такве целине као што су *полемички увод*, *полемичка разрада* (која се јавља у форми: прва теза – аргументација, друга теза – аргументација) и *полемички закључак*.

Када су у питању неки занимљиви маркери у композиционом склопу полемике, каткад се може десити да полемичар најављује или закључује полемички текст – афоризмом, тј. *полемичком максимумом* (Багић 1999: 160). Полемичка максима јесте стилско средство којим се – ако се јави на крају – може поентирати. Како наводи Багић (*idem*: 172), ако је афоризам 'интелектуална пословица', онда се

⁷⁸ Према њему, иако на први поглед привидно супротстављени, и литераризација и колоквијализација су заправо у функцији стварања непосредног и уверљивог дискурса, при чему колоквијализација сугерише да је полемичко стање свакодневно стање, а литераризација да је сваки афект израз лудичке свести. Исп. „Полемичку истину оба процеса овјеравају, али и еуфемизирају. Оба сугерирају да је увјерљивост надређена истини, стил аргументима, 'најсмјани' Матош 'намргођеним' противницима” (Багић 1999: 178).

⁷⁹ Исп. Багић 1999: 71–72: „Када говоре, Матошеви супарници, дакле: анатемишу, безочно лажу, бојкотирају, брбљају, булазне, буше и рују, циче и пиште, чаврљају, денунцирају, дижу хајку, дробе, цапају, глагољају, говоре неистине, грде, гунђају и циједе, хине, хвале се, инсинуирају, измишљају, измотавају се, изврћају, клеветују, краду, крадуцају, крекећу, кукавно сумњиче, лажу, љуте се, мажу и фарбају, наивно коре, нападају, „научно критикују”, „одговарају”, опањкавају, оптужују отимају корицу хлеба, плагирају, побијају лажима, плују, подмећу, понижавају, попапучују се, потказују, потворавају, преписују, пријете, проповиједају, раде о глави, распиштољају се, развеселују га, роваре, ругају се, сипају дрвље и камење, скакућу, слине од туге, сплеткаре, спрдају се, шарају, „швифлују”, трабуњају, торочу, трубе, трућају, труј-труј-трућају, вријећају, заборављају споменути, замећу траг, жигошу итд.”

полемичка максима може разумети као пригодни полемички афоризам којим се алудира на противничково мишљење; она се, као и афоризам, заснива на парадоксу или антитези.⁸⁰ Овакав тип сажетих уопштених мудрости заснованих на искуству чест је и ван полемике: такве сентенце у српској књижевности карактеристика су, на пример, многих прозних текстова Дучића и Андрића (исп. о Дучићевим силогизмима Јовановић 2009: 172–178).

Изворни текстуални обрасци у полемици, према аутору, јесу дијатриба, памфлет или персифлажа (*idem*: 165).

3.4.1.23. Фигуративност у полемици. Аутор издваја и неколике фигуре у анализама Крлежиног и Матошевог полемичког стила.

Хипербола vs. литота. „Полемичка фигура је хипербола, а не литота. Полемички субјекат се не испричава [...]” (Багић 1999: 120). Ово можемо прихватити само условно, тј. само ако се говори о критичко-полемичком дискурсу оличеном у свађи, препирци, разним облицима расправе (свакодневне, скупштинске, судске), па и књижевној полемици, отуда што су, с друге стране, литота и еуфемизам заправо честе фигуре у полемици научног типа, где имају и јасну стилску функцију.

Каламбур. Шкроб уочава да је значај језичких игара редовно агресиван, те да се јављају у сатири, пародији и вицу – „дискурзивним облицима у које се често смјешта и полемичка мисао” (Багић 1999: 173). Багић у анализи Матошевог полемичког стила издваја неколико типова ове фигуре: правописну фигуру, параномазију, синтаксичку редупликацију и полемичку стилизацију противничковог говора⁸¹ (*idem*: 173–175).

Поента. Багић (1999: 175–176) као једно од карактеристичких средстава у Матошевим полемикама издваја и – поенту: закључну реченицу у којој се, наводно, нехајно односи према противнику, теми и самом спору, а која хумором и иронијом „преозначава” читав текст; пошто је противника већ поразио, поента је ту намењена, пре свега – читаоцима.

С тим у вези, можемо претпоставити да је полемичка поента у научном тексту, иако може бити оштра, најчешће – озбиљна и „сува” – наиме, очекивало би се да у њој нема толико ироније и хумора. Ово, наравно, тек треба испитати у нашем корпусу.

3.4.1.24. Књижевна полемика vs. научна полемика. Из разматрања Багићеве монографије већ се назиру неке од разлика које се могу пратити између књижевне полемике и научне полемике.

Композициона структура књижевне полемике засигурно може бити богатија, разноврснија, књижевник или теоретичар књижевности може се поигравати с формом полемике и сл. Уочава се већа слобода у избору текстуалних предлогака у које ће полемичар оденути свој садржај.

Јасно је да је књижевна полемика слободнија и у одабиру лексике. На пример, иако можемо говорити о постојању полемичких глагола и у научној критици и полемици, чини се да је њихова разноврсност већа у књижевној. Јасно, степен еуфемизације биће већи у научној полемици, а како одвише оштар тон није типична одлика чисто научног стила, чак и кад се јавља – он најчешће (у типичном случају) није онолико оштар колико то може постати у књижевној. Отуда, и подругљива, пејоративна конотација и негативна квалификација путем лексике више ће бити изражена у књижевној полемици (исп., на пример, Крцић 2022 о Кишовом *Часу анатомије*).

Хумор, иронично ругање и саркастична персифлажа у већем су степену одлика књижевне него научне полемике.

Писање под псеудонимом, карактеристично каткад за књижевнике, у науци није пракса, па тако ни у писању полемика.

⁸⁰ Багић (1999: 244–245) примећује да Крлежа полемичким максимама даје различите дискурзивне функције: најављивање полемике, уопштавање аргументованог приговора и окончавање полемике.

⁸¹ Ово користи и Киш у *Часу анатомије* (исп. Крцић 2022: 408), када иронично опонаша реченицу свог противника у полемици (Д. Јермића) помоћу одређених везника и речци.

Дакле, можемо закључити да је књижевна полемика стилски разноврснија, она је литерарна, лудичка, имагинативна; научна полемика је стилски „сувља”, сувопарнија, тежи преваходно научној истини, мада неретко иде и ка дискредитацији другог аутора.

3.4.2. Појединачни радови хрватских аутора о критичко-полемичком дискурсу

У последњим деценијама неки хрватски аутори бавили су се језичким полемикама у већем броју прилога: Лада Бадурина поводом полемика И. Прањковића пише о полемици као дискурсној типу и полемичности (2008, 2010), а у коауторству са И. Прањковићем бави се дијалогом, па и полемичким (2014)⁸², Л. Бадурина и Николина Паласић пишу о аргументацији у полемичком дискурсу (2016), те хрватским полемикама о језикословним темама (2018), Н. Паласић и Нада Иванетић пишу о индикаторима емоција у научној полемици (2016) и аутореференцији у полемичком тексту (2017). Сем тога, Паласић и Иванетић (2014) проучавају и језик рецензија (приказа) научних текстова, пишући о еуфемизацији у овом типу критичких текстова. У зборнику радова *Хрватски језик 1950-их*, објављеном 2021. године, К. Багић анализира полемику између Љ. Јонкеа и књижевника Р. Маринковића, К. Мићановић анализира полемику Љ. Јонкеа и М. Стевановића из педесетих година о закључцима Новосадског књижевног договора, а Игор Марко Глигорић полемику између Сламинга, Бабића и Брозивића (1954–1955) о питању позајмљеница тј. језичког пуризма.

3.4.2.1. Бадурина о основним полазиштима у проучавању полемике (2008)

Л. Бадурина (2008: 1), поводом објављивања полемичке књиге И. Прањковића, истиче да се „књиге сабраних полемичких текстова с разлогом могу сматрати прворазредним издавачким раритетима”. Како ауторка напомиње, полемика је „у новијој лингвистици и стилистици тек рубно спомињана” и, с тим у вези, закључује (*idem*): „[...] подједнако као што је вјештина полемизирања ниско позиционирана на љествици друштвених (или, боље, комуникацијских) вриједности, тако се и полемика као жанр (или дискурсни тип) показала неподатном уобичајеним класификацијама”.

Занимљиво је и питање које Бадурина поставља поводом полемике у (нарочито) хрватском језикословљу: како то да је тако „пуно спорења, а мало полемизирања!?”

Ауторка примећује да се у класичној стилистици полемика као жанр сврстава у публицистички стил, одн. књижевно-публицистички подстил (исп. Катнић-Бакаршић 2001: 181–185), док се дискурсно одређење полемике (дакле, оно које полемику посматра као засебан дискурсни тип) темељи на уочавању њених комуникацијских обележја, као што су интенције полемичара, рецепција шире јавности и њена друштвена улога (Бадурина 2008: 1, фн. 1). Бадурина у наставку издваја и шест основних полазишта при проучавању полемике као типа дискурса (*idem*: 2–8):

- 1) полемика није тематски лимитирана;
- 2) полемика је јавна;
- 3) аргументација;
- 4) став према полемичару;
- 5) став према теми;
- 6) крај полемике.

---

⁸² У коауторству Л. Бадурина и И. Прањковић (2020) пишу и о полемици хрватског филолога Марћела Кушара, но тај рад није од значаја за нашу тему.

У вези с првим истиче да се полемисати може о било чему – практично, о свему о чему се може и комуницирати (култура, књижевност, забава, образовање, екологија, морал и друштвене вредности, политика, квалитет телевизијског програма итд., а – посебно – наука).

У вези са другим полазиштем као важне можемо цитирати ауторкине речи: полемика „није само сучељавање мишљења, она је јавно сучељавање мишљења” (Бадуринa 2008: 2). Док у приватним разговорима можемо говорити о свађама, несугласицама, размимоилажењима или разилажењима у мишљењима, како ауторка наводи, битна је одлика полемике то што се она води – због јавности. Стога би, с тим у вези, требало дефинисати и појам *полемичког дијалога*. У том контексту важно је посматрати и интенције полемичара и установити да ли они уопште успостављају дијалог и – ако да – са ким (*idem*):

Интенција суполемичара није међусобно разујеравање, већ, напротив, увјеравање јавности у неодрживост противничких ставова, па потом и дискредитирање противника (стога реплика и јест усмјерена тој јавности, а тек у формалноме смислу – и увјетно! – особи с којом се полемизира). Укратко, полемика јест дијалог, али дијалог само започет међу двјема сукобљеним странама, у који се вјешто (и потпуно свјесно!) увлачи шира јавност, па у тој јавности полемички дијалог нужно и завршава. Реплике се истом привидно усмјеравају суполемичару и одговор су на његове вербалне изазове – оне су уствари јавно исказани ставови, а полемичка је ситуација у најбољем смислу ријечи погодовала њихову јаснијем, ефектнијем и успјешнијем јавном презентирању.

Дакле, ово би водило закључку да се полемика често користи и као јавна платформа за изношење властитих ставова.

Следеће полазиште је нарочито важно за научну полемичку: аргументација мора бити научно заснована. Но, поред добро фундираног аргумента посебну вредност ће и имати ефектан аргумент (а то значи и посебно уобличен: карикатурално, предимензионирано, отресито итд.).

Четврто полазиште тиче се става према полемичару: према добрим обичајима полемизирања добре стране противника се уважавају, али полемике „неће бити ако изостане и оно друго: неприкривен и оштар напад, негирање, неријетко и омаловажавање суполемичара” (Бадуринa 2008: 4). Научна полемика често подразумева и „академску куртоазију”.⁸³

Пето полазиште јесте став према теми: у распону између субјективног и објективног – „који ће се потврђивати у сваком полемичком тексту” – полемика ће имати смисла само ако се не изгуби из вида шта је основна тема спора – нарочито у научној полемичкој (*idem*: 5–6)

И коначно, ако је полемика рат – наглашава Бадуринa – „стратешко” је питање када ући у полемичку, али и када се и како повући из ње (*idem*: 7). То, како она сматра, зависи од разлога и мотива сукоба, о процени властитих изгледа, али и наклоности публике. Зато она закључује да питање победника – „ма колико се може чинити релативним” – уопште није небитно. Добра се полемика одликује и – осећајем за меру: полемисање које постаје само себи сврха губи публику и не може ништа донети предмету спора.

---

⁸³ У вези са односом полемичара, Бадуринa (2008: 5) напомиње и ово: „[...] ако је (вербални) однос међу судионицима полемике добро – у предмету спора! – утемељен, ако к томе још доноси и нешто ново, ненадано, можда и луцидно и духовито, засигурно придоноси динамици, живости полемичкога дијалога. Одговор пак на питање колико је далеко у томе пристојно и прилично отићи неће бити нимало лаган: у њ би требало укључити и конвенције жанра/дискурснога типа и у великој мјери ипак субјективан осјећај мјере и добра укуса. Напосљетку, додајмо, вербални ће окршаји увелике привлачити читатеље тих текстова! Готово војерски пратит ће они рат ријечима, заузимати стране, изграђивати властите ставове и осуђивати туђе, нескривено ликовати због побједа једних или због пораза других.” Овај војеризам публике који помиње Бадуринa, а који прати полемичку – додајемо ми – води к закључку да каткад зајевнице и спорови међу члановима научне заједнице за стручну публику представљају оно што за лаика представљају тзв. „естрадни скандали” и „афере” из жуте штампе (таблоида) или ријалити програма. Но, као што и Бадуринa (2010: 81) истиче, „полемике које прелазе у жанр сапунице, полемизирање које само себи постаје сврхом” не може ничим допринети науци.

На крају Бадурина (2008: 7) одговара и на питање места полемике у науци, одн. на питање може ли полемика помоћи научној спознаји, те да ли су аргументи изнесени у њој научно релевантни:

[...] неће бити на одмет додати и то да ће управо потреба образлагања и доказивања исправности једних гледишта, а неприхватљивости других – попраћена, дакако, добро утемељеном аргументацијом – увелике придоносити овјеравању заступаних (и брањених) гледишта, те да ће, у коначници, на понајбољи начин потицати и проицати критичко мишљење и знанствено спознавање. У том ће се смислу полемичност (и њој својствена дијалогичност, било експлицитна било имплицитна) препознати као иманентна знаности/знанственоме приступу.

Дакле, полемичност је једна од инхерентних особина науке уопште, те би критичка преиспитивања туђих ставова и полемисање у науци требало да има важно место.

3.4.2.2. Бадурина о имплицитној и експлицитној полемичности (2010)

У раду из 2010. године – *Полемике и полемичност Иве Прањковића* – Бадурина допуњује свој текст из 2008. и разрађује неке идеје. Поменућемо неколико разлика у односу на рад из 2008.

Како је полемика јавна, те се отуда често води у јавним медијима, новинама и на телевизији, Бадурина закључује да је „у том [...] смислу прихватљиво сврставање полемике међу публицистичке жанрове” (*idem*: 70). Такође, како је полемика усмерена више ка јавности, а само формално опоненту „прихватљива је паралела полемике и *отворенога писма* које је такођер само увјетно упућено ономе на кога је изријеком насловљено [...]” (*idem*: 71, фн. 6).

Друго, ако се пак полемика схвати као дијалог, при чему се реплика усмерава ка јавности, поставља се и питање (*idem*: 70–71): „Је ли према томе реално очекивати да ће у жару полемике један суполемичар устукнути пред аргументима другог, признати своју заблуду, одустати од властитих ставова? Очекује ли тако што иједна од у полемички сучељених страна? Вјеројатно би такав *расплет* био највеће разочарање и, напokon, *негација* полемике.”

Осврћући се на однос полемике и научног стила, Бадурина (*idem*: 72, фн. 8) истиче да се полемика позиционира супротно од конвенција писања научних текстова (попут избегавања личног тона, употребе 1. л. јд., експресивности и сл.). Тако и на другом месту она наводи да се језик полемике (иако се сматра подврстом научног стила) по многим својим одликама удаљава од традиционално дефинисаног научног текста толико да се чини „да постаје и његовом негацијом” (Бадурина, према Палашић, Иванетић 2017: 251–252, фн. 2).

У вези са спорењима, ауторка поставља питање: шта мања спорењима да буду, или постану, полемике? Одмах се даје и одговор: „По свој прилици недостатак је то, посвемашње игнорирање (утемељене) аргументације!” (*idem*: 72, фн. 9).

У раду из 2010. Бадурина у напомени признаје да појам *ефектности* аргумента – поменут у раду из 2008. – није довољно прецизан, но додаје да је он одређен *очекивањима* и *укусом* јавности: управо се због јавности, медија и брзине размена полемичких реплика прибегава јаким и „дојмљивим” аргументу (*idem*: 73, фн. 10). У вези с тим она истиче да ће „допадљивост [...] аргумента свакако морати бити удружена с његовом знанственом прихватљивошћу – *истинитошћу* (штовише, морат ће бити *укроћена* њоме)” (*idem*: 73). Дакле, за разматрање аргумента у полемички – стилистичком терминологијом речено – кључан ће бити критеријум *варијације квалитета* (као просте стилске операције; исп. Симић, Јовановић Симић 2015: 239–253), јер управо он оперише категоријом истинитости (те умесности, правилности, тачности, сврховитости), одн. – прагматичком терминологијом речено – *максима квалитета* (исп. Грајс 1975: 46).

Анализирајући полемичке текстове И. Прањковића ауторка – посредно – даје одговор на питање: од чега зависи који ће тип аргументације у полемици аутор употребити? Како се показује, то може зависити од ауторовог става према предмету спора, од евентуалне научне релевантности противникове тврдње, од начина на који је она у полемици презентована, те од става према свом опоненту – опет у распону од колегијалног уважавања до очигледног непризнавања његове стручне компетенције, па самим тим и игнорисања (Бадурин 2010: 73).

Такође, с тим у вези, даје се и одговор на питање о функцији аргумента у полемици: без обзира на то да ли су „озбиљни” или „ефектни” они „имају исту сврху: снажно и упечатљиво упозорити на неприхватљивост противникова става, односно на нелогичност и/или неутемељеност неке тврдње, те и на тај начин учврстити ауторове позиције, а уједно привући и задржати позорност и наклоност јавности због које се, напокон, и полемизира” (*idem*: 74).

У полемици није реткост ни да аутор признаје сопствену непрецизност у полемици, што ће, према ауторки, „и писану полемику приближити говореном дискурсу, али и потврдити дијалошку форму као окосницу полемичкога сучељавања. Наиме у (релативној) брзини којом се полемички текстови, напади и протунапади (утуци), измјењују могуће су недоречености и непрецизности (које ће пак супротстављена страна једва дочекати и у правилу спремно искористити), па онда, очекивано, слиједе допуне и образложења, баш као што се догађа у свакодневной (спонтаној, говореној) комуникацији” (*idem*: 74, фн. 13).

Један од најзначајнијих резултата испитивања полемичког дискурса у овом раду, према нашем мишљењу – иако тек назначено у фусноти – јесте уочавање тзв. *топло-хладне технике* у научним полемикама, коју чине „прво привидно/куртоазно *повлађивање*, потом изоштрана *критичност*”, а издваја се „као битно, управо пожељно мјесто у полемичкоме дискурсу, можда и понајвише кад је ријеч о полемици у знаности (могло би се, штовише, о томе промишљати и као о својеврсној конвенцији у академској конверзацији)” (*idem*: 77, фн. 21).⁸⁴

Бадурин (2010: 80, фн. 25) проговара у раду и о неумесним исклизнућима у лингвистици (и науци уопште):

Чињеница је да ће се посебно нека питања стандарднога језика чешће наћи на склиску, управо *рубном* подручју између струке/знаности и *јефтине* политике. Та ће питања, по нарави ствари, више занимати јавност и бити чешћа, ако не и једина тема полемика (у хрватскоме случају то су, знамо, у првоме реду питања лексичке и правописне норме, али и она која се тичу односа хрватскога и српскога стандардног језика). Међутим у полемикама се најчешће причесто пријеђе назначени *руб* (и то и у начину приступа теми, и у аргументацији, и у свеопћој интонацији).

Исто се може констатовати и за полемике у нашем корпусу. Линија између језика и политике најтања је на подручју језичке политике – а највећи број текстова посвећен је управо томе.

На крају рада, у закључку, уочава се и разлика између *експлицитне полемике/полемичности* – „јавног сучељавања мишљења с неистомишљеником или неистомишљеницима” и *имплицитне полемике/полемичности* – „која ће се очитовати у (трајно) критичкоме односу спрам појединих учења и/или теорија, у сталноме пропитивању заузетих ставова, па и оних властитих” (*idem*: 82). Ово запажање може бити од значаја и за нашу даљу анализу.

---

⁸⁴ У вези с овим занимљиво је посматрање полемике као „агресивног говора” код других аутора (исп. Палашић, Иванетић 2017: 248), па и као „додирне тачке конфликта и уљудности” (*idem*: 250). Наиме, ако се посматра из те перспективе, *техника топло-хладно*, која се састоји из повлађивања и критичности, у некој се мери може довести у вези са оним што Шопенхауер (2020: 80) помиње на самом крају 32. стратегеме, стратегеме компетенције, када једна страна инсинира бесмисленост речи опонента, а друга негира компетентност опонента – „обоје уз најлепшу учтивост”. Стога, могли бисмо закључити, ако полемика јесте агресиван говор, она свакако спада у одређену врсту – *пасивне агресије*.

3.4.2.3. Бадурина и Прањковић о дијалогу (2014)

Како се и из досадашњег излагања може видети, у блиској вези са полемиком стоји и – дијалог. О дијалогичности као својству које је иманентно полемици пишу Марина Ковачевић и Лада Бадурина (2001: 55), док М. Катнић–Бакаршић (2007: 173) каже да полемика „имплицира дијалог”. К. Багић (1999: 20), с друге стране, како смо видели, истиче да је полемика својеврсно „изигравање дијалога”, тј. дијалог двеју монолошких свести – следећи структуру дијалога, она пориче његов смисао.

Бадурина и Прањковић дају преглед одређених теоријских схватања о дијалогу и њихов развој. Расправу о дијалогу они започињу указивањем на парадоксе (Бадурина, Прањковић 2014: 216, в. т. 1. 1.): како сматрају аутори, чини се да *говоримо* много, а *разговарамо* мало или никако, због чега је потреба за овладавањем умећа разговарања/преговарања и расправљања све већа.

У овом раду аутори теже и да – позивајући се на доступну литературу – разграниче неке од темељних појмова који су од значаја и за нашу тему – *конверзацију, разговор, дијалог, те дискусију/дебату или расправу (idem: 217).*

Значајнији интерес за дијалог, како наводе, показују руски формалисти и претече функционалног приступа. Јакубински истиче да избор између монолога и дијалога „није ствар случајних нити лингвистички ирелевантних околности”, већ избор између два релативно чврсто структурисана скупа језичких конвенција (*idem: 218*). Такође, он указује и на то да је дијалогу својствена смена акције и реакције говорника и саговорника, која ствара одређену напетост карактеристичну за комуникацију уопште. За њега је опрека дијалог–монолог донекле аналогна опреци говореног и писаног, те нпр. између интелектуалног и емоционалног. Јакубински сматра да је дијалог природнија појава од монолога, јер сваки узајамни однос тежи да буде обостран, дијалогски. Но, ипак дијалог и монолог нису у пракси у потпуности одељени један од другог, често се преливају један у други и функционишу на основи својеврсног динамичког поларитета. У неким типовима комуникације доминира дијалог (у свим типовима приватних и службених разговора), а у другима монолог (нпр. професорска предавања, одговори студената на испиту и сл.).

Код Јакубинског се истичу и три аспекта дијалога. Први се тиче двостраности дијалога (односа између учесника говорног догађаја, између „ја” и „ти”). Иако су две стране у извесном смислу присутне и у монологу, друга страна се не адресира експлицитно, а ако се то и чини (употребом заменица за друго лице, обраћањем, императивом и сл.), онда се и сам монолог боји дијалогски. Други се аспект тиче односа између саговорника и одређене ситуације у којој се они налазе. Та ситуација може директно утицати и на смер разговора (нпр. врисак који се нагло зачује, судар аутомобила и сл.). Трећи аспект тиче се чињенице да се у дијалогу увек смеђују најмање два контекста (за монолог карактеристичан је један непрекинути контекст), због чега у дијалогу нема јединственог значењског јединства, који се најпре огледа у заједничком предмету разговора (*idem: 219*).

За сва три аспекта карактеристични су и одређени начини језичког изражавања (*idem: 219–220*): за први значењске супротности између заменица првог и другог лица (*ја – ти, ми – ви*), обраћања (вокативи), императиви, глаголски облици који садрже ознаке лица, упитне реченице и сл., за други деикса простора и времена (употреба заменица и заменичких прилога: *овај, тај; овде, тамо*; употреба прилога или предлошко–падежних израза за означавање простора и времена: *на месту поред тебе, на оној страни, ту испред; јутрос, вечерас, ноћас, идуће недеље*, и глаголских времена којима се означава истовременост, anteriорност или posteriорност у односу на време одвијања комуникације), за трећи разноврсне лексичке опреке (нпр. *добар–лош, леп–ружан, велики–мали, користан–штетан* и сл.), а на плану реченичне фонологије различита интонациона средства (висина гласа, интензитет, темпо, паузе и сл.).

Према различитим аспектима дијалога и језичким средствима која су им карактеристична издвајају се и три типа дијалога. У *првом типу дијалога* – који се тиче односа међу учесницима комуникације – наглашени су емоционални или вољни моменти. Као најекстремнији вид тог типа дијалога Бадурина и

Прањковић издвајају онај који представља једну од реализација поменутог конфликтног дискурса – свађу. За овај вид дијалога аутори кажу да је својствен мање култивисаним друштвима и срединама, а према неким истраживачима свађа је, како напомињу, и – првобитна форма дијалога. *Други тип дијалога* – код ког је битна везаност саговорника за ситуацију – представљају различити „радни разговори” (нпр. разговор двојице инжењера о траси будућег аутопута). Такви разговори, како сматрају аутори, „ако се не претворе у дискусије”, лишени су снажније емоционалне обојености, па и напетости међу саговорницима, отуда што су усмерени више на саму ситуацију него на међусобни однос учесника. Ово је значајно и за наш предмет разматрања. Наиме, научна полемика, можемо претпоставити, кретаће се између ова два крајња пола – емоционалног типа дијалога и „радног” типа дијалога – у зависности од тога да ли су аутори више усмерени на сам предмет разматрања или на међусобни однос. *Трећи тип дијалога* – који се тиче прожимања и/или смењивања контекста, заснива се на појачаним значењским обртима, „а није ни особне нарави (као први тип) ни ситуацијске нарави (као други тип)”. Крајњи вид таквог типа дијалога је онај, истичу Бадурина и Прањковић, у ком се инсистира на игри значења, тј. на поклањању посебне пажње самом дијалогу. Такав тип својствен је разговору који је сам себи сврха, разговору лишеном непосредне корисности, који је више културно достигнуће, у ком се говори да би се говорило, „да би се људи међусобно дружили, уважавали, играли, забављали и сл.” (*idem*).

На каснији развој теорије дијалога – према ауторима – највише је утицао Бахтин.⁸⁵ Како напомиње Вомак, Бахтин дијалог не схвата само као нарочиту употребу језика, већ као *универзално стање употребе језика уопште* – „јер не може се рећи ништа што се не надовезује на нешто речено раније и да не најављује неку врсту узврата (или да се она не очекује)” (Вомак 2011: 48, према Бадурина, Прањковић 2014: 221). Дакле, сваки се исказ – сматра Бахтин – гради између двоје друштвено организованих људи, свака је реч упућена саговорнику: реч је у основи *билатерални чин*, тј. метафорички – *мост између мене и другог*; „ако се једним крајем ослања на мене, другим се крајем ослања на саговорника” (*idem*). Стога Бахтин закључује да реална јединица језика-говора није изоловани монолошки исказ, већ интеракција између двају исказа, тј. дијалог.⁸⁶

У наставку Бадурина и Прањковић разматрају појам *имплицитне дијалогичности*. Наиме, поред експлицитне дијалогичности, која се јавља у ситуацијама у којим постоје говорник и саговорник (или више њих), имплицитна дијалогичност је својство сваког текста, па и оног који је „у строго формалном смислу монолошчан” (*idem*: 222). Та дијалогска концепција језика приписује се најчешће управо Бахтину, иако је он сам никада није тако именовано. Концепт дијалогичности заснива се на уверењу да дијалог (вишегласје) није само темељни, већ и искључиви начин функционисања језика: мисао је по својој нарави дијалогична, а монолог је само конвенционализована форма њеног исказивања (Бахтин 1984: 88, према Бадурина, Прањковић 2014: 222).⁸⁷

---

⁸⁵ У том контексту највише се спомињу две његове књиге: *Марксизам и филозофија језика* из 1929. године и *Проблеми поетике Достојевског*, чије је прво издање такође из 1929, а друго, прерађено и допуњено, из 1963. године.

⁸⁶ У *Проблемима поетике Достојевског* Бахтин (1967: 253–254) истиче да су дијалогски односи изван предмета лингвистике, тј. да су они предмет металингвистике. Ту он наглашава и да је дијалогски контакт права сфера живота језика, те да је реч, за разлику од језика, по својој природи – дијалогска.

⁸⁷ У том контексту аутори помињу и позната Јакобсонова запажања по којима је у језику сваки чин слања порука усмерен према некаквом реципијенту (пошиљалац – порука – прималац). Отуда се као дијалогични, према њима, могу схватити и текстови попут проповеди, универзитетских предавања, излагања на научним конференцијама, приватних дневника, натписа на споменицима. Такође, сваки текст успоставља и везе са другим, већ написаним, текстовима, чиме се потврђује и интертекстуалност као својство текста – што га, дакле, чини дијалогичним (Бадурина, Прањковић 2014: 222). Аутори помињу и „Јакобсонова размишљања о секундарности монолога који се темељи на дијалогу, чак и онда кад је интериоризиран као мишљење. Напокон, у класичним трагедијама монолози су (као и дијалози) упућени публици. Ипак, и у драмској књижевности они су 'секундарна појава која претпоставља високу развијеност казалишних конвенција и која је у почетку наилазила на знатан отпор' (Јакобсон 2008: 153)” (*idem*, фн. 14).

На самом крају аутори се позивају на студију *О дијалогу* Давида Бом, која је први пут објављена 1996. године. Према Бомовом схватању, у дијалогу саговорници нешто заједнички чине, тј. заједнички стварају нешто ново (Бом 2009: 23; Бадурина, Прањковић 2014: 223). То сужено значење појма *дијалог* он доводи у везу с етимологијом: гр. *dialogos* према *dia* 'кроз' + *logos* 'реч', 'значање речи' (притом, наводећи да *ди-* у *дијалог* нема везе с бројем два, он показује како у дијалогу може учествовати било који број људи, те оповргава уврежен став да је дијалог комуникација између двоје људи). Стога, дијалог је, према Бому, „*проток значења* кроз нас и међу нама, што нам омогућује проток значења у цијелој скупини, а из чега може настати ново разумијевање” (*idem*).⁸⁸ Дакле, главна вредност тако схваћеног дијалога је стварање новог значења, услед чега учесници бивају обogaћени новим спознајама. Према том критеријуму Бом ће диференцирати дијалог од комуникације као ширег појма (према лат. *communis* у значењу 'заједнички', *комуницирати* значи 'учинити што заједничким', при чему таква размена информација не мора стварати нове вредности, за разлику од дијалога), али и дијалог од дискусије или расправе – што је за нашу анализу нарочито важно. Та се разлика, према Бому, може представити следећом табелом:

Дијалог	Дискусија (расправа)
почиње са слушањем	почиње с говорењем
говорење с/са	говорење коме
усмерен на спознаје	усмерена на разлике
сараднички	супарничка
ствара идеје	ствара сукобе
подстиче промишљање	подстиче брзо мишљење
подстиче настанак нечег новог	подстиче „закључавање”

Табела 1. Дијалог vs. дискусија (расправа), према Бом, Фактор, Гарет 1991
(извор: <http://www.new-paradigm.co.uk/Dialogue.htm>).

Да би се водио успешан дијалог, како Бом сматра, потребна је суспензија уврежених мишљења, властитих ставова и уверења, док суочавање са многобројним гледиштима може изазвати фрустрацију и тескобу (Бом, према Бадурина, Прањковић 2014: 224).

У закључку својих разматрања Бадурина и Прањковић наводе и различите теме и аспекте у вези с проучавањем дијалога који заслужују пажњу истраживача, међу којима помињу и – полемички дијалог.

3.4.2.4. Палашки и Иванетић о еуфемизмима у критичким приказима/рецензијама

У раду *Еуфемизам у служби објективности – стратегије вредновања у рецензијама знанствених текстова* Николине Палашки и Наде Иванетић разматра се приказ као врста кратке критичке оцене, рецензија научног или уметничког рада. Примећујући да је термин *рецензија* вишезначан, те да може означавати и процену још необјављеног дела, али и приказ објављеног дела, Н. Палашки и Н. Иванетић (2014: 228) наглашавају да се ови термини преклапају: приказ се описује као рецензија, а рецензија као критички приказ (услед чега би се могло закључити да је свака рецензија приказ, али да није сваки приказ рецензија, јер он не мора садржавати вредновање). У раду се ова два термина користе синонимно.

Оне упућују и на дефиниције научне рецензије коју се срећу у иностраној литератури: то је стручна текстна врста, јавни, монолошки текст („уколико дијалог схватимо у ужем смислу”) у ком се описује и

⁸⁸ Ово је слично схватању Зигфрида Шмита по ком је „*интеракција*, као паралелно *конструисање* чињеница, а не *размена* [...] темељ комуникације” (према Томић 2014: 205).

вреднује неки научно релевантан допринос; притом, сматра се да стручњак неће ни рецензирати текст који не сматра научно релевантним (Рифел, према Палашић, Иванетић 2014: 228–229).⁸⁹

Научни приказ се од осталих врста приказа (нпр. белетристичких) разликује по томе што садржи више стручне лексике и конструктивну критику. Сваки приказ састоји се од информације и вредносног суда, те се рецензије (прикази) могу класификовати према два типа текстних чинова: *информисању* и *вредновању* (Зилиг, према Палашић, Иванетић 2014: 229).⁹⁰

У литератури приказ/рецензија посматра се као врста *асертива*, али и као врста *оцењивачких текстова* (ми бисмо рекли – евалуатива), а неки аутори наглашавају и евалуативно-персуазивну или персуазивно-апелативну функцију журналистичких рецензија (*idem*).⁹¹ Тако, на пример, Рифел разликује *рецензије-извештаје* и *евалуативне рецензије (idem)*.

Макроструктура рецензија – како се у раду истиче – показује већу варијативност, тј. мање је формализована у поређењу с другим текстним врстама, нпр. научним чланком.

Ауторке у свом корпусу уочавају три типа текстова:

- 1) рецензије-извештаје (без икаквих евалуативних елемената) – мада већ само приказивање имплицира позитивно вредновање;
- 2) рецензије-извештаје у којима преовладава информација (али садрже ипак кратку, махом позитивну оцену);
- 3) критичке рецензије у којима преовладава вредновање (позитивно или негативно, а најчешће је комбинација критика и похвала).

Рад се посебно фокусира на стратегије које се користе при вредновању⁹² (и нарочито, негативном, које је у корпусу ретко), на то у којим се деловима текста јавља вредновање, који се елементи примарног текста вреднују и на које се начине то чини.

Мада би начелно требало да представљају објективан тип текста, рецензије „управо у своме евалуацијском сегменту остављају простор за субјективност, а тиме и манипулацију” – независно од тога да ли се ради о позитивном или негативном вредновању (*idem*: 231).⁹³ Овакву појаву неки аутори посматрају као *фелтонизацију*: она се састоји од стилских средстава којима аутор истиче своју личност (своје преференције, расположења, тј. све оно што прелази границе стручних/научних рецензија), попут ироније, сарказма, интерјекција, реторичких питања, па чак и директних обраћања читаоцу (према Јагер, *idem*).⁹⁴ Како наводе Н. Палашић и Н. Иванетић, негативне рецензије могу угрозити научну репутацију аутора чији се текст рецензира, те рецензенти често, тежећи да сачувају објективност, користе еуфемизме.

---

⁸⁹ Тако је, према неким ауторима (исп. Ленк, према Палашић, Иванетић 2014: 229, фн. 2), индикатор успеха већ и сама чињеница да је текст одабран за приказивање. Слично се примећује и у нашој журналистичкој литератури поводом новинске критике: „Новинска критика, најзад, кад о делу пише позитивно или негативно – увек му одаје извесно признање. Дело је, значи, вредно кад заслужује пажњу критике” (Животић 1993: 165). Ипак, ово се, према неким примерима из нашег корпуса може довести у питање (исп. Петровић 1996 [1982], Петровић 1996 [1993], Ков. 2005а, Ков. 2011 и др.).

⁹⁰ Слично томе, Јовановић Симић (2013: 383) уочава да постоје описни и критички прикази.

⁹¹ Уз информативну и евалуативну, каткад се помињу и дескриптивна, активациона, те експликативна димензија (према Палашић, Иванетић 2014: 229–230).

⁹² У раду се вредновање/евалуација дефинише као исказ којим се неком објекту приписује или оспорава одређена вредност (Зилиг, према Палашић, Иванетић 2014: 230). Искази којима се вреднује крећу се на скали од директних/експлицитних до индиректних/имплицитних. Евалуације су, притом, идиректни облици апела, јер се њима не само саопштава став, већ се и утиче на реципијента да он преузме ауторово вредновање (према Бринкеру, *idem*).

⁹³ Тако неки аутори рецензију називају и „грађанином другог реда у научној литератури”, отуда што се она неретко користи као простор за решавање приватних односа међу научницима – позитивно се оцењују радови колега о којима се и иначе има позитивно мишљење (с тим у вези су и тзв. рецензије из услуге), док се негативна оцена користи како би се јавно напао други научник (према Палашић, Иванетић 2014: 231).

⁹⁴ Такви „индикатори субјективности” разлог су због ког се доводи у питање монолоичност рецензије као текстовне врсте: реципијент се таквим средствима наводи на размишљање, па и деловање (Палашић, Иванетић 2014: 231, фн. 6).

Поводом места у тексту на ком се може јавити вредновање, ауторке напомињу да се у критичким рецензијама оно јавља у свим деловима текста, док су у остала два типа текстова вредновања чешћа у закључку, мада „нема неке строге правилности у њиховом смјештању у тијело текста рецензије” (*idem*: 232).⁹⁵

У рецензијама се, према спроведеној анализи, оцена исказује као информација, као евалуација, као критика садржаја, те као критика форме. У информативним приказима се углавном изриче позитивна глобална оцена, нема градације у изрицању оцене, тј. заступљене су експлицитне стратегије (позитивног) вредновања, уз тек понеки коментар (критика у ширем смислу речи). У њима се позитивна интонација види често већ у самом наслову (*idem*).⁹⁶

У евалуативним рецензијама ситуација је сложенија јер се ту јављају испреплетана позитивна и негативна вредновања. Каткад се експлицитна критика ублажава тиме што се прво наводе добре стране рада, на пример: „Једна од одлика Шкиљанова начина изражавања јест једноставност и јасноћа излагања, која долази до изражаја у свим његовим књигама. Па ипак, има формулација (...) које не можемо увијек лако разумјети или које нису посве у складу са претходно изнијетим ставовима” (Прањковић, према Палашић, Иванетић 2014: 234). С друге стране, негативно вредновање може, на пример, бити имплицитно садржано у претходно наведеној начелно позитивној особини аутора, рецимо: „Основна је значајка ове књиге, посве у складу с оним што је речено о њезину аутору – свестраност. Она се овдје схваћа у првом реду као врлина, али то не значи да се у одређеном смислу не би могла сматрати и маном” (*idem*). Такође, могу се срести и стратегије ублажавања, односно порицања критичког потенцијала изнетих примедби, на пример: „[...] наведене примједбе нипошто не треба схватити као критику. Напротив, [...]. Једном рјечју, мој критички осврт ... без обзира на то гласи: Браво!” (*idem*: 235).⁹⁷ Ауторке закључују да су негативне рецензије (у Хрватској) сразмерно ретке, а када их и има, обично се комбинују с похвалама у сврху ублажавања.

Када се ради о критици садржаја, показује се да евалуацији могу бити подвргнути различити аспекти рада: несистемност, незадовољавајућа методологија, непотребна скраћивања, погрешна фактографија, недовољно удубљивање у тему или површност у одређеном сегменту рада, терминологија, противречност, недореченост, ненаучност, недовољно коришћење релевантне литературе (*idem*: 235–236). Негативном вредновању подложна је и форма научних радова, тј. елемената попут графичке опремљености, грешака и недоседности у преводу и сл.

У закључку се ауторке слажу са Хиландом у ставу да се позитивне критике у највећем броју примера односе на рецензирани текст у целини, док се негативне критике обично односе на поједине аспекте текста. Глобална негативна критика је ретка (отуда и што она директно угрожава образ, као и научну и академску репутацију аутора чији се текст рецензира), „а такви се поступци у малим знанственим срединама попут наше обично избјегавају” (*idem*: 237). Такође, како наводе Н. Палашић и Н. Иванетић, већини се објављених радова не може одрећи већи или мањи допринос лингвистици, па је и очекивано да се негативне оцене односе само на неке аспекте рада. Притом, међу стратегијама указивања на пропусте оне у закључку истичу и кориговање, иронију, указивање на алтернативне поступке, указивање на последице примењених поступака и релативизовање позитивних исказа (исп. горњи пример

⁹⁵ Разлог оне виде у томе што на овим просторима нема задатих смерница за писање рецензија, док, на пример, у Немачкој рецензирање представља скоро засебну научну дисциплину (Палашић, Иванетић 2014: 232).

⁹⁶ Исп. примере: *Све у свему, сигурно је добро да је објављен зборник који смо кратко приказали. То не значи да је он донио нова решења. Донио је тај зборник низ релевантних приноса...; Бројност аутора и разноврсност радова довољно говори о традицији каквом су Ријечки филолошки дани настали...* (према Палашић, Иванетић 2014: 232–233).

⁹⁷ Слично смо и ми учили на одбранама докторских дисертација (на Филолошком факултету Универзитета у Београду), када чланови комисије упућују одређене коментаре докторанду али поричу да то треба разумети као критику, већ пре као повод за размишљање, конструктиван предлог, допуну коју треба унети када се теза буде припремала за штампу и сл. За таквим коментарима обично следе похвале рада.

Прањковића о свестраности књиге). Због сложених односа у научној заједници прибегава се еуфемизацији негативних оцена, па поред бројних лексичких средстава (*idem*: 238): „[...] конфликтни се набој критике имунизира уобичајеним евалуативним стереотипима и стратегијама као што су нпр. наглашавање добронамјерности рецензента и субјективности његова мишљења, налажење претпостављених разлога за пропуст, ограђивање, умањивање тежине пропуста/важности критизираних детаља, или пак [...] изричито нијекање критичког потенцијала изнесених примједби [...]”.

3.4.2.5. Бадуринa и Палашић о аргументацији у полемичком дискурсу (2016)

Слична одређења полемике као у Бадуринa 2008 наводе се и у Бадуринa, Палашић 2016. Л. Бадуринa и Н. Палашић у раду под насловом *Текст против текста: о аргументацији у полемичком дискурсу* испитују аргументацијске стратегије и аргументацијске поступке полемика из академског дискурса. Овде се појмови научно фундираног аргумента и једноставног а ефектног аргумента, поменути и у разматраном приказу Бадуринe из 2008. године (те раду из 2010), даље разрађују, и то на примерима конкретних полемика. И овде се полемици приступа као специфичном, посебном дискурсном типу: она је обележена више односом међу учесницима него самим предметом спора (Бадуринa, Палашић 2016: 267), те поново упућује на тематску неограниченост полемике, али при томе, увек је једно битно (*idem*): „заступана стајалишта у полемици су нужно непомирљиво супротстављена. *Непомирљивост* заузетих позиција сукобљених страна истиче се тако као *differentia specifica* полемичког дискурса [...]”.

Овде се указује и на то како се полемика често представља преко метафоре рата: „Полемика [...] у себи петрифицира (концептуалну) метафору рата. Стога се у вези с полемиком и полемизирањем спомињу *сукоби, окришаји, повлачења, напади, стратегије, борбе* (мишљења), *противници / сукобљене стране, побједници, поражени* итд.” (Бадуринa, Палашић 2016: 268, фн. 1, исто и у Бадуринa 2010: 80, фн. 26).

Борбеност ауторке сматрају инхерентним дистинктивним обележјем полемике: она није тек колегијална расправа, па чак ни упорно брањење сопственог става у разговору с неистомишљеником, већ *јавно* сучељавање мишљења. Она се по много чему разликује и од заоштрених разговора на округлим столовима и дискусија на научним скуповима (*idem*: 267–268).

За полемикy није неуобичајено ни одустајање од даље расправе, обично праћено и „обилном дозом индигнације и презира исказана према суговорнику и његовим ставовима, рецимо: *даљњи разговор више и нема смисла, или одбијам даље полемизирати на тај начин, или цијењени је колега показао да не разумије бит проблема, или питања која ми колега поставља говоре сама за себе и нису достојна мојих одговора* и сл.” (Бадуринa, Палашић 2016: 269, исто и у Бадуринa 2010: 71).

Расправљајући о типу дијалогичности полемике, ауторке прво полазе од дефиниција самог *дијалога*, задржавајући се на Бомовом одређењу овог појма, према ком у дијалогу две особе нешто заједнички чине, заједнички стварају нешто ново; главна вредност дијалога отуда јесте стварање новог значења, што води ка томе да учесници дијалога бивају обogaћени новим вредностима и спознајама (Бом 2009: 23). Полемичар пак није толико усмерен ка другом полемичару (те један неће устукнути пред аргументима другог), колико ка јавности. Оне стога закључују да је полемички дијалог негација дијалога: то је дијалог коме крајњи циљ није мењати свет, већ га – освојити (*idem*: 269).

С друге стране, разматрајући важност полемике у академском/научном дискурсу, Бадуринa и Палашић се позивају на неке уврежене ставове о одликама научног текста као што је начелна објективност. И дискурсна стилистика као важну реторичку стратегију академског дискурса наводи „стварање озрачја објективности”, што се постиже безличним конструкцијама, пасивом, типичним фразама и привидним одсуством емоционално-експресивне обележености (Катнић-Бакаршић, према Бадуринa, Палашић 2016: 270). Мада је, како спомињу и ауторке, упитно да ли је апсолутна објективност, па и у научном тексту, уопште могућа, полемика се свакако „својом неприкривеном субјективношћу,

експресивношћу, па и емоционалношћу” позиционира управо насупрот традиционално схваћеном научном стилу (*idem*).⁹⁸

Отуда, ауторке говоре о *контроверзама* полемике: а) као дискурсног типа – јер је то дијалог који изиграва опште вредности дијалога и б) као академског дискурсног типа – јер је то сегмент академске дискурсне праксе који је противречан битним одликама научног текста.

Полемику, даље, одређују као „конфликт око става”; и мада би циљ полемике требало да буде решење конфликта, „искуство нас учи – то се заправо не догађа” (*idem*): полемичар полемисе да би победио у конфликту, али то не значи да он очекује како ће његов супарник променити мишљење. Кључним нам се, стога, у разматраном раду чини истицање ауторки да аргумент у полемици не мора нужно одговарати аргументу у формалној логици. Управо зато оне и не расправљају о типовима аргумената из формалне логике, већ о *интеницији* аргумента, тј. о намери према публици коју аутор има када посеже за одређеним аргументом.⁹⁹

Полазећи од премисе да се научни текстови првенствено баве чињеницама, те да би се, следствено томе, полемика морала водити око научних чињеница, Бадурина и Палашић наводе да се ту уочава апсурд, који се састоји у следећем: можемо полемисати о интерпретацији неког проблема или о нечијем мишљењу, али не можемо полемисати о чињеницама.¹⁰⁰ Ипак, ми не бисмо рекли да ту има апсурда: тачније би било рећи да се научни текстови каткад баве и *утврђивањем* чињеница, а не само изношењем чињеница. Стога, у потпуности је разумљиво и прихватљиво да се о начину (методологији) тог утврђивања, те различитим угловима посматрања (перспективама) неког проблема у науци може – и пожељно је – полемисати. Ту, рекли бисмо, нема ничег апсурдног у вези с научном полемиком.¹⁰¹

Поред аргумента који се односи на разумско резоновање и који циља на уверавање когнитивног типа, ауторке истичу и апеловање на емоције, тј. *персуазивност*, као важну стратегију у аргументацији (*idem*: 271):

С обзиром на важност публике у полемици, коју треба у што увјерити, не аргументира се само због одређене тезе, већ онајприје у жељи да се утјече на мишљење одабране (циљане) јавности у вези с том тезом. Конкретније, то значи тежи се било промјени увријеженога мишљења било пак његову учвршћењу, ако је већ афирмативно. Притом, дакако, танка нит дијели аргументацију и персуасивност – јер персуасивност, по дефиницији, и јест мијењање или учвршћивање туђега мишљења о нечему (Цовет–О’Доннел 2006).

Стога, у полемици – закључују ауторке даље – и није реч о томе да се мора рационално уверавати о неком питању, колико се ради о *стратегему* (*Kunstgriff*) који може бити аргументативан, али и не мора – битно је да је уверљив и ефикасан, отуда што служи победи једне стране над другом. Онај ко тежи да победи у полемици аргументује тако да се чини као да је његова интерпретација и једина могућа. Аргументацијски поступци отуда су више намењени оповргавању туђе интерпретације, а не нужно потврђивању сопствене (њена потврда се имплицитно садржи у у оповргавању туђе, јер нема трећег). Овде се Бадурина и Палашић позивају на Шопенхауерову еристичку дијалектику: нема разумски усмерене аргументације, јер је човеку у природи да жели бити у праву. Опонентов аргумент – како се у еристици сматра – могуће је оповргнути на логички правилан начин, а да се притом објективно не буде у

⁹⁸ Ово ће бити занимљиво пратити и на нашем корпусу.

⁹⁹ У прилог томе колика је важност публике (читалаца, рецепијената) у полемичкој расправи говори и чињеница да неки аутори истичу да постоје три чиниоца полемике: *полемички субјект* (онај који напада), *полемички објект* (опонент који се напада) и *полемичка инстанца* (публика) – Стензел, према Бадурина, Палашић 2016: 271.

¹⁰⁰ Исп. и „Чињенице су заправо једино око чега полемика нема никаква смисла: не можемо увјерити некога да је квадрат круг; квадрат је квадрат – и то је чињеница” (Бадурина, Палашић 2016: 271).

¹⁰¹ Занимљиво је да Бадурина у радовима из 2008. и 2010. (горе разматрајем), поводом тематске неограничености полемике, управо каже да се полемисати може, практично, о свему о чему се може и комуницирати, „па дакако – и штовише! – и о знанственим питањима” (Бадурина 2010: 70).

праву. Оне подсећају да Шопенхауер указује на неискреност опонента: опонент и није заинтересован за истину, већ само за доказивање свог става (чак и свестан тога да брани погрешну тезу), због чега су, према Шопенхауеру, како смо и видели, средства еристичке дијалектике и једина примерена у таквом (полемичком) окршају (*idem*: 272):

У том смислу можемо слободно рећи да у полемичком дијалогу жеља за надмоћи превладава жељу за истином. Полемика се језиком служи као инструментом за активирање аверзија према опоненту, због чега га нужно мора (или жели) дифамирати. Зато се полемика састоји од низа опречности: афекта и промишљености, аргумента и обмане, ригорозних етичких начела и жеље за бруталним (знанственим) уништењем опонента [...].

У наставку оне излажу основне постулате Шопенхауеровог приступа, који се базира искључиво на опонирању: побијање тезе *ad rem* и *ad hominem*, затим директно и индиректно побијање, на темељу којих се изводи и 38 стратегема (в. детаљније о томе у т. 3.2). Ипак, иако је за полемичку уопштено тачна, за научну полемичку је, чини нам се, прејака и искључива оцена да „нема разумски усмерене аргументације”, те да научници у својим полемикама „нису заинтересовани за истину”. Она несумњиво може показивати и нечију жељу за надмоћи и тежњу да се оповргне став опонента, али не би требало – и као императив научне етике – напустити важан критеријум тежње за објективношћу. На томе би свакако требало инсистирати.

У класичном аргументацијском поступку полази се од неке тезе (тврдње), затим се она оповргава, доказивањем, у трећем кораку се успоставља веза с тренутном ситуацијом и доноси закључак. Начелно, и савремени аргументацијски поступци састоје се од четири слоја: *инвенције*, *селекције*, *организације* и *презентације*, што одговара и реторичким препорукама за стварање доброг говора, због чега се намеће идеја да је полемика у основи – реторичка вештина (*idem*: 272). Ипак, у раду се закључује да нам инструментариј класичне логике у аргументацији у савременим полемичким текстовима није од велике помоћи (*idem*: 273):

У класичним аргументацијским поступцима репрезентација је „богата”, а закључивање моћно. Осим тога класична аргументација обухваћа неке од најважнијих начина на које људи и иначе логички резонирају: *modus ponens*, *modus tollens* и дисјунктивни силогизам.¹⁰² Па ипак, такав начин аргументације не служи нам најбоље у свакодневној, природној комуникацији. У класичној логици изјаве се презентирају у облику формула, а језик за претпоставке и закључке исти је. Но у сувременој аргументацији постоји проблем када је о поставкама класичне логике ријеч – већ смо наине схватили да аргументација понекад укључује контроверзне, неконзистентне информације, а ако је знање које имамо за конструирање аргумената искључиво конзистентно, онда нећемо бити у стању конструирати опречне аргументе [...].

Одмак од класичне аргументације, како ауторке уочавају, јавља се у Тулминовом аргументацијском моделу, у ком се уочава прелаз с формалне на неформалну логику. Али, као и у формалнологичком аргументовању (заснованом на аксиоматичној синтакси, која није укључивала садржај ни контекст), и овде се аргументу приписује истинитосна вредност.¹⁰³

---

¹⁰² У питању су три најчешће коришћена типа аргумената у свакодневној аргументацији: *modus ponens* (погодбени силогизам) има облик *ако А, онда Б // А // дакле Б*; *modus tollens* (искључни силогизам) има облик *ако А, онда Б // не Б // дакле не А*; дисјунктивни силогизам има облик *или А или Б // не Б // дакле А* – исп. Бадурин, Палашкић 2016.

¹⁰³ Енглески савремени филозоф Стивен Тулмин покушао је показати да се свакодневна аргументација заправо може повезати с основама формалнологичке аргументације, те је створио прилично општи аргументацијски модел, који се састоји од три дела: тврдње (*claim*), аргумената (*data*) и темеља повезаности тврдње и аргумената (*warrant*). Поред та три основна дела у моделу се јављају још и потпора (*backing*) – исказ којим се тематизује садржајна посебност одређеног подручја дјеловања (нпр. упућивање на законе, норме, правила понашања и сл.), модални оператор (*qualifier*) и изузетак од тезе (*rebuttal*), тј.

Други аутори (исп. Даскал 1998) пак уводе разлику између *доказа, стратегеме и аргумента*: доказ је поступак којим се успоставља истинитост неке тврдње, стратегема је супротно – персуазивни полемички поступак којим се пубика настоји навести на одређено деловање или на одређени начин размишљања, док се аргумент налази између доказа и стратегеме – њега не занимају услови истинитости, већ уверења (због чега је ближи стратегема), но за разлику од стратегеме он своје деловање на мишљење публике „настоји извести путем когнитивних процеса односно логичне аргументације” (*idem*: 274).

Аргументација у полемичким текстовима – како сматрају Бадурин и Палашић – иако научна, сличнија је тзв. свакодневној аргументацији и одступа од строгих правила формалнологичке аргументације, премисе и кораци који воде до закључка у њима нису толико експлицитни. Иако начелно ауторке прихватају разлику између доказа, стратегеме и аргумента, пошто се све три ствари користе у аргументацијске сврхе, оне сматрају да се не може занемарити ниједна од њих.

Након прегледа различитих приступа аргументацији у полемици, оне у свом приступу разликују, уопштено узевши, два типа аргументацијских поступака: *иницијативне* и *реактивне*. У иницијативним поступцима аутор оправдава одређено своје мишљење које претходним текстовима није доведено у питање, а реактивним се директно упућује или на неку првобитну тезу опонента или на опонентову аргументацију против неке иницијалне тезе. За испитивање полемичке аргументације важнији су ови други, „јер у њима се виде односи једнога текста према другоме, па и односи једнога опонента према другоме” (*idem*).

Као први тип реактивних аргументацијских поступака оне издвајају *указивање на нелогичност* у аргументацији полемичког опонента, који је уједно и један од најчешћих. Тада се често посеже и за формалнологичком аргументацијом, за дедуктивним силогизмима, који се даље, због јачег ефекта, комбинују с другим аргументима или стратегемама.¹⁰⁴ Ауторке издвајају и *reductio ad absurdum* – када се негацијом долази до апсурдне ситуације, закључка.

Један од омиљених аргументацијских поступака јесте и *генерализација*. Она обично служи имплицитном дифамирању опонента: на основу више грешака једног аутора ствара се мишљење да је све што је он написао погрешно (у формалној логици: *индуктивна аргументација*).

У сврху дифамирања опонента каткад се његово име доводи у везу са именом које у одређеној (научној) заједници нема значај – или га бар полемичар тако жели представити (то је типичан аргумент који не следи услове истинитости а апелује на рационалност).¹⁰⁵

околности које ограничавају повезаност тврдње и аргумената (Бадурин, Палашић 2016: 273, фн. 18). Како ауторке напомињу, Тулминов модел постао је општеприхваћен и на њега се обично позивају аутори који верују да се за опис савремених аргументацијских поступака мора направити отклон од строгих правила, али који и даље мисле да аргументовати значи позивати се на опште законе логике, не претпостављајући могућност да аргумент може бити базиран на неистинитој премиси.

¹⁰⁴ За овај тип аргументације у раду се наводи следећи пример из текста И. Прањковића: „Или, ако Бабићу још увијек није јасно што би ту могло бити спорно, покушат ћу питање (још) поједноставити: Ако знамо да именице које он наводи (*глухаћ, голаћ, црвендаћ, срндаћ, зелембаћ* и сл.) имају суфиксе *-аћ, -даћ* и *-баћ* и да се у тим суфиксима пише *ћ*, а не *ч*, што онда уопће може значити реченица која из тога слиједи: ‘Ако знамо да на *-аћ* завршава *Бихаћ*, лако ћемо разликовати именице на *-аћ* и *-ач*.’” Дедуктивни силогизам на ком се темељи аргумент гласи: Све именице које имају суфиксе на *-аћ, -даћ* и *-баћ* пишу се с *ћ*, а не с *ч*. Бихаћ се пише с *ћ*. Дакле, *-аћ* у Бихаћ је суфикс. Аутор указује на логичку грешку свог опонента (да је *-аћ* у Бихаћ суфикс), везујући иронију (као стратегему) уз аргумент. (Бадурин, Палашић 2016: 274–275).

¹⁰⁵ За овај тип аргументације наводи се пример из текста Панцића, „гдје је аргументацијски поступак додатно обиљежен иронијом и изравним (*ad hominem*) етикетирањем једнога од наведених *не-ауторитета*: „Велику ‘знанствену’ подршку, међутим, Кордићева добива од два њемачка анонимуса (Gröschel, Völkl), затим од лекторице Светлане Ресл (...), те од Милоша Ковачевића, прононсираног четника (...), који постаје њезин *знанствени интимус* (...)” (према Бадурин, Палашић 2016: 275).

Као четврти тип аргументацијских поступака наводи се *техника поједностављивања*, која се често комбинује и са *позивањем на мишљење ауторитета или опонента (poleмички цитат)*. Користи се и како би се подигла властита вредност, тј. углед, али и у сврху дифамирања опонента.¹⁰⁶

У исте сврхе користи се и – *поређење*. Тако се, на пример, опонент може упоредити с неким ко је неупитно слабијег знања; није реткост да се когнитивни капацитети опонента доводе у везу с капацитетима просечног детета (*idem*: 276), за шта се у раду наводи пример из текста С. Кордић: „Сваки основношколац зна да личне замјенице показују лице: *ја* показује прво лице, *ти* друго лице, *он* треће лице итд. Зато се и зову личне замјенице. Но, Пети тврди да личне замјенице не показују лице”.

Чест је и аргумент *ad hominem*, када се, као што је већ поменуто, не аргументује против тезе, већ против другог полемичара као особе; одређеним стратегемама тада се показује опонентова личност у најгорем могућем светлу, те овај поступак „укључује широку лепезу дифамирајућих исказа” (*idem*): „(...) да дотична *möchte-gern*-професорица више од двије трећине свога времена инвестира у особне обрачуне и полемике (...), па да му тако свадљива и једнострука особа уопће не треба, чак ни у случају да је и добар знанственик, а камоли када је ионако *mulier unius libri*” (пример из текста Панџића).

Ауторке закључују да је за схватање комуникацијске снаге аргумента потребно више од познавања формалногичке аргументације, па и Тулминовог модела – иако је направио искорак, ни он – пошто се задржава на истинитости тврдњи – није довољан за обухватање свега онога што чини конститутивни део полемичке аргументације. Због тога је неопходан додатни одмак. Разлог зашто наведени модели запињу пред полемичком аргументацијом највећим делом – како ауторке виде – лежи у тежњи аутора за премоћи без обзира на средства која су употребљена (Бадурина, Палашић 2016: 277):¹⁰⁷

У настојању да се у полемичкој аргументацији придобије публика, да се задржи (знанствено) достојанство, да се покаже властита знанствена компетенција и умањи знанствена компетенција полемичкога опонента те да се – у коначници – из полемичкога окршаја изиђе као побједник користе се персуасивно-аргументативне стратегије које јамче такав исход, а које притом не требају нужно бити [у] складу с претпостављеном академском културом ни са знанственом истином. Као и у сваком другом рату и у полемичком се памте само побједници, а евентуално питање етичности поступака који су довели до побједе пада у други план.

Овде, дакле, видимо след оних размишљања која се запажају још код Шопенхауера, те развијају код других аутора, попут Даскала (1996). Прихватајући већину закључака ауторки, направили бисмо отклон једино од искључивости у оцени да научна етика и научна истина у научној (!) полемици увек падају у други план. Треба претпоставити да одређени научници теже пре свега објективности и аргументацији која није у сукобу са истинитошћу (чак и ако апсолутна објективност, како је већ и речено, није могућа). Такође, процена тога ко је „победник” у одређеној расправи може бити врло релативна и зависи од става самог читаоца (овде мислимо пре свега на стручну публику), његових знања, уверења и научних склоности, па и блискости са одређеним аутором или приступом/школом/правцем. Тако је могуће да различити стручњаци (који читају полемику одређених аутора) имају и различиту представу о томе ко је имао боље аргументе или однео победу у некој полемици. Као што је могуће да стручна публика не буде заведена персуазивношћу или ефектним аргументом, те да уочи исправност одређене аргументације и њено преимућство над оном која тежи само „премоћи”. Свакако, рад Бадурине и

¹⁰⁶ Пример из текста С. Кордић: „Оне који бране употребу англицизама проглашава представницима ‘интернационалистичкога или унитаристичког смјера у хрватскоме језику’. Пријети смрћу читаве нације ако се не да предност његовим ријечима” (према Бадурина, Палашић 2016: 276).

¹⁰⁷ Ту оне подсећају и на тврдњу Лејкофа и Џонсона да у аргументацију улазимо са истим ставом с којим улазимо у рат, што се онда огледа и у језичким средствима које користимо (Лејкоф, Џонсон 1980: 5, према Бадурина, Палашић 2016: 277).

Палашићеве је врло значајан прилог испитивању аргументације у полемичком дискурсу и биће и више него користан за нашу анализу.

3.4.2.6. Палашић и Иванетић о индикаторима емоција у полемици (2016)

Мада су основне претпоставке научног текста апстрактност и објективност – како наводе Николина Палашић и Нада Иванетић (2016: 181) – научни текстови нису лишени субјективности, па ни уже гледано – емоционалности. Нарочито не полемике, у којима се среће и оштрији тон и израз. У раду под насловом *Осећам се прозваним: индикатори емоција у знанственој полемици* под емоционалним индикаторима оне сматрају оне изразе „који упућују на емоције аутора текста према неком дијелу вербалне поруке или према опоненту с којим полемизира, и то без обзира на то јесу ли те емоције стварне или тек интенционално уткане у вербални израз” (*idem*). Дакле, била то намера аутора текста или не, он тиме може посредно утицати на начин на који реципијент прима текст, па активирати и његове емоције. Притом, експлицитно вербализовање емоција (услед поменуте тежње ка објективности) није толико често, већ су оне махом имплицитно садржане у конотацијама које исказ треба да побуди код реципијента.¹⁰⁸

У досадашњим проучавањима уочено је да емоције нису само спонтане реакције већ се оне врло често и стратешки пласирају, па се отуда почетком XX века уводи и разлика између *емоционалне* и *емотивне комуникације* (Марти 1908: 362, према Палашић, Иванетић 2016: 182). Док је *емоционална комуникација* спонтано, ненамерно коришћење емоција у говору, *емотивна комуникација* пак представља утицај на реципијентову интерпретацију ситуације; употреба таквих језичких изрза – како ауторке напомињу – овде има и персуазивни карактер.

У лингвистици су позната разматрања емотивне језичке функције у радовима припадника прашке лингвистичке школе. И у Билеровим и у Јакобсоновим разматрањима језичких функција – подсећају ауторке – јављају се и експресивна и апелативна функција, које су важне и за разматрање емоција у језику. Прва служи разумевању пошљаочевог става према ономе о чему говори, док се у другој рефлектује пошљаочева комуникацијска интенција. Отуда би се, према наведеној подели Мартија, експресивна функција односила делом на емоционалну димензију поруке, а апелативна на емотивну (*idem*: 183).

Говорећи о језичком кодирању емоција, ауторке истичу да се у међуљудској комуникацији оне манифестују на различитим нивоима: оне се могу исказати невербалним, паравербалним, али и вербалним средствима. Показатељ емоција у језику јесу – *евалуације*, тј. вредносне оцене које пошљалац поруке заступа (*idem*): „Заправо свако вербално кодирање емоција представља посебан облик евалуације. Тамо гдје се комуницирају емоције истовремено се комуницирају и евалуације, но не вриједи обрнуто, дакле постоје евалуације без емоционалне компоненте.”

Функција емоција у комуникацији није занемарива; у полемичким текстовима оне пре свега служе – *аутопрезентацији* и *презентацији другог*. Притом, емоционалност одређује и начин текстуалног кодирања мисли, јер чак и када није експлицитно дато у тексту, емоционално изражавање могуће је

---

¹⁰⁸ Разлог томе што су емоције дуго биле занемариване у научним, и посебно лингвистичким, истраживањима ауторке виде у Декартовом дуалистичком раздвајању *ratio* и *emotio*, које се данас често назива и *Декартовом грешком*. Но, у последњим се деценијама тежи доказати да емоције и разум нису два потпуно одељена (нити одељива) појма, а захваљујући Демасиовом *Осећам, дакле јесам* емоције се почињу укључивати и у филолошке анализе. Дајући кратак осврт на досадашња разматрања емоција у науци (Демасио, Ричардс, Еко, Палашић, Марти), ауторке истичу неке од важнијих закључака: унутрашњи свет човека не чини само површна повезаност *ratio* и *emotio*, већ је реч о комплексној мрежи функција и релација; могу се разликовати бар три димензије тих стања: *емоције*, *осећаји* и *свест*; емоције су биолошки детерминисане, те није култура та која их у потпуности обликује; оне су и институционализована појава која се у различитим културама кодира на различит начин, тј. оне су друштвена, а не појединачна појава; коначно, оне се често и стратешки пласирају (Палашић, Иванетић 2016: 182).

ишчитати „између редова” (*idem*: 184). Обележја таквог изражавања, мада се могу јавити на различитим језичким нивоима, најочитија су у денотацији и конотацији лексема (или израза). На пример – како ауторке напомињу – могу се видети у пропозицији, тј. садржају исказа (исп. *Презирем такав тон*) или се кроз садржај исказа може посредовати емоционални став пошиљаоца (исп. *свих тих 130 позиција и онако стану у једну шаку јада*) – и у једном и у другом случају емоције се експлицитно вербализују. С друге стране, оне могу бити и имплицитно садржане (рецимо, у конотацији деминутива у примеру *има више књига него ли Кордићева полемичких чланчића*).

У вези са исказивањем емоција у полемици стоји и ефекат које оне могу имати на реципијента (а ког аутор при писању текста можда није ни свестан), у прагматици познат и као Остинов перлокуциони ефекат.

Како је свака полемика *текст о тексту*, неки већ постојећи текст је предуслов да би полемика – као одговор на њега – уопште настала. Ипак, како примећују Н. Палашић и Н. Иванетић (2016: 186), тај текст не говори само о тексту, већ се у њему експлицитно помиње и аутор тог текста, па и о његове (негативне) особине. Стога – закључујемо ми – полемика би била и *текст о тексту* и *текст о аутору* (и његовим особинама). У томе ауторке виде и одступање научне полемике од устаљених (или проскрибованих) карактеристика научног текста.¹⁰⁹ Ово се даље доводи у везу и са прагматичким концептом *образа* или *угледа* (о ком пишу Гофман, Хиланд и др.). Наиме, таква друштвена интеракција попут академског писања ствара прилике у којима образ/углед лако може бити угрожен (*idem*):

У том се смислу и полемичка дискусија може искористити као приказивање позитивне слике о себи и негативне слике аутора текста на који се полемичар осврће. Угрожавање угледа аутора неког текста притом омогућује и чињеница да су полемике јавне, дакле свима доступне. Наиме иако се примарно интендираним адресатом може сматрати аутор изворног текста (примарни реципијент), полемичар се заправо обраћа свим потенцијалним реципијентима, а првенствено притом рачуна на припаднике академске и знанствене заједнице. Стога се путем полемике прије свега може или потврдити или угрозити нечији знанствени углед.

Занимљиво је и запажање ауторки да „процес настанка полемике није нужно линеаран, већ се може и гранати, и то у смислу да један текст изазове више одговора различитих аутора, који се онда могу наставити линеарно или се пак међусобно испреплести” (*idem*: 186–187). Притом, као што се опире формалним и садржајним карактеристикама научних текстова, полемика се не може једнозначно одредити ни унутар типологије текстова: према класификацији Н. Иванетић, она делом припада *асертивним* текстовима (јер се њима настоји исказати како ствари стоје), а делом *експресивним* (који изражавају став према некоме/нечему). Због тога она представља *хибридни тип текста*: научни, који одликује објективност, и експресивни, који одликује изразита субјективност („која некад прелази [...] и границе бонтонa” – *idem*).¹¹⁰ Пошто се може реализовати и различитим текстуалним врстама, од рецензије до писма читалаца, ауторке је – по угледу на Бадурина 2010 – сврставају у посебни дискурсни тип.

---

¹⁰⁹ Према нашем мишљењу, овде се не ради толико о одступању од карактеристика научног текста – јер научна полемика садржи и њих – колико о томе да научна полемика стоји на периферији категорије *научни стил* (па и *научни дискурс*, *научни текст*). Наиме, она одступа од типичног научног текста, од карактеристика прототипа научног текста, чији би репрезент био какав научни чланак (или студија, монографија), са одликама као што су аналитичност, егзактност, објективност, терминологичност, фактографија, одсуство субјективно-емоционалних оцена итд. Научна полемика, стојећи на периферији поменуте категорије, приближава се другим категоријама, а пре свега – публицистици. Стога, како ћемо видети, она често представља мешовиту, прелазну категорију.

¹¹⁰ За разлику од Катнић-Бакаршић (2001: 181) која полемике сврстава у публицистички тип текста, ауторке је овде сврставају у научни тип текста (ту разлику експлицитно и наглашавају у 3. фусноти свог рада). Нама се ипак чини да се она по својим својствима налази између те две крајности, те да можемо говорити и о другим полемикама – ненаучним – које ће се пре моћи сврстати у публицистички тип текста. Књижевне полемике, с друге стране, слично научним које стоје између научног и публицистичког типа текста, стоје између књижевноуметничког и публицистичког типа текста.

С обзиром на то да полемика настаје првенствено због неслагања с неким аутором, према мишљењу које се износи у овом раду, у њој не треба очекивати еуфемизме у вредновању¹¹¹, већ оштрији тон, који често прелази у сарказам, намерно искривљену аргументацију, па и директне увреде, што све активира емоционалну димензију језика (*idem*).

Начини манифестовања емоција у полемици јесу следећи (*idem*: 188–191):

- 1) **лексемом којом се денотира нека емоција** (при чему је чешће денотирање емоција другог аутора, него властитих) – исп. *осећам се прозваним; Кордићева се јако увриједила; Стјепан Бабић све ме више вријеђа, омаловажава и настоји утјерати у лаж; Бабић јест... нервозан и агресиван; као да је разочаран* и сл.;¹¹²
- 2) **лексемом којом се конотира нека емоција** (често на ударном месту у тексту, у наслову) – исп. *Политикантска подметања надобудног језикословца; Право лице комесарице*;
- 3) **модалним изразима** (њима се имплицирају емоције попут жаљења, нестрпљења, чуђења и сл.) – исп. *То њемачко правило Сњежана Кордић, нажалост, ни до данас није разумјела; Аутор најављује како ће у свом деветом писању на исту тему коначно навести стручне разлоге против посвојног генитива* (денотира се нестрпљење, а конотација је подругљива);
- 4) **деминутивима** (који могу имплицирати умањивање и на конотативном плану, нпр. умањивање научне вредности, што представља и омаловажавање и подругљивост) – исп. *Но на ту ћу се књижицу посебно осврнути*,¹¹³
- 5) **екскламацијама** (којима се наглашава нека емоција, став или закључак; често и у комбинацији са још неким индикатором емоција) – исп. *Ипак мало превише и за Сњежану Кордић!; Као што јој се често догоди, С. К. мијеша крушке и бундеве!;* неретко се аутор екскламативним реченицама обраћа и потенцијалном читаоцу: *(...) а онда слиједи порука (за дебиле!) да и језици који данас не постоје (...) имају своја имена. Замислите!!;*
- 6) **денотирањем евалуације, а конотирањем емоције** – исп. *Њему лингвистички докази нису ни потребни јер он лингвистику потпуно подређује политици* (негативно се вреднује аргументација, а у конотацији ишчитава се иронија и емоција огорчености због подређивања науке политици);
- 7) **комбинацијом негативно конотираног придева и неутралне именице** – исп. *несувисла логика, смушени текст* (то су експлицитни емотивни искази којима се код секундарног реципијента може изазвати одређена емоција, презир према аутору изворног текста и сл.);
- 8) **комбинацијом више лексема с негативним значењем** (ретки примери) – исп. *Укратко би се могло рећи да су њезине паразнанствене небулозе резистентне на сваки облик логике*

¹¹¹ Ипак, у нашим прелиминарним истраживањима (исп. Крцић 2019а) утврђено је да се и у научним полемикама, зарад одржавања формалног тона, па можемо додати – и академске куртоазије (исп. Бадурин 2008:4, Бадурин 2010: 77) – често јављају еуфемизми. Ово даље још треба испитати у нашем корпусу.

¹¹² Примери се наводе у прилагођеном, скраћеном облику према Палашић, Иванетић 2016: 188.

¹¹³ Ауторке ово наводе као пример за исказивање емоција на сублексемском тј. морфемском нивоу, међутим, према нашем мишљењу, ово би пре ишло у други наведени начин, као подврста конотације исказане лексемски, јер се пејоративност овде не активира на морфемском, већ тек на лексичко-семантичком плану.

јер живе у своме затвореном свијету, гледано замагљеним очима магла је наравно и једина видљива реалност, све друго су нејасне контуре (уједно и пример емоционално-емотивног исказа: емоционално се огледа у иритираности аутора текста, а емотивно у томе што изазива емоције код реципијента – исп. горе Мартијеву поделу на емоционалну и емотивну комуникацију).

Иако бисмо у научној полемици првенствено очекивали аргументацију *ad rem*, чести су искази у којима се јавља аргументација *ad hominem* (у којима се тематизују интелектуални домети опонента, компетенције, ментално стање, карактерне особине и сл.), а у њима је емоционална компонента очигледна (*idem*: 191): *Бабић Катичићу није ни до кољена; Човјек стварно мора бити дебелокожац да напише такву свјесну лаж; Б. се заиста прави блесав да не разумије како знак једнакости говори да ријечи имају исто значење.*

Н. Палашић и Н. Иванетић у полемичким текстовима налазе и имплицитне и експлицитне апеле, попут оних који су усмерени на национална осећања, који по обичају садрже јаку емоционалну компоненту. Такође, како је већ речено, полемички текстови служе и аутопрезентацији, тј. валидацији властитог образа/угледа, и то преко показивања аргументацијских и реторичких вештина, броја прочитаних релевантних радова, познавања страних језика и сл. То се може пласирати на различите начине: од релативно суптилног до експлицитног показивања на себе у односу на другог (*idem*: 192).

Преглед различитих начина исказивања емоција у полемици ауторке завршавају са стереотипима, „чија се емоционална компонента темељи на друштвеним и културолошким вриједностима” (*idem*: 193) – исп. стереотип о женама у примеру: *А оно да сам уз ‘мућање’ требао додати ‘мућење јаја’... Тај посао остављам гђи С. К.*

На крају рада закључује се да се емоционална обележеност односи на вербализације које упућују на ауторову емоцију према неком тексту или аутору тога текста, док је емотивна обележеност она којом се код реципијента циљано жели изазвати одређена емоција у односу на текст или на аутора текста. О емоцијама се, како смо видели, пре свега настоји говорити имплицитно, конотирањем, тј. употребом лексема с потенцијалном евалуацијско-емотивном компонентом. Поред аргументованог изношења сопственог става, једна од темељних функција полемике јесте и – аутопрезентација. Кључним нам се овде чини податак који ауторке износе на крају: у анализираном корпусу није пронађен ниједан текст без емоционалних и емотивних компонента у изразу, што им пружа могућност да се одваже на закључак „да су емоционалност и емотивност полемичким текстовима управо иманентне” (*idem*: 193). С овим закључком бисмо се начелно могли сложити, али тек га треба проверити и кроз анализу нашег корпуса.

3.4.2.7. Палашић и Иванетић о аутореференцији у полемичком тексту (2017)

У раду *Аутореференција у полемичком тексту – облици и функције* Н. Палашић и Н. Иванетић на одређени се начин надовезују на претходно разматрани рад, усмеравајући овде своју пажњу управо на питање аутопрезентације. Сваким језичким изразом пошљалац поруче „показује на себе”, тј. говори о свом стилу изражавања, образовању, ставовима и о другим аспектима које обухвата Билерова функција израза (одн. *симптома*) или Јакобсонова емотивна функција (Палашић, Иванетић 2017: 247). Занимљиво је видети како аутори вербалним средствима показују на себе када говоре о свом опоненту, али и када говоре о себи.

Када се у контекст „говорења о себи” укључују и други – напомињу ауторке, позивајући се на Гофмана – аутоматски се модификује (језичко) понашање индивиде. У контексту полемике таква је модификација још изразитија „јер се полемичар не прилагођава опоненту, односно не настоји се пред њим

показати као угодна и према консензусу оријентирана особа, већ то чини пред 'невидљивом' публиком, тј. пред сваким потенцијалним читатељем полемике" (*idem*: 248).

С тим је у вези и употреба емоционално обојених исказа којима се опонент омаловажава, која према Дикману може бити тактичка: код публике то може постићи ефекат „опраштања” тешких речи аутору, тј. публика може оправдати неке изразе које аутор не би употребио „хладне главе” (према Палашић, Иванетић 2017: 250).

Такође, у полемичкој ситуацији важан је и социјални контекст: „аутор наине настоји презентирати своју позицију тако да она буде у складу са његовим већ постојећим имицом”, тј. угледом који има у ужој, научној, али и у широј јавности (*idem*).

Полемика, иако садржи агресивност, уједно је и спој неспојивог – она је додирна тачка конфликта и уљудности, због чега, како наводе ауторке, „напад на опонента мора бити изведен опрезно и тактички”: ако један аутор другом одриче баш сваку научну вредност и претерује у нападима *ad hominem*, код публике ће тиме изазвати супротан ефекат и умањити сопствену вредност. Отуда, не треба ни полемисати с неким кога не сматрамо вредним тога, јер тиме не доказујемо ни своје полемичке вештине ни научни квалитет.¹¹⁴

Слично као и у вези с испитивањем индикатора емоција у полемици, и овде се ауторке позивају на прагматички концепт *образа/угледа* (*face*, према Гофман 1982 [1967]), тј. позитивну друштвену вредност коју потврђујемо у интеракцији са другима („наш образ слика је нас самих с обзиром на друштвено прихватљиве норме; ако наши иступи нису у складу са нормама, ризикујемо угрожавање свога образа” – *idem*: 251). Притом, аутопрезентација се може другачије означити и као *самопромоција*, а она се у тексту остварује као *офанзивна*, *дефанзивна*, *протективна* и *асертивна* (Шуц 1998: 3, према Палашић, Иванетић 2017: 251). Ауторке наводе да су у корпусу полемика које анализирају најзаступљеније офанзивна и асертивна самопромоција: офанзивну одликују агресивни поступци стварања властитог „имица” (говор на штету опонента, иронија, беспоштедна критика), а асертивну одликују „технике комплиментирања” и друге позитивне тврдње које стварају слику неагресивне, али компетентне особе. Дефанзивним стратегијама аутор брани слику о себи (оправдањима, извињењима или позивањем на околности), док се протективним избегава неодобравање средине помоћу ограда. На основу инхерентних обележја полемике у раду се износи и закључак да ће се дефанзивни и протективни тип самопромоције у полемици ретко појавити (*idem*). Ипак, овај закључак узимамо с резервом: наине, како је у научном тексту иманентна тежња ка тачности и објективности (или бар слике објективности), претпостављамо да ће се и у нашем корпусу – када се проговара о научним питањима, о предмету спора – користити и ограде, тј. протективна стратегија.

У литератури се разликују још два типа аутопрезентације: *стратешка*, која превазилази оквире дате ситуације, и *тактичка*, која је одређена ситуацијом у којој се особа налази (Мамендеј, према Палашић, Иванетић 2017: 252): у полемици ће се, пре свега, учити ова потоња, мада је и стратешка могућа – када се полемичка ситуација сагледава у контексту шире ситуације (науке, дисциплине и сл.).¹¹⁵

---

¹¹⁴ То се у раду сликовито описује Стензеловим речима да Давидова величина не произлази из тога што се борио против било кога, већ против Голијата (према Палашић, Иванетић 2017: 250). С тим у вези је и Аристотелово (1970: 570) запажање у *Тоцици* да не треба расправљати с било ким, па и Шопенхауера (2020: 92) да „од стотину једва има један који је вредан да се с њим расправља”. Тошовић такође, анализирајући Вукове полемике, истиче у закључку да у жестокој, дугој и аргументованој полемици не може бити слабог полемичара, односно да је погрешно рећи да се Вук са својим неистомишљеницима поигравао као са децом, напротив – већина његових противника били су снажни, жилави и користили су се сличним полемичким средствима као и Вук – у супротном, ни Вукова величина не би дошла до изражаја (Тошовић 1988: 26).

¹¹⁵ Технике презентације даље се деле на *позитивне* и *негативне*: позитивне се огледају у наглашавању властитог осећаја вредности (па и претеривању), навођењу контаката који подижу вредност аутору, сигнализирању компетенција,

Када је реч о референцији, за овај тип испитивања важан је пре свега егзофорички тип упућивања (којим се упућује на изванјезички контекст – Халидеј, Хасан 1976: 33), и то пре свега одабир лексема којима аутори упућују један на другог, али и сами на себе. На пример, ако аутор „говори о себи као о трећој особи, онда тиме може указивати на какав ироничан став, али може истовремено на тај начин сигнализирати дистанцу како би оно што о себи говори изгледало вјеродостојније, односно објективније”¹¹⁶ (Палашић, Иванетић 2017: 253).

Начине на које полемичар упућује на себе ауторке су поделиле у две групе: а) експлицитне изјаве полемичара о себи (које укључују и „персоналнодеиктичке изразе” – заменице) и б) изјаве полемичара о опоненту. На себе аутор најчешће упућује (*idem*: 254): личним заменицама за прво лице једине и множине, именицама (нарочито у комбинацији са присвојним заменицама *мој* и *наш*), повратно-присвојном заменицом *свој*, заменицама *неко*, *свако* итд., те глаголским облицима у првом лицу једине и множине.

У наставку рада описују се и начини аутореференције (*idem*: 254–255). Аутор се у полемици, на пример, може представити као особа која поступа транспарентно (нпр. упућује читаоца о чему се ради у тексту, припремајући простор за сопствену аргументацију, исп. *Читаатељу ових редака морам прије свега појаснити о чему ће овдје бити ријечи*).

Слично се уочава и у следећем примеру (аутор оправдава свој поступак): *Иако је чланак С. Кордић изразито полемичан против кроатистике у сврху промице сербокроатизма, морамо га подвргнути и језикословној критици*. Овде, сматрају ауторке, није сасвим јасно да ли се ради о инклузивном или ексклузивном *ми* (тј. да ли аутор ствара привид да и читаоца жели укључити у критику – чиме указује на сопствену отвореност, „пушта читаатеља у текст јер нема што скривати” или заменицом обухвата само себе и друге научнике, чиме својој тврдњи даје и одређену научну моћ – *idem*: 254).

Каткад аутор може указати и на своју компетенцију и кооперативност (указивањем на своју књигу, на пример): *Упућујем цијењенога читаатеља који се занима за кроатистичку примјену те теорије језичне изградње на своју књигу (...)*. Ауторке оцењују да тиме што полемичар износи податак да је његово виђење проблема већ објављено у књизи он такође жели и дисквалификовати свог противника.

Како се полемика конституише управо око мишљења полемичара, у њима ауторке налазе и одређене устаљене језичке формулације којима се то наглашава: *ја мислим, по мом мишљењу, по мојој оцени, по мом суду* и сл. (*idem*: 255).

Упућивање на себе првим лицем и личним именом полемичар може створити ироничан призив, али такав поступак може бити и увод у самопромоцију, тј. у неприкривену самохвалисавост (нпр. какда аутор говори о свом образовању и научној репутацији) – то су и примери асертивне стратегије аутопрезентације, која се и огледа у приказивању сопственог успеха.¹¹⁷

С друге стране, опонент је често и референтна тачка око које полемичар „гради различите стратегије говорења и о самоме себи (при чему је наглашена стратегија поларизације)” – *idem*. Свако спомињање опонента – додаје се у наставку – често имплицира и поређење са њим, те указивање на њихову опречност.

сигнализирању високог статуса и престижа, показивању отворености, те „улизирању”, а негативне у исказивању претњи, заплашивању, представљању себе беспомоћним, те омаловажавању других (Мамедеј, према Палашић, Иванетић 2017: 252).

¹¹⁶ За ово се на истом месту наводи и пример у ком С. Кордић упућује на себе као „ауторицу”: *О устручавању се код ауторице која је од 1997. објавила три књиге које у наслову садрже ’српскохрватски језик’ стварно не може говорити*.

¹¹⁷ Исп. један од примера који се наводи као илустрација (према Палашић, Иванетић 2017: 255): *(...) докторирала сам кроатистику на Филозофском Јакултету у Загребу још прије десет година (1993) и од тада имам највећи академски ступањ који се у Хрватској може имати, па према томе не могу у Хрватској ни добити нешто више. (...) Уназад пет година сам водитељица студија јужне славистике на Свеучилишту у Мунстеру, које је једно од трију највећих свеучилишта у Њемачкој (веће је од загребачког)*.

Овде се уочавају различите стратегије указивања на опонента. Између осталог, те стратегије могу бити неутралне (тада се наводи нека чињеница о опоненту, али не и суд о његовом карактеру). Ово се често среће у уводним деловима полемичких текстова, нпр. када аутор помиње о чему се ради у тексту на који се осврће. Ипак, како се примећује, неутралност се не може схватити као апсолутна величина, већ се пре може говорити о различитим ступњевима неутралности.¹¹⁸ У другим пак случајевима може се радити „о имплицитним и експлицитним евалуацијама опонента”, било *ad rem* или *ad hominem* (*idem*: 256). Такође, ти примери нам – сматрају ауторке – штошта могу рећи и о аутореференцији: аутор тиме упућује и на властито знање и познавање актуелне литературе, настоји се приказати као супротност свом опоненту, као неко ко не крије релевантне податке од публике, ко схвата разлику између истине и неистине (за разлику од опонента), ко сматра неморалним искоришћавање научне позиције у приватне сврхе итд. У свим примерима говора о опоненту (који се анализирају у овом раду) нигде нема директне аутореференције, али се она може читати „између редова”, а посебно у инхерентном обележју полемичара у односу на опонента. То обележје ауторке означавају као „ја, за разлику од њега” (*idem*: 257).

Дакле, полемикама се наглашавају научне, али и – карактерне разлике. Као облик вредносног конфликта – закључује се – полемика садржи низ исказа који означавају неодобравање: побијање, критику, приговор, пребацивање и сл.¹¹⁹ За разлику од других научних текстовних врста, аутор је у полемикама наглашено присутан. Аутореференција се, како смо и видели, исказује експлицитно, али и имплицитно. Према мишљењу ауторки, „топос скромности” је овде суспендован, отуда што сваки полемичар тежи показати компетентност, информисаност, тј. надмоћ над опонентном.¹²⁰ У раду се показало да, упућујући на свој научни идентитет, полемичари неретко упућују и на неки други аспект свог идентитета (нпр. хвалисавост); имплицитно, па – како се наводи у раду – можда и ненамерно, полемичари себе презентују пре свега говорећи о свом опоненту (*idem*).

На крају, биће корисно указати на три виђења полемике у овом раду: као агресивног говора, као реторичке вештине и као исказивања позиције моћи.

Полемика као агресиван говор. Н. Палашкић и Н. Иванетић (2017: 247–248) уочавају разлике између тога како се полемика дефинише и схвата на овим просторима, а како у немачком језику, због чега долазе до закључка да постоје културолошки различита схватања о томе шта би она требала бити. Наиме, у немачком језику се она негативно конотира, дефиниште се као оштар, често личан напад без утемељених стручних аргумената у разним областима (књижевности, уметности, религији, филозофији и сл.). Ипак, иако се у речницима не уочава негативна конотација полемике – како наводе ауторке – у пракси се показује да се „свако јавно изражавање опречнога мишљења аутоматски сматра ратоборним, па и агресивним говором”. Стога, оне закључују да полемика ипак представља агресиван говор, док критику „не етикетирамо” на тај начин, иако она често може бити и оштрија од полемике.

Полемика као реторичка вештина. Ауторке наводе да је важност публике у полемичком дискурсу немерљива, „јер полемика јест реторичка вјештина, а реторику од најранијих дана управо конституира публика којој се говорник обраћа” (Палашкић, Иванетић 2017: 248).

---

¹¹⁸ Тако се за неутралност наводе два примера, исп. *Зашто, дакле, Брозовић прешућује текст из којег се читаоци могу обавијестити о лингвистичким критеријима?* и *Брозовићева књига 'Прво лице једине' садржи његове текстове објављиване у истоименој колумни у 'Вијенцу' од 2000. до 2003. године*, при чему је други неутралнији од првог (у првом глагол прешућује имплицитно носи и негативну евалуативну компоненту). Ипак, како ауторке примећују, оба примера су неутрална у поређењу са следећим: *Увјерен да неистина може постати истином ако је довољно пута понови, Брозовић понавља оно што понављају и Бабић, Тежак, Катичић, и сви аутори језичних савјетника* (Палашкић, Иванетић 2017: 256).

¹¹⁹ Овај закључак може бити користан и за нашу анализу.

¹²⁰ Додали бисмо, ипак, да се и упућивање на скромност вероватно може очекивати у полемичком тексту, ако је то референтна тачка око које полемичар жели градити своју аргументацију, одн. ако је то критеријум према ком жели представити себе у односу на опонента („ја сам скроман, он је нескроман”).

Полемика као исказивање позиције моћи. Оне сматрају и да је „полемички окршај плодно тло и за вјежбање позиције моћи, а та позиција овиси управо о томе колико ће полемичар успјешно придобити наклоност публике, а не [...] о томе хоће ли опонент одустати, промијенити мишљење (што се ријетко догађа) или ће се повући из полемике” (Палашић, Иванетић 2017: 248).

На крају можемо истаћи важан закључак ауторки, према ком, у комуникацији полемичким текстом чинимо управо супротно од онога што чинимо у свакодневним комуникацијским ситуацијама – „не покушавамо се прилагодити своме суговорнику, већ управо обрнуто, настојимо нагласити међусобне разлике, па чак их и конструирати за потребе властите аргументације” (*idem*).

3.4.2.8. Бадурина и Палашић о језикословним темама у хрватској полемици (2018)

У оквиру вишетомне *Повијести хрватскога језика* (2018) посебно поглавље посвећено је – језичким полемикама у XX веку. Нас ће овде пре свега занимати које се полемике српских и хрватских аутора у овом прегледу посебно издвајају, а нарочито у другој половини XX века.

Како ауторке тог поглавља – Л. Бадурина и Н. Палашић (2018: 481) – на почетку истичу, иако је (добра) полемика реткост (у разматраном корпусу), полемику ипак треба прихватити као важан сегмент комуникације у академској заједници.

3.4.2.8.1. Корпус полемика. Састављајући корпус текстова на основу којих ауторке треба да изнесу закључке о хрватској полемици у претходном веку, Л. Бадурина и Н. Палашић наилазе на неколико проблема. Прво, како су у основи полемике као жанра *јавност* и *друштвена актуелност*, полемички текстови по правилу се објављују у периодици – часописима, али и дневним и недељним новинама (а од 90-их, како се напомиње, често се полемисало и у радијским и телевизијским емисијама), што показује сву „распршеност полемичког штива” (*idem*). Друго, поставља се и питање *границе жанра*. Да би установиле шта јесте, а шта није полемика („него, можда, критика, расправа, одговор и/или реакција и сл.” – *idem*), ауторке су морале установити критеријуме. Притом се начелно разликује *полемичност*, као инхерентно својство каквог научног/стручног текста, и *полемика*, као посебан тип дискурсне/комуникацијске праксе. Но, то опет не може без остатка одредити границе полемике: „Рубних је примера међутим много – било да критички интониран прилог у знанственом часопису распламса полемичке реакције било да знанствени текст узнастоји сажети и на неки начин закључити полемички спор” (*idem*).¹²¹ Стога се у прегледу комбинује хронолошки критеријум с тематским, при чему се не тежи темељитости и обухватности, већ репрезентативности самих примера, како би се стекао увид у питања која су била „жаришта полемичких окршаја” (*idem*). У наставку ћемо се кратко осврнути на преглед полемика српских и хрватских лингвиста у другој половини XX века (за преглед полемика из прве половине XX века исп. Бадурина, Палашић 2018: 483–500).

3.4.2.8.2. Полемике српских и хрватских лингвиста у другој половини XX века. Педесете и шездесете године обележиле су полемике о спровођењу новосадских закључака (Стевановић–Јонке), те о писању футурског облика (Стевановић, Јонке, Вуковић, Хам). Помиње се и полемика о *Приручној граматици хрватскога књижевног језика*, о којој је „врло негативно писао Стево Остојић у београдској *Политици*” (*idem*: 507). Како се наводи, „језикословци су се [...], прије свега из Србије, на њу одмах оштро окомили, и то углавном с оптужбама да је ријеч о *сепаратном* правопису и о дезинтеграцији хрватско-српског језично-правописног *заједништва*” (*idem*: 508).

У другој половини 80-их на страницама загребачког часописа *Језик* водила се „врло живахна полемика” (*idem*) поводом развоја књижевног језика код Хрвата и питања стандардизације језика на релацији, када хрватски лингвисти (Рагуж, Катичић, Бабић) полемишу са Павлом Ивићем, при чему ће

---

¹²¹ Ово додатно говори у прилог наше тезе да се о критичко-полемичком дискурсу мора говорити као о дифузној категорији с нејасним границама, што утиче и на дефинисање граница жанрова.

овде бити занимљиво посматрати како хрватски лингвисти интерпретирају ту полемику. На почетку прегледа се наводи (*idem*: 508–509):

Све је почело врло оштром критиком Драгутина Рагужа на текст Павла Ивића објављен у францускоме часопису *Revue des études slaves*. Наиме у броју тога часописа што је 1984. године посвећен југославистичким темама (језику, књижевности и повијести) Ивић је написао текст о развоју књижевнога језика на „српско-хрватском језичном подручју”, а Рагуж је у *Језику*, не штедећи ријечи, упозорио на озбиљне пропусте те Ивићеве синтезе. Понајприје, рећи ће Рагуж, у спорноме тексту, има мало лингвистике (у односу на политику), а и то мало прожето је „том истом ивићевском политиком да се лингвистика једва и назире” (1985: 16–17). За такву управо дисквалифицирајућу констатацију критичару, у наставку, не недостају аргументи.

У том прегледу наводи се више аргумената са Рагужеве стране, а мање с Ивићеве, чиме се назначава коме се даје предност у закључцима. То се закључује и по исказима попут *За такву управо дисквалифицирајућу констатацију критичару [Рагужу], у наставку, не недостају аргументи* или у наставку [за Ивића]: [...] *хрватску књижевност (коју он, наравно, тако и не зове)*, те: *Ивић се, очекивано, оштро окомио на хрватска настојања око еманципације хрватскога језика*.

Након представљања Рагужевих речи, ауторке су представиле даљи ток полемике (*idem*: 510–513; овде наводимо само делове):

Прво Павле Ивић одговара „часопису и његовим читаоцима, а не свом лоше расположеном критичару” (Ивић 1986: 78) (експлицитно тиме потврђујући саму нарав полемичког дијалога, који је упућен јавности, а не изравно суполемицару) и већ насловом поручује да *науци требају чињенице, а не емоције*. [...] Углавном, Ивић свом критичару замјера некоректно цитирање, спочитава му, наводно, непримјерен тон, па и *алергију*, али сматра да је *дијалог* важан те исказује наду да ће се у њ укључити и „који од компетентнијих хрватских колега” (1986: 87).

Већ у следећем броју часописа у полемику се укључује Радослав Катичић. Смиреним тоном настоји он објаснити *о чем се заправо ради* сматрајући да се може догодити да „појединачна аргументација застре поглед на темељна питања око којих се полемика разбуктала” (Катичић 1986: 114), при чему ће читаатељима оставити да *одвагују* аргументе и разлоге сукобљених страна. [...]

Услиједио је и Ивићев одговор Катичићу (Ивић 1987), у којему, исказујући поштовање свом новом суполемицару, ипак констатира да његовим ставовима није супротставио јаке аргументе, па их стога и није успио побити. Наиме, по Ивићу, Катичић прије свега тражи оправдања за жестоке реакције Рагужеве, које су пак изазване тиме што је он, Ивић, оспорио двије раширене заблуде – да је географски обухват хрватскога имена и националне свијести у претпрепородно време исти као данас те да су Хрвати имали новоштокавски стандардни језик већ од средине 18. стољећа. Слиједи нови, овај пут знатно опширнији Катичићев одговор (Катичић 1987), у којему оповргава Ивићеве инсинуације да је ријеч о непримјереној реакцији с хрватске стране, и то само због пољуљаних *илузија*, што – вели – и није предмет спора те се враћа *суптилним аспектима* који су, по њему, битни за ову полемику. [...]

Драгутин Рагуж у свом новом утуку побија Ивићеве наводне чињенице (*требало би им науке*) и врло ефектно поентира питајући се: како Ивић „не може ’католике српскохрватског језика’ за старији период назвати Хрватима ако може хрватски језик од најранијег периода српскохрватским” (Рагуж 1987: 120)? У истом броју часописа огласио се и његов уредник – Стјепан Бабић (1987). Не осврће се он пуно на предмет спора (примјећује тек да Павле Ивић „жели да буде татор хрватском књижевном језику”), већ од Ивићевих објода брани позиције уредништва часописа и себе као главног и одговорног уредника јер се Ивић, вели, и према њима односи *таторски*.

Ова је полемика завршила 1989. године у 36. годишту часописа *Језик*. Павле Ивић пише чланак којим, одговарајући Катичићу, и Рагужу, и Бабићу, поручује да *све његове констатације и даље чврсто стоје* те помало доцирајући закључује да је основни задатак „проучавање чињеница”, а „новоосвојене чињенице обликоваће нова схватања” (Ивић 1989: 84). Напосљетку се и Радослав Катичић ипак јавља још једном.

Јасно му је да академик Павле Ивић никако неће признати да је у синтетском приказу књижевнојезичног развоја на подручју хрватскога или српског језика у францускоме часопису занемарио гледишта који су битни „за разумевање тога развоја у Хрвата” те износи свој дојам да Ивић „није навикао на то да се његова оспорава” (Катичић 1989: 146). [...] Напосљетку Катичић закључује и тиме, заправо, окончава полемику – да су се појмови сада „јак о рашчистили, а и мишљења су сада точније изражена” те је тиме створена „подлога за озбиљну и исцрпну расправу о тим питањима”. Њој пак нема мјеста у полемици, већ јој „треба посветити самосталне и добро утемељене радове” (1989: 155).

У овом прегледу (овде датом у скраћеном облику) треба приметити помало поједностављен и једностран приступ текстовима П. Ивића, те како садашњи тренутак и те како показује истинитост неких Ивићевих речи из те полемике (на пример, о вештачком раздвајању, те *планском ускрсавању речи* и *измишљању* њиховом – исп. и изборе за реч године у Хрватској, полемике о разликовним речницима 90-их година, и сл.). Такође, занимљиво је да се сам Ивић у каснијим полемикама (са српским лингвистима) одредио јасно према Вуковом „Срби сви и свуда”, која му се имплицитно спочитава. Коначно, треба рећи и најважније: Ивићев је чланак у француској ревији био реакција на претходна настојања с хрватске стране, а то се овде не помиње.

3.4.2.9. Полемика у зборнику *Хрватски језик 1950-их* (2021)

Међу рецентнијим радовима о полемици у кроатистици издвајају се они објављени у зборнику *Хрватски језик 1950-их* (2021). Док рад Мићановића (2021) указује на то да су два потписника Новосадског књижевног договора – М. Стевановић и Љ. Јонке – различито тумачили његове закључке и да су имали различите погледе на тип књижевног језика који треба развијати, Багић и Глигорић у својим радовима из наведеног зборника учевају и неке занимљиве одлике полемичког дискурса.

Полемика се описује као комуникација која подразумева најмање двоје учесника (или троје јер подразумева и јавност), затим аргументацију и противаргументацију, те присутност емоција у елаборацији властите позиције (Глигорић 2021). У расправама о полемици поставља се и питање дијалошког или монолошког облика полемике. Док Багић (1999: 20), како смо рекли, пише о привидном дијалогу (или, како смо га ми назвали, *псеудодијалогу*), Бадурин и Палашић (2016: 269) говоре о полемичком дијалогу као о посебном типу дијалога који се заправо може сматрати негацијом дијалога. Коментаришући такве погледе, Глигорић (2021: 158–159) примећује:

Тако одређен полемички дијалог успоредив је с позицијом према којој полемика имплицира дијалог (Катнић-Бакаршић 2007), тј. с оном перспективом у којој га изиграва јер је полемика дијалог двију монолошких свијести (Багић 1999), што примјећују и Л. Бадурин и Н. Палашић (2018: 480). На крају је важно споменути да је једини могући крај полемике одустајање једне стране или свих судионика, причем ниједна страна не пристаје на пораз, него одустајање сматра једином исправном одлуком у тој конкретној фази расправе (усп. Бадурин и Палашић 2016, 2018).

Како примећују различити аутори, језик и језичка питања честа су тема хрватских полемика, па и хрватских књижевних полемика (исп. Багић 2021), но ипак се питања стандардизације, правописа, језичког пуризма и др. не исцрпљују (Глигорић 2021: 159). Исто се може констатовати и за српске полемике, пре свега у вези са стандардолешким и правописним питањима.

Глигорић (2021) у својој анализи препознаје различите полемичке дискурсне обрасце, као што су идентификација противника, реторичко питање, прихватање противтеза с извргавањем, полемички цитат, полемичка поента и сл. Полазећи у закључку од става да полемика најчешће представља сукоб двеју опречних страна, при чему је, дакле, прималац двострук – саговорник противник и јавност, аутор (*idem*:

167) упозорава да је у полемикама овог типа неопходно говорити о повећању броја учесника у комуникацији – независно од тога да ли се полемика посматра као дијалог или монолог (Глигорић је посматра као специфичан тип дијалога). Како сматра аутор, укључивање треће или четврте особе у полемику активира и питање позваности појединаца на учествовање у полемичком дијалогу. Стога, он закључује да је број учесника у полемичком дијалогу неодређен: „најмање три (двоје полемичара и јавност), највише n” (*idem*). Начелно, можемо се овде сложити са ставом да је полемика у типичном случају посебан тип дијалога и да је број учесника у њему неодређен (на полемички дијалог осврнућемо се у поглављу 6). Коначно, аутор подсећа на опаску Фелманове (1979; в. т. 3.3.1) да се полемичари међусобно не чују, тачније – да се и не желе чути. Ипак, нама се ипак чини да је тачније рећи: полемичари се међусобно чују, али не желе другог учесника задовољити одговором који тражи (ово даље тек треба показати и на примерима).

Багић у свом раду примећује да су хрватски лингвисти у последњих век и по највише полемисали о стандардизацији, правопису, пуризму, односу стандарда и дијалекта, разликама између српског и хрватског, називу језика, језичкој политици (Багић 2021: 143, фн. 3). Он помиње као главна обележја полемике антитетичку реторику, дисквалификацијску аргументацију и перформативност (*idem*: 144). Такође, уочава да се конативна језичка функција у полемичкој рачва у два правца: у оспоравање противника, с једне стране, и завођење читаоца (коме се имплицитно додељује улога судије), с друге. Полемичко сучељавање темељи се на фигурама попут антитезе, оксиморона, парадокса, а када се томе додају и рески хумор, иронија, сарказам, лудичке парафразе и ратничке метафоре, полемика постаје спектакуларан дискурс који читаоцу пружа ужитак који се оцењује и као „облик перверзије” (Ро, према Багић 2021: 144). У анализи коју предочава показује се како полемичари – лингвиста (Ј. Јонке) и књижевник (Р. Маринковић) – бирају различита средства па и жанрове у полемичком окршају: првог одликује озбиљан научни тон и реторичка питања, другог хумор, иронија, сарказам и фикција, први пише приказ и критику, други козерију и полемичку белешку. Багић закључује да се Јонке „затекао у сред арене у којој је његова аргументација оспорена полемичким артизмом који истовремено дисквалифицира противника, одбија расправу и шармира публику” (*idem*: 154). Занимљиво је и како аутор гледа на питање победника полемике: о њему одлучује свако од читалаца, на темељу понуђених ставова, симпатија и личних преференција; поклоници озбиљних расправа у којима све почиње и завршава се с аргументацијом вероватно су ближи првом аутору, а поклоници књижевне имагинације, бриљантног стила, пригодне ироније и „грубог гега” ближи су другом (*idem*). Багић напомиње и да се Јонкеов начин полемисања променио у односу на полемике са лингвистима: према њима се постављао оштрије и одређеније, а „с временом је освијестио да антагонистичка реторика неријетко засјењује предмет спора” (*idem*: 151, фн. 8). Аутор указује и на неке Јонкеове метаполемичке ставове попут оних да се у полемичкој рачун трећих не могу говорити „шале и невјероватне ствари” или да је увек потребно оперисати „с чињеницама у руци”; у њима се Јонке одређује и према полемичкој са Стевановићем: „Досадиле и дојадиле су ми већ ове полемике о књижевном језику које сам по дужности морао водити након Новосадског састанка г. 1954. у различитим публикацијама кад год сам видео да се оштећују права хрватског књижевног језика” (Јонке, *idem*). Коначно, Багић се и овде одређује према аргументацији: аргумент је у полемичкој – напомиње он – „често посве приватна ствар, тј. аргумент може постати све што полемичару помаже да буде у надмоћном положају – цитат, афоризам, стилска фигура, хумор, чак шутња или фалсификат” (*idem*: 154, фн. 10). Полемички дискурс припада „контексту страсти и насиља”, те полемисати, према овом аутору, и значи фалсификовати говор другог (*idem*).

3.4.3. Закључак о прегледу хрватске литературе

Јасно је из овог прегледа да су хрватски аутори посветили доста пажње проучавању критичко-полемичког дискурса. Ту сврставамо синтетичка испитивања Крешимира Багића (из стилистичке перспективе) и појединачна испитивања других аутора (из перспективе анализе дискурса).

3.4.3.1. Багић у књизи *Умијеће оспоравања* бави се књижевном полемиком као жанром, те полемичким стиловима хрватских писаца Матоша и Крлеже. Он сврстава полемику између жучљиве свађе и конструктивног дијалога. Темељна одлика полемике, према различитим дефиницијама од којих аутор полази, јесте – сукоб различитих мишљења, и то обично оштар, агресиван или страствен. Према Багићу, полемика је привид дијалошке ситуације, тј. изигравање дијалога; полемика има структуру дијалога, али не и смисао. Изворе полемике аутор налази у *дијалогу* (као књижевном облику) и *сатири*.

Важно је и Багићево разликовање *полемичког књижевног дела* и *књижевне полемике*.

Основну структуру полемичког дискурса обележава – број два, те полемику аутор види као – сложени текст. Он истиче да је полемика парадоксална коауторска творевина, која се темељи на несагласју. У том контексту аутор користи термин *противтекст* („протутекст”). Багић разликује два основна типа полемике: *проблематски* и *пародијски*. Пресуду у полемичком надметању – како наводи – доноси јавност. Питајући се да ли је полемика уопште жанр, аутор даје различите одговоре у зависности од перспективе посматрања: с обзиром на то да је полемика само привидна, али не и стварна целина, она не припада простору књижевности, односно није један од књижевних жанрова; с друге стране, ако жанр схватамо као прагматички ентитет, онда полемика јесте жанр.

У полемикама књижевника сукоб се неретко претвара у одмеравање двају стилова. Аутор полемику сврстава на руб књижевности, где се састају књижевни стил и изванкњижевна стварност.

Нека од основних жанровских обележја књижевне полемике јесу следећа: јавља се у облику фингираног дијалога, на размеђи књижевности и публицистике; реч *против* јавља се као симболичка ознака сваког полемичког иступа, а уз њу издвајају се још и *полемички субјект* и *полемички цитат*. Притом, полемичку цитатност посматра као *илуминацијску илустрацију*, док полемичка аргументација – према њему – представља *псеудоаргументацију*.

За полемику је потребно троје: полемичар, његов противник и публика, а овај тип дискурса је јаван: полемичар говори против свог противника, али тако да се допадне публици. Полемичари не теже укидању, већ продубљивању разлика. Аутор закључује да су основна обележја полемичког дискурса: *прескриптивност*, *перформативност* и *прагматичност*. Колоквијализација полемичког дискурса отвара врата употреби вулгаризама, тј. ослобађа аутора учтивости карактеристичне за писани дискурс: усмена и свакодневноразговорна фразеологија, те псовке и зајиви у полемикама обезбеђују – непосредност. На лексичком плану, Багић издваја и тзв. *полемичке глаголе* и *полемичка именовања*.

Полазећи од тога да је полемички исказ у основи монолошки, као његов најчешћи композицијски оквир Багић наводи „зрцалну структуру”: полемичар у уводу износи свој став, у средишњем делу текста га афирмише аргументима, да би га у закључку поновио у још заостренијем виду. У одређеним анализама Багић издваја такве целине као што су *полемички увод*, *полемичка разрада* и *полемички закључак*. Полемичар може најавити или закључити полемички текст – афоризмом, тј. *полемичком максимом*.

Изворни текстуални обрасци у полемици, према аутору, јесу дијатриба, памфлет или персифлажа.

Аутор издваја и неколике фигуре у анализама Крлежиног и Матошевог полемичког стила: хиперболу, литоту, каламбур, поенту.

3.4.3.2. Како сматра Бадурин (2008, 2010), полемика као жанр (или дискурсни тип) показала се неподатном уобичајеним класификацијама. Она издваја шест основних полазишта при проучавању полемике: полемика није тематски лимитирана; полемика је јавна; аргументација – поред добро фундираног аргумента важан је и ефектан аргумент; важан је став према полемичару; став према теми –

полемика ће имати смисла само ако се не изгуби из вида шта је основна тема спора; крај полемике – питање победника уопште није небитно. Полемика се каткад толико удаљава од темељних особина научног дискурса да се чини да постаје негацијом тог дискурса. Но, полемичност је једна од инхерентних особина науке уопште, те би критичка преиспитивања туђих ставова и полемисање у науци требало да има важно место. Из тога се може закључити да ова ауторка има начелно позитиван став према научној полемици. Према њеном мишљењу, прихватљиво је сврставање полемике међу публицистичке жанрове. Бадуринa уочава и тзв. *топло-хладну технику* у научним полемикама, коју чине привидно/куртоазно *повлађивање*, а затим *изоштрена критичност*. Коначно, она упућује и на разлику између *експлицитне полемике/полемичности* – јавног сучељавања и *имплицитне полемике/полемичности* – критичког односа спрам појединих учења или теорија, сталног преиспитивања ставова.

3.4.3.3. Бадуринa и Прањковић (2014), бавећи се досадашњим испитивањима дијалога, указују на три типа дијалога: емоционални тип (најекстремнији вид тог типа дијалога је свађа), „радни” дијалог (усмерен више на саму ситуацију него на међусобни однос учесника) и дијалог као културно достигнуће (у ком се говори да би се говорило). Они полазе од Бомовог схватања дијалога, према ком саговорници нешто заједнички чине, тј. заједнички стварају нешто ново, те је главна вредност тако схваћеног дијалога стварање новог значења и нових спознаја. Према том критеријуму може се диференцирати дијалог од дискусије или расправе: док дијалог почиње са слушањем, дискусија (расправа) почиње с говорењем; дијалог представља говорење са неким и усмерен је на спознаје, дискусија је говорење некеме и усмерена је на критике; дијалог је сараднички и ствара идеје, а дискусија је супарничка и ствара сукобе; дијалог подстиче промишљање и настанак нечега новог, а дискусија подстиче брзо мишљење и „закључавање”.

3.4.3.4. У раду у ком се испитује еуфемизација научних рецензија (Палашкић, Иванетић 2014), овај жанр се дефинише као стручна текстна врста, јавни, монолошки текст у ком се описује и вреднује неки научно релевантан допринос. Рецензија је мање формализована у поређењу с другим текстним врстама у науци. Најчешће се разликују *рецензије-извештаји* и *евалуативне рецензије*, а ауторке у свом корпусу уочавају рецензије-извештаје (без икаквих евалуативних елемената), рецензије-извештаје у којима преовладава информација, критичке рецензије у којима преовладава вредновање.

У евалуацијском сегменту овог жанра отвара се могућност за субјективност, а тиме и манипулацију У критичким рецензијама вредновање се јавља у свим деловима текста, док су у остала два типа текстова вредновања чешћа у закључку. Оцена се исказује као информација, као евалуација, као критика садржаја, те као критика форме. У информативним приказима се углавном изриче позитивна глобална оцена. У евалуативним рецензијама ситуација је сложенија, јављају се испреплетана позитивна и негативна вредновања. Такође, могу се срести и стратегије ублажавања, односно порицања критичког потенцијала изнетих примедби. Ауторке закључују да су негативне рецензије сразмерно ретке. Када се ради о критици садржаја, показује се да евалуацији могу бити подвргнути различити аспекти рада. Негативном вредновању подложна је и форма научних радова. Позитивне критике у највећем броју примера односе се на рецензирани текст у целини, док се негативне критике обично односе на поједине аспекте текста. Глобална негативна критика је ретка, нарочито у мањим научним заједницама. Због сложених односа у научној заједници прибегава се еуфемизацији негативних оцена, па поред бројних лексичких средстава конфликтни набој критике ублажава се различитим евалуативним стереотипима и стратегијама.

3.4.3.5. Испитујући аргументацију у полемици, Бадуринa и Палашкић (2016) приступају полемици као дискурсног типу: она је обележена више односом међу учесницима него самим предметом спора, при чему се *непомирљивост* заузетих позиција сукобљених страна истиче као *differentia specifica* полемичког дискурса, а *борбеност* као инхерентно дистинктивно обележје полемике. Полемички дијалог је – према ауторкама – негација дијалога (то је дијалог коме крајњи циљ није мењати свет, већ га – освојити), а полемика се својом субјективношћу, експресивношћу и емоционалношћу позиционира насупрот традиционално схваћеном научном стилу. Поред рационалне аргументације, важно је и апеловање на

емоције, тј. персуазивност, те аргумент треба да је и уверљив и ефикасан. Аргументацијски поступци отуда су више намењени оповргавању туђе интерпретације, а не нужно потврђивању сопствене. Аргументација у полемичким текстовима – иако научна – сличнија је тзв. свакодневној аргументацији и одступа од строгих правила формалнолоичке аргументације. Ауторке издвајају два типа аргументацијских поступака: *иницијативне* и *реактивне*, а у реактивне убрајају, између осталог, указивање на нелогичност, *reductio ad absurdum*, генерализацију, технику поједностављивања, позивање на мишљење ауторитета или опонента (полемички цитат), поређење, те аргумент *ad hominem*.

3.4.3.6. Према Н. Палашић и Н. Иванетић (2016), емоције у полемичким текстовима пре свега служе *аутопрезентацији* и *презентацији другог*, а важан је ефекат које оне могу имати на реципијента. Полемика је текст о тексту, али и текст о аутору, она припада *асертивним* текстовима (јер се њима настоји исказати како ствари стоје), а делом *експресивним* (који изражавају став према некоме/нечему). Због тога она представља *хибридни тип текста*. Како настаје првенствено због неслагања с неким аутором, у њој не треба очекивати еуфемизме у вредновању, већ оштрији тон, па и директне увреде, што све активира емоционалну димензију језика. Начини манифестовања емоција у полемици јесу следећи: лексемом којом се денотира нека емоција, лексемом којом се конотира нека емоција, модалним изразима, деминутивима, екскламацијама, денотирањем евалуације, а конотирањем емоције, комбинацијом негативно конотираног придева и неутралне именице, комбинацијом више лексема с негативним значењем. *Емоционална обележеност* односи се на вербализације које упућују на ауторову емоцију према неком тексту или аутору тога текста, док је *емотивна обележеност* она којом се код реципијента циљано жели изазвати одређена емоција у односу на текст или на аутора текста. Емоционалност и емотивност полемичким су текстовима иманентне особине.

3.4.3.7. Расправљајући о ауторереференцији у полемици, Палашић и Иванетић (2017) утврђују да полемички текст садржи и „говорење о себи”, експлицитно и имплицитно. Полемичар настоји представити своју позицију тако да она буде у складу са његовим већ постојећим угледом који има у ужој, научној, али и у широј јавности. Полемика је и спој неспојивог – она је додирна тачка конфликта, агресивности, с једне стране, и уљудности, с друге. Аутопрезентација се означава и као *самопромоција*, а у тексту се остварује као *офанзивна*, *дефанзивна*, *протективна* и *асертивна*. У анализираном корпусу полемика најзаступљеније су офанзивна и асертивна самопромоција: прву одликују агресивни поступци стварања властитог „имица” (говор на штету опонента, иронија, беспошtedна критика), а асертивну одликују „технике комплиментирања” и друге позитивне тврдње које стварају слику неагресивне, али компетентне особе. Полемичар упућује на себе: а) експлицитним изјавама о себи и б) изјавама о опоненту. Дакле, полемикама се наглашавају научне, али и – карактерне разлике. Као облик вредносног конфликта, полемика садржи низ исказа који означавају неодобравање: побијање, критику, приговор, пребацивање и сл. За разлику од других научних текстовних врста, аутор је у полемикама наглашено присутан. „Топос скромности” је овде суспендован, отуда што сваки полемичар тежи показати компетентност, информисаност, тј. надмоћ над опонентном.

3.4.3.8. Глигорић (2021) у својој анализи препознаје различите полемичке дискурсне обрасце, као што су идентификација противника, реторичко питање, прихватање противтеза с извргавањем, полемички цитат, полемичка поента и сл. Он полемичку посматра као специфичан тип дијалога, те закључује да је број учесника у полемичком дијалогу неодређен: најмање три (двоје полемичара и јавност), највише п. Како наводи, једини могући крај полемике јесте одустајање једне стране или свих учесника, при чему ниједна страна не пристаје на пораз, него одустајање сматра једином исправном одлуком у одређеној фази расправе.

3.4.3.9. Багић (2021) као главна обележја полемике наводи антитетичку реторику, дисквалификацијску аргументацију и перформативност, те уочава да се конативна језичка функција у полемици рачва у два правца: у оспоравање противника и завођење читаоца (судије). Полемичко

сучељавање темељи се на фигурама попут антитезе, оксиморона, парадокса, а друге фигуре га могу учинити спектакуларним дискурсом (који пружа ужитак готово као „облик перверзије”). О победнику полемике одлучује свако од читалаца, на темељу понуђених ставова, симпатија и личних преференција. Аргумент је у полемици, према Багићу, приватна ствар, то може бити све што полемичару помаже да буде у надмоћном положају – цитат, афоризам, стилска фигура, хумор, ћутање па и фалсификат. Полемички дискурс припада „контексту страсти и насиља”, те полемисати, према овом аутору, и значи фалсификовати говор другог.

3.5. Преглед домаће литературе

У овом поглављу даћемо преглед домаће литературе, у којој се о критичко-полемичком дискурсу говорило из различитих перспектива: књижевнотеоријске, журналистичке, лингвистичке и стилистичке.

3.5.1. Критика и полемика у српској књижевној теорији

У српској филологији у више наврата писало се о књижевној критици и полемици, те ћемо се овде осврнути и на та проучавања, јер би нам могла бити значајна за даље разматрање критике и полемике.

3.5.1.1. Критика се у теорији књижевности посматра као аналитичко-интерпретативни тип текста (Тешић 1982: 113). Како истиче Палавестра (1985: 7), на основу два основна приступа – унутрашњег и спољашњег – издвајају се две функције књижевне критике: *естетска* (књижевна) и *етичка* (друштвена). Сам појам књижевне критике сматра се старијим од ликовне, позоришне, филмске итд. Као једна од значајнијих, у историји проучавања књижевне критике издваја се подела Нортропа Фраја на историјску, моралну, архетипску и реторичку, којој је аутор касније додао и контекстуалну (*idem*: 8). Данас се пак књижевна дела могу проучавати према језичким, семантичким, стилским, текстолошким, структуралним, формалистичким, културолошким, антрополошким, филозофским, моралним, социјалним, историјским, жанровским и другим својим особинама. Теоријске основе такве плуралистичке критике, као отвореног дијалектичког метода, дао је Норман Фридман (*idem*: 9).

Према Палавестри, управо с појавом и развојем критике српска књижевност постаје „европском”, што посредно доста говори о утицају и важности регулативног фактора критике уопште. Зачетак модерне српске књижевне критике везује се за *Славеносербски магазин* Захарије Орфелина из 1768. године, у ком се јављају прикази и осврти на нове књиге, чија је намена била углавном информативна. Ипак, како Палавестра напомиње, у расправама о почецима српске књижевне критике обично се истиче да пре Вука имамо само елементе књижевне критике, док се код Вука критика јавља као жанр; пре Вука имамо комплименте, „Вук даје праве оцене, неувијене, често грубе и неучтиве. Од Вука почиње критика у још једном смислу: критика као оспоравање писца, као негација дела о коме се суди” (Деретић 1979: 16). Вук се, дакле, сматра првим и правим зачетником модерне српске критике (Живковић 1957: 65).

Временом, српска књижевна критика је „прерастала своје посредничке, приказивачке и просветитељске намене и постајала интегрални део националне културе” (Палавестра 1985: 17). У периоду српског романтизма јавља се тзв. *здрава* или *објективна критика*, која се постепено развија у два правца: филолошко-научну и идеолошко-историјску критику. Без обзира на теоријско-методолошки приступ и типолошке разлике, „српска књижевна критика [је] од Вука Карачића до Љубомира Недића и Богдана Поповића била прожета борбом за народни језик”, а „традиција филолошко-историјског позитивизма остала [је] у њој врло јака пуних сто година, чак све до краја [П]рвог светског рата, а у историјској критици и много дуже, заправо до наших дана” (*idem*: 20). Вуково осећање за критику „није било ни скучено ни ограничено”, али „будући да је као критичар био тип самоувереног и фанатичног борца, који се слепо и упорно бори за своју ствар не бирајући ни средства ни речи, и да је као такав управо

он у српској критици први отворио отровну Пандорину кутију критичког монизма – тј. безобзирне и насилничке грубости, искључивости и непристајања на дијалог – Вук и његови следбеници *типолошки* су изменили српску књижевну критику, али је нису духовно обогатили и проширили” (Палавестра 1985: 20–21). Извесна одступања од филолошко-историјског позитивизма показује Лаза Костић, који се залагао за *стваралачку естетичку критику*, какву ће у каснијем периоду развијати и Станислав Винавер.

Крајем XIX века, Павле Поповић, један од најзначајнијих српских критичара, одређује и основне задатке критике: она савесно и брижљиво оцењује књижевну продукцију, објашњава и тумачи књижевне појаве, указује на тежње књижевног развоја, претреса општа питања књижевног стварања, утиче на васпитање укуса читалаца и представља клицу јавног мњења (према Палавестра 1985: 33). И у Речнику књижевних термина (1986) истиче се да критичар самим тим што настоји да неко дело окарактерише он му даје и одређену оцену (в. РКТ: *књижевна критика*).

Како сматра Палавестра, појам књижевне критике крајем XIX и почетком XX века добио је јасније одређење и модерне конотације у српској филологији, пре свега, захваљујући раду водећих критичара епохе модернизма – Павла и Богдана Поповића, Љубомира Недића и Јована Скерлића. Она тада обухвата дневну критику, приказ и рецензију („кратки, сажети, речити и упечатљиви судови о делу, муњевита обавештења и језгровите сугестивне оцене” – Палавестра 1985: 33), затим критичку расправу, преглед, студију и есеј.

С почетка XX века, *историјска критика* П. Поповића постала је најбоље и најпотпуније дефинисана критичка школа српске књижевности, која није искључивала ни *критику укуса* ни *биографску критику*, а „први весник модерних схватања књижевности” била је естетичка књижевна критика Љ. Недића (*idem*: 34–35). Одбацујући све дотадашње типове српске књижевне критике, Недић повлачи оштру границу између метода књижевне критике и историје књижевности. Он установљује и три главна типа критике: *дневну критику*, *аналитичку критику* и *историјску критику*. Б. Поповић критику види као чувара вредности, регулатора књижевних мерила, васпитача укуса. Она не оцењује и не осуђује, већ тумачи. Управо захваљујући Б. Поповићу, појам критике „добио је на тежини и на важности, постао је шири и комплекснији, стручнији и професионалнији” (*idem*: 38). Његов ученик Ј. Скерлић видео је (попут Светозара Марковића) оправданост критике само у њеној друштвеној функцији. Та је критика по карактеру – *практична*, она се огледа у идеологији, има васпитну и предводничку улогу. Према Скерлићу, критика „стоји на средини између науке и уметности, ослања се и на разум и на осећања, па зато и зависи и од чињеница и од укуса” (*idem*: 40). У супротности са владајућим критичким мерилима пак међу писцима временом се развија алтернативна, тзв. *стваралачка критика*, коју ће касније уобличити и дефинисати Скерлићев ученик, Бранко Лазаревић.

3.5.1.2. Занимљива су и одређена разматрања Исидоре Секулић о дневној критици. Та критика је „углавном заснована на приказу и оцени дела” (*idem*: 48), те је ближа неаутентичној критици која је више пресуда него интерпретација, док је аутентична критика увек више интерпретација него пресуда. Разлоге за недостатке дневне критике она види у томе што критичари раде много, брзо и површно и у томе што публика увек тражи „кратку, језгровиту, па макар и нетачну оцену” (*idem*). Стога, мане неаутентичне критике, према њој, јесу површност, бруталност, осиноост; та критика је „охол разрачун”. Како сматра Палавестра, И. Секулић је уочила опасност од злоупотреба критике у некњижевне сврхе, што нам се чини посебно важним закључком, те својеврсним полазиштем и за наше проучавање.

Описујући супротстављање зентиста, дадаиста и протонадреалиста владајућој критици, Палавестра користи лексичке јединице које на интересантан начин показују и стилске одлике таквог критичко-полемичког дискурса: они су Б. Поповића „засули ругањем”, а његовој критичкој теорији нису могли да супротставе ништа сем „поспрдне негације” – у чему се огледају и облици авангардног незадовољства традиционалним рационализмом (*idem*: 49).

Период између два светска рата означио је и крај тзв. златног доба критике, а ново схватање критике развили су – песници. Тада је појам критике изгубио „некадашњу оштрину и прецизност, постао недефинисан и растегљив, чак неодређен, али је изнутра постао књижевно изворнији, независнији и слободнији” (*idem*: 52). Тако С. Винавер пише да критичар „није више жандарм који пази понашају ли се песници према прописима и обзнама старијих нараштаја и укуса старијих нараштаја” (*idem*). Дихотомија између „младих” и „старих”, између књижевно-естетске и друштвено-етичке функције критике обележиће XX век; ту дихотомију коначно ће надвладати плуралистичка концепција књижевности као *текста у контексту* (*idem*: 55).

3.5.1.3. Према Гојку Тешићу (1982), књижевну критику међуратне књижевности одликује естетичка и типолошка разноликост, у њој се јављају многозначни (полифункционални) модели критичких текстова. Тада су „доминантна дистинкција *стари – млади* и међусобни сукоби поново [...] дошли до изражаја, нарочито на плану критике у којој су се манифестовали многи спорови и свађе које су инклинирали памфлетским обрачунима” (Тешић 1982: 113). Како он на другом месту о том периоду истиче: „Полемички и памфлетски дух од 1930. до 1933. године на свим плановима је радикализовао сукобе у књижевности и уметности, што је довело до тога да полемика и памфлет добију на значењу и тежини у превредновању књижевне традиције” (Тешић 1983б: 745). Млади су „у својој рушилачкој пракси критичког мишљења, која се може означити и као ’пародија стваралаштва’” створили модел критике који је био „главни бранилац” новог, а не критика која би вредновала стару уметност. С друге стране, традиционалисте је одликовало „агресивно деловање”, они су „жестоко иступали против сваке новине и авангарде уопште” (Тешић 1982: 113). Овде треба застати на тренутак и дати неколико коментара о томе шта из Тешићевог прегледа посредно сазнајемо о особеностима текстова о којима је реч:

1) Занимљиво је пратити како се о међуратној критици пише кроз метафоре сукоба, рата, које се могу препознати у бројним лексичким спојевима: исп. *рушилачка пракса, главни бранилац, агресивно деловање, жестоко иступали*. То нам понешто – мада индиректно – открива и о прагматичким и стилским одликама тих текстова, о начину излагања.

2) Са жанровског аспекта ваља уочити да су се у критици јављали *спорови, свађе, памфлетски обрачуни*, или *полемичко-памфлетска критика* (чије су одлике парадоксалност, персифлажа, полемичност, памфлетска обојеност и ерудитска заснованост – Тешић 1982: 114). То би у извесном смислу дало потврду мишљењу да је оправдано говорити о критичко-полемичком дискурсу као јединственом, целовитом (тј. да се полемичност јавља у критици и обратно), у оквиру кога се могу уочити и конвергентне и дивергентне појаве: док ове друге иду у смеру раздвајања критичких и полемичких особености, прве теже њиховом синхроним и синкретичном јављању.

Такође, полифункционалност модела критичких текстова сведочи о многострукости, тј. разнородности као главној одлици жанровске поделе књижевне критике.

3) Коначно, на плану стилских средстава критике истиче се пародирање, као врло ефицијентан поступак којим се деконструише супротстављена страна (исп. колокацију *рушилачка пракса*). Говорећи о критици као пародији стваралаштва, аутор се позива на Јана Прокопа, који користи појмовну метафору **ПАРОДИЈА ЈЕ ОТКРИВАЊЕ**: „Као пародија, она разоткрива правила текста, демаскира његове стереотипове, његове тикове. Критика је негатив дела, његово исмевање и карикатура” (према Тешић 1982: 114). И из неких Тешићевих одређења можемо видети да критика значи негацију другог, супротног, што би вероватно претпостављало и одређене језичко-стилске поступке у критичким текстовима (попут негације, одричности, пејорације и сл.): исп. „*онемогућити* новој песничкој школи да институционализује нову уметност” (*idem*: 114) или „*обезвређивање* авангардних тенденција” (*idem*: 136, курзив Н. К.). Такође, говорећи о одређеним одликама критика из тог периода, Тешић уочава и „изразиту полемичност која каткад прераста у памфлет” (*idem*), из чега видимо и хијерархизацију текстовних врста по одређеним њеним (функционално-)стилским одликама, у којој памфлет представља крајњу тачку.

Како закључује Палавестра, појам критике у српској књижевности мењао се не само под утицајем унутрашњег развоја књижевних облика већ и под утицајем опште друштвене и културне климе (*idem*: 56). Занимљиво је како на крају аутор метафорички сумира све задатке којој су критици додељивани и улоге које је критичар имао кроз време:

Критика је у српској књижевности била сапутник, пратилац, паразит и посредник књижевности, саветодавац, учитељ, васпитач писаца; критичар је био лучоноша, тумач, идеолог, судија, проповедник, чувар вредности, духовни вођа, првосвештеник, законодавац, агитатор, борац и слуга револуције, идеолошки надзорник, позорник, па и полицајац мисли (*idem*: 61).

Палавестра разликује и уже и шире значење појма критике: у ужем она означава оно што се из дана у дан пише о књижевној продукцији, а у ширем – сваку мисао о књижевности: дневну критику, оглед, стручно тумачење, расправу или критичку студију.

3.5.1.4. Пишући о одликама дневне критике, Михајло Пантић (1985) истиче да она не представља продубљену духовну активност, не тежи обухватности, али јесте иницијални, неопходни вид бављења литературом. Притом, краткоћа дневне критике може утицати на устројство текста, али није од пресудног значаја за његов квалитет. Ипак, за разматрање овог, како га аутор назива, „под-жанра” неопходно је узети у обзир одлике као што су просторно-временска омеђеност, концепција гласила, природа публике, критичарево искуство, традиција итд. Важном нам се чини ауторова запитаност над формалним разврставањем дневне критике: „Није, на пример, увек јасно, због чега се термини: *осврт*, *приказ*, *рецензија*, *белешка* понекад употребљавају као синоними, а некад изражавају и неке формалне нијансе” (Пантић 1985: 132). Уочава се да термин *дневна критика* некад, између осталог, има и подругљиво, непопуларно значење.

Пантић се осврће и на различите употребе термина *критика* у различитим традицијама: у англосаксонској се мисли на целокупну мисао о књижевности, док се у германској појам критике сужава управо на означавање дневне критике; употреба тог термина на нашим просторима негде је између тих крајности (*idem*: 133). Како овај аутор напомиње, појам критике обухвата читав низ критичких жанрова установљених на другачијим основама од дневне критике: *критичку прозу*, *есеј*, *нацрте*, *анализе*, *студије* и остале, углавном *хибридне* форме. Позивајући се на став Светозара Петровића, Пантић констатује да књижевнокритички текст није резултат научног проучавања, нити резултат систематске мисаоне рефлексије. У књижевној критици укршта се неколико планова (*idem*: 134): *план информативности* (упознавање са делом и аутором), *аналитички план* (опис текста, тумачење природе дела, семантичка анализа итд.), *план систематизације* (међутекстовни односи, „уланчавање” у традицију, место дела у ауторовом опусу) и *аксиолошки план* (изрицање или подразумеваност вредносног суда). Притом, у дневној критици нарочито су доминантни први и последњи план, док су у другим облицима критичке активности доминантни други и трећи. Важно је истаћи да природа критике никада није у домену чисте егзактности, она почива на премисама посебно схваћене интуитивности и „образложене субјективности”, услед чега није ни могуће – као у науци – замислити у критици појам методе која би сваког истраживача довела до истог резултата (*idem*: 135).

Додир критике пак са научним дисциплинама огледа се, према Пантићу (1985: 136), у потрази за одговарајућим језиком: у недостатку свог аутономног језика, она позајмљује елементе и термине из теорије књижевности, психологије, антропологије, социологије итд. Она тако гради посебан говор, успостављајући везу између језика фикције и језика стварности. Циљ критике, дакле, не одгледа се у објективној аргументацији, критичар само „привидно објективира”, образлаже своје утиске о делу.

3.5.1.5. Коначно, у новијим књижевнотеоријским разматрањима дају се и одређења односа критике и метакритике:

Критика би се најупрошћеније, али након толиких теоријских разматрања која су неријетко уносила више збрке него реда у назначену проблематику, можда и најприближније могла одредити као сваки смислен говор о књижевности. Следствено томе, метакритика би означила онај следећи ниво – говор о том говору о књижевности. При томе се, наравно, подразумева да није ријеч о необавезном причању, ћаскању, већ о организованој мисли која може бити исказана усмено или писмено, са свијешћу о томе да таква врста дискурса посједује извјесну (научну) озбиљност и садржи идеју о сопственој сврсисходности (Бајчета 2015: 614).

3.5.1.6. Важном полемиком у историји српске књижевности сматра се полемика Вука и Видаковића: она се састоји од Вукових критика Видаковићевих дела и Видаковићевих одговора. Како бележи Живковић (1957: 58–60), рецензије српских писаца с краја 18. и почетком 19. века одликовале су се изузетно благим тоном, учтивим похвалама и поштовањем аутора о ком се писало. Тек од Вукових рецензија мења се тон: постаје знатно оштрији. Књижевници су пре Вука о самој критици имали лоше мишљење, поистовећујући је са грдњом и личним вређањем (*idem*). Исп. шта о томе каже и П. Поповић (2000: 175–176):

До њене појаве, српски књижевници су писали мирно, пристојно, учтиво, не вређајући никад један другог. Књижевност се сматрала као салон, и писци су се трудили да разговарају као у салону. Они су један другог упућивали само комплименте и учтивости. [...] Доситеј је први завео тај тон. [...] За Доситејем сви су пошли. [...] Држећи се тога тона, наши књижевници нису се међу собом никад свађали. Они су сматрали књижевни посао као светињу, не као средство за разрачунавање. Главно је било радити на просвети, а полемика – то не треба уопште; о грубој свађи ни мислити.

Пре Вука, Доситеј Обрадовић водио је једну полемику: у питању је одговор „часном оцу и брату Серафиму” у чланку *Право реци, на гледај те утеци*, који представља одбрану његовог књижевног рада. Ова се полемика може сматрати првом полемиком „код нас око питања идеја у књижевности, али опет не као књижевна полемика” (Живковић 1957: 60).

Прву рецензију романа *Усамљени јуноша* Вук објављује 1815. године и у њој се махом бави језичким питањима. Прва Вукова критика прилично је умерена, но Видаковић ју је тешко прихватио и одговорио у врло оштром тону (ипак, завршава је врло учтивим речима: *Ја Г. Вука Стефановића љубим као мојега земјака*). Како тек у *Другој рецензији српској* из 1817. године Вук оштро критикује и књижевне квалитете Видаковићевог дела, она се сматра првом књижевном критиком у српској књижевности (занимљив је податак који наводи Живковић (1957: 95) да се Вук језичком критиком књижевних, научних и журналистичких текстова бавио и пре и после тога, док се књижевном критиком није више бавио). У њој, између осталог, Вук хиперболично указује на разлику између мишљења Видаковића и Добровског (на кога се Видаковић позива): *мњеније Г. Добровског је од мњенија Г. Видаковића тако далеко као Беч од Цариграда*). Такође, Вук показује да Видаковић не поштује довољно Добровског (када га неопрезно назива „неки”), кроз читав се текст позивајући на то. Она је јасна и убедљива, а њен тон био је „страшан” (Поповић 2000: 175–176): „То је једна страшна, жестока, беспоштедна критика; никакве милости нема у њој”.¹²² Вук се подсмева, омаловажава, карикира. Јунаке романа Вук назива *магарац, будала, ветрењаст*, за Видаковића каже да „лаже”, да „лупа као путо у лотру”, да је „безобразан”, да „бунца као баба у

¹²² П. Поповић (2000: 178–179) Вукову критику види као једну од оних које уништавају писца: „Вукова критика била је једна од оних које су коначне, које крхају сву каријеру, које убијају; писац и даље животиари, али га више паметни људи не узимају озбиљно. Тако је Леметар уништио Жоржа Онеа. Не само писца, она је, може се рећи, оборила целу школу Видаковићеву. Тако је – само на други начин – Сервантес убио старе амадисовске романе. Тако је Боало својима сатирама на г-ђицу Скидери [...] ’дрско објавио рат једном лажном књижевном роду’ [...]. Тако су најзад, у Немачкој ’Готштед и оштра критика лајпцишких књижевних великана припремили пад и свршетак херојско-галантних романа’ (Милке)”. С овим у вези стоје и ставови Ш. Фелман (1979) или В. Глигорића (1983) о разорном, уништитељском утицају који памфлет има.

болести” (*idem*). Маном Вукове критике обично се сматра то што није указао и на позитивне стране Видаковићевог дела (Живковић 1957: 83). Оштар тон критике посебно је одјекнуо међу српском читалачком публиком ненавикнутом на такав начин писања. Како је међу читаоцима реакција на критику била лоша, Димитрије Давидовић, уредник *Новина србских* одлучио је да не објављује никакве рецензије (*idem*).

Вук је сматрао да циљ критике треба да буде побољшање рада писца, но позната је и његова тврдња из писма упућеног Лукијану Мушицком да ће једног руског писца да „испује горе него Видаковића” (према Живковић 1957: 87). Према П. Поповићу (2000: 235) ово је доказ да је Вук критику сматрао за *псовање* и област личног разрачунавања, док Живковић (1957: 87) сматра да је Вук то рекао „више за облик критике” (оштро критиковање), а не за њен циљ и намену”.

На почетку свог одговора Видаковић за Вуков текст каже да није у питању права критика већ обична *пасквила*, а у једном свом делу Видаковић је описује речима: „Полете листови у новинама све церњи од горега” (према Поповић 2000: 179).

Традиционално се полемика Вука и Видаковића посматра као суочавање супростављених поетика, односно различитих схватања романа (Николић 2007: 477). П. Поповић (2000: 175) за Вукову критику наводи да је „примитивна, али је сва разумна”. Према Николићу (2007: 494), ова полемика представља „рат култура”: „Вук и Видаковић слични су по томе што и један и други од романа очекују да представи морал али су непомирљиво супростављени својим схватањем морала, тако да један другог виде као неморалног проповедника морала.” Занимљив је и закључак да „ни један од њих двојице није био толико супериоран над оним другим, што већ и сама могућност полемике сугерише” (*idem*: 479).

Како неки истраживачи сматрају, ова полемика утицала је и на одређене стилске промене у српској култури: тиме је Вук почео утемељивати полемички и есејистички стил (Милановић 2019: 31).

За полемике прве половине 19. века у литератури се наводи да су то били углавном књижевно-новинарски памфлети (Живковић 1957: 123).

Међу значајнијим полемикама 19. века свакако се издвајају и полемике Јована Стерије Поповића, међу којима су и оне које се тичу језика, попут полемике са илирцима, те са Даничићем. Посебну пажњу њима је посветио Ђорђе Живановић у књизи *Стеријине полемике* (1985). За Стерију се у тој студији каже да је систематичан (*idem*: 59), да се опонентима „подсмева” (Живановић 1985: 34), каткад он „одвраћа оштро, чак преоштро” (*idem*: 46), каткад прелази на „сасвим озбиљан и немилосрдан тон” (*idem*: 79). Стеријин најзначајнији полемички спис јесу *Књижевне забаве*, писане духовито, инвентивно, у којима се аутор поиграва с противником (*idem*: 56). Комедија *Судбина једног разума* завршна је реч у тим полемикама из четрдесетих година XIX века. Посебно је занимљив Живановићев коментар о полемици у том времену: „Ове полемике су нам показале садржајем и карактером својим да је то било веома свађалачко време, чак више него доиста полемичко, јер је у Србији било доста превирања и недовољно чврстих погледа како на политичка, тако и на књижевна и научна питања” (*idem*: 96).

3.5.1.7. Пишући о полемикама Марка Цара, Олга Ступаревић (1988: 83) на самом почетку уопштено о полемици каже:

Полемика је тренутак највеће ангажованости једнога критичара, највеће пречишћености његових ставова. То је тренутак када он, изазван супротним схватањима, излази да пред лицем књижевне јавности објасни своје гледиште, заузме своје становиште. Полемичку, дакле, води неко ко има своје назоре, своје погледе, своје ставове за које се бори, па било да продира са сопственим идејама, било да се опире туђим. Полемичку води неко ко живи у своје време, будан за његове покрете, увучен у његове токове, па било да су то токови новог што долази, било старог што би да остане.

Овај се став може довести у везу и са већ поменутиим закључком неких хрватских аутора да је полемика својеврсна платформа за аутореференцију или аутопрезентацију, па и самопромоцију.

Опет, и овде се избором лексике у опису полемичких текстова открива пуно о природи саме полемике: „Цар одмах устаје у одбрану [...] свога књижевног става” (*idem*: 86); „У овој тачки полемичког усијања јавља се Марко Цар” (*idem*: 88); „На Царевом удару је сад била друга особина Војислављева...” (*idem*: 91); „Беговић је и овакво Царево извињење искористио у својој беспоштедној одбрани-нападу” (*idem*: 103); „Цар се дакле нашао на страни Старих, у борбама Старих и Младих” (*idem*: 104), али и о њеном тону, карактеру: „претеране оштрине и заједљивост у тону” (*idem*), „чинећи Цареву критику још жешћом” (*idem*: 104), „Марко Цар и у овим критикама понавља, увек са новом жестином...” (*idem*: 105).

3.5.2. Језик и стил критика, приказа и рецензија

3.5.2.1. С. Савић (1983) бави се језиком позоришних критика Елија Финција, који је „без сумње најзначајнији српски критичар”. Битне карактеристике новинске критике позоришних представа – наводи ауторка – огледају се у томе што се пише „на брзину”, непосредно после представе, за ограничен новински простор, за најшири круг читалаца, за одређену физиономију новинског листа.

Примењујући етнолингвистички метод анализе текста и дискурса, С. Савић (1983) у анализи уочава да критичар, када почиње да пише одређену критику, „има на уму да читалац већ поседује одређено знање и на основу те процене даје низ нових информација. Претпоставка критичара, међутим, није у сваком појединачном случају прецизна и одговарајућа с обзиром на то да критичар пред собом најчешће има фиктивну публику.” Дакле, критичар неретко подразумева тзв. „позадинско знање” (*background knowledge*) реципијента, мада то није увек оправдано.

С. Савић наводи и да се критике поменутог аутора обично пишу у устаљеној схеми (отварање критике, информације о аутору, сценско решење представе – пре свега, поступак редитеља, а мање о глумцима, костимима и сценографији), што је „изгледа, према схватању критичара, у вези са хијерархијом вредности појединих компонената позоришне представе” (*idem*).

3.5.2.2. Научно-критичке текстове (у новинарству) разматрала је Ј. Јовановић Симић (2013). Како на самом почетку назначавала, „као што су књижевност, уметност, наука – и културна продукција уопште, предмет значајан за живот колектива, тако је значајна и критичка процена њихова као пратилац друштвене рецепције и друштвеног вредновања њихових производа. Циљ је притом да се дође до истине о вредности одређене културно-уметничке појаве, да јој се, на тај начин, одреди право место у друштву.” (Јовановић Симић 2013: 381). Она утврђује да се овај жанр јавља под различитим називима: критика, рецензија, приказ, оцена и сл.

Најчешћи облик књижевне, научне, уметничке итд. критике јесте – *приказ*. Он представља „краћи, чешће критички него само описни напис о неком делу”, који „по правилу може садржавати нешто јаче научне претензије”, због чега се не објављује „само у новинама, већ и у стручним и научним часописима” (*idem*: 381–382). Њега могу писати стручњаци, али често и почетници у науци.

Други тип написа, донекле сличан приказу, јесте – *рецензија*. Она је „шира, студиознија, и са нешто израженијим критичким призвуком од приказа” (*idem*: 382). У теорији новинарства она представља и синоним за критику, посебно ако се пише о ширем тексту или књизи (исп. и Животић 1988: 344).¹²³ Како ауторка назначавала, „ову аналитичко-информативну врсту текста није лако неговати, јер зависи од неколико тешко остварљивих услова”: мора бити актуелна, одн. написана „непосредно по појави приказаног остварења”; затим, мора бити на одговарајућој стручној висини; неопходно је да буде што објективнија и што ближа општој оцени, „која ће се једног дана уобличи у односу на предмет о коме се пише” (Јовановић Симић 2013: 382).

¹²³ Исп. „Рецензија (лат. *’recenseo’* – разгледати, пребројити, размислити, испричати: Чолић 1936/1999), уосталом, значи разматрање, преглед, анализу научног или уметничког дела и његову оцену, а сврха јој је да помогне читаоцу (слушаоцу или гледаоцу) да се боље оријентише” (Јовановић Симић 2013: 382).

Ипак, у вези с овим врстама текстова ауторка уочава и негативне тенденције (*idem*):

У неким текстовима, неретко, доминира површна импресионистичка хвалоспевна критика, без јасног суђења и егзактне оцене дела, – критички приказ готово да не постоји. На пример, ако се говори о некој књизи, велики део простора, по неписаном правилу, посвећује се апсолутно вредносно небитним чињеницама: биографским или библиографским подацима,¹²⁴ или подацима о издавачу. У таквим случајевима формула приказа је иста: нашироко о садржају, преписивање делова из књиге, доста фраза, и на крају похвала. То је заправо обезвредњавање научне или новинске критике. Једноставно, у тзв. *краткој оцени*, а поготово у *рекламној препоруци* уметничког или научног дела не могу се искористити сви вредни подаци.

У науци пак – што нас посебно занима у овом раду – рецензија „означава приказ дела пре штампања, којим истакнуто стваралачко име из одговарајуће области дело препоручује за штампу. То је стручна анализа неке књиге или чланака написана да би аутору указала на места која би требало побољшати. По правилу је рецензент високо стручан и искусан бар колико и аутор чије дело процењује” (*idem*: 382–383).

Ове врсте споменуте су и у синтетичкој студији о функционалним стиловима (у оквиру научног стила), на шта се и овде упућује (исп. Симић, Јовановић 2002: 138):

Приказ и критика по обиму и структури могу бити равни чланку или студији, а по тону слични студији или расправи. У приказу је аутор дужан да да опис приказиваног рада по деловима и у целини, те да изнесе главне научне поставке, ставове и резултате његове. При томе је приказивач слободан, заправо и обавезан, да формулише своју оцену о проблему, о научном поступку и резултатима, и уопште о квалитету приказиваног рада, истраживачких резултата или сл.

Како се из даљег разматрања може ишчитати, начелно би се могле разликовати две врсте приказа: *критички* и *описни* (Јовановић Симић 2013: 383). Притом, први представља „виши и одговорнији вид приказа”.

Проблем се пак може видети у томе што „свака оцена неизбежно у себи садржи и лични став оцењивача”, а то „може бити опасност по коначну оцену о одређеном делу или појави” (*idem*). Стога се објективност и научна оправданост критике виде као значајни проблеми, јер су критичари често склони да свој став формирају „на основу априорног мишљења о аутору, о врсти истраживања, теоријским поставкама школе итд., а не на основу увида у грађу, њен третман, исправност аргументације и др.” (Симић, Јовановић 2002: 138). Но, оцене могу бити подложне преоцењивањима „што диже ниво саме критике или изазива полемике оцењивача” (Јовановић Симић 2013: 383). Због тога је – додаје ауторка – пожељно да се преоцењивање дела врши са одређене временске дистанце, како би се уопштио и што реалнији суд.

Највиши вид критичког приказивања Ј. Јовановић Симић види у – *полемици*. Дакле, хијерархијска организација ових научно-критичких врста могла би се представити градијски: приказ – рецензија – полемика. У полемици се „дискутује о нечијим схватањима са честим, или потпуним супротстављањима одређеном мишљењу. Полемички приказ претпоставља дубоку убеђеност у оно што се заступа и

---

¹²⁴ Другачија је ствар са изношењем таквих података у текстовима који се пишу другим поводом. Исп. „Сасвим је посебне врсте и намене тзв. пригодна критика. У новинарству она настаје кад предмет критике није конкретно књижевно или научно дело, па се уместо информације о делу, његовом квалитету, о естетичким и етичким, или научним вредностима његовим – у форми новинске критике пружа целовита информација о песничком или истраживачком делу у целини. Поводи за овакву врсту критике су обележавања значајних годишњица, или издавање целокупних дела ког аутора. Таква критика је обично пригодна, похвална, али понекад садржи и нова сазнања о аутору или о његовом стваралаштву” (Јовановић Симић 2013: 382, фн. 2).

изванредну способност доказивања сопствених ставова. Он, исто тако, захтева и урођену борбеност онога ко се у овај вид дискурзије упушта” (*idem*: 383).¹²⁵ Ту се представљају и основне одлике таквог дискурса (*idem*: 384):

У полемичком дискурсу присутно је аргументативно противречење, оштар спор и сукоб око неког питања, понекад и страствена расправа у новинама између представника опречних схватања, у којој свако брани своје тезе и критички оповргава тезе противника. Реч је, дакако, о интелектуално-критичком поступку, који би требало да подразумева ’борбу’ стваралачког мишљења. Разуме се да то захтева посебан вербални тон, језик и стил. Поштовање објективних метода може довести до коначног усаглашавања и усвајања опште вредног става, рекреирања методологије, те и до ’победе’ научне истине.

Ипак, рекли бисмо, „победа научне истине” само је идеал, циљ ка коме би требало тежити, ако се држимо основних постулата научне етике и објективности. Међутим, полемичка пракса, чини се, то често демантује, како смо видели у радовима других аутора (Шопенхауера, Даскала, Бадурине, Палашевићеве и др.), а како ћемо видети и у нашем корпусу.

У новинској штампи најчешће се јавља тзв. *критички коментар* – поводом неког уметничког дела или догађаја, или неке нове научне студије (*idem*: 385).

Покушавајући да одреди статус рецензија, ауторка истиче (*idem*, истицање наше):

Рецензије су један од најчешћих облика новинског изражавања у културним рубрикама. *Како су оне мешовите и прелазне врсте по себи, тешко је одредити њихов домицилни функционални стил: научни, то јест, или публицистички.* Права новинска рецензија, међутим, препознаје се заправо по одсуству амбиције да се делу или појави да озбиљна оцена са било којег гледишта. Оне рецензије које смо пронашли у штампи не прелазе оквир простог указивања на оно што се жели представити широкој публици, уз покоју реч похвале (или покуде).

Чињеница да су ове врсте *мешовите или прелазне по себи*, услед чега је тешко прецизно одредити и њихов функционалистички статус, открива нам сву сложеност проблематике. Тачније, у томе налазимо још једну потврду тезе да се о критичко-полемичком дискурсу може говорити искључиво као о дифузној, расплинутој (тј. „fuzzy”) категорији, с непрецизним, нејасним границама међу његовим појавним облицима, тј. жанровима.

Након анализе неколико примера из дневних новина, ауторка закључује (*idem*: 387):

Анализа новинских приказа показала је да они по правилу немају карактер расправе или полемике, а још мање студиозног списа, и углавном се разликују по томе да ли су уз пера публицисте или научника.

а) Свакако треба узети у обзир да су ови текстови, по закону уштеде простора у листовима, веома кратки, а само неки од њих представљају ефицијентан аналитичко-синоптички сажетак дела. Објективност и документованост неких од горе анализираних текстова – приближава ову новинску врсту научној прози.

б) Но, то су у већини случајева краћи написи журналистичког типа намењени дневној штампи, писани популарним тоном, како би лакше стигли до читаоца који треба брзо и у најбитнијим потезима да прихвати оцену или приказ о неком делу.¹²⁶

¹²⁵ Ауторка у напомени подсећа да су се у нашој књижевности прве полемике јавиле у време Вука (*Утуци*), те да се развијају и касније, све до наших дана и познатих полемике Марка Ристића, Душана Матића, Милоша Бандића и других. Она на том месту и упозорава да „губљењем полемике прети опасност од свеопштег сивила, стагнације”, те истиче и да су „позитивне полемике драгоцене [...] и у корист књижевне мисли, али и читалачке публике” (Јовановић Симић 2013: 383, фн. 5).

¹²⁶ Коментаришући први пример, Јовановић Симић (2013: 386) каже: „Сем непотребних ознака испред текста, од којих неке служе за идентификацију књиге према модерним узусима, а друге као понуда књиге, текст је углавном лепо и компетентно

3.5.2.3. Закључак. Новински приказ облик је тзв. практичне критике, тј. најједноставнији облик књижевне или научне критике. Представља често само „суву скицу садржаја”, али и „рекламну белешку”, која због мањег обима није нарочито исцрпна (*idem*).¹²⁷ У закључку Ј. Јовановић Симић поново истиче типолошку/жанровску неодређеност оваквих врста, што се слаже и са нашим размишљањима о прелазности тих жанрова (*idem*, истицање наше):

Ова текстовна врста на једном се крају утапа у критичку расправу, а на другом – у нешто 'литерарније' или 'научније' ћаскање недељног новинарства. Њена права природа јесте у томе да не буде ни један од тих облика. *Новински приказ је увек између: ни сасвим чиста критика, ни сасвим чиста књижевност, ни сасвим чиста наука, редовно спајајући у себи преимућства свих њих.*

На самом крају, она скреће пажњу и на једну негативну појаву у савременој штампи – тзв. *приказиваштво* (*idem*: 388):

Реч је о публицистичкој појави присутној у неким мање значајним новинама, са настојањем да се пошто-пото нешто прикаже па макар и не било уметнички или научно вредно. Критичари су се намножили, сви пишу о поетским и научним књигама, тако да је читаоцу тешко одвојити приказиваштво од вредносне критике. Вредносна критика се не своди на приказиваштво, критичар није новинар-посредник који чини услугу даровитим писцима, а тога има много у штампи. Многи листови имају посебне сталне рубрике резервисане за књижевно-критичку реч. Важно је пренети вредносну критику, заузети став према делу, а не само приказати га, јер квалификовани читалац уме да осети и прихвати вредносну критику.

3.5.3. Критика и полемика у журналистичкој литератури

О овим врстамама пише се и у журналистичкој литератури, која се њима бави, пре свега, сагледавајући појавне облике њихове у дневној и недељној штампи.

3.5.3.1. Д. Славковић (1975: 204–205) говори о новинској рецензији (сврставајући је у групу новинских коментара):

Начин обраде готово је идентичан са начином обраде белешке, коментара или друштвене хронике. Разлика између тих облика изражавања и рецензије била би, дакле, у садржини онога о чему се пише. Веће редакције имају своје људе, специјализоване новинаре као рецензенте, док мање редакције ангажују позната имена за писање рецензија (мада то чине и велике редакције, узимајући понекад само изузетно позната имена). Рецензија, међутим, не спада у категорију типичних, чистих, новинарских жанрова, управо зато што не говори о непосредним чињеницима живота, већ о научно-уметничким делима која, углавном, нису на 'конвејеру' свакидашњице и од којих, директно, 'оопилливо', не зависегибања у друштву, богатство или глад, слобода или диктатура, мир или рат у свету у коме живимо (мада, истини за вољу, посредан утицај је и те како велики).

Како критички коментар може брзо уследити након објављеног дела и, самим тим, брзо и утицати на јавно мњење, „новинска критика постала је за уметнике важнија, често пресуднија од оног споријег, темељитијег и, најчешће, коначног утврђивања вредности уметности које спада у домен научних анализа

написан.” Ипак, фактографске податке о наслову, аутору, издавачу, врсти повеза, па и цени (у новинском приказу) многи реципијенти неће наћи непотребним, већ напротив, често корисним и информативним.

¹²⁷ Ауторка новински приказ и критички вреднује, исп. „Чак се може рећи да има и комерцијалну вредност: оријентише нас на савременом тржишту књиге, скрећући нашу пажњу на 'најбољу нуђену робу'. Од праве критичке расправе, међутим, очекујемо много више – сврхисходност и склад, факторе нормативне стилистике” (Јовановић Симић 2013: 387).

и синтеза. Ефекти покуда и похвала у штампи неретко су одређивали даљу судбину дела и аутора, те се створила извесна готово ритуална навика ишчекивања рецензије” (СН 1998: 111).

3.5.3.2. Р. Животић (1993: 161–212) указује на „лабилност” термина *новинска критика*, подразумевајући под њим критику научних или уметничких дела која је објављена у новинама, најчешће у форми приказа. Према овом аутору, она је површна, заснована на утисцима, више информативна, а због ограничености простора и неопходног брзог реаговања, она не може да пружи увек поуздан суд. Такође, новинска критика је и само део критике уопште, битног средства демократске јавности којим се формира и јавно мњење, мишљење и укус публике. Она се – сматра Животић – мора чувати од двеју крајности: од тога да не склизне у комерцијализацију (и рекламерство), с једне стране, али и од тога да делује деморалишуће и деструктивно, с друге. Такође, она тежи да буде критичко-интерпретативна и аналитичка. Коначно, и Животић указује на актуелност критике као на њену битну особину.

Једна од њених битних карактеристика јесте и – етичност, која подразумева истинито и објективно информисање. У огрешење о етичност спадају подједнако како некритичко преузимање туђих речи, „робовање ауторитетима и кад нису у праву”, тако и критика препуна хвале, „чиста апологетика” (*idem*: 164). У вези са питањем етике, аутор издваја и један тип обмане у новинској критици: када критичар суди уопштено, без аргумената, „фразирањем”; такве критике назива *незамерајућим*. Стога, критичар мора бити конкретан и мора се позивати на дело. Но, кад има одређене резерве – како сматра овај аутор – критичар своје ставове не исказује децидно, већ се оградајује користећи модалне изразе (*по мом мишљењу, према првим непровереним подацима, чини се, на први поглед, могло би се претпоставити...*).

Овде се даје и условна подела на научну, литерарну или књижевну, позоришну, филмску, ликовну и музичку критику, чиме се пак не исцрпљују сви садржаји (архитектура, на пример, и др.). У њој се могу обрађивати и културолошке, политиколошке и др. шире теме. Друга врста поделе јесте према форми у којој се критика јавља. Ту аутор издваја приказ (рецензију) као најчешћу, док као ретке облике (који се „чак и не сматрају увек за праву критику” – *idem*: 167) помиње кроки-есеј¹²⁸, анотацију и хронику.¹²⁹ Блиске критици, према аутору, јесу расправа и полемика.

У анализи појединачних критика, аутор на плану лексичке грађе издваја архаизме, интернационализме и неологизме, а негативно вреднује варваризме и стручне изразе (из перспективе нормативне стилистике), исп. на једном месту поводом филмске критике Б. Тирнанића: „Професионализми такође нису употребљени с осећајем за меру. Око 23% варваризама (132 од 531 речи) озбиљно угрожава разумљивост текста, а има реченица и са 29% неразумљивих речи”¹³⁰ (Животић 1993: 181). Аутор истом критичару на синтаксичком плану замера предугу, отегнуту, „мамутску” реченицу (*idem*: 182), док писцу једне књижевне критике замера опширност у изражавању, употребу плеоназама и синонима. На фигуративном плану он у критици издваја таутологије, понављања, епитете, метафоре, метонимије, поређења, персонификације итд.

Животић (1993: 208–212) пише и о полемици као новинском жанру. Он истиче њену дневну актуелност и у томе види разлог што се полемике ретко објављују у виду књиге. Но, када се појаве у тој форми, оне више имају историјски карактер и представљају документ времена, или су пак – како аутор сматра – важне по методолошким, стилским и др. особинама. Под *принципијелном* полемиком Животић

---

¹²⁸ *Кроки* (фр. *croquis*) означава скицу или нацрт, а *кроки-есеј* јесте врста новинске критике која не обавезује на детаље и целовите судове, представља тренутно реаговање на објављено дело, садржи импресије исказане концизно и језгровиту информацију, у складу са „потребама савремене и брзе комуникације” (Животић 1993: 172).

¹²⁹ Иако се критички судови о неком делу могу исказати и у интервјуу, те појавити у форми белешке, осврта, фељтона, козерије и сл., ти се облици не сматрају облицима новинске критике, јер је исказивање суда у њима узредно а не доминантно (Животић 1993: 167). Такође, за разлику од новинске књижевне критике, студиозна књижевна критика располаже сложенијим врстама жанрова, као што су студија, есеј, оглед, монографија, студијски чланак и сл. (*idem*: 168).

¹³⁰ Није сасвим јасно како је аутор дошао до овог податка, које су то реченице и на основу ког критеријума је донео суд о неразумљивости сем властитог језичког осећања.

подразумева ону која се, расправљајући о важним стварима, служи аргументацијом. Ипак, сем изношења истине, из перспективе реципијента важно је још нешто – одређени стил (*idem*: 208):

Читаоци с правом очекују темпераментну расправу, жив стил, речитост полемичара, духовита закључивања или дисквалификације противника, борбеност. Коректан однос полемичара подразумева и њихово грађанско и научно поштење, и уважавање противника са супротним погрешним мишљењем, а не увредљив тон, ниподаштавајући и сл. Да би се истина утврдила – чињенице треба поступно наводити, примењивати логичке законе мишљења и изражавања и посебну методологију доказивања. Доказивање је очигледније ако је реч о конкретним чињеницама, ако није на нивоу апстрактног мишљења, па је зато „конкретност” битан услов успешне полемике.

Говорећи о објективности и субјективности у полемици, Животић износи и занимљива запажања о тону полемике код нас (*idem*: 208–209):

У полемици се настоји да створи утисак о објективном утврђивању истине. Зато наглашен субјективни тон, лична пристрасност, управо штете тој „објективности”. Полемичари и наступају у име истине, у име друштва и не спуштају се на „личне увреде” (на жалост, неки се овог правила не придржавају). А то што се код нас полемика зачала управо с увредама, грдњама и псовкама, мада је било речи о битним научним истинама (полемика Вука Стефановића Караџића и Милоша Светића о питањима језика и писма, на пример), израз је нашег бурног темперамента и склоности ка препирци. Од свог настанка до данас, мада је култивисана у значајној мери, ипак је задржала традиционалну жустрину.

Стога, у овом раду испитаћемо, између осталог, и хипотезу према којој се полемика од времена Вука значајно култивисала.

Аутор указује на разноврсност тема у полемици, услед чега се, заједно са различитим намерама и способностима полемичара – „могу очекивати и софистички поступци закључивања” (*idem*: 209). Кључним нам се у овом разматрању чини ауторово мишљење о односу полемике према критици: „Пошто се полемиком утврђује истина, а у суштини су два супротна методолошка поступка: тврђење и побијање – полемика је сродна научној и естетичкој критици, али се са њоме не може, због специфичности других поступака, поистоветити” (*idem*).

Животић сматра да је у овом жанру неопходан и „осећај за меру”, како се полемика не би, и због читалаца, продужавала унедоглед. Као неке од негативних појава у полемици он истиче одговарање на постављена питања изврдавањем: проширивањем или заменом теза, избегавањем истине, позивањем на чињенице које нису у корелацији с постављеним питањем.

Конечно, након кратке анализе једног примера новинске полемике, аутор закључује да се и у полемици може манипулисати, што је супротан смисао полемике: то је злоупотреба јавне речи, таквом полемиком се не утврђује истина (што је, према Животићу, „врховни критериј критике”), те она „нема карактер критике (више је забавног карактера, подсећа на ћаскање, на невезани дијалог [...])” (*idem*: 212).¹³¹

3.5.4. Вуков полемички стил

Као и много где другде, и у полемици се Вук често доживљава као утемељивач. Тако Б. Тошовић (1988: 13) наводи: „Вук [је] утемељио полемичку на нашим културним просторима. То наравно не значи

¹³¹ У вези са критиком и полемиком, на крају разматрања, аутор указује и на – аутокритику или самокритику, истичући да „право на признавање и исправљање грешке [...] треба да буде пракса у сталном критичком преиспитивању” (Животић 1993: 212).

да и прије њега није било полемика – значи то да Вук чини прекретницу, чини одлучујући корак у заснивању таквог начина комуницирања. У дијалогу какав је полемика он је био толико самосвојан, оригиналан, надахнут, дубокомисаон, логичан и поучан да се може говорити о посебном стилу полемике – вуковском.”

У свом раду *Стил полемике Вука Караџића* Тошовић (1988: 13–14) даје и дефиницију полемике и услове њеног настанка:

Полемика је конфронтација двају мишљења, сукоб погледа, ставова, позиција. Полемика је реакција текста на текст, тачније, то је ланчана реакција – текст А изазива појаву текста Б, текст Б изазива појаву текста В и тако редом. Да би полемика настала, мора бити задовољен важан услов: да постоји импулс за њено изазивање, што значи да се текст полемике наслања на неки претекст. Ова врста језичке комуникације настаје у троуглу: полемичар – читалац – полемичар. Тај однос не мора да одражава схему: иницијатор полемике – читалац – настављач полемике, већ може да подразумеијева схему: аутор неполемичког текста – читалац – аутор полемичког текста. Полемика, дакле, настаје на два начина: а) појавом текста који није усмјерен ни против кога, ни против чега, али ипак нечим изазива реакцију, б) појавом текста који је експлицитно полемичан.

С првим делом овог навода се слажемо, нарочито у ставу да се ради о ланчаној реакцији. Ипак, није нам у потпуности јасно на шта се у последњем исказу мисли под „текстом који није усмјерен ни против кога, ни против чега, али ипак нечим изазива реакцију”. Чини се да се то може разумети на два начина. Ако под тим аутор мисли на прототекст (или претекст) – то не можемо у потпуности прихватити. Прототекст може бити само повод за настанак полемике, не и део полемике. Ако, с друге стране, под текстом који „ипак нечим изазива реакцију” аутор мисли на текст који макар у једном делу износи неслагање са ставовима изнетим у другом тексту (дакле, има какав критички или полемички сегмент) – те самим тим није прототекст – онда се са тиме можемо сложити. Дакле, полемика може отпочети полемичким текстом (који је одговор на неки прототекст или на неку друштвену појаву, догађај и сл.) или пак текстом који по својој основној функцији није полемички (који је у већем свом делу, на пример, истраживачки, теоријски или сл.), али који садржи један сегмент (макар и мали) који критикује нечије ставове или полемише са њима. Такође, из овога се може закључити да је полемика увек двосмерна комуникација.

Према Тошовићу, од два начина настанка полемике (која он помиње) зависи и улога полемичара – „ако се ради о првом случају, он ће бити иницијатор полемике, ако се ради о другом случају, он ће бити настављач полемике”, док је читалац „оријентир”, односно „непристрасни судија” (*idem*: 14).

Тошовић сматра да је информација у полемици често мање намењена другом полемичару, већ много више самом читаоцу. Посматрајући полемику као процес генерисања текстова, аутор истиче да је у питању отворен информацијски процес, тј. жанр који „не ствара принципијалне препреке које воде завршетку полемике” (*idem*): „Информацијски процес се затвара тек онда када један од полемичара осјети потребу да га заврши или када страна која не учествује у полемици (редакција, уредништво и сл.) одлучи да прекине полемику. Иначе, полемика не би имала краја.”

С овим се можемо у потпуности сложити и закључити да се полемика отуда може термилошки означити као – *отворени жанр*. Да је ово тачно, потврђује и чињеница да се у полемику могу укључити и други аутори, као и да се нека полемика након извесног времена може и оживети, обновити.

У наставку аутор проговара о стилу полемике (*idem*):

Пошто се ради о сукобу, о конфронтацији, о побијању и демантовању, о раскринкавању и осуђивању, о омаловажавању и клеветању, пошто су готово неминовни изливи емоција и страсти, полемика, разумљиво, не може бити стилски блиједа, равна, једнолична. За њу се мора тражити најјача ријеч, најубитачнији израз, најупечатљивија форма – у противном снага јој се затупљује. Карактером односа између полемичара,

оријентацијом на читаоца, субјективном објективизацијом и објективном субјективизацијом, моралном и психичком тензијом полемика, хтјела то или не, долази у позицију да мора бити мисаоно снажна, стилски рељефна и маркантна. У стилу полемике релевантни су сљедећи аспекти: парадигматика и синтагматика полемике, полемичка средства и полемички поступци.

Полемика је отуда, по Тошовићу, „заоштрени вид језичке комуникације” (*idem*). Као један од поступака он помиње и често „замагљивање суштинских питања”, „напуштање основног колосијека и прелазак на споредни”.

У Вуковом полемичком изражавању није било дипломатије, отворено је говорио шта је мислио, те би се његова беспштедна критика каткад завршавала и тешком речју (исп. „понекад је доводила до правих увреда” – *idem*: 15), али умео је бити и праведан и да призна кад је опонент у праву.

Анализирајући стил Вукових полемика, Тошовић уочава да је „једно од најчешћих и најубитачнијих средстава” његових – иронија. Аутор издваја и различите функције ироније. Вук се нарочито користио антифразом за исмевање противникових ставова, попут „Благо мајци, која га је тако паметна родила!” (Вук, према Тошовић 1988: 15).

Ако противника жели да унизи и извргне руглу, Вук посеже за јетком, заједљивом поругом – сарказмом (Тошовић га назива и „највишим степеном ироније” – *idem*). Каткад се користи и астеизмом – за Тошовића је то иронија на сопствени рачун, на пример: „Штета је што сам ја овако немиран и свадљивац, а ти тако миран човек...” (Вук, према Тошовић 1988:16). У Вуковој иронији, према аутору, најприсутнија је поруга, уз прекор и поуку. Понекад се њоме полемика ефектно завршава: „Ако се Г. Светићу учини и за сад мало одговора, а он нека га прими само као: *Чалабрчак док пристије ручак*” (Вук, према Тошовић 1988: 16).

Поред ироније, као једно од Вукових средстава, Тошовић истиче и сликовитост, под јаким утицајем народног живота и народног начина изражавања. Ту полази од надограђивања туђих метафора (нпр. кад дебело јер представља као пети точак у колима који тандрче). На сликовитости Б. Тошовић (1999: 18) показује „колико је Вук имао брз и изоштрени полемички рефлекс, колико је знао да запази потребан детаљ и колико је противничко залијетање и неопрезност немилосрдно кажњавао”.

Једно од његових полемичких средстава свакако јесте и народна пословица:

Краткоћом, лаконичношћу, језгровитошћу, логичком заокруженошћу, сликовитошћу пословице и изреке представљају опробано и незамјењиво полемичко оружје. Вук је, као што знамо, сакупљао пословице и изреке, био је њима опседнут, па је разумљиво да готово ниједна његова полемика није могла проћи без тих производа народне мудрости. Међутим, он их обично не даје у „сировом” стању – он их осмишљава, парафразира: тада се с једне стране налази изворни облик, а с друге стране његов додатак. У том свјесно створеном паралелизму на општу, универзалну мудрост наслања се закључак који се односи на конкретан случај (Тошовић 1988: 18).

Вук често користи пословице као почетни или завршни аргумент. Такође, служио се и крилатицама, којима каткад завршава полемику, на пример: „*Si tacuisses, phylosophus manisses*” (‘Да си ћутао, остао би филозоф’) – *idem*: 19. Занимљиво је пратити како се још од Вука употребљавају тзв. *полемичке максиме*, о којима у вези са стилем Матошевих и Крлежених полемика пише Багић (1999: 160, 172). Тошовић тако наводи (*idem*): „Поред народне мудрости и мудрости из књига, Вук у полемику уводи и своју сопствену мудрост: многе његове мисли су афористичне, многа су његова размишљања праве мале досјетке, много тога што је рекао се може да се узме као универзално правило. Вук је био мудар и паметан човек – у полемици то много значи.”

Такође, он „избегава еуфемизме”, те се за његову полемику не може рећи да је то „разговор у рукавицама”: користи оштре речи, речи с јаком конотацијом (Тошовић 1988: 19). С друге стране, на многим местима он користи тон који је „смирени, уљудан, коректан”, где се види како деликатно приступа

полемици – примере за то Тошовић налази у Вуковим формулацијама којима тражи допуштење од саговорника, исп. „Нека нам допусти Г. Живковић, да и ми речемо неколико ријечи о његовим примјечанијама” (Вук, према Тошовић 1988: 20, фн. 1).

Овде ће нам бити интересантан за разматрање и један пример којим, како Тошовић сматра, Вук сам констатује да не зна водити полемику (*idem*): „Ја бих рад Г. Добрићу тако учтиво на ове погледе одговорити, као и он што је писао, не вријеђајући ничију част, нити кога кривећи; али ево невоље, што му морам казати, да ови његови погледи нимало мени нијесу по вољи! И тако морам чест његову вријеђати и кривити га.”

У полемици су, наиме, честа опомињања, тзв. метатекстуалне напомене (или метаполемичке), којима један аутор указује другом на то да његов тон није одмерен, прикладан, уљудан, којима се указује на претеривања, на излагање из оквира научне полемике. Обично се ради о напоменама из којих се ишчитава како би заправо требало писати полемику, тј. које се тичу својеврсне жанровске норме. То на извештан начин видимо и у овом примеру. Дакле, такве метатекстуалне напомене, какве налазимо у великом броју каснијих полемика, јављају се већ код Вука, исп. још један пример: „Истина је да је у књижевном преписању опште правило учтивост, али је највећа грубост кад човек лаже, и кад говори оно што није упутно” (Вук, према Тошовић 1988: 20).

Отуда, може се рећи да је део полемичке праксе, још од Вука (а вероватно и раније), да се указује на оно што би требало да буде полемичка норма. О тону полемике тако и Тошовић (1988: 21) на једном месту пише:

На питање да ли је заиста тако требало водити полемику, да ли је свађалачки тон долазио и од балканског менталитета учесника у полемици (како неки сматрају), или је то резултат тога што спор такве врсте није постојао код нас нити је био довољно познат па се у потрагама за одговарајућим изразом одлазило у крајност – на такво питање тешко је дати једнозначан одговор. Уосталом, јака и увредљива ријеч остаје елемент полемике све до данас.

Из овога би се дало закључити да је у нашим приликама доминантан облик полемике – према Даскаловој трихотомији – управо *спор*.

Сви разлози које Тошовић наводи могу се уважити, а томе се може додати и степен развијености одређене културе (а тиме и научне комуникације). Када је научна полемика у питању, сматрамо да се основни разлог мора тражити и у томе што она представља врсту прелазног, мешовитог жанра. То је једно од основних полазишта и у овом раду, те ћемо ову тезу у анализи покушати више да испитамо. Наиме, прототипични облик научне комуникације мора се тражити у истраживачким радовима (чланцима, студијама, монографијама и сл.), док полемика као жанр гравитира ка рубним подручјима науке, она стоји – како смо претпоставили поводом Багићевих ставова (в. континуум научнополемичког дискурса у т. 3.5.1.) на прелазу између науке и публицистике. Самим тим, она поприма особине других облика или жанрова критичко-полемичког дискурса с истог континуума, и то пре свега оних базичних, примарних, који долазе и из реда разговорног, колоквијалног језика, попут свађе, препирке, усмене расправе и сл. Дакле, управо се у полемици види како разговорни језик утиче на језик науке. То се, рецимо, може видети у примерима усмених научних дискусија на конференцијама, посебно међу научницима који се међусобно познају (употреба другог лица у обраћању, оштрије речи и сл.). То је, дакле, својеврстан спој неспојивог: тежње ка објективности у науци и лични, субјективан тон који има расправа;¹³² формални, одмерен стил на једној страни, и неформални, на другој. Слично се некад и о критици пише као о прелазном, мешовитом жанру (исп. Јовановић Симић 2013).

---

¹³² Исп. и код Тошовића горе кад каже да се полемика одликује „субјективном објективизацијом и објективном субјективизацијом” (Тошовић 1988: 14).

Једно од упечатљивих средстава у полемици јесте и – каламбур (игра речи), који се користи зарад постизања комичних ефеката, а заснива се најчешће на полисемији, хомонимији или паронимији (Тошовић 1988: 21): Вук се најрадије поиграва с презименом или псеудонимом свог противника, користи се различитим врстама преименовања, тј. тзв. *полемичким именованима* (термин према Багић 1999: 171–172).

Мада се у већини својих полемика не обраћа директно противницима, у полемици са Ј. Ранитовићем редовно користи вокатив, „али тако да се мијеша фамилијарност и ироничност па се ствара својеврстан контраст” (*idem*: 22); каткад се индиректно обраћа и читаоцу, као ономе ко треба да донесе коначан суд о томе ко је у праву у том спору. Ово се, рекли бисмо, данас у научној полемици не јавља толико често – но то тек треба установити у анализи.

Вук на различите начине исказује своје „ја”: каткад у првом лицу једнине, негде кроз ауторско „ми” („ми” из скромности), а понегде и помоћу оба, и то на блиском растојању (*idem*: 23).

Тошовић (1988: 23–24) издваја у Вуковим полемичким текстовима и узвичне речнице, здружене с иронијом, те реторска питања.

Говорећи о Вуковим композиционим техникама, аутор примећује да он има осећај за целину, склад и хармоничан однос међу деловима; прелази су му благи, а један од „најсложенијих композиционих проблема – како дати противничково мишљење и како довести у везу туђе и своје” Вук решава системом тачака: прво представља противников став, затим свој, и тако редом (*idem*: 24). Неке од композиционих специфичности његових су у томе што неке полемике почиње без увода или само кратким уводом, уводи предах у полемику¹³³, структурира полемику у форми дијалога, речницу гради на контрасту, користи се свесним прећуткивањем (недореченошћу) – чиме ствара отворену композицију (посебно ефектно на крају полемике), прелази на контрааргументацију након графичких симбола (нпр. тачка и црта), иронично напушта контрааргументацију (исп. „Но да се оканимо таки простака”) – *idem*: 24–25. Посебно бисмо овде издвојили то што Тошовић у вези са Вуковим композиционим техникама уводи појам *полемичке заграде* – „у којима се износи сопствени став (готово увијек ироничан) у току навођења противникове аргументације” (*idem*: 25).

Аутор на крају закључује да је Вук „имао изграђену тактику и стратегију вођења полемичког рата” (*idem*). С тим у вези, он помиње и две, условно речено, врсте полемика: *пријатељску* и *раскринкавајућу*, примећујући да се Вук редовно одлучивао за другу: у њој показује немоћ противника, подрива његов углед и ауторитет. Његова је полемика имала принципијелан, а не формалан карактер. Тежио је да полемише из офанзивне позиције: „да се мање брани, а више напада”. Тошовић у Вуковим размишљањима види и пример како треба водити полемику (*idem*: 26):

Вук је имао свој стил наступа – на свој начин је почињао, настављао и завршавао спор. У том наступу све је било подређено основном циљу – да се побије туђи и да се одбрани сопствени став. Зато се Вук, као прави и искусни полемичар, концентрише на аргументацију и доказивање. У заоштреним дискусијама он је употребљавао сва полемичка средства, али је у том арсеналу најупечатљивије било оно што се може назвати душом полемике – иронија. Примјењујући је Вук није био нимало благ и безазлен. Противника је често желео да исмије, да му се наруга, да га прикаже у негативном свјетлу. Вукова ријеч била је оштра, прецизна, а стил рељефан и сликовит.

Занимљива је и Тошовићева опаска о томе да се права слика о полемици, њеној јачини, њеном значају, евентуалном преимућству или победи једног од аутора у њој итд. може стећи тек након анализе полемичких текстова обеју страна, а то се ретко кад чини:

---

¹³³ Исп. „Већ е пола посла готово. Сањ овде мало да се одморимо па о азбуци *Фра Матие* да почнемо на ново” (Вук, према Тошовић 1988: 24).

[У] проучавању полемика понекад се одлази у крајност – онај полемичар који се изабере за истраживање, а он је готово увијек побједник (или се бар тако сматра) или је неки јубиларац, свјесно се или несвјесно глорификује, а побијеђени, боље речено, опонент, своди на „маково зрно”, тачније потпуно се занемарује и искључује из анализе. Противничка страна тада постаје црно на бази којег треба да се добије бијело. У читаочевим очима она изгледа слаба, јадна, немоћна – а није баш увијек тако. Понекад се толико иде у слављење побједника да се добија утисак као да је опонент малоумник. У полемици, поготово ако је аргументована, жестока и дуга, тешко да тако може бити (Тошовић 1988: 26).

Отуда, Тошовић закључује да би било погрешно рећи да се Вук у својим полемикама поиграва с противницима као са децом: напротив, већина његових противника били су снажни и жилави (Тошовић 1988: 26): „И доста од оног што смо истакли у Вуковом изразу може се наћи код супарничке стране – она је такође употребљавала маркантне метафоре, мудре пословице, јака иронична средства итд.”

В. Половина (1987: 200) уочава да се Вук у својим полемичким текстовима „највише само брани”, јер је он писао само две рецензије на туђа дела, док остали текстови представљају одговоре. Притом, његови су текстови, како се констатује, за трећину дужи од текстова оних са којима полемисе.

Пасуси у Вуковим полемичким списима најчешће имају двојну структуру (и нешто мање, тројну), што се повезује с контрастно-референцијалном основом полемике, али и општим принципом дихотомије (*idem*: 201).

Када се говори о текстним чиновима у Вуковој полемици, истиче се да су то комплексни чиновни аргументовања и уверавања, у чији састав најчешће улазе мањи текстни чиновни, попут тврдње (106), у оквиру које се јавља контратврдња (64 пута), затим казивања (54) и приче (22), у функцији доказивања, док су остали разноврсни и ређе се јављају: сугерисање, потцењивање, погрда, чуђење, поука, приговор, сагласност, изазивање, молба (*idem*).

Интерогативни искази јављају се у више од трећине пасуса у Вуковим полемикама и за њих се наводи да имају „претежно усмеравајуће аргументативну вредност”, а на многим местима служе као потврда пресупозиције упитне реченице (*idem*: 202). Интерогације се на крају пасуса користе – како ауторка наводи – за довршавање чина уверавања и чина аргументације, стварају обавезу полемичару да одговори на њих и утичу на расположење реципијента. Често се јављају и екскламације: у 50% случајева јављају се иза упитних исказа или као уметнуте реченице у оквиру чина доказивања. Такође, у тим текстовима има доста и кондиционалних исказа, употребљених у разним функцијама: за ублажавање тврдње или прекора, као део Вукових премиса или за указивање на контрадикције његових опонената. У оквиру убеђивања и уверавања јављају се и императивне реченице. Коначно, јављају се и контрастни и компаративни искази, који припадају асертивним текстним чиновима, чести у Вуковој полемици.

Као једну од изразитих особина ових текстова Половина (1987: 203) истиче – дијалогичност (у то улазе цитати дијалошког типа, анегдоте, вицеди и сл.).

Ауторка издваја и разне форме и функције метафоре код Вука, за које каже да су сељачко-занатлијског и етнографско-социјалног карактера, те да су оне чешће у улози хиперболе и градиције него литоте, одн. да се јављају у функцији стварања доказа, ироније и сарказма (*idem*: 204).

Притом, Вуков чин аргументације квантитетски је „одмерен”: најчешће са по два или три аргумента, а по врсти у његову аргументацију спадају пре свега *правила* и примери, *модел* (кад наводи праксу код других народа) и *логичко-рационалне операције*.

У Вуковој полемици јављају се и ритуалне идентификације саговорника „убичајене у тадашњем, а и данашњем научно-полемичком општењу”: како наводи Половина, у 259 пасуса он се саговорницима или публици обратио 404 пута, што показује да се сразмерно често обраћа реципијентима (*idem*: 204–205). Међутим, ауторка овде не разликује именовање опонента и обраћање, што нам се не чини оправданим:

Вук је и публику и опоненте најчешће именовао, помињао (дакле, у 3. лицу), изузев у једном спису, где се директно обраћа опоненту, у другом лицу. Именовање опонента најчешће се јавља у вези са појавом нове теме или подтеме, те оно има – како Половина закључује – фатичку и композициону функцију. Такође, јавља се и због одржавања пажње читаоцима, а и у оквиру чинова аргумендовања и убеђивања. У чиновима чуђења и ругања, Вук се често користи надимцима које даје својим опонентима (исп. *Куцкало*, *Штипаловић*, *Светилник* и сл.). Најчешће именује онога ко га је први напао (с одређеном дистанцом: прво у форми *господин* + *презиме*, касније само *Г.* + *прво слово презимена*, а каткад апелативима *министар*, *секретар*, *рецензент* и сл.), а на другом месту по учесталости јавља се именовање публике (опет у трећем лицу: *читатељи*, *сваки читатељ*, *народ*; *Србљи*, *Ерцеговци*, *Сремци* и сл.). Занимљиво је да и о себи он говори с одређеном дистанцом, користећи *ми* „по правилима скромности текстова науке која је владала у Вуково време, а делимично и данас” (*idem*).

Половина (1987: 206) закључује да је са гледишта тоналитета већина Вукових полемичких текстова – неутрална: без емоционалног у корпусу има 172 пасуса, 40 пасуса има мало емотивности, а педесетак пасуса има понеки субјективно-емоционални елемент (шаљив, оштар, победнички, груб, ауторитативно-наређивачки, сажаливи, лични). Овај закључак изненађује ако узмемо у обзир да се емоционалност схвата као битно својство полемичког текста (исп. Палашић, Иванетић 2016). Међутим, погледајмо боље податке које даје ауторка: петина пасуса је заправо носилац емоционалног елемента, а ако се томе придода и 40 пасуса са мало емотивности – то значи да више од трећине пасуса садржи некакав емоционални елемент, што није занемарљиво. Коначно, из овога није јасно како се у анализи испитивала емоционалност, те да ли се у обзир узимала, поред експлицитне, и имплицитна емоционалност. Стога, на страну што се обично у досадашњој литератури о Вуковим полемикама говорило као о личним, са доста грубих израза, овај закључак о неутралности његових полемичких текстова ипак узимамо с резервом.

У раду се уочава да је за његову полемику карактеристична и употреба знатног броја модалних израза (*можда*, *ваљда*, *могуће је* и сл.).

Највећи број полемика има и епилог, у којима се рекапитулира став и резимира аргументација. Композиција тих текстова је веома кохезивна, чврста, одликују је логичност и правилно ланчање аргумената. Вукова полемика изазвала је и јаке перлокуционе ефекте.

Како констатује Половина (1987: 209), у распону од Аристотелове реторике до савремене прагматичке реторије, Вукова полемика „има све особине развијене полемичке мисли и исказа”. Она примећује да су у њој заступљени „сви принципи најновијег, данашњег схватања научног стила”.

На крају овог приказа анализе Вуковог полемичког стила, полазимо од претпоставке да се сва наведена средства могу наћи и у каснијим полемикама, тј. и оним које ми овде анализирамо. То би могло да сугерише да се од Вука па до данашњих дана може пратити и својеврсни континуитет у развоју српског филолошког полемичког стила. Но, то тек остаје да се докаже.

3.5.5. Аргумент ауторитета

У раду *Аргумент ауторитета у Стевановићевој „Граматници”* Вера Васић (2000), полазећи из перспективе анализе дискурса, испитује дискурсну стратегију аргументације засноване на ауторитету и настоји да утврди колико је та аргументација усаглашена са типом текста.

Овај тип аргументације карактеристичан је за све типове дискурса, а у научном је валидан само онда кад постоји текст који дату тврдњу садржи (а на који се аутор позива), одакле следи да се и „нечији ауторитет може порећи само ако се може порећи ауторитет текста, односно тачност или прихватљивост тврдње изнете у неком тексту”, јер би „у противном [...] научни дискурс изгубио једно од својих основних обележја субјективност /–/” (Васић 2000: 92). Аргумент ауторитета најчешће се користи – како наводи

ауторка – као закључни аргумент у поступку доказивања, „након којег даље доказивање постаје беспредметно”: зато се он обично јавља и као последњи у низу, „а само у појединим типовима дискурса и у одређеним комуникацијским ситуацијама и као једини” (*idem*: 92–93).¹³⁴ Он се може исказати *непосредно* (цитирањем) или *посредно* (упућивањем на истоветност ставова, најчешће преко начинско-поредбене клаузе, одн. поредбене конструкције или преко библиографске напомене). У оба случаја у питању је „екстралокализовани аргумент, неутемељен у актуелном тексту, те као такав може да омогући манипулацију информацијом, у првом реду у смислу његовог избора, а затим и интерпретације, будући да провера његове важности по правилу не делују [*sic!*] истовремено кад и текст, те читалац најчешће треба да се подсети на раније читан текст или да га тек прочита” (*idem*: 93, подвлачење наше). Дакле, закључујемо ми с тим у вези, ради се о аргументу који је – када упућује на неки претходно изнет став, било властити било туђи – иде у ред *егзофорских*, он се не потврђује на основу текста, већ на основу онога што се помиње ван текста – тј. у другом тексту. Но, свакако аутор се може позивати и само на свој властити став у самом тексту. Тако, анализирајући пример из Стевановићеве *Граматице* (о значењима презента) ауторка уочава, између осталог, да поједини искази не припадају основном тексту, већ да се њима започиње полемика (примећујући да је то други текст – текст у тексту), која садржи тзв. аутодеиктички аргумент ауторитета, исп. *Нама су управо чињени приговори што сматрамо да такви презенти могу означавати и друго што, а не једну будућу радњу. Али ми и поред тога остајемо при своме гледишту* (наведено према Васић 2000: 94–95).

Навешћемо још неке делове анализе Стевановићевог текста, значајне из перспективе нашег истраживања (*idem*: 95–96). За одређене Стевановићеве исказе ауторка примећује да се јављају као искази „који служе за конфронтацију”, те на сличан начин коментарише и одређене реченичне модификаторе: на пример, за *међутим* – „реченични модификатор лексичког типа сигнализира конфронтацију”.¹³⁵

У исказу *Као доказ за овакво своје схватање можемо навести и напоредну употребу аориста* она препознаје „наглашено фокусирање полемике у којој се као аргумент користи обележје објекта посматрања, чиме се умањује ангажованост аутора као учесника у полемици”.

Аргумент ауторитета говора другог јавља се у примеру попут *И други се неки, и врло значајни лингвисти, у овоме са нама потпуно слажу*, где тај аргумент појачавају множински облик и квалификатор *врло значајни*. Тај аргумент може бити и појачан употребом речи *професор: Проф. А. Белић у расправи [...] изричито каже да „С. сасвим оправдано види модалну употребу времена”*. Поводом тог примера В. Васић примећује да ово ословљавање нема само функцију титулирања већ и упућивања на ауторитет „учитеља”.

Занимљива је – и са терминолошке стране – оцена појединих делова Стевановићевог излагања као „делимично полемичних” (*idem*: 93), онда када су писани и са намером да оспоре какав став (али и са намером да нешто објасне).

Како се у раду наглашава, у научном дискурсу има места само за аргумент ауторитета речи/текста, док се „позивањем на аргумент ауторитета аутора или некоректним кориштењем ауторитета туђег говора

---

¹³⁴ У извесном смислу, овај аргумент подсећа на улогу коју има судија у судским споровима, а која се испитује у одређеним англосаксонским истраживањима конфликтног дискурса на суду: према њима, разрешење расправа подлеже директној и јакој интервенцији судије (Мејлеј 1995 о судским случајевима у Аустралији, Филип 1990 о судским случајевима у САД – према Какава 2001: 658). Ту се ради о врсти тзв. *интервенције доминантног трећег учесника* (Вучинић, према Какава 2001: 658). Тако се и овде ауторитет схвата као својеврсни арбитар: како би доказао свој став, полемичар се позива на став другог аутора који представља ауторитет у науци и чије се мишљење *a priori* прихвата као неупитно и тачно.

¹³⁵ Према неким ауторима, под конфронтацијом се подразумева увод у конфликт, суочавање, супротстављање, размимоилажење у ставу, али не нужно и настанак конфликта: конфликт не постоји без конфронтације, али конфронтација још увек није чист конфликт (Николић Мел. 2013: 52).

или ранијег властитог научни дискурс [...] мења, у њему настаје нови дискурс – полемике, нападања, омаловажавања и сл.” (*idem*: 94).¹³⁶

Користећи пак овај аргумент аутор нуди библиографске податке (аутора текста с којим полемише), чиме нам оставља „готово привидну слободу избора” између свог и туђег *екстралокализованог* аргумента: отуда, „са становишта појединачног, познатог и обележеног реципијента то је полемика или критика, чији аутор не тежи томе да супротстави један став другоме да би утврдио својство објекта, већ да њега као аутора омаловажи, да доведе у питање његову обавештеност и стручност” (*idem*). В. Васић закључује да коришћење овог аргумента у научном дискурсу показује промену намере аутора, услед чега настаје нов дискурс, инкорпориран у основни, који се од основног разликује „не само по модалитету него и комуникацијски, по претпостављеном и смераном примаоцу поруке”, што с аспекта типологије функционалних стилова представља и „одступање од очекиваних комуникацијских и текстовних правила” (*idem*). Овај потоњи став, међутим, можемо прихватити само ако полазимо од идеје да у научно-уџбеничком стилу – у који ауторка сврстава Стевановићеву *Граматику* – не очекујемо овакве полемичке излете. Но, шире гледано, у оквиру научног стила могу се разликовати различити типови дискурса и различити типови текста.

3.5.6. Дискурсне и текстовне одлике новинске полемике

Један од радова у домаћој литератури у ком се нешто даље отишло у проучавању структуре полемичког текста јесте рад под насловом *Дискурсне и текстовне одлике полемика Политикиног Културног додатка* Катарине Јанковић Поповић (2015). Полазећи од Тулминовог модела аргументације, Јанковић Поповић у аргументацијском дискурсу разликује – АРГУМЕНТ → ЗАКЉУЧАК, ПРАВИЛО (копчу између аргументације и закључка) и ОКВИР (комуникацијску ситуацију). Као и други истраживачи, она наводи да је новинска полемика метатекстуални жанр (настаје као реакција на неки текст), те да је одликују цитати из прототекста са којим се полемише, као и други цитати по потреби. Притом се често „цитати вађењем из контекста користе као аргумент да супротне ставове прикажу бесмисленима, погрешнима, штетнима, што представља стратегију полемичара да се супротан став или сам полемичар дискредитују” (Јанковић Поповић 2015: 176). У инвентар полемичких средстава овде се убрајају: речи субјективне оцене или лексика негативне конотације, реторичка питања и обраћања, развијене метафоре (алегорије), директно обраћање опоненту. Стилске фигуре су „у функцији ефектности текста, и могу усмеравати како на поруку или уверљивост текста (тј. његову убеђивачку функцију) тако и на саму форму текста” (*idem*). Типична организациона схема полемике – према ауторки – настаје на следећи начин: „једним текстом аутор (Т1А1) може изазвати реакцију, што је непосредан повод да се укључи други аутор (Т1А1→Т2А2), на који може реаговати први аутор (Т1А1←Т2А2), а може се укључити и трећи аутор Т1А1→Т2А2 →Т1Б1, итд.”, при чему је Т – текст, А – аутор, а Б – трећи учесник. Ипак, није у потпуности јасно зашто се трећи учесник обележава словом Б (Т1Б1), а не на већ уведени начин – Т1А3. Такође, у самој анализи ауторка углавном користи ознаке П1Т1, П1Т2 и сл. (где је П – полемика), те се може приметити извесна недоследност у примени овог модела.

У наставку се даје и графички приказ схеме (који представљамо прилагођено; ознаке у њему: К – контекст; П – полемика, Т – текст; римске цифре – редослед учесника, арапске цифре – редослед текстова):

---

¹³⁶ Овај став опомиње нас и на више пута у литератури већ поменути став да су научни дискурс и полемички дискурс – засебни типови дискурса (а научна полемика – можемо додати – јесте њихова тачка пресецања). Поводом питања полемике и њеног односа са научним стилем, на основу овог запажања В. Васић могли бисмо закључити: у оквиру научног функционалног стила као апстракције (и генерализације) могу се разликовати различити типови текстова и дискурса, међу којима се јавља и (уже схваћен) научни и полемички.

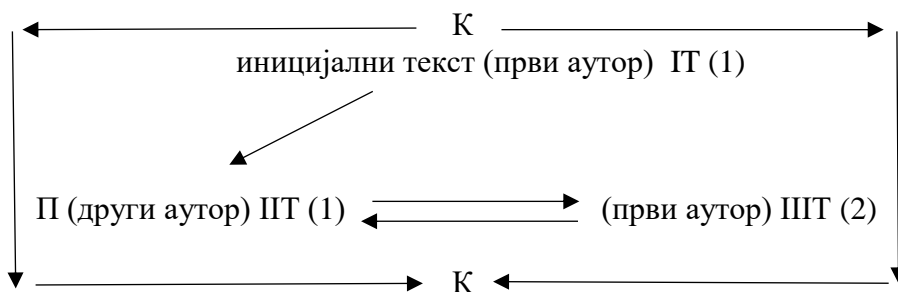

Схема 1. *Схема полемике*
(према Јанковић Поповић 2015: 177)

У раду се уочава и изразита субјективност полемичара при одабиру аргумената, као и начину њихове презентације у тексту. Субјективност се огледа и у томе што полемичари бирају на шта реагују (на које текстове и које чињенице):

Тако се на објективним датостима, која су из домена субјективног јер их полемичар сам издваја, гради аргументација са елементима који су опет изразито субјективни, и то: (а) аргументи којима се „нападају” чињенице (чињенични аргумент), и (б) аргумент[и] којима се „нападају” полемичари (*argumentum ad hominem*). И један и други тип аргумената подупиру се аргументом ауторитета, који је могуће пратити одабраним типом номинације, тј. идентификацијом актера (Јанковић Поповић 2015: 177).

Иако анализирана новинска полемика на појединим местима поприма облике научне, ауторка ипак примећује да се, услед критеријума ситуативности и формалних обележја попут рубрицирања, наслова, наднаслова итд., она може остварити само у оквиру датог ситуационог контекста (преко ког се, даље, остварују и информативност, интертекстуалност и интенција).

Као једно од кохезивних средстава Јанковић Поповић издваја уводну реченицу у полемичком тексту која служи као међутекстуални контекктор. Првом реченицом често се даје пуна информација о тексту на који се реагује, а она може показивати и емоционално стање полемичара, тј. имати и експресивну функцију (исп. пример из рада: *Невољно одговарам на текст који се гуши у мржњи и чији је аутор неспособан да поштује другог и другачије мишљење*). Та реченица је „копча”, а на тај начин полемике се – према мишљењу ауторке – међусобно „укопчавају”, чинећи једну тематску целину (*idem*: 179).

Најчешће коришћено кохезивно средство према овој анализи јесте понављање имена учесника полемике, односно анафоризација, што је у складу са дискурским стратегијама полемичара. Идентификацију актера ауторка посматра на два нивоа: на нивоу синтаксе (граматичка идентификација актера) и на нивоу лексичке семантике (лексичка идентификација актера). У граматичкој идентификацији издваја се *агентивни актер* (исп. *Момчило Ђорговић је изнео низ нетачних података и произвољних тумачења*), којим се актер тематизује, и (у мањем броју примера) *деагентизација актера* – *уопштавање* (исп. *Тачно се зна где је Оријент и где је била граница између Хабзбуршке и Отоманске империје*), чиме се – према мишљењу К. Јанковић Поповић – манипулише аргументима (пошто се изоставља агенс а тврдње се представљају као несумњиве и општеприхваћене истине).

Разликују се и три модела лексичке идентификације: (1) *комплексни* (нпр. *професор Љушић; уважени новинар, злонамерни полемичар; овај професор*), (2) *елементарни* (нпр. употреба пуног имена и презимена; заменица *он* или спецификатор *професор*; квалификатив *необавештен, злонамеран* – обично пејоратив), и (3) *редуковани* (нпр. употреба само презимена – што је неутрално, стилски немаркирано). Како се наводи, одговор на питање који ће модел полемичар употребити зависи од његове намере да звучи

убедљиво, иронично, увредљиво или сл., тј. зависи од стратегије и ефеката које жели да произведе (*idem*: 181). У лексичкој идентификацији актера запажа се и градуелност на плану експресивности: од потупно неутралних и стилски немаркираних лексема (нпр. *аутор, он, Ђорговић, Љушић*), преко лексема употребљених с ироничним призвучком (нпр. *повесничар, уважени новинар*), до лексема субјективне оцене увредљиве, погрдне семантике, којима се изражавају вредносни ставови (нпр. *необавештени, злонамерни полемичар ужеглих знања* и сл.). Ово је занимљиво пратити и на плану дистрибуције у тексту, те се тако уочава да аутори „у процесу контрааргументације крећу са изношењем ставова и доказа на неутралан начин”, а „како се полемика развија и поступак аргументације се излаже на оштрији начин”; отуда су стилски маркирана језичка средства „распоређена управо у завршним деловима текста” (*idem*: 185–186).

Дакле, у полемичким текстовима типично кохезивно средство је анафоризација која се тиче идентификације актера. Закључак о лексичкој идентификацији актера јесте да се семантичка идентификација реализује у сва три модела, док се експресивност лексичких јединица у тексту остварује по принципу градуелности. Ауторка указује и на одређене прагматичке импликације, које се у контексту анализираних новинских полемика (из области историје) могу изразити макропропозицијама *ми/они, патриоте/издајнице, традиционално/модерно, заостало/прогресивно, Русија/Европа*.

3.5.7. Даничићев полемички стил¹³⁷

Допринос проучавању језичко-стилских карактеристика полемичког дискурса ми смо дали кроз анализу полемичког стила Ђ. Даничића у *Рату за српски језик и правопис*, у оквиру које смо се осврнули и на претходна истраживања тог стила у србистици (исп. Крчић 2018: 171–185).

3.5.7.1. О језику и стилу Ђ. Даничића у полемици писало се у неколико наврата: В. Бадрљица (1990) писала је о његовом језику у полемичким списима из 1848. године, језиком и полемичким карактером *Рата за српски језик и правопис* бавио се у више својих радова А. Младеновић (1975а, 1975б, 1976, 1981, 1997), а полемички стил у *Рату* разматрао је и Р. Симић (1997а).

На план стила овде ступамо већ са Белићевим запажањем да код Даничића има чланака полемичке природе у којима се виде „увек оштар суд, који каткада прелази у сарказам или напад, знатне полемизаторске особине Даничићеве и одлучност у исказивању мисли” (1998: 438). Он истиче оштрину суда и лепоту излагања у *Рату* (*idem*: 423), у ком види победу Даничићевог аналитичког духа (*idem*: 358). Према Белићу, Даничић износи Светићева правила са „отменошћу и непристрасношћу”, а „[у]колико је тон Даничићев достојанственији, утолико је већи јаз између онога што је Светић доказивао и онога што је било тачно” (*idem*).

А. Младеновић (1976: 160–161) пак сматра да се Даничић овде представио и „као полемичар кога његове младе године могу каткад понети и одвести ка иронисању на рачун противника с којима полемише, али који ипак не заборавља да је навођење чврстих доказа, научно оправданих, основно оружје у свакој расправи ове врсте”, те закључује да је Даничић тиме показао „да је кренуо сигурним путем: не путем полемике ради полемике, већ путем науке и научне истине”. На више места Младеновић истиче (1981: 35–36; 1997: VII) да полемички карактер не представља основну одлику овог дела, већ да је *Рат* пре свега научно дело, док је полемички тон морао имати јер се млади Даничић (тј. до тада Ђорђе Поповић) умешао у вишегодишњу расправу између Вука и Светића. Ипак, он не превиђа да Даничић „врло оштро полемише са М. Светићем, да често напада свога саговорника, [...] да га не оставља на миру све донде док не стекне убеђење да је свог противника потпуно уклонио са одговарајућег терена у научној расправи” (Младеновић

¹³⁷ Овај одељак представља измењену и скраћену верзију нашег рада *Полемички стил Ђуре Даничића у „Рату за српски језик и правопис”*, објављеног у зборнику радова *Година 1847: преломна тачка савремене српске културе*, који је настао као резултат истоименог округлог стола одржаног 11. децембра 2017. године на Филолошком факултету Универзитета у Београду (исп. Крчић 2018: 171–185).

1975а: 65). Он већ у претекстуалном делу, у цитату из *Дела апостолских* запажа иронију и одговор на Светићеве речи, те уочава и анализира често Даничићево ослањање на цитате из *Светог писма* (1975а: 66–68). Занимљиво је његово запажање да на неколико места Даничић прибегава изражавању у десетерцима, чиме, према њему, уноси духовит тон, понекад ироничан, на пример: ... *на ноге се јерови јунаци!* (7); *Боже мили, чуда великога, где јерови у Светића расту!* (21); *А кажите, вјери ви Божија! гдје се већма коријен тамани?* (23), или када апострофира чувене филологе свога времена: *О да дубока знања филолођије Славенске! Сакриј се Шафариче! Бјежи Миклошићу! Мучи Ханка! Помрча ти слава Востокове! Добровски! Копитаре! малена вам хвала* (8).

Но свакако, чини се, тај њен карактер, у симбиози са аргументима, представља онај завршни ударац који је учинио даљу расправу са Вуковим противницима беспредметном.

Као кључну одлику Даничићевог полемичког стила Симић истиче преплитање два слоја: звука народне речи и тона библијске приче: „Вешто је бирао Даничић народне доскочице и ефектно их уплитао у свој израз: али одатле он такође веома вешто, преко кратког цитата, са читаоцем ступа на план библијског израза [...]” (Симић 1997а: 9). Ту се може приметити и – додајемо ми – како високи, сакрални регистар има стилски промотивну функцију, јер појачава, истиче народну реч, подиже на пиједестал сâм фолклорни звук, наравно – нимало случајно – управо у години у којој Вук објављује свој превод *Новог завјета* на народни језик (у чему му Даничић значајно помаже). Такође, можемо запазити и посебну врсту интертекстуалности, значајну и за стилистику текста Даничићеве полемике.

У литератури се прави и поређење са Вуковим стилем, када се каже да је „полемички стил Даничићев живахан [...] свеж управо као и Вуков” (Симић, Јовановић Симић 2015: 151), али уочавају се и извесне разлике: наиме, док Вук полази од народних извора, Даничић се ослања на писану традицију. Тако се, према Симићу, у Даничићевим алузијама и доскочицама јављају и Вукове речи. Те разлике прате ону линију Бошковићевих, често цитираних, размишљања, када каже да је Вук „сав здрава памет, пракса, узус, сав од народа, сав из народа”, док је Даничић „пре свега ерудиција, школа, знање – [...] сав од лингвистичке анализе, сав од науке” (1978: 187). О научном стилу Даничића Симић каже: „Његов научни стил одликује се великом строгошћу у избору речи, и суздржаношћу израза. Нема у њега много сувишних, много прејаких, или по другоме нечему истакнутих речи које би одскакале из контекста. Све је на свом месту, све мирно – и поједностављено” (Симић, Јовановић Симић 2015: 152).¹³⁸ Дозволићемо себи да приметимо – јасно се разликују Даничићев научни и полемички стил – што је очигледно и из оцена карактера тих списа од стране Младеновића и Симића. Оштар, често ироничан тон полемике Даничића стоји наспрам озбиљног и мирног тока његове научне мисли.

Када је реч о научној аргументацији, духовито делује први део оцене Р. Бошковића (1978: 188) о томе како Даничићев *Рат* представља замену аргументације „врабаца и проје” – аргументацијом науке, старинске духовитости и научне збиље. Бошковић ипак истиче и нормативност Даничићевог језика уопште на супрот Вуковом народском изразу. Следећи ово размишљање, Симић закључује да је Даничић „прави зачетник научног стила” у Срба, док *Рат за српски језик и правопис*, према њему, представља „недостижни идеал полемичког стила” (Симић, Јовановић Симић 2015: 153).

3.5.7.2. Које су, сем поменутих, кључне одлике Даничићевог полемичког стила?

Негација. Пре свега, једна од кључних одлика јесте истакнута, учестала и различито исказивана негација. Наиме, код њега се негација често ниже из реченице у реченицу, и то као синтаксичка и лексичка. Исп. неке примере са самог почетка расправе (у загради је представљен тип негације; број поред примера означава страницу на којој се налази у Даничић 1847):

¹³⁸ Занимљиво је пратити релативизовање поменуте тврдње Р. Симића. У оригиналном раду из 1997. године друга цитирана реченица гласи: „Нема у њега *ниједне* сувишне, *ниједне* прејаке или по другоме нечему истакнуте речи која би одскакала од контекста” (Симић 1997а: 11; курзив наш).

Покрај многијех другијех невоља књижевност наша јако *заостаје* [→ *не напредује*] и за то што нам се књижевници још *не могу да погоде* ни каковијем словима треба да пишемо [лексичка експлицитна и имплицитна + предикатска негација + негативни интензификатор *ни*] 3; Ево већ тридесет година како се око тога *виче и препире* [негативна квалификација] 3; Један је само Вуков [правопис] којег се више њих држи, а осталијех је тма, *нити им се зна броја ни имена*; јер се *не само не држи једнога више књижевника, него ни који их граде не држе се своје грађевине* и ако их у једној књизи више *не промијене*, јамачно ће их неколике својега века промијенити [негативни интензификатори *нити–ни* + сложена градација *не само* (предикатска *не држи се*) *него ни* (предикатска *не држе се*) + предикатска *не промијене*] 3; У чему се Вуков разликује од свију овијех, и на какову је темељу изидан, зна се одавно, а ко *не зна* може ласно сазнати; али ко ће све ове увецбати! [контрастна предикатска негација] 4; У томе језикословноме Утуку има пуно *грдње и беспослица*, које паметноме човеку *не доликују ни* у говору а камоли у хартији и у књизи, тако да се једва може разазнати главно од тијех *беспослица* [имплицитна и експлицитна лексичка (*без-*) + градациона псеудонегација *а камоли* са негативним интензификатором *ни* + експлицитна лексичка негација (*без-*)] 4; Ја *не ћу сад истеривати* колико се ови остали правописи слажу са Светићевијем, *ни* јели оно истина што каже Светић... [предикатска + негативни интензификатор *ни*] 4; Писмо *није ништа друго до* сурогат језика или ти бесједе човечије... [предикатска негација са перифрастичким интензификатором *ништа до*] 5.

Ту су и бројне друге врсте негација, већином предикатске, понегде праћене негативним интензификаторима, квантификаторима или лексичким негацијама: *Ни њему се истина све разлике не знају ни данас...* 4; *нигдје тога не доказује* 12; *Никад ни до вијека* 16; *али ваљада нико није толико слијеп (а овдје и не требају очи него само чисто ухо), да не види да ту нема разлике у гласу н* 17; *Ко се овако нејак и овако неприправан усуди пред свијетом бесједити и другима се за учитеља наметати, није му се већ чудити што не зна* 31; итд.

Важно је у примерима изнад уочити многобројност и разноликост синтаксичких негација, између осталог и са интензификатором *ни* (понегде удвојеним), или *нити*, градацијом псеудонегацијом у конструкцијама са *а камоли*, тзв. антирестриktivним градацијом конструкцијама са *не само, него/већ*, перифрастичким интензификатором *ништа друго до* итд.¹³⁹ Издваја се и лексичка негација, и то експлицитна (*беспослице, незнања, нејак, неприправан*), која је често квантификаторска (са заменичким речима *нико, нигде* итд.) или имплицитна негација (*заостаје* овде, на пример, имплицира 'не напредује'). Негативну квалификацију, такође, уноси негативна (тј. непожељна, неповољна) експресивна конотација, која се овде често јавља у копулативним конструкцијама: *виче и препире* 3; *кукавица истина и сиромаш народ* 3, *грдње и беспослица* 4.

Међутим, тиме се негација код Даничића не исцрпљује, она се јавља и на фигуративном плану: кроз различите врсте ироније, сарказма и, нарочито, реторичких питања:

Шта ли ћемо са *јѐлен* [...], кад би према Светићевом *зелен* требало да се изговара *зелѐн*? – Ја шта ћемо са *град* и *гра̀д*, [...], а свака се друкчије изговара и свака друго значи? – Шта ли ћемо са *ва̀ш* и *ва̑ш*...? – Ја шта ли ћемо са оним ријечима које се по лијепоме својству нашега пјевачког језика сваки час другијем гласом изговарају? За што н. п. говори Србин: *испод грла, испод куће*...? Зашто се говори *на̀ш* и *очѐна̀ш* [...]? Еда ли су и ти гласови у испод и наш постали од јерова? Еда ли ће Светић још једну реч писати час с њ час с њ? 10;

Док је за А. Младеновића, како смо видели, на садржинском плану научни аргумент кључно „оружје” двадесетједногодишњег Ђуре Даничића у овом рату, ми у нашем раду (Крчић 2018) као једно од његових најјачих „оружја” на стилистичком плану видимо управо – реторичко питање. Поред кумулације реторичких питања може се уочити и изванредан образац у њиховом излагању, који доприноси интензивирању њихове експресивности: наизменично се, како видимо, у пар наврата смењују питања са

¹³⁹ Терминологија према Ковачевић 2002.

иницијалним *Шта ли ћемо... и Ја шта (ли) ћемо...*, затим следе два питања која почињу са *За што (се) говори* и закључно, два питања са *Еда ли...*, којима се поентира. Питањима се прожима цео Даничићев текст. Укупно узевши, овим фигуративним поступком, једним од већ поменутих средстава убеђивачког дискурса, сугерише се и једна од кључних одлика Даничићевог стила: негаторска интерогативност – као врста опште упитаности самог Даничића над прототекстом којом убедљиво негира ставове Светића. Тако, ова интерогативност јавља се како у уводу, тако и на самом крају, у закључку расправе: *Али, по Богу! шта је он урадио? Чим ће он да се и упореди с Вуком?* (63).

Адверзативни односи. Низање негација преплиће се даље са супротним или адверзативним логичким односима исказаним на реченичном и надреченичном плану – кроз обележја као што су, везници и текстуални конектори. У Даничићевом инвентару то су, пре свега, *а, али, но, него*.¹⁴⁰ Ево тек неколико илустративних примера:

... па не ће ни један да попусти, *а* кукавица истина страда и сиромаш народ 3; јер се не држи само једнога више књижевника, *него ни* који их граде не држе се своје грађевине; зна се одавно, *а* ко не зна може ласно дознати 3; Кад Светић онако лијепо казује шта је [...] језик, ваљало би да је рекао и правопис шта је, кад је о правопису ријеч. *Него* он мисли о правопису, *а* говори о језику 5; Под првијем окриљем видјесмо њ и њ гдје се не могуће у Светића закрлити. *Али* они имају у њега још двије одбране 11–12; *али* ваљада нико није толико слијеп (а овдје и не требају очи него само чисто ухо), да не види да ту нема разлике у гласу *н, него* само да се другачије гласом удара код самогласнога *е* 17; итд.

Показује се да је аргументацијска структура текста код Даничића стилски активирана: Даничићев стил негације нарочито је потпомогнут адверзативним логичким, тј. фигуративно посматрано контрастним, антитетичким односима – њима се и негира и заузима супротстављена, критичка позиција.

Егземплификација и адиција. Ипак, у томе се не исцрпљује стилска структура Даничићеве аргументације. Поставља се кључно питање: на ком месту у свом полемичком тексту Даничић износи свој суд? Како се показује, када то не чини кроз негиране или супротстављене исказе, аутор свој аргумент поставља понекад на стилски јако, истакнуто место у тексту – на сам крај расправе о одређеној теми, на ком је комуникативно посматрано и информативни фокус, па и семантичко тежиште. Након тога, даје се низ примера којима он потврђује властити став, тј. следи *егземплификација* научног става. Све досад наведено показује како се код Даничића уочава извештајан образац, врста моделативне изградње текста: кумулација синтаксичке, лексичке и фигуративне негације преплиће се са антитетичким структурама у тексту, а то често даље прати нарочито истакнут и егземплификован аргумент. Међутим, тиме се не заокружује поменути модел, нити се исцрпљују могућности Даничићеве стилистике текста, па ни композиционе могућности *Рата* (те овде није могуће говорити, рецимо, о шаблону или типизираности). Тако, рецимо, након наизглед заокружене расправе о одређеном питању Даничић често експлицитним формулама уводи и просто додавање текста: *Ако ли пак још није* [Светић видео да му је 'основ без основа'], *ево му његовијех примјера, нека га они обавијесте* 11; *А ко још не види нека испореди* [...] 15; *Коме ово није доста, ево му још* 24; и сл., након чега следи дужи низ примера који се даље разматрају и коментаришу. Таква врста прости адиције текста, текстуалне надградње, представља специфичан, стилски ефектан, поступак излагања грађе, и то из најмање два разлога – прво, она дели грађу на два дела: први део чине илустративни примери, док се допунском грађом, такође размотреном, као емфазом, додатно потврђују изнети аргументи; и друго, тиме се ствара утисак велике количине доказа који би требало да до краја убеде читаоца у истинитост Даничићевог суда. Такав начин кумулативног излагања грађе може се свакако одредити и као градацијски.

¹⁴⁰ Везник *већ* означава супротан однос тек у једном примеру, када Ђ. Даничић расправља о односу језика и писма: *Ако ли се даље маши, није вјеран слуга, и доћи ће господар коме служи и укориће га што не докучи чега ради поста, већ га нагрди пред свијетом* 6.

Разговорни језик. Важно је осврнути се и на речи Симића о „звуку народне речи” у Даничићевом *Рату*, из другог угла. Прво, треба рећи да Даничићев дискурс по својим унутрашњим и спољашњим особинама свакако јесте научни: с унутрашње стране, он расправља о научно релевантној теми, објективно анализира језичку грађу, разложно закључује, даје примерне доказе; са спољашње – цитатима се позива на немачке и славистичке научне изворе (на изворним језицима), као и прототекст, користи се фуснотама (има их 27 у целом тексту), табеларним приказом, компарацијом и сл. Међутим, он се, наравно, не може означити „научним” без остатка.

Тај „остатак” се, с једне стране, може пратити кроз фигуративни план његовог текста, пре свега иронију или сарказам (исп. *Кад Светић зна како су Бог зна кад Копти и Манџуи усне намјештали и зубе кесили [...] 7–8*). У иронијски интонираним исказима у *Рату* такође уочавају се честе апострофе – у већ поменутом „зазивању” чувених филолога, затим када расправља о јеровима (*Дакле, на ноге се јерови јунаци!*), и код обраћања „етимолозима” (... *е аферим, господо етимолози!*; *Ако ли то не верујете, господо часна! а ви пишете серпе [...] 18*). Тако исто и ван ироније, у исказу са императивом који представља говорни чин упозорења: *Не дај се варати, драги Србине, тијем лажнијем пророцима!* 18. Ту се уочава и прагматички занимљива транспозиција у 2. л. јд. (из опозиције 1. и 3. лица: *ја – он*, „Светић”), на план комуникације са читаоцима. Такође, и у примерима реторичких питања (исп. *Та не пишете ли и сами од погибох [...] погинути без б?* итд.) јавља се прелазак расправе са Светићем на расправу са већом групом људи, Вукових противника (у опозицију 1. и 2. л. мн.: *ми – ви*, „етимолози”). С друге стране, многи од ироничних исказа праћени су екскламацијом као обележјем. Екскламативност у Даничићевом тексту представља једно од често активираних експресивизацијских средстава. Општа узвичност његовог стила види се понегде у (а) идиоматском слоју текста (исп. *Буди Бог с нама, ово је тек чудо!* 21; *Најприје ваља скочити, па онда рећи: хоп!* 11) и, чешће, у (б) колоквијалном изразу, неретко и усред реченице: ... *себи руке дјевере!* 6; *Е ту је сада чвор!* 21; *Мудра ријеч, ако је истина!* 22; *Ово је нечувена новина!* 40; *Вук пише помињат и наштампан: Вук не зна српски!* 43; ... *зар се, болан!* и *а у сјеверноме нарјечију мијења у и?* 47; *И частити ваљада ни у Светића не значи дијелити, него јамачно што више!* 50; *Светић грди Вука!* 59; *Али, по Богу! шта је он учинио?* 63; итд.

И уопште, фразеологија (и паремиологија) код Даничића се среће на разним местима (истицања наша): ... *толико нам свијема мора образ црвенити пред ученијем Славенскијем свијетом* 8; *а онамо мисле да су прве Словене за појас задјели* 8; *но Светић је за добро нашао за добро нашао оно прво премучати, а друго опет на своју воденицу навити* 55; *Јован је Суботић цијелијем онијем чланком... освијетлао образ свему народу нашем* 59; *Ко бесједи што хоће, мора слушати што неће, веле наши стари* 11; *Каква дуња онаке и пчеле излијећу* 29; *Не лаје куца села ради, него себе ради* 47. Среће се и сам колоквијални израз: *Шта? – Бре сви би нам народи завидјели* 17; *а два, хвала Богу, већ имамо од Ђура Аугустиновића* 17.

Не сме се, дакле, заобићи сирова снага изворне, народске речи и уопште фолклорног богатства у овом тексту. Из ових наведених примера заправо се може видети како се стилском транслокацијом, кроз народну реч, па и разговорни језик, ублажава, амортизује строг научни стил, а с друге стране, појачава стилски ефекат полемике.¹⁴¹ Експресивност разговорне речи – путем иронијски интонираних исказа, директне комуникације, екскламативности, народских израза итд. – овде се инкорпорира у, условно речено, научни дискурс, и тиме би се и на Даничићевом примеру полемике могла одредити као жанр прелазног типа особите врсте интертекстуалности.

¹⁴¹ Ипак, по мишљењу М. Ковачевића (изнетом у дискусији на округлом столу *Година 1847: преломна тачка савремене српске културе*), дискутабилно је да ли се овде може говорити о правом научном стилу. Он је поставио питање односа научни стил : полемички стил, сматрајући да, будући писан за широке масе, он није научни. Такође, А. Милановић истакао је да су други аутори из 19. века често своје текстове писали у „народском” духу, те да су јасне дистинктивне црте данашњег научног стила несводиве на ондашње време у ком су се функционални стилови на народној основици књижевног језика тек почели развијати и консолидовати.

Такође, у овом тексту може се јасно пратити како учесталом употребом разноврсних оператора негације, интерогације и екскламације „долази стварно до знатног повишења интензитета диксурзије, која се огледа у виском емоционалном тону”, како је већ у литератури и примећено за функционалну природу тих оператора (Јовановић 2013: 55).

Закључак. Даничић је, како смо у раду закључили (исп. Крцић 2018: 182–183), искористио готово сва расположива средства полемичког стила. Моћним, младалачки бунтовним, стилем негације – пре свега, упитно-негаторским и екскламативно-негаторским исказима, а научнички зрелом аргументацијском структуром лако је побио ставове Вуковог противника. Тако се, изгледа, потврђује оцена – формално дата у негацији – да *Рат за српски језик и правопис* представља „недостижни идеал полемичког стила” (Симић, Јовановић Симић 2015: 153).

3.5.8. Полемички стил Данила Киша¹⁴²

Темом полемичког стила бавили смо се у још једном раду (исп. Крцић 2022), те ћемо овде представити ту анализу.

Час анатомије Данила Киша представља можда и најбољи полемички спис српске књижевности друге половине XX века. Проистекао је из велике полемике вођене крајем седамдесетих година прошлог века, а настао је као одговор на оптужбе да је његова књига *Гробница за Бориса Давидовича* – плагијат.

Катнић-Бакаршић (1999: 107) истиче да је пререгистрација учинила ову (у основи) књижевну полемику делом које се жанровски и стилски може одредити другачије и које „представља постструктуралистички текст *par excellence*”: у основи је *полемика* (ауторка, уз иронију и сарказам као доминантне одлике, помиње и каламбуре, неочекиване поенте, што све служи побијању ’противникове’ позиције); ту су и научни, *књижевнотеоријски и књижевноисторијски текстови* (у оквиру „Мале хрестоматије”) као додатни аргументи за његову књижевну теорију, којима се потенцира и незнање супротне стране; *књижевна критика* (али и *књижевно дело* које има естетске елементе); коначно, ово дело је и пример *постанализе* као посебног метатекстуалног жанра у ком аутор тумачи свој раније написан текст (*idem*: 108). Истичући да је постанализа тип граничног жанра, јер настаје на граници уметничког, научног и публицистичког стила, Морањак-Бамбураћ (2003: 162) истиче да „полемички жар једног Часа анатомије не укида, већ напротив подстиче ’задовољство у тексту’”.

3.5.8.1. Лексичко-семантички аспект *Часа анатомије*. Киша одликује, као што је познато, изванредна ерудиција, а његов ерудицијски стил (изрази и термини којима се користи, цитати, алузије) огледа се, између осталог, и у честом ослањању на француски језик: франкофони орнаменти његовог дискурса могу се посматрати попут одређених стилских апликаата (в. Крцић 2022: 402). Нису ретке ни речи (и изрази) из других језика (енглеског, латинског, мађарског, немачког итд.).

Једна од изразито наглашених особина овог Кишовог текста на лексичко-семантичком плану свакако јесте честа употреба лексичке негације, при чему се неретко код Киша негација јавља удвојено. Каткад се лексичком негацијом и наглашавају, тј. појачавају иронија и сарказам, исп. [Голубовић] *покушава да донесе своју стручну експертизу, да је изнесе пред јавност, тобоже увређен због те нечувене подвале* (18); *све је неважно пред том чињеницом која тек што није обелодањена* [да је Киш наводно преписао своју књигу] (22); *расправљати о неким принципијелним проблемима критике и правити ситне чарке, сад му се (том уреднику) чини потпуно неважним и ирелевантним* (22); *он је адвокат, правно и грађанско лице, уз то сасвим незаинтересован, је ли, за овакве земаљске ствари као што је ово жирирање* (24); *Један лист који излази двадесет и пет година, никада се није обратио папа Јеремеју! Недопустиво!* (84) итд.

¹⁴² Овај одељак представља измењену и значајно скраћену верзију нашег рада *Полемички стил Данила Киша у „Часу анатомије”*, објављеном у часопису *Српски језик*, бр. XVII (исп. Крцић 2022: 399–416).

Негативна (пејоративна) квалификација јавља се преко лексике која носи негативну конотацију: *књижевни самозванци* и *опскурант* [за Пигеона] (25); *тој господи дифаматорима и клеветницима* (27); [за текстове Пигеона, Јеремића и Булатовића:] *паишквила* (25, 73 и др.), *кафанска херменеутика* (29), *моралистичка бас-партија* (76), *блеблетање* (76), *јер то је домен малограђанског кича и малограђанског покрића* (81); *мало провинцијског поповања* (129); *Јеремић* [је] *игнорант у стварима књижевним* (132); *Мени су, понављам, већ поприлично дојадили ови из магареће клупе* (223); *јеремићевскоићепановићевски глупо и банално и апсурдно* (328) итд. Очигледна је Кишова тенденција да оваквом лексиком супарнике раскринка и дискредитује. Фигуративно посматрано, већина ових и других сличних примера спада у дисфемизме.

Уочено је такође да описни придеви (или начински прилози) секундарно изведени од презимена често у овом тексту носе негативну конотацију: исп. *јеремићевски* (Киш је користи чак 102 пута), *ићепановићевски* (34), *пигеоновски* (11), *булатовићевски* (4). На плану колокација, детерминатив *јеремићевски* најчешће се користи уз лексеме *критика* и *естетика*, али се и друге појаве негативно квалификују овим изведеним придевом или се он доводи у везу с негативно конотираном именицом: *јеремићевски „ниво“* (75), *јеремићевске махинације* (77), *јеремићевске фали-карте* (86), *јеремићевска литература* (86), *јеремићевска констатација* (131), *пигеоновско-јеремићевска терминологија* (137), *јеремићевска аргументација* (163), *јеремићевска двосмисленост* (175), *јеремићевски текст* (184), *јеремићевско незнање* (189), *јеремићевско лукавство* (191), *јеремићевска доброта* (244), *јеремићевска метода* (248), *јеремићевска реченица* (249), *јеремићевски парадокс* (252) итд.

Негативна квалификација, одн. пејоризација, која се користи како би се друга страна дискредитовала, како се примећује, понекад се јавља и у облику полусложенице, у којој један део представља назив занимања (или особину) тог појединца познато јавности, а други део негативно конотиран именички детерминатив: исп. *novinari-propali-pisci* (10, 26), *kritičar-diletant* (18), *diletant-skriboman* (234) и сл. Понегде се такве полусложенице јављају попут својеврсних катахреза, опет с негативном конотацијом: *polufilozof-polupisac* (77), *polupisac-polufilozof* (80).

Изузев лексеме *јеремићевски*, издваја се и лексема *тобоже* (*тобожњи*), као једна од карактеристичних за полемику уопште. Док се првом негативно квалификује супротна страна, другом се открива неистинитост тврдњи супротне стране (*тобоже* 'наводно, као бајаги, привидно, наизглед'; *тобожњи* 'који није прави, није онакав какав се чини да је, лажан') – понегде стилски мимикрирано, уметнуто у исказ (исп. *по логици неке тобоже парапсихолошке коинциденције, пристижје и писмено мишљење Јеремићевог адвоката*, 24), а често стилски антиципирано, истакнуто, одвојено запетама (исп. *Јер ја, тобоже, не смем и не умам да одговорим на јеремићевске пигеонијаде, па изнајмљујем своје перо критичарима да би они напали ту интелектуалну оклопњачу која се зове др Јеремић!*, 151). Међу лексикостилске доминанте овог текста могле би ићи и *малограђански*, *национализам*, *националиста* и др.

Коначно, у *Часу анатомије* уочавају се и бројни фразеологизми који Кишов израз чине сликовитим, експресивним, субјективним и каткад га приближавају разговорном: *да се Власи не сете* (33), *ни кућић ни ојаковић* (50), *на своју руку* (64), *узети скалп коме* (73, 87), *растргнути коњима на репове* (73), *из пуних плућа* (74), *не улази у главу* (108), *здрав као дрен* (108), *правити се Енглеz* (130), *држати се у сенци* (130), *открити Америку* (222), *слава ударила у главу* (238), *пун ми је шешир* (нечега) (244), *у најмању руку* (301) итд.

Ипак, мора се рећи да је ово жанровски (и тематски) условљено: на местима где је Кишов тон личан, повишен или колоквијалан – он полемише, док на местима где је његов израз разложен, апстрактан или прожет терминологијом – он (научно) аргументује (исп. и горе Катнић-Бакаршић 1999, Морањак-Бамбураћ 2003 и Бечејски 2016 о жанровској разноврсности и структури *Часа анатомије*).

3.5.8.2. Граматички аспект *Часа анатомије*. На морфолошком плану занимљива је употреба властитих именица (конкретно, секундарних антропонима) у облику множине који не упућује на значење

„припадници те породице”, већ „тај и њему слични”, уобичајеном за колоквијални стил (о овој појави в. Крцић 2019в); с фигуративног аспекта ово представља и тзв. еналогу броја, на пример: [...] *онда се још усуђујем да тај кошер сервирам честитим Јеремићима и Пигеонима, Булатовићима и Шћепановићима* (19). Ово такође представља један од начина дисквалификације оних са којима се расправља, јер такав облик множине носи негативну квалификацију која се овде постиже апелативизацијом и генерализацијом (томе у прилог иде и чињеница да се понегде јављају и примери с малим почетним словом).

И на синтаксичком плану (као и на лексичком) негације су честе, при чему овде стилску потентност имају пре свега оне којима аутор негира ставове и вредности својих неистомишљеника у овом сукобу. Можда је најсликовитији и најексплицитнији пример такве негације онај у ком Киш истиче своју опонентну позицију (46): [...] *ја са том господом од фермана не говорим заиста истим језиком на једном другом плану: интелектуалном и моралном, и ја тој господи не дајем за право да ми одређују норме, ни језичке, ни књижевне, ни моралне. Ми заиста не говоримо истим језиком! И нека је хвала богу оцу сабхаоту!*

Аутор неретко у свом исказу користи поређење (на фигуративном плану) и уопште – поредбене конструкције, што спада у варијације квантитета (в. Симић, Јовановић Симић 2015: 234–238). Квантитетске варијације јављају се и на плану читавог исказа, и то веома често – кроз интерполације, набрајања, цитате и дигресије – што Кишове реченице готово чини комплексним, гломазним, конгломератским. С друге стране, кратки, ефектни или пак елиптични искази (такође примери квантитативног варирања) након дугих, кумулативних реченица или цитата долазе као својеврсна поентирања.

Ексclamативност тј. повишен тон указује на субјективне елементе текста, тј. емотивну/експресивну језичку функцију: *Дуга обуставила штампање! Експерти се изјашњавају! Експерти су се изјаснили против плагијата, али није важно, Pigeon ide na sve ili ništa!* (21).

Такође, и сугестивна интерогативност може се препознати као одлика овог полемичког текста, како уопштено, тако и овде, на примеру реторичких и других питања. Понекад су видљиви и примери ексclamативних реченица у форми реторичког питања. Исп. *Зар је могућно да ће се све завршити тек тако, без поенте (као Шћепановићева прича)?* (23); *Сасвим у басу и сасвим достојанствено, зар не?* (74); *Да ли писац има право да мења своју поетику? Свакако!* (131) и сл.¹⁴³ Код Киша се пак могу уочити пре свега кумулације питања.

Уочава се и употреба адверзативних везника (и конектора) којима се показује супротстављена позиција аутора, тада обично у комбинацији са негацијом, рецимо, као у примерима: [...] *да њега не интересују овде ствари књижевне, него да је вођен разлозима сасвим друге врсте* (25); *Јеремић, међутим, [...] није начисто са самим собом* (77); [Јеремић] *није међутим у стању да каже једну једину писмену и логичну реченицу* (87) итд.

За Кишову полемику је карактеристично и саркастично опонашање туђег говора (Д. Јеремића) помоћу речци и везника као синтаксичких и текстуалних средстава на неким местима, на пример: [...] *уопштено говорећи је л да, али, међутим, с обзиром на нека „открића”, он лично сматра, да упркос свему што је о мени позитивног рекао, та књига не може да се кандидује из „моралних разлога”! Само толико! Наравно, ипак, дакле, итд., итд.* (23–24).

3.5.8.3. Фигуративни аспект Часа анатомије. Поређењем Киш литераризује полемику, активирајући естетску функцију, с једне стране, или је емоционализује и приближава колоквијалном изразу, активирајући експресивну функцију, с друге. Тропизацијом, преко метафоре и метонимије, Киш

¹⁴³ У контексту реченог у овом одељку занимљиви су примери у којима видимо ова средства здружено, попут *Da li je, dakle, Jeremić, „srećan”? That is the question! Ne, nije* (80) – где имамо интерогацију (као средство интензификације исказа), затим ексclamацију (такође, као пример варијације интензитета), и то на енглеском, као својеврстан израз, овде саркастично употребљен, и на крају кратак, елиптичан одговор у негацији.

даје сликовите представе, неретко у функцији иронизирања: уништитељска снага супротне стране представља се као машинерија, текст Д. Јеремића се представља попут завесе која се надвила над Клубом књижевника, морализирање се види као певање у високом регистру и сл.

Сем преко тропа, у овом полемичком тексту иронија се активира и на друге начине (често као окидач хумора): наводницима (нпр. „салони” – мисли се на кафане), наводним похвалама и уздизањем (исп. *славни наднаслов, експерт, ценглмен*), затим именовањем и тобоже фамилијарним тоном – исп. *наш Пигеон* (17) за Голубовића; *а и Драган је филозоф* (77) за Јеремића, кога назива и *књижевнички шеф* (73), *паланачки pater familias књижевних полетараца* (76), *папа Јеремић* (76, 82) и сл. Често иронија и сарказам прожимају веће делове текста.

Киш каткад у свој исказ додаје духовите, саркастичне, подсмешљиве коментаре: *Зар је могућно да ће се све завршити тек тако, без поенте (као Шћепановићева прича)?* (23); [...] „салони” *већ знају о чему је ту реч, знају да постоји ту неки руски писац и „академик” именован Медведев (кога Саша Петроф изговара сасвим мјакко, по-руски, Медвећев, а Шћепановић сасвим интимно, Мећеве)* (23). Иронију и сарказам Киш користи на разнолике начине, успешно и смело.

Јавља се у његовом тексту и реторичко питање, које у резултату имплицира негативно значење. Исп. *И ко је Драган М. Јеремић е да би се неког тицала његова љубав!* [→ није нико] (81); *Шта то значи да сам ја у својој књизи неке странице, пасусе, редове „користио”!* [→ то ништа не значи] (87) и сл.

У тексту се такође среће и корекција, а преко ње се постиже и хумор (изневереним очекивањем): *Бацимо, дакле, један поглед уназад, направимо један мало арегси оног што се збило пре те фамозне пигеоновске петарде која је, објективно говорећи, имала исту поенту као и Шћепановићева прича о Голужу (видећемо и то), то јест није је уопште имала, јер је поента изостала, само је мало задимилоа ваздух је засмрдео на покварена јаја* (18).

У понеким примерима код Киша градација врло је блиска амплификацији и кумулацији, но јасно се може пратити раст семантичког набоја, негативне експресивности: *Те претње, то згражавање, та непријатељска атмосфера која је створена сад оно мене...* (27); где живе *све сами разбојници, ћилкоши, псовачи и лопови, синови алкохоличара, луђака и насилника, све сами пиромани и убице, наоружани ланцима од бицикла, ножевима и боксерима, разбијачи прозора, пресретачи девојчица, блудници и хуље* (37). Често се градација остварује на већем делу текста (где се уочавају и друге фигуре).

Интересантни су и примери литотизиране катахрезе у којима се види опонирање двеју страна, понегде кроз прагматичку или контекстуалну антонимију, исп. на пример: [...] *онда се треба јасно изјаснити да ли си наш или њихов, јер нечији мораш да будеш. И рећи тада да ниси ни наш ни њихов, ако те још увек буду питали, онда то значи да си оно што они интимно мисле да ти јеси, нешто треће* (49–50).

Нису ретке ни игре речима (каламбури), и то како формалне, тако и смисаоне (кроз које видимо и истакнуту лудичку функцију језика): [...] *обиграо у свом рукописном издању све наше књижевне „салоне” и салооне* (17); *а све што је писмено, полуписмено, четвртписмено и неписмено (пготову ове последње категорије грађанства) говорило је о том невиђеном догађају* (18).

Понегде се код Киша примећује управо садејство више фигуративних поступака, на пример: садејство метафоре и ироније, одн. сарказма, што можемо сматрати и једним од стилски најефицијентнијих Кишових поступака у полемици.

3.5.8.4. Данило Киш у свом полемичком спису *Час анатомије* показује како се убедљивом аргументацијом и разноврсним стилским средствима супротстављена страна у полемици дискредитује и убедљиво надмудрује, при чему треба истаћи да је његов полемички израз на многим местима напет, гневан, страстан, док је на другим местима научан, разложен, одмерен.

Дакле, неке од кључних стилских одлика *Часа анатомије* јесу: (1) на лексичко-семантичком плану: развијен ерудицијски (интелектуални, космополитски) стил, затим честа лексичка негација,

пејоризација и негативна квалификација; (2) на синтаксичком плану: негација, интерогативност и ексclamативност као средства варијације интензитета, честе поредбене конструкције, разграђавање и ширење исказа адицијом у конгломератске и изразито комплексне, те друге врсте квантитетских варијација којима Кишова реченица као да тежи усменом, разговорном, непретенциозном изразу или изразу којим се, кроз бројна понављања, исмева супротна страна; (3) на фигуративном плану, пре свега, уочени су: честа (и сликовита) компарација (више о томе у Крцић 2022), иронија, сарказам, паралелизми, амплификација, каламбури, градација и др. Стога, *Час анатомије*, по својим језичко-стилским и другим одликама, како се закључује, засигурно остаје једна од најубудљивијих и најзначајнијих полемика српске, али и европске књижевности.

3.5.9. Полемике деведесетих година XX века

О полемици су поједини домаћи лингвисти писали и из историјске перспективе, у жељи да осликају дотадашњи развој науке. Представљајући стање српске лингвистичке славистике деведесетих година XX века, П. Пипер (1998) осврнуо се и на полемике које су тада биле актуелне:

Део лингвистичких кадрова, па и јавног мњења, [...] нерадо је гледао на покушаје да се језичка политика и језичко планирање организују око концепта *српског књижевног језика*, а не *српскохрватског језика*, као и на враћање ћирилице статуса примарног писма српске културе. У тој ситуацији, као што се и могло очекивати, део српске славистике захватиле су оштре полемике. Неке од њих биле су наставак ранијих полемика, друге су започели нови учесници. У општим цртама тај унутарсрпски филолошки „рат за српски језик и његову стандардизацију” обележила су током деведесетих година четири догађаја: припрема, израда и прихватање новог српског правописа, увођење екавице као службеног изговора у Републици Српској, настанак и рад Одбора за стандардизацију српског језика и полемика поводом декларације-памфлета *Слово о српском језику*.

П. Пипер представља и како су настале те полемике, попут оне о правопису:

[...] М. Пешикан, Ј. Јерковић и М. Пижурица приредили су 1993. [1994] године, у издању Матице српске, нови правопис – први целовит правопис под називом *Правопис српскога језика*. Готово истовремено, 1993. [1994] године, и за многе неочекивано, у издању Унирекса из Никшића и ЧИП-а из Београда појавио се *Правопис српског језика* Р. Симића, Ж. Станојчића, Б. Остојића, Б. Ћорића и М. Ковачевића, чији је највећи део написао Р. Симић углавном на основу свога рада о правописним питањима из 1991. Начела на којима су та два правописа била написана толико су се разликовала да се њихово усаглашавање показало немогућним. Уследиле су полемике, највећим делом новинске, у којима су посебну оштрину показали поједини коаутори и присталице Унирексвог правописа, не устручавајући се ни политичких инвектива (нпр. да Матичин правопис није довољно српски јер се у њему израз *српски језик* не среће довољно често), ни напада на личност аутора Матичиног правописа и његових рецензената, посебно на П. Ивића. Полемика око српских правописа, коју су подстицали неки од аутора и присталица никшићког правописа, водила се и преко за ту прилику организованих трибина, округлих столова, књижевних промоција, у ревијалној штампи и књижевним часописима и сл. (Београд, Топуско, Бања Лука, Никшић и другде).

О „новом таласу полемика” који настаје поводом питања увођења екавског изговора у Републици Српској Пипер каже следеће:

Нови талас полемика, које се често не би могле без много условности назвати научним, иако су у њима учествовали научници, уследио је 1994. године и био је изразито персонализован. Иако та ружна прича из историје паранаучних полемика не спада у лингвистичку славистику, него се плете око ње, пред њом се не

могу затворити очи ни када се разматрају питања развоја новије српске славистике. Полемика је као прозиран (у ствари – тобожњи) повод имала увођење екавице као службеног изговора у Републици Српској, при чему је то социолингвистичко питање било заоденуто у ултранационалистичку форму брига за српски народ и српски књижевни језик. Полемику су подстицали и у њој вољно или невољно учествовали лингвисти, и она је у извесном степену утицала на организацију научног и наставног рада у српској лингвистичкој славистици деведесетих година XX века.

Но, аутор види и позитиван утицај поменуте полемике:

Тај утицај имао је, ипак, и позитивне стране јер је убрзао сазревање свести о неопходности бољег организовања рада на стандардизацији српског књижевног језика на основама најбољег што је до тада било изграђено у српској лингвистичкој славистици, на основама модерних лингвистичких сазнања и најактуелнијих националних и друштвених потреба. Резултат тог сазревања било је стварање Одбора за стандардизацију српског језика.

Како сматра Пипер, главна мета у тим полемикама био је Павле Ивић:

Оштрица напада била је усмерена првенствено на академика Павла Ивића, а затим и на лингвисте који су у тој полемици узели реч да оповргну речи Ивићевог критичара као нетачне, а и као непримерене по тону и изразу. Почело је у форми дискусије на Другом конгресу српских интелектуалаца (Београд, 22–23. априла 1994) изјавом Р. Маројевића да П. Ивић намерава да укине ијекавски изговор српског књижевног језика и олакша кроатизовање Срба ијекаваца као, наводно, идејни творац одлуке руководства Републике Српске о екавици као службеном изговору српског књижевног језика у тој републици. Ни тада ни касније нису наведени докази за такве тврдње, али је њихов аутор ипак ту тезу варирао у четрдесетак интервјуа и чланака (углавном новинских) све до 1999. године. Све грубље квалификације које су при томе упућиване П. Ивићу сводиле су се на покушај његовог научног, националног и моралног дезавуисања. П. Ивић је на те нападе ретко одговарао све док они нису у још ружнијем тону били обновљени, после саопштења Одбора за стандардизацију српског језика о „декларацији” о српском језику [...]. Дотле су у заштиту истине, достојанства српске лингвистике и угледа П. Ивића, реч повремено узимали други слависти (Пре свих и врло успешно Д. Петровић, в. посебно, Д. Петровић, *Школа немушког језика*. – Нови Сад, Цветник, 1996). Пошто је у неколико одговора П. Ивић показао бесмисленост тврдњи о антисрпској, а прохрватској завери, чији је он, наводно, центар, полемика се, можда дефинитивно, утишала.

Дакле, можемо рећи да период деведесетих година прошлог века представља, с једне стране, нову, засебну етапу у полемичком животу српске лингвистике, и с друге, свакако, означава буран период на свим пољима у српском друштву, па и на пољу науке.

3.5.10. Закључак о прегледу домаће литературе

У домаћој литератури писано је о жанру критике и полемике у више наврата и из различитих перспектива: књижевнотеоријске, стилистичке, журналистичке.

На критику се у књижевној теорији гледа као на аналитичко-интерпретативни тип текста. Издвајају се две основне функције књижевне критике: *естетска* (књижевна) и *етичка* (друштвена). Ова врста критике сматра се једним од најстаријих облика критике. Зачетак модерне српске књижевне критике везује се за *Славеносербски магазин* Захарије Орфелина из 1768. године, а према неким теоретичарима тек се код Вука критика јавља као жанр (од *Друге рецензије српске* из 1817). Такође, сматра се да су Вук и његови следбеници типолошки изменили српску књижевну критику; тон рецензије од Вука постаје оштрији. У основне задатке књижевне критике сврстава се оцењивање (књижевне продукције),

објашњавање и тумачење (књижевне појаве), указивање на тежње (књижевног развоја) и др. У XIX и XX веку смењују се различите врсте књижевно-критичких парадигми, а неретко оне делују и истовремено. У литератури се указује и на мане дневне критике попут површности, бруталности, осиноности, а уочава се и опасност од злоупотреба критике у некњижевне сврхе.

Након златног доба критике с почетка прошлог века, у међуратној књижевној критици јављају се полифункционални модели критичких текстова. Њене прагматичке и стилске одлике у литератури се неретко описују преко метафоре рата. Са жанровског аспекта издвајају се *спорови, свађе, памфлетски обрачуни*, или *полемичко-памфлетска критика* (чије су одлике парадоксалност, персифлажа, полемичност, памфлетска обојеност и ерудитска заснованост). Пародија се истиче као врло ефицијентан поступак којим се деконструише супротстављена страна. Међуратну критику, како је већ речено, одликује и изразита полемичност: њену крајњу тачку представља – памфлет.

Како се у књижевнотеоријској литератури закључује, критика је у српској књижевности била сапутник, пратилац, паразит и посредник књижевности, саветодавац, учитељ, васпитач писаца; критичар је био лучоноша, тумач, идеолог, судија, проповедник, чувар вредности, духовни вођа, првосвештеник, законодавац, агитатор, борац и слуга револуције, идеолошки надзорник, позорник, па и полицајац мисли. Такође, сматра се да употреба појма *критике* у нашој средини стоји између англосаксонског и германског схватања овог појма: између целокупне мисли о књижевности и дневне критике; она обухвата читав низ критичких жанрова: *критичку прозу, есеј, нацрте, анализе, студије* и остале, углавном *хибридне* форме. У књижевној критици укршта се неколико планова: *план информативности, аналитички план, план систематизације и аксиолошки план*. Природа критике према књижевним теоретичарима никада није у домену чисте егзактности, већ она почива на премисама „образложене субјективности”. У недостатку свог аутономног језика, она неретко позајмљује елементе и термине из других, околних дисциплина.

Почетак књижевне критике као жанра означава и почетак једне од најзначајнијих српских књижевних полемика – између Вука и Видаковића, те се Вук и на том плану види као утемељивач. У литератури се истиче да је сам начин обраћања изразито личан уз мноштво грубих израза, а та полемика означава се и као – „рат култура” (Николић 2007). Анализу Вуковог полемичког стила представио је Б. Тошовић (1988). Овај аутор дефинише полемику као конфронтацију двају мишљења, сукоб погледа, ставова или позиција, као ланчану реакцију текста на текст (текст А изазива појаву текста Б, текст Б изазива појаву текста В итд.). Такође, основни предуслов за полемику јесте да постоји импулс – претекст. Тошовић у полемици уочава заострени вид језичке комуникације, а као једно од полемичких средстава истиче и напуштање основног тока расправе и прелазак на споредни. Најзначанија средства у Вуковом полемичком стилу јесу иронија, сарказам, сликовитост, народне пословице, оштре речи, каламбур, директна обраћања, полемичка именована и др. Својим напоменама Вук често назначавача и својеврсну полемичку норму.

Ј. Јовановић Симић (2013) у новинске научно-критичке текстове убраја *приказ* (који разврстава на *критички* и *описни*), *рецензију* (која је шира и студиознија аналитичко-информативна врста текста), *критички коментар*, те *полемику*. Она уочава да се ови жанрови морају посматрати као прелазни, мешовити, чији је статус између научног и публицистичког стила некад тешко одредити. Анализа новинских приказа показује да они немају карактер расправе, полемике или студиозног списа, те да се разликују по томе да ли их пише новинар или научник. Ипак, најчешће су то кратки текстови писани популарним тоном, како би лакше стигли до читаоца. Новински приказ облик је тзв. практичне критике, тј. најједноставнији облик књижевне или научне критике, који се на једном крају утапа у критичку расправу, а на другом – у недељно новинарство. Ова врста није ни сасвим чиста критика, ни сасвим чиста књижевност, ни сасвим чиста наука, већ стоји између свих тих домена. Као једна од негативних појава у савременој штампи појављује се тзв. *приказиваштво*.

У журналистици се указује на „лабилност” термина *новинска критика*. Она је површна, заснована на утисцима, актуелна, више информативна, не може да пружи увек поуздан суд; тежи да буде критичко-интерпретативна и аналитичка. Критике које суде уопштено, без аргумената, називају се *незамерајућим*. На језичком плану уочава се да критичар исказује резерве користећи модалне изразе (*по мом мишљењу, према првим непровереним подацима, чини се, на први поглед* и сл.). Поред условне тематске поделе на научну, књижевну, позоришну, филмску, ликовну и музичку критику, према форми издваја се приказ (рецензија) као најчешћа, док се помињу још и кроки-есеј, анотација и хроника, које се не сматрају правом критиком. Блиске критици, и према журналистичкој литератури, јесу расправа и полемика. С тим у вези, издваја се и *принципијелна* полемика, која се, расправљајући о важним стварима, служи аргументацијом. Ипак, из перспективе реципијента, важан је и стил: читаоци очекују живу расправу, речитост, духовита закључивања, борбеност. У вези са тоном новинске полемике код нас, закључује се да је, мада култивисана у значајној мери, ипак задржала традиционалну жустрину. Неке од негативних појава у полемици јесу проширивање или замена теза, избегавање истине, позивање на чињенице које нису у вези с постављеним питањем и сл. Коначно, у полемици се може манипулисати, што је супротан смисао полемике: то је злоупотреба јавне речи, таквом полемиком се не утврђује истина.

У досадашњим истраживањима разматран је и аргумент ауторитета (Васић 2000). Он се најчешће користи као закључни аргумент у поступку доказивања, након којег је даље доказивање беспредметно. Обично се јавља и као последњи у низу, а само у појединим типовима дискурса и као једини. Може се исказати *непосредно* (цитирањем) или *посредно* (упућивањем на истоветност ставова, најчешће преко начинско-поредбене клаузе, одн. поредбене конструкције или преко библиографске напомене). У оба случаја у питању је екстралокализовани аргумент, неутемељен у самом тексту, због чега може бити извор манипулације информацијом. У научном дискурсу, према В. Васић, има места само за аргумент ауторитета речи/текста, док позивањем на аргумент ауторитета настаје нови дискурс – полемике, нападања, омаловажавања.

Анализирајући новинску полемику, К. Јанковић Поповић (2015) у аргументацијском дискурсу разликује (у складу с Тулминовим моделом): АРГУМЕНТ → ЗАКЉУЧАК, ПРАВИЛО и ОКВИР. И она истиче да се цитати ван контекста у полемици користе као аргумент да супротне ставове прикажу погрешним или да се аутор дискредитује. У инвентар полемичких средстава овде се убрајају: речи субјективне оцене или лексика негативне конотације, реторичка питања и обраћања, развијене метафоре (алегорије), те директно обраћање опоненту. Стилске фигуре су у функцији ефектности текста, оне усмеравају на поруку, уверљивост или форму текста. Типична организациона схема полемике, према ауторки, јавља се у облику: T1A1→T2A2 (→T1B1) итд. Ауторка уочава субјективност полемичара при одабиру аргумената, као и у начину њихове презентације у тексту, при чему се, како истиче, и чињенични аргумент и аргумент *ad hominem* могу подупрети аргументом ауторитета. Оно што новинску полемику разликује од научне јесте што се оне могу остварити само у оквиру датог ситуационог контекста. Једно од кохезивних средстава полемике јесте уводна реченица која служи као међутекстуални контектор, а најчешће коришћено кохезивно средство јесте понављање имена учесника полемике, односно анафоризација. Притом, разликује се граматичка и лексичка идентификација актера. У граматичкој идентификацији издваја се *агентивни актер* и ређе *деагентизација актера* – *уопштавање* (што може бити средство за манипулацију аргументима). Разликују се и три модела лексичке идентификације: (1) *комплексни*, (2) *елементарни* и (3) *редуковани*, при чему се ту запажа и градуелност на плану експресивности: од неутралних лексема, преко иронично употребљених, до пејоратива. На плану текста, уочава се да се с развојем полемике развија и оштрија аргументација, те су и стилски маркирана језичка средства распоређена у завршним деловима текста. На прагматичком плану у разматраним полемикама издвајају се макропропозиције *ми/они, патриоте/издајце, традиционално/модерно, заостало/прогресивно, Русија/Европа*.

Допринос проучавању полемичког стила дат је и у анализама Даничићевог *Рата за српски језик и правопис*, као и Кишовог *Часа анатомије*. У њима је утврђено да темељне одлике тог стила представља употреба негација (на лексичком, синтаксичком и фигуративном плану) и адверзативних односа (на плану исказа и текста), затим својеврсна употреба негативне, пејоративне квалификације, екскламативних и интерогативних исказа, те бројни фигуративни поступци. Код Даничића запажа се смена сакралног и фолклорног, а на текстуалном плану – адиција и егземплификација, док се код Киша, поред осталог, уочава честа употреба стране лексике, затим из презимена изведених описних придева и прилога с негативном конотацијом, као и лексикостилских доминанти попут *тобоже*, *малограђански*, *национализам* и др.

Посебно буран полемички период у српској лингвистици, како показује П. Пипер, представљале су деведесете године прошлог века. Тада се, након укидања српскохрватског језика, међу српским лингвистима полемике воде око четири кључне теме: израда новог српског правописа, увођење екавице као службеног изговора у Републици Српској, настанак и рад Одбора за стандардизацију српског језика и полемика поводом *Слова о српском језику*.

3.6. Закључак о прегледу литературе

У овом поглављу представили смо разматрања критичко-полемичког дискурса у досадашњој литератури. Овде ћемо сумирати историјат проблема.

Реторика и дијалектика леже у основи полемике. Оно што је у полемици реторичко огледа се, пре свега, у методу уверавања. Све три античке врсте говора (судска, политичка и свечана) могу се довести у везу са критиком и полемиком; *доказивање* и *побијање* заједнички су им елементи, а премисе и закључци и у једним и у другим јесу само вероватни и могући. Доказивање се обавља преко примера и ентимема, а побијање путем *противсилогизама* и *објекција*. Реторички гледано, за расправу су важни: постављање питања – када се жели указати на противречност противника, затим ниподаштавање шалом и иронија. Међу стратегијама у расправљању у античкој реторици издвајају се и постављање приговора себи, неинсистирање на доказу, експанзија доказа и др.

Полемика, према Аристотелу, разликује се од дијалектике отуда што представља расправу у којој има злонамерних претеривања и која се води ради саме борбе. Отуда, треба разликовати и критику доказа од критике противника. Управо због наведеног – како сматра овај филозоф – не треба се ни расправљати са сваким. Коначно, од дијалектичких силогизама треба разликовати привидне или лажне – софистичке силогизме или паралогизме. Аристотел издваја неколико врста софистичких побијања: привид побијања, довођење у заблуду или до парадокса, навођење противника на језичку грешку, навођење на брбљање. Он указује и на неке погрешке као што су *ignoratio elenchi* („незнање побијања”), *petitio principii* („тражење приципа”) и *plurium interrogationum* (сложено питање). У стратегије побијања могу се уврстити и дужина доказа, брзина говора, изазивање гнева или љутње код противника, те постављање питања измењеним редоследом. Све побројане методе представљају начине скривања мисли пред противником.

Артур Шопенхауер (2020) указује на неискреност опонента: опонент и није заинтересован за истину, већ само за доказивање свог става (чак и свестан тога да брани погрешну тезу), због чега су, према њему, средства еристичке дијалектике и једина примерена у полемици. Он на полемику гледа песимистички, као на вештину да се увек буде у праву без обзира на употребљена средства. Притом, човек објективно може бити у праву, а да у очима јавности то не делује тако, захваљујући лукавости и способности супарника. У полемици постоје два модалитета – *ad rem* и *ad hominem*, и два пута – *директно побијање* и *индиректно побијање*. Како овај аутор сматра, тешко је у спору разликовати истинито од привидног. Такође, учесници морају бити сагласни макар у нечему, да би уопште постојао основ за расправу. Он издваја 38 стратегија – механизма који могу стајати иза нечијих тврдњи или стратегија у

расправи. Шопенхауер је имао веома негативан став према овом типу потеза – пореди их са финтама у мачевању и описује као непоштене трикове, лукаштинe и смицалице којима полемичари прибегавају како би били у праву, без обзира на то да ли је њихова теза тачна или лажна. Образац закључивања не мора бити валидан, већ само ефикасан код публике. Оно што Шопенхауерова разматрања чини универзалним и савременим јесте усмереност на реципијента, односно што полази од тога како публика види спор, шта је за јавност истина. Притом, да би се развила квалитетна расправа, оба учесника у диспуту морају бити једнака по учености и интелекту.

Полемика је као жанр у Француској изграђена тек у XIX веку, а настаје из презира, из стигме девалвације памфлета. У литератури на француском уочава се да је обележена актуелношћу и подсмехом. Њени узроци, с психолошке стране, траже се у конкурентности, несигурности и тежњи за славом. Њен стратешки циљ јесте да умањи опонента, да га сведе на – ћутање. Тако, полемiku конституише парадокс: сведочи о слободи, а спроводи се путем „репресивног насиља” (Фелман 1979). Полемичка размена је често „дијалог глувих”, полемичари се слабо слушају: уместо правог дијалога, то је најчешће сучељавање два монолога, чије су позиције фиксне. Полемика је позорница на којој се игра за јавност: остварује се између двоје антагониста и читалачке јавности (*idem*).

У оквиру прегледа англосаксонске литературе разликовали смо: 1) студије које се баве испитивањем тзв. конфликтног дискурса (пре свега, кроз анализу конверзације) и 2) Даскалову класификацију полемичких размена и потеза.

У оквиру првих конфликт се дефинише као било какав тип вербалне или невербалне опозиције од неслагања до свађе у друштвеној интеракцији. Између осталог, у тим испитивањима уочено је и да неслагање има статус префериране реплике. Издвајају се *реторичка* и *опозиционална расправа/свађа*, затим три типа персуазивних стратегија (и три типа стила): *квазилогика*, *презентација* и *аналогија*, у којима се види и узрок међукултурних неспоразума. Као једна од значајних стратегија издваја се и – ћутање. Ипак, показује се да за тривијалне форме конфликта говорници преферирају директну конфронтацију. На основу испитивања расправљачких стратегија у различитим културама даје се класификација стратегија на *отежавајуће* (енг. *aggravated*) и *олакшавајуће* (енг. *mitigated*). Уочавају се и извесне разлике у стратегијама између, на пример, пријатељских и скупштинских сучељавања. Нека истраживања показују да образ умногоме одређује тип реплике коју ће говорник употребити. Такође, издвајају се и четири типа неслагања, рангирана од најмање до највише ‘отежавајућег’: ирелевантне тврдње, изазивања, контрадикције и противтврдње. Истраживања показују да оба пола имају сличне стратегије, с понеким квалитативним разликама (на пример, жене теже да ублажавају, амортизују неслагање, док су мушкарци склонији адверзивном стилу). Притом, оба пола су више склона размени ставова него информација. У неким испитивањима уочен је и тзв. елемент *discussion* – елемент „уживања у аргументацији”.

У породичним конфликтима препознато је пет начина окончавања конфликта: потчињеност (покоравање), интервенција доминантног трећег учесника, компромис, повлачење и пат-позиција (овај начин је и најчешћи). Нека истраживања показују да расправе могу настати зато што се аргументативан разговор види као потврда статуса. У неким културама опонирање је позитивно вредновано, док друге културе отворено изражавање конфликта традиционално посматрају негативније. Конфликт се посматра као начин преговарања о статусу, нарочито међу мушкарцима, и оцењује се као позитиван или негативан, у зависности од културе, пола, друштвене класе и/или ситуационог контекста.

Нека средства и стратегије који се ангажују у конфликту слична су у различитим језицима. Важно је и питање како се конфликт вреднује у одређеном друштву или контексту: неки аутори сматрају да конфликт може бити полисемичан, јер може стварати солидарност или моћ.

Према Марселу Даскалу (1998, 2001) неразумевање и неспоразуми у комуникацији нису ретки. *Полемичка размена* – како је дефинише аутор – укључује најмање две особе које користе језик да се

обраћају једна другој у сучељавању ставова, мишљења, аргумената, теорија итд. У полемичкој размени постоји *стратегија*, која се тиче општих циљева, тематске и хијерархијске структуре полемике, и *тактика*, која се тиче природе потеза и контрапотеза који се користе у полемици. Према типу стратегије, он разликује *расправу* (*discussion*), *спор* (*dispute*) и *контроверзу* (*controversy*).

Расправе теже утврђивању истине, *спорови* победи, а *контроверзе* убеђивању супротне стране и/или компетентне публике да прихвати одређену позицију. У расправама су опозиције између теза чисто логичке, у споровима углавном „идеолошке”, док контроверзе подразумевају широк спектар дивергенција које се тичу интерпретације и релевантности чињеница, евалуација, ставова, циљева и метода. Полемичке размене ретко су „чисти” примери једног од три типа. Овим трима наведеним стратегијама одговарају и три типа тактика: *доказ*, *стратегема* и *аргумент*. Доказ је потез којим се несумњиво утврђује истинитост неке тврдње. Стратегема је термин који аутор преузима из Шопенхаурове еристичке дијалектике: то је потез којим се апелује на публику да реагује на одређени начин, наводећи је да верује да је пропозиција истинита. *Аргумент* стоји између доказа и стратегеме. То је потез који тежи да убеди реципијента да верује да је предлог истинит. Као и стратегеме, а за разлику од доказа, аргументи се не односе директно на истину, већ на веровање.

Супротно Шопенхауеру, а слично Аристотелу и Перелману, Даскал верује да полемика може допринети расту знања, те да то није ненамеран ефекат, већ резултат посебне врсте рационалности својствене контроверзи, која је разликује и од расправе/дискусије и од спора. Према њему, контроверзу и њен типичан потез – аргументацију – треба боље проучити, како дебата између оптимиста попут Перелмана и песимиста попут Шопенхауера не би остала спор, већ постала контроверза. Овај закључак свакако сугерише да је однос према полемици у теорији – амбивалентан.

Хрватски аутори посветили су доста пажње проучавању критичко-полемичког дискурса. Ту сврставамо синтетичка испитивања К. Багића (из стилистичке перспективе) и појединачна испитивања других аутора (из перспективе анализе дискурса). Багић у књизи *Умијеће оспоравања* бави се књижевном полемиком као жанром, те полемичким стиловима хрватских писаца Матоша и Крлеже. Он сврстава полемiku између жучљиве свађе и конструктивног дијалога. Темељна одлика полемике јесте сукоб различитих мишљења, и то обично оштар, агресиван или страствен. Изворе полемике аутор налази у *дијалогу* (као књижевном облику) и *сатири*. Он полемiku види као сложени текст и парадоксалну коауторску творевину, која се темељи на несагласју. Багић разликује два основна типа полемике: *проблематски* и *пародијски*. Пресуду у полемичком надметању – како наводи – доноси јавност. Аутор расправља о полемици као жанру: с обзиром на то да је полемика само привидна, али не и стварна целина, она не припада простору књижевности, односно није један од књижевних жанрова; с друге стране, ако жанр схватамо као прагматички ентитет, онда полемика јесте жанр. Књижевна полемика јавља се у облику фингираног дијалога, на размеђи књижевности и публицистике; реч *против* јавља се као симболичка ознака сваког полемичког иступа, а уз њу издвајају се још и *полемички субјект* и *полемички цитат*. За полемiku је потребно троје: полемичар, његов противник и публика, а овај тип дискурса је јаван. Полемичари не теже укидању, већ продубљивању разлика. Аутор закључује да су основна обележја полемичког дискурса: *прескриптивност*, *перформативност* и *прагматичност*. Изворни текстуални обрасци у полемици, према аутору, јесу дијатриба, памфлет или персифлажа. Аутор издваја и неколике фигуре полемичког стила: хиперболу, литоту, каламбур, поенту.

Како сматра Бадурина (2008, 2010), полемика није тематски лимитирана; она је јавна; у њој је поред добро фондираног аргумента важан и ефектан аргумент; важан је став према полемичару, као и став према теми – полемика ће имати смисла само ако се не изгуби из вида шта је основна тема спора. Притом, питање победника у полемици није неважно. Такође, она наводи да се полемика каткад толико удаљава од темељних особина научног дискурса да се чини да постаје негацијом тог дискурса. Бадурина уочава и тзв. *топло-хладну технику* у научним полемикама, те прави разлику између *експлицитне*

полемике/полемичности и *имплицитне полемике/полемичности*. Бадуринa и Прањковић (2014), полазећи од Бомовог схватања дијалога, разликују дијалог од дискусије или расправе: дијалог почиње са слушањем, дискусија (расправа) почиње с говорењем; дијалог представља говорење са неким и усмерен је на спознаје, дискусија је говорење неке и усмерена је на критике; дијалог је сараднички и ствара идеје, а дискусија је супарничка и ствара сукобе; дијалог подстиче промишљање и настанак нечега новог, а дискусија подстиче брзо мишљење и „закључавање”.

У раду о еуфемизацији научних рецензија Палашић и Иванетић (2014) разликују рецензије-извештаје (без икаквих евалуативних елемената), рецензије-извештаје у којима преовладава информација и критичке рецензије у којима преовладава вредновање. У евалуацији која се јавља у рецензији отвара се могућност за субјективност, а тиме и манипулацију. Оцена се исказује као информација, као евалуација, као критика садржаја, те као критика форме. Негативне рецензије сразмерно су ретке. Позитивне критике у највећем броју примера односе се на рецензирани текст у целини, док се негативне критике обично односе на поједине аспекте текста. Глобална негативна критика је ретка, нарочито у мањим научним заједницама. Због сложених односа у научној заједници прибегава се еуфемизацији негативних оцена, па поред лексичких средстава конфликтни набој ублажава се различитим стереотипима и стратегијама.

Бадуринa и Палашић (2016) приступају полемици као дискурсном типу: она је обележена више односом међу учесницима него самим предметом спора, при чему се *непомирљивост* заузетих позиција сукобљених страна истиче као *differentia specifica* полемичког дискурса, а *борбеност* као инхерентно дистинктивно обележје полемике. Полемички дијалог је – према ауторкама – негација дијалога (то је дијалог коме крајњи циљ није мењати свет, већ га – освојити). Она се својом субјективношћу, експресивношћу и емоционалношћу позиционира насупрот традиционално схваћеном научном стилу. Поред рационалне аргументације, важно је и апеловање на емоције, тј. персуазивност, те аргумент треба да је и уверљив и ефикасан. Аргументација у полемичким текстовима – иако научна – сличнија је тзв. свакодневной аргументацији и одступа од строгих правила формалнологодичке аргументације. Постоје два типа аргументацијских поступака: *иницијативни* и *реактивни*. У реактивне убрајају, између осталог, указивање на нелогичност, *reductio ad absurdum*, генерализацију, технику поједностављивања, позивање на мишљење ауторитета или опонента (полемички цитат), поређење, те аргумент *ad hominem*.

Према Н. Палашић и Н. Иванетић (2016), емоције у полемичким текстовима пре свега служе *аутопрезентацији* и *презентацији другог*, а важан је ефекат које оне могу имати на реципијента. Полемика припада *асертивним* текстовима, а делом и *експресивним* – тј. представља *хибридни тип текста*. Начини манифестовања емоција у полемици могу бити различити: денотацијом, конотацијом, модалним изразима, деминутивима, екскламацијама, итд. Емоционалност и емотивност полемичким су текстовима иманентне особине. Расправљајући о аутореференцији у полемици, Палашић и Иванетић (2017) утврђују да полемички текст садржи и „говорење о себи”, експлицитно и имплицитно. Полемичар настоји представити своју позицију тако да она буде у складу са његовим већ постојећим угледом у јавности. Полемика је и спој неспојивог – она је додирна тачка конфликта, агресивности, с једне стране, и уљудности, с друге. Аутопрезентација се означава и као *самопромоција*, а у тексту се остварује као *офанзивна*, *дефанзивна*, *протективна* и *асертивна*. Полемикама се наглашавају научне, али и – карактерне разлике. „Топос скромности” је овде суспендован, отуда што сваки полемичар тежи показати компетентност, информисаност, тј. надмоћ над опонентном.

Глигорић (2021) у својој анализи препознаје различите полемичке дискурсне обрасце, као што су идентификација противника, реторичко питање, прихватање противтеза с извргавањем, полемички цитат, полемичка поента и сл. Он полемику посматра као специфичан тип дијалога, те закључује да је број учесника у полемичком дијалогу неодређен: најмање три (двоје полемичара и јавност), највише п. Једини могући крај полемике јесте одустајање једне стране или свих учесника, при чему ниједна страна не

пристаје на пораз, него одустајање сматра једином исправном одлуком у одређеној фази расправе. Багић (2021) као обележја полемике наводи антитетичку реторику, дисквалификацијску аргументацију и перформативност, те уочава да се конативна језичка функција у полемици рачва у два правца: у оспоравање противника и завођење читаоца (судије). Фигуре попут антитезе, оксиморона, парадокса и ногих других могу га учинити спектакуларним дискурсом (који пружа ужитак готово као „облик перверзије”). О победнику полемике одлучује свако од читалаца, на темељу понуђених ставова, симпатија и личних преференција. Аргумент је у полемици приватна ствар, то може бити све што полемичару помаже да буде у надмоћном положају. Полемички дискурс припада „контексту страсти и насиља”, те полемисати, према овом аутору, и значи фалсификовати говор другог.

У домаћој литератури писано је о жанру критике и полемике у више наврата и из различитих перспектива: књижевнотеоријске, стилистичке, журналистичке. На критику се гледа као на аналитичко-интерпретативни тип текста. Вук се сматра утемељивачем и српске књижевне критике и полемике.

У литератури се указује и на мане дневне књижевне критике попут површности, бруталности, осиноности, а уочава се и опасност од злоупотреба критике у некњижевне сврхе. У међуратној књижевној критици јављају се полифункционални модели критичких текстова. Са жанровског аспекта издвајају се *спорови, свађе, памфлетски обрачуни*, или *полемичко-памфлетска критика*. Пародија се истиче као врло ефицијентан поступак којим се деконструише супротстављена страна. Крајњу тачку изразите полемичности критике представља – памфлет. Критика обухвата читав низ жанрова: *критичку прозу, есеј, нацрте, анализе, студије* и остале, углавном *хибридне* форме. У књижевној критици укршта се неколико планова: *план информативности, аналитички план, план систематизације и аксиолошки план*. Природа критике, према књижевним теоретичарима, почива на премисама „образложене субјективности”.

Тошовић дефинише полемiku као конфронтацију двају мишљења, сукоб погледа, ставова или позиција, као ланчану реакцију текста на текст (текст А изазива појаву текста Б, текст Б изазива појаву текста В итд.). Такође, основни предуслов за полемiku јесте да постоји импулс – претекст. Најзначајнија средства у Вуковом полемичком стилу јесу иронија, сарказам, сликовитост, народне пословице, оштре речи, каламбур, директна обраћања, полемичка именована и др.

У новинске научно-критичке текстове убрајају се *приказ (критички и описни), рецензија* (која је шири и студиознија), *критички коментар*, те *полемика*. Ови жанрови морају се посматрати као прелазни, мешовити, чији је статус између научног и публицистичког стила некад тешко одредити. *Новинска критика* сматра се површном, заснованом на утисцима, актуелном, више информативном, а сматра се да не може пружити увек поуздан суд. Најчешћа форма новинске критике јесте приказ (рецензија). Блиске критици, и према журналистичкој литератури, јесу расправа и полемика. У полемици важан је стил: читаоци очекују живу расправу, речитост, духовита закључивања, борбеност. Мада култивисана у значајној мери, полемика је код нас – према Живковићу (1993) – ипак задржала традиционалну жустрину.

Аргумент ауторитета (исказан *посредно* или *непосредно*) најчешће се користи као закључни аргумент у поступку доказивања, након којег је даље доказивање беспредметно. У питању је екстралокализовани аргумент, неутемељен у самом тексту, због чега може бити извор манипулације информацијом. Позивањем на аргумент ауторитета настаје нови дискурс – полемике, нападања, омаловажавања. У инвентар полемичких средстава новинске полемике убрајају се и речи субјективне оцене или лексика негативне конотације, реторичка питања и обраћања, развијене метафоре (алегорије), те директно обраћање опоненту. Стилске фигуре су у функцији ефектности текста, оне усмеравају на поруку, уверљивост или форму текста. Уочава се субјективност полемичара при одабиру аргумената, као и у начину њихове презентације у тексту. Оно што новинску полемiku разликује од научне јесте што се оне могу остварити само у оквиру датог ситуационог контекста. Једно од кохезивних средстава полемике јесте уводна реченица која служи као међутекстуални контекктор, а најчешће коришћено кохезивно средство јесте понављање имена учесника полемике, односно анафоризација. На плану текста, уочава се

да се с развојем полемике развија и оштрија аргументација, те су и стилски маркирана језичка средства распоређена у завршним деловима текста.

Коначно, допринос проучавању полемичког стила дат је и у анализама Даничићевог *Рата за српски језик и правопис*, као и Кишовог *Часа анатомије*. У њима је утврђено да темељне одлике тог стила представља употреба негација (на лексичком, синтаксичком и фигуративном плану) и адверзативних односа (на плану исказа и текста), затим својеврсна употреба негативне, пејоративне квалификације, екскламативних и интерогативних исказа, те бројни фигуративни поступци.

Посебно буран полемички период у српској лингвистици, како показује П. Пипер, представљале су деведесете године прошлог века. Тада се, након укидања српскохрватског језика, међу српским лингвистима полемике воде око четири кључне теме: израда новог српског правописа, увођење екавице као службеног изговора у Републици Српској, настанак и рад Одбора за стандардизацију српског језика и полемика поводом *Слова о српском језику*.

4. МИКРОСТРУКТУРНИ АСПЕКТ КРИТИЧКО-ПОЛЕМИЧКОГ ДИСКУРСА

У овом поглављу анализираћемо микроструктурни аспект критичко-полемичког дискурса, односно размотрићемо језичке јединице на појединачним нивоима. На почетку, представићемо језичке и стилске доминанте овог дискурса на граматичком плану – конкретно, морфолошком и синтаксичком, затим на лексичко-семантичком и, засебно, на фразеолошком. На крају, осврнућемо се на различите врсте фигуративних поступака којима се изграђује критичко-полемички дискурс, а које нису биле поменуте у претходном делу анализе на појединачним језичким нивоима.

4.1. Граматички аспект

На почетку ћемо размотрити, пре свега, морфолошке, те морфостилистичке и синтаксичке, те синтаксостилистичке карактеристике критичко-полемичког дискурса. Усмерићемо пажњу на следеће аспекте: компарација, форма излагања, употреба личних глаголских облика, полемичка употреба одредбених конституената (атрибут, атрибутив, апозитив, апозиција, адвербијал), синтаксичка негација, адверзативност, полемичка дисјункција, интерогативност (и посебно реторичка питања), екскламативност, полемички услов, елипса и синтаксичка парцелација.

4.1.1. Компарација

Како се у критичким и полемичким текстовима често исказују оцене о раду другог аутора или аутору самом, у њима се неретко јавља и компарација придева и прилога, како негативног, тако и позитивног значења. Стога, овде ћемо представити употребу компарације и њене основне функције у нашој грађи.

4.1.1.1. Компарација придева и прилога негативног значења

У овом типу текстова налазимо примере у којима се други аутор критикује због изношења нетачних података, на шта се каткад указује и компаративом, као у следећим примерима:

(1) Посебну забуну ствара ауторова географска дезоријентација: Хрватско Загорје се не простира до Купе и Карловца, а још мање до Горског Котара (Ивић 1955/56: 315, фн. 1); Још мање се Б. Јуришићу може дати за право када тврди да је „*слагар* народна, а *слагач* измишљена реч” (Стевановић 1964: 14);

(2) Још мање је тачно да су такве речи [...] „данас само лексичке ријечи са својим посебним значењем у којему је изблиједила предоцба о вршителу радње” (Стевановић 1964: 12, фуснота); [...] а још је мање тачна његова констатација да је „формант *-тељ* народан и динамичан [...]” (Стевановић 1964: 17–18); [...] још мање је допуштено неверно цитирање основног закона наше земље (Стевановић 1965: 198); Све се бојим да би крајњи резултат био нешто друкчији, тј. да би био мање спектакуларан, али далеко сигурнији, вероватнији... (Симић 1982а: 143);

Док се у првој групи примера среће компаратив адвербијалног квантификатора (*joш*) *мање*, којим се оцењује степен глаголске радње: *не простире се, не може му се дати за право*, у другој групи примера реч је о аналитичком адјективном компаративу којим се истиче степен нетачности. Негативно значење имплицира се и једном и другом групом примера, па се тако наведени примери, без промене у денотацији, могу исказати и овако: *а посебно/нарочито/тек се не простире; а посебно/нарочито/тек му се не може дати за право; joш је нетачније; joш је нетачнија; joш је недопуштеније; неспектакуларнији*. Међутим, ако упоредимо горње примере с овим – јасно је да примери с компаративом адвербијалног квантификатора (*joш*) *мање*, одн. с аналитичким компаративом наглашавају, тј. стилски промовишу квантификативно „минус” обележје у описивању нетачности става опонента (о стилској промоцији в. Симић, Јовановић Симић 2015: 202–204).

Адвербијалним компаративом *мање* даје се и оцена у оквиру *ad hominem* аргументације:

(3) [...] Радмило Маројевић, „академик МСА” [...] и „председник Српског фонда и јужнословенског одељења МСА”, бивши грандомонтенегринац и новопечени грандосербац, све мање лингвиста и све мање професор Филолошког факултета у Београду – наставља свој вишегодишњи поход против српских интелектуалаца и лингвиста (Брборић 2001 [1994б]: 309).

Такође, и поменути аналитички адјективни компаратив може се употребити у оквиру *ad hominem* аргументације:

(4) Видели смо да је Петровић непоуздан у дијалектологији као својој примарној струци. Joш мање је, међутим, поуздан кад покуша да се из дијалектологије као струке успне у дијалектологију као науку (Маројевић 2001 [1994б]: 113);

(5) Колико је Никчевић преписивао од својих рецензената, истомишљеника и других недужних аутора, ја нијесам проверавао, али ако кажем да сам „у лову” на његове плагијате *само у неколико случајева* остајао са „празном мрежом”, претпостављам да он ни тамо није био много мање успјешан (Петровић 1996 [1996в]: 437).

Оба примера имплицирају негацију: *непоузданији*, одн. *неуспешнији*; притом, у примеру 5 уочава се и иронија.

4.1.1.1.1. За критичко-полемички дискурс није неуобичајено да се различите врсте научних предлога, решења или ставова другог аутора негативно оцењују, што се може и степеновати; отуда често можемо срести компаратив придева негативне особине – *гори* (одн. прилога – *горе*), уз који неретко стоје прилози којима се та особина истиче (*joш, много*), као у следећим примерима:

(6) Joш је гора грешка у Костићеву објашњењу кад он за облик *земље* у последњем од горњих стихова каже: „стар. облик локатива, м. на земљи” (Вуковић 1950: 111);

(7) У *Речник* [...] није требало уносити свакојаке уско *техничке термине* из разних научних, техничких, занатских и других области, којима је место у посебним речницима за поједине струке [...]. Овде видимо називе свих врста и подврста животиња, биљака, хемијских једињења и др., са свима њиховим варијантама и синонимима. Што је joш горе, из неких струка унето је сувише, а из неких врло мало, јер није сабрана грађа из књига и народа (Московљевић 1963: 244);

(8) Или, што је joш горе, Катичић такве субјекте увршћује у адвербне ознаке [...] (Станојчић 1987: 474);

(9) Неколико правописа – то је исто као ниједан правопис, или joш горе (Ивић 2014б [1994а]: 31); Дуго сам покушавао да у Маројевићевом тексту у *Ријечи* пронађем то излагање, али нисам успео. Њега једноставно нема. Joш је много горе то што његова теза апсолутно није тачна (Ивић 2014б [1996б]: 66); Његова уопштавања су у великој мери нетачна и кад је реч о далекој прошлости, али је много горе то што он не разликује садашњост од прошлости (Ивић 2014б [1996б]: 51); [...] злосрећно „Слово о српском језику” не

каже да „Крлежа припада књижевности српског језика”, већ много агресивније од тога, да чини „саставни део и српске културе”. Што је још горе, „Слово” присваја за Србе и „сву уметност и културу” Хрвата и муслимана [...] (Ивић 2014б [1998ђ]: 123).

4.1.1.1.2. Такође, у овом типу дискурса јављају се компаративи и других придева/прилога (каткад и с изражено негативном конотацијом – исп. пр. 11):

(10) Јесте, овај је предлог можда још „простији” од Мамузићева, али је он, у исто време, и још неприхватљивији (Белић 1954а: 164);

(11) О наивности Ђорђевићевих интерпретација и неодрживости неких његових закључака говори и то што би по њему „пре могли уз *читалац* допустити и реч *читатељица* [...] него уз накарадно *читатељ* стварати још *читатељка*” [...]. У свакоме случају – *читатељица* би била далеко накараднија реч него што је *читатељ* (Стевановић 1964: 3);

(12) Заправо, она држи ту једно сасвим уопштено предавање, у бити независно од мога текста, па и независно од синтаксичких појава, најчешће, што је још неприхватљивије (Станојчић 1988: 1078);

(13) Глаголски прилог прошли аутори су још лошије (зар је могуће?) (из)анализирали од глаголског прилога садашњег (Ков. 2005а: 809).

4.1.1.1.3. Наравно, када се износе највеће критике рада другог аутора, употребљава се суперлатив. Тако, на пример, среће се суперлатив придева *велики* уз именице негативног значења. Ж. Станојчић тако на једном месту даје оцену поглавља Катичићеве *Синтаксе хрватског књижевног језика*:

(14) А још је највећи недостатак Катичићеве главе о субјекту што у њој ниједне речи нема о логичком, одн. психолошком субјекту [...] (Станојчић 1987: 474).

Такође, М. Ковачевић *Синтаксу просте реченице* П. Пипера и др. (2005) сматра:

(15) Једним од највећих [промашаја], ако не и највећим досад направљеним у србистици и/или сербокроатистици (Ков. 2005а: 805–806).

У критичком приказу *Лексикологије српског језика* Р. Драгићевић аутор користи исти суперлатив:

(16) А управо то оспоравање, или боље рећи ненаучно недопуњавање или, како ауторка каже, „усложњавање” Сосира представља један од највећих у књизи почињених научних „грехова” (Ков. 2008: 673–674).

Тим суперлативом негативно се (и дисфемистички) оцењују и резултати лингвиста у тексту Р. Маројевића, у оквиру *ad hominem* аргументације:

(17) Какво је то задовољство, племенити читаоче, полемисати о фонологији и односу синхроније и дијахроније са једним државним чиновником који је залутао у славистику – из сасвим танушне београдске англистике и није стигао у лингвистику – јер му београдску диплому дадоше из, опет београдске, социолингвистике, највећег недоношчета међу нашим филолошким и лингвистичким гранама (и границама)? (Маројевић 2001 [1994в]: 31).

Суперлативом се може указати на грешке које се сматрају најозбиљнијим или исказе опонента који, према мишљењу аутора, најбоље показују лоше стране тог рада:

(18) Реч је о најтежем промашају који критика може учинити – да припише критикованом тексту садржај супротан од онога који он има и да му замера што *није* у њему речено оно што *јесте* речено (Ивић 2014б [19676]: 179);

(19) Ивићево реаговање најексплицитније показује колико он или не разуме или не жели да разуме да би штете за српски језик од напуштања ијекавице биле катастрофалне и по српске филолошке и по српске националне интересе (Ковачевић 1999 [19986]: 381–382);

(20) Најелементарнија грешка која се у синтакси може направити јесте *неразликовање врста ријечи* (Ков. 2005а: 785);

(21) Ово јесте најеклатантнији пример ауторкиног научног оклизнућа, али не и једини у књизи (Ков. 2008: 675).

Суперлатив (често придева и прилога негативног значења) среће се и у другим оценама:

(22) С обзиром на све ово јасно је да је веома добро што је аутор дао сразмерно мало сопствених размишљања о стварима. Та су места, наиме, по правилу најслабија у целој књизи (Ивић 1955/56: 323);

(23) Управо је то најнетачније од свега што је Бабић рекао (Ивић 2014а [1968–1969]: 36);

(24) Што је најчудније, Мислођин и В. Моштаница и нису суседна места. Између њих има око 20 km (Реметић 1982: 165);

(25) А што је најгоре, аутор није говорио о њима на примерима из ексцерпираних извора [...] (Станојчић 1987: 322);

(26) [...] глас *ф* „изговара се као *в*, али је додир доње усне и горњих секутића много приснији”; најсмешнији је, међутим, опис артикулације гласа *љ* [...] (Петровић 1996 [1993]: 352);

(27) Насупрот мирном и разложном дискурсу, науци примјереном, др Р. М., проф. Филолошког факултета у Београду, слависта и русиста, прибјегао је најгорој верзији „жанра новинске полемике” [...] (Брборић 2001 [1994а]: 306);

(28) Најбесмисленија је, међутим, Ковачевићева тврдња по којој су „на сцени покушаји да се за српски правопис прогласи заправо несрпски правопис Матице српске [...]” (Петровић 1996 [1995а]: 414);

(29) Књига В. Никчевића о којој је овде ријеч један је од најнеобичнијих лингвистичких догађаја за који је потписник ових редова икада чуо [...] (Петровић 1996 [1996в]: 435);

(30) Нигдје нисам „уверавао јавност како Матичин и Симићев правопис стоје на равној ноzi као две равноправне алтернативе” [...] – Матичин правопис је испод сваке критике, он је, да парафразирам мојег опонента са знаком „минус” – најгори правопис у историји српске ортографије (Маројевић 2001 [1997а]: 71).

Како видимо из ових примера, суперлативом се оцењује оно што аутор сматра слабим, нетачним или бесмисленим (исп. аргумент квалитета у петом поглављу), чудним, необичним, смешним (исп. аргумент неочекиваног утиска у петом поглављу) или, уопште, лошим у тексту опонента.

Занимљив је и следећи пример из грађе:

(31) Ако је ико обезвредио теме колега М. Тешиха и М. Симића, онда је то учинио сâм проф. Симић, који је, искористивши свој положај оцењивача њихових дисертација, објавио најважније налазе ове двојице – са њиховом дозволом коју они нису могли одбити (Реметић 1982: 162).

Овде, како видимо, тиме што истиче да су то *најважнији* налази, полемичар жели да истакне степен „прекршаја” опонента.

Суперлативом се може истаћи и бројност лингвиста који се не слажу с опонентима, одн. који се слажу с аутором:

(32) Сва је срећа што је против тог у основи нелингвистичког и антисрпског пројекта „реформе” српскога језика устао највећи број лингвиста [...] (Ковачевић 1999 [1996]: 105).

С друге стране, суперлативом се може истаћи и бројност онога што у раду другог аутора недостаје:

(33) [...] узгред, и у „оној” књизи [Српскохрватском правопису Р. Симића из 1991. године] читалац ће пронаћи много више детаља о „симићевској семиологији и нормативистици”, о климавој фонетици и недомишљеној фонологији, о терминолошком кошмару у вези са свим чега се дотакне – а најмање о правопису [...] (Петровић 1996 [1993]: 354).

Њиме се, такође, може указати и на то да су оцене опонента хиперболичне:

(34) Бабић је ипак сасвим претерао у песимизму описујући у свом уводу у најцрњим бојама стање у којем се налази наш књижевни језик (Ивић 2014а [1968]: 28, фн. 5).

У следећем примеру пак суперлатив се користи у функцији еуфемизације исказа, да ублажи негативну оцену:

(35) Такав став је, најблаже речено, неразумљив, али је врло индикативан за разумевање књиге у целини: и она је, углавном, неразумљива (Петровић 1996 [1982]: 181).

Суперлативна оцена позитивног значења може се употребити и у оквиру ироније, па је и тад заправо део негативне оцене:

(36) Посебно је, при том, питање што се све ово догађало источнохришћанским народима, међу којима су – како добро рече Маројевић – „Срби прва линија одбране”, али све то већ спада у домен оне идеологије за коју је Маројевић најкомпетентнији међу свим нашим лингвистима (Петровић 1996 [1994]: 379).

Коначно, у грађи налазимо и пример тзв. надсуперлативног компаратива (конструкцију ексклузивног суперлатива – исп. Ковачевић 2009: 36), у ком се даје негативна оцена за степен виша од суперлативне, и то у оквиру *ad hominem* аргументације:

(37) На то ме је приморао др Војислав Никчевић [...] подсетивши ме на то да у његовој интерпретацији границе до којих се лингвистичка наука може срзати – никад не треба прецизно одређивати. Он увијек може макар за ромачу ниже и од најнижега нивоа (Петровић 1996 [1988]: 288).

Тиме ова врста оцене постаје и део дисфемизације као језичко-стилског поступка.

4.1.1.2. Компарација придева и прилога позитивног значења

Супротно поменутој употреби компаратива *горе*, за неке предлоге или решења опонента наводи се да нису довољно добри тако што се истиче шта би било пожељније учинити – тада срећемо и компаратив *боље*:

(38) [...] а у сваком случају боље је дати и стручнију дефиницију него нетачну, као што је она коју набацује рецензент (Пешикан 1963: 195);

(39) Боље би било прецизније одредити кад се не пише упитник иза наслова (Маројевић 1988: 94); Бољи приступ био би да се каже да се одвојено пишу речи, а састављено морфема, па да се затим, колико је то могуће тачније, разграниче речи и морфема (Маројевић 1988: 95);

(40) Опет је употребљен необичан термин „именичка морфологија”, боље би било „именичка деклинација” (Стакић 2015: 749).

Слично томе, компаратив срећемо и на примеру других лексема, којим се указује на то шта би било боље од онога што је опонент учинио у свом раду. Исп. на пример:

(41) Сигурно би неупоредиво корисније, па и оправданије, било упутити ученика у многобројне појединости тачне, и екавске и ијекавске, данашње употребе некадашњег гласа Ђ (Стевановић 1960: 113);

(42) Нешто прецизније географско лоцирање било би веома поучно [...] (Ивић 1968/69: 465);

(43) Било би свакако корисно кад би се скраћени облици и облици од милоште, нпр. *Лаза*, *Лака*, *Лазуца*, означили као такви и груписали око основног облика (*Лазар*), чиме би цео ономастички инвентар постао сажетији и прегледнији (Клајн 1978: 228); С нашег личног становишта, предложили бисмо да се у будућим издањима речника етимолошки део обради нешто мало опширније и доследније (Клајн 1978: 230);

(44) Много је коректније, и научно исправније и искреније, констатовати да у овом случају несавршеност граfiје Петра I не допушта сагледавање одговарајуће гласовне црте: присуство или одсуство иницијалног j- у одговарајућим примерима (Младеновић 1979: 214);

(45) [...] па ћемо овде само напоменути да је стилски и композиционо срећније било узети сва три начина скупа, па им на једном месту приписати исто својство него на кратком размаку исту мисао неколико пута понављати (Станојчић 1987: 344);

(46) Зар не би било коректније, и корисније уосталом, да су се наши нормативци потрудили да властити текст ослободе неграматичности [...] (Ков. 2005а: 821);

(47) Укратко, да ли ће се у науци народни језик којима говоре Срби (и који га неометано зову српским) сматрати делом ширег лингвистичког ентитета, у највећој мери је академско питање; неупоредиво је важније шта ми тим српским језиком у свакодневном животу чинимо (Кликовац 2010б).

Није необично ни поређење решења једног аутора са решењима других аутора, па чак ни поређење опонената међу собом (*ad hominem*) – исп. пример (50):

(48) В. Облак је много обазривији када објашњава ластовски јекавизам [...] (Пецо 1963/64: 583);

(49) Двојна подела македонских дијалеката [...] не изгледа адекватнија од тројне коју је предложио Б. Видоески (Ивић 1968/69: 465);

(50) Ковачевић, који је разумнији од Маројевића, главног аутора „Слова” [...] (Ивић 2014б [1998б]: 124).

4.1.1.2.1. Свакако, у критичким приказима срећу се каткад и позитивне оцене исказане у компаративу, када се приказивано дело посматра у односу према другим делима, на пример:

(51) По томе је он информативнији него већина страних ономастичких речника, у којима се о именима расправља *in abstracto* и у најбољем случају наводи се век или година када су први пут посведочена (Клајн 1978: 228).

4.1.1.2.2. У грађи се јавља и суперлатив лексема позитивног значења, мада далеко ређе. У примерима (31), (35), (36) видели смо да се суперлативи и начелно лексема позитивног значења могу

употребити за негативну оцену. Поред тога, аутор суперлативом позитивне оцене може издвојити оне примедбе другог аутора које прихвата:

(52) Одређене примедбе проф. Костића се тичу углавном правописног речника, а најоправданија од њих је она што се односи на преоптерећеност тога речника материјалом који нема правописног значаја, него иде у терминологију, и посебно – у медицинску терминологију (Стевановић 1961: 97).

Суперлативом придева позитивног значења могу се оквалификовати и други лингвисти, у *оквиру ad hominem* аргументације:

(53) Павле Ивић спада међу највредније и најплодније наше млађе дијалектологе. За последњих годину дана он је објавио два крупна научна рада, „Дијалектологију” и своју докторску дисертацију „О говору галипољских Срба” (Московљевић 1958: 102).

(54) Ивић један је од најкомплетнијих светских лингвиста нашега времена [...]. Маројевићев(ск)ој фонологији, напосто, нема спаса, а ако он и даље мисли „да нам тек треба уводити фонологију у науку о српском језику” – у томе послу неће бити никакве користи од његове „фонолошке звоњаве” (Петровић 1996 [1995a]: 406–407).

Иако се овде у оба примера јавља суперлатив придева позитивног значења, ова два примера међусобно се разликују у погледу прагматичког контекста: први је увод у критику резултата П. Ивића (део технике „топло-хладно”), а други се јавља у склопу стратегије „одбрана другог” (в. више о томе у поглављу 6).

Пример суперлативне оцене другог лингвисте јавља се и у тексту Р. Маројевића:

(55) Узгред да додам, да се не бих на то враћао, да је најперспективнији лингвиста у области историје српског језика којег смо икад имали – поменути Иван Поповић – био сувише њежан да би издржао тортуру моћног клана [...] (Маројевић 2001 [1995b]: 90).

Коначно, у грађи налазимо и примере у којима полемичар суперлативно говори о себи или свом раду:

(56) Љубиша Рајић каже, неодређено и не без контекста, како они на Филолошком факултету знају ко је Радмило Маројевић. Па зашто не би то сазнали и читаоци Дуге? Моја биографија је за Филолошки факултет везана у два маха: најпре сам (1968–1974) на том факултету прошао пут од најбољег студента генерације и Студентског града [...]; на том факултету сам најмлађи редовни професор и први редовни професор за руски језик у његовој новијој историји. [...] моји научни резултати објављени [су] у седам књига, у више од двеста расправа и чланака, те у неколико књига превода и у петнаестак радова штампаних у најугледнијим совјетским зборницима и часописима, и ти резултати нигде досад нису оспорени (Маројевић 1991b [1989b]: 46–47);

(57) Измишљотина је и то да је Ивић минимизирао Вукову улогу у стварању српскога књижевног језика. Напротив, он је ту улогу у низу радова најпрецизније расветлио (Ивић 2014b [1998z]: 128).

Наведени примери потврђују поменуте ставове из литературе о уделу ауторференције (и самопромоције) у полемичком дискурсу; њима се побијају супротни ставови опонената.

4.1.1.3. Закључак о компарацији у критичко-полемичком дискурсу

Компарација у критичко-полемичком дискурсу показује да он спада у оцењивачки тип дискурса. У њему се често дају оцене у компаративу и суперлативу о раду другог аутора или аутору самом. У нашој грађи то су чешће оцене негативног значења него оцене позитивног значења, а каткад се и компарација позитивног значења користи за негативну оцену. Други аутор се преко компарације критикује због изношења нетачних података, а компарација се јавља и у оквиру *ad hominem* аргументације. Компаративом позитивног значења, нарочито у критичким текстовима, може се указати на оно што би било пожељније од поступка опонента. Суперлативом се указује на слабости и лоше особине текста опонента (нетачност, бесмисленост, необичност и сл.). Ређе се компарација користи за позитивну оцену о другом аутору, а и када се јави, обично је део одређене шире технике или стратегије (попут „топло-хладно” или „одбрана другог”). Компарација се показује једним од средстава дисфемизације.

4.1.2. Форма излагања

У овом делу анализе размотрићемо форме излагања које се срећу у критичко-полемичком дискурсу, између осталог, и у контексту медијума у ком се текст објављује. Грађа показује да аутори користе у својим текстовима прво лице једнине и множине, треће лице једнине (и множине), а ређе и друго лице множине.

4.1.2.1. Прво лице

У текстовима писаним за научне часописе најчешће налазимо 1. л. мн. (*ми*-форму), тзв. *ауторско ми*, одн. *ми скромности* (*pluralis modestiae*), уобичајено за научни стил. Илустрације ради, наводимо примере из текста М. Стевановића:

(1) Ми можемо допустити да ово и Вуковић овако осећа (Стевановић 1957б: 137); Ми допуштамо да појединци могу неједнако осећати понеки случај употребе аориста, па, рекли смо већ, можемо допустити да и Сладојевић у многим примерима које наводи осећа да је тренутак у који пада извршење аористом означене радње један делић времена у коме се говори, да се, наиме, дотична аористом казана радња извршила у временској ситуацији говорења (Стевановић 1957б:140).

Текстови у којима се доминантно користи прво лице множине јесу, на пример: Стевановић 1965, Клајн 1978, Маројевић 1987, Маројевић 1988 и др.

4.1.2.1.1. Срећемо и текстове у којима се јавља употреба и првог лица једнине и ауторског „ми”, често код Стевановића, исп. Стевановић 1955а, 1955б, 1956, 1957б, 1964, 1978.

У таквим се текстовима јавља и својеврсно колебање, као у следећем примеру (подвлачење наше; двоструким подвлачењем обележавамо 1. л. мн., а једноструким – 1. л. јд.):

(2) Приказујући Новосадски договор, између осталог и у своме напису објављеном на овоме месту, у непосредно претходној свесци нашег часописа, ми смо, мислим, дали јасно образложење зашто су учесници Договора сматрали да је потребно истаћи пуну равноправност обеју азбука и оба књижевна изговора, па нема потребе да то овде још једанпут понављамо. Ми се само питамо откуда сада, и поред јасно истакнуте равноправности ћирилице и латинице, бојазан да ће ћирилица бити „жртвована”. Ја ово не бих хтео да називам другим именом него некаквом националном преосетљивошћу тих, на срећу, врло ретких појединаца из српске средине. А још више нас изненађује чињеница што се, на другој страни, тј. у хрватској средини, опет нашао понеки појединац који се плаши да тражење и даље равноправности за екавски и ијекавски изговор [...] може „служити за пропаганду екавског изговора на досадашњем ијекавском подручју”. Ово нас више изненађује – кажем зато што је она прва бојазан изражена као с неким

полуснебивањем, само у разговору, а ова друга је на једноме месту и писмено изнесена [...] (Стевановић 1955а: 140).

Недоследност у употреби налазимо код Стевановића и на другим местима. У Стевановић 1978 уочава се прелазак с првог лица множине на прво лице једнине, као својеврсно колебање, чак и у једном истом исказу:

(3) Ми та одступања не оцењујемо као писац чланка у Политици ни с још једним случајем, који мени лично, признајем, није био познат (Стевановић 1978: 120).

Занимљив је, с тим у вези, и следећи пример из истог текста (подвлачење наше):

(4) Ми се с писцем чланка слажемо да се *Грамлек* брзо после појаве престао употребљавати. [...] У вези са овим ја се сећам како сам негде првих година иза рата слушајући, на једној скупштини студентске омладине на своме факултету, подносиоца реферата на његово често спомињање курса *дијамата* [...] *дијалектички материјализам*) у вицу суседа упитао, ниским тоном, разуме се, – о каквом се курсу дијаманта говори. Ја не мислим, наравно, да је та моја упадица ликвидирала скраћеницу *дијамант*, али са сигурношћу можемо тврдити да је утисак који су многи, исто као и ја, добивали учинио да ова реч брзо ишчезне из употребе (Стевановић 1978: 117).

Може се претпоставити да је транспозиција лица овде – од ауторског „ми” ка првом лицу једнине – учињена ради јасноће: анегдота која служи као аргумент личне је природе, што је аутор морао јасно назначити и променом лица.

Има и других Стевановићевих текстова у којима се може уочити транспозиција лица. У Стевановић 1981, на пример, аутор на почетку, у уводу, превасходно користи прво лице једнине:

(5) Овим својим чланком ја сам се хтео осврнути на два-три случаја [...] који су ми пали у очи читајући приказ мојих *Језичких тумачења у коментарима Горског вијенца* [...].
[...]

Но, да се прво разумемо. Ја овај осврт на та питања никако не чиним да се одбраним од приговора, којима ми се и не замера да нисам дао тачна тумачења односних места у Његошеву спеву, већ због тога што сам пропустио да кажем да су означене појаве позајмице из руског [...]. Одмах ћу рећи да сам ја тај пропуст учинио зато што ни у једном од та три случаја нисам налазио, а ни данас не налазим, никакве позајмице (Стевановић 1981: 111–112).

Одмах у продужетку аутор прелази на *ми*-форму:

(6) И када не бисмо знали, нама не би било тешко погодити да је наш рецензент стручњак за руски језик, па је разумљиво што му свака појава, познатија у овоме језику, а мање позната, или њему и непозната, у српскохрватском језику, оставља утисак да је позајмљена из руског језика. Међутим, да поновимо, ни у једном од ових случајева немамо никакву позајмицу ни из руског ни из другог којег језика, већ су све то аутохтоне, домаћејезичке појаве.

За прву од њих ми се управо питамо како то и нашем рецензенту није познато [...] (Стевановић 1981: 112).

И тако до самог краја текста:

(7) Ми допуштамо да когод, па и наш рецензент, разуме се, може осећати друкчије (Стевановић 1981: 117).

4.1.2.1.2. Такође, у Пецином приказу Станићеве монографије *Ускочки говор* (у часопису *Јужнословенски филолог*) уочава се транспозиција лица: на почетку, у уводу доминира треће лице (када се описује дотадашње дијалектолошко испитивање Црне Горе) и прво лице множине (*ми*-форма):

(8) У овом периоду добили смо двије комплетне монографије о говорима старијег типа. [...] Ако овоме додамо и рад М. Станића, о коме је овдје ријеч, и то све пренесемо на географску карту, добићемо јасну представу колико је до данас на дијалектолошком плану ту урађено (Пецо 1974/75: 261); Кад се пажљиво прочита ова монографија, добија се утисак да имамо пред собом изванредну дијалекатску грађу (Пецо 1974/75: 262); Ако и занемаримо исконско значење те ријечи... (Пецо 1974/75: 263).

У наставку јавља се транспозиција првог лица множине у прво лице једнине:

(9) Далеко би нас одвело када бисмо указивали на све проблеме које нуди овај рад. Ја ћу, због тога, указати само на неке од њих (Пецо 1974/75: 263);

(10) У истом овом одјелку код Станића читамо да је језик „најнепосреднија функција људске мисли” [...]. Чини ми се да је ту у питању неки неспоразум (Пецо 1974/75: 264).

Такође, иако Пецо највише користи треће лице једнине када описује монографију, он прелази на прво лице множине или једнине када износи личне коментаре, ставове или сопствена истраживања:

(11) Ми можемо прихватити нечију жељу да иде напријед, да се уздиже изнад своје средине... (Пецо 1974/75: 263);

(12) Надам се да се са овим слаже и Станић, и ја бих радије ишао ка термиолошкој уједначености него разједињености (Пецо 1974/75: 264);

(13) Дакле, ја говорим о појму Херцеговине, а не о појму говора херцеговачког типа. Ја мислим и данас да је тако. За мене је Херцеговина оно што се налази у границама СР Босне и Херцеговине, ван тих међа за мене је СР Црна Гора. Што се тиче говорних особина, добро би било да је Станић погледао још који мој рад [...] Ја живим у садашњости и прихватам ситуацију нашега времена (Пецо 1974/75: 265);

(14) Ја сам имао могућности, и не давно, да ово провјеравам на теничким средствима којима се служи експериментална фонетика и да констатујем јако изражену назалну компоненту не само код гласова *н*, *њ* и *м* него и код вокала у одређеним фонетским позицијама (Пецо 1974/75: 265);

4.1.2.1.3. У текстовима Д. Петровића, на пример, који су и писани најчешће за новине, аутор углавном употребљава 1. л. јд. када упућује на себе, али користи и 1. л. мн. онда када позива читаоце да заједно с њим размотре текст, полемичку ситуацију или ставове опонента:

(15) Да видимо, прво, ко су опоненти (Петровић 1996 [1971]: 31);

(16) Да пођемо, међутим, редом (Петровић 1996 [1971]: 32);

(17) Да видимо – зашто? (Петровић 1996 [1982]: 181).

4.1.2.1.4. Такође, аутор иронично користи и фамилијарни израз са присвојном заменицом за 1. л. мн. – *наши аутори* – када говори о ауторима књиге коју критикује (у текстовима из 1982. о уџбенику из фонологије, те у текстовима из 1993. о правопису групе аутора):

(18) Ако су се наши аутори тако темељито испромашивали на проблемима фонемског *инвентара*, јасно је да нису могли боље да прођу ни на прегледу *дистрибуције* (Петровић 1996 [1982]: 183); Могло би се сличних детаља овде навести још много, али је и ово превише за закључак: наши су аутори својим „никшићким” правописом у односу на Вука „ударили натраг” и стигли до „правописа бабе Смиљане” (Петровић 1996 [1993]: 353).

Слично налазимо и у следећим примерима других аутора:

(19) Али били бисмо неправедни према нашим пријатељима кад бисмо их оцењивали на основу њихових речи, а не на основу њихових дела (Симић 1983: 108).

(20) Наш декан, ето, нема појма о томе да Бачка, и у њој Суботица, за време рата ни секунда није припадала Независној Држави Хрватској, већ је била под окупацијом мађарских хортијеваца (Ивић 2014б [1998б]: 101);

(21) Овде хрватска правописна традиција, а и наши аутори, по нашем мишљењу, одступају и од фонемског и од морфемског правописног принципа (Маројевић 1988: 92); Наш лексиколог позајмица раздваја префиксацију од суфиксације као да то нису два основна типа деривације (Маројевић 2007: 502).

Фамилијаризацијом се, дакле, наглашава критички однос и иронична дистанца према опонентима, што каткад може прећи и у дисфемизацију (исп. други пример под 21).

4.1.2.1.5. Коначно, у грађи налазимо и пример еуфемистичке употребе 1. л. мн:

(22) Питање је сад: како реченица која доминира – бива обухваћена оном над којом доминира. Одговор је једино могућ ако признамо да смо нешто побркали (Симић 2017: 378).

У примеру се имплицира да је опонент „побркао”, те да он треба то да „призна”, но уместо директне критике (нпр. *ако (опонент) призна да је нешто побркао*), користи се *ми*-форма и тиме, индиректно, ублажава критика.

4.1.2.1.6. Текстови у којима је доминантно прво лице једине када аутор упућује на себе јесу Белић 1950а, 1950б¹⁴⁴, 1951, 1953, 1954а, 1954б; Стевановић 1951/52, 1953/54; Московљевић 1958;

Ивић 1959; Пецо 1963/64; Пецо 1981, 1982; Станојчић 1987, 1988; М. Ивић 1987; Маројевић 1991а; Ковачевић 1999 [1995, 1996, 1997б, 1998б, 1998в]; Брборић 2000 [1996, 1998а, 1998б], 2001 [1994а, 1994б, 1995]; Реметић 2000 [1998], Бугарски–Ковачевић 2015, Бугарски–Ковачевић 2018, Симић 2017, Кликовац 2018.

Наводимо, илустрације ради, неке примере (подвлачења наша):

(23) Та мерења уосталом иду још један корак даље од реалности: он је – не шалим се – мерио „наше” акценте и на измишљеним речима (Ивић 2014б [1967а]: 174–175):

(24) Ја бих био захвала проф. Могушу да ми на њих [на потврде са основом *малин*- у западнобосанској говорној зони] укаже, како из предмиграционог тако и из каснијег периода (Пецо 1982: 257);

(25) Колико је Никчевић преписивао од својих рецензената, истомишљеника и других недужних аутора, ја нијесам проверавао, али ако кажем да сам „у лову” на његове плагијате *само у неколико случајева остајао* са „празном мрежом”, претпостављам да он ни тамо није био много мање успјешан (Петровић 1996 [1996в]: 437);

(26) Да сам знао да је професор англистике др Ранко Бугарски члан Комитета експерата за Европску повељу о регионалним или мањинским језицима, уопште се не бих чудио што су у Србији уведени „преводиоци” за „босански језик”, нити бих се чудио што су у Србији, а нису нпр. у Црној Гори, „босански” и „хрватски језик” проглашени мањинским (Ков. 2015а).

Аутор може и експлицитно указати на другачију употребу лица у полемици у односу на своје научне радове:

(27) При томе ћу, мимо свога обичаја али јасноће ради, на себе упућивати 1. лицем једине (Кликовац 2018: 62).

---

¹⁴⁴ У кратком осврту Белић 1950в аутор не упућује на себе.

Може се, дакле, претпоставити да употреба 1. лица једнине у научној полемици спрам употребе 1. лица множине у научним радовима може бити условљена и јасноћом.

Такође, аутори могу користити 1. лице једнине и у субјективним елементима текста, као што је навођење мотивације за писање полемичког текста, исп. примере у 6.1.1.

4.1.2.1.7. Разлику у степену личног тона можемо пратити, на пример, у полемици Младеновић–Никчевић о народном језику предњегошевске књижевности. Наиме, ту се може пратити разлика у степену личног тона између првог текста Младеновића (критике Никчевићевог рада) и његовог другог текста (осврта на одговор Никчевића), који је у основи полемички. У првом тексту А. Младеновић (1968) користи прво лице једнине само на једном месту, у уводу:

(28) С обзиром на доста ограничен простор у овом часопису, принуђен сам да већ спремљену обимнију расправу о овоме објавим на другом месту, а овде – само неке изводе и закључке из ње (Младеновић 1968: 152).

У другом пак тексту, након одговора Никчевића, тон се заоштрава, а прво лице једнине користи се знатно више, од почетка до краја текста (Младеновић 1969: 150–158):

(29) У вези са мојим чланком, објављеним у *Језику* [...], В. Никчевић је покушао у једном од последњих бројева овог часописа [...] да оспори и обезвреди неке моје погледе на језик старих текстова са терена данашње Црне Горе. Не улазећи посебно у карактер његовог полемичког тона, који прелази границе уобичајених норми оваквих дискусија, желео бих да читаоцима *Језика* укажем само на нека Никчевићева ненаучна тумачења ове проблематике [...]. Поводом мога мишљења да тек од XIV века имамо „Споменика на народном језику с подручја данашње Црне Горе”, а које је за сновано на језику текстова у књизи *Предњегошевско доба* [...], Никчевић једноставно истиче да таква моја тврдња „не одговара истини” [...]; Устајући против моје употребе уобичајеног у науци термина *српскословенски језик* , при чему се Никчевић не клони да својевољно припише да ја данас „у 1969. години” третирам „претке данашњих Македонаца, тј. македонске Славене ... као Србе” [...], – што је потпуно неоправдано и бесмислено јер се то из мога чланка не може ни наслутити а немоли видети – поменути аутор погрешно оперише појмом *зетска редакција* ; Ја и даље употребљавам , сасвим спокојно, термин *српскословенски језик* јер ме Никчевић никаквим научним аргументима није убедио да сам на кривом путу; Па шта је онда тачније: његова тврдња да је овај споменик писан чистим народним језиком или моја да је овде језик „у основи народни са неким српскословенским елементима” [...] Мислим да читаоцима *Језика* неће бити тешко да сами дођу до истинитог одговора на ово питање; И сâм сам , иначе, до сада имао више пута прилике да проучавам рукописне оригинале [...]. [...] Резултате ових својих испитивања објавићу у посебним расправама; Ономе што сам већ рекао у вези с овим [...] ја немам шта да одузимам јер Никчевић није успео ништа од тога аргументовано да оспори; Иако би се у низу детаља могло још што-шта замерити Никчевићевом чланку, мислим да је и овим што је до сада речено доста учињено [...]; Захваљујући Редакцији *Језика* на уступљеном простору, ја сам се, ево, јавио поново, и у овом часопису последњи пут, са својим прилогом о овој теми. Сматрам да ће читаоци *Језика* , којима је првенствено и овај а и ранији мој чланак намењен, моћи да стекну одређен и реалан суд о карактеру језика којим су писани стари споменици са терена данашње Црне Горе.

Јасно је да је разлог несразмери личног тона у ова два текста – прагматичке природе. Наиме, овај се текст јавља након одговора опонента, који одбацује дате аргументе, те А. Младеновић у овом тексту експлицитније конфронтира своје мишљење и мишљење опонента. Условно речено, овде се прати разлика између степена личног у критичком тексту Младеновић 1968 (који је једносмеран (аутор→други аутор) и монолошки: усмерен само на текст опонента) и полемичком тексту Младеновић 1969 (који је двосмеран: аутор↔опонент и дијалошки). То би могло да имплицира да полемички текст начелно може бити личнији и експресивнији од критичког.

4.1.2.2. Треће лице

Треће лице једине и множине, наравно, најчешћи је начин упућивања на опоненте. Ипак, треће лице једине може се користити и када аутор упућује на себе, устаљеним изразом *писац ових редова/овог текста* и сл.:

(1) Исто је тако врло корисно што нам је рецензент указао на то да у примеру *Роксанду ћу по мајци познати* – предлошко-именичка веза *по мајци* није допуна глаголу, већ његова одредба. [...] Без обзира на то што је ово случајна омашка, а не погрешно третирање односа у једној детерминативној синтагми, писац граматике ће се користити овом примедбом да у евентуална нова издања књиге та омашка не уђе (Стевановић 1960: 125);

(2) Може се писцу овог приказа замерити да сувише позива у помоћ дијахронију, али дијахронија нам помаже да боље разумемо појаве у синхронији (Маројевић 1987: 258);

(3) То чинимо из обзира према Летопису као часопису и Матици као установи, тражећи допуштење од својих читалаца да лингвистичкој и филолошкој анализи подвргнемо један идеолошки трактат који иначе не би завређивао да доспије у фусноту било којег чланка писца ових редова изван злог времена (Маројевић 2001 [1994ђ]: 102);

(4) Књига В. Никчевића о којој је овде ријеч један је од најнеобичнијих лингвистичких догађаја за који је потписник ових редова икада чуо [...] (Петровић 1996 [1996в]: 435);

(5) Потписнику ових редова, после расправе на телевизији, г. Тиодор Росић је рекао [...] (Клајн 1998).

Овакав тип излагања није неуобичајен за научни стил. Тиме што о себи говори као о трећем лицу аутор ствара (макар привидну) дистанцу у односу на текст који пише, односно показује да не жели да истиче себе или своју личност у први план. Притом, последњи наведени пример је из текста у ком се користи искључиво треће лице, те се може рећи да, користећи треће лице и када говори о себи, аутор остаје доследан у форми излагања.

4.1.2.2.1. Аутор користи треће лице када упућује на себе и онда када се надовезује на речи опонента, одн. реплицира. У грађи налазимо овакве примере ређе у научном (исп. пр. 6, 7), а чешће у публицистичком стилу (исп. 8–12):

(6) „[...] Симић то, на жалост, овог пута није доказао [...]” Сасвим вероватно. Само сада, кад је Симић скинут с дневног реда, треба тамо послати каквог проналазача Реметићева или Петровићева калибра. И онда ћемо поново имати прилике да читамо о „ретким тренуцима наше дијалектологије”. Сјајно (Симић 1982б: 386);

(7) На пример, да би Станојчићу приписала како недостатак аргумената „надомјешта иронизирањем аутора”, М. Зника дословце каже: [...] (Станојчић 1988: 1084);

(8) Ако је Ивић сугерисао паљанском вођству да уведе екавицу, зашто се то вођство никад није позвало на њега, да ауторитетом науке поткрепи своју политичку одлуку? И зашто Ивић, кад је већ одиграо важну историјску улогу, није и то обелоданио, да узме свој део заслуге? Зашто је чекао да прође више од пола године, па да се тек онда о томе изјасни? И зашто је то учинио са доста резерви? Тако се догодило да је Павлу Ивићу приписана историјска улога коју није имао (Ивић 2014б [1996б]: 52); Али њега није истересовао сам проблем, већ прилика да се оцрни Ивић (Ивић 2014б [1996б]: 54).

(9) „Ово Маројевићу очигледно није било познато, али у науци незнање није оправдање” [...]. Маројевићу је то очигледно било познато (Маројевић 2001 [1997а]: 70).

(10) А да Бугарски баш тако чита Повељу, види се по томе што он „Ковачевићу” потура откриће „научне истине” да су „хрватски и босански без остатка само српски” (али не наводи да то Ковачевић тврди с обзиром на критеријуме генетске, комуникативне и структурне неразличитости!), те „да отуда нису различити и не могу доћи под заштиту Повеље”; [...] што нормално „Ковачевић не зна”, али ето Бугарски жели показати да зна! (Ков. 2015а);

(11) [одговарајући на констатацију да је „господин Ковачевић један од усамљеника” који оспоравају „босански “језик:] Милош Ковачевић, дакле, не изражава свој, него унисони став српске филологије о „босанском језику” (Ков. 2017а).

У овим примерима полази се из позиције метатекста, прави се привидна дистанца: аутор о себи говори полазећи од цитата свог опонента, што самом коментару даје ироничан призив, те овакве примере употребе трећег лица можемо сматрати типично полемичким. Иронија (и реторичко питање) учача се и у следећем примеру:

(12) Што би они, који су као и Бугарски „научно доказани србисти”, читали 26 србистичких књига и преко 400 научних србистичких радова Милоша Ковачевића (Ков. 2015б).

У овој групи примера ироничног говора о себи посебно је стилогена употреба слободног неуправног говора:

(13) Све ово даје повода Маројевићу за иживљавање над глупошћу Павла Ивића, који нема појма о фонологији: „Може ли то (нефонологизирана) фонетска памет да појми. Сумњам” (Ивић 2014б [1998а]: 80);

4.1.2.3. Друго лице множине

У нашем корпусу налазимо и примере директног обраћања опоненту, у другом лицу множине. Таквих примера има пре свега у епистоларним формама полемичког дискурса, као што су, на пример, отворено писмо које П. Ивић упућује Д. Драгосавцу из 1972. (поводом критике његове књиге *Српски народ и његов језик*) и писмо И. Клајна упућено Е. Фекетеу (поводом облика *одељенски/одељењски*). Тако у уводу Ивићевог писма (објављеног у *Борби и Политици*) стоји:

(1) Обраћам Вам се, прочитавши у *Вјеснику, Борби и Политици* од 22. јуна 1972. Ваш закаснили осврт на моју књигу *Српски народ и његов језик* (Ивић 2014а [1972]: 64).

Овакво се обраћање провлачи све до краја писма, што је – с обзиром на форму коју је аутор одабрао, и очекивано. На самом крају аутор се опоненту обраћа речима:

(2) Анализирао сам Вашу аргументацију и показао да ни Ви, исто као ни други, нисте доказали да у мојој књизи има нетачних тврђења. [...] Ви сте, одиста, били врло, врло неправедни. У књизи сте читали оно што у њој не стоји, а нисте видели оно што се у њој налази. [...] Знајући Вас као угледног и заслужног друштвеног радника, питам се како се ово могло догодити (Ивић 2014а [1972]: 69).

Исто налазимо и у епистоларном полемичком одговору И. Клајна на напис Е. Фекетеа:

(3) Драги Егоне,

Ваше је право да се не сложите са мном, али ми је жао што сте у угледној и много читаној рубрици дали савет који ми се чини неодржив.

[...]

Чудно ми је да Вама, који сте написали толике исцрпне и свестрано образложене нормативне студије, морам да докажујем да о облицима треба расуђивати на основу фонетике и морфологије, а не по принципу „погледајмо у речник да видимо да ли постоји нека реч с таквим завршетком”.

[...]

У нади да ћемо се моћи споразумети око оваквих питања, срдачно Вас поздрављам (Клајн, према Фекете 2008б).

Употреба 2. л. мн. (*Ви*-форме) из поштовања у критичко-полемичком дискурсу, за разлику од 3. лица (које је, пре свега, носилац референцијалне функције) или 1. лица једнине (као носиоца, пре свега, експресивне функције), може имати и апелативну (конативну) функцију (исп. Катнић-Бакаршић 1999: 2). На тај начин и приговори и побијање ставова упућују се директно опоненту. Такође, друго лице множине показује и формални, учтив однос према опоненту (у случају употребе трећег лица то се, пре свега, постиже лексиком, апелативима *професор*, *господин*, титулом *др* и сл., па и именовањем пуним или секундарним антропонимом, што се све, наравно, може употребити и када се користи 2. лице).

4.1.2.3.1. У поменутих епистоларних формама полемичког дискурса употреба другог лица множине, како се види и из наведених примера преплиће се с употребом првог лица једнине (исп. горе *обраћам се, моју (књигу), анализирао сам, питам се* у пр. 1, одн. *морам да докажујем, поздрављам* и сл. у пр. 3), из чега се често може ишчитати и контраст: *ја – Ви*. Негде се то види и експлицитније:

(4) Одмах на почетку Ви изражавате слагање с наводном „Ивићевом констатацијом” да „српским језиком откад он постоји говоре и они који нису Срби”. Међутим, ја тако нешто никад нисам написао нити ћу икад написати. За мене је протезање српског језичког имена на оне који нису Срби – акт великосрпског национализма (Ивић 2014а [1972]: 64).

(5) Ја, дакле, одлучно одбијам Ваше саглашавање с оним што нисам рекао (Ивић 2014а [1972]: 64).

(6) Не стоји Ваша замерка да ја „бркам појмове нације и државе” [...], те да ја „хипертрофирам државу”. Напротив, ја сам јасно истакао да је типично шире опредељење Дубровчана било „словинско”, а такве државе тада није било (Ивић 2014а [1972]: 65).

Или, у тексту Клајна (исп. „*мој*” облик – „*ваш*” облик):

(7) Узгред, у средњем пасусу другог ступца нешто сте побркали, јер кажете да је „(Клајнов’) облик *одељењски*... изведен преко трпног придева (*одељен*) за којим се Клајн повео, што теоријски није немогуће”. Не, него је „*мој*” облик изведен нормално из глаголске именице *одељење*, а „*ваш*” облик *одељенски* могао би добити *и* само из трпног придева *одељен*, али то по мом мишљењу ни теоријски није могуће, јер се суфикс *-ски* додаје на именице, а не на придеве (Клајн, према Фекете 2008б).

4.1.2.3.2. Примере директног обраћања у критичко-полемичком дискурсу ван епистоларних форми такође налазимо, али оно је свакако ређе од доминантне употребе првог лица (када аутор упућује на себе) или трећег лица (када упућује на предмет расправе или опонента). Исп. примере:

(8) [...] дакле, друже Пецо, и *сложен* и *сливен* (као што се види, ове две речи могу бити и синоними) – Станић 1978: 262;

(9) Не, колега Бугарски, латиница и ћирилица нису подједнако добро конвертибилне у оба смера! (Маројевић 1991б [1989а]: 28);

(10) Не, колега Бугарски, за сваку расправу су потребни аргументи, па и за политичко прогнозирање (Маројевић 1991б [1989а]: 28–29);

(11) Не, колега Рајићу, као што не постоји совјетски, чехословачки, југословенски, аустријски и швајцарски језик, тако не може постојати ни *хрватски језик* у значењу ’језик Хрватске’ (Маројевић 1991б [1989б]: 46);

(12) „Потпуно је нетачно, да не кажем смијешно”, вели он, „рећи да је учење московске фонолошке школе, данас водеће у свијету, ’подесно у анализи одређених особености руског језика (којих, међутим, нема у српском)”. М, дакле, не зна које су специфичне предности московске школе у анализи руског гласовног

система. Кад не зна, да му објаснимо. Гласовна структура руског језика далеко је сложенија од структуре српског. У руском постоји веома богат репертоар разноврсних фонолошких неутрализација. То јест, фонеме које се у неким положајима у речи разликују, у другима су изједначене. То ставља фонологе пред деликатан задатак да одреде којим фонемама припадају гласови који се изговарају у позицији неразликовања. Један од начина да се то учини јесте онај којем прибегава московска школа. Она је у одређеном смислу дошла као одговор на изазов који ствара руска ситуација. Компликовани систем категорија који је та школа разрадила мање је потребан кад је реч о многим другим језицима. Је ли то још увек „смијешно”, проф. Маројевићу? (Ивић 2014б [1996б]: 65);

(13) „Слово”, академиче Ивићу, не допушта да се српске особине препуштају другима, и да се на основу њих расрбљава српски језик, и издвајају нека мртворођенчад у виду нових језика, какви су „бошњачки”, „хрватски” и „црногорски”. Зато би најбоље било да будете истинољубиви и да се јавно изјасните о напред наведеним, већ неколико пута постављеним питањима, да би свакоме и експлицитно било јасно стојите ли и даље на позицијама ненаучног филолошког програма, или у њ укључујете и ставове „бошњачког филолошког програма”, пошто те „бошњачки језик” већ признали. Надам се да моју жељу да сазнам Ваш одговор на та питања нећете прогласити „кавгом” (Ковачевић 1999 [1998в]: 386);

(14) Зато је он заиста у праву кад се пита колики је мој „интелектуални и морални пад” у односу на њега. Велики, Никчевићу, као и сваког оног научника који се осврће на дјела аутора који представљају *егзорбитантну опскурност* (Ковачевић 1999 [1997б]: 216);

(15) Али, зар је то, професоре Бугарски, критеријум научности; проверите колико на интернету има нпр. података о Цеци Ражнатовић, добро би било да се и с њом по Вашем критеријуму одмерите (Ков. 2015б);

(16) Проблем, англисто Бугарски, јесте управо у томе што енглески у својој матичној држави није и већински и мањински језик, а српски језик у држави Србији то јесте (Ков. 2015в);

(17) А паролe, г. Шаћировићу, никад нису нити ће бити научне чињенице (Ков. 2017а).

Овакви се примери обраћања могу интерпретирати и као својеврсно апострофирање опонента (исп. вокатив *друже Пецо*, проф. Маројевићу, професоре Бугарски итд.), што спада и у врсту варирања интензитета (о варијацији интензитета исп. Симић, Јовановић Симић 2015: 231–234). Пр. 9, 11 и 12 јављају се на крају аргументације, а пр. 15 на крају читавог текста, те се сâм закључак – у њему исказан у форми чуђења (исп. *Али, зар је то...*) и препоруке (исп. *добро би било...*) – тако директније поентира. Такође, у овим се примерима из дотада индиректног говора прелази у директни, те транспозиција лица сигнализира и промену тона: из говора о некоме прелази се на говор са неким (или некоме), тј. ствара се утисак преласка на разговорни језик. Стога, таква транспозиција овде има и функцију стилске транслокације (у писани полемички дискурс смешта се разговорни). У седмом и деветом примеру то се и експлицитно види, јер они представљају одговор на запитаност опонента. У свим примерима уочавамо директно обраћање, али оно је углавном уметнуто, као што видимо, у излагање које тече у трећем лицу. Изузетак представљају пр. 13 и 15 (из текстова М. Ковачевића), где се експлицитно среће и друго лице: исп. *Надам се да моју жељу ... нећете прогласити „кавгом”*; *проверите колико на интернету има нпр. података*.

У једном примеру налазимо и друго лице множине императива у молби која се јавља пред крај текста, што уз прво лице једине (исп. *молим*) чини тон у поенти експресивним; оваква употреба има апелативну (конативну) језичку функцију:

(18) А професора Бошковића, молим, оставите на миру (Маројевић 2001 [1994г]: 38).

У полемици Маројевић–Петровић јавља се директно обраћање опоненту у саркастичном тону, коју аутор даје у форми подучавања студента (подвлачење наше):

(19) [...] поред пет фонема које сте научили [...], у ијекавском постоји и шеста фонема [...]. Те алофоне знате, испит из фонетике сте положили. Али немојте да мијешате дијахронију и синхронију [...]. [...] Радознали бруцош поставља питање и по трећи пут [...]. Одговор можете наћи, бар за почетак, у расправи Далибора Брозовића [...] (Маројевић 2001 [1995в]: 120);

(20) Јесте ли ви, колега, задовољни одговором на прво питање? (Маројевић 2001 [1995в]: 126).

Директним обраћањем аутор каткад може показати и изванредан недостатак стрпљења за свог опонента. У том контексту занимљив је пример из полемике Д. Рагужа и П. Ивића (исп. Рагуж–Ивић–Катичић–Бабић 1985–1989): први аутор критикује другог што у свом прегледу развоја српскохрватског књижевног језика не спомиње штампарство код Хрвата, на шта Ивић у првом полемичком обраћању истиче да он штампарство код Срба спомиње у особитом контексту, поводом паузе од скоро два века. Д. Рагуж се на то поново осврће у следећем тексту, што Ивић – у свом последњем тексту из те полемике – цитира и коментарише:

(21) „Говорећи о тискарству у Зети, [Ивић] напомиње да је говорио само о његовој декаденцији, па како те декаденције не бијаше у Хрватској (ма било је, али нешто касније), зато га као није ни спомињао” [...] Опет нас Рагуж бомбардује својим погрешкама. Мој осврт се не тиче тискарства у Зети, него код Срба уопште. И нисам говорио о декаденцији тискарства – тискарство не спада у моју тему – већ сам престанком штампања српских књига илустровао дубину културне пропасти у коју је турска владавина гурнула Србе. [...] На срећу, код Хрвата није било ничега сличног. Исти период је код Хрвата био доба културног процвата – ренесансе и барока. Је ли Вам сад коначно јасно, колега Рагужу? (Ивић 2014а [1989]: 155).

У подвученом примеру лексема *коначно* има и стилску функцију, њоме аутор истиче да је – у оба своја обраћања – и више него довољно образложио своје разлоге. И за овај пример важи горепоменуто о апострофирању, транспозицији лица и стилској транслокацији.

4.1.2.3.3. У корпусу налазимо потврду и за друго лице множине као сигнал директног обраћања читаоцима. У тим примерима глагол се јавља:

а) у футуру (њиме се тражи признање, потврда од читалаца):

(22) Из тих разлога силованом „зато” на почетку реченице морало би се приписати значење концесивног конектора „и поред тога” како та реченица не би била логички нонсенсна. А, признаћете, такво значење никад не може имати конектор „зато” [...] (Ков. 2005а: 788).

б) у императиву:

(23) Ово се, верујте, десило Сл. Реметићу са открићем „незамењеног јата” (Симић 1982б: 378); Ту католичку подвалу потом су, замислите, глатко прогутали сви српски православни научници [...] (Клајн 1998); По њиховој дефиницији аналитички предикат у свом саставу осим глаголског мора имати и неглаголски дио. Запамтите: неглаголски дио (Ков. 2005а: 793); Замислите сад како би изгледала систематизација с уједињеним критеријумима [...] (Ков. 2005а: 799).

Императив у другом наведеном примеру (И. Клајна) друкчије је функције него у осталим примерима: он ту изражава чуђење, неверицу, у свим примерима он има конативну, убеђивачку функцију; њиме се и стилски промовише садржај исказа.

Пример директног обраћања читаоцима налазимо и у изразу:

(24) На ово последње питање потписници „Слова” ће вам одговорити да су све поменуте установе, веровали или не, издајничке, антисрпске, и да [...] „спроводе хрватски филолошки програм” (Клајн 1998);

(25) За потврду ћемо навести још и примјере трансформационих тестова за глаголски прилог пршли *уваживши*, коме ауторка као еквивалент, вјеровали или не, реконструише падежне конструкције с именицама *околност* и *закон* (!) – Ков. 2011: 785.

Овде се експресивним изразом *веровали или не*, упућеним читаоцима, изражава неверица, њиме се постиже експресивност, али и приближавање овог типа дискурса разговорном тону.

Апострофирање читаоца (и подилажење читаоцу) уочавамо у следећем примеру:

(26) Тиме и ја губим вољу за суптилнију анализу питања јер морам да се враћам на азбучне истине. Какво је то задовољство, племенити читаоче, полемисати о фонологији и односу синхроније и дијахроније са једним државним чиновником који је залутао у славистику [...]? (Маројевић 2001 [1994в]: 31).

Код истог аутора среће се и следећи пример обраћања читаоцима (у ком саркастично говори о опоненту):

(27) [...] заиста вам кажем, господо, да је мој непоправљиви бруцош постао „лингвистички курирчић” Загребовог „специјалног курира” (Маројевић 2001 [1995в]: 125).

Исти аутор употребљава друго лице множине да се обрати уједно и читаоцима и опоненту, што експлицитно напомиње (исп. у следећем примеру *а и Клајн је читалац*). То се даје у форми савета; стога је у наредном примеру доминантан императив:

(28) Саветовао бих читаоцима (а и Клајн је читалац): држите се Лескина! [...] Други савет: за именице *коњче*, *Циганче* немојте рећи, поводећи се за „новијим ауторима”, да имају „суфикс *-че*” [...], него реците да су изведене суфиксом *-че(т)* [...]. Трећи савет: немојте рећи да је у облику *птиче* „*ч* настало палатализацијом *-ц* испред *-е*” [...]. Ако хоћете да изађете из дијахроније а да останете у лингвистици, онда бар реците да *ч* алтернира са *-ц*” (Маројевић 2007: 510).

4.1.2.3.4. Коначно, среће се каткад и употреба уопштеног другог лица, као у следећем примеру:

(29) Са проф. Ковачевићем тешко је расправљати. Кад га ухватите у неистини он, не поцрвеневши, понавља ту неистину (Ивић 2014б [1998ж]: 129).

4.1.2.4. Када говоримо о форми излагања, у грађи налазимо 1. л. јд. и мн., 3. л. јд. (и мн.), 2. л. мн. Уочава се прелазак с првог лица множине на прво лице једнине, као својеврсно колебање или као транспозиција лица. Употреба 1. лица једнине у научној полемици спрам употребе 1. лица множине у научним радовима може бити условљена и јасноћом. Може се пратити и извесна разлика у степену личног тона између првог и другог текста истог аутора у полемици. Разлог несразмери личног тона у два текста прагматичке је природе. Треће лице једнине и множине, наравно, најчешћи је начин упућивања на опоненте. Ипак, треће лице једнине може се користити и када аутор упућује на себе, устаљеним изразом *писац ових редова/овог текста*. Аутор користи треће лице када упућује на себе и онда када се надовезује на речи опонента, одн. реплицира. У овим примерима полази се из позиције метатекста, прави се привидна дистанца: аутор о себи говори полазећи од цитата свог опонента, што самом коментару даје ироничан призвук, те овакве примере употребе трећег лица можемо сматрати типично полемичким.

У нашем корпусу налазимо и примере директног обраћања опоненту, у другом лицу множине, пре свега у епистоларним формама полемичког дискурса. Примере директног обраћања у критичко-полемичком дискурсу ван епистоларних форми такође налазимо, али оно је свакако ређе од доминантне употребе првог лица (када аутор упућује на себе) или трећег лица (када упућује на предмет расправе или опонента). Овакви се примери обраћања могу интерпретирати и као својеврсно апострофирање опонента (исп. *друже Пецо*, *проф. Маројевићу*, *професоре Бугарски* итд.), што спада и у врсту варирања интензитета. У корпусу налазимо потврду и за друго лице множине као сигнал директног обраћања

читаоцима. У тим примерима глагол се јавља у футуру (њиме се тражи признање, потврда од читалаца) или у императиву. Среће се и употреба уопштеног другог лица.

4.1.3. Употреба глаголских облика

За критичко-полемички дискурс карактеристична је употреба, пре свега, неутралних личних глаголских облика, као што су презент и перфекат, ређе футур I.

4.1.3.1. Изузетак на плану употребе глаголских времена представља употреба аориста у текстовима Р. Маројевића и М. Ковачевића (готово по правилу у публицистичком стилу), чиме се у текст уноси експресивност:

(1) Онеспокојила ме је чињеница што моји опоненти тако лако одустадоше [...] од свих оних аргумената које је пажљив читалац могао да пронађе у њиховим ранијим текстовима [...] и што не покушаше ако не да оспоре а оно да релативизују бар неки од бројних аргумената које сам у своме чланку навео (Маројевић 1991б [1989б]: 34);

(2) Пошто на научном попришту остадоше кратких рукава (Брборић у Аргументу, Петровић у Летопису и Ивић у Дневнику) [...] – остаде задњи адут, Академија и „Академија” (Маројевић 2001 [1997б]: 76);

(3) Ја рекох да све три признате фонолошке школе у свијету прихватају концепцију неутрализације. Ивић у бијесу одговара да ја погрешно интерпретирам [...] (Маројевић 2001 [1997в]: 85);

(4) А шта тек рећи о статусу „босанског” након „Декларације о заједничком језику”, коју ових дана у Сарајеву здушно промовисаше и подржаше и најзначајнији бошњачки филолози (Ков. 2017а); Ја изразих сумњу [...] (Ков. 2017б).

Као што видимо, аорист се овде користи при представљању дотадашњег тока полемике, сублимирању резултата полемике, одн. при упућивању на одређене конкретне радње у оквиру полемике (исп. ја *рекох*, ја *изразих сумњу*). У другом примеру експресивност аориста стилски промовише употребљене фразеологизме којима се негативно квалификују опоненти (исп. *остати кратких рукава*, *задњи адут*). У последњем примеру: *промовисаше* и *подржаше* – уочава се и експресиван став према радњи глагола (чему доприноси и конотација лексеме *здушно*, па и форма реторичког питања).

Ређе се аорист среће у научном стилу (први пример је из *Нашег језика*, а други из *Српског језика*):

(5) На овоме се договору и ми дуго задржасмо... (Стевановић 1970а: 73);

(6) Запиташе ли се аутори шта заиста чему претходи у овим примјерима [...] (Ков. 2005а: 806).

Док се примером 5, као и претходним, указује на ток полемике, у примеру 6 аорист најављује реторичко питање као врсту критике упућене опонентима и стилски га промовише, уносећи експресивност.

4.1.3.2. У једном тексту М. Ковачевића (из дневног листа *Политика*) налазимо употребу аориста и имперфекта:

(7) Бејах неколико дана одсутан, без могућности да и новине читам. А кад се вратих у Београд, дочека ме вест да се поводом мог текста о заштити ћирилице и Србима латиничарима огласио, а ко би други него англиста кога не именовах у свом тексту, него написах да се против ћирилице осим лингвистички неписмених новинара, „по правилу оглашава и један англиста” (Ков. 2018а).

Употребом имперфекта (*бејах*) и аориста (*вратих*, *дочека*, *именовах*, *написах*), ретких у критичко-полемичком дискурсу, у овом примеру, постиже се експресивност и наративност (исп. *бејах–се вратих–дочека*).

4.1.3.3. У тексту Р. Симића (из полемике Симић–Реметић) – у ком се расправља о незамењеном јату у дијалектологији – налазимо и наративни крњи перфекат и наративни императив на месту на ком аутор саркастично описује схватања опонента:

(8) Досељеници стигли на лице места – дивно испраћени од својих (иноверних) суседа – кад не лези враже, а њихови кумови опет тамо. Они први ти на брзину одслушај курс икавштине (вероватно по асимил-методи) и приправи дарове па на муштулук. Кад ли тамо – од њихових кумова ни трага. Штета. Права штета! Просто издајство... (Симић 1982б: 376).

Овим облицима се доприноси експресивности у саркастичном опису закључака опонента. Аутор се, како видимо, служи облицима карактеристичним за приповедање, те они овде имају и посебну, орнаменталну функцију. Читав пасус уједно је и пример стилске транслокације: од закључака опонента ствара се фиктивни наратив (стилска контекстуализација се овде, сем наративним глаголским облицима, постиже и другим средствима: исказима са приповедачким „кад” и елипсом: *кад не лези враже, њихови кумови опет тамо; кад ли тамо – од њихових кумова ни трага*; фразеологијом: *не лези враже, приправи дарове*), који се интерполира у расправу о научним питањима; такође, он је овде и стилски транскодификован, јер има особиту, убеђивачку функцију – циљ му је да убеди читаоца о бесмислености опонентових схватања.

4.1.3.4. Коначно, среће се и употреба глаголских начина: потенцијала и, ређе, императива (о употреби императива исп. горе 4.1.2.3.3. у вези са употребом другог лица).

4.1.3.4.1. Потенцијалом се може ублажити неслагање, исп. у следећем примеру: *ја се не бих сложио ум. ја се не слажем*, као форму учтивости, одн. средство еуфемизације:

(9) Ја се с Вуковићем не бих сложио ни у мишљењу да метод кога се Милановић држао није добар, ни да се облици типа, *мразеви* могу сматрати дијалекатским (Стевановић 1950: 92).

Са сличном функцијом може се јавити и у говорном чину предлога, нпр. у критичком приказу (исп. *предложили бисмо ум. предлажемо*):

(10) [...] предложили бисмо да се у будућим издањима речника етимолошки део обради нешто мало опширније и доследније, и то уношењем следећих допуна или измена [...] (Клајн 1978: 230).

Потенцијал се чешће јавља у исказима са кондиционалном зависном клаузом, и то у вишој клаузи којом се негира став опонента или се негативно квалификује опонент, као у следећим примерима (за још примера исп. 4.1.10. о полемичком услову):

(11) Уколико је страни утицај ту нешто и могао да мења[,] његове последице никако не би биле овако распоређене на нашем тлу (Пецо 1967: 143);

(12) Да се то догодило, [...] ми бисмо данас расправљали о другим проблемима, јер Симић никад не би написао неупотребљив универзитетски уџбеник из фонологије, не би потписивао безглаве расправе из дијалектологије и не би се упуштао у исте такве послове у правопису (Петровић 1996 [1994]: 367);

(13) Да сам знао да је професор англистике др Ранко Бугарски члан Комитета експерата за Европску повељу о регионалним или мањинским језицима, уопште се не бих чудио што су у Србији уведени „преводиоци” за „босански језик”, нити бих се чудио што су у Србији, а нису нпр. у Црној Гори, „босански” и „хрватски језик” проглашени мањинским (Ков. 2015а).

Потенцијал се може јавити и у другим облицима критике опонента (попут реторичког питања у пр. 14 датом у индиректном говору):

(14) Ми, пре свега, из његових [Вујовићевих] бележака за Његуше ништа не видимо – ни јасно ни мутно, јер те белешке никад нисмо видели, не знамо, затим, зашто бисмо могли веровати више његовим белешкама

него онемо што је Бошковић чуо и означио као вредност сугласника *x* на крају речи (Стевановић 1970б: 505);

(15) Додуше, оваквом уопштеношћу бисмо се чак и огрешили о науку, јер у поменутом приручнику нема много тога научног, нарочито не из лингвистичког угла (Слијепчевић Бјеливук 2019).

4.1.3.4.2. Употребу императива издвојили смо у вези с употребом другог лица (и истакли његову конативну, убеђивачку функцију). У појединим примерима срећемо конструкцију *нека* + 3. л. јд. презента, која има императивну функцију, попут следећег:

(16) Нека г. Клајн не измишља којештарије, нека се не „плаши“ – неће потписници *Слова* никога смењивати. Опоненте *Слова* смениће сопствена нестручност [...] (Росић 1998б).

4.1.3.4.3. Такође, срећемо и инфинитив у императивној функцији. Он се може јавити у критичким текстовима, онда када критичар сугерише аутору шта би требало поправити у другом издању дела. На пример:

(17) [...] предложили бисмо да се у будућим издањима речника етимолошки део обради нешто мало опширније и доследније, и то уношењем следећих допуна или измена:

- 1) Упутити на литературу [...] бар у случајевима где постоји више опречних хипотеза о пореклу;
- 2) Тамо где је етимологија непозната или несигурна, означити је као такву, а не остављати име без икаквог коментара [...];
- 3) Никако се не задовољити напоменом, сада врло честом у речнику, „сложено име од словенских основа“, него навести (где год је то могуће) које су то ознове и шта значе, што се за многа имена [...];
- 4) Поред чисто језичких, давати и што више историјско-филолошких података о имену [...] (Клајн 1978: 230).

4.1.3.5. Дакле, за критичко-полемички дискурс карактеристична је употреба, пре свега, неутралних личних глаголских облика, као што су презент и перфекат, ређе футур I. Изузетак на плану употребе глаголских времена представља употреба аориста у текстовима Р. Маројевића и М. Ковачевића (готово по правилу у публицистичком стилу), чиме се у текст уноси експресивност. Аорист се у грађи користи при представљању дотадашњег тока полемике, сублимирању резултата полемике, одн. при упућивању на одређене конкретне радње у оквиру полемике (исп. *ја рекох*, *ја изразих сумњу*). Ређе се аорист среће у научним часописима. Употребом имперфекта (нпр. *бејаш*) и аориста (попут *вратих*, *дочека*, *именовах*, *написах*), ретких у критичко-полемичком дискурсу, постиже се експресивност и наративност.

Налазимо и наративни крњи перфекат и наративни императив у саркастичном опису закључака опонента, који овде имају експресивну, орнаменталну функцију. Коначно, среће се и употреба глаголских начина: потенцијала и, ређе, императива. Потенцијалом се може ублажити неслагање (исп. *ја се не бих сложио ум. ја се не слажем*), тј. јавља се као средство еуфемизације. Потенцијал се чешће јавља у исказима са кондиционалном зависном клаузом (у полемичком услову), и то, пре свега, у вишој клаузи којом се негира став опонента или се негативно квалификује опонент. Императив има пре свега конативну, убеђивачку функцију у овим текстовима. У појединим примерима срећемо конструкцију *нека* + 3. л. јд. презента, која има императивну функцију. Такође, срећемо и инфинитив у императивној функцији. Он се може јавити у критичким текстовима, онда када критичар сугерише аутору шта би требало поправити у другом издању дела.

4.1.4. Полемичка употреба одредбених реченичних конституената

Иако се начелно може говорити о полемичкој употреби различитих реченичних конституената (субјекта, објекта, предиката итд.), у овом одељку то ћемо илустровати на примеру специфичне употребе

само одредбених реченичних конституената у нашој грађи: атрибута, апозитива, атрибутива, апозиције и адвербијала. У литератури они се најшире одређују као „секундарни реченични чланови који одређују и најчешће нису обавезни делови реченице, него могу бити изостављени без последица по граматичку прихватљивост реченице” (Пипер и др. 2022: 377).

4.1.4.1. Полемички атрибут и полемички апозитив. У грађи се јављају примери у којима се придевским јединицама у функцији конгруентног атрибута или именичким јединицама у функцији неконгруентног, падежног атрибута негативно квалификује други аутор или његов рад. Ево неких примера конгруентног атрибута с дисфемистичком функцијом:

(1) [...] размотримо све примједбе опонентове као да их је потписао сам Павле Ивић, „жива знаменита институција српске културе данас”, по полтронској дефиницији Мата Пижурице (Маројевић 2001 [1994в]: 31);

(2) Два потпуно безначајна текста у једној скорашњој публикацији потписали су обојица [П. Ивић и Б. Брборић] (Маројевић 2001 [1994в]: 34);

(3) Остављајући по страни овако неспретну (дилетантску) формулацију, истичемо да су све три признате фонолошке школе у свијету [...] прихватају концепцију неутрализације (Маројевић 2001 [1995а]: 47);

(4) [...] једино та жалосна катедра нема предмет Фонетика, има само, под редни бројем 1, предмет Фонологија – „ал’ се” у фонологији „није макла даље од почетка” лингвистика та, као у чувеној Змајевој песми (Маројевић 2001 [1995а]: 48).

У следећим примерима учачамо неконгруентне атрибуте којима се квалификује опонент:

(5) Наши лингвисти „од знања, угледа и савести” никако не успевају да се снађу у догађајима који су нас задесили последњих година и никако да се отрезне „од братства, јединства и заједништва” (Петровић 1996 [1994]: 373);

(6) Није Петровићев проблем што он не зна фонологију (увјерен сам да ће је савладати), много је већи проблем што дијалектолог из Белановице (опет се вратио тамо) – пузи (Маројевић 2001 [1995в]: 122);

(7) Награда без покрића (Ков. 2005в, наслов);

У примеру 5 јавља се полемички цитат у функцији неконгруентног полемичког атрибута: аутор иронично цитира опонента.

Такође, придевске јединице којима се дисквалификује други аутор могу се јавити и у функцији апозитива, иако ређе:

(8) За оне који раде овај посао без смисла, неспремни, немајући пред собом чак ни Вуков речник [...] – карактеристичан је начин на који су понекад тумачене речи из Горског вијенца (Вуковић 1950: 96).

Занимљиво је у овом контексту размотрити и особиту функцију релативних клауза у овом типу дискурса. Погледајмо следеће примере из полемике Бугарски–Ковачевић:

(9) И то каквог експерта, експерта који би да наметне Србима оно што не важи ни за кога на свету (и још признање, ако је веровати М. Риђановићу, уникатног земаљског назива језика), нормално у корист српске штете! (Ков. 2015а);

(10) Бугарски, који ниједном речју не осуди дивљачке хрватске прогоне ћирилице, имплицитно те прогоне брани тиме што показује како то и није ништа према ономе како се латиница прогони у Србији (Ков. 2015а); Али како то објаснити англисти Бугарском, који нема ниједнога правога рада ни из англистике, а камоли да има из србистике, па и не може знати шта су научни критеријуми?! (Ков. 2015в).

Подвученим клаузама, како видимо, негативно се квалификује опонент. Таквим клаузама се опонент дискредитује, омаловажава и сл., те оне имају, исто као и друге јединице у функцији полемичког атрибута и позитива, превасходно дисфемистичку (прагматичко-стилску) функцију у исказу. Могу се јавити у синтаксичкој функцији односног атрибута (пр. 9) или односног апозитива (пр. 10).

Полемички односни атрибут, између осталог, уочавамо и у следећим примерима:

(11) За оне који раде овај посао без смисла, неспремни, немајући пред собом чак ни Вуков речник [...] – карактеристичан је начин на који су понекад тумачене речи из Горског вијенца (Вуковић 1950: 96);

(12) Ми се можемо не сагласити око питања како је настала изоглоса [...], али да те изоглосе тамо *нема* – то може да тврди само човек који се у проблем не разуме или тврдокорно одбија да сабере два проста и сваком јасна лингвистичка факта (Петровић 1996 [1979а]: 96);

(13) У Језику 34 [...] изашли су полемички осврти Радослава Катичића, Драгутина Рагуџа и Сјепана Бабића на мој текст *Ради се ипак о нечем другом* [...]. Тројица на једнога. Неравна борба. Неравна, заиста, али – на штету оних који сматрају да им је потребан омер 3:1 у дискутантима и омер 22:4 у страницама излагања (Ивић 2014а [1989]: 139);

(14) [...] окомио се на ту књигу [*Историја српскохрватског језика* Ивана Поповића] формално, а на њеног аутора стварно, свом тежином своје дијалектолошке струке, тада такође млади Павле Ивић, окомио се чувеном критиком која је одавно ушла у историју бешчашћа на нашим просторима [...] (Маројевић 2001 [1995б]: 90);

(15) Зато је он заиста у праву кад се пита колики је мој „интелектуални и морални пад” у односу на њега. Велики, Никчевићу, као и сваког оног научника који се осврће на дјела аутора који представљају *егзорбитантну опскурност* (Ковачевић 1999 [1997б]: 216).

Полемички односни апозитив налазимо, на пример, у следећим исказима:

(16) Ако је ико обезвредио теме колега М. Тешића и М. Симића, онда је то учинио сâм проф. Симић, који је, искористивши свој положај оцењивача њихових дисертација, објавио најважније налазе ове двојице – са њиховом дозволом коју они нису могли одбити (Реметић 1982: 162);

(17) Овај заслужни грађанин, који науку схвата као трансмисију политике, у једном је био неопрезан – прерано, пре него што му је то дозволио „надзорник кварта”, изашао је са концептом хрватског, бошњачког и црногорског језика (Росић 1998а);

(18) Што би они [експерти], који су као и Бугарски „научно доказани србисти”, читали 26 србистичких књига и преко 400 научних србистичких радова Милоша Ковачевића (Ков. 2015б).

У наведеним се примерима, дакле, преко атрибута или апозитива дискредитује опонент, те се доминантном прагматичко-стилском карактеристиком полемичке употребе одредбених конституената може сматрати пејоративност одн. дисфемизација. Исп. и друге примере за полемички атрибут, између осталог, и у одељку о лексичкој негацији (4.2.1.), негативној квалификацији (4.2.2.), дисфемизму (4.4.2.4.2).

4.1.4.2. Полемички атрибутив и полемичка апозиција. У критичко-полемичком дискурсу налазимо примере атрибутива који стоји уз лично име опонента и служи као квалификација, при чему он носи и одређену дисфемистичку, ироничну конотацију или конотира нестручност за дату област. Није реткост да аутор именује опонента према професији, титули или звању (па чак и инсистира на томе – исп. пр. 4):

(1) Самопроглашени академик Р. М. – који се и сам, не само усмено него и писмено, тако представља [...] (Брборић 2001 [1994б]: 312);

(2) И кад се очекивао евентуални одговор аутора реферата, умјесто професора јавио се „вјечити асистент” Мато Пижурица [...] (Маројевић 2001 [1994б]: 28);

(3) [...] остајући код свог најцитиранијег аутора, романисте и етимолога Скока, романиста и лексиколог Клајн није успео да објасни ни синхроне творбене процесе у савременом српском језику, ни промене у морфемској структури у његовом историјском развоју (Маројевић 2007: 566);

(4) Англиста др Ранко Бугарски и у свом трећем напису [...] експлицитно показује да не може да разуме или неће да разуме оно чему научни аргументи, којих је он очигледно ослобођен, и нису потребни; Тако англиста Бугарски каже [...]; Проблем, англисто Бугарски, јесте управо у томе што енглески у својој матичној држави није и већински и мањински језик, а српски језик у држави Србији то јесте; Али како то објаснити англисти Бугарском, који нема ниједнога правога рада ни из англистике, а камоли да има из србистике, па и не може знати шта су научни критеријуми?! (Ков. 2015в).

У тексту из ког су примери под 4 јавља се и експанзија наведеног полемичког атрибутива у – „мањински експерт” англиста, где се уочава и иронија:

(5) Ако је и од „мањинског експерта” англисте Бугарског, превише је. Заиста! (Ков. 2015в).

У последњем полемичком обраћању истог аутора видимо даље варирање тог атрибутива:

(6) Али је „мањински експерт” Бугарски у једном ипак у праву: „збиља је доста!” (Ков. 2015д).

Полемички атрибутив, како ћемо видети даље у анализи, осамостаљивањем прелази у стилистичку категорију полемичке антономазије (исп. 4.4.2.5.3.).

Именичка јединица којом се квалификује опонент, а која, као и полемички атрибутив, носи иронијну или дисфемистичку конотацију, може се јавити и у функцији апозиције. Исп. примере:

(7) [...] размотримо све примједбе опонентове као да их је потписао сам Павле Ивић, „жива знаменита институција српске културе данас”, по полтронској дефиницији Мата Пижурице (Маројевић 2001 [1994в]: 31);

(8) [...] Радмило Маројевић, „академик МСА” [...] и „председник Српског фонда и јужнословенског одељења МСА”, бивши грандомонтенегринац и новопечени грандосербац, све мање лингвиста и све мање професор Филолошког факултета у Београду – наставља свој вишегодишњи поход против српских интелектуалаца и лингвиста (Брборић 2001 [1994б]: 309);

(9) Какво је то задовољство [...] полемисати о фонологији [...] са једним државним чиновником који је залутао у славистику – из сасвим танушне београдске англистике и није стигао у лингвистику – јер му београдску диплому дадоше из, опет београдске, социолингвистике, највећег недоношчета међу нашим филолошким и лингвистичким гранама (и гранчицама)? (Маројевић 2001 [1994в]: 31);

(10) Следбеник унијатске хрватске језичке политике, господин Ивић, без обзира што је страшно и истрајно бранио начела српско-хрватског језичког заједништва, наравно на штету Срба [...], у једном је у праву [...] (Росић 1998а).

У овој се функцији, како видимо у пр. 7 и 8, може јавити полемички цитат (фигуративно, такви примери – као и примери атрибутива 5 и 6 – спадају у дијасирам, као подврсту ироније – о томе в. одељак 4.4.2.3.1.4.).

4.1.4.3. Полемички адвербијал представља, слично поменутих врстама конституената, негативну квалификацију поступка опонента; налазимо га као реченичну одредбу (исп. пр. 1 и 2) или синтагматску (пр. 3):

(1) Многа наша класична дела [...] изискују брижљиво тумачење речи [...]. Чешће се то чини површно, без довољно припреме, без испитивања речничке грађе [...] (Вуковић 1950: 96);

(2) За оне који раде овај посао без смисла, неспремни, немајући пред собом чак ни Вуков речник [...] – карактеристичан је начин на који су понекад тумачене речи из Горског вијенца (Вуковић 1950: 96);

(3) Декларација је донесена због перфидније формулисаних ставова, у које тешко да могу они који нису лингвистички образовани, а међу потписницима Декларације више од девет десетина је таквих (Ков. 2017).

4.1.4.4. Дакле, у критичко-полемичком дискурсу може се говорити о полемичкој употреби реченичних конституената попут атрибута, апозитива, атрибутива, апозиције и адвербијала онда када негативно квалификују опонента или његов рад, што се најпре огледа у пејоративности и дисфемизацији. Полемичка употреба ових, али и других реченичних конституената, може се пратити и међу примерима за дисфемизме (исп. 4.4.2.4.2.).

4.1.5. Синтаксичка негација

Негација је свакако једна од доминантних одлика овог типа дискурса. За разлику од већине других језичких и стилских одлика, које се могу и не морају срести у нашим примерима, негација се јавља готово у сваком тексту из грађе. То је донекле и очекивано, с обзиром на то да се критичко-полемички дискурс, сем на опонентним позицијама, умногоме заснива управо на неслагању са ставовима другог. Такође, она се реализује и на различитим нивоима: синтаксичком, лексичком, па и фигуративном (семантичко-стилском). Овде ћемо представити различите типове и функције синтаксичке негације у критичко-полемичком дискурсу.

Притом, како се наводи и у литератури, *не* и *ни* нису само лексички, већ су и синтаксички негатори, јер се њима не пориче садржај само лексичког, већ и реченичног садржаја (Ковачевић 2002: 13). Лексичка *ни*- негација обухвата одричне заменице, заменичке прилоге (па и неке незаменичке прилоге попут *нимало, ниједанпут* и сл.), који представљају универзалне одричне квантификаторе, јер негирају целину опсега појма на који се односе (*idem*: 16).¹⁴⁵ Стога ћемо и такве облике негације разматрати у оквиру синтаксичке негације. С друге стране, лексеме негиране било којим префиксом изузев префикса *ни*- према осталим реченичним конституентима стоје у односу констелације, тј. неусловљености, што значи да не условљавају негацију било ког другог конституента (Ковачевић 2002: 16); стога, такве примере разматраћемо у оквиру лексичке негације (исп. 4.2.1.).

Свакако најчешћи тип синтаксичке негације у нашој грађи јесте онај који се остварује као предикатска негација, дакле – као одрични облик личног глаголског облика, а као ређи тип јавља се субпредикатска негација¹⁴⁶ (одрични облик неличног глагола). Илустрације ради, наводимо део примера из корпуса (примере групишемо према ауторима):

¹⁴⁵ Како наводи Р. Драгићевић, постоје различита схватања у вези са узајамним односом између лексичке и синтаксичке негације; поновићемо њене речи: „Према М. Ковачевићу (2002) ’свака унутарлексичка негација може се замијенити граматичком, док обрнута замјена није могућа, јер је сфера употребе граматичке негације у српском језику далеко шири.’ Ово мишљење критикује С. Ристић (2009: 166), која сматра да М. Ковачевић пренаглашава улогу синтаксичке негације и занемарује могућност замењивања синтаксичке негације лексичком” (Драгићевић 2011а: 42, фн. 2). Коначно, и сама Р. Драгићевић управо у том раду указује на утицај синтаксичке негације на лексичку, одн. на стварање нове лексичке вредности (исп. Драгићевић 2011а).

¹⁴⁶ Термин *субпредикат* „односи се на неморфолифизирану форму предиката, тј. на употребу глагола у неличној форми који за себе, попут личног глаголског облика у предикату, могу везати све реченичне чланове сем субјекта” (Ковачевић 2002: 14, фн. 5).

(1) Вуковић, изгледа, моје речи није овако схватио [...] (Стевановић 1950: 80); Вуковић је на речима био противу пребирања граматичких правила, а више за ослушкивање народних говора. Овде он није томе остао доследан (Стевановић 1950: 92–93); Ми сматрамо да се не може прописивати да је једно правилно за Србе, а друго за Хрвате (Стевановић 1965: 208); О поларизацији употребе два наставка за инструментал једине именица женског рода на сугласник – ми се с Гудковом не можемо сложити. [...] Напротив, означавање тога облика с оба наставка у Речнику уз Правопис из 1960. године [...] довољно јасно говори да ту и немамо разлике (Стевановић 1965: 210);

(2) А бавити се овако проблемима лексике – не знам је ли коме потребно. Науци, свакако, није (Петровић 1996 [1971]: 46); Његова схватања [...] су носила изразит печат научног аматеризма, и то аматеризма „с предумишљајем” – за који обично нема лека и који се не може привести разуму никаквом аргументацијом (Петровић 1996 [1979а]: 92). Пипери знају оно што Никчевић не може да схвати – да се њихов говор разликује од говора Жупе (Петровић 1996 [1979а]: 96); Симићу, како видимо, не фале идеје, али он о њима много не размишља (Петровић 1996 [1996б]: 428); Симић много не одмерава речи (Петровић 1996 [1996б]: 429);

(3) У свом одговору Бабић се не осврће на те околности – најбитније у проблематици о којој је реч (Ивић 2014а [1968–1969]: 39); Његова уопштавања су у великој мери нетачна и кад је реч о далекој прошлости, али је много горе то што он не разликује садашњост од прошлости (Ивић 2014б [1996б]: 51); Четворо потписника не схвата да су дијалекатске „ситнице језикословне” много мање важне од културних и психолошких чинилаца, а ове је у нашим меридијанима детерминисала вера (Ивић 2014б [1998з]: 127);

(4) [...] аутор уопште не помиње (!) писање групе *ојо* са *ојо*, да би на стр. 49. погрешно закључио: „У секвенцама: *ајо*, *ојо* фонема *ј* функционише у виду графичке *ј*”, што, наравно, није тачно јер та фонема „функционише” и у виду графичке *й* (Младеновић 1979: 214);

(5) Али колега Реметић овим није дао задовољавајуће објашњење зашто је он [...] фонему „јат” једном идентификовао као *и*, други пут као *е* (Симић 1982а: 143);

(6) За потребе ове анализе (тј. желећи да одговоримо проф. Ковачевићу да деривационе односе у лексикологији не можемо уврстити само у парадигматске), механички смо поделили деривационе односе [...] (Драгићевић 2009: 92);

(7) Ауторка уопште не објашњава зашто је баш дати корпус узела за анализу (Ков. 2011: 782); Пробија ли се то сумња да случајно није у питању ауторкино непознавање начина упућивања (цитирања) у научном тексту?! (Ков. 2011: 782–783); Свакоме ко ишта из методологије зна јасно је да то није могла показати „синтаксичко-семантичка” анализа јер она [...] нема критеријума пребројавања. То је могла показати једино статистичка анализа, али њу ауторка и не помиње (Ков. 2011: 793);

(8) Осим тога, тело које води бригу о примени Повеље – међународни Комитет експерата – не утврђује које језике, и под којим именима, земље приступнице могу да пријаве за заштиту, пошто је то у надлежности тих држава; Ту дакле не пресуђују искључиво лингвистички критеријуми, како инсистира Ковачевић; Тако је, свиђало се то некоме или не, термин босански (а не бошњачки) језик постао део домаћег и међународног законодавства (Бугарски 2015а);

(9) Из тога могу једино да закључим да радове проф. Поповића није читао – што може да значи само то да К-Г приступ не познаје (Кликовац 2018: 64); У оквиру К-Г приступа таква ситуација ипак постоји, и не „привидно”... (Кликовац 2018: 64); Термин *ситуација* је толико устаљен у англосаксонској лингвистици да се одавно и не поставља питање где је настао (Кликовац 2018: 65); О томе не говорим зато што то и није био циљ мог чланка (65); Понављам: није реченица, него *ситуација* (Кликовац 2018: 66); Међутим, пошто се проф. Симић и ја не слажемо у погледу тога ко је побркао, он закључује, одмах у наставку претходног... (Кликовац 2018: 67); Пошто није запазио моје објашњење, проф. Симићу „није јасно” да ли стојим „иза тврдње о припадности или неприпадности зависне клаузе и зависне одредбе управној или не” [...]. Зато

поново истичем да зависна клауза не може припадати *управној* „реченици” – може само припадати, и у оквиру К-Г приступа сматра се да припада, *вишој/широј* клаузи (Кликовац 2018: 67);

(10) А у свакодневној употреби оштро прописивање језичког понашања није могуће (Мар. Николић 2019).

Негацијом се, дакле, најпре износи неслагање с опонентом и, она је у нашој грађи, пре свега, упућена ка опоненту: њоме се негира тврдња, истиче се да опонент нешто не схвата, не одмерава речи, не објашњава, нема критеријуме, не познаје одређени приступ; њоме се исправљају гледишта опонента (исп. *а не бошњачки* у пр. 8) итд. У наставку ћемо детаљније размотрити форму и функцију синтаксичке негације у нашем корпусу.

4.1.5.1. Негација с интензификаторима *ни*, *нити*

Илустроваћемо на примерима употребу негативних интензификатора *ни* и *нити* у критичко-полемичком дискурсу. Њихова употреба је факултативна (необавезна), али она доприноси наглашавању, одн. интензификацији негације.

4.1.5.1.1. У грађи се често уочава синтаксичка негација с интензификатором *ни* (подвлачења наша):

(1) То ни у стенограмима дискусије ја нисам могао пронаћи (Стевановић 1955а: 142);

(2) Ни онако велики број именица на *-тељ* које је Јуришић [...] нашао у Рјечнику Југословенске академије не потврђују [sic!] његову тезу о народном карактеру њихову (Стевановић 1964: 9);

(3) [...] то нико ни спорио није на Новосадском састанку [...] (Стевановић 1965: 197);

(4) Мислим, међутим, да ће тај посао бити врло приметан а резултати безначајни; јер новог материјала у њему неће бити, а ако га и буде – Никчевић неће умјети њиме да се користи, будући да се лексиколошким пословима није ни бавио (Петровић 1996 [1971]: 46);

(5) Показало се да моје тврдње није могао оборити ни научник Катичићевог формата (Ивић 2014а [1989]: 154);

(6) Остојић не прати ни сопствену мисао и зато није чудно што не може разумети туђу аргументацију (Петровић 1996 [1994]: 374);

(7) Аутори се, како видимо, не слажу ни са самима собом и зато није ни чудно што не умеју образложити ниједно решење које су у правопису предложили (Петровић 1996 [1995а]: 408);

(8) Збуњено излагање групе од четири потписника о илирском имену ни најмање не поништава чињеницу да „Слово” приликом датирања прве примене илирског имена на Хрвате и Словенце чини промашај од најраније 214 година (Ивић 2014б [1998з]: 128);

(9) Нису ми сасвим јасни ни (полу)наводници под којима проф. Симић пише и реч *традиционалан* (Кликовац 2018: 62, фн. 2).

4.1.5.1.2. Такође, јављају се и примери са негацијом *ни... ни...*, која по правилу следи иза одричног предиката:

(10) Књига о којој је реч на насловној страни носи назив „Речник српскохрватског књижевног и народног језика”, а то име не одговара ни намени ни садржини *Речника* (Московљевић 1963: 243);

(11) Ја се с Вуковићем не бих сложио ни у мишљењу да метод кога се Милановић држао није добар, ни да се облици типа, мразеви могу сматрати дијалекатским (Стевановић 1950: 92); Ми нисмо запазили ни да је наставак и у знатно претежној употреби код Хрвата, ни наставак ју код Срба (Стевановић 1965: 210); И зато

што тај језик није само језик само Срба, или само Хрвата, ми га не можемо звати ни само хрватским ни само српским језиком, не бар ми који се бавимо њим, и не првенствено у студијама, расправама и чланцима о томе језику, и у својим учењима о њему (Стевановић 1965: 226);

(12) [...] аутори не објашњавају која су разлике између таквих гласова; [...] тако да читалац не може знати да ли да верује таблици или претходним анализама и биће у праву ако не буде веровао ни једном ни другоме (Петровић 1996 [1982]: 183);

(13) Дакле, под српскохрватски народни језик А. Белић као први уредник није подвео ни чакавски ни кајкавски дијалекат (Ковачевић, Шћепановић 2010в); А та истина гласи: Срби не говоре ни народним ни књижевним српскохрватским језиком, него говоре – српским језиком и „на нивоу народног и на нивоу књижевног језика”! (Ковачевић, Шћепановић 2010а).

4.1.5.1.3. У грађи се јавља и синтаксичка негација с интензификатором *нити* (подвлачења наша):

(14) Ја не жигошем тај наставак, нити пак именице које се њим изводе, како то схвата и насловом свога чланка каже С. Бабић, који износи нама супротно мишљење, према коме се наставку *-тељ* ни данас не може оспорити ни продуктивност ни народни карактер (Стевановић 1964: 6);

(15) Према томе, ускочки облици нису ништа изузетно, нити су по свом постанку загонетни, као што претпоставља Станић (Пецо 1974/75: 268); Ту нема ништа замршено, нити се ту огледа било какво одступање од деназализације старих назалних вокала. Ту имамо просто партикулу *ње* придодату старом облику глаголског прилога садашњег (Пецо 1974/75: 268);

(16) [...] партикула *ње* није засведочена, нигде је нема у примерима које Пецо наводи, нити Пецо објашњава њен постанак (Станић 1978: 260);

(17) То аутор није објаснио, нити је ушао у тај проблем, већ се одлучио за сасвим ненаучни поступак: закључио је да поменути везник има на почетку и *је-* и *е-* не дајући за то никакве доказе (Младеновић 1979: 214);

(18) Као што наведени примјери показују, облик *малин* = *млин*, као и разне изведенице од те основе, није чакавски „spesifikum” нити је познат искључиво чакавском систему (Пецо 1982: 257);

(19) Није тачно да је *Правописни приручник* у складу са начелима заједничног правописа хрватскога или српскога језика нити да је он „изведбени правопис” (Маројевић 1988: 91);

(20) У тај одбор није ме, дакле, довео мој својевремени непостојећи посао везан за језичку политику у извршном органу бивше једине партије у овој Републици, нити моја, никад непостојећа, политичка моћ, на којој и даље инсистира В. Недељковић [...] (Брборић 2000 [1998а]: 384).

Нити се може употребити и у оквиру полемичке категоричке негације, попут *нису нити могу бити, не може нити сме* (исп. примере у одељку 4.1.5.4.3.).

4.1.5.2. Негација са предлогом *без*

Иако ређе, у корпусу се среће и негација са предлогом *без*, која обично представља негативну квалификацију резултата другог аутора. Овде наводимо, илустрације ради, један број примера:

(1) Многа наша класична дела [...] изискују брижљиво тумачење речи [...]. Чешће се то чини површно, без довољно припреме, без испитивања речничке грађе [...] (Вуковић 1950: 96);

(2) За оне који раде овај посао без смисла, неспремни, немајући пред собом чак ни Вуков речник [...] – карактеристичан је начин на који су понекад тумачене речи из Горског вијенца (Вуковић 1950: 96);

- (3) Чини ми се да је Ивић пребрзо и без довољно темеља исконструисао овај дијалекат (Московљевић 1958: 103);
- (4) Прво је било одлучено да се *географски називи* не уносе, већ да се оставе за посебну књигу *Речника*, али су доцније ипак убачени, без неког система и без питања уредника. Ако их је ипак требало унети, морало се водити рачуна о важности места или лексичким разлозима [...] Унета су и *лична имена и презимена*, ономастици, али ипак без утврђеног система и доследности (Московљевић 1963: 244);
- (5) Ми смо, међутим, обиљем примера [...] показали колико је такав закључак без икаквог основа (Стевановић 1965: 220);
- (6) Костић је мирно, без икаквих скрупула, моје речи „почетни успон” репродуковао [...] као „почетни ниво” и још их ставио под наводнике (Ивић 2014б [1967б]: 184);
- (7) Остају без аргумената, и без ослоња у тексту моје књиге, Ваше тврдње [...] (Ивић 2014а [1972]: 68);
- (8) Без те информације компетентни читалац ове књиге мора се односити са резервом према материјалу у поменутом четири поглавља, јер није сигуран у то да ли све наве дене особине несумњиво припадају језику Петра I (Младеновић 1979: 204, фн. 6);
- (9) Овако, без објашњења, читаоцу остаје да се домишља и да појачава своју сумњу у исправност ауторовог приступа материјалу који испитује (Младеновић 1979: 206);
- (10) Мада мр Реметић не иде даље од констатације ове разлике, и термине „крупни”, односно „значајни архаизам” употребљава без ослоња на аргументе, чини ми се да би се овде могло отпочети са разматавањем клупчета историје (Симић 1982а: 149);
- (11) Уместо да пропутује биограчићка села, проф. Симић паушално, без ваљаног покрића, изражава сумњу у веродостојност Ивићевих налаза и ваљаност његовог материјала (Реметић 1982: 164);
- (12) Питам се откуд проф. Симићу смелост да без података аподиктички износи тврдње које ће га одвести директно у неприлику (Реметић 1982: 165);
- (13) Без вредности је његов аргумент да Моштаница није далеко од Мислођина [...] (Реметић 1982: 165);
- (14) Било би пожељно да оваквих расправа, али, по могућности, без икаквих пратилачких одредаба, има што више у науци, па и у науци о језику. Таквим расправама ми смо одвећ сиромашни (Пецо 1982: 254–255);
- (15) Симић је написао 18 страница ситно сложеног текста, а ипак је *успео* да мање обавештеног читаоца остави без битних информација о правим проблемима о којима је „научна дискусија” покренута (Реметић, Петровић 1983: 98);
- (16) Не може бити научно утемељен ниједан чланак у коме се даје оваква квалификација нечијег научног рада, без икаквих доказа (Маројевић 1991а: 277);
- (17) Без икакве аргументације Петровић закључује да „лингвисти не знају неке основне односе између *стандардног и књижевног* језика” (Маројевић 2001 [1994ђ]: 107);
- (18) У „Аргументу” је без аргумената ударио на англистичку [катедру] (Брборић 2001 [1994б]: 311);
- (19) Сад се и библиографски може потврдити да је Ивић (зло)употријебио мој необјављени текст, дошавши до њега на подземни начин. [цитат опонента] Коментар: без скрупула – и без инвентивности (Маројевић 2001 [1997а]: 72);

(20) [...] В. Недељковић се извинио Реметићу са много „али” оправдања, али упорно чини оно што, оправдано или не, замера њему и другима – *троши време и енергију на међусобно „разрачунавање” с другима*, па и са мношвом, без разлога и повода (Брборић 2000 [1998а]: 384);

(21) „Слово” то чини без образложења, да и не говоримо о томе да нису питани ни културни посленици ни обични људи на које се то посезање односи (Ивић 2014б [1998в]: 112);

(22) *Награда без покрића* (Ков. 2005в, наслов);

(23) Ја износим и браним неподељено критеријално мишљење србиста да у српском језику „језик бошњачког народа” не може нити сме да се зове „босански”, а Бугарски износи некритеријално „неподељено своје” или можда и „неподељено мишљење англиста” да се тако мора звати, без обзира на научне критеријуме и све штетне последице и по српски народ и по српске државе (Ков. 2015б);

(24) [...] сви англисти знају да су компетентни за англистику, само Ранко Бугарски, без иједнога јединог научног рада из србистике, сам себе проглашава компетентним да говори и о србистичким темама, па чак жели и да „кроји” судбину србистике (Ков. 2018а);

(25) Без жеље да расправљам о тези професора Ковачевића [...], осећам обавезу да се осврнем на делове текста који се тичу Европске повеље о регионалним или мањинским језицима (Бугарски 2015а).

Као што видимо из наведених примера, негација предлогом *без* користи се најчешће да укаже на недостатак доказа или аргумената (исп. примере 3, 5, 7, 9, 10–12, 16–18, 21), или да се одређени аргумент негативно оцени (исп. пр. 13), затим да укаже на недостатак доследности и систематичности (пр. 4), информативности (пр. 8, 15), скрупула опонента (пр. 6, 19), смисла и припремљености за анализу (пр. 1, 2), научних критеријума (пр. 23, 24). Примером 20 имплицира се да је награда коју су аутори добили за свој рад – незаслужена. Пр. 14 је еуфемистичан, јер се том метаполемичком напоменом указује на сувишност увреда и јаких, грубих речи у расправама; такође, и за пр. 20 може се рећи да представља метаполемичку напомену – њиме се истиче недостатак разлога за расправу. Коначно, овом врстом негације у грађи се постиже и дистанцирање од одређеног предмета у расправи (пр. 25).

Такође, у одређеним примерима уочава се и синтаксичка негација у копулативном односу: у пр. 1 асиндетски (исп. *без довољно припреме, без испитивања речничке грађе*), у првом подвученом примеру под 4 с предлогом *без* испред оба члана конструкције (исп. *без неког система и без питања уредника*), у пр. 7 и 19 са стилски антиципираним другим чланом (исп. *без аргумената, и без ослоњаца*¹⁴⁷; *без скрупула – и без инвентивности*), а у другом подвученом примеру под 4, пр. 20 и 23 са елидираним предлогом испред другог члана конструкције (исп. *без утврђеног система и доследности; без разлога и повода; без обзира на научне критеријуме и све штетне последице* [...]).

4.1.5.3. Двострука негација у критичко-полемичком дискурсу

Под двоструком негацијом подразумева се употреба најмање два реченична негатора *не* или *ни* у реченици, при чему један од њих негира (суб)предикат; „[п]ојам двоструке негације не значи, дакле, искључиво двоструко негирање, него најмање двоструко негирање” (Ковачевић 2002: 14). У наставку ћемо из наше грађе представити примере двоструке негације остварене помоћу различитих универзалних одричних квантификатора.¹⁴⁸

¹⁴⁷ У пр. 7 реч је о парентези, али свакако, стилски антиципираној.

¹⁴⁸ О универзалним квантификаторима исп. Пипер 1982.

4.1.5.3.1. Заменица *нико* користи се обично да покаже да ниједан аутор није говорио о некој теми (у оквиру дискусије у пр. 1), да тема није спорна ни за кога (иако је опонент тако представља, исп. пр. 2), да опонент намеће оно што не важи ни за кога (исп. пр. 4) и сл.:

- (1) [...] о овоме прилагођавању наставника средини школе у којој служи није говорио нико од учесника (Стевановић 1955а: 142);
- (2) [...] то нико ни спорио није на Новосадском састанку, нити је он држан с циљем да се на њему траже та права (Стевановић 1965: 197);
- (3) О тим њиховим колебањима никоме на овој другој страни ништа није било познато, а на састанку нико ничим није показао да и код кога недостаје добре воље за заједничко решавање питања заједничког језика (Стевановић 1970а: 58).
- (4) И то каквог експерта, експерта који би да наметне Србима оно што не важи ни за кога на свету (и још признање, ако је веровати М. Риђановићу, уникатног земаљског назива језика), нормално у корист српске штете! (Ков. 2015а).

Исп. друге примере употребе у вези с гомилањем негације у 4.1.5.4.

4.1.5.3.2. Погледајмо примере са заменицом *ништа*:

- (1) Ми наравно ништа не одузимамо од јасних формулација датих у тим закључцима, али им ништа и не додајемо (Стевановић 1965: 197);
- (2) Није ми познато има ли предлога у овом смислу; у сваком случају Бабић није ништа предложио (Ивић 2014а [1968]: 31);
- (3) [...] Станићево схватање о трајању назализације [...] не уноси ништа ново у нашу науку (Пецо 1974/75: 267);
- (4) Према томе, ускочки облици нису ништа изузетно [...] (Пецо 1974/75: 268);
- (5) Ту нема ништа замршено, нити се ту огледа било какво одступање од деназализације старих назалних вокала (Пецо 1974/75: 268).

Заменица *ништа* користи се, дакле, да укаже, између осталог, на то да опонент не доноси ништа ново, не износи никакав предлог, решење (исп. пр. 2–4), њоме се негира став опонента (пр. 5) и сл.

4.1.5.3.3. У грађи се јављају и примери са заменицом *ниједан*:

- (1) Ниједан од постављених захтева, чија би реализација обезбеђивала у одређеним правцима максималну научност, није у потпуности примењен у овој књизи (Младеновић 1979: 202);
- (2) Међутим, да поновимо, ни у једном од ових случајева немамо никакву позајмицу ни из руског ни из другог којег језика, већ су све то аутохтоне, домаће језичке појаве (Стевановић 1981: 112);
- (3) Не може бити научно утемељен ниједан чланак у коме се даје оваква квалификација нечијег научног рада, без икаквих доказа (Маројевић 1991а: 277);
- (4) Тим тврдњама Маројевић не супротставља ниједан озбиљан противаргумент, а и када покуша да то учини – његова се аргументација почесто уме „изврнути” против онога што хоће да докаже (Петровић 1996 [1995а]: 392);
- (5) Аутори се, како видимо, не слажу ни са самима собом и зато није ни чудно што не умеју образложити ниједно решење које су у правопису предложили (Петровић 1996 [1995а]: 408);

(6) Овакве речи не задовољавају ниједан од шест критеријума за нормирање (Слијепчевић Бјеливук 2019);

(7) Ни у једном од тих поглавља нема ни назнака, а камоли проводбе ни синтаксичке ни семантичке, а камоли синтаксичко-семантичке анализе (Ков. 2011: 792);

(8) [...] овакве неодређене реченице не би требало да стоје ни у једној бољој граматичкој а камоли у нормативној (Стакић 2015: 744).

У овим примерима негира се одсуство примене научних захтева у раду опонента (пр. 1, 3, 6, 7), одсуство аргумената (пр. 4), образложења (пр. 5), негира се став опонента у целини (пр. 2), критикује се неодређеност (пр. 8).

4.1.5.3.4. Срећемо и употребу заменице *никакав*:

(1) Није, дакле, у питању никакав неспоразум, већ пуки Пецин формализам (Станић 1978: 255);

(2) Одмах ћу рећи да сам ја тај пропуст учинио зато што ни у једном од та три случаја нисам налазио, а ни данас не налазим, никакве позајмице (Стевановић 1981: 111–112);

(3) Будући да пребројавање [...] не може представљати никакав научни резултат, јасно је да је необразложеном типу корпуса, сагласан научно нерелевантан основни циљ истраживања (Ков. 2011: 783);

(4) Да у приговору Бугарског има доста онога што нема никакве везе са мојим текстом, показује разглабање да „у абекеду социолингвистике спада сазнање да је разлика између дијалекта и језика више друштвена и политичка него чисто лингвистичка” (Ков. 2015а).

Преко заменице *никакав* аутор демантује опонента (пр. 1, 2), одриче научност раду опонента (пр. 3), пориче везу између коментара опонента и свог полемичког текста (пр. 4).

4.1.5.3.5. Каткад се синтаксичка негација јавља заједно са заменичким прилогом *никада*:

(1) Границе штокавског наречја никад се у историји нису поклапале с етничким границама српског народа (Ивић 2014б [1998з]: 127);

(2) Срба кајкаваца и чакаваца никада није било, одакле онда да је српскохрватски језик „лингвистички дијасистем” српског народног језика?! (Ковачевић, Шћепановић 2010а); Из тога је више него очигледно да српскохрватски народни језик никада у српској науци није значио језик састављен од чакавског, кајкавског и штокавског дијалекта (Ковачевић, Шћепановић 2010в).

Посебно је занимљив пример који налазимо у тексту Р. Бошковића, у коме се заменички прилог *никад* понавља у интерполираном сегменту, парентези:

(3) На овај други начин правили су се – некада, давно – придеви једино од генитива и датива, што значи од падежа који су имали и посесивно значење, и увек помоћу некога структуралнога суфикса, никад – од падежа једнине буквално никад – помоћу суфикса с реалним значењем [...] (Бошковић 1973а: 266).

Заменички прилог *никад* у овом примеру подразумева изостављену предикатску негацију ’се нису правили’. Притом, цртама се постиже стилска антиципација, док се понављањем заменичког прилога обезбеђује његова стилска промоција.

У тексту П. Ивића налазимо и пример у ком се иде степен даље:

(4) Међутим, ја тако нешто никад нисам написао нити ћу икад написати. За мене је протезање српског језичког имена на оне који нису Срби – акт великосрпског национализма (Ивић 2014а [1972]: 64).

Овде се, дакле, полемичком категоричком (и емфатичком) негацијом жели обухватити целокупни временски след прошлост–(садашњост)–будућност: *није никада – нити ће икада*.

4.1.5.3.6. Погледајмо примере са заменичким прилогом *нигде*:

- (1) А у њима се нигде не говори о варијантама, ни о две ни о више варијаната овога језика. И не само да се у Закључцима нигде не говори о варијантама књижевног језика Срба и Хрвата, него о њима није било речи ни у дискусији [...] (Стевановић 1965: 197);
- (2) [...] партикула *ње* није засведочена, нигде је нема у примерима које Пецо наводи, нити Пецо објашњава њен постанак (Станић 1978: 260); Ја сам просто казивао шта ја мислим, и нигде нисам рекао да је моје мишљење најтачније [...] (Станић 1978: 265);
- (3) Нигде нисам рекао да је Белић уназађивао нашу дијалектологију „пуних пет и по деценија” [...] (Реметић 1982: 163);
- (4) Он, наиме, вели да уме поучавати баке како треба да говоре (он ту изјаву формулише као мој комплимент, али се читалац може уверити да j[a] то у свом оштро критикованом раду нисам нигде споменуо, па се формулација може схватити као стилска фигура Реметићева, или као један од примера тачне интерпретације туђих речи) – Симић 1982б: 378;
- (5) То нигде у расправи нисам рекао (Станојчић 1988: 1082);
- (6) [...] ти резултати нигде досад нису оспорени (Маројевић 1991б [1989б]: 46–47);
- (7) Нигде у чланку нисам рекла, а није, колико знам, ни проф. Поповић у својим радовима, да комуникативну функцију има комуникативна реченица (Кликовац 2018: 64).

Заменички прилог *нигде* обично се у нашој грађи користи да означи да аутор није ни на једном месту изнео одређену тврдњу коју му опонент приписује (исп. пр. 3–5, 7), да одређена појава или тврдња није *нигде* забележена (исп. пр. 1–2), или да његови резултати нису оспорени ни у једном научном раду (исп. пр. 6).

4.1.5.3.7. Исп. примере са заменичким прилогом *никако*:

- (1) Ја не знам да ли „пропис школских власти” налаже да и наставници екавци у ијекавским школама морају говорити ијекавски, како то на означеном месту каже Љ. Ј., али се с њим никако не бих могао сложити да то захтева „и правилно схватање новосадских закључака о језику и право пису”, као што ти закључци никако не обавезују појединца да се прилагођава „средици у којој делује”, како Ј. изричито тврди (Стевановић 1955а: 142);
- (2) Издвајање гласова *x* и *φ* од остала четири струјна сугласника никако не оправдава некакав изразито друкчији карактер њихов, какав за сугласник *φ* налази Ј. Вуковић у своме чланку о граници слога и растављању речи на слоге [...] (Стевановић 1955б: 18);
- (3) Одбрану књижевног карактера овога облика (инфинитива без *и* на крају) коју прво даје Маретић, а према њему и Љ. Јонке, ми никако не можемо примити [...] (Стевановић 1956: 141);
- (4) Новија испитивања тих западnobосанских крајева никако не потврђују мишљење да је то подручје остало пусто у периоду турских освајања ових наших крајева (Пецо 1981: 78);
- (5) Али, да тиме и завршим, то никако не значи да су ти „чакавизми” докази на основу којих се могу одређивати некадашње источне границе чакавског дијалекта (Пецо 1981: 81);
- (6) Наши лингвисти „од знања, угледа и савести” никако не успевају да се снађу у догађајима који су нас задесили последњих година и никако да се отрезне „од братства, јединства и заједништва” (Петровић 1996 [1994]: 373);
- (7) На први начин никако не би могли гласити ови облици [...] (Стакић 2011: 21).

Полемичари, дакле, и преко примера са заменичким прилогом *никако* исказују неслагање са опонентом (исп. пр. 1, 3, 4 и 7), при чему је оно у пр. 1 и 3 лично (исп. *никако се не бих могао сложити, никако не можемо примити*), затим одбацују аргумент опонента (пр. 2, 5), те коначно, дискредитују саме опоненте (у пр. 6 и *ad hominem*). У сличној употреби, пре свега у негирању тачности тврдње опонента, налазимо и афирмативне универзалне квантификаторе *апсолутно, уопште* (исп. пр. 5–7 у 4.1.5.6.1.).

4.1.5.3.8. Коначно, у грађи се јавља и заменички прилог *нимало*:

(1) И уопште поставка о аналогiji у синтакси глаголских времена мени нимало не изгледа вероватна. Њу Стојићевић бар није успео да докаже. А у свим примерима које он за аналогiju наводи објашњење је лако наћи у другим моментима (Стевановић 1951/52: 286);

(2) Ако су, дакле, током анализе једноставно ишчезла комплетна три обележја, читалац се мора наћи пред питањем: *да ли су погрешни списак или анализа?* Одговор на то питање није нимало утешан: произвољно је и једно и друго! (Петровић 1996 [1982]: 183);

(3) Ова питања нису нимало безначајна, поготову кад се има у виду да књига није намењена само стручњацима, него и „ширим круговима образованих читатеља” (М. Ивић 1987: 237);

(4) Мањак разложности они удружују с мањком пристојности, не поштујући нимало достојанство своје речи. Говоре о „одбору за сатанизацију”, помињући некакве свраке, комесаре и инквизиторе, али су им „аргументи” безвредни (Ивић 2014б [1998з]: 126–127).

Функција овог заменичког прилога није у свим примерима иста: док се у пр. 1 одбацује претпоставка опонента, у пр. 2 одриче се икаква могућност (исп. *није нимало утешан*) да су опоненти, према мишљењу аутора, макар нешто тачно урадили, у пр. 3 преко овог прилога истиче се значај одређених питања (овде се јавља множење негације: *нису нимало безначајна* значи ’значајна су’), док се у последњем примеру опонентима одричу, пре свега, људски квалитети (*ad hominem*).

4.1.5.3.9. На самом крају овог прегледа можемо поменути да се тек у неколико примера јавља се и двострука негација на плану синтагме која садржи одричну заменицу или заменички прилог:

(1) У тај одбор није ме, дакле, довео мој својевремени непостојећи посао везан за језичку политику у извршном органу бивше једине партије у овој Републици, нити моја, никад непостојећа, политичка моћ, на којој и даље инсистира В. Недељковић [...] (Брборић 2000 [1998а]: 384);

(2) [...] јер је новинар исконструисао ничим неутемељену причу (Ков. 2005в);

(3) А од таквих наopakих, ни на каквим нормативним критеријумима незаснованих препорука, ова Синтакса врви (Ков. 2005в).

У овим примерима не долази до множења негације као у горњем примеру са *нимало*, они не имплицирају афирмативно значење, већ оно остаје негативно: ’новинар је исконструисао причу која ничиме није била утемељена’, ’Синтакса врви од препорука које нису засноване ни на каквим критеријумима’ итд. (исп. Ковачевић 2002: 62–63).

4.1.5.4. Емфатичка негација

Емфатичка негација у нашем корпусу постиже се (а) гомилањем негација у реченици, (б) низањем синтаксичких (али и лексичких) негација, те (в) полемичком категоричком негацијом.

4.1.5.4.1. Гомилање негација се може јавити, пре свега, у виду гомилања универзалних негативних квантификатора и интензификатора. Оно се нарочито запажа у следећим примерима:

(1) Нико, наравно, због тога, ни с каквим основом, није ни могао приговорити ни Т. Маретићу ни другим појединцима који су тврдили и тврде да је књижевни језик Хрвата и Срба јединствен, тј. један исти – и за нас, дакако: по граматичким елементима које наводи проф. Љ. Јонке (Стевановић 1970а: 27);

(2) О тим њиховим колебањима никоме на овој другој страни ништа није било познато, а на састанку нико ничим није показао да и код кога недостаје добре воље за заједничко решавање питања заједничког језика (Стевановић 1970а: 58);

(3) Нико никад није оспоравао ноторну чињеницу да је Пешикан био на челу те групе, те је управо смешно Маројевићево тврђење да сам ја то „накнадно признао” (Ивић 2014б [1995а]: 43);

(4) Оволике грешке – иако оне које су наведене и коментарисане у овом приказу представљају само *избор из грешака* – вјероватно никад нико ни у једној граматичкој није направио [...] (Ков. 2005а: 822).

У наредним двама примерима аутор и додатно, графостилистички (курзивом) истиче емфатичку негацију:

(5) Како се види, наши су „лингвисти од знања, угледа и савести” [...] расправљали *једино о ономе што нигде никад нико није довео у сумњу* и што просечан студент добро схвати после прве (они мало „тежи” – после друге) године студија (Петровић 1996 [1994]: 373).

(6) [...] нико никад до Маројевића није тврдио „да је јат нестао пре десетак векова” (Петровић 1996 [1995а]: 404).

4.1.5.4.2. Низање негација може се различито реализовати, што ћемо показати на неким примерима из грађе. На пример, у пр. 1 негација се ниже у оквиру исте клаузе:

(1) За оне који раде овај посао без смисла, неспремни, немајући пред собом чак ни Вуков речник [...] – карактеристичан је начин на који су понекад тумачене речи из Горског вијенца (Вуковић 1950: 96).

С друге стране, у пр. 2–4 имамо поликлаузалну синтаксичку негацију – негацију која се ниже кроз више узастопних клауза:

(2) Ми, пре свега, из његових [Вујовићевих] бележака за Његуше ништа не видимо – ни јасно ни мутно, јер те белешке никад нисмо видели, не знамо, затим, зашто бисмо могли веровати више његовим белешкама него ономе што је Бошковић чуо и означио као вредност сугласника *x* на крају речи (Стевановић 1970б: 505);

(3) То аутор није објаснио, нити је ушао у тај проблем, већ се одлучио за сасвим ненаучни поступак: закључио је да поменути везник има на почетку и *је-* и *е-* не дајући за то никакве доказе (Младеновић 1979: 214);

(4) Да се то догодило, [...] ми бисмо данас расправљали о другим проблемима, јер Симић никад не би написао неупотребљив универзитетски уџбеник из фонологије, не би потписивао безглаве расправе из дијалектологије и не би се упуштао у исте такве послове у правопису (Петровић 1996 [1994]: 367).

Притом, док се у пр. 1 и 3 уочава преплитање синтаксичке и лексичке негације (исп. *неспремни, ненаучни*),¹⁴⁹ употреба негативних квантификатора и интензификатора (исп. *ништа, ни... ни..., никад*) у пр. 2 сведочи и о гомилању негације. Коначно, можемо говорити и о међуисказном низању синтаксичке негације:

---

¹⁴⁹ Лексичка се негација у тим примерима може парафразирати и синтаксичком без промене значења: исп. *неспремни – који нису спремни, ненаучни – који није научни*.

(5) Дуго сам покушавао да у Маројевићевом тексту у *Ријечи* пронађем то излагање, али нисам успео. Њега једноставно нема. Још је много горе то што његова теза апсолутно није тачна. Нема те фонолошке школе која би омогућила да се тако нешто докаже (Ивић 2014б [1996б]: 66).

Ипак, иако се ради о формално различитим формама низања негације, у свим наведеним примерима негацијом се истиче, нарочито наглашава негативан став према раду опонента; дакле, у свим примерима се ради о емфатичкој негацији.

4.1.5.4.3. Примере полемичке категоричке негације налазимо у конструкцијама попут *није и не може бити, немају нити могу имати, нисам... нити ћу* и сл. Исп. примере:

(1) Фигуративност у језику нико не спори, али то није и не може бити синтаксичка категорија, него семантика, врста стила, његов елеменат (Стевановић 1951/52: 283);

(2) Међутим, ја тако нешто никад нисам написао нити ћу икад написати. За мене је протезање српског језичког имена на оне који нису Срби – акт великосрпског национализма (Ивић 2014а [1972]: 64);

(3) Мислимо да код придева типа *bratъńь* (= bratovъ) имамо посла с једним врло и успешно замућеним суфиксом, чији први део није – и не може бити – ни придевско структурално *ьńь*, како се обично мисли, ни падежно именичко-*ńь*, како Вајан претпоставља (Бошковић 1973а: 266);

(4) А задатак граматичара (и синтаксичара, дакако) није и не може бити ништа друго него да тумачи елементе језика и појаве у њему онаквом какав он јест (Станојчић 1987: 482);

(5) Зато се, нпр., не каже да је ген. јд. *града* настао од ном. *град* и наставка *-а*, већ од грам. основе *град-* и наставачке морфеме *-а*; [...] итд. Нико то и не говори, нити може говорити, ако ни због чега другог а оно због примера типа *нас–пса* или *вредан–вредног(а)* [...] (Николић 2007: 243);

(6) Осим тога хрватски и босански/бошњачки нису нити могу бити равноправни српском језику, јер су они само варијанте српског језика „које њихови корисници тако зову” (И. Клајн) – Ковачевић, Шћепановић 2010б;

(7) [...] у истом положају била би само кад би у савременом језику био неки глагол чија би се инфинитивна основа завршавала на неки задњонепчани сугласник, а инфинитив се градио наставком *-ти*, али тога нема нити може бити (Стакић 2011: 19); Немају различите корене у презентској и инфинитивној основи, нити могу имати јер су обе основе повезане у словенским језицима истим значењем и истим глаголским видом (Стакић 2011: 25).

Дакле, овај се тип категоричког одбацивања става опонента најчешће огледа у понављању одричног предиката, при чему се први пут јавља као прост предикат с глаголом у презенту, а други пут у виду сложеног предиката с модалним глаголом *моћи* (пр. 1, 3–7). У пр. 2 имамо форму *нисам – нити ћу*, при чему се негација јавља први пут у перфекту а други пут у футуру. У свим примерима, притом, уочава се својеврсно варирање интензитета: другом се негацијом наглашава, одн. стилски промовише оно што је првом негативном формом одбачено.

Сем тога, у категоричку негацију може се сврстати и пример забране, у коме се јављају два одрична предиката, први с модалним глаголом *моћи*, а други с модалним глаголом *смети*:

(8) Ја износим и браним неподељено критеријално мишљење србиста да у српском језику „језик бошњачког народа” не може нити сме да се зове „босански” [...] (Ков. 2015б).

4.1.5.4.4. Дакле, емфатичка негација у нашем корпусу постиже се гомилањем и низањем негација, те полемичком категоричком негацијом, при чему се гомилање негација јавља у виду гомилања универзалних негативних квантификатора и интензификатора, низање негација може подразумевати

преплитање синтаксичке и лексичке негације¹⁵⁰ и јавља се као клаузално, поликлаузално и међуисказно, док се полемичка категоричка негација јавља у конструкцијама попут *није и не може бити, немају нити могу имати, нисам... нити ћу* и сл.

4.1.5.5. Имплицитна негација на синтаксичком плану

У грађи срећемо и понеки пример имплицитне негације на синтаксичком плану. Један од таквих примера јесте конструкција са ексклузивним (искључним) значењем (у угластој загради наводимо парафразу у негацији):

(1) Распоред грађе у овој књизи све је пре него логичан и систематичан [→ све је, само није логичан и систематичан] (Петровић 1996 [1982]: 182).

Такође, имплицитну негацију налазимо и у следећем примеру (у загради дајемо парафразу):

(2) Очигледно му остаје још много да учи кад је реч о фонологији у свету [→ много тога о фонологији не зна] (Ивић 2014б [1994б]: 37).

Примере имплицитне негације видели смо на примеру компаратива адвербијалног квантификатора и адјективног аналитичког компаратива (исп. одељак 4.1.1.1.). Тај се компаратив, да подсетимо, може експлицитирати преко негације, као у следећим примерима:

(3) Још мање се Б. Јуришићу може дати за право када тврди да је „*слагар* народна, а *слагач* измишљена реч” [→ а посебно/нарочито/тек му се не може дати за право] (Стевановић 1964: 14);

(4) [...] још мање је допуштено неверно цитирање основног закона наше земље [→ а нарочито/посебно/тек није допуштено.../ још је недопуштеније] (Стевановић 1965: 198).

Имплицитном негацијом више ћемо се бавити у оквиру лексичко-семантичког аспекта (исп. одељак 4.2.2.1.).

4.1.5.6. Функције синтаксичке негације

У овом одељку размотрићемо прецизније које функције синтаксичка негација има у нашој грађи, тј. шта се синтаксичком негацијом у полемичком контексту негира.

4.1.5.6.1. Једна од основних функција синтаксичке негације у овом типу дискурса јесте порицање тврдње опонента, одрицање тачности, истинитости:¹⁵¹

(1) Анализа Живковићеве реченице [...], која се тиче свих допусних реченица, није тачна (Белић 1950а: 139).

(2) Московљевић мисли да су начински инструментали ретки и да их срећамо, углавном, у народним песмама. То није тачно. Таквих инструментала има на сваком кораку: *ићи кораком, говорити шапатам, промуклим гласом, рађено руком, а не машином*, итд. (Белић 1954б: 328);

---

¹⁵⁰ Овде мислимо на лексеме негиране, пре свега, другим префиксима сем *ни-* (које се свакако јављају као универзални одрични квантификатори), најчешће префиксом *не-*.

¹⁵¹ О овој функцији негације говорићемо нешто касније и из другог угла – као о аргументу квалитета, који је и најтипичнији за сваку врсту дискурса која се заснива на неслагању (в. поглавље 5).

(3) Сам овај бројни однос одвећ јасно говори да Јуришић није у праву [...] (Стевановић 1964: 9); Проф. Јонке није у праву ни кад каже да је *регби* „толико провинцијалистичка” реч (Стевановић 1956: 145); А да он овде није у праву, то јасно говоре и сами његови примери (Стевановић 1965: 222); Али се често не може прихватити Вујовићева оцена мишљења ранијих испитивача тих говора (Стевановић 1970б: 505);

(4) У тај одбор није ме, дакле, довео мој својевремени непостојећи посао везан за језичку политику у извршном органу бивше једине партије у овој Републици, нити моја, никад непостојећа, политичка моћ, на којој и даље инсистира В. Недељковић [...] (Брборић 2000 [1998а]: 384).

У грађи налазимо и примере категоричког одбацивања мишљења опонента, употребом квантификатора:

(5) И уопште није тачно да су, како Б. Јуришић, супротно Лескину и Белићу, доказује – „форманти на *-ац* (*-лац*) и *-тељ* троструко јачи од форманта *-ач* у хрватском језику” (Стевановић 1964: 14);

(6) Али и поред тога Б. Јуришић никако није у праву када у својој расправи [...] говорећи о наставку *-тељ* тврди „да овај формант живи далеко бујније од свих других, како у старијем тако у новијем времену”, а још је мање тачна његова констатација да је „формант *-тељ* народан и динамичан [...]” (Стевановић 1964: 17–18);

(7) Још је много горе то што његова теза апсолутно није тачна (Ивић 2014б [1996б]: 66).

У пр. 6 након двоструке негације јавља се у наставку и степеновање тачности (исп. *а још мање је тачна*), које је уобичајеније на плану лексичке негације (исп. одељак 4.2.1. под а)).

С друге стране, насупрот томе, порицање тврдње опонента може бити делимично, као у следећим примерима:

(8) Неће бити потпуно тачно ни Костићево објашњење стиха [...] (Вуковић 1950: 112);

(9) Оваква дефиниција именице хајдук није у потпуности тачна (Пецо 1974/75: 263).

Наводимо и друге примере из грађе за порицање тврдње опонента:

(10) Језик није функција људске мисли, језик се, управо, налази у тој функцији, у служби људске мисли (Пецо 1974/75: 264); Према томе, ускочки облици нису ништа изузетно, нити су по свом постанку загонетни, као што претпоставља Станић (Пецо 1974/75: 268); Ту нема ништа замршено, нити се ту огледа било какво одступање од деназализације старих назалних вокала. Ту имамо просто партикулу *ње* придодату старом облику глаголског прилога садашњег (Пецо 1974/75: 268); Африкате нису сложени гласови [...], уз то сливени и сложени нису синоними (Пецо 1974/75: 269); Станићево извођење ових облика неће бити тачно (Пецо 1974/75: 269);

(11) Проблем је у томе што је, по Пеци, искључива разлика [из]међу *з* и *с*, односно између *д* и *т* у њиховој звучности. А то није тачно (Станић 1978: 264); Пецо вели: „Штета је, и не мала, што је аутор сматрао да је први он који о неким питањима пише [То једноставно није истина. Ја нигде нисам рекао да сам први који о томе пише, а шта о цитатима мислим – то сам већ рекао] и што је сматрао да су његова објашњења увијек најтачнија” [...]. [Ни ово није истина. Ја сам просто казивао шта ја мислим, и нигде нисам рекао да је моје мишљење најтачније ...] (Станић 1978: 265);

(12) Наставак *-има* није „поријеклом из датива-инструментала двојине”, одн. то није „стари двојински наставак” како то аутор у два маха истиче (Младеновић 1979: 215); Лексеме с наст. *-ије* [...] не припадају народном већ руском, рускословенском а неке и српскословенском језику (Младеновић 1979: 216);

(13) Ни једна од ових ријечи, дакле, није „дрногорска” (Петровић 1996 [1971]: 46); [...] фонологија није наука о гласовима него наука о фонемама (Петровић 1996 [1982]: 194);

(14) Као што наведени примјери показују, облик *малин* = *млин*, као и разне изведенице од те основе, није чакавски „specificum” нити је познат искључиво чакавском систему (Пецо 1982: 257);

(15) Није тачно да је *Правописни приручник* у складу са начелима заједничног правописа хрватскога или српскога језика нити да је он „изведбени правопис” (Маројевић 1988: 91);

(16) Удвајање вокала ту за Мркаља нема фонолошку вредност, него функционише као својеврстан правописни знак (Ивић 2014б [1996б]: 69); Тачно је да је ово изазвало бурно негодовање, али није тачно да је то било непотребно (Ивић 2014б [1996б]: 62);

(17) Није истина да Одбор за стандардизацију не признаје „недељивост српског језика, књижевности и културе” (Ивић 2014б [1998з]: 127); Границе штокавског наречја никад се у историји нису поклапале с етничким границама српског народа (Ивић 2014б [1998з]: 127);

(18) Одмах да кажемо да термин српскохрватски није „традиционални” него политички термин, којим је замењен Вуков традиционални и научно утемељени термин српски језик, јер је код Срба пре увођења термина „српскохрватски” више од сто година био термин „српски”! (Ковачевић, Шћепановић 2010а);

(19) То, једноставно, није тачно. То је научна заблуда. Лако проверљива. Наиме, да у српској лингвистици „српскохрватски” као народни језик није подразумевао „скуп штокавског, чакавског и кајкавског дијалекта”, ауторка се могла уверити и на основу *Речника српскохрватског књижевног и народног језика*, који израђује САНУ (Ковачевић, Шћепановић 2010в);

(20) Ни ова тврдња није тачна, ако и сада поновимо да је у позадини науке о језику увек политика (Савић 2019б).

4.1.5.6.1.1. У тој групи су и примери којима се пориче и оно што опонент тврди да је аутор рекао у свом тексту (подвлачење наше):

(21) Ја не жигошем тај наставак, нити пак именице које се њим изводе, како то схвата и насловом свога чланка каже С. Бабић, који износи нама супротно мишљење, према коме се наставку *-тељ* ни данас не може оспорити ни продуктивност ни народни карактер (Стевановић 1964: 6);

(22) О новосадском договору рекао сам да је научно заснован [...], а не да је он последња реч науке, како ми је то приписао проф. Љ. Јонке (Стевановић 1970а: 75);

(23) Нигде нисам рекао да је Белић уназађивао нашу дијалектологију „луних пет и по деценија” [...] (Реметић 1982: 163); Формулација „да су нешто јужније од Мачве – све до Бајине Баште... ’јатовизам’ и ијекавизам у непосредном контакту” и „да између њих нема посредника нигде” ни у ком случају не одговара основној поруци мога текста (Реметић 1982: 166);

(24) Она је овде измислила нешто чега у моме тексту нема и из тога чак извела закључак како мислим да је и код Катичића, и код Мусића било „садашње *готовости* субјектове у опису готове садашњости *радње*... [...]”. То нигде у расправи нисам рекао (Станојчић 1988: 1082);

(25) [...] ја нисам рекао да дело др Љубише Рајића, др Ивана Клајна и др Ранка Бугарског има сасвим скромну научну вредност, ја сам то рекао само за њихове досадашње (социolingвистичке) радове (Маројевић 1991б [1989б]: 39).

(26) Међутим, ту реч нисам ниједном употребила [...] (Кликовац 2018: 62); Али ја у чланку нисам ту реч употребила с негативном конотацијом – као што ниједну реч нисам употребила с било каквом конотацијом; циљ мог чланка није био конотирање, него аргументовање (Кликовац 2018: 62, фн. 2); Нигде у чланку нисам рекла, а није, колико знам, ни проф. Поповић у својим радовима, да комуникативну функцију има

комуникативна реченица (Кликовац 2018: 64); [...] термин *реченица* пак не употребљавам ниједном, јер до синтаксичког плана у том тренутку још нисам дошла (Кликовац 2018: 66).

4.1.5.6.2. Друга функција синтаксичке негације јесте порицање аргументације опонента:

(27) Тим тврдњама Маројевић не супротставља ниједан озбиљан противаргумент, а и када покуша да то учини – његова се аргументација почесто уме „изврнути” против онога што хоће да докаже (Петровић 1996 [1995a]: 392);

(28) Бежећи од правог предмета разговора, он показује да нема добрих аргумената о том предмету. Али и на терену на који је побегао, Росићу недостају ваљани аргументи (Ивић 2014б [1998г]: 119).

4.1.5.6.3. Такође, путем негације често се критикује поступак или методологија опонента:

(29) Није на месту што Вујовић заобилази да говори о раније (од других) утврђеној тројакој вредности *л* говора црногорских у становништва поред албанске границе (Стевановић 1970б: 506); И не знамо чему Вујовићево дељење аориста за означавање уживљавања од доживљености (Стевановић 1970б: 510);

(30) У конструктивној критици овакви се методи не примењују (Станић 1978: 254); Пре свега, Пецо не цитира добро (Станић 1978: 255);

(31) Ниједан од постављених захтева, чија би реализација обезбеђивала у одређеним правцима максималну научност, није у потпуности примењен у овој књизи (Младеновић 1979: 202);

(32) [...] њему није лако одвојити оно што су други рекли од онога што сам мисли или зна (Петровић 1996 [1979a]: 94);

(33) Иако уџбеничког типа, књига строго не уважава уџбеничку методологију. [...] ова књига, посматрана из угла изведбене методологије, заправо представља дело монографско-уџбеничког типа. Од те две интерферирајуће и не увек у књизи срећно укомпоноване методологије, она уџбеничка неупоредиво је успешније реализована од оне монографске (Ков. 2008: 672);

(34) Будући да пребројавање [...] не може представљати никакав научни резултат, јасно је да је необразложеном типу корпуса, сагласан научно нерелевантан основни циљ истраживања (Ков. 2011: 783); Свакоме ко ишта из методологије зна јасно је да то није могла показати „синтаксичко-семантичка” анализа јер она [...] нема критеријума пребројавања. То је могла показати једино статистичка анализа, али њу ауторка и не помиње (Ков. 2011: 793).

4.1.5.6.4. Јављају се и примери критиковања терминологије опонента путем негације:

(35) Можда је негде оваква терминологија и уобичајена, али „пожељних и непожељних чињеница” у науци нема (Реметић 1982: 161);

(36) Сматрамо, пре свега, да није умесан и није потребан (поред „непотпун”) назив „дефектан” за овај глагол (Стакић 2011: 32);

(37) Јер не само термилошки, него и појмовно се, како их представља проф. Кликовац, код ње не разликују јасно два кључна појма (Симић 2017: 374).

4.1.5.6.5. Коначно, среће се и негирање вредности, одн. значаја научног рада опонента, као у следећем примеру:

(38) А његов рад у ствари не даје ничег што би било од значаја за то питање – осим врло сумњивих тврђења о рефлексу *ѣ* (Реметић 1982: 156).

4.1.5.6.6. У критичко-полемичком дискурсу преко синтаксичке негације одричу се опоненту и друге особине. Тако се, између осталог, могу порицати:

а) знање:

(39) Никчевић, изгледа, не зна ни шта је то књижевнојезичка норма (Петровић 1996 [1971]: 51); Тада сам рекао да Никчевић не зна шта је то лингвистика, а сада сам принуђен да његово елементарно незнање покажем на анализи оних „открића” која је „саопштио” у одговору на моју критику (Петровић 1996 [19796]: 102); Оне [трансформације] недвосмислено потврђују да ауторка не зна шта значи трансформационим тестом реконструисати еквивалентну предикатску структуру оној кондензованој (Ков. 2011: 786); [...] у коме он показује или да не зна или да неће да зна шта значи „дефиниција” једнога појма; Бугарски очито не зна да и хрватски, бошњачки и црногорски лингвисти говоре о „неразличитости”; Тумачење англисте Бугарског показује да он и не зна српски језик, јер у српском „не бити различит од другог језика” значи „бити подударан са другим језиком”; [...] при чему показује да уопште не зна шта значи хијерархизација значења чланова закона (Ков. 2015а).

б) научност:

(40) Рекао сам у почетку да се Никчевић у науци још није ни опробао (Петровић 1996 [1971]: 43); Додуше, оваквом уопштеношћу бисмо се чак и огрешили о науку, јер у поменутом приручнику нема много тога научног, нарочито не из лингвистичког угла (Слијепчевић Бјеливук 2019);

С овим у вези може бити и одрицање научне иновативности опоненту:

(41) [...] Станићево схватање о трајању назализације [...] не уноси ништа ново у нашу науку (Пецо 1974/75: 267);

в) јасноћа:

(42) Није јасно каква је разлика између тога двога: ваљда је испитивање дистрибуције исто што и испитивање јављања у синтаксичким позицијама (Ков. 2011: 783); Оним што смо управо утврдили добили смо и дефиницију којом би појам 'исказа' био јасније разграничен од 'реченице'. Јер не само терминолошки, него и појмовно се, како их представља проф. Кликовац, код ње не разликују јасно два кључна појма (Симић 2017: 374); По ономе што читам у студији која се приказује – није јасно дефинисан однос 'означавања ситуације' и 'говорног чина' (Симић 2017: 374); Није сасвим јасан крај наведених објашњења, а није јасно ни да ли ауторка стоји иза тврдње о припадности или неприпадности зависне клаузе и зависне одредбе управној или не (Симић 2017: 377);

г) разумевање:

(43) Друга Симићева примедба, међутим, показује да он није добро ни прочитао ни разумео оно што сам ја записао (Петровић 1996 [1982]: 194); Остојић не прати ни сопствену мисао и зато није чудно што не може разумети туђу аргументацију (Петровић 1996 [1994]: 374); Овде је, дакле, реч о суштинском аспекту мањинских права, а не о одмеравању довољне количине лингвистичке различитости – што Ковачевић очито не разуме (Бугарски 2015а);

д) критеријалност и доследност:

(44) При одабирању речи није било једног утврђеног и доследно примењеног мерила. Прво је било одлучено да се географски називи не уносе, већ да се оставе за посебну књигу *Речника*, али су доцније ипак убачени, без неког система и без питања уредника. Ако их је ипак требало унети, морало се водити рачуна о важности места или лексичким разлозима [...] Унета су и лична имена и презимена, ономастици, али ипак без утврђеног система и доследности (Московљевић 1963: 244); Већина њених [Д. Кликовац] образложења не почива ни на каквим научним критеријумима (Ковачевић, Шћепановић 2010а); Овакве речи не

задовољавају ниједан од шест критеријума за нормирање; Такође, фреквентност није пресудни критеријум за нормирање, што је лингвистички аксиом (Слијепчевић Бјеливук 2019).

4.1.5.6.7. Како се показује (и како је и у прегледу литературе већ речено), полемичари углавном не мењају ставове у току полемике, остају при истом ставу без обзира на аргументе супротне стране. Погледајмо следећи пример другог полемичког обраћања¹⁵² и размотримо каква је функција негације у њему:

(45) Ковачевић доказује да то и даље не разуме, тако што се на истакнути битни став уопште не осврће, распредајући о лингвистичкој различитости и призивајући принцип „хијерархизације значења чланова закона” који с тим нема никакве везе (Бугарски 2015б).

Негација се, дакле, у другом полемичком обраћању може користити како би се истакло да опонент стоји на истим позицијама као и пре размене полемичких текстова (исп. и даље не разуме, не осврће се), тј. њоме се поново негира исти садржај.¹⁵³ С друге стране, у трећем подвученом примеру видимо да се негација може користити и да оповргне нови аргумент опонента: оно што наводи супротна страна нема никакве везе са поменутиим ставом. Полемичар овде помоћу негативног квантификатора никакве у потпуности одбацује наведени аргумент друге стране.

4.1.5.7. Негација праћена узрочном клаузом

У критичким и полемичким текстовима није необично да негација буде праћена узрочном клаузом (не + јер/зато што/пошто), као врста експликације одричног става према ставу опонента:

(1) Ми, пре свега, из његових [Вујовићевих] бележака за Његуше ништа не видимо – ни јасно ни мутно, јер те белешке никад нисмо видели (Стевановић 1970б: 505).

(2) Одмах да кажемо да термин српскохрватски није „традиционални” него политички термин, којим је замењен Вуков традиционални и научно утемељени термин српски језик, јер је код Срба пре увођења термина „српскохрватски” више од сто година био термин „српски”! (Ковачевић, Шћепановић 2010а); Осим тога хрватски и босански/бошњачки нису нити могу бити равноправни српском језику, јер су они само варијанте српског језика „које њихови корисници тако зову” (И. Клајн) – Ковачевић, Шћепановић 2010б;

(3) Свакоме ко ишта из методологије зна јасно је да то није могла показати „синтаксичко-семантичка” анализа јер она [...] нема критеријума пребројавања (Ков. 2011: 793); Конкретно речено, не може испитујући бити кондензатор значења глагола *пропитивати*, него само глагола *испитивати*, јер су то два различита глагола, чији облици глаголског прилога нису исти (Ков. 2011: 784);

(4) Тумачење англисте Бугарског показује да он и не зна српски језик, јер у српском „не бити различит од другог језика” значи „бити подударан са другим језиком” (Ков. 2015а); Дакле, Бугарски заиста или није

---

¹⁵² Под другим (трећим, четвртим итд.) полемичким обраћањем овде ћемо подразумевати други (трећи, четврти итд.) текст једног аутора у оквиру полемичке размене (што подразумева да се полемика наставила након размењена два текста у типичном случају – по један од обе стране).

¹⁵³ То истрајавање на истим ставовима види се и у коментару П. Ивића из полемике са Р. Маројевићем: [...] он је неприступачан за аргументе. И кад му се објасни, он и даље истрајава у заблуди. Већина чланака укључених у његова Лингвистичка разматрања већ је раније доживела одговоре који су утврдили неоснованост његових оптужби и довели га у неприлику (Ивић 2014б [1996б]: 73).

читао Повељу, или је намерно искривљено интерпретира, јер се члан 7 односи само на оно што одређују чланови 1 и 2 (Ков. 2015б);

(5) Осим тога, тело које води бригу о примени Повеље – међународни Комитет експерата – не утврђује које језике, и под којим именима, земље приступнице могу да пријаве за заштиту, пошто је то у надлежности тих држава (Бугарски 2015а);

(6) О томе не говорим зато што то и није био циљ мог чланка (Кликовац 2018: 65); [...] термин *реченица* пак не употребљавам ниједном, јер до синтаксичког плана у том тренутку још нисам дошла (Кликовац 2018: 66);

(7) У приручнику има тврђих ставова, попут избегавања скраћеница за титуле, чему нема разлога, јер језик, а посебно писани, то користи с циљем постизања економичности (Мар. Николић 2019).

Оваквим примерима аутор појашњава негирање речи опонента: одричући могућност да нађе потврду у белешкама Вујовића (на шта се В. позива у свом тексту), Стевановић објашњава да такве белешке није ни видео (пр. 1), у пр. 2 аутори појашњавају зашто „српскохрватски није ни традиционални ни политички термин”, у пр. 3 опонент наводи зашто анализа опонента није „синтаксичко-семантичка” итд. У научној полемици се, како и из овога видимо, тежи појашњавању односа, појава, прецизном дефинисању појмова, а то – на језичком плану – повлачи за собом и употребу експликатива. Након што се негира одређена тврдња, тај се другачији став нужно у овом типу дискурса мора и образложити. Овај тип конструкције (*не, јер...*) користи се типично, како видимо, у оквиру расправе о самом предмету, али каткад се среће и у оквиру *ad hominem* аргумента (исп. први пример под 4).

4.1.5.8. Синтаксичка негација у тексту

Постоје такви полемички текстови који су у целини написани у негацији, тј. који у већини реченица садрже негативну форму. Овде ћемо то, илустрације ради, показати на примеру само једног таквог текста, текста М. Ковачевића (исп. Ков. 2015а), објављеног у *Политици*, из полемике са Р. Бугарским (текст наводимо у скраћеном облику; негације обележавамо полумасним слогом):

Незналачко и искривљено тумачење Европске повеље о мањинским језицима

Да сам знао да је професор англистике др Ранко Бугарски члан Комитета експерата [...], уопште **се не бих чудило** што су у Србији уведени „преводиоци” за „босански језик”, **нити бих се чудило** што су у Србији, а **нису** нпр. у Црној Гори, „босански” и „хрватски језик” проглашени мањинским. **Не бих се чудило** најпре због тога што је Ранко Бугарски познат по „објективности” када је у питању српски језик и ћирилица. Ево једног еклатантног примера те „објективности”. **Не слажући се** са чланом 10. Устава Србије, и то са делом где је ћирилица проглашена „службеним писмом”, Ранко Бугарски ће написати: [цитат]. Бугарски, који **ниједном речју не осуди** дивљачке хрватске прогоне ћирилице, имплицитно те прогоне брани тиме што показује како то и **није ништа** према ономе како се латиница прогони у Србији.

Зар се онда треба чудити овом приговору Ранка Бугарског, у коме он показује или да **не зна** или да **неће да зна** шта значи „дефиниција” једнога појма [...]. **Не верујем** да постоји ико коме је српски матерњи језик а да, попут Бугарског, дефиницију да мањински језик постоји само ако је „различит од званичног (већинског) језика државе” може читати и као „мањински језик је мањински и ако је подударан са већинским језиком те државе”. А да Бугарски баш тако чита Повељу, види се по томе што он „Ковачевићу” потура откриће „научне истине” да су „хрватски и босански без остатка само српски” (али **не наводи** да то Ковачевић тврди с обзиром на критеријуме генетске, комуникативне и структурне неразличитости!), те „да отуда **нису различити и не могу доћи** под заштиту Повеље”. Бугарски очито **не зна** да и хрватски, бошњачки и

црногорски лингвисти говоре о „неразличитости”. [...] Тумачење англисте Бугарског показује да он и **не зна** српски језик, јер у српском „не бити различит од другог језика” значи „бити подударан са другим језиком”. [...]

Бугарски приговара да **нисам уважио** „да члан 7 став 4 Повеље упозорава приступнице да морају узети у обзир потребе и жеље говорника регионалних или мањинских језика”, при чему показује да уопште **не зна** шта значи хијерархизација значења чланова закона. Наиме, члан 7. први је члан Другог дела Повеље насловљеног „Циљеви и начела у складу са чланом 2. став 1”, који (што Бугарски, нормално, **не наводи**) гласи: [цитат]. Дакле, Бугарски заиста или **није читао Повељу**, или је намерно искривљено интерпретира, јер се члан 7 односи само на оно што одређују чланови 1 и 2.

Да у приговору Бугарског има доста онога што **нема никакве везе** са мојим текстом, показује разглабање да „у абецеду социолингвистике спада сазнање да је разлика између дијалекта и језика више друштвена и политичка него чисто лингвистичка” (што нормално „Ковачевић не зна”, али ето Бугарски жели показати да зна!), где наводи примере „доњоњемачког”, „шкотског” и „алстерског шкотског” [...]. Ако ту тезу успе да докаже, напоскон ћемо добити и од Бугарског један научни прилог!

То му је сјајна прилика да оповргне приговоре да у свом опусу **нема ниједног строго научног рада!** Још би му већи допринос био да аргументује властити став да су они који су при попису становништва уписали да говоре „земунски”, „војвођански” или пак „пиротски” језик нужан и довољан разлог постојања тих језика.

Нисам сигуран да он то само себи својственим „аргументима” **неће и доказати**, као што је ето „доказао” да Срби у свом језику **не могу** „босански” – иако он **не постоји ни** по лингвистичким **ни** по дефиницијском критеријуму Повеље – **звати** „бошњачким”, па аналогно томе **ни** „словенски” – „словеначким” и сл., него се морају повиновати мишљењу „члана Комитета експерата за Европску повељу о регионалним или мањинским језицима”. И то каквог експерта, експерта који би да наметне Србима оно што **не важи ни за кога** на свету (и још признање, ако је веровати М. Риђановићу, уникатног земаљског назива језика), нормално у корист српске штете!

Видимо како негација прожима полемички текст у целости. Свакако, у наведеном примеру нису све негације истог реда: *не слажући се* у првом параграфу или *нисам уважио* у четвртном односе се на неслагање одн. приговор опонента, док су остале махом оне којима аутор негира став или вредност ставова опонента. Но, свакако, то не мења чињеницу да је читав текст у основи – негаторског карактера.

4.1.6. Адверзативни унутарисказни односи

Адверзативност је, поред негације, једна од темељних одлика критичко-полемичког дискурса, што се нарочито огледа на синтаксичком плану. Преко адверзативних напоредних односа најјасније се уочава како се један аутор у ставовима опонира другом у критици и полемици. Овај тип односа у грађи се назначава различитим адверзативним везницима, а најчешће везником *али*, што можемо видети у следећим примерима (подвлачења наше):

(1) [...] ја не сматрам (као Сладојевић) да је то било у време када Владика говори, већ да се десило у једно друго време у прошлости (Стевановић 1957б: 138).

(2) Под б. говори се о значењу придева *активан* у трговини и банкарству, али је без разлога за њега дата погрешна дефиниција кад се тиче банкарства (Московљевић 1963: 248);

(3) Сам овај бројни однос одвећ јасно говори да Јуришић није у праву, већ да је овај наставак у српскохрватском књижевном језику и у времену за које су везани примери [...] несразмерно мање продуктиван него у старословенском [...] (Стевановић 1964: 9–10);

(4) У нашем књижевном језику у току његова развитка, како видимо, ипак број примера с наставком *-лац* расте, а број оних што се свршавају на *-тељ* опада (Стевановић 1964: 11);

(5) Ја говорим о специфичности облика типа *трчењи*, а Пецо вели да ја претпостављам да су ти облици загонетни, што са мном нема, разуме се, никакве везе (Станић 1978: 260);

(6) Први пут се срећемо са мишљењем да је проф. П. Ивић „оцењивао” те „старе проналаске”, а реч је о простом констатовању чињенице [...] (Реметић 1982: 155);

(7) Мањак разложности они удружују с мањком пристојности, не поштујући нимало достојанство своје речи. Говоре о „одбору за сатанизацију”, помињући некакве свраке, комесаре и инквизиторе, али су им „аргументи” безвредни (Ивић 2014б [1998з]: 126–127);

(8) За морфему *-ом* Клајн сасвим тачно каже [...], али му је даља анализа само делимично тачна (Маројевић 2007: 597);

(9) Он ме позива да докажем да су примери неких мањинских језика које помињем „еквивалентни примерима односа српског, ’босанског’ и ’хрватског’ – али ја то наводим само како бих показао да под заштиту Повеље некада долазе и идиоми који се лингвистички могу сматрати дијалектима службеног језика државе (Бугарски 2015б);

(10) Својим оглашавањем (у медијима) вербално је за равноправност жена и против дискриминације (јер и она је жена), али када је реч о родно осетљивом језику као политичком програму, [Ј. Грковић Мејдор] равноправност напушта (што чине и друге жене на позицији велике моћи: Јоргованка Табаковић неће да је гувернерка, Јадранка Јоксимовић неће да је министарка, Маја Гојковић није хтела да је градоначелница); Наравно да зна да је стандардизација језика и писама увек политичко питање, што уосталом предајемо на студијама, али на ту истину Грковић Мејдор селективно реагује (Савић 2021б).

У пр. 1, у ком Стевановић коментарише пример из Његошевог језика који анализира и други аутор, видимо да се супротстављање огледа кроз негацију (исп. *не сматрам*), опозицију *ја–он* и употребљени везник *већ*. У примерима са *већ* (пр. 1 и 3) може се говорити о исправљању као типу супротности одн. о корективној супротности (исп. Маури, према Чудомировић 2015: 3). Затим, примери 4–6, са везником *а*, подразумевају опозитивни контраст као тип супротности. Коначно, није неочекивано што се у грађи среће већи број примера са *али* (овде су примери дати илустративно, али се то може видети и у другим примерима), јер се овом везнику приписује тип супротности који се одређује као порицање очекиваног

(Чудомировић 2015: 6), а критичко-полемички дискурс се управо темељи на порицању (и побијању) речи опонента. Сви наведени примери адверзативности овде обједињени су тиме што упућују на „дисконтинуитет у дискурсу”, што подразумева прекид континуитета између две ситуације – промену актера, партиципаната или радње (*idem*: 380–387).

4.1.6.1. Адверзативност на унутарисказном плану може каткад бити потпора и за контраст; у следећем примеру то долази из самог везника *a* који обележава тематски дисконтинуитет (исп. и горе пр. 4–6), и преко ког се успостављају паралелне структуре и опозиција (исп. Чудомировић 2015: 229):

(11) Лингвисти о којима говори ауторка загледани су у прошлост, а лингвисткиње о којима овде пишем свој ум и делање усидриле су у садашњости с искреним намерама за будућност (Савић 2019а).

Контраст се овде изграђује на опонирању лексема (контекстуалној антонимији): *лингвисти – лингвисткиње, прошлост – садашњост (будућност)*, а основу за то представља управо формални оквир: супротни напоредни однос. Више о адверзативности и контрасту в. 4.4.2.2.1.

4.1.6.2. Унутарисказна адверзативност може се и стилски антиципирати – интерпункцијом, што оштрије наглашава паузу испред везника, одн. испред клаузе која стоји у супротном напоредном односу према претходној:

(12) А рецензентове оцене веома су категоричне, што би од решења која он предлаже захтевало велику сигурност и провереност; видећемо, међутим, да то није тако (Пешикан 1963: 186);

(13) „Вук је (...) по језичком критеријуму доказао да су сви штокавци Срби.” Вук је о томе писао 1849. године; међутим, године 1861, притешњен аргументима друге стране, он попушта [...] (Ивић 2014б [1998в]: 110);

(14) М. Зника оцењује да то нисам чинио у довољној мери; али читалац ће то лако наћи [...] (Станојчић 1988: 1078);

(15) Цитира, значи – прочитао је; али као да није (Кликовац 2018: 67); Приступи се, заиста, некад могу комбиновати [...]; али је истина и да се некад искључују (Кликовац 2018: 69).

Други пример под 15 показује и особит начин исказивања другачијег или различитог мишљења од оног које има други аутор: прво се исказује опште, начелно слагање, афирмативно потврђивање става другог аутора, а затим се исказује оно у чему се они размимоилазе (ту се може говорити о прецизирању). Нешто се ређе јавља адверзативност исказана везником *док*:

(16) И док он мисли да су ранији синтаксичари у тумачењу ових проблема гршили што нису знали за фигуративну употребу [...], ја сматрам да је Стојићевића његов покушај да утврђене и несумњиве синтаксичке категорије замени новим одвео у лавиринт из кога, очевидно, није било могуће изићи (Стевановић 1951/52: 283);

(17) Дакле, док ја тежим да своје закључке заснивам на стању језика у појединим споменицима, дотле Никчевић покушава своје претпоставке да прогласи закључцима! (Младеновић 1969: 152, фн. 3);

(18) Границе које ту даје проф. Могуш доста су различите. Линија Бјеловар–Приједор–Дрвар–Травник и линија коју чине токови ријеке Врбаса, поготово Босне – нису исте, чак ни приближне. Док прва линија (Бјеловар–Травник) има у својим западним границама само мањи дио Босне, друга линија, тј. она коју чине токови Врбаса или Босне, захвата знатно већи дио Босне (Пецо 1981: 78);

(19) Српски језик има статус лингвистички утемељеног језика, док су његове варијанте политички језици, што ће рећи језици само по политички наметнутом српском имену (Ков. 2017).

Везник *док* одражава особени тип супротности, он се одређује и као „маркер опозитивног контраста” (Чудомировић 2015: 226), „директније имплицира извесну супротност” (*idem*, фн. 104). Како видимо из примера, он може лежати у основи контраста *ја–он* (одн. *он–ја*) – исп. пр. 16 и 17, а може се тицати и конкретног предмета расправе (нпр. линије разграничења штокавских и чакавских говора у пр. 18, одн. разграничења лингвистичког и политичког језика у пр. 19).

Унутарисказна адверзативност исказана адверзативом *напротив* у корпусу није честа; она се чешће јавља на међуискажном плану (в. одељак 7.1.2.1, под г), али налазимо и такве примере. У њима он има значење највеће неједнакости (Пипер и др. 2022: 572):

(20) Не стоји да је ово било „опште познато” [да говори југоисточног Баната припадају косовско-ресавском дијалекту], чак напротив: на картама А. Белића [...], М. Решетара 1907 и М. Храсте 1956 – да се задржимо само на најзначајнијим ауторима – поменуто зона је цела или највећим делом припојена шумадиско-војвођанском дијалекту (Ивић 1959: 285).

Следећи пример (слично примерима 12–15 са *али* и *међутим*) може се сматрати прелазним случајем од исказних ка међуискажним структурама, на шта овде упућује и интерпункција (тачка запета), која назначавача наглашенију паузу:

(21) Проф. Симић мисли – не знам на основу чега – да нисам „сасвим задовољна” тим својим објашњењем (стр. 376); напротив: анализирајући семантичку структуру сложене предикатске (или, како се традиционално назива, зависносложене) реченице, дошла сам до неких увида које пре тога нисам имала, нити сам их игде пронашла тако формулисане (Кликовац 2018: 66, фн. 6).

4.1.6.1. Адверзативност и негација

На плану реченице адверзативност исказана везницима *а* и *али* често иде заједно са негацијом. Наводимо неке примере таквих појава:

A1) *а* + негација:

(1) Књига о којој је реч на насловној страни носи назив „Речник српскохрватског књижевног и народног језика”, а то име не одговара ни намени ни садржини Речника (Московљевић 1963: 243);

(2) Никчевић, наима, тамо бележи доста узлазних акцената, а позната је чињеница да њих на Његушима нема (Петровић 1996 [1979а]: 95).

Аутор у полемици може и отворено признати да се опонент и он не могу споразумети; у следећем примеру то се чини преко конструкције „са додатним значењем истицања негације”, одн. проширивањем негације (Пипер и др. 2018: 70):

A2) *а* и + негација:

(3) Нећу улазити у објашњења примера проф. Симића јер ово ни издалека није прилика за то, а и не можемо се, очигледно, споразумети; уз то, то нису примери које би ико поводом анализе реченице навео у школској пракси (Кликовац 2018: 68).

Посебан подтип у оквиру групе примера с везником *а* представља парцијална негација – тзв. контрарна негирана конструкција (Ковачевић 2002: 94), и то као чин исправке (корекције) опонента, честог у полемици:

A2) *X*, *а не Y*:

- (4) А кад сам казао да „једино у југозападним нашим крајевима ти облици нису необични” – тиме сам мислио нагласити да су они у осталим говорима такви, а не да су и овамо необичнији од дужих облика (Стевановић 1950: 80);
- (5) Као што је познато науци, сви ови случајеви своде се на копирање албанске конструкције, дакле на калк, а не на позајмицу готове речи (Ивић 1955/56: 326);
- (6) Али смо ми о тим разликама и овде казали што смо имали, рекли смо наине ког су карактера те разлике, а казали смо и да их је остало само неколико, а не, како се то проф. Костићу чини, велики број њих (Стевановић 1961: 97);
- (7) О новосадском договору рекао сам да је научно заснован [...], а не да је он последња реч науке, како ми је то приписао проф. Љ Јонке [...] (Стевановић 1970а: 75);
- (8) Дакле, језик је само елемент животног испољавања људске мисли, а не њена функција (Пецо 1974/75: 264);
- (9) Дакле, ја говорим о појму Херцеговине, а не о појму говора херцеговачког типа (Пецо 1974/75: 265);
- (10) Петар I, дакле, пише и *сћ* и *ић*, а не само *сћ* како аутор наводи на стр. 59. у одељку о ортографским цртама (Младеновић 1979: 210);
- (11) [...] гласови *ћ* и *ћ* означавају се заједничком графичком *ћ*, како сам аутор каже [...], а не „словним комбинацијама” како аутор, зачудо, у два маха погрешно истиче [...] доводећи себе у контрадикцију (Младеновић 1979: 213);
- (12) Глаголски прилози садашњи *тутњећи* [...] и прошли *пустивши* [...] проширују дотичне реченице, а не њихове предикате (Станојчић 1987: 323);
- (13) Призове ли „научну утемељеност”, Р. М. свакако ће спознати да је његова „срж” лоша полемичка цака, а не здрав научни аргумент (Брборић 2001 [1994а]: 307);
- (14) „Међутим, господин Ивић меша временске планове. Тако је данас. Након програмиране кроатизације, етничка слика је била супротна”. Хтео је рећи: „пре програмиране кроатизације”, а не „након” (Ивић 2014б [1998д]: 122);
- (15) [...] о облицима треба расуђивати на основу фонетике и морфологије, а не по принципу „погледајмо у речник да видимо да ли постоји нека реч с таквим завршетком” (Клајн, према Фекете 2008б);
- (16) [...] то по мом мишљењу ни теоријски није могуће, јер се суфикс *-ски* додаје на именице, а не на придеве (Клајн, према Фекете 2008б);
- (17) Тако је, свиђало се то некоме или не, термин босански (а не бошњачки) језик постао део домаћег и међународног законодавства;
- (18) Овде је, дакле, реч о суштинском аспекту мањинских права, а не о одмеравању довољне количине лингвистичке различитости [...] (Бугарски 2015а);
- (19) Дакле, двозначност припада традиционалном, а не комуникативнограматичком приступу (Кликовац 2018: 63).

У овим се примерима, дакле, полази од онога што аутор сматра исправним ставом, да би се у наставку кроз адверзативно-негативну конструкцију кориговао погрешни став или схватање опонента (неретко погрешно схватање или интерпретирање ауторових речи из претходног текста, исп. пр. 1, 3, 4, 6). Стога се овакви примери сврставају у тзв. корективни контраст (Чудомировић 2015: 259–261).

Још један тип парцијалне негације среће се (ретко) и у следећем типу контрарне негиране конструкције:

Б1) *али + не*:

(20) И што се у српскохрватском језику у појединим временским периодима његовим број именица на *тељ*, рецимо, знатно увећавао, може се захвалити само томе што је у њему трајно било неколико речи с тим наставком за који се ипак не може рећи да је народни, већ је словенски, старословенски, руски, чешки, али не наставак српскохрватског народног језика (Стевановић 1964: 19); У једном би се Маројевићу, али не у ономе што он жели доказати, могло дати за право (Стевановић 1981: 116);

Б2) *али + одрични глаголски облик*:

(21) И ова повеља, међутим, донесена је у ПД [у књизи *Предњегошевско доба*] у преводу са старог језика из XIV века, којим је писана у оригиналу и који је у основи народни са неким српскословенским елементима [...], али који није онај народни језик на који се Никчевић позива цитирајући преведено издање ове повеље! (Младеновић 1968: 153);

(22) Ја сам у свом раду написао да је наш језик без назалности и назализације имајући на уму велику назалност неких језика у свету (нпр. француског), али нисам порицао постојање назалности и назализације у њему, нашем језику (Станић 1978: 258); Пецо се позива на Белића [...], али не није исто што и *ње* или *њи* (Станић 1978: 260); Истина је да је „историја једно, а наша данашња стварност друго” [...], али наша данашња стварност није пала с *неба*, већ треба да се зна како је до ње дошло (Станић 1978: 261);

(23) Симић и Остојић на једном месту утврђују постојање супрасегменталних „фонема” узвичности и упитности, а на другом месту шест пари „фонематских јединица просодијског система”, али нигде не помињу да се у модерној фонологији супрасегментална и просодисјка обележја појављују као синоними (Петровић 1996 [1982]: 182);

(24) Већ више од двадесет година Никчевић *хоће да је лингвиста*, али му то упорно не иде од руке (Петровић 1996 [1988]: 290);

(25) То је могла показати једино статистичка анализа, али њу ауторка и не помиње (Ков. 2011: 793);

(26) Он би ваљда хтео да Србија хрватској и бошњачкој мањини у име науке ускрати право на сопствени језик и његов назив; али с таквим идејама не може се у данашњу Европу (Бугарски 2015а).

Б3) *али (ипак) + без*:

(27) Унета су и лична имена и презимена, ономастици, али ипак без утврђеног система и доследности (Московљевић 1963: 244).

Такође, поред исправке (корекције) у форми *X*, *а не Y*, у функцији кориговања опонента јавља се и конструкција:

В) *није X него/већ*:

(28) Други део дефиниције нема фигуративно значење, него опет физичко, а не заснива се на страном речнику него датом примеру [...] (Пешикан 1963: 194);

(29) Овај наставак, рекли смо већ, није народни него књишки (Стевановић 1964: 18);

- (30) Није, дакле, у питању никакав неспоразум, већ пуки Пецин формализам (Станић 1978: 255);
- (31) Овде није у питању граматички формализам, него граматичка истина (Пецо 1978: 270);
- (32) Хипокористике, наиме, не треба схватити искључиво као скраћене и измењене облике „пуних” имена, него треба узети у обзир и спонтано стварање речи на афективној и фоносимболичкој основи (Клајн 1978: 231);
- (33) Јер, супротно Симићевом тврђењу, Ивић не мисли да се „глас јат” [...] „крије у свом првобитном лику”, него сматра да вокал е представља резултат касније монофтонгизације тога старог прасловенског дифтонга (Реметић 1982: 154);
- (34) Примери типа *жена-херој* нису „вид субординираних сложеница”, него врста координираних сложеница [...], наравно ако је оправдано овакве спреге називати сложеницама (Маројевић 1988: 96);
- (35) [...] фонологија није наука о гласовима него наука о фонемама (Петровић 1996 [1982]: 194);
- (36) Мој осврт се не тиче тискарства у Зети, него код Срба уопште (Ивић 2014а [1989]: 155);
- (37) Удвајање вокала ту за Мркаља нема фонолошку вредност, него функционише као својеврстан правописни знак (Ивић 2014б [1996]: 69);
- (38) Одмах да кажемо да термин српскохрватски није „традиционални” него политички термин, којим је замењен Вуков традиционални и научно утемељени термин српски језик, јер је код Срба пре увођења термина „српскохрватски” више од сто година био термин „српски”! (Ковачевић, Шћепановић 2010а); А та истина гласи: Срби не говоре ни народним ни књижевним српскохрватским језиком, него говоре – српским језиком и „на нивоу народног и на нивоу књижевног језика”! (Ковачевић, Шћепановић 2010а);
- (39) У томе речнику не наводи се грађа из кајавског и чакавског дијалекта, него искључиво из штокавског! (Ковачевић, Шћепановић 2010в);
- (40) Конкретно речено, не може испитујући бити кондензатор значења глагола *пропитивати*, него само глагола *испитивати*, јер су то два различита глагола, чији облици глаголског прилога нису исти (Ков. 2011: 784); У питању, нормално, није везнички комплекс него конкретизатор везничког комплекса (Ков. 2011: 787);¹⁵⁴
- (41) Разуме се да остаје јер се *ћ* никад није ни губило испред *-ски* и *-ство*, него обрнуто: *с* у суфиксу *-ство* остаје иза *ћ* у речима: *могућство*, *покућство*, *преимућство* и сл. (Стакић 2015: 749); Није у номинативу и акузативу једнине „у наставку нулта морфема” него је наставак *-ø* (нулти наставак), нити је у генитиву множине „у наставку *-а*” него је наставак *-а* (Стакић 2015: 749).
- (42) Понављам: није реченица, него ситуација (Кликовац 2018: 66).

Везницима *него* и *већ* у литератури се приписује однос исправљања или корекције (исп. Чудомировић 2015: 3, 6). У грађи налазимо, како се и види, већи број примера са *него* (исп. *већ* само у пр. 30). Свим примерима исправља се тврдња опонента, искључиво у оквиру *ad rem* аргументације, неретко у вези са тиме како опонент дефинише одређени појам (исп. пр. 28, 32, 34, 35). У пр. 28 среће се двоструко (емфатичко) исправљање, а пр. 31 јавља се као полемичка реакција на пр. 30. У пр. 41 (први пример) адверзативност је и конкретизирана прилогом *обрнуто*.

¹⁵⁴ Прилогом *нормално* у овом примеру аутор сугерише да се ради о познатој ствари, о нечему што се подразумева.

4.1.6.2. Градационе конструкције

У критичко-полемичком дискурсу често се јављају и градационе конструкције. У градационе конструкције спадају оне у којима се други члан истиче нарочитим повезивањем са првим, а чије је доминантно формално обележје *не само што/да ... него/но/већ (и/ни)*¹⁵⁵ и *ни ... а камоли* (Станојчић, Поповић 2010: 363). Овим конструкцијама изриче се изразита неједнакост (Пипер и др. 2022: 571–572).¹⁵⁶ М. Ковачевић (2002: 94), издвајајући три типа парцијалне негације у савременом српском језику, помиње и псеудонегирани градациону конструкцију *не само... него/но/већ*.

У монографији посвећеној градацији Марина Катнић-Бакаршић (2018 [1996]), поред семантичко-стилистичког типа градације (градације у ужем смислу) и текстуалне градације, издваја и синтаксички тип. За њега ауторка истиче да му је мање својствена експресивна и естетска функција, а више аргументативна и убеђивачка, због чега је он „нарочито фреквентан у текстовима са израженом аргументативношћу” (Катнић-Бакаршић 2018 [1996]: 1.1.).

Размотримо примере градационих конструкција из наше грађе.

4.1.6.2.1. Први тип градационог односа који бележимо у грађи јесте онај са градационим корелационим везником *не само... него/већ (и)* с потврђним предикатом (парцијалној негацији):

(1) Да су рецензентови захтеви у томе правцу не само претерани него и неразумљиви, говоре и друге бројне замерке које он чини писцу само београдске граматике (Стевановић 1960: 115);

(2) За реч актуалитет не само што је унет пример В. Петровића, већ је од стране саме редакције, у недостатку друге потврде, измишљен пример „Ова књига је изгубила свој актуалитет” (Московљевић 1963: 244);

(3) С тим текстом не само да се слажем, већ сам га ја и написао (ради се о одломку мог реферата који је Лингвистичка комисија усвојила као свој став). За жаљење је, међутим, што је и тај корисни заједнички посао угрожен тенденцијом цепања нашег језика (Ивић 2014а [1968–1969]: 42);

(4) Оваква оцена је не само преопштра, а самим тим и нереална, него представља остатак традиционалног схватања о готовом непостојању народног језика у литератури војвођанских Срба предвуковске епохе [...] (Младеновић 1968: 154); [...] желео бих да читаоцима *Језика* укажем само на нека Никчевићева ненаучна тумачења ове проблематике, која су се не само поновила већ и даље развила у овом његовом другом чланку (Младеновић 1969: 150); Иако би се у низу детаља могло још што-шта замерити Никчевићевом чланку, мислим да је и овим што је до сада речено доста учињено да објективан читалац схвати не само суштину спора већ и ненаучност једнога од нас двојице у прилажењу и тумачењу целокупне ове проблематике (Младеновић 1969: 158); Зато што би чешће чување *-ст* у црмничком говору, на шта аутор скреће пажњу [...], требало објашњавати „књишком цртом”, што би било не само тешко него свакако и немогуће (Младеновић 1979: 209);

(5) Пецина тврдња [...] негира самониклост у стваралаштву, негира самостваралаштво, што је не само нетачно већ и штетно, разуме се (Станић 1978: 256);

(6) Завршне речи овога поглавља „обезвређују” не само моје резултате него и налазе Б. Николића (Реметић 1982: 165);

¹⁵⁵ Тзв. антирестриктивне градационе конструкције.

¹⁵⁶ Овде разматрамо граматичку градацију у ужем смислу (употребу граматичких средства за исказивање разлике), одн. тзв. диферентивне конструкције, а не еквативне и симилативне конструкције, које се сврставају у синтаксичку градацију у ширем смислу (исп. Пипер и др. 2018: 77; Пипер и др. 2022: 568).

(7) Штета што се на том списку није нашла и Ирена Грицкат-Радуловић; не само да је она уопште врстан синтаксичар, већ је њена књига о крњем перфекту незаобилазна кад је о нашој глаголској проблематици реч (М. Ивић 1987: 236);

(8) Све то указује на несувислост не само принципа него и сврховитости дате класификације предикатива (Ков. 2005: 795); А на основу само [...] три уводне странице свако ко се бави синтаксом може лако закључити да је Дијана Црњак написала „научно” уникатну синтаксичку књигу, књигу која тешко да има премца међу синтаксичким публикацијама не само српскога језика него и шире (Ков. 2011: 782); Не само да су ове трансформације „незграпне” [...] него и бесмислене (Ков. 2011: 786); Али, на жалост, не само [да ће читалац научити] о основама глаголских прилога, него и о појединим врстама ријечи (Ков. 2011: 788).

У овим примерима запажамо како се преко градационе конструкције износе, између осталог, негативне оцене на рачун тврдњи опонента (исп. пр. 1, 4, 5, 8), а исто се уочава и у следећој групи примера (исп. пр. 9–12).

4.1.6.2.2. Други тип ових конструкција у нашој грађи чине примери с тоталном негацијом у којима се јавља одрични предикат + *само... него/већ (и)*:

(9) Границе које данас има СР Босна и Херцеговина према СР Црној Гори нису важеће само за Пеца, већ и за све нас, тј. за све људе који нису непријатељи нашој земљи (Станић 1978: 261);

(10) [...] овде није у питању само несрећен материјал од стране аутора већ и нетачно изношење чињеница [...] (Младеновић 1979: 210);

(11) [...] није реч само о неуспелом разврставању реченичних делова него и о погрешном схватању и мешању њихових функција (Станојчић 1987: 474);

(12) Матичин правопис није само несрпски по томе што неће српско име за српски језик већ и по томе што дијели Србе на оне који говоре „српским стандардом” језика чије се име не зна, и на оне који говоре „хрватским стандардом”, односно „хрватскосрпским језиком” (Ковачевић 1999 [1995]: 208).

Наведени примери одликују се псеудонегацијом (или експлетивном негацијом) јер се у свима ради о заправо логички потврдном предикату (о томе исп. Ковачевић 2011: 195–196).

4.1.6.2.3. Како се у литератури наводи поводом градационих конструкција, предикати морају бити „*неуспоредиво чешће срећу реченице с морфолошки потврдим предикатом*” (Ковачевић 2011: 193). Ипак, како наша грађа показује, а како би се могло и претпоставити због природе дискурса, у критици и полемици нису ретке антирестриктивне градационе конструкције с (и морфолошки и логички) одричним предикатом. Такве примере можемо третирати и као градационе негацијске корекције јер се исправља оно што је речено првим делом, тј. имају корективно значење (исп. Пипер и др. 2018: 86). Погледајмо те примере:

(13) Не само да [сунце је навалило] не значи да је сунце *јаче прижегло* него се израз односи на доба дана када сунце може само *слабије прижећи* (Вуковић 1950: 99);

(14) Не само да то није прихваћено као гледиште већине учесника на Договору, него, колико се ја сећам, о овоме прилагођавању наставника средини школе у којој служи није говорио нико од учесника (Стевановић 1955а: 142); [...] не само да се у Закључцима ништа не каже него то ни у дискусији није примљено као оправдано (Стевановић 1957а: 24); [...] не само да никако не би могао добити подршку на Састанку, на коме се осуђивало ијекавизирање екавских текстова у ијекавским срединама, него би и он сигурно био оцењен као негативан (Стевановић 1957а: 26); И не само да се у Закључцима нигде не говори о варијантама књижевног језика Срба и Хрвата, него о њима није било речи ни у дискусији [...] (Стевановић 1965: 197);

(15) И не само да нема елемената за то, него су му и аргументи колебљиви и неуверљиви (Московљевић 1958: 107);

(16) Категорично, декретско проглашавање појединих акценатских типова за „правилне” или „неправилне” упркос стању у језику и на основу једне од законитости наше акцентуације – не само да нема практичне перспективе, него ни лингвистичког оправдања (Пешикан 1963: 175);

(17) Још 1977. он не само што није био великосрбин, већ уопште није био Србин (Ивић 2014б [1996б]: 51);

(18) И не само да то не знају, него при обради форме категорије градуалности показују да не знају ниједну од напоредних конструкција граматикализоване градације [...] (Ков. 2005а: 815); [...] не само да не знају падеже него не знају одредити шта је предикат (Ков. 2005в); [...] провјера наведеног упућивања на књигу Б. Тошовића „Функционални стилови” показује да он не само на наведеном него и ни на једном другом мјесту у књизи не говори о функционалностилском статусу текстова писаца из 19. вијека! (Ков. 2011: 782–783);

(19) Други суфикс не само да није тачно описан него се лако може доказати – да он и не постоји (Маројевић 2007: 576).

Нешто већи број оваквих примера, како се види, бележимо код М. Стевановића и М. Ковачевића.

Пр. 15 у другој клаузи садржи логички негиран предикат, одн. имплицитну негацију која се може експлицирати: 'него му аргументи нису чврсти и уверљиви'. И у овој групи примера уочавају се, поред негирања тврдњи опонента, и негативне оцене упућене опоненту (исп. пр. 15, 17, 18).

4.1.6.2.4. Коначно, у грађи се јављају и градационе конструкције са *ни... а камоли/некмоли*:

(20) [...] што је потпуно неоправдано и бесмислено јер се то из мога чланка не може ни наслутити а некмоли видети [...] (Младеновић 1969: 152);

(21) Лексичко благо српскохрватског језика није још ни пописано а камоли нормирано (Петровић 1996 [1971]: 51);

(22) [...] остале су ми у сећању његова глувоћа кад је посреди мој савет да треба чувати академски ниво у расправама и гајити колегијалност у свакој прилици те нека његова, мени неразумљива, фобија да му ја угрожавам првенство у залагању за „јат”, на којем, сачувај ме Боже, ја нисам инсистирао ни усмено, а камоли писмено (Брборић 2001 [1994б]: 310);

(23) Оволике грешке – иако оне које су наведене и коментарисане у овом приказу представљају само *избор из грешака* – вјероватно никад нико ни у једној граматички није направио, а камоли у дијелу граматике (Ков. 2005а: 822); Нешто ту ни са здравом, а камоли с научном логиком није у реду! (Ковачевић, Шћепановић 2010а); Из већине досада наведених материјалних грешака јасно је да ауторка није упозната ни са основношколском и средњошколском литературом, а камоли са широм научном синтаксичком литературом (Ков. 2011: 790); То је толико самоочигледно и подразумевјевајуће, да то не би требало ни спомињати да није ове књиге Д. Црњак, будући да је у сукобу и са здравом, а камоли научном логиком да глаголски прилог једнога глагола (нпр. глагола *слушати*) кондензује значење реченице с другим глаголом у предикату (нпр. глаголом *видјети*) – Ков. 2011: 784;¹⁵⁷

(24) [...] овакве неодређене реченице не би требало да стоје ни у једној бољој граматички а камоли у нормативној (Стакић 2015: 744).

Оваквим се примерима, преко конструкција за изразиту неједнакост, негира оно што опонент приписује аутору (исп. пр. 20 и 22), или тврди (пр. 21), и негативно квалификује (најчешће у *оквиру ad hominem* аргумента) опонент и његов рад (исп. пр. 23, 24).

¹⁵⁷ Као што се види, у критичком приказу М. Ковачевића *Далеко од науке* (2011) налазимо већи број примера градационих конструкција (различитих типова).

Посебно је стилоген пример удвостручене градационе конструкције, којом се поентира, одн. наглашава недостатак анализе другог аутора:

(25) Ни у једном од тих поглавља нема ни назнака, а камоли проводбе ни синтаксичке ни семантичке, а камоли синтаксичко-семантичке анализе (Ков. 2011: 792).

4.1.6.2.5. Дакле, можемо закључити да се у нашој грађи често јављају и градационе (диферентивне) конструкције, којима се изриче изразита неједнакост, и то: 1) псеудонегиране конструкције за парцијалну негацију *не само... него/већ (и)*; 2) псеудонегиране конструкције за тоталну негацију: *одрични предикат + само... него/већ (ни)*; 3) негацијске корекционе конструкције (с одричним предикатом у обе клаузе) и 4) конструкције *ни... а камоли/некмоли*. У примерима запажамо како се преко градационе конструкције износе, између осталог, негативне оцене на рачун тврдњи опонента, негира се оно што опонент приписује аутору, или се негативно квалификује (најчешће у оквиру *ad hominem* аргумента) опонент и његов рад. Синтаксичком типу градације мање је својствена експресивна и естетска функција, а више аргументативна и убеђивачка, због чега је он нарочито фреквентан у аргументативним текстовима.

4.1.6.3. Адверзативност концесивних клауза

Адверзативни семантички однос у тексту имплицитно може бити назначен и увођењем концесивних клауза. Концесивне клаузе имплицирају супротан однос и негативно значење, отуда „што је значењу концесивности иманентна семантичка компонента контрарности односно супротности”, те се концесивност „показује као негација уобичајене, очекиване – остварене или замишљане, тј. каузалне или погодбене – узрочно-последничне везе” (Ковачевић 2009: 87–88). У исказу са концесивном клаузом „импликација [је] изврнута на наличје и претворена у специфичну контрадикторну структуру” (Симић, Јовановић 2002б: 1402). Исп. примере:

(1) Кад Правописна секција не узима у обзир изговор, већ само обзире писца и „слагара” и „модерних стројева”, мада ствари са њима не стоје увек тако трагично како је претстављено, – требало је оставити па нека дели и преноси речи како ко хоће и уме (Белић 1954а: 163);

(2) Аутор тврди да су на основу Повеље „хрватски” и „босански” проглашени мањинским језицима у Србији, иако су они по растакању српскохрватског језика овде признати као језици националних мањина, па се као опције јављају и у попису становништва 2003. године, док је Србија Повељу ратификовала (још у заједници с Црном Гором) тек две године касније (Бугарски 2015а).

У првом примеру Белић износи неслагање са опонентом управо кроз концесивну клаузу. У другом примеру кроз концесивну зависну клаузу тврдњи опонента из надређене клаузе супротставља се аргументација (два аргумента, при чему други произлази из првог: језици су признати у Србији као мањински и пре Повеље, као опције се јављају у попису 2003. године) и имплицира се негација: „они нису на основу Повеље проглашени мањинским језицима”.

Исп. и следећи пример (из другог текста истог аутора):

(3) Ковачевић Повељу напада већ годинама, иступајући као проверени бранилац српског језика – иако се она не бави службеним језицима него оним мањинским, које најчешће угрожавају управо ти већински језици (Бугарски 2015б).

Овде у оквиру концесивне клаузе имамо експлицитно исказану негацију (*не бави се*), а адверзативност је, дакле, самом концесивношћу имплицирана: наведена клауза садржи и значењску

компоненту коју можемо разумети као „а/али/међутим/ипак она се не бави...”. Погледајмо и следећи пример:

(4) Како доказати да су *ручица*¹ и *ручица*² хомоними? Р. Маројевић то доказује лексемом *печење*, иако је случај ове лексеме сасвим другачији. Јасно је да су *печѣње* и *печење* две лексеме, да је једна постала од друге, али различити акценти доказују да су у питању две лексеме. Оне чак нису ни прави хомоними, већ хомографи (Драгићевић 2018: 170).

Концесивна клауза и у овом примеру имплицира адверзативност и негацију: ако изузмемо концесивност, клауза *иако је случај ове лексеме сасвим другачији* може се разумети овде и у значењу – ‘али то није случај са овом лексемом’. То доказује и значење последњих двају исказа у примеру. Наравно, потпуна замена концесивности адверзативношћу овде не би била могућа без утицаја на семантику, јер би укинула не само значењску компоненту концесивности већ и субординацију.¹⁵⁸ Стога, трансформације дате у наредним примерима у загради треба схватити врло условно, само као илустрацију њихових адверзативних (и негативних) елемената:

(5) Очито је шта ми се жели подметнути, иако за то нисам дао никаквог повода [→ али ја за то нисам дао никаквог повода] (Ивић 2014а [1986]: 120);

(6) [...] он ми приписује да сам „предлагао да се вратимо називу илирски језик”, мада сам ја тај назив у својој изјави аргументовано одбацио [→ али ја сам тај назив одбацио/нисам прихватио] (Ивић 2014б [1996б]: 62).

У корпусу налазимо и пример концесивне клаузе која почиње везничким изразом *упркос томе што*, који јасније наглашава адверзативност:

(7) Да проф. Симић – упркос томе што опширно цитира моје објашњење простих и сложених реченица – није разумео шта сам хтела да кажем, види се и по његовом одговору на питање које сам поставила [...] (Кликовац 2018: 68).

Овде имамо и пример уметнуте концесивне клаузе, која се стилски антиципира цртама.

Дакле, овакву употребу концесивности у полемичком контексту, којом се преко имплицитно назначене адверзативности и негације одсликава супротстављена позиција и неслагање аутора (учесника полемике) можемо сматрати типично полемичком концесивношћу.

4.1.7. Дисјунктивни унутарисказни односи

Као важна и честа одлика овог типа дискурса јавља се и полемичка употреба раставног напоредног односа (што се може именовати и као полемичка дисјункција или полемичко *или*). Ради се најчешће о дисјункцији између две дисквалификације (или је макар једна од алтернатива дисквалификација), тј. такав раставни однос има негативну конотацију и представља дискредитовање опонента.

4.1.7.1. Размотримо неке примере из грађе. С једне стране, у грађи се јављају примери са једним *или*, које се јавља између двеју могућих алтернатива:

---

¹⁵⁸ Исп. и Ковачевић 2009: 89, фн. 35: „Свака концесивност подразумева као семантичку компоненту адверзативност, али она на њу није сводљива. Осим тога, концесивност је увијек носилац синтаксичког значења субординације, а адверзативност значења координације, тј. концесивност је, за разлику од адверзативности, ‘обележена хијераријом факата – један је комуникативно [и структурно] значајнији од другог’ (Симић, Јовановић 2002: 1042).”

(1) Ми се можемо не сагласити око питања како је настала изоглоса [...], али да те изоглосе тамо *нема* – то може да тврди само човек који се у проблем не разуме или тврдокорно одбија да сабере два проста и сваком јасна лингвистичка факта (Петровић 1996 [1979а]: 96);

(2) Ауторка вјероватно мисли да је свака лексема која се завршава на *-ћи* глаголски прилог садашњи [...], а не зна или заборавља да се тако завршава и велики број глагола у инфинитиву!? (Ков. 2011: 787);

(3) А ево у чему је суштина онога што Бугарски не разуме или неће да разуме... (Ков. 2015б); Англиста др Ранко Бугарски и у свом трећем напису [...] експлицитно показује да не може да разуме или неће да разуме оно чему научни аргументи, којих је он очигледно ослобођен, и нису потребни (Ков. 2015в); Зато англиста Бугарски недостатак научних критеријума компензује обманама (не знам да ли почињеним свесно или из незнања!) – Ков. 2015в.

(4) Поштено би било да сада одговори: Када је свесно обмањивао читаоце – тада када је нападао Устав, или сада када напада *Измене у допуне Закона о језику и писмима?* (Ков. 2018в).

4.1.7.2. Овај се однос каткад може исказати и као накнадно додати, при чему се запетом стилски антиципира:

(5) Он, наиме, вели да уме поучавати баке како треба да говоре (он ту изјаву формулише као мој комплимент, али се читалац може уверити да ј[а] то у свом оштро критикованом раду нисам нигде споменуо, па се формулација може схватити као стилска фигура Реметићева, или као један од примера тачне интерпретације туђих речи) – Симић 1982б: 378;

(6) Петровићев доказни поступак је, како видимо, једноставан и лак, а методе којима се служи – врло оригиналне: према околностима и тренутним потребама, у тексту се откривају „чињенице” којих тамо нема, или се великодушно превиђа оно што тамо стоји. Тако Петровић... (Симић 1983: 105).

4.1.7.3. Такође, често се овај дисјунктивни однос исказује везом *или... или...*, тј. са стилски промовисаним везником у антепозицији:

(7) Или су Вук и Даничић по акценту провинцијални или се ми, будући провинцијални, грешимо о Вуков и Даничићев акценат. Ово сигурно не ни једно ни друго, него се грешимо о оно што хоће рецензент (Стевановић 1960: 117);

(8) Пецо изговара или непотребне или нетачне ствари (Станић 1978: 256);

(9) Ако уопште изађе [Маројевићева књига], она ће или одступити од Маројевићевих идеја о увођењу оних трију слова у нашу ћирилицу, или ће се на њу сручити одговарајуће реаговање публике (Ивић 2014б [1996б]: 64);

(10) Ивићево реаговање најексплицитније показује колико он или не разуме или не жели да разуме да би штете за српски језик од напуштања ијекавице биле катастрофалне и по српске филолошке и по српске националне интересе (Ковачевић 1999 [1998б]: 381–382);

(11) Ваљда због тога што сматра да имају само координиран однос с предикатом, а што је посљедица или неконсултовања литературе о овој синтаксичкој јединици, или пак тога што закључак не изводи из ширег корпуса, ауторка и не уврштава предикативне атрибуте у поглавље о кондензаторима реченичног значења [...] (Ков. 2005а: 804);

(12) [...] или ауторка сматра да један од доприноса њене књиге треба да буде и негирање таутологичности тих термина, или је разлог, у шта је тешко повјеровати, то да ауторка не зна значење датих термина (Ков. 2011: 783); [...] ауторка потпуно погрешно интерпретира ставове из литературе, што значи или да ту литературу није ни читала, или, ако ју је читала, да је уопште није сватила (Ков. 2011: 790);

(13) Зар се онда треба чудити овом приговору Ранка Бугарског, у коме он показује или да не зна или да неће да зна шта значи „дефиниција” једнога појма... Дакле, Бугарски заиста или није читао Повелју, или је намерно искривљено интерпретира... (Ков. 2015а).

4.1.7.4. Ту полемичност раставног односа каткад наглашавају и сами аутори, као у следећем примеру, у ком аутор графостилистички (курзивом) обележава везник *или*:

(14) Кад се тако упореде два блока Симићевих судова, њихови основи могу се разумевати макар двоструко: или је он изгубио научну, интелектуалну и моралну оријентацију или није добро научио српски језик (пре свега његову стилистику), па увек не може наћи прави израз за оно што жели рећи и зато *ружи* и кад се људима захваљује и кад хоће да им ода признање (Петровић 1996 [1996б]: 430).

4.1.7.5. Каткад се полемичка дисјункција јавља као парентеза, одн. додаје се као накнадна напомена у загради:

(15) Као што није разумео (или није хтео разумети) нашу књигу, тако није схватио (или желео схватити) мој одговор у *Делу* (Ивић 2014б [1967б]: 179);

(16) Симићева сумња у везивање постојбине Галипољаца за Светозарево почива на неразумевању (или непоштовању) чињеница (Реметић 1982: 156); Значи ли то да се проф. Симић одриче (или их је, можда, заборавио) речи које је написао поводом анализе материјала из говора Јадра (???) и Рађевине: [цитат] (Реметић 1982: 166);

(17) Без икакве претходне спреме, уз блажено неразумевање елементарних чињеница фонолошке науке (или је то можда арогантно игнорисање свега што је та наука постигла?) – наши аутори се понашају као да од њих почиње потоња лингвистичка мисао (Петровић 1996 [1982]: 184);

(18) Говорећи о мојој „јаловости” у оно време Маројевић заборавља (или не зна?) да сам, поред осталог, 1955. објавио *Дијалектологију српскохрватског језика* (215. стр.), 1957. *Говор Галипољских Срба* (519. стр.), а 1958. *Српскохрватске дијалекте* на немачком у Холандији (325 стр.) – Ивић 2014б [1995б]: 47.

4.1.7.6. Полемичко *или* може стајати и између два сугестивна питања, при чему оба имплицирају негативну оцену упућену опоненту. Исп. пример:

(19) Остаје ипак нејасно зашто је прећутао постојање наших чланака у Матичином *Зборнику* који, такође, садрже, чак потпуније, све оно на шта се он осврће. Да ли је он заиста тако слабо обавештен о стручној литератури – или му је због нечега изгледало погодније замарати читаоца непреведеним енглеским цитатима него их упутити на лако приступачну публикацију из које би се они могли непосредно уверити шта смо ми то написали? (Ивић 2014б [1967а]: 171–172).

Док прво питање овде имплицира слабу обавештеност опонента, друго сугерише да опонент замара читаоца – обе могућности представљају дискредитовање опонента. У истом тексту налазимо још један пример за ову појаву:

(20) Да ли он рачуна с необавештеношћу читалаца или је сам тако темељито неинформисан? (Ивић 2014б [1967а]: 174).

4.1.7.7. Овакав тип полемичке дисјункције може се нагласити и синтаксичком парцелацијом, као у следећем примеру:

(21) Заиста је интересантно како се то логички сагласни, односно „неконфликтни” садржају клауза, и то још уведени једнозначним условним везником *ако*, могу прогласити концесивним, а уз то још и „генерално концесивним”?! Или је и то једно од синтаксичких открића Д. Црњак? (Ков. 2011: 788).

На прелазу ка парцелацији стоје и примери у којима се успостављају изразитије паузе назначене интерпункцијом (у наредном примеру тачком запетом):

(22) Пецо вели: „Језик није функција људске мисли”, већ се језик налази у функцији људске мисли. То је исто као кад би се рекло: језик није служба људск[е] мисли, већ се језик налази у служби људске мисли; или: окретање није функција точка, али јесте у функцији точка; или ... (Станић 1978: 255).

Овим се примером дисјункције наглашава неодрживост тврдње опонента, односно она се релативизује. У том је контексту нарочито стилогено последње *или* које је остављено само, без икаквог даљег садржаја (у односу на које би било дисјунктивно), чиме се имплицира да би се низ могао наставити, да би се још нешто слично могло навести као пример. На фигуративном плану, таква се појава именује као анантаподотон – прећуткивање краја реченице, недовршена реченица (исп. Симеон 1969: 70).

4.1.7.8. Аутор може у одговору, преносећи речи опонента, показати да је учио употребљено полемичко *или*:

(23) И Јонке ме овде представља као лингвисту који то не зна или неће да зна (Стевановић 1970а: 75);

(24) М. Зника ми замера да не узимам у обзир модел „којим се Катичић служи у својој Синтакси” [...], тумачећи да га не разумем, или нећу да га разумем, као год ни Катичићев метод описа синтаксичких категорија (Станојчић 1988: 1077).

4.1.7.9. Коначно, у корпусу налазимо и овакав пример идиоматизоване *или*-конструкције:

(25) Тако је, свидело се то некоме или не, термин босански (а не бошњачки) језик постао део домаћег и међународног законодавства (Бугарски 2015а).

Свакако, разликује се функција везника *или* у овом примеру и оног које се среће у претходним примерима. Наиме, овде се ради о фразеологизму *свидело се то некоме или не*, који се може срести у било којој врсти неслагања или полемичке размене (свађе, препирке, расправе, дискусије и сл.). Њиме се оставља могућност избора да се супротној стани не допада оно што аутор износи као чињеницу и карактеристичан је за свакодневни разговор. У наведеном примеру он је и уопштеног карактера, али може у расправи бити и директно упућен опоненту (*свидело се то теби или не*).

4.1.8. Интерогативност

У критичко-полемичком дискурсу нису ретка питања којима се преиспитују речи или становиште другог аутора, којима се од опонента траже одређени одговори у вези са грађом или додатна објашњења. Исп. неке примере из корпуса:

(1) Зашто Пецо мој предлог да се за ијекавски књижевни говор пропишу, поред *горјети* и *рјечит*, још [и] облици *горети* и *речит* – зове мојом жељом? То није никаква жеља, то је научни предлог. Зашто се Пецо није осврнуо на Вуковићеву „жељу” ове врсте и на „жељу” неких других наших дијалектолога? (Станић 1978: 262);

(2) [коментаришући речи С. Реметића да је извод из рада прочитао на научном скупу:] Прво – да ли је то био „извод” – или је то била скица? Мр Реметић изјављује касније да је на терену боравио у лето 1980. године. Да ли је у време прикупљања грађе рад већ био готов? Или је пак настао на терену? То може бити

чак и истина кад се погледа како је материјал обрађен. Али нам аутор дугује напомене у том правцу (Симић 1982а: 135);

(3) Зар се свуд подаци нису могли комплетирати према садашњем стању ауторове картотеке да би били узајамно самерљиви? [...] Како се на тако једнострано изабраној грађи могу испитивати живи творбени процеси у језику? Како се овде може говорити о репрезентативности корпуса за истраживање? (Маројевић 1987: 247);

(4) Замислила сам се већ над том првом страницом, сусревши се с изразом „апстрактна прецизност”. Шта је, по Катичићу, „апстрактна прецизност”? Супротставља ли је он „конкретној прецизности” и у ком смислу? Ова питања нису нимало безначајна, поготову кад се има у виду да књига није намењена само стручњацима, него и „ширим круговима образованих читатеља”; неће ли се ти „шири кругови” осетити збуњенији него што сам то ја пред овом неразјашњеношћу која их сачекује већ на првом кораку? (М. Ивић 1987: 237);

(5) Овим решењем елиминише се нулти наставак, који наводе многи граматичари. Тешко је, наиме, објаснити како то да у једном парадигматском скупу имамо само нулти наставак за облик, у овом случају у свим лицима (чуј- $\emptyset$, чуј- $\emptyset$ -мо, чуј- $\emptyset$ -те). И како то да празан фонемски скуп може бити морфолошки релевантан, одн. постати морфема ако нема пуног фонемског скупа с којим би се налазио у опозицији? (Николић 2007: 246);

(6) Зашто у ауторовом тексту лингвистички термин *српски* нема своје универзално право термилошке употребе, као што га имају други језици, укључујући право и на своје, *српске дијалекте* (нпр. *српски језик – српски дијалекти – српске збирке речи* итд.)? Јер, ако се под дијалектом углавном подразумева регионални варијетет неког језика, како је могуће да *српски*, ако се он прихвата као језик, нема *своје* дијалекте? И ком то, уосталом, језику припада *штокавски дијалекат*? (Радић 2017: 26);

(7) Да ли у 'граматикализацију говорних чинова' спада и 'означавање ситуације'? То је врло тешко разрешив проблем (Симић 2017: 374); Но каква је онда разлика између наведене форме и заправо полазне секвенце састављене од две самосталне реченице, односно два самостална исказа: 'Мика је ушао у кућу. Скинуо је капут'? (Симић 2017: 375).

Аутор, дакле, опоненту често поставља питања о закључцима које је опонент изнео. Та питања су нешто чешће посебна него општа (исп. општа питања у пр. 2, првом пр. под 3, другом примеру под 4, првом примеру под 7). Такође, питањима се неретко унапред имплицира јасан став аутора (супротан од става опонента), па се они ту користе пре свега из реторичких разлога, као врста реторичког питања. Исп. у пр. 3 имплицитни одговор: *могли су се комплетирати, на једнострано изабраној грађи не могу се испитивати живи творбени процеси у језику, не може се говорити о репрезентативности корпуса за истраживање*, или импликацију другог примера под 4: *осетиће се збуњеније*, или пр. 5: *празан фонемски скуп не може бити морфолошки релевантан ако нема пуног фонемског скупа с којим би се налазио у опозицији*.

Интерогацијом се, дакле, може истаћи одређена недоумица аутора, што можемо видети и у следећим примерима:

(8) Као да се аутор, у одељцима своје књиге где је анализирао конкретне језичке црте, па и сам имперфекат, ограничио само на аутографе Петра I? (Младеновић 1979: 205); Овде је аутор узимао примере и из рукописа и из штампаних текстова, и међусобно их упоређивао. Чему онда веровати: ауторовим речима да се „није користио штампаним текстовима” Петра I или обрнуто? (Младеновић 1979: 203, фн. 5); [...] аутор истиче да је аорист нашао „углавном у свега десетак посланица Петра I, иако смо и у овом случају – као и у осталим – прегледали сав материјал Петра I” [...]. Који „сав материјал”? Само посланице? А шта је са *Историјом*? (Младеновић 1979: 206, фн. 14);

(9) [...] зашто је најопсежније поглавље у прегледу фонологије једнога језика посвећено осветљавању историје тога језика? (Петровић 1996 [1982]: 181);

(10) За ову прилику у вези с првим поглављем напомињем једну крупну недоумицу: који је смисао описа изговора свих гласова српског језика? (Петровић 1996 [1993]: 352);

(11) Изрази „истине о језику” и „странпутица” звуче упечатљиво, али нисам сигурна шта у овом контексту значе. Које то „истине о језику” прикрива К-Г приступ? И на коју „странпутицу” води? (Кликовац 2018: 70); Овде се опет може поставити питање – о ком смислу термина реченица говоримо? (Кликовац 2018: 71).

4.1.8.1. Аутор, такође, може одмах након постављеног питања дати директан одговор, као у следећим примерима општих питања:

(12) Овај свој чланак писац почиње навођењем примера *Абба* за доказ неподударности девизе *пиши као што говориш* и сталног писања ове речи са два *б*, како је сви пишу, иако се она, тврди писац, изговара само са једним тим гласом, што је теоријски потпуно прихватљиво, али се ипак може поставити питање да ли је баш тако. По нашем мишљењу није (Стевановић 1978: 118);

(13) Сада се поставља питање: да ли на основу ових топонима, а њима би се могли придружити и још неки, можемо одређивати дијалекатске границе? Мој би одговор на постављено питање био негативан (Пецо 1981: 80).

4.1.8.2. Да је интерогативност обележје критичко-полемичког дискурса показује и пример интерогативног увода у једном од текстова, који преко општих питања показује запитаност аутора над неким чињеницама, чиме се јасно већ на самом почетку подиже тон дискурзије:

(14) Да ли је српски језик члан јужнословенске групе језика? Је ли он равноправан члан словенске породице језика? Аутори најновијег плана и програма за осми разред основне школе у Србији, који је прописало Министарство просвете Републике Србије – сматрали су да јесте, јер су како наставницима тако и писцима уџбеника одредили као обавезну наставну јединицу „Место српског језика међу другим словенским језицима”. У новоизашлом уџбенику за осми разред овдашњег Завода за уџбенике испоштован је наслов наставне јединице, али је међу наведеним језицима у групи јужнословенских језика српски језик замењен српскохрватским (Ковачевић, Шћепановић 2010в).

Интерогативним уводом, одн. варијацијом интензитета (исп. Симић, Јовановић Симић 2015: 231–234) постиже се стилски ефицијентно скретање пажње читаоца већ на самом почетку текста, директно и динамично актуализовање теме о којој се расправља. У пр. 14 то се остварује двома општим интерогацијама које се односе уопштено на статус језика. Ипак, како се овде ради о општепознатој чињеници (да српски језик јесте члан словенске породице језика), јасно је да оваква питања имају персуазивну, убеђивачку функцију: циљ аутора је да, преко запитаности над оним што је свима блиско и познато, увере читаоце (у овом случају дневног листа *Политика*, дакле – ширу читалачку публику) у исправност своје критике и задобију њихово поверење.

4.1.8.3. Код Стевановића се уочава низање (кумулација) интерогативних исказа, што се може сматрати поступком типичним за критичко-полемички дискурс (исп. и пр. 3 и 6). Њиме се постиже варијација интензитета (па и градација) и истиче зачуђеност аутора над ставом опонента:

(15) И ја се сада питам: да ли је нетачно моје тумачење Закључака Састанка или Јонке своје схватање приписује свим његовим учесницима (или бар њиховој већини) и да ли је исправније Јонкеово мишљење да ово треба препустити „схваћању и широкогрудости издавача” [...]? Да ли је, даље, забрана самовољног „превођења текстова” у складу са слободом издавача да ту поступају према своме нахођењу? И да ли, најзад, мој или Јонкеов став према оригиналним текстовима писаца значи „занемаривање природног права књижевног језика”, које Ј. мени приписује? (Стевановић 1957а: 24);

(16) И ми се сад питамо: да ли се овим речима, које се непосредно настављају на дословну тврдњу да се аорист „у синтаксичком индикативу употребљава за прошлост уопште, без обзира на то колико је она удаљена од говора говорног лица”, – констатује да свака прошла радња казана аористом мора бити доживљена и да се, према томе, ниједна радња ма у коме се времену у прошлости извршила не означава релативним аористом. [...] Значи ли, даље, да се релативни аорист употребљава само за означавање радњи које падају у тренутак ванпретериталне временске ситуације, а то ће рећи само у неки тренутак будућности, кад већ радње извршене и у садашњости, самим тим што су извршене, припадају прошлости? И значи ли, најзад, да се, пошто времена употребљена ван своје временске ситуације имају модално значење, – аорист никако и не употребљава за релативно одређивање времена? (Стевановић 19576: 141).

Уочавамо сличан поступак у обликовању ових кумулација интерогативних исказа у два различита текста (први је део полемике са Љ. Јонкеом, а други расправа поводом ставова П. Сладојевића о значењу аориста): оба примера отпочињу катафорским (и стилски антиципативним) *И ја се сада питам/И ми се сада питамо* (с двотачком), након чега следи низ питања којима се та запитаност експлицира. Даље, и у првом и у другом случају ради се о општим питањима, чија су обележја *да ли* у оба примера, одн. *ли* (само у другом примеру; исп. *значи ли...*). Коначно, уочава се и својеврсна поступност у излагању, и у једном и у другом примеру назначена лексемама *даље* у претпоследњем и *најзад* у последњем исказу.

Низање питања се запажа, такође, и у Ивићевом критичком приказу монографије о македонском књижевном језику Б. Конеског:

(17) Како објаснити темељити нестанак овог дијалекта с лица земљиног? У које је време он ишчезао, под каквим историјским околностима, на који начин? (Ивић 1968/69: 473).

И мало даље у истом тексту:

(18) Може ли се претпоставити делимична смена становништва, вероватно још у ранијем средњем веку? Какву су улогу одиграла сточарска кретања у тој епоси велике покретљивости пастира? (Ивић 1968/69: 473).

Тиме се, дакле, показује и већа запитаност аутора над неким чињеницама или недовољно разјашњеним проблемима у књизи другог аутора. Сличне примере налазимо и у текстовима А. Младеновића (у првом примеру након низа питања следи и негативан одговор):

(19) Добро је познато да су наше старе повеље до XVI века [...] писане у највећој мери народним језиком, али не само оне повеље које потичу с терена Црне Горе већ и оне из Србије, Босне и Херцеговине. Може ли се онда уопште говорити за период до XVI века о некаквој „погрешној идентификацији” језичког развоја у Црној Гори са истим развојем у Србији? Ако се развој језика нпр. у повељама „погрешно” изједначује између Црне Горе и Србије, како тумачити његову очигледну сличност између Црне Горе и Босне, с једне, и између Црне Горе и Херцеговине, с друге стране? Да није и ту у питању „погрешно” изједначавање? Јасно је да не може бити речи ни о каквој „погрешној идентификацији” језичког развоја, јер су повеље са подручја ових наших трију данашњих република писане истим типом језика: у основи народним (одговарајућег терена и времена) са српскословенским елементима (Младеновић 1968: 153–154);

(20) У књизи, међутим, изостаје врло важан одговор на питања: Да ли свих 219 рукописних посланица представљају властити аутограф Петра I? Колико је уопште посланица на народном језику сачувано у рукопису Петра I? [...] Зар се рукопис Петра I не може препознати по својим унутрашњим одликама већ, како истиче аутор [...], по томе да ли је понегде сам Петар I нагласио да одређени текст лично пише? (Младеновић 1979: 202);

(21) [...] читаоцу после овога остаје нејасно да ли Вуксаново издање посланица [...] ваља или не ваља. Зашто се аутор није детаљно задржао на Вуксановом издању посланица Петра I, зашто је одабрао само поменуте па њихове штампане и рукописне текстове непотпуно упоредио, зашто то издање не помиње посебно тамо где му је место [...] – све то остаје нејасно (Младеновић 1979: 203, фн. 3).

(22) Ако је Ивић сугерисао паљанском вођству да уведе екавицу, зашто се то вођство никад није позвало на њега, да ауторитетом науке поткрепи своју политичку одлуку? И зашто Ивић, кад је већ одиграо важну историјску улогу, није и то обелоданио, да узме свој део заслуге? Зашто је чекао да прође више од пола године, па да се тек онда о томе изјасни? И зашто је то учинио са доста резерви? (Ивић 2014б [1996б]: 52).

У последњем примеру уочава се и низање питања исте врсте, посебних питања с упитним заменичким прилогом *зашто*, што доприноси и стилској интензификацији израза.

Питање се може јавити и у парентези:

(23) Без икакве претходне спреме, уз блажено неразумевање елементарних чињеница фонолошке науке (или је то можда арогантно игнорисање свега што је та наука постигла?) – наши аутори се понашају као да од њих почиње потоња лингвистичка мисао (Петровић 1996 [1982]: 184).

Питањима се може поентирати на крају аргументације:

(24) Катичић се очито опредељује за засебни *хрватски књижевни језик*, у појмовном и термилошком смислу, проглашава да је он књижевни (стандардни) језик и Срба у Хрватској [...] и да се, штавише, може и звати *српски језик*. Па кад се тако може звати, што се онда тако и не зове? (Маројевић 1991а: 275–276);

(25) У наведеним примерима без поста акценатске дужине има и оних у којима дужина има дистинктивну вредност: *жѐнѐ* генитив једнине према *жѐне* номинатив множине, *вѐлики* номинатив једнине придева одређеног вида у мушком роду према *вѐлики* номинатив множине придева неодређеног вида у мушком роду. Ако за њих *Нормативна граматика* каже да се „то не може сматрати неприхватљивим него акценатским дублетом који се допушта” – следећи би корак могао бити да се говор без седам падежа и четири акцента, ако је „градски говор”, не може сматрати неприхватљивим него дублетом који се допушта. Да ли ми то правимо две језичке норме – једну за „градски говор”, а другу за остале говоре? (Стакић 2015: 741).

Погледајмо и друге примере интерогација из грађе, којима се показује запитаност над ставовима или тврдњама опонента:

(26) А кад је решено да се уносе и глаголске именице као посебне речи–одреднице, зашто нису све? Кад су унете: *ажурирање*, *адвокатовање*, *адвокатисање* [...], зашто нису дате и *ажуровање*, *ајарење*, *аклиматовање*, *аконтовање*, *асфалтовање* и др.? (Московљевић 1963: 245);

(27) На које то „старе мајсторе” мисли проф. Симић? На гимназијског професора који бележи једну особину свог матерњег говора, или на несређени исказ Хермана Хирта, који није схватио импликације свог налаза? (Реметић 1982: 155);

(28) Биће да је са исте стране [Реметићу и Петровићу стигао извештај] као и подаци о мојим предавањима на варшавском универзитету?! (Симић 1983: 111);

(29) Зар проф. Симић не види колико је та оцена нетачна? Зар он заиста није схватио у чему је разлика између наших знања о јату у северозападној Србији пре и после рада у СДЗб XXVII? (Реметић 1982: 171);

(30) Зашто се то схвата као материјал који мора важити „без провере”? Напротив, јасно је речено да није насигурно јасно који говор тај материјал представља (Реметић 1982: 170);

(32) И ми се сада опет питамо шта је мислио проф. Јонке када је више од пола године пре новосадског договора са свега још неколико члана уређивачког одбора планираног речника двеју Матица тај речник назвао Речником хрватскосрпског (загребачко) и српскохрватског језика (новосадско издање) и – још пре тога, када је писао свој прилог Анкети Летописа МС, објављен у мајском броју тога часописа 1954, у коме употребљава назив хрватскосрпски [...]. Да ли је он онда свесно по своје убеђењу спроводио унитаризам, или је то радио што га је неко присиљавао, или једноставно, свестан централистичко-етатистичког система у коме се све то – бар он тврди – радило, није имао смелости да друкчије поступи, нити било коме да повери шта ће се све из тога изродити (Стевановић 1970а: 53);

(33) Апсурдни су и неки други Маројевићеви искази, па и они „злогуки” о сагласју политичких мотива Јована Павла Другог у Риму и „Павла Јована” у Београду, одн. римског папе и српскога политичког вођства на Палама, које, по Маројевићу, даје простора експанзији „хрватскога књижевног језика”, „бошњачког језика” и проглашењу „црногорског језика”. Каква завјереничка ујдурма!? Заиста, бујна машта твори свашта (Брборић 2001 [1994a]: 308).

4.1.8.4. Чуђење (или неверица) може се исказати кроз интерпункцијске знаке уметнуте у исказ, у парентези:

(34) Значи ли то да се проф. Симић одриче (или их је, можда, заборавио) речи које је написао поводом анализе материјала из говора Јадра (???) и Рађевине: [цитат] (Реметић 1982: 166);

(35) [...] аутор уопште не помиње (?) писање групе *ојо* са *ојо*, да би на стр. 49. погрешно закључио: „У секвенцама: *ајо*, *ојо* фонема *ј* функционише у виду графиције *ј*”, што, наравно, није тачно јер та фонема „функционише” и у виду графиције *й* (Младеновић 1979: 214).

Ипак, чешће се упитник и узвичник (?) јављају на крају читавог исказа (како смо и видели у примерима 21, 28):

(36) Зато ћу, у вези са првом његовом примедбом, само запитати: ако се у фонемском низу (ау) у речима *наутика*, *кауџија* заиста ради о *дифтонгу* – зашто тога дифтонга нема у његовој табели фонема?! Или дифтонзи, можда, не улазе у инвентар вокалских фонема и не утичу на број и распоред дистинктивних обележја (Петровић 1996 [1982]: 194);

(37) [...] како Симић мисли да за основу својих нових вуковских почетака *српскога* језика прогласи ону грађу за коју се већ сагласио да се налази у темељима „црногорскога језика”?! (Петровић 1996 [1996b]: 427–428);

(38) Пробија ли се то сумња да случајно није у питању ауторкино непознавање начина упућивања (цитирања) у научном тексту?! (Ков. 2011: 783).

Дакле, на многим местима аутори исказују чуђење над оним што пише други аутор, над неким његовим ставом или закључком. Иако се обично у грађи среће употреба упитника и узвичника (?!), налазимо и употребу узвичника и упитника (!?). Према Правопису МС (2010: 138), „[у]звичник и упитник заједно пишу се иза упитно-узвичних реченица и исказа када се њима пита о нечему што изазива чуђење, неверицу, неслагање, запрепашћење и сл.”. Погледајмо примере:

(39) Што се тиче покушаја пишчева да приближи по акцентуацији књижевни језик, макар у којем делу његову (у примерима као *појединаца*, *Црногораца* и др.), домаћим дијалектима, мислим да је сасвим неоправдан и да се противи основним принципима језичког развитка нашег књижевног језика: да се изговор књижевног језика по различним центрима наше земље има управљати према општекњижевном, а не општекњижевни изговор према локалном. Какав би се хаос створио у књижевном језику када би се узаконило оно што писац тражи!? Јер би то вредело за све крајеве наше: сваки би могао добити то право за себе (Белић 1951: 236);

(40) По којим критеријумима се онда признаје „хрватски” и „босански”, по оним европским из „Повеље” или по оним ауторке овог уџбеника и чланова Националног просветног савета!?! (Ковачевић, Шћепановић 2010a);

(41) Лијепа диференцијација, нема шта!?! (Ков. 2011: 792);

(42) Шта смо ми заправо закључили на основу исправне анализе проф. Кликовац? – Ништа друго него да је формално зависна реченица на плану ’означавања ситуације’ – заправо ’главна’!? (Симић 2017: 377);

Касније у расправи ауторка тај парадокс у који је упала истиче као нарочити успех 'модерне синтаксе', тврдећи да је сложена реченица у ствари проста!? (Симић 2017: 378).

Код М. Ковачевића налазимо исказе са узвичником и упитником (!?) у низу:

(43) [...] а не зна или заборавља да се тако завршава и велики број глагола у инфинитиву!? Ауторка се и не пита како би од глагола *рећи* гласило треће лице множине презента преко кога се твори глаголски прилог садашњи, а такође јој ... не смета ни то што је глагол *рећи* перфективан?! Све то код Д. Црњак пада у воду пред наставком *-ћи*, који је за њу очигледно нужни и довољни услов идентификације глаголског прилога садашњег?! (Ков. 2011: 787).

Конечно, треба рећи да се интерогативност јавља и као битна одлика закључних сегмената неких полемичких текстова (о томе више у поглављу 7).

4.1.8.5. Реторичка питања

Реторичка питања су она „чији циљ није да се од саговорника добију информације, реченице које су по облику упитне, али нису то по својој комуникацијској функцији”, и у којима је доминантна експресивност (Пипер и др. 2022: 500–501). Ово питање се, дакле, поставља ради постизања реторичког ефекта, ради се о „афективно набијеној категоричкој тврдњи која се формулира као питање ради јаче увјерљивости, ради оживљавања говора, да би се слушалац потакао на размишљање, ради изражавања чуђења, огорчења, незадовољства, мржње, сажаљења и сл.” (РКТ: 698). Сврставају се и у фигуре негације јер афирмативном формом имплицирају негативно значење или негираном формом имплицирају афирмативно значење (исп. Ковачевић 2015: 105, 114). Представљају једну од типичних одлика критичко-полемичког дискурса, спадају међу најучесталија стилска средства у критичким и полемичким текстовима.

Реторичко питање јавља се као реакција на одређену тврдњу аутора. Исп. пример из полемике Симић–Реметић (1982):

(1а) Тако акад. Ивић даје овакву, очигледно мало престрог[у] оцену тих старих проналазака: „Постоје, додуше, два податка о оваквом изговору на извесним тачкама северозападне Србије. Доцнија литература, међутим, није обратила пажњу на ова тврђења, тако да су она остала непроверена” (Симић 1982а: 133);

(1б) Него, шта је престрога у Ивићевим речима? (Реметић 1982: 155).

Овим питањем имплицира се негативан одговор: ништа није престрога у Ивићевим речима.

4.1.8.5.1. Њима се, дакле, може исказати чуђење или неслагање с опонентом, при чему оно имплицира и став аутора, обично супротан ставу опонента; чуђење се каткад може и назначити интерпункцијским знаком ?! – исп. пр. 2, 7, 8, 10, 12, 57, 58, 60, 61, одн. !? – исп. пр 9.

Погледајмо примере из грађе:

(2) Како је могуће да дијалектолог проучи један говор који му није рођени, а ја не могу говор који ми је у крви, који сам посисао с мајчиним млеком?! Чудна логика и хтења, заиста! (Станић 1978: 261);

(3) [...] да ли лабаве теоријске поставке, уобличене небрижљивим језичким исказом, могу бити највиша препорука једном универзитетском учбенику? (Петровић 1996 [1982]: 181);

(4) Конгресни наслов Ивићевог програма гласи: *Актуелни тренутак српског књижевног језика*. Новински наслов је друкчији: *Вук је направио грешку*. Какву је то грешку направио Вук? Да ли је ико „ућарио ко је Вука исправљао – аутентичности грађе што се тиче”? (Маројевић 2001 [1994а]: 18).

(5) [...] како је он могао са свим својим *знањима*, потписати све оно што је потписао о проблемима српског језика кад је и сам *залутао* из (заиста не знам – какве) русистике у „истањену” науку о српском језику и да се, уз све то, у Никшићу наметне као њен „предводник”? (Петровић 1996 [1994]: 377);

(6) Чему служи истовремено тужно и смијешно потказивање Ј. Скерлића због једнога неуспјелог предлога? Зашто би Скерлић имао бити сматран „злогуким вјесником Првог свјетског рата” када је, грешник, био само понесен успјесима Србије у балканским ратовима и вјером у њену пијемонтску мисију? (Брборић 2001 [1994a]: 307);

(7) Било би заиста инетресантно [sic!] да је ауторка навела кад је то неко тврдио или забележио да се у књижевном или говорном језику [...] врши сибиларизација хипокористика. Значи ли то да у хомониман однос могу ступити и императив *сеци* (од глагола *сећи*) и датив/локатив *сеци* (од хипокористика *сека*)?! (Ков. 2008: 676);

(8) Срба кајкаваца и чакаваца никада није било, одакле онда да је српскохрватски језик „лингвистички дијасистем” српског народног језика?! (Ковачевић, Шћепановић 2010a); Осим тога, ако „кајкавски дијалекат” улази у „српскохрватски народни језик”, одакле се онда у списку јужнословенских језика нашао словеначки језик? Зар и он утемељен само на кајкавском дијалекту, по критеријуму да се „српскохрватски као дијасистем састоји од штокавског, чакавског и кајкавског дијалекта”, не би требало да буде део тог дијасистема? (Ковачевић, Шћепановић 2010a);

(9) По којим критеријумима се онда признаје „хрватски” и „босански”, по оним европским из „Повеље” или по оним ауторке овог уџбеника и чланова Националног просветног савета!? Могу ли се, и смеју ли се деци потурати неистине за истине, и још у уџбенику за основну школу? (Ковачевић, Шћепановић 2010a);

(10) Али како од некога ко не разликује глаголске облике очекивати да разликује везнике и конкретизаторе везничког значења?! (Ков. 2011: 787); Заиста је инетресантно како се то логички сагласни, односно „неконфликтни” садржају клауза, и то још уведени једнозначним условним везником *ако*, могу прогласити концесивним, а уз то још и „генерално концесивним”?! (Ков. 2011: 788);

(11) „Предлог с или са има два наведена лика – аломорфа (аломорфи су различити појавни облици исте морфеме)” [...] – Па зар се тек сада спомиње и објашњава аломорф? А толико је већ било аломорфа суфикса, префикса и основа (Стакић 2015: 750); У неким случајевима, који су доста ретки, род именице може се одредити према њеном наставку. На пример, ако именица има у инструменталу јединине наставак -(ј)у то је свакако именица женског рода (уп. радошћу, кошћу, сољу)” [...]. – Чему служе овакве констатације? Која то именица у српском језику (не из страних језика) не може се по роду разврстати у „три различита, јасно разграничена и увек препознатљива значења”? (Стакић 2015: 752);

(12) Али како то објаснити англисти Бугарском, који нема ниједнога правога рада ни из англистике, а камоли да има из србистике, па и не може знати шта су научни критеријуми?! (Ков. 2015в).

Већина наведених примера представља врсту реторичког питања са упитном потврдном формом а изјавним одричним значењем, а мањи број примера представља реторичко питање са упитном одричном формом а изјавним потврдним значењем – само пр. 8 и 11 (подела према Ковачевић 2007: 75): исп. импликацију последњег питања у пр. 8: *требало би да буде тог дијасистема* или последњег питања у пр. 11: *свака именица у српском језику се може по роду разврстати...* У пр. 9 запажамо и тзв. алтернативно реторичко питање (Ковачевић 2007: 80), које имплицира: *не признаје се „хрватски” и „босански” по критеријумима из „Повеље”, него по оним ауторке овог уџбеника и чланова Националног просветног савета.*¹⁵⁹ У општа реторичка питања спадају пр. 3, 4, 7, 8 (последње питање), 9 (друго питање), 11 (прво

¹⁵⁹ Дисјунктивна веза се у овој значењској структури увек преводи у адверзативну (Ковачевић 2007: 80).

питање), док су остала посебна. Већина питања представља директну критику опонента или његову дисквалификацију.

4.1.8.5.2. Реторичким питањем може се указати на бесмисленост констатације опонента и поентирати на крају аргуменације (исп. опште реторичко питање у пр. 13 и посебно у пр. 14):

(13) Само: има ли уопште смисла расправљати о таквим „питањима” разгрћући дебеле слојеве измаштаних бесмислица? (Ивић 2014б [1998а]: 78);

(14) Поготову је смешан његов демагошки захтев да се изјасни „да ли је српски језик језик свих Срба”. А шта би друго био? (Ивић 2014б [1998ж]: 129–130).

4.1.8.5.3. У групи реторичких питања издвајају се нарочито општа питања с упитном речцом *зар* на почетку, која показују чуђење (исп. и пр. 8, 11, 24–29, 31, 33, 42–45, 47, 56, 59, 61):

(15) Зар у „социјалној стратиграфији” дијалекатске ситуације није „у основици” управо појава која је „сведена на породични круг, а у разговору са страним особама чује се само код ’чистих’ информатора, а то су пре сврга заиста старије особе женског пола”. Зар би могло бити „у основици” оно што се не говори „у породичном кругу”, него пред „страним особама”? (Реметић 1982: 161);

(16) Зар је онда чудо што је аналогно термину „заједничари” активисте против ћирилице телевизија Н1 назвала „лингвистичарима”, у чије име је говорио баш знаменити „заједничар”, „лингвистичар”, да ли и „англистичар”? – Р. Бугарски (Ков. 2018а).

4.1.8.5.4. Међу примерима налазимо и реторичка питања за којима следи експлицитни одговор, тзв. антипофору (исп. Ковачевић 2015: 114):

(17) Да ли он [С. Реметић] случајно не размишља у релацијама и категоријама онога новинског чланка који ставља на почасно место, и који управо њега апострофира као проналазача? Верујем да то не може бити. Јер, присвајање туђих проналазака вреднује се негде на другом крају лествице од оне на којој се човек жели наћи. Без обзира што се мртви не могу супротстављати никаквом насиљу... (Симић 1982а: 137).

(18) Али шта је чинио Маројевић у овим тешким временима, како је он бранио српство онда кад је то доносило непријатности? Никако (Ивић 2014б [1995б]: 45); А какве је нападе „моћног клана” доживео Маројевић? Никакве (Ивић 2014б [1995б]: 49);

(19) [упућено П. Ивићу:] Може ли то (нефонолозирана) фонетска памет да појми? Сумњам (Маројевић 2001 [1997а]: 62);

(20) Заиста сјајна класификација! Само чему? Ради бољег освјетљења суштине предикатива? Никако (Ков. 2005: 795);

(21) Ново је [у *Мозаику знања*] да се „поједини облици употребљавају у неправилно грађеном облику”. Зашто би се неправилно градили облици? И да ли је то уопште могуће, ако знамо да се сви прости глаголски облици граде по моделу *основа + наставак*? Пре ће бити да се ради о непрецизном изражавању и, свакако, неадекватним терминима (Стакић 2011: 16).

У пр. 17 јавља се опште реторичко питање с одричном формом и потврдним значењем, а одговор *Верујем да то не може бити* ироничан је и у овом контексту има супротно значење (опште реторичко питање јавља се и у пр. 19–21; у свима је одричан одговор). Такође, налазимо и реторичко питање с имплицираним негативним одговором у наредном исказу:

(22) Овде је посреди питање само времена: процес прилагођавања речи са туђинским акцентом отпочео је и у загребачком центру и он ће се, несумњиво, и у њему у току времена продужити. Има ли ко права да

насилно тај процес зауставља прописивањем обавезне употребе његових етапа које се огледају у различним речима и које су у њима привремене? Мислим да је одговор и сам по себи јасан [→ нема нико права] (Белић 1951: 235).

Овакви примери су занимљиви отуда што и само реторичко питање имплицира негативан одговор, а исказ који следи представља заправо само експликацију тог имплицираног одговора.¹⁶⁰

4.1.8.5.5. Реторичко питање може бити употребљено и с изразито ироничном конотацијом, као у следећем примеру:

(23) „[...] ни мало дете не може помислити – изјављује Сл. Реметић „без икакве ограде” – да сам хтео сугерирати да је тад већ био готов мој рад са подацима које сам, делимично, и касније прикупљао”. Ама не! Ко би још то помислио (Симић 1982б: 378).

Њиме се овде, само формално, имплицира ’нико то не би помислио’, међутим, пошто аутор ово користи иронично, он заправо тиме поручује супротно. Оно би се могло сврстати и у тзв. еротеме, питање на које одговор је очигледан, тврдња која се користи у облику питања ради јачег наглашавања (Ковачевић 2007: 75).

4.1.8.5.6. За критичко-полемички дискурс није неуобичајено да се да употреби низ (кумуляција) реторичких питања којима се жели исказати неслагање с опонентом и чуђење, а чиме се подиже и тон дискурзије (варијација интензитета). Исп. примере код Белића и Стевановића:

(24) Мислим да је у једном правцу Правописна секција не доследно поступила. Кад већ не води бриге о томе да ли се изговара *средст-во* или *средс-тво* или *сред-ство*, – зашто је забранила *сре-дство*? Кад се не обраћа пажња на изговор у једним случајевима, зашто обраћати само у „најтежим” и ко ће их одредити? Секцији је најтеже *сре-дство*, а појединцима може бити теже *средс-тво* или *средст-во*. Ко ће ту бити судија? Зар се овим не уноси у поделу произвољно начело које тешко може упутити читаоце у један начин дељења слогова. Секција нешто не препоручује, па да ли ће она тако код сваке речи нешто препоручивати, а нешто неће? Колико ту треба да има „преорука”?! (Белић 1954а: 163);

(25) А зар у свакоме језику немамо синонима? И зар у српскохрватском језику и на једној и на другој страни само [...] немамо синонима? Шта су друго него синоними код Срба, рецимо: *огањ* и *ватра*, *бундева* и *тиква*, *ђаво* и *враг*, *неман* и *ала*, *мост* и *ћуприја*, *млин* и *воденица*, *пасуљ* и *грах*, *двориште* и *авлија*, *моменат* и *тренутак*, *час* и *сат*? (Стевановић 1965: 203).

Слично налазимо и у примеру из полемике Симић–Реметић (1982), у ком Р. Симић критикује то што опонент изузима П. Ивића из своје критике бројних аутора због погрешне перцепције:

(26) А како је са радом проф. Ивића у Шумадији? Зар његово *живити*, *трпио*, *мрзли* није *живети*, *трпео*, *мрзели*? Зар његово *Бидград* и *Бидграчићи* није *Беџград* и *Беџграчићи*? Зар његово *дѝ* и *дѐ* није *де*? Зар његово *пѝсијѝ* и *пѝсејѝ*, *сѝјало се* и *сѝјали* није *пѝсејѝ*, *сејало се* и *сејали*? И коначно, зар његово *намѝрнице* није *намѝрнице*? Зар, то јест, акад. Ивић не спада у исти ред са осталим истраживачима него се мора изузети из опште оцене о „нетачности перцепције”? Или можда између Мислођина и Моштанице леже толике раздаљине да је у Моштаници могуће очекивати управо оно што је нашао акад. Ивић, а у Мислођину само *де су*, *де гдд дћеш*; *сејемо*, *сејеш*, *сеју*, *посејеш*, *посеје се*, *посејали*, *посејано*, *посејаће се* и сл.? (Симић 1982а: 142).

На почетку примера јавља се тзв. предавачко реторичко питање, које се разликује од осталих, којима се побија став опонента. У овом примеру уочавамо и полемичко *или* у последњем исказу, којим се

¹⁶⁰ Слично се запажа и у примеру: *А по чему је за вокатив боље рећи да је узвичног карактера, како каже рецензент, него да је он и нека врста узвика, како сам ја рекао? То би и сам рецензент тешко могао образложити* (Стевановић 1960: 123–124). Исп. имплицитну негацију: ’то и сам рецензент не може лако образложити’.

појачава изразито негативан став према тврдњама опонента. Пример кумулације реторичких питања налазимо и у тексту И. Клајна:

(27) Зар су то „српски филолози и писци”? Како то да барем за половину њих никада нисмо чули? Ко их је овластио да доносе некакво „законоправило” за цео српски народ? Где ли је и кад одржана та „научна расправа”? Где су ту САНУ, Матица српска, Институт за српски језик, универзитети, недавно основани Одбор за стандардизацију српског језика – где је било која за језик надлежна установа? (Клајн 1998).

Кумулација реторичких питања може уследити након екскламативног ироничног коментара, чиме се постиже екскламативно-интерогативна варијација интензитета:

(28) Заиста сјајна класификација! Само чему? Ради бољег освјетљења суштине предикатива? Никако. Јер, зашто онда атрибутивни, који се остварују с именицом у номинативу, нису субјекатски [...]? Или, зар примарно детерминативну функцију немају придјиви, па тек онда „именице у зависном падежу”? Па зар су детерминативна и адвербијална функција инкопатибилне? И на крају: значи ли то да су истог класификационог хијерархијског типа термини „детерминативни”, „атрибутивни” и „адвербијални” и „атрибутивни”? Све то указује на несувислост не само принципа него и сврховитости дате класификације предикатива. Зар је онда случајно што је први пут у србистици презентирају баш аутори ове *Синтаксе*? (Ков. 2005: 795).

У овом примеру налазимо и негативан одговор (исп. *Никако*). Слично томе, и у Ков. 2011 налазимо и кумулацију питања и негативан одговор (с екскламативним реторичким питањем у закључку):

(29) Зар су лексема *немогуће* у Рисојевићевом примеру, и лексема *неоствариво* и *невјероватно* у ауторкином трансформу придјиви? Могу ли прилози вршити функцију именског дела предиката? Јесу ли и они именске ријечи? Д. Црњак очигледно не разликује хомоформне придјеве и прилоге, па како онда очекивати да разликује именски од прилошког предиката! (Ков. 2011: 790).

Кумулација реторичких питања јавља се и у текстовима П. Ивића:

(30) Каже [Маројевић] да је тај правопис „у погледу библиографског описа сложеније, да не кажем и загонетно дјело” [...] У ствари, приручник има два издања, ијекавско и екавско, и то је у оба случаја јасно означено на првој страни. Шта је ту загонетно? Какви су то скривени поднаслови које проналази М.? И је ли он заиста тако непроницљив да мора да истражује и докучује истину која је тако очигледна? Или можда опет, у недостатку аргумената, замућује бистру воду? (Ивић 2014б [1996б]: 60);

(31) Стјепан Бабић је свом кратком осврту [...] дао наслов „Вријећање на фин начин”. Главни уредник публикације у којој сам извргнут слаповима Рагујевих увреда на веома груб начин – замера ми што вређам ту публикацију на фин начин. А увреда је у томе што сам похвалио часопис, али уз констатацију да један напис у њему (Рагујев) није на висини. Зашто је то увредљиво? Који је то наш часопис у којем нема слабих прилога? И где је ту право на мишљење, моје као и сваког другог читаоца? Камо бисмо стигли ако бисмо од свакога тражили да хвали сваки напис, да се уредник не би ожалостио? Кад је о вређању реч, шта да кажем поводом Бабићеве тврдње да „Павле Ивић жели да буде татор хрватском књижевном језику” [...] Зар је исказивање мишљења – таторство? Бабићева се љутња може разумети само ако се има у виду да је много лакше прилепити ми етикету него доказати да нисам у праву (Ивић 2014а [1989]: 158–159).

Како се види и у свим досад наведеним примерима, запитаност и чуђење једног аутора над текстом другог аутора јесте типична одлика критичко-полемичког дискурса. Исто можемо уочити и у следећем примеру у тексту П. Ивића:

(32) Је ли могуће да о свему томе Маројевић нема појма? Ако заиста нема појма, зашто онда говори, и то тако ауторитативним тоном, о стварима које не зна? (Ивић 2014б [1994а]: 34);

4.1.8.5.7. Реторичким питањем критичар или полемичар може прокоментарисати какву тврдњу другог аутора:

(33) Оспоравајући моју констатацију да је Вук оставио нерешено питање екавског или ијекавског изговора, М. изјављује да се Вук определио за ијекавицу, али је допуштао и екавицу и икавицу. Зар то није исто што сам ја рекао? [→ то је исто што сам и ја рекао] (Ивић 2014б [1996б]: 57).

4.1.8.5.8. У реторичком питању може се огледати и *ad hominem* аргументација:

(34) Шта ако је осећао српски, али је тако написао да би стекао који поенчић више за своју тада врло успешну партијску каријеру? (Ивић 2014б [1998а]: 84); Маројевић је овога пута недвосмислен: црногорска култура није регионална (тј. део српске), него национална (тј. припада црногорској нацији). У каквој се боји сада указује Маројевићево многоречиво ликовање како има „крунски доказ” да је и 1977. био Србин? (Ивић 2014б [1998а]: 84).

4.1.8.5.9. Реторичка питања могу се јавити и као део индиректног говора (у облику зависноупитне клаузе). Реторичко питање се и међу таквим примерима препознаје као фигура негације, што се може назначити и парафразом (наводимо је у угластој загради):

(35) Само се питам по чему је закључио да сам ја расправљању питања о двојству облика присвојних придева и заменица приступио и не доводећи ову појаву у везу с мешањем употребе облика одређеног и неодређеног вида код описних придева, који имају и једне и друге облике [→ ни по чему није могао закључити...] (Стевановић 1950: 88);

(36) Скрећући пажњу Вуковићу да ни за разграничење праве (индикативне) и релативне временске употребе аориста не могу бити од значаја никакви други него исти моменти који и код других глаголских времена, ми се питамо на основу чега је он дошао до закључка да кад се каже да се једна глаголска радња врши у неко друго време, чак и „мало пре”, то за презент мора бити релатив, а за аорист не мора [→ на основу ничега није могао доћи до закључка...] (Стевановић 1957б: 136);

(37) За прву од њих ми се управо питамо како то и нашем рецензенту није познато [...] [→ то и нашем рецензенту мора бити познато...] (Стевановић 1981: 112);

(38) Питамо се ко је дао право ауторима „Слова” да присвајају оно што су стварали људи који нису Срби и чији преци у већини случајева нису били Срби [→ нико им није дао право] (Ивић 2014б [1998в]: 112);

(39) Но, ако то и прихватимо као таутологију не из незнања него из немара, поставља се питање има ли и овај циљ икакву научну вриједност [→ тај циљ нема икакву научну вредност] (Ков. 2011: 783);

(40) Сад могу само да се запитам с коликом је заправо пажњом проф. Симић прочитао мој чланак [→ аутор није прочитао чланак с пуном пажњом] (Кликовац 2018: 67).

Међу примерима са зависноупитном клаузом има и оних који су у одричној форми (имплицирајући супротно, афирмативно значење). Исп. следећи пример:

(41) Због тога се и питамо није ли Вујовић недовољно наглашавао несумњиву везу, из ранијег времена наравно, југоисточних црногорских говора, међу њима и мрковићког, с говорима јужне Србије, која се прекинула, дакако, нестајањем српског стновништва из области северне Албаније (Стевановић 1970б: 511).

Овај пример, дакле, имплицира: *Вујовић је недовољно наглашавао везу југоисточних црногорских говора и говора јужне Србије*, чиме се рад опонента негативно оцењује.

4.1.8.5.10. Да се ради о негативном коментару а не питању, показују и примери у којима аутори не стављају упитник на крају таквих исказа, или стављају знак узвика (исп. екскламовни коментар у пр. 43):

(42) А зар би се, уосталом, да је и било настојања за наметањем, у раду на речнику могло пристати на тако неједнак број чланова Уредништва [→ не би се могло пристати на тако неједнак број чланова] (Стевановић 1970а: 63);

(43) Зар онда треба да чуди што је толико примјера у којима се у творбено-семантички еквивалентат однос доводе глаголи различитог вида (Ков. 2011: 786); Али зар да јој „та ситница” спријечи трансформацију! [→ неће јој та ситница спречити трансформацију] Ауторка се зато на њу и не осврће [...] (Ков. 2011: 786);

(44) Зар се онда треба чудити овом приговору Ранка Бугарског, у коме он показује или да не зна или да неће да зна шта значи „дефиниција” једнога појма, посебно још ако је она дата у законском акту који регулише област коју тај појам покрива [→ не треба се чудити овом приговору...] (Ков. 2015а);

(45) Али, зар је то, професоре Бугарски, критеријум научности... [→ то није критеријум научности]; Што би они, који су као и Бугарски „научно доказани србисти”, читали 26 србистичких књига и преко 400 научних србистичких радова Милоша Ковачевића (Ков. 2015б);

(46) А шта тек рећи о статусу „босанског” након „Декларације о заједничком језику”, коју ових дана у Сарајеву здушно промовисаше и подржаше и најзначајнији бошњачки филолози [→ ништа се не може рећи...] (Ков. 2017а).

Занимљив је пр. 45, јер се у њему реторичко питање упућује одређеној особи; таква врста реторичког питања назива се анаценоза (Ковачевић 2007: 75–76). Други пример под 43 одликује се и изразито иронично-шаловом конотацијом. Такав пример – са *зар* и истакнутом узвичном интонацијом налазимо и код Стевановића, у парентези:

(47) Овде мислимо на оправдане замерке у једном приказу Сарајевског конгреса учињене оним школама у којима се исправљају ученици када наш језик назову хрватскокрпским [...] (Зар је и то могуће!) – Стевановић 1965: 196.

4.1.8.5.11. Другу врсту реторичких питања у критичком/полемичком тексту чине она која су увод у изношење одређеног закључка, упућена читаоцима:

(48) Зашто се узело синтаксички? Зато што се у многим случајевима, нарочито у нашој терминологији, напредо употребљавају наставци *ски, ни, ички* или *ични* (Белић 1950в: 244);

(49) Зашто се не може примити ово ауторово тумачење? Зато што би чешће чување *-ст* у црмничком говору, на шта аутор скреће пажњу [...], требало објашњавати „књишком цртом”, што би било не само тешко него свакако и немогуће (Младеновић 1979: 209);

(50) Шта на крају рећи о Симићевом тексту? До каквих утисака може доћи читалац читајући те редове? (Реметић 1982: 171);

(51) Шта да чини дијалектолог у вези са овим чудним појавама? (Симић 1983: 106);

(52) Како све ово пратити? (Симић 1983: 107);

(53) Шта смо ми заправо закључили на основу исправне анализе проф. Кликовац? (Симић 2017: 377);

(54) Да резимирам: шта, дакле, чини проф. Симић у свом прилогу? (Кликовац 2018: 71).

Ова врста питања сврстава се у тзв. *предавачка реторичка питања*. Она представљају „само начин на који се у форми привидног дијалога, ради веће живости излагања, уводи информација, која се излаже у форми одговора на питање” (Пипер и др. 2022: 501).

Како је већ речено, питањима се подиже тон дискурзије и она се обично сврставају у ред средстава којима се остварује варирање интензитета. Оваквим питањима читалац се ставља у положај неизвесности, ишчекивања суда једног аутора о другом. Она, дакле, са стилске стране представљају начин да се, попут рефлектора, усмери фокус на оно што следи: информације о томе у чему опонент греша. Отуда, оваква питања можемо посматрати и као својеврсне примере тзв. стилске антиципације – антиципира се и тиме наглашава, истиче оно што долази као одговор на та питања.

4.1.8.5.12. Реторичка питања могу се јавити на самом крају аргументације да истакну (стилски промовишу) ауторову констернацију:

(55) Значај црквеног језика за развој лексике књижевног језика не помиње се у иначе прекрасном Катичићевом чланку *Језик писмености на тлу Хрватске* [...], а ни у првој и другој верзији његовог прилога *Хрвати, језик, припремљеног за Енциклопедију Југославије*. На ту тему сам му ја скренуо пажњу у својој писменој рецензији друге верзије [...] и он је затим унео одговарајући осврт у коначну верзију. Али ни тамо нема помена о лекционарима. Он се њих сетио накнадно и сад испуњава пола странице *Језика* прекором што „Ивић ... не каже о томе ништа”. С којим правом? И шта је остало од строге лекције због „голог зида неразумијевања”? (Ивић 2014а [1989]: 144).

4.1.8.5.13. Интерогативност критичко-полемичког дискурса огледа се и у томе што се у оквиру кумулације интерогативних исказа неретко могу преплитати реторичка и нереторичка питања. Исп. следећи пример:

(56) Предлагачи такве солуције избегавају на пример да одговоре на питање: којим би се „језиком” у таквом случају служили Срби у Хрватској? Да ли можда хрватским? Али где је онда ту национално обележје? И зар се равноправност Хрвата и Срба свела на то да и једни и други равноправно употребљавају хрватско име језика? И коју демократску процедуру гласања предлажу поборници језичког цепања да би се утврдило јесу ли Срби у Хрватској за „српски” или „хрватски” језик? (Ивић 2014а [1968–1969]: 38).

П. Ивић прво поставља посебно питање (с упитном заменицом *који*), за њим нуди потенцијални одговор у облику општег питања (*Да ли можда хрватским?*). Као реакцију на могући потврдни одговор (*служили би се хрватским*) он даје два реторичка питања – поводом националног обележја (посебно питање) и равноправности (опште питање за чуђење са *зар*). Њима се имплицира и став аутора: ту онда нема националног обележја, а равноправност се не може свести на употребу назива *хрватски*. Интерогативну аргументацију заокружује употребом поново нереторичког посебног питања, као с почетка (с упитном заменицом *који*).

4.1.8.5.14. Реторичко питање може се јавити и у парентези:

(57) Прво, није тачно да и прост човек (да ли су слагачи баш тако прости људи?!) не уме природно да дели слоге јер му то намеће само познавање језика (Белић 1954а: 156).

(58) [...] да се за рефлекс јата у корену *твр-* наведе само један нејотован пример [...], а да се [...] у одељку о једначењу сугласника, и [...] у одељку о јотовану, налази укупно 25 јотованих примера ове врсте! (као да јотовани случајеви овога типа нису за аутора потврда о јекавском рефлексу краткога јата?!) – Младеновић 1979: 210;

(59) Глаголски прилог прошли аутори су још лошије (зар је могуће?) (из)анализирали од глаголског прилога садашњег (Ков. 2005а: 809);

(60) [...] И тако би требало и да остане, без пребројавања и без „обележја архаичности” (ко ли је икад осетио у преношењу акцената на проклитике икакву архаичност?!) – Стакић 2015: 741.

У пр. 57, 58 и 60 упитником и узвичником назначава се чуђење. Реторичко питање се може јавити и у парентези у оквиру другог реторичког питања, чиме се додатно стилски промовише ишчуђавање аутора над тврдњом опонента:

(61) Зашто ли се компликује и проналазе нови, рогобатни и непотребни, термини „на граници предсуфиксалног дела основе и суфикса” (зар има и „постсуфиксални део основе”?!?)? (Стакић 2015: 748).

4.1.8.5.15. На крају можемо поменути и занимљив пример поновљеног питања. Наиме, у једном примеру налазимо и понављање речи опонента:

(62) „Наравно да опсег хрватског имена и свести није био увек исти као данас. Па шта с тим?” Да, на шта с тим! Чег а зазорног има у тој простој и нормалној чињеници? (Ивић 2014а [1986]: 129).

Овде имамо на делу реторичко ехо-питање, исказано у ексклазивној форми и графостилистички истакнутим курзивом, којим аутор истиче слагање с опонентом.

Да закључимо. Реторичка питања представљају једну од типичних одлика критичко-полемичког дискурса, спадају међу најчесталија стилска средства у критичким и полемичким текстовима. Јављају се као реакција на одређену тврдњу аутора, њима се може исказати чуђење или неслагање с опонентом, при имплицирају и став аутора, обично супротан ставу опонента, њима се може указати на бесмисленост констатације опонента, поентирати на крају аргументације. Преко реторичких питања изриче се директна критика опонента, опонент се негативно квалификује. За критичко-полемички дискурс није неуобичајено да се да употреби низ (кумулација) реторичких питања којима се жели исказати неслагање с опонентом и чуђење, а чиме се подиже и тон дискурзије (варијација интензитета). Могу се јавити и као део индиректног говора (као зависноупитне клаузе), као и у парентези. Другу врсту реторичких питања у критичком/полемичком тексту чине она која су увод у изношење одређеног закључка – предавачка реторичка питања. Интерогативност критичко-полемичког дискурса огледа се и у томе што се у оквиру кумулације интерогативних исказа неретко могу преплитати реторичка и нереторичка питања.

4.1.9. Ексклазивност

Поред употребе 1. лица јд., преко које се види својеврсна субјективност тј. лични тон аутора у текстовима критичког/полемичког карактера, и употреба ексклазивности у научном тексту такође представља уплив личног, експресивног. Ексклазивност се сврстава у ред тзв. варирања интензитета (исп. Симић, Јовановић Симић 2015: 231–234).

4.1.9.1. Она се у реченици може јавити и унутар исказа, код појединачне речи (или скупа гласова, као у једном од следећих примера), чиме се изречено наглашава; ту, дакле, ексклазивност има емфатичку функцију:

(1) Тако је, на пример, и методолошки и научно неоправдано:

а) да се за етимолошко писање групе *дск* ставља знак Ø [...] што значи да нема таквих примера, а да се, међутим, такви примери дају под *дс* (!) два-три реда више [...] (Младеновић 1979: 211);

(2) Ово је, уистину, новост (!) у методологији структурисања текста (техници израде научног рада): да се упоришни термин цијеле књиге не објашњава у тексту него у фусноти (Ков. 2011: 783); За потврду ћемо навести још и примјере трансформационих тестова за глаголски прилог пршли *уваживши*, коме ауторка као еквивалент, вјеровали или не, реконструише падежне конструкције с именицама *околност* и *закон* (!) – Ков. 2011: 785.

4.1.9.2. У том се смислу каткад узвичник у оквиру навођења речи опонента користи да истакне оне делове које аутор сматра погрешним, слично ознаци [sic!], као у следећем примеру:

(3) Експериментална истраживања у овом домену фонетике не потврђују такву констатацију, као што не потврђују ни мишљење да се „консонант *н* (ту) заиста може потпуно деконсонантизовати и прећи у пуну назалну дисперсију (!), у коју се потпуно увија претходни вокал (!)” (Пецо 1974/75: 266).

4.1.9.3. Ипак, далеко се чешће, наравно, екскламативност (узвичност) среће на плану исказа:

(4) То би биле, углавном, оне Танталове муке на које је ставио наш правопис и децу, и њихове наставнике, и слагаче, и коректоре, и цео остали свет. Али Мамузић не осећа колико је све њих оптужио у неосећању свога матерњег језика! (Белић 1954а: 159).

(5) И ова повеља, међутим, донесена је у ПД [у књизи *Предњегошевско доба*] у преводу са старог језика из XIV века, којим је писана у оригиналу и који је у основи народни са неким српскословенским елементима [...], али који није онај народни језик на који се Никчевић позива цитирајући преведено издање ове повеље! (Младеновић 1968: 153);

(6) Међутим, у одељцима о имперфекту [...] – нема ни речи о врло честој употреби пређашњег несвршеног времена у Историји Петра I! (Младеновић 1979: 205);

(7) Са „сатом” и „часом” образовани народ српски боље је среће него што колега Недељковић уочава! (Брборић 2000 [1998б]: 388);

(8) Ако ту тезу успе да докаже, напослетку ћемо добити и од Бугарског један научни прилог! То му је сјајна прилика да оповргне приговоре да у свом опусу нема ниједног строго научног рада! (Ков. 2015а); Нешто с логиком и научном интерпретацијом англисте Бугарског очито није у реду! (Ков. 2015д).

4.1.9.5. Екскламацијом се истиче нека неочекивана, необична, чудна, нејасна и сл. појава у тексту опонента:

(9) Необично је, међутим, да у књизи нема правописног речника (иако је у *Садржају* назначено да ће се наћи на стр. 153) па није јасно како се могло догодити да се на корицама књиге назначе два крупна проблемска блока, а да се онда један из ње глатко испусти! (Петровић 1996 [1993]: 351);

(10) Ауторка се очито није упитала гдје јој је овдје номинатив уз ријеч *као!* А није се ни упитала је ли ово уопште поредбена конструкција! (Ков. 2011: 788);

(11) Па није ваљда Рашка, или Санџак, како би Шећировић волео да се службено Рашка зове, – у Босни! (Ков. 2017а);

(12) И заиста мора да је језик оних који ето постоје 25 година најстарији на Балкану! Бриљантна логика, нема шта! Језик Бошњака старији је од самих Бошњака, али ко га је онда употребљавао, и како се звао! (Ков. 2017б).

4.1.9.6. У грађи налазимо и примере низања екскламативних исказа у тексту, попут овог (исп. и пр. 12):

(13) „Научна истина се мора поштовати”, написа не трепнувши ауторка, али заборави и нужан услов: да би се научна истина могла поштовати, она се мора знати! А та истина гласи: Срби не говоре ни народним ни књижевним српскохрватским језиком, него говоре – српским језиком и „на нивоу народног и на нивоу књижевног језика”! Без обзира што то не признаје наведени уџбеник и Национални просветни савет, који га је одобрио! (Ковачевић, Шћепановић 2010а).

4.1.9.7. Ретки су примери емфатичке екскламативности, са више узвичника (!!!); такав пример налазимо у новинској полемици:

(14) Зато предлажемо да ауторка, ако већ инсистира на датом критеријуму, поправи текст и врати политичко решење за језик из првог Устава Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, у коме је језик назван „српско-хрватско-словеначки”!!! (Ковачевић, Шћепановић 2010а).

Оваквим троструким знаком узвика аутори наглашавају колика је, према њиховом мишљењу, несувислост или апсурдност става опонента.

4.1.9.8. Екскламативност (ироничних) жељних исказа и поздрава уочавамо у следећем примеру:

(15) Петровић је, опет банално, испретурао литературу питања: старију, у којој се тврдило да је јат нестао прије десетак вјекова, и новију, у којој се тврди да се фонолошко јат чува и до дана данашњег у неким говорима. Наздравље! (Маројевић 2001 [1994ђ]: 113);

(16) Толико у оквиру друге фусноте. И нека срећан буде пут у читалиште новом лингвистичком жанру – фусноти Јована Вуковића! До следећег уторка, колега! (Маројевић 2001 [1995в]: 127).

4.1.9.9. У грађи нису ретки ни екскламативни иронични коментари. Ево неких примера из грађе:

(17) Поред њих има и оваквих речи: *баздавац, баздача, баздеља, баздељавац, баздељавица, баздоња, баздоњица, баздотина, баздијељ, баздица, баздуљавица, баздуљица, баздура, баздурача, баздурина, баздушља*. Све су из збирке једнога скупљача. Ево извора младим књижевницима за богаћење језика! (Московљевић 1963: 245);

(18) Тако висока оцена и без гомиле цитата и фуснота! Вуковић има свега 92 фусноте (Станић 1978: 257); [...] те апарате [Пецо] претвара у демиурге, табуе, *deus ex machina* у одређивању природе гласова. Машина изнад човека! Неки модерни технолози у свету данас то и хоће! (Станић 1978: 259); Како је могуће да дијалектолог проучи један говор који му није рођени, а ја не могу говор који ми је у крви, који сам посисао с мајчиним млеком?! Чудна логика и хтења, заиста! (Станић 1978: 261);

(19) „[...] ни мало дете не може помислити – изјављује Сл. Реметић „без икакве ограде” – да сам хтео сугерирати да је тад већ био готов мој рад са подацима које сам, делимично, и касније прикупљао”. Ама не! Ко би још то помислио (Симић 1982б: 378);¹⁶¹

(20) [након цитата опонената] Каква успела дидаскалија! (Симић 1983: 108, фн. 9);

(21) По свој прилици, интерпретаторима (већ скоро заборављеног) трансформационализма језичка грађа није ни потребна. Од својих исходишних реченица они могу начинити све! (Станојчић 1987: 326);

(22) „Да је сврха оних мојих напомена полемичка, било би ефектно да сам одмах на почетку набројао сва та питања [на која Ивић није одговорио]”. Штета, велика штета што није! (Ивић 2014а [1989]: 149); Блистава логика! Разлаз са здравим разумом огледа се и у аналогји коју Рагуж измишља [...]. Рагуж мисли да нас може јефтино преварити аналогјом која то није (Ивић 2014а [1989]: 153);

(23) Све је те функције Маројевић успео да скупи за само пет година. Рекордан учинак, нема шта! И сад ме тај бољшевички моћник оптужује за комунизам, изврћући све на главу. Какав театар апсурда! (Ивић 2014б [1995б]: 49);

(24) Главни његов аргумент је недуховита игра речи: ја сам Павле Ивић, што Маројевић однекуд изједначава са Павле Јован, а папа је Јован Павле. Сјајно уочена веома релевантна сличност! (Ивић 2014б [1996б]: 54–

¹⁶¹ Такав се коментар јавља и на другом месту у истом тексту, који смо споменули у вези са употребом глаголских облика: *Досељеници стигли на лице места – дивно испраћени од својих (иноврних) суседа – кад не лези враже, а њихови кумови опет тамо. Они први ти на брзину одслушај курс икавитине (вероватно по асимил-методи) и приправи дарове па на муштудук. Кад ли тамо – од њихових кумова ни трага. Штета. Права штета! Просто издајство...* (Симић 1982б: 376).

55); Маројевићу смета што сам ја зажалио због Вуковог избацавања слова Ћ из српске азбуке [...], али се истовремено сам залаже да се то слово уведе у нашу ћирилицу. Касно, прекасно! (Ивић 20146 [19966]: 56); С пуним игнорисањем друштвене функције правописа [...], М. изјављује: „Са научнога и стручнога гледишта овакво богатство понуђених правописних рјешења и правописних концепција, у условима нормалне и отворене научне дискусије и аргументоване расправе, не само да не значи ништа лоше, него напротив”. Како то племенито звучи! (Ивић 20146 [19966]: 63);

(25) У складу са тим ставом ја сам о томе четири године ћутао, али ме је Маројевић (па и Ковачевић) нападао да „водим кампању”, у корист екавице. Кампања – ћутањем! (Ивић 20146 [1998ђ]: 124);

(26) Каква штета за господина Ивића! Петао који прерано кукурикне зна се где заврши (Росић 1998а);

(27) Заиста сјајна класификација! Само чему? Ради бољег освјетљења суштине предикатива? Никако. Јер, зашто онда атрибутивни, који се остварују с именицом у номинативу, нису субјекатски [...]? (Ков. 2005: 795); Тако се нпр. препоручује као нормативно исправнија реченица *Ми чувамо наше ствари* од реченице *Ми чувамо своје ствари* [...]. Честитамо! То је сјајан допринос очувању новоштокавске граматичке структуре српског језика! (Ков. 2005а: 819);

(28) На томе ли почива нормативна „меродавност” ових „врских синтаксичара”! (Ков. 2005а: 821);

(29) Ако је и од „мањинског експерта” англисте Бугарског, превише је. Заиста! (Ков. 2015в);

(30) [надовезујући се на цитат из текста Р. Симића] Јакe речи! (Кликовац 2018: 69); Дакле – цео круг узалуд! (Кликовац 2018: 71).

Екскламативност, као што видимо у већини примера, често може бити пратилац непотпуних (елиптичних) исказа (исп. и пр. 40 и 41).

4.1.9.10. Неретко се екскламативни коментари јављају уметнути у шири исказ, у парентези. Исп. следећи пример забележен код Стевановића:

(31) [...] један сарадник загребачког Језика [...] тврди да је та употреба неправилна зато што је *пошто* временски везник (као да немамо и других случајева где се и остали везници употребљавају у функцији спољне ознаке за везивање више врста зависних реченица! М. Ст.) – Стевановић 1965: 222.

У оваквим примерима екскламацијом се наглашава уметнути иронични коментар. Исто налазимо и код других аутора:

(32) Никчевић вели да је доказао (он је све доказао!) да су старо и ново јотовање једновремене гласовне појаве (Петровић 1996 [19796]: 102);

(33) [...] они говоре о „вокалним геминатама” или о *дифтонгизацији* (и тако сазнајемо да српскохрватски има и дифтонге!) – Петровић 1996 [1982]: 184;

(34) А ако Катичић мисли да они преобликовани [глаголски прилози], како он воли да каже, значе то у наведеним реченицама: *Коњ трчи и њишти*, одн. *Коњ њишти и трчи* [...] (да и ми, по његовом рецепту, „склопимо” реченице!) – онда оне захтевају сасвим друкчију расправу о њима (Станојчић 1987: 323);

(35) Да би могао за Србе присвојити Крлежу (као да нам он треба!), Ковачевић тврди да „све што је писано на енглеском језику припада књижевности енглеског језика” (Ивић 20146 [1998ђ]: 123);

(36) А да Бугарски баш тако чита Повељу, види се по томе што он „Ковачевићу” потура откриће „научне истине” да су „хрватски и босански без остатка само српски” (али не наводи да то Ковачевић тврди с обзиром на критеријуме генетске, комуникативне и структурне различитости!)... (Ков. 2015а);

(37) Да у приговору Бугарског има доста онога што нема никакве везе са мојим текстом, показује разглабање да „у абечеду социолингвистике спада сазнање да је разлика између дијалекта и језика више друштвена и политичка него чисто лингвистичка” (што нормално „Ковачевић не зна”, али ето Бугарски жели показати да зна!), где наводи примере „доњоњемачког”, „шкотског” и „алстерског шкотског”, чије помињање има једино смисла ако Бугарски мисли да су они еквивалентни примерима односа српског, „босанског” и „хрватског” (Ков. 2015а).

4.1.9.11. Сем тога, екскламативним парентезама указује се и на материјалну грешку, пропуст опонента (слично као у 4.1.9.2., исп. пр. 3):

(38) Ауторка каже да је разликовање књижевног и народног језика „тривијална ствар у лингвистици”, констатујући да на нивоу народног језика постоји српскохрватски као лингвистички дијасистем, дакле, као систем дијалеката који се састоји од штокавског, чакавског и кајкавског (у уџбенику пише ијекавског! – МК) дијалекта (Ковачевић, Шћепановић 2010а).

(39) Ово његово откриће толико је апсурдно да не заслужује коментар (изузимајући неопходну фактографску исправку: ова два језика накнадно су „проглашена мањинским” и у Црној Гори, што ваљда доказује размере мог утицаја!) – Бугарски 2015б.

4.1.9.12. У свим досадашњим примерима углавном је екскламативност представљала стилску промоцију ауторовог неслагања с опонентом или какву дисквалификацију опонента. Иако ретко, екскламативношћу се у критичко-полемичком дискурсу може назначити и експресивно слагање с опонентом, углавном како би истакао властити став. Тако П. Ивић у једном тексту цитира опонента (Д. Рагуџа) и даје коментар (ово смо већ истакли као реторичко ехо-питање):

(40) „Наравно да опсег хрватског имена и свести није био увек исти као данас. Па шта с тим?” Да, на шта с тим! Чегга зазорног има у тој простој и нормалној чињеници? (Ивић 2014а [1986]: 129).

И у полемици Симић–Кликовац налазимо слагање:

(41) [надовезујући се на цитат из текста Р. Симића] Управо! (Кликовац 2018: 67).

4.1.9.13. Екскламативност и интерогативност – као средства варијације интензитета – често здружено подижу тон дискурзије, исп. на пример:

(42) Ауторка нуди привремено решење и предлаже неутрални облик за удате и неудате женске особе, а то је употреба само једног од два наставка: „упознао је Михајловићеву”. Неутрално је оно што означава припадање! Ко је начинио истраживање на ову тему, чији су ово подаци? На основу чега се сада формира неутралност? (Савић 2019а).

Екскламацијом се овде наглашава оно што ауторка сматра нетачним, погрешним, апсурдним. Тиме се поентира, након чега се став опонента преиспитује кумулативним низом питања.

4.1.9.14. Екскламативност се може јавити и као одлика последње, закључне речнице у тексту, чиме се, дакле, читав текст завршава у повишеној, експресивној интонацији:

(43) Нисам сигуран да он то само себи својственим „аргументима” неће и доказати, као што је ето „доказао” да Срби у свом језику не могу „босански” [...] звати „бошњачким” [...], него се морају повинovati мишљењу „члана Комитета експерата за Европску повељу о регионалним или мањинским језицима”. И то каквог експерта, експерта који би да наметне Србима оно што не важи ни за кога на свету (и још признање, ако је веровати М. Риђановићу, уникатног земаљског назива језика), нормално у корист српске штете! (Ков. 2015а).

Варирање интензитета може се јавити на сваком месту у тексту, али очекивано, посебно истакнуту функцију има на самом крају, у закључку. Ту је, дакле, стилски најефицијентнија.

Експресивност се, дакле, у критичко-полемичком дискурсу често постиже реченичним операторима попут екскламативности,¹⁶² њоме се показује емоционалан однос аутора према ономе о чему говори. Екскламативни искази јављају се, пре свега, у функцији личног коментара.

4.1.10. Полемички услов (полемичка хипотеза)

У нашој грађи често се јављају и искази са кондиционалном клаузом у свом саставу, при чему се посебно издваја један тип таквих исказа. Наиме, за научни текст уобичајено је да аутор полази од одређене хипотезе, научне претпоставке, коју затим испитује и доказује. У критици и полемици пак често се такве хипотезе јављају с циљем да се побије претпоставка опонента или да се дискредитује опонент, и то – у типичном случају – у облику *ако...*, (*онда*) *не*, тј. са кондиционалном клаузом у инверзији и негацијом (експлицитном или имплицитном) у вишој клаузи.

4.1.10.1. У кондиционалној клаузи се може изнети став опонента (став опонента, дакле, представља пресупозицију кондиционалне клаузе), који се затим у вишој клаузи негира. Погледајмо следећи пример из текста Белића:

(1) Исто тако кад речемо: *Београд ваља написати почетним великим словом, а не малим*, ту имамо инструментал за начин, а ако ко хоће да разуме тај инструментал као оруђе, што је, по мом мишљењу, сасвим неисправно, он ипак не може доказати да тај инструментал треба икако друкчије писати до без *с* (или *са*) – Белић 1954б: 326.

А. Белић овиме одговара на текст другог аутора који разматрани инструментал посматра „као оруђе”. Он, дакле, полази од става аутора, који износи у кондиционалној клаузи као претпоставку, да би у вишој клаузи негирао могућност да се тај став докаже. Исп. и следеће примере:

(2) Уколико је страни утицај ту нешто и могао да мења[.] његове последице никако не би биле овако распоређене на нашем тлу (Пецо 1967: 143); Да је то појава која је настала под утицајем говора странаца „који су у овим крајевима говорили и нашим језиком” (Вуковић [...]), ми бисмо њених трагова налазили и у другим ијекавским говорима где има Муслимана (источнохерцеговачком, нпр.), али је тамо нема; Уколико је присуство турског језика ту и имало неког утицаја, он је био секундарног карактера (Пецо 1967: 145);

(3) Никчевић каже да Младеновић жели да „црногорске и српске језичке разлике из прошлости, сходно досадашњој лингвистичкој пракси, нивелише и потре” [...]. Ако сам имао, по Никчевићу, такву намеру, онда је, прво, он био дужан да на њу јасно укаже и, друго, конкретним језичким особинама да докаже „црногорске и српске језичке разлике из прошлости”, што он није учинио ни у првом ни у другом свом чланку (Младеновић 1969: 153, фн. 6);

(4) Ако и постоје неки разлози за то да Црногорци свој језик зову својим именом, лингвистички међу њима свакако нису (Петровић 1996 [1971]: 50–51);¹⁶³

(5) Ако су топоними „прворазредни језичноповијесни споменици” и ако нам они могу помоћи „да се бар приближно” одреде границе распрострањања појединих дијалеката [...], онда би се, на основу онога чиме

¹⁶² О реченичним операторима исп. Јовановић 2013.

¹⁶³ Исп. код истог аутора и у једном касније тексту, поводом исте теме: [...] *теорију о језику као „божјем давању”, ето, Никчевић формулише први и то одмах после – Библије! Ако је то тако, ја морам признати да такву науку не разумем (Петровић 1996 [1979б]: 101).* Овде се теорија опонента, дакле, дискредитује исказивањем личног неразумевања.

данас располагамо, могло рећи да источно од Уне нема топонима са основом малин = „млин, али да има подоста топонима са основом млин западно од Уне. Пошто топоними остају и када се врши смјена становништва у појединим крајевима, закључци би могли бити знатно другачији од оних које заступа проф. Могуш (Пецо 1982: 258);

(6) „Првом палатализацијом се назива алтернација задњонепчаних сугласника *к, г, х* и препалатала *ч, ж* и *ш*” [...] – Ако се игде назива, погрешно је (Стакић 2015: 743).

У пр. 2 се полази од става аутора о страном утицају на језичко стање, што се износи у кондиционалној клаузи, а затим се, у вишој клаузи, негирају последице (у прва два примера) или се тај став минимизира (исп. *он је био секундарног карактера* у последњем примеру), што представља имплицитну негацију става опонента – ’он није био примарног карактера’. У пр. 3 такође се уочава посредно негирање става опонента: *онда је... он био дужан да на њу јасно укаже...* у вишој клаузи имплицира: ’он на њу није јасно указао’. У пр. 4 аутор полази од става опонента (В. Никчевића) да се језик Црногораца назива засебним именом – изнесећи то у кондиционалној клаузи, те негира одмах затим, у вишој, лингвистичке разлоге за то. Сличан се принцип уочава и у осталим примерима.

4.1.10.1.1. Негирање става опонента се може извести и преко аналогije, одн. аналошке импликације (посредно):

(7) [...] ако због наводно српског језика којим се служе Хрвати и Бошњаци све њихове културне тековине припадају и Србима, онда и сва дела америчког књижевника Хемингвеја, лингвисте Чомског, електрофизичара Едисона, архитектата који су пројектовали њујоршке облакодере и толиких других америчких стваралаца припадају и енглеској култури, само зато што Американци говоре енглески (Ивић 2014б [1998б]: 102).

У кондиционалној клаузи се, као што видимо, полази од става опонента, али се у вишој клаузи, за разлику од претходних примера, даје аналогija с другим сличним примерима, из чега посредно треба извући закључак о нетачности хипотезе опонента.

4.1.10.1.2. Посебно је занимљив пример у ком аутор у кондиционалној клаузи полази од два супротна, парадоксална става опонената, да би у вишој поентирао (с негативном импликацијом: ’други став није искрен’):

(8) Ако се и може претпоставити да неки академик или професор универзитета, или читава група њих, једне године верује да су хрватски и српски један језик, а следеће године да су то два језика, треба енергично одбити сваку помисао да би први од тих ставова могао бити неискрен (Ивић 2014а [1968]: 28).

4.1.10.1.3. У грађи налазимо и пример развијеног (усложњеног) полемичког услова. Полемички услови овде су повезани полемичком дисјункцијом:

(9) Ни А. Белић ту, у одређивању неправилних глагола, није нашао право решење, јер ако су то а) они глаголи код којих у неким облицима инфинитивне и презентске основе можемо утврдити одступање од правилног грађења облика, – питамо се како је и зашто дошло до тог одступања [...]; или – ако су то облици б) код којих се могу утврдити гласовна правила која нам не дају могућност да осетимо правилно грађење облика, – ако утврдимо гласовна правила која су уобличио дате облике, видећемо да су они правилно грађени, те иако данас нису на снази та правила, облици о којима је реч не могу друкчије да гласе и просто се не граде по новим правилима, а то не може бити разлог да их проглашавамо неправилним (Стакић 2011: 17).

4.1.10.1.4. И на плану *ad hominem* аргументације налазимо примере у којима се у кондиционалној клаузи полази од става опонента – али о самом аутору (а не о теми полемике):

(10) Ако је ико обезвредио теме колега М. Тешића и М. Симића, онда је то учинио сâм проф. Симић, који је, искористивши свој положај оцењивача њихових дисертација, објавио најважније налазе ове двојице – са њиховом дозволом коју они нису могли одбити (Реметић 1982: 162);

(11) Ако М. Зника моје приписивање атрибута *компетентан* именима Т. Маретића, А. Белића и Љ. Јонкеа [...] – схвата као одрицање „славистичке и теоретске компетентности” другима, то је заиста с а м о њ е н п р о б л е м (Станојчић 1988: 1086).

У првом примеру С. Реметић одговара на оптужбе да је обезвредио теме других аутора, те полази од тог става о обезвређености тема у кондиционалној клаузи (то је пресупозиција кондиционалне клаузе), да би затим истакао како је то заправо урадио сâм опонент (што имплицира негацију: 'нисам то ја учинио'). У другом примеру коментар *то је заиста само њен проблем* у вишој клаузи имплицира: 'то није мој проблем', а што секундарно имплицира и нетачност схватања опонента.

Дискредитовање се уочава и у примерима у којима се у кондиционалној клаузи став опонента (иако експлицитно изречен у његовом тексту), ипак преиспитује у форми *ако заиста то мисли*:

(12) Из овог произлази да су данашње различитости упоредиве с онима у 18. ст. Ако Рагуж заиста мисли што говори, мора му се рећи да нема појма о предмету (Ивић 2014а [1986]: 122);

(13) Питам се да ли он заиста верује у то што говори. Ако верује, он је слеп за очигледност. А ако ни сам не верује... (Ивић 2014б [19986]: 102).

У пр. 13 пак други полемички услов остаје недовршен (исп. *А ако ни сам не верује...*), јер се изоставља виша клауза, али се негативан коментар подразумева, па то можемо третирати као фигуру анантаподотон – прећуткивање краја реченице, недовршену реченицу (исп. Симеон 1969: 70). За ове примере је карактеристична форма **ако опонент X, (онда) опонент Y** (исп. *ако опонент то мисли, онда нема појма*), која се види и у другим примерима полемичког услова којима се опонент дискредитује (исп. и пр. 17):

(14) Тако је написао, а ако је другачије хтео да каже онда је неписмен (Росић 1998а).

Опонент се дискредитује и тако што се, преко полемичког услова, имплицира да његов рад није добар:

(15) Ако проф. Симић буде доносио свој материјал (његовом руком акцентован) из новоштокавских говора тога региона, онда ће нам прозодија стварати још веће недоумице и проблеме (Реметић 1982: 171).

Слично томе, врсту дискредитовања чине искази у којима се у кондиционалној клаузи полази од оцене аутора о незнању опонента, што за последицу – исказану у вишој клаузи – има одбацивање даљег разговора о теми или знања опонента о другим питањима, одн. других резултата:

(16) Ако, међутим, саговорник не зна ништа о лингвистици, па чак ни њену „абечеду”, онда је ту сваки разговор излишан (Ковачевић 1999 [1996]: 104);

(17) А ако не разликује везничке од невезничких улога лексема, тешко се може очекивати да разликује значења везника [...] (Ков. 2011: 788).¹⁶⁴

4.1.10.2. Хипотетичност у полемичким текстовима јавља се, између осталог, и када један аутор покушава да утврди тачно становиште другог аутора или да дефинише одређени појам, чије су му значење и/или употреба у тексту другог аутора остали нејасни. Погледајмо пример из текста П. Радића:

(18) Шта то значи да је *читав штокавски дијалекат* у основи *српског језика* – аутор није појаснио. Ако је мислио на то да поред „штокавског” и неки други „дијалекти”, на пример тзв. чакавски или кајкавски, у одређеној мери учествују у корпусу српског дијасистема, такав приступ није смислен јер ови идиоми немају везе са српским језиком, као што с њим нема везе ни бугарски родопски дијалекат или словеначки корушки. Ако је, пак, аутор мислио на тзв. торлачки (у нашој терминологији призренско-тимочки) дијалекат, као још један српски дијалекат, издвајајући га из корпуса *штокавског* те га на одређени начин и супротстављајући њему, онда је то изван методологије, па и традиције српске лингвистичке науке. Такав приступ би, у ствари, сугерисао недовољно српски идентитет призренско-тимочке дијалекатске области. Он је већ виђен у филологијама суседних земаља (нпр. хрватској, бугарској), и не може му се оспорити политички интерес тамошњих филолошких кругова (Радић 2017: 27).

У примеру аутор полази од претпоставки о ставу опонента, што износи у кондиционалној клаузи, за којом следи негација таквог претпостављеног става у вишој клаузи (исп. *такав приступ није смислен...; онда је то изван методологије... српске лингвистичке науке*). Овде уочавамо поновљени такав услов у истој форми, те се може говорити о синтаксичком паралелизму, који аргументацију чини и стилски ефицијентном. И у следећим примерима се на сличан начин полази од претпоставке о ставу или о узроку поступка другог аутора (исп. синтаксички паралелизам и у пр. 20):

(19) Ако је то учињено због оне компоненте која је означена као *правоговор*, онда ваља рећи да је такав поступак потпуно неразумљив, јер се овлашни и површни описи артикулације неких гласова никако не могу довести у везу с правоговором (Петровић 1996 [1993]: 352);

(20) Значи ли то да не може бити одредбе пунозначног глагола ван предикатске функције? Ако значи[,] није тачно! [...] Значи ли то не увијек? Ако значи, опет није тачно! (Ков. 2005а: 796);

(21) У случају да се одлучимо за прву солуцију, негирамо чињеницу да постоји у њој зависна клауза (Симић 2017: 379).

Док се у пр. 19 критикује методолошки поступак на основу претпоставке о томе зашто је опонент то учини, у следећа два се негира претпостављени став опонента.

4.1.10.2.1. И у овој групи, као и у примерима са ставом опонента у кондиционалној клаузи као полазиштем, јавља се пример у оквиру *ad hominem* аргументације, када се овим типом исказа опонент жели дискредитовати (аутор, дакле, полази од претпоставке о понашању или поступку самог опонента):

(22) Ако је то била Ивићева тактика, знамо да је била погрешна; ако је то била стратегија, знамо да није била српска (Маројевић 2001 [1994а]: 20).

4.1.10.3. Посебан тип полемичког услова представљају искази у којима се у кондиционалној клаузи полази од хипотетичког прихватања онога што опонент износи, док се у вишој клаузи даје негативно предвиђање, као последица тога:

¹⁶⁴ Виша клауза овде имплицира негацију: 'вероватно не разликује значења везника'. Овом примеру сличан је и следећи пример: *Закључак је јасан: ако су основе тако проблематичне, ни оно што се на њих опире не може бити поузданије* (Петровић 1996 [1982]: 183).

(23) Мислим, међутим, да ће тај посао бити врло приметан а резултати безначајни; јер новог материјала у њему неће бити, а ако га и буде – Никчевић неће умјети њиме да се користи, будући да се лексиколошким пословима није ни бавио (Петровић 1996 [1971]: 46).

(24) Ако би се послушао М., добијање новог правописа било би, дакле, одгођено у недоглед (Ивић 2014б [1996б]: 64);

(25) У „Слову” се истиче да га „потписао и потврдио српски филолози и писци”. Ако се у свету поверује да је то заиста тако, биће то тежак удар за нашу науку и наш народ (Ивић 2014б [1998в]: 113);

(26) Ако се у свету поверује да су „Слово” заиста писали „српски филолози и писци” [...] „закључиће се да смо непоправљиво заслепљени националном страшћу и уједно незналице”. Последњи је час да се таква брука спречи (Клајн 1998).

4.1.10.4. У неким примерима полемичар у кондиционалној клаузи полази од сопствене аргументације или од доказа које је изнео раније како би побио став опонента, да би у вишој клаузи изнео коначну оцену, негирање закључка опонента:

(27) Ако се све ово има у виду, биће се тешко сагласити са рецензентом да су „без икакве потребе унети којекакава презимена и надимци који немају никакве везе с нашим језиком [...]” (Пешикан 1963: 180);

(28) Ако се оваква слика добија на речима које је сам рецензент пробрао као доказ за своју тврдњу, лако је закључити да опште стање у том погледу не даје повода за забринутост (Пешикан 1963: 185);

(29) Ако се има у виду да је прво издање Вуковог Рјечника темељ модерног српскохрватског језика иако у њему нема материјала из Црне Горе, ствари постају много јасније: В. Никчевић је своју „науку” врло припросто измислио и потурио је „непросвећенима на просвјетљеније” (Петровић 1996 [1971]: 38);

(30) Ако пишемо правопис модерног језика, „рестаурација његових изворних начела” (за коју се залаже Симић у свом правопису) не може се ваљда радити на исти начин као и рестаурација неког културно-историјског споменика (Петровић 1996 [1996б]: 433);

(31) Узмемо ли случајеве какве нпр. Стевановић [...] наводи за ’модалне перфекте [...]’ – ту ћемо врло тешко пронаћи некаку ’ситуацију’ у коју бисмо бар привидно сместили садржај предиката (Симић 2017: 374–375).

Уочавамо имплицитну негацију у вишој клаузи и пр. 27, 29 и 31 (исп. ’неће бити лако сагласити се са рецензентом...’, ’то није наука/научно’, ’ту нећемо лако пронаћи некаку ситуацију...’). Такође, у пр. 31 јавља се и кондиционална клауза са *ли* иза презента (што ретко налазимо у корпусу).¹⁶⁵

4.1.10.5. У грађи се јављају и примери полемичке употребе потенцијалног услова (са везником *кад* и, ређе, *да* – исп. пр. 35, 37):

(32) И када би било тако – а ми, иако су наша обавештења друкчија, немамо права да у ову констатацију сумњамо – то још не би био довољан разлог да облик који је уобичајен на целој нашој језичкој територији замењујемо с друга два различна облика (Стевановић 1961: 99–100);

(33) Рагуж не би тражио доказе код обавештених странаца кад би било доказа код обавештених домаћих људи, нпр. код дубровачких латиниста. Али таквих доказа нема (Ивић 2014а [1989]: 153);

¹⁶⁵ Полемички услов са *ли* као обележјем кондиционалне клаузе уочавамо и у следећем примеру: *Призове ли „научну утемељеност”, Р. М. свакако ће спознати да је његова „срж” лоша полемичка цака, а не здрав научни аргумент* (Брборић 2001 [1994а]: 307).

(34) Ово би се могло прихватити, кад „правилни” глаголи не би према себи подразумевали и постојање „неправилних” глагола, а како год да дефинишемо ове друге, доћи ћемо до неодрживости овог термина (Стакић 2011: 17);

(35) Да му је то познато, он свакако не би рекао да књижевну норму прописује правопис (Петровић 1996 [1971]: 51).

И оваквим примерима полемичких услова негира се став опонента.

4.1.10.5.1. Међу таквим примерима налазимо и занимљиве примере парентезе, уметнуте негације предиката кондиционалне клаузе:¹⁶⁶

(36) Кад би ово било тачно (као што није), онда би на свим нашим универзитетима тај предмет морали предавати стручњаци за суседне дисциплине [...] (Ивић 2014б [1995б]: 48).

У овом се примеру у вишој клаузи имплицира негација: 'онда на свим нашим универзитетима тај предмет не би могли предавати они који нису стручњаци за суседне дисциплине'. Налазимо још један пример парентезе:

(37) И да је тако – а није – пре би се говорило о неправилности инфинитивних основа него инфинитива. Нити је овде инфинитивни наставак *-ти*, нити су *крас-*, *мес-*, *прес-* и *плес-* инфинитивне основе (Стакић 2011: 20).

У основи овог примера такође лежи полемички кондиционал, што се може видети јасније ако га парафразирамо: *ако је тако, не може се говорити о неправилности инфинитива (већ инфинитивних основа)*.

4.1.10.6. У грађи се јављају и примери поновљеног полемичког услова (двоструки полемички услов):

(38) Ако је за текстове из XIII века: *Натпис* и *Поговор* сигурно да по свом постанку припадају *територијално* крајевима који се данас налазе у саставу СР Црне Горе [...], то истовремено не мора значити да су језичке народне црте у њима пореклом са тог терена. А ако пођемо од претпоставке да су у овим текстовима народне особине ипак которске односно морачке, онда треба показати и доказати конкретно које су то црте које *језички* одликују, у то време, *само* зетско-хумску редакцију [→ то није показано и доказано] (Младеновић 1969: 153);

(39) Ако је то учинио, онда није требало *Историју* уопште укључивати у ова језичка истраживања; а ако то није учинио, онда је морао, бар овде [...] говорити о честом јављању имперфекта у поменутом делу Петра I (Младеновић 1979: 205–206);

(40) Ако је Маројевић свестан колико су његове тврдње у раскораку с истином, то га не приказује у повољној светлости. Али ако верује у истинитост плодова своје маште, имамо разлога да се забринемо за његово здравље (Ивић 2014б [1994а]: 33);

(41) Кад би ово било тачно (као што није), онда би на свим нашим универзитетима тај предмет морали предавати стручњаци за суседне дисциплине [...]. Или би, ако предавати могу само они који су предмету посветили главнину својих научних снага, све наше катедре историје језика морале остати упражњене, тј. студенти не би имали наставника (Ивић 2014б [1995б]: 48).

Видимо да се у Младеновићевим и Ивићевим полемичким текстовима срећу по два полемичка услова заредом, повезана адверзативним конектором (исп. *а* у прва два, одн. *али* у трећем примеру) или

¹⁶⁶ Исп. такву парентезу и у пр. 1, код Белића: *што је, по мом мишљењу, сасвим неисправно*.

дисјунктивним (исп. *или* у последњем примеру). Док се првим примером полемичких услова дискредитује опонент без обзира на то који од услова био задовољен (исп. последице: *то га не приказује у повољној светлости и имамо разлога да се забринемо за његово здравље*), други се односи конкретно на одређени став опонента, према ком се самеравају последице таквог става: или ће тај предмет предавати дијалектолози или неће бити наставника. Тиме се показује да тврдња опонента не стоји.

4.1.10.7. Како иронија спада у фигуре негације, те ироничан исказ може имати у основи негативно значење, полемички услов може се реализовати и са иронијом (сарказмом) у вишој клаузи. Погледајмо следеће примере:

(42) [одговарајући на речи Р. Симића да је текст опонента нестручан, неуместан итд.:] Ако ваша публика, и стручна и нестручна, сада, после 12 година, оцени да је тај текст „нестручан” и „неуместан”, у знаку „лова на реч час” и „похода против српског језика”, проф. Симића треба предложити за какво високо одликовање због храброг, макар крајње неблаговременог, одупирања „походу” који га тобоже забрињава (Брборић 2000 [1996]: 377);

(43) У наведеним примерима без постакцентске дужине има и оних у којима дужина има динстинктивну вредност: *жѣнѣ* генитив једнине према *жѣне* номинатив множине, *вѣликѣ* номинатив једнине придева одређеног вида у мушком роду према *вѣлики* номинатив множине придева неодређеног вида у мушком роду. Ако за њих *Нормативна граматика* каже да се „то не може сматрати неприхватљивим него акценатским дублетом који се допушта” – следећи би корак могао бити да се говор без седам падежа и четири акцента, ако је „градски говор”, не може сматрати неприхватљивим него дублетом који се допушта (Стакић 2015: 741).

(44) Ако ту тезу успе да докаже, напослетку ћемо добити и од Бугарског један научни прилог! (Ков. 2015а).

У пр. 42 и 43 иронија у вишој клаузи негира садржај кондиционалне клаузе: како аутор првог примера не мисли заиста да опонента треба одликовати, тај пример значи: 'текст је стручан'.¹⁶⁷ У пр. 44 иронијом се дискредитује опонент: опонент нема ниједан научни прилог.

Како поред ироније (сарказма), и реторичко питање спада у фигуре негације, полемички услов с може се реализовати и са реторичким питањем у вишој клаузи (у угластој загради парафразирамо негативно значење тамо где није експлицирано):

(45) Пре свега, ако и постоје неке нарочите језичке црте („изоглосе”) на целој обележеној територији којима би се тамошњи говор истицао као нешто посебно, да ли су оне довољне да се он издвоји као посебан екавски дијалекат? [→ оне нису довољне да се он издвоји као посебан екавски дијалекат] А ако и постоје, јесу ли оне такве да се он може назвати дијалектом, у оном смислу који та реч у науци обично има [→ оне нису такве да се он може назвати дијалектом]? (Московљевић 1958: 103);

(46) Ако је то тако, и ако је Никчевић у темељу погрешно – могу ли му резултати бити другачији него погрешни? [→ резултати су му погрешни/резултати му нису добри] (Петровић 1996 [1979а]: 95);

(47) Ако је Белић пристајао на политичке игре – значи ли то да је био слеп пред лингвистичким чињеницама [→ Белић није био слеп пред лингвистичким чињеницама]? Аутор се мора прецизније изразити на основу чега сумња у Белићев научни морал? (Реметић 1982: 164);

---

¹⁶⁷ У пр. 43 уочава се и аналошка импликација, преко аналогije са падежима и акцентима критикује се став аутора *Нормативне граматике*.

(48) Ако су, дакле, током анализе једноставно ишчезла комплетна три обележја, читалац се мора наћи пред питањем: *да ли су погрешни списак или анализа?* [sic!] [→ списак није исправан или анализа није исправна] (Петровић 1996 [1982]: 183);¹⁶⁸

(49) Ако опис реченичних чланова представља темељни дио сваке синтаксе прости реченице, зар сама чињеница да аутори често нису сигурни у њиховом одређивању посредно на најбољи начин не говори о научној и стручној вриједности цијеле књиге?! [→ научна и стручна вредност књиге није велика] (Ков. 2005а: 788–789);

(50) Ако ауторка не разликује перфекат и именски предикат, зар се може очекивати да разликује типове неглаголских предиката, тј. да разликује именски и прилошки предикат [→ не може се очекивати да разликује типове неглаголских предиката] (Ков. 2011: 789).

Види се, дакле, негативно значење које се имплицира реторичким питањима у вишој клаузи, а чиме се експресивно истиче нетачност тврдње опонента или погрешни резултати (исп. пр. 45–48) или се дискредитује његово дело и он (исп. пр. 49–50). У пр. 48 реторичко питање јавља се у облику полемичке дисјункције: погрешан је или списак или анализа. Тако се, у овом примеру, дискредитовање опонента практично изводи троструко: преко полемичког услова, затим у оквиру њега преко реторичког питања и, коначно, преко полемичког *или*.

У вишој клаузи, дакле, може стајати и реторичко питање, иронија или која друга фигура негације којом се имплицира негативно значење, тј. која у овом контексту представља негативну квалификацију.

4.1.10.8. У корпусу се може разликовати и полемичка употреба кондиционалних клауза са значењем прошлог иреалног услова. Она се обично у полемичком контексту јавља у облику **да је/није опонент X, опонент (не) би Y:**

(51) Да се, међутим, упознао са изворником овога споменика, вероватно не би могао да формулише такође неаргументовану констатацију [...] (Младеновић 1968: 153);

(52) Да је Станић посегао за неком фонетиком, која узима у обзир и резултате експерименталних истраживања, нашао би тамо лијепих и корисних мисли и не би на стр. 114. писао да гласови *з* и *д* у напријед наведеним примјерима [*узка, сладка*] „нису потпуни, „пунокрвни“ гласови *з* и *д* [...]” (Пецо 1974/75: 269);

(53) Да је Станић мало боље прочитао литературу на коју сам ја указао у вези са примерима типа *лежењи, трчењи*, и да је то посматрао лингвистички, отпало би оно што о томе данас налазимо код њега у овом одговору. У питању је уопштена партикула *-њи*, према којој у другим говорима налазимо *-не* и сл. (Пецо 1978: 269);

(54) [...] да није Његуше сврстао у Пешиканове СК-ЛБ говоре, аутор не би погрешно закључио [...] (Младеновић 1979: 207); [...] да је такође пошао од чињенице да Његуши не спадају у СК-ЛБ говоре, [...] аутор не би могао закључити да конструкција *за + инфинитив* „у народним говорима његова (Петрова) ужег завичаја није забиљежена” (Младеновић 1979: 208); [...] да је знао да говор Његуша не припада СК-ЛБ говорима, аутор би сасвим друкчији закључак извео и у погледу одсуства промене *сн, зн, сл, зл* у *ин, жн, шл, жл* у језику Петра I (Младеновић 1979: 208); Да није, дакле, отпочетка погрешно у сврставању његушког говора у СК-ЛБ говоре, аутору би, свакако, многе појаве биле јасније и њихово тумачење исправније би поставио [→ аутору многе појаве не би биле нејасне и не би њихово тумачење поставио неисправно] (Младеновић 1979: 209).

(55) Да је запазио и Његошеве примере који не почињу сугласником *с*, или којим њему сличним гласом, сам би увидео да његово објашњење не може задовољити (Стевановић 1981: 116);

---

¹⁶⁸ Занимљиво је да аутор одмах у наставку поентира: *Одговор на то питање није нимало утешан: произвољно је и једно и друго!* Дакле, то значи да се обе могућности негирају: ни списак ни анализа нису исправни.

(56) Да је Д. Петровић имао времена и стрпљења да научи „неке друге језике”, као што није, и као што се хвали да није, он би на пример у *Отуџу научном речнику* (Праг 1932), на чешком, или поново у *Изабраним списима* (Хаг 1962 [...]), на енглеском, могао прочитати данас најшире прихваћену дефиницију фонологије из пера Романа Јакобсона [...] и тада се не би морао чудити какве везе има наша дефиниција са оном у фонолошким описима (Симић 1983: 104);

(57) Да је завирио, међутим, у било коју граматику словеначког језика, наш би „проналазач” утврдио да тамо ни данас нема акузатива једнине са наставком -у, а да се на мјесту старог палаталног дентала у томе језику и данас налази глас *j* (Петровић 1996 [1988]: 294);

(58) Да су хтели да чују (као што нису) и да су могли разумети (као што нису ни покушали), наши би се „лингвисти од знања, угледа и савести” понашали нормалније и мудрије и на научним скуповима разматрали теме на којима би мање могли промашивати [→ не понашају се довољно нормално и мудро и разматрају теме на којима промашују] (Петровић 1996 [1994]: 375);

(59) Да је друкчије и да је пажљиво „проучио” Трубецког, као што вели да јесте, Маројевић би наишао и на ону чувену критику којом је тај господин, док је још био голобрадо момче, обесмислио схватања каква наш зналац, после много деценија развоја лингвистичке мисли, тако силовито заступа и данас! (Петровић 1996 [1994]: 378);

(60) Да је читао Трубецког, као што вели да јесте, Маројевић би знао да се два фонолошка система која раздваја десетак векова развоја морају проучавати као аутономне целине (Петровић 1996 [1995a]: 401);

(61) Да се потрудио, цитирао би Вука Карацића [...]. Да је тај став цитирао, Недељковић би [...] „морбидну замисао и акцију” морао открити најпре код Вука [...] (Брборић 2000 [1998b]: 388–389).

У свим оваквим примерима се, дакле, у кондиционалној клаузи износи шта је, према мишљењу аутора, требало да опонент уради или шта је могао да уради (а није урадио), док се у вишој указује на замишљене последице такве радње које се представљају као боље у односу на тренутну ситуацију, често на спознају коју опонент тренутно нема.

Поред оваквих примера, у грађи се јављају и примери полемичког услова у форми **да сам/смо X, не бих/бисмо Y**, при чему се у кондиционалној клаузи говори о опоненту (у наредним примерима, о његовој логици и учешћу у раду експертске комисије):

(62) Павле Ивић прејудира стварање црногорског језика. Он вели: „Политички догађаји у вези са Црном Гором све више отварају пут увођењу црногорског језика. Бојим се да је наука немоћна да то заустави, јер наука није власт, а сва су та питања у домену власти.” Да су Срби следили Ивићеву логику, не би се никад ослободили од Турака (Ковачевић, Росић 1999);¹⁶⁹

(63) Да сам знао да је професор англистике др Ранко Бугарски члан Комитета експерата за Европску повељу о регионалним или мањинским језицима, уопште се не бих чудило што су у Србији уведени „преводиоци” за „босански језик”, нити бих се чудило што су у Србији, а нису нпр. у Црној Гори, „босански” и „хрватски језик” проглашени мањинским (Ков. 2015a).

Као што се јасно види из примера, у основи негативне оцене (дискредитовања опонента) овде лежи и иронија.

4.1.10.9. Дакле, услов у полемичком контексту, типично усмерен према ставу опонента, претпоставци о његовом ставу или последицама тог става, преко ког се или тврди да опонент није у праву

¹⁶⁹ У овом примеру, занимљиво је, имамо на делу и привидно кршење Грајсове максиме релевантности: читалац се може запитати какве везе има ослобађање од Турака са стварањем црногорског језика, а даље и – какве везе имају научници са ослобађањем од Турака. Но, из контекста је јасна импликација: наука не сме да дозволи стварање црногорског језика.

(*ad rem*) или се опонент дискредитује (*ad hominem*) називамо полемичким условом. Формално се јавља са кондиционалном клаузом у инверзији (најчешће се ради о реалном услову) типично у форми *ако X, (онда) не*. Њиме се имплицира супротстављена позиција полемичара – пресупозиција у кондиционалној клаузи у типичном случају јесте закључак, став или поступак опонента, а негација у надређеној клаузи представља негирање значаја, вредности, тачности или последице представљеног услова. Тако се, дакле, показује да су кључне одлике полемичког дискурса – супротстављеност позиција и негација – уткане у ову врсту услова. У полемичком услову негација у вишој клаузи може бити исказана и имплицитном негацијом или негативном квалификацијом.

4.1.11. Елипса

У једном од претходних одељака поменули смо да екскламативност може пратити често и елиптичне исказе који представљају коментаре аутора на речи опонента (в. т. 4.1.9.9.). У грађи такође налазимо и друге примере елиптичних исказа који већином представљају коментар на текст опонента. Како типично представљају непотпуне исказе, са стилистичког аспекта они су пример варијације квантитета (исп. Симић, Јовановић Симић 2015: 238). Они су такође – поред, рецимо, употребе 1. л. јд. и екскламативности – одлика типично свакодневног, разговорног језика, експресивни су, а њихова употреба може се пратити и у критичко-полемичком дискурсу, најпре када се жели поентирати. Исп. примере:

(1) У грађи мр Реметића из села Торника налазе се ови топоними: *Бризуља (2X), по Стџинама (2X); Мџдведнџк, до Мџдведнџка, Мџдведни пџток, Стџене. Нџшто екавских, и нешто мало икавских облика. Ништа са „јатом”, ништа са ијекавским рефлексом* (Симић 1982а: 146);

(2) Особине из његовог списка обухваћене су мојим констатацијама у даљем излагању да неке разлике између данашњих варијаната проистичу из друкчијег избора међу формама код којих је Карацић допуштао двојство и да су Хрвати радије бирали архаичнији облик, а Срби онај који одражава новији развој у штокавским говорима. О свему томе Рагуж ни речи (Ивић 2014а [1986]: 119);

(3) У Језику 34 [...] изашли су полемички осврти Радослава Катичића, Драгутина Рагужа и Сјепана Бабића на мој текст *Ради се ипак о нечем другом* [...]. Тројица на једнога. Неравна борба. Неравна, заиста, али – на штету оних који сматрају да им је потребан омер 3:1 у дискутантима и омер 22:4 у страницама излагања (Ивић 2014а [1989]: 139);

(4) Зато је он заиста у праву кад се пита колики је мој „интелектуални и морални пад” у односу на њега. Велики, Никчевићу, као и сваког оног научника који се осврће на дјела аутора који представљају *егзорбитантну опскурност* (Ковачевић 1999 [19976]: 216);

(5) На истом месту Р. М. тврди да се „Ј. Новаковић у конгресним материјалима сама не помиње”. Нека отвори књигу резимеа на стр. 103, наћи ће Јелену Новаковић и њен реферат о српској поетској авангарди. Опет слепило за материјалну истину (Ивић 2014б [19986]: 103);

(6) [након објашњења употребе термина *комуникативно-граматички*:] Ово – тачности ради (Кликовац 2018: 62); [након објашњења употребе термина *ситуација* на чему јој опонент замера:] Толико о „олакости” (Кликовац 2018: 65); Толико о „теоријском простору” на чијој ми „сужености” замера проф. Симић (Кликовац 2018: 65); Толико о мом „жаљењу” (Кликовац 2018: 70).

У пр. 3 подвучени елиптични искази репрезентују метафору борбе, уобичајену за полемику. Кратким, одсечним исказима, одн. варијацијом квантитета на синтаксичком плану, динамизује се излагање аутора, што истиче и сâм садржај: несразмер у броју полемичара, услед чега они овде представљају и средство стилске промоције. Други исказ – *Неравна борба* – уједно је и лични коментар

аутора. У пр. 4 реч је о директном одговору на питање опонента, што такође уноси динамичност у излагање, даје му утисак спонтаности (питање–одговор). У пр. 1, 5 и 6 доминантна функција елиптичних исказа јесте поента.

У грађи налазимо и пример:

(8) [након излагања ставова опонента] Тако А. Пецо (Станић 1978: 260).

Њиме се само окончава, дакле, представљање ставова супротне стране, пре изношења неслагања и аргумената којима се ти ставови побијају.

Елиптичним исказима аутор каткад назначавача и слагање са опонентом, кад увиђа да нема никакве разлике у размишљањима (иако опонент сугерише другачије). Исп. примере:

(8) Катичић ту, ипак, поставља један услов: „Но тада то треба да буде проведено досљедно и примијењено на све језике ... Тко хоће да се тако говори о хрватском развоју, тај мора у истом даху оспорити да словенски стандардни језик почиње с Трубаром. а њемачки с Лутером”. Природно. Како би се и могло друкчије? Јесам ли икад тврдио супротно? (Ивић 2014а [1989]: 146).

(9) [надовезујући се на цитат из текста Р. Симића] Управо! Међутим, пошто се проф. Симић и ја не слажемо у погледу тога ко је побркао, он закључује, одмах у наставку [...] (Кликовац 2018: 67).

Дакле, елиптични искази користе се у критичко-полемичком дискурсу пре свега када се жели поентирати или када се жели дати лични коментар, који најчешће представља неслагање с опонентом (или негативну квалификацију), а ретко – слагање. Неретко их у нашој грађи прати и екскламативни тон, као и иронична конотација (исп. 4.1.9.9.). Отуда, и они у текст уносе експресивност.

4.1.12. Парентезе

Дигресије, интерполације којима се истиче субјективан, лични став или даје коментар на тврдње опонента такође су саставни део полемичког текста. Неке примере видели смо већ у вези са, полемичком дисјункцијом (исп. 4.1.7.5.), интерогативношћу (исп. 4.1.8.3. – пр. 23, 4.1.8.4., и то чешће реторичким питањима – исп. 4.1.8.5.10. и 4.1.8.5.14.) и екскламативношћу (исп. 4.1.9.10. и 4.1.9.11.), па и полемичким условом (исп. 4.1.10.5.1.). Лични тон (експресивност) види се и у уметнутим сегментима попут овог:

(1) Та мерења уосталом иду још један корак даље од реалности: он је – не шалим се – мерио „наше” акценте и на измишљеним речима (Ивић 2014б [1967а]: 174–175).

У овом примеру уметнута предикација истиче, одн. стилски антиципира, апсурдност поменутих мерења опонента. У грађи налазимо и овакве примере:

(2) Нисам сигуран да он то само себи својственим „аргументима” неће и доказати, као што је ето „доказао” да Срби у свом језику не могу „босански” – иако он не постоји ни по лингвистичким ни по дефиницијском критеријуму Повеље – звати „бошњачким”, па аналогно томе ни „словенски” – „словеначким” и сл., него се морају повиновати мишљењу „члана Комитета експерата за Европску повељу о регионалним или мањинским језицима” (Ков. 2015а);

(3) Све је то много важније од ’одговора’ на нека питања која – не знам коме – П. Радић поставља (Симић 2017: 372);

(4) [...] ако прихватимо аргументе проф. Поповића да предикатска и комуникативна реченица нису једно исто – а смавам да су они убедљиви – онда, говорећи о простој и сложеној реченици, морамо знати на коју реченицу мислимо... (Кликовац 2018: 63);

(5) Проф. Симић мисли – не знам на основу чега – да нисам „сасвим задовољна” тим својим објашњењем (Кликовац 2018: 66, фн. 6).

Дакле, каткад се у критичко-полемичком дискурсу у исказе интерполирају лични коментари аутора, што се назначава и стилски антиципира и интерпункцијом (често цртама). У таквим се сегментима може дати и субјективни коментар о мишљењу опонента:

(6) Исто тако кад речемо: *Београд ваља написати почетним великим словом, а не малим*, ту имамо инструментал за начин, а ако ко хоће да разуме тај инструментал као оруђе, што је, по мом мишљењу, сасвим неисправно, он ипак не може доказати да тај инструментал треба икако друкчије писати до без *с* (или *са*) – Белић 1954б: 326.

Такође, и слагање са опонентом може бити на сличан начин уметнуто у шири контекст неслагања, тј. у оквиру критика упућених опоненту:

(7) Посебно је, при том, питање што се све ово догађало источнохришћанским народима, међу којима су – како добро рече Маројевић – „Срби прва линија одбране”, али све то већ спада у домен оне идеологије за коју је Маројевић најкомпетентнији међу свим нашим лингвистима (Петровић 1996 [1994]: 379).

У полемици се могу уочити и накнадно и у исказ додате напомене субјективног карактера, назначене заградом:

(8) [...] како је он могао са свим својим *знањима*, потписати све оно што је потписао о проблемима српског језика кад је и сам *залутао* из (заиста не знам – какве) русистике у „истањену” науку о српском језику и да се, уз све то, у Никшићу наметне као њен „предводник”? (Петровић 1996 [1994]: 377);

(9) По тој логици разумеће се и Маројевићево схватање да су српско у *рука* и његов „старословенски предак”, такође, „генетички равноправни” па ће исти случај бити и са свим другим старословенским гласовима и њиховим „српским потомцима” (бар по достигнућу онога Маројевићевог комшије који је, тражећи пензију, успео доказати да је старији од своје мајке) (Петровић 1996 [1995а]: 405);

(10) [...] ако се од некога србисте и очекивала књига оваквога наслова и садржаја, онда је то свакако Рајна Драгићевић, као ауторка која предаје лексикологију на Филолошком факултету у Београду, и која је научно готово искључиво (што може али и не мора увек бити врлина) посвећена овој дисциплини [...] (Ков. 2008: 671);

(11) С правом Радић упозорава на опасности које вребају из ненамерних (надамо се заиста не намерних) непрецизности у формулацијама критикованог текста (Симић 2017: 370);

(12) Желим овом приликом да на те критике одговорим (теоријска решења проф. Симића, која он на неколико места у свом прилогу износи, нећу коментарисати) – Кликовац 2018: 62.

Дакле, у парентези се може јавити полемичка дисјункција, интерогативност (често реторичка питања), екскламатиивност, па и полемички услов. Каткад се у критичко-полемичком дискурсу у исказе интерполирају лични коментари аутора, што се назначава и стилски антиципира интерпункцијом. Такође, и слагање са опонентом може бити на сличан начин уметнуто у шири контекст неслагања, тј. у оквиру критика упућених опоненту. У полемици се могу уочити и накнадно и у исказ додате напомене субјективног карактера назначене заградом.

4.1.13. Синтаксичка парцелација

У корпусу бележимо на неким местима и појаву синтаксичке парцелације, која има функцију стилске промоције: оно што се изваја у парцелат представља истакнути, посебно наглашени део текста. Овде ћемо издвојити неколике примере:

(1) Овде могу само поновити да *сложен* и *сливен* (глас) нису синоними. Не бар у фонетици (Пецо 1978: 270);

(2) То је, у ствари, његова докторска дисертација и треба одмах рећи да је она, по много чему, необична. И по ауторовим методолошким поступцима, и по композиционој структури, и по одсуству нових научних открића, и по тврдокорности у интерпретацији простих лингвистичких факата којима се одређује природа Његошевог језика и језика црногорске литературе (Петровић 1996 [1979а]: 92);

(3) Да ли он [С. Реметић] случајно не размишља у релацијама и категоријама онога новинског чланка који ставља на почасно место, и који управо њега апострофира као проналазача? Верујем да то не може бити. Јер, присвајање туђих проналазака вреднује се негде на другом крају лествице од оне на којој се човек жели наћи. Без обзира што се мртви не могу супротстављати никаквом насиљу... (Симић 1982а: 137);

(4) При томе је човек који је св[е] то данашњим дијалектолозима ставио до знања, Берислав Николић у свом раду [...] (и који је у међувремену умро), тај је човек – заборављен. Заједно са својим напорима и научним резултатима (Симић 1982б: 370);

(5) Чули смо се два или три пута телефоном: остале су ми у сећању његова глувоћа кад је посреди мој савет да треба чувати академски ниво у расправама и гајити колегијалност у свакој прилици те нека његова, мени неразумљива, фобија да му ја угрожавам првенство у залагању за „јат”, на којем, сачувај ме Боже, ја нисам инсистирао ни усмено, а камоли писмено. Ни у примисли (Брборић 2001 [1994б]: 310);

(6) Ово је само потврда да је ова *Синтакса* тотални граматички промашај! Промашај коме нема равнoг у досадашњој србистичкој и/или сербокroatистичкој литератури, изузме ли се Војислав Никчевић и његова „Црногорска граматика”, с којом овај „прилог граматички српског језика” по почињеним грешкама стоји „раме уз раме” (Ков. 2005а: 823);

(7) То је научна заблуда. Лако проверљива (Ковачевић, Шћепановић 2010в); Истина, тај термин је у значењу „дијасистема дијалеката” и као синониман термину средњoјужнословенски језик” употребљавао Д. Брозовић. С добро промишљеним разлогом: јер су Хрвати, за разлику од Срба, приоритетно чакавци и кајкавци (Ковачевић, Шћепановић 2010в);

(8) Заиста је интересантно како се то логички сагласни, односно „неконфликтни” садржају клауза, и то још уведени једнозначним условним везником *ако*, могу прогласити концесивним, а уз то још и „генерално концесивним”?! Или је и то једно од синтаксичких открића Д. Црњак? (Ков. 2011: 788);

(9) Нисам сигуран да он то само себи својственим „аргументима” неће и доказати, као што је ето „доказао” да Срби у свом језику не могу „босански” [...] звати „бошњачким” [...], него се морају повиновати мишљењу „члана Комитета експерата за Европску повељу о регионалним или мањинским језицима”. И то каквог експерта, експерта који би да наметне Србима оно што не важи ни за кога на свету (и још признање, ако је веровати М. Риђановићу, уникатног земаљског назива језика), нормално у корист српске штете! (Ков. 2015а);

(10) Декларација као основни циљ има „рјешавање” српског националног и језичког питања у БиХ и Црној Гори [...]. И да се све српско и у филологији сведе само на *србијанско* (Ков. 2017).

Садржај издвојен у парцелат се, дакле, посебно истиче: у пр. 1 парцелација се јавља у функцији конкретизације (прецизира се одсечно, исп. *Не бар у фонетици* и тиме негира став опонента), у пр. 2.

издваја се полисиндетска амплификација, у пр. 3 морална оцена, у пр. 4, 5 и првом примеру под 7 драматизује се излагање, у пр. 6 и 9 оштра негативна оцена, у другом примеру под 7 и пр. 10 кључни разлог којим се аргументација супротне стране не прихвата, у пр. 8 иронична дисквалификација опонента (енантиоза у лексеми *открића*).

4.1.14. Закључак о граматичком аспекту критичко-полемичког дискурса

У овом одељку анализирали смо микроструктурни аспект критичко-полемичког дискурса, и то језичке и стилске доминанте овог дискурса на граматичком плану – конкретно, морфолошком и синтаксичком.

Компарација у критичко-полемичком дискурсу показује да он спада у оцењивачки тип дискурса. У њему се често дају оцене у компаративу и суперлативу о раду другог аутора или аутору самом. У нашој грађи то су чешће оцене негативног значења него оцене позитивног значења, а каткад се и компарација позитивног значења користи за негативну оцену. Други аутор се преко компарације критикује због изношења нетачних података, а компарација се јавља и у оквиру *ad hominem* аргументације. Компаративом позитивног значења, нарочито у критичким текстовима, може се указати на оно што би било пожељније од поступка опонента. Суперлативом се указује на слабости и лоше особине текста опонента (нетачност, бесмисленост, необичност и сл.). Ређе се компарација користи за позитивну оцену о другом аутору, а и када се јави, обично је део одређене шире технике или стратегије (попут „топло-хладно” или „одбрана другог”). Компарација се показује једним од средстава дисфемизације.

Када говоримо о форми излагања, у грађи налазимо 1. л. јд. и мн., 3. л. јд. (и мн.), 2. л. мн. У текстовима писаним за научне часописе најчешће налазимо 1. л. мн. (*ми*-форму), тзв. *ауторско ми*, одн. *ми скромности* (*pluralis modestiae*), уобичајено за научни стил. У неким текстовима (нпр. Стевановића, Пеце) уочава се прелазак с првог лица множине на прво лице једнине, као својеврсно колебање, каткад чак и у једном истом исказу или особена транспозиција лица, нпр. са трећег лица (када аутор описује рад опонента) на прво лице множине или једнине (када аутор износи личне коментаре, ставове или сопствена истраживања). Аутор може користити 1. л. мн. онда када позива читаоце да заједно с њим размотре текст, полемичку ситуацију или ставове опонента (инклузивна употреба). Среће се и иронично-фамилијарни израз са присвојном заменицом за 1. л. мн. – *наши аутори* – када се говори о ауторима књиге коју критикује. Фамилијаризацијом се наглашава критички однос и иронична дистанца према опонентима, што каткад може прећи и у дисфемизацију. У грађи налазимо и пример еуфемистичке употребе 1. л. мн. (исп. *ако признамо да смо нешто побркали* у значењу: ’ако опонент призна да је нешто побркао’). Употреба 1. лица једнине у научној полемици спрам употребе 1. лица множине у научним радовима може бити условљена и јасноћом. Такође, аутори могу користити 1. лице једнине и у субјективним елементима текста, као што је навођење мотивације за писање полемичког текста.

Разлика у степену личног тона може се пратити између првог и другог текста истог аутора у полемици. Разлог несразмери личног тона у два текста прагматичке је природе. Наиме, други се текст јавља након одговора опонента, који одбацује дате аргументе, те аутор у другом тексту може експлицитније конфронтирати своје мишљење и мишљење опонента. Притом, први текст (критички) једносмеран је (аутор→други аутор) и монолошки (усмерен само на текст опонента), а други текст (полемички) двосмеран је: аутор↔опонент и дијалошки (писан након одговора опонента). То би могло да имплицира да полемички текст начелно може бити личнији и експресивнији од критичког, одн. иницијалног текста полемике.

Треће лице једнине и множине, наравно, најчешћи је начин упућивања на опоненте. Ипак, треће лице једнине може се користити и када аутор упућује на себе, устаљеним изразом *писац ових редова/овог текста*. Овакав тип излагања није неуобичајен за научни стил. Тиме што о себи говори као о трећем лицу

аутор ствара (макар привидну) дистанцу у односу на текст који пише, односно показује да не жели да истиче себе или своју личност у први план.

Аутор користи треће лице када упућује на себе и онда када се надовезује на речи опонента, одн. реплицира. У овим примерима полази се из позиције метатекста, прави се привидна дистанца: аутор о себи говори полазећи од цитата свог опонента, што самом коментару даје ироничан призвук, те овакве примере употребе трећег лица можемо сматрати типично полемичким. Посебно је стилогена, иако ретка, употреба слободног неуправног говора.

У нашем корпусу налазимо и примере директног обраћања опоненту, у другом лицу множине, пре свега у епистоларним формама полемичког дискурса. Употреба 2. л. мн. (*Ви*-форме) из поштовања у критичко-полемичком дискурсу, за разлику од 3. лица (које је, пре свега, носилац референцијалне функције) или 1. лица једнине (као носиоца, пре свега, експресивне функције), може имати и апелативну (конативну) функцију. На тај начин и приговори и побијање ставова упућују се директно опоненту. Такође, друго лице множине показује и формални, учтив однос према опоненту (у случају употребе трећег лица то се, пре свега, постиже лексиком, апелативима *професор*, *господин*, титуле *др* и сл., па и именовањем пуним или секундарним антропонимом, што се све, наравно, може употребити и када се користи 2. лице). У поменутих епистоларним формама полемичког дискурса употреба другог лица множине, како се види и из наведених примера преплиће се с употребом првог лица једнине, из чега се често може ишчитати и контраст: *ја – Ви*. Примере директног обраћања у критичко-полемичком дискурсу ван епистоларних форми такође налазимо, али оно је свакако ређе од доминантне употребе првог лица (када аутор упућује на себе) или трећег лица (када упућује на предмет расправе или опонента). Овакви се примери обраћања могу интерпретирати и као својеврсно апострофирање опонента (исп. *друже Пецо*, *проф. Маројевићу*, *професоре Бугарски* итд.), што спада и у врсту варирања интензитета. Такво се обраћање среће и на крају аргументације или читавог текста, чиме се сâм закључак директније поентира. Такође, обично обраћање подразумева и прелазак са индиректног говора у директни, а транспозиција лица сигнализира и промену тона: из говора о некоме прелази се на говор са неким (или некоме), тј. ствара се утисак преласка на разговорни језик. Стога, таква транспозиција овде има и функцију стилске транслокације (у писани полемички дискурс смешта се разговорни). Обраћање је, притом, углавном уметнуто у излагање које тече у трећем лицу. Ретко се друго лице множине јавља у молби; оваква употреба има апелативну (конативну) језичку функцију. Директним обраћањем аутор каткад може показати и изванредан недостатак стрпљења за свог опонента. У корпусу налазимо потврду и за друго лице множине као сигнал директног обраћања читаоцима. У тим примерима глагол се јавља у футуру (њиме се тражи признање, потврда од читалаца) или у императиву. Среће се и употреба уопштеног другог лица.

Дакле, за критичко-полемички дискурс карактеристична је употреба, пре свега, неутралних личних глаголских облика, као што су презент и перфекат, ређе футур I. Изузетак на плану употребе глаголских времена представља употреба аориста у текстовима Р. Маројевића и М. Ковачевића (готово по правилу у публицистичком стилу), чиме се у текст уноси експресивност. Аорист се у грађи користи при представљању дотадашњег тока полемике, сублимирању резултата полемике, одн. при упућивању на одређене конкретне радње у оквиру полемике (исп. *ја рекох*, *ја изразих сумњу*). Ређе се аорист среће у научним часописима. Употребом имперфекта (нпр. *бејаш*) и аориста (попут *вратих*, *дочека*, *именовах*, *написах*), ретких у критичко-полемичком дискурсу, постиже се експресивност и наративност.

Налазимо и наративни крњи перфекат и наративни императив у саркастичном опису закључака опонента, који овде имају експресивну, орнаменталну функцију. Коначно, среће се и употреба глаголских начина: потенцијала и, ређе, императива. Потенцијалом се може ублажити неслагање (исп. *ја се не бих сложио ум. ја се не слажем*), тј. јавља се као средство еуфемизације. Потенцијал се чешће јавља у исказима са кондиционалном зависном клаузом (у полемичком услову), и то, пре свега, у вишој клаузи којом се негира став опонента или се негативно квалификује опонент. Императив има пре свега

конативну, убеђивачку функцију у овим текстовима. У појединим примерима срећемо конструкцију *нека* + 3. л. јд. презента, која има императивну функцију. Такође, срећемо и инфинитив у императивној функцији. Он се може јавити у критичким текстовима, онда када критичар сугерише аутору шта би требало поправити у другом издању дела.

Иако се начелно може говорити о полемичкој употреби различитих реченичних конституената (субјекта, објекта, предиката итд.), илустровали смо то на примеру специфичне, полемичке употребе само одредбених реченичних конституената у нашој грађи. У грађи се јављају примери у којима се придевским јединицама у функцији конгуентног атрибута или именичким јединицама у функцији неконгруентног, падежног атрибута негативно квалификује други аутор или његов рад. Такође, придевске јединице којима се дисквалификује други аутор могу се јавити и у функцији апозитива, иако ређе. Такви примери имају преваходно дисфемистичку (прагматичко-стилску) функцију у исказу. Срећу се и примери односног атрибута или односног апозитива. Налазимо и примере атрибутива који стоји уз лично име опонента и служи као негативна квалификација или конотира нестручност опонента за дату област. Није реткост да аутор именује опонента према професији, титули или звању (па чак и инсистира на томе). Полемички атрибутив осамостаљивањем прелази у стилистичку категорију полемичке антономазије. Именичка јединица којом се квалификује опонент, а која, као и полемички атрибутив, носи ироничну или дисфемистичку конотацију, може се јавити и у функцији апозиције. Коначно, срећемо и полемички адвербијал, који представља, слично поменутих врстама конституената, негативну квалификацију поступка опонента; налазимо га као реченичну одредбу или синтагматску.

Негација је свакако једна од доминантних одлика овог типа дискурса. За разлику од већине других језичких и стилских одлика, које се могу и не морају срести у нашим примерима, негација се јавља готово у сваком тексту из грађе. То је донекле и очекивано, с обзиром на то да се критичко-полемички дискурс, сем на опонентним позицијама, умногоме заснива управо на неслагању са ставовима другог. Формално гледано, у грађи срећемо најчешће предикатску (ређе субпредикатску негацију), затим негацију с предлогом *без*, негацију са интензификаторима *ни* (*ни... ни...*) и *нити*, као и универзалним квантификаторима *нико*, *ништа*, *никакав*, *ниједанпут*; *никад*, *нигде*, *никако*, *нимало*. У грађи се издваја и емфатичка негација која се постиже (а) гомилањем негација у реченици, (б) низањем негација, те (в) полемичком категоричком негацијом. Гомилање негација јавља се у виду гомилања универзалних негативних квантификатора и интензификатора, низање негација може подразумевати преплитање синтаксичке и лексичке негације¹⁷⁰ и јавља се као клаузално, поликлаузално и међуисказно, док се полемичка категоричка негација јавља у конструкцијама попут *није и не може бити*, *немају нити могу имати*, *нисам... нити ћу* и сл. У грађи срећемо и понеки пример имплицитне негације на синтаксичком плану (исп. *све је пре него логичан и систематичан* [→ *све је*, само *није логичан и систематичан*]).

Једна од основних функција синтаксичке негације у овом типу дискурса јесте порицање тврдње опонента, одрицање тачности, истинитости, где посебну групу чине примери којима се пориче оно што опонент тврди да је аутор рекао у свом тексту. Друга функција синтаксичке негације јесте порицање аргументације опонента. Такође, путем негације често се критикује поступак или методологија опонента, терминологија опонента, а негира се и вредност, одн. значај научног рада опонента. У критичко-полемичком дискурсу преко синтаксичке негације одричу се опоненту и друге особине. Тако се, између осталог, могу порицати: а) знање, б) научност (с овим у вези може бити и одрицање научне иновативности), в) јасноћа, г) разумевање, д) критеријалност и доследност. Како се показује, полемичари углавном не мењају ставове у току полемике, остају при истом ставу без обзира на аргументе супротне стране. Негација се, стога, у другом полемичком обраћању може користити како би се истакло да опонент

---

¹⁷⁰ Овде мислимо на лексеме негиране, пре свега, другим префиксима сем *ни-* (које се свакако јављају као универзални одрични квантификатори), најчешће префиксом *не-*.

стоји на истим позицијама као и пре размене полемичких текстова. С друге стране, њоме се оповргава нови аргумент опонента. У критичким и полемичким текстовима није необично да негација буде праћена узрочном клаузом (*не + јер / зато што / пошто*), као врста експликације одричног става према ставу опонента. Постоје у грађи и полемички текстови који су у целини написани у негацији.

Адверзативност је, поред негације, једна од темељних одлика критичко-полемичког дискурса, што се нарочито огледа на синтаксичком плану. Преко адверзативних напоредних односа најјасније се уочава како се један аутор у ставовима опонира другом у критици и полемици. Овај тип односа у грађи се назначавача различитим адверзативним везницима. У примерима са *већ* уочава се корективна супротност, док примери са везником *а* подразумевају опозитивни контраст као тип супротности. Коначно, није неочекивано што се у грађи среће већи број примера са *али*, јер се овом везнику приписује порицање очекиваног као тип супротности, а критичко-полемички дискурс управо се и темељи на порицању (и побијању) речи опонента. Сви наведени примери адверзативности овде обједињени су тиме што упућују на дисконтинуитет у дискурсу, прекид континуитета између две ситуације. Адверзативност на унутарисказном плану може каткад бити потпора и за контраст. Унутарисказна адверзативност може се и стилски антиципирати – интерпункцијом, што оштрије наглашава паузу испред везника, одн. испред клаузе која стоји у супротном напоредном односу према претходној. Нешто се ређе јавља адверзативност исказана везником *док*, који одражава особени тип супротности, маркер опозитивног контраста, који може бити и у основи контраста *ја–он* (одн. *он–ја*). Унутарисказна адверзативност исказана адверзативом *напротив* у корпусу није честа. На плану реченице адверзативност исказана везницима *а* и *али* често иде заједно са негацијом, и то у форми: а1) *а* + негација, а2) *а* и + негација (проширивање негације), а2) *Х, а не Y* (корективни контраст), б1) *али + не*, б2) *али + одрични глаголски облик*, б3) *али (ипак) + без*, в) *није Х него/већ* (корекција). Последњом формом (в) исправља се тврдња опонента, искључиво у оквиру *ad rem* аргументације, а неретко у вези са тиме како опонент дефинише одређени појам; среће се и двоструко (емфатичко) исправљање.

У нашој грађи често се јављају и градационе (диферентивне) конструкције, којима се изриче изразита неједнакост, и то: 1) псеудонегирани конструкције за парцијалну негацију *не само... него/већ (и)*; 2) псеудонегирани конструкције за тоталну негацију: *одрични предикат + само... него/већ (ни)*; 3) негацијске корекционе конструкције (с одричним предикатом у обе клаузе) и 4) конструкције *ни... а камоли/некмоли*. У примерима запажамо како се преко градационе конструкције износе, између осталог, негативне оцене на рачун тврдњи опонента, негира се оно што опонент приписује аутору, или се негативно квалификује (најчешће у оквиру *ad hominem* аргумента) опонент и његов рад. Синтаксичком типу градације мање је својствена експресивна и естетска функција, а више аргументативна и убеђивачка, због чега је он нарочито фреквентан у аргументативним текстовима.

Адверзативни семантички однос у тексту имплицитно може бити назначен и увођењем концесивних клауза. Оне имплицирају супротан однос и негативно значење, отуда „што је значењу концесивности иманентна семантичка компонента контрарности односно супротности”, те се концесивност „показује као негација уобичајене, очекиване – остварене или замишљане, тј. каузалне или погодбене – узрочно-последничне везе” (Ковачевић 2009: 87–88). Употребу концесивности у полемичком контексту којом се преко имплицитно назначене адверзативности и негације одсликава супротстављена позиција и неслагање аутора (учесника полемике) можемо сматрати типично полемичком концесивношћу.

Као важна и честа одлика овог типа дискурса јавља се и полемичка употреба раставног напоредног односа (што се може именовати и као полемичка дисјункција или полемичко *или*). Ради се најчешће о дисјункцији између две дисквалификације (или је макар једна од алтернатива дисквалификација), тј. такав раставни однос има негативну конотацију и представља дискредитовање опонента. С једне стране, у грађи се јављају примери са једним *или*, које се јавља између двеју могућих алтернатива. Овај се однос каткад

може исказати и као накнадно додати, при чему се запетом стилски антиципира (исп. *X*, или *Y*). Може се исказати и везом *или... или...*, тј. са стилски промовисаним везником у антепозицији. Каткад се полемичка дисјункција јавља као парентеза (исп. *X* (или *Y*)). Полемичко *или* може стајати и између два сугестивна питања, при чему оба имплицирају негативну оцену упућену опоненту. Оно се може нагласити и синтаксичком парцелацијом. Занимљиво је да се у вези са полемичким *или* учача фигура анантаподотон – прећуткивање краја реченице, недовршена реченица: *или* које је остављено само, без икаквог даљег садржаја. Коначно, у корпусу налазимо и пример идиоматизоване *или*-конструкције: *свидело се то некоме или не*.

Једна од кључних одлика овог типа дискурса јесте и – интерогативност. У критичко-полемичком дискурсу нису ретка питања којима се преиспитују речи или становиште другог аутора, којима се од опонента траже одређени одговори у вези са грађом или додатна објашњења, износе недоумице и сл. Интерогативним уводом, одн. варијацијом интензитета постиже се стилски ефицијентно скретање пажње читаоца већ на самом почетку текста, директно и динамично актуализовање теме о којој се расправља.

Налазимо и низање (кумулација) интерогативних исказа, што се може сматрати поступком типичним за критичко-полемички дискурс. Питање се може јавити и у парентези, а њиме се може аргументација може поентирати. Чуђење (или неверица) може се исказати кроз интерпункцијске знаке уметнуте у исказ, у парентези (??). Ипак, чешће се упитник и узвичник (!) јављају на крају читавог исказа. Дакле, на многим местима аутори исказују чуђење над оним што пише други аутор, над неким његовим ставом или закључком.

Реторичка питања представљају једну од типичних одлика критичко-полемичког дискурса, спадају међу најучесталија стилска средства у критичким и полемичким текстовима. Поставља се ради постизања реторичког ефекта, то је често афективно набијена тврдња која се формулира као питање ради јаче уверљивости, ради оживљавања говора, да би се слушалац потакао на размишљање и сл. Сврставају се и у фигуре негације. Реторичко питање јавља се као реакција на одређену тврдњу аутора, њиме се може исказати чуђење или неслагање с опонентом, при чему оно имплицира и став аутора, обично супротан ставу опонента. Чуђење се каткад може и назначити интерпункцијским знаком упитник и узвичик !, а јављају се и примери без интерпункцијског знака или с узвичником. Већина примера представља врсту реторичког питања са упитном потврдном формом а изјавним одричним значењем, а мањи број примера представља реторичко питање са упитном одричном формом а изјавним потврдном значењем; ретко се јавља и тзв. алтернативно реторичко питање. Нарочито су честа општа питања с упитном речцом *зар* на почетку. Међу примерима налазимо и реторичка питања за којима следи експлицитни одговор, тзв. *антипофору*, или са имплицираним негативним одговором у наредном исказу, а срећемо и пример упућивања реторичког питања упућеног одређеној особи – *анаценозу*, па и пример *реторичког ехо-питања*. Реторичким питањем може се указати на бесмисленост констатације опонента, поентирати на крају аргументације. Преко реторичких питања изриче се директна критика опонента, опонент се негативно квалификује. За критичко-полемички дискурс није неуобичајено да се да употреби низ (кумулација) реторичких питања којима се жели исказати неслагање с опонентом и чуђење, а чиме се подиже и тон дискурзије (варијација интензитета). Јављају се и у оквиру *ad hominem* аргументације. Могу се јавити и као део индиректног говора (као зависноупитне клаузе), као и у парентези. Другу врсту реторичких питања у критичком/полемичком тексту чине она која су увод у изношење одређеног закључка – предавачка реторичка питања. Интерогативност критичко-полемичког дискурса огледа се и у томе што се у оквиру кумулације интерогативних исказа неретко могу преплитати реторичка и нереторичка питања.

Поред употребе 1. лица јд., и екскламативност у научном тексту такође представља вид уплива више личног, експресивног тона. Она спада у варирање интензитета (исп. Симић, Јовановић Симић 2015: 231–234). У реченици се може јавити и унутар исказа, код појединачне речи, чиме се изречено наглашава;

ту екскламативност има емфатичку функцију. У том се смислу каткад узвичник у оквиру навођења речи опонента користи слично ознаци [sic!]. Ипак, далеко се чешће, наравно, она среће на плану исказа. Екскламацијом се истиче нека неочекивана, необична, чудна, нејасна и сл. појава у тексту опонента. У грађи налазимо и примере низања екскламативних исказа у тексту, а нису ретки ни екскламативни иронични коментари. Екскламативност често може бити пратилац непотпуних (елиптичних) исказа. Неретко се узвични коментари јављају уметнути у шири исказ, у парентезу. Иако ретко, екскламативношћу се може назначити и експресивно слагање с опонентом, углавном како би истакао властити став. Екскламативност и интерогативност – као средства варијације интензитета – често здружено подижу тон дискурзије. Екскламативност се може јавити и као одлика последње, закључне речнице у тексту, чиме се, дакле, читав текст завршава у повишеној, експресивној интонацији. Варирање интензитета може се јавити на сваком месту у тексту, али очекивано, посебно истакнуту функцију има на самом крају, где је и стилски најефицијентнија.

Услов у полемичком контексту, типично усмерен према ставу опонента, претпоставци о његовом ставу или последицама тог става, преко ког се или тврди да опонент није у праву (*ad rem*) или се опонент дискредитује (*ad hominem*) називамо полемичким условом. Формално се јавља са кондиционалном клаузом у инверзији (најчешће се ради о реалном услову) типично у форми *ако X, (онда) не*. Њиме се имплицира супротстављена позиција полемичара – пресупозиција у кондиционалној клаузи у типичном случају јесте закључак, став или поступак опонента, а негација у надређеној клаузи представља негирање значаја, вредности, тачности или последице представљеног услова. Тако се, дакле, показује да су кључне одлике полемичког дискурса – супротстављеност позиција и негација – уткане у ову врсту услова. У полемичком услову негација у вишој клаузи може бити исказана и имплицитном негацијом или негативном квалификацијом.

Елиптични искази користе се у критичко-полемичком дискурсу пре свега када се жели поентирати или када се жели дати лични коментар, који најчешће представља неслагање с опонентом (или негативну квалификацију), а ретко – слагање. Неретко их у нашој грађи прати и екскламативни тон, као и иронична конотација. Отуда, и они у текст уносе експресивност.

Дигресије, интерполације којима се истиче субјективан, лични став или даје коментар на тврдње опонента такође су саставни део полемичког текста. У парентези се може јавити полемичка дисјункција, интерогативност (често реторичка питања), екскламативност, па и полемички услов. Каткад се у критичко-полемичком дискурсу у исказе интерполирају лични коментари аутора, што се назначавача и стилски антиципира и интерпункцијом (често цртама). У таквим се сегментима може дати и субјективни коментар о мишљењу опонента. Такође, и слагање са опонентом може бити на сличан начин уметнуто у шири контекст неслагања, тј. у оквиру критика упућених опоненту. У полемици се могу уочити и накнадно и у исказ додате напомене субјективног карактера назначене заградом.

У корпусу бележимо на неким местима и појаву синтаксичке парцелације, која има функцију стилске промоције: оно што се изваја у парцелат представља истакнути, посебно наглашени део текста. У нашој грађи парцелација се јавља у функцији конкретизације, истицања моралне оцене, њоме се драматизује излагање, истиче оштра критика упућена опоненту итд.

4.2. Лексичко-семантички аспект

У овом делу анализе размотрићемо лексичко-семантичке појаве карактеристичне за критичко-полемички дискурс, као што су лексичка негација, негативна квалификација (и у оквиру тога имплицитна негација, негативна конотација и сл.), одређене лексичко-семантичке групе попут лексике којом се именује реакција и излагање опонента, лексике којом се означавају емоције, лексике којом се именује опонент, те употреба индивидуализама (хапакса), колоквијализама, и коначно, фигуративна употреба лексике.

4.2.1. Лексичка негација

Једна од основних карактеристика критичко-полемичког дискурса, како смо већ видели и у вези са граматичким аспектом, јесте – негација; она му је инхерентна, а то се огледа на свим језичким нивоима. Лексичка негација се најчешће остварује префиксом *не-*, за који се обично истичу најмање две функције: он негира значење лексеме на коју се додаје или значи њену супротност (Пипер и др. 2022: 291). У нашој грађи пак доминантна је, и по правилу се јавља, прва функција овог префикса.

Стога, сем синтаксичком негацијом, и лексички се могу негирати различити аспекти у тексту опонента, међу којима најчешће (наводимо неке примере из грађе):

а) тачност:

(1) Рецензент допушта и директне нетачности – уз реч *белега* он каже: „27 примера за једно једино значење!”. А то једно једино значење гласи: *в. белег (I–II)*, тј. обухвата ни мање ни више него седамнаест значења (и тзв. подзначења) – Пешикан 1963: 185; [...] а у сваком случају боље је дати и стручнију дефиницију него нетачну, као што је она коју набацује рецензент (Пешикан 1963: 195); Изненађује лакоћа са којом рецензент проглашава једну тачну дефиницију за бесмислену, а уместо ње извлачи из склопа речи и погрешно схваћене везе са речју *алат* додуше кратко, али нетачно објашњење (Пешикан 1963: 196); Употреба речи „народни” у називу овога речника је неумесна и нетачна (Московљевић 1963: 243); Очигледно је да је метод неконсултовања аутентичног текста Никчевића одвео сигурним путем у нетачни закључак о језику којим је писана ова повеља (Младеновић 1968: 153); И овдје се може издвојити неколико нетачних појединости [...] (Петровић 1996 [1971]: 41); [...] додуше, придеви који нису ушли – не знамо зашто – у *Slovník jazyka staroslověnského* Чешке академије наука, и поред тога што их проф. Вајан, с пуним правом и нетачном интерпретацијом, наводи у својој старословенској граматици [...] (Бошковић 1973а: 272); Пецо изговара или непотребне или нетачне ствари (Станић 1978: 256); Нетачно је да су они који су „гурали кола човјечанства напријед ... увијек полазили од онога што је до њих било створено или уочено” (Станић 1978: 256); Нетачно је ауторово тврђење у вези с употребом плусквамперфекта [...] (Младеновић 1979: 217); Одмах на почетку – нетачна интерпретација мојих налаза: [цитат] (Реметић 1982: 168); Она [идеја] је нетачна и кад је реч о временима до националне интеграције Хрвата у 19. веку, а уз то садржи и заблуду у погледу појмова „етнички” и „народ” (Ивић 2014а [1986]: 116); Нетачност је и да је „српски језик штокавски, а хрватски народни језик чакавски”. Хрвата штокаваца има далеко више него чакаваца (Ивић 2014б [1998г]: 120); А рећи да се *ц* мења у *ч*, односно *з* у *ж* је нетачно (Стакић 2015: 744); [...] један широк појам, какав је родно осетљив језик, сведен је, невешто и нетачно, на употребу суфикса којима се стварају именице са значењем занимања, титуле и звања особа женског пола (Слијепчевић Бјеливук 2019);

Када аутор напомиње да нешто што је опонент изрекао није тачно, он ту врсту нетачности може на различите начине оквалификовати. Различите начине детерминисања нетачности налазимо у текстовима П. Ивића. Тако нетачност може изненадити аутора:

(2) Међутим, у његовом излагању о фонологији има и изненађујућих нетачности (Ивић 2014б [1994а]: 34);

Може се говорити о количини нетачности:

(3) Његова уопштавања су у великој мери нетачна и кад је реч о далекој прошлости, али је много горе то што он не разликује садашњост од прошлости (Ивић 2014б [1996б]: 51);

Врста нетачности се може и поредити, степеновати, па код Ивића она може бити и *савршена* или *груба*:

(4) Ово је савршено нетачно јер смо ми осим скупних табела с подацима дали и табеле за свако лице посебно [...] (Ивић 2014б [1967а]: 175); Међутим, груба је нетачност кад он каже да „нема те фонолошке школе која ће прихватити да је *ш њим* или *грацки* фонолошки запис” (Ивић 2014б [1994б]: 37);

Степеновање категорије тачности показује и употреба суперлатива (поменути и у одељку 4.1.1.1.):

(5) Основна замерка коју ми упућује Бабићев одговор је да не разликујем „лингвистичку и нелингвистичке стране језичке проблематике”. Управо је то најнетачније од свега што је Бабић рекао (Ивић 2014а [1968–1969]: 36);

Коначно, можемо говорити и о емфатичком негирању тачности, као у следећем примеру из Белићевог текста, у комбинацији лексичке и синтаксичке негације:

(6) Невероватно је, али истинито, да је много штошта у овом образложењу нетачно: нетачно је да се игде у Белићевим Правописима од некога траже „потпуна стручна, специјалистичка сналажења”, нигде ни у једном издању Правописа не помињу се ни „струјни”, ни „гласници”, па, наравно, ни њихова подела у две врсте – Белић 1954а: 154;

б) истинитост:

(7) Ова тврдња представља за сваког очевидну неистину, голу и чисту као суза, која ће, хтео то Костић или не, неизбежно остати присутна у досијеу његовог угледа (Ивић 2014б [1967б]: 184); Са Маројевићевог пера неизрециво лако склизну неистине (Ивић 2014б [1995а]: 42); На једну неистину надовезао се читав слат других (Ивић 2014б [1998а]: 78); Стигао је да убаци и пресну неистину да је Резвинов чланак о фонолошком „закону Ивића” (Резвинов термин!) наручен (Ивић 2014б [1998а]: 80); Просто је невероватна лакоћа с којом Р. М. избацује свој ватромет неистина (Ивић 2014б [1998б]: 104); [...] та тврђења су дубоко штетна, пре свега зато што су неистинита (Ивић 2014б [1998в]: 113); И Ковачевићу се, ево, десило да истрчи с очигледном неистином о лако проверљивим стварима, па је и одмах и ухваћен у томе (Ивић 2014б [1998е]: 125–126); Са проф. Ковачевићем тешко је расправљати. Кад га ухватите у неистини он, не поцрвеневши, понавља ту неистину (Ивић 2014б [1998ж]: 129); Могу ли се, и смеју ли се деци потурати неистине за истине, и још у уџбенику за основну школу? (Ковачевић, Шћепановић 2010а);

Неистина се може и степеновати, како видимо у следећим примерима:

(8) Требало је да Пецо каже који су то народни говори у којима „имамо још увијек (noch immer!) ј” [...] у ликовима *горети*, *речит*, или оно Пецино „у народним говорима” [...] обухвата све народне говоре, што би, за облике *горети* и *речит*, била савршена неистина (Станић 1978: 262); Груба је неистина и то да су Ивићеви ставови о Вуку „идентични са ставовима хрватске језичке идеологије” (Ивић 2014б [1998з]: 128);

в) прецизност:

(9) За ову последњу реч треба напоменути да је рецензент понегде непрецизан у интерпретирању текста *Речника*, што утиче на смисао (Пешикан 1963: 192); Јасно је и то да ипак нећемо „бити у стању и да објаснимо механизам функционисања и развој прозодијске системе ових говора” склањањем проблема за

збуњене, непрецизне и некомплетне формулације типа: [цитат] (Реметић 1982: 171); Тим пре што ће [читаоци] имати још прилика, пратећи даље ауторово излагање саме граматичке материје, да се суоче с непрецизношћу, узетом у сваком могућем смислу те речи (М. Ивић 1987: 237); [...] из његове непрецизне формулације може се закључити да су *n* у речи *Ана* и *n* у речи *Анка* две посебне фонеме и ако је то имао на уму – онда је он једини „фонолог” који тако анализира српски фонолошки систем (Петровић 1996 [1995а]: 405); Пре ће бити да се ради о непрецизном изражавању и, свакако, неадекватним терминима (Стакић 2011: 16); С правом Радић упозорава на опасности које вребају из ненамерних (надамо се заиста не намерних) непрецизности у формулацијама критикованог текста (Симић 2017: 370);

г) одрживост (ставова, идеја и сл.):

(10) Довољно је прелистати рад *Accent in Serbocroatian* да би се видело колико је Костићево прво тврђење неодрживо (Ивић 2014б [1967а]: 173); На ту „науку” у два наврата осврнуо се Александар Младеновић и показао сву неодрживост и бесмисленост Никчевићевих тврдњи (Петровић 1996 [1971]: 43); Из овог пасуса опет се може издвојити буљук неодрживих ставова (Петровић 1996 [1971]: 50); [...] ако се то претвори у систематско „пропагирање” неодрживих идеја – онда је то већ знак да нешто ту не ваља у констелацији оних снага којима је потребно да се такве идеје афирмишу (Петровић 1996 [1971]: 52–53); Никчевићеву књигу треба посматрати и као покушај да се научно неодрживим ставовима прибави некаква „научна форма” и да се идеје образложене у дневним или сличним листовима окупе на једном месту (Петровић 1996 [1979а]: 95); Ово би се могло прихватити, кад „правилни” глаголи не би према себи подразумевали и постојање „неправилних” глагола, а како год да дефинишемо ове друге, доћи ћемо до неодрживости овог термина (Стакић 2011: 17);

д) знање:

(11) Он нема никаквих квалификација за озбиљну расправу, али без великих напора може направити димну завјесу и представити своје незнање као национално мучеништво (Петровић 1996 [1971]: 52–53); О мери Никчевићевог лингвистичког незнања, после свега, не би имало смисла више говорити, али нека ми буде дозвољено да из његове књиге издвојим још два или три „научна бисера” (Петровић 1996 [1979а]: 98); Кад неко удружи измишљање са незнањем, брзо се заплете и раскринка самог себе, па је брука неизбежна (Ивић 2014б [1998б]: 101); Спој незнања, произвољног измишљања и ароганције, које се огледа у „Слову” и још драстичније у тексту групе од четворо потписника, обавезао је Одбор за стандардизацију да се огради (Ивић 2014б [1998з]: 128–129);

ђ) познавање (чињеница или поступка):

(12) [...] једна [је] страна тако безизгледно хендикепирана свестраним непознавањем проблема о којем се расправља (Петровић 1996: [1971]: 31); То се већ зове непознавање елементарних лингвистичких и историјских чињеница (Петровић 1996 [1979а]: 98); На низу места у овој књизи налазимо грешке од којих су неке плод несналажења у радовима овакве врсте а неке представљају непознавање саме материје о којој се пише (Младеновић 1979: 213); Писци ове реченице показали су несхватљиво непознавање чињеница и погрешили су за више од два столећа (Ивић 2014б [1998в]: 111); Пробија ли се то сумња да случајно није у питању ауторкино непознавање начина упућивања (цитирања) у научном тексту?! (Ков. 2011: 782–783).

Као што се види из примера, непознавање се на различите начине квалификује: као *свестрано*, као *непознавање елементарних чињеница*, те као *несхватљиво* непознавање.

е) разумљивост:

(13) Такав став је, најблаже речено, неразумљив, али је врло индикативан за разумевање књиге у целини: и она је, углавном, неразумљива (Петровић 1996 [1982]: 181); Уводне напомене „О српском правопису” формулисане су, најблаже речено, неразумљиво (Петровић 1996 [1993]: 351);

ж) разумевање:

(14) Симићева сумња у везивање постојбине Галипољаца за Светозарево почива на неразумевању (или непоштовању) чињеница (Реметић 1982: 156); Без икакве претходне спреме, уз блажено неразумевање елементарних чињеница фонолошке науке [...] – наши аутори се понашају као да од њих почиње потоња лингвистичка мисао (Петровић 1996 [1982]: 184); Позивање на Втова критеријално је једнаковредно позивању на студенте и њихове семинарске радове, јер је посреди неразумевање научне хијерархизације језичких законитости, или конкретније речено: покушај надређивања лексиколошких законитости оним општелингвистичким (Ков. 2008: 674);

з) обавештеност:

(15) [...] њоме [књигом] се, наиме, показује – по ко зна који пут већ – како потпуно необавештен аутор може пустити у свет потпуно промашену књигу (Петровић 1996 [1982]: 195); И осврт на творбене разлике на стр. 20 изненађује ауторовом необавешћеношћу (Ивић 2014а [1986]: 123); [...] рећи да „увођење фонологије у науку о српском језику тек предстоји”, може још само Р. М., мијешајући зачуђујућу необавјештеност с нечувеном охолошћу (Брборић 2001 [1994а]: 308); [...] он опет удружује необавјештеност и охолост, да не кажем и амнезију (Брборић 2001 [1994а]: 308).

и) оправданост:

(16) Што се тиче покушаја пишчева да приближи по акцентуацији књижевни језик, макар у којем делу његову (у примерима као *појединаца*, *Црногораца* и др.), домаћим дијалектима, мислим да је сасвим неоправдан и да се противи основним принципима језичког развитка нашег књижевног језика [...] (Белић 1951: 236); Али међу замеркама има и таквих неоправданих захтева, па и директних материјалних грешака [...] (Пешикан 1963: 193); Пошто није у могућности да се позове евентуално на неки споменик, чиме би документовао ово своје мишљење, Никчевић прибегава једном неоправданом поступку који се огледа у његовим речима: [цитат] (Младеновић 1969: 151); Тако је, на пример, и методолошки и научно неоправдано: [...] (Младеновић 1979: 211); Нису у овој књизи само поједини лигвостилистички и општелингвистички садржаји неоправдано заобиђени или чак погрешно интерпретирани, него се њима – што заиста мора да чуди – придружују и они лексикографски (Ков. 2008: 675);

ј) озбиљност:

(17) Ништа речитије не говори о неозбиљности његовог [Рагужевог] приступа (Ивић 2014а [1989]: 151); [...] ја сам навео подужи списак ауторских пропуста и рекао да то сведочи о стручној и научној неозбиљности у приступу једном крупном, стручном, научном и културном пројекту (Петровић 1996 [1993]: 354); Ја сам рекао да је правопис који је он потписао припремљен стручно и научно неозбиљно и за то сам навео само делић аргументације (Петровић 1996 [1993]: 355);

к) вештина:

(18) Само се тако може објаснити онако невешто акцентовање грађе из Рађевине и(ли) Јадра (Реметић 1982: 162); Све што он износи о карактеру Вуковог правописа произлази из учења Московске школе, додуше уз невешту аргументацију (Ивић 2014б [1994а]: 34); [...] један широк појам, какав је родно осетљив језик, сведен је, невешто и нетачно, на употребу суфикса којима се стварају именице са значењем занимања, титуле и звања особа женског пола (Слијепчевић Бјеливук 2019).

л) умесност, примереност, прикладност:

(19) Употреба речи „народни” у називу овога речника је неумесна и нетачна (Московљевић 1963: 243); Свакако неумесна тежња за сталном применом преобликовања, тако, непотребно отежава дефиниције које би иначе могле имати све сасвим јасне елементе (Станојчић 1987: 483); [...] па би се, по угледу на њега [на термин *двострука цртица*] неприкладни термин „двоточка” могао заменити прикладнијим *двострука*

тачка, а уместо рогобатног „троточка” оставити *три тачке* (Маројевић 1988: 94); Опет је неумесна увређеност мог саговорника удаљила разговор од праве теме (Ивић 2014а [1989]: 148);¹⁷¹ [...] морам рећи да је озбиљном дискурсу о озбиљним темама и људима сасвим непримјерено говорење, о иначе непостојећем, „шкопљењу” (Брборић 2001 [1994а]: 307);

љ) прихватљивост:

(20) Стојићевићево схватање да и имперфекат, као год и аорист, у индикативу означава радњу из непосредно претходне прошлости апсолутно је неприхватљиво (Стевановић 1951/52: 277);¹⁷² Међутим, за дело у којему број речи тежи према 400.000 и које спада у најисцрпније речнике на свету неприхватљиво је начело уношења само оних термина „који су у општој употреби па су свима познати” (Пешикан 1963: 180–181); Посебно је неприхватљиво рецензентово сврставање речи као што су *крух, котар* у покрајинске (Пешикан 1963: 188); Његова схватања, посебно она која су се тичала језика, тада су остала неприхваћена [...] (Петровић 1996 [1979а]: 92); Пре свега, он приликом своје дескрипције на исту раван ставља језик прозног и језик поетског текста, што је у принципу неприхватљиво (М. Ивић 1987: 239); Предложено решење је апсолутно неприхватљиво (Ивић 2014б [1996б]: 62);¹⁷³

м) основаност (објашњења, тврдње, закључка и сл.):

(21) Ми смо видели да је Костић био склон да неосновано објашњава замењивање облика једних другима потребом стиха (Вуковић 1950: 111); Ипак су, ваљда, на основу тога, појединци, али баш зато сасвим неосновано, изводили закључак да се у језику Хрвата глаголске именице и не употребљавају (Стевановић 1965: 220); Исто тако неосновано он [Д. Рагуж] ми приписује и тежњу ка уклањању свих разлика [између источне и западне варијанте књижевног језика] (Ивић 2014а [1986]: 131);

И свакако је неоснована претпоставка „да је аналогична истор. презенту од преф. глагола могла утицати да и презент од имперфективних глагола добије значење прошлости” [...] (Стевановић 1951/52: 285–286); [...] морамо рећи да се на самом Конгресу почело некаквим неоснованим замеркама [...] (Стевановић 1965: 195).

У корпусу налазимо и примере у којима се прво наводи каква лексичка негација, а одмах затим, у наредном исказу изречено се експлицира преко синтаксичке негације:

(22) Ту су стављене у исту равну међусобно несамерљиве количине. Данас нигде не постоји католичка или муслиманска популација која би себе сматрала српском (Ивић 2014б [1998в]: 110);

(23) [...] та тврђења су дубоко штетна, пре свега зато што су неистинита. Никад досад из руку српских филолога није потекао текст тако погубан по национални интерес (Ивић 2014б [1998в]: 113);

(24) Овакво, широко прихваћено становиште, по којем се имп. гради од 3. л. мн. през. [...] има и један недостатак принципске нарави. Није, наиме, оправдано тумачити творбу једнога глаголског облика једним лицем другог глаголског облика, будући да се облици променљивих речи [...] граде од основе и наставака, уз учешће супрасегментних фактора [...] и других морфолошких средстава (Николић 2007: 243).

У корпусу критичких и полемичких текстова могу се наћи и бројни други, махом идиосинкратички, примери лексичке негације. Исп. примере у табели:

¹⁷¹ Умесност се негира и синтаксички, у примеру: *Сматрамо, пре свега, да није умесан и није потребан (поред „непотпун”) назив „дефектан” за овај глагол* (Стакић 2011: 32).

¹⁷² Видимо у овом примеру да се и неприхватљивост квантификује (исп. *апсолутно*).

¹⁷³ Прихватљивост се неретко одриче и синтаксичком негацијом, при чему се уочава уопштавање такве оцене: *Али се често не може прихватити Вујовићева оцена мишљења ранијих испитивача тих говора* (Стевановић 1970б: 505); *Код њега се поред ускочки говор може јавити и ускочки језик [...], а то неће бити прихватљиво* (Пецо 1974/75: 264).

неслагање	Повод за овај рад јесте једно мало <u>неслагање</u> између проф. Радмила Маројевића и ауторке овог текста (Драгићевић 2018: 169).
несналажење	На низу места у овој књизи налазимо грешке од којих су неке плод <u>несналажења</u> у радовима овакве врсте [...] (Младеновић 1979: 213).
недоумица	За ову прилику у вези с првим поглављем напомињем једну крупну <u>недоумицу</u> : који је смисао описа изговора <i>свих</i> гласова српског језика? (Петровић 1996 [1993]: 352).
недостатак	Штета је што у обради појединачних гл. облика у овој граматици најчешће изостају примери, поготову ако се има у виду да је то уџбеник за школе. Овај <u>недостатак</u> само делимично надокнађују примери наведени у прегледу глаголских врста, по један за сваку од њих (Николић 2007: 244, фн. 11).
неспоразум¹⁷⁴	[...] код Станића читамо да је језик „најнепосреднија функција људске мисли“ [...]. Чини ми се да је ту у питању неки <u>неспоразум</u> (Пецо 1974/75: 264); Но овде постоји још један <u>неспоразум</u> , па да не би дошло до забуне у даљој расправи, сетићемо се најпре почетне дефиниције реченице (Симић 2017: 378); Овде може бити у питању <u>неспоразум</u> (Кликовац 2018: 64).
непочинство	[...] зато што је аутор у њему починио само неколико ситних – <u>непочинстава</u> [...] (Маројевић 2007: 579). ¹⁷⁵
несувислост	Све то указује на <u>несувислост</u> не само принципа него и сврховитости дате класификације предикатива (Ков. 2005: 795); Ипак, врхунац трансформационих промашаја и <u>несувислости</u> представља тврдња о прилошком детерминатору као кондензатору (Ков. 2011: 786);
неспретност	А овде ћемо навести и другу [...] <u>неспретност</u> у његовој такође горе цитираној формулацији [...] (Станојчић 1987: 329).
непроученост	Промашаји у неразликовању значења падежа и смештања у посесивни генитив и оних који то нису [...] нису случајни него проистичу из <u>непроучености</u> падежа [...] (Станојчић 1987: 477).
неверан	[...] још мање је допуштено <u>неверно</u> цитирање основног закона наше земље (Стевановић 1965: 198).
необјашњив	С обзиром на несумњиву разјашњеност овога питања за нас је скоро <u>необјашњиво</u> што се и даље

¹⁷⁴ За разлику од већине других лексема у нашој грађи, у лексеми *неспоразум* префикс *не-* уноси значење супротности (а не негације појма означеног основом).

¹⁷⁵ Слично као и неке друге лексеме, попут *грешка* и *погрешка* (исп. 4.2.2.1.3.), уз које се у грађи кактсад користи атрибут *крупна*, и ова се лексема такође квалификује преко величине – исп. *само неколико ситних*, с том разликом што је та квалификација овде стилски суспензивна, јер се умањује значај такве грешке.

	[...] говори о разлици у значењу између једног и другог облика [...] (Стевановић 1965: 218).
необразложен, нерелевантан	Будући да пребројавање [...] не може представљати никакав научни резултат, јасно је да је <u>необразложеном</u> типу корпуса, сагласан научно <u>нерелевантан</u> основни циљ истраживања (Ков. 2011: 783).
непознат	Али ти су резултати [...] ауторки једноставно страни, <u>непознати</u> (Ков. 2011: 790–791).
нереалан	Оваква оцена је не само преопшта, а самим тим и <u>нереална</u> , него представља остатак традиционалног схватања о готовом непостојању народног језика у литератури војвођанских Срба предвуковске епохе, [...] (Младеновић 1968: 154).
неупотребљив, неутемељен	И било би, при том, добро да, понекад макар, позову и неког од оних који „дифамирају” њихов научни рад тиме што мисле да им је правопис <u>неупотребљив</u> , а погледи о оном другом проблему потпуно <u>неутемељени</u> (Петровић 1996 [1995а]: 410–411).
небрижљив	[...] да ли лабаве теоријске поставке, уобличене <u>небрижљивим</u> језичким исказом, могу бити највиша препорука једном универзитетском учбенику? (Петровић 1982а: 10).
неосетљив	Он има редак дар да смисли бесмислице, да слику стварности изокрене за 180 степени и да у томе истрајава у бесконачност, потпуно <u>неосетљив</u> за очигледност чињеница (Ивић 2014б [1998б]: 101).
недобронамеран	Она је плод Никчевићевог <u>недобронамерног</u> тумачења мојих речи (Младеновић 1969: 152, фн. 3); Пошто „Слово” говори само о српској филологији, само <u>недобронамерни</u> читаоци попут академика Ивића, могу из њега извући закључак о томе како „Слово” тврди да су и „сарајевске цамије и Штросмајерова ђаковачка катедрала саставни део и српске културе” (Ковачевић 1999 [1998б]: 383).
неспособан	Рагуж је и у свом новом напису <u>неспособан</u> да тачно репродукује моје ставове. Можда и не жели (Ивић 2014а [1989]: 153–154).
непотпуно	[...] <u>непотпуно</u> су дефинисали фонему (Петровић 1982а: 10).
необазриво, непознавалачки	У овој је анкети [...] указивано уосталом да су поборници продубљивања разлика, каткада и врло <u>необазриво</u> , а свакако <u>непознавалачки</u> – нека тенденциозност било које врсте искључиво – видели разлике и тамо где разлика уопште нема (Стевановић 1965: 198).
неправилно	Зато је <u>неправилно</u> акцентовано <i>бѣспрѣзоран</i> поред правилног <i>беспрѣзоран</i> (Московљевић 1963: 246).

недопустиво	Нарочито је <u>недопустиво</u> присвајати оне области културе које нису засноване на језику (музику, сликарство, скулптуру, архитектуру) – Ивић 2014б [1998з]: 127.
нелогично	Потпуно је <u>нелогично</u> прописати састављено писање јединица сложених редних бројева (Маројевић 1988: 96).

Табела 2. Лексичка негација у критичко-полемичком дискурсу.

4.2.1.1. Негација префиксом *без-*

Лексичка негација јавља се и у примерима с префиксом *без-*, који „показује одсуство онога што означава основа именице” (Пипер и др. 2022: 291), а у српском језику среће се „у изузетно великом броју префиксално-суфиксалних изведеница” код придева, одн. прилога (*idem*: 293).

4.2.1.1.1. Највише примера у нашој грађи уочава се за лексему *бесмислица*, којом се обично указује да оно што наводи опонент – нема смисла; она носи и негативну конотацију:

(25) Уносити то значење је бесмислица, јер се само по себи разуме да установа има и зграду у којој је смештена (Московљевић 1963: 245); Али Јонкеу то не конвенира, па ми, уместо цитирања или бар слободног интерпретирања мојих речи, ставља у уста бесмислицу (Стевановић 1970а: 76); Отуда је и Никчевићева тврдња да је Вук нормирао наш књижевни језик „на основу свеукупних црногорских говора” – бесмислица (Петровић 1996 [1971]: 36); У Никчевићевом одељку који сам горе цитирао налази се још једна бесмислица – она која се тиче увођења црногорског народног језика за потребе српске књижевности (Петровић 1996 [1971]: 37);

У текстовима П. Ивића налазимо више примера, у којима се ова лексема често јавља у експресивним колокацијама:

(26) Много је лакше изврћи руглу подметнуту бесмислицу него озбиљно расправљати о ономе што је речено (Ивић 2014а [1989]: 153–154); Типична је маројевићевска бесмислица тврдити да је Поповић 1961. извршио самоубиство због критике објављене пет година раније (Ивић 2014б [1995б]: 46); Само: има ли уопште смисла расправљати о таквим „питањима” разгрћући дебеле слојеве измаштаних бесмислица? (Ивић 2014б [1998а]: 78); Он има редак дар да смисли бесмислице, да слику стварности изокрене за 180 степени и да у томе истрајава у бесконачност, потпуно неосетљив за очигледност чињеница (Ивић 2014б [1998б]: 101); У тој светлости Росићев закључак да ће „захваљујући хрватској језичкој политици, коју спроводи Ивић, Срби остати без свога језика” показује се као врхунац бесмислице. Онај који је Росића подстакао да ме нападне, није му учинио услугу (Ивић 2014б [1998г]: 120).

Такође, налазимо придев *бесмислен*, те именице *бесмисленост* и *бесмисао*, који су такође негативно конотирани:

(27) Никчевићева прича о „јату и грађанској лингвистици” [...] смушена је и бесмислена до те мере да ја морам расписати конкурс за мајстора који ће боље од мене погодити у какву се то везу може довести и са лингвистиком и са старим Зећанима. Право учешћа на конкурсима има и Никчевић (Петровић 1996 [1979б]: 102); Не само да су ове трансформације „незграпне” [...] него и бесмислене (Ков. 2011: 786);

(28) На ту „науку” у два наврата осврнуо се Александар Младеновић и показао сву неодрживост и бесмисленост Никчевићевих тврдњи (Петровић 1996 [1971]: 43); Много је бесмисла, обмана и самообмана у др Р. Маројевића [...] (Брборић 2001 [1995]: 314).

Наведени се придев јавља и у форми суперлатива:

(29) Најбесмисленија је, међутим, Ковачевићева тврдња по којој су „на сцени покушаји да се за српски правопис прогласи заправо несрпски правопис Матице српске [...]” (Петровић 1996 [1995a]: 414).

Овим лексемама се, дакле, подразумева да је оно о чему опонент пише неразумно, несхватљиво, неприхватљиво и сл.

4.2.1.1.2. У грађи налазимо и друге примере лексема негираних префиксом *без-*, које представљамо у Табели 3:

беспослице	У ситне <u>беспослице</u> убрајам и Маројевићеву „одбрану Симићеве фонетике” (Петровић 1996 [1995a]: 395).
бешчашће	[...] окомио се на ту књигу [<i>Историја српскохрватског језика</i> Ивана Поповића] формално, а на њеног аутора стварно, свом тежином своје дијалектолошке струке, тада такође млади Павле Ивић, окомио се чувеном критиком која је одавно ушла у историју <u>бешчашћа</u> на нашим просторима [...] (Маројевић 2001 [1995b]: 90).
безуспешан	Стојићевићева настојања да модалност претстави као фигуративну употребу глаголских времена остала су <u>безуспешна</u> (Стевановић 1951/52: 283).
беспомоћан, безразложан	У своме Дугином тексту Р. Бугарски је остао на чистини, <u>беспомоћан</u> у своме <u>безразложном</u> бесу (Маројевић 1991b [1989b]: 35).
беспредметан	У тим закључцима поготову нема покушаја насилног спајања читавих култура или чак нација, што чини <u>беспредметним</u> Бабићево изношење Кардељевих изјава о овоме (Ивић 2014a [1968–1969]: 40).
безначајан	Мислим, међутим, да ће тај посао бити врло приметан а резултати <u>безначајни</u> ; јер новог материјала у њему неће бити, а ако га и буде – Никчевић неће умјети њиме да се користи, будући да се лексиколошким пословима није ни бавио (Петровић 1996 [1971]: 46).
безнадежан	Наш вјелики дијалектолог ће демонстрирати <u>безнадежно</u> несналажење при акцентовању материјала који није из његовог завичаја (Реметић, Петровић 1983: 102).
безизгледан	[...] једна [је] страна тако <u>безизгледно</u> хендикепирана свестраним непознавањем проблема о којем се расправља (Петровић 1996: [1971]: 31).
беспризиван	Оптужба коју мр Реметић против њега подиже врло је тешка. Због „нетачне перцепције” он [А. Белић] је нашу дијалектологију „пуних пет и по деценија” уназађивао. Његов је допринос, дакле, сасвим „у минусу”. Ево како гласи <u>беспризивна</u> пресуда: [цитат] (Симић 1982a: 140).
беспризорно	[...] Пижурица ми дијели комплименте: „На <u>беспризорно</u> дрзак и недоличан начин говори о [...]”.

	„потписао увреде и инсинуације”, „треба имати академску културу или макар елементарно васпитање”, а он, замислите, „ово друго очито [...] нема” (Маројевић 2001 [1994б]: 28).
беспоштедно	[...] а сутра ће ударити и на остале [катедре] – својски, оштро, немилосрдно, <u>беспоштедно</u> , страшно, како и доликује великим, новопеченим и сладострасним Србима (Брборић 2001 [1994б]: 311).

Табела 3. Примери лексема с префиксом *без-*.

Посебно је стилоген пример дијалектизма у тексту Д. Петровића (њиме се остварује дијатопијско варирање), који аутор и графостилистички истиче (курзивом):

(30) И све тако: на двадесет станица „научне расправе” обавијештен читалац може наћи једино образац – бунцања. И то бунцања оне врсте за коју су стари Црногорци имали обичај да реку да је – безлијека! (Петровић 1996 [1988]: 290).¹⁷⁶

Овим се примером лексичке негације упућује директна критика опоненту: лексема носи пејоративну конотацију, представља врсту дисквалификације опонента у оквиру *ad hominem* аргументације, одн. дифемизам.

У дисфемизам спада и следећи пример:

(31) Невјероватна је и „бесловесна” тврдња да српски писци пишу хрватским језиком (Ковачевић 1999 [1995]: 210).

Ово је уједно и пример дијастратско-дијатопијске варијације, јер долази из црквенословенског језика и архаичан је; наведени тип експресивности осећа и аутор, те лексеми обележава наводницима.

4.2.1.2. Остали префикси

Како се у литератури наводи, осим префикса *не-*, *ни-* и *без-*, у српском књижевном језику лексичка негација може се остварити и префиксалним негаторима *а-*, *дис-*, *и-*,¹⁷⁷ *ин-*, *анти-* (Ковачевић 2002: 82).

4.2.1.2.1. У грађи се може наћи, иако далеко ређе, негација остварена префиксима као што су *дез-* и *дис-*:

(32) У сваком случају, ова књижица скромног значаја донеће својим читаоцима доста информација и још више дезинформација о најразноврснијим предметима, али је и по концепцији и по обради далеко од тога да буде макар и добар увод у историју српскохрватског језика (Ивић 1955/56: 334–335); Дезинформације о Европској језичкој повељи (Бугарски 2015а); Професор Ковачевић је у полемици применио уобичајену „до-битну” комбинацију замењивања теза и дисквалификације опонента. Уместо одговора на примедбе о дезинформисању јавности он се обара на моју личност [...] (Бугарски 2015б).

Лексемом *дезинформација* негира се тачност информације или тврдње опонента, што је слично већ наведеним негираним лексемама *нетачност*, *неистина* и сл., с тим што на употребу конкретно ове лексеме утиче и сам прагматички контекст, јер она носи и нешто другачију конотацију (која се у следећој дефиницији назначавача у загради): ’лажно, нетачно (обично злонамерно) приказивање чињеница, лажно, нетачно обавештавање’ (РСЈ); у фокусу је, дакле, обмањивање јавности.

¹⁷⁶ Исп. и: [говорећи о речима опонента] *све је то равно бунцању у тролетној грозници* (Ивић 2014б [1995б]: 45).

¹⁷⁷ Префикс *и-* не срећемо често у корпусу, бележимо овакав пример: *Костићева критика је научно ирелевантна јер дискутује са фантомском књигом, таквом какву ми нисмо написали* (Ивић 2014б [1967б]: 179).

4.2.1.2.2. Негација се може на лексичком плану остварити и префиксоидом *анти-* (пр. 33), а таквим твореницама блиске су по значењу и оне изведене префиксоидом *псеудо-* (пр. 34) и префиксом *назови-* (пр. 35), који уносе значење 'измишљен, лажни, тобожњи'.¹⁷⁸ Примере такве негације налазимо пре свега у текстовима Р. Маројевића и М. Ковачевића:

(33) Фалсификујући чињенице из српске културне историје, „надлежне комисије” су својим текстом јасно разоткриле своју ненаучну антисрпску вредност (Бојић и др. 1998); Присетимо се само како је у антисрбистичкој „Декларацији о заједничком језику” запенушано бранио став да српски језик није језик, него је варијанта „заједничког” језика [...] (Ков. 2018а);

(34) На псеудојекавском западу, од сада, од Анићевог и Силићевог правописа, не лондонског него загребачког, биће лјепота и нјежан (само што се то у графичкој двосмислености латинице јасно не осећа) – Маројевић 1988: 94; У систему његове [Љ. Рајића] аргументације и псеудоаргументације потпуно је изостала не само српска културноисторијска перспектива [...] него је изостала било каква културно историјска перспектива (Маројевић 1991б [1989а]: 22–23); Дошли смо тако до главног, лингвистичког питања. А оно се тиче фонологије уопште, фонеме „јат” посебно, и ијекавских рефlekса „јата” нарочито. Све то – у псеудоаргументацији белановичког дијалектолога (Маројевић 2001 [1994ђ]: 111);

(35) А лаицистичка схватања језика на којима та идеја почива немају никакве везе с лингвистиком као науком. Зато им не треба придавати никакав научни значај, без обзира на „бомбардман” томовима књига и интервјуа у којима један у лингвистику залутали сапутник назовикритеријумима покушава поништити „азбуку” лингвистике, показујући заправо да је не зна (Ковачевић 1999 [1996]: 106); А да Никчевић зна колико ништа из лингвистике не зна, вјероватно се никад не би упустио у писање не само овог назовиправописа него ни било ког рада о језику. У то се свако ко је положио макар један колоквијум из модерне лингвистике може увјерити ишчитавањем неког од Никчевићевих назовијезичких радова (Ковачевић 1999 [1997б]: 212).

У том контексту занимљив је пример исказа у ком се јављају сва три форманта:

(36) Поменућу само антилингвистичке аргументе против ијекавице, па назовиаргументе о одвојеном развоју екавске и ијекавске верзије српског књижевног језика, па псеудонормативне аргументе о свођењу књижевног на разговорни језик, и сл. (Ковачевић 1999 [1996]: 105).

Овде имамо на делу троструко, може се рећи и емфатичко, негирање: аргументи супротне стране нису лингвистички (*антилингвистички*), нису ни аргументи (*назовиаргументи*), и на крају, нису нормативни (*псеудонормативне*).

У овим се примерима (33–36) уочава и негативна конотација којом се жели указати на лажну аргументацију, неправу критеријуме и сл. Такође, префикс *анти-* денотира и супротност, одн. наведени примери *антисрпски*, *антисрбистички* и *антилингвистички* означавају оно што је супротно или противно појмовном садржају који означава творбена основа. У овом контексту сви наведени примери представљају и врсту дисфемизације.

---

¹⁷⁸ Њима су блиски по значењу и *надри-* и *квази-*, али њих не налазимо у нашем корпусу.

4.2.1.3. Негиране лексеме у саставном односу

У критичко-полемичком дискурсу негиране лексеме често се могу јавити и у саставном (копулативном) односу, чиме се појачава (истиче) негативна оцена упућена опоненту. То се најчешће остварује у двочланој (бинарној) форми, а у саставни однос ступају:

а) негиране именичке јединице (именице, именичке синтагме):

(37) На ту „науку” у два наврата осврнуо се Александар Младеновић и показао сву неодрживост и бесмисленост Никчевићевих тврдњи (Петровић 1996 [1971]: 43); Прво Симићево [...] интерпретирање туђег мишљења заснива се на неразумевању и непознавању ствари о којој пише (Реметић 1982: 154); [...] ако тим судовима пријемо ближе, импресионираће нас необавештеност и несналажење (Ивић 2014б [1996б]: 64);

(38) Терминолошку несувислост и недериватолошки начин изражавања Клајновог састава могли бисмо методолошки занемарити да је творбена анализа иоле коректна. Али није (Маројевић 2007: 519);¹⁷⁹ Пре ће бити да се ради о непрецизном изражавању и, свакако, неадекватним терминима (Стакић 2011: 16);

б) негиране придевске јединице:

(39) Употреба речи „народни” у називу овога речника је неумесна и нетачна; Према свему реченом, назив „Речник српскохрватског књижевног и народног језика” је неприкладан и нетачан, јер не казује оно што је, управо што *треба* да јест (Московљевић 1963: 243); Пошто у овом његовом раду има извесних ненаучних и нетачних тумачења о језику којим је писана предњегошевска литература у Црној Гори, [...] то је потребно [...] исправити такве интерпретације (Младеновић 1968: 152); [...] Никчевић [се] не клони да својевољно припише да ја данас „у 1969. години” третирам „претке данашњих Македонаца, тј. македонске Славене ... као Србе” [...], – што је потпуно неоправдано и бесмислено јер се то из мога чланка не може ни наслутити а немоли видети – поменути аутор погрешно оперише појмом *зетска редакција* (Младеновић 1969: 152); [...] онај „никшићки” [правопис] превише је неутемељен и недомишљен (Петровић 1996 [1994]: 368); Сва је срећа што је против тог у основи нелингвистичког и антисрпског пројекта „реформе” српскога језика устао највећи број лингвиста [...] (Ковачевић 1999 [1996]: 105);

в) негирани прилози:

(40) И ово је тумачење карактеристично за начин како се код нас често непрецизно, неодређено формулишу објашњења за непознатије речи [...] (Вуковић 1950: 108); Ово је написано, могло би се рећи, у стилу ове граматике – непрецизно и нетачно (Стакић 2015: 760); [...] један широк појам, какав је родно осетљив језик, сведен је, невешто и нетачно, на употребу суфикса којима се стварају именице са значењем занимања, титуле и звања особа женског пола (Слијепчевић Бјеливук 2019).

Како се види из примера, копулативни однос међу негираним лексемама по правилу је синдетски, ређе асиндетски (исп. први пример под в)).

Такође, у неким примерима може се уочити да су негиране лексеме (или синтагме) блискозначне, синонимске: исп. *неразумевање и непознавање*; *терминолошка несувислост и недериватолошки начин изражавања*; *непрецизно изражавање и неадекватни термини*; *непрецизно, неодређено* итд. Говорећи о семантичкој интерференцији синонима у контексту, Р. Драгићевић (2010: 257) истиче да се они често јављају у саставним конструкцијама због емфазе, наглашавања особине. Слично томе, и ми смо истакли да се тиме у нашој грађи појачава негативна оцена. Такође, такве лексеме могу постати „једна другој

¹⁷⁹ Овај се пример разликује од наредног у ком су негирани конгруентни атрибути, као што видимо, по томе што је у њему негирана именица која представља центар прве синтагме и придев у функцији конгруентног атрибута у другој. Он би се могао парафразирати и тако да и прва синтаagma има негирани атрибут, а да се значење не измени: *несувисла терминологија и недериватолошки начин изражавања*.

семантичка позиција за манифестовање одређеног значења” (*idem*); међу њима може постојати и узрочно-последична веза, што се огледа у већини поменутих примера: да би се разумело мора се познавати (*неразумевање и непознавање*), ако се користе неадекватни термини ће бити непрецизни (*непрецизно изражавање и неадекватни термини*) и сл.

Занимљиви су и следећи примери негираних придева у саставном односу које налазимо у грађи:

(41) Ненаучно је и нетачно графијске одлике једне редакције узимати истовремено и за језичке њене карактеристике (Младеновић 1969: 153); Ненаучно је и методолошки недопустиво: [...] (Младеновић 1979: 209); Нетачно је и неприхватљиво ауторово дељење јекавског јотовања на два дела [...] (Младеновић 1979: 215); Невјероватна је и „бесловесна” тврдња да српски писци пишу хрватским језиком (Ковачевић 1999 [1995]: 210).

Овде се, као што видимо, остварује стилска трансгресија: ред речи се мења уметањем глаголске енклитике (копуле *је*) у постиницијалну позицију, одмах након прве негиране лексеме, чиме се негације раздвајају. Ако се ови примери упореде са оним горе датим примерима негираних придева у саставном односу (под б) може се приметити извесна правилност: негације у копулативном односу ближе финалној позицији у исказној структури директно су синдетски повезане (иако би се могао замислити и другачији ред речи, исп. *Употреба речи „народни” у називу овога речника је неумесна и нетачна / неумесна је и нетачна*), док их у иницијалној позицији, услед тежње енклитике да се јави на другом месту у исказној структури, раздваја копула.

Такође, у грађи се јављају и примери негираних лексема у овом типу односа у трочлавној форми, мада ређе; исп. следеће примере негираних прилога у саставном односу:

(42) У истој песми Костић је реч *особница* протумачио непотпуно, неодређено, и, углавном, нетачно [...]. (Вуковић 1950: 108); [...] Бугарски нетачно, непрецизно и непотпуно интерпретира моје ставове (Маројевић 1991б [1989б]: 40).

У првом овде наведеном примеру стилски антиципираном лексемом *углавном* у парентези (на семантичком и интонативно-интерпункцијском плану) промовише се трећи, односно последњи, негирани члан у низу: *нетачно*. И овде, у другом примеру, можемо уочити поменути семантичку интерференцију лексема блиског значења (*нетачно, непрецизно и непотпуно*), што ствара посебно негативно значење у овом контексту.

Коначно, негиране лексеме могу се јавити и у саставном односу са другим типовима лексичке негативне квалификације (исп. примере у одељку 4.2.2.5.1.).

4.2.2. Негативна квалификација (дисквалификација)

Сем негираних лексема, тј. експлицитно исказане, формалне негације (лексичке и синтаксичке), за негативну квалификацију могу се употребити и друге, формално афирмативне лексеме. То значи да се о негаторском карактеру овог типа дискурса може говорити и на плану семантике – имплицитно исказане и/или конотативне. Наиме, у критичким и полемичким текстовима често се могу јавити лексеме којима се негативно, пејоративно квалификује опонент, његов текст, рад, тврдња, закључак и сл.

4.2.2.1. Имплицитна лексичка негација

Често се, уз различите облике формално експлицитне негације, синтаксичке или лексичке, јавља и семантичка, имплицитна негација. Говорећи о граматичкој негацији, Пипер и др. (2005: 964) истичу да је она формално маркирана и додају да се у мањем броју случајева среће имплицитна негација, „која је лексичке природе, нпр. *Он је болестан ’он није здрав’*”. Реч је, дакле, о лексемама које денотирају

недостатак или негацију одређеног појма или појаве, тј. чији се денотат заснива управо на тзв. „минус” обележју. Такође, речничке дефиниције таквих лексема најчешће су формално изражене у негацији.

Расправљајући о увођењу термина *варијанте* у тадашњу сербокroatистику, М. Стевановић каже:

(1) А посебно је, после Конгреса [...] продужено расправљање о тим тзв. и одиста лоше названим варијантама, каткада и с доста искључивости, па, разумљиво је, и на начин који на читаоца не оставља најбољи утисак (Стевановић 1965: 195).

Прилог *лоше* овде има значење ‘не добро, нетачно, неисправно’, те се њиме заправо имплицира негација, одн. негативна оцена.

У наставку представљамо различите групе лексема с имплицитном негацијом.

4.2.2.1.1. *Изоставити, пропустити/пропуштати, пропуст*

Није необично да се у указивању на грешке истакне да је други аутор нешто изоставио или пропустио да каже (у загради дајемо условне, значењски приближне парафразе):

(2) Немогуће је да је он сам [Д. Рагуж] био у заблуди, сувише је тога прећутао – изоставио је [→ ‘није дао, понудио, представио’] релевантне делове текста и *испред* и *иза* одломка који је цитирао. Читаоци *Језика* имају добре разлоге да се љуте на њега (Ивић 2014а [1986]: 119); Грковић Мејџор [...] изоставља податак у оквиру које теорије језика заснива своју аргументацију о мањкавости предлога у Закону о употреби родно осетљивог језика (Савић 2021б);

(3) Свакако је пропуст [→ ‘погрешка, недостатак’] што ме проф. Московљевић, којега веома ценим и радо се с њим виђам у Институту за српскохрватски језик, није никада питао о овоме (Ивић 1959: 284); Он чак пропушта да опази [→ ‘не опажа’] да већ сама појава досад највеће збирке „добрих података” заслужује да буде поздрављена као прилог науци (Ивић 2014б [1967а]: 172); Штета је што је пропустио да у ту сврху искористи [→ ‘није искористио’] све случајеве којих је још могао наћи у језику И. Андрића [...] (Стевановић 1970в: 523); Ја овај осврт на та питања никако не чиним да се одбраним од приговора, којима ми се и не замера да нисам дао тачна тумачења односних места у Његошеву спеву, већ због тога што сам пропустио да кажем [→ ‘нисам казао’] да су означене појаве позајмице из руског [...]. Одмах ћу рећи да сам ја тај пропуст [→ ‘превид, омашку’] учинио зато што ни у једном од та три случаја нисам налазио, а ни данас не налазим, никакве позајмице (Стевановић 1981: 111–112); Што се тиче првог, ауторка је пропустила да каже [→ ‘није рекла’] да и Стевановић под термином ‘реченица’ разликује две јединице, и то јасније од проф. Поповића (Симић 2017: 373).¹⁸⁰

Према РСЈ, дефиниција овог секундарног значења глагола *пропустити* гласи ‘изоставити омашком, из непажње’; у овом контексту ‘не урадити (из непажње)’ (исп. *пропустити рећи* → *не рећи*).

Опонент се, дакле, у овим примерима критикује најчешће зато што изоставља важне податке или их не опажа, али и због тога што цитира неадекватно, што се (пре критике) није консултовао о неким питањима с аутором и сл. У случају глагола *пропустити/пропуштати* разлика између експлицитно негираних форми и наведених (уп., на пример, *пропушта да опази* и *не опажа*), наравно, огледа се у томе што имплицитно негирана лексика садржи и семантичку компоненту више: у овом примерима то се

¹⁸⁰ Слично конструкцијама попут *пропушта да опази* или *пропустио сам да кажем*, у грађи се јавља и овакав пример имплицитне негације: [...] он одбија да схвати [→ ‘не схвата’] *да могу бити тачна гледишта других школа и тврди да је московска школа „данас водећа у свијету”* (Ивић 2014б [1996б]: 65). Разлика између имплицитне негације и овде дате парафразе јесте, наравно, у томе што имплицитна негација представља опонента као некога ко свесно, намерно не жели нешто да схвати, разуме и сл., тј. садржи више семантичких компонената од овде дате експлицитне негације.

представља као пропуст, посматра се из другачије перспективе (те се и парафразе у примерима могу само условно схватити).

4.2.2.1.2. *Заобићи/заобилазити*

У грађи се користе и глаголи *заобићи/заобилазити* да се укаже на то да опонент неке чињенице, питања или проблеме није узео у обзир, није се на њих осврнуо и сл.:

(4) У свом мартовском одговору Костић је избегао да помене ову за њега крајње непријатну епизоду јер не би могао заобићи чињеницу да је ухваћен у фронталној контрадикцији [...] (Ивић 2014б [1967б]: 181); У тексту о коме овде говоримо Маројевић се распричао о свему и свачему, али је темељито заобишао све битне проблеме који се налазе у основи нашега спора (Петровић 1996 [1995а]: 407);

(5) Није на месту што Вујовић заобилази да говори о раније (од других) утврђеној тројакој вредности *л* говора црногорских у становништва поред албанске границе (Стевановић 1970а: 506); У свом одговору на мој приказ *Правотиса српског језика* Р. Симић приповеда о свему и свачему, али темељито заобилази проблеме који су предмет спорења (Петровић 1996 [1993]: 354); Маројевић се, наиме, распричао [...], али темељито заобилази суштину проблема о којој се споримо (Петровић 1996 [1995а]: 392); А сад ауторка дату чињеницу просто заобилази, поново се позивајући на то „признање” (Ковачевић, Шћепановић 2010в).

Видимо како се у основи употребе ових глагола налази занимљива концептуална слика: онај ко не говори о суштини ствари доживљава се као онај ко околиша, иде заобилазним путем – око кључних питања, суштинских проблема и сл., који се, по свој прилици, налазе на главном путу.

4.2.2.1.3. *Грешити, погрешити, варати се, грешка, погрешка, омашка, превид, превидети/превиђати*

За критичко-полемички дискурс је уобичајено, као што смо видели у вези са експлицитно исказаном негацијом, да се говори о нетачностима, неистинама опонента, бесмисленим тврдњама и сл. Слично томе, уобичајено је рећи за опонента да *греш* или да чини нешто *погрешно* (тј. да је неки његов поступак *погрешан*):

(6) Тако исто мислим да Живковић греш [...] (Белић 1950а: 139); Пецо је ово рекао уопштено, али је тиме обухватио и Ускоке, и погрешио, разуме се (Станић 1978: 259);

(7) У I књизи Речника многе речи су погрешно акцентоване (Московљевић 1963: 246); Из цитата се види да Пецо мисли да у овој категорији имамо партикулу *ње*. То је двоструко погрешно (Станић 1978: 260).

Када се указује на то да опонент греш, па и глагол *варати се* (према РСЈ – ’погрешно судити о нечему, бити у заблуди, заваравати се’):

(8) Пецо се вара ако из тога изводи закључак да сам ја искључио негативно значење те речи [хајдук] у животу наших народа пре и после тог времена (Станић 1978: 252).¹⁸¹

У врсту негативне квалификације остварене имплицитном негацијом спадају и лексеме попут *грешка, погрешка* и *омашка*. *Грешка*, према РСЈ (2018), значи ’одступање од правилног, тачног,

¹⁸¹ У сличном се значењу користи и негирани израз *не бити у праву*, исп. *Што се тиче речи као бач-ва, бјеч-ва, циц-ва-ра, наћ-ве, цуц-ла, ту мислим да није у праву Вуковић кад мисли да, иако експлозивни сугласник иде заједно са сонантом в [...], африкате не треба да иду зато што су састављене од два звука т и ш [...]* (Белић 1953: 123).

неисправан, погрешан поступак'; *погрешка* се дефинише, између осталог као 'неправилност' у примарном, одн. 'мана, недостатак' у секундарном значењу, а *омашка* као 'случајна, ситна грешка; неуспела, промашена ствар, промашај'.

Грешка се у критичко-полемичком дискурсу, као и *нетачност*, различито квалификује, по својој снази или величини:

(9) Костић је учинио веома грубе грешке: није разумео изразе и обичне стилске особине лирске песме (Вуковић 1950: 110); Он удружује три грубе методолошке грешке превиђајући ... (Ивић 2014б [1967а]: 175); Правопис Р. Симића је [...] пун бизарних решења и грубих грешака (Ивић 2014б [1996а]: 16);

(10) У њиховом саопштењу се указује на крупне научне грешке у „Слову” (Клајн 1998);

(11) Кренућемо најприје од побрајања катастрофалних основношколских материјалних грешака, од којих врви ова *Синтакса* (Ков. 2005а: 785). У градацији грешака основношколског типа у једној синтаксичкој „студији” врхунац представља [...] (Ков. 2011: 789);

(12) Лапсуси и сличне омашке промичу свакоме (на једну је проф. Симић скренуо и мени пажњу, на чему му се захваљујем) и не бих их поменула да их у прилогу проф. Симића нема толико (једна некохерентна реченица на стр. 375, једна непотпуна на стр. 377, неколико упадљивих словних грешака) – Кликовац 2018: 69, фн. 11;

(13) Крупна је погрешка ослањати се данас на ставове аутора из прве половине XIX века (Ивић 2014б [1998в]: 110).

Грешке које чини опонент, дакле, могу бити: *грубе, крупне, основношколске, упадљиве, па и катастрофалне*. У пр. 9, притом, јавља се још једна негативна квалификација исказана лексичком негацијом: *Он удружује три грубе методолошке грешке превиђајући...* Исп. и следеће примере:

(14) Маројевићу је, изгледа, много лакше да та питања превиди и да их забашури него да на њих одговори (Петровић 1996 [1995а]: 396);

(15) Позивање на придеве типа *драматичан* Клајнов је елементарни превид [...] (Маројевић 2007: 593).

Глагол *превидети* значи 'не видети, не спазити' (РСЈ), а девербатив *превид* означава оно што је неопажено, имплицира грешку која се поткрала. Стога, лексеме *превидети, превиђати* и *превид* такође спадају у негативну квалификацију.

У критици и полемици се каткад говори и о *омашкама* другог аутора:

(16) Да то није случајно, ни тренутно учињена омашка него синтаксичко *вјерују* аутора *Синтаксе* [...] лако је закључити по томе што он и другде у књизи понавља да су глаголски прилози [...] проширци предиката (Станојчић 1987: 323); И неколике омашке из овог поглавља (Маројевић 1988: 96); Неколике омашке су и за Клајнову Творбу необјашњиве (Маројевић 2007: 561); Лапсуси и сличне омашке промичу свакоме (на једну је проф. Симић скренуо и мени пажњу, на чему му се захваљујем) и не бих их поменула да их у прилогу проф. Симића нема толико (једна некохерентна реченица на стр. 375, једна непотпуна на стр. 377, неколико упадљивих словних грешака) – Кликовац 2018: 69, фн. 11.

Као и (*по*)*грешка*, и *омашка* се може оквалификовати као крупна или груба:

(17) У мом „главном делу” *Говор Баније и Кордуна* Маројевић је открио једну „крупну омашку” [...] Ако је Маројевић у мојој књизи открио само ту једну омашку, онда ја ипак могу бити задовољан (Петровић 1996 [1995а]: 393); Затечен у грубој омашци око назива Института за (*српски*) језик, с којом су у складу и неке

друге кривотворине којима је почастио и Павла Ивића, и Ивана Клајна, и мене, и С. Реметића, В. Недељковић се извинио Реметићу са много „али” оправдања [...] (Брборић 2000 [1998а]: 384).

Такође, код Бошковића омашка може бити и *случајна* и *скупа*; другом се квалификацијом (овде и интерпункцијски антиципираном) она и стилски промовише:

(18) Случајном – и скупом – омашком Розвадовскога [...] идентификован је суфикс *ьлѣ* у тим именима [...] (Бошковић 1973а: 266–267).

4.2.2.1.4. *Дуговати, дужан*

У неким примерима, када се говори о пропустима другог аутора налазимо концептуализацију опонента као – дужника: аутори користе лексеме *дуговати*, *дужан*, којима се указује на оно што је други аутор морао учинити:

(19) Прво – да ли је то био „извод” – или је то била скица? Мр Реметић изјављује касније да је на терену боравио у лето 1980. године. Да ли је у време прикупљања грађе рад већ био готов? Или је пак настао на терену? То може бити чак и истина кад се погледа како је материјал обрађен. Али нам аутор дугује напомене у том правцу (Симић 1982а: 135);

(20) При изворном писању страних имена срећу се, међутим, и бројни други графеми [...] па су аутори били дужни да укажу на њихово место у абеди (Маројевић 1988: 91).

Овакви примери, како видимо, имплицирају недостатак какве напомене, решења и сл.

4.2.2.1.5. *Површан, површно, површност*

У грађи се аргументација, дефинисање или какав други поступак негативно квалификује придевом *површан*,¹⁸² прилогом *површно* у значењу ’не темељно, без удубљивања’¹⁸³ (пр. 21–23) или именицом *површност* (пр. 24):

(21) Многа наша класична дела [...] изискују брижљиво тумачење речи [...]. Чешће се то чини површно, без довољно припреме, без испитивања речничке грађе [...] (Вуковић 1950: 96);

(22) Све је то последица чињенице да су основне појмове фонологије аутори дефинисали или површно или погрешно [...] (Петровић 1996 [1982]: 183);

(23) Кад аргументира, Рагуж се према чињеницама односи површно, олако се поиграва речима, а његови аргументи проклизавају (Ивић 2014а [1986]: 123);

(24) Ако се тај попуст може објаснити журбом да се „претекне” Матичин правопис, све друго мора се разумети једино као врхунац стручно-научне површности и неозбиљности (Петровић 1996 [1994]: 359).

Као што видимо у пр. 21, имплицитна се негација каткад може и јасно у наставку експлицирати, исп. *без довољно припреме, без испитивања речничке грађе*.

¹⁸² Исп. примере употребе овог придева у 4.2.2.5.1. (под б), 4) и 4.2.2.5.2. (под б), 7) у саставном односу с другим негативним квалификацијама.

¹⁸³ Исп. и део дефиниције лексеме *површан* у РСЈ: ’не улазећи у бит проблема, у суштину’.

4.2.2.1.6. *Произвољан, произвољно, произвољност; одокативан, одокативно; паушално*

У текстовима које смо анализирали налазимо да се мишљење опонента квалификује и као *произвољно, произвољност*. Да се ради о имплицитној негацији, показује и речничка дефиниција, према којој *произвољан* значи 'неусклађен с прописима, обичајима, мерилима, одређен отприлике, одока' (РСЈ).¹⁸⁴

Исп. код различитих аутора:

(25) Наравно, кад човек има овакво објашњење појава, он може предлагати свакојаке произвољне и формалистичке начине, па и онај који др Мамузић предлаже (Белић 1954а: 156); А поред овог живог интереса, ту се још могла запазити и склоност појединаца к произвољном тумачењу неких закључака Новосадског договора (Стевановић 1955а: 139); Идући за својим произвољним уопштавањима, Никчевић констатује да се „у вријеме када је Вук почео проводити своју реформу стање у језику на подручју Србије и Војводине [...] дијаметрално разликовало од језичког стања у Црној Гори” [...] (Младеновић 1968: 154); Оваквом својом произвољном тврдњом Никчевић се грубо огрешио о истину коју је једноставно заобишао (Младеновић 1969: 154); Да је покушао да разумије Пешиканове ријечи, Бањевић би, вјерујемо, избјегао ризик да изнесе околико произвољних судова о проблемима о којима често не поседује ни минимум елементарних знања (Петровић 1996 [1969]: 12); Прво Симићево произвољно и нетачно интерпретирање туђег мишљења заснива се на неразумевању и непознавању ствари о којој пише (Реметић 1982: 154); Говорећи „о интерпретацијама о тој фонему”, аутор поново наступа са произвољном замерком (Реметић 1982: 170);

(26) [...] три члана Одбора за стандардизацију ваннаучним средствима, тенденциозно и произвољно тумаче „Слово о српском језику” (Ковачевић, Росић 1999); Ауторку, као што се види, изворни примјери ни на што у трансформацији не обавезују, она произвољно мијења у њима мјеста лексема [...] (Ков. 2011: 786).

Такве оцене (*произвољан, произвољно, произвољност*) јављају се и у више различитих текстова П. Ивића у распону од 1967. до 1998. године:

(27) Произвољно је Костићево тумачење да Вуково „оштрије” значи „интензивније” (Ивић 2014б [1967а]: 177); Рагужево причање о „једном језику од Вардара па до Триглава” једно је од његових произвољних искривљавања (Ивић 2014а [1986]: 131); Ни о једној се научној материји не разговара код нас тако импресионистички, да не кажем произвољно, као о настанку стандардног језика (Ивић 2014а [1989]: 145); Произвољност до произвољности, прича за децу... (Ивић 2014б [1995б]: 46); Маројевићева тврдња да је „Ивић све досад стварно на страни латинице, а декларативно за равноправност латинице и ћирилице” чиста је произвољност (Ивић 2014б [1996б]: 56); И све друго што је М. изнео о фонологији мешавина је необавештености и произвољности, преливена дозом самоуверености незапамћеном у историји наше лингвистике (Ивић 2014б [1998а]: 80).

У наведеним примерима јасно се уочава и негативна конотација ових лексема. Ради се, дакле, о субјективној оцени, негативној квалификацији коју аутор упућује свом опоненту. Исто се може рећи и за синонимно *одокативно* (у РСЈ *одока* 'не мерећи тачно, отприлике, овлаш'¹⁸⁵):

(28) А што се критеријума идентификације предлошких критеријума [sic!; израза] тиче, очигледно је да је он овдје „одокативан” [...] (Ков. 2005а: 813); Јасно је да ауторка одокативно, по слободној процјени

¹⁸⁴ И у ХЈП налазимо негативну дефиницију за *произвољан* (подвлачење наше): 'који је учињен насумце, без обавеза према ичему’.

¹⁸⁵ У нашим описним речницима није забележена лексема *одокативан*.

незаснованој ни на каквим критеријумима, одређује шта јесте генеративно поријекло глаголског прилога (Ков. 2011: 785).

Прилог *паушално* (‘у глобалу, не издвајајући појединачне случајеве’) у следећем примеру јавља се испред синтаксичке негације која прецизира његово значење (*без ваљаног покрића* овде подразумева да опонент није понудио појединачне доказе за тврдњу):

(29) Уместо да пропутује биограчићка села, проф. Симић *паушално*, без ваљаног покрића, изражава сумњу у веродостојност Ивићевих налаза и ваљаност његовог материјала (Реметић 1982: 164).

4.2.2.1.7. *Промашај, промашити, промашен, испромашивати се*

О грешкама опонента често се говори као о *промашајима*, за опонента се тада каже да *промашује*, а његови резултати, ставови или поступци представљају се као *промашени*.¹⁸⁶

(30) Костићев покушај [...] да докаже да је интензитет *уопште* релевантан за дистинкцију између наших акцената [...] потпуно је *промашен* (Ивић 2014б [1967а]: 175); *Промашена* је Ваша примедба да моје наводно прецењивање, „хипертрофирање”, државе отежава разликовање социјалистичке од буржоаске државе [...] (Ивић 2014а [1972]: 65–66); Један аспект ауторових анализа, међутим, без икаквих ограда мора се означити као *промашен* (Петровић 1996 [1979а]: 94); У основи је *промашена* тирада проф. Симића кад тумачи због чега ја наводно нисам „застао у Моштаници” (Реметић 1982: 164); Од четири његова примера за такве разлике један је потпуно *промашен*. Он зачудо мисли да се у Србији говори *учитељка*, а не *учитељица* (Ивић 2014а [1986]: 123); *Промашаји* у неразликовању значења падежа и смештања у посесивни генитив и оних који то нису [...] нису случајни него проистичу из непроучености падежа [...] (Станојчић 1987: 477); Ротковић је, дакле, *промашео на све стране*: његов облик *мезу* прије би могао бити руски него словеначки, али и то под условом да је *млађи макар петнаест вјекова!* (Петровић 1996 [1988]: 294); Симић упућује читаоца на свој *Српскохрватски правопис* из 1991. године да тамо трага за одговорима на *промашаје* којима је аутор „обогатио” свој најновији, „никшићки” правопис (Петровић 1996 [1993]: 354); Да би могао за Србе присвојити Крлежу (као да нам он треба!), Ковачевић тврди да „све што је писано на енглеском језику припада књижевности енглеског језика”. Тај је аргумент потпуно *промашен*. Он као да не зна да постоји [...] америчка књижевност (Ивић 2014б [1998ђ]: 123); Ипак, врхунац трансформационих *промашаја* и несувислости представља тврдња о прилошком детерминатору као кондензатору (Ков. 2011: 786); Последња реченица је пуни *промашај*: „Ипак, ћ остаје испред -ство ...” (Стакић 2015: 749).

Промашаје полемичари могу и поредити, разликовати по степену:

(31) Реч је о *најтежем промашају* који критика може учинити – да припише критикованом тексту садржај супротан од онога који он има и да му замера што *није* у њему речено оно што *јесте* речено (Ивић 2014б [1967б]: 179); Једним од *највећих* [промашаја], ако не и *највећим* досад направљеним у србистици и/или сербокроатистици (Ков. 2005а: 805–806).

Налазимо и варирање истог типа означавања грешака опонената у истом тексту, при чему се први пут оне означавају као – *промашаји*, док се у наставку експресивност повећава употребом сативног глагола исте творбене основе:

(32) Најпотпуније се, међутим, *промашаји* наших аутора испољавају у анализи српскохрватских фонема са становишта њихових дистинктивних обележја (Петровић 1996 [1982]: 183); Ако су се наши аутори тако

¹⁸⁶ Слична концептуализација уочава се и у следећем примеру: *Рагуљеви аргументи туку мимо циља* (Ивић 2014а [1986]: 126).

темељито испромашивали на проблемима фонемског *инвентара*, јасно је да нису могли боље да прођу ни на прегледу *дистрибуције* (Петровић 1996 [1982]: 183).

Глаголом *испромашивати се*, који експресивност црпе и из творбеног модела, израз се приближава разговорном језику.¹⁸⁷ Такође, у нашем корпусу налазимо и примере који показују да се промашити може и – истина:

(33) Маројевић је овде, дакле, силовито промашио истину [...] (Петровић 1996 [1994]: 372).¹⁸⁸

Притом, овај се пример може сматрати и еуфемизмом (ум. *слагао*). Сви наведени примери показују како се грешка, нетачност и сл. концептуализују као оно што није погодило мету.

4.2.2.1.8. *Штета*

У нашем корпусу често се негативна квалификација изводи преко модалног израза *штета*, којим се означава жаљење. Исп. примере:

(34) Штета је само што га је везао за први, нетачни део дефиниције, којим се инсистира на истицању трајања радње као главном моменту у значењу имперфекта (Стевановић 1953/54: 68); [...] штета је уопште – и то се осећа и другде у Московљевићевом чланку – што он није с већом пажњом читао моје радове о којима дискутује (Ивић 1959: 284); Штета је свакако што је М., у заблуди у погледу моје обавештености и изгубивши из вида овде наведене говорне особине, своју дискусију тако несрећно поставио и својој лепој иницијативи одузео велики део корисности коју је могла имати (Ивић 1959: 287); Штета је што је пропустио да у ту сврху искористи све случајеве којих је још могао наћи у језику И. Андрића; штета је што је, нпр., испустио из вида: како Андрић и без обзира на то којим гласом почиње следећа реч – скоро редовно употребљава предлог *са* (Стевановић 1970в: 523); [...] Станић поручује да се „у проучавању језика не сме одвајати од њега оно што се њиме казује, значење, живот”. Само је штета што он сâм то начело не примјењује у пракси (Пецо 1974/75: 263); Штета је што проф. Могуш није навео потврде са овом основом из западнбосанске говорне зоне (Пецо 1981: 78); Штета што се на том списку није нашла и Ирена Грицкат-Радуловић [...] (М. Ивић 1987: 236); И штета је велика што се у својој књизи није осврнуо и на придевизиране ове облике [...] (Станојчић 1987: 329); У полемику око *Слова о српском језику* укључио се колега Недељковић на необичан начин, тобоже објективно и неутрално [...], оманувши већ у наслову (*Где су меродавни за безимени језик*), с начелно исправном констатацијом у поднаслову (*Штета је што језиколовци троше време и енергију на међусобно разрачунавање*). Заиста је штета. И штета је што се и сам трошим на ублажавање последица продужене „кампање” Недељковићеве против моје маленкости (Брборић 2000 [1998а]: 383–384); Штета је што у обради појединачних гл. облика у овој граматици најчешће изостају примери, поготову ако се има у виду да је то уџбеник за школе (Николић 2007: 244, фн. 11).

Овим примерима, дакле, у полемичком контексту активира говорни чин жаљења, преко модалног израза *штета је*, који се по правилу јавља на почетку исказа (*Штета је што Х*; и то најчешће – *Штета је што опонент Х*): аутор – у типичном случају – жали што опонент нешто није уочио, применио, потврдио примерима и сл., а у мање типичном случају жали себе (исп. пример Б. Брборића). Жаљењем се, како видимо, у грађи негативно квалификују тврдња, одн. дефиниција коју даје опонент, непажљиво читање ауторовог рада, заблуда опонента о необавештености аутора, пропуст, неувиђање одређених појава у истраживању, непримењивање теоријских начела у пракси, ненавођење примера, потврда итд. Имплицитна негација прати жаљење, она се условно може експлицирати парафразом 'није добро' (али овде без семантичке компоненте жаљења); њоме се, по правилу, указује на оно што недостаје, фали у раду

¹⁸⁷ Глагол *испромашивати* наши описни речници (РСАНУ, РМС, РСЈ) не бележе.

¹⁸⁸ Значење наведеног примера почива на појмовној метафори ИСТИНА ЈЕ МЕТА, ЛАЖ ЈЕ ПРОМАШЕНА МЕТА.

опонента, али може се указивати и на оно што је погрешно (исп., на пример, први и трећи наведени пример под 34).

У неким од наведених примера уочава се понављање лексеме *штета* које је стилогено – њиме се овде истиче критика аутора. У примеру из текста М. Стевановића јављају се паралелне структуре: *Штета је што је пропустио да у ту сврху искористи све случајеве којих је још могао наћи у језику И. Андрића; штета је што је, нпр., испустио из вида: како Андрић и без обзира на то којим гласом почиње следећа реч – скоро редовно употребљава предлог са*. Овде се, дакле, уочава анафора и синтаксички паралелизам, а на садржајном плану – конкретизација, тј. егземплификација. У претпоследњем примеру (Б. Брборића) уочавамо реакцију на лексему *штета* из наслова опонента; ту се јавља понављање лексеме узастопно на крају једног и на почетку следећег исказа (анадиплоза): *Заиста је штета. И штета је што се и сам трошим на ублажавање последица продужене „кампање” Недељковићеве против моје маленкости.*

Конечно, у примеру М. Ивић уочава се и форма са елидираном копулом, типична за разговорни језик: *Штета што се на том списку није нашла и Ирена Грицкат-Радуловић.*

4.2.2.1.9. *Заблуда*

У корпусу се јавља и лексема *заблуда*, у значењу 'погрешно схватање, погрешно уверење':

(35) Његово ликоване темељи се на двема *заблудама*: да ја нисам био у Моштаници и да се тамо чува $e < \check{e}$ (Реметић 1982: 164); Штета је свакако што је М., у *заблуди* у погледу моје обавештености [...] (Ивић 1959: 287); Она [идеја] је нетачна и кад је реч о временима до националне интеграције Хрвата у 19. веку, а уз то садржи и *заблуду* у погледу појмова „етнички” и „народ” (Ивић 2014а [1986]: 116); Ја се на све ово нећу љутити. Други имају разлога да се љуте. Пре свега читаоци које уредништво доводи у *заблуду* (Ивић 2014а [1987]: 133); То је научна *заблуда*. Лако проверљива (Ковачевић, Шћепановић 2010в); Полемичар има намеру да таквим начином писања стекне присталице код читалаца Данаса. Верујем да је у *заблуди*! (Савић 2021а).

У овој негативној квалификацији подразумева се негација у основи: опонент темељи своје ликоване на нетачном схватању (први пример), опонент има нетачна уверења о обавештености аутора (други пример), не схвата исправно појмове (трећи пример), уредништво не информисе добро читаоце (четврти пример), опонент има научно нетачна, неоправдана схватања (пети пример), опонент (према веровању аутора) не схвата да не може придобити читаоце (шести пример).

4.2.2.1.10. *Измислити, измишљање, измишљотина*

Када се жели истаћи да тврдња опонента није тачна, у критичко-полемичком дискурсу употребљава се и глагол *измислити* у значењу 'изрећи неистину, конструисати лаж, нетачност', као и именице *измишљање* и *измишљотина* – 'неистина, лаж':

(36) М. Зника је то *измислила* тако што је спојила *крај* једне моје реченице и *почетак* друге моје реченице [...] (Станојчић 1988: 1084); Морам рећи да је Маројевић *измислио* и то да сам „аутор” и уједно „редактор” Матичиног *Правосиса* из 1993. (Ивић 2014б [1994б]: 39);

(37) Кад неко удружи *измишљање* са незнањем, брзо се заплете и раскринка самог себе, па је брука неизбежна (Ивић 2014б [1998б]: 101); Спој незнања, произвољног *измишљања* и ароганције, које се огледа у „Слову” и још драстичније у тексту групе од четворо потписника, обавезао је Одбор за стандардизацију да се ограда (Ивић 2014б [1998з]: 128–129);

(38) Што се тиче његове констатације о тиме да је Вук у основу нашег књижевног језика увео „свеукупне црногорске говоре, односно црногорски језик”, ствари су такође прилично просте: то је једноставно измишљотина која на тренутак може да „задиви простоту”, а аутору такве „науке” никакав уредник не мора спасавати образ (Петровић 1996 [1971]: 33).

П. Ивић у својим полемичким текстовима често оштро квалификује (махом оптужујуће) тврдње свог опонента (најчешће, Р. Маројевића) као – *измишљотину*, тј. понавља ту квалификацију кроз различите текстове. Притом, тежина употребљених речи опонента као речи-окидача (тригера) управо изазива и ту оштрију полемичку реакцију у виду ове квалификације. Исп. примере:

(39) Из једне измишљотине он испреда другу и изјављује – ни мање ни више – да сам у служби Ватикана и „новог светског поретка” [...] (Ивић 2014б [1994а]: 33); Тврђење да сам се „ставио на чело неформалне групе” која је израдила *Прилоге правотису* (1989) и *Правотис српскога језика* (1993) чиста је измишљотина (Ивић 2014б [1994б]: 38); За Маројевићев „научни” метод ово је карактеристично. Он своје измишљотине врло радо смешта у тамне просторе, неприступачне документацији или сведочењу. Тиме он обезбеђује две ствари: не може бити ухваћен у неистини, и расправа се отеже у недоглед (Ивић 2014б [1998а]: 80); Не може их ни имати, јер за измишљотине доказа нема. Додуше, он каже да је „податак о Ивићевом покатоличењу” чуо из веродостојних извора (Ивић 2014б [1998б]: 100); Већ четири и по године ја сам Маројевићева опсесија. Он стално пише памфлете против мене препуне измишљотина и публикује где год успе да их пласира (Ивић 2014б [1998б]: 104); Измишљотина је и да сам покушао да из српске културе прогнам „Вука Карацића, Његоша, народну књижевност, превод Новог и Старог завјета, Мешу Селимовића итд.” (Ивић 2014б [1998д]: 121); Измишљотина је и то да је Ивић минимизирао Вукову улогу у стварању српскога књижевног језика (Ивић 2014б [1998з]: 128).

Посебно су маркирана два примера у којима се пејоративна конотација (и тиме експресивност) лексеме *измишљотина* стилски промовише детерминативима – *наказна* и *бизарна*:

(40) Проговорио сам поново тек сад кад је ствар у РС решена, а кад су аутори „Слова” изашли с наказном измишљотином да је иза Карацићевог и Крајишничковог прихватања екавице стајао „хрватски филолошки програм” (Ивић 2014б [1998ђ]: 124–125); Ковачевић однекуд тврди да је покојни хрватски академик Јонке мој духовни вођа, као што је Маројевић његов духовни вођа. И то је бизарна измишљотина (Ивић 2014б [1998ж]: 130).

Уз лексему *измишљотина* могу доћи и друге лексеме негативне конотације:

(41) У једном од тих прилога [...] директно је апострофирано (једино) моје име, и то на начин да се нека „размишљања” проф. Симића лако могу оценити као (чисте) „измишљотине”, да не кажем „клевете” (Брборић 2000 [1996]: 376); Тај би се модел могао овако дефинисати: „Измисли, оптужи и оцрни!” јер се измишљотине, оптужбе и оцрњења демантијем не могу оповргнути, не барем код читалаца који деманти не прочитају (Брборић 2000 [1996]: 377).

У првом примеру лексема *измишљотина* представља блажу, еуфемистичну оцену у односу на ону која следи (*клевета*; ту уочавамо и претерицију – исп. 4.4.2.3.1.6.), док у другом примеру аутор даје негативне квалификације у виду кумулативне градације.

4.2.2.1.11. Ансурд, ансурдно

Међу лексеме имплицитне негације којима се закључци или тврдње опонента негативно квалификују иду и именица *ансурд* и придев *ансурдно*:

(42) [...] и не би ли напоредна употреба толико назива овде довела до апсурда да се не зна ни који је и какав је то језик што има толико назива, од којих свако може, како му се прохте, узимати који хоће (Стевановић 1970а: 46); И ко би год поверовао [...] у апсурд као што је тврдња да су уношене у речник само српске речи из хрватских писаца [...] морао би се запитати шта су радили уредници Речника у Загребу [...] (Стевановић 1970а: 64);

(43) Апсурдни су и неки други Маројевићеви искази (Брборић 2001 [1994а]: 308); Из погрешне Маројевић улеће у апсурдну тезу [...] (Маројевић 2001 [1995в]: 123); Ово његово откриће толико је апсурдно да не заслужује коментар (изузимајући неопходну фактографску исправку: ова два језика накнадно су „проглашена мањинским” и у Црној Гори, што ваљда доказује размере мог утицаја!) – Бугарски 2015б.

Оцена става опонента у последњем примеру дата је у исказу са консекутивном клаузом, којим се евалуативна компонента („апсурдност”) степенује: она је *толико* апсурдна да је аутор неће ни коментарисати. Као на многим местима *нетачност*, *грешка* или *измишљотина*, тако се и *апсурд* каткад у критичко-полемичком дискурсу посматра као градуелна појава:

(44) Врхунац је апсурда називати „оштрашћеним заштитником хрватског националног интереса” П. Ивића (Ивић 2014б [1998з]: 127).

Уз ову квалификацију јављају се и друге, као у примеру:

(45) Апсурдни су и неки други Маројевићеви искази, па и они „злогуки” о сагласју политичких мотива Јована Павла Другог у Риму и „Павла Јована” у Београду, одн. римског папе и српскога политичког вођства на Палама, које, по Маројевићу, даје простора експанзији „хрватскога књижевног језика”, „бошњачког језика” и проглашењу „црногорског језика (Брборић 2001 [1994а]: 308).

Лексеме *апсурд* и *апсурдно* означавају оно што је логички немогуће, крајње неразумно, бесмислено.

4.2.2.1.12. *Сувишно, сувишан*

У корпусу јављају се каткад и оцене *сувишно*, *сувишан*, које имплицирају ’непотребно’, ’непотребан’:

(46) И најзад, сувишно је било стављати уз неке речи поцрпене из листова, поред скраћеног навођења истих, још и име и презиме писца чланка [...] (Московљевић 1963: 245);

(47) Уосталом, можда ће та Никчевићева књига бити и сувишна јер је као сумрак науке и научне свести и ова – сасвим довољна (Петровић 1996); Одељак *Двострука цртица*, као и правописни знак који се њиме инаугурише, потпуно је сувишан (Маројевић 1988: 94).

Као што видимо, у примерима се говори о поступцима који су непотребни (’више од неопходног, потребног, превише’) у изради речника (пр. 46) или правописа (други пример у 47), о непотребној књизи опонента (први пример у 47).

4.2.2.1.13. *Крив, криво, искривити, искривљено*

Значење лексема *крив*, *криво*, *искривити*, *искривљено*, *искривљавање*, које показују да опонент нетачно, погрешно интерпретира ставове аутора, почива на појмовној метафори КРИВО ЈЕ ПОГРЕШНО/НЕТАЧНО:

(48) Ово је сасвим криво схватање познавања језика које има човек из народа, а још кривље схватање улоге народа у изградњи језика (Стевановић 1964: 18); [...] он [је] своју критику засновао на темељито кривој слици о садржају текста који је приказивао (Ивић 2014б [1967б]: 185); Остаје ми да разјасним две појединости у којима је Бабићев одговор неке ствари представио у кривом светлу (Ивић 2014а [1968–1969]: 45);

(49) А после Конгреса се ствари опет криво представљају [...] (Стевановић 1965: 195); Међутим, сваки пут кад нам је замерио због конкретних закључака *Костић је криво представио или наш текст или чињенице којих се он тиче* (Ивић 2014б [1967а]: 172); Проф. Симић непотребно криво интерпретира моје оцене о подацима сакупљеним у Савковићу и Д. Љубовићи (Реметић 1982: 170); [...] питање је криво постављено (Ивић 2014а [1987]: 137); М. Зника не само да је криво прочитала мој текст [...], него је криво прочитала и Катичића (Станојчић 1988: 1083);

(50) Пецо је просто исекао Вука (као што је и мене исекао [...]), узео из њега само оно што одговара његовој, Пециној, тези о хајдучима, занемарио целокупну Вукову слику о њима и тако искривио историјске чињенице (Станић 1978: 252);

(51) Дакле, Бугарски заиста или није читао Повељу, или је намерно искривљено интерпретира... (Ков. 2015а);

(52) Случај Костићеве прве и основне замерке одиста је несвакидашњи: она се не ограничава на просто искривљавање нашег текста, већ фронтално приписује целокупном нашем раду садржај супротан од онога који он има (Ивић 2014б [1967а]: 173); [...] Костић нас поучава да „не постоје никакве нејасноће у кретању интензитета”, желећи да створи утисак да је то кретање нама нејасно. Ту он искривљује смисао наше констатације [...] (Ивић 2014б [1967а]: 175); Рагужево причање о „једном језику од Вардара па до Триглава” једно је од његових произвољних искривљавања (Ивић 2014а [1986]: 131);

У пр. 48 *на темељито кривој слици* и *у кривом светлу* представљају перифрастичке еуфемизме за – ’погрешно’: у првом примеру ради се о погрешном, нетачном схватању, у другом Бабић представља неке ствари погрешно.

Иако не спадају у примере имплицитне негације, истој творбено-семантичкој групи припадају и негативне квалификације *кривац*, *кривица*, *окривити*, које се такође срећу у критичко-полемичком дискурсу. Исп. примере:

(53) Р. М. сад покушава да ублажи смисао злосрећне декларације „Слово о српском језику”, за чију је појаву он главни кривац (Ивић 2014б [1998б]: 101); Он је „кривце” за српску ратификацију Повеље најпре нашао међу европским бирократама [...], да би сада кривицу свалио на мене! (Бугарски 2015б); Ја напишем да су за статус мањинских језика у Србији [...] криви Влада Србије и „лингвистички неписмени политичари” [...] (Ков. 2015б); Бугарски ме, не трепнувши, окриви да сам критику за српски усуд „преводаца за босански језик” упутио „европским бирократама” и њему (Ков. 2015б).

4.2.2.1.14. Кривотворити, кривотворина; фалсификовати, фалсификат

С примерима наведеним у претходном одељку у блиској (творбено-семантичкој) вези стоје и лексеме *кривотворити*, *кривотворина*:

(54) [...] упућујем читаоце да прочитају Ивићев реферат како би се уверили да мој опонент и самог себе кривотвори (Маројевић 2001 [1997а]: 64); Опоненти „Слова”, а пре свега, П. Ивић и И. Клајн, као два изразита представника српско-хрватског заједништва на штету Срба, кривотворили су многе чињенице изнете у „Слову” и изнели неистините тврдње о овом стратешком документу [...] (Ковачевић, Росић 1999);

(55) Затечен у грубој омашци око назива Института за (*српски*) језик, с којом су у складу и неке друге кривотворине којима је почастио и Павла Ивића, и Ивана Клајна, и мене, и С. Реметића, В. Недељковић се извинио Реметићу са много „али” оправдања [...] (Брборић 2000 [1998а]: 384).

Лексеме *кривотворина*, *кривотворити* синоними су са лексемама *фалсификат*, *фалсификовати*. Примере налазимо већ у насловима *Интерпретациони фалсификат* (Ков. 2015г), *И незнање и фалсификат* (Бугарски 2015д), али и у текстовима:

(56) Да није тако, ја не бих имао крунски доказ нити би Павле и павлобранитељи имали прилику да га фалсификују (Маројевић 2001 [1997а]: 68); Фалсификујући чињенице из српске културне историје, „надлежне комисије” су својим текстом јасно разоткриле своју ненаучну антисрпску вредност (Бојић и др. 1998).

4.2.2.1.15. Противречност, контрадикција, парадокс

Такође, неретко се у овом типу дискурса указује и на то да је опонент упао у противречност, што се може учинити као у следећем примеру:

(57) [...] замерање на штедњи простора одударе од супротних рецензентових замерки на другим местима (Пешикан 1963: 194).

Но, на то се може указати и лексемама *противречност*, *контрадикцију*, *парадокс* (што представља и јасну критику):

(58) [...] њихово дело [...] је својим новинама постало унутрашње противречно (Маројевић 1988: 99); Затим, клизећи све дубље у противречност, додаје: [цитат] (Ивић 2014а [1989]: 143);

(59) Уосталом, Костићеву прву замерку побија већ сама његова друга замерка. Оне су у пуној контрадикцији. Друга замерка полази од тога да смо рекли супротно од онога што нам прва замерка ставља у уста. Наравно, истина о томе шта смо ми написали налази се на страни друге замерке (Ивић 2014б [1967а]: 173); У свом мартовском одговору Костић је избегао да помене ову за њега крајње непријатну епизоду јер не би могао заобићи чињеницу да је ухваћен у фронталној контрадикцији [...] (Ивић 2014б [1967б]: 181); 'Модерна' теорија довела је ауторку у контрадикцију са самом собом... Касније у расправи ауторка тај парадокс у који је упала истиче као нарочити успех 'модерне синтаксе', тврдећи да је сложена реченица у ствари проста!? (Симић 2017: 378).

Исп. и аргумент противречности у наредном поглављу.

4.2.2.1.16. Конструкција (конструисање)

Неретко се у полемичком дискурсу запажа и употреба лексеме *конструкција* (*конструисање*) у значењу 'спекулација; оно што је измишљено, конструисано без реалне подлоге' (РСАНУ), тј. прецизније – 'самовољно тумачење неког текста, изјаве и сл.; субјективна интерпретација; измишљотина, конструкт' (ХЈП)¹⁸⁹, преко које се опонент критикује:

(60) Реч је о Зникином, намерном или ненамерном конструисању, које није једино и њеном чланку (Станојчић 1988: 1082);¹⁹⁰

¹⁸⁹ РСЈ бележи само 'вештачка творевина, производ духа, маште'.

¹⁹⁰ У овом би се примеру могло говорити и о полемичком дисјунктивном односу, ако оцену разумемо у значењу 'намерна или ненамерна спекулација (нетачност)'.

(61) Могло би се овде навести још много Маројевићевих конструкција (Петровић 1996 [1994]: 379); За такве Ковачевићеве конструкције сарадник НИИ-а рече да се „доимају скоро фантастично”, али ја бих рекао да су оне „без главе” (Петровић 1996 [1995а]: 414); Без жеље да расправљам о тези професора Ковачевића да идиоми службено именовани као хрватски, босански и црногорски представљају само преименовани српски језик, која омогућује конструкцију истакнуту у његовом наслову, осећам обавезу да се осврнем на делове текста који се тичу Европске повеље о регионалним или мањинским језицима (Бугарски 2015а); Ауторка брани своју конструкцију тврдњом да „лингвисти годинама указују на неправилности које ствара обичај да се женска особа именује само мушким презименом” (Савић 2019а); Свој коментар [ауторка] осмишљава у сопственој конструкцији раскола у којем је сместила с једне стране себе, а с друге стране „напредњачку власт на највишем нивоу”, којој онда упућује замерке (Савић 2019б); Из ових података је јасно да објављивање Приручника не подупире конструкцију о расколу председнице Форума жена ДС [...] (Савић 2019б).

Интересантна је појмовна метафора која лежи у основи ове употребе: СПЕКУЛАЦИЈА ЈЕ ЗГРАДА/ГРАЂЕВИНА. Неистина се, дакле, овде схвата као оно што опонент гради, а што нема, како се из горње дефиниције може видети, реалну подлогу или темељ.

4.2.2.1.17. *Нагађати, нагађање*

Спекулисање опонента, сем лексемом *конструкција*, може се назначити и глаголом *нагађати* ’домишљати се, не знати сигурно’ и именицом *нагађање*:

(62) Уместо да се обавести у Матици српској, што је могао врло лако учинити, он прибегава нагађању (Ивић 2014б [1994а]: 32); Као за пакост, Маројевић редовно промаша кад ми нешто приписује на основу свог нагађања (Ивић 2014б [1994б]: 37–38);

(63) Он ми приписује „незналачко” тумачење Повеље, нагађајући да је можда нисам ни читао, или је „намерно искривљено интерпретирам” (Бугарски 2015б).

Овим лексемама аутор истиче да се опонент износи непроверене претпоставке, не држи се чињеница, субјективно интерпретира и сл.

4.2.2.1.18. *Наopak*

У текстовима Д. Петровића јавља се и оцена *наopak* (’који је супротан тачном, здраворазумском, погрешан’):

(64) Како изгледа Ротковићева наopakа лингвистика, показује „етрурски” натпис [...] (Петровић 1996 [1988]: 294); Ако се, међутим, зна да је Симић раније (заједно са Остојићем) написао једну пропалу фонологију и њене наopake резултате унео у свој пропали правопис из 1991, јасно је да он боље није могао урадити ни овај посао, а Б. Остојић и Ж. Станојчић (као коаутори-статисти Матичиних Прилога Правопису) у томе су му могли ваљати колико и – футрола ножу (Петровић 1996 [1995а]: 408–409).

Експресивни лексички спој *наopака лингвистика* упућује на лингвистику у којој је све погрешно, а исто се може рећи и за *наopake резултате* – то су резултати који нису тачни, који су погрешни. Но, занимљива је опет концептуализација која лежи у основи овакве употребе и овог значења: оно што је нетачно, погрешно представља се као изокренуто, окренуто на наличје.

4.2.2.1.19. Тешко

Као и на примеру модалног израза *штета*, имплицитна негација јавља се и у исказима са модалним изразом *тешко*, попут *тешко је веровати / прихватити / доказати...*, које значе 'није у потпуности могуће веровати / прихватити / доказати, не може се лако веровати / прихватити / доказати'. Може се рећи да такви искази означавају одређену тачку на континууму између позитивног и негативног суда, при чему су ближи негативном ('готово немогуће'). Исп. примере:

(65) Па ипак, тешко да ће се ико с њим сложити у примеру [...] (Стевановић 1957б: 140);

(66) Ако се све ово има у виду, биће се тешко сагласити са рецензентом да су „без икакве потребе унети којекакава презимена и надимци који немају никакве везе с нашим језиком [...]”. И тешко је у одабир презимена уносити принцип порекла [...] (Пешикан 1963: 180); Тешко је у овом поступку видети шта нелогично [...] (Пешикан 1963: 188).

Пр. 65 имплицира 'скоро је немогуће да ће се ико са њим сложити', а пр. 66 – 'неће бити лако сагласити се...', одн. 'није могуће у одабир презимена уносити принцип порекла', 'није могуће у овом поступку видети шта нелогично'. На исти се начин негација може експлицирати и у следећим примерима из текстова А. Пеце:

(67) Има мишљење да су примери типа *Аллах* утицали и на појаву гемината у речима домаћег порекла. Такво мишљење тешко може бити и доказано. Напротив, има доста факата који говоре да геминате из турског језика нису реметиле наш гласовни систем (Пецо 1967: 141); Тешко је веровати да је опозиција *понне – поне* добила исти карактер као и *хљѐб – љѐб*, в. код Вуковића [...] (Пецо 1967: 142, фн. 58а); Тешко је веровати да се домаћа артикулациона база мењала само због тога што странци „нису лако могли асимилovati нашу разлику између *ч* и *ћ*” (Вуковић [...]) – Пецо 1967: 143, фн. 63; Тешко је прихватити мишљење да је *Ђ* већ у XIV веку дало у свим позицијама двосложне рефлексе на ијекавском тлу (Пецо 1967: 144); Тешко је доказати да су двосложни рефлeksi *Ђ* били говорни стандард босанско-херцеговачких јакаваца XIV века, да су сва одступања од такве замене секундарна (Пецо 1967: 144); Тешко се сложити са Станићевом жељом да се за ијекавски стандардни изгвор приме ликови *горети, речит*, тј. без *ј*, односно *јастријеб*, са *ије* (Пецо 1974/75: 269).

Дакле, и модалним изразом *тешко* може се у критичко-полемичком дискурсу негирати или омаловажити став опонента, најчешће имплицирајући да није могуће сложити се са опонентом (исп. пр. 65, 66, последњи пр. у 67) или да није могуће веровати у тврдњу опонента (пр. 67). Као и код модалног израза *штета*, и овде налазимо пример са елидираном копулом (исп. *тешко се сложити* у последњем примеру).

4.2.2.1.20. Остали примери имплицитне негације

Конечно, у грађи налазимо и друге примере имплицитне негације на лексичком плану, који се пак остварују у мањем броју примера или се појављују идиосинкратично. Наводимо те лексеме и примере у табели испод (у загради дајемо дефиницију из које се може ишчитати имплицитна негација лексема).

аматеризам (‘непрофесионализам, нестручност’)	Његова схватања, посебно она која су се тичала језика, тада су остала неприхваћена, јер су носила изразит печат научног <u>аматеризма</u> , и то <u>аматеризма</u> „с предумишљајем” – за који обично нема лека и који се не може привести
---	--

	разуму никаквом аргументацијом (Петровић 1996 [1979a]: 92).
запостављање (запоставити – ’не водити бригу, занемарити’)	Код Симићевог проверавања мојих закључака везаних за данашњу дијалекатску панораму Азбуковице суочавамо се са једностраним приступом овом комплексном проблему и са <u>запостављањем</u> крупних чињеница, незаобилазних у целој дискусији (Реметић 1982: 167).
хендикепиран (’онемогућен, неравноправан’)	У нормалним приликама овакав распоред снага аутоматски би искључивао сваку могућност за озбиљан дијалог, будући да је једна страна тако безизгледно <u>хендикепирана</u> свестраним непознавањем проблема о којем се расправља (у таквим приликама већ би и мудрост налагала ћутање – да би се „сачувала памет”) – Петровић 1996: [1971]: 31.
импровизиран (’урађен без припреме, провизоран’)	<u>Импровизираном</u> карактеру Катичићеве <i>Синтаксе</i> [...] треба свакако захвалити што, у области о којој говоримо, аутор и не спомиње одредбену категорију апозитива (Станојчић 1987: 479).
исхитрен (’брзоплет, непромишљен, пренагљен’)	Тврдња да штокавски топоними, то јест они са основом млин, не прелазе „на западу црту Бјеловар...–Дрвар”, а да не узимамо токове Врбаса или Босне, мало је <u>исхитрена</u> (Пецо 1981: 78).
сумњив (’који изазива неповерење, непоуздан’)	[...] није ми познато да је икад игдје толико незнања и примитивне осиноности упрегнуто у службу једне <u>сумњиве</u> „етногенетске доктрине” као што је то случај са Ротковићевим (и Никчевићевим) „лингвистичким погледима” (Петровић 1996 [1988]: 295–296).
пропао (’неуспео, који је престао бити употребљив’)	Ако се, међутим, зна да је Симић раније (заједно са Остојићем) написао једну <u>пропалу</u> фонологију и њене наопаке резултате унео у свој <u>пропали</u> правопис из 1991, јасно је да он боље није могао урадити ни овај посао, а Б. Остојић и Ж. Станојчић (као коаутористати Матичиних Прилога Правопису) у томе су му могли ваљати колико и – футрола ножу (Петровић 1996 [1995a]: 408–409).
слабашан (’нејак, немоћан’; исп. и <i>слаб</i> – ’који није потребног квалитета, недовољно добар, квалитетан, лош, који није довољно јак’)	У самом приручнику дат је леп теоријски лингвистички оквир, али је реализација тог оквира врло <u>слабашна</u> [...] (Слијепчевић Бјеливук 2019).
побркати (’помешати, не разликовати’)	Мој опонент је и овде <u>побркао</u> фонетику [...] и фонологију [...] (Маројевић 2001 [1997a]: 55).

дезавуисати ('оспоравати, не признавати')	Противнике <i>Слова дезавуише</i> научна истина (Росић 1998б). ¹⁹¹
једва ('у малој мери, скоро не')	Једва да се и вредно задржати на констатацији (В. Гудкова) [...] (Стевановић 1965: 215). ¹⁹²

Табела 4. Лексичка имплицитна негација.

Неке од лексема наведене у Табели 4 представљају изузетно оштре, пејоративне евалуације у полемичком контексту: опонент је *хендикепиран* непознавањем проблема, приписује му се *научни аматеризам* и *аматеризам „с предумишљајем”* (чију изразу дисфемистичност активира стилска транслокација из домена кривичног права која уноси алузивну конотацију, будући асоцијације на термин *убиство с предумишљајем*), карактер књиге опонента је *импровизиран* или је његова претходна књига *пропала*, а у најбољем случају примена теоријских начела је *слабаина*.

4.2.2.1.21. Употреба имплицитне и експлицитне негације

У грађи налазимо примере у којима се употребљавају различити облици негације уз имплицитну; наводимо илустративно неколико примера:

а) експлицитна синтаксичка негација + имплицитна негација:

(1) [...] то може да тврди само човек који се у проблем не разуме или тврдокорно одбија [→ 'не прихвата'] да сабере два проста и сваком јасна лингвистичка факта (Петровић 1996 [1979а]: 96);

(2) Никчевићеве невоље потичу од основне тезе коју не може доказати – да је Вук свој Српски рјечник утемељио на „основи свеукупних црногорских говора”, а компликују се помањкањем [→ 'недостатком, недовољношћу'] елементарне лингвистичке спреме за расправу о проблемима које ставља у центар своје пажње (Петровић 1996 [1979а]: 95);

б) имплицитна негација + експлицитна лексичка негација:

(3) Пецо понекад врло олако [→ 'без удубљивања, непромишљено']¹⁹³ решава неке проблеме и неконтролисано говори о стварима (Станић 1978: 259);

(4) Све је то последица чињенице да су основне појмове фонологије аутори дефинисали или површно [→ 'недовољно темељно'] или погрешно [→ 'нетачно, неисправно']: они су погрешно дефинисали дистинктивна обележја, непотпуно су дефинисали фонему, морфему су изједначили са слогом (Петровић 1996 [1982]: 183);

в) имплицитна негација + имплицитна негација:

(5) Одсуство [→ 'недостатак'] било каквих научних критерија у расправама о језику показује сву апсурдност [→ 'бесмисленост, недостатак смисла'] Никчевићеве „лингвистичке комбинаторике” када

¹⁹¹ Глагол *дезавуисати* преузет је из француског језика (исп. *désavouer*) у целисти, те га стога сврставамо овде, а не у примере с префиксом *dez-*. Иако у изворном језику јесте префингиран формантом *dez-*, у српском језику не постоји глагол **авуисати* или какав други сличан, на основу ког бисмо могли говорити о експлицитној негацији у овом примеру.

¹⁹² Имплицитна негација овог примера јасније се види из парафразе: 'скоро да се и није вредно задржати на констатацији Гудкова'.

¹⁹³ Да се овде ради о имплицитној негацији показује и речничка дефиниција, према којој *олако* значи 'без много размишљања, удубљивања у ствари, недовољно одговорно' (РСЈ). Слично се и у ХЈП дефинише *олако*: 'недовољно промишљено, не улазећи дубље у проблем, недовољно одговорно'.

његове „свеукупне црногорске говоре” промешамо и супротставимо једне другима (Петровић 1996 [1979а]: 96).

(6) Кад аргументира, Рагуж се према чињеницама односи површно [→ ’не темељно, без удубљивања’], олако се поиграва речима, а његови аргументи проклизавају (Ивић 2014а [1986]: 123).

Имплицитно негиране лексеме неретко могу бити и носиоци негативне конотације (исп. *површно*, *олако*, *апсурдност* у наведеним примерима), али не морају (исп. *грешка*, *одбија*, *помањкање*). У томе се у извесном смислу може тражити фазичност од негације ка негативној конотацији, одн. пратити континуитет од експлицитне неконотиране (*нетачност*) и имплицитне неконотиране негације (*грешка*), преко експлицитне негативно конотиране (исп. *бесмислица*) и имплицитне негативно конотиране негације (*промашај*), па све до негативне конотације формално афирмативних лексема.

4.2.2.1.21. Дакле, у критичко-полемичком дискурсу негативно се квалификује опонент или његов рад имплицитном лексичком негацијом, која се огледа у лексемама као што су *лоше*, *изостављати*, *пропустити*, *пропуст*, *(по)грешити*, *варати се*, *погрешан (погрешно)*, *(по)грешка*, *омашка*; *дуговати*, *дужан*; *површно*, *одбијати*, *олако*, *помањкање*, *одсуство*; *апсурд*, *апсурдан*, *апсурдност*; *слабашиан*; *произвољан (произвољно)*, *произвољност*; *одокативно*, *превидети*, *превиђати*; *промашај*, *промашити*, *промашен*, *испромашивати*; *штета*; *заблуда*; *измислити*, *измишљање*, *измишљотина*; *хендикепиран*, *сумњив*; *аматеризам*, *импровизиран*.

4.2.2.2. Негативно конотирана лексика

Као што смо видели, многи примери лексичке имплицитне негације уједно су и примери негативно конотираних лексема (на пример, *промашај*, *испромашивати се*, *хендикепиран*, *аматеризам*, *слабашиан* итд.). Међутим, негативна квалификација се у нашој грађи остварује и другим лексемама које су негативно конотиране а које не морају нужно имплицирати негацију.

4.2.2.2.1. Тако се, на пример, и неодређеност може јавити као дисквалификација у полемичком тексту:

(1) Они оснивају некакве правописне одборе, који тек треба да отпочну цео посао изнова (Ивић 2014б [1996б]: 63).

4.2.2.2.2. У дисквалификацију спада такође и оцена да је тврдња опонента – *смешна*:

(2) Потпуно је нетачно, да не кажем смијешно, рећи да је учење московске фонолошке школе, данас водеће у свијету, „подесно у анализи одређених особености руског језика (којих, међутим, нема у српском)” (Маројевић 2001 [1994д]: 41);¹⁹⁴ Нико никад није оспоравао ноторну чињеницу да је Пешикан био на челу те групе, те је управо смешно Маројевићево тврђење да сам ја то „накнадно признао” (Ивић 2014б [1995а]: 43); Смешна је Росићева тврдња да је „Ивић учествовао у преименовању српског језика, како је која партијска олигархија социјалистичке Југославије захтевала”. Назив „српскохрватски” званично је уведен пре мог рођења; у томе очигледно нисам учествовао (Ивић 2014б [1998г]: 120); Поготову је смешан његов демагошки захтев да се изјасни „да ли је српски језик језик свих Срба”. А шта би друго био? (Ивић 2014б [1998ж]: 129–130).

Констатација опонента може се оценити и градацијски – од *смешне* ка *жалосној*:

¹⁹⁴ Исп. у полемичкој реакцији на ову оцену: *Је ли то још увек „смијешно”, проф. Маројевићу?* (Ивић 2014б [1996б]: 65).

(3) Није само смешно већ и жалосно кад ми велики научник Росић пребацује „ненаучни концепт” (Ивић 2014б [1998д]: 123).

4.2.2.2.3. За одређене научне погледе каже се да су превазиђени:

(4) Оваква оцена је не само преоштра, а самим тим и нереална, него представља остатак традиционалног схватања о готовом непостојању народног језика у литератури војвођанских Срба преддуковске епохе, које још и данас понегде, како видимо, егзистира, али које је већ више година у нашој науци превазиђено [...] (Младеновић 1968: 154).

4.2.2.2.4. Бележимо и примере глаголских дисквалификација (наводимо део примера ради илустрације):

(5) Симићевом књигом наша сербокroatистика срозала се до оне тачке од које се, верујем, наниже више нема куд (Петровић 1996 [1982]: 194).

(6) Истом том методом моји благонаклони критичари исфабриковали су и неке друге велике научне грехе... (Симић 1983: 109).

(7) С нечувеном смелашћу Р. М. изврће савршено очигледне чињенице (Ивић 2014б [1998б]: 103);

(8) А рекао сам [...] да би било добро поразговарати са др Р. Маројевићем и замолити га [...] да престане блатити своје колеге, млађе и старије, и тако скрнавити углед факултета, у чијем савету имам част да будем члан (Брборић 2001 [1995]: 314).

У пр. 5–7 сликовитим и експресивним глаголима критикује се однос опонен(а)та према научном раду, а у пр. 8 и однос опонента према колегама (још неке примере глаголске дисквалификације исп. у 4.2.2.5.2. под г)).

4.2.2.2.5. У пр. 5 уочавамо просторну метафору (исп. *срозати се*), преко које се концептуализује наука: имплицира да се лоша наука налази доле, на дну, а добра – горе, на врху. Слично томе, и у другим примерима (пре свега, у текстовима Д. Петровића) налазимо лексику којом се означава научна девалвација, тј. којом се денотира да наука или одређена научна дисциплина пропада, назадује. То, на пример, може бити истакнуто већ у самом наслову (пр. 9) или у тексту (пр. 10):

(9) Опет о страдању фонологије (Петровић 1996 [1982]: 194);

(10) Уосталом, можда ће та Никчевићева књига бити и сувишна јер је као сумрак науке и научне свести и ова – сасвим довољна (Петровић 1996);

Експресивности ових квалификација доприноси метафора (у пр. 9 – персонификацијска).

4.2.2.2.6. У неким примерима налазимо и лексичке дисквалификације *арогантно*, *ароганција*:

(11) [...] или је то можда арогантно игнорисање свега што је та наука постигла (Петровић 1996 [1982]: 184);

(12) Спој незнања, произвољног измишљања и ароганције, које се огледа у „Слову” и још драстичније у тексту групе од четворо потписника, обавезао је Одбор за стандардизацију да се ограда. Српска наука била би тешко осрамоћена ако би се у свету поверовало да је „Слово” израз мишљења српске лингвистике у целини (Ивић 2014б [1998з]: 128–129).

Овим лексемама аутор означава бахато, дрско, осорно понашање опонента (*ad hominem* аргументација) према науци.

4.2.2.2.7. У грађи се могу наћи и веома оштре квалификације, лексеме изразите негативне експресивности (пејоративи, лексички дисфемизми). Тако се, на пример, изразито негативно квалификују решења која нуде други аутори, исп. пример критике правописног приручника Анић–Силић:

(13) [...] па би се, по угледу на њега [на термин *двострука цртица*] неприкладни термин „двоточка” могао заменити прикладнијим *двострука тачка*, а уместо рогобатног „троточка” оставити *три тачке* (Маројевић 1988: 94); У списку придева направљених од страних имена људи наводе накарадне облике *достојевскијевски*, *чајковскијевски* [...], који су изван творбенога система српскохрватскога језика (Маројевић 1988: 98); [...] њихово дело [...] је својим новинама [...] остало друштвено и културно-политички – ретроградно (Маројевић 1988: 99).

Оштре дисквалификације упућене опонентима честе су и текстовима Д. Петровића. Тако, у следећем примеру налазимо изразито негативно конотирану синтагму, у којој су и атрибут (који представља имплицитну негацију) и центар синтагме негативно конотирани:

(14) [...] није ми познато да је икад игдје толико незнања и примитивне осиноности упрегнуто у службу једне сумњиве „етногенетске доктрине” као што је то случај са Ротковићевим (и Никчевићевим) „лингвистичким погледима” (Петровић 1996 [1988]: 295–296).

Јасно се уочава синонимија између *осиноности* у овом примеру и горепоменуте *ароганције*, с том разликом што је у овом примеру негативна експресивност потпомогнута имплицитном негацијом у лексеми *примитиван* (‘недорастао, нецивилизован, некултуран’).

У служби оштре дисквалификације исти аутор користи и необичне, експресивне колокације које служе дискредитовању опонента, а које почивају на метафори, као што су:

(15) климава фонетика; недомишљена фонологија; термилошки кошмар (Петровић 1996 [1993]: 354)

На метафори се заснива и пејоративни деминутив (с дисфемистичком функцијом) у следећем примеру:

(16) [...] а у последњих педесет година „политичке границе” до којих је наука о српском језику смела ићи утврђиване су на неким местима која су била знана само специјалном куририма какви су били Маројевић и Ковачевић (а таквих лингвистичких курирчића има још доста у оним два књигама са скупа на никшићком пазаришту) и они су на „надлежним местима” помагали да се „неподобни” протерају из науке, да се неким одузме пасош, да неки упознају затвор и изнутра итд. (Петровић 1996 [1995а]: 414).

Експресивност се у текстовима истог аутора постиже и лексемама које долазе из домена колоквијалног или жаргонског (попут већ поменутог глагола *испромашивати се*). Исп. следећи пример у ком аутор експлицитно указује на то да је његов суд „оштар”:

(17) А дотле, свој бих суд о његовом правопису могао мало и изоштрити: то је књига која представља стручну и научну бламажу наше лингвистичке науке и прворазредан друштвени и културни скандал (Петровић 1993б: 18).

Видимо, дакле, да се критика аутора упућена опоненту може и заштрити како полемика одмиче. Негативна, дисфемистичка експресивност јавља се и у другим примерима Д. Петровића, који, поред осталог, користи лексеме попут *детињарија*, *штеточина* или *лупеж*:

(18) Жалити се [...] на „оне могућавање научне расправе” о правописима и тврдити да Матичине ауторе „брани ауторитет установа [...]” има смисла колико и свака друга детињарија (Петровић 1996 [1995а]: 413);

(19) Тиме се Маројевићева наука још једном подударила са оном Никчевићевом и сада није јасно коме ће од њих двојице припасти примат највећег српског језичког штеточине (Петровић 1996 [1995а]: 404);

(20) У „црногорском језику” такве би књиге биле означене као *лупешке*, њихови аутори били би *лупежи* (српски би се рекло – *крадљивци* или *лопови*), а поступак ауторски – *лупештина* (Петровић 1996 [1996г]: 439).

У последњем примеру спретно се користе метајезичка и лудичка функција – кроз иронично превођење и указивање на синонимски и деривациони потенцијал језика – као критика опоненту за плагијаторство.

4.2.2.2.8. Наводимо у Табели 5 и друге примере негативне квалификације из наше грађе.

брука	Кад неко удружи измишљање са незнањем, брзо се заплете и раскринка самог себе, па је <u>брука</u> неизбежна (Ивић 2014б [1998б]: 101).
трагикомичност	Још већу нормативну <u>трагикомичност</u> наши аутори испољавају у следећој препоруци [...] (Ков. 2005а: 820).
бедастоћа	Уз то тврди да „као англист” и не знам српски језик и упућује ме на речнике за обавештења о значењу речи 'исти' и 'различит' – што су <u>бедастоће</u> недостојне коментара (Бугарски 2015б).
једностран	Код Симићевог проверавања мојих закључака везаних за данашњу дијалекатску панораму Азбуковице суочавамо се са <u>једностраним приступом</u> овом комплексном проблему и са запостављањем крупних чињеница, незаобилазних у целој дискусији (Реметић 1982: 167).
шаблонски	Колико је П. Ђорђевић <u>шаблонски</u> мислио о овим питањима говори његово неразликовање начења именице <i>читач</i> и <i>читалац</i> , на које је указао пок. проф. Белић у својој расправи <i>О грађењу нових речи</i> (Стевановић 1964: 4).
срачунати	Ова замерка у суштини ништа не значи, а <u>срачуната</u> је на стварање забуне (Ивић 2014б [1967а]: 175).

Табела 5. Негативне лексичке квалификације.

4.2.2.3. Придеви изведени од презимена

У грађи се јављају и примери описних придева изведених од презимена опонента, који по правилу имају погрдно значење.¹⁹⁵ Исп. примере:

¹⁹⁵ Ово се јавља у полемичком стилу Данила Киша као релативно чест творбено-стилски поступак, у бројним примерима попут *јеремићевски*, *пигеоновски*, *шћепановићевски* и сл. (исп. Крцић 2022).

- (1) Символична парабола има врло висок стилистички ранг у Реметићеву чланку и вероватно у реметићевској научној дијалектологији у целини (Симић 1982б: 371);
- (2) Клајн би и уз ову тврдњу, како каже, „радо ставио свој потпис”, што даље његово излагање, у истом, вукмановићевском тону, обилато потврђује (Маројевић 1991б [1989а]: 23);
- (3) [...] узгред, и у „оној” књизи [Српскохрватском правопису Р. Симића из 1991. године] читалац ће пронаћи много више детаља о „симићевској семиологији и нормативистици”, о климавој фонетици и недомишљеној фонологији, о терминолошком кошмару у вези са свим чега се дотакне – *а најмање о правопису* [...] (Петровић 1996 [1993]: 354);
- (4) Откад је Белић отишао из живота и његову катедру преузела „симићевска” памет, није нимало чудно што се београдска лингвистика (уз Академију наука) помиње по англистици (Ранко Бугарски), по славистици (Предраг Пипер), по романистици (Иван Клајн), по оријенталистици (Дарко Танасковић), по класичној филологији (Александар Лома), а по науци о српском језику – само у ретким случајевима када појединци мисле да је важније за њу нешто учинити него се за утицај над њом отимати (Петровић 1996 [1994]: 367);
- (5) Типична је маројевићевска бесмислица тврдити да је Поповић 1961. извршио самоубиство због критике објављене пет година раније (Ивић 2014б [1995б]: 46);
- (6) [...] питао сам има ли на никшићком лингвистичком пазаришту друкчије науке осим никчевићевске, али Маројевић се и у вези са њим „меће у заглушке” (Петровић 1996 [1996д]: 441–442);
- (7) Нормална, немаројевићевска фонологија те гласовне вредности третира као оно што јесу, тј. као фонемске следове /*ʎe/*, /*uo/*, одн. /*pe/* (Ивић 2014б [1998а]: 81).

Овим придевима пејоративно се оцењује најпре научни приступ, те се у колокацији с њима користе именице које означавају науку или научну област (исп. *реметићевска дијалектологија*, *симићевска семиологија* и *нормативистика*, *никчевићевска наука*, *немаројевићевска фонологија*), или се тако квалификује тон опонента (пр. 2), одн. памет (пр. 4). Коначно, уз овај пејоративни придев може се употребити и негативно конотирана именица (исп. *маројевићевска бесмислица* у пр. 5).

4.2.2.4. Експресивна квантификација (експресивни партикуларизатори)

У неким примерима из грађе учава се експресивна квантификација када се говори о количини нетачних тврдњи опонента, замерки, увреда и сл. У оквиру партитивне синтагме у функцији центра јавља се експресивни партикуларизатор, тј. метафорично употребљена именичка јединица којом се квантификује оно што је означено именичком јединицом у функцији партитивне допуне. Исп. следеће примере:

- (1) У свакоме случају, ми не знамо шта он хоће. Знамо само да има туште и тма замерки на акценат, које неће бити оправдане (Стевановић 1960: 117–118);
- (2) Из овог пасуса опет се може издвојити буљук неодрживих ставова (Петровић 1996 [1971]: 50);
- (3) Данас су се неки дијалектолошки радови претворили у „цитатологију” и „фуснотологију”; човек не може да крочи у прашуми цитата и фуснота (Станић 1978: 257);
- (4) Главни уредник публикације у којој сам извргнут слаповима Рагужевих увреда на веома груб начин – замера ми што вређам ту публикацију на фин начин (Ивић 2014а [1989]: 158);
- (5) На једну неистину надовезао се читав слап других (Ивић 2014б [1998а]: 78);

(6) Просто је невероватна лакоћа с којом Р. М. избацује свој ватромет неистина (Ивић 2014б [1998б]: 104).

Експресивна квантификација, како видимо, заснива се на метафори (исп. *прашума, слап, ватромет* и сл.), што за резултат има сликовите, необичне колокације којима се изриче критика упућена опоненту. Експресивности првог примера доприноси употребљена фразеолошка јединица *туште и тма*.

4.2.2.5. Негативне квалификације у саставном односу (двочлане форме)

Често се у грађи срећу негативне квалификације у саставном односу, од којих је једна и формално (експлицитно) негирана лексема, а друга имплицитно негирана или негативно конотирана. Тиме се постиже кумулација негативних оцена, што може бити веома стилски ефицијентан персуазивни поступак.

4.2.2.5.1. У саставни однос улазе негирана лексема и ненегирана негативна квалификација, међу којима разликујемо:

а) именичке квалификације (именице, именичке синтагме):

(1) [...] изнео је на видело и не мало потврда ауторовог лутања и несналажења у материји за коју мисли да му је позната (Реметић 1982: 153); Ако се тај попуст може објаснити журбом да се „претекне” Матичин правопис, све друго мора се разумети једино као врхунац стручно-научне површности и неозбиљности (Петровић 1996 [1994]: 359); И све друго што је М. изнео о фонологији мешавина је необавештености и произвољности, преливена дозом самоуверености незапамћеном у историји наше лингвистике (Ивић 2014б [1998а]: 80); Ипак, врхунац трансформационих промашаја и несувислости представља тврдња о прилошком детерминатору као кондензатору (Ков. 2011: 786);

(2) [...] ако један рецензент [...] упадне у оволико грешака и неприхватљивих ставова – у колико је тежој ситуацији обрађивач, који нема право да прескочи ниједну реч [...] (Пешикан 1963: 196); [...] није ми познато да је икад игдје толико незнања и примитивне осиноности упрегнуто у службу једне сумњиве „етногенетске доктрине” као што је то случај са Ротковићевим (и Никчевићевим) „лингвистичким погледима” (Петровић 1996 [1988]: 295–296); О наивности Ђорђевићевих интерпретација и неодрживости неких његових закључака говори и то што би по њему „пре могли уз читалац допустити и реч читателица [...] него уз накарадно читатељ стварати још читатељка” (Стевановић 1964: 3); О појави В. Никчевића у нашим лингвистичким распра(ва)ма може се говорити као о општем пратилачком феномену многих историјских прекретница у којима се лични шићар и нездрава амбиција могу подметнути као национални интерес (Петровић 1996 [1971]: 52); читалац ће пронаћи много више детаља о „симићевској семиологији и нормативистици”, о климавој фонетици и недомишљеној фонологији (Петровић 1996 [1993]: 354);

б) придевске квалификације:

(3) И не само да нема елемената за то, него су му и аргументи колебљиви и неуверљиви (Московљевић 1958: 107); [...] за значење 2. *фиг* дата је предугачка и нетачна дефиниција (Московљевић 1963: 248); Никчевићева прича о „јату и грађанској лингвистици” [...] смушена је и бесмислена (Петровић 1996 [1979б]: 102); Прво Симићево произвољно и нетачно интерпретирање туђег мишљења заснива се на неразумевању и непознавању ствари о којој пише (Реметић 1982: 154);¹⁹⁶ Таквих је недомишљених и површних формулација у књизи толико да их је много лакше наћи него здраву мисао (Петровић 1996 [1994]: 360); [...] Пижурица ми дијели комплименте: „На беспризорно дрзак и недоличан начин говори о [...]” (Маројевић 2001 [1994б]: 28); Незналачко и искривљено тумачење Европске повеље о мањинским језицима (Ков. 2015а); Зашто ли

¹⁹⁶ Овај је пример занимљив по томе што се у њему два пута срећу негативне квалификације у саставном односу, прво придевске квалификације *произвољно и нетачно*, а затим и формално негиране именичке квалификације: *неразумевању и непознавању*.

се компликује и проналазе нови, рогобатни и непотребни, термини „на граници преуфиксалног дела основе и суфикса” (зар има и „постсуфиксални део основе”?!)? (Стакић 2015: 748).

Налазимо и пример у коме је друга негативна квалификација интерполирана, стилски антиципирана, што се назначава интерпункцијом:

(4) И зато је потпуно неосновано, и излишно, свако ратовање било против ових било против именица изведених од истих глагола другим наставцима (Стевановић 1964: 13).

4.2.2.5.2. Такође, у саставни однос ступају и негативне квалификације које формално нису лексички негиране (тј. које су имплицитно негиране или негативно конотиране):

а) именичке квалификације:

(5) Данас су се неки дијалектолошки радови претворили у „цитатологију” и „фуснотологију”; човек не може да крочи у прашуми цитата и фуснота. [...] Цела ова прича треба да значи да цитатологију и фуснотологију треба свести на праву меру и тако ослободити науку од трња па макар се докторати полагали и пред „професором” (Станић 1978: 257); А догле, свој бих суд о његовом правопису могао мало и изоштрити: то је књига која представља стручну и научну бламажу наше лингвистичке науке и прворазредан друштвени и културни скандал (Петровић 1996 [1993]: 355);

б) придевске квалификације:

(6) [...] јер се овлашни и површни описи артикулације неких гласова никако не могу довести у везу с правоговором (Петровић 1996 [1993]: 352); ја сам рекао да површни и погрешни описи артикулације гласова немају никаквога значаја ни за правопис ни за правоговор, а он вели да је то фалсификовање и подметање (Петровић 1996 [1993]: 354);

в) прилошке квалификације:

(7) [...] три члана Одбора за стандардизацију ваннаучним средствима, тенденциозно и произвољно тумаче „Слово о српском језику” (Ковачевић, Росић 1999);

г) глаголске квалификације (глаголи, глаголске синтагме):

(8) Никчевић је своју „науку” врло припросто измислио и потурио је „непросвећенима на просвјетљеније” (Петровић 1996 [1971]: 38); Српску лингвистику ваљда је већ довољно осрамотио и опоганио (Петровић 1996 [1996д]: 443); Он нема никаквих квалификација за озбиљну расправу, али без великих напора може направити димну завјесу и представити своје незнање као национално мучеништво (Петровић 1996 [1971]: 52–53).¹⁹⁷

Оно што је речено о семантичкој интерференцији синонима у контексту поводом негираних лексема у контексту сада још више долази до изражаја. Наиме, и овде уочавамо блискозначне дисквалификације, које могу бити „једна другој семантичка позиција за манифестовање одређеног значења” (Драгићевић 2010: 257), исп. *лутање и несналажење, површиност и неозбиљност, лични шићар и нездрава амбиција, климава фонетика и недомишљена фонологија, колебљиви и неуверљиви, произвољно и нетачно, овлашни и површни, осрамотио и опоганио* и сл. Негативне квалификације такође се јављају у саставним конструкцијама због емфазе, кумулативног наглашавања негативне особине; оне међусобно, једна другој, истичу одређене семантичке компоненте.

¹⁹⁷ У овом последњем примеру експресивности доприноси фразеолошка дисквалификација: исп. *направити димну завесу*.

4.2.2.6. Низање негативних квалификација

Неретко се у исказу јавља и више негативних квалификација у саставном односу, најчешће са саставним везником испред последњег члана конструкције (каткад и асиндетски, исп. други пример у 1, први пример у 2) у оквиру *ad rem* или *ad hominem* аргументације. Исп. примере:

а) именичке дисквалификације:

(1) Много је бесмисла, обмана и самообмана у др Р. Маројевића [...] (Брборић 2001 [1995]: 314); И тако практично у целом тексту дугогодишњег сарадника *Борбе*: неистине, полуистине, паушалне оцене, позивање на изјаве дате у приватном ћаскању овде и онде... (Реметић 2000 [1998]: 379–380); Спој незнања, произвољног измишљања и ароганције, које се огледа у „Слову” и још драстичније у тексту групе од четворо потписника, обавезао је Одбор за стандардизацију да се ограда (Ивић 2014б [1998з]: 128–129); [...] његова понуда текстова и у њима садржаних аргумената мора бити лишена осичавости, чангризавости и, у крајњој линији, недобронамерности (Брборић 2000 [1998б]: 389); А наслови одељака и поглавља [...] само покривају незнање, немар и самовољу (Ков. 2005а: 822); Тежња ка оригиналности, речено је већ, доводи често до конфузности, непрецизности, нејасноће, па и нетачности (Стакић 2015: 761);

б) придевске дисквалификације:

(2) Зато има доста дефиниција које су нетачне, нејасне, преопширне, понекад су значења сувише исцепкана на подзначења (Московљевић 1963: 245); У евентуалном његовом трећем чланку можемо, вероватно, очекивати и неко његово ново мишљење о овом питању – што је све последица олаког, неодговорног и неаргументованог доношења одговарајућих судова (Младеновић 1969: 151, фн. 1); Јасно је и то да ипак нећемо „бити у стању и да објаснимо механизам функционисања и развој прозодијске системе ових говора” склањањем проблема за збуњене, непрецизне и некомплетне формулације типа: [цитат] (Реметић 1982: 171);

Ређе у грађи налазимо пример негативних квалификација које се нижу полисиндетски; полисиндетом се стилски антиципира сваки члан конструкције:

(3) За такав „конспиратолошки” исказ мало је рећи да је „злогук”, јер је жалостан и смијешан, и бесмислен и пакостан (Брборић 2001 [1994а]: 308);

в) прилошке дисквалификације:

(4) Послије онаквог наступа на Конгресу (српских интелектуалаца) [...] када је сасвим неуобичајено, неодмјерено и осорно полемисао с излагањем академика Павла Ивића, вјеровао сам да ће Р(адмило) М(аројевић) промислити, примити можда нечији добронамјеран савјет и стати (Брборић 2001 [1994а]: 306);

Великодушно ауторизујући наслов „На Дрини екавица”, који је дала редакција „Аргумента” [...], у којем је крајње жестоко, неодмјерено и неукусно напао академика Павла Ивића због његовог иступа на Другом конгресу српских интелектуалаца, окрзнувши успут и моју маленкост, Радмило Маројевић [...] наставља свој вишегодишњи поход против српских интелектуалаца и лингвиста (Брборић 2001 [1994б]: 309); [...] а сутра ће ударити и на остале [катедре] – својски, оштро, немилосрдно, беспопштено, страшно, како и доликује великим, новопеченим и сладострасним Србима (Брборић 2001 [1994б]: 311).

Такође, ређе се среће низање без формално негираних лексема, њега налазимо у већ поменутом примеру именичких негативних квалификација:

(5) Тај би се модел могао овако дефинисати: „Измисли, оптужи и оцрни!” јер се измишљотине, оптужбе и оцрњења демантијем не могу оповргнути, не барем код читалаца који деманти не прочитају (Брборић 2000 [1996]: 377).

Нека од оваквих низања негативних квалификација с фигуративног аспекта можемо сврстати у кумулацију одн. кумулативну градацију (исп. у пр. 1: *неистине, полуистине, паушалне оцене, позивање на изјаве дате у приватном ћаскању овде и онде; конфузност, непрецизност, нејасноћа, па и нетачност*; или пр. 3, 5 и др.) или амплификацију (исп. у пр. 1: *спој незнања, произвољног измишљања и ароганције*; или у пр. 4: *неуобичајено, неодмјерено и осорно* и др.).

4.2.2.7. Из свега досад наведеног може се закључити да негација и/или негативна квалификација представљају важне аспекте критичко-полемичког дискурса. Негација се притом јавља и као експлицитна, на формалном – синтаксичком и лексичком плану, и као имплицитна – на семантичком, а негативна квалификација се у контексту негирања вредности ставова и резултата опонента – јавља на плану конотативне семантике (кроз негативну, пејоративну квалификацију). Притом, негативна оцена у речима попут *нетачност, неистина, грешка, измишљотина, апсурд* и сл. може се истаћи или појачати у колокацији са различитим лексемама (*груба, изненађујућа; крупна, упадљива; бизарна, наказна; врхунац* итд.). У функцији дисквалификатива јављају се и придеви изведени од презимена опонента или експресивни метафорички партикуларизатори. Негативне квалификације могу се јавити и у саставној вези, с емфатичком, кумулативном функцијом. На основу свега, може се рећи да је основни карактер критичко-полемичког дискурса – негаторски.

4.2.3. Лексика којом се именује реакција опонента

Овде ћемо представити лексику којом аутор назначава реакцију другог аутора на неки његов претходни текст. Притом, у прве две групе (исп. 4.2.3.1. и 4.2.3.2.) јављају се глаголи које аутор може употребити говорећи и о својој реакцији и о реакцији опонента (јер се махом ради о лексици неутралног значења), док се у осталим групама јављају лексеме које се могу употребити само да се означи реакција опонента, јер представљају негативне квалификације и аутор их углавном не би приписао себи.

4.2.3.1. На првом месту се ту свакако могу издвојити глаголи општег значења, неутралне семантике попут *одговорити, осврнути се, реаговати* и сл., као и именице *одговор, осврт (реакција)* и сл. Та лексика неретко стоји на самом почетку текста и њоме се не изриче ништа (још увек) о врсти одговора – не каже се да ли је он био повољан или не. Илустроваћемо то примерима:

(1) На мој одговор Драгутину Рагужу [...] осврнуо се академик Радослав Катичић чланком *О чем се заправо ради* [...] (Ивић 2014а [1987]: 132);

(2) У прошлом броју овог чланка објављен је прилог у чијем је другом делу проф. Радоје Симић реаговао на мој чланак [...] (Кликовац 2018: 61–62);¹⁹⁸

(3) У свом одговору Бабић се не осврће на те околности – најбитније у проблематици о којој је реч (Ивић 2014а [1968–1969]: 39);

(4) Обраћам Вам се, прочитавши у *Вјеснику, Борби и Политици* од 22. јуна 1972. Ваш закаснили осврт на моју књигу *Српски језик и његов језик* (Ивић 2014а [1972]: 64); У *Језику* 34 [...] изашли су полемички осврти Радослава Катичића, Драгутина Рагужа и Сјепана Бабића на мој текст *Ради се ипак о нечем другом* [...] (Ивић 2014а [1989]: 139); Стјепан Бабић је свом кратком осврту [...] дао наслов „Вријеђање на фин начин” (Ивић 2014а [1989]: 158).

¹⁹⁸ У истом тексту срећемо и глагол *одговорити*, употребљен из позиције аутора (не да означи реакцију опонента): *Желим овом приликом да на те критике одговорим (теоријска решења проф. Симића, која он на неколико места у свом прилогу износи, нећу коментарисати)* – Кликовац 2018: 62.

У полемици Пецо–Станић налазимо занимљив пример којим се још увек не наговештава негативан однос једног аутора према другом, већ се само назначавала недостатак позитивног:

(5) Ко прочита Пецин приказ моје књиге увериће се да Пецо није расположен да ме хвали (Станић 1978: 256).

4.2.3.2. Затим, следе глаголи који показују изванредан степен неслагања опонента са ставом аутора. Када један аутор, одговарајући на критику, пише о томе како је други аутор перципирао његов рад или став, он се обично користи глаголима *замерити/замерати* (и девербативом *замерка*), *приговорити/приговарати* (и девербативом *приговор*), *прекорити* (и девербативом *прекор*), *засметати*, *критиковати* (и именицом *критика*), *негодовати* и сл. Исп. следеће примере:

(1) Зато сам ја у овоме случају говорио о непостојаном *a*, на чему ми рецензент оштро замера (Стевановић 1960: 113); „Много простора заузимају разне скраћенице, употребљене и тамо где нису потребне. [...]” – замера рецензент (Пешикан 1963: 187); Међутим, сваки пут кад нам је замерио због конкретних закључака *Костић је криво представио или наш текст или чињенице којих се он тиче* (Ивић 2014б [1967а]: 172); Костић нам замера што смо „прибегли повезивању кретања интензитета с кретањем фундаменталног тона” (Ивић 2014б [1967а]: 176); И зашто Бабић мени замера да се „вјешто пребацујем на актуалну политичку страну”? (Ивић 2014а [1968–1969]: 45); Проф. Симић ми даље замера следеће... (Кликовац 2018: 63); Толико о „теоријском простору” на чијој ми „сужености” замера проф. Симић (Кликовац 2018: 65); Председница Форума жена ДС замера ауторкама да су сузиле опсег укупне проблематике родно осетљивог језика на титуле и занимања жена (Савић 2019б);

(2) Пада у очи да рецензентове замерке у погледу означавања порекла речи нису истородне, нису сасвим у складу једна с другом (Пешикан 1963: 188); Ова замерка у суштини ништа не значи (Ивић 2014б [1967а]: 176); Иако не желимо, засад бар, никога посебно спомињати, морамо рећи да се на самом Конгресу почело некаквим неоснованим замеркама: да се не ради оно што се у ствари ради, да се лингвисти не баве оним чиме се баве, да не пишу о чему пишу (Стевановић 1965: 195); Томе се могу учинити неке озбиљне замерке (Станић 1978: 260); Писац приказа, Р. Маројевић, осврћући се, сасвим стручно, на поједина места тих објашњења, чини замерку њихову аутору што није истакао да *јунаку се хоће* [...], за које каже да су иначе добро протумачени, имамо русизам *хочется (кому)* – Стевановић 1981: 111; Говорећи „о интерпретацијама о тој фонемии”, аутор поново наступа са произвољном замерком (Реметић 1982: 170); Друго: колико могу да разумем, замерка проф. Симића своди се на терминологију (Кликовац 2018: 63–64); Свој коментар [ауторка] осмишљава у сопственој конструкцији раскола у којем је сместила с једне стране себе, а с друге стране „напредњачку власт на највишем нивоу”, којој онда упућује замерке (Савић 2019б);

(3) Да аутори нису свесно ишли на „несавршенство теоријских поставки” и на лабав језички израз, читалац би могао приговорити да фонетика не може бити иста таква и да се фонологија не занима за проблеме језичке делатности (Петровић 1996 [1982]: 182); Бабић ми је у *Језику* 33 [...] приговорио што нисам одговорио на његове замерке у *Језику* 16 (Ивић 2014а [1989]: 159); Бугарски приговара да нисам уважио „да став 7 члан 4 Повеље упозорава приступнице да морају узети у обзир потребе и жеље говорника регионалних или мањинских језика” (Ков. 2015а);

(4) Но, да се прво разумемо. Ја овај осврт на та питања никако не чиним да се одбраним од приговора [...] (Стевановић 1981: 111–112);

(5) Бабићев одговор кулминира прекором који ми упућује због унитаризма (Ивић 2014а [1968–1969]: 44);

(6) Неуморен у тражењу замерки, Катичић ме критикује што говорећи о католицизму истичем увек „само конфесионалну страну [...]” (Ивић 2014а [1989]: 143); Проф. Симић наставља тако што критикује проф. Поповића (Кликовац 2018: 63);

(7) У броју 1 овога годишта *Језика* изашао је чланак *Развој књижевног језика по Павлу Ивићу*, чији аутор Драгутин Рагуж негодудје због мог прилога [...] (Ивић 2014а [1986]: 116).

Такође, као синоним за *приговор* и *замерку* јавља се и лексема *примедба*:

(8) Ту лежи и одговор на Катичићеву примедбу [...] (Ивић 2014а [1987]: 136).

У корпусу налазимо текстове у којима се на почетку глаголом општијег значења означава реакција опонента на текст аутора, да би се у наставку прецизирао тачан тип реакције. Погледајмо следеће примере:

(9) Милоша Ковачевића је изненадила дефиниција лексикологије коју наводим на првој страници књиге. [...] Засметало му је то што деривационе односе не сврставам у парадигматске [...] (Драгићевић 2009: 89);

(10) У прошлом броју овог чланка објављен је прилог у чијем је другом делу проф. Радоје Симић реаговао на мој чланак, критикујући теоријски приступ који сам применила и решења која предлажем. Желим овом приликом да на те критике одговорим (Кликовац 2018: 61–62).

У пр. 9 између глагола којима се означава реакција опонента уочава се контекстуални хиперонимско-хипонимски однос: прво се каже да је опонента дефиниција *изненадила* – тада још увек не знамо да ли је то изненађење било позитивно или негативно. Следећи глагол (који се односи на реакцију опонента) сужава семантички опсег, те сазнајемо да се ради о негативном изненађењу: *засметало му је*. Пр. 10 показује сличан хиперонимско-хипонимски однос: прво се даје глагол општијег значења – опонент је *реаговао* на чланак – а затим се прецизира врста реакције – у питању је критика.

У скупину лексема којима се негира став друге стране улазе и *негирати* (*негирање*), *демантовати* (*деманти*), *оповргнути*. Исп. примере (подвлачења наша):

(11) Исто тако, Костић не може да негира чињеницу да све наше табеле на савршено очигледан начин показују баш међусловне односе (Ивић 2014б [1967]: 181, фн. 50); Пецина тврдња [...] негира самониклост у стваралаштву, негира самостваралаштво, што је не само нетачно већ и штетно, разуме се (Станић 1978: 256); Кад је испропагирао тај заједнички језик са равноправним варијантама, од којих ни српска није језик, Бугарски ево наставља негирање србистике (Ков. 2018а);

(12) Али пракса демантује Бабићеву узнемиреност (Ивић 2014а [1968]: 29); [...] што управо демантује ставове групе стручњака окупљених око Одбора за стандардизацију српског језика (Савић 2019б);

(13) Тај би се модел могао овако дефинисати: „Измисли, оптужи и оцрни!” јер се измишљотине, оптужбе и оцрњења демантијем не могу оповргнути, не барем код читалаца који деманти не прочитају (Брборић 2000 [1996]: 377); [...] али то [...] колега Недељковић и не примећује, па се бави „таксативним” оповргавањем мојих [...] непостојећих грешака, грехова и лоших интерпретација [...] (Брборић 2000 [1998]: 388).

4.2.3.3. Коначно, посебну групу чине глаголи који показују нешто тежу оцену, одн. тежу реакцију опонента на речи аутора, и обично носе негативну конотацију, као што су *осудити*, *обрушити се*, *напасти* и сл.

4.3.3.3.1. У овој групи лексема посебно се издвајају оне којима се назначавала метафора борбе: *напасти/нападати* (*напад*), *обарати*, *обрушавати* и сл., каткад с адвербијалима *свом жестином*, *жестоко* и сл. Исп. примере (подвлачења наша):

(14) [...] да је, дакле, мој „Ускочки говор” штампан цео, онако како је написан, Пецо би, полазећи са својих традиционалних дијалектолошких погледа, свакако још жешће напао „изливе мојих поетских надаћућа”, моју дијалектолошку поетику (Станић 1978: 264); Дуг је списак људи на које је он јавно нападао за последњих неколико година, откако је тај „вирус” ушао у њега (Ивић 2014б [1995]: 44); Господин Росић не зна, али напада жестоко (Ивић 2014б [1998]); У складу са тим ставом ја сам о томе четири године ћутао,

али ме је Маројевић (па и Ковачевић) нападао да „водим кампању”, у корист екавице. Кампања – ћутањем! (Ивић 2014б [1998ђ]: 124);

(15) [...] У најновије време предмет његових упорних напада сам ја. [...] он премашује норму „сваког месеца – један напад на Ивића” (Ивић 2014б [1995б]: 44–45); Приморан сам да опет узем реч у расправљању [...], и то зато што је господин Тиодор Росић [...] искористио простор за лични напад на мене (Ивић 2014б [1998г]: 118–119); Напади уместо аргумената (Бугарски 2015б); Та особина англисте Бугарског јасно је испољена и у овом другом нападу на мене. Не хајући за аргументе, он понавља само оно што је навео у првом нападу, зачињавајући то још покојим ниподаштавајућим квалификативом о мени (Ков. 2015б);

(16) А да би је обезвредио, па и компромитовао, он се с поградама обара на сва настојања и напоре, с једне и друге стране, да се заједница у књижевном језику Хрвата и Срба што више учврсти. Прво је под његов удар дошао познати *бечки договор* [...] (Стевановић 1970а: 39); Од четири рецензената који су се у 1. броју загребачке Критике свом жестином оборили на Рјечник, двојица пишу редовно *обрада*, један доследно *обрадба* [...], а један од њих – ту реч узима час у једном а час у другом лику (Стевановић 1970а: 68); Затим се он [Д. Рагуж] обара на мене зато што „не спомињем” многе друге разлике [...] (Ивић 2014а [1986]: 118); Рагуж се обара на мене што своја опажања о променама у књижевном језику заснивам првенствено на језику писаца који нису променили предео у којем живе (Ивић 2014а [1989]: 154);

(17) С том се констатацијом Рагуж обрачунава по кратком поступку (Ивић 2014а [1989]: 153);

(18) Проф. Љ. Јонке сада се жестоко окомио на све анкете о језику [...] (Стевановић 1970а: 54); Симић се жестоко окомио на уређивачку политику „Нашег језика”, „Јужнословенског филолога” и „Српског дијалектолошког зборника” (Реметић, Петровић 1983: 101); Трн сам у оку и хрватском лобију у Немачкој, који се окомио на мене у *Франкфуртер алгемајне цајтунгу* (Ивић 2014б [1995б]: 45);

(19) М. се обрушава на Ивића што је рекао да најслабију страну Вукове реформе „чини нерешено питање екавског или ијекавског изговора” (Ивић 2014б [1996б]: 56).

Метафора борбе се у овим примерима исцрпљује у појмовној метафори ОФАНЗИВНИ ПОЛЕМИЧАР ЈЕ НАПАДАЧ / ДЕФАНЗИВНИ ПОЛЕМИЧАР ЈЕ ЖРТВА (КРИТИКА ЈЕ НАПАД, УДАР – исп. у првом примеру под 16 – *под његов удар*). Опонент је онај који се приказује као агресиван, силовит (то се, сем у глаголској семантици, види управо у адвербијалима *свом жестином*, *још жешиће*, *жестоко*, па и у изразу *по кратком поступку*), док је у аутор углавном онај који трпи, подноси те нападе. У пр. 15, у примерима П. Ивића, опонент се представља као упоран у нападима (исп. *У најновије време предмет његових упорних напада сам ја. [...] он премашује норму „сваког месеца – један напад на Ивића”*). Поприште борбе је часопис, новински лист и сл. (исп. други пример у 18).

Слична у овом контексту по значењу глаголима *напасти* и *оборити се* јесте и лексема *обрећнути се*, коју бележимо у једном примеру:

(20) [...] не видим зашто се г. Недељковић, и кад нема никаквог разлога, воли обрећнути на своје колеге, од којих би имао штогод и научити (Брборић 2000 [1998б]: 389).

4.2.3.3.2. Такође, тежа оцена опонента се исказује и преко лексеме *оцрнити* (*оцрњење*, *оцрњивање*):

(21) Њега [Д. Рагужа] не занима разјашњавање појава, него оцрњивање (Ивић 2014а [1986]: 119); Тај би се модел могао овако дефинисати: „Измисли, оптужи и оцрни!” јер се измишљотине, оптужбе и оцрњења демантијем не могу оповргнути, не барем код читалаца који деманти не прочитају (Брборић 2000 [1996]: 377).

У овом значењу глагол *оцрнити* сликовито и експресивно денотира приказивање некога у лошем светлу (његови синоними су, према РСЈ, *наружити*, *опањкати*, *оклеветати*).

4.2.3.3.3. Када говори о негативном односу опонента према његовим речима или речима неког другог аутора, полемичар такође може употребити различите глаголске лексеме. Погледајмо примере из текстова П. Ивића:

(22) Одбацујући моје гледиште да је Вука за употребу ијекавице одређивала љубав према завичајном говору... (Ивић 2014б [1996б]: 56);

(23) М., не знам зашто, оспорова моју тврдњу... (Ивић 2014б [1996б]: 55); Оспоравајући моју констатацију да је Вук оставио нерешено питање екавског или ијекавског изговора... (Ивић 2014б [1996б]: 57);

(24) „Исправљајући” ме, М. тврди да Вуков правопис није фонолошки, већ фонетски (Ивић 2014б [1996б]: 66);

(25) Потпуно неоправдано М. пребацује Стојану Новаковићу да је 1888, залажући се за екавицу, озаконио поделу књижевног језика (Ивић 2014б [1996б]: 57);

(26) Рагуж ме осуђује због моје изјаве: [цитат] (Ивић 2014а [1986]: 130).

Дакле, реакција се може представити и као одбацивање, оспоравање, исправљање, пребацивање и осуђивање.

4.2.3.3.4. Слично глаголу из последњег примера, у критичко-полемичком дискурсу среће се каткад и лексема *оптуживати/оптужити* (*оптужба*) у значењу ‘(о)кривити’ (пр. 27), али и корак даље – метафорички, лексика из домена судства: *опонент подиже оптужбе*, и даје *пресуде* (пр. 28):

(27) [...] он ме још оптужује да не уем да говорим (тј. да не знам свој језик) – Станић 1978: 260; Ивић ме оптужује да сам заборавио да латиничко *і* без тачке [...] данас у Европи „фигурира једино у турској абецеди” (Маројевић 2001 [1994д]: 42); И сад ме тај бољшевички моћник оптужује за комунизам, изврћући све на главу (Ивић 2014б [1995б]: 49); Тај би се модел могао овако дефинисати: „Измисли, оптужи и оцрни!” јер се измишљотине, оптужбе и оцрњења демантијем не могу оповргнути, не барем код читалаца који деманти не прочитају (Брборић 2000 [1996]: 377);

(28) Оптужба коју мр Реметић против њега подиже врло је тешка. Због „нетачне перцепције” он је нашу дијалектологију „пуних пет и по деценија” уназађивао. Његов је допринос, дакле, сасвим „у минусу”. Ево како гласи беспривзна пресуда: [цитат] (Симић 1982а: 140).

4.2.3.4. У овом одељку смо представили лексику којом аутор назначава реакцију другог аутора на неки његов претходни текст. На првом месту се ту свакако могу издвојити глаголи општег значења, неутралне семантике попут *одговорити*, *осврнути се*, *реаговати* и сл., као и именице *одговор*, *осврт*, *реакција* итд. Том лексиком се не изриче ништа о врсти одговора – не каже се да ли је он био повољан или не. Затим, следе глаголи који показују извештан степен неслагања опонента са ставом аутора: *замерити/замерати* (и девербативом *замерка*), *приговорити/приговарати* (и девербативом *приговор*), *прекорити* (и девербативом *прекор*), *засметати*, *критиковати* (и именицом *критика*), *негодовати* и сл. У скупину лексема којима се негира став друге стране улазе и *негирати* (*негирање*), *демантовати* (*деманти*), *оповргнути*. Посебну групу чине глаголи који показују нешто тежу оцену, одн. тежу реакцију опонента на речи аутора, и обично носе негативну конотацију. У овој групи лексема издвајају се оне којима се назначава метафора борбе: *напасти/нападати* (*напад*), *обарати*, *обрушавати* и сл., каткад с адвербијалима *свом жестином*, *жестоко* и сл. Даље, ту су и глаголи попут *оцрнити*, *одбацивати*, *исправљати*, *оспоравати*, *пребацивати*, и коначно, *оптуживати*, *оптужити*.

4.2.4. Лексика којом се означава излагање опонента

Посебну лексичко-семантичку групу чине глаголске лексеме којима аутор означава начин излагања опонента у полемичком контексту. Ту се јављају глаголи попут *распричати се*, *распредати*, *инсистирати*, *пропагирати*, *подметати*, *приписивати*, *ликовати* итд.

4.2.4.1. *Распричати се*, *распредати*, *разглабати*, *приповедати*

Није необично да аутори у својим текстовима указују и на то да опонент говори „преко мере”, више него што треба, о стварима које можда нису увек од важности (што је директно у вези и са аргументом ирелевантности, исп. о томе одељак 5.10.). Исп. следеће примере:

(1) Маројевић се, наиме, распричао о „методолошким, термиолошким, културноисторијским, филолошким и лингвистичким питањима”, мота се око небитних појединости, цитира књижицу у којој је сабрао своје полемичке новинске текстове, хвали своја фонолошка открића, али темељито заобилази суштину проблема о којој се споримо (Петровић 1996 [1995а]: 392); У тексту о коме овде говоримо Маројевић се распричао о свему и свачему, али је темељито заобишао све битне проблеме који се налазе у основи нашега спора (Петровић 1996 [1995а]: 407); Својим текстом у *Књижевним новинама* (бр. 931/932, 1-15, јун 1996) Маројевић је опет промашио тему: најавио је расправу о српском језику и правопису, а распричао се о „уничижењу” и „увеличењу” људи који немају много поштовања за његову накнадну лингвистичку памет (Петровић 1996 [1996]: 441);

(2) И, најзад, пошто је свако заузео свој став, нема разлога даље распредати о овим питањима и губити на томе време, које се може много занимљивије провести, а и много корисније употребити (Стевановић 1970а: 79); Наиме, уместо расправе о правим проблемима које доноси откриће незамењеног јата, Симић нашироко распрета причу о „обљубљеној кћери историје”, о српу нечастивог и о свему ономе што смо поменули на почетку овога текста и што је само њему јасно како се може сместити у оквире здраве филолошке расправе (Реметић, Петровић 1983: 101); [...] он [Р. Маројевић] сада распрета причу о мом давнашњем спору са Р. Симићем о судбини јата у говорима северне Србије (Петровић 1996 [1995а]: 404); Ковачевић доказује да то и даље не разуме, тако што се на истакнути битни став уопште не осврће, распретајући о лингвистичкој различитости и призивајући принцип „хијерархизације значења чланова закона” који с тим нема никакве везе (Бугарски 2015б);

(3) Да у приговору Бугарског има доста онога што нема никакве везе са мојим текстом, показује разглабање да „у абецеду социолингвистике спада сазнање да је разлика између дијалекта и језика више друштвена и политичка него чисто лингвистичка”... (Ков. 2015а);

(4) У свом одговору на мој приказ *Правописа српског језика* Р. Симић приповеда о свему и свачему, али темељито заобилази проблеме који су предмет спорења (Петровић 1996 [1993]: 354).

Нарочито су међу овим примерима експресивна, негативно конотирана – глаголска именица *разглабање* (која уноси и колоквијални тон). С наведеним примерима по значењу је у вези и лексема француског порекла *тирада*:

(5) У основи је промашена тирада проф. Симића кад тумачи због чега ја наводно нисам „застао у Моштаници”. Његово ликовање темељи се на двома заблудама: да ја нисам био у Моштаници и да се тамо чува $e < \acute{e}$ (Реметић 1982: 164);

(6) Рагужева тирада има за циљ да одведе читаоца од повесних чињеница и од аргумента који је Рагуж прикрио (Ивић 2014а [1986]: 119–120).¹⁹⁹

У првом примеру занимљива је и већа концентрација (махом, негативних) квалификација типичних за критичко-полемички дискурс: *промашена, тирада, наводно, ликовање, заблудама*.²⁰⁰

4.2.4.2. *Афирмисати, промовисати; инсистирати; сервирати, пропагирати; наметати, подметати*

Као што се и досад могло приметити, полемичари на различите начине представљају како опонент излаже свој став, за шта се залаже и шта заступа. С тим у вези, у грађи можемо пратити и својеврсну градацију на лексичко-семантичком плану када се истиче да опонент представља своју идеју или теорију као једино прихватљиву. За опонента се тада каже да *афирмише* (пр. 7), *промовише* (пр. 8), *инсистира* (пр. 9), *сервира*, *пропагира* (пр. 10), па чак и *намеће* (пр. 11), *подмеће* (пр. 12):

(7) [...] ако се то претвори у систематско „пропагирање” неодрживих идеја – онда је то већ знак да нешто ту не ваља у констелацији оних снага којима је потребно да се такве идеје афирмишу (Петровић 1996 [1971]: 52–53); Отуда је настојање новинара и новинарки у медијима да изоставе наставак уз презимена жена добра и граматички исправна пракса и она следи једну могућу аргументацију о тој појави коју су већ одавно афирмисале феминистичке лингвисткиње у Србији (Савић 2019а); Заправо жели да афирмише широј јавности лични теоријски став као једино истинит теоријски приступ и инсистира да су предложене ствари у Закону супротне њеном „језичком осећању”, „не само као лингвисте већ и као жене” (Савић 2021б);

(8) Зато феминистички оријентисане особе у науци о језику данас својом аргументацијом, а још више применом у сопственој језичкој употреби онога што промовишу у науци о језику, доприносе промени службене употребе језика... (Савић 2019а);

(9) У тај одбор није ме, дакле, довео мој својевремени непостојећи посао везан за језичку политику у извршном органу бивше једине партије у овој Републици, нити моја, никад непостојећа, политичка моћ, на којој и даље инсистира В. Недељковић [...] (Брборић 2000 [1998а]: 384); Професор Ковачевић је у свом приказу инсистирао на томе да су деривациони односи парадигматски, позивајући се искључиво на Сосира [...] (Драгићевић 2009: 90); Ту дакле не пресуђују искључиво лингвистички критеријуми, како инсистира Ковачевић (Бугарски 2015а); Заправо [Ј. Грковић-Мејџор] [...] инсистира да су предложене ствари у Закону супротне њеном „језичком осећању”, „не само као лингвисте већ и као жене” (Савић 2021б);

(10) Погледајмо две-три ствари да би се, бар у маломе, видели какву „науку” Пецо заступа и пропагира (Станић 1978: 251); [...] оваквом ’науком’ какву пропагирају аутори *Синтаксе* (Ков. 2005а: 788); Проф. Кликовац у току расправе изражава жаљење што њени појмови и теоријски ставови нису у програмима за ране разреде, јер јој то отежава да на време деци сервира све што би по њеном мишљењу било значајно за њихов напредак у познавању теорије коју пропагира (Симић 2017: 380); Кад је испропагирао тај заједнички језик са равноправним варијантама, од којих ни српска није језик, Бугарски ево наставља негирање србистике (Ков. 2018а).

¹⁹⁹ Поред речи *тирада*, у корпусу се јавља и *канонада*, још једна реч француског порекла којом се негативно означавају текстови опонента: *То нисам чинио ни ја* [потцењивао стручност Р. Маројевића], *у пролеће 1994, када сам у недељнику „Аргумент” двапут полемисао с његовом постконгресном канонадом* (Брборић 2001 [1995]: 313).

²⁰⁰ Слично томе, и у следећем примеру имамо неколико оцена типичних за ову врсту дискурса: *Велика је штета што се кривим представљањем чињеница, грубим извртањем не само мисли већ и речи оних што друкчије мисле, новосадски договор сасвим нетачно приказује* (Стевановић 1970а: 78).

(11) [Срби] се морају повиновати мишљењу „члана Комитета експерата за Европску повељу о регионалним или мањинским језицима”. И то каквог експерта, експерта који би да наметне Србима оно што не важи ни за кога на свету (Ков. 2015а);

(12) Рагуж, прећутавши све ово, ликује: „Али чим га [Марина Држића] не треба звати Хрватом, као да Ивић има згоднији приједлог”. [...] Очито је шта ми се жели подметнути, иако за то нисам дао никаквог повода. Зато ћу рећи гласно: Држић је себе сматрао Дубровчанином, а не Хрватом или Србином (Ивић 2014а [1986]: 120); Ја говорим, цитирајући Мусића, о *садашњем стању субјекта иза извршене перфективне рафње*, а не ни о каквој „готовости субјекта”, што ми М. Зника – да употребим њој тако драгу реч – подмеће (Станојчић 1988: 1082); И закључује [Љ. Рајић]: „Генерална негативна оцена коју је Р. М. упутио хрватским лингвистима сигурно неће помоћи”. Овакав се поступак у нашој публицистици зове подметање (да има какав неутралнији термин, ја бих га радије употребио) – Маројевић 1991б [1989б]: 45; Сада М. [...] подмеће читаоцу редакцијске међунасловне место текста реферата и додаје да „мој опонент самог себе кривотвори” (Ивић 2014б [1998а]: 77); Вероватно је и овога пута реч о научном подметању личног мишљења, а не оног заснованог на емпиријским подацима (Савић 2019а).

Поједини аутори уочавају конотацију неких од наведених глагола, па експлицитно на то и одговарају (подвлачење наше):

(13) Друго, ја ништа не „сервирам”: К-Г приступ је предвиђен школским програмима. Треће, имам озбиљне резерве према речи пропагира у овом контексту. Наиме, она – као и сродна реч пропаганда – не подразумева нужно, а често и искључује, увереност онога који поручу преноси у њену исправност, као што подразумева и да се „пропагатор” користи било каквим методама да би постигао свој циљ. Пошто сам, међутим, ја – захваљујући аргументима – уверена у преимућства К-Г приступа реченици у односу на традиционални, а да се, тумачећи га онима који га у школи предају, такође служим аргументима (којима је мој чланак и посвећен), не бих рекла да К-Г приступ реченици пропагирам, него да га заступам (Кликовац 2018: 70).

Као што видимо, овде се демантује оно што опонент упућује аутору, и употребљеним конотираним глаголима (сервирати, пропагирати) на крају се супротставља неутрални глагол – заступати.

4.2.4.3. Приписати / приписивати

У многим својим полемичким текстовима П. Ивић користи глаголску лексему приписати, кад жели да укаже на то да му опонент додељује речи које није изговорио, став супротан од оног који има, улогу коју није имао и сл. Исп. примере:

(14) [Костићева критика] фронтално приписује целокупном нашем раду садржај супротан од онога који он има (Ивић 2014б [1967а]: 173); Оваквих места у нашем раду има много, а свако од њих довољно је да докаже да нам је Костић приписао став супротан од оног који имамо (Ивић 2014б [1967б]: 180); Лако је показати да је и ту Костић мени приписао изјаву која није моја (Ивић 2014б [1967б]: 183); Исто тако неосновано он [Д. Рагуж] ми приписује и тежњу ка уклањању свих разлика [између источне и западне варијанте књижевног језика] (Ивић 2014а [1986]: 131); Опет ми мој опонент ликујући приписује оно што није моје мишљење (Ивић 2014а [1989]: 156); Као за пакост, Маројевић редовно промаша кад ми нешто приписује на основу свог нагађања (Ивић 2014б [1994б]: 37–38); Морам закључити: ја сам очито Маројевићева опсесија, привиђам му се и тамо где ме нема, приписује ми дела која нису моја и некакву чудновату, тајанствену моћ (Ивић 2014б [1994б]: 39); Тако се догодило да је Павлу Ивићу приписана историјска улога коју није имао (Ивић 2014б [1996б]: 52); [...] он ми приписује да сам „предлагао да се вратимо називу илирски језик”, мада сам ја тај назив у својој изјави аргументовано одбацио (Ивић 2014б [1996б]: 62); Нису се усудили да нападну паљанску власт, већ су њене ставове приписали мени (Ивић 2014б [1998д]: 121).

Исти се глагол јавља и код других аутора:

(15) Устајући против моје употребе уобичајеног у науци термина *српскословенски* језик, при чему се Никчевић не клони да својевољно припише да ја данас „у 1969. години” третирам „претке данашњих Македонаца, тј. македонске Славене ... као Србе” [...] (Младеновић 1969: 152); После овога што је речено, мислим да ће и читаоцима *Језика* бити јасно да ме Никчевић није конкретним научним доказима убедио у то да су моја тумачења „неисторијска и нетачна”, што ми је, иначе, олако неаргументовано приписао (Младеновић 1969: 154);

(16) Немајући научних аргумената, поједини противници „Слова” попут И. Клајна, приписују неким потписницима „Слова” да су рекли шта нису рекли (Ковачевић, Росић 1999);

(17) Он ми приписује „незналачко” тумачење Повеље [...]; Приписује ми [Ковачевић] и став „да су они који су при попису становништва уписали да говоре ’земунски’, ’војвођански’ или пак ’пиротски’ језик ну-жан и довољан разлог постојања тих језика” (Бугарски 2015б);

(18) Упркос томе, проф. Симић их изједначава [главну/управну и вишу реченицу], а и мени приписује да то чиним [...] (Кликовац 2018: 67).

На приписивање речи које није употребио или погрешно тумачење поступака аутор може указати и лексемама *наводни* (*наводно*)²⁰¹ или *тобоже*:

(19) Одмах на почетку Ви изражавате слагање с наводном „Ивићевом констатацијом” да „српским језиком откад он постоји говоре и они који нису Срби”. Међутим, ја тако нешто никад нисам написао нити ћу икад написати (Ивић 2014а [1972]: 64); Промашена је Ваша примедба да моје наводно прецењивање, „хипертрофирање”, државе отежава разликовање социјалистичке од буржоаске државе, јер реч је о периоду кад код нас није био ни једен ни друге, већ су све државе биле феудалне (Ивић 2014а [1972]: 65–66);

(20) У основи је промашена тирада проф. Симића кад тумачи због чега ја наводно нисам „застао у Моштаници” (Реметић 1982: 164);

(21) [...] академик Ивић је до последњег тренутка бранио *српскохрватски* назив, тобоже да се не би рушили мостови на Дрини (Маројевић 2001 [1994а]: 20); У томе прилогу, с алузијом која је упућена на „групу” српских лингвиста, коју ја тобоже предводим, каже се чак и то да је она, та неименована група, „крнула у ’нормативни’ поход против српског језика” (Брборић 2000 [1996]: 376).

Наводно се може употребити и као индиректна квалификација тврдње опонента у чију се истинитост сумња:

(22) Они су, наводно, хтели да опишу стање правописа [...], а стварно су прописали ортографске норме (Маројевић 1988: 91).

Дакле, аутори у полемичком контексту лексемама *приписати/приписивати*, *наводно*, *тобоже* неретко указују на то да им је опонент придодао речи које нису употребили или на то да опонент погрешно тумачи њихове речи/поступке.

---

²⁰¹ Како наводи С. Ристић (2009: 95), партикула *наводно* у функцији метатекстуалног оператора „исказује дистанцираност говорника и/или његову резервисаност у погледу фактивности пропозиције”, а „реализује и значење сумње, несагласности, неверице” (исп. значење сумње у пр. 22).

4.2.4.4. Ликовати, ликовање

Један полемичар у речима свог опонента може препознати и ликовање:

(23) Његово ликовање темељи се на двома заблудама: да ја нисам био у Моштаници и да се тамо чува $e < \check{e}$ (Реметић 1982: 164);

(24) Рагуж, прећутавши све ово, ликује: „Али чим га [Марина Држића] не треба звати Хрватом, као да Ивић има згоднији приједлог” (Ивић 2014а [1986]: 120);

(25) Опет ми мој опонент ликујући приписује оно што није моје мишљење (Ивић 2014а [1989]: 156).

Тим глаголом аутор означава да опонент ’испољава победничко, славодобитно расположење, велику радост, задовољство [...] често с призвуком злурадости, због нечијег пораза, неуспеха и сл.’ (РСЈ). Сличан је томе и следећи пример из грађе (у РСЈ се као синоним наводи глагол *тријумфовати*):

(26) Рагуж тријумфално констатује да један арапски извор из 1154. и један чешки [...] укључују Дубровник у Хрватску (Ивић 2014а [1989]: 152).

У полемичком контексту се, дакле, каткад указује на то да опонент, побијајући аргументацију аутора, показује извесно задовољство због својих доказа. У реакцији аутора то се наглашава обично онда када се жели показати да ти докази заправо нису тачни или веродостојни.

4.2.4.5. Карикирати, карикирање

Полемичар на различите начине може оквалификовати како опонент тумачи или представља његове речи. То видимо и у следећим примерима:

(27) Одељак обилује примерима непотребног карикирања уместо озбиљне научне дискусије, али садржи и питања која захтевају одговоре и објашњења (Реметић 1982: 166);

(28) По свом обичају он [Д. Рагуж] не улази у разматрање мог мишљења, него га карикира (Ивић 2014а [1986]: 130).

Овим се глаголима истиче да је непримерен начин на који други полемичар представља речи аутора.

4.2.4.6. Забашурити

У грађи се излагање опонента каткад означава и глаголом *зашашурити*:

(29) Маројевић увек „заскаче” битне проблеме о којима се споримо. [...] Маројевићу је, изгледа, много лакше да та питања превиди и да их зашашури него да на њих одговори (Петровић 1996 [1995а]: 396);

(30) [...] што управо демантује ставове групе стручњака окупљених око Одбора за стандардизацију српског језика у настојању да зашашуре већ достигнути ниво употребе родно осетљивог језика код нас (Савић 2019б).

У наведеним примерима глаголом *зашашурити* (обичнијем у разговорном језику) аутори упућују на, према њиховом схватању, намеру опонента да заташка, прикрије, сакрије важан проблем, односно да га умањи или ублажи. Притом, глагол *заскапати* у пр. 29 има значење ’заобилазити’ (РСЈ, s. v. *заскочити*), те се њиме, као и глаголима *превидети* и *зашашурити* имплицира да опонент избегава питања око којих се споре.

4.2.5. Лексеме које означавају емоције

Посебно занимљиву групу чине лексеме (и колокације) којима се у критичко-полемичком дискурсу исказује одређена емоција.²⁰² Такве лексеме обично имплицитно представљају и критику опонента. Оне се могу јавити и на информативно истакнутом месту у тексту, као што је наслов – исп. лексему којом се денотира осећање туге у наслову текста којим се критикује универзитетски уџбеник фонологије:

(1) Тужан тренутак српскохрватске фонологије (Петровић 1996 [1982]: 181).

Може се денотирати и осећање стида (које се очекује од опонента), опет као имплицитна критика – алудира се на то да аутор треба да се стиди због свог рада:

(2) [...] питање је хоће ли неко због такве храбрости поцрвенети од стида? Аутор(и) вероватно неће (Петровић 1996 [1982]: 195); [наслов] Књига стида (Петровић 1996 [1996в]).

Опоненту се каткад приписује несрећа (3), увређеност (4), љутња, бес (5) или чак мржња (6), али и стања попут узнемирености (7):

(3) Он је врло несрећан због тога што млађе новоштокавске говоре на територији данашње Црне Горе зовемо источнохерцеговачкима (Петровић 1996 [1979а]: 96);

(4) Ту мој критичар [Д. Рагуж] иде за неком својом увређеношћу уместо да боље погледа шта сам написао (Ивић 2014а [1986]: 126); Опет је неумесна увређеност мог саговорника удаљила разговор од праве теме (Ивић 2014а [1989]: 148);

(5) Рецензент се љути на садашње граматичаре [...] (Стевановић 1960: 122); Рекао сам да је Никчевић препричавао литературу о Његошу [...]. Он се због тога жести и вели да сам обавезан да одговорим на питања [...] (Петровић 1996 [1979б]: 100); Откуд љутња због моје реченице: „Радоје Симић је из Николићевих података ’извукао’ закључак да су јат и е у Колубари делом још увек две фонеме”, када је све тако јасно. Б. Николић то није рекао, а проф. Симић је извео тачан закључак из његовог излагања (Реметић 1982: 160); Сл. Реметић се врло љути што не верујем у његове доказе о фонолошкој индивидуалности „незамењеног јата” (Симић 1982б: 380); Рагуж се нервира и жести, очевидно не случајно (Ивић 2014а [1986]: 127); У своме Дугином тексту Р. Бугарски је остао на чистини, беспомоћан у своме безразложном бесу (Маројевић 1991б [1989б]: 35); Катичић се љути и што сам употребио глаголе „захтевати” и „форсирати” (Ивић 2014а [1989]: 148); Он [Маројевић] се љути због моје формулације да су „на помињаном научном скупу у Никшићу Маројевић и Никчевић засвирали у исту лингвистичку тикву” (Петровић 1996 [1995а]: 396); Маројевић се на мене љути због тога што сам рекао да су референти на јунском никшићком скупу „промашили тему [...]” (Петровић 1996 [1995а]: 397–398); Ја рекох да све три признате фонолошке школе у свијету прихватају концепцију неутрализације. Ивић у бијесу одговара да ја погрешно интерпретирам [...]. Нисам – наставља сублимирани гњев – ни чуо за „друге признате, па чак и чувене” фонолошке школе као што су хардвардска (Јакобсонова), Мартинеова и генеративна (Маројевић 2001 [1997в]: 85);

(6) Све сам ово поменуо да бих јасније истакао позицију с које је Никчевић кренуо у „рат против српског језика [и правописа]” и шта се са науком дешава ако је уместо истине води мржња (Петровић 1996 [1979а]: 97); И заиста, полемичар Ивић, из текста у текст све више је заслепљен емоцијама. (А мржња је његова

²⁰² О индикаторима емоција у полемичком дискурсу в. Палашић, Иванетић 2016.

главна емоција.) – Маројевић 2001 [1997а]: 56; Он [Р. Маројевић] и иначе има обичај да, кад неког страсно мрзи, непромишљено излети с неком нетачном тврдњом (Ивић 2014б [1998б]: 100);

(7) Бабић се жали на тешкоће којима постојеће стање оптерећује праксу [...]. Ово конкретно значи: постојећи нормативни приручници не дају нам у руке ефикасно средство за сузбијање тзв. србизама. Али пракса демантује Бабићеву узнемиреност (Ивић 2014а [1968]: 29).

Као што видимо, најчешће осећање које се приписује опоненту јесте љутња, што је у дискурсу у ком је доминантно неслагање и који је део ширег, конфликтног, дискурса – и очекивано.

Аутор може и експлицитно указати на то да је принуђен да изазове одређене емоције код опонента, попут разочарања (подвлачење наше):

(8) Морам разочарати колегу Реметића. Схватање о пореклу србијанских икавизама Белић не би променио због открића једне чињенице, ма колики био њен значај. Он то схватање, уосталом, није мењао ни кад је постао убеђен да се у Србији $B > e'$ стварно и чује (Симић 1982а: 140).

Чак и када се осећања – попут страха (и обесхрабрености), наде (пр. 9) или љутње (пр.10) – могу приписати читаоцима (секундарном реципијенту), и тиме се имплицитно упућује критика опоненту:

(9) Како ће та књига изгледати, читалац не може знати али може изразити једну бојазан – да се и код Маркса не нађе нешто од расизма – и једну наду – да ће Никчевић пре тога нешто научити о лингвистици уопште и о дијалектологији посебно (Петровић 1996 [1979а]: 99); Бојим се да ће ту, на том месту, читаоци Синтаксе остати обесхрабрани пред својом немоћи да тачно проникну у то на којој би то разини језичке датости могао бити оличен прелаз непостојања исказа *Облак је бијели* у његово постојање (М. Ивић 1987: 242); Постоје разлози за страховање да се он [Р. Маројевић], после свега, неће моћи вратити систематском, студиозном научном раду (Ивић 2014б [1996б]: 71);

(10) Немогуће је да је он сам [Д. Рагуж] био у заблуди, сувише је тога прећутао – изоставио је релевантне делове текста и *испред* и *иза* одломка који је цитирао. Читаоци *Језика* имају добре разлоге да се љуте на њега (Ивић 2014а [1986]: 119).

Каткад, аутор може исказивати и сопствена осећања (страх – пр. 11, брига – пр. 12, туга – пр. 13, бол – пр. 14, обесхрабреност – пр. 15, непријатан утисак – пр. 16), чиме уноси личан тон у текст, а то уједно – опет – представља и критику опоненту:

(11) Проф. Кликовац у току расправе изражава жаљење што њени појмови и теоријски ставови нису у програмима за ране разреде, јер јој то отежава да на време деци сервира све што би по њеном мишљењу било значајно за њихов напредак у познавању теорије коју пропагира. Ја сам мало уплашен тим њеним настојањима (Симић 2017: 380);

(12) Има у том чланку ставова оправданих и умесних, али његове основне идеје и тежње дају повода за дубоку забринутост (Ивић 2014а [1968]: 22);

(13) Морам признати да и ја с тугом мислим на то шта сам све могао урадити у времену које сам потрошио на овај напис (Ивић 2014б [1996б]: 71);

(14) Болна је истина да се овакав покушај узимања туђег могао јавити у српској средини. [...] (Ивић 2014б [1998в]: 112);

(15) Обесхрабрујуће је да већ три деценије учимо основце, средњошколце и оне на факултетима основном реторичком понашању (не смеш вређати саговорника, поготову то никада не сме чинити мушкарац у односу на жену саговорницу) – Савић 2021а;

(16) [...] она се обелодањује више као збирка средњошколских семинарских радова него као јединствена научна монографија. Стиче се непријатан утисак да је професор ту збирку само механички саставио од радова таквих какви су [...] (Ков. 2005а: 821).

У пр. 11 уочава се комбинација лексема којима се изражава осећање: жаљење се приписује опоненту, а аутор осећа страх (уз експлицитну употребу *ја*-форме у последњој реченици) – што наведени сегмент чини изразито личним, експресивним.²⁰³ Том примеру сличан је следећи (пр. 12): аутори су уплашени, одн. забринути (макар декларативно) над оним што може произаћи из настојања њихових опонената. Пр. 13 показује да аутор жали због времена утрошеног на полемику, чиме се индиректно критикује опонент – он му одузима време. Пр. 14, који се односи на „Слово о српском језику” групе аутора, имплицира да оно што у њему пише изазива бол – што је, такође, критика упућена опонентима, а последњи пример индиректно критикује опонента што се користи увредама у свом тексту.

Аутор може и експлицитно указивати на своје емоционално стање, истовремено приписујући одређену емоцију свом опоненту:

(17) Износим ово без икакве туге, али се бојим да ће бити разочаран Р. М., који вјерује само у оно иза чега, из све снаге, стане он сам (Брборић 2001 [1994а]: 309).²⁰⁴

Ређи су примери експлицитног исказивања позитивних емоција у полемичком тексту. На пример, Р. Маројевић исказује задовољство што му је текст штампан на ћирилици у латиничном листу (*Дуга*), а поводом констатације опонента (Р. Бугарског) да не зна на чији је захтев то учињено (подвлачење наше):

(18) То ми је мило, али не због мене [...], то ми је мило због саме ћирилице (Маројевић 1991б [1989б]: 34).

У наставку истог текста пак уочавамо кумулацију емоционалности, углавном негативне:

(19) Одговоре мојих опонената прочитао сам са извесном сетом. Ћириличка форма ме је обрадовала, одсуство сваке садржине која би могла да буде предмет научне расправе истински ме је ожалостило. [...] Онеспokoјила ме је чињеница што моји опоненти тако лако одустадоше [...] од свих оних аргумената које је пажљив читалац могао да пронађе у њиховим ранијим текстовима [...] (Маројевић 1991б [1989б]: 34).

Колико је емоционалност упечатљива одлика полемичког дискурса показују и неки наслови полемичких текстова П. Ивића – *Науци требају чињенице, а не емоције* (Ивић 2014а [1986], полемика Ивић–Рагуж) и *Емоционалац као критичар* (Ивић 2014б [1996б]); односи се на Р. Маројевића, који на то одговара насловом – *Критичар као емоционалац*).

Тakoђе, потврда за то јесте и пример из полемике П. Ивића са хрватским лингвистима, у којој аутор у свом другом полемичком обраћању, у фусноти, оптужује уредништво часописа за неговање љутње:

(20) Уредништво *Језика* као да жели неговати љутњу. У 4. свесци 33. годишта оно ми на три места приписује ставове који могу иритирати хрватску публику: [...]. Довољно је прочитати мој текст у 3. св. *Језика* 33 да би се видело да ниједан од наведених погледа није мој. Уосталом, пажљивији читалац лако ће открити још нешто: уредништво само *сугерира* својој публици нетачне предоцбе о мојим схватањима, али нигде *не тврди изричито* да су то моја схватања. За случај потребе одступница је осигурана. Ја се на све ово нећу љутити. Други имају разлога да се љуте. Пре свега читаоци које уредништво доводи у заблуду. А осим њих, љутиће се будућност. Хтели ми то или не, ова полемика иде у историју наше науке. Часопис *Језик* излазиће

²⁰³ У корпусу се јављају и изрази попут *све се бојим*, *бојим се* (у значењу 'изгледа ми, чини ми се'), који, наравно, не иду у ову групу, иако и они показују лични, субјективни став аутора: *Све се бојим да би крајњи резултат био нешто друкчији, тј. да би био мање спектакуларан, али далеко сигурнији, вероватнији...* (Симић 1982а: 143); *Бојим се да је Маројевић у свему томе мало преучио фонологију и оставио много простора и за друге недоумице* (Петровић 1996 [1995а]: 403).

²⁰⁴ И овде срећемо израз *бојим се*, али он овде, као што смо рекли, не уноси значење емоције.

још дуго, врло дуго и будућа поколења његових читалаца жалиће што се некадашње уредништво њиховог часописа није односило према властитом достојанству са више пажње (Ивић 2014а [1987]: 133).

Иако се не односе директно на емоционално стање већ на особину, овде можемо навести и примере лексема којима се, условно речено, денотира и одсуство страха, тачније – смелост одн. дрскост (исп. ироничну употребу лексеме *храброст* – в. други пример под 2), који се приписују опоненту:

(21) Без поузданих, на терену покупљених језичких података, допуњених историским и етнографским подацима, смело је и ризично постављати тезу о једном новом дијалекту, па још га уносити у уџбеник (Московљевић 1958: 104); Ја морам признати да никада нисам разумевао ову врсту храбрости коју Симић показује сваким својим текстом – да се као потоњи арбитар натура у расправама чију суштину не разуме [...] (Петровић 1996 [1982]: 195);²⁰⁵ Питам се откуд проф. Симићу смелост да без података аподиктички износи тврдње које ће га одвести директно у неприлику (Реметић 1982: 165); С нечувеном смелошћу Р. М. изврће савршено очигледне чињенице (Ивић 2014б [19986]: 103).

Док се у првом примеру (М. Московљевића) можда још и може говорити о значењу – 'одважно, изазовно', у последњим примерима *смелост* има негативно значење.

Дакле, можемо закључити да је емоционалност једна од инхерентних одлика критичко-полемичког дискурса, тј. потврдити и за наш корпус оне налазе који су на другом корпусу установиле Палашић и Иванетић (2016). У томе се, поред осталог, огледа и лични тон овог типа дискурса.

Како се овде ради управо о научном критичко-полемичком дискурсу, с овим у вези занимљиви су и закључци на које наилазимо у литератури о емоционалности у научном стилу, одн. језику науке. М. Катнић-Бакаршић (1999: 26) истиче да стилистичари традиционално научном стилу приписују својства објективности, прецизности, тачности, те рационалности. Па ипак, како наводи, „научном стилу не може се одрећи ни заступљеност емоционално-експресивних средстава, а самим тим и субјективности”, већ ће пре бити ствар у томе да је „површинска објективност и не-емоционалност тога стила резултат различитих стилистичких поступака”, којима се „’уклањају трагови’ емоционалности и експресивности, али је она при томе *implicite* присутна у низу форми (сваки научник жели увјерити научну заједницу у исправност својих идеја, мисли, закључака, теорија; он је дубоко субјективно урођен у оно о чему говори!)” (*idem*). Слично томе, Каталинић-Удовчић (1979: 78) напомиње да научна апстракција не искључује употребу експресивно-емоционалних елемената у научном тексту; Р. Симић и Ј. Јовановић (2002: 120) уочавају да „лепоту и снагу научном тексту [...], иако га удаљавају од идеала економичног израза, дају заправо општи стилистички квалитети језика: духовити обрт, вешто обликована фраза, чак и фигура”. Коначно, Д. Кликовац (2008: 202) указује на субјективност научног сазнања: „човек је у свом разумевању света ограничен својим телесним и менталним устројством. Али аутор је у њему субјективан и у личном смислу: он појаве интерпретира сходно свом разумевању, при томе гајећи и емоционални однос према њима”.

Ове закључке можемо интерпретирати у контексту наше анализе: емоционално-експресивни слој текста у критичко-полемичком дискурсу може бити веома истакнут, а употреба лексема којима се денотира емоционалност аутора, опонента или секундарног реципијента овде је само један од начина испољавања тог слоја. Томе се могу свакако додати и, у претходном потпоглављу већ поменуте појаве: употреба првог лица, екскламативност, коментари, реторичка питања и сл. Такође, на лексичком плану томе се може додати и употреба негативних квалификација, одн. употреба лексема негативне конотације, метафоричка употреба лексике, хапакси и сл. Емоционално-експресивни слој текста нарочито ће се видети и на фразеолошком и фигуративном плану (исп. наредна два потпоглавља, 4.3. и 4.4.).

²⁰⁵ Да се ради о иронији види се и по томе што се само неколико редова ниже иста лексема јавља под наводницима, исп. *Ја овде говорим о „храбрости” због тога што она у нашим тмурним лингвистичким приликама може бити дочекана и аплаузима [...]* (Петровић 1996 [1982]: 195).

Одавде је већ јасно да се критичко-полемички дискурс издваја по својој емоционалности у значајној мери од онога што се типично подводи под научни стил. Разлог се може тражити у томе што је у критици и полемици аутор усмерен или на другог аутора и његов рад (на пример, на побијање његових закључака) или на себе и свој рад (у доказивању свог става, одн. преимућства тог става у односу на став опонента).

Свакако, значајан број горенаведених примера пак забележен је не само у новинским, одн. публицистичким текстовима (стручним критичким приказима, полемикама и сл.), већ и у научним часописима, што даље иде у прилог чињеници да би се научни критичко-полемички дискурс по својим одликама могао посматрати као тип дискурса који лежи између типично научног и типично публицистичког стила.

4.2.6. Именовање опонента

Уобичајено именовање опонента у критичко-полемичком дискурсу, како смо досад из бројних примера могли да видимо, јесте именовање секундарним антропонимом (презименом). Такође, академско уважавање опонента може се исказати апелативом *професор* (често и скраћено – *проф.*) уз презиме (или ређе, пуно име). Наводимо илустративно само део примера из грађе:

(1) Проф. Јонке и ја, доиста, немамо једнако схватање (Стевановић 1957а: 23);²⁰⁶ [...] проф. Ј. Вуковић на једној страни ово потпуно прихвата за све глаголске облике, а, у исто време, за одређивање синтаксичке вредности аориста тражи друга мерила (Стевановић 1957б: 135); Свакако је пропуст што ме проф. Московљевић, којег веома ценим и радо се с њим виђам у Институту за српскохрватски језик, није никада питао о овоме (Ивић 1959: 284); Проф. Костић каже да „с многих страна искрсавају оправдане примедбе и замерке, откривајући да је много штошта пропуштено или с недовољно оправдања измењено” (Стевановић 1961: 96); Ја бих био захвалан проф. Могушу да ми на њих [на потврде са основом *малин-* у западнобосанској говорној зони] укаже, како из предмиграционог тако и из каснијег периода (Пецо 1982: 257); У основи је промашена тирада проф. Симића кад тумачи због чега ја наводно нисам „застао у Моштаници” (Реметић 1982: 164); Са проф. Ковачевићем тешко је расправљати. Кад га ухватите у неистини он, не поцрвеневши, понавља ту неистину (Ивић 2014б [1998ж]: 129); У једном од тих прилога [...] директно је апострофирано (једино) моје име, и то на начин да се нека „размишљања” проф. Симића лако могу оценити као (чисте) „измишљотине”, да не кажем „клевете” (Брборић 2000 [1996]: 376); Без жеље да расправљам о тези професора Ковачевића да идиоми службено именовани као хрватски, босански и црногорски представљају само преименовани српски језик [...] (Бугарски 2015а); Професор Ковачевић је у полемици применио уобичајену „добитну” комбинацију замењивања теза и дисквалификације опонента (Бугарски 2015б); Али, зар је то, професоре Бугарски, критеријум научности [...] (Ков. 2015б); Повод за овај рад јесте једно мало неслагање између проф. Радомила Маројевића и ауторке овог текста (Драгићевић 2018: 169).

Каткад се такво именовање опонента може провлачити кроз читав текст:

(2) [...] критика професора Ковачевића могла [би се] уважити (Драгићевић 2009: 90); Професор Ковачевић је у свом приказу инсистирао на томе да су деривациони односи парадигматски, позивајући се искључиво на Сосира (Драгићевић 2009: 90); желећи да одговоримо проф. Ковачевићу да деривационе односе у лексикологији не можемо уврстити само у парадигматске (Драгићевић 2009: 92); Критику професора Ковачевића сматрам корисном (Драгићевић 2009: 93);

²⁰⁶ Занимљиво је да се такво академско уважавање види већ у наслову Стевановићевог текста: *Уз чланак проф. Ј. Јонкеа „Неколико ријечи о одјецима Новосадског састанка”* (Стевановић 1957а).

(3) Посебну пажњу заслужује тврдња проф. Кликовац да 'зависна предикатска реченица може бити члан синтагме' као 'више синтаксичке јединице' (Симић 2017: 375); проф. Кликовац исправно описује синтаксичко зближавање примарно самосталних реченица при успостављању односа међу 'ситуацијама'... (Симић 2017: 375); Шта смо ми заправо закључили на основу исправне анализе проф. Кликовац? (Симић 2017: 378); Проф. Кликовац у току расправе изражава жаљење што њени појмови и теоријски ставови нису у програмима за ране разреде (Симић 2017: 380);

(4) [...] у чијем је другом делу проф. Радоје Симић реаговао на мој чланак (Кликовац 2018: 61); теоријска решења проф. Симића [...] нећу коментарисати (Кликовац 2018: 62); проф. Симић имплицира да израз модерни приступ употребљавам ја (Кликовац 2018: 62); Проф. Симић даље на стр. 372 каже... (Кликовац 2018: 63); Проф. Симић наставља тако што критикује проф. Поповића (Кликовац 2018: 63); замерка проф. Симића своди се на терминологију (Кликовац 2018: 64); Да резимирам: шта, дакле, чини проф. Симић у свом прилогу? (Кликовац 2018: 71).

У грађи налазимо и овакве примере именованја, уз академску титулу:

(5) Мада мр Реметић не иде даље од констатације ове разлике, и термине „крупни”, односно „значајни архаизам” употребљава без ослонца на аргументе, чини ми се да би се овде могло отпочети са разматавањем клупчета историје (Симић 1982а: 149).

Формално именовање опонента може се исказати и преко апелатива *господин* и личног имена:

(6) Господин Росић не зна, али напада жестоко (Ивић 2014б [1998г]: 118); Приморан сам да опет узмем реч у расправљању [...], и то зато што је господин Тиодор Росић [...] (Ивић 2014б [1998г]: 118).

Такође, у грађи се среће и именовање иницијалом:

(7) Сасвим је тачно В. [Вуковић] рекао да таква употреба ових облика даје приповедачком језику писца уочљиву црту његова стила (Стевановић 1950: 89); Нама је јако жао што проф. К. [Костић] није изнео који одређени случај такве измене која је у правопису учињена, јер сматрамо да бисмо чињеницама лако могли доказати да неоправдане измене у Правопису нису чињене (Стевановић 1961: 97); М. [Маројевић] своје тврђење не може да поткрепи никаквим доказима и ослања се на околност да ни ја не могу доказати неистинитост његове приче будући да је Резвин одавно покојник (Ивић 2014б [1998а]: 80); Просто је невероватна лакоћа с којом Р. М. [Радмило Маројевић] избацује свој ватромет неистина (Ивић 2014б [1998б]: 104).

Називање према професији, ако се изразито инсистира на њему, може каткад имплицирати нестручност за другу област (овде србистику):

(8) Да сам знао да је професор англистике др Ранко Бугарски члан Комитета експерата за Европску повељу о регионалним или мањинским језицима, уопште се не бих чудио што су у Србији уведени „преводиоци” за „босански језик”... Тумачење англисте Бугарског показује да он и не зна српски језик, јер у српском „не бити различит од другог језика” значи „бити подударан са другим језиком” (Ков. 2015а);

(9) [...] англиста Ранко Бугарски применио је устаљени метод из својих књига и текстова који се дотичу теме српскога језика; Та особина англисте Бугарског јасно је испољена и у овом другом нападу на мене; И на крају, поставља се питање, у име кога је и за које језике то англиста Ранко Бугарски члан Комитета експерата за Европску повељу о регионалним или мањинским језицима; Што би они, који су као и Бугарски „научно доказани србисти”, читали 26 србистичких књига и преко 400 научних србистичких радова Милоша Ковачевића. Или неког другог од србиста. Битно је само „научно” мишљење експерта англисте Бугарског (Ков. 2015б).

У последњем наведеном примеру срећемо и лексички спој *експерт англиста* (чиме се алудира на то што је опонент члан Комитета експерата за Европску повељу о регионалним или мањинским језицима),

где се конотација која се овде приписује лексеми *англиста* уобличава и ироничном употребом лексеми *експерт*, а што имплицира: суд опонента није релевантан за србистичка питања. У истој полемици, Р. Бугарски (2015б) за опонента иронично користи *проверени бранилац српског језика*, „зналац” (што се може разумети и као реакција на Ковачевићеве речи *незналачко тумачење*).

За феминистичке полемике, какве се у нашем корпусу могу препознати у текстовима С. Савић (2019а, 2019б, 2021а, 2021б) карактеристична су и именована опонента лексемама родно осетљивог језика (пр. 10):²⁰⁷

(10) Она, као стручњакиња за српски језик, објашњава... (Савић 2019а); Много би нам значило кад би једна академкиња, потпредседница у Огранку, заступала интересе жена у тако важној институцији каква је САНУ, будући да је повећан број жена у институцијама моћи и у политици заслуга настојања феминисткиња за родну равноправност (Савић 2021б).

Дакле, уобичајено именовање опонента у критичко-полемичком дискурсу јесте именовање секундарним антропонимом (презименом),²⁰⁸ при чему се академско уважавање може исказати апелативом *проф*. Називање према професији, ако се изразито инсистира на њему, може каткад имплицирати нестручност за другу област. О полемичком, дисфемистичком (пре)именовању, којим се напушта академско уважавање, више в. у одељку о полемичкој антономазији (4.4.2.5.3.).

4.2.7. Реч-окидач (тригер)

Како смо већ у прегледу литературе поменули, Б. Тошовић (2002: 321) истиче да се у полемици тежи употребити што „убитачнија” реч, а пошто се у основи полемике налази конфликт, избор речи је у функцији тог сукоба – аутор ће често бирати стилски јаче, упечатљивије речи. Такве речи неретко су примери лексичке (експлицитне или имплицитне) негације, негативне конотације, пејоративне оцене и сл. Оне се користе да умање вредност запажања другог аутора, да побију његове ставове итд. Такве речи, онда када изазивају реакцију опонента, називаћемо *речи-окидачи* (или *тригери*).

Показаћемо то на примерима из полемике Симић–Кликовац 2017–2018.

---

²⁰⁷ Овде можемо поменути и друге врсте именовања у тим текстовима (оне које се не односе на именовање опонента). Наиме, у овим текстовима срећемо саставне везе у којима се јављају лексеми које означавају и особе мушког и женског пола:

И у науци о језику, као и у другим наукама, истовремено делују појединке и појединци различите теоријске оријентације... (Савић 2019а); Отуда је настојање новинара и новинарки у медијима да изоставе наставак уз презимена жена добра и граматички исправна пракса... (Савић 2019а); Ауторке Приручника [...] сматрају да стандардни језик формирају сви чланови и чланице језичке заједнице током времена кроз које пролази процес нормирања (Савић 2019б); и бројних лингвисткиња и лингвиста окупљених око интердисциплинарног промишљања процеса стандардизације (Савић 2019б); За читатељке и читаоце Данас важно је подсетити... (Савић 2021а).

Може се приметити да је употреба таквих конструкција често условљена самим контекстом: такви се спојеви најчешће користе када се жели истаћи одређена врста деловања, активности, тј. каквог свесног рада на унапређивању друштва (ово се може применити на све примере сем последњег). Ипак, уочавају се и примери без истицања различитих полова у професији, дакле употреба лексеми с инклузивним значењем:

Када смо ми професори присутни у јавном простору, као што су полемички текстови, увек имамо на уму да наш поступак вреднују и они којима предајемо (Савић 2021а); Искључивање једне или друге теоријске опције није корисно, и зато о томе треба да разговарају стручњаци за језик, али то нису само србисти (Савић 2021б).

²⁰⁸ Изузетак представља именовање П. Ивића примарним антропонимом у једном полемичком тексту Р. Маројевића, што представља особиту врсту укидања академске куртоазије, исп. пример у 6.3.2.4.

Говорећи о термину *ситуација*, који Д. Кликовац користи у свом раду (у прототексту), Р. Симић каже да је „олако пренесен из америчке дескриптивне лингвистике блумфилдовског правца” (Симић 2017: 375). На ту констатацију Д. Кликовац одговара:

(1а) Термин *ситуација* је толико устаљен у англосаксонској лингвистици да се одавно и не поставља питање где је настао (Кликовац 2018: 65).

У наставку она даје објашњење употребе овог термина у литератури, те поентира на крају тог параграфа елиптичним исказом:

(1б) Толико о ’олакости’ (Кликовац 2018: 65).

Наиме, из овога је јасно да је реч *олако* изазвала реакцију другог аутора, те се она може сматрати јаком речју или окидачем за такву реакцију. Да је она управо „јака реч” показује и чињеница да представља имплицитну негацију (*олако* – ’недовољно промишљено, без удубљивања, недовољно одговорно’), затим одређену врсту субјективне оцене – дакле, носи својеврсну конотацију, те и индиректну критику упућену приступу другог аутора.

Погледајмо и следећи пример из исте полемике (подвлачења наша):

(2а) (Симић 2017: 380): Проф. Кликовац у току расправе изражава жаљење што њени појмови и теоријски ставови нису у програмима за ране разреде, јер јој то отежава да на време деци сервира све што би по њеном мишљењу било значајно за њихов напредак у познавању теорије коју пропагира;

(2б) (Кликовац 2018: 69–70): Јаке речи! Уз сва извињења, морам поновити оно што сам у чланку рекла о двама приступима у школи (стр. 5). Прво сам констатовала да се у свим разредима осим у 5. разреду основне школе програмом предвиђа К-Г приступ; затим сам констатовала проблем који се због тога у пракси јавља: [цитат из прототекста].

Тема мог чланка проистиче из моје жеље да помогнем да се тај проблем умањи: [цитат из прототекста]

Толико о мом „жаљењу”.

Друго, ја ништа не „сервирам”: К-Г приступ је предвиђен школским програмима.

Треће, имам озбиљне резерве према речи *пропагира* у овом контексту. Наиме, она – као и сродна реч *пропаганда* – не подразумева нужно, а често и искључује, увереност онога који поруку преноси у њену исправност, као што подразумева и да се „пропагатор” користи било каквим методама да би постигао свој циљ. Пошто сам, међутим, ја – захваљујући аргументима – уверена у преимућства К-Г приступа реченици у односу на традиционални, а да се, тумачећи га онима који га у школи предају, такође служим аргументима (којима је мој чланак и посвећен), не бих рекла да К-Г приступ реченици *пропагирам*, него да га *заступам*.

Из наведеног примера јасно је да су речи које су изазвале реакцију ауторке (а које је и сама назвала „јаким”), пре свега, глаголи – *сервирати* и *пропагирати*. Они се, дакле, овде понашају као својеврсни окидачи у овој полемици. Управо у одговору на те речи, кроз метајезичку напомену коју ауторка даје, уочавамо и семантичке разлоге за то: они носе извесну негативну конотацију.

Таквим речима, као својеврсним дисфемизмима, аутори каткад показују тежњу да дискредитују, разоткрију или „раскринкају” другог аутора, што често условљава другог аутора да у одговору образложи своје ставове или побије такве тврдње. То чини кроз *полемичку реакцију*. Реакција на речи-окидаче, с вербатолошке стране посматрано, типично представља својеврстан *експликатив*: аутор експлицира, појашњава своје идеје, неретко их допуњујући примерима као доказима, тј. *егземплификацијом* (више о овоме в. у поглављу 7).

Погледајмо још један пример из исте полемике:

(3а) (Симић 2017: 372): Ауторка најпре у разматрање узима два теоријска приступа 'реченици', и 'сложеној реченици' – 'традиционални' и 'модерни'. Првим сматра Стевановићев а други Поповићев. Овако сужен теоријски простор омогућава јој да поређењима лакше дође до процене о предностима овог или оног теоријског система, мада не и да са ширег становишта сачини такву процену;

(3б) (Кликовац 2018: 62): [након појашњења термина *традиционални* и *модерни*] „Суженом теоријском простору” и „ширем становишту” вратићу се у т. 2.6. овог текста.

Већ из наведеног се види да је „сужен теоријски простор” директна критика упућена аутору, те да је изазвала реакцију ауторке. Томе се ауторка у даљем тексту и враћа:

(3в) Појам ситуације (заједно с појмом семантичке улоге) и мисаоног представљања ситуације били су ми у чланку важни да бих синтаксичке односе напоредности и зависности сагледала са семантичке стране. При томе ми је била корисна и анализа прилошких конституената клаузе, као и појмови нуклеарне, језгрене и проширене предикације, из функционалне граматике С. Дика (Дик и др. 2005). За односе међу означеним ситуацијама важни су ми били појмови фигуре и основе, које у својој когнитивној семантици разрађује Л. Талми (Талми 2000, а в. и Расулић и Кликовац 2014: 151–184). Толико о „теоријском простору” на чијој ми „сужености” замера проф. Симић.

Овде се види пример *полемичке реакције*: ауторка појашњава због чега користи појам *ситуације*, те на које се научне изворе ослања, желећи да покаже да замерка другог аутора није на месту и докаже да је њен теоријски апарат утемљен. У закључку се уочава и поента исказана елиптичним исказом, која и показује да су је управо те речи другог аутора изазвале да на њих одговори: *Толико о „теоријском простору” на чијој ми „сужености” замера проф. Симић.*

Отуда, у наведеним примерима „јаким” речима могу се сматрати: *олако, сервирати, пропагирати, сужен (теоријски простор).*

Дакле, реч у критичко-полемичком дискурсу, која на одређени начин може бити компромитујућа, која се јавља у виду негације (експлицитне или имплицитне) или носи одређену негативну конотацију и која изазива одређену *полемичку реакцију* опонента називамо *реч-окидач* или *тригер*. Такве речи, дакле, припадају једном аутору, а реакције на њих припадају другом. Полемичка реакција подразумева најчешће текстуални одговор, што значи да је однос између окидача (тригера) и реакције обично (мада не и увек) и квантитативно обележен: док се окидач формално може исказати лексемски, реакција тражи ширу језичку форму (исказ, текст).²⁰⁹ Исп. на примеру полемике Пецо–Станић, у ком на Станићев тригер *формализам*, Пецо одговара полемичком реакцијом (негирајући и исправљајући опонента):

(4а) Није, дакле, у питању никакав непоразум, већ пуки Пецин формализам (Станић 1978: 255);

(4б) Овде није у питању граматички формализам, него граматичка истина (Пецо 1978: 270).

---

²⁰⁹ Каткад, у самим анализама полемике, теоретичари уочавају својеврсне тригере или „јаке” речи. Тако, пишући о полемикама Марка Цара, Олга Ступаревић (1988: 86) на једном месту каже (подвлачење наше): „Два националистички и конфесионално обојена листа [...] оптужила су ову Цареву песму за неморалност. Пала је изазовна реч – *порнографија*. Узимајући управо ту реч, са једним упитним призвуком, за наслов свога чланка [*Порнографија?*], Цар одмах устаје у одбрану [...] свога књижевног става”. Изазовна реч, наравно, у овом контексту није ништа друго до – реч-окидач (тригер). У наставку исте студије Ступаревић (1988: 101) цитира једну Цареву каснију критику: „Оштро је укорена еротика: ‘У Италији би овај стиховани еротизам назвали свињаријом, а пјесника ‘poeta porco’, каже овај критичар, који је само петнаест година раније учествовао у једној сличној полемици, у којој су млади песници били оптуживани за порнографију, али тада стављајући се на страну младих.” Јасно се из навода уочава да је овде издвојен пример који садржи речи-окидаче (овде увредљиве, пејоративне речи): *свињарија*, тј. *poeta porco*.

Полемичари се у својим метаполемичким напоменама често и осврћу управо на такву лексику, на тригере које им опонент упућује, обично с коментаром о њиховој тежини. Исп. следећи пример (подвлачења наша):

(5) Оправдање за свој став Костић настоји да нађе у нашим „апсурдним закључцима”, како се он изражава [...]. Не штедећи крупне речи он издашно варира тему о „конфузији чињеница” [...], о нашем губљењу у „мраку несистематизованих чињеница” [...], о томе да су нас подаци „збуњивали” [...], о „немогућој ситуацији” у коју смо дошли [...], о „скућености простора” у који смо „запали” [...] итд. Упорна употреба оваквог речника обавезује аутора да докаже да је приказивани рад заиста рђав – иначе се тежина употребљених речи окреће против њега. Међутим, сваки пут кад нам је замерио због конкретних закључака *Костић је криво представио или наш текст или чињенице којих се он тиче* (Ивић 2014б [1967а]: 172).

Сви примери цитираних речи спадају управо у речи-окидаче, које су изазвале реакцију аутора: *апсурдни закључци*, *конфузија чињеница*, *мрак несистематизованих чињеница*, *скућеност простора* итд. Аутор их, као што видимо, доживљава као крупне и тешке: у контексту научне расправе оне представљају оштра неслагања или замерке, негативне, пејоративне квалификације.

Навешћемо још један илустративан пример, из полемике Маројевић–Ивић, у којој се као тригер јавља трпни придев *наручен* (у тексту Р. Маројевића). На то П. Ивић одговара:

СТИГАО ЈЕ ДА УБАЦИ И ПРЕСНУ НЕИСТИНУ ДА ЈЕ РЕЗВИНОВ ЧЛАНАК О ФОНОЛОШКОМ „ЗАКОНУ ИВИЋА” (РЕЗВИНОВ ТЕРМИН!) НАРУЧЕН. ЈА РЕЗВИНА НИСАМ ПОЗНАВАО НИТИ САМ С ЊИМ ИМАО ИКАКВИХ КОНТАКАТА, РАНИЈЕ ИЛИ КАСНИЈЕ. ОН ЈЕ СВОЈ ЧЛАНАК САМОИНИЦИЈАТИВНО ПОСЛАО ПОШТОМ, ПОДСТАКНУТ МОЈИМ РАДОМ НА ИСТУ ТЕМУ ОБЈАВЉЕНИМ У ЧАСОПИСУ *Вопросы языкознания*. М. СВОЈЕ ТВРЂЕЊЕ НЕ МОЖЕ ДА ПОТКРЕПИ НИКАКВИМ ДОКАЗИМА И ОСЛАЊА СЕ НА ОКОЛНОСТ ДА НИ ЈА НЕ МОГУ ДОКАЗАТИ НЕИСТИНИТОСТ ЊЕГОВЕ ПРИЧЕ БУДУЋИ ДА ЈЕ РЕЗВИН ОДАВНО ПОКОЈНИК (ИВИЋ 2014б [1998а]: 80).

Овде, дакле, видимо пример полемичке реакције на поменути реч-тригер: она је компромитујућа и аутор демантује такве наводе, за шта му треба и више текста него што је опоненту требало да саму критику изнесе. Овим се показује да је одбрана у типичном случају експликативна по природи и тражи више текстуалног простора, наспрам оптужбе која се може неретко свести на само једну реч.

Свака негативна квалификација разматрана у овом поглављу може се сматрати и речју-окидачем тј, тригером, ако је и изазвала одређену реакцију.²¹⁰ Односом између полемичког тригера и полемичке реакције бавићемо се више у поглављу о макроструктурном аспекту критичко-полемичког дискурса (исп. поглавље 7).

4.2.8. Индивидуализми (хапакси) у критичко-полемичком дискурсу

У критичко-полемичком дискурсу може се каткад срести и употреба индивидуалних твореница. Неке од кључних функција које индивидуализми могу имати у језику јесу експресивна, естетска, па и лудичка језичка функција (када употреба индивидуализама укључује и игру речи).

У овом типу дискурса пак њима се може, пре свега, дисквалификовати опонент. Тако се у следећем примеру користе лексеме творене префиксоидом *грандо-* (исп. *грандосербац*, према ’велики Србин’):

(1) [...] Радмило Маројевић, „академик МСА” [...] и „председник Српског фонда и јужнословенског одељења МСА”, бивши грандомонтенегринац и новопечени грандосербац, све мање лингвиста и све мање професор

²¹⁰ Употребљене компромитујуће, негативне квалификације које не изазивају реакцију опонента могу се, с друге стране, сматрати потенцијалним окидачем или тригером.

Филолошког факултета у Београду – наставља свој вишегодишњи поход против српских интелектуалаца и лингвиста (Брборић 2001 [1994б]: 309).

Ове лексеме се јављају, како видимо, у опозицији назначеној придевима (исп. *бивши* и *новопечени*). У истој функцији – као дисквалификацију – срећемо и индивидуализам у наредном примеру:

(2) Данас су се неки дијалектолошки радови претворили у „цитатологију” и „фуснотологију”; човек не може да крочи у прашуми цитата и фуснота. [...] Цела ова прича треба да значи да цитатологију и фуснотологију треба свести на праву меру и тако ослободити науку од трња па макар се докторати полагали и пред „професором” (Станић 1978: 257).

Наиме, овде је, по аналогiji с именицом *цитатологија* (‘шаљ. и пеј. прекомерно коришћење цитата (у науци и др.)’ – РСЈ) скована именица *фуснотологија*, која у датом контексту има значење ‘прекомерно коришћење цитата’.

Р. Симић, иронично коментаришући налазе С. Реметића поводом незамењеног јата у дијалектологији, каже:

(3) Да ли је и овде у време на које он мисли требало рачунати са „јатовцима” пре него што их је освојила (књижевна?) екавщина? [...]; Ту су „јатовизам” и ијекавизам у непосредном контакту (Симић 1982а: 144).

Да се ради о неуобичајеним, нераспрострањеним и експресивним лексемама, овде се види и по обележавању лексема наводницима.

Ретко се у грађи могу наћи индивидуалне глаголске лексеме. Погледајмо следећи пример из текста у ком се С. Савић осврће на текст Р. Стијовић:

(4) Поновимо њену тврдњу – презиме без наставка је мушко, а ако оно припада жени, онда су ту наставци да је поженскају, тачније, „мушко” презиме „не треба да стоји само када се именује особа женског пола” (Савић 2019а).

Глагол *поженскати*, скован посебно за ову прилику, овде има ироничан (па и шаљив) призив. Тиме се и карикира схватање опонента.

Слично томе, у следећем примеру аутор иронично указује на недостатак елементарних лингвистичких знања опонента:

(5) Али то већ спада у предабечеду лингвистике [...] (Ковачевић 1999 [1997б]: 216).

Опонент, дакле, према схватању аутора, не само да не зна оно што спада у *абечеду лингвистике*, већ чак ни оно што томе претходи, најосновније.

Сем што се индивидуализмима може исказати иронија (сарказам), они могу послужити као дисфемизми:

(6) Да није тако, ја не бих имао крунски доказ нити би Павле и павлобранитељи имали прилику да га фалсификују (Маројевић 2001 [1997а]: 68);

(7) „Законоправилодавци” не увиђају да настојањем да у науку уведу паролу „Србија до Токија” чине медвеђу услугу сопственом народу (Клајн 1998);

(8) Тако би Бугарски да укине и србистику и србисте, и ћирилицу и ћириличаре – и да уместо њих уведе „заједностику” и „заједничаре” и подразумевајућу латиницу и латиничаре (Ков. 2018а);

(9) Зар је онда чудо што је аналогно термину „заједничари” активисте против ћирилице телевизија Н1 назвала „лингвистичарима”, у чије име је говорио баш знаменити „заједничар”, „лингвистичар”, да ли и „англистичар”? – Р. Бугарски (Ков. 2018а).

У овим примерима дисфемизација се изводи преко индивидуализама у функцији полемичког (пре)именовања (антономазије, исп. о овој фигури одељак 4.4.2.5.3.).

Дакле, у нашој се грађи каткад јављају и експресивни индивидуализми, који најпре имају функцију дисквалификације (дисфемизације), али чињеница да у неким примерима настају и као резултат поигравања језиком указује и на лудичку функцију.²¹¹ Често се користе са ироничном конотацијом. Већина уочених индивидуализама су именице, ретко глаголи (исп. *поженскати*). Такође, како је њихова творбена структура углавном прозирна, могу се сврстати у тзв. *потенцијалне речи* (исп. Драгићевић 2011б).

4.2.9. Колоквијална лексика у критичко-полемичком дискурсу

У грађи налазимо и одређене примере употребе колоквијалне лексике, одн. лексема из разговорног језика, неформалног стила и сл. Један од таквих примера јесте глагол у метафоричкој употреби:

(1) [...] уредник тог часописа [Стјепан Бабић] наставио је да ме пљује и у најновије време (Ивић 2014б [1995б]: 45).²¹²

Неформални израз уочавамо и у другим примерима:

(2) Али, сви су они у ствари будале, једино је Маројевић сагледао истину (Ивић 2014б [1995б]: 47);

(3) [Маројевић] непомишљено излети с неком нетачном тврдњом, која га после доведе у шкрипац јер не може да је докаже (Ивић 2014б [1998б]: 100).

(4) Пошто нам је тако ставио у уста изјаву која би била пресна глупост, он нас подвргава реторској канонади [...] Моја коауторка и ја бисмо „према томе” заиста били идиоти – да смо рекли оно што нам Костић приписује, а не супротно од тога (Ивић 2014б [1967а]: 176);

(5) Из таквих разматрања Никчевић извлачи сасвим прецизне закључке: Словенци су се врунули из Скандинавије равно 460 година прије него што су тамо и допрли (Петровић 1996 [1988]: 289).

У пр. 2 и пр. 4 употребљава се дисфемистичка (увредљива) лексика – исп. *будале*, *идиоти* (с ироничном конотацијом). У пр. 4, поред колоквијалне лексике јавља се и фразеологизам типичан за разговорни језик: *ставити у уста изјаву*. Д. Петровић у исказу под пр. 5 дијалекатском лексемом *врнути* карикира говор опонента и иронизира његова схватања.

Неформални израз из разговорног језика може се обележити и наводницима:

(6) Симић је „заподенуо кавгу” око једног озбиљног проблема... (Реметић, Петровић 1983: 102).

²¹¹ Овде можемо поменути и пример у ком се неологизам користи с функцијом поентирања (лексему не бележе речници, али њена се раширена употреба, нарочито у 2000-им, лако може видети једноставном претрагом интернета или доступних корпуса; њено је значење јасно због прозирне творбене структуре): [...] *тај жестоки полемичар слабо разликује дијахронију од синхроније, етногенезу од нациотворбе, те не види да се у БиХ не туку међусобно Срби трију вјера, него Срби с несрбима па и антисрбима* (Брборић 2001 [1994а]: 308).

²¹² Исп. и у следећем одељку пр. 61.

Занимљив је пример и истицања, наглашавања типичног за разговорни језик – *ама баш никакве*, као у следећем примеру:

(7) [...] при чему се заборавља да су то не само лексички него и по виду различити глаголи, тако да се свршени глагол *помислити* и не може реализовати у форми глаголског прилога садашњег! И иначе, ауторка често као трансформационе еквиваленте наводи лексеме које немају ама баш никакве творбене па чак ни семантичке везе с глаголом у форми глаголског прилога (Ков. 2011: 785).

Између критике или полемике објављене у научној публикацији и дневној (или недељној) штампи разлика се може видети неретко на лексичком плану. Наиме, лексика која се користи у публицистичкој критици/полемици чешће је обележена експресивношћу, тј. носи одређену конотацију, па се, самим тим, и колоквијална лексика чешће среће у штампи него у научној периодици. Ипак, и у њој се може каткад уочити лексика типична за разговорни језик (исп. пр. 6–7); исп. примере из *Летописа Матице српске*:

(8) Маројевић се, наиме, распричао о „методолошким, термилошким, културноисторијским, филолошким и лингвистичким питањима”, мота се око небитних појединости, цитира књижицу у којој је сабрао своје полемичке новинске текстове, хвали своја фонолошка открића, али темељито заобилази суштину проблема о којој се споримо (Петровић 1996 [1995а]: 392);

(9) Ако Маројевић, после свега што је досад речено, и даље буде тврдио да су сви поменути термини *синонимични*, онда мени остаје једино – да се прекрстим (Петровић 1996 [1995а]: 399).

У пр. 9 уочавамо уношење личног, експресивног, неформалног тона, преко лексике која је овде и стилски антиципирана цртом.

У грађи се јавља и израз којим се сугерише ироничан тон:

(10) Проф. Симић је, нема шта, показао примерну племенитост када је одустао од испитивања западносрбијанског дијалекатског комплекса, пошто су, ето, „стасали млађи људи и прихватили се израде дисертација на грађи из тих области” (Реметић 1982: 156);

(11) Лијепа диференцијација, нема шта!? (Ков. 2011: 792).

Разговорни тон примећује се и у употреби показног *ето* у пр. 10.

Дакле, у корпусу се јавља и колоквијална лексика: овде смо видели неке примере, попут *пљувати*, *будале*, *идиоти*, *мотати се*, *бламажса* (исп. и 4.2.2.7, пр. 17), израза и конструкција који показују неформалност и сл. То доприноси експресивности текста и интензификује полемички израз.

4.2.10. Фигуративна употреба лексике

У критичко-полемичком дискурсу честа је фигуративна употреба лексике, пре свега метафоричка. Неке од примера метафоре на лексичком плану већ смо видели у вези са начином на који аутор перципира критику опонента (кроз метафору борбе: *нападати*, *обрушавати*, *обарати* и сл.). Таква употреба има, између осталог, и естетску функцију у тексту, јер се поруке које полемичар преноси представљају сликовито. Неретко таква употреба одражава и појмовну метафору која лежи у основи саме фигуративности.

4.2.10.1. Ево неких примера из нашег корпуса, на почетку оних који се тичу самог полемичког контекста:

– ПОЛЕМИКА ЈЕ БОРБА:

(1) [...] варљиви утисак да је мој опонент остао на ногама може се стећи само ако се мени не допусти да одговорим [...] (Маројевић 2001 [1997а]: 56).

– ПОЛЕМИКА ЈЕ РАТ:

(2) Пошто је тако средио рачуне са својом науком, Петровић се, удружен са Сл. Реметићем, дао у потеру за усамљеним стрелцима; и на рашчишћавање терена (Симић 1983: 104);

(3) У „Слову о српском језику” помиње се више добро познатих истина, које је српска наука током последњих тридесетак година утврдила, бранила и одбранила од грубих напада бивше државне и партијске бирократије, пре свега загребачке, и од озлојеђених критика хрватских колега. Одбрана је тада била успешна зато што су се ставови заснивали стриктно на чињеницама (Ивић 2014б [1998в]: 109–110);

(4) Пошто на научном попришту остадоше кратких рукава (Брборић у Аргументу, Петровић у Летопису и Ивић у Дневнику) [...] – остаде задњи адут, Академија и „Академија” (Маројевић 2001 [1997б]: 76).²¹³

Ратна метафора среће се, другим поводом (неповезано с полемиком), и у следећем примеру:

(5) После свог повратка из Пољске, наиме, он је „отворио фронтове” на више страна (Реметић, Петровић 1983: 101);

– ПОЛЕМИКА ЈЕ ЈЕЛО:

(6) Не хајући за аргументе, он понавља само оно што је навео у првом нападу, зачињавајући то још покојим ниподаштавајућим квалификативом о мени (Ков. 2015б);

– ПОЛЕМИЧАР ЈЕ НАПАДАЧ (КРИТИКА ЈЕ НАПАД):

(7) Пецо позива у помоћ апарате експерименталне фонетике [...] и тиме са исуканим мачем просто удара на отворена врата, јер удара по једној ствари које у мене нема (Станић 1978: 258);

– ДРУГИ АУТОРИ СУ ЖРТВЕ ОПОНЕНТА:

---

²¹³ Да се полемика схвата као рат, види се и у Предговору књиге *Нови рат за српски језик и правопис* Р. Маројевића из 2001. године. Аутор тамо, између осталог, говори о „српским лингвистичким ратовима” (Маројевић 2001: 6), те након осврта на Вукову реформу језика и правописа као на „први рат”, наводи:

Други рат за српски језик и правопис почео је да тиња већ у пролеће 1993. године, на оба фронта на којима се водио [језичком и правописном] (Маројевић 2001: 8).

И даље:

Други рат за српски језик и правопис букнуо је свом жестином у априлу 1994. године. [...] Конгрес је огромном већином Ивићев предлог одбацио: прва битка је била добијена. Затим је уследила моја серија полемичких текстова у одбрану ијекавице [...] (Маројевић 2001: 9); Други рат за српски језик и правопис водио се и на научним скуповима [...] (Маројевић 2001: 9); Други рат за српски језик и правопис водио се и књигама [...] (Маројевић 2001: 10).

Из овог се може извести неколико закључака о концептуализацији саме полемике: полемика је рат; језик и правопис су фронтони у филолошкој полемици; поприште тог рата може бити научни скуп; оружје у том рату јесу полемички текстови, па и књиге.

(8) У овом случају жртве Поповићевог библиографског метода били су писци као Ђуро Даничић, Стојан Новаковић и Љубомир Стојановић (Ивић 1955/56: 329);

– ГОВОР ОПОНЕНТА ЈЕ БУНЦАЊЕ:

(9) И све тако: на двадесет станица „научне расправе” обавијештен читалац може наћи једино образац – бунцања. И то бунцања оне врсте за коју су стари Црногорци имали обичај да реку да је – *безлијека!* (Петровић 1996 [1988]: 290).²¹⁴

Сликовита је метафора којом се указује на концептуализацију полемичког обрачуна као пливања у мутној води; карактер те метафоре у следећем примеру је дисфемистички (ПОЛЕМИЧКИ ОБРАЧУН ЈЕ ПЛИВАЊЕ У МУТНОЈ ВОДИ/ОПОНЕНТ ЈЕ РАЗМАЖЕНО ДЕТЕ):

(10) Зато он лако напушта научни дискурс и улази у мутне воде недостојног обрачунавања с колегама, у којима плива с лакоћом инфанта, размаженог детета које мисли да све може и да све сме (Брборић 2001 [1994б]: 311);

– ОПОНЕНТ ЈЕ ХИРУРГ (ЈЕЗИК ЈЕ ЧОВЕК):

(11) И *Павле* (ИВИЋ) мисли да се српски језик ушкопити може, да му се, већ неосјетљивом на бол од других српских болова, хируршки може одстранити његова срж – ијекавски изговор, и то ратне 1994. године (Маројевић 2001 [1994а]: 18);

– ОПОНЕНТ ЈЕ УЧИТЕЉ:

(12) Ништа од тога му, међутим, не смета да К-Г приступу поставља „домаће задатке”, па и да предвиђа да се ти задаци у оквиру њега не могу решити (Кликовац 2018: 71);

– ОПОНЕНТ ЈЕ СУДИЈА:

(13) Њих моји суци [С. Реметић и Д. Петровић] изручише из рукава, баш као да су тамо били (Симић 1983: 111);

– ЗАПИТАНОСТ ОПОНЕНТА ЈЕ НАВАЉИВАЊЕ НА ОТВОРЕНА ВРАТА:

(14) Зашто се онда г. Недељковић пита „као да за нас није српски и као да ће Босна нас да пита и послуша”! Опет наваљивање на отворена врата јер у одлуци лепо пише: „Муслиманима/Бошњацима не може се, и кад би се хтело, забранити да свој језик, у своме језику, зову како хоће” (Реметић 2000 [1998]: 379).

У корпусу се каткад среће и иронично-метафоричка употреба лексеме *бисер*, као негативне квалификације (у значењу ’нешто што се памти као једном изречена глупост’ – ХЈП, али и у нешто другачијем значењу, исп. пр. 16):

– ГРЕШКА ЈЕ БИСЕР:

(15) О мери Никчевићевог лингвистичког незнања, после свега, не би имало смисла више говорити, али нека ми буде дозвољено да из његове књиге издвојим још два или три „научна бисера” (Петровић 1996 [1979а]: 98); Но, ни ту није крај „бисерима” (Ков. 2011: 791);

---

²¹⁴ Овај се пример може довести у везу са лексиком којом се означава начин излагања опонента (исп. 4.2.4.).

– РЕЧИ-ОКИДАЧИ СУ БИСЕРИ:

(16) Симић много не одмерава речи. Помињем овде само неке такве његове „бисере“: [...] *фрустрирани и недоучени даскали и академици* (66); [...] *необавезно и необавештено пискарање* [...] (83); [...] *крајње наивно и некомпетентно*. Такорећи, *ступидно* [итд.] (Петровић 1996 [1996б]: 429).

Такође, јављају се и други примери метафора, попут оних које се тичу науке:

– НАУКА ЈЕ ЗГРАДА:

(17) Ту су и најузбудљивији проблеми који ево више деценија потресају крхку зграду наше филологије и дијалектологије (Симић 1982а: 131).

Сличну метафору Р. Симић користи и у једној другој полемици (у овом случају ТЕОРИЈА ЈЕ ЗГРАДА), о чему пише и опонент у свом одговору:

(18) На стр. 380 проф. Симић се на ову тему враћа још једном: „Даља извођења проф. Кликовац била би интересантна, и биће интересантна у мери у којој је њен теоријски темељ носив за таква извођења.” Дакле, опет тај „темељ” приписује само мени; да је упознат са К-Г приступом, могао је видети и колико је досад био „носив за извођења” (Кликовац 2018: 68, фн. 10).

Ауторка, дакле, цитира метафору Р. Симића и одговара у истом кључу, понављајући његове речи. Ипак, ово понављање није без икаквих додатака: уочава се и ироничан тон, овде се стога може говорити о мимези као подврсти ироније (о мимези исп. 4.4.2.3.1.5.). Овакво миметичко понављање метафоре у полемичком контексту можемо назвати ехо-метафором.

4.2.10.2. Занимљиви су и примери у којима аутори користе метафоричке дисквалификације научног текста опонента: непостојећи, измишљени текст се назива *фантомом*, лош научни реферат је *мрља*, а неистинит, неконзистентан текст сликовито се представља као *изразито мек*:

(19) Случај Костићеве прве и основне замерке одиста је несвакидашњи: она се не ограничава на просто искривљавање нашег текста, већ фронтално приписује целокупном нашем раду садржај супротан од онога који он има. Костић је дозволио себи да све време полемише с једним фантомом, са радом какав ми нисмо написали (Ивић 2014б [1967а]: 173);²¹⁵

(20) Али с обзиром на то да је ово поглавље залутало у фонологију – о њему ће то бити само по себи најбоља квалификација и на њега се нећу освртати (Петровић 1996 [1982]: 182);

(21) Ових дана Црногорска академија наука и умјетности предала је јавности једну добру књигу – с мрљом. Књига се зове *Црногорски говори* [...], а мрља се зове реферат Јосипа Хама (Петровић 1996 [1985]: 267);

(22) Тај се текст у додиру са критиком показује као изразито мек: где год се додирне, он се угиба и кида, не држи се. Нема у њему ниједне значајније тврдње која би могла издржати проверу елементарне истинитости (Ивић 2014б [1996б]: 71);²¹⁶

У примеру 20 јавља се семантички подтип метафоре – персонификација, ту се уочава антропоморфизација текста: поглавље је залутало.²¹⁷

У грађи се могу уочити и други примери метафора који се односе на науку:

²¹⁵ Исту метафору аутор користи и у другом полемичком обраћању: *Костићева критика је научно ирелевантна јер дискутује са фантомском књигом, таквом какву ми нисмо написали* (Ивић 2014б [1967б]: 179).

²¹⁶ Значење овог примера почива на појмовној метафори НЕИСТИНИТ ТЕКСТ ЈЕ МЕК (ИСТИНИТ ТЕКСТ ЈЕ ТВРД).

²¹⁷ Слична се концептуализација текстуалне кохезије уочава и у следећем примеру: *Ова напомена као да је залутала у књигу* (Маројевић 1987: 246).

– КОНФЕРЕНЦИЈЕ СУ ПОПРАВНИ ИСПИТИ:

(23) Ја сам рекао да у групи његових „талентованих и веома вредних научника” има највише специјалиста за извођење својих пропалих правописних пројеката на поправне испите, а он ми цитира резултате (тј. закључке) са њиховог првог таквог испита (Петровић 1996 [1996д]: 441);

– ТРАЖЕЊЕ ПЛАГИЈАТА ЈЕ РИБОЛОВ:

(24) Колико је Никчевић преписивао од својих рецензената, истомишљеника и других недужних аутора, ја нијесам проверавао, али ако кажем да сам „у лову” на његове плагијате *само у неколико случајева* остајао са „празном мрежом”, претпостављам да он ни тамо није био много мање успјешан (Петровић 1996 [1996в]: 437).

С тим у вези, налазимо и метафоре којима се квалификују наука и научници, често негативно:

(25) Лингвисти о којима говори ауторка загледани су у прошлост [ЗАОСТАЛОСТ ЈЕ ЗАГЛЕДАНОСТ У ПРОШЛОСТ]²¹⁸, а лингвисткиње о којима овде пишем свој ум и делање усидриле су [→ ЧОВЕК (НАУЧНИК) ЈЕ БРОД] у садашњости с искреним намерама за будућност (Савић 2019а);

(26) Данас су се неки дијалектолошки радови претворили у „цитатологију” и „фуснотологију”; човек не може да крочи у прашуми цитата и фуснота. [...] Цела ова прича треба да значи да цитатологију и фуснотологију треба свести на праву меру и тако ослободити науку од трња па макар се докторати полагали и пред „професором”. Наша данашња дијалектологија у ствари је научно у знатној мери жито без зрна (Станић 1978: 257);

(27) Мој рад је писан пре петнаестак година, а података друга Ђупића тада није било нигде на хоризонту (Станић 1978: 260);

(28) Међутим, ауторке нису баш у сагласју са достигнућима српске феминистичке лингвистике, иако се на њу уредно позивају. У приручнику има тврдих ставова, попут избегавања скраћеница за титуле, чему нема разлога, јер језик, а посебно писани, то користи с циљем постизања економичности (Мар. Николић 2019);

(29) За област ћириличног писма Грковић Мејдор је меродавна јер је то њено поље педагошког и истраживачког рада, као важан део националног пројекта у држави и на крилима којег се може правити каријера (Савић 2021б).

Из примера се види концептуализација науке као пловидбе (пр. 25), нови научни подаци појављују се испред научника, на хоризонту (пр. 27), наука се схвата као нераскрчена шума – у пр. 26 се о цитатима и фуснотама говори као о *прашуми* у коју се не може крочити, оно лоше у њој представљено је као *трње* којег се треба ослободити, ставови који делују неприхватљиво су тврди (пр. 28; уп. ово са концептуализацијом научног текста у пр. 22).

Метафором у пр. 29 имплицитно се поручује да се питањем ћирилице опонент бавио зато што је то „уносно”, то је национални пројекат преко ког се може стицати моћ и престиж (исп. из истог текста и „она својом делатношћу већ сведочи да је већ дубоко у националном инжењерингу Републике Србије” – Савић 2021б).

---

²¹⁸ Исп. као потврду да се ови ставови у Савић 2019а третирају као заостали: „Шта радити данас у србистици са овим конструктом „мушких” и „женских” презимена, из старине српскохрватског језика? Мишљења смо да се конструкције граматичара о језику морају мењати, сходно новонасталим културолошким и социјалним условима у језичкој заједници. [...] Такозвана „мушка” и „женска” презимена су конструкт језикословаца који још увек одговара једној идеолошкој оријентацији у језику код нас, према којој се жена смешта у оквир мушке друштвене доминације.”

4.2.10.3. Када се жели указати на знање лингвисте, тачније на недостатак тог знања, аутори се често користе метафором алфабета науке (аргументом знања):

(30) Навео сам већи број грешака на стр. 102 – што не значи и све грешке на тој страни – зато што ту, у сажетом прегледу основних особина наших дијалеката, дакле чињеница које претстављају азбуку дијалектологије (Ивић 1955/56: 319);

(31) Они, наиме, глатко прелазе преко чињенице да је за више од једног века фонолошких истраживања у светској лингвистици пречишћено много спорних проблема, да је „азбука фонологије”, углавном, поодавно конституисана и да се у њој многе чињенице, без темељних теоријских образложења, не могу слободно престојавати (Петровић 1996 [1982]: 182);

(32) Ако, међутим, саговорник не зна ништа о лингвистици, па чак ни њену „абечеду”, онда је ту сваки разговор излишан (Ковачевић 1999 [1996]: 104); [...] један у лингвистику залутали сапутник назовикритеријумима покушава поништити „азбуку” лингвистике, показујући заправо да је не зна (Ковачевић 1999 [1996]: 106).

(33) Из њега је јасно да Никчевић не зна ни абечеду лингвистике [...] (Ковачевић 1999 [1997]: 212); Али то већ спада у предабечеду лингвистике [...] (Ковачевић 1999 [1997]: 216);

(34) Ту дакле не пресуђују искључиво лингвистички критеријуми, како инсистира Ковачевић. (Уосталом, у абечеду социолингвистике спада сазнање да је разлика између дијалекта и језика више друштвена и политичка него чисто лингвистичка) – Бугарски 2015а.

4.2.10.4. Полемичари могу метафорично представити своје ставове (пр. 35), те ставове и аргументе опонента (пр. 36–43), количину грешака опонента (пр. 44) и сл.:

(35) Праћић и сам зна да моје тврдње стоје на чврстом тлу истине (Ивић 2014а [1985]: 113);

(36) Рагужеви аргументи туку мимо циља (Ивић 2014а [1986]: 126);²¹⁹

(37) Бежећи од правог предмета разговора, он показује да нема добрих аргумената о том предмету. Али и на терену на који је побегао, Росићу недостају ваљани аргументи (Ивић 2014б [1998]: 119);

(38) [...] Јерковић се највише служио догађајима из блиске прошлости као аргументима, а све с циљем да се замагли суштина проблема (Ковачевић 1999 [1995]: 204);

(39) Рагуж се држи као да је тим цитатом сахранио моје гледиште (Ивић 2014а [1986]: 123–124);

(40) Издашно сејући забуне, он ме приморава да их отклањам како не би изгледало да немам одговора на његове замерке (Ивић 2014а [1986]: 126);²²⁰

(41) И док он мисли да су ранији синтаксичари у тумачењу ових проблема грешили што нису знали за фигуративну употребу [...], ја сматрам да је Стојићевића његов покушај да утврђене и несумњиве синтаксичке категорије замени новим одвео у лабиринт из кога, очевидно, није било могуће изићи (Стевановић 1951/52: 283);

(42) Њихова тумачења и анализе замућују јасну слику значења глаголских времена до које се долази поузданим начином одређивања синтаксичких категорија: индикатива, релатива и модуса, које је проф.

²¹⁹ Овај се пример може довести у везу с поменутиим лексемама које имплицирају негацију попут *промашити*, *промашен*, *промашај*.

²²⁰ Метафору „сејања” налазимо и у следећем примеру: [...] *овим текстом, као и многим другим које је посејао по разним новинама, он такав суд само темељито потврђује* (Петровић 1996 [1995а]: 406–407).

Белић, у својим познатим радовима посвећеним овој проблему, тачно разграничио (Стевановић 1957б: 128);

(43) Произвољност до произвољности, прича за децу... (Ивић 2014б [1995б]: 46);

(44) Опет нас Рагуж бомбардује својим погрешкама (Ивић 2014а [1989]: 154).

(45) Само: има ли уопште смисла расправљати о таквим „питањима” разгрћући дебеле слојеве измаштаних бесмислица? (Ивић 2014б [1998а]: 78);

(46) Но, то није крај логичко-мисаоним неравнинама у приступима овога типа. Јер, ако се *српски* поистовећује с једним *дијалектом*, тзв. штокавским, онда уводимо необичан и несвакидашњи лингвистички конструкт којим се замагљује граница између језика и дијалекта, па и међу језицима и дијалектима, а термин *српски језик* потискује термином *штокавски дијалекат* (Радић 2017: 27).

У пр. 37 уочава се метафора бежања: опонент бежи од предмета разговора (исто налазимо и у једном наслову: *Бежање од аргумената или завада са аргументима* – Ков. 2015б). Такође, из примера видимо да се научни проблем може *замаглити*, гледиште се може *сахранити* итд. У пр. 44 грешке се концептуализују као бомбе, а у пр. 46 као неравнине (ТАЧНО/ИСТИНИТО ЈЕ РАВНО).

Такође, аргументација опонента каткад се дисквалификује и преко метафоре кретања (пр. 46–47)²²¹, а грешке се неретко представљају као оклизнућа (метафора клизања: ГРЕШКА ЈЕ ОКЛИЗНУЋЕ; пр. 48–50):

(47) Али – одвлачењем пажње читаоца на овај терен Костић је успео да склизне преко неугодних основних питања и да одједри у друге регионе (Ивић 2014б [1967б]: 183);

(48) Очекујући тамо [у биограчићким селима] ликове *живети*, *трпео*, *мрзели*, аутор [Р. Симић] још једном показује да има озбиљних проблема са кретањ[е]м и по добро утабаним стазама и да су за њега солидно проходни путеви – странпутице (Реметић 1982: 164);

(49) Што се тиче онога што Пецо говори о именици *комад* (на њој се Пецо једанпут оклизнуо) и именицама на *-лац* – то су познате, школске ствари (Станић 1978: 263);

(50) Ово јесте најеклатантнији пример ауторкиног научног оклизнућа, али не и једини у књизи (Ков. 2008: 675);

(51) Кад аргументира, Рагуж се према чињеницама односи површно, олако се поиграва речима, а његови аргументи проклизавају (Ивић 2014а [1986]: 123).²²²

У корпусу налазимо и пример у ком се иде корак даље, па се велики број грешака представља као – санкање (ПУНО ГРЕШАКА ЈЕ САНКАЊЕ):

(52) Пошто се онако лијепо исанкао на методологији, дијалектолог се залетио и у терминологију (Маројевић 2001 [1994б]: 106).

4.2.10.5. Неретко се метафора користи и у оквиру *ad hominem* аргументације:

(53) Ова тврдња представља за сваког очевидну неистину, голу и чисту као суза, која ће, хтео то Костић или не, неизбежно остати присутна у досијеу његовог угледа (Ивић 2014б [1967б]: 184);

²²¹ Исп. и метафору бежања у пр. 37.

²²² Исп. и овакав, нешто другачији, пример „склизнућа”: *Са Маројевићевог пера неизрециво лако склизну неистине* (Ивић 2014б [1995а]: 42).

(54) Д. Петровић је сопствени проблем разрешио много једноставније: удружио се са хваљеним клијентом, и ето, по њему блешти светлост рефлектора пред које је поставио свога генијалног ученика (Симић 1983: 103);

(55) [...] он опет удружује необавјештеност и охолост, да не кажем и амнезију (Брборић 2001 [1994а]: 308);

(56) Али посластица долази на крају: ових дана се Маројевић пријавио на конкурс за редовног професора старословенског језика и упоредне словенске граматике [...] (Ивић 2014б [1995б]: 48);

(57) И све друго што је М. изнео о фонологији мешавина је необавештености и произвољности, преливена дозом самоуверености незапамћеном у историји наше лингвистике (Ивић 2014б [1998а]: 80);

(58) У вези с екавицом и ијекавицом Ковачевић, исто као и његов духовни вођа Маројевић, дуби на глави (Ивић 2014б [1998е]: 126);

(59) Он једноставно, заслепљен жељом за стварањем новог српског језика по властитом укусу, неће да види да је то управо на линији још незавршене фазе хрватског филолошког програма (Ковачевић 1999 [1998б]: 382);

(60) Невоља је Симићева и његових сарадника у томе што су „ушли у трку” с „погрешним” људима и што су ту трку глатко изгубили (Петровић 1996 [1995а]: 412);

(61) Истовремено, ја у Хрватској последњих година служим као дежурна пљувачница: кад неки аутор жели да докаже своје „домољубље”, он пљуне на Ивића (Ивић 2014б [1996б]: 54).

Међу овим примерима нарочито је занимљива употреба полемичког атрибутива *духовни вођа* у пр. 58, која је и дисфемистичка (слепило се приписује опоненту и у пр. 64); у пр. 59 имплицира се да жеља заслепљује научника, те он не може исправно расуђивати; научни пројекти се међусобно надмећу, улазе у трку (пр. 60). У последњем примеру (пр. 61), притом, уочава се и колоквијална лексика, одн. колоквијализација полемичког дискурса.

У многим наведеним примерима уочавамо како се преко метафоричке употребе лексике упућује негативна квалификација опоненту (исп., поред осталог, пр. 36, 42–46, 48–52, 55, 59, 66–70). Метафоричка дисквалификација опонента види се и у следећим примерима:

(62) Маројевић продужује своју фолошку звоњаву о рефлексима јата у српском језику (Петровић 1996 [1995б]: 416);

(63) Вербални терор, у коме се огледа највиши домет њихове специјализације, у томе им неће много помоћи (Петровић 1996 [1996б]: 432);²²³

(64) Росић је слеп за стварност и глув за аргументе (Ивић 2014б [1998д]: 123);

(65) [у полемици са М. Ковачевићем:] Као и проф. Маројевић пре неки дан у „Новостима”, Ковачевић је пао на испиту из истинољубивости. Обојица су пала и на једном другом испиту, из разборитости. И Ковачевићу се, ево, десило да истрчи с очигледном неистином о лако проверљивим стварима, па је и одмах и ухваћен у томе (Ивић 2014б [1998е]: 125–126).

---

²²³ Сем што се речи опонента метафорички представљају као *звоњава* или *терор*, оне се квалификују и као *јефтина реторика*: *Јефтина реторика* одвела га је у чин који има своје име у моралном кодексу људи и у законским кодексима свих земаља (Ивић 2014а [1986]: 121–122).

У основи пр. 65 леже појмовне метафоре ИСТИНОЉУБИВОСТ/РАЗБОРИТОСТ ЈЕ ИСПИТ. Ово је уједно и пример за еуфемизам, који је остварен помоћу метафоричке перифразе: *пасти на испиту из истинoљубивости, истрчати с очигледном неистином* (‘слагати’).

4.2.10.6. Неретко се фигуративност (најчешће управо метафоричка дисквалификација) обележава наводницима:

(66) Прве стране, и највећи број њихов [...] М. Зника је посветила двама мојим „греховима”, које, ако је судити по редоследу и простору које им даје, сматрам главним (Станојчић 1988: 1077);

(67) А лаицистичка схватања језика на којима та идеја почива немају никакве везе с лингвистиком као науком. Зато им не треба придавати никакав научни значај, без обзира на „бомбардман” томовима књига и интервјуа у којима један у лингвистику залутали сапутник назовикритеријумима покушава поништити „азбуку” лингвистике, показујући заправо да је не зна (Ковачевић 1999 [1996]: 106); Свако ко је прочитао Никчевићеве текстове а зна бар нешто из лингвистике, могао је лако закључити да су Никчевић и лингвистика увелико „завађени” (Ковачевић 1999 [1996]: 104);

(68) Вероватно му на томе захваљују и „Бошњаци” и Војислав Никчевић, али нек не очекује то и од потписника „Слова”, који желе да врате дигнитет србистици који је она и под Ивићевом „диригентском палицом” изгубила (Ковачевић 1999 [1998в]: 390);

(69) Овај заслужни грађанин, који науку схвата као трансмисију политике, у једном је био неопрезан – прерано, пре него што му је то дозволио „надзорник кварта”, изашао је са концептом хрватског, бошњачког и црногорског језика (Росић 1998а);

(70) Да „комедија” буде потпуна, на два друга мјеста у књизи наведене се падежне форме исправно одређују [...] (Ков. 2005а: 789); Наиме, у овом је дијелу *Синтаксе* направљен прави „бућкуриш” од критеријума [...] (Ков. 2005а: 809); Овај избор грешака у одређењу значења падежних форми завршавамо „бисерним” примјером [...] (Ков. 2005а: 812).

Означавање наводницима показује и свест аутора о фигуративности и експресивности употребљених лексема (па и својеврсну оgradu од фигуративности у научној критици или полемици).

4.2.10.7. У полемичким текстовима различитих аутора среће се и метафора греха, што сугерише, с једне стране, стилску транслокацију (из домена религиозног у домен научног), а с друге стране, поступак сакрализације као једног типа стилске транскодификације (исп. Симић, Јовановић Симић 2015: 195–197) – материјалној грешци у научном контексту приписују се особине духовног (у контексту религијског морала), па тиме, према схватању аутора, и значајнијег, што може имати и изразито персуазивну функцију у рецепцији резултата опонента:²²⁴

(71) Истом том методом моји благонаклони критичари исфабриковали су и неке друге велике научне грехе којима обилато хране своју научну савест и нуде их „у обради” „мање обавештеним читаоцима”, вероватно као добру забаву у научној комедији. Оставићемо их нека уживају у томе, кад немају друге духовне хране... (Симић 1983: 109);

(72) Прве стране, и највећи број њихов [...] М. Зника је посветила двама мојим „греховима”, које, ако је судити по редоследу и простору које им даје, сматрам главним (Станојчић 1988: 1077);

(73) [...] али то [...] колега Недељковић и не примећује, па се бави „таксативним” оповргавањем мојих [...] непостојећих грешака, грехова и лоших интерпретација [...] (Брборић 2000 [1998б]: 388);

²²⁴ Стога би се можда концептуализација грешке као греха у овим примерима могла посматрати и као основа хиперболе.

(74) А управо то оспоравање, или боље рећи ненаучно надопуњавање или, како ауторка каже, „усложњавање” Сосира представља један од највећих у књизи почињених научних „грехова” (Ков. 2008: 673–674).

Овове се могу додати и фразеологизми који почивају на истој метафори, а које налазимо код Стевановића:

(75) Проф. Јонке у име правилног тумачења Закључака Новосадског састанка мени уписује у грех и што не увиђам оправданост захтева за прилагођавањем наставника изговору онога краја у ком делују (Стевановић 1957а: 25;

(76) Напред смо већ рекли да нам рецензент није признао шта смо у Граматици казали о футуру егзактном. Али то није једини грех који он чини у вези с нашим и својим тумачењем употребе тога глаголског облика (Стевановић 1960: 137).

Исти тип метафоре јавља се и када се опоненту приписује научни „симбол вере” (кредо):

(77) Да то није случајно, ни тренутно учињена омашка него синтаксичко вјерују аутора *Синтаксе* [...] лако је закључити по томе што он и другде у књизи понавља да су глаголски прилози [...] проширци предиката (Станојчић 1987: 323).

Дакле, као се из ових примера види, преко метафоричке употребе лексике у полемикама се каткад научни морал представља као религиозни морал.

4.2.10.8. Метафора је честа у текстовима П. Ивића, како се и досад могло видети из примера; она ту може имати функцију дисквалификације, али каткад доприноси и сликовитости израза (исп. пр. 79, 81, 82):

(78) Распитао сам се на много страна и сазнао да ту бајку шири, осим њега, једино његов пријатељ Милош Ковачевић [...] (Ивић 2014б [1998б]: 100);²²⁵

(79) Било би мудро да је Р. М. после тога ућутао, да не разгребава рану коју је себи непотребно задао (Ивић 2014б [1998б]: 100);

(80) Кад неко удружи измишљање са незнањем, брзо се заплету и раскринка самог себе, па је брука неизбежна (Ивић 2014б [1998б]: 101);

(81) Тиме ми не можемо добити ништа, али је антисрпској пропаганди бачен у чељуст залогај какав никад раније није добила [→ АНТИСРПСКА ПРОПАГАНДА ЈЕ ЗВЕР] (Ивић 2014б [1998б]: 102);

(82) Налазим се у положају човека кога неко стално пљује приморавајући га да одстрањује набачену пљувачку (Ивић 2014б [1998б]: 104);

(83) Просто је невероватна лакоћа с којом Р. М. избацује свој ватромет неистина (Ивић 2014б [1998б]: 104).

4.2.10.9. У грађи се јављају и други примери фигуративне употребе лексике, мада знатно ређе. Метонимија се, на пример, уочава у примеру у ком црвенило денотира постиђеност (подвучени пример има значење ’не стидећи се’):

(84) Са проф. Ковачевићем тешко је расправљати. Кад га ухватите у неистини он, не поцрвеневши, понавља ту неистину (Ивић 2014б [1998ж]: 129).

---

²²⁵ Исп. и у пр. 43: *прича за децу*.

О метонимији се може говорити и у следећем примеру, у ком *београдска социолингвистика* упућује на београдске социолингвисте:

(85) Што се тиче београдске социолингвистике, сви знају да она још није ни у пеленама (Маројевић 2001 [1994г]: 37).

Налазимо и примере иронично-метафоричке (енантиозичне) употребе лексике: *комплимент* означава увреду, *ингениозност* – нешто бесмислено, нетачно, *велики научник* значи 'лош научник, ненаучник':

(86) Није ми јасно ни чиме сам заслужио комплимент да у језичкој политици „тапкам у јаловом кругу” (Ивић 2014а [1968–1969]: 45);

(87) [...] Пижурица ми дијели комплименте: „На беспризорно дрзак и недоличан начин говори о [...]”, „потписао увреде и инсинуације”, „треба имати академску културу или макар елементарно васпитање”, а он, замислите, „ово друго очито [...] нема” (Маројевић 2001 [1994б]: 28);

(88) Ту је њена ингениозна нормативна тврдња да се умјесто у њеном корпусу забиљеженог облика *не хтијући* „у стандардном језику употребљава *не хотећи*” [sic!] (Ков. 2011: 792);

(89) Није само смешно већ и жалосно кад ми велики научник Росић пребацује „ненаучни концепт” (Ивић 2014б [1998д]: 123).

О оваквим и другим сличним примерима ироничне употребе лексике биће више речи у потпоглављу о фигуративности.

4.2.10.10. У критичко-полемичком дискурсу, дакле, честа је фигуративна употреба лексике, пре свега метафоричка. Таква употреба има, између осталог, и естетску функцију у тексту, јер се поруке које полемичар преноси представљају сликовито. Неретко таква употреба одражава и појмовну метафору која лежи у основи саме фигуративности. Извајају се примери метафоре који се тичу самог полемичког контекста (ПОЛЕМИКА ЈЕ БОРБА, ПОЛЕМИКА ЈЕ РАТ и сл.), који се тичу опонента (ОПОНЕНТ ЈЕ ХИРУРГ; ОПОНЕНТ ЈЕ УЧИТЕЉ; ОПОНЕНТ ЈЕ СУДИЈА; итд.) или садржине полемике. Занимљиви су и примери у којима аутори користе метафоричке дисквалификације научног текста опонента. Из примера се види концептуализација науке као пловидбе, као нераскрчене шуме, ставови који делују неприхватљиво су тврди итд. Када се жели указати на знање лингвисте, тачније на недостатак тог знања, аутори се често користе метафором алфабета науке (попут *то спада у азбуку науке* и сл.). Полемичари могу метафорично представити своје ставове, те ставове и аргументе опонента, количину грешака опонента. Неретко се метафора користи и у оквиру *ad hominem* аргументације: преко метафоричке употребе лексике упућује се негативна квалификација опоненту. Фигуративност (најчешће управо метафоричка дисквалификација) обележава се и наводницима. Преко метафоричке употребе лексике у полемикама се каткад научни морал представља као религиозни морал. Коначно, у грађи се јављају и други примери фигуративне употребе, попут метонимије или иронично-метафоричке (енантиозичне) употребе лексике, мада знатно ређе.

4.2.11. Закључак о лексичко-семантичком аспекту критичко-полемичког дискурса

Негација је једна од основних карактеристика критичко-полемичког дискурса, она му је инхерентна, а то се огледа на свим језичким нивоима. Лексичка негација се најчешће остварује префиксом *не-*, чија је доминантна функција у овом дискурсу да негира значења лексеме на коју се додаје. Стога, сем синтаксичком негацијом, и лексички се могу негирати различити аспекти у тексту опонента, међу којима

најчешће: тачност (која се може поредити, степеновати), истинитост, прецизност, одрживост идеје, знање, познавање чињеница, разумљивост, разумевање, обавештеност, оправданост, озбиљност, вештина, умесност, примереност, прикладност, прихватљивост, основаност тврдње или закључка. Каткад се лексичка негација у наставку исказа/текста експлицира синтаксичком.

Лексичка негација јавља се и у примерима с префиксом *без-*: највише примера у нашој грађи уочава се за негативно конотирану лексему *бесмислица*, а јављају се и *беспослица*, *бешчаиће*, *безуспешан*, *беспомоћан*, *беспредметан*, *безначајан*, *безнадежан*, *безизгледан* и др. Ређи су примери негације с другим префиксима, попут *дез-* (у *дезинформација*, *дезинформисање*), или с префиксоидом *анти-* (*антисрпска*, *антисрбистичка*, *антилингвистичка*), ком су блиски по значењу префиксоид *псеудо-* (*псеудоаргументација*) и префикс *назови-* (*назовикритеријум*, *назовиправопис*).

У критичко-полемичком дискурсу негиране лексеме често се могу јавити и у саставном односу, чиме се појачава негативна оцена упућена опоненту. То се најчешће остварује у двочланој конструкцији, а у саставни однос ступају: а) негиране именичке јединице (*неодрживост* и *бесмисленост*, *неразумевање* и *непознавање*, *необавештеност* и *несналажење*, *непрецизно изражавање* и *неадекватни термини*), б) негиране придевске јединице (*неумесна* и *нетачна*, *неприкладан* и *нетачан*, *неоправдан* и *бесмислен*, *неутемељен* и *недомишљен*), в) негирани прилози (*непрецизно* и *нетачно*, *невешито* и *нетачно*). Копулативни однос међу негираним лексемама по правилу је синдетски, ређе асиндетски. Такође, у неким примерима може се уочити да су негиране лексеме (или синтагме) блискозначне, синонимске: оне се често јављају у саставним конструкцијама због емфазе, наглашавања особине. Такође, такве лексеме могу постати једна другој семантичка позиција за манифестовање одређеног значења; међу њима може постојати и узрочно-последична веза (*неразумевање* и *непознавање*, *непрецизно изражавање* и *неадекватни термини*) и сл. У грађи се јављају и примери негираних лексема у овом типу односа у трочланој конструкцији, мада ређе; и ту можемо семантичку интерференцију лексема блиског значења (исп. *нетачно*, *непрецизно* и *непотпуно*), што ствара посебно негативно значење у овом контексту.

Сем негираних лексема, тј. експлицитно исказане, формалне негације (лексичке и синтаксичке), за негативну квалификацију могу се употребити и друге, формално афирмативне лексеме. То значи да се о негаторском карактеру овог типа дискурса може говорити и на плану семантике – имплицитно исказане и/или конотативне. Наиме, у критичким и полемичким текстовима често се могу јавити лексеме којима се негативно, пејоративно квалификује опонент, његов текст, рад, тврдња, закључак и сл.

Имплицитну негацију показују лексеме које денотирају недостатак или негацију одређеног ентитета, тј. чији се денотат заснива управо на тзв. „минус” обележју и чије су речничке дефиниције најчешће формално изражене у негацији. Прилог *лоше*, на пример, има значење ‘не добро, нетачно, неисправно’, те се њиме заправо имплицира негација, одн. негативна оцена. Ту се сврставају и лексеме попут *изоставити*, *пропустити/пропуштати*, *пропуст*, преко којих се опонент критикује најчешће зато што изоставља важне податке или их не опажа; *заобићи/заобилазити*, којима се указује на то да опонент неке чињенице није узео у обзир, није се на њих осврнуо и сл.; затим, *грешити*, *погрешити*, *варати се*, *грешка*, *погрешка*, *омашка*, *превид*, *превидети/превиђати*. Грешке које чини опонент могу се, као и *нетачност*, квалификовати по својој снази или величини, те могу бити: *грубе*, *крупне*, *основношколске*, *упадљиве*, *катастрофалне*; и *омашка* може бити *крупна*, *груба*, *случајна*, *скупа* и сл.

У имплицитну лексичку негацију сврставају се и лексеме *дуговати*, *дужан*, којима се указује на оно што је други аутор морао учинити, њима се имплицира недостатак какве напомене, решења и сл.; затим, *површино*, *површност*; *произвољан*, *произвољно*, *произвољност*, *одокативан*, *одокативно*, *паушално*, које су и негативно конотиране. О грешкама опонента често се говори као о *промашајима* (који се могу и поредити, разликовати по степену), за опонента се тада каже да *промашује*, а његови резултати, ставови или поступци представљају се као *промашени*.

У дисквалификацију спада такође и оцена да је тврдња опонента – *смешна*.

Модалним изразом *штета* критика се у полемичком контексту изводи у форми жаљења, преко предиката *штета је*, који се по правилу јавља на почетку исказа (*Штета је што X*; и то најчешће – *Штета је што опонент X*): аутор – у типичном случају – жали што опонент нешто није уочио, применио, потврдио примерима и сл. Жаљењем се у грађи негативно квалификују тврдња, одн. дефиниција коју даје опонент, непажљиво читање ауторовог рада, заблуда опонента о необавештености аутора, пропуст, неувиђање одређених појава у истраживању, непримењивање теоријских начела у пракси, ненавођење примера, потврда итд.

У корпусу се јавља и лексема *заблуда*, преко које се истиче да опонент темељи своје ликовање на нетачном схватању, да има нетачна уверења о обавештености аутора, да не схвата исправно појмове, да уредништво часописа не информише добро читаоце итд. Када се жели истаћи да тврдња опонента није тачна, употребљава се и глагол *измислити* у значењу 'изрећи неистину, лаж, нетачност', као и именице *измишљање* и *измишљотина* (пејоратив). Користе се и лексеме *апсурдно*, *апсурд* (која се, као и *нетачност*, *грешка* или *измишљотина*, посматра као градуелна појава); оцене *сувишно*, *сувишан*, које имплицирају 'непотребно', 'непотребан'; *крив*, *криво*, *искривити*, *искривљено*, које показују да опонент нетачно, погрешно интерпретира ставове аутора (ту је у основи појмовна метафора КРИВО ЈЕ ПОГРЕШНО/НЕТАЧНО); затим, *кривотворити*, *кривотворина*; *фалсификовати*, *фалсификат*; *противречност*, *контрадикција*, *парадокс*. Неретко се у полемичком дискурсу запажа и употреба лексеме *конструкција* (*конструисање*) у значењу 'спекулација; оно што је измишљено, конструисано без реалне подлоге', тј. 'самовољно тумачење неког текста, изјаве и сл.', којом се опонент критикује (у основи тог значења је и појмовна метафора СПЕКУЛАЦИЈА ЈЕ ГРАЂЕВИНА). Јављају се и имплицитне негације *нагађати*, *нагађање*; *наopak* (нпр. *наopakа лингвистика*, *наopakи резултати*), а идиосинкратички и примери попут *аматеризам*; *хендикепиран*, *сумњив*, *пропао*, *слабашан*; *побркати*.

Срећу се различити облици негације уз имплицитну: а) експлицитна синтаксичка негација + имплицитна негација: *не разуме или одбија да схвати* [→ 'не схвата, не жели да схвати']; б) имплицитна негација + експлицитна лексичка негација: *олако* [→ 'без удубљивања, непромишљено'] и *неконтролисано*; в) имплицитна негација + имплицитна негација: *одсуство* [→ 'недостатак'] и *апсурдност* [→ 'бесмисленост, недостатак смисла']; *површно* [→ 'не темељно, без удубљивања'], *олако*.

Имплицитно негиране лексеме неретко могу бити и негативно конотиране, али не морају (исп. *грешка*, *одбијати*, *помањкање* итд.). У томе се у извесном смислу може тражити фазичност од негације ка негативној конотацији, одн. пратити континуитет од експлицитне неконотиране негације (*нетачност*) и имплицитне неконотиране негације (*грешка*), преко експлицитне негативно конотиране негације (исп. *бесмислица*) и имплицитне негативно конотиране негације (*промашај*), па све до негативне конотације формално афирмативних лексема.

Негативна квалификација се у нашој грађи остварује и другим лексемама које су негативно конотиране а које не морају нужно имплицирати негацију. Тако се, на пример, као дисквалификација у полемичком тексту могу јавити и неодређеност, оцена да је тврдња опонента – *смешна*, глаголске дисквалификације *срозати се*, *исфабриковати*, *извртати*, *блатити*; говори се и о научном пропадању: наука *страда*, помиње се *мрак науке*. Опоненту се приписују квалификације *арогантно*, *ароганција*. У грађи се могу наћи и веома оштре квалификације, лексеме изразите негативне експресивности (пејоративи, лексички дисфемизми): *рогобатно*, *накарадно*, *ретроградно*. Оштре дисквалификације упућене опонентима честе су и текстовима Д. Петровића, ту се јављају врло експресивни лексички спојевии: *примитивна осиноост*, *климава фонетика*, *недомишљена фонологија*, *терминолошки кошмар*, затим пејоративни метафорички деминутив *лингвистички курирчић*. Експресивност се постиже и лексемама које долазе из домена колоквијалног или жаргонског (попут глагола *испромашивати се*): *бламажа*, *скандал*. Дисфемистичка експресивност јавља се и у другим примерима попут *детињарија*,

итеточина или *лупеж*. Коначно, срећу се и оцене попут *једностран*, *шаблонски*, *брука*, *трагикомичност*, *бедастоћа*.

У грађи се јављају и примери описних придева изведених од презимена опонента, који по правилу имају погрдно значење. Овим придевима пејоративно се оцењује најпре научни приступ, те се у колокацији с њима користе именице које означавају науку или научну област (исп. *реметићевска дијалектологија*, *симићевска семиологија* и *нормативистика*, *никчевићевска наука*, *немаројевићевска фонологија*), или се тако квалификује тон опонента, његова памет и сл. Посебно су експресивне колокације у које улазе пејоративни придев и негативно конотирана именица (исп. *маројевићевска бесмислица*).

У неким примерима из грађе уочава се експресивна квантификација када се говори о количини нетачних тврдњи опонента, замерки, увреда и сл. У оквиру партитивне синтагме у функцији центра јавља се експресивни партикуларизатор, тј. метафорично употребљена именичка јединица којом се квантификује оно што је означено именичком јединицом у функцији партитивне допуне (нпр. *туште и тма замерки*, *буљук неодрживих ставова*, *прашума цитата* и *фуснота*, *слапови увреда*, *ватромет неистина*). Експресивна квантификација заснива се, дакле, на метафори, што за резултат има сликовите, необичне колокације којима се изриче критика упућена опоненту.

Често се у грађи срећу негативне квалификације у саставном односу, од којих је једна и формално (експлицитно) негирана лексема, а друга имплицитно негирана или негативно конотирана. Тиме се постиже кумулација негативних оцена, што може бити веома стилски ефицијентан персуазивни поступак. У саставни однос улазе негирана лексема и ненегирана негативна квалификација, међу којима разликујемо: а) именичке квалификације (нпр. *лутања* и *несналажења*, *лични шићар* и *нездрава амбиција*) и б) придевске квалификације (нпр. *колебљиви* и *неуверљиви*). Такође, у саставни однос ступају и негативне квалификације које формално нису лексички негиране (тј. које су имплицитно негиране или негативно конотирани): а) именичке квалификације (нпр. „*цитатологија*” и „*фуснотологија*”); б) придевске квалификације (нпр. *површни* и *погрешни*); в) прилошке квалификације (нпр. *тенденциозно* и *произвољно*); г) глаголске квалификације (нпр. *измислити* и *потурити*). Негативне квалификације јављају се у саставним конструкцијама због емфазе, кумулативног наглашавања негативне особине; оне међусобно, једна другој, истичу одређене семантичке компоненте.

У критичко-полемичком дискурсу, дакле, честа је фигуративна употреба лексике, пре свега метафоричка. Таква употреба има, између осталог, и естетску функцију у тексту, јер се поруче које полемичар преноси представљају сликовито. Неретко таква употреба одражава и појмовну метафору која лежи у основи саме фигуративности. Извајају се примери метафоре који се тичу самог полемичког контекста (ПОЛЕМИКА ЈЕ БОРБА, ПОЛЕМИКА ЈЕ РАТ; ПОЛЕМИКА ЈЕ ЈЕЛО; ПОЛЕМИЧАР ЈЕ НАПАДАЧ (КРИТИКА ЈЕ НАПАД); ДРУГИ АУТОРИ СУ ЖРТВЕ ОПОНЕНТА; ПОЛЕМИЧКИ ОБРАЧУН ЈЕ ПЛИВАЊЕ У МУТНОЈ ВОДИ), који се тичу опонента (ГОВОР ОПОНЕНТА ЈЕ БУНЦАЊЕ, ОПОНЕНТ ЈЕ РАЗМАЖЕНО ДЕТЕ); ОПОНЕНТ ЈЕ ХИРУРГ; ОПОНЕНТ ЈЕ УЧИТЕЉ; ОПОНЕНТ ЈЕ СУДИЈА; ЗАПИТАНОСТ ОПОНЕНТА ЈЕ НАВАЉИВАЊЕ НА ОТВОРЕНА ВРАТА), садржине полемике (ГРЕШКА ЈЕ БИСЕР; РЕЧИ-ОКИДАЧИ СУ БИСЕРИ). Занимљиви су и примери у којима аутори користе метафоричке дисквалификације научног текста опонента: непостојећи, измишљени текст се назива *фантомом*, лош научни реферат је *мрља*, неистинит, неконзистентан текст сликовито се представља као *изразито мек*, а уочава се и антропоморфизација текста: поглавље је залутало. Јављају се и метафоре које се тичу науке (НАУКА ЈЕ ЗГРАДА, КОНФЕРЕНЦИЈЕ СУ ПОПРАВНИ ИСПИТИ; ТРАЖЕЊЕ ПЛАГИЈАТА ЈЕ РИБОЛОВ и др.). Из примера се види концептуализација науке као пловидбе, као нераскрчене шуме, ставови који делују неприхватљиво су тврди итд. Када се жели указати на недостатак знања опонента, аутори се често користе метафором алфавета науке (попут *то спада у азбуку науке* и сл.). Полемичари могу метафорично представити своје ставове, те ставове и аргументе опонента, количину грешака опонента. Тако се, на пример, јавља метафора бежања: опонент бежи од предмета разговора или аргумената. Такође, из

примера видимо да се научни проблем може *замаглити*, гледиште се може *сахранити*, грешке се концептуализују (сем као бисери) такође и као бомбе или као неравнине (ТАЧНО/ИСТИНИТО ЈЕ РАВНО). Аргументација опонента каткад се дисквалификује и преко метафоре кретања, а грешке се неретко представљају као оклизнућа (метафора клизања: ГРЕШКА ЈЕ ОКЛИЗНУЋЕ). У корпусу налазимо и пример у ком се иде корак даље, па се велики број грешака представља као – санкање (ПУНО ГРЕШАКА ЈЕ САНКАЊЕ). Неретко се метафора користи и у оквиру *ad hominem* аргументације, преко метафоричке употребе лексике упућује се негативна квалификација опоненту. Фигуративност (најчешће управо метафоричка дисквалификација) обележава се и наводницима, што показује и свест аутора о фигуративности и експресивности употребљених лексема (па и својеврсну ограду од фигуративности у научној критици или полемици).

У полемичким текстовима различитих аутора среће се и метафора греха, што сугерише, с једне стране, стилску транслокацију (из домена религиозног у домен научног), а с друге стране, поступак сакрализације као једног типа стилске транскодификације, што може имати и изразито персуазивну функцију у рецепцији резултата опонента. Преко метафоричке употребе лексике у полемикама се каткад научни морал представља као религиозни морал.

Метафора је честа у текстовима П. Ивића, она ту може имати функцију дисквалификације, али каткад доприноси и сликовитости израза.

У грађи се јављају и други примери фигуративне употребе, попут метонимије или иронично-метафоричке (енантиозичне) употребе лексике, мада знатно ређе.

4.3. Фразеолошки аспект критичко-полемичког дискурса

Експресивност критичко-полемичког дискурса огледа се и у употреби фразеолошких јединица, што ћемо овде размотрити из неколико перспектива: из перспективе фразеолошке негације, фразеолошке дисквалификације и других функција фразеологизама у овом типу дискурса; осврнућемо се и на стилску транслокацију фразеологизама, те фразеолошку парафразу. Такође, указаћемо и на фразеологију у ширем смислу у овом типу дискурса и друге појаве у вези с употребом фразеологизама у нашој грађи.

4.3.1. Фразеолошка негација

Негација се може јавити и на фразеолошком плану, што се пре свега огледа у употреби фразеолошких јединица у одричној форми. Исп. примере:

(1) Ја ипак остајем при томе да би за све било боље задржати садашњу „хрватско српску” солуцију, не забадајући трн у здраву ногу (Ивић 2014а [1968–1969]: 38),²²⁶

(2) Ви ни у једном ни у другом погледу нисте били на висини марксистичког метода (Ивић 2014а [1972]: 65);

(3) Истина је да је „историја једно, а наша данашња стварност друго” [...], али наша данашња стварност није пала с неба, већ треба да се зна како је до ње дошло (Станић 1978: 261).

(4) Прекид израде овога речника, сужавање грађе која је већ преко половине обрађена, на једној страни, или допуна ексцерпирањем дела која су објављена по распаду српскохрватског језика, промена његовог имена итд., или изостављање дела грађе поготову – спадају у домен историјских догађаја који не би служили на част ни српској филолошкој науци, нити српској нацији (Симић 2017: 372);

(5) Није моја кривица што уредништво *Језика* није било срећније руке у избору аутора осврта на мој чланак (Ивић 2014а [1986]: 126);

(6) Већ више од двадесет година Никчевић *хоће да је лингвиста*, али му то упорно не иде од руке (Петровић 1996 [1988]: 290).

Као и у случају већ размотрених примера синтаксичке и лексичке негације, и негирани облици фразеологизама показују неслагање аутора са мишљењем или резултатима опонента (каткад и као део *ad hominem* аргументације – исп. пр. 5 и 6), с тим што употреба фразеологизама у неслагање уноси и експресивност.

Међу овим фразеологизмима посебно се издваја онај који у свом нормираном облику садржи негацију (исп. у РСЈ: *не трепнути (оком, очима)* ’не збунити се, не узнемирити се (због кога или чега)’), а који се често среће у текстовима М. Ковачевића:

(7) „Научна истина се мора поштовати”, написа не трепнувши ауторка, али заборави и нужан услов: да би се научна истина могла поштовати, она се мора знати! (Ковачевић, Шћепановић 2010а); Бугарски ме, не

---

²²⁶ Исти се фразеологизам јавља у једном другом Ивићевом полемичком тексту (двадесет и пет година касније) у афирмативном облику, а поводом предлога Р. Маројевића да се слово *j* у српској ћирилици замени латиничним *i* без тачке: *Још је важније то што за таквом променом, инспирисаном његовим садашњим ултранационализмом, нема никакве стварне потребе, што би та промена представљала забадање трна у здраву ногу* (Ивић 2014б [1994б]: 38).

трепнувши, окриви да сам критику за српски усуд „преводилаца за босански језик” упутио „европским бирократама” и њему (Ков. 2015б); Тако „социолингвиста” Бугарски, не трепнувши, написа [...] (Ков. 2015в); Тако Шаћировић, не трепнувши, написа [...] (Ков. 2017а).

Овим се изразом истиче неверица аутора над ставом опонента; њиме се метафорично указује на то да опонент износи без оклевања нешто за шта, према мишљењу аутора, нема покриће (исп. први пример под 7) или што аутор сматра очигледном неистином. Стога, овај би се фразеологизам могао сматрати и средством аргумента неверице (о том типу аргумента в. у следећем поглављу).

Такође, у ред фразеолошке негације иду и околиналне варијације фразеолошке структуре остварене експанзијом, додавањем негираних лексема, као у следећем примеру (исп. *невеселих*):

(8) На крају читавог овог истеривања невеселих ствари на чистац... (Кликовац 2018: 72).

Негација може бити исказана и имплицитно, тј. може се говорити и о фразеолошкој имплицитној негацији, као у следећем примеру:

(9) Пецо губи из вида [→ не види, не увиђа] релативност те „непобитне истине” [...] (Станић 1978: 254).

Негација се, дакле, у нашој грађи јавља и на фразеолошком плану, преко одричне форме фразеологизама, нормираног негативног облика фразеологизма (*написати не трепнувши*), експанзије фразеолошке структуре негираном лексемом (*истеривање невеселих ствари на чистац*), те имплицитне негације (*губити из вида*). Њоме се, пре свега, износи експресивно (и сликовито) неслагање с аутором (каткад у оквиру *ad hominem* аргументације).

4.3.2. Фразеолошка дисквалификација

Негативна квалификација често се у критичко-полемичком дискурсу постиже и путем експресивне фразеолошке семантике. Како смо видели и међу већ наведеним примерима с негативном формом (исп. пр. 2, 5, 6, 9), нису ретки фразеологизми којима се дисквалификује опонент или његова тврдња; такви фразеологизми носиоци су и негативне конотације. Исп. и следеће примере:

(10) Таква Никчевићева метода има други назив – бацање прашине у очи (Петровић 1996 [1979б]: 101); Ивић намјерно баца читаоцима прашину у очи (Маројевић 2001 [1995а]: 52);

(11) [...] он је докторирао на проблемима „завичајне дијалектологије”, писао о проблемима правописа, стилистике, о синтакси реченице и са сасвим недефинисаним научним профилем – улетео у коприве, тј. у проблематику опште и српскохрватске фонологије, и то, ништа мање, него с универзитетским уџбеником! (Петровић 1996 [1982]: 195);

(12) [...] питање је хоће ли се због такве рачунице поцрвенети од стида? (Петровић 1996 [1982]: 195).;

(13) Његов посао свео се на „лупање на отворена врата”, јер се не може другачије гледати на резултате двеју анализа истог материјала (Реметић 1982: 167);

(14) Он је, може бити, накнадно схватио да је 1973. године слепо прошао поред шансе да реши проблем о коме је реч (Реметић, Петровић 1983: 102).

(15) Клајн тврди да у свету има „подоста” језика „с писмом које је боље и тачније од српске ћирилице”, и то био његов једини аргументат. Али он стоји на стакленим ногама (Маројевић 1991б [1989а]: 25);

(16) Павле Ивић [је] спао на ниске гране кад је допустио да га бране Светозар Стијовић [...], Мато Пижурица [...], Бранислав Брборић [...] и Драгољуб Петровић (Маројевић 2001 [1994в]: 30);

(17) Али то су за њих шпанска села: онима који не разумеју фонолошку аргументацију нису потребни полемички чланци него основне студије из фонологије (Маројевић 2001 [1994ђ]: 112–113);

(18) Уместо да расправља, дакле, о *суштини* покренутих питања, Маројевић цепа длаку начетворо, прича о „методолошким начелима” која је научио на оном свом другом факултету [...] (Петровић 1996 [1995а]: 407);

(19) И сад ме тај большевички моћник оптужује за комунизам, изврћући све на главу. Какав театар апсурда! (Ивић 2014б [1995б]: 49);

(20) Уосталом, очигледно свестан да му је то питање слаба тачка, он тврди да је оно у „Слову” – реп (Ивић 2014б [1998ж]: 129);

(21) Ранко Бугарски применио је устаљени метод [...] заобилажења научних критеријума у великом луку (Ков. 2015б);

(22) Зато ти, као централни ставови у Декларацији, заправо значе откривање топле воде (Ков. 2017);

(23) У тексту „Устав дозвољава, закон утврђује” [...] Ранко Бугарски стално сам себи ускаче у уста, негирајући оно што је раније писао. Надам се да Бугарски нема тоталну амнезију, да није заборавио шта је о питањима о којима сада пише писао у непосредној прошлости (Ков. 2018в);

(24) [...] лингвистичка аргументација коју су изнијели председник Караџић и министар Тохолъ [...] – није из њихове памети, то кукавичје јаје могла је изњети само „зла памет у злом времену”, то јест садашњи државни лингвиста број један (Маројевић 2001 [1994ђ]: 110–111);

(25) Петровић је, као рецензент и консултант, на танак лед навео версолога тамошњег, Жарка Ружића [...] (Маројевић 2001 [1994ђ]: 113);

(26) Вероватно су из те унапред зацртане градационе „слике” и проистекле процене „грешака” [...] које се ауторки враћају [...], белодано показујући да лексиколог невичан лексикографији критику зна упутити и у празно, разоткривајући тако више своје мане од мана оних које критици излаже (Ков. 2008: 675).

У наведеним примерима аутори преко употребљених фразеологизама критикују методе (пр. 2, 10, 21), аргументе (пр. 15), недоследност (пр. 23) и компетентност опонента (пр. 6, 11), поручују да опонент треба да се стиди због свог рада (пр. 12), спочитавају цепидлачење, расправу око небитних појединости (пр. 18), неоправдану критику (пр. 26), па и лажне оптужбе (пр. 19) или превару (пр. 24, 25).

Сликовитост, која се заснива на метафори, свакако је једна од кључних особина многих наведених фразеологизама: тако се, између осталог, за опонента каже улеће у коприве (пр. 11), да је слепо прошао поред шансе (пр. 14), или да наводи кога на танак лед (пр. 25). Такође, у неким Ивићевим полемичким текстовима (пр. 19, 27–32) уочавамо негативно конотиране сликовите фразеологизме који се односе на опонента и његове поступке: опонент *дочекује на нож*, *замућује бистру воду*, *изврће све на главу*, *пушта машини на вољу*, *тражи длаку у јајету*, а његови предлози су *забадање трна у здраву ногу* или *пуцањ у празно*:

(27) Пустио је на вољу машини, а она га је одвела далеко од истине (Ивић 2014б [1996б]: 51);

(28) Његови предлози су пуцањ у празно, узалудно трошење времена и његовог и читаочевог (Ивић 2014б [1996б]: 59);

(29) М. и то дело [Правопис Матице српске] дочекује на нож (Ивић 2014б [1996б]: 60);

(30) Или можда опет, у недостатку аргумената, замућује бистру воду? (Ивић 2014б [1996б]: 60);

(31) Упоран у тражењу длаке у јајету, М. проналази да на једном месту у књизи стоји да су правопис „писали”, а на другом месту „приредили” његови аутори (Ивић 2014б [1996б]: 60).

Дисквалификација се може исказати и ироничном употребом фразеологизама (где се иронија јавља као фигура негације). Тако, на пример, следећи фразеологизми, иако облички афирмативни, у овом контексту имплицирају супротно:

(32) [...] ја сам, поред свега другога, разговарао о томе са доста наших дијалектолога, међу њима и са проф. Белићем, па није нађено коначно решење. А Пецо – ни мање ни више, већ то је настало овако и овако. Цео тешки проблем решио је за трен ока (Станић 1978: 259);

(33) [...] за све што најбољи специјалисти за етруску проблематику још не могу одгонетнути – Ротковић ће извући решење из рукава. И прекорити теоретичаре због тога што још то нису схватили (Петровић 1996 [1988]: 294).

Исп. и друге примере ироничне употребе фразеологизама (не нужно дисквалификаторске) у пр. 57, 59, 66.

4.3.3. Друге функције фразеологизама у критичко-полемичком дискурсу

Сем дисквалификације, фразеологизми могу имати и друге функције у критичко-полемичком дискурсу, као што су постизање сликовитости (што смо већ поменули у вези са негативном квалификацијом), поентирање или колоквијализација.

4.3.3.1. Сликвитост јесте један од кључних разлога због којих критичар или полемикар користи фразеолошке јединице. Чак и кад се њима превасходно жели постићи дисквалификација опонента или поентирање и сл., експресивност и сликовитост фразеологизама јесу оно што такав поступак чини и стилски ефицијентним. Каткад, сликовитост може бити не само пратећа већ и доминантна функција употребе фразеологизма. Ево неких примера:

(34) Друга замерка полази од тога да смо рекли супротно од онога што нам прва замерка ставља у уста. Наравно, истина о томе шта смо ми написали налази се на страни друге замерке (Ивић 2014б [1967а]: 173);

(35) Пошто нам је тако ставио у уста изјаву која би била пресна глупост, он нас подвргава реторској канонади (Ивић 2014б [1967а]: 176);

(36) Ова тврдња представља за сваког очевидну неистину, голу и чисту као суза, која ће, хтео то Костић или не, неизбежно остати присутна у досијеу његовог угледа (Ивић 2014б [1967б]: 184);

(37) Бабићева се љутња може разумети само ако се има у виду да је много лакше прилепити ми етикету него доказати да нисам у праву (Ивић 2014а [1989]: 158);

(38) Трн сам у оку и хрватском лобију у Немачкој, који се окомио на мене у *Франкфуртер алгемајне цајтунгу* (Ивић 2014б [1995б]: 45);

(39) Сипали су на мене ватру најистакнутији руководиоци трију република и једне покрајине (Ивић 2014б [1995б]: 49);

(40) Излази да уредници нису приметили да им подмећем кукавичја јаја па су поверовали да је то заиста фонологија (Ивић 2014б [1996б]: 70);

(41) Дијалектолога „школа” двапут преводи жедна преко воде (Маројевић 2001 [1995в]: 124);

(42) Пошто на научном попришту остадоше кратких рукава (Брборић у Аргументу, Петровић у Летопису и Ивић у Дневнику) [...] – остаде задњи адут, Академија и „Академија” (Маројевић 2001 [1997]: 76);

(43) Тако онда и лингвисти и део публике клизе у зачараном кругу ка све екстремнијим ставовима (Ивић 2014а [1968]: 32);

(44) Синтакса проф. Катичића највише се може назвати синтаксом међусобног односа реченица и њихових функција и значења у том односу. [...] И ту је он највише код своје куће, што не значи да се ми у свему с њим слажемо што се тога дела синтаксе тиче (Станојчић 1987: 320);

(45) [...] Радомир Лукић [је] одржао лекцију нашим лингвистима, потписаним и непотписаним, на задату тему (Маројевић 1991б [1989а]: 21);

(46) [...] због тога што она може бити дочекана и аплаузима, али ако јој се догоди да узиђе у свет и стигне пред обавештену научну јавност која није оптерећена нашим комплексима и нашим рачуницама – питање је хоће ли се због такве рачунице поцрвенети од стида? (Петровић 1996 [1982]: 195).

(47) Све то код Д. Црњак пада у воду пред наставком *-ћи*, који је за њу очигледно нужни и довољни услов идентификације глаголског прилога садашњег?! (Ков. 2011: 787).

Сликовитост се, како видимо, ретко заснива на поређењу (исп. пр. 36), а далеко чешће на метафори: аутор однос других према себи описује као лепљење етикета, трн у оку или сипање ватре на њега; позицију опонента описује као пораз у борби итд.

Као што се види у многим примерима (исп. пр. 1, 5, 6, 10, 19, 23, 32, 35, 38) велики број фразеологизама садржи соматизме. То се види и у многим другим примерима у нашој грађи:

(48) Пецо ми, уместо да ме похвали, замера што сам проблеме решавао својом главом (Станић 1978: 257); Овако, све је постављено на главу: заједнички правопис [...] има правопис изведеног правописа и требаће га ускладити са засебним [...] правописом или правописима (Маројевић 1988: 91);

(49) [...] ваља рећи да је Матица црногорска овом књигом успјела да осрамоти и науку и црногорско име много темелјитије него што је то икад икоме пошло за руком (Петровић 1996 [1996в]: 437); Кулишићеве књиге „сетио се” тек на крају, „пресудио” да је то добра књига, а читаоцу оставио да „из длана или из пасуља” прочита шта је то у њој вредно и ауторског и приказивачког напора (Петровић 1996 [1980]: 118);

(50) Мислио сам прећутати вишеструке, ничим незаслужене, обеде мога појединства из пера Владимира Недељковића, који ме је по трећи пут узео на зуб (Брборић 2000 [1998а]: 383);

(51) [...] кад ја напишем да је у случајевима какви су *tâⁿ* и *zûⁿ* у питању тотална назализација, а Пецо напише: „питање је да ли се ту јавља потпуна назализација”, онда је једино могуће решење – таквом човеку окренути леђа јер му није могуће нешто доказати (Станић 1978: 259).

Један од најчешћих фразеологизама у нашој грађи свакако је пасти у очи, којим се указује на то да је ауторима нешто особито привукло пажњу (наводимо део примера):

(52) А притом ми није пао у очи ниједан пример облика ових речи са наставцима именичке промене (Стевановић 1950: 81); Свакоме ће пасти у очи да су од 16 примера на -ац [...] само пет изведени одцелог облика радног глаголског придева (Стевановић 1964: 12, фуснота); У вези с овим пада у очи да у књизи у целини има сразмерно мало помена о конкретним елементима старословенског језика (Ивић 1968/69: 467); Овим својим чланком ја сам се хтео осврнути на два-три случаја [...] који су ми пали у очи читајући приказ мојих *Језичких тумачења у коментарима Горског вијенца* [...] (Стевановић 1981: 111); Пада у очи поновљена несасгласност између примера у тач. 458 и Катичићеве тврдње [...] (Станојчић 1987: 485); Пада у очи да се, цитирајући проф. Стевановића, проф. Симић неколико пута користио оградама... (Кликовац 2018: 63, фн. 4).

Фразеологизми са соматизмом *очи* и иначе нису ретки у нашем корпусу (види и пр. 10, 32, 38), и јављају се да укажу на оно што је важно видети, уочити и сл.:²²⁷

(53) Не треба затварати очи ни пред чињеницом да у нашој литератури нису усаглашена мишљења око природе резултата редукције (Реметић 1982: 165);

(54) Мислим да је тешко претпоставити да у онако богатој грађи на основу које је Катичић писао своју *Синтаксу* није било и више примера глагола *лагати* с објектом у облику акузатива, али је лако допустити да је Катичићу промакао испред очију а да га не запази (Станојчић 1987: 503).

Кроз фразеологизам аутор може сликовито представити и своју полемичку реакцију на речи опонента:

(55) [...] кад ја напишем да је у случајевима какви су *tâ* и *zû* у питању *тотална* назализација, а Пецо напише: „питање је да ли се ту јавља потпуна назализација”, онда је једино могуће решење – таквом човеку окренути леђа јер му није могуће нешто доказати (Станић 1978: 259).

4.3.3.2. Једна од функција фразеологизма јесте и – поентирање. Исп. пример:

(56) И на крају, када се саберу сви назначени лингвистички аветлуци[,] ауторски плагијаторски подвизи, ваља рећи да је Матица црногорска овом књигом успјела да осрамоти и науку и црногорско име много темељитије него што је то икад икоме пошло за руком.

Биће да је због тога и књига од *стида* толико позелењела (Петровић 1996 [1996в]: 437).

Оказионалним фразеологизмом *позеленети од стида* (према *поцрвенети од стида*) аутор поентира у закључку свог критичког текста.

Поента у следећем примеру јавља се у облику екскламативног захваљивања религиозног карактера и фразеологизма *жив и уз брдо брз*, који уносе експресивност и ироничан тон:

(57) Позивање на придеве типа *драматичан* Клајнов је елементарни превид: они су сами изведенице од именица типа *драматика*, и не би могли бити творбене базе разматраних глагола него само речи са заједничком основом и узајамном мотивацијом – али само ако би из живог језика нестале именице типа *драматика*. Али, хвала Бџу хвала једнџме – именице типа *драматика* су још живе и уз брдо брзе! (Маројевић 2007: 593).

И фразеологијом у ширем смислу, као што су латинске крилатице, може се поентирати у полемици. Тако се у полемичком тексту Кликовац 2018 на самом крају јавља крилатица *Scripta manent* („записано остаје”):

(58) На крају читавог овог истеривања невеселих ствари на чистац остало ми је да кажем да бих веома волела да нисам, начином на који је проф. Симић написао свој прилог, стављена у положај да на њега одговарам. Проф. Симић је био и мој професор и према томе, као и према његовом знању и истраживачком искуству, гајим дужно поштовање. Али, *scripta manent* (Кликовац 2018: 72).

Такође, како се види и у наведеном примеру, овакве полемичке максиме могу имати и функцију стилских апликаата (о стилској апликацији в. Симић 2010: 143–154).

4.3.3.3. Фразеологизам може допринети и колоквијализацији критичко-полемичког дискурса. Исп. на пример:

---

²²⁷ Фразеосемантичко поље ‘вида’ обележено је у нашој грађи и другим примерима, попут поменутих *изгубити из вида* (пр. 9; ‘не видети, не увидети’) или *слепо проћи поред шансе* (пр. 14; ‘не видети, превидети шансу’).

(59) [...] на помињаном научном скупу у Никшићу Маројевић и Никчевић засвирали су у исту лингвистичку тикву, а ако сад о томе мисли другачије, Маројевић своје проблеме и недоумице о томе музицирању може решавати само са Никчевићем и његовим рецензентом (Петровић 1996 [1994]: 379);

У овом примеру се метафора на којој фразеологизам почива, у оквиру ироније, даље проширује – исп. употребљену лексему *музицирање*. Код истог аутора (у другом тексту) налазимо и овакав пример:

(60) Маројевић сада „меша лончиће”: уместо да објасни како се *данашњи* фонемски статус јата „доказује” тиме што су српско у *у рука* и његов старословенски „предак” *две фонеме*, он сада распреда причу о мом давнашњем спору са Р. Симићем о судбини јата у говорима северне Србије (Петровић 1996 [1995а]: 404).

Да аутор осећа колоквијалну експресивност фразеологизма у овом примеру показује и његово обележавање израза наводницима. Аутори неретко обележавају фигуративност наводницима, показујући јасно да осећају како експресивност донекле одудара од логичко-рационалног карактера самог текста. Ево неких примера из Ков. 2005:

(61) Вјероватно су аутору претходни „предлошки изрази” [...] случајно дошли под руку”, док се неукључених еквивалентних није сетио (Ков. 2005а: 813); Промашај коме нема равног у досадашњој србистичкој и/или сербокроатистичкој литератури, изузме ли се Војислав Никчевић и његова „Црногорска граматика”, с којом овај „прилог граматички српскога језика” по почињеним грешкама стоји „раме уз раме” (Ков. 2005а: 823); [...] заведени чињеницом да се предикатски садржај контекстуално може покатакд остварити и мимо форме личног глаголског облика, аутори се заплићу „ко пиле у кучине” кад треба разабрати шта јесте а шта није предикат као реченични члан [...] (Ков. 2005а: 792).

Колоквијалне фразеологизме, који уједно представљају и негативну квалификацију, налазимо и у следећим примерима из полемике Ивић–Ковачевић:

(62) У вези с екавицом и ијекавицом Ковачевић, исто као и његов духовни вођа Маројевић, дуби на глави (Ивић 20146 [1998е]: 126).²²⁸

(63) Немајући никаквих других аргумената против „Слова”, Ивић се ухватио „дамија и католичких катедрала” као пијан плота (Ковачевић 1999 [1998в]: 387).

Колоквијални фразеологизми могу се наћи и у тексту Р. Симића (из полемике са С. Реметићем):

(64) ... пролог се јавља такорећи на крају баладе: не у време кад су поменути докторанди почели сакупљати грађу и о томе званично обавестили стручне кругове, него у време кад је Сл. Реметић изнео нову грађу у једној научној дискусији (Симић 1982б: 370); А дотле нека размисли на кога се односи његова констатација из фусноте [...]. И остали комплименти које шаком и капом дели... (Симић 1982б: 386); Исти тај ЈФ – не знам да ли колективним или појединачним залагањем – наручио је од Сл. Реметића одговор на моју критику и на тај начин га такорећи узео под своје, и поред звезде заштитнице подарио му и своје симболе као заштитни жиг (Симић 1982б: 370).

Слично последњем примеру из претходне групе (исп. *узете под своје*), и у тексту Р. Маројевића налазимо фразеологизам са заменицом *свој*, типичан за разговорни језик:

(65) [...] професор Мато Пижурца имао је прилику да буде (стварно) један од аутора [...] будућег *Правописа српског језика* [...]. Али он то очито неће: драже му да буде туђи слуга него – свој на своме. А то је већ ствар личног избора (Маројевић 2001 [1996]: 214).

²²⁸ Негативна конотација овог фразеологизма јасно се види у дефиницији његовог значења, према којој он означава ‘чинити и оно што је немогуће, нелогично’ (исп. Матешић 1982: 136).

Иронично-колоквијални фразеологизам *не лези враже* налазимо у следећим примерима:

(66) Досељеници стигли на лице места – дивно испраћени од својих (иноверних) суседа – кад не лези враже, а њихови кумови опет тамо (Симић 1982б: 376); Али не лези враже, кад даје интервјуе Хрватима и Бошњацима, Бугарски каже да су „хрватски, српски, босански и црногорски један исти језик”, али кад говори у Србији, он тврди да српски и „босански” нису један те исти језик, него да је „босански” посебан језик [цитат] (Ков. 2015д).

У тексту П. Ивића из полемике са Р. Маројевићем јавља се разговорни компаративни фразеологизам у мање уобичајеној варијанти (исп. према данашњем *као за инат*):

(67) Као за пакост, Маројевић редовно промаша кад ми нешто приписује на основу свог нагађања (Ивић 2014б [1994б]: 38).

Такође, јавља се и пример заклетве, која новинској полемици даје личан, експресиван и колоквијални тон:

(68) Чули смо се два или три пута телефоном: остале су ми у сећању његова глувоћа кад је посреди мој савет да треба чувати академски ниво у расправама и гајити колегијалност у свакој прилици те нека његова, мени неразумљива, фобија да му ја угрожавам првенство у залагању за „јат”, на којем, сачувај ме Боже, ја нисам инсистирао ни усмено, а камоли писмено. Ни у примисли (Брборић 2001 [1994б]: 310).

Овome можемо додати и пример фразеологизма у ширем смислу из Стакић 2015, у ком се јавља колоквијални израз *ко воли нек изволи*:

(69) Подела глагола на врсте је прилично оригинална, али неупотребљива јер се предлаже седам врста и 29 образаца (подврста, разреда), унутар којих има још неколико ситнијих група, па ко воли нека изволи. Требало би наградити оног ко научи ову поделу, поготово из „ширег круга читалаца” (Стакић 2015: 769).

Колоквијализацију, наравно, често могу на стилском плану пратити и дисфемизација и банализација, одн. спуштање у нижи регистар од очекиваног, научног, како се у неким од наведених примера може и видети (исп. *мешати лончиће, заплести се као пиле у кучине, дубити на глави, ухватити се чега као пијан плота* и сл.).

4.3.4. Фразеолошка транслокација

Није необично да се у критичко-полемички дискурс унесе и одређени израз из специфичног контекста, чиме се уносе и одређена обележја, карактеристике самог тог контекста. Погледајмо следећи пример из текста П. Ивића:

(70) Рагуж, прећутавши све ово, ликује: „Али чим га [Марина Држића] не треба звати Хрватом, као да Ивић има згоднији приједлог”. Опет некоректан потез, „прљава игра”, како би то рекли спортисти (Ивић 2014а [1986]: 120).

Као што видимо, подвучени пример фразеолошке дисквалификације преноси се из домена спорта у научнополемички дискурс (што се и експлицитно наглашава), те је ово пример за стилску транслокацију (о овом начелу стилизације исп. Симић, Јовановић Симић 2015: 188–190). Фразеолошка дисквалификација може доћи и из домена музике:

(71) [...] за мене [је] Јакобсон у фонологији ипак само друга виолина [...] (Маројевић 2001 [1997в]: 85).²²⁹

У следећем примеру аутор стилски транслоцира израз из домена геометрије:

(72) Он има редак дар да смисли бесмислице, да слику стварности изокрене за 180 степени и да у томе истрајава у бесконачност, потпуно неосетљив за очигледност чињеница (Ивић 2014б [1998б]: 101).

Њиме се сликовито показује поступак опонента: опонент изврће чињенице, представља их наопако, нетачно. Стилска транслокација уочава се и у следећем примеру:

(73) Да ли је стварна намера полемичара наука или жал јер се коло среће окреће 'ко би доли сад је гори'... (Савић 2021а).

Овај израз јасна је алузија на „коло среће” из познатог спева *Осман* дубровачког песника Ивана Гундулића, стога и овде можемо говорити о транслокацији која доприноси сликовитости, али и експресивности полемичког израза. Метафора и алузија (па и стилска транслокација) на чувено дело Гогоља уочавају се у следећој дисквалификацији:

(74) [...] он [Маројевић] хоће да у српском језику, о коме мало зна, „оживљује мртве душе”, а неће да то чини у пољском или руском, за које се као слависта специјализовао (Петровић 1996 [1995а]: 404).

Из домена културе, конкретно – позоришта, долази и следећи пример, којим се исказује неверица због апсурдности поступка опонента:

(75) И сад ме тај болшевички моћник оптужује за комунизам, изврћући све на главу. Какав театар апсурда! (Ивић 2014б [1995б]: 49).

Да је за полемику карактеристична метафора рата, види се и на плану фразеологије; на пример, када се говори о опоненту:

(76) Сад он осипа палбу са нове линије одбране (Ивић 2014б [1998а]: 77).

Из библијске сфере нам долазе изрази попут *уписати у грех*, *чинити грех*, *искупити грехове*, али и *неверни Тома*:

(77) Проф. Јонке у име правилног тумачења Закључака Новосадског састанка мени уписује у грех и што не увиђам оправданост захтева за прилагођавањем наставника изговору онога краја у ком делују (Стевановић 1957а: 25); Напред смо већ рекли да нам рецензент није признао шта смо у Граматици казали о футуру егзактном. Али то није једини грех који он чини у вези с нашим и својим тумачењем употребе тога глаголског облика (Стевановић 1960: 137);

(78) Нажалост, др Р. Маројевић сам притвђује своју садашњу неумерену и горопадну српскост, можда зато да би искупио грехове јер је својевремено био острашћен у свом црногорству (Брборић 2001 [1995]: 314);

(79) Она је, наиме, тотални синтаксички промашај, у што ће научно критеријална анализа на наредним страницама, надамо се, и сваког невјерног Тому увјерити (Ков. 2005а: 781).

---

²²⁹ Преко метафоре музицирања опонент се дисквалификује и у поменутом примеру: [...] *на помињаном научном скупу у Никшићу Маројевић и Никчевић засвирали су у исту лингвистичку тикву, а ако сад о томе мисли другачије, Маројевић своје проблеме и недоумице о томе музицирању може решавати само са Никчевићем и његовим рецензентом* (Петровић 1996 [1994]: 379).

Коначно, среће се и пример интернационалног фразеологизма, из грчке митологије:

(80) То би биле, углавном, оне Танталове муке на које је ставио наш правопис и децу, и њихове наставнике, и слагаче, и коректоре, и цео остали свет (Белић 1954а: 159);

Експресивност фразеолошких јединица употребљених у критичко-полемичком дискурсу може, дакле, бити обележена и специфичношћу домена из којих те јединице долазе, а ти домени могу бити, како смо видели разнолики: спортски, научни (геометрија), уметнички (књижевни, позоришни), ратни, религијски итд.

4.3.5. Фразеолошка парафраза: експанзија и супституција

Занимљиви су примери фразеологизама у нашој грађи у којима се путем експанзије, одн. ширења фразеолошке структуре стварају околиналне фразеолошке јединице, а које тиме јасније упућују на сам полемички контекст. Ево неких примера (фразеологизме подвлачимо, а члан којим се структура шири обележавамо масним слогом):

(81) [...] на помињаном научном скупу у Никшићу Маројевић и Никчевић засвирали су у исту лингвистичку тикву, а ако сад о томе мисли другачије, Маројевић своје проблеме и недоумице о томе музицирању може решавати само са Никчевићем и његовим рецензентом (Петровић 1996 [1994]: 379);

(82) Помијешавши вјерске лончиће са националним, идеолошком алхемијом коју подједнако користе Ватикан, комунизам и нови свјетски поредак, Ивић прихвата да су три вјере српскога језика три различите нације (Маројевић 2001 [1994а]: 19);

(83) Нашавши се у небраном грожђу савременог књижевног језика, дијалектологу из Нове Белановице „у вези с тим довољно је рећи да стандардни језик *не зна за експресивност* и ње нема” у законима [...] (Маројевић 2001 [1995в]: 124);

(84) На крају читавог овог истеривања невеселих ствари на чистац... (Кликовац 2018: 72).

Тиме се каткад може постићи и дезаутоматизација фразеологизма (десемантизација фразеолошке метафоре)²³⁰, као у следећем примеру:

(85) [...] академик Ивић је до последњег тренутка бранио *српскохрватски* назив, тобоже да се не би рушили мостови на Дрини (Маројевић 2001 [1994а]: 20);

Ређи су примери околиналне варијације остварене супституцијом, али су такве парафразе и стилски ефицијентније; уједно ово су и примери фразеолошке дисквалификације:

(86) Биће да је због тога и књига од стида толико позелењела (Петровић 1996 [1996в]: 437);

(87) М. чини једним ударцем два огрешења о истину (Ивић 2014б [1996б]: 62);

(88) Чудни су путеви Маројевићевог умовања (Ивић 2014б [1998б]: 101).

²³⁰ О дезаутоматизацији фразеологизама, на примеру поезије В. Попе или Ћопићеве прозе, исп. Јовановић 2009: 67, 132.

4.3.6. Фразеологија у ширем смислу: полемичке максиме

Сем поменутих крилатица у пр. 58 и 88, и међу другим фразеологизмима у ширем смислу могу се наћи примери полемичке максиме у облику народних мудрости, сентенца, пословица, изрека. Обично се њима тумаче схватања опонента:

(89) Ето тако: у источној Србији је забрањена појава „секундарног јата”, а у галипољском и западносрбијанском није. Лепо. Сила бога не моли. Поготово она виша (Симић 1982б: 382);

(90) Као ставови о проналаску, тако расту о аргументи наших проналазача: прво су то фикције, предлог да се тако бележи средња вредност, а затим се те фикције проглашавају једином стварношћу. [...] Аутори свој предлог одмах и остварују, и нико им не смета, поготово што хартија све трпи; само што су свој знак претворили у знак за обележавање гласовних вредности. Али касније, образлажући своје *откриће*, они убеђују читаоца да то више и није граfiјски знак за „упрошћено бележење”, већ „стари глас” који „чува своју вредност”. Где чува: у главама проналазача? (Симић 1983: 107–108, фн. 9);

(91) [...] једна ластва не чини пролеће, један, још не у свему поуздан, пример не може оправдати Маретићев термин (Станојчић 1987: 343);

(92) Каква завјереничка ујдурма!? Заиста, бујна машта твори свашта (Брборић 2001 [1994а]: 308);²³¹

(93) Живи били па видели! (Брборић 2001 [1994б]: 311);

(94) А сметнуо је с ума и ону просту народну мудрост: човек који није навикао на то да сваки час мења мишљење – зна кад је шта говорио (Петровић 1996 [1995а]: 397);

(95) Каква штета за господина Ивића! Петало који прерано кукурикне зна се где заврши (Росић 1998а).

(96) Годинама г. Иван Клајн жели да буде судија у српском и да суди српском језику. То показује и његов памфлет „Законоправлодавци”. [...] Клајн, као и сваки лош судија, сматра да је у његовој руци и вага и кантар. Заборавља да наш народ за кантар вели: „У репу му памет” и мисли кантаром (Росић 1998б);

(97) Не може сврака испилити голуба, па ни они који годинама спроводе хрватску језичку политику не могу заступати српске националне интересе (Бојић и др. 1998);

(98) Ко је научио да пузи, не може да лети! (Бојић и др. 1998);

(99) Ако нећемо по оној познатој изреци „Што да буде просто кад може компликовано” – бројеве је најбоље делити, као и досад на: *основне, редне и збирне* јер *оба, обе / обје* иду у основне, а *неторица, петина* и *десетак* су бројне именице (Стакић 2015: 760).

Изреку *да није смешно, било би жалосно* (у варијантама) налазимо у тексту М. Ковачевића:

(10) Јер, тврдња из наслова „Босански је најстарији језик на Балкану” заиста би била жалосна да није смешна (Ков. 2017б); Да није смешно, било би више но жалосно (Ков. 2017б).

Њоме се критикује тврдња опонента, у њој се на узрок указује истицањем последице (тврдња је смешна зато што је погрешна). Изразима се описује иронично и однос међу научницима:

(101) А на тим скуповима они се увек врте у истом саставу, хвале једно друге, галантно међусобно размењују признања и титуле („ја војвода – ти сердар”) и руже оне који *из новина сазнају* да су „позвани”, али да тамо нису били... (Петровић 1996 [1995а]: 411).

²³¹ Стилогености овог примера доприноси рима (римотворност): *машта – свашта*.

Коначно, налазимо и пример парафрастичке дезаутоматизације, стилске контекстуализације крилатице латинског порекла *Историја је учитељица живота*:

(102) Тако писана историја не може бити учитељица живота (Ивић 2014а [1985]: 113).

Изведеним стилским операцијама овај исказ постаје ефицијентна критика текста другог аутора.

4.3.7. Друге појаве у вези с фразеологијом у критичко-полемичком дискурсу

Поред већ наведених стилских појава и функција које фразеологизам може имати у овом типу дискурса, можемо издвојити и неке типове идиосинкратичних, мање честих појава.

4.3.7.1. Како смо већ поменули у делу анализе лексичко-семантичког аспекта, фразеологизам може имати и функцију експресивног квантификатора у нашој грађи:

(103) У свакоме случају, ми не знамо шта он хоће. Знамо само да има туште и тма замерки на акценат, које неће бити оправдане (Стевановић 1960: 117–118);

4.3.7.2. У неким текстовима из корпуса експресивност се постиже чешћом ироничном употребом фразеолошких јединица (исп. горе и пр. 33, 34); тако, рецимо, у полемици Симић–Реметић срећемо и ове примере:

(104) Зли језици, међутим, тврде да велика *magistra vitae* незаслужено носи своју славну титулу (Симић 1982б: 369);

(105) Ето. Црно на бело – све су чињенице против мене (Симић 1982б: 374);

(106) *Бело* се, значи, одржало пред налетом и икаваца и екаваца, а *не сам* је поклекло пред икавцима. Екавци, пак, остају кратких рукава. Не мора се много залазити на терен савремене фонологије да би се сагледала неодрживост изнете теорије (Реметић 1982: 159);

(107) Њих моји суци изручише из рукава, баш као да су тамо били (Симић 1983: 111).

4.3.7.3. У неким примерима у грађи уочава се и интензификација фразеолошке експресивности употребом двеју или више фразеолошких јединица у истом исказу:

(108) [...] то је једноставно измишљотина која на тренутак може да „задиви простоту”, а аутору такве „науке” никакав уредник не мора спасавати образ (Петровић 1996 [1971]: 33);

(109) [...] због тога што она може бити дочекана и аплаузима, али ако јој се догоди да узиће у свет и стигне пред обавештену научну јавност која није оптерећена нашим комплексима и нашим рачуницама – питање је хоће ли се због такве рачунице поцрвенети од стида? (Петровић 1996 [1982]: 195);

(110) Пошто на научном попришту остадоше кратких рукава (Брборић у Аргументу, Петровић у Летопису и Ивић у Дневнику) [...] – остаде задњи адут, Академија и „Академија” (Маројевић 2001 [1997б]: 76);

(111) Вероватно су из те унапред зацртане градационе „слике” и проистекле процене „грешака” које ауторка ставља на душу (српској) лексикографији, а које се ауторки враћају као бумеранг, белодано показујући да лексиколог невичан лексикографији критику зна упутити и у празно, разоткривајући тако више своје мане од мана оних које критици излаже (Ков. 2008: 675).

Овде видимо примере у којима се истицањем последице указује на узрок: *спасавати образ*, *дочекана аплаузима*, *поцрвенети од стида*. Такође, јављају се и овде фразеолошке дикскалфикације: опоненти *остадоше кратких рукава*, ауторки се речи *враћају као бумеранг*, а она критику *зна упутити у празно*.

Такође, налазимо и пример узастопног јављања фразеолошких јединица у суседним исказима, у ком се јавља и дезаутоматизација фразеологизма (исп. *позелењела*):

(112) И на крају, када се саберу сви назначени лингвистички аветлуци[,] ауторски плагијаторски подвизи, ваља рећи да је Матица црногорска овом књигом успјела да осрамоти и науку и црногорско име много темељитије него што је то икад икоме пошло за руком. Биће да је због тога и књига од стида толико позелењела (Петровић 1996 [1996в]: 437).

4.3.7.4. Ретки су примери у грађи у којима аутор користи фразеологизам из другог језика:

(113) [...] у творбеној анализи Клајн је све окренуо „вверх ногами” (да не кажемо: на главу, пошто у предметној анализи нема ни репа) – Маројевић 2007: 508.

4.3.7.5. У неким примерима аутор фразеолошку дисквалификацију употребљену у тексту стилски промовише у сам наслов тог текста, исп. *Правопис бабе Смиљане* (Петровић 1996 [1993а]) и *Опет о правопису бабе Смиљане* (Петровић 1996 [1993б]):

(114) Могло би се сличних детаља овде навести још много, али је и ово превише за закључак: наши су аутори својим „никшићким” правописом у односу на Вука „ударили натраг” и стигли до „правописа бабе Смиљане” (Петровић 1996 [1993]: 353).

Занимљиво је да овде аутор у загради даје претерицијску варијанту фразеологизма на српском језику: *на главу* (о претерицији исп. одељак 4.4.2.3.1.6.).

4.3.7.6. Коначно, налазимо у корпусу и пример веома стилогене фразеолошке контаминације:

(115) Драматичне припреме за напад спроведене су темељито, и моји опоненти се бацају на мене свим оним и што им јесте и што није при руци: дрвљем, камењем, куком и мотиком, а нарочито великим количинама блата, у чему, рекло би се, никако не оскудевају. Знају моји пријатељи и то да је готово немогуће спасти се испод такве гомиле: и много лакши удари односили су противнике на онај свет (Симић 1983: 108).

Како се види из примера, два фразеологизма – *бацати дрвље и камење* и *(кад устане/дигла се) кука и мотика* – леже у основи новоствореног, хиперболичног (стилски промотивног) фразеологизма.

4.3.8. Закључак о фразеолошком аспекту критичко-полемичког дискурса

Негација се, дакле, јавља и на фразеолошком плану, преко одричне форме фразеологизама, нормираног негативног облика фразеологизма (*написати не трепнувши*), експанзије фразеолошке структуре негираном лексемом (*истеривање невеселих ствари на чистац*), те имплицитне негације (*губити из вида*). Њоме се, пре свега, износи експресивно (и сликовито) неслагање с аутором (каткад у оквиру *ad hominem* аргументације).

Негативна квалификација често се у критичко-полемичком дискурсу постиже и путем експресивне фразеолошке семантике. Нису ретки фразеологизми којима се дисквалификује опонент или његова тврдња; такви фразеологизми носиоци су и негативне конотације. Аутори преко употребљених фразеологизама критикују методе, аргументе, недоследност и компетентност опонента, поручују да опонент треба да се стиди због свог рада, спочитавају цепидлачење, расправу око небитних појединости, неоправдану критику, па и лажне оптужбе или превару. Дисквалификација се може исказати и ироничном употребом фразеологизама. Сем дисквалификације, фразеологизми могу имати и друге функције у критичко-полемичком дискурсу, као што су постизање сликовитости, поентирање или колоквијализација.

Чак и кад се њима превасходно жели постићи дисквалификација опонента или поентирање и сл., експресивност и сликовитост фразеологизама јесу оно што такав поступак чини и стилски ефицијентним. Сликовитост се у примерима из нашег корпуса заснива на метафори (ретко на поређењу): аутор однос других према себи, на пример, описује као лепљење етикета, трн у оку или сипање ватре на њега; позицију опонента описује као пораз у борби и сл. Велики број фразеологизама из наше грађе спада у соматску фразеологију (један од најчешћих фразеологизама у нашој грађи јесте *пасти у очи*).

На крају аргументације или текста може се поентирати управо фразеологизмом; такође, полемичке максиме (попут латинских крилатица) могу имати и функцију стилских апликаата.

Фразеологија у критичко-полемичком дискурсу може бити и средство колоквијализације; њоме се уноси више личан, па и разговорни тон. Колоквијализацију, наравно, често могу на стилском плану пратити и дисфемизација и банализација, одн. спуштање у нижи регистар од очекиваног, научног (*мешати лончиће, заплести се као пиле у кучине, дубити на глави, ухватити се чега као пијан плота* и сл.).

Експресивност фразеолошких јединица употребљених у критичко-полемичком дискурсу може бити обележена и специфичношћу домена из којих те јединице долазе, а ти домени могу бити, како смо видели разнолики: спортски, научни (геометрија), уметнички (књижевни, позоришни), ратни, религијски итд. Са стилистичког аспекта, ту се може говорити о фразеолошкој стилској транслокацији.

У неким се примерима из грађе путем експанзије, одн. ширења фразеолошке структуре, стварају околиналне фразеолошке јединице, а које тиме јасније упућују на сам полемички контекст (каткад и преко дезаутоматизације). Ређи су примери околиналне варијације остварене супституцијом, али су такве парафразе и стилски ефицијентније.

Међу фразеологизмима у ширем смислу могу се наћи примери полемичке максиме у облику народних мудрости, сентенца, пословица, изрека, крилатица, којима се обично тумаче схватања опонента.

Међу идиосинкратичним појавама у фразеолошком аспекту у грађи издвајају се функција експресивног квантификатора, експресивност која се постиже ироничном употребом фразеолошких јединица, интензификација фразеолошке експресивности употребом двеју или више фразеолошких јединица у истом исказу итд.

4.4. Фигуративни аспект критичко-полемичког дискурса

Након што смо размотрили граматички, лексичко-семантички и фразеолошки аспект критичко-полемичког дискурса, фокусираћемо се на подробније представљање фигуративног аспекта. У досадашњем прегледу већ смо поменули различите облике фигуративности на синтаксичком (реторичко питање, пре свега) и лексичко-семантичком плану (метафору, пре свега). Овде ћемо се нешто више задржати на осталим видовима фигуративног изражавања у критичко-полемичком дискурсу. Фигуре ћемо поделити на синтаксичке (метатаксе), семантичке (метасеме) и графичке (метаграфеме), према подели у Катњић-Бакаршић 1999: 111, донекле модификованој.²³²

4.4.1. Синтаксичке фигуре

Поред реторичког питања,²³³ елипсе и парцелације (поменутих у вези са синтаксичким аспектом критичко-полемичког дискурса, исп. 4.1.), у корпусу налазимо и друге синтаксичке фигуре (метатаксе): епитет, полиптотон, кумулацију, амплификацију (у оквиру ње и асиндет и полисиндет). Доминантна карактеристика ових фигура јесте експанзија.

4.4.1.1. Полемички епитет

Примере полемичког (дисфемистичког) епитета можемо наћи међу неким од већ наведених примера за полемички атрибут или адвербијал у анализи граматичког плана:

(1) [...] размотримо све примједбе опонентове као да их је потписао сам Павле Ивић, „жива знаменита институција српске културе данас”, по полтронској дефиницији Мата Пижурице (Маројевић 2001 [1994в]: 31); Два потпуно безначајна текста у једној скорашњој публикацији потписали су обојица [П. Ивић и Б. Брборић] (Маројевић 2001 [1994в]: 34); Остављајући по страни овако неспретну (дилетантску) формулацију, истичемо да су све три признате фонолошке школе у свијету [...] прихватају концепцију неутрализације (Маројевић 2001 [1995а]: 47); [...] једино та жалосна катедра нема предмет Фонетика, има само, под редни бројем 1, предмет Фонологија – „ал’ се” у фонологији „није макла даље од почетка” лингвистика та, као у чувеној Змајевој песми (Маројевић 2001 [1995а]: 48); Зато поборници примитивног и задртог језичког надрипатриотизма имају и паре и власт за собом (Клајн 1998);

(2) Многа наша класична дела [...] изискују брижљиво тумачење речи [...]. Чешће се то чини површно, без довољно припреме, без испитивања речничке грађе [...] (Вуковић 1950: 96); Декларација је донесена због перфидније формулисаних ставова, у које тешко да могу они који нису лингвистички образовани, а међу потписницима Декларације више од девет десетина је таквих (Ков. 2017).

---

²³² М. Катњић-Бакаршић даје поделу на фонетско-фонолошке, синтаксичке и семантичке фигуре, при чему метаграфеме, одн. графичке фигуре сврстава у фонетско-фонолошке. Ми те фигуре овде издвајамо засебно. Такође, док ауторка сврстава градицију у прелазни тип фигура (синтаксичко-семантичке), ми је сврставамо овде у семантичке, полазећи од става да је семантички аспект доминантан у градицији.

²³³ Реторичко питање се у литератури обично издваја у синтаксичке фигуре (исп. Катњић-Бакаршић 1999: 112; ми смо га и обрадили у вези са интерогативношћу, одн. граматичким аспектом), али по својим структурно-семантичким карактеристикама одређене врсте реторичког питања доводе се у везу и са тзв. фигурама негације попут ироније, сарказма, литоте итд. (исп. Ковачевић 2015: 105), које углавном иду у врсту семантичких фигура (исп. Катњић-Бакаршић 1999: 113). Стога би се могло закључити да би реторичко питање могло ићи у ред прелазних фигура (о прелазним фигурама в. Катњић-Бакаршић 1999: 114).

Полемичким (дисфемистичким) епитетом, дакле, називамо негативно квалификовање поступка опонента, његове тврдње, текста и сл. Остварује се у виду негираних или пејоративних придева и прилога (одн. придева и прилога негативне конотације) у полемичком контексту. Друге сличне примере в. у одељку о дисфемизму (4.4.2.4.2.).

4.4.1.2. Емфатички полиптотон

У текстовима уочавамо примере понављања, између осталог, и у форми полиптотона, фигуре понављања истих лексичких јединица у различитим формама (исп. Ковачевић 2015: 184). Исп. примере:

- (1) Он узима као релевантне извесне моменте за одређивање појединих значењских категорија аориста, нпр., који никада у науци нису прихваћени, нити су могли бити прихваћени (Стевановић 1970б: 509–510);
- (2) Међутим, ја тако нешто никад нисам написао нити ћу икад написати. За мене је протезање српског језичког имена на оне који нису Срби – акт великосрпског национализма (Ивић 2014а [1972]: 64);
- (3) Одмах ћу рећи да сам ја тај пропуст учинио зато што ни у једном од та три случаја нисам налазио, а ни данас не налазим, никакве позајмице (Стевановић 1981: 111–112);
- (4) У „Аргументу” је без аргумената ударио на англистичку [катедру], са својом, славистичком, одавно није у љубави, а сутра ће ударити и на остале [катедре] – својски, оштро, немилосрдно, беспопштедно, страшно, како и доликује великим, новопеченим и сладострасним Србима. Удариће Р. Маројевић толико да ће све заударати. Живи били па видели! (Брборић 2001 [1994б]: 311);
- (5) Даља извођења проф. Кликовац била би интересантна, и биће интересантна у мери у којој је њен теоријски темељ носив за таква извођења (Симић 2017: 380).

Како видимо у прва три примера, ова се фигура у критичко-полемичком дискурсу може јавити када се негацијом нешто жели нагласити, одн. када се нешто категорички или емфатички жели негирати или одбацити. Отуда, у њима полиптотон има и стилски промотивну функцију. Пример (4) је део *ad hominem* аргументације, а преко полиптотона у њему се развија и градација. Примером (5) условљава се теоријски оквир опонента, њиме се имплицира да ће анализе опонента бити успешне ако његов теоријски приступ буде другачији од приказаног.

4.4.1.3. Полемичка кумулација

Кумулација представља фигуру низања језичких јединица сличног значења, одн. „нагомилавање јединица обједињених истом општом семантичком компонентом, тј. архисемом” (Ковачевић 2015: 352, фн. 10). Исп. неке примере:

- (1) [...] Бугарски нетачно, непрецизно и непотпуно интерпретира моје ставове (Маројевић 1991б [1989б]: 40);
- (2) Великодушно ауторизујући наслов „На Дрини екавица”, који је дала редакција „Аргумента” [...], у којем је крајње жестоко, неодмерено и неукусно напао академика Павла Ивића због његовог иступа на Другом конгресу српских интелектуалаца, окрзнувши успут и моју маленкост, Радмило Маројевић, „академик МСА” [...] и „председник Српског фонда и јужнословенског одељења МСА”, бивши грандомонтенеграцац и новопечени грандосербац, све мање лингвиста и све мање професор Филолошког факултета у Београду –

наставља свој вишегодишњи поход против српских интелектуалаца и лингвиста (Брборић 2001 [19946]: 309);²³⁴

(3) [...] а сутра ће ударити и на остале [катедре] – својски, оштро, немилосрдно, беспошtedно, страсно, како и доликује великим, новопеченим и сладострасним Србима (Брборић 2001 [19946]: 311);

(4) Наиме, непрочитана и недочитана литература каже [да] оно што обједињује ове двије јединице јесте семантика (Ков. 2005а: 805); А наслови одељака и поглавља [...] само покривају незнање, немар и самовољу (Ков. 2005а: 822).

Кумулацијом се, дакле, пре свега, у полемичком контексту истиче негативан став према опоненту или његовом раду.

4.4.1.4. Амплификација

Под амплификацијом се обично подразумева „продубљивање мисли и појачавање значења исказа развијањем средишње идеје”, а „у функцији ширења исказа могу бити опис, набрајање, цитат или контрастирање”, те се у складу с тим говори о дескрипцијској, енумерацијској, цитатној или контрастној амплификацији (Багић 2012: 30–31). Овде ћемо под енумерацијском амплификацијом подразумевати пре свега набрајање хомофункционалних јединица различитог значења (исп. нпр. Ковачевић 2015: 352, фн. 10), разликујући је тако од кумулативног набрајања.

Како је често потребно доста потврда у расправи да би се одређена тврдња поткрепила, нису ретки примери амплификативне егземплификације, када и сами полемичари користе синтагму „многo/мноштво потврда” – пр. 3 (што се може сматрати аргументом квантитета, исп. у следећем поглављу). Исп. примере:

(1) У сваком случају ни датив ни локатив типа *зубими* не помињу се ни у Даничићевој „Историји облика”, ни у Маретићевим радовима о језику славонских и далматинских писаца, ни у Белићевим књигама „О двојини у словенским језицима” и „Историја српскохрватског језика”, ни у Вајановој студији о језику Доминка Златарића, ни у Решетаровим радовима о језику приморских лекционара и о штокавском дијалекту, ни у Ђорђевићевој монографији о језику Матије Дивковића, ни у Алексићевом опису Рељковићевог језика, ни у Ившићевим радовима о славонским говорима (Ивић 1955/56: 316);

(2) Као лексикограф морам пре свега рећи да Двосмерни речник српског жаргона и жаргону сродних речи није рађен с лексикографским и филолошким циљем, бар не у своме основном плану. То се види по начину обраде језичког материјала, по начину опреме и издавања, по тексту на задњој страни омота књиге, и још по чему другом (Гортан-Премк 1976: 161–162);

(3) За то се може навести још мноштво других потврда, а ја ћу од њих овде поменути још само понешто: када се ради о избору облика генитива множине *бицикла* или *бицикала* „упутно је ослонити се на свој језички осећај”; „у писању треба да одлучује здрав разум, а не механичко памћење”; „начин да исправимо све екстреме јесте: понашати се при говору мирно и опуштено, те избегавати афектацију”; „у ном. јд. и ген. мн. именица” типа *мислилац* „изостаје „јотовање”, а јавља се у другим обл.”; „изговор је требало сваки писац да уреди према говору свог краја: у основу правописа постављен је народни говорни обичај”, што значи да у српском књижевном језику постоје и *полуглас*, и *ијекавски меки старији консонанти*, и *африката /s/* у примерима типа *posud*, *posemни*; „тешкоћа у у потреби /p/ јавља се” у облицима *умрети – умро – умрла*; аутори веле да се редни бројеви могу писати и као *1-ви* и *103-ћ*, „и, али се „посебно не препоручују”; може

²³⁴ У овом се примеру уочава и амплификација у оквиру полемичке апозиције (о амплификацији исп. 4.4.1.4.).

се писати и *Воин*, и *Војин*, и *Војн*; неке именице мушког рода могу се мењати по падежима, мада са извесним напором (нпр. *Пертенија*, *Мартинеа*) [итд.] (Петровић 1996 [1993]: 352–353).

Амплификација се може јавити и на оним местима у тексту на којим аутор преноси читаоцима шта је опонент све изнео у тексту, тј. на којим препричава садржај текста опонента или набраја квалификације које даје опонент (пр. 4, 5), када коментарише став опонента, одн. кад сâм даје квалификације (пр. 6):

(4) [...] методолошки недостатак наши социолингвисти су, додуше, покушали да надоместе познавањем наше дневне политике и њеног метода „лепљења етикета”. Тако ће Бугарски говорити о „алармантном тону”, о „опасном... екстремном ставу”, „о јаким емоцијама, али слабирм аргументима”, о „искључивом ставу у погледу националних и грађанских слобода”, о „упрошћеном, просторно и временски веома суженом појму српског народа и Србије”, о „анахроним идентификацијама са писмом”, о томе као „наслеђу прошлехековне европске романтичарске традиције” итд. Клајн је пошао знатно даље. Он се бави не само измишљањем парола („У Србији има да буде ћирилица, а други нек раде што год хоће!”) него и веома сликовитих „етикета”: „емоције све више надгласавају чињенице”, пред ћирилицом се „пале кандила”, „до бесвести се понавља бесмислени тропар”, „жал за прошлеху, уместо научних аргумената – родољубива реторика”, „о ћирилици се (буквално) певају песме” (Маројевић 1991б [1989а]: 24);

(5) Симић је у томе смислу скромнији: он се жали како његову науку „куде и руже”, поправља свој правопис доказујући да не ваља онај Матичин, тврди да се од Вука на ову страну са српским језиком и у њему ништа није догађало, објашњава зашто је *недомишљена* „правоговорна норма” неозаобилазан услов за израду *домишљеног правописа*, озбиљно уверава читаоца да су облици *клор*, *кемија*, *заљев*, *сол* и слично битна одлика данашњег српског језика итд. (Петровић 1996 [1995б]: 416).

(6) [...] те апарате [Пецо] претвара у *демиурге*, *табуе*, *deus ex machina* у одређивању природе гласова. Машина изнад човека! Неки модерни технолози у свету данас то и хоће! (Станић 1978: 259).

Док у пр. 2–6 налазимо амплификацијски асиндет, у пр. 1 учава се амплификацијски полисиндет (исп. *ни...*, *ни...*). Он се јавља и у следећим примерима (у пр. 7 јавља се и синтаксички паралелизам – понавља се исти тип зависне клаузе):

(7) Не може се корачати на штулама и кад је ријеч о фонологији, и кад је ријеч о творби ријечи, и кад је ријеч о науци у стиху, и кад је ријеч о историји српског књижевног језика [...] (Маројевић 2001 [1994в]: 36);

(8) Парафразирајући народну: *иза њега/ње широк траг остао*, закључимо: *иза Ивића широк траг остао* – и у русистици, и у дериватологији, и у фонологији, и у ортологији, и у етнолингвистици, и у (х)историји, и у биографији (Маројевић 2001 [1997а]: 72);

(9) Тако би Бугарски да укине *и србистику и србисте*, и *ћирилицу и ћириличаре* – и да уместо њих уведе „*заједнистику*” и „*заједничаре*” и подразумевајућу латиницу и латиничаре (Ков. 2018а).

У грађи налазимо и пример амплификације негативних квалификација којом се постиже апсолутно негирање вредности рада опонента (услед чега се могла означити и као полемичка амплификација):

(10) После читања те његове расправе, оптерећене грубирм материјалним грешкама, које у првом реду проистичу из *очигледног неразликовања двају кратких акцената*, као и *потешкоћа у перципирању послееакценатског квантитета*, *недовољног познавања материје којом се бави* (Симић чак не зна увек у којој речи и основи лежи етимолошко јат, а у којој $e < e$, e), *изненађујуће лоше географске оријентације* (која неминовно за собом повлачи дезоријентацију у дијалекатском мозаику) и др., читалац му мора бити

захвалан што је „прво одлучио да врати дуг свом завичају”. У интересу је и Симићевом а поготову у интересу науке да он остане у оквирима завичајне дијалектологије (Реметић 1982: 156, фн. 8).

Овај је пример, како видимо, обележен лексичком негацијом (исп. *неразликовања ... акцената; недовољног познавања материје; дезоријентацију у дијалекатском мозаику*), синтаксичком негацијом (исп. Симић чак *не зна*), те негативним квалификацијама (исп. *грубим материјалним грешкама, потешкоћа у перципирању, изненађујуће лоше ... оријентације*). Уједно ово је и тип аргумента квалитета (о томе више у следећем поглављу).

Конечно, амплификативно се може представити и оно у чему се један аутор слаже с другим:

(11) Слажем се са рецензентом да се могла изоставити напомена о прирастку Али- у презимену Аливојводић; могла се избећи употреба рећи слота у дефиницији речи алосија [...]; могла се реч амползност објаснити синонимима [...]; вероватно се могао претпоставити и неодређени вид придева амфицелни; [...]; могло је изостати понешто шатровачко значење речи афектација [...] (Пешикан 1963: 192).

У овом примеру јавља се и синтаксички паралелизам и асиндет.

4.4.2. Семантичке фигуре

Поред метафоре, поменуте у вези са фигуративном употребом лексике (исп. одељак 4.2.10.), у грађи налазимо и друге семантичке фигуре (метасеме), као што су фигуре аналогije (поређење, аналогија, алегорија), фигуре хармоничног противуречја (контраст, оксиморон, парадокс), фигуре негације (иронија и њене подврсте: сарказам, дијасирам, харијентизам, астеизам, мимеза, претериција), фигуре „суспензије и промоције” (еуфемизам, литота,²³⁵ дисфемизам, алузија, хипербола, градација), „лудичке” фигуре (каламбур, парафраза, антономазија).

4.4.2.1. Фигуре аналогije

У аналошке фигуре овде сврставамо оне типове фигура које се заснивају на успостављању одређене врсте аналогije или сличности међу ентитетима, као што су поређење (модерни појам поређења уједињује две класичне фигуре – *simile* и *comparatio* – Багић 2012: 258), паралела, (фигуративна) аналогија, метафора, алегорија, симбол, персонификација итд. Притом, у поређењу и аналогiji појмови који се пореде обавезно су и експлицитно исказани; у метафори се оба појма, метафорички и неметафорички, могу експлицитирати (исп. копулативну метафору: *човек је лав*, апозитивну: *човек, лав* и хифенску: *човек-лав*), али и не морају (исп. лексичку метафору: *лав* – када означава човека)²³⁶, док се у алегорији, симболу и сл. неметафорички појам не исказује експлицитно.

4.4.2.1.1. Поређење

Поређење – које би имало стилску функцију у тексту (одн. које би било стилогено) – не јавља се често у критичко-полемичком дискурсу:

(1) Ова тврдња представља за сваког очевидну неистину, голу и чисту као суза, која ће, хтео то Костић или не, неизбежно остати присутна у досијеу његовог угледа (Ивић 2014б [1967б]: 184);

²³⁵ Литота се може посматрати као прелазни тип фигуре између негацијских и суспензивно-промотивних, овде је разматрамо у вези са еуфемизацијом.

²³⁶ Подела метафоре овде дата према Ковачевић 2015: 17–32.

(2) Границе које данас има СР Босна и Херцеговина према СР Црној Гори нису важеће само за Пеца, већ и за све нас, тј. за све људе који нису непријатељи нашој земљи. То је јасно као дан (Станић 1978: 261);

(3) Оно што је било потребно да се, у вези с тим, каже за ускочки говор, ја сам рекао, без амбиција да као ђак на семинарском часу показујем шта сам све прочитао (Станић 1978: 263);

(4) Радмило Маројевић као да не схвата што је учинио износећи у *Новостима* од 21. септембра две неистине јасне као дан и крупне као планина (Ивић 20146 [1998б]: 100);

(5) Вероватно су из те унапред зацртане градационе „слике” и проистекле процене „грешака” које ауторка ставља на душу (српској) лексикографији, а које се ауторки враћају као бумеранг, белодано показујући да лексиколог невичан лексикографији критику зна упутити и у празно, разоткривајући тако више своје мане од мана оних које критици излаже (Ков. 2008: 675).

Поређења у пр. 1 (тј. први пример у 4), 2 и 5 могу се сматрати идиоматизованим, дакле типизираним, што значи да је право фигуративно поређење ретко. Ово је нешто другачије од онога што налазимо у, на пример, књижевној полемици, у којој су поређења литераризована, сликовита, па и егзотична (исп. 3.6.8.3. и Крцић 2022 о поређењима у Кишовом полемичком стилу).

У корпусу пак налазимо понеки пример који би се могао подвести под посебну врсту полемичког поређења, услед дисфемистичког карактера, и који донекле банализује научни полемички контекст:

(6) [...] једино та жалосна катедра нема предмет Фонетика, има само, под редни бројем 1, предмет Фонологија – „ал’ се” у фонологији „није макла даље од почетка” лингвистика та, као у чувеној Змајевој песми (Маројевић 2001 [1995а]: 48);

(7) Они, дакле, свој правопис нису износили на дискусију него су свој посао сакривали исто онако темељито како се међу „стидним” народом сакрива, рецимо, ванбрачно дете (Петровић 1996 [1995а]: 412).

Примером 6 катедра факултета дискредитује се преко поређења са „пачијом школом” Ј. Ј. Змаја. У пр. 7 полази се од стереотипизираних облика мишљења језичког колектива, па се овакви примери могу посматрати и као тип (семантичке) стереотипизације (о стереотипизацији као стилском поступку исп. Крцић 2019б). Уједно, ово је и тип дијастратске варијације (о томе исп. Симић 2010: 96–102).

Полемичку компарацију налазимо и у насловима: *Емоционалац као критичар* (Ивић 20146 [1996б]), који представља полемички тригер, и *Критичар као емоционалац* (Маројевић 2001 [1997а]), који представља реакцију на тај тригер.

4.4.2.1.2. Аналогија

У грађи налазимо неколико занимљивих примера аналогije, која је блиска поређењу, па и паралели (у значењу које јој се даје у Багић 2012: 235–236), а посредно и метафори (алегорији). У аналогiji се одређени ентитети доводе у везу и пореде, изводе се њихове међусобне сличности и разлике, чиме се стилски промовише један од два аналогона – поредбена ентитета.

Један од таквих примера представља полемичку реакцију М. Стевановића на текст И. Клајна о скраћеницама, објављеном у дневном листу *Политика*:

(1) У чланку „*Скраћенице и смог*” (Политика, [...]), како се из самога наслова може закључити, писац говори о скраћеницама као о неминовном злу, које је донео темпо данашњег живота и свеопшти развитак, па се

зато не могу избећи, колико год ни смог, који у садашњим животним и радним условима загађује и трује човекову средину и угрожава животе људи. Или је, можда, мислио рећи, да се и скраћенице, иако нужно зло, уз скупу цену, могу ликвидирати, као што се и смог, та свакако велика невоља човечанства, уз велико коштање сигурно, у некада најзагађенијим срединама ликвидира, ако су тачна обавештења која у најновије време долазе до нас. Скраћенице су у свакоме случају много безазленије зло од смога. Оне су, штавише, и корисне ако се употребљавају у разумној мери. Осим тога се, у сваком случају, уз неупоредиво мању цену, можемо ослободити од оних које, како тачно рече писац, доиста загађују језик (Стевановић 1978: 114–115).

Такође, Д. Петровић у једном тексту пореди противникове аргументације са шахом, у оквиру *ad hominem* аргумента:

(2) Оваква Ротковићева „шаховска” аргументација у решавању неких основних лингвистичких проблема показала је да се он „једнако разумије” и у шах и у лингвистику. Да је упознат са неким финесама шаховске игре и њених *правила*, он би морао знати да се противник не може матирати првим потезом и да за то треба сачекати макар други или трећи, али ако се игра „мимо правила”, онда се може свашта чинити – *али то више није шах*. Као што ни ово што Ратковић чини са лингвистиком – *није лингвистика*. То чак више није ни наопака лингвистика, већ нешто што се, једноставно, не може разумјети (Петровић 1996 [1988]: 295).

У следећем примеру налазимо аналогију са народском мудрошћу:

(3) Не може сврака испилити голуба, па ни они који годинама спроводе хрватску језичку политику не могу заступати српске националне интересе (Бојић и др. 1998).²³⁷

Занимљив пример јавља се и у критичком приказу М. Ковачевића: када жели да укаже на бесмисленост класификације предиката коју дају аутори синтаксичке монографије, аутор је иронично пореди са једном класификацијом животиња:

(4) [...] А и једна и друга [класификација] неодољиво подсећају на класификацију животиња коју, као примјер из извјесне Кинеске енциклопедије, наводи Мишел Фуко: „Све животиње се – каже систематичар те енциклопедије – деле на: а) оне које припадају Цару, б) миришљаве, ц) припитомљене, д) мале свиње, е) сирене, ф) чудовишта, г) псе на слободи, х) оне које су укључене у ову класификацију, и) које се узбуђују као лудаци, ј) безбројне, к) нацртане танком кичицом од девине длаке, л) *et cetera*, м) које су сломиле крчаг, и н) које из даљине личе на мухе”. О смислености и вриједности наведених класификација остављамо читаоцима на вољу – нек сами процијене! И по могућности да се у пракси те класификације придржавају! Јер је она, без сумње, као створена за школу! (Ков. 2005а: 800).

У основи ове аналогије лежи иронија (сарказам), што се нарочито може видети и у последњим исказима, у којима се дају коментари; аутор указује на бесмисленост класификације опонената тиме што наводи једну крајње некритеријалну, те тако донекле и карикира разматрану синтаксичку поделу. То ову аналогију чини и дисфемистичком. Такође, у њој се јасно види како аналогија представља врсту проширеног поређења: исп. *почетак неодољиво подсећају на...*, и саркастичну поенту: *као створена за школу*. И у осталим наведеним примерима уочавамо и експлицитно, формално исказано поређење међу ентитетима: исп. у пр 1 – *скраћенице [се] могу ликвидирати, као што се и смог [...] ликвидира*, или у пр. 2 – [...] *то више није шах. Као што ни ово што Ратковић чини са лингвистиком – није лингвистика*.

²³⁷ Како је Т. Росић један од аутора овог текста, можемо претпоставити да је управо он аутор овог примера, с обзиром на то да је био склон таквим народским мудростима, исп. потпоглавље о фразеологији у ширем смислу или одељак о алегорији у овом потпоглављу.

Дакле, можемо закључити: један од начина да се укаже на нетачне закључке опонента (пр. 1, 4) или да се опонент дисквалификује (пр. 2–4) јесте и – аналогија.

4.4.2.1.3. Персонификација

Персонификацију смо поменули у вези са фигуративном употребом лексике, као „семантички подтип метафоре” (с тим да треба рећи да се она може остварити и преко метонимије и синегдохе, исп. Ковачевић 2015: 27), а поводом дисквалификације текста опонента, да подсетимо:

(1) Али с обзиром на то да је ово поглавље залутало у фонологију – о њему ће то бити само по себи најбоља квалификација и на њега се нећу освртати (Петровић 1996 [1982]: 182).

Ова фигура јавља се и у другим примерима, који се заснивају на различитим концептуалним метафорама – исп. СУЈЕТА ЈЕ НЕПОУЗДАН САВЕТНИК у пр. 2 и КЊИГА ЈЕ СТИДЉИВА ОСОБА у пр. 3:

(2) Рањена сујета у научним расправама није нимало поуздан саветник, а један крупан научно-стручни промашај нити се може умањити и поправити нити забашурити ако се подигне прашина око некога другог проблема (Петровић 1996 [1995а]: 413);

(3) Књига В. Никчевића о којој је овде ријеч један је од најнеобичнијих лингвистичких догађаја за који је потписник ових редова икада чуо: појавила се из штампе 1993. године, а нико је још није видео у књижарским изложима, као да се, у најмању руку, стиди да изиђе у јавност са свим оним што међу својим корицама скрива. А кад је неко успије отети и кад види шта у њој пише, разумјеће и зашто се скрива и да то чини с разлогом (Петровић 1996 [1996в]: 435).

Пр. 3 притом стоји на прелазу ка алегорији, у чијој основи је персонификација. Та иронично-шаљива персонификација, како видимо, може представљати и имплицитну критику опонента. Истоа конотација се уочава и у следећем примеру истог аутора (ЧИЊЕНИЦЕ СУ ТВРДОГЛАВЕ ОСОБЕ):

(4) А те су чињенице, обично, врло тврдоглаве и оне не воде рачуна ни о чијим жељама! (Петровић 1996 [1979б]: 102).

Дисфемизацијска персонификација јавља се у следећем примеру:

(5) Што се тиче београдске социолингвистике, сви знају да она још није ни у пеленама (Маројевић 2001 [1994г]: 37).

Ређе, у грађи се јавља и персонификација која није дисквалификацијска у основи, попут ове која се заснива на метафори породице (ГЛАС ЈАТ ЈЕ ПРЕДАК):

(6) Постао је, ето, то загонетни глас који је словенским народима, посебно нама што говоримо српскохрватским језиком, у наслеђе оставио мноштво наследника, сродних међу собом и по лику и по карактеру, али тако вешто обликованих да се иза њих не може са сигурношћу наслутити прави лик ишчезлог претка. То је глас јат (Симић 1982а: 131).

Персонификација се, дакле, у корпусу јавља, пре свега, у функцији дисквалификације и/или дисфемизације (исп. пр. 1–5), а ређе ради постизања сликовитости (пр. 6).

4.4.2.1.4. Алегорија

Алегорија се обично посматра као продужена и проширена метафора (исп. Багић 2012: 16), када се не ограничава на лексему, већ се протеже на читав исказ, део текста или текст у целини.²³⁸ Алегорија, по правилу, „нема ниједне лексеме која није употребљена у метафоричком значењу” (Ковачевић 2015: 31).

У полемици Р. Симића са С. Реметићем и Д. Петовићем јасно се назначава проширена метафора напада:

(1) Драматичне припреме за напад спроведене су темељито, и моји опоненти се бацају на мене свим оним и што им јесте и што није при руци: дрвљем, камењем, куком и мотиком, а нарочито великим количинама блата, у чему, рекло би се, никако не оскудевају. Знају моји пријатељи и то да је готово немогуће спасти се испод такве гомиле: и много лакши удари односили су противнике на онај свет (Симић 1983: 108).

Занимљив је и пример развијене метафоре коју П. Ивић користи како би нешто појаснио опоненту:

(2) Рагуж верује да је развој ка стандардном језику исто што и постојање стандардног језика. Међутим, стандардни језик није процес, него успостављено стање. Ако кренем на пут из једног града у други, ја нисам самим тим већ у том другом граду – тамо сам тек онда кад стигнем тамо. Поготову ако се ради о „путовању” дугом два-три столећа, може се догодити да на циљ и не стигнем (Ивић 2014а [1989]: 141).

Како се у овом примеру успоставља поређење са схватањем опонента о стандардном језику, он се може сматрати и аналошком алегоријом.

У тексту Р. Маројевића налазимо метафору „Вукове штуде”, која се шири на читаву расправу:

(3) Не може се мериторно расправљати о српскоме књижевном језику и писму ослањајући се само на једну здраву ногу, на дијалектологију тога језика [...]. Не може се корачати на штуде и кад је ријеч о фонологији, и кад је ријеч о творби ријечи, и кад је ријеч о науци у стиху, и кад је ријеч о историји српског књижевног језика [...]. Не може се, кажем, јер ће и скутоноше и институција доспијети под Вукову штуду (Маројевић 2001 [1994в]: 36).

Овом се алегоријском сликом упућује критика опонентима, њихов се начин расправе негативно квалификује (а на крају се и заокружује поентом у дисфемистичкој алузији: опоненти „ће доспијети под Вукову штуду”).

У једном од текстова налазимо и метафору судије у основи дисфемистичког описа:²³⁹

(4) Годинама г. Иван Клајн жели да буде судија у српском и да суди српском језику. То показује и његов памфлет „Законоправилодавци”. [...] Клајн, као и сваки лош судија, сматра да је у његовој руци и вага и кантар. Заборавља да наш народ за кантар вели: „У репу му памет” и мисли кантаром (Росић 1998б).

Текст опонента се овде негативно квалификује као памфлет, а поентира се народским изразом у *репу му памет*.

У следећем примеру аутор у стварању алегоричне слике полази од концептуалне метафоре ОПОНТЕНИ СУ БОЛЕСНИЦИ, која у овом контексту има и дисфемистички карактер (подвлачења наша):

(5) Данас је о томе непаметно причати, а посебно људима који су и раније били „наглуви” кад су им нуђена некаква „знања” у облику политичких пилула у чији су се састав најбоље разумевали Маројевић, Ковачевић

²³⁸ Још је Квинтилијан дефинисао као „читав низ метафора” (према Багић 2012: 16); слично и Умберто Еко: „алегорија и није друго него ланац метафора кодифицираних и изведених једна из друге” (*idem*).

²³⁹ Исп. исту метафору (ОПОНЕНТ ЈЕ СУДИЈА) и на лексичком плану (исп. 4.2.10.1.).

и други њихови лингвисти „од знања, угледа и савести”. Они сада посрћу под теретом накнадне памети, а не примећују да за њихове муке постоји врло ефикасна терапија: ако им је правопис опсесија, и ако без њега не могу преживети, нека овај који сада поправљају пуге низ воду и нека напишу бољи и употребљивији. Биће тада лакше и њима и српском језику (Петровић 1996 [1995a]: 415).

У наведеном примеру на метафори се заснива и фразеологизам *пустити низ воду*, а запажамо и хиперболу: *и ако без њега не могу преживети*, те персонификацију: *биће лакше ... и српском језику*, којом се поентира.

Дакле, слично као и аналогича, и алегорија се може каткад употребити да се укаже на нетачна схватања опонента (пр. 2) или, чешће, како би се опонент дисквалификовао (пр. 1, 3, 4, 5).

4.4.2.2. Фигуре хармоничног противуречја

У фигуре хармоничног противуречја или фигуре супротности спадају оне фигуре које се заснивају на контрадикторности, супротстављености, комплементарности и сл., тј. оне фигуре „које као семантичку, структурну или структурно-семантичку карактеристику подразумевају компоненту адверзативности” (Ковачевић 2015: 72), као што су, између осталог, контраст, оксиморон и парадокс.

4.4.2.2.1. Контраст

Контрастне структуре су честе и типичне у критичко-полемичком дискурсу. Оне такође одражавају начелну супротстављеност међу ауторима (примере групишемо према текстовима којима припадају):

(1) За нас су у релативној временској употреби и аористи у Љубишину примеру [...] – који Сладојевић даје као пример за индикативну употребу овога облика (Стевановић 1957б: 134); И врло је занимљиво како то, између осталих, и проф. Ј. Вуковић на једној страни ово потпуно прихвата за све глаголске облике, а, у исто време, за одређивање синтаксичке вредности аориста тражи друга мерила (Стевановић 1957б: 135);

(2) У нашем књижевном језику у току његова развитка, како видимо, ипак број примера с наставком *-лац* расте, а број оних што се свршавају на *-тељ* опада (Стевановић 1964: 11);

(3) Пипери знају оно што Никчевић не може да схвати – да се њихов говор *разликује* од говора Жупе (Петровић 1996 [1979a]: 96); У *Политици* од 22. марта 1979. године ја сам читаоцима представио Никчевићеву књигу о младом Његошу, а две недеље касније истим читаоцима – Никчевић се представио лично. Ја сам говорио о књизи – а Никчевић о себи (Петровић 1996 [1979б]: 100);

(4) Он, који се залаже за коегзистенцију већег броја правописа (мада су правописи у ствари врста правилника, тако да постојање више од једног значи хаос у пракси), противник је плурализма и захтева једноумље тамо где се ради о научним концепцијама које се сучељавају, истовремено се допуњујући (Ивић 2014б [1994б]: 36);

(5) [...] пре Маројевића је такве остатке констатовао у дурмиторском крају Јован Вуковић у раду објављеном још 1939. године. Дакле, ни Маројевић у томе није први, као ни Реметић. Ипак, међу њима постоји једна крупна разлика: Реметић је свога претходника Маројевића коректно цитирао, док је Маројевић свога прећутао (Ивић 2014б [1995б]: 48).

У пр. 1 (други пример), 2 и 3 (други пример) видимо да се контрастна структура потцртава преко адверзативности (везника *а*), док се у осталим примерима она подразумева; у примерима са релативном

клаузом (први пр. под 1 и пр. 4) адверзативност би се могла и експлицитирати: истим везником (исп. *који Сладојевић даје... / а који Сладојевић даје*); или преформулацијом (исп. за пр. 4: *Он се залаже за коегзистенцију већег броја правописа, а противник је плурализма*). То важи и за пр. 3 (уз замену хипотаксичког односа паратаксичким): *Пипери знају [то], а Никчевић не може да схвати*. У другом примеру под 3 запажамо и поновљени контраст: у другом исказу сумира се оно што је речено у претходном, поново преко контрастне структуре и опозиције *ја–он*, те је ту на делу и синтаксички паралелизам.

Каткад се контраст истиче у опозитним квалификацијама датим у саставном односу:

(6) У Симићевим размишљањима, међутим, има премало логике и превише острашћене реторике – што све не може бити нимало добра основа за озбиљну расправу (Петровић 1996 [19966]: 428);

(7) Остаје дело великога труда и скромних домашаја, дело чија ће се грађа користити, а пропусти – од којих смо ми навели само део као илустрацију – превладавати у даљој научној дискусији (Маројевић 1987: 262).

Наведеним се примерима обе опозитне квалификације приписују тексту опонента. Ипак, ови се примери разликују. У пр. 6 обе квалификације у основи су негативне, опонирају се оцене ексцесивности у ономе чега текст има недовољно и ономе чиме је презасићен (исп. *премало–превише*), док се у пр. 7 опонирају позитивна и негативна оцена, при чему однос опозиције посебно одликовавају атрибути као примери неправих антонима (исп. *великога–скромних*).

Као што смо видели и под 1 (у првом примеру) и под 3 (у другом примеру), контраст се каткад експлицитније исказује у опозицијама *ја–он* (исп. и примере опонирања *ја–Ви* у 4.1.2.3.):

(8) И док он мисли да су ранији синтаксичари у тумачењу ових проблема грешили што нису знали за фигуративну употребу [...], ја сматрам да је Стојићевића његов покушај да утврђене и несумњиве синтаксичке категорије замени новим одвео у лавиринт из кога, очевидно, није било могуће изићи (Стевановић 1951/52: 283);

(9) Јер, ако једна теорија вриједи за Могушеву тезу, вриједи и за моју, ако су једни докази релевантни за чакавске међе, исти метод би требало да вриједи и за штокавске међе (Пецо 1982: 258);

Овај стилски поступак К. Багић у свом *Рјечнику стилских фигура* назива полемичком паралелом: „Аргументирајући исправност свога мишљења, става или понашања, полемичари истодобно проказују противничково мишљење, став или понашање. Притом се служе портретирањем у опозицији, што је заправо описно име за полемичку паралелу. Тим се поступком изводи радикално сучељавање двију страна” (Багић 2012: 236).

Контраст се може, као у следећем примеру, експлицитно и нагласити неким од суседних исказа (исп. у 10: *приступамо с потпуно супротних позиција*). Та супротстављеност позиција овде се истиче и екскламацијом:

(10) Дакле, док ја тежим да своје закључке заснивам на стању језика у појединим споменицима, дотле Никчевић покушава своје претпоставке да прогласи закључцима! Стварно је очигледно, како он каже, »да нас двојица питањима развоја језика приступамо с потпуно супротних позиција« [...], при чему не кријем своје задовољство што је то тако. Коначан суд о научној оправданости моје или Никчевићеве позиције препуштам, наравно, читаоцима (Младеновић 1969: 152, фн. 3).²⁴⁰

²⁴⁰ Неки од наведених примера, попут пр. 3, у ком имамо понављање контраста у два узастопна исказа или овог примера 10, у ком се стилски промовише контраст наредним исказом у тексту, тичу се не само микроструктурног аспекта (којим се овде бавимо) већ и надисказног, макроструктурног. То донекле показује да овде (као и на примеру других појава, попут негације,

Поводом контраста *ја–он* аутор у овом примеру изражава задовољство – исп. иронично *не кријем своје задовољство што је тако* – што, даље, представља и индиректну критику опонента; тиме се имплицира 'драго ми је да смо на супротним позицијама, јер то што аутор износи није тачно/добро и сл.'. Таква стилска промоција контраста садржајем суседног исказа види се и у следећем примеру, где аутор прво наговештава различитост а онда је експлицира:

(11) Границе које ту даје проф. Могуш доста су различите. Линија Бјеловар–Приједор–Дрвар–Травник и линија коју чине токови ријеке Врбаса, поготово Босне – нису исте, чак ни приближне. Док прва линија (Бјеловар–Травник) има у својим западним границама само мањи дио Босне, друга линија, тј. она коју чине токови Врбаса или Босне, захвата знатно већи дио Босне (Пецо 1981: 78).

Овде се, како видимо, контраст наглашава везником *док*, као и у неким претходним примерима: 5, 8 и 10 (исп. у том примеру однос *док–дотле*).

У основи контраста, наравно, налазимо често (праве и неправе) лексичке антониме, како се може приметити и у већ наведеним примерима, исп. *расте – опада* у 2, *премало – превише* у 6, *великога – скромних* у 7, *мањи део Босне – већи део Босне* у 11 итд. Ево још неких примера у којима се то може јасно видети (подвлачимо антониме):

(12) Што је бело, по њему [Р. Маројевићу] је црно, а што је црно, бело је (Ивић 2014б [1998б]: 103);

(13) О њему [поглављу] се нема шта рећи осим да је залутало у Творбу речи из (ненаписане) Морфологије [...] – и да је у њему Клајн демонстрирао две своје редовне мане, а изузетно и једну своју врлину (Маројевић 2007: 582);

(14) Уосталом, очигледно свестан да му је то питање слаба тачка, он тврди да је оно у „Слову” – реп. Као да не зна да се ради управо о „глави”, о закључном пасусу који резимира тај текст и у којем се присвајају туђи народи (Ивић 2014б [1998ж]: 129);

(15) Стјепан Бабић је свом кратком осврту [...] дао наслов „Вријећање на фин начин”. Главни уредник публикације у којој сам извргнут слаповима Рагужевих увреда на веома груб начин – замера ми што вређам ту публикацију на фин начин (Ивић 2014а [1989]: 158–159).

Поред лексичких (системских) антонима, у основи контраста могу стајати и контекстуални антоними, као у следећим примерима: исп. *сва његова реторика* и *ниједно моје тврђење* (као врста прагматички успостављене супротстављености, у овом контексту, између 'празноречја' и 'чињеница') у пр. 16, и *уски дијалектолошки видици* – *широки простори словенске науке* у пр. 17 (при чему се у тим примерима и лексички опонирају *сва* – *ниједно*, одн. *уског* – *широке*):

(16) Идући ка постављеном циљу Рагуж је потрошио много речи, али сва његова реторика не може сакрити чињеницу да није оборио ниједно моје тврђење (Ивић 2014а [1986]: 132).

(17) Кад би се Петровић отргнуо из уског дијалектолошког видика једне Белановице у широке просторе словенске науке, схватио би да се не може положити ни први колоквијум ако се појмовно-терминолошки не разликује књижевни језик [...] од језика књижевности [...] (Маројевић 2001 [1994ђ]: 107).

рецимо) није увек лако повући прецизну границу између микроструктурног и макроструктурног нивоа, тј. да се уочава својеврсна континуалност између тих нивоа на примеру контраста. Друге примере контраста исказане на текстуалном плану представићемо у поглављу 7.

Преко контекстуалне антонимије као основе контраста описује се и поступак опонената:

(18) Али о томе аутори *Синтаксе* не говоре, њима је битно да на једном мјесту понуде критеријум који ће на другом мјесту у истој књизи поништити! (Ков. 2005а: 805).

У следећем примеру контраст, формално назначен везником *док* у адверзативној функцији, успоставља се преко прагматичке антонимије *лингвистички језик – политички језик*:

(19) Српски језик има статус лингвистички утемељеног језика, док су његове варијанте политички језици, што ће рећи језици само по политички наметнутом српском имену (Ков. 2017).

Код истог аутора налазимо и у каснијим текстовима примере контраста који се заснивају на контекстуалној антонимији (исп. *србистика–„заједностика”* у пр. 20, односно *србисти–англисти* у пр. 21) и прагматичкој антонимији (исп. *ћирилица–латиница, ћириличари–латиничари* у пр. 20):

(20) Тако би Бугарски да укине и србистику и србисте, и ћирилицу и ћириличаре – и да уместо њих уведе „заједностику” и „заједничаре” и подразумевајућу латиницу и латиничаре (Ков. 2018а);

(21) Но, најбоље је да Бугарски подастре податке о тој „српској писмености на латиници” коју „бољи ђаци” англисти, али не и србисти, знају. А србисти не знају вероватно зато што су ти „српски” текстови написани на енглеском језику и латиници, па су зато србистима остали непознати, јер се нису досетили да их тамо траже, али су зато познати „бољим ђацима англистима” (Ков. 2018а).

Контекстуална антонимија може се уочити и у другим примерима, исп., рецимо, и у пр. 22: *истиче као позитивно – испусти из вида*.

У многим примерима (исп. 1 (други пример), 4, 5 (други пример), 6, 7, 17 и 18) уочава се како се преко контраста описује поступак или рад опонента. Њиме се, дакле, најпре представља сам опонент (*ad hominem*). Тако се, на пример, контрастом наглашава различито расуђивање опонента у неким ситуацијама, као у пр. 22 (исп. и 1, други пример), али и – према мишљењу аутора – изношење неистина (пр. 23), искључивост и контрадикторност (пр. 24), незнање (пр. 25):

(22) В. је склон да нешто што истиче као позитивно у једној граматици испусти из вида када говори о другој (Стевановић 1960: 124);

(23) Толико о непостојећој „спољној” угрожени проф. др Р. Маројевића, који, угрожен „унутрашњом” опасношћу, сам себе гони с Филолошког факултета у Београду – толико успешно да му моја помоћ ту уопште није потребна (Брборић 2001 [1995]: 314);

(24) За разлику од ових опредељења, проф. Иван Клајн је искључив. Клајн у свом приручнику Речник језичких недоумица (једини) дословно вели: „одељењски (одељењска заједница), не одељенска”. Другим речима, он не признаје оно што други не споре, а препоручује оно што иначе није препоручено (Фекете 2008а);

(25) А за све то вријеме Никчевић није успио да научи ништа ни о карактеристикама његушке акцентуације – а хоће да претреса нотрањску фонолошку структуру, није још успио да утврди која је разлика између прилога и придјева – а хоће да расправља о проблемима венетологије, он не зна шта је фонема – а хоће да јој суди о најсложенијим проблемима индоевропеистике (Петровић 1996 [1988]: 290).

У последњем наведеном примеру се, свакако, може говорити и о градацији као резултату низања ових контраста: аутор указује на све озбиљнија, елементарнија незнања опонента, чиме се постиже амплификативни контрастни климакс.

Контраст се може преплитати и са иронијом, како смо видели и у примерима 10, 13, 17, 18, 20, 21 и 23. Исто налазимо и у следећем примеру:

(26) Радмило Маројевић [...] показао [је] да се од „својих” лингвиста нимало не разликује, али да их надмашује вишком деструктивне енергије и мањком обзира према чињеницама и истини. Маројевић није специјалиста за српски језик, али му та „ситница” не смета да се намеће за „потоњег судију” у проблемима његове историје и његове структуре (Петровић 1996 [1994]: 375).

Овакво удруживање фигура негације и фигура хармоничног противуречја сигнализира изразито полемички карактер текста.

Да закључимо. Контрастне структуре су честе и типичне у критичко-полемичком дискурсу. Оне одражавају начелну супротстављеност међу ауторима. Контраст се у грађи често потцртава преко адверзативности на синтаксичком плану, а каткад се експлицитније исказује у опозицијама *ја–он* (па и *ја–Ви*), тј. портретирањем у опозицији, што се назива и полемичком паралелом. Контраст се може експлицитно и нагласити неким од суседних исказа. У основи контраста, наравно, налазимо лексичке, али и контекстуалне (исп. *србисти – англисти*) или прагматичке антониме (исп. *лингвистички језик – политички језик, ћирилица – латиница* и сл.). Контрастом се најпре представља сам опонент (у оквиру *ad hominem* аргументације). Тако се, на пример, контрастом наглашава различито расуђивање опонента у неким ситуацијама, изношење неистина, искључивост и контрадикторност, незнање итд. Удруживање фигура негације и фигура хармоничног противуречја на фигуративном, слично као и преплитање негације и адверзативности на синтаксичко-семантичком (чисто језичком) плану, сигнализира изразито полемички карактер текста.

4.4.2.2.2. Оксиморон и парадокс

Поред контраста, у фигури хармоничног противуречја спадају, поред осталог, и оксиморон и парадокс. Први представља „синтаксичку конструкцију у којој су спојени међусобно семантички неспојиви, противурјечни, односно контрадикторни појмови” (Ковачевић 2015: 72), а други представља везу „контрадикторних, или у најмању руку, семантички противурјечних јединица [...] или је пак у питању довођење у везу појмова са инкомпатибилним семантичким компонентама” (*idem*: 87). Њихова је кључна разлика у језичкој структури: по правилу се оксиморон остварује у синтагми, а парадокс у реченичној (или надреченичној) структури (*idem*).

У корпусу далеко ређе од контраста срећемо оксиморон. Исп. пример:

(1) Битно је само „научно” мишљење експерта англисте Бугарског. И то каквог експерта, експерта који би да наметне Србима оно што не важи ни за кога на свету (и још признање, ако је веровати М. Риђановићу, уникатног земаљског назива језика), нормално у корист српске штете! (Ков. 2015а).

Овде је оксиморон појачан и ироничном употребом прилога *нормално*. Исти пример аутор користи и две године касније, поводом другог питања:

(2) Та два става из Декларације [о заједничком језику] директно негирају научне филолошке чињенице, а у корист српске штете (Ков. 2017).

Као што се из примера види, оксиморон овде служи да појача поенту, тј. има емфатичку (стилски промотивну) функцију у поентирању.

Такође, у функцији поенте у нашој грађи среће се и редак пример парадокса, и то у тексту истог аутора:

(3) [...] то као аргумент против „Слова” у десетинама написа о њему досад нису ни Хрвати поменули; испада тако да међу Србима има већих Хрвата од Хрвата (Ковачевић 1999 [1998в]: 387).

Аутор кроз парадокс, као и претходно кроз оксиморон, упућује опоненту критику, с тим што овај пример има и дисфемистички карактер.

Парадокс се може јавити и у склопу ироничне или саркастичне опаске аутора о закључцима опонента:

(4а) Принцип јединства супротности у историјској фонетици је – по овоме мишљењу – успостављен [...] тако да научно време тече уназад! И ево: Реметићево „незамењено јат”, које у обичном календарском времену следи иза прасловенског и прасрпскохрватског јата, у научној интерпретацији његова бранитеља – у ствари је примарно (Симић 1982б: 377).

На фону тог парадокса аутор и у наставку додаје:

(4б) Према принципима историјске фонетике, до краја XVI или XVII века људи ће говорити у длаку као повратници (у ствари одсељеници али се временска трака разматава обратно!) из Турске. Па да видимо онда та сумњала која се усуђују на друкчије претпоставке него што је то у светим књигама записано (Симић 1982б: 378).

Функција оваквог саркастично-парадоксалног представљања закључака опонента првенствено је убеђивачка, персуазивна: аутор жели читаоце да увери у бесмисленост тих схватања. Коначно, парадоксом би се условно могао означити и следећи пример:

(5) Ја овај осврт на та питања никако не чиним да се одбраним од приговора, којима ми се и не замера да нисам дао тачна тумачења односних места у Његошеву спеву, већ због тога што сам пропустио да кажем да су означене појаве позајмице из руског [...]. Одмах ћу рећи да сам ја тај пропуст учинио зато што ни у једном од та три случаја нисам налазио, а ни данас не налазим, никакве позајмице (Стевановић 1981: 111–112).

Ако Стевановићев одговор на замерке Р. Маројевића разумемо у значењу ’ја сам тај пропуст учинио јер нисам учинио пропуст’ (аутор није „налазио позајмице”, те то не сматра пропустом), онда се овде може говорити о парадоксу. Парадокс се тако показује као изузетно персуазивно стилско средство.

4.4.2.3. Фигуре негације: иронија и њене подврсте

У фигуре негације подводе се „све фигуре код којих је негација нужна структурна или семантичка компонента, тј. код којих негација подразумева употребу одричне синтаксичке структуре, или пак ’одрицање’ значења што га као примарно ’намеће’ експлицирана синтаксичка конструкција” (Ковачевић 2015: 105). У ове фигуре спадају литота,²⁴¹ иронија и подврсте ироније попут сарказма, харијентизма, астеизма, мимезе, претериције, затим фигуре порицања и тврђења, и коначно – реторичко питање.

²⁴¹ Литоту ћемо поменути у вези са еуфемизмом, исп. 4.4.2.4.1.

Реторичко питање смо размотрили у оквиру четвртог поглавља (исп. одељак 4.1.8.5.), а овде ћемо пажњу усмерити на иронију и њене подврсте у критичко-полемичком дискурсу.

4.4.2.3.1. Иронија

Иронија се још у античкој реторици дефинише као „фигура у којој се речима даје супротан смисао од оног које оне имају” (Квинтилијан, према РКТ: 294). Како најпре подразумева „смисаону негацију изреченог” (Ковачевић 2015: 107), сврстава се у фигуре негације.

Погледајмо следеће примере из полемике Симић–Реметић (1982):

(1) [коментаришући речи С. Реметића да је извод из рада прочитао на научном скупу:] Прво – да ли је то био „извод” – или је то била скица? Мр Реметић изјављује касније да је на терену боравио у лето 1980. године. Да ли је у време прикупљања грађе рад већ био готов? Или је пак настао на терену? То може бити чак и истина кад се погледа како је материјал обрађен. Али нам аутор дугује напомене у том правцу (Симић 1982а: 135);

(2) [...] формулација [се] може схватити као стилска фигура Реметићева, или као један од примера тачне интерпретације туђих речи (Симић 1982б: 378);

У овим примерима уочава се ироничан однос према опоненту: у првом се указује на негативан закључак – материјал је обрађен лоше, док се у другом сугерише да опонент не интерпретира туђе речи тачно. Налазимо и друге примере ироничних коментара. Тако, на пример, у полемици са Љ. Јонкеом о закључцима Новосадског договора, пред крај једног од својих текстова, М. Стевановић се користи иронијом:

(3) А лепа би ми то равноправност била када би се на једној страни од претставника друкчијег књижевног изговора тражило да се прилагоде новој средини, док на другој страни такав захтев нико и не помишља да постави, нити га је икад постављао (Стевановић 1957а: 26).

Овим се исказом имплицира да назначена ситуација није уопште пример равноправности (на којој опонент инсистира). М. Стевановић и у одговору на рецензију Ј. Вуковића користи иронију, и то у форми претпоставке:

(4) Не, ваљда, да по сваку цену учини замерку, него зато што сваки час меша дијакроничне моменте са синхроничним, рецензент и не схвата зашто ја кажем да се, рецимо, имперфекат свих глагола сем оних с инфинитивном основом на -а гради од презентске основе (Стевановић 1960: 133–134).

Иронију срећемо и код других аутора:

(5) Дакле, семантичка компонента ове речи, и не само ове, често је комплекснија него што ми мислимо. То је, уосталом и разумљиво. И тога треба да су свесни сви проучаваоци језика. Поготово они који се у своје раду руководе принципима дијалектичког материјализма, или, пак, желе да другима држе „предавање” из марксизма (Пецо 1978: 268);

(6) [...] за неке врсте реченица које је Р. Катичић назвао *исходивним*, ја, прво, никако нисам могао утврдити које су то реченице. Питао сам се да то нису главне, односно управне реченице, како смо их ми, можда ненаучно, досад звали (Станојчић 1987: 322);

(7) Ја говорим, цитирајући Мусића, о *садашњем стању субјекта иза извршене перфективне рафње*, а не ни о каквој „готовости субјекта”, што ми М. Зника – да употребим њој тако драгу реч – подмеће (Станојчић 1988: 1082);

(8) Изражавам најпре задовољство што је аутор [...] удостојио српску научну и културну јавност да одговори на критику програма и учествује у расправи о питањима која је сам покренуо. Досад су ту улогу вршили лингвисти за једнократну употребу [...] (Маројевић 2001 [1994д]: 39);

(9) Његово уверење је довољно, он га саопштава самоуверено, и доста. [...] Не треба тражити чињенице, треба се домишљати. А његово домишљање иде за емоцијама. Оне које не волимо треба оцрнити (Ивић 2014б [1996б]: 52);

(10) На истој страни, мало даље, каже се: „У творбеном односу налазе се мотивна основа и изведена основа (мотивисана основа), нпр. *трав-* према *травиц-* у речима *трава* и *травица*”. – Да је тако, онда би се и одељак ове књиге звао „Творба основа” а не „Творба речи”. Ипак, у творбеном односу се налазе мотивна реч и изведена реч, а до творбене основе долазимо тек творбеном анализом изведене речи (Стакић 2015: 771);

(11) [коментаришући поделу именица према врсти деklinације:] Али – подела ко подела, свако ће узимати ону која му одговара. Надати се да неће нормативна забранити све друге и друкчије поделе (Стакић 2015: 755).

У пр. 5 уопштавањем се постиже ироничан однос према опоненту: *они који се у свом раду руководе...* упућује индиректно (али јасно) на опонента (М. Станића); у пр. 6 аутор се користи ироничном оградом: он привидно признаје могућност да је дотадашња, традиционална употреба термина била ненаучна, чиме заправо умањује вредност термина који користи други аутор. У овим се примерима, као и у пр. 7–9, нарочито уочава иронична дистанца аутора према опоненту. У пр. 10, 11 иронија се приближава сарказму, постаје јеткија, и користи се исмевањем.

У грађи налазимо и пример персонификацијске (метафоричке) ироније (исп. *преживети и надживети* у подвученом примеру):

(12) Дакле, српски језик и традиционално и суштински има седам падежа, који се понекад облички приближавају, каткад и поклапају, али их значења и функције у реченици (а због тога и постоје!) сасвим раздвајају. Верујемо да ће тако и остати и да ће свих седам преживети и надживети и ову Нормативну граматику (Стакић 2015: 754).

У неким примерима уочава се ироничан однос према језичкој грађи која се разматра у раду другог аутора:

(13) Но код Мике и капута ствари су представљене на сасвим специфичан начин (Симић 2017: 377); Држећи се Мике и његовог капута, претпоставићемо овакав извештај о томе: [...]; И то би показала [одличан смисао за анализу] тек кад би се оставила Мике и његовог капута, и у обраду узела аутентичну грађу (Симић 2017: 379); Уз то, наставнику је стављено у задатак повезивање наставе језика и књижевности, дакле не Микина историја са капутом, него исечци из књижевних дела који иначе служе као обрасци лепог израза (Симић 2017: 380).

Налазимо и примере ироничне исправке, тј. самокорекције:

(14) Тако је он пропустио да изведе до краја свој доказни поступак. Не. Пропустио је да га започне. То јест: изоставио је грађу која у његовом испитивачком поступку заузима централно место (Симић 1982а: 138);

(15) Ако је ова грађа тачно забележена, онда се резултати мр Реметића морају означити као право изненађење, боље рећи као откриће (Симић 1982а: 142);

(16) Стога се Маројевићу и чини да му се подмеће кад му се каже да је чак и на Палама открио присталице, пардон – присташе, „католичке лингвистике” (Брборић 2001 [1994б]: 311).

У примеру 14 имамо две узастопне корекције: прва, уведена негацијом и исправком (*Не. Пропустио је да га започне*) и друга, уведена изразом *то јест*, који служи реформулацији,²⁴² односно прецизирању; у пр. 15. корекција се управо јавља као прецизирање одн. реформулација: *боље рећи као откриће*, док се у пр. 16 ова самокорекција изводи ироничним извињењем: исп. *пардон*.

Често уз ироничну конотацију у примерима налазимо и – шаљиву (то се донекле може препознати и у пр. 13). Иронично-шаљива конотација види се у примеру из текста Д. Петровића:

(17) Он је [...] још [...] 1981. године, у Побједи [...] објавио фељтон „Средоземни кругови – и ми у њима”, а после му се то допало па од прошлог прољећа, овога пута у ревији *Овдје*, објављује фељтон „Словенски кругови и ми у њима”. Та се два фељтона прилично разликују, а највише по томе што у овом другом између кругова и нас нема цртице [→ уопште се не разликују] (Петровић 1996 [1988]: 293).

Шаљив/ироничан може бити и закључак полемичког текста:

(18) На крају, остаје питање да ли се оваквим приступима најављује време у којем ће лингвисти (и лингвисткиње) моћи, на основу нацрта грађевинских инжењера, да направе пројектне планове за српске коридоре (Слијепчевић Бјеливук 2019).

Овај закључак настао је као реакција на тврдњу опонента да стандардни језик формирају сви чланови језичке заједнице, а не лингвисти.

Полемичка молба, захвалност, жаљење, извињење, жеља и сл. такође подразумевају ироничан тон, тј. имплицирају да ти чиновни нису у том смислу заиста употребљени, већ само привидно. Иронију уочавамо у чиновима као што су:

а) препорука:

(19) Ја бих му препоручио да тај свој проналазак патентира – нпр. код ЈФ, – па ће стати у ред са Реметићем (Симић 1982б: 386);

б) молба:

(20) Молим колегу Петровића нека то узгред укалкулише у своја накнадна калкулисања [...] (Симић 1982б: 386);

(21) Замолио бих га зато да при тумачењу значења српских језичких јединица ипак отвори речник српског језика, па да види шта значе речи „исти” и „различит”, а могао би се међу изразима обавестити и какво значење има конструкција „не бити различит” (Ков. 2015а);

Молба може бити упућена и читаоцима; и тада се уочава иронична дистанца према предмету о ком се говори:

---

²⁴² О реформулацији исп. Половина 1993.

(22) Надам се да нисмо далеко од тренутка кад ће ствар бити до краја јасна, и терен за генијалне проналаске слободан. Онда могу наступити штићеници судбине, у победничком походу на поене. Дотле се наука мора задовољити „збуњеним, непрецизним и некомплетним формулацијама” иза којих се проблеми склањају. Стрпљења, молим (Симић 1982б: 372);

в) захвалност:

(23) Импровизираном карактеру Катичићеве *Синтаксе* [...] треба свакако захвалити што, у области о којој говоримо, аутор и не спомиње одредбenu категорију апозитива (Станојчић 1987: 479);

(24) Академик Ивић хвали се и својим досадашњим одбранама српскога језика. Какве су то одбране биле, најбоље се види по њиховим катастрофалним последицама, због којих је „Слово” и морало бити написано. На тим одбранама Срби се академику Ивићу заиста морају захвалити речима: хвала, није требало! (Ковачевић 1999 [1998в]: 389);

(25) Захвални смо полемичару да из његовог текста дознајемо и о томе, али, нажалост, полемичар изоставља податак о својој политичкој активности и привилегијама које је имао до сада (Савић 2021а);

г) извињење (жаљење):

(26) Извињавам се, жао ми је, али заиста нисам квалификован да напишем историју Хрвата, нарочито не у чланку посвећеном другом предмету (Ивић 2014а [1989]: 142);

(27) Извињавам се неталентованоме „первокуснику” што уводим градиво друге године – нисам ја заборавио да он не разликује фонетику и фонологију него се понекад мора мислити и на талентоване (Маројевић 2001 [1995в]: 125);

(28) Зато се академику Ивићу извињавам: јер он заиста нема једног него чак три духовне вође – Људевита Јонкеа, Алију Исаковића и Војислава Никчевића, које (је) својим „научним” ставовима издашно подржава(о) – Ковачевић 1999 [1998в]: 389;

д) жеља:

(29) Толико у оквиру друге фусноте. И нека срећан буде пут у читалиште новом лингвистичком жанру – фусноти Јована Вуковића! До следећег уторка, колега! (Маројевић 2001 [1995в]: 127).

Коначно, занимљив је и пример израза којим се јасно сугерише ироничан тон (поменутог и у вези са употребом лексике из разговорног језика, исп. 4.2.9.):

(30) Проф. Симић је, нема шта, показао примерну племенитост када је одустао од испитивања западносрбијанског дијалекатског комплекса, пошто су, ето, „стасали млађи људи и прихватили се израде дисертација на грађи из тих области” (Реметић 1982: 156);

(31) Лијепа диференцијација, нема шта!? (Ков. 2011: 792).

Иронија је у наведеним примерима посебно видљива управо захваљујући ироничном колоквијалном изразу *нема шта*.

Иронијом се, дакле, указује на негативне стране текста опонента, нпр. да је материјал је обрађен лоше, да опонент не интерпретира туђе речи тачно и сл.; нарочито се уочава иронична дистанца аутора према опоненту. Каткад се иронија приближава сарказму, постаје јеткија, и користи се исмевањем, а

ироничну конотацију често прати и шалвива. Налазимо у грађи и примере ироничне исправке, тј. самокорекције. Полемичка молба, захвалност, жаљење, извињење, жеља и сл. такође подразумевају ироничан тон, тј. имплицирају да ти чиновни нису у том смислу заиста употребљени, већ само привидно. У грађи се јавља и типично иронични маркер (из разговорног језика) – *нема шта*.

4.4.2.3.1.1. Графостилистичка иронија

Није реткост да се иронија истакне графостилистички – наводницима или полунаводницима. Таква употреба (полу)наводника сугерише да се наведено не може заправо (или у целости, потпуно) тако назвати, означити или да означено треба разумети у супротном значењу од изреченог. Ево неких примера (груписаних према ауторима):

(1) Тешкоћа у локализовању овога „дијалекта” није само у недостатку теренских дијалектолошких испитивања, којих уопште нема за тај крај Србије [...] (Московљевић 1958: 105);

(2) Овај Никчевићев поступак свакако јасно показује каквим се „научним” методом служи овај аутор [...] (Младеновић 1969: 153);

(3) Што се тиче његове констатације о томе да је Вук у основу нашег књижевног језика увео „свеукупне црногорске говоре, односно црногорски језик”, ствари су такође прилично просте: то је једноставно измишљотина која на тренутак може да „задиви простоту”, а аутору такве „науке” никакав уредник не мора спасавати образ (Петровић 1996 [1971]: 33); Тада сам рекао да Никчевић не зна шта је то лингвистика, а сада сам принуђен да његово елементарно незнање покажем на анализи оних „открића” која је „саопштио” у одговору на моју критику (Петровић 1996 [1979б]: 102); Наши су аутори на то „заборавили” и као на последицу њихове заборавности треба, на пример, гледати на следећа „открића” (Петровић 1996 [1982]: 182); Симићево „разумевање” фонолошке науке нашој широј читалачкој публици представљено је недавно на страницама „Политике” [...]; Он ће „компетентно” расправљати о јатовским говорима [...] (Реметић, Петровић 1983: 102); Радмило Маројевић [...] показао [је] да се од „својих” лингвиста нимало не разликује, али да их надмашује вишком деструктивне енергије и мањком обзира према чињеницама и истини. Маројевић није специјалиста за српски језик, али му та „ситница” не смета да се намеће за „потоњег судију” у проблемима његове историје и његове структуре (Петровић 1996 [1994]: 375);

(4) Погледајмо две-три ствари да би се, бар у маломе, видели какву „науку” Пецо заступа и пропагира (Станић 1978: 251);

(5) Говоре о „одбору за сатанизацију”, помињући некакве свраке, комесаре и инквизиторе, али су им „аргументи” безвредни (Ивић 2014б [1998з]: 126–127);

(6) „... То је нарочито дошло до изражаја у покушају парадигматских подела лексике [па упућује на свој рад из 1996. године као извор датог ’открића’ – МК]” (Ков. 2008: 674); Под таква „открића”, што огољавају синтаксичко „знање” ауторкино, свакако спада мијешање, односно *неразликовање прилошких одредби и прилошких допуна* (Ков. 2011: 789); Не бих се чудило најпре због тога што је Ранко Бугарски познат по „објективности” [→ није познат по објективности] када је у питању српски језик и ћирилица (Ков. 2015а); Нисам сигуран да он то само себи својственим „аргументима” неће и доказати, као што је ето „доказао” да Срби у свом језику не могу „босански” – иако он не постоји ни по лингвистичким ни по дефиницијском критеријуму Повеље – звати „бошњачким”... (Ков. 2015а); Битно је само „научно” мишљење експерта англисте Бугарског (Ков. 2015б);

(7) А то 'модерна' теорија не узима у обзир (Симић 2017: 378); 'Модерна' теорија довела је ауторку у контрадикцију са самом собом... (Симић 2017: 378); Други проблем без чијег решења није могућа примена 'модерне' теорије проф. Кликовац, тиче се примера: [...] (Симић 2017: 379).²⁴³

Као што видимо, нешто већи број примера јавља се у текстовима Д. Петровића и М. Ковачевића. Такође, бележимо и примере у којима се, поред графостилистичке ироније, јавља и иронија у самом исказу:

(8) Његова „заборавност” била је при том двоструко дирљива: он је заборавио тему о којој је требало да говори, а заборавио је и још једну ситну појединост – међу његовим слушаоцима било је више оних који су са тим открићима већ били упознати и на другом месту и од другог истраживача! (Реметић, Петровић 1983: 100).

Можемо издвојити и посебан тип метаполемичке ироније: када на пример Д. Петровић за речи опонента каже:

(9) Ако причу о „безначајним пуленима Брозовићевог коаутора” одбијемо као Маројевићеву „полемичку елеганцију”, надам се да смо односе између стандардног и књижевног језика довољно разјаснили (Петровић 1996 [1995a]: 409).

Налазимо и пример у коме се аутор експлицитно (метатекстуално) осврће на графостилистичку иронију:

(10) Да поучим мојег опонента (и све представнике Новосадске „фонолошке” школе – ко зна, можда ће једног дана и скинути знаке навода) – Маројевић 2001 [1995в]: 117.

Неки од ових примера могу се третирати и као тзв. енантиоза, употреба речи у супротном значењу (Ковачевић 2015: 177): „научни” значи 'ненаучни', „знање” имплицира 'незнање', „разумевање” означава 'неразумевање', „компетентно” подразумева 'некомпетентно' итд.

4.4.2.3.1.2. Харијентизам и астеизам

Ироничан тон може се уочити и у похвалама, што се третира и као посебан тип ироније. Исп. следећи пример (подвлачење наше):

(1) Међутим, треба похвалити признање да се сарадници Центра за женске студије залажу за ставове супротне научним, какав је став да стандардни језик формирају сви чланови и чланице језичке заједнице током времена кроз које пролази процес нормирања (Слијепчевић Бјеливук 2019).

Овде имамо пример подврсте ироније, тзв. харијентизма – покуде у облику похвале (исп. Ковачевић 2015: 109). Наиме, тврдња опонента овде се користи као противаргумент: опонент сам признаје да полази од ненаучних аргумената.

Харијентизам препознајемо и у следећим примерима:

²⁴³ Занимљиво је, с овим у вези, приметити да се у тексту из ког су наведени примери – Симић 2017 – (у ироничном тону) користе различите лексичке варијанте, тј. да се на плану иронизирања *модерног* користи хиперонимско-хипонимски ланац: хипероним *'модерна' лингвистика* (стр. 377), његов хипоним *'модерна' синтакса* (стр. 378), затим *'модерна' теорија* и, на најнижем нивоу, хипоним *'модерна' класификација* (стр. 379).

(2) [...] Сл. Реметић је поставио и развио тезу о „погрешној” и „тачној перцепцији”. „Тачна перцепција” је урођена само Реметићу и неколицини других изабраника. Сви остали несрећници који се баве дијалектологијом морају се задовољити „погрешном перцепцијом”. И ја (Симић 1982б: 371–372).

(3) Али важно је да Реметићева просуђивања „почивају на разумевању (или поштовању) чињеница”. То се и очекује од једног штићеника толиких научних звезда и носиоца таквих заштитних жигова и талисмана против „погрешне перцепције” да му се ништа неочекивано не може десити, чак и кад непосвећени посумњају у по нешто (Симић 1982б: 374);

(4) Сл. Реметић о томе мудро ћути, али видећемо да је он у своја дијалектолошка истраживања уградио један невероватно једноставан научни принцип. Зашто би се нпр. време у научној фонетици морало поклапати са оним из обичног живота. [...] Видећемо одмах да је то у ствари врло виспрен проналазак, помоћу којег се много што-шта што традиционална наука и непосвећени научници, који се служе уобичајеним појмовима и категоријама календарског времена, просто нису били у стању да објасне – да се све то лако и једноставно разрешава (Симић 1982б: 377);

(5) И уопште, Маројевићев је проблем што много зна, што, штавише, све најбоље зна, док су, за њега, сви други, па и вишеструки академици, заправо незналице (Брборић 2001 [1994б]: 312);

(6) Али, сви су они у ствари будале, једино је Маројевић сагледао истину (Ивић 2014б [1995б]: 47);

(7) Маројевићеви лингвистички погледи о српском гласовном систему заиста су оригинални: у њему треба да се осигура место за сваки глас који нам страни намерник у свом пасошу унесе у земљу (Петровић 1996 [1995а]: 404);

(8) Излази да уредници нису приметили да им подмећем кукавичја јаја па су поверовали да је то заиста фонологија. Није ни чудо: све су то незнајше и хохштаплери, а само је М. прави зналац (Ивић 2014б [1996б]: 70);

(9) Ту католичку подвалу потом су, замислите, глатко прогутали сви српски православни научници, од Даничића, преко Белића и Стевановића, па све до Милке и Павла Ивића и других наших савременика. Срећом, ето, у години 1998. (или 750б. за ове којима је лакше да рачунају по византијском календару) појавили су се Вера Бојић, Мирјана Влаисављевић, Драгић Кијук и други научни гиганти, да нас извуку из вековне заблуде! (Клајн 1998);

(10) А ситуациони инструментал је, нема шта, задивљујуће „прецизно” дефинисан (Ков. 2005а: 810);²⁴⁴ Но, почујмо ингениозно запажање ауторкино [...] (Ков. 2005а: 811); Тако се нпр. препоручује као нормативно исправнија реченица *Ми чувамо наше ствари* од реченице *Ми чувамо своје ствари* [...]. Честитамо! То је сјајан допринос очувању новоштокавске граматичке структуре српског језика! (Ков. 2005а: 819).

У примерима видимо ироничну похвалу опоненту због тачне перцепције (пр. 2), разумевања чињеница (пр. 3), 'увођења новог научног принципа', одн. због 'виспреног проналазак' (пр. 4) – чиме се заправо жели указати на дисконтинуитет у закључивању опонента. Примери 5, 6, 8, приказују опонента иронично као зналаца, наспрам других аутора, у пр. 9 опоненти се чак оцењују и као *научни гиганти*, а хвале се и због прецизности, ингениозности и сл. (пр. 10). Иронија се у пр. 7 преплиће с метонимијом када се представља у чему је опонент наводно био оригиналан (исп. у *свом пасошу*). Овде се, такође, може препознати и подврста антифразе (која подразумева позитивно, похвално изражавање о негативним

---

²⁴⁴ Колоквијални иронични израз *нема шта* јавља се на пар места у овом тексту, а срећемо га и у другим текстовима М. Ковачевића, те се може посматрати и као његов особит полемички манир.

појавама) – енантиоза, тј. употреба речи у супротном значењу, чему се приписује и еуфемистичка интенција, па се у литератури говори и о енантиозичком еуфемизму (Ковачевић 2015: 177). Тако М. Ковачевић експлицитно истиче да је „енантиоза значењски блиска харијентизму” (idem: 178). Енантиозу запажамо у примерима као што су *веома виспрен проналазак* (пр. 2), *оригинални* (пр. 7), *зналац* (пр. 8), *прецизно* (пр. 10), *ингениозно* (пр. у 10), *сјајан допринос* (пр. 10).

У грађи налазимо и фигуру супротну харијентизму – астеизам, одн. „изрицање похвале у облику покуде” (Зима, према Ковачевић 2015: 109), тј. привидне покуде. Он се може уочити у пр. 4, 6 и 8, у којима се иронично, у контрасту према опоненту, за друге ауторе каже да су *непосвећени научници, будале*, одн. *незнајше и хохштаплери*.²⁴⁵ Астеизам можемо препознати и у следећем примеру из текста П. Ивића:

(11) [...] успео је Поповић да, упркос скромном значају који има његов досадашњи опус, постигне то да буде писац чије је име највише пута истакнуто у библиографији ове „Историје српскохрватског језика”, дакле чешће него напр. имена Јагића, Решетара, Белића и других, да и не говоримо о тако опскурним ауторима као што су Даничић, Стојановић или Мусић који нису могли бити удостојени помена (Ивић 1955/56: 330).

Поред астеизма на крају, и почетак овог исказа уобличен је кроз иронију. Посебно стилоген пример астеизма јесте онај којим аутор привидно понижава самог себе, као у следећем примеру:

(12) Верујем да ни Сл. Реметић не би о мојим грешкама имао тако негативно мишљење да се не ради о каквим принципски важним случајевима. И заиста: ради се о „језичким подацима са новоштокавског терена”. А ја сам „староштокавац” – такорећи један старозаветни тип коме није дозвољен приступ у новозаветне истине. У реду: реда мора да буде, нарочито кад су у питању свете тајне (Симић 1982б: 372).

Аутор, дакле, свесно (и привидно) умањује своју вредност, како би иронизирао суштину онога што опонент износи.²⁴⁶

У критичко-полемичком дискурсу аутор, дакле, може иронично похвалити опонента (кроз харијентизам) или привидно (иронично) кудити себе или друге ауторе, обично оне који се не слажу с опонентом у нечему (кроз астеизам). Притом, харијентизам се нешто чешће јавља (што је и очекивано због јасне усмерености на опонента у овом типу дискурса), а астеизам се може јавити и заједно са харијентизмом, када се аутори представљају у контрасту: опонент се иронично хвали, а други аутори иронично куде. Такође, харијентизам се преплиће с енантиозом, јер се у основи харијентизма често користе речи које у овом контексту имају супротно значење (на пример, *оригиналан, прецизан, ингениозан* итд.).

4.4.2.3.1.3. Сарказам

Како се у литератури наводи, „сарказам као ’суперлативни ступањ ироније’ представља ’горку и немилосрдну поругу, или прекор с подсмехом, заједљив и злонамеран’, а заснива се најчешће ’на нескладу изречених речи и њиховог значења у контексту, што доводи до изразито пакосне поруге’” (према Ковачевић 2015: 108); он, дакле, означава оштру и јетку иронију (*idem*).

Наводимо, илустрације ради, неке примере из грађе:

²⁴⁵ Слична се оцена запажа и у пр. 5, али аутор ту експлицитно истиче да је то оцена опонента, те ту покуду не изриче иронично сам аутор.

²⁴⁶ У овом се примеру, такође, јасно истиче ауторереференцијалност, једна од типичних одлика полемичког дискурса.

(1) Осим тога, судећи по томе што у овом контексту није поменуто северна Македонија, изгледа да он [И. Поповић] није обавештен о томе у којој се народној републици налазе Тетово, Кратово и Кочане (Ивић 1955/56: 313);

(2) Могао бих, наравно, сада и заиста иронизирати на рачун М. Зника и рећи, на пример: „М. Зника је својом преобликом од мојих двеју исходних реченица (а) и (б) добила своју трећу (ц), те је тиме та трећа реченица добила (по Зники „суптилну“) стилску обележеност јер се појавила група „др Проф. Катичић“, којом је писац заправо хтео рећи... итд.” (Станојчић 1988: 1084);

(3) [...] он се пита, ако буде морао да „користи ћирилицу“, ко ће му обезбедити „јевтину или бесплатну ћириличну машину” (Маројевић 1991б [1989а]: 23); [...] грађани могу потпуно слободно да користе у својој приватној и јавној комуникацији на српскохрватском језику оба писма – ћирилицу и латиницу (ово због Рајића: не мора да купује нову писаћу машину) – Маројевић 1991б [1989а]: 29;

(4) [Катичић] је пројцирао визију следеће етапе, оне у којој Срби (у Хрватској) неће имати право ни да свој језик називају српским именом. То што та визија још није у потпуности остварена, не мења ствар: Катичићева *Синтакса* је свакако њен жалосни весник, преточен у правне одредбе потоњим хрватским Уставом. А то што Катичић у неком свом чланку допушта да се књижевни језик „може и тако звати”, само није јасно где – у кући или у шуми, ништа не мења на ствари (Маројевић 1991а: 276);

(5) Финале Јован-Павловог програма, његов завршни штрих и дефинитивну верзију даје у својим проповиједима са балкона *Јован Павле* (ДРУГИ). Он се обраћа свим словенским народима осим Србима, и свим словенским језицима осим хрватског. Хрватима се обраћа на српском језику: и он држи да су „Хрвати” и сви покатоличени Срби, и он се држи католичке лингвистике. Тако је од Јована Павла у Риму до Павла Јована у Београду – само један корак (Маројевић 2001 [1994а]: 18);

(6) Будући да се падежи обрађују и у морфосинтаксичком и у семантичком дијелу ове *Синтаксе*, било би право чудо кад би рјешења у опису семантике истих форми била у та два дијела усаглашена (Ков. 2005а: 811–812);

(7) Овај избор грешака у одређењу значења падежних форми завршавамо „бисерним” примјером, примјером први пут забиљеженог значења предлога *осим* у српском језику?! Али ком „српском”, сигурно не оном који је аутору овог приказа познат, нити било ком писцу који се служи књижевним језиком (Ков. 2005а: 812);²⁴⁷

(8) [...] треба рећи да се „српскохрватски” заиста може схватати као скуп српских и хрватских дијалеката, исто као што би се, на пример, „бугарско-српски” могао сматрати скупом српских и бугарских дијалеката (Ковачевић, Шћепановић 2010а);

(9) Зато предлажемо да ауторка, ако већ инсистира на датом критеријуму, поправи текст и врати политичко решење за језик из првог Устава Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, у коме је језик назван „српско-хрватско-словеначки”!!! (Ковачевић, Шћепановић 2010а);

(10) Ја напишем да Бугарски измишља размере прогона латинице у Србији, а да није осудио дивљачки прогон ћирилице у Хрватској, а он одговори да је он о томе „говорио тамо где треба, у Стразбуру, што он (тј. Ковачевић) наравно не зна”. Било би интересно да Бугарски наведе ко зна да је то он тамо говорио, или ће се можда позвати на позитивне резултате које је у Хрватској тај његов, ником непознати, дакле тајни „говор у одбрану ћирилице у Стразбуру” произвео (Ков. 2015б);

²⁴⁷ Прецизно говорећи, овде су у једном исказу удружене различите фигуре негације: реторичко питање (*Али ком „српском”*) и саркастичан одговор на њега, у наставку.

(11) Новаковић [као зачетник идеје о издавању *Речника народнога књижевног језика српског*] није поменут у чланку др Стане Ристић, с чим би се, верујем, и он данас сложио (Радић 2017: 29);

(12) Надам се да Бугарски нема тоталну амнезију, да није заборавио шта је о питањима о којима сада пише писао у непосредној прошлости (Ков. 2018в).

Као што видимо из примера, саркастично се представља (не)обавештеност другог аутора (пр. 1); затим, преко сарказма аутор карикира аналитички поступак опонента (пр. 2), подсмева се његовим проблемима (пр. 3), подругљиво, дисфемистично, с подсмехом говори о идејама, закључцима или решењима опонента (пр. 4–9). Кроз сарказам се преиспитују резултати опонента (пр. 10), као и промена ставова опонента (*tu quoque* аргумент; пр. 12). Коначно, њиме се критикује одступање идеје другог аутора од идеја ауторитета преко фиктивно замишљене ситуације (пр. 11).

Уобличавање сарказма можемо пратити и на примеру конкретне полемике. Исп. следеће примере из полемике Симић–Реметић, у којима се сарказам користи као средство дисфемизације:

(13) Не можемо ништа друго рећи него да његова убеђења очигледно нису резултат анализе грађе него извесних трансцедентних инспирација (Симић 1982а: 146);

(14) „Уосталом, исцрпност у том смислу и није била циљ мога истраживања” [...]. Свакако. Чему то? Најважнија је „тачност перцепције”. И сугестивна моћ инспирације која ће нас надахнути на велика открића (Симић 1982а: 148).

У истом тексту налазимо у функцији сарказма развијену и читаву алегоричну слику:

(15) С обзиром на ситуацију у Азбуковици, о којој смо управо расправљали, и на друге околности, посебно изненађење за научну јавност представља тако добро очувано „јат” у главнини подручја. Екавизам, био он откуд му драго, незадрживо надире у Азбуковици. „Јат” је на белом хлебу, и уз подршку ијекавштине трансформише се у – икавштину; која му одузима и последње остатке снаге те заузима централни положај А даље у унутрашњости Србије, тамо где метанастазична река екаваца с југа није била ометана нити снажнијим ијекавским приливом, нити природним препрекама – ту се она ломи о чврсте „јатовске” хриди (Симић 1982а: 146).

И опонент Р. Симића у тој полемици посеже за сарказмом:

(16) У интересу је и Симићевом а поготову у интересу науке да он остане у оквирима завичајне дијалектологије (Реметић 1982: 156, фн. 8).

Он саркастично представља и ставове супротне стране, поентирајући фразеологизмом *остати кратких рукава*:

(17) Бело се, значи, одржало пред налетом и икаваца и екаваца, а не сам је поклекло пред икавцима. Екавци, пак, остају кратких рукава. Не мора се много залазити на терен савремене фонологије да би се сагледала неодрживост изнете теорије (Реметић 1982: 159).

С. Реметић користи сарказам и за исказивање тежих оптужби:

(18) Проф. Симић је, нема шта, показао примерну племенитост када је одустао од испитивања западносрбијанског дијалекатског комплекса, пошто су, ето, „стасали млађи људи и прихватили се израде

дисертација на грађи из тих области”. Зато је, ваљда, у свом раду и објавио резултате њихових истраживања (Реметић 1982: 156).

У одговору Р. Симић, у свом другом полемичком обраћању, на многим местима поново користи сарказам (провлачећи га готово кроз читав текст):

(19) „Зар је потребно читаоцима ЈФ на овакав начин презентирати проблематику историјске фонетике?” – примећује он заједљиво. Сада заштитници добише лекцију од свог рођеног штићеника. Сад постаје нејасно ко је чији заштитник. Волшебни су путеви историје. А коме је бог отац, лако је светац бити... (Симић 1982б: 371);

(20) Реметић ипак допушта неке изнимке, јер – видећемо – сам каткад прича анегдоте. Треба вероватно разликовати научне анегдоте од ненаучних или нешто слично (Симић 1982б: 371);

(21) Преостаје Сл. Реметићу још једна ситница. А то је да са својим новим принципима усагласи своје налазе из СДЗб XXVII, где блиц анкетом утврђује да неке изоглосе секу поједина села. То је лако: треба издати наредбу да се, у интересу „елементарних чињеница лингвистичке географије”, таква места хитно одрекну својих противнаучно стечених „чињеница”, или да се исто тако хитно поделе и своје границе усагласе са тим „чињеницама” (Симић 1982б: 380);

(22) Реметићев несумњив истраживачки дар није усмерен на „широко поље варијација и конкретних реализација” на терену, већ на то да уводи ред и прописује правила понашања. Те тако његови јатови остадоше морално савршени, уредни, чисти од прљавог пољског рада, униформисани, и сви налик своме творцу (Само да то случајно није био узрок њихову слабом здрављу?) – Симић 1982б: 382.

Аутор даје саркастични предлог (у пр. 21), а користи и саркастичну персонификацију, у последњем примеру. И у трећем полемичком обраћању у тој полемици Р. Симић користи сарказам; како видимо у наредним примерима (исп. и у пр. 15), он се може протезати и на више исказа, односно обухватати надреченични ниво:

(23) Као ставови о проналаску, тако расту о аргументи наших проналазача: прво су то фикције, предлог да се тако бележи средња вредност, а затим се те фикције проглашавају једином стварношћу. [...] Аутори свој предлог одмах и остварују, и нико им не смета, поготово што хартија све трпи; само што су свој знак претворили у знак за обележавање гласовних вредности. Али касније, образлажући своје *откриће*, они убеђују читаоца да то више и није граfiјски знак за „упрошћено бележење”, већ „стари глас” који „чува своју вредност”. Где чува: у главама проналазача? (Симић 1983: 107–108, фн. 9).

За постизање сарказма он у истом тексту поново користи алегоричну слику, преко метафоричне употребе лексике из сфере музике и књижевности (подвлачење наше):

(24) Редакција Друштва [...] нашла је за добро да ову трагикомичну сонату за дует (и оркестар?) у целини објави, и да ми великодушно остави простор за одговор. Лепо. Пошто у овој чудној музичкој композицији драму смењује комедија, а после комедије уместо хепаиенда не треба никога другог очекивати него светог Петра (или оног његовог друга чије се име обично не помиње) да сиђе по моју душу, – не остаје ми ништа друго него да пожурим и боље расветлим неке моменте које моји добри пријатељи у тексту наводе. Пошто су они у драматичном крещенду насликали сопствене заслуге за нашу науку, да се и ми придружимо томе разматрању (Симић 1983: 103);

Алегорични сарказам се, како видимо, овде усложњава и укључивањем колоквијалних еуфемистичких перифраза из религиозне сфере: исп. *не треба никога другог очекивати него светог*

Петра [...] да сиђе по моју душу. У оквиру те перифразе јавља се и алузивни еуфемизам у парентези: или оног његовог друга чије се име обично не спомиње, у ком колоквијално оног његовог друга стоји у дискрепанцији са датим религиозним контекстом (колоквијализацијом се поништава стилска сакрализација). Овај алегорични сарказам се уочава и касније у тексту:

(25) Слична је и арија коју наши стари другови певају у дуету (Симић 1983: 105); Године 1983, ево, проналазач Реметић и његов адвокат Петровић, у дуету, певају овакву арију: Сл. Реметић, и нико други, пронашао је да на поменути просторима „јат чува своју фонолошку вриједност” (и затим следи дитирамб, великом проналазачу у част, коју читалац може наћи у претходном чланку) (Симић 1983: 109); Али ови научни новатори нису остали на томе, већ су прешли на мој грађански досије и из њега извадили силу података, које су на онако надахнут начин сервирали у завршним акордима свог музичког састава (Симић 1983: 109).

Алегоричан сарказам видимо и у следећем примеру, у ком аутор говори о опоненту (Д. Петровићу):

(26) Чудан су народ ови студенти: све хоће на предавању да забиљеже, нико не воли лектуру. А тек овај из Белановице: страшно радознао, а слабо памти... (Маројевић 2001 [1995в]: 127).

Сарказам се може изнаћи и у примеру полемичког услова:

(27) Кад му се аргументовано докаже да је хрватска штокавска књижевност нужно књижевност српскога језика, онда он потегне аргумент „присвајања цамија и католичких катедрала”. Ако их он толико жели, ја немам ништа против тога да у наредном издању „Слова” допишемо да, због академика Ивића и њему сличних (иако то није став аутора „Слова”), католичке катедрале и сарајевске цамије такође уђу у састав и српске „културе” (Ковачевић 1999 [1998в]: 385).

Привидна афирмативност запажа се у следећем примеру, у ком се за поделу коју предлажу аутори каже да је оригинална:

(28) Подела глагола на врсте је прилично оригинална, али неупотребљива јер се предлаже седам врста и 29 образаца (подврста, разреда), унутар којих има још неколико ситнијих група, па ко воли нека изволи. Требало би наградити оног ко научи ову поделу, поготово из „ширег круга читалаца” (Стакић 2015: 769).

Ову фигуру уочавамо и у другим текстовима Д. Петровића. У тим примерима видимо подсмевање научном опису (тзв. аргумент пошалице – исп. пр. 29) или ироничан подсмех методологији опонента (исп. пр. 30):

(29) [...] глас *ф* „изговара се као *в*, али је додир доње усне и горњих секутића много приснији”; најсмешнији је, међутим, опис артикулације гласа *љ*: код њега се „језик врхом опире о доње секутиће, те својим предњим делом образује преграду са тврдим непцем.” Читалац тако сазнаје да доња усна и горњи секутићи могу бити интимни, тј. присни, а да врх језика може образовати преграду на тврдом непцу у тренутку док се налази на доњим секутићима! (Петровић 1996 [1993]: 352);²⁴⁸

---

²⁴⁸ Могли бисмо рећи да у овом примеру имамо на делу прву Шопенхауерову стратегију (Шопенхауер 2020: 35–36): уопштити противникову тврдњу – аутор овде под *врхом* подразумева и *предњи део* језика, а уједно и 24. стратегију (из противникове тврдње извлачити погрешне закључке који оспоравају његов став).

(30) За Симићеве „вуковске амбиције”, дакле, довољно је отићи у Будош па насећи „грађу” или на Видровдан па је наточити – и ето нас опет на Вуковим почецима! (Петровић 1996 [1996б]: 426–427).

Уз сарказам у критичко-полемичком дискурсу среће се и хумор, тј. шаљив призив, којим се најчешће исмева опонент или његови закључци. Тако у грађи налазимо и пример хумористичке поенте исказане у облику егземплификације (пр. 31) одн. полемичке егземплификације или квазиегземплификације (пр. 32):

(31) А све се то потврђује примјерима из савременог црногорског језика: *клтил глвичи, приђа* или *прађе, прадеву, прапрадете, еватете* и сл., који непобитно доказују да се тај језик разликује од српског, у коме те ријечи гласе: *купио говече, пређа, предиво, препредати, аветати* и сл. И тако је било од праискона, „непрекидно и континуирано”, а тако је и у наше вријеме (Петровић 1996 [1996в]: 436);

(32) Вјероватно је ауторки био циљ да задиви кориснике ове *Синтаксе* открићем досад незабијеженог значења генитива с предлогом *осим*, значења подударног значењу нпр. предлога „близу или надамак”, којима се, по ријечима ауторке, као и у предлогу *осим* у сљедећем примјеру „показује да је мјесто локализације спољашњост локализатора, нпр: *Пази, пази! Сипаши ОСИМ шоље. [sic!]*” [...]. Бољи би и значењски прозирнији свакако био примјер: Пази, пази! Причаш осим логике српског језика! (Ков. 2005а: 813).

У примеру 32 аутор смишља квазипример којим исмева пример опонента и његову тврдњу (отуда је у основи такве егземплификације иронија, одн. сарказам). Овде се, такође, остварује и хумористични ефекат: паралелизмом првог дела примера (исп. *Пази, пази!*) и садржинским делом другог, који представља ироничан осврт на изнесено становиште супротне стране.

Саркастично-хумористички тон јавља се и другим текстовима Д. Петровића:

(33) Он нема обичај да мисли о ономе што пише и зато у његовим текстовима не треба тражити ни чињенице ни логику. У тексту који је пред нама, рецимо, он понавља своју стару тврдњу да у прасловенском фонолошком систему бар у његовој потоњој фази, није постојао глас *јат*, али му то после нимало не смета да „закључи” да су из *црногорског ијекавизма* настали сви други (словенски) „изговори”! Фонолошки системи модерних словенских језика, дакле, у својој основи имају ништа, средиште томе ништа у 12. вијеку налазило се у Зети, а кад се тамо мало подгојило – ништа се отело и просуло до Балтика, Архангелска и Урала! (Петровић 1996 [1988]: 290–291);

(34) Тај језик, ето, у Црној Гори данас не постоји и тамо се – као и у Зети прије осам вјекова – опет затемељило једно велико ништа. Његош је писао ништа-језиком, тим језиком данас пишу Матија Бећковић, Михаило Лалић, Чедо Вуковић, а ништа-језиком написан је и Устав СР Црне Горе (Петровић 1996 [1988]: 292).

(35) Ако је са својом првим доказом [...] промашио *макар за 25 вјекова*, са другим и трећим прошао је много боље, јер је промашио само за петнаест векова. А у оба случаја, узгред, промашио је и по неколико језика (Петровић 1996 [1988]: 294);

(36) „Босански Срби” веле да су њима сасвим добри и екавски учбеници, а наши лингвисти никако им не успевају доказати да им деца без ијекавице никад неће научити математику (Петровић 1996 [1994]: 373).

У претпоследњем примеру учавамо и графостилему – аутор наглашава курзивом колико је драстична грешка опонента.

Говорећи о правопису В. Никчевића *Пиши као што говориш (Главна правила црногорскога стандарднога (књижевнога) језика)* из 1993. године, Д. Петровић користи саркастично (подсмешљиво) опонашање садржине тог правописа, али и језика којим је написан:

(37) Прошла година остаће забележена и по појави још једног правописа који то баш није потпуно, али би му се могло десити да то постане. [...]

По тој књизи, Црногорци су најстари народ на свијет, а од њи су старији једино Велети (Љутићи) још из древне прадомовине у Полабљу-Поморју, који су им тамо правили ђецу и ућеривали иг у ћескоту, а ућешили су се тек кад су открили оне бискупске кости из средине IX вијека; њин традиционални некодификовани књижевни (стандардни) језик има више слова но други, али је од 1864. године оштећен и у толикој мјери обезличен, архаизован и асимилован да од његовијех многобројних фонолошкијек, морфолошкијек, синтаксичкијек и лексичких специфичности, изузев у белетристику и у ономастику готово ништа није остало, јербо су у науци синтетички утврђене његове основне структурне особине до 1863. године и фиксирана црногорска писма, азбука и абецеда, без којих се ваљано не може испричат црногорски језик; магистрално опште црногорско начело говорења и писања „пиши као што говориш, а читај као што је написано” потиче из дукљанскога и предвуковскога периода које је Карацић, и сам подријеклом Црногорац, од оца и мајке рођених у Црну Гору, наслиједио под утицајем Њемца Аделунга и у свој вјештачки модел књижевног језика увео као стандардно, обавезно и тадар је употребна норма усмености постала некодификована норма писмености у црногорскоме стандардном језику; у синтаксичкој равни кодификује се тзв. „новоштокавски” систем од седам падежа. Тај систем донијели су словенски преци Љутићи [...] Црногорци се држе употребне норме црногорске „опћене правилности”, и „туђе пишу као своје” па је њин Јохан Волфганг Гете [...], а веле да је оправданије и логичније погрјешном кодификацијом архаизоване облике вратити у живот исправљајући и спашавајући тако црногорски језик од изумирања и убрзане србизације, него га препуштати даљему разуру, архаизовању и обезличавању трансформацијом у српски језик. Пред тијем главним разлогом морају да устукну сви приговори оим Правилима. Главна правила црногорскога стандардног (књижевнога) језика треба да почну примјењиват у говорној и писаној пракси сви они који се национално осјећају и декларишу као Црногорци, што воле и признају тај језик ако свој. [...] Исто тако, на њему треба да се пишу и печатају књиге које објављује Црногорски ПЕН-центар, Матица црногорска, Црногорско друштво независних књижевника, Друштво естетичара и етичара Црне Горе и све остале црногорске институције и издавачке куће које ће се моћи заклет да нешто од свега овога разумију (Петровић 1996 [1994]: 363–364).

У овом примеру тежи се постизању хумора имитирањем и کاریкирањем одређеног типа говора, одн. дијатопијским варирањем (о овом типу варијације исп. Симић 2010: 290–296), затим квантитетским варијацијама – наиме, реченице су циљано необично дугачке, али и квалитетским варијацијама – оне су, такође, и циљано неразумљиве, нејасне (аутор то експлицитно на крају и каже: исп. *које ће се моћи заклет да нешто од свега овога разумију*). Тако се жели представити – и имплицитно критиковати – језик којим је написан разматрани правопис. Овај одељак, притом, део је дужег полемичког текста *Српски језик данас или зла памет у злом времену* (објављеног у *Летопису Матице српске*, 1994), у ком аутор анализира језичкополитичке прилике на простору бивше Југославије почетком деведесетих година прошлог века. Како је текст написан стандардним српским језиком, овај одељак у њему својим језичким и стилским одликама знатно одудара од остатка – тј. он је ту обележен и својеврсном стилском промоцијом.

На крају, аутор даје и личан, субјективан коментар:

(38) А ја морам признати да од тога ништа нисам разумео, ни сад као ни пре 25 година када се таква лингвистика први пут „најавила”. Она је, једноставно, *превише аветна* за нормално лингвистичко поимање (Петровић 1996 [1994]: 364).

Тим коментаром дисквалификује се разматрани правопис у целини.

Преко сарказма се, дакле, представља (не)обавештеност другог аутора, аналитички поступак опонента, проблеми опонента, подругљиво, дисфемистично, с подсмехом се говори о идејама, закључцима или решењима опонента, а среће се и ироничан подсмех методологији опонента. Кроз сарказам се не преиспитују само резултати опонента, већ и промена ставова опонента. У основи сарказма каткад се у критичко-полемичком дискурсу јавља алегорична слика, те он може обухватати и надреченични план. Уз сарказам у критичко-полемичком дискурсу среће се и хумор, тј. шаљив призив, којим се најчешће исмева опонент или његови закључци. У грађи налазимо и саркастично-хумористичке поенте исказане у облику егземплификације, одн. полемичке егземплификације или квазиегземплификације. Сарказму је блиско и карикирање, које се види у неким примерима.

4.4.2.3.1.4. Дијасирам

Дијасирам представља подврсту ироније која се састоји у „понижењу надуване охолости” (Зима, према Ковачевић 2015: 109). Она се огледа у „садржајном умањивању величине или увећавању ситноће, првенствено на моралном плану” (Шкиљан, према Багић 2012: 81). К. Багић (2012: 80) сврстава је у класичне полемичке фигуре. Такође, она је врло слична и харијентизму, покуди у облику похвале, с тим што се овом фигуром истиче оно што аутор сматра сујетом опонента, односно понижава се сама личност опонента; с тим у вези, она се преклапа и са енантиозом (употреби речи у супротном значењу), те не би било погрешно овде говорити ни о харијентичком или енантиозичком дијасираму.

Налазимо потврде за ову фигуру у нашој грађи:

(1) Аутор, даље, веома скромно пише да „се окренуо источним областима и на терену црноморског говора дошао до нових података од изванредне користи за целовито сагледавање садашњег стања у северној Србији”. А његов рад у ствари не даје ничег што би било од значаја за то питање – осим врло сумњивих тврђења о рефлексу *ѣ* (Реметић 1982: 156);

(2) Наш вјелики дијалектолог ће демонстрирати безнадежно несналажење при акцентовању материјала који није из његовог завичаја (Реметић, Петровић 1983: 102);

(3) Тим текстом Симић је поставио темељ „научној дискусији” која би се у нашој лингвистичкој пракси могла означити као јединствена – по томе што јој се не могу погодити ни смисао, ни мотиви, ни аргументација (Реметић, Петровић 1983: 101);

(4) Последњи жанр у коме се Ивић огледа разликује се од свих других – он је искићен ружама, уз dostatну дозу мелодраматичности. Стални напади у јавности, административне и полицијске мјере, и несрећни аутор *Српског народа и његовог језика* бива протјеран – са провинцијског универзитета на универзитет престонице. [...] А онда се надоврзе онај Јосип Врховец са захтјевом да прогнаник буде „избачен са Београдског универзитета”. А наш ти дисидент – право у чланство САНУ и у државну пензију. Жалостива аутобиографија, заиста: ход по мукама са хепиендом (Маројевић 2001 [1995а]: 53);²⁴⁹

(5) [...] створили су га (Ивићи Петровића) по облику својему, толико су га фино обликовали да је њак превазишао учитеље у идолатрији као помоћној филолошкој науци (Маројевић 2001 [1996]: 211);

---

²⁴⁹ Међунаслов под којим се јавља овај параграф је саркастичан: *Оглед – ружичаста аутобиографија* (Маројевић 2001 [1995а]: 53).

Видимо да се фигура изводи у два корака – прво се истиче наводно позитивна особина опонента или његовог рада, да би се затим та особина изокренула на наличје унижавањем. Тако у пр. 1 након оцене *веома скромно* следе цитат и коментар који треба да поткрепе ту оцену, а заправо је поричу. У пр. 2 оцена је истакнуа спационирањем, те представља и врсту графостилистичке ироније (дијасирама). Дијасирам се, притом, може исказати преко привидне академске куртоазије (исп. *вјелики дијалектолог*), која се у наставку побија. У пр. 3 дискусија се представља као јединствена, а затим се – путем изневереног очекивања – наводи да је она то по својим негативним особинама. У пр. 5 се, на сличан начин као и у 3 – преко изневереног очекивања, указује на то да је опонент превазишао учитеље. И у наредном примеру из полемике Петровић–Маројевић може се уочити својеврсно исмевање, које се даје у облику изневереног очекивања; и ту уочавамо пример графостилистичке ироније (исп. „*откриће*”):

(6) По Маројевићевом схватању, дакле, неке просте општелингвистичке чињенице могу се тумачити онако како се њему свиди и не може бити ни говора о томе да и српски језик може имати данас онај вид реализације који се другде одређује као *стандардни*. Такво „откриће” Маројевић мора што пре патентирати – да би се људи имали чему смејати (Петровић 1996 [1995б]: 416).

Иронија се, како видимо, у примерима за дијасирам удружује са дисквалификацијом опонента (исп. у следећем примеру указивање на то да опонент не уме да чита):

(7) [...] међу [њима] има много истакнутих стручњака за међународно право и социолингвиста, које би веома изненадило сазнање да они не знају шта раде, него томе треба да их подучи баш познати „зналац” ове проблематике Милош Ковачевић, који не уме ни да прочита обавезујући Коментар и друге битне документе зато што они нису преведени на српски (Бугарски 2015б).

Дисфемизам „који не уме ни да прочита ... Коментар” настао је, могуће, као својеврсна полемичка реакција на окидач из Ков. 2015а: „опонент не зна српски језик” (који садржи и ироничну молбу опонентну да погледа у речник значења речи *исти* и *различит*), те би се могао третирати и као контратригер.

И у полемици Бугарски–Ковачевић из 2018. године налазимо пример дијасирама, овај пут код М. Ковачевића:

(8) Но, најбоље је да Бугарски подастре податке о тој „српској писмености на латиници” коју „бољи ђаци” англисти, али не и србисти, знају. А србисти не знају вероватно зато што су ти „српски” текстови написани на енглеском језику и латиници, па су зато србистима остали непознати, јер се нису досетили да их тамо траже, али су зато познати „бољим ђацима англистима” (Ков. 2018а).

Ако пођемо од Шкиљанове дефиниције дијасирама, овде се управо, у контрасту (паралели), укрштају привидно увећавање величине – поводом онога што се приписује англистима и умањивање величине – поводом онога што се приписује србистима.

Дијасирам поводом ’прецизности’ опонента налазимо у полемици Петровића и Никчевића:

(9) Из таквих разматрања Никчевић извлачи сасвим прецизне закључке: Словенци су се врнули из Скандинавије равно 460 година прије него што су тамо и допрли, а разлоге томе треба тражити у чињеници да је Ханибал са својим тенковима мало затрајао око пунских ратова па није стигао да их раније пребаци преко Алпа (Петровић 1996 [1988]: 289).

Овај је пример, притом, маркиран и дијалектизмом (исп. *врнули су се*), којим аутор саркастично, подсмешљиво представља излагање опонента.

У грађи налазимо и пример оптужбе за плагијаризам уобличене помоћу дијасирама:

(10) Највише домете у овој књизи, међутим, Никчевић је достигао *преписујући текстове других аутора* или боље је рећи, „преводећи” их са српскога језика на „црногорски” (Петровић 1996 [1996в]: 437).

У вези са дијасирамом може се условно говорити и о текстуалној стратегији „топло-хладно” – онда када се преко њега прво истиче наводно позитивна особина опонента или његовог рада, да би се затим та особина изокренула на наличје унижавањем; дакле, дијасирам се неретко јавља у облику изневереног очекивања.²⁵⁰ Преко њега се, као што смо видели, упућују примедбе за нескромност, неинвентивност, непрецизност, плагијаризам итд. Директно је повезан са ентантизмом и харијентизмом.

4.4.2.3.1.5. Мимеза и миметички дијасирам

Мимеза је подврста ироније у којој се подругљиво понављају речи другог; у њој се саговорникове речи понављају „с циљем да се навођењем аргумената за за тобожњу потврду њихове ’истине’ та ’истина’ исмије и оповргне” (Ковачевић 2015: 110).

Мимезу као врсту ироничног опонашања речи опонента налазимо и у нашем корпусу, када аутор користи полемички цитат да покаже ироничан однос према опоненту или његовим ставовима. Она представља особиту врсту стилске транслокације – измештање речи из текста опонента и инкорпорирање у текст аутора – и стилске транскодификације, јер се те речи у новом контексту преосмишљавају, одн. имају и нову, ироничко-дисфемистичку функцију (о стилској транслокацији и транскодификацији исп. Симић, Јовановић Симић 2015: 188–191, 194–199).²⁵¹

Пример мимезе налазимо, између осталог, у приказу *Нормативне граматике српског језика* (Стакић 2015), у ком аутор иронично користи речи аутора граматике:

(1) Шта ако се неко из „ширег круга читалаца” упита: у којим то „неким, граматички мање регуларним позицијама” (Стакић 2015: 744–745); Подела глагола на врсте је прилично оригинална, али неупотребљива јер се предлаже седам врста и 29 образаца (подврста, разреда), унутар којих има још неколико ситнијих група, па ко воли нека изволи. Требало би наградити оног ко научи ову поделу, поготово из „ширег круга читалаца” (Стакић 2015: 769).

Говорећи против тезе коју заступа његов опонент о пореклу галипољског говора, Р. Симић се у свом тексту користи речима опонента (С. Реметића):

(2) Ту се морала умешати нека виша сила, против које ни „отпор супстратског слоја” ни његово „моћно асимилаторско својство” нису помогли (Симић 1982б: 374).

Критикујући ауторе уџбеника из фонологије (Р. Симића и Б. Остојића), Д. Петровић опонаша и готово карикира речи аутора:

---

²⁵⁰ У примеру који наводи М. Ковачевић (2015: 109) за дијасирам из дела Љ. Симвића уочава се такав однос, али и обрнут (од негативног ка позитивном): *Да није сабирања и одузимања, / а поготово да није дељења, / не би од њега био јачег рачуниције! / Био би зидар, да му не смета мистрија! / Био би јахач над јахачима, да му не сметају / седло, узде, мамузе и узенгије! / Да му не смета јеванђеље, био би поп! / А могао би постати и патријарх, / кад би разликовао гуске од анђела!*

²⁵¹ Један пример мимезе поменули смо поводом фигуративне употребе лексике, у вези са ехо-метафором у полемиси Симић–Кликовац (на примеру појмовне метафоре ТЕОРИЈА ЈЕ ЗГРАДА), исп. 4.2.10.1.

(3) Да аутори нису свесно ишли на „несавршенство теоријских поставки” и на лабав језички израз, читалац би могао приговорити да фонетика не може бити иста таква и да се фонологија не занима за проблеме језичке делатности (Петровић 1996 [1982]: 182).

Исту фигуру налазимо и у следећем примеру, у ком Б. Брборић полемички цитира Р. Маројевића:

(4) Због тога, „академик МСА”, замисли „племенити читаоче”, „губи вољу за суптилнијом анализом” (у инструменталу уместо у акузативу) „питања”, којом се, иначе, и заноси и начелно узноси (Брборић 2001 [1994]: 310).

Мимеза се овде постиже имитирањем речи опонента, што даје посебно ироничан тон критици. Примере чисте мимезе налазимо у „племенити читаоче”, „губи вољу за суптилнијом анализом питања”; међутим, мимеза у првом цитату „академик МСА” користи се као иронична квалификација опонента, тј. дијасирам. Како полемички цитат често представља и „понижење надуване охолости” (Зима, према Ковачевић 2015: 109), такви се примери могу сврстати у миметички дијасирам (или миметичко-харијентички дијасирам). У грађи налазимо и више потврда за ту фигуру. Исп. на пример Петровићев цитат Маројевићевих речи:

(5) Наши лингвисти „од знања, угледа и савести” никако не успевају да се снађу у догађајима који су нас задесили последњих година и никако да се отрезне „од братства, јединства и заједништва” (Петровић 1996 [1994]: 373).

Овим се примером жели истаћи да ти аутори нису „*од знања, угледа и савести*”. Миметички дијасирам, такође, видимо и у критичком тексту М. Ковачевића, кад цитира квалификацију коју М. Ивић даје за ауторе књиге:

(6) То су грешке које се не „праштају” ни ученицима основне школе, а камоли уџбеницима из којих ти ученици уче. За универзитетски уџбеник такве су грешке непојмљиве. Иако непојмљиве, оне су својствене „врским истраживачима синтаксичке проблематике” који су аутори ове *Синтаксе* (Ков. 2005а: 785); На томе ли почива нормативна „меродавност” ових „врских синтаксичара”! (Ков. 2005а: 821).

И у следећем примеру из полемичког текста Свенке Савић налазимо цитирање квалификације дате о другом аутору:

(7) Шта нам Грковић Мејдор, особа која „најбоље познаје српски језик”, како стоји у најави интервјуа, није рекла?

[...]

Грковић Мејдор, која „најбоље познаје српски језик” (како стоји у најави интервјуа у Политици), изоставља податак у оквиру које теорије језика заснива своју аргументацију о мањкавости предлога у Закону о употреби родно осетљивог језика (Савић 2021б).

Каткад се одређена квалификација опонента, као у примеру изнад, понавља у тексту, и на тај начин се истиче. У конкретном случају дата квалификација се исмева, она служи као увод у доказивње супротног: да ауторка не познаје српски језик најбоље. Доказе за то представљају чињенице које ауторка (Грковић Мејдор) није рекла, а налазе јој се и теоријске мањкавости: она не наводи податак о језичкој теорији на основу које даје своје оцене.

У примере миметичког (или миметичко-харијентичког) дијасирама запажамо и у следећим примерима:

(8) Јер, дата Синтакса заиста јесте „капитално дело”, али само по „капиталним грешкама” које су у њој почињене. И она ће без сумње, ту је академик Александар Младеновић у праву, „остати записана као међаш, јер ће се моћи говорити и о временима и пре њене појаве и онима после ње”, али према критеријуму броја начињених материјалних грешака (Ков. 2005в);

(9) Дакле, миксоглотске појаве од данас на свету не постоје. Балканистика се укида, јидиш, пицин-инглиш, креолски језици не постоје; енглески се мора одлучити за келтску основицу или германску надградњу – обоје заједно не иде. Уместо свега тога успоставља се – по изузетку и по милости божјој – једна нова „танка тампон зона” на Дрини [...]. Овако мора размишљати један добро поткован дијалектолог који своје научне критике пише по поруцби са вишег места и објављује их у у[гл]едним научним часописима, са патентом и заштитним жигом. Заиста редак тренутак наше дијалектологије (Симић 1982б: 376).

У пр. 8 се похвала изводи преко полемичког цитата, након чега се користи и полемичка парафраза (исп. „*капитално дело*” – „*капиталне грешке*”), а у пр. 9, у саркастичном осврту на закључке опонента, аутор цитира текст Д. Петровића у ком се за рад опонента користе управо подвучене речи – стога, овде имамо удружен сарказам (у прва четири исказа) и миметичко-харијентички дијасирам (у последњем).

Фигуративни поступак сличан мимези налазимо и у следећем примеру:

(10) Острашћени заштитници хрватског националног интереса, фалсификујући чињенице у свом приопћењу „изашли су далеко изван граница истинитога” (Бојић и др. 1998).

Овде се иронично користи лексема *приопћење* (што се курзивом и стилски промовише), ум. употребљене *саопштење*, како би се створиле асоцијативне везе са хрватским језичким изразом.

Да закључимо. Служећи се, дакле, полемичким цитатом, аутори иронизирају суштину онога што опонент наводи, и то у облику мимезе и миметичког дијасирама (тј. миметичко-харијентичког дијасирама).

4.4.2.3.1.6. Претериција

Није необично да полемичари на одређене тврдње опонента одговоре са „немам коментар”:

(1) Ово његово откриће толико је апсурдно да не заслужује коментар (изузимајући неопходну фактографску исправку: ова два језика накнадно су „проглашена мањинским” и у Црној Гори, што ваљда доказује размере мог утицаја!) – Бугарски 2015б.

(2) Уз то тврди да „као англист” и не знам српски језик и упућује ме на речнике за обавештења о значењу речи 'исти' и 'различит' – што су бедастоће недостојне коментара (Бугарски 2015б).

Наравно, експлицитно указивање на недостатак коментара (као и ћутање, неодговарање) ипак представља својеврстан коментар, макар имплицитан. Међутим, иако декларативно одустаје од коментарисања, полемичар у другом примеру заправо даје одређени коментар: откриће је *апсурдно*, а речи опонента су *бедастоће*. Овакав поступак сличан је ономе што се у литератури обично описује као претериција: исказивање нечега под изговором да се то жели прећутати (нпр. *Нећу ни да помињем то што се нико није појавио*). Претериција има и особену функцију: „Та говорникова изјава да о одређеној теми, о којој управо говори, неће говорити, јесте специфичан начин истицања дате теме” (Ковачевић 2015: 111). Прагматички гледано, одустајање од коментарисања у оваквом би се контексту могло разумети као жеља аутора да се не упушта у даљу расправу о томе, да се не осврће подробније на поменуто. Стога, како

се о тим речима опонента аутор не би изјашњавао детаљније, он их одбацује кратким коментаром, једном негативном оценом. Претерицију видимо и у следећим примерима, у којима се неко питање оставља по страни (пр. 3), или се привидно не поставља питање (пр. 4, 5):

(3) Поменућу и оно што је о овоме закључила Правописна секција (Хрватског филолошког друштва), а што је саопштио Људевит Јонке [...]. И он се позива на то, „како је проф. Белић замрсио растављање ријечи на слоге у последњем издању Правописа”, како је већ било говора у њихову листу и како то „потанко доказује и чланак проф. Мамузића”. Да ли сам ја замрсио поделу на слоге, да ли је то доказао д-р Мамузић и да ли је штогод он размрсио, – то је друго питање. Главни је, каквих се принципа држи у овом правцу „Правописна секција” и да ли се то може прихватити (Белић 1954а: 162–163);

(4) Да и не постављамо питање да ли је проф. Јонке за слободан избор било кога од тих назива за језик у својој средини, него да се запитамо да ли је он, као лингвист, игде другде у својој науци нашао толико термина за један исти појам [...] (Стевановић 1970а: 46);

(5) Уосталом, не постављам ни ја питање како је дошло до објављивања Симићевог рада међу предавањима са XXXI југословенског семинара за стране слависте, када и он сам зна да то предавање није тамо одржао (Реметић 1982: 158).

У пр. 3 се само привидно на питање не одговара, иако се јасно наслућује негативан став о томе. У остала два примера, иако истичу да не постављају питање, аутори управо такво питање индиректно постављају, при чему у последњем примеру аутор даје и директан одговор на њега.

Погледајмо и следеће примере:

(6) Ја нећу улазити у то колико разлога има за све ово, али се не може рећи да је њихов [словеначки] правопис у овом правцу произвољан и лакши од нашег (Белић 1954а: 157);

(7) Катичић је своје излагање замислио и извео као оправдање жестоке реакције Рагужеве, која је далеко прешла границе коректности у научној полемици. Нећу се упуштати у то да ли је добро или племенито оправдати љутњу као побуду у дискусији, преносећи такве емоције на читаоце, нити у питање да ли љутња наводи на мудре поступке, или на какве другачије (Ивић 2014а [1987]: 133).

Ова два примера представљају уздржавање од коментара, али ипак је он видљив: у првом примеру тиме се имплицира: 'нема разлога за све ово'. Пример 7 стилогеним посебно чини употребљена претериција: Ивић се декларативно не упушта у коментарисање, при чему јасно показује свој став. Кроз претерицију као метаполемички коментар аутор поручује да љутња (а са тим и све оно што из ње може произаћи) не би требало да буде основни мотив у научној расправи.

Претериција се може назначити и изразом „да не кажем”, након ког се изриче оно што се не жели рећи, као у следећем примеру, у полемици П. Ивића са хрватским лингвистима:

(8) Ни о једној се научној материји не разговара код нас тако импресионистички, да не кажем произвољно, као о настанку стандардног језика (Ивић 2014а [1989]: 145).

Користећи исти израз, Р. Маројевић коментарише став П. Ивића у полемици из деведесетих година:

(9) Потпуно је нетачно, да не кажем смијешно, рећи да је учење московске фонолошке школе, данас водеће у свијету, „подесно у анализи одређених особености руског језика (којих, међутим, нема у српском)” (Маројевић 2001 [1994д]: 41).

У наведеним примерима аутори, дакле, кроз претерицију експлицирају одабир еуфемистичке лексеме (*импресионистички* код Ивића, одн. *нетачно* код Маројевића), али управо претерицијом истичу оно што „не кажу” – *произвољно* тј. *смијешно*. Исти претерицијски израз налазимо и код Б. Брборића:

(10) [...] он опет удружује необавјештеност и охолост, да не кажем и амнезију (Брборић 2001 [1994а]: 308);

(11) У једном од тих прилога [...] директно је апострофирано (једино) моје име, и то на начин да се нека „размишљања” проф. Симића лако могу оценити као (чисте) „измишљотине”, да не кажем „клевете” (Брборић 2000 [1996]: 376).

Јасно, такав израз овде служи као својеврсна ограда, аутор се од те „теже” речи – само привидно, декларативно – оградајује. Слично томе, у следећем примеру видимо претерицију уоквирену речима „могао бих [иронизирати]” на почетку и „али нећу”, на крају, између којих се наводи оно што се наводно не жели рећи:

(12) Могао бих, наравно, сада и заиста иронизирати на рачун М. Знике и рећи, на пример: „М. Зника је својом преобликом од мојих двеју исходних реченица (а) и (б) добила своју трећу (ц), те је тиме та трећа реченица добила (по Зники „суптилну”) стилску обележеност јер се појавила група „др Проф. Катичић”, којом је писац заправо хтео рећи... итд.” Али нећу иронизирати, него ћу неутралним реченицама, без стилске обележености рећи само следеће [...] (Станојчић 1988: 1084).

Занимљив пример претериције налазимо и у једном тексту Д. Петровића, из полемике са В. Никчевићем:

(13) Ово, разуме се, не треба схватити као да ја тврдим да је моја баба била бољи дијалектолог и лингвиста од Никчевића (не дао Бог!) – она само није живела под Никчевићевим оптерећењима и једноставно је разумевала чињенице које Никчевић не може да схвати (Петровић 1996 [1979б]: 103).

У овом примеру иронија се уводи колоквијалним изразом екскламативног карактера *не дао Бог!*, при чему се у наставку индиректно изриче управо оно што се привидно није хтело: она је разумевала чињенице које опонент не може да схвати. Такође, резултат тога што се уводи оваква *ad hominem* компарација у дискурс јесте и својеврсна банализација расправе о научним питањима (конкретно, дијалектолошким – о подели црногорских говора на старије и млађе), као врста дијастратског варирања.

Да закључимо. Полемичари на одређене тврдње опонента могу одговорити са „немам коментар”, „нећу улазити у то”, „нећу се упуштати у то”, при чему експлицитно указивање на недостатак коментара (као и ћутање, неодговарање) ипак представља својеврстан коментар, макар имплицитан, што се назива претерицијом. Претериција има и особену функцију, а то је „специфичан начин истицања дате теме” (Ковачевић 2015: 111). Прагматички гледано, одустајање од коментарисања у оваквом би се контексту могло разумети као жеља аутора да се не упушта у даљу расправу о томе, да се не осврће подробније на поменуто, да неко питање остави по страни, или га само привидно не поставља питање итд. Претериција се може назначити и изразом „да не кажем”, након ког се управо изриче оно што се не жели рећи, а што обично представља облик дисквалификације (или дисфемизације).

Након читавог овог прегледа, можемо закључити да фигуре негације свакако спадају у доминантни тип фигуративности у критичко-полемичком дискурсу. У њему су заступљени, поред реторичког питања као честог облика фигуративности у овом дискурсу, такође и иронија, и њене подврсте, попут сарказма, дијасирама, мимезе, претериције, харијентизма и астеизма. Иронијски отклон или иронијска дистанца једна је од кључних одлика овог дискурса, нарочито у новинској полемици.

4.4.2.4. Фигуре суспензије и промоције

У фигуре које овде условно називамо фигурама суспензије и промоције (према терминологији у Симић, Јовановић Симић 2015: 202–204) убрајамо, пре свега, еуфемизам и литоту (суспензивне фигуре), те дисфемизам, хиперболу, па и градацију (промотивне фигуре). Суспензивне су, дакле, оне фигуре којима се постиже ублажавање, умањивање, „благи” говор, док у промотивне сврставамо оне којима се постиже (семантичко) истицање, преувеличавање, „јак” говор и сл. Оне се овде разматрају скупно, између осталог, и због тога што се често може говорити о њиховом преклапању, а каткад се могу извести и истим стилистичким поступком, као што ћемо у неким примерима и видети.

4.4.2.4.1. Еуфемизам (перифрастички и литотизирани) и полуеуфемизам

К. Алан и К. Буриц (1991: 3) у својој монографији посвећеној еуфемизмима и дисфемизмима одређују еуфемизам као врсту израза који се користи као „штит”, одн. којим се жели избећи потенцијална увредљивост.²⁵² Он, дакле, представља алтернативу непреферираном изразу која се користи како би се избегао могући „губитак образа” (*idem*: 221).

Еуфемизам се може уобличи на различите начине, тј. он се остварује преко бројних других фигура, попут фигура дикције, али и перифразе, литоте, металепсе, ироније и сл. Оно што је кључно за разумевање еуфемизма јесте да су у њему „криптосемија (скривање) и еусемија (ублажавање) у узрочно-последичној вези, јер је ’суштина еуфемизма у томе – не да се смисао сакрије, већ да се кроз ублажавање открије” (Матијашевић, према Ковачевић 2015: 180).

Аутори критичких или полемичких текстова, како смо и досад видели, могу на различите начине исказати да нешто што опонент тврди није тачно или истинито (синтаксичком или лексичком негацијом: *није тачно, није истина/истинито, нетачно, неистинито, лаж* итд.). То се, такође, може исказати и перифрастично:

(1) Рецензенту нико не може замерити што он о појединим питањима у језику има посебна гледишта, мислим друкчија од оних која су у науци била прихваћена (Стевановић 1960: 123);

(2) [...] тврдња да се оваквим скраћеницама утроши много простора ипак је понешто хиперболична (Пешикан 1963: 188).

Истицањем гледишта опонента као *посебних* или *хиперболичних* – што се може подвести и под стилску промоцију – имплицира се да су таква гледишта – неприхваћена у науци.

На другим местима у грађи уочавамо метафоричке перифрастичке еуфемизме:

²⁵² Аутори се у књизи користе и термином *X-фемизам*, као надређеним, хиперонимским за термине *еуфемизам* и *дисфемизам* (исп. Алан, Буриц 1991: 29–31). Притом, њихова дефиниција еуфемизма и дисфемизма сугерише да се сваки исказ може третирати као еуфемистички или дисфемистички, одн. да нема „слободног простора” између тих двеју појава (*idem*: 221).

(3) Велика концизност Увода није постигнута без жртава у погледу његове информативности (Ивић 1968/69: 465);

(4) У једном случају балканистичке подударности заклонила су аутору видик на другу страну: обрасцу човек што го видовме вчера одговарају не само грчке, арумунске и албанске конструкције, него и српскохрватске са *што* и словеначке са *ki* (Ивић 1968/69: 479, фн. 30);

(5) Оваквом својом произвољном тврдњом Никчевић се грубо огрешио о истину коју је једноставно заобишао (Младеновић 1969: 154);

(6) Можда су те тешкоће, као и мали број претходних радова у овој области етимологије код нас, навеле Милицу Грковић да у свом речнику етимологији додели, нећемо рећи споредну улогу, али можда не онолико истакнуту колико би се могло очекивати (Клајн 1978: 230);

(7) Наравно, реченице су у континуитету, па је крај прве [...] и почетак друге [...] пружио прилику М. Зники да развије своју „богату” машту и каже да сам ја написао „др Проф. Катичић”, и то, по њој, само да бих „иронизирао”. А то је написала она! (Станојчић 1988: 1084);

(8) То „приказивање” ја сам, у бујној машти Р. М. само *искористио као прву фазу за наметање екавице* (Брборић 2001 [1994а]: 306);

(9а) Међутим, писци „Слова” изашли су далеко изван граница истинитог (Ивић 2014б [1998в]: 109–110).

У примерима се преко метафоричког перифрастичког еуфемизма указује на недовољну информативност (пр. 3), превид другог аутора (пр. 4)²⁵³, на заступљеност одређене области у разматраној књизи (пр. 6), на неистинитост – у пр. 5 и 9, у којима се уочава метафора кретања по простору: истина се заобилази, одн. прелазе се њене границе; метафорични су, али и иронични, пр. 7 и 8, где је *бујна машта* еуфемизам за нетачно, неистинито приказивање.

Такође, у примерима 3 и 6 еуфемизација је остварена помоћу негације, те се ту може говорити и о литотизираном еуфемизму (исп. Ковачевић 2015: 174). Литота означава истицање неког појма негирањем њему супротног појма, тј. представља појачану афирмацију негирањем супротне тврдње (Ковачевић 2015: 106). Многи примери наведени за лексичку и синтаксичку негацију могу се с фигуративног аспекта посматрати управо као литота (исп. одељке 4.1.5. и 4.2.1.).²⁵⁴

Пример 9а такође спада у литоту.²⁵⁵ Често се у текстовима П. Ивића управо у тој форми јавља литотизирани еуфемизам у критичко-полемичком дискурсу када се жели денотирати лаж опонента:

(9б) Пустио је на вољу машти, а она га је одвела далеко од истине (Ивић 2014б [1996б]: 51);²⁵⁶ Међутим, Маројевићева тврдња је далеко од истине (Ивић 2014б [1998б]: 103); Далека је од истине и тврдња да се „од Другог конгреса српских интелектуалаца Ивић залаже да екавица буде диференцијална црта према ијекавици, као српски језик према хрватском” (Ивић 2014б [1998г]: 120).

²⁵³ Уједно, то су и аргументи квалитета, одн. превида. (исп. следеће поглавље).

²⁵⁴ То су негације тачности, истинитости, знања попут *нетачно, неистинито, незнање* итд. Исп. као пример лексичке негације у функцији литотизираниог еуфемизма и овакав пример: *И преостале двије подгрупе „аналитичких предиката” – копулативне и семикопулативне предикате – аутори су такође зачинили немалим грешкама* (Ков. 2005а: 794).

²⁵⁵ Исп. пример код М. Ковачевића (2015: 174): *Крстовић је изјавио да је за сада сезона далеко од тога да се може назвати добром.*

²⁵⁶ На другом месту исти аутор каже: *Показао сам да је та тврдња далеко од стварности...* (Ивић 2014б [1998а]: 79).

У наведеном примеру еуфемизација се заснива на просторној метафори. Сем тога, налазимо у текстовима П. Ивића и овакве примере (литотизирани) еуфемизације лажи:

(10) А сад Маројевић, немајући појма о стварности, изводи закључке супротне истини [→ лаже] (Ивић 2014б [1994а]: 32); У свом одговору истакао сам да те тврдње немају ничег заједничког с истином (Ивић 2014б [1998б]: 100).

Литоту одн. литотизирани еуфемизам с експлицитном негацијом (у чијој основи се свакако налази перифраза) налазимо и у текстовима других аутора:

(11) С. П. покренуо је својим чланчићем врло интересантно семантичко-синтаксичко питање, али начин како га је он изнео не одговара стварности [...] (Белић 1950а: 241);

(12) Јасно је, на основу свега изложеног, да се не може примити као тачна ова Никчевићева констатација која је уопштена на целокупну епоху писмености у Црној Гори [...] (Младеновић 1968: 154);

(13) Никчевићева тврдња да „по Младеновићу народни језик постаје књижевни тек у XIV стољећу” [...] уопште не одговара истини јер ја то нигде у свом чланку нисам рекао (Младеновић 1969: 152, фн. 3);

(14) У вези са овим треба рећи да овако стилизована тврдња не одговара чињеничном стању (Пецо 1974/75: 265);

(15) Било би пожељно да оваквих расправа, али, по могућности, без икаквих пратилачких одредаба, има што више у науци, па и у науци о језику. Таквим расправама ми смо одвећ сиромашни (Пецо 1982: 254–255);

(16) Катичић, очевидно је, у таквим случајевима ствари подешава и приказује их не онаквим какве оне јесу, већ онаквим какве би он желео да јесу. И због тога не би се могло рећи да је у оваквим питањима поуздан (Станојчић 1987: 485);

(17) Не можемо се отети утиску да нема много изгледа да ће и с те стране Катичићева књига бити привлачна за оне који су принуђени да буду њени читаоци (Станојчић 1987: 504);

(18) И кад би то „неговање [српско-хрватског језичког заједништва]” и било Матичино по њеном одређењу, оно се без велике штете по истину не би могло назвати ни дугим ни традицијом (Маројевић 2001 [1994д]: 42);

(19) Иако уџбеничког типа, књига строга не уважава уџбеничку методологију. [...] ова књига, посматрана из угла изведбене методологије, заправо представља дело монографско-уџбеничког типа. Од те две интерферирајуће и не увек у књизи срећно укомпоноване методологије, она уџбеничка неупоредиво је успешније реализована од оне монографске (Ков. 2008: 672).

Сем већ поменутих, у корпусу налазимо и нешто другачије примере перифрастичких, описних конструкција, попут следећег (у ком се препознаје и алузија):

(20) Јефтина реторика одвела га је у чин који има своје име у моралном кодексу људи и у законским кодексима свих земаља (Ивић 2014а [1986]: 121–122).

Аутор се, дакле, овде перифрастично изражава: „чин који има име у моралном кодексу људи и у законским кодексима свих земаља” је еуфемистична замена за *лаж*, одн. *клевету*. Тиме се опоненту

оптужба која би могла да нашкоди његовом угледу не упућује отворено. Но, како се ради и о својеврсној дисквалификацији, овај се пример може сматрати еуфемистичким дисфемизмом или полуеуфемизмом.²⁵⁷ Еуфемизација изражена перифрастички испољава се и у следећим примерима; у њима уочавамо и дисквалификацију опонента исказану негацијом (експлицитно или имплицитно), па се ови примери могу класификовати као литотизирани еуфемистички дисфемизми (тј. литотизирани полуеуфемизам):

(21) Није моја кривица што уредништво *Језика* није било срећније руке у избору аутора осврта на мој чланак (Ивић 2014а [1986]: 126);

(22) Он просто не располаже појмовним апаратом који би му омогућио да прати Резвинову или моју аргументацију (Ивић 2014б [1998а]: 80);

(23) Далеко је од поштења кад Росић овај став назива „антисрпским концептом” и „оштрашћеном пропагандом екавице у односу на ијекавицу” (Ивић 2014б [1998д]: 121).

Притом, пр. 20–22 могу се сврстати и у металеписички (полу)еуфемизам јер се њима уместо именованга онога што би у самом контексту било на неки начин непримерено указује на оно што се може сматрати узорком или последицом тог садржаја (Ковачевић 2015: 175).

Посебно је стилоген онај тип перифрастичког полуеуфемизма којим се исказују озбиљне оптужбе, попут оне за плагијаторство:

(24) Да ли он [С. Реметић] случајно не размишља у релацијама и категоријама онога новинског чланка који ставља на почасно место, и који управо њега апострофира као проналазача? Верујем да то не може бити. Јер, присвајање туђих проналазака вреднује се негде на другом крају лествице од оне на којој се човек жели наћи. Без обзира што се мртви не могу супротстављати никаквом насиљу... (Симић 1982а: 137).

Аутор еуфемистички исказује оштру дисквалификацију: плагијат се сматра морално, етички неприхватљивим; чињеница да то не исказује отворено, директно чини исказ стилски потентнијим, ефицијентнијим, тј. управо се њиме кроз ублажавање открива. Оштрину пак истиче наредни исказ, у ком се користе лексеме негативне афективности: *мртви*, *насиље*.

Коначно, еуфемизација се може препознати и у ублажавању или минимизирању (исп. пр 25) а каткад се на еуфемизам експлицитно указује и одређеним дискурским маркерима (оградама, исп. пр. 26, 27):

(25) Повод за овај рад јесте једно мало неслагање између проф. Радмила Маројевића и ауторке овог текста (Драгићевић 2018: 169).

(26) На многим местима у књизи – од којих ћемо на нека указати – аутор показује, најблаже речено, чудан однос према материјалу који цитира, а што се непосредно одражава и на његов метод излагања језичке грађе (Младеновић 1979: 209);

(27) Таквих грешака који [sic!] одају, еуфемистички речено, нормативну несигурност има још у књизи Рајне Драгићевић (Ков. 2008: 676).

---

²⁵⁷ Термине *еуфемистички дисфемизам*, одн. *полуеуфемизам* и *полудисфемизам* налазимо у Ковачевић 2015: 180.

Аутор у пр. 26 отворено каже да је чудан однос опонента према материјалу – најблажа оцена, што даље имплицира да се томе може и оштрије приговорити. У пр. 27 се, можемо претпоставити, циља на непознавање норме као тежу, неуфемистичку оцену у овом контексту.

Да закључимо. У грађи се преко метафоричког перифрастичког еуфемизма указује на недовољну информативност опонента, превид другог аутора, на неистинитост, а када је еуфемизација остварена помоћу негације, може се говорити и о литотизираним еуфемизму. Многи примери наведени за лексичку и синтаксичку негацију могу се с фигуративног аспекта посматрати управо као литота. Оптужба која би могла да нашкоди угледу опонента не упућује се увек отворено (на пример, за клевету или плагирање). Такви примери могу се сматрати еуфемистичким дисфемизмом или полуеуфемизмом; јавља се и металеписички еуфемизам, када се уместо именованга онога што би у самом контексту било на неки начин непримерено указује на оно што се може сматрати узорком или последицом тог садржаја. На еуфемизам се каткад указује одређеним дискурским маркерима (оградама): *најблаже речено, еуфемистички речено*.

4.4.2.4.2. Дисфемизам

Колико је дисфемизација важан аспект критичко-полемичког дискурса показује чињеница да се она није могла досад заобићи ни у разматрањима других појава, па чак и самих еуфемизама; оне језичко-стилске појаве које су се одликовале дисфемистичким карактером у основи – најчешће смо одређивали као полемичке. Тако, рецимо, сви примери наведени за лексичку и фразеолошку дисквалификацију потпадају управо под дисфемизацију, али и неки примери полемичког услова (на синтаксичком плану), епитета, кумулације, алузије, антономазије итд. (на фигуративном плану).²⁵⁸ Њена су главна средства, пре свега, негативна конотација и пејоризација.

Она се може остварити негативним квалификацијама, исп. у следећој групи примера лексеме *промашај, неуљудност, измишљотине* и сл.:

(1) Реч је о најтежем промашају који критика може учинити – да припише критикованом тексту садржај супротан од онога који он има и да му замера што *није* у њему речено оно што *јесте* речено (Ивић 2014б [19676]: 179); У овом случају неуљудност има задатак да маскира неоправданост примедба (Ивић 2014а [1986]: 117–118); Још више изненађује његово згражање над онима који анализирају идеје Јурја Крижанића или „у најбољем случају” свеславенску узајамност у 19. веку. Искрено признајем да нисам слутио да постоје људи толико алергични на сваки поглед шири од властитог дворишта (Ивић 2014а [1986]: 118); За Маројевићев „научни” метод ово је карактеристично. Он своје измишљотине врло радо смешта у тамне просторе, неприступачне документацији или сведочењу. Тиме он обезбеђује две ствари: не може бити ухваћен у неистини, и расправа се отеже у недоглед (Ивић 2014б [1998а]: 80).

Занимљив пример дисфемизације налазимо и у следећој оцени Р. Бошковића, којом се имплицира да се други аутор није много бавио одређеним питањем:

---

²⁵⁸ Овде се оправдано може поставити питање да ли то имплицира да се исте појаве, означене као полемичке, могу означити и термином *дисфемистички*, и одговор на то питање би било, према нашем мишљењу, потврдан. То би даље значило да у основи полемичности стоји дисфемизација; но ипак, ово треба схватити условно: дисфемизација је свакако најочигледнија, најистакнутија одлика полемичности, али она свакако није и једина, већ стоји према полемичности у односу једносмерне импликације (оно што је дисфемистичко нужно је полемичко/критичко, али оно што је полемичко не мора обавезно бити дисфемистичко). Свакако, дисфемизација супсумира и неке друге засебне одлике полемике: дисфемистично је истовремено и оно што негира став другог (негација), и што је супротно том ставу (адверзативност), и што га дисквалификује (конотативном семантиком); отуда, има смисла управо да се оно што је дисфемистичко у основи одреди као полемичко.

(2) Ово иначе учено тумачење могао је конструисати само лингвиста који се мало бавио суфиксима. А наиме: придеви се по правилу граде од основа именичких, а од именичких падежа – само по изузетку (Бошковић 1973а: 266).

У следећем примеру Р. Симића јавља се цитатни дисфемизам (уједно и дисфемистичка алузија):

(3) „Давно је речено – додао би овде несмиљени Скерлић – да ништа тако не компромитује учитеље као одвећ ревности и глупи ученици” (Симић 1983: 107).²⁵⁹

Иако се дисфемизација јавља у текстовима различитих аутора, у нашем корпусу највише их има у примерима Р. Маројевића:

(4) [...] књига Радослава Катичића *Синтакса хрватскога књижевног језика (Нацрт за граматику)* [...] већ представља својеврстан научни експеримент, поучан у негативном смислу (Маројевић 1988: 87); Финале Јован-Павловог програма, његов завршни штрих и дефинитивну верзију даје у својим проповиједима са балкона *Јован Павле (Други)*. Он се обраћа свим словенским народима осим Србима, н свим словенским језицима осим хрватског. Хрватима се обраћа на српском језику: и он држи да су „Хрвати” и сви покатоличени Срби, и он се држи католичке лингвистике. Тако је од Јована Павла у Риму до Павла Јована у Београду – само један корак (Маројевић 2001 [1994а]: 18); А ни данашњем Вуковом критичару фонологија није јача страна, и он појам *фонетски* терминолошки „осавремењује” ријечју *фонолошки*; увођење фонологије у науку о српском језику тек нам предстоји (Маројевић 2001 [1994а]: 20); И кад се очекивао евентуални одговор аутора реферата, умјесто професора јавио се „вјечити асистент” Мато Пижурица [...] (Маројевић 2001 [1994б]: 28); [...] размотримо све примједбе опонентове као да их је потписао сам Павле Ивић, „жива знаменита институција српске културе данас”, по полтронској дефиницији Мата Пижурице (Маројевић 2001 [1994в]: 31); Каково је то задовољство, племенити читаоче, полемисати о фонологији и односу синхронije и дијакронije са једним државним чиновником који је залутао у славистику – из сасвим танушне београдске англистике и није стигао у лингвистику – јер му београдску диплому дадоше из, опет београдске, социолингвистике, највећег недоношчета међу нашим филолошким и лингвистичким гранама (и гранчицама)? (Маројевић 2001 [1994в]: 31); Два потпуно безначајна текста у једној скорашњој публикацији потписали су обојица [П. Ивић и Б. Брборић] (Маројевић 2001 [1994в]: 34); И небулозе једног социолингвисте ја сам, по научничкој дужности, укључио у историју питања (Маројевић 2001 [1994в]: 35–36); Не може се корачати на штулама и кад је ријеч о фонологији, и кад је ријеч о творби ријечи, и кад је ријеч о науци у стиху, и кад је ријеч о историји српског књижевног језика [...]. Не може се, кажем, јер ће и скутоноше и институција доспијети под Вукову штуду (Маројевић 2001 [1994в]: 36); А професора Бошковића, молим, оставите на миру. Не само да Брб. није достојан ни да брише прашину са Бошковићевих књига, него се бојим да ће историја показати да тога достојан није био ни онај због којег је ова полемика и отпочела (Маројевић 2001 [1994г]: 38); Изражавам најпре задовољство што је аутор [...] удостојио српску научну и културну јавност да одговори на критику програма и учествује у расправи о питањима која је сам покренуо. Досад су ту улогу вршили лингвисти за једнократну употребу [...] (Маројевић 2001 [1994д]: 39); [...] један од „сарадника” = скутоноша, очито и доушника, којег су Ивићи слали код мене на научно менторство [...] није спадао у круг мојих познаника, а и касније сам се „сарадника” = доушника чувао као живе ватре (Маројевић 2001 [1994д]: 44); Дошли смо тако до главног, лингвистичког питања. А оно се тиче фонологије уопште, фонеме „јат” посебно, и ијекавских рефлекса „јата” нарочито. Све то – у псеудоаргументацији белановичког дијалектолога (Маројевић 2001 [1994ђ]: 111); Остављајући по страни овако неспретну (дилетантску) формулацију, истичемо да су све три признате фонолошке школе у свијету [...] прихватају концепцију неутрализације (Маројевић 2001 [1995а]: 47); [...] једино та жалосна катедра нема предмет Фонетика, има само, под редни бројем 1, предмет Фонологија – „ал’ се” у фонологији „није макла

²⁵⁹ Ипак, у наставку се додаје: *Али били бисмо неправедни према нашим пријатељима кад бисмо их оцењивали на основу њихових речи, а не на основу њихових дела. На њих се ово што смо навели заиста не односи, јер они слуха имају, довољно слуха и лепо изоштреног. Само што је усмерен тај њихов слух у једном другом правцу* (Симић 1983: 108).

даље од почетка” лингвистика та, као у чувеној Змајевој песми (Маројевић 2001 [1995а]: 48);²⁶⁰ Чињенице не иду у прилог Ивићевој малициозности, тим горе по чињенице! (Маројевић 2001 [1995а]: 51); Јаловог дијалектолога иритира плодност историчара језика [...] (Маројевић 2001 [1995б]: 90); До оваквог дилентатизма дошло је због тога што млади Ивић полази од акустичке и артикулационе фонетике [...] (Маројевић 2001 [1995б]: 92); [...] окомио се на ту књигу [*Историја српскохрватског језика* Ивана Поповића] формално, а на њеног аутора стварно, свом тежином своје дијалектолошке струке, тада такође млади Павле Ивић, окомио се чувеном критиком која је одавно ушла у историју бешчашћа на нашим просторима [...] (Маројевић 2001 [1995б]: 90); Дијалектолог се зове Дпетровић, а презива Павлољуб: запуцао је наш јунак, а зора, дугачким кораком дијалектолога, из Новог Сада (није више у Белановици), у Београд, са „свјежим номером” Летописа – да Павлу покаже одштампане изразе своје удворничке оданости (Маројевић 2001 [1995в]: 116); Није Петровићев проблем што он не зна фонологију (увјерен сам да ће је савладати), много је већи проблем што дијалектолог из Белановице (опет се вратио тамо) – пузи. Он због нечега сматра да фонолог може бити само Павле Ивић [...] (Маројевић 2001 [1995в]: 122); [...] ниједан од тих огледа, па ни Матичино недоношче, употребно не важи; на снази је и даље наш досадашњи правопис (Маројевић 2001 [1995в]: 126); [...] ниједан од тих огледа, па ни Матичино недоношче, употребно не важи; на снази је и даље наш досадашњи правопис (Маројевић 2001 [1995в]: 126); Са истим повишеним тоном Курирчић оно што му Курир издиктира формулише као питање [...] (Маројевић 2001 [1995в]: 126); Чудан су народ ови студенти: све хоће на предавању да забиљеже, нико не воли лектуру. А тек овај из Белановице: страшно радознао, а слабо памти... (Маројевић 2001 [1995в]: 127); То што Ивићев ђак не види – никога и ништа осим Ивића, то је његов проблем: слијепача бар имамо напретек (Маројевић 2001 [1996]: 210); И зато исправљам Павлољуба [...] (Маројевић 2001 [1996]: 211); [...] професор Мато Пижурница имао је прилику да буде (стварно) један од аутора [...] будућег *Правописа српског језика* [...]. Али он то очито неће: драже му да буде туђи слуга него – свој на своме. А то је већ ствар личног избора (Маројевић 2001 [1996]: 214); [упућено опоненту:] Може ли то (нефонологизирана) фонетска памет да појми? Сумњам (Маројевић 2001 [1997а]: 62); Као што је Ивић спровео погром над књигом *Историја српскохрватског језика* и њеним аутором Иваном Поповићем средином педесетих, тако је Ивићев клан – у дијалектологу из Белановице клан је формирао лик језичкога батинаша – анатемисао почетком осамдесетих година дјело *Основи фонологије српскохрватског језика* Радоја Симића и Бранислава Остојића [...] (Маројевић 2001 [1997б]: 75); Наш лексиколог позајмица раздваја префиксацију од суфиксације као да то нису два основна типа деривације (Маројевић 2007: 502); Преакцентуација се у Клајновом делу, наравно, не помиње: лексиколог позајмица у дериватолошкој роли – практично је протерао прозодију (Маројевић 2007: 503); [...] с једне стране, лексиколог постаје алхемичар – меша суфиксе, а лингвистика није хемија (Бошковић), с друге стране, књигописац не чита релевантну лингвистичку литературу, чак ни ону коју му сарадници сервирају на библиографском тањиру (Маројевић 2007: 545).

У наведеним примерима видимо врло разнолике начине постизања дисфемизације. Многи примери су већ наведени међу полемичким епитетима (исп. полтронска дефиниција, два потпуно безначајна текста, жалосна катедра, јалови дијалектолог итд.). Поред негативних квалификација, пејоратива и антономазија (исп. посебно стилоген пример перојативног метафоричког деминутива *Курирчић* у функцији дисфемистичке антономазије), честа је и метафора у основи дисфемизације (исп. Матичино недоношче, Курир, слијепач итд.); дисфемизам се јавља и у форми реторичког питања (исп. Може ли то (нефонологизирана) фонетска памет да појми?). И у текстовима других аутора налазимо дисфемизме:

(5) И све тако: на двадесет станица „научне расправе” обавијештен читалац може наћи једино образац – бунцања. И то бунцања оне врсте за коју су стари Црногорци имали обичај да реку да је – безлијека! (Петровић 1996 [1988]: 290);

²⁶⁰ Дисфемизација остварена поетском парафразом.

(6) Много је бесмисла, обмана и самообмана у др Р. Маројевића, што руже и руше његов часни позив и јавни углед, шкодећи и његовом факултету, и српској науци, и српском културном животу, који се обилато загађује нездравим менталитетом и „научним памфлетом”, тј. испразним памфлетизмом и жалосним антиакадемизмом (Брборић 2001 [1995]: 314);

(7) Невјероватна је и „бесловесна” тврдња да српски писци пишу хрватским језиком (Ковачевић 1999 [1995]: 210); Матичин правопис није само несрпски по томе што неће српско име за српски језик већ и по томе што дијели Србе на оне који говоре „српским стандардом” језика чије се име не зна, и на оне који говоре „хрватским стандардом”, односно „хрваткосрпским језиком” (Ковачевић 1999 [1995]: 208); А лаицистичка схватања језика на којима та идеја почива немају никакве везе с лингвистиком као науком. Зато им не треба придавати никакав научни значај, без обзира на „бомбардман” томовима књига и интервјуа у којима један у лингвистику залутали сапутник назовикритеријумима покушава поништити „азбуку” лингвистике, показујући заправо да је не зна (Ковачевић 1999 [1996]: 106); А рјечници страних ријечи у погледу значења егзорбитантности и опскурности не остављају дилему, него су потпуно сагасни, баш као што је и термин егзорбитантна опскурност тј. прекомјерно заглупљивање, потпуно сагласан и примјерен Никчевићевом назовиправопису (Ковачевић 1999 [1997]: 216); [...] она се обелодањује више као збирка средњошколских семинарских радова него као јединствена научна монографија. Стиче се непријатан утисак да је професор ту збирку само механички саставио од радова таквих какви су [...] (Ков. 2005а: 821); Декларација је донесена због перфидније формулисаних ставова, у које тешко да могу они који нису лингвистички образовани, а међу потписницима Декларације више од девет десетина је таквих (Ков. 2017); [...] све што Џенис Шаћировић у свом тексту нуди јесте показатељ да је у питању лингвистички аналфабета, који олако износи пароле уместо чињеница, или пак паролама жели негирати научне чињенице (Ков. 2017а).

Као што видимо из ових примера, дисфемизми у контексту полемике заснивају се на оној лексичкој лексичкој која може постати окидач (тригер), која може изазвати реакцију опонента; то су „јаке” лексеме, често с израженом негативном конотацијом, исп. бунцање у пр. 5, бесмисао, обмана и самообмана у пр. 6, перфидније формулисани ставови, лингвистички аналфабета и др. у пр. 7. Слично налазимо и у другим примерима:

(8) Као заробљеник идеолошког концепта науке, у свом конфузном и противуречном реаговању Ивић тврди да чак ни српски језик није штокавски (Росић 1998а); Овај заслужни грађанин, који науку схвата као трансмисију политике, у једном је био неопрезан – прерано, пре него што му је то дозволио „надзорник кварта”, изашао је са концептом хрватског, бошњачког и црногорског језика (Росић 1998а);

(9) Зато поборници примитивног и задртог језичког надрипатриотизма имају и паре и власт за собом (Клајн 1998);

(10) Протагонисти те [језичке] политике, не из Загреба него из Београда [...] и даље заступају начела хрватског (католичког) филолошког програма. Фалсификујући чињенице из српске културне историје, „надлежне комисије” су својим текстом јасно разоткриле своју ненаучну антисрпску вредност (Бојић и др. 1998); Острашћени заштитници хрватског националног интереса, фалсификујући чињенице у свом приопћењу „изашли су далеко изван граница истинитом” (Бојић и др. 1998); Није тачно да је Вук под „једним народом” 1850. године подразумевао Србе и Хрвате, како му то подмећу комесари Одбора за сатанизацију српскога народа (Бојић и др. 1998); Филолошки маказари су истргли део из ширег контекста, у којем Вук научно образложеној подели Срба и Хрвата по језику [...] с иронијом супротставља становиште „хрватских родољубаца” [...] (Бојић и др. 1998); Поданички, ненаучни и кривотворачки дух филолошког удворништва недвосмислено показује да прошлост предуго траје: позив на акцију у стилу локализуј, изолуј и уништи „како се мишљење о Слову не би пренело на све српске филологе и њихов народ” – сведочи о инквизиторским навикама бранитеља и спроводитеља хрватског филолошког програма међу Србима. Ко је научио да пузи, не може да лети! (Бојић и др. 1998).

Као што видимо, потенцијални тригери јављају се и у овим примерима: за опоненте се каже да су *поборници примитивног и задртог језичког надрипатриотизма*, оптужују се за *фалсификовање чињеница*, истиче се да се воде *ненаучним антисрпским интересима* итд.

Притом, употреба пејоратива попут *примитиван* и *задрт*, називање опонената *маказарима*, *инквизиторима*, ставове и поступке опонената *подаништвом*, *удворништвом*, *сатанизацијом*, *пузањем* банализује полемички дискурс, такве квалификације заостравају и подижу тон научне расправе, услед чега се реализација овог дискурса приближава другим типовима конфликтног дискурса на континууму, као што је свађа. Тако се остварује и врста дијастратског варирања (о овом типу варирања в. Симић 2010: 96–102). Такође, веома је индикативан овде и прагматички контекст: већина примера за дисфемизацију јесте из полемика вођених деведесетих година и поводом језичкополитичких тема. То, дакле, имплицира да се померање од језичких, чисто лингвистичких тема ка политичким темама може бити праћено и заостравањем тона, употребом лексике повишене конотације и учесталијом дисфемизацијом.

4.4.2.4.4. Полемичка алузија

У многим примерима еуфемизација и дисфемизација постигнуте су путем алузије. У следећем примеру налазимо алузију у функцији еуфемистичког дисфемизма (полуеуфемизма):

(1) [...] теорију о језику као „божјем давању”, ето, Никчевић формулише први и то одмах после – *Библије!* Ако је то тако, ја морам признати да такву науку не разумем, али да ме она неподношљиво подсећа на неке од оних теорија које су, пре четрдесетак година, увукле човечанство у једну од његових најстрашнијих катаклизми (Петровић 1996 [1979б]: 101).

Аутор, дакле, алудира на фашизам и др. сличне теорије, али се не одлучује да то експлицитно каже. Довођење у везу теорије о језику опонента и идеологије пример је и за аналогију у овом примеру.

Слично томе, перифрастички еуфемистички дисфемизам у функцији алузије користи се да укаже и на плагијаризам:

(2) А ауторкино „научно” откриће своди се само на (не)оригиналност начина (не)упућивања на литературу, односно на оно што одавно у науци има своје „оптужујуће” име (Ков. 2011: 791).

Такође, у грађи се јавља и пример метонимијског (перифрастичког) еуфемистичког дисфемизма у функцији алузије, којим се указује на то да је опонент добијао инструкције од некога при писању текста:

(3) Држећи лијеву руку на телефонској слушалици, а десну на свом писаћем строју, сачинио је Мато оба текста [...] (Маројевић 2001 [1994б]: 28).

Уједно, и пр. 2 и пр. 3 могу се посматрати и као врсте тзв. металепсе, одн. металеписчког еуфемизма, којим се „умјесто именована непримјереног (непристојног) садржаја означава нешто што се може сматрати – у ширем смислу схваћеним – узроком или последицом тог садржаја” (Ковачевић 2015: 175).

Пример дисфемистичке метафоричке алузије у облику параболе налазимо у тексту Р. Симића којим одговара на текст С. Реметића:

(4) Завршна поента његове одбране гласи: „Критичар није ни покушао да сруши зграду, већ само да од ње одбије који камичак или парче малтера (у чему такође није имао успеха)”. Зграда је такорећи сјајно

преживела земљотрес; само је, ето, отпао местимично малтер, и по који камен.²⁶¹ А шта је било са молерајем? Јер, колико се сећам, био је мајсторски изведен: споља пакао, за оне који немају приступа у Реметићеву научну зграду. Унутра намолован рај; а на улазу – страшни суд! У средини бог отац – лично. О деснују његов син – у улози тужиоца (у позадини неке фигуре, вероватно адвокатски уред). У руци оца лепо извајан скиптар. Син се послужио нечим мало чудно обликованим (издаље личи на обичну тојагу; да није то застрашивање неверника са ситном децом?). Лево мајка божја и апостоли као порота – окићени неким чудним симболима (као да су ми однекуд познати ови симболи, и као да указују на љубав и мржњу). Сасвим доле, крај њихових ногу ђаво главом – у улози оптуженог. Неко из пороте пише записник, рекло би се по диктату мајке божје. И сав тај сјај претворио се у јад и беду: фарба са свих лица опала па не можеш никог препознати; на поду овећи камен, а у глави бога сина овећа рупа. Не, за зграду стварно нема бојазни. Али штета за молерај. И онај камен с пода би требало склонити: на темену му простран „ожиљак” од ђускије, па би радник из каменолома, ако га случајно пут нанесе, могао препознати своје дело. Зло ако камен није легално доспео на своје место у зиду (Симић 1982б: 371).

Овај се пример може сматрати полемичком метафоричком (тачније, алегоријском) реакцијом на метафорички тригер опонента. Аутор, наиме, обликује читаву дисфемистичку библијску параболу, која у овом контексту има персуазивну, али и естетску функцију. Она отпочиње реторичким питањем: *А шта је било са молерајем?*, након чега се даје опис слике „страшног суда” (који се у петом исказу стилски антиципира цртом и екскламативним тоном: *а на улазу – страшни суд!*). Страшни суд представља дисфемистичку алузију на опонента и друге ауторе, док „ђаво главом – у улози оптуженог” представља самог аутора. „Тојагом” у руци опонента симболизује се покушај застрашивања, док „овећа рупа” у глави бога сина алудира на незнање опонента. Читава параболо има заокружену композицију, јер се аутор на крају враћа на сам почетак – на зграду и камен: *Не, за зграду стварно нема бојазни*. Коначно, у поенти, у завршним исказима, алудира се на плагијаризам, одн. на неинвентивност опонента.

У наредном полемичком обраћању аутор алудира на то да су одређени подаци опоненту предочени пре самог истраживања на терену:

(5) Ко је од чланова комисије Сл. Реметићу предочио те податке „вршећи консултације са кандидатом”, да ли његов „једини консултант” П. Ивић, или неко од оних које је именovalo Веће Филолошког факултета – може се лако утврдити. Али се не може лако доказати шта је тај ко се с њим консултовао – Реметићу открио да постоји у западном делу Шумадије. Не може лако, али може... (Симић 1983: 110).

У тексту Р. Маројевића налазимо и пример алузивне дисфемизације без ублажавања као у претходним примерима (алузија на ватиканског папу):

(6) Финале Јован-Павловог програма, његов завршни штрих и дефинитивну верзију даје у својим проповиједима са балкона *Јован Павле* (ДРУГИ). Он се обраћа свим словенским народима осим Србима, н свим словенским језицима осим хрватског. Хрватима се обраћа на српском језику: и он држи да су „Хрвати” и сви покатоличени Срби, и он се држи католичке лингвистике. Тако је од Јована Павла у Риму до Павла Јована у Београду – само један корак (Маројевић 2001 [1994а]: 18).

Дисфемистичка метафоричка алузија (у виду полемичке максиме) јавља се у следећем примеру:

(7) Каква штета за господина Ивића! Петало који прерано кукуричне зна се где заврши (Росић 1998а).²⁶²

²⁶¹ Чини се да је аутор овде превидео или да није разумео речи опонента у потпуности: како се види у цитираним речима из заграде, његов опонент сугерише да аутор није успео да одбије ни „малтер” ни „камичак”, већ да је и то само – „покушао” (исп. у чему такође није имао успеха).

²⁶² Овај се пример јавља на самом крају текста, што га банализује и даје му врло оштар, дисфемистички тон.

Пример метафоричке алузије видимо у тексту Б. Брборића:

(8) [...] сама чињеница да има језичку колумну у *Борби* годинама и да се у њој бави мноме по трећи пут у месец дана говори о стварној Недељковићевој моћи да другог „убије прејаком речју” [...] (Брборић 2000 [1998а]: 384).

Овде се удружују стилска транслокација и стилска транскодификација: познати стих Б. Миљковића измешта се из свог примарног контекста и инкорпорира у полемички дискурс, при чему се семантички и функционално преосмишљава, те у новом прагматичком контексту поприма и значењске обресе тог контекста.

Као што видимо у већини наведених примера, основна функција алузије у контексту критике или полемике јесте, слично еуфемизму, да сакривајући открије. У њој се могу препознати, стога, и стилска суспензија – јер се критика, дисквалификација или примедба не износе експлицитно, директно или отворено, али и стилска промоција – јер се тиме што примедбу исказује индиректно предмет (попут оптужбе за плагијат, инструкције и сл. у нашим примерима) табуизира и интригира читаоца. Отуда, полемичка алузија стоји на прелазу између промотивних и суспензивних фигура, одн. представља пример промотивно-суспензивног стилистичког поступка.

4.4.2.4.5. Хипербола

У критичко-полемичком дискусу јавља се и хипербола, и то у форми типичној за свакодневну комуникацију. Како се наводи у анализама хиперболе у разговорном језику, „у говору [се] свакодневне комуникације оно што је значајно, битно, посебно и наглашава, истиче, понекад толико да се и претерује преувеличавањем” (као у примерима *мртав уморан, богововски провод, читава вечност, хвала до неба*), али се, такође, у говору претерује и „умањивањем, минимизирањем” (исп. *једва пунолетан, два залагаја, враћам се за секунд* и сл.) – Милосављевић 2016: 25.²⁶³ Она се одликује субјективношћу, „јер се њоме изражава говорников емотивни став према стварности, и то у виду оцене по параметру количине, тачније, у виду оцене прекомерности” (*idem*: 27). Исп. неке примере хиперболе из наше грађе:

(1) Реч *батаљон*, поред свога правога значења нарочите војне јединице, може се употребити и у значењу свх војника, подофицира и официра његових, затим у значењу зграде касарне у којој је смештен [...], најзад у значењу штаба батаљона [...], али три последња значења сувишно је давати. То не чини ниједан речник на свету (Московљевић 1963: 245);

(2) Има још безброј питања која нуди ова Станићева монографија о којима би се надуго могло расправљати, али то би нас одвело у писање нове монографије, што никако није могуће извести у приказима ове врсте (Пецо 1974/75: 269);

(3) [расправљајући са А. Пецом о значењу лексеме *хајдук*] Одувек се знало, а и школска деца данас знају да су хајдуци у нас у време Турака били *снаге отпора* и да су одиграли прогресивну историјску улогу (Станић 1978: 253);

(4) Никчевић вели да је доказао (он је све доказао!) да су старо и ново јотовање једновремене гласовне појаве, мада и деца у основној школи знају да се старо јотовање везује за прасловенску епоху (да је, дакле,

²⁶³ У најважније семантичко-прагматичке одлике хиперболе Б. Милосављевић (2016: 27) убраја 1) изразиту евалуативност, 2) контраст између описаног и стварног стања ствари, 3) исказивање неистине која није лаж (фактивност), 4) отворено, нескривено претеривање, 5) остваривање у сарадњи с адресатом (интерактивност).

„старо” најмање 1500 година!), а да се први трагови новог јотовања могу појавити тек после губитка полугласника, и то не много пре почетка XVI века (Петровић 1996 [19796]: 102);

(5) Нигде другде читалац овог – како га издавачи хвале – „поузданог ослонца” [...], заиста у тако мало простора не може наићи на тако много изразитих противуречности! Готово сваким ретком првих тридесет и више страница ово се може илустровати (Станојчић 1987: 318);

(6) Да закључим о Рагужу. Његов текст и овога пута стоји испод уобичајене разине *Језика*, како са гледишта научности тако и са гледишта људске пристојности. У тридесетпетогодишњој историји часописа нема ничег сличног његовим двама написима (Ивић 2014а [1989]: 158);

(7) А ни данашњем Вуковом критичару фонологија није јача страна, и он појам *фонетски* термилошки „осавремењује” ријечју *фонолошки*; увођење фонологије у науку о српском језику тек нам предстоји (Маројевић 2001 [1994а]: 20);

(8) Уместо да одговори на стотине примедаба које су досад у разним приликама изречене о његовом правопису, он се где год стигне „жали” како је „забрањен један његов правописни уџбеник” (Петровић 1996 [1995а]: 413);

(9) Он има редак дар да смисли бесмислице, да слику стварности изокрене за 180 степени и да у томе истрајава у бескочности, потпуно неосетљив за очигледност чињеница (Ивић 2014б [1998б]: 101);

(10) Јер, свако иоле упознат са Сосировим учењем, и свако ко је у рукама имао његов *Курс опште лингвистике*, у чуду ће се наћи, и вероватно од читања ове књиге одустати већ после прве реченице текста и са њом повезане прве напомене (фусноте) – Ков. 2008: 674.

Као што видимо, у примерима се издвајају одређени формални експоненти хиперболе, лексички интензификатори:²⁶⁴ *ниједан (на свету), безброј, одувек, готово сваким (ретком), нема ничег сличног, на стотине примедаба, бескочност*. Као и иначе, и овде хипербола има емфатичку функцију: њоме се наглашава сопствени став, одн. нетачност става опонента. Притом, у већини случајева реч је о квантификативној хиперболи: указује се на број речника који дефинишу речи на одређени начин (пр. 1), на број проблематичних питања монографије опонента (пр. 2), истиче се колико дуго нешто знамо (пр. 3) или колико дуго се није појавио текст сличан тексту опонента (пр. 6), наглашава се количина противречности у раду опонента (пр. 5), количина примедаба (пр. 8), степен истрајавања на бесмислицама (пр. 9); ређи су примери квалитативне хиперболе – коју видимо у пр. 4, где се истиче да и деца у школи знају оно што опонент не зна (аргумент основношколског знања), или у пр. 10, којим се сугерише да ће читаоци престати да читају књигу након спорне реченице. Пр. 7 посебно је занимљиво размотрити ако се пође од начела да се хиперболом исказује неистина која није лаж, тј. да хипербола није противчињенична (Милосављевић 2016: 28). Како наводи Б. Милосављевић, „нико од учесника у комуникацији хиперболични исказ неће тумачити као намерно исказану неистину” (*idem*). Ипак, иако је то за свакодневну комуникацију тачно, у полемичком контексту опоненти могу овакав став, јасно преувеличан, сматрати намерно исказаном неистином.²⁶⁵

²⁶⁴ Више о томе в. Милосављевић 2016: 29.

²⁶⁵ То, даље, може имати реперкусије и на прагматичком плану. Наиме, док у енкодирању хиперболе у свакодневној комуникацији говорник и саговорник сарађују, те једна од њених одлика јесте и *интерактивност* (Милосављевић 2016: 28), у полемичкој комуникацији то не мора бити случај, јер један учесник свесно може инсистирати на томе да исказ другог учесника разуме у свом основном, а не фигуративном значењу, те на томе може даље развијати и читаву аргументацију. Отуда се, дакле, у овом контексту другачије мора посматрати сараднички однос учесника у полемици, на шта упућује и Даскал (1998).

У корпусу налазимо и примере ироничног хиперболисања, тј. шаљивих поенти које се заснивају на хиперболи:

(11) Никчевићева прича о „јату и грађанској лингвистици” [...] смушена је и бесмислена до те мере да ја морам расписати конкурс за мајстора који ће боље од мене погодити у какву се то везу може довести и са лингвистиком и са старим Зећанима. Право учешћа на конкурсима има и Никчевић (Петровић 1996 [19796]: 102);

(12) Кад већ није постао први међу српским лингвистима, он може да буде први међу „научним” кавгаџијама, и то у светским размерама. Предлажем му да се кандидује за Гинисову књигу рекорда. Има озбиљне шансе (Ивић 2014б [1998б]: 104).

4.4.2.4.6. Градација

Иако М. Катнић Бакаршић (1999: 114) градацију сврстава у прелазни тип фигуре (између синтаксичких и семантичких), ми налазимо да ипак има више смисла уврстити је у семантички тип, с обзиром на то да је семантички аспект доминантнији у овој фигури. Томе доприноси управо класификација градације саме Катнић-Бакаршић (2018 [1996]: 1.1.), према којој се фигуративна градација (градација у ужем смислу) назива семантичко-стилистичком градацијом.

Градација, како се у литератури примећује (Ковачевић 2015: 117–123, Катнић-Бакаршић 2018 [1996]: 1.1.), да би се остварила, мора бити (макар) трочлана, одн. тростепена. Она се стога дефинише као „језичко-стилистичка категорија реализирана низањем најмање трију или више ријечи, синтагми или реченица које имају најмање једну заједничку сему – најчешће архисему – чији се квантитет или интензитет у сваком наредном члану појачава или смањује” (Катнић-Бакаршић 2018 [1996]: 8.6.).

У нашем корпусу могу се наћи, између осталог, овакви примери градације (угластим бројевима у загради у пр. 1 и 4 указујемо експлицитно на чланове градације):

(1) [...] [1] теорију је он први пут изнео у расправи *О синтаксичком индикативу и „релативу”* [...], [2] развијао је још у неколике студије, [3] а најпотпуније је изложио у својој књизи *О језичкој природи и језичком развоју* (Стевановић 1953/54: 39);

(2) Тај би се модел могао овако дефинисати: „Измисли, оптужи и оцрни!” јер се измишљотине, оптужбе и оцрњења демантијем не могу оповргнути, не барем код читалаца који деманти не прочитају (Брборић 2000 [1996]: 377);

(3) Истина, све те грешке нису исте тежине. Једне су елементарне, основношколске. Друге би се могле квалификовати као средњешколске, а треће као факултетске (Ков. 2005а: 784);

(4) Он је „кривце” за српску ратификацију Повеље најпре нашао међу [1] европским бирократама које су нам наводно наметнуле ова два језика, потом међу [2] домаћим државним чиновницима и „неписменим политичарима” који су то прихватили не гледајући шта потписују, да би сада кривицу свалио [3] на мене! (Бугарски 2015б);

(5) У одговору на моје реаговање поводом правописно, мисаоно и научно неписменог текста Џениса Шаћировића [...] (Ков. 2017б).

Дакле, јасно се уочава трочланост одн. тростепеност наведених примера. У примеру 4 полази се из шире перспективе (*европске бирократе*), затим се опсег „кривце” сужава (*домаћи чиновници и политичари*) и на крају се поентира конкретизацијом – крив је сам аутор. Како се види из тог примера,

набој појачава и иронична конотација (исп. *који су то прихватили не гледајући шта потписују*), а врхунац се наглашава варирањем интензитета – ексламацијом на крају исказа. Сви се примери могу сврстати у климакс, узлазни тип градације. Према подели семантичко-стилистичке градације на основу језичких јединица који је сачињавају (исп. Катнић-Бакаршић 2018 [1996]: 1.1., 5.), прва три примера могу се сврстати у синтаксички, а последњи у лексички подтип.

У грађи има и примера градације која се остварује супротном путањом, као антиклимакс, од најистакнутијег до најмање истакнутог члана структуре:

(6) И тако практично у целом тексту дугогодишњег сарадника *Борбе: неистине, полуистине, паушалне оцене, позивање на изјаве дате у приватном ћаскању овде и онде...* (Реметић 2000 [1998]: 379–380).

Овде је реч о кумулативној (асиндетској) градацији, јер се ради о низању јединица с истом архисемом (‘оно што није истина, не-чињенице’). Формално гледано, овај пример спада у комбиновану градацију: лексички тип (лексеме: *неистине, полуистине*) комбинује са синтаксичким типом фигуративне градације (синтагме: *паушалне оцене, позивање на изјаве дате у приватном ћаскању овде и онде*).

Према типу везе међу члановима, градација се може различито реализовати у критичко-полемичком дискурсу: асиндетски, као у претходном примеру, али и полисиндетски, као у наредном примеру, у ком са сваким следећим чланом структуре расте негативна оцена:

(7) За такав „конспиратолошки” исказ мало је рећи да је „злогук”, јер је и жалостан и смијешан, и бесмислен и пакостан (Брборић 2001 [1994a]: 308).

Овај пример пак, за разлику од претходног, представља амплификативну градацију.

Такође, градација се, поред осталог, остварује и на морфолошком плану, и тада се може заснивати на полиптотону (исп. у следећем примеру однос прошлог, садашњег и будућег времена; о морфолошком типу градације в. Ковачевић 2015: 120, Катнић-Бакаршић 2018 [1996]: 5.2.):

(8) У „Аргументу” је без аргумената ударио на англистичку [катедру], са својом, славистичком, одавно није у љубави, а сутра ће ударити и на остале [катедре] – својски, оштро, немилосрдно, беспоштедно, страсно, како и доликује великим, новопеченим и сладострасним Србима. Удариће Р. Маројевић толико да ће све заударати. Живи били па видели! (Брборић 2001 [1994b]: 311).

Одговарајући на замерку опонента, аутор може користити градацију у реакцији, одн. у својој аргументацији. Исп. следећи пример – на примедбу Ћ. Костића, који одбацује методски поступак аутора, П. Ивић одговара (ступњеве градације означавамо бројевима):

(9) Костић одбацује и сам тај поступак [...]. [1] Међутим, тај поступак – изговарање речи не у изолацији већ у реченици – представља оптимално методолошко решење које обезбеђује да се изговор проучава онакав какав је у стварном животу, тј. у реченици. [2] Овај захтев, на жалост, није остварен у акценатским мерењима која је вршио сам Костић. [3] Та мерења уосталом иду још један корак даље од реалности: он је – не шалим се – мерио „наше” акценте и на измишљеним речима (Ивић 2014б [1967a]: 174–175).

Аутор свој одговор отпочиње адверзативним конектором *међутим*: у исказу [1] се прво износи неслагање с опонентом: тај поступак је оптимално решење. Затим, у исказу [2] указује се – с жаљењем – да мерења опонента не задовољавају захтев проучавања изговора какав је у стварности, а у исказу [3] указује се чак на апсурдност таквих мерења (што се постиже уметнутим и разговорним *не шалим се*). Дакле, у излагању се може уочити тростепено градационо кретање, од адверзативности преко жаљења до апсурда. У исказу [3] постиже се врхунац – ти резултати „иду корак даље од реалности”.

Код Белића налазимо и пример за градацију која се остварује у закључивању преко контраста, одн. бинарних опозиција:

(10) Дакле, као што се из овога види, [1] и у загребачком центру принципски имамо оно исто што и у београдском, само са том разликом што је оно што је у загребачком центру најчешће, тј. употреба речи са туђинском акцентуацијом, – у београдском је готово потпуно прилагођено нашој акцентуацији [...]; [2] оно што је доста обично у загребачком центру (само квалитетско прилагођавање акцената према нашем језику, напр. *реализам*, *комунизам* и сл.) – то је у београдском ређе; [3] и најзад, оно што је у загребачком центру најређе (повлачење акцената за један слог напред), – то је у београдском најобичније (*фотограф*, *агитатор*, *фашист* итд.) – Белић 1951: 235–236.

Градација се уочава и у одбацивању тезе другог научника. Говорећи о незамењеном јату који П. Ивић уводи у дијалектологију, Р. Симић (1982а: 131–132) каже:

(11) Посебно актуелном и атрактивном постаје дискусија од времена када је П. Ивић изашао са примамљивом претпоставком да се стари глас јат крије у свом првобитном лику у неким српскохрватским говорима ван матичних области. [...] Ова колико смела толико и изненађујућа претпоставка остала је до данас без правих доказа (у одсуству података о изговору овога гласа у прошлим епохама – свака, и најгенијалнија претпоставка нема изгледа да буде у науци прихваћена).

Дакле, претпоставка се првобитно оцењује као *примамљива*, затим као *смела* и *изненађујућа*, да би се на крају одбацила – *нема изгледа да у науци буде прихваћена*. У том одбацивању се, како видимо, уочава поступност.

Градацију у Симић 1982а – на већем сегменту текста – уочавамо и у начину представљања односа опонента према другим ауторима. Аутор жели да истакне да је представа опонента о томе како су пређашњи истраживачи погрешно перципирани одређене гласове у својим дијалектолошким истраживањима – нетачна:

(12) Прво је колега Реметић утврдио да се М. Московљевић без успеха бавио овим говорима јер је „заведен погрешном перцепцијом”, „залутао” [...].

[...]

Затим се Московљевићу придружио Хирт: „Сада је потпуно јасно да се и Хирту, и нарочито Московљевићу догађало да е чују као и да знатан део њихових „икавизама” управо иде на рачун овакве перцепције” [...].

[...]

На крају је исту судбину доживео и Белић. Оптужба коју мр Реметић против њега подиже врло је тешка. Због „нетачне перцепције” он је нашу дијалектологију „луних пет и по деценија” уназађивао. Његов је допринос, дакле, сасвим „у минусу”. Ево како гласи беспризивна пресуда: [цитат]. [...] како би тек прошао Вук „да је он којим случајем” дошао на ред? (Симић 1982а: 138–140).

Јасно се, дакле, види степеновање: прво се Московљевић бавио тиме *без успеха*, затим Хирт, *на крају је исту судбину доживео и Белић* – са додатком: *како би тек прошао Вук*. У овом примеру уочава се и ироничан тон аутора. Р. Симић у наставку одриче тачност представљеним схватањима опонента.

Исти аутор и у наредном полемичком обраћању користи градацију, у овом случају како би истакао тачност интерпретација опонента (што претходи даљем побијању његових закључака, у склопу стратегије „топло-хладно”):

(13) [1] Али за утеху ћемо Сл. Реметићу одати признање. Сл. Реметић је заиста потпуно „имун од нетачних интерпретација” података. [2] Још више: Реметићево произвољно и тачно интерпретирање чињеница

заснива се на познавању и разумевању ствари. [3] И још више: Реметићев рад просто кипти од коректних интерпретација и тачних навођења туђих налаза и мишљења (Симић 1982б: 376).

У наведеним примерима из Симић 1982а, 1982б видимо како се градација јавља и као фигура која надилази оквире исказне структуре и обухвата надисказни ниво. То се види и у следећим примерима:

(14) [1] У свом првом чланку Никчевић каже да је ово дело „као и низ других текстова” писано „на старом црквеном језику” [...] [2] а овде, у свом другом напису, као што смо видели, тврди да је то исто дело писано „црногорским језиком”! [3] У евентуалном његовом трећем чланку можемо, вероватно, очекивати и неко његово ново мишљење о овом питању – што је све последица олаког, неодговорног и неаргументованог доношења одговарајућих судова (Младеновић 1969: 151, фн. 1);

(15) Он вели, сасвим логично, да се „фонеме не издвајају при поређењу различитих словенских дијалеката [...]”. Ако је то неспорно, тада сасвим нелогичан постаје његов други навод: „да [ије] у *дијете* не би било додуше фонема, али ни скуп од три фонеме, него – алофон фонеме /e/ из речи *дете*” [...] На трећем месту [...] он вели да се јат своди на фонему /ие/ па сад није јасно шта су му у таквом кошмару *фонеме*, а шта *алофоне*, има ли јат фонолошку вредност /ие/ или /e/ и има ли је и у екавштини или само у ијекавштини? (Петровић 1996 [1995а]: 403).

Врхунац развијања текста у пр. 15 остварује се низом питања, њима се поентира, те се овде може говорити о климаксу као подврсти градације. Томе доприноси и конотација метафорички употребљене лексеме *кошмар*.

Градација се на сличан начин препознаје и на другим местима у научном излагању, исп. следећи пример из полемике о родно сензитивном језику:

(16) У самом приручнику дат је леп теоријски лингвистички оквир, али је реализација тог оквира врло слаба: један широк појам, какав је родно осетљив језик, сведен је, невешто и нетачно, на употребу суфикса којима се стварају именице са значењем занимања, титуле и звања особа женског пола. Можда се ни то не би чинило проблематичним да су за ову сврху ове именице начињене према творбеним моделима српског језика. Међутим, већина њих није: психолошкиња, социолошкиња, политиколошкиња и томе слично добијене су додавањем суфикса на придев, а не додавањем суфикса на именицу мушког рода, по моделу својственом српском језику (доктор-ка, професор-ка, активист-киња, феминист-киња) – Слијепчевић Бјеливук 2019.

Поступност излагања карактеристичну за научни дискурс овде можемо посматрати као својеврсни градациони низ: [1] леп теоријски оквир → [2] слаба реализација → [3] невешто и нетачно свођење на употребу суфикса → [4] (можда ни то не би било проблематично, али) именице нису сачињене према творбеном моделу српског језика.

Градација се неретко и експлицитно исказује – нумерацијом (о чему ће бити више речи у вези са структуром текста). Исп. пример такве градације и на микроструктурном, исказном нивоу:

(17) Оно прво Никчевић, рекох, „не схвата”, преко онога другог прелази ћутке, а за оно треће – крива су му „слова по србском језику” Кирила Филозофа из *Цетињског љетописа* (Петровић 1996 [1979б]: 101).

У грађи налазимо занимљив пример метаградације (у оквиру тзв. аргумента метаполемичке оцене, исп. следеће поглавље):

(18) Реметићеве опште оцене мог рада слажу се у изванредну стилску фигуру која, пошто је патентирана од стране ЈФ, вероватно треба да краси сваки озбиљнији научни часопис, па ћемо их навести. Ево како гласи почетни ступањ: „Тај рад није имун од нетачних интерпретација туђих речи, а изнео је на видело немало

потврда ауторовог лутања и несналажења у материји за коју мисли да му је позната”. Јадан ја. Читаоци ће већ сазнати где су та моја несналажења у ономе што мислим да знам. Али долази други ступањ: „Симићево произвољно и нетачно интерпретирање туђег мишљења заснива се на неразумевању и непознавању ствари”. Сад је мало јасније. Али није довољно. Потребан је трећи ступањ, јер трећи пут бог помаже: „Рад просто кипти о некоректних интерпретација, па и сасвим нетачних навођења, туђих налаза и мишљења” (Симић 1982б: 371).

У наставку аутор, на истој страни, експлицитно каже: „Видели смо да је градација препоручљива за научни стил”, алудирајући на горњи пример.

Градација се, дакле, реализује у различитим функцијама: у закључивању преко контраста, одн. бинарних опозиција, у полемичкој реакцији на замерку опонента, одн. у својој аргументацији, у поступном одбацивању тезе другог научника, у начину представљања односа опонента према другим ауторима итд. Ова фигура надилази оквире исказне структуре и обухвата надисказни, текстуални ниво. У том смислу, градуелна поступност излагања, карактеристична за научни дискурс, јавља се и у критичко-полемичком дискурсу. Такође, она се неретко и експлицитно исказује – нумерацијом. Градацијом као текстуалном фигуром бавићемо се и у оквиру макроструктурне анализе (в. поглавље 7).

4.4.2.5. Лудичке фигуре

У лудичке сврставамо оне фигуре које, између осталог, имају тзв. лудичку функцију, функцију игре, поигравања језиком (Катнић-Бакаршић 1999: 4), као што су каламбур (игра речи), парафраза и полемичка антономазија.

4.4.2.5.1. Каламбур (игра речи)

У грађи налазимо и примере за игру речима, чиме се активира и лудичка језичка функција у критичко-полемичком дискурсу. Овде иде и већина примера употребе индивидуализама (исп. *грандомонтегринац–грандосербац, поженскају* и др. примере у 4.2.8.). Игра речи може, пре свега, бити ефицијентно стилско средство за критиковање опонента.

(1) Јонке је још и даље отишао у своме намерном недобронамерном мењању мојих речи и мога схватања о питању односа према екавском и ијекавском изговору у нашем књижевном језику (Стевановић 1970а: 75);

(2) Удариће Р. Маројевић толико да ће све заударати (Брборић 2001 [1994б]: 311);

(3) У „Аргументу” је без аргумената ударио на англистичку [катедру] (Брборић 2001 [1994б]: 311).

Каламбур се у овим примерима заснива на парегменону²⁶⁶, исп. пр. 1 (*намерно–недобронамерно*) и 2 (*ударати–заударати*), као и на хомонимији (хомотонији: *Аргумент–аргумент*).

Нарочито је ефектно поентирање Б. Брборића у закључку текста из полемике о употреби лексема *сат* и *час*, у ком је у првом исказу искоришћена разлика у значењу између ових релативних синонима, а у другом клише којим се поентира и који се заснива управо на појму времена:

---

²⁶⁶ Парегменон представља фигуру која се заснива на употреби речи које имају исту коренску морфему; у том смислу блиска је етимолошкој фигури (нпр. *век вековати, бол боловати*).

(4) Наступио је час да и колега Недељковић схвати колико је сати. Никад није касно (Брборић 2000 [1998б]: 389).

Каламбур срећемо и у оквиру полемичке антономазије (полемичког (пре)именовања):

(5) Финале Јован-Павловог програма, његов завршни штрих и дефинитивну верзију даје у својим проповиједима са балкона Јован Павле (Други). Он се обраћа свим словенским народима осим Србима, н свим словенским језицима осим хрватског. Хрватима се обраћа на српском језику: и он држи да су „Хрвати” и сви покатоличени Срби, и он се држи католичке лингвистике. Тако је од Јована Павла у Риму до Павла Јована у Београду – само један корак (Маројевић 2001 [1994а]: 18).

Ова игра речи јавља се у тексту под насловом „*Актуелни тренутак*” српског књижевног језика или *Скерлић поново међу нама: на Дрини екавица*. Њоме се у тексту остварује полемичка антономазија, алузивна дисфемизација и сарказам, а почива на спајању имена Јован (Скерлић) и Павле (Ивић). Додатак *Други*, дат у загради, алудира на оно што се износи већ самим насловом: П. Ивић, према мишљењу аутора, спроводи идеје Ј. Скерлића, те је отуда – Скерлић поново међу нама. Такође, у последњем исказу овде имамо и врсту ономастичке (антропонимске) антимертаболе: *Јован Павле – Павле Јован*.

У каламбур може се сврстати и следећи пример:

(6) Није тачно да је Вук под „једним народом” 1850. године подразумевао Србе и Хрвате, како му то подмеђу комесари Одбора за сатанизацију српскога народа (Бојић и др. 1998).

Каламбур је овде добијен од полазног назива *Одбор за стандардизацију српског језика*, и то преко паронимазије *стандардизација – сатанизација* (уз измену лексеме *језик* лексемом *народ*). Резултат је дисфемистичко преименовање, одн. полемичка антономазија која носи изразито негативну (пејоративну) конотацију. Такође, тиме се и банализује полемички дискурс, због чега се овде може говорити и о тзв. дијастратском варирању (о овом типу варијације исп. Симић 2010: 96–102).

Каламбур се нешто чешће може наћи у текстовима Р. Маројевића:

(7) [...] Ивићев ђак и Брозовићев ученик мало-мало па противрјечи самоме себи (и није српскохрватски језик – и јесте српскохрватски језик, и није језички осјећај – и јесте језичко осјећање) – Маројевић 2001 [1994ђ]: 106;

(8) Дијалектолог се зове Дпетровић, а презива Павлољуб: запуцао је наш јунак, а зора, дугачким кораком дијалектолога, из Новог Сада (није више у Белановици), у Београд, са „свјежим номером” *Летописа* – да Павлу покаже одштампане изразе своје удворничке оданости (Маројевић 2001 [1995в]: 116);

(9) Пошто на научном попришту остадоше кратких рукава (Брборић у Аргументу, Петровић у Летопису и Ивић у Дневнику) [...] – остаде задњи адут, Академија и „Академија” (Маројевић 2001 [1997б]: 76).²⁶⁷

У пр. 7 каламбур је изведен преко синонимије *ђак–ученик*, у пр. 8 антропонимском творбом речи: скраћивањем пуног антропонима опонента на иницијал и презиме (*Дпетровић*), те сложено-суфикалном творбом (*Павлољуб*), а у пр. 9 хомонимијом. Сва три примера имају дисфемистичку функцију.

Занимљив пример каламбура налазимо и у следећем примеру:

---

²⁶⁷ Сличан пример налазимо у *Часу анатомије* Данила Киша: *салони* и *салоони* (где други пример означава кафану) – исп. Крчић 2022.

(10) Ваљаће им то, можда, због тога што Маројевић, на много места, у свом тексту тврди да ја нешто нисам прочитао па ће моћи да прове(т)ри своја читања (Петровић 1996 [1995а]: 395).

Овде се, дакле, графостилемском парентезом постиже каламбур који почива на параномазији (*провери–проветри*) и омогућава двосмисленост у исказу, чиме се постиже и хумористички ефекат.

Коначно, каламбур се може постићи и лексичком супституцијом и имитирањем синтаксичке структуре, као у следећем примеру (поменутом у вези са сарказмом – сарказам се овде постиже преко каламбура):

(11) Вјероватно је ауторки био циљ да задиви кориснике ове *Синтаксе* открићем досад незабиљеженог значења генитива с предлогом *осим*, значења подударног значењу нпр. предлога „близу или надомак”, којима се, по ријечима ауторке, као и у предлогу *осим* у следећем примјеру „показује да је мјесто локализације спољашњост локализатора, нпр: *Пази, пази! Сипаш ОСИМ шоље. [sic!]*” [...]. Бољи би и значењски прозирнији свакако био примјер: *Пази, пази! Причаш осим логике српскога језика!* (Ков. 2005а: 813).

Дакле, и каламбур се у критици и полемици јавља као врло ефицијентан и персуазиван стилски поступак, а како видимо из примера, он се готово по правилу изводи у комбинацији са другим стилским операцијама, одн. јавља се у функцији неких других фигура.

4.4.2.5.2. Парафраза

Парафразу срећемо понегде у насловима: у наслову „*Актуелни тренутак*” српског књижевног језика или *Скерлић поново међу нама: на Дрини екавица* (Маројевић 2001 [1994а]) подвучени део представља парафразу наслова И. Андрића – *На Дрини ћуприја*, док у наслову *Рат против српског језика и правописа* (Петровић 1996 [1996б]) видимо парафразу наслова познатог дела Ћ. Даничића; оба примера парафраза изведена су преко супституције, одн. замене једног елемента структуре другим (*екавица* ум. *ћуприја, против* ум. *за*).

У једном тексту Р. Маројевића налазимо и овакве дисфемистичке парафразе:

(1) И кад се очекивао евентуални одговор аутора реферата, умјесто професора јавио се „вјечити асистент” Мато Пижурца [...] (Маројевић 2001 [1994б]: 28);

(2) [...] једино та жалосна катедра нема предмет Фонетика, има само, под редни бројем 1, предмет Фонологија – „ал’ се” у фонологији „није макла даље од почетка” лингвистика та, као у чувеној Змајевој песми (Маројевић 2001 [1995а]: 48).

У првом случају се ради о супститутивној парафрази израза *вечити студент*, а у другом имамо на делу поетску парафразу остварену експанзијом (исп. у *фонологији*).²⁶⁸

Парафразу израза *Чудни су путеви Господњи* (изведену преко супституције) поменули смо у оквиру разматрања фразеолошког аспекта:

(3) Чудни су путеви Маројевићевог умовања (Ивић 2014б [1998б]: 101).

²⁶⁸ Сам пример је заправо својеврсна контаминација два стиха из песме: *ал’ се нису одмакли даље од почетка и ништа више не научи пачурлија та* (исп. *лингвистика та* на крају), те се ту може говорити и о супституцији (*пачурлија* – *лингвистика*).

Овом парафразом – управо неочекиваним обртом – постиже се и хумористички ефекат у тексту. У грађи се јавља и овакав пример супститутивне парафразе:

(4) То значи да Клајн није ућарио кад је Речник Матице српске исправио [...] (Маројевић 2007: 579).

Ово је парафраза познате мисли Р. Бошковића из чланка *И добри Даничић неки пут задрема* из 1978. године, да „нико није ућарио ко је Вука исправљао”. Овај се цитат често јавља у многим критичким и полемичким текстовима наших аутора. Исп. на пример:

(5) Конгресни наслов Ивићевог програма гласи: *Актуелни тренутак српског књижевног језика*. Новински наслов је друкчији: *Вук је направио грешку*. Какву је то грешку направио Вук? Да ли је ико „ућарио ко је Вука исправљао – аутентичности грађе што се тиче”? (Маројевић 2001 [1994а]: 18).

Као што видимо из примера, парафраза као врста игре речи активира и лудичку језичку функцију и може имати особиту стилску функцију: дисфемизацијску и/или хумористичку. Притом, она, с једне стране, чува асоцијативну везу с полазним (изворним) изразом, у чему се огледа и њен алузивни аспект, а с друге, садржи компоненту „неочекиваног обрта”, који је и чини посебно стилогеном.

Исп. и пример полемичке парафразе 4.4.2.3.1.5. (пр. 8).

4.4.2.5.3. Полемичка антономазија (полемичко именовање)

У критичко-полемичком дискурсу може се јавити и антономазија, замена личног имена заједничким именом, и то најпре када се говори о опоненту:

(1) А ни данашњем Вуковом критичару фонологија није јача страна, и он појам *фонетски* терминолошки „осавремењује” ријечју *фонолошки*; увођење фонологије у науку о српском језику тек нам предстоји (Маројевић 2001 [1994а]: 20).

У полемици се могу употребити различита полемичка именовања, а нека од њих јесу иронично – *пријатељи/другови/проналазачи* и сл. ум. *опоненти*, уз такође ироничну фамилијарност у *моји, наши* и сл. То се нарочито запажа у следећем примеру из полемике Симић–Реметић/Петровић:

(2) [...] не остаје ми ништа друго него да пожурим и боље расветлим неке моменте које моји добри пријатељи у тексту наводе (Симић 1983: 103); Слична је и арија коју наши стари другови певају у дуету (Симић 1983: 105); Тако су наши пријатељи, учећи поменути лекцију, мало се и преучили, па им није остало места за лекције из другог студентског уџбеника, или га је остало сувише мало (Симић 1983: 105), Знају моји пријатељи и то да је готово немогуће спасти се испод такве гомиле: и много лакши удари односили су противнике на онај свет (Симић 1983: 108); Године 1983, ево, проналазач Реметић и његов адвокат Петровић, у дуету, певају овакву арију: [цитат]; Елем, тај мој чланак из 1973. стоји некако на путу браћи проналазачима [...]; А моја весела браћа? – Како ме они претерују уз погрешну странку?; Истом том методом моји благонаклони критичари исфабриковали су и неке друге велике научне грехе... ; Али ови научни новатори нису остали на томе... (Симић 1983: 109); Знамо, дакле, откуда браћи проналазачима толико блага на лагеру... ; Браћа просветитељи „недовољно обавештених читалаца” пишу: [цитат]; Њих моји суци изручише из рукава (Симић 1983: 111);

На примеру овог текста види се варирање полемичког именовања: од *моји пријатељи/другови*, преко *моји благонаклони критичари*, *браћа проналазачи*, *весела браћа*, *браћа просветитељи*, све до *моји суци*.

Полемичку антономазију налазимо у и другим полемикама, великим делом у текстовима Р. Маројевића:

(3) Финале Јован-Павловог програма, његов завршни штрих и дефинитивну верзију даје у својим проповиједима са балкона Јован Павле (ДРУГИ). Он се обраћа свим словенским народима осим Србима, н свим словенским језицима осим хрватског. Хрватима се обраћа на српском језику: и он држи да су „Хрвати” и сви покатоличени Срби, и он се држи католичке лингвистике. Тако је од Јована Павла у Риму до Павла Јована у Београду – само један корак (Маројевић 2001 [1994а]: 18);

(4) Какво је то задовољство, племенити читаоче, полемисати о фонологији и односу синхронije и дијахронije са једним државним чиновником који је залутао у славистику [...] (Маројевић 2001 [1994в]: 31); И небулозе једног социолингвисте ја сам, по научничкој дужности, укључио у историју питања (Маројевић 2001 [1994в]: 35–36); Не може се мериторно расправљати о српском књижевном језику и писму ослањајући се само на једну здраву ногу, на дијалектологију тога језика [...]. Не може се корачати на штулама и кад је ријеч о фонологији, и кад је ријеч о творби ријечи, и кад је ријеч о науци у стиху, и кад је ријеч о историји српског књижевног језика [...]. Не може се, кажем, јер ће и скутоноше и институција доспјети под Вукову штуду (Маројевић 2001 [1994в]: 36);

(5) Због тога, „академик МСА”, замисли „племенити читаоче”, „губи вољу за суптилнијом анализом” (у инструменталу уместо у акузативу) „питања”, којом се, иначе, и заноси и начелно узноси (Брборић 2001 [1994б]: 310);

(6) [...] Ивићев ђак и Брозовићев ученик мало-мало па противрјечи самоме себи (и није српскохрватски језик – и јесте српскохрватски језик, и није језички осјећај – и јесте језичко осјећање) – Маројевић 2001 [1994ђ]: 106; [...] лингвистичка аргументација коју су изнијели предсједник Караџић и министар Тохолъ [...] – није из њихове памети, то кукавичје јаје могла је изњети само „зла памет у злом времену”, то јест садашњи државни лингвиста број један (Маројевић 2001 [1994ђ]: 110–111); Дошли смо тако до главног, лингвистичког питања. А оно се тиче фонологије уопште, фонеме „јат” посебно, и ијекавских рефлекса „јата” нарочито. Све то – у псеудоаргументацији белановичког дијалектолога (Маројевић 2001 [1994ђ]: 111);

(7) Дијалектолог се зове Дпетровић, а презива Павлољуб: запуцао је наш јунак, а зора, дугачким кораком дијалектолога, из Новог Сада (није више у Белановици), у Београд, са „свјежим номером” Летописа – да Павлу покаже одштампане изразе своје удворничке оданости (Маројевић 2001 [1995в]: 116); Није Петровићев проблем што он не зна фонологију (увјерен сам да ће је савладати), много је већи проблем што дијалектолог из Белановице (опет се вратио тамо) – пузи. Он због нечега сматра да фонолог може бити само Павле Ивић [...] (Маројевић 2001 [1995в]: 122).

Уочавамо јасну дисфемистичку функцију оваквог полемичког именовања (у пр. 3, 5, прва три подвучена примера у 6, као и у примерима *наш јунак* и *дијалектолог из Белановице* у 7 антономазије се јављају у функцији полемичког субјекта). Неке од наведених примера видели смо већ у вези с каламбуром – у питању су поигравања с опонентовим антропонимом. Слично томе, преименовање према антропониму опонента налазимо и у скраћивању презимена – *Брб.* за Брборић (Маројевић 2001 [1994г]).

У наредном примеру уочавамо полемичку метафоричку антономазију – аутор назива опонента *бруцошем*, а затим и пејоративним деминутивом *курурчић* (у основи антономазије овде лежи и дисфемистички каламбур *Курурчић* – *Курур* успостављен односом између деминутива, којим означава опонента, и мотивне речи, којом означава трећег аутора, од кога, према мишљењу аутора, опонент добија инструкције):

(8) [...] заиста вам кажем, господо, да је мој непоправљиви бруцош постао „лингвистички курурчић” Загребовог „специјалног курира” (Маројевић 2001 [1995в]: 125); Извињавам се неталентованоме „первокуснику” што уводим градиво друге године – нисам ја заборавио да он не разликује фонетику и фонологију него се понекад мора мислити и на талентоване (Маројевић 2001 [1995в]: 125); Са истим повишеним тоном Курирчић оно што му Курир издиктира формулише као питање [...] (Маројевић 2001 [1995в]: 126).

Исп. и следеће примере у којима се опонент дисфемистички назива *слијепцем*, *Павлољубом*, *ђаком* (а М. Ивић и П. Ивић – *учитељима*), *павлобранитељем* и сл.:

(9) То што Ивићев ђак не види – никога и ништа осим Ивића, то је његов проблем: слијепца бар имамо напретек (Маројевић 2001 [1996]: 210); И зато исправљам Павлољуба [...] (Маројевић 2001 [1996]: 211); [...] створили су га (Ивићи Петровића) по обличју својему, толико су га фино обликовали да је ђак превазишао учитеље у идолатрији као помоћној филолошкој науци (Маројевић 2001 [1996]: 211); И зато исправљам Павлољуба: нисам „руководилац” Симићу ни Симићев нити има мојих ученика међу члановима Правописне комисије и учесницима Ортографске конференције (Маројевић 2001 [1996]: 211);

(10) Да није тако, ја не бих имао крунски доказ нити би Павле и павлобранитељи имали прилику да га фалсификују (Маројевић 2001 [1997а]: 68);

(11) О политичким питањима, додајући ту и копање по туђим (и својој) биографијама, нисам ни хтео да расправљам са академиком језикословља (а ни бруцошем политикологије) (Маројевић 2001 [1997в]: 88);

(12) Овај заслужни грађанин, који науку схвата као трансмисију политике, у једном је био неопрезан – прерано, пре него што му је то дозволио „надзорник кварта”, изашао је са концептом хрватског, бошњачког и црногорског језика (Росић 1998а).

У пр. 12 аутор иронично одговара на речи Ивића да је „заслужни грађанин”. Како смо видели и досад из неких примера, антономазија се може постићи каламбуром преко индивидуализама (исп. и пр. 10):

(13) Зар је онда чудо што је аналогно термину „заједничари” активисте против ћирилице телевизија Н1 назвала „лингвистичарима”, у чије име је говорио баш знаменити „заједничар”, „лингвистичар”, да ли и „англистичар”? – Р. Бугарски (Ков. 2018а).

Овде се стилогеност нарочито постиже преко аналогije са неуобичајеним творбеним моделом међу именицама *nomina agentis*.

Одговарајући на текст П. Ивића *Емоционалац као критичар* текстом *Критичар као емоционалац*, Р. Маројевић пише:

(14) *Емоционалац* [...] оспорава моју тврдњу [...] (Маројевић 2001 [1997а]: 62); *Емоционалац* сматра да сам ја неоправдано приписао Павлу Ивићу [...] (Маројевић 2001 [1997а]: 63).

Аутор на почетку текста наводи да ће на текст опонента упућивати скраћено, у облику *Емоционалац* (Маројевић 2001 [1997а]: 54). Скраћени наслов опонента овде се стога може схватити као персонификација текста. С друге стране, аутор овде ствара каламбур полемичком антономазијом: *емоционалац* се овде може схватити и као опонент (како аутор и у наслову наводи). Тиме се у тексту активира и лудичка језичка функција.

Често истицање полемичке антономазије може имати за циљ да опонента представи као нестручног:

(15) Наш лексиколог позајмица раздваја префиксацију од суфиксације као да то нису два основна типа деривације (Маројевић 2007: 502); Преакцентуација се у Клајновом делу, наравно, не помиње: лексиколог позајмица у дериватолошкој роли – практично је протерао прозодију (Маројевић 2007: 503); Лексиколози би рекли (Клајн је само лексиколог позајмица!) да у последња два пара нису синоними него дублети (Маројевић 2007: 523); У овом поглављу је дошао до изражаја стручни профил нашег аутора (лексиколог позајмица, а не дериватолог) [...] (Маројевић 2007: 525); [...] с једне стране, лексиколог постаје алхемичар – меша суфиксе, а лингвистика није хемија (Бошковић), с друге стране, књигописац не чита релевантну лингвистичку литературу, чак ни ону коју му сарадници сервирају на библиографском тањиру (Маројевић 2007: 545).

Коначно, у пример полемичке антономазије можемо уврстити и измену назива институције:

(16) Није тачно да је Вук под „једним народом” 1850. године подразумевао Србе и Хрвате, како му то подмећу комесари Одбора за сатанизацију српскога народа (Бојић и др. 1998).

Како смо видели из примера, у нашој грађи се полемичком антономазијом највише служио Р. Маројевић. Такође, ретки су примери који су више неутрални (исп. пр 1 – *данашњи Вуков критичар*, пр. 4 – *једног социолингвисте*), а већи број је изразито негативно конотиран, одн. дисфемистички у основи.

4.4.3. Графичке фигуре (графостилеме)

У вези са иронијом поменули смо да се она у критичко-полемичком дискурсу може и графостилистички назначити, но јављају се и друге врсте графостилема (метаграфема), с емфатичком функцијом. Наиме, у графостилистичка средства може се уврстити и наглашавање делова исказа курзивом или спационирањем (ретко верзалом). С аспекта начела стилизације ту се препознаје тзв. стилска антиципација (исп. Симић, Јовановић Симић 2015: 204). Тако је, на пример, могуће графички истаћи кључни аргумент у тексту, као у примеру Московљевића, који тим аргументом доказује да се не може говорити о смедеревско-вршачком дијалекту као засебном:

(1) Ако упоредимо ове особине са особинама косовско-ресавског, онако како их је показао Ивић [...], *видећемо да су осим оних под 13. све наведене особине заједничке и смедеревско-вршачком и косовско-ресавском* (Московљевић 1958: 105–106).

С друге стране, П. Ивић, у одговору Московљевићу, на сличан начин истиче побијање тезе опонента:

(2) Једном речју, *битна је чињеница да „теза о једном новом дијалекту” није постављена „без поузданих, на терену покупљених језичких података”* (Ивић 1959: 285).

А тако истиче и сам закључак:

(3) Другим речима: *иако су данас говори смедеревско-вршачке групе осетно ближи ко совско-ресавском дијалекатском типу, у првој фази развоја они су ишли заједно са шумадиско-војвођанским* (Ивић 1959: 290).

Исти аутор графостилистички истиче да опонент сваки пут погрешно представља његов текст:

(4) Међутим, сваки пут кад нам је замерио због конкретних закључака *Костић је криво представио или наш текст или чињенице којих се он тиче* (Ивић 2014б [1967а]: 172).

Ево још неких примера употребе графостилема у нашој грађи (подвлачења наша):

(5) Тачно је да је Никчевић почетни део ове повеље донео на народном језику, али је нетачно да је тај цитат у оригиналу писан у целини народним језиком (Младеновић 1969: 154);

(6) Пипери знају оно што Никчевић не може да схвати – да се њихов говор разликује од говора Жупе (Петровић 1996 [1979а]: 96); Ми се можемо не сагласити око питања како је настала изоглоса [...], али да те изоглосе тамо нема – то може да тврди само човек који се у проблем не разуме или тврдокорно одбија да сабере два проста и сваком јасна лингвистичка факта (Петровић 1996 [1979а]: 96);

(7) Ако је ико обезвредио теме колега М. Тешића и М. Симића, онда је то учинио сâм проф. Симић, који је, искористивши свој положај оцењивача њихових дисертација, објавио најважније налазе ове двојице – са њиховом дозволом коју они нису могли одбити (Реметић 1982: 162); Списак Симићевих потеза, међутим, не завршава се само на томе: Симић од својих млађих колега преузима грађу и објављује под својим именом најважније резултате њихових истраживања (Реметић, Петровић 1983: 101);

(8) М. Зника је то измислила тако што је спојила *крај* једне моје реченице и *почетак* друге моје реченице [...] (Станојчић 1988: 1084);

(9) Кад иоле обавештен човек прочита ове редове, наметнуће му се мучан утисак: Маројевић није добро „проучио” фонологију, а његову „фонолошку аргументацију” нити би могао потписати нити разумети нико ко има претензију да се назове лингвистом. Или, ако хоћемо да будемо прецизнији, Маројевић није ни фонолог ни озбиљан лингвиста (Петровић 1996 [1994]: 378);

(10) [...] нико никад до Маројевића није тврдио „да је јат нестао пре десетак векова” (Петровић 1996 [1995а]: 404).

Графостилемом се, дакле, може истаћи оно што један аутор сматра кључним чињеницама (исп. пр. 6), великим (или највећим) пропустом другог аутора (исп. пр. 5, 7), може се нагласити негација (исп. пр. 5, 9, 10), негативна квалификација (пр. 8). Притом, у пр. 6 и 8 тиме се назначавача реченични акценат.

Нешто је другачији пример графостилеме у примеру који смо већ навели код каламбура:

(11) Ваљаће им то, можда, због тога што Маројевић, на много места, у свом тексту тврди да ја нешто нисам прочитао па ће моћи да прове(т)ри своја читања (Петровић 1996 [1995а]: 395).

Овом графостилемом, као што смо рекли, постиже се духовита игра речи (она уноси два смисла у исказ: неутрално и дисфемистичко).

У следећем примеру пропуст аутора се двоструко наглашава – курзивом и подвлачењем:

(12) Иако је сва књига посвећена глаголским облицима, анализе појединих примјера јасно показују да ауторка не разликује хомоформне глаголске облике (Ков. 2011: 787).

Ретко се у оваквом типу истицања поенте у расправи користи верзал. Такву употребу срећемо, рецимо, у следећем примеру (у ком се користи и курзив у исте сврхе):

(13) Али мишљење Бугарског нема упоришта у УСТАВУ, оно је противуставно кад је реч о *службеној* употреби језика и писма. У Уставу и на њему заснованим Изменама и допунама Закона о језику и писму – **ЋИРИЛИЦА ЈЕ ОДРЕЂЕНА КАО ЈЕДИНО СЛУЖБЕНО ПИСМО** (Ков. 2018б).²⁶⁹

Свакако би се могло закључити да различита графичка истицања у овом примеру нису истог реда: док се курзивом овде указује на реченични акценат, фокус, верзалом се, прво, означава реченични акценат (у речи УСТАВ), а затим, на крају исказа наглашава – стилски промовише – поента претходних разматрања. Када имају исту функцију – верзал, јасно је, представља јаче, стилски потентније истицање од курзива.

У Маројевић 2007 налазимо и акценте као особено графостилистичко средство: њима се, наиме, не наводе примери акцената, већ се они користе за истицање екскламативне поенте, на крају аргументације:

(14) Позивање на придеве типа *драматичан* Клајнов је елементарни превид: они су сами изведенице од именица типа *драматика*, и не би могли бити творбене базе разматраних глагола него само речи са заједничком основом и узајамном мотивацијом – али само ако би из живог језика нестале именице типа *драматика*. Али, хвала Бџу хвала једџоме – именице типа *драматика* су још живе и уз брдо брзе! (Маројевић 2007: 593).

Курзивом се, како видимо, у полемичком тексту може истаћи због чега замерке опонента (офанзивног полемичара) не стоје, тиме се указује на срж проблема (исп. рецимо пр. 1, 2). Тако се, графостилистички, може нагласити поента (графичка стилска промоција).

У корпусу се могу уочити и друге графостилеме. У Кликовац 2018 полумасним слогом (тзв. „болдом“) ауторка обележава оне делове цитата (обично из свог прототекста на који је други аутор одговорио) који представљају исправку другог аутора или аргумент који треба да покаже да закључивање другог аутора није исправно (и на то обично експлицитно у загради упућује – исп. подвучене примере):

(15) У свом чланку већ у првој реченици уводног резимеа кажем: „У раду се разматрају два приступа анализи реченице **која су најрелевантнија за наставу српског језика** – традиционални и комуникативно-граматички” (полумасни слог мој). Дакле, јасно се усредсређујем на та два приступа, јер су важни за школску праксу... (Кликовац 2018: 62); Проф. Симић даље на стр. 372 каже, цитирајући ме у другом делу своје реченице: У ’комуникативно-граматичком’ систему Љ. Поповића „Термин реченица је двозначан”. Моје речи, међутим, гласе (истицање полумасним слогом моје): „У комуникативно-граматичком (даље: К-Г) приступу **учава се** да је термин реченица двозначан.” Дакле, двозначност припада традиционалном, а не комуникативнограматичком приступу... (Кликовац 2018: 63).

Полумасни слог ауторка на једном месту користи да би истакла свој (у претходном раду већ поменути) став:

(16) То кажем само једну реченицу даље после цитата који наводи проф. Симић (полумасни слог мој): „Да би се означила **улога оријентира коју има ситуација** да је Мика ушао у кућу, ПР која је означава има на себи ’печат’ – а то је реч пошто, која означава и да та реченица означава оријентир, и какав је то оријентир [...]” А на стр. 12 понављам исти закључак у вези с предикатском реченицом пошто је ушао у кућу, Мика је осетио да је хладно: „**Ситуација-оријентир је исказана временском ПР-ом**, која има функцију одредбе за време” (Кликовац 2018: 66, фн. 7).

²⁶⁹ Интересантно је да се верзал у везаном тексту ретко користи за овакав вид истицања и у другим приликама. У том смислу је занимљиво поменути његову употребу на друштвеним мрежама, где се обично схвата као – викање, гласно говорење, те корисници једни другима указују на ову „норму” када се о њу огреше.

У врсту графостилистичких средстава може се уврстити и полемичарско [sic!] у цитату, којим аутор жели указати на одређену врсту пропуста опонента, језичку или какву мисаону погрешку у самом тексту другог аутора:

(17) Да бих избегла било какав неспоразум у вези с тим, термин *ситуација* употребљавам чак 8 (осам) пута; термин *реченица* пак не употребљавам ниједном, јер до синтаксичког плана у том тренутку још нисам дошла. Али проф. Симић ипак каже – после, дакле, двоструког и емфатичког цитирања – следеће:

„Резимираћемо само, да не би било забуне [sic!], оно што је проф. Кликовац рекла: реченица [sic!] ’ушао је у кућу’ јесте оријентациони стожер, према којем се временски управља ’скинуо је капут’” (Кликовац 2018: 66).

У наведеном примеру може се запазити још једна графостилема: ауторка истиче да термин користи чак 8 пута, а то истицање постиже и записивањем речи словима у загради: *чак 8 (осам) пута*. Исп. и следеће примере, из критичког приказа Ков. 2011:

(18) [...] циљ је и да се испита „у којим се синтаксичким позицијама јављају и како се дистрибуирају” [sic!] дате јединице (Ков. 2011: 783); Ту је њена индигна нормативна тврдња да се умјесто у њеном корпусу забиљеженог облика *не хтијући* „у стандардном језику употребљава *не хотећу*” [sic!] (Ков. 2011: 792); А како и да буду тачни [резултати] кад су каткад у завађи са здравом памећу, као у следећем закључку [...]: „Објаснидбено значење са подзначањем корекције и везничким комплексом *боље рећу* [sic!] регистровано је са три примјера или 0,77%, а оно са спојем *боље рекавши/ друкчије рекавши* има двије потврде или 2,68%” (Ков. 2011: 793).

У полемици други аутор може одговорити на ознаку [sic!], онда кад сматра да је погрешно употребљена:

(19) Дакле, Србија је пријавила, а Комитет прихватио, листу на којој су и два за Ковачевића спорна језика, које он ставља под наводнике и пропраћа ознаком (sic!). Али погледајмо дефиницију из 1. члана Повеле [...]. (Бугарски 2015а).

4.4.4. Закључак о фигуративном аспекту критичко-полемичког дискурса

Фигуре препознате у грађи поделили смо на синтаксичке (метатаксе), семантичке (метасеме) и графичке (метаграфеме). Поред реторичког питања, елипсе и парцелације (поменутих у вези са синтаксичким аспектом критичко-полемичког дискурса), у корпусу налазимо и друге синтаксичке фигуре (метатаксе): епитет, полиптотон, кумулацију, амплификацију (у оквиру ње и асиндет и полисиндет). Доминантна карактеристика ових фигура јесте – експанзија.

Полемички (дисфемистички) епитет представља негативно квалификовање поступка опонента, његове тврдње, текста и сл. Остварује се у виду негираних или пејоративних придева и прилога (одн. придева и прилога негативне конотације) у полемичком контексту.

Емфатички полиптотон се у критичко-полемичком дискурсу јавља када се негацијом нешто жели нагласити, одн. када се нешто категорички или емфатички жели негирати или одбацити. Ту полиптотон има и стилски промотивну функцију.

Полемичком кумулацијом се, дакле, пре свега, у полемичком контексту истиче негативан став према опоненту или његовом раду. Амплификација се може јавити на оним местима у тексту на којим аутор преноси читаоцима шта је опонент све изнео у тексту или набраја квалификације које даје опонент, када коментарише став опонента, одн. кад сâм даје квалификације и сл. Јавља се у облику асиндета или полисиндета.

Поред метафоре, у грађи налазимо и друге семантичке фигуре (метасеме), као што су фигуре аналогичности (поређење, аналогичност, алегорија), фигуре хармоничног противуречја (контраст, оксиморон, парадокс), фигуре негације (иронија и њене подврсте: сарказам, дијасирам, харијентизам, астеизам; претериција), фигуре „суспензије и промоције” (еуфемизам, литота, дисфемизам, алузија, хипербола, градација), „лудичке” фигуре (каламбур, парафраза, антономазија).

Поређења су у нашем корпусу ређа и углавном типизирана, што значи да је право фигуративно поређење ретко, што се разликује од поређења у књижевној полемици. У корпусу пак налазимо понеки пример који би се могао подвести под посебну врсту полемичког поређења, услед дисфемистичког карактера, и који донекле банализује научни полемички контекст. Полемичку компарацију налазимо и у насловима попут *Емоционалац као критичар* и *Критичар као емоционалац*, који стоје у односу тригера и реакције.

Један од начина да се укаже на нетачне закључке опонента или да се опонент дисквалификује јесте и – аналогичност, као врста проширеног поређења. У аналогичности се одређени ентитети доводе у везу и пореде, изводе се њихове међусобне сличности и разлике, чиме се стилски промовише један од два аналогона – поредбена ентитета. Персонификација се у корпусу јавља, пре свега, у функцији дисквалификације и/или дисфемизације, а ређе ради постизања сликовитости. Слично аналогичности, и алегорија (проширена метафоричка слика) може се каткад употребити да се укаже на нетачна схватања опонента или (слично аналогичности и персонификацији) како би се опонент дисквалификовао.

У фигуре хармоничног противуречја или фигуре супротности спадају оне фигуре које се заснивају на контрадикторности, супротстављености, комплементарности, као што су контраст, оксиморон и парадокс. Контрастне структуре су честе и типичне у критичко-полемичком дискурсу. Оне одражавају начелну супротстављеност међу ауторима. Контраст се у грађи често потцртава преко адверзативности на синтаксичком плану, а каткад се експлицитније исказује у опозицијама *ја–он* (па и *ја–Ви*), тј. портретирањем у опозицији, што се назива и полемичком паралелом. Контраст се може експлицитно и нагласити неким од суседних исказа. У основи контраста, наравно, налазимо лексичке, али и контекстуалне (исп. *србисти – англисти*) или прагматичке антониме (исп. *лингвистички језик – политички језик, ћирилица – латиница* и сл.). Контрастом се најпре представља сам опонент (у оквиру *ad hominem* аргументације). Тако се, на пример, контрастом наглашава различито расуђивање опонента у неким ситуацијама, изношење неистина, искључивост и контрадикторност, незнање итд. Удруживање фигура негације и фигура хармоничног противуречја на фигуративном, слично као и преплитање негације и адверзативности на синтаксичко-семантичком (чисто језичком) плану, сигнализира изразито полемички карактер текста.

Поред контраста, у грађи се, иако ређе, јављају и оксиморон и парадокс. Функција саркастично-парадоксалног представљања закључака опонента првенствено је убеђивачка, персуазивна: аутор жели читаоце да увери у бесмисленост схватања опонента.

Иронијом се указује на негативне стране текста опонента, нпр. да је материјал је обрађен лоше, да опонент не интерпретира туђе речи тачно и сл.; нарочито се уочава иронична дистанца аутора према опоненту. Каткад се иронија приближава сарказму, постаје јеткија, и користи се исмевањем, а ироничну конотацију често прати и шаљива. Налазимо у грађи и примере ироничне исправке, тј. самокорекције. Полемичка молба, захвалност, жаљење, извињење, жеља и сл. такође подразумевају ироничан тон, тј. имплицирају да ти чиновници нису у том смислу заиста употребљени, већ само привидно. У грађи се јавља и типично иронични маркер (из разговорног језика) – *нема шта*. Није реткост да се иронија истакне графостилистички – наводницима или полунаводницима, при чему се неки примери могу третирати и као тзв. енантиоза, употреба речи у супротном значењу (на пример, „научни” значи ’ненаучни’, „знање” имплицира ’незнање’, „разумевање” означава ’неразмевање’, „компетентно” подразумева ’некомпетентно’).

У критичко-полемичком дискурсу аутор, дакле, може иронично похвалити опонента (кроз харијентизам) или привидно (иронично) кудити себе или друге ауторе, обично оне који се не слажу с опонентом у нечему (кроз астеизам). Притом, харијентизам се нешто чешће јавља (што је и очекивано због јасне усмерености на опонента у овом типу дискурса), а астеизам се може јавити и заједно са харијентизмом, када се аутори представљају у контрасту: опонент се иронично хвали, а други аутори иронично куде. Такође, харијентизам се преплиће с енантиозом, јер се у основи харијентизма често користе речи које у овом контексту имају супротно значење (на пример, *оригиналан, прецизан, ингениозан* итд.).

Преко сарказма се представља (не)обавештеност другог аутора, аналитички поступак опонента, проблеми опонента, подругљиво, дисфемистично, с подсмехом се говори о идејама, закључцима или решењима опонента, а среће се и ироничан подсмех методологији опонента. Кроз сарказам се, дакле, преиспитују резултати опонента, али и промена ставова опонента. У основи сарказма каткад се у критичко-полемичком дискурсу јавља алегорична слика, те он може обухватати и надреченични план. Уз сарказам у критичко-полемичком дискурсу среће се и хумор, тј. шаљив призив, којим се најчешће исмева опонент или његови закључци. У грађи налазимо и саркастично-хумористичке поенте исказане у облику егземплификације, одн. полемичке егземплификације или квазиегземплификације. Сарказму је блиско и карикирање, које се види у неким примерима.

Дијасирам представља подврсту ироније која се састоји у „понижењу надуване охолости” (Зима, према Ковачевић 2015: 109), а сврстава се у класичне полемичке фигуре. Преклапа и са енантиозом и харијентизмом, те се може говорити и о харијентичком или енантиозичком дијасираму. Дијасирам се типично изводи у два корака – прво се истиче наводно позитивна особина опонента или његовог рада, да би се затим та особина изокренула на наличје унижавањем; дакле, јавља се у облику изневереног очекивања (стога се може говорити и текстуалној стратегији „топло-хладно”). Преко њега се упућују примедбе за нескромност, неинвентивност, непрецизност, плагијаризам итд.

Служећи се полемичким цитатом, аутори иронизирају суштину онога што опонент наводи, и то у облику мимезе и миметичког дијасирама (тј. миметичко-харијентичког дијасирама). Мимеза представља особиту врсту стилске транслокације – измештање речи из текста опонента и инкорпорирање у текст аутора – и стилске транслокације, јер се те речи у новом контексту преосмишљавају, одн. имају и нову, ироничко-дисфемистичку функцију.

Није необично да полемичари на одређене тврдње опонента одговоре са „немам коментар”, „нећу улазити у то”, „нећу се упуштати у то”, при чему експлицитно указивање на недостатак коментара (као и ћутање, неодговарање) ипак представља својеврстан коментар, макар имплицитан, што се назива претерицијом. Претериција има и особену функцију, а то је „специфичан начин истицања дате теме” (Ковачевић 2015: 111). Прагматички гледано, одустајање од коментарисања у оваквом би се контексту могло разумети као жеља аутора да се не упушта у даљу расправу о томе, да се не осврће подробније на поменуто, да неко питање остави по страни, или га само привидно не поставља питање итд. Претериција се може назначити и изразом „да не кажем”, након ког се управо изриче оно што се не жели рећи, а што обично представља облик дисквалификације (или дисфемизације).

У фигуре које овде условно називамо фигурама суспензије и промоције убрајамо, пре свега, еуфемизам и, с њим у вези – литоту (суспензивне фигуре), те дисфемизам, хиперболу, па и градацију (промотивне фигуре), док полемичка алузија стоји на прелазу између њих, те се може сматрати суспензивно-промотивном.

У грађи се преко метафоричког перифрастичког еуфемизма указује на недовољну информативност опонента, превид другог аутора, на неистинитост (истина се заобилази, одн. прелазе се њене границе; *бујна маишта* се јавља као метафорично-иронични еуфемизам за нетачно, неистинито приказивање и сл.). Када је еуфемизација остварена помоћу негације, може се говорити о литотизираним еуфемизму. Многи

примери наведени за лексичку и синтаксичку негацију могу се с фигуративног аспекта посматрати управо као литота. Оптужба која би могла да нашкоди угледу опонента не упућује се увек отворено (на пример, *чин који има име у моралном кодексу људи и у законским кодексима свих земаља* је еуфемизам за клевету, а *присвајање туђих проналазака вреднује се негде на другом крају лествице од оне на којој се човек жели наћи* јесте еуфемизам за плагирање). Такви примери могу се сматрати еуфемистичким дисфемизмом или полуеуфемизмом; јавља се и металеписички еуфемизам, када се уместо именована онога што би у самом контексту било на неки начин непримерено указује на оно што се може сматрати узорком или последицом тог садржаја. На еуфемизам се каткад указује одређеним дискурсним маркерима (оградама): *најблаже речено, еуфемистички речено*.

Дисфемизација је појава типична за критичко-полемички дискурс. Између употребе дисфемизама и овог типа дискурса постоји однос једносмерне импликације: дисфемизација увек подразумева активирање овог типа дискурса, одн. конфликтног дискурса. Дисфемизација се постиже различитим средствима, пејоративном и негативно конотираном лексиком, полемичким епитетима (исп. *полтронска дефиниција, два потпуно безначајна текста, жалосна катедра, јалови дијалектолог* итд.), антономазијом (на пример, *перојативни метафорички деминутив Курирчић* у функцији дисфемистичке антономазије), метафором (исп. *Матичино недоношче, Курир, слијенац* итд.), реторичким питањем (исп. *Може ли то (нефонологизирана) фонетска памет да појми?*) итд. Притом, употреба пејоратива у функцији дисфемизма може банализовати полемички дискурс, такве квалификације заостравају и подижу тон научне расправе, услед чега се реализација овог дискурса приближава другим типовима конфликтног дискурса на континууму, као што је свађа. Већина примера за дисфемизацију јесте из полемика вођених деведесетих година и поводом језичкополитичких тема. То, дакле, имплицира да се померање од језичких, чисто лингвистичких тема ка политичким темама може бити праћено и заостравањем тона, употребом лексике повишене конотације и учесталијом дисфемизацијом. Такође, дисфемизми у контексту полемике могу постати окидач (тригер), могу изазвати реакцију опонента; то су „јаке речи”.

У многим примерима еуфемизација и дисфемизација постигнуте су путем алузије. Тако у грађи налазимо алузију у функцији еуфемистичког дисфемизма (полуеуфемизма). У нашој грађи полемичари алудирају на то да су ставови опонента блиски фашистичким, на плагијаризам (исп. *оно што одавно у науци има своје „оптужујуће” име*), на то да је текст опонента написан према инструкцијама (исп. *држећи лијеву руку на телефонској слушалици, а десну на свом писаћем строју*) итд. Дисфемистичка алузија може се јавити у облику метафоре, метонимије, па чак и параболе. Основна функција алузије у контексту критике или полемике јесте, слично еуфемизму, да сакривајући открије. У њој се могу препознати, стога, и стилска суспензија – јер се критика, дисквалификација или примедба не износе експлицитно, директно или отворено, али и стилска промоција – јер се тиме што примедбу исказује индиректно предмет табуизира и интригира читаоца. Отуда, полемичка алузија, као и еуфемистички дисфемизам, стоји на прелазу између промотивних и суспензивних фигура, одн. представља пример промотивно-суспензивног стилистичког поступка.

У критичко-полемичком дискусу јавља се и хипербола, и то у форми типичној за свакодневну комуникацију. У примерима се издвајају одређени формални експоненти хиперболе, лексички интензификатори попут *ниједан (на свету), безброј, одувек, готово сваким (ретком), нема ничег сличног, на стотине (примедаба), бесконачност*. Као и иначе, и овде хипербола има емфатичку функцију: њоме се наглашава сопствени став, одн. нетачност става опонента. Притом, у већини случајева реч је о квантификативној хиперболи: истиче се количина проблематичних питања или количина противречности у раду опонента, количина примедаба и сл.; ређи су примери квалитативне хиперболе. У корпусу налазимо и примере ироничног хиперболисања, тј. шалјивих поенти које се заснивају на хиперболи.

Градацију смо сврстали у семантички тип фигуре, с обзиром на то да је, према нашем мишљењу, семантички аспект доминантнији у овој фигури. У нашој грађи чешћи су примери узлазног типа градације, тј. климакс, али има и примера градације која се остварује супротном путањом, као антиклимакс, од најистакнутијег до најмање истакнутог члана структуре. Према подели семантичко-стилистичке градације на основу језичких јединица који је сачињавају, срећу се синтаксички, лексички и морфолошки подтип (преко полиптотона), па чак и комбиновани тип (комбинација синтаксичког и лексичког типа). Такође, у грађи се разликују кумулативна градација, када се ради о низању јединица с истом архисемом и амплификативна градација, када се ради о низању разнородних појмова. Према типу везе међу члановима, она се у нашем корпусу може различито реализовати: асиндетски, али и полисиндетски.

Градација се реализује у различитим функцијама: у закључивању преко контраста, одн. бинарних опозиција, у полемичкој реакцији на замерку опонента, одн. у својој аргументацији, у поступном одбацивању тезе другог научника, у начину представљања односа опонента према другим ауторима итд. Ова фигура надилази оквире исказне структуре и обухвата надисказни, текстуални ниво. У том смислу, градуелна поступност излагања, карактеристична за научни дискурс, јавља се и у критичко-полемичком дискурсу. Такође, она се неретко и експлицитно исказује – нумерацијом. Градацијом као текстуалном фигуром бавићемо се и у оквиру макроструктурне анализе (в. поглавље 7).

У лудичке сврставамо оне фигуре које, између осталог, имају тзв. лудичку функцију, функцију игре, поигравања језиком, као што су каламбур (игра речи), парафраза и полемичка антономазија. Игра речи може, пре свега, бити ефицијентно стилско средство за критиковање опонента. Каламбур се у нашој грађи заснива на употреби индивидуализама (нпр. *грандомонтегринца–грандосербац*, *поженскати мушка презимена*), парегменону (нпр. *намерно–недобронамерно, ударати–заударати*), хомонимији (хомотонији: *Аргумент–аргумент*), употреби релативних синонима (*Ивићев ђак* и *Брозовићев ученик*), антропонимској творби речи (нпр. *Детровић, Павлољуб*), парономазији (нпр. *стандардизација – сатанизација* у примеру *Одбор за сатанизацију српског народа*), графостилемској парентези и парономазији (нпр. *прове(т)ри*); каламбур се може наћи у основи полемичке антономазије (полемичког (пре)именовања: нпр. *Јован Павле (Други)* за Павла Ивића). Каламбур најчешће има дисфемистичку, а каткад и хумористичку функцију. Ова се фигура нешто чешће јавља у текстовима Р. Маројевића у односу на друге ауторе у нашем корпусу.

Парафраза као врста игре речи активира и лудичку језичку функцију и може имати особиту стилску функцију: дисфемизацијску и/или хумористичку. Притом, она, с једне стране, чува асоцијативну везу с полазним (изворним) изразом, у чему се огледа и њен алузивни аспект, а с друге, садржи компоненту „неочекиваног обрта”, који је и чини посебно стилогеном. У нашој грађи остварује се, пре свега, супституцијом (као у примерима *На Дрини екавица, Рат против српског језика и правописа, вјечити асистент, Чудни су путеви Маројевићевог умовања*) и експанзијом (исп. „ал’ се” у фонологији „није макла даље од почетка” лингвистика та).

У критичко-полемичком дискурсу може се јавити и полемичка антономазија, замена личног имена заједничким именом, и то најпре када се говори о опоненту. Међу полемичка именована иде и иронична употреба лексема – *пријатељи/другови/проналазачи* и сл. ум. *опоненти*, уз такође ироничну фамилијарност у *моји, наши* и сл. Полемичку антономазију налазимо великим делом у текстовима Р. Маројевића. У неким примерима уочавамо полемичку метафоричку антономазију (нпр. аутор назива опонента *бруцошем* или пејоративним деминутивом *курурчић*). Антономазија се, како смо већ поменули, може постићи каламбуром, али и преко индивидуализама, оцаиналне лексике (нпр. *заједничар, лингвистичар, англистичар*). Често истицање полемичке антономазије може имати за циљ да опонента представи као нестручног (нпр. *лексиколог позајмица* за И. Клајна). У пример полемичке антономазије можемо уврстити и измену назива институције помоћу каламбура одн. парафразе (нпр. *Одбора за*

сатанизацију српскога народа ум. Одбор за стандардизацију српског језика). У нашој грађи се полемичком антономазијом највише служио Р. Маројевић. Такође, ретки су примери који су више неутрални (нпр. *данашњи Вуков критичар, један социолингвиста*), а већи број је изразито негативно конотиран, одн. дисфемистички у основи.

У грађи се јављају и графостилеме (метаграфеме) с емфатичком функцијом: наглашавање делова исказа курзивом, спационирањем, или верзалом (ређе). С аспекта начела стилизације ту се препознаје тзв. стилска антиципација. Аутор графостилистички може истаћи део исказа којим побија тезу опонента, важан закључак или оно што сматра кључним, велики (или највећи) пропуст другог аутора, негативну квалификацију итд.

На крају можемо закључити да најчешће фигуративне поступке у нашој грађи иду фигуре негације попут реторичког питања, литоте (јер је негација доминантна у овом дискурсу) и различитих типова ироније, те веома честа и на различите начине уобличена дисфемизација (па и еуфемистичка).

Такође, из досадашњег разматрања може се закључити да су основне функције фигуративног изражавања у критичко-полемичком дискурсу, пре свега, персуазивна – у полемичком контексту у ком је један од учесника и (стручна) јавност основни циљ фигуре јесте убедити, уверити читаоце у исправност властитих схватања и неисправност схватања опонента, и дисфемистичка (за коју се може рећи и да је у служби прве) – којом се опонент жели дискредитовати. Остале функције, попут лудичке, хумористичке или, каткад, естетске, углавном су пратилачке овим двама основним.

Овде смо размотрили фигуре на микроструктурном плану критичко-полемичког дискурса. Фигуративне поступке на плану изградње текста размотрићемо у поглављу о тексту (поглавље 7).

5. ТИПОВИ АРГУМЕНТАЦИЈЕ У КРИТИЧКО-ПОЛЕМИЧКОМ ДИСКУРСУ

У овом поглављу представљамо, пре свега, учестале, типичне, а затим и мање типичне, облике полемичке аргументације који се јављају у нашем корпусу. Како је у литератури примећено, облици полемичке аргументације, чак и у научној полемици, персуазивни су и ближи свакодневној аргументацији, него формално-логичкој, како би се очекивало (исп. Бадурина, Палашић 2016). Стога, пажња ће бити усмерена преваходно на то како нам језик у полемици открива одређени тип аргументације, те како се језички уобличавају одређени аргументи. Притом, пажњу ћемо усмерити на онај тип аргументације који је типично полемички, а на облицима научне аргументације задржаћемо се само онда када имају полемичку функцију.

Под термином (*полемичка аргументација*) подразумеваћемо различите облике начина излагања које налазимо у грађи, а којима се аутор служи да би побио став опонента или доказао свој став. Управо им је то уједно и заједнички садржатељ, који се пластично може видети и на примеру једног, истог исказа:

Оно што опонент наводи... је нетачно / је ненаучно / негирају примери / има много грешака / није потврдио доказима / негира научни ауторитет / је противречно / свако зна да није тачно / је нејасно / зачуђује нас / изненађује нас / необично је / ирелевантно је / је нетачно цитирано / није у складу с ранијим његовим мишљењем / односи се на њега, не на нас / је врста –изма / је „оригинално” итд.

Коначно, како полемичка аргументација представља отворен систем, који се стално може допуњавати различитим типовима, опис овде дат представља само део тог система, пре свега онај који се односи на нашу грађу, а не његов исцрпан преглед. Овде ћемо представити следеће аргументе: аргумент квалитета, аргумент квантитета, аргумент ауторитета, аргумент (не)јасноће (и с њим у вези, аргумент забуне), аргумент знања, аргумент заборавности, аргумент неочекиваног утиска, аргумент ирелевантности, аргумент контрадикције, *tu quoque* аргумент, аргумент полемичког бумеранга, аргумент оригиналности (и, с њим у вези, аргумент антитрадиционализма), аргумент неинвентивности, аргумент заблуде, аргумент аналогije, аргумент неоправданости, аргумент непотребних доказа (аргумената), аргумент недостатка доказа (и, с њим повезан, аргумент сужености аргументације), аргумент метаполемичке оцене (и, с њим повезан, аргумент начина (стила)), аргумент претеривања, аргумент пошалице (хумора), *ad acta* аргумент, аргумент некоректног (тенденциозног) цитирања, аргумент поуке, аргумент језичког осећања, аргумент одавања тајне, *ad hominem* аргумент (у ужем смислу, те његове подтипове), аргумент ненаучности, аргумент истих ставова.

5.1. Аргумент квалитета

Овај се тип аргументације тиче тачности, истинитости тврдње. У овом типу дискурса он се најчешће исказује као уочавање нетачности, материјалне грешке, промашаја, неистинитости, непрецизности и сл. Условно речено, он представља одређени тип „нулте” аргументације, тврдњу којом се типично само указује на грешке и пропусте и, самим тим, најчешће се користи у критичко-полемичком дискурсу. Он спада у *ad rem* аргументацију, јер се односи на предмет расправе. Њиме се представља квалитет одређених научних резултата, закључака и ставова.²⁷⁰ Примере за ову врсту аргументације представили смо у више наврата досад, у одељку о синтаксичкој негацији у функцији порицања тврдње опонента (исп. 4.1.5.6.1.), о лексичкој негацији (негирању тачности, истинитости и сл.) у критичко-полемичком дискурсу (одељак 4.2.1., тачке а–г), о употреби лексема *грешка*, *омашка*, *промашај* и сл. (исп. 4.2.2.1.3., 4.2.2.1.7., 4.2.2.1.9., 4.2.2.1.10., 4.2.2.1.11.). Овде, илустрације ради, наводимо само неке примере (подвлачење наше):

(1) Баш због овога треба дубоко жалити што није остварено оно што је најважније у једном оваквом раду, а то је тачност саопштавања (Ивић 1955/56: 311);

(2) [...] додуше, придеви који нису ушли – не знамо зашто – у *Slovník jazyka staroslověnského* Чешке академије наука, и поред тога што их проф. Вајан, с пуним правом и нетачном интерпретацијом, наводи у својој старословенској граматичи [...] (Бошковић 1973а: 272);

(3) У речнику о коме је реч дефиниције нису увек довољне и потпуне, а примери употребе изостају и тамо где су могли бити дати. То овоме речнику смањује пуну употребљивост у филолошке сврхе, а сразмерно томе и значај (Гортан-Премк 1976: 161);

(4) Проблем је у томе што је, по Пеци, искључива разлика [из]међу з и с, односно између д и т у њиховој звучности. А то није тачно. Постоје и друге разлике међу тим гласовима. Безвучни су гласови напрегнутији, тј. при њиховом је изговору већа мишићна напрегнутост него при изговору звучних сугласника [итд.] (Станић 1978: 264).

(5) Тај се текст у додиру са критиком показује као изразито мек: где год се додирне, он се угиба и кида, не држи се. Нема у њему ниједне значајније тврдње која би могла издржати проверу елементарне истинитости (Ивић 2014б [1996б]: 71);

(6) „Тек од формирања Илирских провинција под Наполеоном илирско име почиње да се користи за Словенце и Хрвате”. Писци ове реченице показали су несхватљиво непознавање чињеница и погрешили су за више од два столећа. Илирске провинције су формиране 1806, а још 1592. Јероним Мегисер примењује назив „илирски” на словеначку и хрватску језичку материју. Језуита Бартол Кашић објављује 1604. по налогу Рима познату граматичу „илирског језика”. Цео XVIII век испуњен је новим делима која у наслову

---

²⁷⁰ Термин *аргумент квалитета* могуће је разумети како из прагматичке перспективе, преко *максиме квалитета* Грајса (1989) из његове теорије конверзационе имплицатуре (она гласи: *Нека твој допринос разговору буде истинит*; састоји се од двеју подмаксима: *Не говори оно за шта верујеш да је лаж; Не говори оно за шта немаш доказе*), тако и из стилистичке перспективе, преко *варијације квалитета*, под којом се подразумева истинитост, веродостојност, јасност и сл. (исп. Симић, Јовановић Симић 2015: 239–253).

носе илирско име. То име носи и велику речник кајкавца Ивана Белостенца, објављен 1742 (Ивић 2014б [1998в]: 111).²⁷¹

(7) Нетачност је и да је „српски језик штокавски, а хрватски народни језик чакавски”. Хрвата штокаваца има далеко више него чакаваца (Ивић 2014б [1998г]: 120);

(8) „Нису мотивисани у српском глаголи као *модификовати, фалсификовати, верификовати* [...]” Тврдња није тачна: сви ти глаголи имају именице са суфиксом –*ација*, са заједничком основом и узајамном мотивацијом; и глаголи и именице настали су р е д е р и в а ц и ј о м (Маројевић 2007: 595);

(9) Такав поступак био би у складу и с њеном погрешном тврдњом да су из српскохрватског настали српски, хрватски и бошњачки књижевни језик (Ковачевић, Шћепановић 2010а);

(10) У томе тексту све је спорно, да не кажемо нетачно, па и наслов. Наиме, као народни српски је само српски језик (Ковачевић, Шћепановић 2010б);

(11) Но, у градацији грешака које је Д. Црњак у својој књизи починила ова се и не може сматрати највећом, кад се упореди с неким другим, нпр. с материјалном грешком неразликовања глаголских облика (Ков. 2011: 786–787);

(12) [...] ауторка потпуно погрешно интерпретира ставове из литературе, што значи или да ту литературу није ни читала, или, ако ју је читала, да је уопште није сватила (Ков. 2011: 790);

Пр. 11 показује да се аргумент квалитета може градирати, на шта упућују и примери из одељка о компарацији у претходном поглављу (исп. 4.1.1.).

Аргумент квалитета може се назначити и било којим лексичким избором који денотира нетачност, бесмисленост, погрешку и сл. (исп. *тврдња није тачна* у пр. 8, *нетачна интерпретација* у пр. 2, *нетачност* у пр. 7, *погрешна тврдња* у пр. 9, *спорно, нетачно* у пр. 10, *градација грешака* у пр. 11. Исп. на пример:

(13) Што се тиче речи као *бач-ва, бјеч-ва, циц-ва-ра, наћ-ве, циц-ла*, ту мислим да није у праву Вуковић кад мисли да, иако експлозивни сугласник иде заједно са сонантом *в* [...], африкате не треба да иду зато што су састављене од два звука *т* и *ш* [...] (Белић 1953: 123);

(14) Врло је оправдано ауторово одбацивање тезе о новоштокавском импулсу за македонску стабилизацију акцента [...], али није уверљиво његово објашњење тог феномена околностима у аналитичкој деклинацији (Ивић 1968/69: 477);²⁷²

(15) Ово његово откриће толико је апсурдно да не заслужује коментар (изузимајући неопходну фактографску исправку: ова два језика накнадно су „проглашена мањинским” и у Црној Гори, што ваљда доказује размере мог утицаја!) – Бугарски 2015б.

Некад критичар напомиње да резултате другог аутора треба прихватити с резервом. Исп. пример:

---

²⁷¹ Овде се јавља и аргумент знања (исп. *показали су несхватљиво непознавање чињеница*), док се у остатку пасуса провлачи аргумент квалитета, исп. *погрешили су*.

²⁷² Овим се примером имплицира: ’објашњење није тачно, није добро’ – што спада у квалитетску аргументацију (иако се може говорити о подтипу: аргументу уверљивости).

(16) Но, будући да ауторка није увијек сигурна у идентификацији ни глаголског прилога, а камоли његовог типа значења, и те бројеве, процентуалне резултате анализе треба прихватити с великом резервом. Ни они, засигурно, нису тачни. А како и да буду тачни кад су каткад у завађи са здравом памећу, као у сљедећем закључку [...]: „Објаснидбено значење са подзначањем корекције и везничким комплексом *боље рећи* [sic!] регистровано је са три примјера или 0,77%, а оно са спојем *боље рекавши/ друкчије рекавши* има двије потврде или 2,68%” [...]. Тешко је појмити како је могуће да три забиљежена примера чине троструко нижи проценат употребе (0,77%) од два примјера (2,68%)?! Као што је тешко појмити, уз наведене, и многе друге оvdје наведене ауторкине грешке (Ков. 2011: 793).

У наведеном аргументу квалитета полази се од опреза при прихватању резултата другог аутора (исп. *треба прихватити с великом резервом*), затим се користи негација: истиче се да резултати *засигурно нису тачни*, уводи се експресивност у дискурс реторичким питањем (*А како и да буду тачни...*) и фразеологизмом (*у завађи са здравом памећу*), чиме се наглашава апсурдност тих резултата. Наводи се и конкретан пример (егземплификација). У претпоследњој реченици исказује се чуђење, неверица (исп. *?! на крају реченице*) над тим резултатима. На крају се закључак проширује, уопштава и на друге примере нетачности у истом раду.

5.1.1. Као врста подаргумента квалитета може се издвојити – аргумент фактографије. Њега налазимо у сваком типу егземплификације. Примера ради, кад Ивић побија ставове опонента иронизирањем; следећи пример имплицира ’опонент није у праву’:

(17) Ово значи, поред осталог, да у Босни и Херцеговини, где су сви штокавци, и нема никога осим Срба. Србин је Изетбеговић, Србин је Зубак и сви остали, на све три стране. Припадници истог народа борили су се међу собом огорчено и непоштедно од 1992. до 1995. Додуше, Хрвати и муслимани нису знали да су Срби, сада их аутори „Слова” о томе поучавају. И већина усташа, међу њима и сам поглавник Анте Павелић, били су штокавци, па су по ауторима „Слова” и они Срби [...]. Срби су у ствари, имплицитна је порука „Слова”, самогеницидан народ, јер оно што су чиниле усташе православним Србима нигде на свету није чинио део једног народа својим сународницима (Ивић 2014б [1998в]: 111).

5.1.2. Такође, аргумент квалитета може се представити и као непрецизност (исп. и друге примере у 4.2.1. под в), где се указује на лексичко негирање прецизности):

(18) Тим пре што ће [читаоци] имати још прилика, пратећи даље ауторово излагање саме граматичке материје, да се суоче с непрецизношћу, узетом у сваком могућем смислу те речи (М. Ивић 1987: 237).

У следећем се примеру аргументација квалитета представља као „незабележен случај”:

(19) [...] Катичић каже да је „хрватско име... прије коначнога конституирања данашње нације, као опћенародно име могло само замјењивати темељно име словинско/словјенско/словенско”. Било би добро да је Катичић то документовао. Није ми познат ниједан случај такве употребе хрватског имена, а поготову не у срединама које у дато време нису имале хрватско опредељење (Ивић 2014а [1989]: 142).²⁷³

5.1.3. Такође и аргумент несигурности може се издвојити као подаргумент квалитета. Аргумент несигурности може се употребити из двеју супротних перспектива.

5.1.3.1. С једне стране, њиме аутор показује да га опонентова аргументација није убедила у исправност закључака (подвлачење наше):

---

²⁷³ Занимљиво је да је Р. Катичић заиста, у једном од каснијих бројева *Језика*, писао о овој теми.

(20) Нисам сигуран да се ове фонетске нијансе могу вјерно оцијенити искључиво органом слуха, макар био у питању и савршен тај орган и добро обучен испитивач (Пецо 1974/75: 267).

(21) Нисам сигуран да научници и новатори у својим радовима и истраживањ[им]а не воде рачуна и о ономе што је било пре њих у тој научној области (Пецо 1978: 268).

У овим се примерима, дакле, ради о несигурности или оклевању самог аутора да ставове опонента прихвати као тачне.

5.1.3.2. С друге стране, несигурност се може приписати и опоненту, и тада аутор експлицира неумешност опонента, што резултира – грешком:

(22) Баш ту ћемо наићи на примере који показују несигурност у одређивању значења појединих речи [...] (Вуковић 1950: 98);

(23) За 26 посланица аутор, истина, каже да су их „највјероватније преписивали са оригинала Петрови секретари” [...], при чему ова ауторова несигурност у препознавању властитог рукописа Петра I не само да збуњује читаоца већ одмах уноси сумњу у ауторову умешност разграничења аутографа [...] (Младеновић 1979: 202).

5.1.4. Такође, анализа језика и језичке или стилске напомене упућене од стране једног аутора другом често представљају средство помоћу кога се доказује да текст опонента не задовољава језичке норме, те се та критика јавља неретко као индиректно дискредитовање значаја, смисла или поруке целокупног текста аутора с којим се полемише. Наиме, у полемици је свакако кључно изношење аргумената којима се побијају ставови друге стране, тј. доказивање на идејном, садржинском плану; међутим, језичке исправке обично служе као додатни, секундарни аргумент у расправи. Језичка грешка представља вид материјалне грешке, те отуда овај тип аргументације сврставамо овде.

Језичке омашке понекад могу бити и индикатори посебне врсте, као у наредном примеру, у ком се ауторка (у фусноти, дакле, ван главног тока текста) пита да ли је текст другог аутора прошао рецензију часописа (то уједно представља и критику уредништва часописа):

(24) У оригиналу уместо *односу* стоји *основу*. Лапсуси и сличне омашке промичу свакоме (на једну је проф. Симић скренуо и мени пажњу, на чему му се захваљујем) и не бих их поменула да их у прилогу проф. Симића нема толико (једна некохерентна реченица на стр. 375, једна непотпуна на стр. 377, неколико упадљивих словних грешака) да се намеће питање да ли је ико (подразумевајући ту и чланове уредништва и рецензента) тај текст помно прочитао пре него што је објављен – и тако био у прилици да процени и његову садржину и тон којим је написан (Кликовац 2018: 69, фн. 11).

Нарочито је овде занимљива општа метајезичка напомена у другој реченици (која представља и својеврсну ограду): „Лапсуси и сличне омашке промичу свакоме (на једну је проф. Симић скренуо и мени пажњу, на чему му се захваљујем)...”. Њоме се, прво, имплицира да су језичке омашке уобичајени, саставни део сваког рада, те да – иначе, у другим околностима – не би завређивале посебну пажњу, и друго, да је указивање на такве грешке део општекултурне норме (те се други аутор, по обичају, на томе захваљује).

С аспекта композиције текста, важно је приметити да је претходни пример метајезичке напомене из Кликовац 2018 смештена у фусноту, тј. ван основног тока полемичког текста, из чега следи да се оне могу сматрати секундарним текстом у односу на главно излагање.

Да је то тако, показује и следећи пример, у ком аутор ту напомену ставља у заграду и представља је као – узгредну:

(25) Без икакве сумње, од 18. века, када су „Ускоци почели насељавати своју данашњу територију” [...] па до времена када је Станић прикупљао грађу, дошло је до говорног уједначавања, а остало је основна заједничка особина: новоштокавска ијекавштина (узгред да напоменем да придев од Гацко није гацки, како стоји код Станића, стр. 17 – [...] него гатачки) – Пецо 1978: 269.

Но, овај се тип аргумента може јавити и у главном току текста, као, на пример, у критичком приказу *Лексикологије српског језика* Р. Драгићевић из пера М. Ковачевића, који такав тип грешака сматра значајним пропустом:

(26) Такође је велика грешка кад се у уџбенику једна лексиколошка (под)категорија објашњава помоћу нестандардног примера који, уместо да буде потврда датој категорији, постаје недвосмислен показатељ непознавање [sic!] морфонолошких законитости (и правописних правила) српског језика. [...] Таквих грешака, који [sic!] одају, еуфемистички речено, нормативну несигурност има још у књизи Рајне Драгићевић. Таква је свакако и грешка о нормативно недопустивој употреби ператикуле [sic!] *ни* испред глагола негираног речцом *не* или глаголским префиксом *не-* [...]. Таквих нормативних огрешења не би смело да буде у универзитетском уџбенику, у коме чак има и поглавље о односу норме и лексикологије [sic!] (Ков. 2008: 676).

У наведеном се примеру уочава и аргумент несигурности: *одају... нормативну несигурност*. У следећем примеру већи број узвичника који стоји у исправци нарочито истиче грешку опонента:

(27) У том свом одговору он не бежи од дисфемистичке лексике, наводећи да га дискредитујем, „не презајући [ваљда: прежући!!! – МК] ни од очигледних лажи” [...] (Ков. 2018б).

5.1.5. Овај се тип аргумента може јавити и као аргумент заблуде, отуда што указује на погрешно уверење (лексеми *заблуда* споменули смо поводом имплицитне негације, исп. примере у 4.2.2.1.9., овде наводимо још неке примере):

(28) Да је само погледао то дело, Поповић би избегао чудновату заблуду у коју је упао заведен штампарском грешком (Малиској место Молиској) у Белићевом раду „Штокавски дијалекат” (Ивић 1955/56: 317);

(29) Ипак је потребно Катичићу скренути пажњу на заблуду у којој се налази кад мисли да је облик императива садашње време некако везано с императивом [sic!] јер стално то понавља [...] (Станојчић 1987: 345);

(30) Теза о двосмислености и нејасности формулације у језику у хрватском уставу само је једна од заблуда наших (дежурних) публициста и социолингвиста (Маројевић 1991б [1989а]: 31).

Дакле, аргументом квалитета указује се на нетачност, неистинитост, грешке, пропусте, омашке. У њему се могу, између осталог, у нашем корпусу издвојити и подаргументи фактографије, несигурности, непрецизности, језичке грешке, заблуде и сл.

5.2. Аргумент квантитета

Каткад се у критици или полемици жели нагласити велики број примера који показује да други аутор није у праву, као потпора аргументу квалитета, те се у многим случајевима, пре или након навођења неколицине или већег броја примера, засебним исказом експлицира да њих има и више, мада се они даље не наводе. Отуда, напомена о ненавођењу свих примера представља и својеврсну ограду, а сами примери

наводе се често као – илустрација. Исп. примере (групишемо их према ауторима; подвлачимо тамо где сматрамо да је посебно нагласити тип аргументације у оквиру примера):

- (1) Није било могуће, а то није био ни циљ овога написа, да се докраја исцрпу сва погрешно и слабије протумачена места у Костићевој књизи (Вуковић 1950: 116);
- (2) Пошто исцрпан списак не долази у обзир због недостатка простора, ја ћу овде навести само мањи део грешака овакве врсте (Ивић 1955/56: 311); Кад све што је досад било речено не би било довољно и предовољно, могло би се набројати још доста примера за овакву Костићеву методологију дискусије (Ивић 2014б [1967б]: 184);²⁷⁴ Овде нема простора за појединачно претресање многобројних примера таквог поступка (Ивић 2014а [1989]: 154); Могли би се још дуго набрајати његови потези сличне врсте, али засад је и ово довољно (Ивић 2014б [1995а]: 43);
- (3) У сваком случају, маса оваквих неодрживих акценатских оцена затрпава и оних неколико уочених акценатских решења која би подлегала корекцији (Пешикан 1963: 175); Могло би се и још штошта одговорити на рецензентов списак од округло 100 замерки, али да се зауставимо на овоме. Већ ово што је речено довољно илустративно сведочи [...] (Пешикан 1963: 196);
- (4) Иако би се у низу детаља могло још што-шта замерити Никчевићевом чланку, мислим да је и овим што је до сада речено доста учињено да објективан читалац схвати не само суштину спора већ и ненаучност једнога од нас двојице у прилажењу и тумачењу целокупне ове проблематике (Младеновић 1969: 158);
- (5) И врло би дуг био ред оваквих парова, кад бисмо их све набрајали, из којих Бенеших узима ону исправну народну реч за Хрвате, а Србима даје какав провинцијализам, или туђицу, и то често такве дијалектизме и туђице што су већ давно изишле из употребе (Стевановић 1970а: 20);
- (6) Далеко би нас одвело када бисмо указивали на све проблеме које нуди овај рад. Ја ћу, због тога, указати само на неке од њих (Пецо 1974/75: 263);
- (7) Ја сам рекао да је правопис који је он потписао припремљен стручно и научно неозбиљно и за то сам навео само делић аргументације (Петровић 1996 [1993]: 355);
- (8) Прилог дугогодишњег сарадника овог листа врви од озбиљних огрешења о чињенице. Поменућемо нека од њих (Реметић 2000 [1998]: 379);
- (9) Оволике грешке – иако оне које су наведене и коментарисане у овом приказу представљају само *избор из грешака* – вјероватно никад нико ни у једној граматичкој није направио, а камоли у дијелу граматике (Ков. 2005а: 822); А тих пропуштених садржаја је заиста много. За побрајање тих неукључених садржаја био би потребан простор оволиког критичког приказа (Ков. 2005а: 822–823); [коментаришући пропусте] А таквих примјера у овој књизи Д. Црњак није мало (Ков. 2011: 791); И тако даље, и томе слично! Оваквих „бисера” препуна је књига Д. Црњак, али се на њих више нећемо освртати (ваљда је и наведено довољно да покаже о каквој „научној” књизи се ради?) – Ков. 2011: 792; Има ли у цијелој књизи речено ишта ново о глаголским прилозима и придјевима што већ није речено у србистичкој и/или сербокроатистичкој литератури? Има, али само оно што се може подвести под ауторкине тако бројне а тако разноврсне – по правилу материјалне – грешке! (Ков. 2011: 793–794);
- (10) Све ово није ни било потребно наводити. Корист никаква, а грешака много (Стакић 2015: 758).

---

²⁷⁴ У овом примеру се многобројност примера стилски промовише лексемом ексцесивне семантике *предовољно*, тзв. надсуперлативом (исп. Куљанин 2017).

Као што видимо, неки од ових примера долазе након набрајања грешака (исп. пр. 1, 2 (други и трећи пример), 3, 4, 5, 7, 9 (први пример), 10) – анафорски, а други пак пре набрајања (исп. 2 (први пример), 6, 8, 9 (други, трећи, четврти пример)) – катафорски. Пример 3б јавља се у закључку Пешикановог текста, чиме се сам аргумент и стилски промовише.

5.2.1. Егземплификацију смо споменутли као један од подаргумената квалитета – аргумент фактографије. Међутим, егземплификација може бити експлицитан начин да се укаже не само на нетачност, грешку већ управо и на бројност грешака, и то непосредно. Наводимо као илустрацију следећи пример:

(11) За то се може навести још мноштво других потврда, а ја ћу од њих овде поменути још само понешто: када се ради о избору облика генитива множине *бицикла* или *бицикала* „упутно је ослонити се на свој језички осећај”; „у писању треба да одлучује здрав разум, а не механичко памћење”; „начин да исправимо све екстреме јесте: понашати се при говору мирно и опуштено, те избегавати афектацију”; „у ном. јд. и ген. мн. именица” типа *мислилац* „изостаје „јотовање”, а јавља се у другим обл.”; „изговор је требало сваки писац да уреди према говору свог краја: у основу правописа постављен је народни говорни обичај”, што значи да у српском књижевном језику постоје и *полуглас*, и *ијекавски меки старији консонанти*, и *африката /s/* у примерима типа *posud*, *posemni*; „тешкоћа у употреби /p/ јавља се” у облицима *умрети – умро – умрла*; аутори веле да се редни бројеви могу писати и као *1-ви* и *103-ћ* „и, али се „посебно не препоручују”; може се писати и *Воин*, и *Војин*, и *Војн*; неке именице мушког рода могу се мењати по падежима, мада са извесним напором (нпр. *Пертинија*, *Мартинеа*) [итд.] (Петровић 1996 [1993]: 352–353).

Овде се, дакле, квантитативност постиже амплификативном егземплификацијом. Стога се овакви примери могу сматрати квалитативно-квантитативном аргументацијом: аутор указује на грешке опонента и указује на њихову бројност. Исп. и следећи пример који бележимо код Ивића (2014б [1998г]: 119):

- (12) Он тврди да ја спроводим „хрватски филолошки програм”. Ево како изгледа моје „спровођење” [...]:
- објавио сам у Лозани на француском дугу полемику са проф. Гардом, који у Француској води хрватску пропаганду [...];
  - објавио сам у листу *Франкфуртер алгемајне цајтунг* одговор на неистине проф. фон Ердман, која у Немачкој врши хрватску пропаганду;
  - у Европском удружењу за културу одржао сам говор (касније објављен) против двоструких аршина западних медија;
  - у НИИ-у сам [...] објавио чланак о намештеним масакрима у Сарајеву [...]; [...]
  - уредник сам и писац предговора за књигу на енглеском језику о етничком чишћењу Хрватске од Срба [...];
  - написао сам детаљну критику књиге хрватског пропагандисте Грчевића [...].

Аутор навођењем конкретних радњи показује да опонент није у праву – што представља тип аргумента квалитета, при чему се наводи велики број таквих доказа – а то је аргумент квантитета.

5.2.2. Један од начина да се имплицитно укаже на велики број грешака, мана, пропусти опонента јесте и изразом „и тако даље”, након навођења неколицине примера, како видимо и у четвртном примеру под 9 (исп. *И тако даље, и томе слично!*). Исп. и следеће примере из текстова Д. Петровића:

(13) Све је то последица чињенице да су основне појмове фонологије аутори дефинисали или површно или погрешно: они су погрешно дефинисали *дистинктивна обележја*, непотпуно су дефинисали *фонему*, *морфему* су изједначили са *слогом*. Итд. (Петровић 1996 [1982]: 183);

(14) Они посебно расправљају о фонолошким алтернацијама, а посебно о палатализацијама, јотовањима – а нису дефинисали појам морфонолошке алтернације; уместо о структури вокалских група, они говоре о „вокалним геминатама” или о *дифтонгизацији* [...]; за наше ауторе „непостојано /a/” и прелазак /л/ у /o/ спадају у „просодијски, условљене фонолошке алтернације”, а о *правој природи таквих алтернација* нема речи.

И тако даље. (Петровић 1996 [1982]: 184);

(15) Хам, даље, *зна* да се *сви* дијалекти у Хрватској зову *хрватским* а, и да су такви и они у доњој Подравини и они на Суску и да међу њима нема разлике, као ни између оних у бузетској зони и оних у Туропољу; Хам исто тако *зна* и да су сви српски говори у Хрватској такође *хрватски* и да се ни они не разликују од оних у Бузету или Туропољу; Хам *зна* да су сви говори у Србији – *српски*, не *србијански*, и да нема никаквих разлика између говора Пирота и говора Кикинде, као ни између оних на Златибору и оних на Хомољу, да су буњевачки говори у Бачкој такође српски а они на Купрешкој висоравни *босански*. По истој логици – Хам ће нам утврдити да је говор околине Дрездена – *источнонемачки*, а онај у околини Франкфурта биће *западнонемачки*. И тако даље (Петровић 1996 [1985]: 268).

Овим типом аргументације, дакле, указује се на количину доказа. Издвајањем израза *и тако даље* у засебан исказ он се посебно истиче (тзв. стилска промоција – исп. Симић, Јовановић Симић 2015: 202–204). У пр. 14 исказ *И тако даље* издваја се и у засебан пасус, што значи да се он не односи само на доказе наведене у пасусу изнад, већ и на доказе који се наводе кроз читав текст. Пр. 14, а нарочито пр. 15 обележени су и амплификативним набрајањем. Сличан је томе и следећи пример, у ком М. Станић, након цитирања бројних извора којима одговара на тврдњу А. Пеце да *сложени* и *сливени* (гласови) нису синоними, каже:

(16) И овако до сутра (Станић 1978: 263).

Ипак, овај се пример од претходних разликује својом експресивношћу, у питању је колоквијални израз.

5.2.3. Аргумент квантитета као аргумент недостатка простора. Није реткост да аутор износи како – услед ограничености простором у тексту – не може навести све грешке опонента или све оно у чему се с њим не слаже:

(17) С другим, честим случајевима рецензентова неслагања са објашњењима која су дата у мојој Граматици ја се не бих могао сложити. О свима њима ја овде не могу говорити, јер није довољно рећи – ја се са овим или оним не слажем, ово или оно није добро, или није тачно, него нам је дужност и објаснити зашто се с неким у нечему не слажемо, на основу чега нешто оглашавамо да није добро или да није тачно, једном речју – свако изнето гледиште треба и образложити. А за то би било потребно много више простора од овога којим ми располажемо. Зато ћу се и овде задржати само на неколико питања (Стевановић 1960: 126).

И други примери, већ наведени, то показују: исп. пр. 2 и други пример под 9.

5.2.3.1. У полемици Пеце–Станић налазимо и пример текстуално-стилског пресликавања (в. о томе наредно поглавље) на примеру аргументације квантитета:

(18)

Пецо 1974/75	Станић 1978
Има још безброј питања која нуди ова Станићева монографија о којима би се надуго могло расправљати, али то би нас одвело у писање нове монографије, што никако није могуће извести у приказима ове врсте (Пецо 1974/75: 269).	Има заиста у Пециној критици још ствари о којима би се могло говорити, али се ово и овако одужило (Станић 1978: 265).

Табела 6. Текстуално-стилско пресликавање из полемике Пецо–Станић.

Други аутор у овој полемици, како видимо, посеже за истим аргументом као и његов опонент и користи га на истом месту у структури свог текста: на самом крају.

Конечно, треба рећи да се аргумент квантитета може истаћи већ и у самом наслову: тако, рецимо, М. Ковачевић своју критику *Синтаксе просте реченице* Пипера и др. (2005) насловљава: *Читав низ грешака!* (исп. Ков. 2005б).²⁷⁵

5.2.4. Аргумент квантитета као књига грешака. Занимљив пример аргумента квантитета уочава се у критици А. Пеце Станићевог *Ускочког говора* (исп. пример у Табели 6 – Пецо 1974/75). Слични примери могу се уочити у критичком приказу М. Московљевића (*Речника САНУ*), као и у одговору Пешикана на тај приказ (подвлачења наша):

(19) [након навођења тачно сто (!) погрешака:] Ове моје појединачне критичке напомене тичу се само четвртине разноврсних погрешака на које сам наишао, читајући *Речник* до 263. стране. Кад бих из целог *Речника* [...] повадио и објаснио све погрешке, изашла би читава, дебела књига (Московљевић 1963: 252);

(20) [...] очигледно је да се са озбиљном резервом треба односити према „дебелој књизи” погрешака о којој говори рецензент и да би – ако би било рационално све то изводити на чистину – за њом морала ићи такође позамашна књига која би исправљала предложене исправке (Пешикан 1963: 196).

Количина, дакле, грешака, исправки, одн. питања о којима би се дало расправљати у вези са разматраним делом представља се као потенцијални предмет – читаве књиге, наспрам чега се изнете замерке у овим текстовима представљају као само један део, сегмент свих укупних пропуста.

У овом контексту најпотпуније овај аргумент долази до изражаја у критичком приказу *Творбе речи у савременом српском језику* И. Клајна коју је написао Р. Маројевић у пар наставака (исп. Маројевић 2005, 2007). Наиме, аутор на више од две стотине страна износи огроман број примера и ставова И. Клајна које коментарише и често негативно оцењује (уз, такође, многе афирмативне оцене). То само по себи већ има персуазивну функцију: читаоцу се већ обимом текста (и пре самог читања) шаље порука – проблематичних места – или места за расправу – има много.

Аргумент квантитета јавља се и као увод у расправу. Такви примери уједно представљају и својеврсну ограду – аутор напомиње да се неће осврнути на све мане које налази у тексту опонента. Исп. као потврду следећи пример Белића:

(21) Морао бих написати велики чланак кад бих хтео ставити на своје место све о чему говори М. Московљевић. Ја то нећу чинити већ ћу се задржати само на најглавнијим стварима (Белић 1954б: 326).

²⁷⁵ Ово је пример квантитетско-квалитетске аргументације.

5.2.5. Аргумент квантитета за доказивање сопствених ставова. Као и код побијања тврдњи опонената, тако и при доказивању сопствених ставова аутори могу посегнути за квантитетском аргументацијом (која може бити и квалитетска, кад се њоме доказује да опонент није у праву). Примера ради, када доказује да тврдња М. Московљевића о недовољној испитаности терена није тачна, П. Ивић користи аргумент квантитета, указујући на велики број испитаних села и примера:

(22) У том случају сазнао би да сам на терену испитивао говоре не само двају поменутих села, већ и говоре Баваништа и Гаја код Ковина, Касидола код Пожаревца, Ландола код Смедерева и Железника, Жаркова, Рушња, Ресника, Кнежевца и Белог Потока код Београда – дакле *укупно тринаест места*. Просечно из сваког места имам по хиљаду до две хиљаде записаних примера (Ивић 1959: 284).

На сличан аутор користи овај аргумент у једној каснијој полемици:

(23) Не схватам откуда Катичићу мишљење „да се не осврће(м) на хрватски развој све до народног препорода”. Просто бројање редова посвећених српској проблематици до Вука и хрватској до Гаја довољно је за констатацију да несразмере нема (Ивић 2014а [1987]: 135).

Исти аргумент користи и М. Стевановић:

(24) У одговору на критике [...] ми смо за ово навели примере (с ознаком одакле су узети) из 10 српских писаца. А могли смо навести још толики број само из грађе за речник двеју Матица (Стевановић 1970а: 68).

М. Станић – у одговору на замерку А. Пеце о недовољном упућивању на друге ауторе и необавештеност – такође користи поменути аргумент:

(25) Ако се има на уму да сам се при изради своје књиге служио са 37 научно-стручних књига, које сам навео на почетку моје књиге, да у тај број нису унесене књиге о којима сам говорио у самом тексту, да има 268 фуснота, – онда ће читалац свакако имати друкчију слику о мојој „необавештености” од оне коју даје Пецо у својој критици моје књиге. Пецо је морао видети да у мом раду има више позивања на дијалектолошке и друге научнике него у пивско-дробњачком дијалектолошком раду Ј. Вуковића, који је, овај Вуковићев рад, као што се зна, оцењен као одличан [...] Тако висока оцена и без гомиле цитата и фуснота! Вуковић има свега 92 фусноте (Станић 1978: 257).

Главно обележје ове аргументације је изношење нумеричких података (исп. *37 научно-стручних књига; 268 фуснота*; па и у поређењу с другим аутором: *свега 92 фусноте*).

М. Ковачевић на следећи начин констатује да постоји велика количина доказа (исп. *странице и странице*):

(26) Могле би се исписати странице и странице аргумената који недвосмислено показују како нема никаквих научних основа да се говори о „црногорском” језику као посебном језику (Ковачевић 1999 [1996]: 105–106).

Конечно, и Свенка Савић у феминистичкој полемици користи сличну аргументацију за потврду својих ставова, при чему се овде, за разлику од претходних примера, тим аргументом обухвата бројност особа:

(27) Вероватно је и овога пута реч о научном подметању личног мишљења, а не оног заснованог на емпиријским подацима. Феминистички оријентисане лингвисткиње, чиј[и] је број данас у Србији и у

региону значајан, објашњавају зашто је тврђење ауторке Политике својеврсни конструкт, усаглашен са основним одредбама уређивачке политике листа (Савић 2019а).

5.2.6. Дакле, аутори неретко желе у свом тексту да укажу на велики број грешака или проблематичних места у тексту опонента, што чине на различите начине: експлицитним указивањем на бројност, амплификативном егземплификацијом (што је пример квалитетско-квантитетске аргументације), изразом *И тако даље*, аргументом недостатка простора, те аргументом „књиге грешака”; с друге стране, они каткад желе да укажу на велики број доказа у прилог своје тезе (те се и ту срећу примери квалитетско-квантитетске аргументације).

5.3. Аргумент ауторитета

У Пешикан 1963, на месту где аутор говори о оправданости уношења речи из загонетки и брзалица у Речник САНУ (одговарајући М. Московљевићу који је сматрао да их не треба уносити), налазимо – посредно – врло занимљив опис аргументације овог типа:

Колебања у том погледу било је и раније међу ауторима речника, а има их и данас. Александар Белић изричито се заложује за њихово уношење у време кад се о том одлучивало, имајући на уму могућност да се у некој од њих сачувао неки траг који би био од значаја за проучавање порекла речи и историје језика. Отада су радници на *Речнику* сретали у грађи већи број оваквих речи, и може се рећи да је нарасла скепса у погледу њихове вредности, па се данас уносе знатно мање него у почетку. Што се у том погледу не иде до генералног одстрањивања, одговор је у томе што Белићеви аргументи (и ауторитет његовог става) и даље имају тежину [...] (Пешикан 1963: 179).

Аргумент ауторитета управо се заснива на „ауторитету става”, темељи се на позивању на научнике који су уважени и доказани стручњаци, одн. на оне чије речи имају тежину.²⁷⁶ Аргумент ауторитета најчешће се користи – да подсетимо на речи В. Васић – као закључни аргумент у поступку доказивања, „након којег даље доказивање постаје беспредметно”: зато се он обично јавља и као последњи у низу, „а само у појединим типовима дискурса и у одређеним комуникацијским ситуацијама и као једини” (Васић 2000: 92–93); ради се о екстралокализованом аргументу: када упућује на неки претходно изнет став, било властити било туђи – он се не потврђује на основу текста, већ на основу онога што се помиње ван текста – тј. у другом тексту (*idem*).

У нашој грађи аргумент ауторитета јасније се уочава када позивање на одређене ауторе полемичар пропраћа и титулом *проф.* – тиме обично полемичар указује и на свој однос према том аутору. Исп.:

(1) [...] о овоме в. код Белића [...], као и код проф. Бошковића ... (Пецо 1974/75: 268); За објашњење придјевских облика *божји*, *божији* требало је консултовати поред Фонетике проф. Белића и Речи са деklinацијом још и рад проф. Бошковића у првој послератној књизи Нашега језика (Пецо 1974/75: 269);

(2) [...] пре него што сам написао оно о појавама типа *трчењи* ..., ја сам, поред свега другог, разговарао о томе са доста наших дијалектолога, међу њима и са проф. Белићем, па није нађено коначно решење. А Пецо – ни мање ни више, већ то је настало овако и овако.²⁷⁷ Цео тешки проблем решио је за трен ока (Станић 1978: 259);

²⁷⁶ О аргументу ауторитета на примеру Стевановићеве *Граматике* исп. Васић 2000.

²⁷⁷ Примере деиктичке цитатности не налазимо често у корпусу (исп. *овако* и *овако*); у тексту М. Станића јавља се пар примера (исп. пример у одељку о аргументу нецитирања).

(3) У неким од ових примера се може, место о привременом атрибуту, говорити о атрибутско-прилошкој одредби, која одређује и именицу и предикат у исто време. И овде ћемо опет упутити на књигу проф. М. Стевановића [...] (Станојчић 1987: 325).

У овом контексту, занимљиво је Стевановићево ословљавање других аутора: већину аутора, па и ауторе с којима расправља ословљава презименом (*Сладојевић, Вуковић, Стојићевић, Белић, Мусић*), иницијалом имена и презименом (*П. Сладојевић, Ј. Вуковић, А. Стојићевић, А. Белић, А. Мусић*) или, каткад иницијалом презимена (исп. *Али свакоме, па и В., очевидно мора бити јасно...* – Стевановић 1957б: 137). Међутим, када ословљава Белића, сем наведених форми, на више места користи и облик – *проф. Белић (проф. А. Белић)*, чиме јасно показује свој однос према њему (Стевановић је Белићев ученик и настављач), али и истиче његов научни ауторитет (што је подржано чињеницом да се на више места позива на његове ставове). Ту се уочава оно што, полазећи од Багићеве поделе (Багић 1999: 51–52), можемо назвати афирмативном полемичком цитатношћу, која се огледа у цитирању неприкосновених ауторитета којима се – како полемичар сматра – нема шта приговорити:

(4) [...] које је проф. Белић, у својим познатим радовима посвећеним овоме проблему, тачно разграничио (Стевановић 1957б: 128); [...] то је прецизно утврдио проф. Белић (Стевановић 1957б: 129); Проф. А. Белић је, међутим, [...] – доказао (Стевановић 1957б: 142) и сл.;

(5) Колико је П. Ђорђевић шаблонски мислио о овим питањима говори његово неразликовање начења именице *читач* и *читалац*, на које је указао пок. проф. Белић у својој расправи *О грађењу нових речи* [...] Та начења је на означеном месту у крајњој линији тачно дефинисао А. Белић говорећи да је *носач* онај ко материјално што носи или чије је занимање ношење [...], а *читач* је онај који „чита гласно, чита за друге” [...], док су *читаоци* они који за себе читају (Стевановић 1964: 4).

М. Стевановић користи и на другом месту овај аргумент:

(7) Знаменитом граматичару српскохрватског језика Т. Маретићу, колико нам је познато, нико није чинио приговоре на констатацију да је језик Хрвата и Срба јединствен [...] (Стевановић 1970а: 27).

У полемици Петровић–Никчевић налазимо позивање Петровића на ауторитет у области историје језика при доказивању да његов опонент није у праву:

(8) На ту „науку” у два наврата осврнуо се Александар Младеновић и показао сву неодрживост и бесмисленост Никчевићевих тврдњи (Петровић 1996 [1971]: 43).

У полемици Симић–Реметић такође налазимо овај тип аргумента:

(9) Значи, нема лека: од свих мојих аргумената далеко је теже Реметићево чврсто убеђење да је галипољска прозодија једнозначно сводљива искључиво на ону у долини Велике Мораве – наравно, каква је она била око XVI или XVII века. А каква је то прозодија била? Ево шта о томе пише акад. П. Ивић, истраживач галипољског говора и најбољи познавалац дијалекатске ситуације на овим просторима [...] (Симић 1982б: 372).

Каткад и сами полемичари, у виду метааргументације, уочавају да се други аутор користи аргументом ауторитета. Исп. следећи пример из полемике Младеновић–Никчевић (подвлачење наше):

(10) Наводећи два дужа цитата (први из 1960. а други из 1964), Никчевић се ауторитативно позива на мишљење проф. Стевановића (Младеновић 1968: 154, фн. 9).

5.4. Аргумент нејасноће

Један од честих типова аргументације у критичко-полемичком дискурсу свакако је аргумент нејасноће. Наиме, њиме се указује на то да опонент није јасно представио идеје, да није јасно шта поручује, тј. да су нејасни његови закључци, ставови итд.

Тако, на пример, критикујући Белића, Московљевић (1963: 243) напомиње:

(1) А мало даље, говорећи зашто су унете и „народне речи”, прилично нејасно каже: [...].

Овај аргумент налазимо сразмерно често у текстовима П. Ивића:

(2) Остаје нејасно зашто је било потребно доследно скривати од читалаца његово постојање (Ивић 1955/56: 312); Нејасно је где је Поповић нашао своје дативе и локативе *зубими* који су му изгледали толико типични за модерни штокавски развој да их је уврстио у овај летимични преглед којим он искупљује своју дужност да саопшти нешто и о метаморфози облика плуралских падежа у нашем језику (Ивић 1955/56: 316); Нејасно је зашто није поменут чланак Симе Тројановића *Прилог тајним језицима* у којем је Тројановић, седамнаест година пре Поповића, указао на присуство арбанаских речи у тајним језицима источне Босне (Ивић 1955/56: 332); Остаје ипак нејасно зашто је прећутао постојање наших чланака у Матичином *Зборнику* који, такође, садрже, чак потпуније, све оно на шта се он осврће (Ивић 2014б [1967а]: 171); Није јасно ни зашто се и даље понавља како су илирци преузели „новоштокавски стандардни језик” кад је познато да је меду њима у почетку једини штокавац и уједно водећи филолог био Славонац Вјекослав Бабукић [...] (Ивић 2014а [1989]: 145).

Такође, налазимо га и у текстовима Д. Петровића:

(3) Није јасно како то Никчевић мисли да ће се, нормирањем, црногорском језичком благу „вратити прави смисао и широка употреба у *просвјети и администрацији*”. Ја морам признати да ми није сасвим јасно како ће изгледати једна језичка норма у којој ће равноправан статус имати *свака ријеч са сваким значењем у сваком домену друштвеног живота* (Петровић 1996 [1971]: 51–52); Отуда није јасно на основу којих критерија аутори утврђују да треба писати *поздипломски* [...] (Петровић 1996 [1993]: 351); [...] ја сам рекао да уз Правопис нема „Правописног речника” [...], а он [Р. Симић] вели да сам се некако „докопао неког раног коректурног примерка” па остаје нејасно откад се то „коректурни примерци” штампају и кориче у 1.000 примерака, излажу на Сајму књига и промовишу на телевизији и у новинама (Петровић 1996 [1993]: 354); Овде, свакако, „није јасно шта је писац хтео да каже”, али ништа организованији није он ни у неким својим другим формулацијама (Петровић 1996 [1995а]: 408).

Трећи наведени Петровићев пример, међутим, није само аргумент нејасноће, полемичар њиме имплицира да оно што је рекао опонент – није тачно, користећи фигуративност (у основи је реторичко питање: *откад се то „коректурни примерци”...? које имплицира негативан одговор – ’коректурни примерци не штампају се и не кориче...’*). Последњи пример пак као аргумент нејасноће користи колоквијалну изреку *није јасно шта је писац хтео да каже*, која уноси експресивност у исказ.

Исти се аргумент јавља и код других аутора (примере групишемо према ауторима):

(4) Мусић је, у сваком случају, остао недовољно јасан, тако да се његово „одређено временско значење” имперфекта схватало као означавање односа према времену говора (Стевановић 1953/54: 69);

(5) Има и таквих замерки где уопште није јасно зашто би се дала предност ономе што рецензент предлаже, кад нема никакве битне разлике од онога што је дато (Пешикан 1963: 192);

(6) Под *Спасоје*, нејасна је примедба „према типу лат. и грч. личних имена *Pascalis, Anastasius* створена су лична имена Спасо, Спасоје, Спасенија итд.” (Клајн 1978: 233);

(7) То је, свакако, аутор знао, али је ипак себи дозволио пад у поменути контрадикцију, јер читаоцу ове књиге, после поменутих ауторових речи, није јасно да ли су аутографи Петра I били једини извор из којег је екскерпирана језичка грађа или се полазило и од штампаних текстова (Младеновић 1979: 203–204); [...] читаоцу после овога остаје нејасно да ли Вуксаново издање посланица [...] ваља или не ваља. Зашто се аутор није детаљно задржао на Вуксановом издању посланица Петра I, зашто је одабрао само поменуте па њихове штампане и рукописне текстове непотпуно упоредио, зашто то издање не помиње посебно тамо где му је место [...] – све то остаје нејасно (Младеновић 1979: 203, фн. 3);

(8) Мало је нејасно да ли је Хирт погрешно перципирао „затворено е” или што друго (Симић 1982а: 139); По ономе што читамо у студији која се приказује – није јасно дефинисан однос ’означавања ситуације’ и ’говорног чина’ (Симић 2017: 374); Оним што смо управо утврдили добили смо и дефиницију којом би појам ’исказа’ био јасније разграничен од ’реченице’. Јер не само термилошки, него и појмовно се, како их представља проф. Кликовац, код ње не разликују јасно два кључна појма (Симић 2017: 374); Није сасвим јасан крај наведених објашњења, а није јасно ни да ли ауторка стоји иза тврдње о припадности или неприпадности зависне клаузе и зависне одредбе управној или не (Симић 2017: 377).

(9) Нејасно је и то на основу чега се долази до закључка да је П. Ивић „веровао” да је од иселјеничких говора у Румунији „могуће изградити целовит мозаик из којег се склапа предмиграцијски супстрат браничевског говорног типа” (Реметић 1982: 155);

(10) Остаје нам да се домишљамо, без стварног изгледа на успех, шта је аутор имао у виду под изразом *језични знак*. Још више збуњује оно што даље каже Катичић [...] (М. Ивић 1987: 238);

(11) Не може бити јасно ни зашто је пропустио да говори о гномској употреби презента [...] (Станојчић 1987: 336);

(12) Остаје нејасно да ли је последњи начин писања нормативан и на подручју важења овог „изведбеног правописа” (Маројевић 1988: 91); [...] није јасно да ли изговорним варијантама дају само фонетску или и фонолошку вредност (Маројевић 1988: 92);

(13) Није јасно каква је разлика између тога двога: ваљда је испитивање дистрибуције исто што и испитивање јављања у синтаксичким позицијама (Ков. 2011: 783); Међутим, узрок типа ефектор у датим примјерима, а и иначе, искључиво има функцију (*прилошке*) *одредбе*, тако да није јасно који критеријум, осим критеријума елементарног синтаксичког незнања стоји у подлози тврдње да он оvdје има функцију „допуне”! (Ков. 2011: 789);

(14) Не види се јасно став нормативне граматике о томе што је речено: да ли то значи да се нормативно прихвата да су *гори, најгори* компаратив и суперлатив за позитиве *лош, рђав* и *зао*, или ћемо радије остати у водама добре старе „традиционалне” граматике и рећи да придеви *лош* и *рђав* имају своје системске компаративе и суперлативе а да су *гори, најгори* компаратив и суперлатив придева *зао* (суплетивни, дакако) – Стакић 2015: 760;

(15) Из овога није јасно ни да ли се мисли на српски књижевни језик, што у том случају не одговара истини, или на дијасистем српског језика (Радић 2017: 27, фн. 4).

Већ је из овог прегледа грађе јасно да се овај тип аргументације јавља готово код већине аутора из нашег корпуса (исп. и даље).

5.4.1. У свим наведеним примерима о закључцима опонента говори се као о нечему нејасном – уопштено. Ређе се аргумент нејасноће представља лично – као да самом аутору није јасно, уз употребу датива личне заменице *ја* у функцији логичког субјекта, као у следећим примерима (подвлачење наше):

(16) Није ми јасно где се могла наћи потврда за овакво тумачење израза (Вуковић 1950: 100);

(17) [коментаришући закључке М. Московљевића] Морам признати да ми нису неке ствари овдје потпуно јасне. Није ми, наиме, јасно како се у хе[р]цеговачком говору појавило *-је* и *-ије* ако је том рефлексу јата на том подручју претходила супституција тога вокала вокалом *-и* (Пецо 1963/64: 583);

(18) [...] нејасна ми је Ваша тврдња да из овога извлачим закључке који потцењују оне који нису Срби. Из Вашег текста се не види на које закључке мислите, а сам знам да такве закључке нисам изводио (Ивић 2014а [1972]: 64);

(19) Нису ми сасвим јасни ни (полу)наводници под којима проф. Симић пише и реч *традиционалан*. [...] проф. Симић, тиме што ставља ту реч под наводнике, ставља до знања да према њој има дистанцу; а пошто семантика те речи није спорна, могла би бити проблематична само њена конотација. Али ја у чланку нисам ту реч употребила с негативном конотацијом – као што ниједну реч нисам употребила с било каквом конотацијом; циљ мог чланка није био конотирање, него аргументовање (Кликовац 2018: 62, фн. 2).

Аргумент нејасноће може се извести и преко упућивања на секундарног реципијента (читаоце; исп. и пр. 7):

(20) После Симићеве напомене: [цитат], читаоцу није јасно зашто он прећуткује податке, од којих су неки и објављени (Реметић 1982: 168).

Притом, кад се употребљава уопштено, у облику – *није јасно, нејасно је* (па и *читаоцу није јасно*) аутор представља речи опонента као да оне нису јасне – никоме, тј. ни за кога. Ипак, како то не мора бити случај, и како се може претпоставити да те речи само аутору нису јасне, постоји опасност од злоупотребе оваквог аргумента: читаоцима се оцена о нејасноћи представља као објективна истина. Када користи *нејасно је / није јасно*, аутор посредно тиме одбацује и тврдњу или закључак опонента (имплицирајући да су нетачне, непрецизне и сл.), што може деловати персуазивно на читаоце; с друге стране, *мени је нејасно / није ми јасно* (*не разумем* и сл.) ограничава домет такве оцене на субјективан став и онемогућава злоупотребу. С тим у вези, треба рећи да овај аргумент може бити у основи аргумента „страшила” (као подврсте *ignoratio elenchi*), преко ког се став супротне стране представља дисторзирано, тј. којим се противничко гледиште искривљује како би се лакше оповргло (Хансен 2020).²⁷⁸

5.4.2. Управо јасноћа, одн. жеља да се одређене ствари разјасне, може бити и мотивација за писање одређеног полемичког текста. Исп. следећи пример:

(21) Желим да овде разјасним оно што је код Костића неадекватно приказано, на један или други начин [језички или садржински]. Предмет ипак заслужује да се публика обавести о њему, а није истина да се о њему не може писати на начин јасан и за читаоца који није фонетичар (Ивић 2014б [1967а]: 168).

²⁷⁸ Отуда, када полемичар указује на то да опонент представља његове ставове искривљено, он заправо опонента (посредно) оптужује за аргумент „страшила”. То у једном примеру П. Ивић и именује *расправљањем са фантомом*, исп. *Случај Костићеве прве и основне замерке одиста је несвакидашњи: она се не ограничава на просто искривљавање нашег текста, већ фронтално приписује целокупном полемичке с једним фантомом нашем раду садржај супротан од онога који он има. Костић је дозволио себи да све време, са радом какав ми нисмо написали* (Ивић 2014б [1967а]: 173). И други аутори се посредно позивају на аргумент „страшила”, исп. *Бугарски [...] Повељу... намерно искривљено интерпретира* (Ков. 2015б). На то упућују најпре поменуте лексеме имплицитне негације попут *крив, криво, искривити, искривљен* (исп. 4.2.2.1.13).

5.4.3. Аргумент нејасноће јавља се и онда када аутори говоре о *недоумицама* које изазива тврдња, подела и сл. другог аутора:

(22) Р. Катичић нас је довео у недоумицу шта му заправо значи готова садашњост [...] (Станојчић 1987: 336);

(23) Овакве формулације изазивају нове недоумице (Маројевић 1988: 91); Употреба зареза у реченици са придевима и глаголским придевима добро је регулисана, али изазива недоумицу интерпретација њихове функције (Маројевић 1988: 94); Изазивају недоумице одредбе о писању компоненте *пут* (Маројевић 1988: 96);

(24) Оваква класификација, и кад се споразумемо о основним типовима, рађа више недоумица (Симић 2017: 379).

5.4.4. Занимљив је и пример кумулације „нејасноће“:

(25) [...] у вези са тим, наиме, није јасно зашто се на једном месту разматрају један вокал и један (кон)сонант, није јасно шта су им „положаји” а шта „општа својства”, није јасно јесу ли вилице важне само за та два гласа ако се уз описе других оне не помињу (Петровић 1996 [1993]: 352).

Овим се кумулираним аргументом у потпуности, емфатички, одн. таксативно одбацују тврдње опонента: самим тим што су нејасне, оне губе на вредности. Ипак, овде треба указати и на разлику у односу на аргумент квалитета: док се у аргументу квалитета оспорава нешто као нетачност, грешка, у случају употребе овог аргумента знамо само да изложено није јасно, али не и да ли је тачно. Такође, овај се аргумент користи и за друге типове критике, исп., на пример, трећи и четврти пример под 2: њима аутор опомиње опонента што није поменуо одређене чланке.

5.4.5. Сличан аргументу нејасноће јесте и аргумент забуне. Овај тип аргумента налазимо само у пар примера код П. Ивића. Њиме се, с једне стране, упућује на забуну коју изазива излагање опонента (тада *забуна* значи ’збуњеност, пометња’):

(1) Посебну забуну ствара ауторова географска дезоријентација: Хрватско Загорје се не простире до Купе и Карловца, а још мање до Горског Котара (Ивић 1955/56: 315, фн. 1).

У овом случају аргумент забуне близак је аргументу нејасноће. С друге стране, овим аргументом се може указати на то да тврдња или закључак опонента почива на забуни (где *забуна* значи ’грешка’):

(2) Московљевићев супротан податак почива на некој забуни (Ивић 1959: 286).

У овом случају аргумент забуне близак је аргументу квалитета.

5.5. Аргумент јасноће

Каткад, иако ређе, полемичари користе и, супротно аргументу нејасноће – аргумент јасноће – кад желе да укажу на очгледност својих ставова или запажања. Исп. примере:

(1) Питање је да ли је било довољно разлога да се од именице *синтакса* начини *синтаксички*. Јасно је да се нарочито није хтело употребити *синтактички* према грчком, како се јавља у многим словенским и несловенским језицима, зато што се сматрало да се бар придев може начинити нашим средствима (Белић 1959в: 244);

(2) Јасно је, мислим, из свега реченог да ми особине говора у смедеревско-вршачкој зони нису непознате (Ивић 1959: 287);

(3) И јасно је да то никако не може бити проширење, односно проширак предиката (Станојчић 1987: 324).

Супротно аргументу нејасноће, дакле, којим показује да став опонента није јасно изложен или доказан, аргументом јасноће аутор показује да неки закључак природно проистиче из доказног поступка, да постоји узрочно-последична веза.

5.6. Аргумент знања

Овим типом аргумента аутор указује на незнање или необавештеност опонента. Спада у врсту *ad hominem* аргумента (отуда што се фокус ставља на опонента, а не на предмет расправе). Исп. примере:

(1) Осим тога, судећи по томе што у овом контексту није поменута северна Македонија, изгледа да он [И. Поповић] није обавештен о томе у којој се народној републици налазе Тетово, Кратово и Кочане (Ивић 1955/56: 313);

(2) А да је завичајни изговор Хрвата из Загорја, загребачке околине, па, према томе, многих и из самог Загреба, из Хрватског приморја, североисточне Истре, суседног јој острвља и делова источне Славоније – екавски, свакако је познато и обичним лаицима, а не само језичким стручњацима (Стевановић 1970а: 57);

Притом, у грађи се начелно могу разликовати аргумент елементарног знања и аргумент подразумеваног знања.

5.6.1. Аргумент елементарног знања препознајемо у следећим примерима:

(3) То се већ зове непознавање елементарних лингвистичких и историјских чињеница (Петровић 1996 [1979а]: 98);

(4) „Оправдања јефтинијом књигом мислим да су и испод ранга књижарског синдикализма” [...]. Рагужу очито треба објашњавати елементарне појмове из области функције и живота књиге у друштву (Ивић 2014а [1989]: 156).

Како видимо из ова четири примера, овај тип аргументације у основи је и дисфемистички. У овом типу аргументације налазимо и одређене подаргументе – аргумент школског знања (у оквиру кога се даље разликују аргумент основношколца, средњошколца, студента) и аргумент алфабета знања.

5.6.1.1. Аргумент школског знања (или школараца) може се уочити, на пример, у полемици Пецо–Станић:

(5) Одувек се знало, а и школска деца данас знају да су хајдуци у нас у време Турака били *снаге отпора* и да су одиграли прогресивну историјску улогу (Станић 1978: 253);

(6) Свако зна да нам језик служи за исказивање мисли, и моја реченица о томе да је језик функција мисли не значи ништа друго до то. То и деца по школама знају и нема никакве потребе позивати у помоћ класике ма[р]ксизма да би се то потврдило или оспорило (Станић 1978: 255).

Овај тип аргумента спада у *ad populum* аргументе, јер се, како видимо, позива на мишљење или знање већине (Хансен 2020). Поређење знања опонента са школским знањем на разним нивоима није

ретко. Такво се разумевање знања опонента уочава и у нашој грађи, на пример, у критичком приказу *Синтаксе просте реченице* Пипера и др. (2005):

(7) Истина, све те грешке нису исте тежине. Једне су елементарне, основношколске. Друге би се могле квалификовати као средњешколске, а треће као факултетске (Ков. 2005а: 784).

Аргумент елементарног знања, дакле, може се градирати и ту експлицитно видимо како иде од елементарног до – за научнике – подразумеваног.

5.6.1.1.1. Аргумент основношколца један је од типичних у оквиру аргумента елементарног знања. Исп. примере:

(8) Ако ишта у нашем језику има двојако, дакле неједнако, па, према томе, и нејединствено, то је изговор некадашњег гласа Ћ – ово знају и ученици првог течаја основне школе (Стевановић 1970а: 75);

(9) Никчевић вели да је доказао (он је све доказао!) да су старо и ново јотовање једновремене гласовне појаве, мада и деца у основној школи знају да се старо јотовање везује за прасловенску епоху (да је, дакле, „старо” најмање 1500 година!), а да се први трагови новог јотовања могу појавити тек после губитка полугласника, и то не много пре почетка XVI века (Петровић 1996 [19796]: 102);

(10) Најелементарнија грешка која се у синтакси може направити јесте *неразликовање врста ријечи*. То су грешке које се не „праштају” ни ученицима основне школе, а камоли уџбеницима из којих ти ученици уче. За универзитетски уџбеник такве су грешке непојмљиве. Иако непојмљиве, оне су својствене „врским истраживачима синтаксичке проблематике” који су аутори ове *Синтаксе* (Ков. 2005а: 785).

Пр. 9 већ смо навели као пример за хиперболу у претходном поглављу, јер се тешко може очекивати да су основношколци могли знати наведене податке о старом и новом јотовању. Притом, концесивна клауза којом се уводи овај аргумент имплицира адверзативност и негацију: ’али старо и ново јотовање нису једновремене гласовне појаве’, а својом садржином имплицира и незнање опонента: ’деца у основној школи знају, а Никчевић не зна’.

У критичком приказу М. Ковачевића *Далеко од науке* (2011) неретко срећемо аргумент основношколца. Исп. примере:

(11) Иако ће Д. Црњак исправно пренијети и основношколцима знану информацију да се глаголски прилог садашњи гради „додавањем наставка *-ћи* на 3. лице множине презента” [...], она ће одмах потом констатовати „да је Вучковић *овај облик градио и од инфинитивне основе*” (Ков. 2011: 787); У градицији грешака основношколског типа у једној синтаксичкој „студији” врхунац представља [...] (Ков. 2011: 789); Зар је заиста могуће да неко ко је *ванредни професор синтаксе не разликује прости глаголски предикат изражен перфектом или плусквамперфекат од сложеног именског предиката!?* А то основношколци још у петом разреду морају разликовати! Основношколци такође морају знати да вокатив не врши функцију ниједног реченичног члана [...] (Ков. 2011: 789).

У оваквим примерима опонент се у потпуности деградира на ниво ученика основне школе који не разликује основне појмове, чиме се постиже својеврсна инфериоризација, дискредитовање опонента.

5.6.1.1.2. За аргумент средњошколца налазимо овакве примере (подвлачења наша):

(12) Ја ни данас не мислим да су термини: *језик, дијалекта, говор* истозначни. Бар када је у питању научна терминологија. А зашто се каже: *језик писца*, а не *говор писца*, то би требало да знају и средњошколци (Пецо 1978: 270);

(13) [...] колико је његов поступак модеран, тешко је рећи због тога што ће сваки старији читалац који је завршио гимназију у Никчевићевом анализаторском поступку наћи подоста од оних шема по којима су, „у оно време”, анализирана књижевна дела (Петровић 1996 [1979a]: 94);

(14) Мало даље он ће додати да чак ни у речима као *Анка* „назални изговор није и једини могући”. Ту нам он опет нуди нетачност, благо речено елементарне природе. О томе се Маројевић може уверити ако отвори било коју средњошколску граматику (Ивић 2014б [1994a]: 35).

5.6.1.1.3. За аргумент студента код Р. Маројевића налазимо овакве примере (овде се уочавају и дисфемистичност и други типови *ad hominem* аргумента):

(15) Кад би се Петровић отргнуо из уског дијалектолошког видика једне Белановице у широке просторе словенске науке, схватио би да се не може положити ни први колоквијум ако се појмовно-терминолошки не разликује књижевни језик [...] од језика књижевности; Мој опонент, дакле, није положио терминолошки колоквијум: он не разликује термин књижевни језик од термина језик књижевности [...] Наведену терминолошку разлику на самом почетку студија усвоји сваки слушалац на свим катедрама српског језика (осим ваљда новосадске), и на свим катедрама руског језика (па и новосадској), и не само на њима (Маројевић 1994);

(16) Мој опонент, дакле, није положио терминолошки колоквијум: он не разликује термин књижевни језик од термина језик књижевности [...] (Маројевић 2001 [1994ђ]: 107–108).

М. Ковачевић користи овај аргумент у полемици са Никчевићем (пр. 17) и Бугарским (пр. 18):

(17) А да Никчевић зна колико ништа из лингвистике не зна, вјероватно се никад не би упустио у писање не само овог назовиправописа него ни било ког рада о језику. У то се свако ко је положио макар један колоквијум из модерне лингвистике може увјерити ишчитавањем неког од Никчевићевих назовијезичких радова (Ковачевић 1999 [1997б]: 212);

(18) Јасно је, да јасније не може бити да социолингвиста Бугарски не зна што мора знати сваки студент (социо)лингвистике, а што и сваки социолингвистички уџбеник доноси – да језичка заједница и језик нису исто (Ков. 2015в).

Како видимо, ови су типови аргумената и изразито персуазивни.

5.6.1.2. С друге стране, аутори често посежу и за другим подаргументом елементарног знања – аргументом алфабета (примере смо већ видели у вези са фигуративном употребом лексике, исп. 4.2.10.3., пр. 30–34):

(18) Ово спада у азбуку фонетике. Да фонетика није Маројевићева јача страна, показује и излагање на стр. 188 његове књиге *Тирилица на раскрићу векова* [...], где се *ш*, *ж* и *џ* квалификују као веларни! Због таквих изјава хиљаде студената (и средњошколаца) широм света пропадале су на испитима (Ивић 2014б [1996б]: 67–68).

У овом се примеру, као што видимо, комбинују два аргумента елементарног знања: аргумент алфабета знања и аргумент школског знања, чиме се жели истаћи степен незнања опонента. Ту спадају и овакви примери (други је већ поменут у наведеном одељку, под 32):

(19) Кад би Брб. познавао само аз у методологији научног истраживања, он би знао да је дужност сваког научника да укаже на историју питања [...] (Маројевић 2001 [1994г]: 37);

(20) Ако, међутим, саговорник не зна ништа о лингвистици, па чак ни њену „абечеду”, онда је ту сваки разговор излишан (Ковачевић 1999 [1996]: 104); [...] један у лингвистику залутали сапутник назовикритеријумима покушава поништити „азбуку” лингвистике, показујући заправо да је не зна (Ковачевић 1999 [1996]: 106).

5.6.2. Сем елементарног знања (које се приказује као школско или као азбука знања), у грађи се јавља и аргумент подразумеваног знања. Наиме, један од начина упућивања на основно знање јесте и истицање да оно о чему говори аутор – свако зна; то је, дакле, општепознато. Исп. пример:

(21) Међутим, као што сви знамо, иницијатори су били челници те републике, и то седам месеци пре него што сам се ја о томе питању изјаснио на Конгресу српских интелектуалаца у Београду априла 1994 (Ивић 2014б [1994а]: 32–33).

Овде се, дакле, ради о општем знању. Такво упућивање може имати одређена ограничења (остварена релативном клаузом) попут *свако ко је читао ...*, *свако ко се бави лингвистиком* и сл., што сужава опсег знања на подразумевано. На пример (подвлачење наше):

(22) Свако ко је прочитао Никчевићеве текстове а зна бар нешто из лингвистике, могао је лако закључити да су Никчевић и лингвистика увелико „завађени” (Ковачевић 1999 [1996]: 104);

(23) Свакоме коме је српски језик матерњи, сем ауторима *Синтаксе*, јасно је да се у наведеним примјерима радња плусквамперфекта није вршила прије радње перфекта, него управо обрнуто [...] (Ков. 2005а: 806);

(24) Свакоме ко бар мало методологије зна јасно је да овде термин *субјекатски надеж* покрива синтаксички инкопатибилне појаве (Ков. 2005а: 810);

(25) Јер, још је Вук Караџић утврдио да Срби немају другог језика сем српскога и да је сав српски језик штокавски. С њим се у томе сви – очито сем Д. Кликовац – слажу (Ковачевић, Шћепановић 2010б);

(26) А свако ко ишта из (социо)лингвистике чита, зна (што потврђује и врло информативна књига С. Кордић „Језик и национализам”) да је питање идентитета језика искључиво лингвистичко питање (Ковачевић, Шћепановић 2010б);

(27) Свако ко се лингвистиком и/или филологијом бави зна колико је и какво филолошко утемељење наведених невладиних организација. Сама та чињеница била би довољна да филолози Декларацију игноришу (Ков. 2017).

Овим се аргументом имплицира – *свако зна Х, сем опонента* – што често не мора бити случај. Тиме се поручује да је већина (људи, истраживача, говорника) на нашој страни, а не на страни мишљења опонента, па се и ово (као и аргумент школског знања) може разумети као – аргумент позивања на већину (*argumentum ad populum*).²⁷⁹ Наравно, тако се може упасти и у логичку грешку, јер то што већина мисли једно, а појединац друго – не оповргава аргументе појединца.

Конечно, знање се може и степеновати, па бележимо и овакав пример (подвлачење наше):

---

²⁷⁹ У *ad populum* иде и аргумент публике, који срећемо у неким примерима П. Ивића: *Многи читаоци били су импресионирани високом мером у којој је моја књига остала незахваћена нервозом свога тренутка* (Ивић 2014а [1972]: 69); *Ових дана прилазе ми људи с изразима чуђења због огромне разлике између садржаја књиге и њене слике у Вашем осврту* (Ивић 2014а [1972]: 69). У другом примеру у аргумент публике инкорпориран је и посредни аргумент чуђења (аргумент неочекиваног утиска): публика се чуди тој несразмери.

(28) И осредње обавештени читаоци знају да је проф. Клајн код нас највише урадио из области нормативистике, а колега Брборић из српске социоллингвистике и стандардологије (Реметић 2000 [1998]: 379).

Из овога би се могло закључити да се знање на које се полемичар позива (и којим жели да истакне незнање опонента) може градити: неке ствари зна свако, неке ствари знају и основци, средњошколци, студенти; неке ствари зна и просечно обавештени читалац, а неке свако ко је читао или зна нешто из те области. У свим овим типовима аргументације, дакле, препознаје се *ad populum*.

5.7. Аргумент заборавности

Овим се типом аргументације указује на то да је опонент нешто заборавио, да је забораван и сл. Тиме се, такође, опонент дискредитује, те се и ово сврстава у ред *ad hominem* аргументације. Издвајамо примере према ауторима:

(1) Мамузић на различне начине хвали ову своју поделу. У своме одушевљењу он се толико заборавља да сасвим не тачно тврди да код мене има двадесет правила (Белић 1954а: 158);

(2) Аутор заборавља да између штокавског дијалекта и словеначког језика стоје чакавски и кајкавски хрватски дијалекат у којима појаве ове врсте нису обичне (Ивић 1955/56: 324); Катичић заборавља да осим културног постоје и други чиниоци, важни са гледишта психологије маса (Ивић 2014а [1989]: 143); Тако Маројевић, судећи по досад презентираним узорцима његовог писања, избацује из српске ћирилице слово ј зато што је преузето из латинице и место њега пише – латиничко ј без тачке. Случајно је заборавио да данас у Европис такво слово фигурира једино у *турској* абецеди (која је, углавном, опет варијанта латинице) – Ивић 2014б [1994а]: 32;

(3) Рецензент је у своме критичарском налету заборавио да задатак увода једне, и макар колнко опширне и ма коме намењене, граматике не може бити да се у њему изнесу сви детаљи из појединих говора (Стевановић 1960: 111); Ми нећемо рећи да рецензенту није позната расправа проф. А. Белића [...]. Али је он свакако сметнуо с ума јачину доказа којима се тамо образлаже да се основа именица типа *племе* и *дете* завршава самогласником (Стевановић 1960: 132);

(4) Али заборавност колеге Реметића много је шири од овога. Она по каткад узима забрињавајуће размере. Тако је он пропустио да изведе до краја свој доказни поступак. Не. Пропустио је да га започне (Симић 1982а: 138); Мр Реметић је заборавио Мачву, која образује доста дугу додирну линију са босанским говорима (Симић 1982а: 144);

(5) На крају одељка се срећемо са још једним примером Симићеве очите заборавности (Реметић 1982: 168);

(6) Наши су аутори на то „заборавили” и као на последицу њихове заборавности треба, на пример, гледати на следећа „открића” (Петровић 1996 [1982]: 182); Аутори полазе од старе формуле „пиши као што говориш”, а заборављају да је имала значаја у време када су успостављени темељи модернога српског језика, али да се данас на њу може гледати ипак нешто другачије (Петровић 1996 [1993]: 351); Маројевић, уз све то, заборавља да је управо он „научно” утемељио „никчевићевску лингвистику” и то последњим чланком у оној својој књижици коју сваки час помиње (Петровић 1996 [1995а]: 397); Откад је постао „Србин” и „православац”, Маројевић је написао много текстова и често му се догађа да заборави кад је шта рекао. А сметнуо је с ума и ону просту народну мудрост: човек који није навикао на то да сваки час мења мишљење – зна кад је шта говорио (Петровић 1996 [1995а]: 397); Колико је Маројевић „по дефиницији” паметан, он је, изгледа, исто толико и забораван. Шта је он све заоравио о својој дојучерашњој националној припадности

и својим ранијим научним погледима, рекли су недавно други [...], а ја ћу овде подсетити на једно његово откриће од пре десетак година [...] (Петровић 1996 [1995б]: 417);

(7) Аутор је просто заборавио да се у науци о језику и писало о контексту, о језичкој ситуацији и сл. (Станојчић 1987: 484);

(8) Аутори као да заборављају да ортографска правила подразумевају и одговарајућа ортоепска правила (Маројевић 1988: 98); Оптужује ме даље Ивић да сам „далеко од разумевања нормативне суштине правописа”. Заборавља при том да је ерозију правописне норме сам започео [...] (Маројевић 2001 [1994д]: 42); Заборавља мој опонент да у Нишу има дијалектолога (С. Реметић), који му је тамо објавио „мало доступне” чланке у три тома [...] (Маројевић 2001 [1997в]: 86); Српски је, то Клајн заборавља, полицентрични стандардни језик [...] (Маројевић 2007: 509); [...] Клајн није успео да идентификује ни суфиксалне аломорфе, ни суфиксе-деривате, па ни основне суфиксе: све је помешао, заборавивши на Бошковићево полазиште да „лингвистика није хемија” (Маројевић 2007: 595);

(9) Вјероватно су аутору претходни „предлошки изрази” [...] случајно „дошли под руку”, док се неукључених еквивалентних није сетио (Ков. 2005а: 813); Значи ли то да се при кондензацији зависне реченице у глаголски прилог или глаголску именицу глагол *мислити* претвара у глагол *помислити*? Очито значи, при чему се заборавља да су то не само лексички него и по виду различити глаголи, тако да се свршени глагол *помислити* и не може реализовати у форми глаголског прилога садашњег! (Ков. 2011: 785); Ауторка се зато на њу и не осврће, она ту трансформациону препреку једноставно „заборавља” (Ков. 2011: 786); Шаћировић је потпуно заборавио на предмет „расправе” (Ков. 2017б);

Како видимо, заборавношћу углавном се жели нагласити неки превид опонента. Да се заборавност овде приписује често само привидно, показује посебно претпоследњи пример под 9, који се обележава наводницима (чиме се графички назначавала иронија). Тиме се указује на то да се опонент „прави” да је заборавио:

(10) Његова „заборавност” била је при том двоструко дирљива: он је *заборавио тему* о којој је требало да говори, а заборавио је и још једну ситну појединост – међу његовим слушаоцима било је више оних који су са тим открићима већ били упознати и на другом месту и од другог истраживача! (Реметић, Петровић 1983: 100);

(11) Он [Ковачевић] се прави да је заборавио завршну реченицу у закључку „Слова”, које је и сам потписао [...] (Ивић 2014б [1998е]: 125);

Аргумент заборавности се, како видимо из грађе, може јавити и у облику полемичке дисјункције:

(12) Значи ли то да се проф. Симић одриче (или их је, можда, заборавио) речи које је написао поводом анализе материјала из говора Јадра (???) и Рађевине: [цитат] (Реметић 1982: 166).

Сем глаголом *заборавити*, овај аргумент у грађи исказује се и овако:

(13) Он као да је изгубио из вида откад је и како је народни језик код Хрвата постао књижевним (Стевановић 1960: 111);

(14) Само то је Катичић изгубио из вида те две историје ипак нису исто и није свака чињеница историје књижевности релевантна за језик (Ивић 2014а [1989]: 143–144);

(15) Он губи из вида чињеницу да су те индикације крупне и темељите; реч је о сноповима многих изоглоса, које се не могу свести под кров случајне коинциденције (Реметић 1982: 154).

Ови примери стоје на прелазу ка примерима аргумента превида.

5.8. Аргумент превида

Сличан аргументу заборавности свакако је аргумент превида, који налазимо у следећим примеру:

(1) Московљевићу је промакло да сам у поменутом чланку одмах у почетку [...] из банатског говора издвојио говор југоисточног Баната (= смедеревско-вршачки) и изричито истакао да се термин „банатски говор” у даљем излагању не односи на ту зону (Ивић 1959: 286); М. није опазио да између мојих цитираних тврђења нема противречности (Ивић 1959: 286); Он удружује три грубе методолошке грешке превиђајући ... (Ивић 20146 [1967а]: 175); У једном случају балканистичке подударности заклонило су аутору видик на другу страну: обрасцу *човек што го видовме вчера* одговарају не само грчке, арумунске и албанске конструкције, него и српскохрватске са *што* и словеначке са *ki* (Ивић 1968/69: 479, фн. 30);

(4) Мислим да је тешко претпоставити да у онако богатој грађи на основу које је Катичић писао своју *Синтаксу* није било и више примера глагола *лагати* с објектом у облику акузатива, али је лако допустити да је Катичићу промакао испред очију а да га не запази (Станојчић 1987: 503);

(5) Не знам зашто је Катичић превидео ову чињеницу ако ју је увидео, тј. ако не сматра да ја треба напред да знам шта ће он у тједнику „Данас” написати (Маројевић 1991а: 275);

(6) Маројевићу је, изгледа, много лакше да та питања превиди и да их забашури него да на њих одговори (Петровић 1996 [1995а]: 396).

(7) Позивање на придеве типа *драматичан* Клајнов је елементарни превид [...] (Маројевић 2007: 593);

(8) [...] она [Р. Драгићевић] превиђа да ти глаголи успостављају однос према акценатски различитим свршеним глаголима, код којих је дошло до прозодијске дивергенције, што је опет општији и нужно научно лексикографски надређен критеријум критеријуму блискости семичке структуре (Ков. 2008: 676).

5.9. Аргументи неочекиваног утиска

Суд опонента може чак и импресионирати аутора, оставити одређени неочекивани утисак на њега:

(1) [...] ако тим судовима пријемо ближе, импресионираће нас необавештеност и несналажење (Ивић 20146 [1996б]: 64);

(2) На страни 947. нас Костић неочекивано засипа цитатима из Вука Караџића [...] (Ивић 20146 [1967а]: 176);

(3) Овога пута он је изјавио – ни мање ни више – него да сам католик и да сам масон, иако ја нисам, нити сам икад био, ни једно ни друго (Ивић 20146 [1998б]: 100).

Тај утисак се не мора експлицитно исказати лексемом којом се денотира одређена импресија (чуђење, изненађење и сл.), већ се то може урадити и посредно, помоћу других лексичких средстава, као у наведеним примерима. Идиоматизованим *ни мање ни више* из горњег примера истиче се чуђење, одн.

изненађење аутора над изјавом опонента, тако се наглашава оно што следи, те овај израз овде (стилски антиципиран цртама) има и функцију стилске промоције: он, као рефлектор, усмерава пажњу ка информацијама које су изненадиле аутора.

У оквиру овог типа аргументације издваја се неколико подтипова којима се спецификује импресија аутора: аргумент изненађености, аргумент зачуђености, аргумент неочекиваности и аргумент неверице.

5.9.1. Полемичар може бити изненађен тврдњом опонента. У аргументу изненађености аутор настоји представити став или закључак опонента као – изненађење, нешто неочекивано:

(4) Невероватно је, али истинито, да је много штошта у овом образложењу нетачно: нетачно је да се игде у Белићевим Правописима од некога траже „потпуна стручна, специјалистичка сналажења”, нигде ни у једном издању Правописа не помињу се ни „струјни”, ни „гласници”, па, наравно, ни њихова подела у две врсте – Белић 1954а: 154;

(5) То поређење доводи до фрапантног закључка [...] (Ков. 2005а: 813).

Такође, изненађеност се може и експлицитно исказати. Већи број примера за ову врсту аргументације налазимо у текстовима П. Ивића:

(6) Због односа српске науке према македонској ово је нарочито потребно истаћи баш на овом месту, поготову стога што је Поповић ово своје тврђење стилизовао тако као да је то и мишљење М. Стевановића и Б. Конеског који, наравно, на ово гледају много зрелије и који ће се свакако изненадити кад нађу своја мишљења цитирана на овакав начин (Ивић 1955/56: 314); Али највише изненађује то што Костић мисли да њему припада приоритет за идеје које потичу од Масинговог дела из 1876, и које су затим понављали или оспоравали толики други. Да ли он рачуна с необавештеношћу читалаца или је сам тако темељито неинформисан? (Ивић 2014б [1967а]: 174); Указао сам на ово у фебруарском броју *Дела* за 1967. [...], али је у мартовском броју Костић изашао с новим изненађењем: он је поновио своја тврђења из 1966. год. (Ивић 2014б [1967б]: 179); Изненађује бизарна идеја да ти епитетом почасту управо једног од двоје људи који су се у овој источној половини земље највише експонирали бранећи признавање и равноправност варијаната, и остали при том ставу упркос критикама (Ивић 2014а [1968–1969]: 44–45); Још више изненађује његово згражање над онима који анализирају идеје Јурја Крижанића или „у најбољем случају” свеславенску узajамност у 19. веку (Ивић 2014а [1986]: 118); Изненађује Маројевићева тврдња да сам ја „и редактор” Матичиног *Правописа* (Ивић 2014б [1994а]: 32).

Исти тип аргумента налазимо и код Пешикана, у његовом одговору на Московљевићеву критику првог тома *Речника САНУ* (пр. 7), у Симићевој критици Реметићевог рада (пр. 8), па и у Реметићевом одговору (пр. 9):

(7) Изненађује лакоћа са којом рецензент проглашава једну тачну дефиницију за бесмислену, а уместо ње извлачи из склопа речи и погрешно схваћене везе са речју *алат* додуше кратко, али нетачно објашњење (Пешикан 1963: 196);

(8) Ако је ова грађа тачно забележена, онда се резултати мр Реметића морају означити као право изненађење, боље рећи као откриће (Симић 1982а: 142); С обзиром на ситуацију у Азбуковици, о којој смо управо расправљали, и на друге околности, посебно изненађење за научну јавност представља тако добро очувано „јат” у главнини подручја (Симић 1982а: 146);

(9) Изненађује Симићево прећуткивање своје раније изнете сумње у резултате Николићевих истраживања у овој области: [цитат] (Реметић 1982: 166).

Као и код аргумента нејасноће, у ком аутор указује на оно што је, пре свега, њему самом нејасно, а што се исказује уопштено (дакле, као да је нејасно свим читаоцима), и у аргументу изненађености аутор заправо указује на оно што, пре свега, њега самог изненађује. И у наведеним примерима то се исказује уопштено – не сазнајемо кога изненађује, одн. форма исказа имплицира да оцена има уопштени карактер. Ту, наравно, уопште не мора бити речи о каквој манипулативној стратегији, аутор тиме индиректно (не циљано) показује свог замишљеног читаоца: он претпоставља да је читалац обавештен, те да ће и он бити изненађен. Такође, полемичком дискурсу је својствена аутореференција, а ово је уједно и пример за то: аутор открива себе говорећи о опоненту (у овом случају говори о томе шта њега изненађује). Ипак, налазимо и примере у којима аутор говори о изненађености из личне перспективе:

(10) Зато нас и изненађује тврдња приказивача Сарајевског конгреса у загребачком Језику (годиште XIII, стр. 39) да је на Новосадском састанку говорио о варијантама (Стевановић 1965: 197);

(11) На стр. 113 прочитао сам с изненађењем: „Ивић... доиста мисли да се повијест књижевнога језика може писати не осврћући се на повијест књижевности”. Питам се како је Катичић могао написати ту реченицу кад се на свакој страници мојих радова из историје књижевног језика огледа моје уверење да се та историја може писати једино на темељу историје књижевности (Ивић 2014а [1989]: 143–144).

Ауторова изненађеност у пр. 11 огледа се донекле и у реторичком питању у индиректном говору: *Питам се како је Катичић могао...*, чиме се имплицира негативан одговор: ’никако није могао написати ту реченицу’.

Грешка или пропуст опонента, такође, може се видети као нешто забавно – што представља увод у критику:

(12) У неким од новопонуђених правописних приручника очекују нас заиста забавна изненађења. Тако Маројевић, судећи по досад презентираним узорцима његовог писања, избацује из српске ћирилице слово ј зато што је преузето из латинице и место њега пише – латиничко ј без тачке. Случајно је заборавио да данас у Европи такво слово фигурира једино у *турској* абецеди (која је, углавном, опет варијанта латинице) – Ивић 2014б [1994а]: 32.

5.9.2. Није необично да један аутор изражава чуђење због ставова опонента, његовог приступа, закључака и сл. Исп. следеће примере (подвлачења наша):

(1) Чудновато је да ове врсте песничку фигуру [...] Костић непотребно и још којипут погрешно објашњава (Вуковић 1950: 110);

(2) Зачудо М. је пропустио да цитира и друге особине, такође наведене код мене, у којима се огледа разлика између ових дијалеката (Ивић 1959: 286);

(3) Рецензент, сигурно, врло добро зна да је мени позната литература о синтакси глаголских облика, којом сам се и сам доста бавио, па је тим чудније што тврди да Ст.(евановић) „ван онога што су дали нови погледи у Белићевим студијама заостаје за резултатима који у граматици могу бити усвојени” (Стевановић 1960: 135); Зато је врло чудно како се за оне који не виде варијанте у јединственом језику може тврдити да су то унитаристи диктаторског типа [...] (Стевановић 1965: 198); Чудновато је што се данас приговара како то да никога од Црногораца не буде ни на Новосадском састанку ни у комисијама за Правопис (Стевановић 1970а: 59);

(4) Чудно је што Пецо није поставио питање: како је човек који се толико не разуме у овој работи (лингвистици) могао тако успешно забележити материјал ускочког говора (Станић 1978: 251); [...] чудно –

Пецо би хтео да се ја ропски односим према дијалектолошким радовима и дијалектолозима „са чијим ауторима не треба полемисати” (Станић 1978: 257); [...] чудно је како се Пецо неодговорно односи према мојим речима: у мене није *ње*, већ *њи* (Станић 1978: 260);

(5) На многим местима у књизи – од којих ћемо на нека указати – аутор показује, најблаже речено, чудан однос према материјалу који цитира, а што се непосредно одражава и на његов метод излагања језичке грађе (Младеновић 1979: 209); А овај проблем се, чудно, за аутора не поставља уопште, тако да њему ништа не смета да нпр. у вези с изговором почетка везника *ерь*, *ере* доноси различите закључке (Младеновић 1979: 214);

(6) Нешто друго у овој полемици са Стевановићем зачуђује: како је аутор могао да изведе овакав закључак кад је његова грађа ограничена на „хрватско рјечничко благо” и на „хрватску књижевност” (Маројевић 1987: 246–247);

(7) За своје схватање Катичић се позива на знаменитог, посредног дакако, учитеља свих нас Т. Маретића. И то, за велико чудо, једино поводом овог случаја [...] (Станојчић 1987: 343);

(8) Тврдњу једнога свој ранијег опонента да „нема значењске разлике у реченици *Дете је пало* у поређењу с реченицом *Дијете је пало*” Маројевић „обара” на мало чудан начин – тврдњом да „нема значењске разлике” ни између старога словенског носног вокала задњег реда и његовог српског рефлекса у у речи *рука* па су ипак та стара фонема „у старословенском и у у српском засебне фонеме” (Петровић 1996 [1995a]: 400);

(9) „Слово” извлачи чудне консеквенце из чињенице да су Хрвати и „Бошњаци”, и једни и други на свој начин, прихватили граматику и фонетику (али не и речник) вуковског књижевног језика, у којем је већ било и особина преузетих од босанских муслимана и дубровачких католика (Ивић 2014б [1998з]: 127);

(10) Де Сосир [...] парадигматске односе објашњава управо на примеру анализе деривацијских односа, па је тим чуднија ауторкина „трансформација” синтагматско-парадигматске дихотомије у синтагматско-парадигматско-деривациону трихотомију (Ков. 2008: 675);

(11) Још чудније је да ауторка сматра да „објашњење да ли су хрватски, бошњачки и српски исти језик” не треба давати зато што је то, за њу, „политичко питање” (Ковачевић, Шћепановић 2010б).

Овај аргумент дат је из личне перспективе код Стевановића и у два примера код Клајна (у текстовима који стоје у размаку од тридесет година) – где аутори експлицитно кажу да њих нешто чуди:

(12) Зато се ми данас чудимо када од Јонкеа чујемо да су код њих власти нешто у вези с тим наређивале (Стевановић 1970а: 58);

(13) Ипак нам је чудно што у тексту упитника, када су информатори наводили имена која постоје у њиховом месту, није од њих затражено да назначе да ли име тако гласи и у званичним документима или само у фамилијарном опхођењу (Клајн 1978: 228);

(14) Чудно ми је да Вама, који сте написали толике исцрпне и свестрано образложене нормативне студије, морам да доказујем да о облицима треба расуђивати на основу фонетике и морфологије, а не по принципу „погледајмо у речник да видимо да ли постоји нека реч с таквим завршетком” (Клајн, према Фекете 2008б);

За шта, дакле, аутори користе аргумент зачуђености? Аутори се чуде, као што видимо из примера, над тврдњом опонента, погрешним објашњењем, закључцима, цитирањем, односом опонента према материјалу и сл.

Чуђење се, такође, може јавити већ у самом наслову текста: *Чудан вид научне критике* (исп. Петровић 1996 [1980]: 117).

Тakoђе, ту спадају и примери у којима полемичар (иронично) истиче да се не треба чудити или у оквиру реторичког питања – чиме се упућује критика опоненту:

(15) Зар онда треба да чуди што је толико примјера у којима се у творбено-семантички еквивалентат однос доводе глаголи различитог вида (Ковачевић 2011: 786).

Коначно, у аргумент зачуђености могли би ићи и многи други примери у којима се чуђење не исказује експлицитно, већ одређеним другим средствима, лексичким, синтаксичким, па и графостилистичким, и који се могу третирати и као говорни чин чуђења (исп. одељак о интерогативности у претходном поглављу):

(16) Пробија ли се то сумња да случајно није у питању ауторкино непознавање начина упућивања (цитирања) у научном тексту?! (Ковачевић 2011: 783); Лијепа диференцијација, нема шта!? (Ковачевић 2011: 792);

(17) Пецо стално хоће да ме утера у „ред“!, тј. у формализам (Станић 1978: 260).

5.9.3. За аргументом необичности посебно посеже Ж. Станојчић у свом приказу Катичићеве *Синтаксе хрватскога књиженог језика*, како у наслову (*Једна необична нова синтакса*), тако и у самом уводу:

(18) После читања [...], па и у току самог читања ове по много чему необичне књиге, наметнуо нам се наслов који смо дали овоме што ћемо поводом ње рећи. [...] и по садржини [...], и по методологији, у по терминологији, и по стилу књига је свакако необична. Таква је и у односу на школску уџбеничку литературу, а и посматрана међу научним делима своје врсте. Необична је, пре свега, несагласност између аутора ове књиге и њених издавача [...] (Станојчић 1987: 315).

И у критици садржаја аутор на сличан начин коментарише:

(19) Он даје прво необичну дефиницију [апозиције] да је то некаква *предикатна именица* [...] (Станојчић 1987: 479).

Исти аргумент налазимо у следећим примерима:

(20) Као и сама књига, Поповићева библиографија одликује се необичним критеријем при одабирању градива које треба унети (Ивић 1955/56: 329); Описана врста језичке неравноправности даје повода Бабићу за необичан закључак: „Кад би хрватска варијанта имала један назив, а српска други, неравноправност се не би могла прикривати термилошком формом“. Тј. требало би због овога увести називе „хрватски“ и „српски“ језик, другим речима прогласити један језик за два. Дакле, у циљу уклањања једне мале невоље створити једну велику (Ивић 2014а [1968]: 32); Сасвим је необичан поступак личности у Матици хрватској које после дванаест година заједничког рада на речнику са Матицом српском на основу споразумно утврђене концепције, сада при крају огромног и скупог посла, покрећу у јавности кампању против тог речника, без претходног консултовања с партнером, а уз снижавање нивоа филолошког расправљања какво досад у Југославији није забележено [...] (Ивић 2014а [1968–1969]: 43); Помало је необично што у књизи Конескога не налазимо преглед писаних извора за историју македонског језика (Ивић 1968/69: 467); Излагању о гласовном систему (поглавље Фонологија [...]) Конески је приступио под углом неуобичајеним у јужнословенској лингвистици (Ивић 1968/69: 468);

(21) То је, у ствари, његова докторска дисертација и треба одмах рећи да је она, по много чему, необична. (Петровић 1996 [1979а]: 92); Књига В. Никчевића о којој је овде ријеч један је од најнеобичнијих лингвистичких догађаја за који је потписник ових редова икада чуо [...] (Петровић 1996 [1996в]: 435);

(22) Од самог почетка рад мр Реметића најављује мало необичан и неуобичајен став према фактима и још необичније закључке (Симић 1982а: 135);

(23) Необичне су и неке нормативне формулације (Маројевић 1987: 246); [...] Клајн даје нулти одељак под необичним насловом [...] (Маројевић 2007: 519);

(24) У полемику око *Слова о српском језику* укључио се колега Недељковић на необичан начин, тобоже објективно и неутрално [...] (Брборић 2000 [1998а]: 383);

(25) Опет је употребљен необичан термин „именичка морфологија”, боље би било „именичка деклинација” [...] (Стакић 2015: 749);

(26) Но, то није крај логичко-мисаоним неравнинама у приступима овога типа. Јер, ако се *српски* поистовећује с једним *дијалектом*, тзв. штокавским, онда уводимо необичан и несвакидашњи лингвистички конструкт којим се замагљује граница између језика и дијалекта, па и међу језицима и дијалектима, а термин *српски језик* потискује термином *штокавски дијалекат* (Радић 2017: 27);

(27) На необичан начин је дакле решено питање ’сложене реченице’ (Симић 2017: 379).

Занимљиво је приметити шта аутори из наше грађе сматрају необичним: тако се квалификују, као што видимо, читава књига, закључак, формулације, наслови, терминологија, приступ (методологија), критеријуми опонента, стил, па и понашање – када овај аргумент иде у ред *ad hominem* аргумената (исп. међу Ивићевим примерима: *Сасвим је необичан поступак личности...*, или код Брборића: *у полемику... укључио се... на необичан начин*).

Такође, интересантно је у пр. 26 видети да се аргумент необичности може јавити и у вишој клаузи полемичког услова (’ако X, онда је необично Y’), што такође потпада под наведени обавезан тип негирања у таквом исказу.

5.9.4. Каткад се аргументи неочекиваног утиска и комбинују поводом побијања једне исте тврдње опонента:

(28) Тим слухом они нпр. проналазе штампарске грешке у мом тексту, и удруженим снагама одгонетају, зачудо сасвим тачно, шта сам хтео рећи: [цитат]. Изненађујуће, зар не? (Симић 1983: 108);

(29) И осврт на творбене разлике на стр. 20 изненађује ауторовом необавешћеношћу. Од четири његова примера за такве разлике један је потпуно промашен. Он зачудо мисли да се у Србији говори *учитељка*, а не *учитељица* (Ивић 2014а [1986]: 123);

Оба примера, као што видимо, садрже аргумент зачуђености и изненађености, при чему су зађуност и изненађеност у пр. 1 привидни, иронични. У пр. 2 аутор је изненађен и зачуђен тиме колико је опонент необавештен: обавештеност научника се, дакле, подразумева, а њен се недостатак схвата као нешто што није очекивано. Отуда, на делу су овде – здружено – различити аргументи неочекиваног утиска.

Здружено се јављају и аргумент необичности и зачуђености (пр. 30, 31):

(30) Ту критику он је ставио под мало чудан наслов *Спорни проблеми у нашој средњошколској граматици*. [...] Очеvidно, чак и за наше навике, мало необичан начин критике, на који ћу се ја нешто касније осврнути (Стевановић 1960: 110);

(31) [коментаришући став С. Бабића:] Необична оцена и још чудније објашњење: и да је творбена база некад изгубила значење 'каткад', то не би био разлог да се из језика прогања њена изведеница (Маројевић 1987: 247).

5.9.5. Међу аргументе неочекиваног утиска може се сврстати и аргумент неверице, када аутор одбија да поверује у оно што износи опонент. Исп. пример који налазимо код Стевановића и Ковачевића:

(32) Ми не можемо веровати да и из проф. Јонкеа говори језички стручњак кад, доказујући да је новосадски договор превазиђен и да, поред осталог, констатација у првој тачки Закључака тога договора у којој се каже да се заједнички наш књижевни језик развио око два главна средишта, Београда и Загреба, такође превазиђена [...] (Стевановић 1970а: 70);

(33) [...] или ауторка сматра да један од доприноса њене књиге треба да буде и негирање таутологичности тих термина, или је разлог, у шта је тешко повјеровати, то да ауторка не зна значење датих термина (Ковачевић 2011: 783).

Код Р. Симића налазимо и овакве примере здружене аргументације неочекиваног утиска:

– аргумент изненађености и неверице:

(34) Односи нас мало изненађују. Тешко је поверовати да у говору једног села стешњеног између „јатовске” и ијекавске територије – старије вредности, вредности које тако рећи „ничу из тла”, да такве вредности гласова једноставно буду сведене на спорадичну појаву (Симић 1982а: 145);

– аргумент необичности и неверице:

(35) Било би врло необично кад би се у овом случају утврдило нешто тако. Оригиналноост таквог решења не може се порицати. Али се у њега не може поверовати... (Симић 1982а: 146).²⁸⁰

Конечно, као и код аргумента нејасноће, и овај тип аргумента, тј. изненађивање, чуђење, неверица над ставом опонента или представљање тог става као необичног, сем што може представљати природну (и личну) реакцију полемичара над текстом опонента, може се, с друге стране, каткад и искористити (злоупотребити) као средство за извођење аргумента „страшила” (као подврсте *ignoratio elenchi*), преко ког се став супротне стране представља, како смо већ рекли, дисторзирано, тј. којим се противничко гледиште искривљује како би се лакше оповргло (Хансен 2020).

5.10. Аргументација ирелевантности

Овим типом аргументације аутор указује на то да опонент говори о стварима које нису релевантне за саму расправу, чиме се заобилази суштина расправе и сл. Овде иде и велики број примера поменутих у оквиру лексичко-семантичке анализе, у вези са глаголима којима се означава говорење преко мере, попут *распредати*, *распричати се*, *приповедати* и сл. (исп. 4.2.4.1.). Исп. и следеће примере:

²⁸⁰ Овде се среће и аргумент оригиналности.

(1) [одговарајући на критику формулације „половином априла“:] Ако је *то* битно за проблеме о којима расправљамо, ја могу и да прецизирам: Правопис је у Матицу „стигао” 15. априла око подне, а мени један његов примерак дошао у руке сутрадан ујутро. Инсистира ли Маројевић на томе да сам „одлутао на стилску периферију” и ако за то има и других потврда – нека му то буде признато (Петровић 1996 [1995а]: 393);

(2) Уместо да расправља, дакле, о *суштини* покренутих питања, Маројевић цепа длаку начетворо, прича о „методолошким начелима” која је научио на оном свом другом факултету [...], тражи „сведоке” за најбаналније научне чињенице, уверава читаоца у своја голема знања, упућује опонента на терминолошке и друге колоквијуме и тако даље, а не примећује како се сва његова наука развејава као магла и како од ње не остаје ништа више од празнине и бесмисла (Петровић 1996 [1995а]: 407);

(3) Својим текстом у *Књижевним новинама* (бр. 931/932, 1-15, јун 1996) Маројевић је опет промашио тему: најавио је расправу о српском језику и правопису, а распричао се о „уничужењу” и „увеличењу” људи који немају много поштовања за његову накнадну лингвистичку памет (Петровић 1996 [1996]: 441);

(4) Да у приговору Бугарског има доста онога што нема никакве везе са мојим текстом, показује разглабање да „у абецеду социолингвистике спада сазнање да је разлика између дијалекта и језика више друштвена и политичка него чисто лингвистичка”... (Ков. 2015а).

У пр. 1 аутор имплицира да то није важно за расправу, но ипак – прихвата да је опонент у праву – управо зато што је сама критика минорна, ирелевантна за расправу у целини, па се ту може говорити о приговору себи као стратегији изградње поверења (Аристотел, према Даскал 1998, т. 4.2.2).

5.10.1. Аргументација ирелевантности може бити основа и читавог полемичког чланка. Тако се, на пример, на овом типу аргументације заснива текст М. Ковачевића (из полемике са П. Ивићем), па чак и сам наслов тог текста – *Ја о глави, а Ви о репу* (Ковачевић 1999 [1999в]). Већ у уводу тог текста се каже:

(5) И последње реаговање академика Ивића показује да он не жели да расправља нити се изјашњава о суштини „Слова”, него свим силама покушава скренути расправу са битних на споредна, „домишљена” питања (Ковачевић 1999 [1998в]: 385).

И у наставку:

(6) То је и суштина и „Слова” и српског филолошког програма. Тада наша расправа не би била по оној изреци „ја о глави, а он о репу”. Али и досадашња Ивићева расправљања „о репу” ипак недвосмислено показују да он проводи ненаучни хрватски филолошки програм и данас (Ковачевић 1999 [1998в]: 385).

5.10.2. Аргумент ирелевантности се каткад односи и на саму аргументацију:

(7) Напоменимо да је од ова два Клајнова аргумента релевантан само први [...] (Маројевић 2007: 554).

5.10.3. Под овим аргументом може се подразумевати и минимизирање (аргумент минимизирања), одн. умањивање значаја питања о којима расправља други аутор (пр. 8, 9) или значаја доказа за потврду неке тезе (пр. 10, 11):

(8) Све је то много важније од ’одговора’ на нека питања која – не знам коме – П. Радић поставља (Симић 2017: 372);

(9) [...] колико могу да разумем, замерка проф. Симића своди се на терминологију: термин „минимални исказ” био би бољи термин од термина „комуникативна реченица” (Кликовац 2018: 63–64);²⁸¹

(10) [...] треба нарочито истаћи да није од значаја колико времена је протекло од радње која се казује аористом, него да ли говорно лице оно што износи хоће да претстави као да се тек извршило, да се десило у времену када оно говори или у неком другом прошлом тренутку. А то време може бити и врло блиско [...], па да се опет у њему радња не казује индикативно већ релативно употребљеним аористом (Стевановић 1957б: 131); то овде нема никаквог значаја... (Стевановић 1957б: 134); Али, рекли смо већ, није тако значајно хоћемо и се у по којем појединачном случају употребе аориста слагати сви да ли се ради о његовој индикативној или релативној употреби, него је главно да се тачно зна према коме моменту утврђујемо шта је синтаксички индикатив а шта релатив (Стевановић 1957б: 135);

(11) Али недоследност у фонетичности нашега правописа и сувише је незнатна још од коначног прихватања Вукова принципа садржаног у лозинци *пиши као што говориши* да се о њему може тврдити да није ни етимолошки ни фонетски, него негде између једног и другог, како то налази писац чланка у Политици (Стевановић 1978: 120–121).

Аутор, дакле, може у свом поступку побијања указивати на то да су налази опонента – недовољни, мали, незнатни да би се нешто могло с поузданошћу тврдити.

Такође, аутор може минимизирањем критике опонента окренути речи опонента у своју корист – тако критика опонента постаје ирелевантна:

(12) У мом „главном делу” *Говор Баније и Кордуна* Маројевић је открио једну „крупну омашку” [...] Ако је Маројевић у мојој књизи открио само ту једну омашку, онда ја ипак могу бити задовољан (Петровић 1996 [1995а]: 393).

Коначно, минимизирање може бити искоришћено и за супротне циљеве – када се аутору жели одати признање (тј. изразити академска куртоазија), као, на пример, у критичком приказу:

(13) Уобичајена прецизност ауторовог излагања изостала је овде само на једном или на два места [...] (Ивић 1968/69: 471).

Овим примером се указује на то да „изостанак прецизности” на назначеном месту није релевантан за општу оцену о прецизности аутора, која је позитивна.

5.11. Аргумент контрадикције (противречности)

Овај се тип аргументације огледа у истицању противречности, контрадикторности опонента. Пример за то налазимо у расправи М. Стевановића са Ј. Вуковићем:

(1) Тако он [Ј. Вуковић] [...] дословно каже: „Ако не полазимо од јасно одређене поставке да је сваки временски облик чија радња временски није одређена (одмерена) према моменту говора употребљен у

---

²⁸¹ Нарочито је индикативна овде употреба глагола *сводити*. Наиме, јасно се уочава конотација овог глагола у самом контексту. Према РСЈ, глагол *свести* примарно значи 'повести некога да пређе, да сиђе са вишег на нижи терен, у доњу просторију', тј. 'спровести са вишег места на ниже', а секундарно: 'довести на мању (или врло малу) меру, сузити, ограничити'. Дакле, видимо у основи и својеврсне концептуализацијске, појмовне механизме у развоју значења овог глагола: апстрактно, секундарно значење метафорички се изводи из физичког, просторног. Оно неизоставно, преко појмовних метафора ГОРЕ ЈЕ ДОБРО и ДОЛЕ ЈЕ ЛОШЕ, повлачи за собом и негативну конотацију. Глаголом *сводити* јасно се имплицира да поменути термиолошка напомена није од круцијалне важности за саму тему, те се отуда ауторка на то даље и не осврће.

релативу, онда неминовно стварамо компликације и за ствари које најједноставније могу бити протумачене... Док год с тим нисмо начисто, релатив као категорија глаголских значења остаје мутан и неразјашњив.” И заиста. То и случај самога Вуковића потврђује. Само зато што му се при анализи неких примера учинило да у употреби аориста треба тражити и неке друге моменте, он је и могао (у истој рецензији) доћи до закључка да је „код нас категорија индикатива и релатива неразрађена и на анализи живог говора неразграничена,” да су у питању значења аориста „више по среди други моменти, који треба да буду предмет посматрања ради дефинитивног утврђивања синтаксичке вредности овога облика” (Стевановић 19576: 135–136).

У овом примеру важно је указати на афирмативне исказе који следе за цитатом (исп. *И заиста. То и случај самога Вуковића потврђује*): они, прво, показују да други аутор у ономе што износи има право – да би се затим тиме истакло да он (у другој ствари) није у праву. Ти су искази и стилогени: они су кратки, ефектни, те семантички, ритмички и формално чине рез између две дуже, цитатима подупрте, реченичне структуре – што их чини и уочљивијим, стилски антиципираним. У наставку истог текста поново се указује на противречност другог аутора (подвлачење наше):

(2) Скрећући пажњу Вуковићу да ни за разграничење праве (индикативне) и релативне временске употребе аориста не могу бити од значаја никакви други него исти моменти који и код других глаголских времена, ми се питамо на основу чега је он дошао до закључка да кад се каже да се једна глаголска радња врши у неко друго време, чак и „мало пре”, то за презент мора бити релатив, а за аорист не мора. Овде се, као и у ономе што смо малопре из Вуковићеве рецензије цитирали, очевидно, ради о изразитом случају противречности, коју Вуковић на истом месту приписује другим неким ауторима кад износи своја неслагања с њиховим схватањем значења имперфекта [...] (Стевановић 19576: 136).

Овде се могу уочити још неки занимљиви моменти, типични за критичко-полемички дискурс: скретање пажње другом аутору на грешку, недоследност и сл. (формално дато у негацији: исп. *ни за разграничење... не могу бити од значаја никакви други него исти моменти*), и запитаност над закључцима другог аутора. Налазимо још један пример из другог текста Стевановића:

(3) И иначе је врло занимљиво како рецензент у теорији препоручује граматичару да ослушкује живу реч и да прати шта има у језику писаца, а овамо не допушта да се укаже на исправност облика множине именица м.р. с уметком *ев* и у неким случајевима где им претходе сугласници *ц, з, с*, као у примерима: *вицеви, млазеви* и *појасеви*, иако се те именице данас чешће употребљавају у овоме него у облику с уметком *-ов* (Стевановић 1960: 131).

Примере аргумента контрадикције налазимо и у текстовима других аутора:

(4) Поменуто Никчевићево мишљење у контрадикторности је са његовом више пута изреченом тврдњом о непрекидној књижевној употреби народног језика у Црној Гори [...] (Младеновић 1969: 153); Контрадикција и конфузија овде је потпуна и вишеструка, јер намеће питања на која аутор није одговорио [...] (Младеновић 1979: 203); То је, свакако, аутор знао, али је ипак себи дозволио пад у поменуто контрадикцију [...] (Младеновић 1979: 203); Слово *ц*, добро је познато, постоји у грађанској ћирилици насупрот ауторовом тврђењу [...], а гласови *ћ* и *ћ* означавају се заједничком графијом *ћ*, како сам аутор каже [...], а не „словним комбинацијама” како аутор, зачудо, у два маха погрешно истиче [...] доводећи себе у контрадикцију (Младеновић 1979: 213).

(5) Композициона шема Никчевићеве књиге последица је методолошког поступка који је прихватио (иако се са њим не слаже) – Петровић 1996 [1979а]: 93;

(6) Нигде другде читалац овог – како га издавачи хвале – „поузданог ослонца” [...], заиста у тако мало простора не може наићи на тако много изразитих противуречности! (Станојчић 1987: 318); Пада у очи поновљена несагласност између примера у тач. 458 и Катичићеве тврдње [...] (Станојчић 1987: 485).

(7) Уосталом, Костићеву прву замерку побија већ сама његова друга замерка. Оне су у пуној контрадикцији. Друга замерка полази од тога да смо рекли супротно од онога што нам прва замерка ставља у уста. Наравно, истина о томе шта смо ми написали налази се на страни друге замерке (Ивић 2014б [1967а]: 173); Затим, клизећи све дубље у противречност, додаје: [цитат] (Ивић 2014а [1989]: 143);

(8) [...] Ивићев ђак и Брозовићев ученик мало-мало па противрјечи самоме себи (и није српскохрватски језик – и јесте српскохрватски језик, и није језички осјећај – и јесте језичко осјећање) – Маројевић 2001 [1994ђ]: 106; Не запажа Ивић да у свом слијепом опонирању мени брутално противрјечи – самоме себи (Маројевић 2001 [1995а]: 51);

(9) Посматрана из перспективе србистике, Декларација је у погледу тврдњи које доноси готово сама у себи противуречна (Ков. 2017);

(10) 'Модерна' теорија довела је ауторку у контрадикцију са самом собом... (Симић 2017: 378).

У корпусу се јавља и полемичка реакција на аргумент противречности, у одговору П. Ивића на Московљевићеву критику његовог смедеревско-вршачког дијалекта (где се *противречност* и *контрадикција* могу разумети као речи-окидачи):

(11) М. није опазио да између мојих цитираних тврђења нема противречности (Ивић 1959: 286); Ни овде нема контрадикције, и то зато што из мојег првог тврђења не произлази „да је пре тога смедеревско вршачки припадао шумадиско-војвођанском”, већ обрнуто – да су до акценатског преношења *шумадиско-војвођански говори били слични садашњим смедеревско-вршачким* (Ивић 1959: 287).

Постоји још један начин упућивања на противречности опонента. Аутори често, говорећи о излагању опонента, указују на одређене сметње или препреке у закључивању које опонент не уочава. То се обично најављује глаголом „сметати” у одричном облику, у конструкцији: (*али/ипак/међутим*) *опоненту то (нимало) не смета* (примере групишемо према ауторима; подвлачења наша):

(12) [...] он изјављује: „Немам времена за подробнија испитивања”, што му ипак не смета да настави с прекорима [...] (Ивић 2014а [1968–1969]: 43, фн. 9); М. је досад о фонологији објавио свега неколико страница текста, што му не смета да о фололошким питањима изриче судове у ауторитативном тону (Ивић 2014б [1996а]: 64);

(13) Никчевић, наиме, не може да опрости Вуку што је језик коме је поставио темеље назвао српским и што нигде није „признао” да се у тим темељима налазе „свеукупни црногорски говори”. [...] Додамо ли [...] чињеницу да Вук у Херцеговини никад није био, сваком ће бити јасно [...] да Вук није могао увести у основу српског језика оне говоре за које није знао ни где су ни какви су [...] Никчевићу то, међутим, ништа не смета и он упорно варира своју тезу о „свеукупним црногорским говорима” [...] (Петровић 1996 [1979а]: 97–98); У тексту који је пред нама, рецимо, он понавља своју стару тврдњу да у прасловенском фонолошком систему бар у његовој потоњој фази, није постојао глас *јат*, али му то после нимало не смета да „закључи” да су из *црногорскога ијекавизма* настали сви други (словенски) „изговори”! (Петровић 1996 [1988]: 290–291); Маројевић није специјалиста за српски језик, али му та „ситница” не смета да се намеће за „потоњег судију” у проблемима његове историје и његове структуре (Петровић 1996 [1994]: 375);

(14) Показује да К-Г [комуникативно-граматички] приступ не познаје [...], да мој чланак није пажљиво прочитао [...], те да га није ни разумео [...]. Ништа од тога му, међутим, не смета да К-Г приступу поставља „домаће задатке”, па и да предвиђа да се ти задаци у оквиру њега не могу решити (Кликовац 2018: 71).

Оваквим примерима се, дакле, опоненту замера што износи одређене закључке иако за њих нема довољна знања или постоје докази који говоре супротно; дакле, указује се на извесну недоследност опонента. Притом, ту може бити речи и о извођењу *tu quoque* аргумента:²⁸² то што неки аутор није упознат са одређеним приступима, не мора значити да његови аргументи нису валидни. Исп. Петровићев пример под 13: *Маројевић није специјалиста за српски језик, али му та „ситница” не смета да се намеће за „потоњег судију” у проблемима његове историје и његове структуре*. Ипак, ауторове тврдње могу бити тачне иако није специјалиста за српски језик (с тим у вези исп. и аргумент ненаучности).

5.12. *Tu quoque* аргумент (‘позивање на лицемерје’)

Tu quoque аргумент (лат. „ти исто”, „ти такође”) представља тзв. ‘позив на лицемерје’: став друге особе се побија тиме што се истиче да понашање те особе није у складу са тим ставом (или да је у прошлости тврдила супротно); врста је *ad hominem* аргумента (Хансен 2020).

5.12.1. Д. Петровић у једном свом тексту цитира речи Р. Симића који негативно оцењује школске прилике. Р. Симић поручује „високим представницима власти да се самовољним одабиром ‘стручњака’ међу недоученим курсистима (подвукао ДП), који више воде рачуна о односу према властима, и користи која се отуда може задобити, како се већ деценијама чини, него о науци и струци, ништа не постиже” (према Петровић 1996 [1996б]: 428). Д. Петровић овде графостилистички (курзивом) и експлицитном напоменом у загради указује на полемички окидач, на оно што ће изазвати његов одговор. Наиме, на ове речи, Петровић у полемичкој реакцији одговара да је Симић необавештен, сањив или забораван, те да је таква оцена школских прилика бајата бар пар деценија:

(1) Док су други, наиме, давно говорили да је за судбину нашега школства била одлучна *освета бивших понављача* (Павле Савић), Симићу је (као „стручњаку” међу недоученим курсистима и уз благослов „високих представника власти” – како сам рече) било врло угодно да пише уцбенике – за које сад вели да су неупотребљиви (Петровић 1996 [1996б]: 429).

Дакле, аутор упућује опоненту замерке које опонент сам користи (упућује одређеним стручњацима). У основи овог аргумента лежи мимеза, као врста ироничног цитирања (исп. 4.4.2.3.1.5.). Слично се уочава и у следећем примеру:

(2) Невесело звучи проповед о заједништву [...] кад прати акцију што води узајамној изолацији. Још је непријатнији захтев који Катичић имплицитно поставља: да ћутим кад је реч о хрватским стварима. Тачније, да ћуте сви који нису из те средине. Таквог се захтева, додуше, он сам не држи. Он дели Србима савете о „несигурну замуцкивању” и о употреби речи *сам* и *час* (Ивић 2014а [1989]: 148);

---

²⁸² *Tu quoque* (лат. „ти исто”, „ти такође”) аргумент представља тзв. ‘позив на лицемерје’: став друге особе се одбацује тако што се истиче да њено понашање није у складу с изнетим ставом (типично се изводи преко исказа *Али ти то радиш / Али ти то не радиш*); спада у *ad hominem* аргументе (исп. Хансен 2020). Школски пример за овај аргумент јесте када се пушачу који тврди да пушење није здраво одговара са „Али ти пушиш”; ипак, иако саговорник јесте недоследан, његов став не мора нужно бити погрешан.

5.12.2. Такође, у грађи налазимо и примере који се односе на пређашње понашање или ставове опонента:

(3) Што се тиче онога што Пецо говори о именици *комад* (на њој се Пецо једанпут оклизнуо) и именицама на *-лац* – то су познате, школске ствари (Станић 1978: 263);

(4) [...] од Бабића је далека свака помисао да се бави таквим залудицама као што је „раздвајање” или „спајање”. Па ипак, није увек било тако. Он је и пре четврт столећа био на челу колоне најодлучнијих, додуше оне која је хрлила у супротном смеру. У Језику XI 1964. године, објавио је чланак *Уклањање хрватско-српских језичних разлика*. Ту је он у борби за зближавање отишао даље него иједан други аутор, предлажући у девет тачака и конкретну методологију рада на „уклањању” разлика међу варијантама. Наравно, то је било давно, а у међувремену је Бабић схватио да је проблематика блискости и удаљености варијаната тричарија недостојна да се на њу троши енергија (Ивић 2014а [1989]: 159);

(5) Године 1989. изашла је у Новом Саду у издању Матице српске књига *Прилози правопису*, плод тимског рада једанаест стручњака. Њихов рад М. је својевремено поздравео, али је касније променио став. Онда је те људе означио као „групу најистакнутијих југословенских сербокроатиста”, а сада су то „самозвани правописци”, „новопечена правописна комисија, која сама себи покушава да да легитимитет” (Ивић 2014б [1996б]: 57);

(6) У тексту „Устав дозвољава, закон утврђује” [...] Ранко Бугарски стално сам себи ускаче у уста, негирајући оно што је раније писао. Надам се да Бугарски нема тоталну амнезију, да није заборавио шта је о питањима о којима сада пише писао у непосредној прошлости (Ков. 2018в).

Ti quoque аргумент, дакле, представља узвраћање речи опоненту, којима се опонент позива на лицемерје. У основи таквог аргумента може стајати мимеза, али се замерка може узвратити и речима које опонент није употребио. Посебну групу чине примери у којима аутор подсећа на раније поступке (речи, понашање) опонента, а који се разликује од поступака или ставова опонента у тренутку расправе.

5.13. Аргумент полемичког бумеранга

Аргумент сличан претходном јесте полемички бумеранг, којим аутор на неку примедбу опонента узвраћа истим или сличним речима, при чему то не мора увек бити и поводом исте теме, и који, за разлику од *ti quoque* аргумента, не подразумева да оба учесника комуникације прихватају одговорност. Притом, у њему одбрана од речи опонента прелази у контранапад; могао би се сврстати у *ad hominem* аргументацију. Полемички бумеранг јавља се, на пример, кад аутор опоненту узвраћа иронично употребљене речи. Погледајмо следећи пример:

(1) На стр. 21. читамо: „Споменут ће Ивић да у 18. ст. није било случаја да је неки писац узео за свој неки други дијалекат, али је ’заборавио’ споменути да је то учинио већ Бартул Кашић”. Ту је у ствари Рагуж, и то двапут, ’заборавио’ навести кључне речи моје реченице, која у целини гласи: „Ниједан аутор, *осим ако је променио место живљења* [...], није усвојио дијалекат неке друге области”. Речи које је Рагуж изоставио унео сам имајући у виду управо Кашићев случај (Ивић 2014а [1986]: 118).

П. Ивић, дакле, одбија оптужбе Рагужа и узвраћа истим речима, истом оптужбом. У наставку истог текста налазимо и овакав пример, у ком аутор имплицира да се опонент служи оним што њему замера:

(2) Стр. 22. „Прешућивањем се служи Ивић и говорећи о повијести тиска ’на српско-хрватском језичном подручју’, спомињући прве тискане књиге у Зети, а ни ријечи о хрватском тиску [...]”. Прећуткивање ту није

на мојој страни. Рагуж је пропустио да саопшти у којем контексту ја помињем прве штампане књиге у Зети и даљу судбину штампања литургијских књига за српску цркву (Ивић 2014а [1986]: 120).

И у овом примеру се, дакле, истим речима (исп. *прећуткивање*) поручује: 'то не радим ја, већ опонент'.

5.13.1. Свакако, могу се уочити се извесне сличности између *tu quoque* аргумента и полемичког бумеранга. Ипак, како смо већ назначили, постоје извесне разлике, исп. у Табели 7:

	<i>Tu quoque</i>	Полемички бумеранг
позивање на лицемерје	+	+/-
понављање истих или сличних речи	+/-	+
у оквиру исте теме	+	+/-
оба учесника прихватају да су починиоци	+	-

Табела 7. *Tu quoque* аргумент и аргумент полемичког бумеранга.

Полемички бумеранг, дакле, стоји у директној вези са *tu quoque* аргументом, јер се и у једном и у другом случају може радити о позивању на лицемерје, и један и други аргумент представљају својеврсно „узвраћање” оптужбе опоненту. Кључна је разлика у томе што *tu quoque* аргумент имплицира: *Али и ти то радиш* (оба учесника су починиоци /+/),²⁸³ док полемички бумеранг пак имплицира: *То не радим ја, него ти*, тј. подразумева корективну адверзативност (оба учесника прихватају да су починиоци /-/). Притом, иако се помоћу оба аргумента може позвати на лицемерје, полемичком бумерангу то није једина сврха. Он се изводи и онда када аутор узвраћа опоненту истим или сличним речима (мимезом), али другим поводом (тема /-/). Тачније, ту се може говорити о мимези која се користи као полемичко средство уопште, у размени негативних квалификација.²⁸⁴

Каткад примери могу изгледати као да су на прелазу између једног и другог типа аргумента, исп. пример:

(3) **Маројевић:** [тврдећи да П. Ивић има различите критеријуме према књизи И. Поповића *Историја српскохрватског језика* и избору Слободана Реметића у звање редовног професора за предмет *Историја српског језика*:] Његов аршин... уме двоструко да мери (Маројевић 2001 [1995б]);

²⁸³ Могуће је *tu quoque* аргумент извести и тако да он имплицира: *Али ни ти то не радиш* (исп. Хансен 2020). Пример: једна особа може другој замерити што не води рачуна о животној средини, речима да је то пожељно понашање. Друга особа може, користећи *tu quoque* аргумент, рећи: *Али ни ти то не радиш*.

²⁸⁴ Мада су полемички цитат, мимеза и полемички бумеранг врло блиски стилистички поступци јер сви полазе од цитата опонента, нужно је указати и на њихове међусобне разлике. Прва, начелна разлика је, наравно, класификациона: док полемички цитат и бумеранг представљају полемичке дискурсне технике, о мимези се превасходно говори као о фигуративном поступку. Сем тога, полемички цитат представља ширу категорију, јер се под њим може подразумевати свака врста цитата којим се побија став опонента или доказује сопствени, што значи и цитати опонента, али и цитати ауторитета (аргумент ауторитета), иронично и неиронично употребљени. С друге стране, мимеза је фигуративни поступак у чијој основи лежи иронија (то је подврста ироније) и представља имитирање, одн. иронизирање речи опонента; полемички цитат је средство којим се та фигура изводи (она представља иронични цитат, а у полемици то може бити и иронични полемички цитат). Коначно, полемички бумеранг представља узвраћање истим или сличним речима, бумерангом аутор приписује опоненту оно што је њему првобитно било приписано од стране опонента, у њему се мимеза користи као средство узвраћања критике.

Ивић: [...] ових дана се Маројевић пријавио на конкурс за редовног професора старословенског језика и упоредне словенске граматике, иако из тих предмета има свега неколико радића, у укупном збиру далеко мање него Реметић из историје српског језика. Ето правог примера двојног аршина: Маројевић кад је реч о другом и кад је реч о њему самом (Ивић 2014б [1995б]: 48).

То се најпре може приписати оним примерима у којима аутор који одговара на речи опонента не демантује те наводе. Међутим, у наведеном примеру Ивић јасно имплицира да није он тај који има двоструке аршине. Полемички бумеранг налазимо и у следећем примеру, у ком се прво поричу тврдње опонента (литотом: *далека је од истине и тврдња...*), а затим се, након цитирања речи опонента, узвраћају оптужбе:

(4) Далека је од истине и тврдња да се „од Другог конгреса српских интелектуалаца Ивић залаже да екавица буде диференцијална црта према ијекавици, као српски језик према хрватском”. Од тог конгреса до данас ја се о томе уопште нисам изјашњавао, да се не бих, као екавац из Србије, мешао у питање које се тиче ијекаваца. Сад, кад је ствар у РС решена, могу да кажем: управо решење за које се Росић залаже одговара хрватском националном интересу. Росић је за дефинитивно разбијање језичког јединства Срба, за овековечење језичке границе на Дрини и за језичку блискост РС са Хрватима и муслиманима, а удаљеност од Србије (Ивић 2014б [1998г]: 120).

5.13.2. Пример узвраћања истим речима (мимезе), али не у оквиру одређене теме види се у следећем примеру:

(5) [...] лингвистичка аргументација коју су изнијели председник Карадић и министар Тохољ [...] – није из њихове памети, то кукавичје јаје могла је изњети само „зла памет у злом времену”, то јест садашњи државни лингвиста број један (Маројевић 2001 [1994ђ]: 110–111).

У оваквим примерима *ad hominem* аргументација је уочљивија. Исп. и следеће примере:

(6) Пошто се онако лијепо исанкао на методологији, дијалектолог се залетио и у терминологију (Маројевић 2001 [1994ђ]: 106);

(7) Видели смо како се Маројевић „санка” (то је његова полемичка елеганција) на „ситницама”. Много темељитије, међутим, он то чини на озбиљним темама (Петровић 1996 [1995а]: 397).

Полемички бумеранг, дакле, може бити полемички цитат (цитат опонента) који се – поводом друге ствари – узвраћа опоненту као критика. У наведеном примеру на то се и експлицитно указује метаполемичком напоменом у парентези, исп. *то је његова полемичка елеганција*.

5.13.3. Полемички бумеранг може се низати из текста у текст. У полемици Ивић–Ковачевић, П. Ивић користи реч-окидач (тригер):

(8) У вези с екавицом и ијекавицом Ковачевић, исто као и његов духовни вођа Маројевић, дуби на глави (Ивић 2014б [1998е]: 126).

На ове речи, М. Ковачевић одговара истим речима у следећем тексту, а на то се и његов опонент осврће у наредном полемичком обраћању:

(9) Ковачевић однекуд тврди да је покојни хрватски академик Јонке мој духовни вођа, као што је Маројевић његов духовни вођа. И то је бизарна измишљотина (Ивић 2014б [1998ж]: 130).

У одговору, М. Ковачевић се извињава (иронично):

(10) Зато се академику Ивићу извињавам: јер он заиста нема једног него чак три духовне вође – Људевита Јонкеа, Алију Исаковића и Војислава Никчевића, које (је) својим „научним” ставовима издашно подржава(о) – Ковачевић 1999 [1998в]: 389.

Овим се почетни тригер (*духовни вођа*) стилски промовише. То може имплицирати, опет, да се оштар тон појачава како полемика одмиче, одн. можемо претпоставити да се са већим бројем размењених текстова пропорционално и поштрава тон (што смо сугерисали и поводом употребе 1. л. јд. у 4.1.2.1.7. на примеру полемике Младеновић–Никчевић).

5.13.4. Полемички бумеранг може се користити и као полемичка техника уопште, употребом полемичког цитата. Такав пример налазимо у полемици Симић–Реметић. У примеру аутор (Р. Симић) цитира реченицу опонента (С. Реметића) којом се критикује А. Белић:

(11) Ево како гласи беспризивна пресуда: „Да је он којим случајем – размишља колега Реметић о несагледивим последицама судбоносне Белићеве грешке – рецимо у Мислођину правилно перципирао *е* и сагледао његов фонолошки статус у вокалском систему [...], сигурно би дискусија о питању тзв. икавизама у говорима шумадијско-војвођанског дијалекта [...] кренула у другим путем” (Реметић, према Симић 1982а: 140).

У парентези видимо ироничан однос аутора према оцени опонента. Почетак цитиране реченице аутор у наставку користи као полемички цитат, критикујући опонента:

(12) „Да је којим случајем” колега Реметић застао у Моштаници, уместо што је одмах стигао до Мислођина, и да није неких околности које су га у томе спречиле, верујем да би његов суд о Белићу испао на исто... (Симић 1982а: 141).

Овде се види како се речи опонента користе „против њега”, у овом случају у оквиру одбране другога. Притом, стилска промоција тог полемичког средства овде је постигнута формом: користи се полемички кондиционал којим се имплицира дисквалификација. Исти пример се запажа и нешто даље у тексту, користећи, уз овај, још један полемички цитат (дакле, још један бумеранг):

(13) До каквих би закључака мр Реметић дошао о целини грађе „да је којим случајем” „могао одвојити више времена” и анализу довести до краја? (Симић 1982а: 143).

У наставку полемике, Реметић узвраћа истим (својим, првобитно) речима, томе придодату још један нови полемички бумеранг:

(14) Да је проф. Симићу „којим случајем” јасно шта је дијалекат, какав је значај „чистих”, аутентичних, веродостојних представника дијалекта, његов текст би, „бојим се”, био краћи за наведене редове (Реметић 1982: 161).

Дакле, поред враћања поменутог бумеранга „да је којим случајем”, оцена Р. Симића „бојим се” овде је послужила опоненту као нови бумеранг, одн. да узврати новом квалификацијом. И овде се, дакле, користи полемички кондиционал којим се имплицира дисквалификација (аргумент незнања): ’аутор не зна шта је дијалекат – да зна, не би то написао’. Пример истог полемичког бумеранга (*да је којим случајем*) са новим уочавамо и нешто даље у истом тексту:

(15) Да је проф. Симић „којим случајем” уместо једног јединог, и то нетипичног (дакле, „погрешног”), узорка узео у разматрање прилике и у Узовници [...] и Г. Оровици, онда би његови закључци били ближи мојима, али би се, „на жалост, далеко разилазили са идејама и убеђењима” – самога проф. Симића. Овако, „Не можемо ништа друго рећи него да његова (Симићева – СР) убеђења очигледно нису резултат анализе грађе него извесних трансцедентних инспирација” (Реметић 1982: 168).

Ово је и један од ретких примера из грађе где се цео исказ опонента цитира како би се изречене речи узвратиле опоненту: у њему, дакле, долази – као и у другим примерима полемичког цитата као бумеранга – само до промене референта (отуда и Реметићева напомена у загради).

У истој полемици јавља се још пар примера полемичког бумеранга; првим се поентира (и заокружује) аргументација, а други се користи катафорички:

(16) Проф. Симић се задржава и на проблему премиграционе дијалекатске слике северне Србије као и на цитирању порекла галипољских Срба. За њега су „танке индиције” на основу којих проф. П. Ивић „долази до претпоставке да су Галипољски Срби пореклом од Светозарева.” Он губи из вида да су те индиције крупне и темељите [...]. Да ствар буде интересантнија, проф. Симић вели да „Једино што је било могуће закључити на основу тада познатог материјала... – јесте да су говори северне Србије, и поред несагледивих историјских и етничких промена, у главним линијама одржали еволутивни континуитет од најстаријих времена до данас”. А индиције – „танке” (Реметић 1982: 154–155);

(17) Проф. Симић вели да ме мора „разочарати” јер „Схватање о пореклу србијанских икавизама Белић не би променио због открића једне чињенице, ма колики био њен значај”. Морам с тим у вези поменути неке чињенице и „разочарати” проф. Симића (Реметић 1982: 163).

5.13.5. Занимљив пример налазимо и у примеру из полемике Станојчић–Зника, у ком се првобитна оцена у наставку исказа ублажава:

(18) Треба рећи да је разговор с лингвистом као што је М. Зника заиста „разговор глухих”, како она каже, или бар разговор људи који немају исти речник (Станојчић 1988: 1086).

У полемици поводом „Слова о српском језику”, одговарајући на речи опонената да су изашли далеко изван граница истинитог, аутори Слова узвраћају истим речима:

(19) Острашћени заштитници хрватског националног интереса, фалсификујући чињенице у свом *приопћењу* „изашли су далеко изван граница истинитог” (Бојић и др. 1998).

5.13.6. Адверзативност се каткад може употребити да најави полемички бумеранг, чиме се бумеранг (с обично имплицитним значењем: 'али то не радим ја, него он') експлицира. Исп. следећи пример:

(20) „Међутим, господин Ивић меша временске планове. Тако је данас. Након програмиране кроатизације, етничка слика је била супротна”. Хтео је рећи: „пре програмиране кроатизације”, а не „након”. Али нисам ја тај који меша временске планове. Његова тврдња је била у садашњем времену: „Српски језик је штокавски, а хрватски народни језик је чакавски”. И мој одговор је у садашњем времену. А ако је реч о прошлом времену, упућујем га на моју књигу *Српски народ и његов језик* (Ивић 2014б [1998д]: 122).

Овим се опоненту узвраћа полемичка аргументација, аутор тиме тврди: опонент је тај који меша временске планове, а не ја.

5.13.7. Каткад се полемички бумеранг може извести и у оквиру стратегије „одбрана другог”, којом аутор брани другог аутора а не себе:

(21) [...] у Аргументу [...] Р. М. је искочио из равнотеже, чак толико да је сам, на недопустив начин, „помијешао лончиће”, оптужујући академика Ивића да он то чини (Брборић 2001 [1994а]: 306).

Сличан је томе и следећи пример:

(22) Нигдје нисам „уверавао јавност како Матичин и Симићев правопис стоје на равној ноzi као две равноправне алтернативе” [...] – Матичин правопис је испод сваке критике, он је, да парафразирам мојег опонента са знаком „минус” – *најгори правопис у историји српске ортографије* (Маројевић 2001 [1997а]: 71).

Овде, дакле, аутор узвраћа речима о *најгорем правопису*, индиректно бранећи други правопис од напада.

5.13.8. У примерима из грађе срећемо и поништавање (побијање) полемичког бумеранга. П. Ивић у свом првом одговору Р. Маројевићу, поводом изговора гласа *н* у *Анка*, каже:

(23) Ту нам он [Р. Маројевић] опет нуди нетачност, благо речено елементарне природе (Ивић 2014б [1994а]: 35).

У одговору Маројевића види се и експлицитна напомена (као у горњем примеру Петровића о „полемичкој елеганцији”) да се ради о речима опонента (подвлачење наше):

(24) Да је умјесто „летимичног увида” у Мркаљеве текстове изабрао филолошки и лингвистички приступ, и да се није упознавао са Мркаљевим дјелом површно и из друге руке [...], Ивић не би допустио ову „нетачност, благо речено елементарне природе” (да се послужим његовим речима) – Маројевић 2001 [1994д]: 41.

Р. Маројевић, дакле, узвраћа истим речима, експлицитно истичући да су у питању речи опонента. У следећем одговору П. Ивић се осврће на то (подвлачење наше):

(25) Исправио сам Маројевићеву тврдњу да „Сава Мркаљ дуге вокале пише двоструким словима као у савременом финском језику”, а сад он изјављује да је та моја констатација „нетачност, благо речено елементарне природе”. А ипак из самог његовог излагања види се да сам у праву. У финском правопису дуги вокали су увек обележени удвојеним словом, а Мркаљ је тако писао само у незнатном делу својих радова, па и ту у мањини случајева, „онда само кад се ријеч од друге подобне другачије не распознаје” (по речима самог Мркаља) – (Ивић 2014б [1994б]: 37).

У одговору, као што видимо, Ивић поништава тај бумеранг, тј. наводи да опонент није у праву. Но, овим се побијање не завршава. Наиме, у наставку Ивић наводи:

(26) Из овога Маројевић закључује да се „Ивић упознао са Мркаљевим делом површно и из друге руке (преко правописно осавремењених издања)”. Површност је на Маројевићевој страни: њему је промакло да сам у књизи на коју се он позива као аутентичан извор ја означен као један од уредника; додаћу да сам био и њен интерни рецензент у редакционом одбору. Је ли то онда познавање „из друге руке”? Као за пакост, Маројевић редовно промаша кад ми нешто приписује на основу свог нагађања (Ивић 2014б [1994б]: 37–38).

Дакле, у наставку побијања полемичког бумеранга опонента – аутор и сâм изводи полемички бумеранг: Маројевић Ивића опомиње на површност, а Ивић, како видимо, узвраћа речима *површност је на Маројевићевој страни*. На крају овог побијања поентира се реторичким питањем као фигуром негације (као у многим примерима Ивићевих полемичких реакција) и закључује да опонент редовно промашује (метафора заснована на појмовној: ГРЕШКА ЈЕ ПРОМАШАЈ). Експресивности израза доприноси и фразеологизам *као за пакост*.

Побијање бумеранга среће се и у другим полемикама. М. Станић, одговарајући на критике које му упућује А. Пецо, користи аргумент ауторитета и цитира Зиндера (на руском) и Малмберга (на енглеском), желећи да докаже да звучност није искључива разлика између звучних и безвучних сугласника, након чега закључује:

(27) После овога Пецо не би требало да другима чита лекције о необавештености (Станић 1978: 265).

Овом поентом аутор имплицира да сâм опонент није обавештен, што представља пример полемичког бумеранга. У наредном одговору, Пецо побија тај бумеранг:

(28) Разлике између плозива *д* и *т*, и фонетски и фонолошки, огледају се у присутности или одсутности звучне компоненте. Да од тога зависи јачина тих гласова, то није потребно ни доказивати. Отуда и називи *јаки* и *слаби* сугласници. Експериментална фонетика ту ће пружити још по неки податак, али суштина остаје. Ни Зиндер ни Малмберг, на које се позива Станић, не оспоравају оно што сам ја рекао (Пецо 1978: 271).

Побијање (или поништавање) полемичког бумеранга срећемо и у примеру који смо већ поменули:

(29) Ковачевић однекуд тврди да је покојни хрватски академик Јонке мој духовни вођа, као што је Маројевић његов духовни вођа. И то је бизарна измишљотина. Проф. Милка Ивић и ја смо се на конгресу 1968. године супротставили Јонкеу, жестоко и успешно, а он Маројевића у свему слуша, бар док га овај не доведе на „свој” факултет (Ивић 2014б [1998ж]: 130).

5.14. Аргумент дискредитовања -измом

У грађи срећемо и аргумент дискредитовања -измом, којим се упућује критика опоненту за национализам, шовинизам, аматеризам итд. Исп. примере:

(1) За мене је протезање српског језичког имена на оне који нису Срби – акт великосрпског национализма (Ивић 2014а [1972]: 64);

(2) Његова схватања, посебно она која су се тичала језика, тада су остала неприхваћена, јер су носила изразит печат научног аматеризма, и то аматеризма „с предумишљајем” – за који обично нема лека и који се не може привести разуму никаквом аргументацијом (Петровић 1996 [1979а]: 92); [...] сваки човек (па и научник) има право на то да не зна, и има право на то да његово незнање буде безгранично, али ће мало који озбиљан научник с а м дозволити да се његова научна расправа сведе на трактат о расизму. Никчевић је и то дозволио: „Ријеч је за Црногорце била и остала... умијеће, дар (божји –ДП) који поседују само изузетно снажне личности” (Петровић 1996 [1979а]: 98);

(3) И овлашни поглед на овај краћи списак Симићевих „научних” открића обавезује на закључак да смо суочени са својеврсним, симићевским аматеризмом у нашој лингвистици (Реметић, Петровић 1983: 102).

(4) Много је бесмисла, обмана и самообмана у др Р. Маројевића, што руже и руше његов часни позив и јавни углед, шкодећи и његовом факултету, и српској науци, и српском културном животу, који се обилато загађује нездравим менталитетом и „научним памфлетом”, тј. испразним памфлетизмом и жалосним антиакадемизмом (Брборић 2001 [1995]: 314);

(5) Овај покушај полемизирања само је сексистички чин у настојању да се жена у науци о језику обесмисли (Савић 2021а).

Конечно, овде би се делом могло сврстати и поређење са марксизмом, мада се то може сматрати и аргументом аналогije (исп. даље):

(6) Од оних времена кад је Мар кренуо да, под највишом Стаљиновом заштитом, „утјерује марксизам” у совјетску лингвистику и када су многи њени најистакнутији представници „главама подмиривали” своја научна увјерења, није ми познато да је икад игдје толико незнања и примитивне осиноности упрегнуто у службу једне сумњиве „етногенетске доктрине” као што је то случај са Ротковићевим (и Никчевићевим) „лингвистичким погледима” (Петровић 1996 [1988]: 295–296).

5.15. Аргумент оригиналности

У неким примерима аутори критикују жељу опонента да буде оригиналан. За овим аргументом, на пример, посеже Станојчић у критичком приказу Катичићеве *Синтаксе*:

(1) Јасно је да жели бити оригиналан. Оригиналност у науци је велика ствар, али њу треба и доказати, образложити је управо [...] (Станојчић 1987: 338).

Аргумент оригиналности јавља се и у Стакићевој критици *Нормативне граматике* на пар места:

(2) У настојању да буду пошто-пото оригинални, аутори ове граматике дају „термине” који у српском језику неће никад бити прихваћени („мушколични бројеви”, „разломачки бројеви”, „приближни бројеви”), а и сами се заплету па исти термин објашњавају на два различита начина [...] (Стакић 2015: 761);

(3) Подела глагола на врсте је прилично оригинална, али неупотребљива јер се предлаже седам врста и 29 образаца (подврста, разреда), унутар којих има још неколико ситнијих група, па ко воли нека изволи. Требало би наградити оног ко научи ову поделу, поготово из „ширег круга читалаца” (Стакић 2015: 769).

У овим примерима уочавамо и експресивност, коју уносе колоквијализми *пошто-пото* у првом и *ко воли нека изволи* у другом примеру, као и иронична опаска на крају пр. 3 (мимеза).

Каткад, аутор инсистира на томе да је идеја коју износи опонент – заправо његова, тј. да ју је он први представио. Тако, у полемици Маројевић–Брборић аутори полемишу око „првенства” над идејом у поновном увођењу графеме „јат” у српској ћирилици:

(4) Премда ми није стало до предњачења и равнања Маројевићеве таштине, морам рећи да сам ја ту идеју изнио још 1980. у своме магистарском раду, подстакнут ондашњим информативним разлозима [...] (Брборић 2001 [1994а]: 308).

Дакле, оригиналност и иновација могу бити предмет спора или критике у науци; и овде се може говорити о *ad hominem* аргументу (јер је реч о личним аспирацијама опонента).

5.15.1. Аргумент антитрадиционализма. У грађи срећемо и редак пример аргумента којим се указује на прекид с традицијом, што се директно надовезује на претходне примере аргумента оригиналности (исп. пр. 1–3):

(5) Дакле: направљен је готово тотални прекид с традицијом не само у терминолошки [sic!] него и у погледу класификације и поткласификације предиката (Ков. 2005а: 798).

5.16. Аргумент неинвентивности

Директно се надовезујући на претходни, у грађи се издваја и аргумент неинвентивности. Исп. пример:

(1) У сваком случају, Поповић је далеко од тога да буде новатор. Стоји чињеница да у његовој науци нема ниједног тврђења од иоле крупнијег домашаја које би било у исти мах и ново и тачно (Ивић 1955/56: 327);

Притом, овде се уочавају два типа аргументације: неинвентивности (исп. *далеко од тога да буде новатор*) и квалитета, како се види на крају другог исказа. Овај се аргумент може исказати и фразеолошком јединицом:²⁸⁵

(2) Зато ти, као централни ставови у Декларацији, заправо значе откривање топле воде (Ков. 2017).

Такође, среће се и текстуално пресликавање у овом типу аргументације:

(3)

Пецо 1978	Станић 1978
Што се тиче порекла ове речи [хайдук], мислим да Станић ту ништа не уноси ново (Пецо 1978: 268).	Овако систематско и неумерено набрајање служи да аутор покаже своју ученост и да се повећа обим његовог рада, али се тиме не открива управо ништа што би науци било непознато (Станић 1978: 257).

У примерима се разликује, с једне стране, замерка научном истраживању – које не доноси ново, и с друге стране – замерка опоненту, који није новатор. Када се нарочито истиче други аспект, тада се може говорити и о *ad hominem* аргументу (исп. први исказ у пр. 1).

5.17. Аргумент аналогije

Занимљив је тип аргументације и аргумент аналогije, који се јавља у следећим примерима:

(1) По неупућености и грешкама аутори и њихова граматика могу се упоређивати само са Војиславом Никчевићем и његовом „Црногорском граматиком” (Ков. 2005а: 822);

(2) Она [=негација] је само потврда да је ова *Синтакса* тотални граматички промашај! Промашај коме нема равног у досадашњој србистичкој и/или сербокroatистичкој литератури, изузме ли се Војислав Никчевић и

²⁸⁵ Значење неинвентивности у српском језику опримерују различите ироничне фразеолошке јединице попут *открити топлу воду*, *открити рупу на саксији*, *открити Америку* и сл., које се могу искористити у овом типу аргументације.

његова „Црногорска граматика”, с којом овај „прилог граматички српског језика” по почињеним грешкама стоји „раме уз раме” (Ков. 2005а: 823).

У овом типу аргументације уочава се поређење грешака опонента са грешкама другог аутора. У пр. 2 поентира се фразеолошком јединицом *раме уз раме*, којом аутор изједначаје књиге по броју грешака.

5.18. Аргумент неоправданости

Овим се аргументом указује на то да опонентов став или поступак није оправдан. Овај тип аргументације налазимо у следећим примерима:

(1) Што се тиче покушаја пишчева да приближи по акцентуацији књижевни језик, макар у којем делу његову (у примерима као *појединаца*, *Црногораца* и др.), домаћим дијалектима, мислим да је сасвим неоправдан и да се противи основним принципима језичког развитка нашег књижевног језика [...] (Белић 1951: 236);

(2) Поповићева сумња у то да македонски дијалекти сем „северномакедонских” имају „језичку индивидуалност” у односу на бугарски језик (тј. у то да нису бугарски) није научно оправдана (Ивић 1955/56: 314);

(3) Јонкеовом пак неприхватању мишљења по коме се и само сложеницом *регби* обеснажује Маретићево схватање да се енклитике не могу сростати с акценатским речима на које се наслањају не може се наћи оправдања (Стевановић 1956: 147);

(4) Али међу замјеркама има и таквих неоправданих захтева, па и директних материјалних грешака [...] (Пешикан 1963: 193);

(5) Пошто није у могућности да се позове евентуално на неки споменик, чиме би документовао ово своје мишљење, Никчевић прибегава једном неоправданом поступку који се огледа у његовим речима: [цитат] (Младеновић 1969: 151);

(6) Има случајева када аутор у својим разматрањима не обухвата, у одговарајућим одељцима, сав материјал који му пружају текстови Петра I. Овакав поступак, наравно, не може се ничим оправдати јер, прво, онемогућава детаљан увид у одговарајућу црту језика Петра I и, друго, истовремено уноси одређено неповерење код читаоца не само према конкретном него и према осталом материјалу у овој књизи. Тако је, на пример, и методолошки и научно неоправдано: [...] (Младеновић 1979: 211); Никако нема оправдања ауторов поступак: [...] (Младеновић 1979: 212).

Примере у којима је аргументација неоправданости удружена с другим типовима аргумената налазимо код П. Ивића, А. Младеновића, Р. Маројевића, М. Ковачевића (исп. пр. 5–8 у одељку 5.32.).

5.19. Аргумент непотребних доказа (аргумената)

У једном тексту М. Стевановића налазимо и тврдње којима се истиче да тезу не треба доказивати:

(1) И никакви даљи докази овде нису потребни (Стевановић 1957б: 135); Међутим, није потребно доказивати да се не само индикативно него и релативно употребљеним глаголским временима увек нешто констатује (Стевановић 1957б: 142).²⁸⁶

Занимљиво је да, супротно томе, у истом тексту М. Стевановић на једном месту експлицитно истиче да даје више доказа него што је потребно (подвлачење наше):

(2) Ово је, мислим, довољно јасно, па ипак неће бити сувишно да то и анализом примера, којом ћемо се мало касније забавити, потврдимо (Стевановић 1957б: 129).

Аргумент непотребних доказа налазимо и у полемици Ковачевић–Бугарски:

(3) Англиста др Ранко Бугарски и у свом трећем напису [...] експлицитно показује да не може да разуме или неће да разуме оно чему научни аргументи, којих је он очигледно ослобођен, и нису потребни (Ков. 2015в).

Овим аргументом се овде заправо жели истаћи дискрепанција између, како аутор сматра, очигледности стварног стања и неразумевања које показује опонент.

5.20. Аргумент недостатка аргумената (доказа)

Овим се аргументом истиче да опонент нема валидан, научни, озбиљан или икакав аргумент. Он представља *ad rem* аргументацију. Погледајмо примере:

(1) Овако сам, дакле, поступио пишући своју књигу на немачком – још много пре појаве Московљевићевог чланка и, разуме се, сасвим независно од његове аргументације (уколико у његовом чланку уопште има чисто научних аргумената, јер он цело своје извођење заснива на необјашњивој претпоставци да сам ја једноставно необавештен о говорима дате зоне) – Ивић 1959: 290;

(2) Приватна анегдота о „готово побједоносној изјави једног учесника након повратка из Новог Сада: ’Спасли смо ијекавицу’”, што треба да потврди да је новосадски састанак протекао у атмосфери притиска. Значај тог аргумента постаје јасан кад се зна да на новосадском састанку, како показују стенограми, није ни било предлога да се укине ијекавица (Ивић 2014а [1968–1969]: 41);

(3) За овакву врло значајну тврдњу потребни су и одговарајући научни докази. Никчевић, међутим, није навео ни један аргуменат којим би показао да термин *славенски* језик код Дукљанина значи *народни* језик а не, можда, црквени, тј. старословенски језик одговарајуће редакције (Младеновић 1969: 151);

(4) Рецензент је морао дати и некаквих доказа за своје тврђење и рећи нам према чему је „очито” оно што он каже (Стевановић 1960: 135);²⁸⁷ А везивање новосадске акције око заједничког сређивања језичких питања за хегемонизам старе Југославије [...] не може се сматрати достојним уплитања у научне и културне проблеме са свим далеке од сваке дневне политике, када се зна да за то нема никаквих, ама баш никаквих доказа (Стевановић 1970а: 54); А ни за шта од тога нема никаквих стварних доказа (Стевановић 1970а: 63);

---

²⁸⁶ Овоме је слично и оно што се може назвати *аргументом непотребног објашњења (тумачења)*, чиме се експлицитно истиче да је из примера све јасно; ово се такође среће у једном тексту М. Стевановића, када, након навођења примера, он каже: *Овоме мислим не треба никаквог објашњења* (Стевановић 1965: 201).

²⁸⁷ Овим се примером имплицира: ’опонент нам није дао никакве доказе’.

(5) Тако, пошто је њено предавање схематизовано на „модел”, уопштено (са уношењем покојег примера да би се створио привид аргумента), М. Зника [...] не види да и сам Катичић своме предмету приступа и комбинујући моделе, па и методе (Станојчић 1988: 1078);

(6) Овако је цитирани одломак Катичићу послужио као украс који треба да надомести недостатак аргументације у главном предмету спора (Маројевић 1991a: 277);

(7) Тим тврдњама Маројевић не супротставља ниједан озбиљан противаргумент, а и када покуша да то учини – његова се аргументација почесто уме „изврнути” против онога што хоће да докаже (Петровић 1996 [1995a]: 392);

(8) Немајући научних аргумената којим би оспорио *Слово*, он примењује опробани трибалистички метод политичке дисквалификације, а све у име хетерономног начела највишег добра, које углавном завршава у највећем злу (Росић 1998б);

(9) Да резимирам: шта, дакле, чини проф. Симић у свом прилогу? [...] Износи замерке без валидних аргумената [...]; штавише, у читавом прилогу не износи ниједан валидан аргумент (Кликовац 2018: 71–72).

У пр. 2 аутор имплицира да је аргумент опонента безначајан. У примеру 7 уочавамо да је недостатак доказа, према мишљењу аутора, узрок методе, одн. *ad hominem* аргументације, којом се опонент користи. Већина примера указује на то да опонент нема – ниједан (валидан) аргумент.

5.20.1. У блиској вези с претходним типом аргументације јесте и аргумент сужености аргументације опонента. Наиме, један аутор може другом замерити и суженост аргументације или релевантних извора на које се позива:

(10) Професор Ковачевић је у свом приказу инсистирао на томе да су деривациони односи парадигматски, позивајући се искључиво на Сосира [...]. Међутим, ако ћемо Сосирове речи узети као једину аргументацију, онда ваља запазити да је он и синтагматске односе (с правом) објашњавао управо на деривационим односима (90–91).

Суженост аргументације овде се назначавала лексемама *искључиво* и *једину*.

5.21. Аргумент метаполемичке оцене

Није необично да један аутор укаже у свом тексту на технике полемисања свог опоненета и да метаполемичку оцену таквог начина полемисања, која је обично негативна. Исп. примере (подвлачење наше):

(1) Не улазећи посебно у карактер његовог полемичког тона, који прелази границе уобичајених норми оваквих дискусија, желео бих да читаоцима *Језика* укажем само на нека Никчевићева ненаучна тумачења ове проблематике [...] (Младеновић 1969: 150);

(2) Маројевић има обичај да прво дисквалификује опонента и да му пресуди и да тек после тога проучава проблем о коме је судио. Такав манир научне дискусије логично доводи и до тога да се не прати ни сопствена мисао [...] (Петровић 1996 [1994]: 378); У Симићевим размишљањима, међутим, има премало логике и превише острашћене реторике – што све не може бити нимало добра основа за озбиљну расправу (Петровић 1996 [1996б]: 428); Симић много не одмерава речи. Помињем овде само неке такве његове „бисере”: [...] фрустрирани и недоучени даскали и академици [...]; [...] необавезно и необавештено

пискарање [...]; [...] крајње наивно и некомпетентно. Такорећи, ступидно [итд.] (Петровић 1996 [1996б]: 429);

(3) [...] закаснела оцена текста о *сату* и *часу*, који је потписало седморо српских лингвиста, бациће (ружну) таму, а не (лепо) светло на модел научног мишљења и полемичког деловања који следи проф. Симић и још понеки, али срећом ретки, српски лингвиста. Тај би се модел могао овако дефинисати: „Измисли, оптужи и оцрни!” јер се измишљотине, оптужбе и оцрњења демантијем не могу оповргнути, не барем код читалаца који деманти не прочитају (Брборић 2000 [1996]: 377);

(4) Приписивање другој страни става који није њен и реторско иживљавање над тим ставом – то је проседе Костића као полемичара (Ивић 2014б [1967б]: 182); Богат је његов арсенал дискусионих метода: понављање оповргнутог (као да се ништа није десило), изношење нових неистина, обавезно изругивање саговорнику (Ивић 2014б [1998а]: 76)

У пр. 1 уочава се уједно и метажанровска напомена: тон опонента не приличи жанру научне дискусије. Петровић (пр. 2) пак пише о маниру дискутовања, користећи дисфемизме попут *премало логике* и *острашћена реторика*. У пр. 3 даје се (у градацији, исп. *Измисли, оптужи и оцрни*) модел расправљања опонента, а у пр. 4 П. Ивић, слично Петровићу, користи дисфемизам *реторско иживљавање*, те показује *арсенал* дискусионих метода опонента (и овде се уочава метафора рада поводом полемике). Неретко, у метаполемичким напоменама аутори проговарају о аргументацији опонента, желећи да је прикажу као лошу, неуспелу и сл.:

(5) Главни његов аргумент је недуховита игра речи: ја сам Павле Ивић, што Маројевић однекуд изједначава са Павле Јован, а папа је Јован Павле. Сјајно уочена веома релевантна сличност! У новинарству би ово можда био неуспео виц, али у науци таквим играријама апсолутно нема места. М. је у српској науци о језику први употребио такав стил аргументовања. Први и, уверен сам, последњи (Ивић 2014б [1996б]: 54–55).

Полемичар, дакле, упућује замерку свом опоненту у томе што користи пејоративне каламбуре у свом полемичком тексту, те се ту уочава и опомињање на имплицитну жанровску норму: научна полемика, према схватању Ивића, не трпи такве језичке обрте.

Каткад се у аргументацији којом се жели указати на неодмерен тон опонента, износе одређена – узгредна – функционаностилистичка запажања, попут следећег поређења научног и полемичког дискурса:

(6) Насупрот мирном и разложном дискурсу, науци примјереном, др Р. М., проф. Филолошког факултета у Београду, слависта и русиста, прибјегао је најгорој верзији „жанра новинске полемике” [...] (Брборић 2001 [1994а]: 306).

У метаполемичким напоменама аутори такође неретко утврђују жанр ком припада текст опонента, чиме се опонент критикује (подвлачење наше):

(7) Петровићев допис из Белановице написан је у еклектичком стилу: формално то је жанр лингвистичке расправе, а стварно – жанр памфлета. То укрштање жанрова мораћемо методолошки занемарити, па ћемо о Петровићевом тексту расправљати као да је он у цјелини, а не само формално, лингвистичка расправа. То чинимо из обзира према Летопису као часопису и Матици као установи, тражећи допуштење од својих читалаца да лингвистичкој и филолошкој анализи подвргнемо један идеолошки трактат који иначе не би завређивао да доспије у фусноту било којег чланка писца ових редова изван злог времена (Маројевић 2001 [1994ђ]: 102).

Памфлет се у наведеном примеру негативно конотира, те ово спада и у дисфемизам, негативну квалификацију текста опонента, исто као и *идеолошки трактат*.

У коментарима и метаполемициким напоменама аутори указују и на средства која се у полемици користе, оптужујући опонента да се користи недозвољеним средствима:

(8) Професор Ковачевић је у полемици применио уобичајену „добитну” комбинацију замењивања теза и дисквалификације опонента. Уместо одговора на примедбе о дезинформисању јавности он се обара на моју личност, оптужујући ме „што су у Србији уведени ’преводиоци’ за ’босански језик’” и што су овде, „а нису нпр. у Црној Гори, ’босански’ и ’хрватски језик’ проглашени мањинским” (Бугарски 2015б).

Конечно, занимљиви је и метатекстуални коментар који налазимо у приказу Ивић 1968/69, а којим се жели похвалити други аутор (Б. Конески):

(9) И деликатних питања он се дотиче мирно и трезвено, без страсти којој нема места у науци и сасвим без полемичног тона (Ивић 1968/69: 484).

Јасне су импликације оваквог става: наука и полемика не стоје директно у корелацији и тон којим се одликују није исти.

Овај се аргумент јавља и у комбинацији са другим аргументима, попут аргумента ирелевантности:

(10) Опонентова тврђења најчешће се пропраћају зловољним или подругљивим примедбама које се не тичу суштине ствари (Ивић 2014а [1986]: 123).

5.21.1. Као подаргумент овде се може издвојити и аргумент начина (стила). У тексту аутора тако се може јавити и оваква иронична метаполемичка оцена:

(11) Реметићеве опште оцене мог рада слажу се у изванредну стилску фигуру која, пошто је патентирана од стране ЈФ, вероватно треба да краси сваки озбиљнији научни часопис, па ћемо их навести. [...]

Видели смо да је градација препоручљива за научни стил. Анегдота је, напротив, забрањена: „Уводни редови Симићевог чланка – вели Сл. Реметић – могу се прихватити и саслушати као анегдота коју истраживач прича у кругу пријатела и колега, али не као почетак научне расправе”. Реметић ипак допушта неке изнимке, јер – видећемо – сам каткад прича анегдоте. Треба вероватно разликовати научне анегдоте од ненаучних или нешто слично (Симић 1982б: 371).

Расправљајући о тексту опонента, аутор иронизира његове ставове о научном стилу, истовремено активирајући тиме и *tu quoque* аргумент: опонент аутору замера употребу анегдота у научној расправи, на шта аутор имплицитно одговара: ’али и он користи анегдоте’. Притом, занимљиво је уочити да међу полемичарима (лингвистима) постоје различити, неуједначени ставови о стилским средствима полемике.

Погледајмо и следећи пример:

(12) Тврђење да је напоредна употреба варијантних лексичких дублета у дефиницијама у *Речнику* двеју Матица комичан и гротескан „начин доказивања јединствености хрватскокрпског књижевног језика”. Ни ја нисам одушевљен тим начином који није ни врло практичан ни стилски елегантан (додуше, „комичност и гротескност” су претерани изрази), али се том начину не могу порећи две врлине: он не скрива већ истиче постојање варијаната и уз то обезбеђује њихову пуну равноправност. С друге стране, нема пропорције између значаја овог детаља и темперамента који се уноси у повику против њега (Ивић 2014а [1968–1969]: 41–42).

Аутор се начелно слаже с опонентом (исп. *ни ја нисам одушевљен...*), те уводи адверзативност како би показао неслагање у конкретном случају. У оквиру тог ширег контекста (слагања, одн. неслагања) јавља се замерка на претераност у изразу, тј. начину изражавања (исп. подвучене примере). Исти тип аргументације налазимо и у полемици П. Ивића с хрватским лингвистима:

(13) Рагужев стил и тон заиста су новина у средини иначе поносној на своју културу опхођења, средини у којој се добро зна да помањкање пристојности пада на терет носиоца тог обележја, а не његовог саговорника (Ивић 2014а [1986]: 117);

(14) Битно је да је уредништво *Језика* имало могућност, без обзира на Рагужев рукопис који је приспео поштом, да нађе аутора који би задовољавао услов научне дискусије. Оно то није учинило, пружајући тиме Рагужу прилику да на странице *Језика* унесе дух, тон и речник кафанске свађе, у којој се више цени погрда него разлог (Ивић 2014а [1989]: 151).

И у критичким текстовима критикује се начин изражавања, одн. стил другог аутора. Тако, на пример, А. Пецо коментарише монографију М. Станића *Ускочки говор*:

(15) Несумњиво, за читаоца ове монографије, поготово за нестручњака, Станићев приступ ускочком говору може чинити право задовољство при читању. Његове експресивности могу да поведу и дијалектолога, па ипак, дијалектологу је значајнији материјал него излив поетских надахнућа. Ни то није лоше, али то би прије требало дати у неком литерарном дјелу него у раду ове врсте (Пецо 1974/75: 263).

У другом (и последњем) полемичком обраћању Пецо се осврће на ово (након одговора Станића), поново користећи аргумент стила и тиме окончавајући овај сегмент расправе:

(16) Ја и данас мислим да дијалектолошки радови не траже поетска надахнућа. Ту је најважнији материјал. Уосталом, стара је истина да тамо где у радовима ове врсте има много поезије, нема много науке о језику. И није случајно што се радови проф. Бошковића узимају за пример како треба писати расправе о језику. Ту је све дато у мештровићевском стилу. Ни зарез ту није сувишан. Добро би било да се на том примеру учимо како треба писати расправе о језику (Пецо 1978: 269).

И Ж. Станојчић коментарише начин излагања у Катичићевој *Синтакси*:

(17) Катичић дуго и нашироко расправља о атрибуту [...]. Али можемо рећи да оно што чини излишну и претерану опширност питања атрибута, то је Катичићево неуморно понављање код сваке придевске врсте речи [...] (Станојчић 1987: 474); А што се стила тиче, намеће нам се прво приговор писцу *Синтаксе* што је нејасан (Станојчић 1987: 504).

На ову критику Станојчића у *Летопису Матице српске* одговара Марија Зника. У полемичком обраћању Зники Станојчић ће такође употребити овај аргумент као критику опонента:

(18) Зато ће овај одговор бити само, и једино, одговор М. Зники, и то примерен њеном тексту, његовом садржају и његовом тону. Нарочито због овог последњег, треба одмах рећи да већ у другом пасусу свога осврта [...] М. Зника открива своју карактеристичну „методологију”, којом ће се издашно служити некад с већом, некад с мањом вештином (Станојчић 1988: 1076);

(19) М. Зника, лингвист, има врло рудиментарне критеријуме у избору стилских, реторичких фигура. Очито је, да би иронизирала на рачун некога с ким се не слаже у мишљењу, тумачењу, методу, изабраће врло

једноставан облик ироније: ономе ко има титулу „бациће је у лице”, ако јој се учини да он у струци где је заслужио ту титулу није истог мишљења с њом (Станојчић 1988: 1085).

Овде уочавамо и дисфемистичке тригере – карактеристичну „методологију” у пр. 18 (уједно, ово је и пример графостилистичке ироније, па и енантиоза), те *рудиментарне критеријуме* у пр. 19.

Метастилистичке напомене срећемо и у полемичким текстовима П. Ивића из деведесетих година; у њима се излагање опонен(а)та представља као – збуњено, при чему у пр. 21 видимо и аргумент квалитета (исп. *чини промашај од најраније 214 година*):

(20) [...] овом збуњено стилизованом реченицом, Маројевић покушава да ме прикаже као „истурени део” комунистичког „клана”, мада зна да у тој партији никад нисам био (Ивић 2014б [1995б]: 48);

(21) Збуњено излагање групе од четири потписника о илирском имену ни најмање не поништава чињеницу да „Слово” приликом датирања прве примене илирског имена на Хрвате и Словенце чини промашај од најраније 214 година (Ивић 2014б [1998з]: 128).²⁸⁸

Коначно, овај тип аргумента јавља се и у Кликовац 2018 (у полемици Симић–Кликовац):

(22) По начину како је формулисао прву реченицу, проф. Симић имплицира да израз *модерни приступ* употребљавам ја; и у читавом овом прилогу употребљаваће га тако, под (полу)наводницима, имплицирајући исто (и с осетном иронијом) – Кликовац 2018: 62; [...] више ме занима примедба у вези с мојим примерима које у чланку анализирам, а које је проф. Симић у свом прилогу више пута поменуо у ироничном тону (Кликовац 2018: 69).

Овде се, дакле, скреће пажња на стилске карактеристике текста опонента, конкретно на његов ироничан тон, те се у наставку одговара на оно што такав тон имплицира.

5.21.2. Као подаргумент овде се може уврстити и аргумент неекономичности. Исп. на пример код Стевановића:

[...] па се поставља питање није ли Станојчић овој области посветио несразмерно много пажње. Али ако се изузме упадљивија опширност у третирању употребе презента и футура I, Станојчићева разлагања [...] остаће као запажен прилог расветљавању не само синтаксе већ у стилских функција глаголских облика (Стевановић 1970в: 527).

Овај тип подаргумента налазимо у критици Клајна:

Ако би се, напротив, дао списак суфикса и „инфикса” по азбу[ч]ном реду, та сумња би била уклоњена, а истовремено би се доста уштедело на простору [...] (Клајн 1978: 231); Још један упадљив пример неекономичности у излагању јесу имена од *Бољета* до *Бољшин* [...] (Клајн 1978: 231, фн. 3).

5.22. Аргумент претеривања

У пар примера срећемо и аргументацију којом се указује на прејакe, хиперболичне оцене опонента:

---

²⁸⁸ Овакви примери у којима се говори о излагању опонента као о збуњеном може бити основ и за извођење аргумента „страшила”, којим се излагање опонента представља искривљено, како би се лакше побило.

(1) Рецензент претерује и кад сматра за обавезно да ученици средњих школа уче како западнобосански икавски говори, – говори, дакле, који нису у основици књижевног језика, не чувају свакад непренесен акценат ни на унутрашњим слоговима речи (Стевановић 1960: 111);

(2) Пада у очи да је терминологија обogaћена ни интернационалним ни народним речима већ ad hoc кованицама, као што су *преоблика*, *објаснидбена* реченица и *објаснидбени* генитив, *исходнишна* и *језгрена* реченица и сл. Овај писац у томе одиста претерује, поготову онда када се труди да тако нешто уврсти у категорију термина (Станојчић 1987: 321).

Овим личним ставовима аргументи опонента се одбацују. Овај тип аргумента, слично аргументу нејасноће, неочекиваног утиска, парадокса и сл., може се искористити и као аргумент „страшила”, да представи аргументацију опонента искривљено – што, чини се, у наведеним примерима није случај.

5.23. Аргумент пошалице (хумора)

Овај се тип аргументације, којим се доказ или аргумент опонента означава као шала, хумористична опаска и сл., уочава у следећем примеру код Стевановића:

(1) Што се пак тиче позивања на чињеницу да је у изведеном придеву *племенски* општи део *племен-*, а наставак *-ски* и да, према томе, ваљда, од именице *племе* основа у промени мора опет бити *племен-*, она би се могла оквалификовати, можда, као духовита досетка, али не и као научни доказ, јер је општи део изведеннице *племенски* ту узет од заједничког дела зависних падежа, а не од заједничког дела основне именице (Стевановић 1960: 132–133).

Тиме што се представља смешним критикује се предлог или решење опонента, као у следећем случају, где Стевановић заузима супротан став спрам Јонкеа и сматра да се не може инсистирати на језичким разликама:

(2) Смешно је доиста када водитељ емисија на телевизији, рецимо, спонтано каже *тањир*, па се присети да је „погрешио” и исправља се – „пардон, *тањур*”, или „*милион* – извините *милијун*”, „у *јануару* – пардон у *сијечњу*”, „у *томе тренутку* – извините у *тому тренутку*”, „*хиљада* – извините – *тисућа*” итд. (Стевановић 1970а: 62).

У грађи налазимо и пар примера (код П. Ивића) у којима се језичком формом указује на пропозицију: „предмет је за шалу”. Исп. следећи пример, у ком аутор говори о акценатским испитивањима Ђ. Костића:

(3) Та мерења уосталом иду још један корак даље од реалности: он је – не шалим се – мерио „наше” акценте и на измишљеним речима (Ивић 2014б [1967а]: 174–175).

Овде се, дакле, уметнутом (и тако стилски антиципираном) негацијом *не шалим се* имплицира да је поступак опонента апсурдан, за шалу. Тачније, полази се од претпоставке да је то и самом читаоцу смешно, несхватљиво. Исто налазимо у још једном Ивићевом (каснијем) полемичком тексту:

(4) Други рецензент на основу две (не шалим се: две) штампарске грешке (*човек* место *човјек* и *процењивање* место *процјењивање*) у загребачком издању и при тому одељцима обрађеним у Загребу изриче овакву осуду „...те се овај *Рјечник* показује као јединствен примјер полуписмености и језичног насиља, јер се у њем екавица мијеша са ијекавицом, што се иначе не допушта ни ученицима у пучкој школи” (Ивић 2014а [1968–1969]: 44, фн. 9).

И у овом примеру у исказ се умеће ауторов лични коментар, којим се истиче претходно речено. Разлика је између ова два примера у томе што у првом негација катафорски најављује, а у другом анафорски истиче предмет који је за шалу.

Аргумент пошалице налазимо и у полемици Петровић–Симић 1993, у коме има и саркастичног тона и карикирања (исп. „могу бити *интимни*, тј. присни”):

(5) [...] глас *ф* „изговара се као *в*, али је додир доње усне и горњих секутића много приснији”; најсмешнији је, међутим, опис артикулације гласа *љ*: код њега се „језик врхом опире о доње секутиће, те својим предњим делом образује преграду са тврдим непцем.” Читалац тако сазнаје да доња усна и горњи секутићи могу бити *интимни*, тј. присни, а да врх језика може образовати преграду на тврдом непцу у тренутку док се налази на доњим секутићима! (Петровић 1996 [1993]: 352).

У полемици Маројевић–Ивић овај тип аргумента постаје и полемички тригер (исп. о томе у одељку о аргументу поуке, 5.26.):

(6) Потпуно је нетачно, да не кажем смијешно, рећи да је учење московске фонолошке школе, данас водеће у свијету, „подесно у анализи одређених особености руског језика (којих, међутим, нема у српском)” (Маројевић 2001 [1994д]: 41).

Конечно, овај аргумент се јавља и у критици М. Стакића:

(7) [коментаришући објашњење покретних самогласника у *Нормативној граматици српског језика*:] Ако овоме додамо – да се мало нашалимо – и оно што изговарамо код лекара кад нам прегледа грло, онда би претходна констатација могла бити и тачна, али је сигурно да је потпуно непотребна и да нема много везе са *покретним самогласницима* (Стакић 2015: 750).

5.24. *Ad acta* аргумент

Аргумент *ad acta*, пре свега, подразумева оставити по страни оно што други аутор пише, не узимати у обзир, не задржавати се или се не освртати на неко питање:

(1) Али, пошто се овакво погрешно акцентовање провлачи кроз целу књигу, нећемо се више на њему задржавати (Московљевић 1963: 249);

(2) [...] и на њега [на поглавље књиге] се нећу освртати (Петровић 1996 [1982]: 182); Зато његова даља прича о „гласовима *људског језика*” прелази у домен бесмислене вербалне комбинаторике и ја се њоме даље нећу бавити (Петровић 1996 [1982]: 194);

(3) Одмах да истакнем: на то шта значи, из перспективе наших домаћих, општејугословенских, културно политичких прилика, појава једне овакве, *х р в а т с к е* Синтаксе, која је конципована крајем шездесетих и почетком седамдесетих, ја се овде нећу освртати. Тој социolingвистичкој и политичкој теми биће свакако посвећена дужна пажња, али не на овом месту и овог пута (М. Ивић 1987: 237);

(4) А приче о „дежурним ’чуварима реда’ и егзекуторима у науци о језику” оставимо за друга времена и објективним судијама (Петровић 1996 [1993]: 355);

(5) Не бих се враћао на оно што је о мени поводом Недељковићевих прекора рекао С. Реметић, који зна шта сам био, шта сам радио и шта радим (Брборић 2000 [1998а]: 384);

(6) [...] теоријска решења проф. Симића, која он на неколико места у свом прилогу износи, нећу коментарисати (Кликовац 2018: 62).

У наредном се примеру, на полемички окидач проф. Белић је замрсио растављање ријечи на слоге у последњем издању *Правописа* – одговара аргументом *ad acta*. Наиме, то се оставља по страни, услед важнијих питања. Ипак, то је само привидна аргументација, јер управо тим остављањем питања по страни, аутор даје став о томе. Исп. пример:

(7) Поменућу и оно што је о овоме закључила Правописна секција (Хрватског филолошког друштва), а што је саопштио Људевит Јонке [...]. И он се позива на то, „како је проф. Белић замрсио растављање ријечи на слоге у последњем издању *Правописа*”, како је већ било говора у њихову листу и како то „потанко доказује и чланак проф. Мамузића”. Да ли сам ја замрсио поделу на слоге, да ли је то доказао д-р Мамузић и да ли је штогод он размрсио, – то је друго питање. Главно је, каквих се принципа држи у овом правцу „Правописна секци ја” и да ли се то може прихватити (Белић 1954а: 162–163).

Ова врста привидне *ad acta* аргументације, представљање тих питања као споредних представља претерицију, индиректно исказан одговор на окидач, њиме се поручује ’ја нисам замрсио поделу на слоге итд.’. Даје се, дакле, утисак да се то ставља са стране, али негативан став се имплицитно показује.

У Симић 1982а налазимо одговор на једну реченицу из рада С. Реметића, која гласи: „Белешку о скупу и мом реферату читалац може наћи у *Политици* од 25. октобра 1980 [...] из пера Д. Петровића: *Редак тренутак наше дијалектологије*” (према Симић 1982а: 135). Тај одговор гласи (подвлачење наше):

(8) [...] зашто је изношење нових потврда за већ доказане идеје – „редак тренутак” – радозналци су упућени да се обавесте из наведеног чланка у „*Политици*”. Нас то даље не мора занимати (Симић 1982а: 136).

Аутор одбацује даљу расправу о томе, но ту ипак учожавамо и својеврстан коментар кроз реторичко питање: *зашто је изношење нових потврда за већ доказане идеје – „редак тренутак”*. Стога, овде би се могло говорити о претерицији, јер аутор – напомињући да се тиме неће бавити – даје индиректно (негативан) став о томе. Међутим, иако наглашава да „нас то даље не мора занимати”, аутор се ипак враћа на поменути чланак мало даље у тексту:

(9) Да ли он [С. Реметић] случајно не размишља у релацијама и категоријама онога новинског чланка који ставља на почасно место, и који управо њега апострофира као проналазача? (Симић 1982а: 137).

Тиме аутор, иако привидно ставља одређену тему *ad acta*, показује јасно свој став о томе. Отуда, *ad acta* аргументација (па и привидна), како се показује, може стајати у блиској вези са претерицијом као фигуративним поступком.

5.25. Аргумент некоректног (тенденциозног) цитирања

У полемици аутор опоненту неретко замера и некоректно цитирање. Притом, таква се примедба може односити на цитирање његовог текста или текста неког другог аутора. Примера ради, М. Стевановић замера опоненту нетачно цитирање закона (пр. 1), одн. Белићевог текста (пр. 2):

(1) [...] још мање је допуштено неверно цитирање основног закона наше земље (Стевановић 1965: 198).

(2) Писац чланка нам није сасвим верно пренео ни мишљење А. Белића о томе. Белић је, истина, рекао да се ти придеви пишу без *j*, али не само без њега, већ је додао да се доскора писало и да неки и још пишу са *j* (Стевановић 1978: 119).

Слично томе, Станић замера Пеци што не цитира добро К. Маркса:

(3) Пре свега, Пецо не цитира добро. Цитат гласи: [цитат].

[...]

Мислим да Пецо није разумео Маркса (Станић 1978: 255–256).

Ово је био полемички окидач на који Пецо одговара:

(4) Цитат који сам навео на стр. 264 свога осврта, а који се односи на дефинисање језика у делима класика марксизма, тачно је наведен. Наравно, у обиму који је био потребан за поткрепљење онога што сам желео рећи. А што се тиче Станићевих оцена мојих погледа на свет, срећан сам што могу да констатујем да марксизам нисам учио код М. Станића (Пецо 1978: 268).

А. Пецо, дакле, окончава ову расправу око цитата саркастичном опаском која у основи има негативно значење: опонент не познаје марксизам.

С друге стране, аутори чешће критикују некоректно цитирање њиховог текста. Тако П. Ивић упућује Костићу следећу примедбу:

(5) Пишући свој мартовски одговор Костић је био у тешком положају. Он је приморао себе да доказује недоказиво. И решио се на корак који одговара таквој ситуацији. Цитирао је [...] реченицу из прве фусноте уз прво поглавље нашег рада [књиге П. Ивића и И. Лехисте], где се сажето износи [...] традиционално схватање наших акцената, али је притом сакрио да ми то мишљење нисмо навели као своје, већ као *туђе*. Од тога мишљења ми смо се дистанцирали у непосредно суседној реченици (коју Костић, наравно, није пренео) у којој је наглашено да је реч о традиционалним схватањима [...] (Ивић 2014б [1967б]: 181).

У овом се примеру описује манипулативно цитирање, којим се жели тенденциозно показати да други аутор није у праву. Слично се запажа и у полемици Пецо–Станић (пр. 6), те Симић–Кликовац (пр. 7):

(6) Пецо некоректно наводи и мој текст. Он каже: [цитат]. [...]

Као што се види, Пецо је одсекао други део значења речи *хајдук* и мени и Вуку, мени негативно значење речи *хајдук*, а Вуку позитивно значење те речи. Мени је баш био циљ да укажем на два основна значења речи *хајдук*, а Пецо одбаци једно од та два значења, напише да је моја „дефиниција” непотпуна, па онда стане да излаже баш оно значење које сам ја у свом раду изнео! У конструктивној критици овакви се методи не примењују (Станић 1978: 254);

(7) Да резимирам: шта, дакле, чини проф. Симић у свом прилогу?

Не цитира ме увек аутентично, нити увек интерпретира на одговарајући начин: приписује ми нешто што нисам рекла (уп. т. 2.1. овог текста) или испушта оно што сам рекла (т. 2.2); добро ме цитира, али погрешно интерпретира мој текст, те мој закључак приписује себи, а своју грешку мени (т. 2.8); интерпретира ме тенденциозно (т. 2.8, 2.15) – Кликовац 2018: 71–72.

Аутори се позивају, како видимо, на неаутентичност цитирања, неодговарајућу интерпретацију и тенденциозност опонента.

5.25.1. Аргумент тенденциозног цитирања: неизречено. Како смо већ поменули у вези са синтаксичком негацијом и неким лексемама, у полемици каткад један аутор истиче да речи које му опонент приписује – нису његове (исп. пр. 7 – *приписује ми нешто што нисам рекла*). Тада се аутор брани тиме што напомиње да то није рекао или да га опонент не интерпретира тачно. Обележја овог аргумента, поред осталог, могу бити лексеме које смо навели у прегледу лексике којом се именује излагање опонента, у 4.2.4.3., као што су *наводни* (*наводно*), *тобоже*, као и *приписати* (исп. пр. 1 и 9 – трећи пример) и *измислити* (исп. пр. 11 – други пример).²⁸⁹ Такође, овде би ишли и примери са синтаксичком негацијом у функцији порицања приписаних речи – исп. 4.1.5.6.1.1. Илустрације ради, овде наводимо део примера:

(8) О новосадском договору рекао сам да је научно заснован [...], а не да је он последња реч науке, како ми је то приписао проф. Љ Јонке [...] (Стевановић 1970а: 75);

(9) Одмах на почетку Ви изражавате слагање с наводном „Ивићевом констатацијом” да „српским језиком откад он постоји говоре и они који нису Срби”. Међутим, ја тако нешто никад нисам написао нити ћу икад написати (Ивић 2014а [1972]: 64); Питам се откуда Вам идеја да ја „Србе интелектуалце који живе у хрватским градовима” сматрам „асимилираним *однарођеним и несрпским елементом*” ... То су Ваше речи, нису моје (Ивић 2014а [1972]: 67); Најмаркантнија одлика полемичара Драгутина Рагуџа је што веома често приписује гледишта која нису његова (Ивић 2014а [1986]: 116); Моју тврдњу да уредништво Језика није било срећне руке у избору аутора осврта на мој чланак у РЕС Рагуџ сматра „најобичнијом подвалом”! Истиче да је он сам послао тај осврт „уредништву уз попутно писмо”. Опет он у мом тексту чита оно што у њему не пише. Кад сам ја рекао да је то „наручени напад”? (Ивић 2014а [1989]: 151).

(10) Никчевићева тврдња да „по Младеновићу народни језик постаје књижевни тек у XIV столећу” [...] уопште не одговара истини јер ја то нигде у свом чланку нисам рекао (Младеновић 1969: 152, фн. 3).

(11) А истина је да могла наћи, од тројега, само двоје: (1) приговор „избору корпуса”, због временског распона [...] и (2) приговор „избору назива дјела”, због непотпуности [...]. Дакле, М. Зника није могла наћи оно треће – моје „приговоре избору назива језика”, баш нигде у тексту моје расправе (Станојчић 1988: 1077); Она је овде измислила нешто чега у моме тексту нема и из тога чак извела закључак како мислим да је и код Катичића, и код Мусића било „садашње *готовости* субјектове у опису готове садашњости *радње*... [...]”. То нигде у расправи нисам рекао (Станојчић 1988: 1082).

У првом примеру под 9 овај се аргумент уводи адверзативом *међутим* и изводи помоћу емфатичке (категоричке) негације (исп. *никад нисам... нити ћу икад*). У другом примеру под 9 аргумент неизреченог се изводи преко запитаности аутора (у питању је реторичко питање у индиректном говору) и негације (исп. *нису моје*), а реторичко питање јавља се и у последњем примеру под 9.

5.25.2. Аргумент тенденциозног цитирања: сечење цитата. Метаполемичким напоменама, дакле, указује се и на цитирање као средство манипулације у самој полемици. Један од начина цитирања који аутори критикују јесте – сечење цитата (исп. и у пр. 2: *Пецо је одсекао други део значења...* и у пр. 3: *испушта оно што сам рекла*):

(12) Пецо је просто исекао Вука (као што је и мене исекао [...]), узео из њега само оно што одговара његовој, Пециној, тези о хајдучима, занемарио целокупну Вукову слику о њима и тако искривио историјске чињенице (Станић 1978: 252);

(13) Један од класичних начина искривљавања опонентовог става је сечење цитата (Ивић 2014а [1986]: 118).

²⁸⁹ Лексеми *измислити* помињемо и у 4.2.2.1.10.

Ова напомена општег карактера из Ивићевог текста – у конкретном полемичком контексту (у полемици са Д. Рагужем) – уједно представља и аргумент тенденциозног цитирања упућен опоненту. Исп. и следећи пример:

(14) Бабић је из *средине* свог навода изоставио [...] реченице које су експлицирале Кардељеву мисао: [цитат]. На читаоцу је да закључи шта значи такав начин цитирања и како у тој светлости изгледа Бабићев тријумфални изазов: [Ивић] „и не покушава да покаже како он схваћа Лењина и Кардеља, чак није ни споменуо да се позивам на њих”. (Додаћу узглед да се Лењиново име и не појављује у Бабићевом чланку [...], с тим што се ни Лењинове мисли не односе на оно о чему говори Бабић) – Ивић 2014а [1968–1969]: 40, фн. 8.

Треба приметити да се ова опаска о цитирању не исказује директно; напротив, аутор је прво ставља у фусноту, дакле – ван основног тока текста, а затим се оцена о њој препушта – читаоцу (исп. *на читаоцу је да закључи...*). Тиме се сам аргумент, у контексту композиције самог текста, двоструко стилски мимикрира (о стилској мимикрији као начелу стилизације, исп. Симић, Јовановић Симић 2015: 204–205). Ово се, пак, може објаснити из прагматичке перспективе: такав аргумент директно би и у великој мери угрозио научни углед опонента, јер имплицира неетичност поступка опонента.

Критика упућена опоненту што није пренео у целости речи аутора запажа се и у следећем примеру:

(15) Уз то, Бугарски члан 33. „Универзалне декларације о језичким правима” цитира намерно само делимично (само његову прву реченицу), а члан у целини гласи: [цитат] (Ков. 2015г).

Овде се због, према мишљењу аутора, неадекватног цитирања, опоненту приписују лоше намере (исп. *намерно*), што у овом контексту подразумева цитирање које би ишло у прилог опоненту; у наставку се даје исправка, тј. наводе се и речи које је опонент изоставио.

5.25.3. Аргумент тенденциозног цитирања: цитирање ван контекста. Такође, аутори неретко указују и на цитирање ван контекста. За разлику од пр. 14, у следећем примеру (истог аутора) налазимо и да се аргумент тенденциозног цитирања може ставити на чело, на сам почетак полемичког текста, при чему се поступак таквог цитирања приказује као парадигматичан:

(16) Одговор Крунослава Прањића још је једна илустрација истине да цитати истргнути из контекста могу створити нереалну слику о целини написа из којег су узети. Прањић је моје реченице бирао и слагао тако да импресионира неупућене (Ивић 2014а [1985]: 112).

У другом исказу наведеног примера уочава се и инкорпориран аргумент начина. Цитирање ван контекста користи се као аргумент и у следећим примерима:

(17) После Рајића наступа Иван Клајн. Он извлачи из контекста цитате истакнутих југословенских лингвиста-сербо-кroatиста [...] (Маројевић 1991б [1989а]: 23);

(18) Филолошки маказари су истргли део из ширег контекста, у којем Вук научно образложеној подели Срба и Хрвата по језику [...] с иронијом супротставља становиште „хрватских родољубаца” [...] (Бојић и др. 1998);

(19) Ковачевић ме проглашава необјективним, цитирајући ван сваког контекста један текст где критички говорим о званичном третману латинице у Србији, а да при томе нисам осудио (много касније) „дивљачке хрватске прогоне ћирилице” (Бугарски 2015б).

У пр. 18 аутори се користе и пејоративом – дисфемизмом *маказари*.

5.25.3.1. У следећем примеру поред аргумента цитирања ван контекста налазимо и подаргумент монтаже цитата:

(20) Примењује Бугарски, веома компетентно, и технику монтаже цитата, па је из читавог мог текста напабирчио шест цитата, извукао их из контекста у коме су били употребљени и саставио од њих читав мали сиже [...] (Маројевић 1991б [1989б]: 38).

5.25.4. Аргумент тенденциозног цитирања: погрешна интерпретација. Коначно, као и у неким већ наведеним примерима, у следећем се јавља аргумент погрешне интерпретације:

(21) Зато је цитат Бугарског из „Универзалне декларације о језичким правима” интерпретациони фалсификат (Ков. 2015г).

Управо да му се не би приговорило да није добро цитирао или да је истргао речи из контекста, аутор може то и експлицитно истаћи, као у следећем примеру:

(22) Он каже: „Нетачност је и да је ’српски језик штокавски а хрватски народни језик чакавски’. Хрвата штокаваца има неупоредиво више него чакаваца”. Навео сам подужи цитат, како би се видело да Ивићева тврдња није извучена из контекста (Росић 1998а).

5.25.5. Аргумент тенденциозног цитирања: нецитирање. Такође, аутори каткад упућују на то да опонент није цитирао претходне ауторе који су се том темом бавили, исп. у полемици Пецо–Станић:

(23) [...] он ријетко посеже за стручном литературом, а ако се и осврне на неки рад, он то чини онда када мисли да треба оспорити неке тезе и када жели да истакне своје неслагање са аутором тога рада. Мада ни такав начин приступа неком проблему није немогућ, сматрам да би било боље да се указује и на радове са чијим ауторима не треба полемисати. Има случајева када Станић није најбоље обавијештен о проблему о коме расправља. Ми можемо прихватити нечију жељу да иде напријед, да се уздиже изнад своје средине, такви су, уосталом, увијек гурали кола човјечанства напријед, али су и такви увијек полазили од онога што је до њих било створено и уочено. Не чини ми се да Станић припада таквим ствараоцима (Пецо 1974/75: 262–263).

Станић на ово одговара кроз метаполемичку напомену која се може разумети и као општа критика науке:

(24) У вези са тим треба овде рећи једну ствар која је, по мом мишљењу, лоша у нашој науци, или бар у нашој дијалектологији. Данас су се неки дијалектолошки радови претворили у „цитатологију” и „фуснотологију”; човек не може да крочи у прашуми цитата и фуснота. Пецо ми, уместо да ме похвали, замера што сам проблеме решавао својом главом; по њему „било би боље да се указује и на радове са чијим ауторима не треба полемисати”; чудно – Пецо би хтео да се ја ропски односим према дијалектолошким радовима и дијалектолозима „са чијим ауторима не треба полемисати”; из његове критике као да чујем глас: „Како си се усудио да не цитираш тога и тога? Зар ти смеш мислити својом главом? Још теже: како смеш критиковати тога и тога?! Треба овако да радиш: То је рекао тај и тај, наведеш га и тиме си свршио свој посао!” Ја, дакле, треба да мислим главом других, да нанижем фусноте и цитате, па бих онда, по Пеци, био и учен и обавештен! Пецо би ипак морао да зна да ја пишем о *ускочком говору*, а не о *другим народним говорима!* [...] Цела ова прича треба да значи да цитатологију и фуснотологију треба свести на праву меру и тако ослободити науку од трња па макар се докторати полагали и пред „професором”. Наша данашња дијалектологија у ствари је научно у знатној мери жито без зрна (Станић 1978: 257).

Овај одговор на замерку о нецитирању донекле релативизује један од основних захтева научне етике: да се укаже на ауторе који су се раније бавили том темом, а захтев опонента да се укаже на те ауторе хиперболично представља: исп. *Пецо би хтео да се ја ропски односим према дијалектолошким радовима и дијалектолозима...* Притом се, у наставку, Станић користи и карикатуралним имитирањем (исп. фиктивни, замишљени глас, а у њему и деиктичка цитатност: *тај и тај, тога и тога*²⁹⁰). Коначно, А. Пецо одговара на ово у последњем полемичком обраћању и тиме закључује расправу о том питању:

(25) То никако не значи да се морамо ропски односити према томе што је раније изнесено о неком проблему, напротив, али, понављам, научна истина обавезује да се коректно односимо према претходницима, уколико су нам њихови радови познати и доступни (Пецо 1978: 269).

Аргумент нецитирања срећемо и код других аутора:

(26) Колега Реметић је, додуше, пропустио да упореди своје и Московљевићево мишљење. Пропустио је чак и да се позове на њега, као што је уобичајено у науци. Можда му је било непријатно помињати у таквом односу једнога слабог дијалектолога, па га то можда може оправдати пред цепидлакама (Симић 1982: 139).

У овом се примеру – у последњем исказу – уочава и сарказам у тумачењу повода за нецитирање. Истом се аутору у другој прилици одаје признање због коректног навођења, у опозицији према аутору коме се замера нецитирање:

(27) Реметић је свога претходника Маројевића коректно цитирао, док је Маројевић свога прећутао (Ивић 2014б [1995б]: 48).

5.25.6. Дакле, можемо закључити да је овај тип аргументације један од најразвијенијих у грађи, што и не чуди с обзиром на важност тачног цитирања у науци, а посебно у сваком виду научне расправе. У оквиру овог типа, како смо видели, јављају се аргумент неизреченог, аргумент сечења цитата (одн. монтаже цитата), аргумент цитирања ван контекста, аргумент погрешне интерпретације (цитата, исп. *интерпретациони фалсификат* у пр. 21) и аргумент нецитирања.

5.26. Аргумент поуке (подучавања)

У оваквом типу аргументације, аутор полази обично од уверења да опонент нешто не зна, не схвата, не разуме и сл., те појашњавајући му – тј. подучавајући га – показује да није у праву, одн. побија његов став. Погледајмо пример:

(1) „Потпуно је нетачно, да не кажем смијешно”, вели он, „рећи да је учење московске фонолошке школе, данас водеће у свијету, ’подесно у анализи одређених особености руског језика (којих, међутим, нема у српском)”. М, дакле, не зна које су специфичне предности московске школе у анализи руског гласовног система. Кад не зна, да му објаснимо. Гласовна структура руског језика далеко је сложенија од структуре српског. У руском постоји веома богат репертоар разноврсних фонолошких неутрализација. То јест, фонеме које се у неким положајима у речи разликују, у другима су изједначене. То ставља фонологе пред деликатан задатак да одреде којим фонемама припадају гласови који се изговарају у позицији неразликовања. Један од начина да се то учини јесте онај којем прибегава московска школа. Она је у одређеном смислу дошла као одговор на изазов који ствара руска ситуација. Компликовани систем категорија који је та школа разрадила

²⁹⁰ О деиктичкој цитатности исп. Ковачевић 2011: 217–232 и тамо наведену литературу.

мање је потребан кад је реч о многим другим језицима. Је ли то још увек „смијешно”, проф. Маројевићу? (Ивић 2014б [1996б]: 65).

У овом параграфу уочавамо, пре свега, заокружену композицију: аутор полази од оцене опонента према којој је нека његова ранија изјава нетачна и смешна, а на крају поентира реторичким питањем: *Је ли то још увек „смијешно”?* У средишњем делу овог аргумента, који се најављује исказом *Кад не зна, да му објаснимо*, налази се експликатив (7 исказа): аутор објашњава опоненту одређене чињенице. Овај аргумент уједно је и полемичка реакција на окидач „потпуно је нетачно, да не кажем смијешно, рећи...” (у којој се посебно истиче реч-тригер *смијешно*), што се управо види и по последњем исказу, у ком се аутор директно обраћа опоненту (што активира и апелативну и експресивну језичку функцију).

Овај аргумент налазимо и у наставку истог текста:

(2) „Исправљајући” ме, М. тврди да Вуков правопис није фонолошки, већ фонетски. Приморава ме да опет објашњавам основне ствари, као на школском часу: фонолошки је онај правопис који бележи само гласовне разлике од дистинктивног значаја у језику, а фонетски је онај који показује и разлике међу алофонима истих фонема (Ивић 2014б [1996б]: 66).

Можемо, дакле, рећи да се овај аргумент директно ослања на аргумент школског знања. Ево и других примера из корпуса:

(3) Није моје да је поучавам, али ћу јој ипак рећи да синтаксички односи бар по схватању лингвистичке школе у којој смо учили, ипак морају бити у језику, те да оцењивање било којег модела у којем се ти односи показују и са гледишта „неког другог модела”, који је успостављен од интерпретатора неког друкчијег погледа на исту језичку материју, не само да није методолошки погрешно, како би М. Зника хтела да то буде, него је и врло потребно, неизбежно чак (Станојчић 1988: 1079);

(4) У погледу Славоније, нека га [Д. Рагужа] поучи академик Катичић [...]: „Тако се [хрватско име] искључује с покрајинским славонским, то оштрије што та два покрајинска имена означају разлику унутар врло блиске хрватско-славонске политичке заједнице, па и унутар саме загребачке бискупије” (Ивић 2014а [1989]: 152);

(5) Рагуж се обара на мене што своја опажања о променама у књижевном језику заснивам првенствено на језику писаца који нису променили предео у којем живе (он их назива непокретљивцима). Да му објасним: о смени једног типа књижевног језика другим може се говорити само ако та смена захвата „непокретљивце” (Ивић 2014а [1989]: 154);

(6) А тај принцип, да Бугарском појасним, значи да ако се у првом члану говори да су предмет закона КРУ-ШКЕ, изведени члан [...] мора да разрађује питање КРУШАКА а не ЈАБУКА (Ков. 2015б);

(7) Тиме Бугарски још једном потврђује да не зна српски језик, јер се у српском језику атрибут испред координираних именица односи и на једну и на другу именицу. Јер, кад се каже „српски језик и књижевност” – то значи и СРПСКИ језик и СРПСКА књижевност, кад се каже „моја мајка и сестра” – то значи МОЈА мајка и МОЈА сестра. Зато и кад се каже „други језици и писма”, а „други језици” су само мањински, онда синтагма „мањински језици и њихова писма” значи само МАЊИНСКИ језици и ЊИХОВА („мањинска”) писма. Али зар је заиста потребно овоме што сви, а не само „бољи ђаци”, науче још у основној школи – подучавати једног доктора лингвистика па макар он био и англиста (Ков. 2018б).

Одлика, дакле, оваквог типа аргумента је, како видимо, експликативност. Притом, у пр. 3 уочава се привидна ограда – *није моје да је подучавам* – но, аутор то ипак чини. Поука се може огледати и у

позивању на став ауторитета (пр. 4). У Ивићевим текстовима по правилу се јављају и антиципативни, катафорски искази: *Кад не зна да му објаснимо, Нека га поучи академик Катичић, Да му објасним*. Подучавање може у потпуности банализовати полемичку ситуацију онда када полемичар „црта” објашњење опоненту на базичном нивоу (као да објашњава детету; тиме се остварује инфериоризација опонента), као у пр. 6 и 7, на примеру *јабука* и *крушака*, те придева *српски* (отуда, ти су примери и дисфемистички, исп. *не зна српски језик* у пр. 7, те врста *ad hominem* аргумента).

Аргумент поуке, како налазимо у грађи, јавља се и у саркастичном тону. У следећем примеру то је дато преко алегоријске слике у којој аутор заиста и преузима улогу професора (те о себи пише у трећем лицу) и разговара са опонентом као са студентом (исп. у оквиру те алегоријске слике и примере метафоричне полемичке анатономазије: *знатижељни „первокусник”, радознали бруцош*):

(8) Знатижељном „первокуснику” професор одговара: није у ијекавском српском *повећан*, него је у екавском српском *смањен* број вокалских фонема; поред пет фонема које сте научили [...], у ијекавском постоји и шеста фонема [...]. Те алофоне знате, испит из фонетике сте положили. Али немојте да мијешате дијахронију и синхронију [...].

[...]

Радознали бруцош поставља питање и по трећи пут [...]. Одговор можете наћи, бар за почетак, у расправи Далибора Брозовића [...] (Маројевић 2001 [1995в]: 120).

У грађи налазимо и пример у ком аутор препознаје аргумент поуке у тексту опонента. Наиме, код Р. Симића јавља се иронична метаполемичка напомена:

(9) Сл. Реметић нас стрпљиво поучава како да схватимо ситуацију у Азбуковици „не сме се заборавити” – упозорава он оштро оне „прегаоце које у раду научне чињенице не обавезују” [...] (Симић 1982б: 375).

Аргумент поуке, дакле, огледа се у појашњавању одређених података опоненту, подучавању опонента, чиме аутор показује да опонент није у праву и чиме побија његов став. Овај аргумент директно се ослања на аргумент школског знања. Одлика оваквог типа аргумента је, пре свега, експликативност: полемичарима за овај аргумент треба више текста да објасне одређене појаве. Ипак, иако делује као да се овај аргумент изводи због опонента, јасно је да он ауторима служи како би уверили читаоце у исправност ставова и/или, пред читаоцима, дискредитовали аутора. Његова обележја могу бити антиципативни, катафорски искази попут *Кад не зна да му објаснимо, Да му објасним* и сл. Јавља се и у саркастичном, дисфемистичком тону (исп. пр. 8).

5.27. Аргумент језичког осећања

Овај тип аргумента ишао би пре у научну, лингвистичку аргументацију, али га помињемо јер се користи као кључни у једном полемичком контексту. Занимљив пример такве аргументације налазимо у расправи А. Белића с Н. Рончевићем поводом акцената у књижевном језику:

(1) Реч *аудијција*, уколико се употребљава, гласи код нас *аудијција* (исп. и *аудитор* и сл. које је сасвим обично), [...] *Аустралија* изговара се код нас једино *Аустралија* подједнако баш са *Славонија*; *атентатор* је сасвим обична реч, и то увек са пренесеним акцентом, *агитатор* исто тако; већина осталих речи са кратким низлазним акцентом имају увек повучен акценат баш као *студент*, *акцент*, дакле: *дирџент*, *музикант*, *дилетант*, *сolist*, *лингвист*, *комунист*, *фашист*, *опортунист*, *фотограф*, *лаборант*, *матурант* (Белић 1951: 233).

А. Белић овде износи податке у вези с тим како би ове речи, према његовом мишљењу, у књижевном језику требало акцентовати. Међутим, то се представља као да таква акцентуација у говору већ постоји: исп. *гласи код нас, које је сасвим обично, сасвим обична реч, имају увек повучен акценат*, иако већина ових речи тад није била (баш као што није ни сад у потпуности) акценатски адаптирана. То се запажа и у наставку текста:

(2) Дакле, као што се из овога види, и у загребачком центру принципски имамо оно исто што и у београдском, само са том разликом што је оно што је у загребачком центру најчешће, тј. употреба речи са туђинском акцентуацијом, – у београдском је готово потпуно прилагођено нашој акцентуацији [...]; и најзад, оно што је у загребачком центру најређе (повлачење акцената за један слог напред), – то је у београдском најобичније (*фотограф, агитатор, фашист* итд.) – Белић 1951: 235–236.

Ипак, чини се да се аутор овде ослања искључиво на властито језичко осећање и правила књижевнојезичке акцентуације, не у потпуности и на реално стање на терену.

5.28. Аргумент одавања тајне

Један од интересантнијих начина аргументовања који налазимо у нашој грађи јесте – одавање тајне. Наиме, желећи да побије тврдњу Маројевића да је тражио брисање назива „српски језик” из текста *Правописа* Матице српске, П. Ивић напомиње да се управо он „на седници Извршног одбора Матице српске изборио, не без тешке дискусије, да наслов буде *Правопис српског језика* (а не српскохрватског)” (Ивић 2014б [1996б]: 61) и додаје:

(1) Маројевићу то није довољно, он тера своје без обзира на све очигледности. Одаћу стога још једну тајну: био сам консултован кад се припремао Закон о језику Републике Србије. У Уставу је језик већ био одређен као српскохрватски, а у Закон је унета формулација за коју сам се залагао, а која омогућује да се у пракси ипак уведе српско језичко име (Ивић 2014б [1996б]: 61).

Овакав аргумент представља уплив личног тона у расправу, аутор постаје субјективан, открива непознато, чиме може заинтриговати читаоца и оставити утисак искрене особе. Отуда, овај тип аргументације изразито је персуазиван.

5.29. *Ad hominem* аргумент

Ad hominem аргументација представља говор о личности опонента. Њоме се опонент жели представити у лошем светлу, дисквалификовати, дискредитовати или раскринкати. Типично се разликују три основне врсте *ad hominem* аргумента: *увредљив* (када се нечија гледишта одбацују због личности), *околности* (када се нечија гледишта одбацују због претпостављеног личног интереса) и *tu quoque* (Хансен 2020). Услед наведених одлика практично се може ставити знак једнакости између дисфемизације и првог наведеног типа ове аргументације; отуда, готово сви примери у овом одељку могу се сврстати у дисфемизме.

Овај аргумент се може истаћи већ у самом наслову текста, што налазимо, пре свега, у полемикама из деведесетих година у нашој грађи, а ређе пре и после тог периода: *Дискусиони методи Ђорђа Костића* (Ивић 2014б [1967б]), *Павлобранитељи испод Вукове итуле* (Маројевић 2001 [1994в]), *Павле Ивић католикос* (Маројевић 2001 [1995б]), *Католикос је Маројевић* (Ивић 2014б [1995б]), *Емоционалац као критичар* (Ивић 2014б [1996б]), *Шта ремети др Реметић?* (Маројевић 2001 [1995б]), *Лингвистичке магле Маројевића и Симића* (Петровић 1996 [1995б]), *Критичар као емоционалац* (Маројевић 2001

[1997а]), *Ивић би гвоздену завесу на Дрини* (Росић 1998а), *Господин Росић не зна, али напада жестоко* (Ивић 2014б [1998г]), *Открића „великог научника”* (Ивић 2014б [1998д]), *Англиста „лингвистичар” противник ћирилице* (Ков. 2018а) итд. Досад смо овај тип аргументације често помињали, јер се он преплиће с другим аргументима, а неки представљају и подврсту ове аргументације.

Коришћењем *ad hominem* аргументације прелази се на лични план, а тиме се каткад и колоквијализује, па и банализује критичко-полемички дискурс. Погледајмо неке примере овог типа аргументације из корпуса (подвлачимо тамо где је потребно издвојити аргумент; неподвучени примери се у целини могу сматрати *ad hominem* аргументом):

(1) Међутим, због сопствених комплекса, М. Зники се учинило zgodним да уметне и „назив језика” у синтагму о „мојим приговорима корпусу и називу дјела”, па је то – сада без икаквих комплекса – и учинила (Станојчић 1988: 1077);

(2) Од „Ивићевог комплекса” Маројевићу нема лека (Петровић 1996 [1994]: 378); Маројевић [се] у међувремену преоријентисао на терорисање српског језика – с Новог Београда, а Никчевићу оставио да срамоти и лингвистику и Црну Гору – с никшићког пазаришта (Петровић 1996 [1995а]: 397); Симић мисли да се носиоци научних послова могу бирати онако како су некад бирани функционери на партијским или синдикалним конгресима или онако како се, на јавној сцени, пред телевизијским камерама, бирају спортисти или лепотице, на пример. Он као да заборавља да се научници вреднују по библиографији (која се најмање уобличава на јавној сцени) и ако је она „танка” и проблематична – најмање ће је побољшати проблематична реторика и неконтролисана реч иза којих стоји повређена сујета (Петровић 1996 [1996б]: 429);

(3) [о П. Ивићу] Финале Јован-Павловог програма, његов завршни штрих и дефинитивну верзију даје у својим проповиједима са балкона *Јован Павле* (ДРУГИ). Он се обраћа свим словенским народима осим Србима, н свим словенским језицима осим хрватског. Хрватима се обраћа на српском језику: и он држи да су „Хрвати” и сви покатоличени Срби, и он се држи католичке лингвистике. Тако је од Јована Павла у Риму до Павла Јована у Београду – само један корак (Маројевић 2001 [1994а]: 18); А ни данашњем Вуковом критичару фонологија није јача страна, и он појам *фонетски* терминолошки „осавремењује” ријечју *фонолошки*; увођење фонологије у науку о српском језику тек нам предстоји (Маројевић 2001 [1994а]: 20); Какво је то задовољство, племенити читаоче, полемисати о фонологији и односу синхронije и дијахронije са једним државним чиновником који је залутао у славистику – из сасвим танушне београдске англистике и није стигао у лингвистику – јер му београдску диплому дадоше из, опет београдске, социолингвистике, највећег недоношчета међу нашим филолошким и лингвистичким гранама (и гранчицама)? (Маројевић 2001 [1994в]: 31); Павле Ивић [је] спао на ниске гране кад је допустио да га бране Светозар Стијовић [...], Мато Пижурица [...], Бранислав Брборић [...] и Драгољуб Петровић, сви залутали у лингвистичке воде (а пливати не умију), осим што му придржавају скуте [...] (Маројевић 2001 [1994в]: 30–31); Није Петровићев проблем што он не зна фонологију (увјерен сам да ће је савладати), много је већи проблем што дијалектолог из Белановице (опет се вратио тамо) – пузи. Он због нечега сматра да фонолог може бити само Павле Ивић [...] (Маројевић 2001 [1995в]: 122);

(4) Али он [Р. Маројевић] је и као фонолог исто онако ватрен и искључив као што је у своје време био као непоколебљиви поборник своје (тадашње) партије и своје (тадашње) црногорске нације и као што је данас у својој егзалтираној српској идеологији изразито славјанске и антикатоличке обојености (Ивић 2014б [1994б]: 36); И сад ме тај бољшевички моћник [Р. Маројевић] оптужује за комунизам, изврћући све на главу (Ивић 2014б [1995б]: 49); Ковачевић, који је разумнији од Маројевића, главног аутора „Слова” (али је од њега зависан јер од њега очекује да га овај доведе на београдски Филолошки факултет) [...] (Ивић 2014б [1998ђ]: 124);

(5) Као заробљеник идеолошког концепта науке, у свом конфузном и противуречном реаговању Ивић тврди да чак ни српски језик није штокавски (Росић 1998а);

(6) Зато поборници примитивног и задртог језичког надрипатриотизма имају и паре и власт за собом (Клајн 1998).

Овим типом аргумента опоненту се спочитавају лични комплекси, терорисање српског језика, срамоћење лингвистике, „католичка” лингвистика, незнање, „придржавање скута” другим лингвистима, национализам, идеологија, примитивизам, задртост, надрипатриотизам итд. Већина примера долази из публицистичког (новинарског) поткорпуса, с изузетком пр. 1 (који је из *Летописа Матице српске*) и из полемика насталих деведесетих година, у којима је доминантна тема језичка политика. Ово јасно сугерише да су одређене теме „запаљиве”, изазивају оштрије реакције него неке друге. Такође, примећујемо да већина примера представља увредљиви *ad hominem*, изузетак представља само последњи пример у 4, у ком се уочава околности: говори се о наводном личном интересу опонента.

Каткад сами аутори – што се види у њиховим метаполемичким напоменама – уочавају овај тип аргументације у тексту опонента. Исп. на пример (подвлачења наша):

(7) Одавно је познато да се у макијавелистички инспирисаној политичкој пракси примењује метод замењивања расправе о предмету расправом о наводним ауторовим злим намерама и скривеним циљевима, незгодним карактерним особинама или сумњивим биографијама. Уколико се расправа о предмету стави у други план тако што би се дискредитовао аутор као личност, што би се доказало да он има рђаве намере према својим опонентима или себи жели да прибави некакву личну корист, или и једно, и друго, и треће, онда се даље уопште не мора расправљати о систему његове аргументације (Маројевић 1991б [1989б]: 35).

(8) *Није нија него врат* [...] – каже В. Недељковић у наслову последњег текста у својој „кампањи”, где се бави мноме (*ad hominem*), *сатом* (шијом) и *часом* (вратом) [...] (Брборић 2000 [1998а]: 384).

Досад смо, у претходним одељцима, указали на многе аргументе који би се могли сврстали у *ad hominem*: исп., рецимо, аргумент знања у 5.6., аргумент заборавности у 5.7., превида у 5.8., аргумент неочекиваног утиска (када се односи на личност опонента) у 5.9., *tu quoque* у 5.12., аргумент полемичког бумеранга у 5.13., дискредитовање *измом* у 5.14., аргумент оригиналности у 5.15.). У наставку ћемо представити примере за још неке уочене подтипове првог типа *ad hominem* аргументације чија се илокуциона снага огледа у увредљивости (увредљиви *ad hominem*).

5.29.1. Аргумент непатриотизма. У грађи се јављају овакви примери:

(9) Матичин правопис није само несрпски по томе што неће српско име за српски језик већ и по томе што дијели Србе на оне који говоре „српским стандардом” језика чије се име не зна, и на оне који говоре „хрватским стандардом”, односно „хрватскосрпским језиком” (Ковачевић 1999 [1995]: 208).

Такав тип аргументације запажа се и у стилизовању међунаслова, као у примеру: *Антисрпски пројекат* (Ковачевић 1999 [1996]: 104). Исп. и следећи пример:

(10) Као следбеник хрватске унијатске језичке политике, Ивић би у новије време да покаже како је штокавски аутентично хрватски; одступио је од научне истине и од гледишта које је и сам заступао 1971. године (Росић 1998а); На научну маргину противнике *Слова* одбациће њихова унијатска језичка политика и хрватски филолошки програм који спроводе, а које се не заснива на научној истини (Росић 1998б).

5.29.2. Политичка аргументација. Исп. примере:

(11) Политички мотиви журбе у преношење екавице преко Дрине нису за нас загонетка: српским одрицањем од ијекавице треба дати простор за експанзију „хрватског књижевног језика” те „бошњачког књижевног језика” и подстаћи проглашавање „црногорског књижевног језика” (Маројевић 2001 [1994a]: 22); И сад ме тај бољшевички моћник оптужује за комунизам, изврћући све на главу (Ивић 2014б [1995б]: 49); Дакле: совјетски аутор се, употребом термина српски, оглушио о бољшевичку дисциплину, али га је југословенски бољшевик Радмило Маројевић 1977. строго опоменуо на ред (Ивић 2014б [1998a]: 84); Шта ако је осећао српски, али је тако написао да би стекао који поенчић више за своју тада врло успешну партијску каријеру? (Ивић 2014б [1998a]: 84); Ортодоксним залагањем за екавицу, а прогоном ијекавице, он је на линији Анте Старчевића[,] Србина по мајци, идеолога усташтва, које се целога живота срчано залагао за екавицу, као иманентну црту хрватског језика, сматрајући да је ијекавица српска, а екавица хрватска (Росић 1998a).

5.29.3. Аргумент самопромоције опонента. Исп. пример:

(12) [...] успео је Поповић да, упркос скромном значају који има његов досадашњи опус, постигне то да буде писац чије је име највише пута истакнуто у библиографији ове „Историје српскохрватског језика”, дакле чешће него напр. имена Јагића, Решетара, Белића и других, да и не говоримо о тако опскурним ауторима као што су Даничић, Стојановић или Мусић који нису могли бити удостојени помена (Ивић 1955/56: 330).

5.29.4. Аргумент аматеризма. Исп. пример:

(13) [...] у питањима језика Никчевић је и даље остао оно што је био и пре десетак година – аматер. И то [...] аматер „безлијека” или аматер „с тезом” – што за озбиљну научну расправу не пружа нимало озбиљне гаранције (Петровић 1996 [1979a]: 95).

5.29.5. Аргумент небриге (непажње). Овим се аргументом истиче да је нешто у раду другог аутора промакло непажњом, неопрезношћу и сл., што се некад доводи у везу и са журбом (исп. пр. 1 и 3):

(14) [...] човек прво помисли на то да је Катичић, из нама непознатих разлога, морао у превеликој хитњи предавати у штампу своје дело, па му, због те изузетне хитње око публикавања, није било омогућено чак ни то да га на крају пажљиво прегледа (М. Ивић 1987: 238).

(15) За разлику од лексичких јединица за које је сматрао да не припадају „хрватском књижевном језику” а у широкој су употреби у другим срединама српскохрватског књижевног израза, које је брижљиво изостављао, Бабић није био тако опрезан према очигледним русизмима (Маројевић 1987: 259).

(16) Отуда заиста није јасно откуда тачка 71 под овим насловом. Као да је у некој великој журби улетела, без правог образложења. Уосталом, има и других појединости (у структури, у стилу писања, у објашњењима и др.) који наводе на помисао да је ова *Нормативна граматика* некако на брзину писана (Стакић 2015: 750–751).

5.29.6. Аргумент прикривања. У грађи налазимо и пример аргументације којом се жели указати на то да опонент нешто свесно не помиње у свом тексту, избегава, заобилази и сл. Тако, на пример, у полемици Станојчић–Зника о Катичићевој *Синтакси* први аутор каже следеће:

(17) [...] она спомиње неке од мојих примедби у којима износим неслагање са Катичићевим тумачењима конкретних синтаксичких категорија [...]. И то чини тако што врло пажљиво избегава да каже да је увијек реч о тумачењу конкретне језичке грађе коју Катичић, управо као интерпретатор изабраног модела, па и метода, у многим случајевима о којима сам говорио, не тумачи адекватно грађи. Ту склоност избегавању језичке грађе М. Зника показује у целом овом, највећем делу свога осврта (Станојчић 1988: 1077–1078).

Овим се аргументом може указати на то да опонент крије чињенице. Налазимо овакве примере:

(18) [...] он увек „полемише” са српским лингвистима, а неће да каже да као и они мисле и сви други који се разумију у дијалектологију а који нису Срби (Петровић 1996 [1979а]: 96);

(19) Рагујева тирада има за циљ да одведе читаоца од повесних чињеница и од аргумента који је Рагуж прикрио (Ивић 2014а [1986]: 119–120).

(20) Чланови Одбора за сатанизацију српскога народа крију чињеницу да су Хрвати *напустили* свој матерњи језик и прихватили српски као свој књижевни језик (Бојић и др. 1998);

(21) [...] што управо демантује ставове групе стручњака окупљених око Одбора за стандардизацију српског језика у настојању да забашуре већ достигнути ниво употребе родно осетљивог језика код нас (Савић 2019б).

5.29.7. Аргумент плагијаризма. Исп. примере:

(22) [...] Бранислав Брборић, који се сад бучно залаже за екавицу и Павлов „језички програм”, покушао је да поменути идеју, приказујући је као своју, искористи као прву фазу за наметање екавице: уместо јата он би писао *e* са двије тачке, па би се оне лако избрисале (Маројевић 2001 [1994а]: 21);

(23) Но, да од ових има и тежих огрешења о литературу, најбоље показује примјер на три стране датог објашњења специфичности концесивног значења [...], што је критеријално потпуно преузето из литературе а да се ауторка ни на кога не позива, тако да би неупућени читалац могао и помислити да су нашироко представљена теоријска начела концесивности ауторкино откриће. А ауторкино „научно” откриће своди се само на (не)оригиналност начина (не)упућивања на литературу, односно на оно што одавно у науци има своје „оптужујуће” име (Ков. 2011: 791).

Док у пр. 22 аутор описује како опонент преузима његову идеју и представља је као своју (исп. поводом истог питања пр. 4 у 5.15., у ком Б. Брборић користи аргумент оригиналности), у пр. 23 алудира се на то да је део садржаја приказане монографије – плагијат, текст опонента представља „огрешење о литературу”: те се показује како је крајњи домет аргумента нецитирања – аргумент плагијаризма.

5.29.8. Аргумент понашања. Овим се типом аргументације типично имплицира: опонент је неуљудан. Исп. примере:

(23) Он је завршио два факултета (први за струку – руски језик, а други „за посебне вештине”) и лако је погодити где је научио да се чињенице не морају поштовати и да се оне могу „обртати” према критичарским ђефовима. [...] Он ће, уз то, рећи да иза те идеје стоје Ватикан, комунизам и нови светски поредак, а заборавља да је сам, до јуче практично, био бољи специјалиста за комунизам него за српски језик (Петровић 1996 [1994]: 375–376);

(24) Посреди је заправо сукоб др Р. Маројевића са самим собом, ненаучне природе, посреди је његова морбидија, његов психолошки склоп (Брборић 2001 [1995]: 313).

У овом се типу аргументације среће подсмевање, па и банализација полемичког дискурса (исп. део у загради у следећем примеру):

(25) Симић има свакако доста разлога да за своје „вуковске почетке” предлаже Никшић (тамо је зарадио многе добре хонораре), али у његовој библиографији тешко је наићи на податак да је, због оне „грађе”,

допирао до Будоша и Видрована (вероватно зато што је лакше било отићи на пастрмку у Ливеровиће) – Петровић 1996 [1996б]: 427.

5.29.9. Аргумент психичког стања. Овде спада и аргумент психичког стања, којим се узрок полемичком писању другог аутора тражи у његовом психичком стању. Исп. поводом критика речника Матице српске и Матице хрватске:

(26) Оваква огрешења о знанствени метод код иначе одличног научника могу се објаснити само ауторовим изузетним психичким стањем приликом писања рецензије (Ивић 2014а [1968–1969]: 44, фн. 9).

5.29.10. Аргумент етикетања. Овим се аргументом поручује да опонент упућује непримерене квалификације аутору, користи се етикетама и сл.²⁹¹ Исп. примере:

(27) М. Зника верује, тако, да се, простим измишљањем етикете „намеће своју синтаксичку традицију”, лако „обрачунала” са лингвистичким аргументима језичке анализе коју износим (Станојчић 1988: 1079).

(28) [...] методолошки недостатак наши социолингвисти су, додуше, покушали да надоместе познавањем наше дневне политике и њеног метода „лепшења етикета”. Тако ће Бугарски говорити о „алармантном тону”, о „опасном... екстремном ставу”, „о јаким емоцијама, али slabим аргументима”, о „искључивом ставу у погледу националних и грађанских слобода”, о „упрошћеном, просторно и временски веома суженом појму српског народа и Србије” о „анахроним идентификацијама са писмом”, о томе као „наслеђу прошлoвековне европске романтичарске традиције” итд. Клајн је пошао знатно даље. Он се бави не само измишљањем парола („У Србији има да буде ћирилица, а други нек раде што год хоће!”) него и веома сликовитих „етикета”: „емоције све више надгласавају чињенице”, пред ћирилицом се „пале кандила”, „до бесвести се понавља бесмислени тропар”, „жал за прошлошћу, уместо научних аргумената – родољубива реторика”, „о ћирилици се (буквално) певају песме” (Маројевић 1991б [1989а]: 24).

5.29.11. Аргумент замене теза. Исп. пример:

(29) Читав свој одговор на мој текст Р. Бугарски жели да пребаци на лични план, на покушај њему добро познате замене теза – да се испостави да ја, ето, дискредитујем њега, а не његове аргументе, да се ја служим „ђоном”, а он „аргументима” (Ков. 2018б).

5.29.12. Аргумент етичности. Аутори се могу критиковати и са етичке стране. Исп. пар примера:

(30) Ж. Станојчић и Б. Остојић, рецимо, учествовали су у разради основа Матичиног правописа [...] па је тешко разлучити због чега су се „престројили” и укључили у онај други, промашени, пројекат. Такав поступак сматрам и стручно-научно и морално проблематичним, пре свега зато што они тиме потврђују да не стоје ни иза свога дела ни иза свога потписа (Петровић 1996 [1994]: 368).

(31) Маројевић је човек који, несумњиво, не пати од вишка скромности и обзира (Петровић 1996 [1994]: 376).

5.29.13. Аргумент фалсификата (кривотворења). Неки од ових примера поменути су у вези са лексичко-семантичким аспектом:

(32) С нечувеном смелошћу Р. М. изврће савршено очигледне чињенице (Ивић 2014б [1998б]: 103);

---

²⁹¹ Исп. наслов текста Р. Симића (1982в) из полемике са Д. Петровићем: *Око епитета и етикета*.

(33) Ето, тако је и тај крунски доказ Шаћировићев „аргумент” фалсификат, као што је и цио текст засићен неблозама [...] (Ков. 2017а);

(34) [...] упућујем читаоце да прочитају Ивићев реферат како би се уверили да мој опонент и самог себе кривотвори (Маројевић 2001 [1997а]: 64);

(35) Затечен у грубој омашци око назива Института за (*српски*) језик, с којом су у складу и неке друге кривотворине којима је почастео и Павла Ивића, и Ивана Клајна, и мене, и С. Реметића, В. Недељковић се извинио Реметићу са много „али” оправдања [...] (Брборић 2000 [1998а]: 384);

(36) Опоненти „Слова”, а пре свега, П. Ивић и И. Клајн, као два изразита представника српско-хрватског заједништва на штету Срба, кривотворили су многе чињенице изнете у „Слову” и изнели неистините тврдње о овом стратешком документу [...] (Ковачевић, Росић 1999).

5.29.14. Аргумент недоследности. Исп. примере:

(37) Мислим да је у једном правцу Правописна секција не доследно поступила (Белић 1954а: 163);

(38) У термилошком одређењу свога предмета аутор није доследан. Тако се, поред термина из наслова хрватски књижевни језик, срећу и друкчије одредбе (Маројевић 1987: 246).

Расправљајући са Р. Катичићем, П. Ивић на једном месту напомиње:

(39) [...] кад побијем једну замерку, на њеном месту никне друга, и још се тврди да је то та иста (Ивић 2014а [1989]: 144).

У овом примеру указује се на недоследност опонента; то се истиче метафором (исп. *никне*; заснива се на појмовној: ЗАМЕРКА ЈЕ БИЉКА). Исти аргумент налазимо и у следећим примерима:

(40) У три своја оглашавања у „Политици” ауторка уџбеника тај пропуст свакојачко је оправдавала. Најпре је (14. 9) тврдила да „на нивоу народног језика постоји српскохрватски као лингвистички дијасистем [...]”. Кад јој је указано на неодрживост таквог схватања, она је у другом оглашавању (18. 9) устврдила да је „српскохрватски лингвистички конструкт” [...]. Али сада у трећем оглашавању (24. 9) управо она то спори, враћајући се на своје прво тврђење [...] (Ковачевић, Шћепановић 2010в);

(41) И сами аутори ове граматике у одељку *Морфологија* говоре о наставцима презента: *-м, -ш, -ф; -мо, -те, -у / -ју / -е* и морали би бити доследни ма где и ма којим поводом да говоре о тим наставцима (Стакић 2015: 746–747).

5.29.15. Аргумент накнадне памети. Погледајмо следеће примере:

(42) Што М. Зника, сада, изједначује Катичићев појам *готова садашњост* и Мусићев појам *садашња готовост радње*, то је њена накнадна памет, до које долази својом еквилибристиком без потребних доказа (Станојчић 1988: 1081);

(43) Значај црквеног језика за развој лексике књижевног језика не помиње се у иначе прекрасном Катичићевом чланку *Језик писмености на тлу Хрватске* [...], а ни у првој и другој верзији његовог прилога *Хрвати, језик*, припремљеног за *Енциклопедију Југославије*. На ту тему сам му ја скренуо пажњу у својој писменој рецензији друге верзије [...] и он је затим унео одговарајући осврт у коначну верзију. Али ни тамо

нема помена о лекционарима. Он се њих сетио накнадно и сад испуњава пола странице *Језика прекором што „Ивић ... не каже о томе ништа”*. С којим правом? И шта је остало од строге лекције због „голог зида неразумијевања”? (Ивић 2014а [1989]: 144).

У пр. 43 у исказу *Он се њих сетио накнадно и сад испуњава пола странице Језика...*, аутор користи аргумент накнадне памети, тиме се жели истаћи да опонент о томе раније није писао, нити је то раније игде замерио аутору, већ тек сад (у другом полемичком обраћању) користи тај аргумент.

5.29.15.1. Аргумент немогуће расправе. Као подтип аргумента недоследности може се издвојити и аргумент којим се истиче да није могуће расправљати с опонентом, који се јавља у следећим примерима:

(44) Са проф. Ковачевићем тешко је расправљати. Кад га ухватите у неистини он, не поцрвеневши, понавља ту неистину (Ивић 2014б [1998ж]: 129);

(45) Са англистом који хоће да кроји судбину србистици, мада из србистике нема ниједног рада, тешко је полемисати (Ков. 2015в);

(46) Са англистом Бугарским научна дискусија готово да није могућа, јер он једноставно сам себе чита и тумачи, како сам то експлицитно показао у претходним текстовима [...] (Ков. 2015г).

5.29.16. Налазимо и примере комбинација различитих подтипова *ad hominem* аргумента:

– аргумента ненаучности и понашања:

(47) Да закључим о Рагужу. Његов текст и овога пута стоји испод уобичајене разине *Језика*, како са гледишта научности тако и са гледишта људске пристојности (Ивић 2014а [1989]: 158),²⁹²

– аргумента злоупотребе, понашања и неинвентивности:

(48) Сад се и библиографски може потврдити да је Ивић (зло)употријебио мој необјављени текст, дошавши до њега на подземни начин. [цитат опонента] Коментар: без скрупула – и без инвентивности (Маројевић 2001 [1997а]: 72);

– аргумента фалсификата, ненаучности (исп. 5.30.) и непатриотизма:

(49) Фалсификујући чињенице из српске културне историје, „надлежне комисије” су својим текстом јасно разоткриле своју ненаучну антисрпску вредност (Бојић и др. 1998).

5.30. Аргумент ненаучности

Колико је принцип научности важан за научни критичко-полемички дискурс показује нам закључак критичког приказа *Нормативне граматике српског језика*:

Говорили смо, у складу са насловом, само о оним поставкама које су у супротности са научним достигнућима науке о српском језику – у синхронијској и дијахронијској перспективи. Сматрамо, наиме, да је основни принцип у писању граматике и граматичких студија – принцип научности (Стакић 2015: 771).

---

²⁹² У овом се примеру *ad hominem* аргументација остварује преко просторне метафоре (*испод нивоа*).

Одавде следи да можемо говорити о научности као о принципу који лежи у основи и неких типова аргументације. Овај тип аргумента представља указивање на (не)научне вредности рада опонента, те на дискредитовање опонента као научника. Стога овде треба разликовати, у првом реду, подаргумент ненаучног принципа и подаргумент научне (не)компетенције, који се каткад и преплићу; а затим, и ређе подаргументе: аргумент ненаучних побуда, аргумент помодности у науци и аргумент научног неискуства. Притом, можемо рећи да је су други и трећи уједно и врста *ad hominem* аргумента, јер се тичу личности опонента.

5.30.1. Исп. примере за аргумент ненаучног принципа:

(1) Рекао сам у почетку да се Никчевић у науци још није ни опробао. Све што је до сада написао своди се искључиво на полемичке чланке о језику црногорске књижевности [...] (Петровић 1996 [1971]: 43); Никчевићеву књигу треба посматрати и као покушај да се научно неодрживим ставовима прибави некаква „научна форма” и да се идеје образложене у дневним или сличним листовима окупе на једном месту (Петровић 1996 [1979a]: 95); Никчевић „не схвата” да је његова наука, најблаже речено, компилаторска, да су његови погледи на језик сведени на расправу о раси и да су његови научни мотиви везани више за све друго него за науку (Петровић 1996 [1979b]: 101); У књизи, наиме, има свега сем лингвистике и памети: „црногорски језик” припада „скупини ностратичкијех језика и то би била његова најшира и најдаља прошлост” (Петровић 1996 [1996b]: 435);

(2) Зато аутори Декларације и заступају научно неутемељено становиште да свако може тај заједнички језик „да именује како жели” (Ков. 2017);

(3) Додуше, оваквом уопштеношћу бисмо се чак и огрешили о науку, јер у поменутом приручнику нема много тога научног, нарочито не из лингвистичког угла (Слијепчевић Бјеливук 2019).

Није необично што се већи број исказа који репрезентују аргумент ненаучности јавља у полемичким текстовима А. Младеновића у полемици са В. Никчевићем, јер је у њима главна тема управно ненаучност неких тврђења. То се види већ и по самим насловима: *Нека ненаучна тумачења о народном језику предњегошевске књижевности* (Младеновић 1968) и *Још једном поводом неких ненаучних тумачења о народном језику предњегошевске књижевности* (Младеновић 1969). Исп. неке примере:

(4) Пошто у овом његовом раду има извесних ненаучних и нетачних тумачења о језику којим је писана предњегошевска литература у Црној Гори, као и књижевност у Војводини, то је потребно, у првом реду ради читалаца *Језика*, исправити такве интерпретације (Младеновић 1968: 152);

(5) [...] јасно је да се ни о непрекидној књижевној употреби народног језика у Црној Гори почев од XIII века, како на другом месту истиче Никчевић [...], уопште не може документовано говорити јер је и таква његова констатација лишена научне основе (Младеновић 1968: 153);

(6) Не улазећи посебно у карактер његовог полемичког тона, који прелази границе уобичајених норми оваквих дискусија, желео бих да читаоцима *Језика* укажем само на нека Никчевићева ненаучна тумачења ове проблематике [...] (Младеновић 1969: 150);

(7) Ненаучно је и нетачно граfiјске одлике једне редакције узимати истовремено и за језичке њене карактеристике (Младеновић 1969: 153);

(8) Овакав Никчевићев метод несумњиво је далек од научног прилажења овој проблематици (Младеновић 1969: 155);

(9) Иако би се у низу детаља могло још што-шта замерити Никчевићевом чланку, мислим да је и овим што је до сада речено доста учињено да објективан читалац схвати не само суштину спора већ и ненаучност једнога од нас двојице у прилажењу и тумачењу целокупне ове проблематике (Младеновић 1969: 158).

Док већина примера представља аргумент ненаучног принципа, којим се побија научна вредност ставова опонента, последњи пак пример нагиње и ка одрицању компетенција опоненту. Овај се аргумент код истог аутора јавља и десет година касније, у критици монографије Б. Остојића:

(10) То аутор није објаснио, нити је ушао у тај проблем, већ се одлучио за сасвим ненаучни поступак: закључио је да поменути везник има на почетку и *je-* и *e-* не дајући за то никакве доказе (Младеновић 1979: 214).

5.30.2. Други тип аргумента ненаучности јесте аргумент ненаучне компетенције. Погледајмо примере:

(11) Кад иоле обавештен човек прочита ове редове, наметнуће му се мучан утисак: *Маројевић није добро „проучио” фонологију*, а његову „фонолошку аргументацију” нити би могао потписати нити разумети нико ко има претензију да се назове лингвистом. Или, ако хоћемо да будемо прецизнији, *Маројевић није ни фонолог ни озбиљан лингвиста* (Петровић 1996 [1994]: 378);

(12) А заправо се ради само о једном човјеку, и то тоталном нестручњаку за језик: о др Војиславу Никчевићу, професору словеначке књижевности на Филозофском факултету у Никшићу, ватреном поборнику и пропагатору „црногорског језика” [...] (Ковачевић 1999 [1996]: 104).

Овиме се јасно поручује: Д. Рагуж није (довољно) компетентан научник.²⁹³ Овакав закључак текста уједно је и позив другим хрватским колегама да се укључе у дијалог, што се може разумети и у контексту оног Аристотеловог (1970: 570) предуслова – да не треба полемисати са сваким. То показује и сам увод овог Ивићевог текста, у ком аутор истиче да одговара часопису и читаоцима, а не „свом лоше расположеном критичару”, као и извињење читаоцима на једном месту:

(13) Морам се извинити читаоцима што сам се толико задржао на примерима полемичаревог поступка. Издашно сејући забуне, он ме приморава да их отклањам како не би изгледало да немам одговора на његове замерке. Није моја кривица што уредништво *Језика* није било срећније руке у избору аутора осврта на мој чланак (Ивић 2014а [1986]: 126).

Погледајмо и примере из полемике Бугарски–Ковачевић:

(14) Ако ту тезу успе да докаже, напослетку ћемо добити и од Бугарског један научни прилог! То му је сјајна прилика да оповргне приговоре да у свом опусу нема ниједног строго научног рада! Још би му већи допринос био да аргументује властити став да су они који су при попису становништва уписали да говоре „земунски”, „војвођански” или пак „пиротски” језик нужан и довољан разлог постојања тих језика (Ков. 2015а);

(15) Ја напишем да Ранко Бугарски, по мишљењу неких угледних англиста, нема ниједног „чисто научног рада” [...] а он одговара да је „данас срећом лако видети шта на интернету има о мени – али и о Ковачевићу” [...] Али, зар је то, професоре Бугарски, критеријум научности; проверите колико на интернету има нпр. података о Џеци Ражнатовић, добро би било да се и с њом по Вашем критеријуму одмерите (Ков. 2015б).

---

²⁹³ Занимљиво је да се на овај позив у наставку полемике и одазвао неко за кога је П. Ивић сматрао да је компетентан – Р. Катичић.

(16) [...] сви англисти знају да су компетентни за англистику, само Ранко Бугарски, без иједнога јединог научног рада из србистике, сам себе проглашава компетентним да говори и о србистичким темама, па чак жели и да „кроји” судбину србистике (Ков. 2018а).

Аналогија између научника и естрадне личности (исп. пр. 15) у расправи о Европској језичкој повељи у извесном степену банализује полемички контекст (те представља и врсту дијастратског варирања). Притом, тиме што експлицитно исказује да опонент нема ниједан научни прилог аутор имплицира да опонент и није (компетентан) научник, тј. дисквалификује га. Тако се аргументом ненаучне компетенције аргументација опонента побија посредно: ако аутор пред читаоцима докаже да опонент није компетентан научник, целокупна аргументација опонента постаје без основа. Ипак, у питању је логичка грешка, јер аргументација може бити исправна чак и у том случају (у питању је врста *tu quoque* аргумента – исп. и пр. 13 у 5.11., у ком Д. Петровић заснива аргумент на томе што Р. Маројевић није специјалиста за српски језик).

Погледајмо и следећи пример из текста *У одбрану достојанства српске науке* (1998):

(17) Потписници текста упадљиво су малобројни, а за филологе међу њима може се слободно рећи да не репрезентују достигнути ниво науке о српском језику, па чак и то да нису компетентни за материју о којој пишу. Међу њима су свега четири професора, од којих је Маројевић русиста, Милосављевић историчар књижевности, Ковачевић обрађује граматику и стилистику савременог књижевног језика, а само Ћорић – који у дату проблематику никада није улазио – предаје историју језика. Нико од њих није се бавио конкретним научним истраживањима у тематској области „Слова”. Ту су, даље, троје из категорије тзв. помоћног наставног особља (лектори, асистенти и сл.) и неколико добронамерних и необавештених књижевника, спремних да потпишу све што звучи родољубиво (Ивић 2014б [1998в]: 113–114).

Чест је саставни део аргумента компетентности – минимизирање. Наиме, како се види и у наведеном примеру, у таквом се аргументу истиче – малобројност, каже се *међу њима су свега четири професора*, и наводи да *само Ћорић ... предаје историју језика*. Основни сегмент оваквог аргумента свакако је – негирање научне вредности супротне стране: *не репрезентују достигнути ниво науке; нису компетентни; Ћорић у дату проблематику никада није улазио; нико од њих није се бавио научним истраживањима* у тој области.

Коначно, налазимо и овакав пример:

(18) И још нешто: потписницима „Слова” Клајн приписује нестручност, а „заборавља” да као романиста ни дана није студирао србистику или славистику (Ковачевић, Росић 1999).

Као и у неким претходним примерима, и ово представља тзв. ’позив на лицемерје’, изведен преко аргумента (привидне) заборавности.

5.30.3. Такође, у грађи налазимо и примере за аргумент ненаучних побуда. Исп. пример:

(19) Најзад морам рећи да имам утисак да Пецо, у исказивању својих судова о мом раду, *није увек био руковођен научним побудама*; иначе не могу да објасним себи зашто је Пецо искривљавао неке моје ствари и сасецао неке моје мисли (Станић 1978: 266).

П. Ивић, у полемици са хрватским лингвистима, такође говори о ненаучним побудама:

(20) *Побуде туђе науци* уродиле су плодом који не спада у науку. Рагуж је дао лекцију како *не треба* приказивати и расправљати. Међутим, теме су важне и, ако уредништво Језика сматра да треба наставити

дијалог, ја ћу то радо прихватити. Сматрам, додуше, да би за тај дијалог било боље ако би се одазвао који од компетентнијих хрватских колега (Ивић 2014а [1986]: 132).

Овакве критике представљају степен више у дискредитовању опонента у односу на аргумент ненаучне компетенције: њиме се изриче и тежа оптужба, јер се опоненту приписују личне и др. побуде.

5.30.3. На аргумент ненаучности директно се надовезује аргумент помодности у науци. Исп. пример:

(21) Догматизовањем фонолошког учења Р. Јакобсона прочула се Новосадска „школа”, отворена „за продор модерних лингвистичких струјања”, али јој је то учење потпуно заклонило разумијевање основа фонологије. Треба истаћи да су нека новија лингвистичка учења (структуралистичка, генеративна и друга) на изворишту имала и лингвистичке резултате, њихови епигони код нас та помодна „лингвистичка струјања” примали су некритички и без сопствених истраживања на конкретной језичкој грађи, па су та учења више улазила у моду него у лингвистику (Маројевић 2001 [1997в]: 85).

5.30.4. Као подтип аргумента ненаучности јавља се аргумент научног неискуства, као у следећим примерима:

(22) Очигледна неискусност која се обилно манифестује у овој књизи обавезује нас да у њеној оцени снизимо критеријум и да не узмемо трагично недостатке који се не би могли опростити зрелијем научнику. Утолико више зачуђује наступ аутора који почиње књигу изјавом о свом „истраживачком искуству” (прва страна Предговора). У сваком случају, ова књижица скромног значаја донеће својим читаоцима доста информација и још више дезинформација о најразноврснијим предметима, али је и по концепцији и по обради далеко од тога да буде макар и добар увод у историју српскохрватског језика (Ивић 1955/56: 334–335);

(23) Интерференција уџбеничког и научног монографског метода при писању једне књиге није неуобичајен поступак у лингвистици, али свакако не и тако чест, посебно не у србистици. И посебно не код младих аутора, који увек и нису свесни свих замки интерференције два не увијек лако усагласива методолошка приступа. [...] Многе од тих замки није успела избећи ни Рајна Драгићевић у својој књизи (Ков. 2008: 673–674).

У пр. 22, као што видимо, аутор се користи овим аргументом како би спустио критеријуме у оцени књиге; у пр. 23 се у младости аутора књиге види разлог за неуочавање одређених методолошких проблема.

5.31. Аргумент истих ставова

Занимљив тип аргумента представља онај којим се указује да се размишљања аутора заправо не размимоилазе, а који срећемо у пар примера код П. Ивића:

(1) Из свега овога јасно је да смо у погледу основног спора наше акцентологије Костић и ми [П. Ивић и И. Лехисте] у ствари истомишљеници. И он и ми прихватимо Масингову концепцију. Утолико је чуднији Костићев начин прилажења нашем раду (Ивић 2014б [1967а]: 174);

(2) Што се тиче сплета културних спона унутар нација и република, не видим разлога за Ваше неслагање кад су нам ставови суштински исти (Ивић 2014а [1972]: 68).

У пр. 1 уочава се и аргумент зачуђености с овим аргументом у комбинацији.

5.32. Комбинација различитих типова полемичке аргументације

Често се различити типови аргументације у критичко-полемичком дискурсу преплићу, одн. користи се више њих заједно. Тако налазимо примере у којима се заједно јављају (подвлачења наша):

– аргумент квантитета и квалитета:

(1) [...] за значење 2. *фиг* дата је предугачка и нетачна дефиниција (Московљевић 1963: 248);

– аргумент квалитета и изненађености (неочекиване импресије):

(2) Међутим, у његовом излагању о фонологији има и изненађујућих нетачности.²⁹⁴ Он однекуд верује да „Сава Мркаљ дуге вокале пише двоструким словима као у савременом финском језику”, иако је макар и летимичан увид у Мркаљеве списе довољан да се схвати да то није истина (Ивић 2014б [1994а]: 34).

– аргумент квалитета, нејасноће, квантитета и начина (стила):

(3) Зато има доста дефиниција које су нетачне, нејасне, преопширне, понекад су значења сувише исцепкана на подзначења (Московљевић 1963: 245);

– аргумент зачуђености, нејасноће и квалитета:

(4) А објашњење непостојаног *a* је чудно, нејасно, па и нетачно [...] (Стакић 2015: 749);

– аргумент неоправданости, квалитета и зачуђености:

(5) Нису у овој књизи само поједини лигвостилистички и општелингвистички садржаји неоправдано заобиђени или чак погрешно интерпретирани, него се њима – што заиста мора да чуди – придружују и они лексикографски (Ков. 2008: 675);

– аргумент квантитета и неоправданости:

(6) У немогућности да се у овом осврту дотакнемо свега што ова књига пружа, задржаћемо се само на једном броју конкретности за чије се присуство у радовима овакве врсте не могу наћи оправдања (Младеновић 1979: 202);

– аргумент нејасноће и неоправданости:

(7) Недоумицу изазива најпре сама насловна страна књиге. Јер Бабићева *Творба ријечи*, за разлику од његове *Суфиксалне творбе придјева*, јесте творба у *хрватском књижевном језику*. Колико је то сужавање, ако је сужавање, методолошки оправдано? (Маројевић 1987: 245);²⁹⁵

– аргумент понашања (*ad hominem*) и неоправданости:

²⁹⁴ На другом месту, поводом исте теме: *изненађујуће тврђење* (Ивић 2014б [1998а]: 79).

²⁹⁵ У овом се примеру аргумент неоправданости износи у форми реторичког питања које (као фигура негације) имплицира негативно значење: 'такво сужавање није оправдано'.

(8) У овом случају неуљудност има задатак да маскира неоправданост примедба (Ивић 2014а [1986]: 117–118);

– аргумент знања и квалитета:

(9) Суочени смо с пустошним, катастрофалним незнањем. У овој светлости постаје јасно и откуда потичу многобројна друга, мање спектакуларна огрешења истог аутора и фонолошки метод (Ивић 2014б [1998а]: 82);

– аргумент превида и аргумент квантитета:

(10) Ови стручњаци губе из вида колико Срба говори ијекавским наречјем и колико је српских писаца од Вука, Љубише и Његоша, преко Јове Илића, преко Л. Лазаревића (у неким приповеткама), С. Матавуља, А. Шантића, С. Ђоровића, П. Кочића, до Б. Ђоџића, М. Лалића, па и до најновијих београдских ијекаваца, писало и пише ијекавским наречјем (Стевановић 1970а: 32);

– аргумент необичности и нејасноће:

(11) Необично је, међутим, да у књизи нема правописног речника (иако је у *Садржају* назначено да ће се наћи на стр. 153) па није јасно како се могло догодити да се на корицама књиге назначе два крупна проблемска блока, а да се онда један из ње глатко испусти! (Петровић 1996 [1993]: 351);

– аргумент нејасноће и контрадикције:

(12) Нејасно [sic!] је како то да сама ауторка није уочила да је готово дефиницијски контрадикторна [...] њена тврдња да је предикативни атрибут „предикатски додатак” који успоставља координирану везун [sic!] с предикатом [...] (Ков. 2005а: 803);

– аргумент ненаучности и ирелевантности:

(13) Академик Павле Ивић у реаговању на моје ставове о „Слову” послужио се методом несвојственом науци, јер је, уместо са мојим и аргументованим ставовима из „Слова”, полемисао са измишљеним ставовима. Тако је он заправо расправљао сам са собом, чиме је на најбољи начин показао како се може полемисати потпуно заобилазећи суштину проблема (Ковачевић 1999 [1998б]: 381);

– аргумент ирелевантности (минимизирања) и аргумент ауторитета:

(14) В. [=Вујовић] у релативно-временском аористу разликује тај облик за ближу и даљу прошлост [...] само зато што су један или два проучаваоца значења глаголских времена полазећи од тренутка непосредно претходне прошлости, за коју је Белић, не без разлога, везивао индикативну употребу аориста, – сматрали да се и свака друга прошлост може тако делити према удаљености од тренутка говора (Стевановић 1970б: 510);

– аргумента заборавности и *tu quoque* аргумента:

(15) Рагуж ми демагошки приговара што наводим Маретића и Комбола: то су стари аутори, „пуно се ствари догодило од тога доба”. Заборавио је да је он мене упућивао на Мурка и Вајана, такође старе ауторе, и сад се прави да не зна да није битан датум штампања неког научног рада, већ ваљаност његовог садржаја (Ивић 2014а [1989]: 150);

- аргумент полемичког бумеранга и аргумента етикетања:

(16) Стјепан Бабић је свом кратком осврту [...] дао наслов „Вријећање на фин начин”. Главни уредник публикације у којој сам извргнут слаповима Рагужевих увреда на веома груб начин – замера ми што вређам ту публикацију на фин начин. А увреда је у томе што сам похвалио часопис, али уз констатацију да један напис у њему (Рагужев) није на висини. Зашто је то увредљиво? Који је то наш часопис у којем нема слабих прилога? И где је ту право на мишљење, моје као и сваког другог читаоца? Камо бисмо стигли ако бисмо од свакога тражили да хвали сваки напис, да се уредник не би ожалостио? Кад је о вређању реч, шта да кажем поводом Бабићеве тврдње да „Павле Ивић жели да буде тунор хрватском књижевном језику” [...] Зар је исказивање мишљења – тунорство? Бабићева се љутња може разумети само ако се има у виду да је много лакше прилепити ми етикету него доказати да нисам у праву. На истој страни налазимо и елегантно срочену реченицу: „јасно је тко је кашу о Дубровнику закукао, а тко само пуше да је не куша врућу.” Нисам ја закукао никакву кашу, већ сам поменуо одређене историјске чињенице. Моји опоненти нису успели доказати да то нису чињенице, али је уредништво [...] покушало сугерирати да ја имам и некакве друге ставове, који су ми савршено туђи, што сам и показао у Језику 34 [...]. Бабић сад, уместо да се повуче и извини, одвлачи разговор ка „каши” (Ивић 2014а [1989]: 158–159);

- аргумент зачуђености и аргумент недоследности:

(17) Зачуђује, међутим, једна недоследност; због чега је у Синтакси само *дискурс* остао непреведен? Додуше, финално *-с* му је замењено у *-з*; зар је тиме заиста задовољен принцип „похрваћења” терминологије? (М. Ивић 1987: 240);

- аргумент зачуђености и аргумент знања (у пр. 19 и 20 – *ad populum*):

(18) Питам се откуд проф. Симићу смелост да без података аподиктички износи тврдње које ће га одвести директно у неприлику. Без вредности је његов аргумент да Моштаница није далеко од Мислођина [...]. Од аутора који пише о дијалектима очекивало би се боље сналажење у елементарним чињеницама лингвистичке географије. Што је најчудније, Мислођин и В. Моштаница и нису суседна места. Између њих има око 20 km (Реметић 1982: 165);²⁹⁶

(19) Јер, свако иоле упознат са Сосировим учењем, и свако ко је у рукама имао његов *Курс опште лингвистике*, у чуду ће се наћи, и вероватно од читања ове књиге одустати већ после прве реченице текста и са њом повезане прве напомене (фусноте) – Ков. 2008: 674;²⁹⁷

(20) Чудно је да се Бугарски пита „шта ако се [српски] пише латиницом, је ли то онда неки осакаћени српски, полусрпски, или, не дај Боже, хрватски?” – чудно, јер је свакоме јасно да то онда није у *потпуности* српски него је управо онај Р. Бугарског „заједнички” који, ако се Бугарски буде питао, има више шансе да се прозове хрватским него српским (Ков. 2018а);

- аргумент зачуђености и заборавности:

---

²⁹⁶ Аргументом зачуђености овде се стилски промовише критика упућена опоненту, изречена прво аргументом елементарног знања. На почетку овог примера уочава се и аргумент недостатка аргумента.

²⁹⁷ У овом примеру аутор пројектује своје чуђење на чуђење читалаца, па отуда и хиперболична претпоставка у наставку: *вероватно (ће) од читања ове књиге одустати већ после прве реченице (...).*

(21) Мало је чудно како је мр Реметић „трагом наведених података” стигао до Стублина. Откуд су му подаци за ово село? Него он је заборавио и да каже и то како је доспео баш у посткосмајска села. Ваљда не и тамо „трагом наведених података”? (Симић 1982а: 138);

- аргумент зачуђености (интерпункцијски наглашен) и контрадикције:

(22) Шта смо ми заправо закључили на основу исправне анализе проф. Кликовац? – Ништа друго него да је формално зависна реченица на плану ’значавања ситуације’ – заправо ’главна’!? (Симић 2017: 377); Касније у расправи ауторка тај парадокс у који је упала истиче као нарочити успех ’модерне синтаксе’, тврдећи да је сложена реченица у ствари проста!?! (Симић 2017: 378);

- аргумент истих ставова и аргумент зачуђености:

(23) Из свега овога јасно је да смо у погледу основног спора наше акцентологије Костић и ми [П. Ивић и И. Лехисте] у ствари истомишљеници. И он и ми прихватамо Масингову концепцију. Утолико је чуднији Костићев начин прилажења нашем раду (Ивић 2014б [1967а]: 174);

- аргумент квалитета, алфабета знања и нејасноће:

(24) Навео сам већи број грешака на стр. 102 – што не значи и све грешке на тој страни – зато што ту, у сажетом прегледу основних особина наших дијалеката, дакле чињеница које претстављају азбуку дијалектологије, Поповић постиже концентрацију нетачности досада невиђену у нашој науци. Остаје нејасно зашто је овај одељак унесен у књигу. Наравно, нико не мора бити верзиран у свим дисциплинама, па ни у дијалектологији. Али зар се онда није могла избећи ова проблематика, поготову кад је наслов књиге не захтева обавезно? (Ивић 1955/56: 319);

- аргумент недостатка аргумената и аргумент тенденциозног цитирања (аргумент неизреченог):

(25) Немајући научних аргумената, поједини противници „Слова” попут И. Клајна, приписују неким потписницима „Слова” да су рекли шта нису рекли (Ковачевић, Росић 1999);

- аргумент ненаучности и аргумент привидне (привидне) заборавности:

(26) И још нешто: потписницима „Слова” Клајн приписује нестручност, а „заборавља” да као романиста ни дана није студирао србистику или славистику (Ковачевић, Росић 1999);

- аргумент заборавности и оригиналности:

(27) То Јонке као да заборавља, па изузетан значај придаје изговору, и изговор, ијекавски бар, назива језиком. То је нешто ново у нашој науци, као што је ново поистовећивање хрватске, загребачке варијанте с ијекавском, што други неки загребачки стручњаци још одређеније чине (Стевановић 1970а: 31);

- аргумент оригиналности и квалитета:

(28) За ову поделу заменица може се констатовати само а) да је оригинална и б) да је обавезно треба изоставити као непотребну и нетачну (Стакић 2015: 759);

- аргумент оригиналности, нејасноће и квалитета:

(29) Тежња ка оригиналности, речено је већ, доводи често до конфузности, непрецизности, нејасноће, па и нетачности (Стакић 2015: 761).

5.33. Преплитање аргументација у тексту

Како се различити типови аргументације могу преплитати у тексту показаћемо на примеру из полемике Симић–Реметић. У њему се полази од аргумента ирелевантности као кључног. Наиме, као што смо рекли, није необично да полемичари минимизирају одређено питање, одн. указују на то да опонент шири расправу ирелевантним, неважним питањима, дигресијама, ситницама и сл.

(1а) Колико проф. Симић целу причу оптерећује и неважним појединостима, најбоље показује његово задржавање на питању да ли је на X научном састанку слависта у Вукове дане прочитан извод или пак скица из моје расправе. Око „извода” он прави питање тамо где га нема, настоји да по сваку цену нађе замерку и одвуче пажњу читаоца од самог проблема. То указује, с једне стране, на степен његове непристрасности и добронамерности, а с друге – на недостатак бољих аргумената. Разуме се да је реч „извод” употребљена у значењу „изнесени делови садржаја који се налази у опширнијем тексту”; ни мало дете не може помислити да сам хтео сугерирати да је тад већ био готов мој рад са подацима које сам, делимично, и касније прикуписао. Реч „скица”, наравно, мање би одговарала. Али зар је све ово важно, зар је *то* предмет за расправљање? (Реметић 1982: 158).

На почетку аутор, дакле, указује на појединост коју сматра ирелевантном, која се у контексту расправе концептуализује као – терет (исп. *оптерећује*). На ирелевантност се указује и конструкцијом *прави питање тамо где га нема*, што се тумачи као недобронамерност опонента (*ad hominem*) и недостатак аргументације (*ad rem*). У наставку се јавља експликатив с метајезичком функцијом: дефинише се значење употребљене лексеме *извод*, а то се представља као – подразумевано знање (исп. *разуме се*), што се – степен даље – уобличава и кроз аргумент елементарног знања (исп. *ни мало дете не може помислити*). Аргументација се окончава одбацивањем предлога опонента и поентом у облику реторичког питања које имплицира негативан одговор: то све није важно, то није предмет за расправљање. Ипак, ту се даје само привидан завршетак аргументације, јер се на ово додаје аргумент *tu quoque* у облику претериције:

(1б) Уосталом, не постављам ни ја питање како је дошло до објављивања Симићевог рада међу предавањима са XXXI југословенског семинара за стране слависте, када и он сâм зна да то предавање није тамо одржао (Реметић 1982: 158).

У истом тексту налазимо још два, на сличан начин уобличена, аргумента ирелевантности:

(1в) Зар у виталне проблеме науке спада процедура око пријаве једне дисертације? Потпуно су ми нејасне алузије проф. Симића учињене у вези с тим, а што се тиче питања „како су тим поводом текле консултације, и шта је и о чему том приликом све речено” – знам и могу рећи само следеће. У свим фазама досадашњег рада на тези [...] једини консултант био ми је академик Павле Ивић (Реметић 1982: 162);

(1г) Зар у виталне проблеме науке спада и дискусија око датума настанка поменутог упитника? Не бисмо се ни освртали на ту споредну ситницу, да иза ње не стоји изравно изражена сумња у веродостојност мојих навода о сакупљању грађе. „Откуд му онда онолико грађе? Да није и то плод инспирације?” – пита се проф. Симић. Другим речима, грађа и не постоји. [...]

Не знам зашто проф. Симић прећуткује чињеницу да је грађа углавном скинута са магнетофонских трака. Ради Симићевог равнања наводим податак да моја фонотека располаже са 75 сати материјала снимљеног на терену незамењеног јата од Миросаљца до Дрине, од чега се 27 сати односи на подручје из којег сам

наводио податке. Да би се стекла реалнија представа о количини прикупљеног језичког блага, подсетићу на чињеницу да је тај „доста обиман” материјал из Торника [...] скинут са 68 – шездесет и осам – минута траке. Откуд онда неповерење у моје закључке до којих сам дошао на основу „неколико сати” проведених у Гвосцу. [...] Зар сам проф. Симић не би био у стању да за неколико сати ефективног рада у једном селу сагледа основне обресе једне једине фонетске или морфолошке особине, и то такве на коју је претходним радом добро упозорен? (Реметић 1982: 169–170).

У пр. 1в, након што реторичким питањем имплицира неважност проблема, аутор користи аргумент нејасноће (исп. *потпуно су ми нејасне алузије проф. Симића*), те одбацује могуће инсинуације.

У пр. 1г, на сличан се начин – реторичким питањем – указује на минорни значај проблема, и то понављањем истог садржаја: *Зар у виталне проблеме науке спада...*, а то се чини и наредном реченицом *Не бисмо се ни освртали на ту споредну ситуацију* (у којој је за минимизирање нарочито лексички индикативна колокација *споредна ситуација*). Та реченица овде аутору служи као ограда, јер иза расправе о тој неважној појединости уочава теже критике о веродостојности грађе: дакле, с плана ирелевантног прелази се на релевантно, напушта се аргументација ирелевантности. На то се надовезује у следећем параграфу аргумент прикривања (исп. *Не знам зашто проф. Симић прећуткује...*), те коначно аргумент квантитета (од *Ради Симићевог равнања до претпоследњег исказа*). Ту налазимо, поред нумеричких ознака (*75 сати материјала, 27 сати, 68 минута траке*) и емфатичко наглашавање (стилску промоцију) у поновном записивању броја словним ознакама: *скинут са 68 – шездесет и осам – минута траке*, што се цртама овде и стилски антиципира. Поентира се реторичким питањима, при чему друго садржи и наглашен тон чуђења (исп. упитно *зар* на почетку) – у питању је аргумент зачуђености.

У наставку ове полемике, у коју се укључује и Д. Петровић (коауторски са С. Реметићем), поново се среће аргумент ирелевантности:

(2) Наиме, уместо расправе о правим проблемима које доноси откриће незамењеног јата, Симић нашироко распреда причу о „обљубљеној кћери историје”, о српу нечастивог и о свему ономе што смо поменули на почетку овога текста и што је само њему јасно како се може сместити у оквире здраве филолошке расправе (Реметић, Петровић 1983: 101).

Коначно, у последњем полемичком тексту, одговору Р. Симића, среће се и овакав пример ироније, у коментару аутора:

(3) То је толико битно за нашу тему колико читалац само може замислити (Симић 1983: 111).

Овим се примером, јасно, имплицира: то уопште није битно за саму тему.

5.35. Закључак о типовима аргументације у критичко-полемичком дискурсу

У овом поглављу представили смо, пре свега, учестале, типичне, а затим и мање типичне, облике полемичке аргументације који се јављају у нашем корпусу. Како је у литератури примећено, облици полемичке аргументације, чак и у научној полемици, персуазивни су и ближи свакодневној аргументацији, него формално-логичкој, како би се очекивало (исп. Бадурин, Палашић 2016). У овом раду користили смо скупни термин – (*полемичка*) *аргументација* – у ширем смислу. Под њим смо подразумевали различите облике полемичких техника, тј. начина излагања којима се аутор служи да би побио став опонента или доказао свој став.

Овде смо представили следеће аргументе: аргумент квалитета, аргумент квантитета, аргумент ауторитета, аргумент (не)јасноће (и с њим у вези, аргумент забуне), аргумент знања, аргумент

заборавности, аргумент неочекиваног утиска, аргумент ирелевантности, аргумент контрадикције, *tu quoque* аргумент, аргумент полемичког бумеранга, аргумент оригиналности (и, с њим у вези, антитрадиционализма), аргумент неинвентивности, аргумент заблуде, аргумент аналогije, аргумент неоправданости, аргумент непотребних доказа (аргумената), аргумент недостатка доказа (и, с њим повезан, аргумент сужености аргументације), аргумент метаполемичке оцене (и, с њим повезан, аргумент начина (стила)), аргумент претеривања, аргумент пошалице (хумора), *ad acta* аргумент, аргумент некоректног (тенденциозног) цитирања, аргумент поуке, аргумент језичког осећања, аргумент одавања тајне, *ad hominem* аргумент (у ужем смислу, те његове подтипове), аргумент ненаучности, аргумент истих ставова.

Аргумент квалитета тиче се тачности, истинитости тврдње. У овом типу дискурса он се најчешће исказује као уочавање нетачности, материјалне грешке, промашаја, неистинитости, непрецизности и сл. Представља одређени тип „нулте” аргументације, тврдњу којом се типично само указује на грешке и пропусте и, самим тим, најчешће се користи у критичко-полемичком дискурсу. Он спада у *ad rem* аргументацију, јер се односи на предмет расправе. Њиме се представља квалитет одређених научних резултата, закључака и ставова. Аргумент квалитета може се назначити било којим лексичким избором који денотира нетачност, бесмисленост, погрешку и сл. Као врста подаргумента квалитета може се издвојити – аргумент фактографије. Њега налазимо у сваком типу егземплификације. Такође, аргумент квалитета може се представити и као аргумент непрецизности, као аргумент несигурности или аргумент језичке грешке. Овај се тип аргумента може јавити и као аргумент заблуде, отуда што указује на погрешно уверење опонента.

Аргументом квантитета се у критици или полемици жели нагласити велики број примера који показује да други аутор није у праву, као потпора аргументу квалитета, те се у многим случајевима засебним исказом експлицира да њих има и више, мада се они даље не наводе. Остварује се на различите начине: експлицитним указивањем на бројност, амплификативном егземплификацијом (што је пример квалитетско-квантитетске аргументације), изразом *И тако даље*, аргументом недостатка простора, те аргументом „књиге грешака”; с друге стране, њиме аутор каткад указује на велики број доказа у прилог своје тезе (те се и ту срећу примери квалитетско-квантитетске аргументације).

Аргумент ауторитета заснива се на „ауторитету става”, темељи се на позивању на научнике који су уважени и доказани стручњаци, одн. на оне чије речи имају тежину. Најчешће се користи као закључни аргумент у поступку доказивања, „након којег даље доказивање постаје беспредметно”: зато се он обично јавља и као последњи у низу, „а само у појединим типовима дискурса и у одређеним комуникацијским ситуацијама и као једини” (Васић 2000: 92–93); ради се о екстралокализованом аргументу: када упућује на неки претходно изнет став, било властити било туђи – он се не потврђује на основу текста, већ на основу онога што се помиње ван текста – тј. у другом тексту (*idem*). У нашој грађи аргумент ауторитета јасније се уочава када позивање на одређене ауторе полемичар пропраћа и титулом *проф.* – тиме обично полемичар указује и на свој однос према том аутору. Ту се уочава оно што, полазећи од Багићеве поделе (Багић 1999: 51–52), можемо назвати афирмативном полемичком цитатношћу, која се огледа у цитирању неприкосновених ауторитета којима се – како полемичар сматра – нема шта приговорити.

Аргументом нејасноће се указује на то да опонент није јасно представио идеје, да није јасно шта поручује, тј. да су нејасни његови закључци, ставови итд. У већини примера о закључцима опонента говори се као о нечему нејасном – уопштено. Ређе се аргумент нејасноће представља лично – уз употребу датива личне заменице *ја* у функцији логичког субјекта. Аргумент нејасноће може се извести и преко упућивања на секундарног реципијента (нпр. *читаоцу није јасно*). Постоји опасност од злоупотребе оваквог аргумента: читаоцима се оцена о нејасноћи често представља као објективна истина. Када користи *нејасно је / није јасно*, аутор посредно тиме одбацује и тврдњу или закључак опонента, што може деловати персуазивно на читаоце; с друге стране, *мени је нејасно / није ми јасно* ограничава домет такве

оцене на субјективан став и онемогућава злоупотребу. С тим у вези, треба рећи да овај аргумент може бити у основи аргумента „страшила” (као подврсте *ignoratio elenchi*), преко ког се став супротне стране представља дисторзирано, тј. којим се противничко гледиште искривљује како би се лакше оповргло (Хансен 2020). Аргумент нејасноће јавља се и онда када аутори говоре о *недоумицама* које изазива тврдња, подела и сл. другог аутора. Сличан аргументу нејасноће јесте и **аргумент забуне**. Овај тип аргумента налазимо само у пар примера код П. Ивића. Њиме се, с једне стране, упућује на забуну коју изазива излагање опонента, а с друге, на грешку опонента у закључивању.

Аргумент јасноће аутори користе кад желе да укажу на очигледност својих ставова или запажања. Супротно аргументу нејасноће аргументом јасноће аутор показује да неки закључак природно проистиче из доказног поступка, да постоји узрочно-последична веза.

Аргументом знања аутор указује на незнање или необавештеност опонента. Спада у врсту *ad hominem* аргумента (фокус се ставља на опонента, а не на предмет расправе). У грађи се начелно могу разликовати аргумент елементарног знања и аргумент подразумеваног знања. У првом налазимо и одређене подаргументе – аргумент школског знања (у оквиру кога се даље разликују аргумент основношколца, средњошколца, студента) и аргумент алфабета знања. Аргумент школског знања спада у *ad populum* аргументе, јер се, позива на мишљење или знање већине (Хансен 2020). Аргумент елементарног знања, даље, може се градирати: иде од елементарног до – за научнике – подразумеваног. Ови су типови аргумената и изразито персуазивни. Аргументом подразумеваног знања се имплицира – *свако зна X, сем опонента* – што често не мора бити случај. Тиме се поручује да је већина људи на нашој страни, а не на страни мишљења опонента, па се и ово може разумети као – аргумент позивања на већину (*argumentum ad populum*). Наравно, тако се може упасти и у логичку грешку, јер то што већина мисли једно, а појединац друго – не оповргава аргументе појединца.

Аргумент забравности указује на то да је опонент нешто заборавио, да је забораван и сл. Тиме се, такође, опонент дискредитује, те се и ово сврстава у ред *ad hominem* аргументације. Заборавношћу углавном се жели нагласити неки превид опонента. Сличан аргументу забравности је **аргумент превида**.

Аргументи неочекиваног утиска јесу аргумент изненађености, аргумент зачуђености, аргумент неочекиваности и аргумент неверице. У аргументу изненађености аутор настоји представити став или закључак опонента као – изненађење, нешто неочекивано. Као и код аргумента нејасноће, и у аргументу изненађености аутор заправо указује на оно што, пре свега, њега самог изненађује. У примерима то се најчешће исказује уопштено. Ту не мора бити речи о каквој манипулативној стратегији, аутор тиме индиректно показује свог замишљеног читаоца: он претпоставља да је читалац обавештен, те да ће и он бити изненађен. Такође, полемичком дискурсу је својствена аутореференција: аутор открива себе говорећи о опоненту (у овом случају говори о томе шта њега изненађује). Ређе, јављају се и примери у којима аутор говори о изненађености из личне перспективе (*изненађује нас*). Није необично да један аутор изражава чуђење због ставова опонента, његовог приступа, закључака и сл. Аутори се чуде над тврдњом опонента, погрешним објашњењем, закључцима, цитирањем, односом опонента према материјалу и сл. Чуђење се може јавити већ у самом наслову текста (нпр. *Чудан вид научне критике*). У аргумент зачуђености иду и примери у којима се чуђење не исказује експлицитно, већ одређеним другим средствима, лексичким, синтаксичким, па и графостилистичким, и који се могу третирали и као говорни чин чуђења. Занимљиво је приметити шта аутори из наше грађе сматрају необичним: тако се квалификују, као што видимо, читава књига, закључак, формулације, наслови, терминологија, приступ (методологија), критеријуми опонента, стил, па и понашање – када овај аргумент иде у ред *ad hominem* аргумената. Међу аргументе неочекиваног утиска може се сврстати и аргумент неверице, када аутор одбија да поверује у оно што износи опонент. Коначно, као и код аргумента нејасноће, и овај тип аргумента, тј. изненађивање, чуђење, неверица над ставом опонента или представљање тог става као необичног, сем што може

представљати природну (и личну) реакцију полемичара над текстом опонента, може се, с друге стране, каткад и искористити (злоупотребити) као средство за извођење аргумента „страшила”.

Аргументација ирелевантности указује на то да опонент говори о стварима које нису релевантне за саму расправу, чиме се заобилази суштина расправе и сл. Овде иде и велики број примера поменутих у оквиру лексичко-семантичке анализе у вези са глаголима којима се означава говорење преко мере, попут *распредати*, *распричати се*, *приповедати* и сл. Аргументација ирелевантности може бити основа и читавог полемичког чланка. Тако се, на пример, на овом типу аргументације заснива текст М. Ковачевића (из полемике са П. Ивићем), па чак и сам наслов тог текста – *Ја о глави, а Ви о рену* (Ковачевић 1999 [1999в]). Под овим аргументом може се подразумевати и минимизирање (аргумент минимизирања), одн. умањивање значаја питања о којима расправља други аутор или значаја доказа за потврду неке тезе. Аутор, дакле, може у свом поступку побијања указивати на то да су налази опонента – недовољни, мали, незнатни да би се нешто могло с поузданошћу тврдити. Такође, аутор може минимизирањем критике опонента окренути речи опонента у своју корист – тако критика опонента постаје ирелевантна. Коначно, минимизирање може бити искоришћено и за супротне циљеве – када се аутору жели одати признање (тј. изразити академска куртоазија), као, на пример, у критичком приказу:

Аргумент контрадикције (противречности) огледа се у истицању противречности, контрадикторности опонента. Аутори често, говорећи о излагању опонента, указују и на одређене сметње или препреке у закључивању које опонент не уочава. То се обично најављује глаголом „сметати” у одричном облику, у конструкцији: (*али/ипак/међутим*) *опоненту то (нимало) не смета*. Ту може бити речи и о извођењу *tu quoque* аргумента: то што неки аутор није упознат са одређеним приступима, не мора значити да његови аргументи нису валидни.

Tu quoque аргумент (лат. „ти исто”, „ти такође”) представља тзв. ’позив на лицемерје’: став друге особе се побија тиме што се истиче да понашање те особе није у складу са тим ставом (или да је у прошлости тврдила супротно); врста је *ad hominem* аргумента (Хансен 2020). Такође, у грађи налазимо и примере који се односе на пређашње понашање или ставове опонента. У основи овог аргумента може стајати мимеза, али се замерка може узвратити и речима које опонент није употребио. Посебну групу чине примери у којима аутор подсећа на раније поступке (речи, понашање) опонента, а који се разликује од поступака или ставова опонента у тренутку расправе.

Аргументом полемичког бумеранга аутор на неку примедбу опонента узвраћа истим или сличним речима, при чему то не мора увек бити и поводом исте теме, и који, за разлику од *tu quoque* аргумента, не подразумева да оба учесника комуникације прихватају одговорност. Притом, у њему одбрана од речи опонента прелази у контранапад; могао би се сврстати у *ad hominem* аргументацију. Полемички бумеранг стоји у директној вези са *tu quoque* аргументом, јер се и у једном и у другом случају може радити о позивању на лицемерје, и један и други аргумент представљају својеврсно „узвраћање” оптужбе опоненту. Кључна је разлика у томе што *tu quoque* аргумент имплицира: *Али и ти то радиш* (оба учесника су починиоци /+/-), док полемички бумеранг пак имплицира: *То не радим ја, него ти*, тј. подразумева корективну адверзативност (оба учесника прихватају да су починиоци /-/-). Притом, иако се помоћу оба аргумента може позвати на лицемерје, полемичком бумерангу то није једина сврха. Он се изводи и онда када аутор узвраћа опоненту истим или сличним речима (мимезом), али другим поводом (тема /-/-). Тачније, ту се може говорити о мимези која се користи као полемичко средство уопште, у размени негативних квалификација. Полемички бумеранг, такође, може се низати из текста у текст: на пример, у полемици Ивић–Ковачевић понавља се реч-окидач *духовни вођа*. Полемички бумеранг може се користити и као полемичка техника уопште, употребом полемичког цитата. У примерима из грађе срећемо и поништавање (побијање) полемичког бумеранга.

У грађи срећемо и **аргумент дискредитовања -измом**, којим се упућује критика опоненту за национализам, шовинизам, аматеризам итд.

Аргументом оригиналности критикује се жеља опонента да буде оригиналан. Каткад, аутор инсистира на томе да је идеја коју износи опонент – заправо његова, тј. да ју је он први представио. Дакле, оригиналност и иновација могу бити предмет спора или критике у науци; и овде се може говорити о *ad hominem* аргументу (јер је реч о личним аспирацијама опонента). У грађи срећемо и редак пример аргумента којим се указује на прекид с традицијом (аргумент антитрадиционализма).

У грађи се издваја и **аргумент неинвентивности**, У примерима се разликује, с једне стране, замерка научном истраживању – које не доноси ново, и с друге стране – замерка опоненту, који није новатор. Када се нарочито истиче други аспект, тада се може говорити и о *ad hominem* аргументу.

Аргумент аналогije представља поређење грешака опонента са грешкама другог аутора.

Аргумент неоправданости указује на то да опонентов став или поступак није оправдан.

Аргумент непотребних доказа (аргумената) огледа се у тврдњама да тезу не треба доказивати, да докази нису потребни.

Аргумент недостатка аргумената (доказа) истиче да опонент нема валидан, научни, озбиљан или икакав аргумент. Он представља *ad rem* аргументацију. У блиској вези с претходним типом аргументације јесте и аргумент сужености аргументације опонента.

Аргумент метаполемичке оцене се користи када један аутор укаже у свом тексту на технике полемисања свог опонента и да метаполемичку оцену таквог начина полемисања, која је обично негативна. Ту се може неретко уочити и метажанровска напомена: нпр. када се истиче да тон опонента не приличи жанру научне дискусије. Неретко, у метаполемичким напоменама аутори проговарају о аргументацији опонента, желећи да је прикажу као лошу, неуспелу и сл. Каткад се у аргументацији којом се жели указати на неодмерен тон опонента, износе одређена – узредна – функционаностилистичка запажања. У коментарима и метаполемичким напоменама аутори некад указују и на средства која се у полемиси користе, оптужујући опонента да се користи недозвољеним средствима. Као подаргумент овде се може издвојити и **аргумент начина (стила)**, који се огледа у одређеним метастилистичким напоменама. Ту се, дакле, скреће пажња на стилске карактеристике текста опонента. Као подаргумент овде се може уврстити и **аргумент неекономичности**.

Аргумент претеривања представља аргументацију којом се указује на прејакe, хиперболичне оцене опонента. Овај тип аргумента, слично аргументу нејасноће, неочекиваног утиска, парадокса и сл., може се искористити и као аргумент „страшила”, да представи аргументацију опонента искривљено – што у нашим примерима није случај.

Аргумент пошалице (хумора) означава доказ или аргумент опонента као шалу, хумористичну опаску и сл. Такође, тиме што се представља смешним критикује се предлог или решење опонента. У грађи налазимо и пар примера (код П. Ивића) у којима се језичком формом указује на пропозицију: „предмет је за шалу”.

Ad acta аргумент подразумева оставити по страни оно што други аутор пише, не узимати у обзир, не задржавати се или се не освртати на неко питање. Наиме, нешто се оставља по страни, услед важнијих питања. Ипак, то је само привидна аргументација, јер управо тим остављањем питања по страни, аутор даје став о томе. Овај тип аргумента стоји у блиском односу са *претерицијом*, јер се чак и остављањем неког питања по страни показује став аутора о томе.

Аргумент некоректног (тенденциозног) цитирања може се односити на нетачно цитирање ауторовог текста или текста неког другог аутора. Ту се издваја **аргумент неизреченог** – када аутор истиче да речи које му опонент приписује – нису његове. Тада се аутор брани тиме што напомиње да то није рекао или да га опонент не интерпретира тачно. Обележја овог аргумента, поред осталог, могу бити лексеме *наводни (наводно), тобоже*, као и *приписати* и *измислити*. Такође, овде би ишли и примери са синтаксичком негацијом у функцији порицања приписаних речи. Разликује се као подврста и **аргумент сечења цитата**. Метаполемичким напоменама у примерима се указује и на сечење цитата као средство

манипулације у самој полемици. Овај тип аргументације један од најразрађенијих у грађи, што и не чуди с обзиром на важност тачног цитирања у науци, а посебно у сваком виду научне расправе. У оквиру овог типа, како смо видели, јављају се и **аргумент монтаже цитата**, **аргумент цитирања ван контекста**, **аргумент погрешне интерпретације** и **аргумент нецитирања**.

У аргументу поуке (подучавања) аутор полази обично од уверења да опонент нешто не зна, не схвата, не разуме и сл., те појашњавајући му – тј. подучавајући га – показује да није у праву, одн. побија његов став. Овај се аргумент директно ослања на аргумент школског знања. Одлика оваквог типа аргумента је, пре свега, експликативност: полемичарима за овај аргумент треба више текста да објасне одређене појаве. Ипак, иако делује као да се овај аргумент изводи због опонента, јасно је да он ауторима служи како би уверили читаоце у исправност ставова и/или, пред читаоцима, дискредитовали аутора. Поука се може огледати и у позивању на став ауторитета. У Ивићевим текстовима по правилу се јављају и антиципативни, катафорски искази: *Кад не зна да му објаснимо, Нека га поучи академик Катичић, Да му објасним*. Подучавање може у потпуности банализовати полемичку ситуацију онда када полемичар „црта” објашњење опоненту на базичном нивоу (као да објашњава детету; тиме се остварује инфериоризација опонента), отуда, ти су примери и дисфемистички, врста *ad hominem* аргумента.

Аргумент језичког осећања користи се када се аутор ослања искључиво на властито језичко осећање и правила књижевнојезичке акцентуације, не у потпуности и на реално стање на терену.

Један од интересантнијих начина аргументовања који налазимо у нашој грађи јесте **аргумент одавања тајне**, који срећемо код П. Ивића. Овакав аргумент представља уплив личног тона у расправу, аутор постаје субјективан, открива непознато, чиме може заинтриговати читаоца и оставити утисак искрене особе. Отуда, овај тип аргументације изразито је персуазиван.

Ad hominem аргумент аргументација представља говор о личности опонента. Њоме се опонент жели представити у лошем светлу, дисквалификовати, дискредитовати или раскринкати. Типично се разликују три основне врсте *ad hominem* аргумента: *увредљив* (када се нечија гледишта одбацују због личности), *околности* (када се нечија гледишта одбацују због претпостављеног личног интереса) и *tu quoque* (Хансен 2020). Услед наведених одлика практично се може ставити знак једнакости између дисфемизације и првог наведеног типа ове аргументације; отуда, готово сви примери ове аргументације могу се сврстати у дисфемизме. Овај аргумент се може истаћи већ у самом наслову текста, што налазимо, пре свега, у полемикама из деведесетих година у нашој грађи, а ређе пре и после тог периода: *Павлобранитељи испод Вукове штупе*, *Павле Ивић католикос*, *Емоционалац као критичар*, *Шта ремети др Реметић?*, *Открића „великог научника”* итд.

Коришћењем *ad hominem* аргументације прелази се на лични план, а тиме се каткад и колоквијализује, па и банализује критичко-полемички дискурс. Овим типом аргумента опоненту се спочитавају лични комплекси, терорисање српског језика, срамоћење лингвистике, „католичка” лингвистика, незнање, „придржавање скута” другим лингвистима, национализам, идеологија, примитивизам, задртост, надрипатиотизам итд. Већина примера долази из публицистичког (новинарског) поткорпуса и из полемика насталих деведесетих година, у којима је доминантна тема језичка политика. Ово јасно сугерише да су одређене теме „запаљиве”, изазивају оштрије реакције него неке друге. Такође, примећујемо да већина примера представља увредљиви *ad hominem*, ретко се уочава околности.

Још неки уочени подтипови *ad hominem* аргументације чија се илокуциона снага огледа у увредљивости јесу **аргумент непатриотизма**, **политичка аргументација**, **аргумент самопромоције опонента**, **аргумент аматеризма**, **аргумент небриге (непажње)**, **аргумент прикривања**, **аргумент плагијаризма**, **аргумент понашања** (којим се имплицира: опонент је неуљудан), **аргумент психичког стања**, **аргумент етикетирања**, **аргумент замене теза**, **аргумент етичности**, **аргумент фалсификата (кривотворења)**, **аргумент недоследности**, **аргумент накнадне памети**, **аргумент немогуће расправе**.

Налазимо у грађи и примере комбинација различитих подтипова *ad hominem* аргумента: аргумента ненаучности и понашања, аргумента злоупотребе, понашања и неинвентивности, аргумента фалсификата, ненаучности и непатриотизма.

Аргумент ненаучности показује да научност као принцип лежи у основи и неких типова аргументације. Овај тип аргумента представља указивање на (не)научне вредности рада опонента, те на дискредитовање опонента као научника. Стога овде треба разликовати, у првом реду, **аргумент ненаучног принципа** и **аргумент ненаучне компетенције**, који се каткад и преплићу; а затим, и ређе подаргументе: аргумент ненаучних побуда, аргумент помодности у науци и аргумент научног неискуства. Притом, можемо рећи да је су други и трећи уједно и врста *ad hominem* аргумента, јер се тичу личности опонента. Аргумент ненаучног принципа се види већ и по самим насловима: *Нека ненаучна тумачења о народном језику предњегошевске књижевности* (Младеновић 1968) и *Још једном поводом неких ненаучних тумачења о народном језику предњегошевске књижевности* (Младеновић 1969). Аргументом ненаучне компетенције аргументација опонента побија се посредно: ако аутор пред читаоцима докаже да опонент није компетентан научник, целокупна аргументација опонента постаје без основа. Ипак, у питању је логичка грешка, јер аргументација може бити исправна чак и у том случају (у питању је врста *tu quoque* аргумента). Чест је саставни део аргумента компетенције – минимизирање. У грађи налазимо и примере за **аргумент ненаучних побуда**. Овакве критике представљају степен више у дискредитовању опонента у односу на аргумент ненаучне компетенције: њиме се изриче и тежа оптужба, јер се опоненту приписују личне и др. побуде. На аргумент ненаучности директно се надовезује **аргумент помодности у науци**, а као подтип аргумента ненаучности јавља се **аргумент научног неискуства**.

Аргумент истих ставова представља тип аргумента представља онај којим се указује да се размишљања аутора заправо не размимоилазе, а који срећемо у пар примера код П. Ивића.

Често се различити типови аргументације у критичко-полемичком дискурсу преплићу, одн. користи се више њих заједно. Тако налазимо примере у којима се заједно јављају аргумент квантитета и квалитета, аргумент квалитета и изненађености (неочекиване импресије), аргумент квалитета, нејасноће, квантитета и начина (стила), аргумент зачуђености, нејасноће и квалитета, аргумент неоправданости, квалитета и зачуђености, аргумент квантитета и неоправданости, аргумент ненаучности и ирелевантности, аргумента заборавности и *tu quoque* аргумента итд. Указали смо, на крају, како се различити типови аргументације могу преплитати у тексту, на примеру из полемике Симић–Реметић.

6. ПРАГМАТИЧКИ АСПЕКТ КРИТИЧКО-ПОЛЕМИЧКОГ ДИСКУРСА

У овом поглављу осврнућемо се на прагматички контекст критичко-полемичког дискурса, и то пре свега на његов ванјезички аспект. Указаћемо на повод за настанак критичког/полемичког текста, однос аутора у полемици и полемички дијалог, улогу читаоца као секундарног реципијента и улогу уредника (редакције) у полемичкој размени (извор података биће углавном метаполемичке напомене које дају сами аутори), затим на врсте прагматичких ограда у овом типу дискурса, те на вредновање научне полемике. Коначно, представићемо и неке типове полемичких стратегија које препознајемо у грађи. Овде нећемо тежити подробном опису прагматичког аспекта овог типа дискурса, већ указивању само на неке основне карактеристике, како бисмо дали смернице за боље разумевање употребљених језичко-стилских средстава, па и дискурса у целини.

6.1. Повод за писање критичког одн. полемичког текста

Повод за писање расправе, критичког или полемичког текста обично се исказује на почетку, у уводу текста.

6.1.1. Поводи могу бити различити, овде ћемо навести неке:

– *неслагање*:

(1) Повод за овај рад јесте једно мало неслагање између проф. Радмила Маројевића и ауторке овог текста. Разлог за неслагање заснован је на различитим теоријским концепцијама које подржавамо, а које се тичу појма *семантичка деривација* (Драгићевић 2018: 169);

– *одговор на критику*:

(2) Повод за овај реферат је одговор на једно питање (тј. критички став) које је Милош Ковачевић изнео у приказу моје књиге *Лексикологија српског језика у часопису Српски језик* (Драгићевић 2009: 89);

(3) У прошлом броју овог часописа [...] објављен је прилог у чијем је другом делу проф. Радоје Симић реаговао на мој чланак [...], критикујући теоријски приступ који сам применила и решења која предлажем. Желим овом приликом да на те критике одговорим (Кликовац 2018: 61–62);

– *осећање обавезе, дужности*:

(4) Међутим, у тих пет чланака многе историјске чињенице приказане су сасвим нетачно, што обавезује на исправљање (Ивић 20146 [19966]: 50);

(5) Без жеље да расправљам о тези професора Ковачевића да идиоми службено именовани као хрватски, босански и црногорски представљају само преименовани српски језик, која омогућује конструкцију

истакнуту у његовом наслову, осећам обавезу да се осврнем на делове текста који се тичу Европске повеље о регионалним или мањинским језицима (Бугарски 2015а).

Полемичаре, како се види, обавезује *исправљање нетачности* која је, према њиховом мишљењу, изнео опонент. У вези са наведеним поводом можемо поменути још један пример. Наиме, на почетку једне од значајнијих полемика из осамдесетих година, између П. Ивића и хрватских аутора у часопису *Језик*, српски лингвиста истиче да осећа обавезу да одговори – али то чини нерадо:

(6) Значај теме, нетачна обавештења о мојим схватањима и обавеза према угледном француском часопису чији су уредници представљени у кривом светлу, налажу ми дужност да одговорим. Чиним то нерадо јер се морам освртати на текст који је вредан пажње једино по томе где је изашао. Одговарам, дакле, часопису и његовим читаоцима, а не свом лоше расположеном критичару (Ивић 2014а [1986]: 116).

У овој напомени, коју даје на почетку текста, аутор, дакле, експлицитно одриче да је ово одговор опоненту, напомињући да одговара читаоцима и часопису. У грађи се уочавају и други разлози:

– *уклањање недоумица:*

(7) Аутор често и не зна да је нека његова идеја изазвала недоумице колега. Ако, пак, неки од упитника дође у јавност, важно је да аутор одговори на њега, јер се често догађа да питање које је неко јавно поставио представља недоумицу и код других читалаца истог рада (Драгићевић 2009: 89);

– *забринутост:*

(8) Дубоко забринути због штете коју ће српском националном интересу нанети Слово о српском језику [...] састали су се [...] чланови двеју надлежних комисија Одбора за стандардизацију српског језика [...] с намером да ублаже штетне последице које ће тај проглас изазвати (Ивић 2014б [1998в]: 109);

– *одговор на позив:*

(9) Радо ћу одговорити на Московљевићев чланак, на шта ме он својом садржином на неки начин позива, и то тим пре што сам у међувремену и сам даље размишљао о овом питању, трудећи се да га сагледам са нових и што савременијих тачака гледишта (Ивић 1959: 283).

Пр. 7 показује уопштени, генерални став (поводом конкретне критичке напомене другог аутора).

Како смо већ рекли поводом аргумента нејасноће (исп. 5.4.2.), мотивација за писање одређеног полемичког текста може бити и:

– *жеља да се одређене ствари разјасне:*

(10) Желим да овде разјасним оно што је код Костића неадекватно приказано, на један или други начин [језички или садржински]. Предмет ипак заслужује да се публика обавести о њему, а није истина да се о њему не може писати на начин јасан и за читаоца који није фонетичар (Ивић 2014б [1967а]: 168).

Повод може бити и:

– *начин на који је аутор критикован:*

(11) На крају читавог овог истеривања невеселих ствари на чистац остало ми је да кажем да бих веома волела да нисам, начином на који је проф. Симић написао свој прилог, стављена у положај да на њега одговарам (Кликовац 2018: 72);

– *мишљење јавности:*

(12) Ја му одговарам зато да публици не би изгледало да немам шта да одговорим. Налазим се у положају човека кога неко стално пљује приморавајући га да одстрањује набачену пљувачку. Тако се Р. Маројевић претворио у великог отимача мог времена (Ивић 2014б [1998б]: 104).

Како видимо, аутор који је у офанзивној улози другог аутора може ставити у неугодан положај да мора да одговори, што се види из одговора дефанзивног полемичара (исп. пр. 11, 12). Уочавамо у многим примерима и експлицитну употребу 1. л. јд., преко заменица за прво лице или глаголског облика (исп. пр. 2, 3, 4, 5, 9, 10–12), што и не изненађује, с обзиром на то да се о личним разлозима и поводима за писање текста – дакле, субјективним елементима текста – најјасније аутор може изразити управо у првом лицу.²⁹⁸

6.1.2. Сем напомена о сопственим побудама за писање одређеног критичког или полемичког текста, аутори каткад објашњавају и мотиве који стоји иза текста опонента. У том је смислу занимљив одговор П. Ивића на текст Р. Катичића, који објашњава полемичку реакцију другог хрватског лингвисте (Д. Рагуџа) на Ивићев чланак. Ту је реакцију Ивић сматрао непримереном, те њене узроке у свом тексту објашњава овако:

(13) Може се догодити да родољубиво настројени аутори прећуте понеку недрагу историјску чињеницу, или да изађу са привлачним закључцима недовољно ослоњеним на податке. Јавност задовољно аплаудира и саживљава се с таквим виђењима, а ако се ко дрзне да подсети на факта, то се дочекује као светогрђе. Тако је у извесним круговима примљен и мој чланак у *Revue des etudes slaves*. Кроз напис Драгутина Рагуџа јекнуо је глас увређене публике којој су дирнули у илузије.

[...]

Моје оповргавање двеју укореењених великих заблуда распалило је гнев ватреног Драгутина Рагуџа. О томе се заправо ради, а не о оним знатно суптилнијим аспектима проблематике у којима Катичић тражи објашњење Рагуџеве жестине (Ивић 2014а [1987]: 133–134).

Аутор полази од опште слике (представљене преко контраста: *јавност задовољно аплаудира родољубима – дочекује се као светогрђе ако ко подсети на факта*) коју у наставку конкретизује, усмеравајући излагање ка свом чланку (ту је сâм опис сликовит, исп. *јекнуо је глас увређене публике*). Побуде аутор налази у емоцијама опонента, које представља преко метафоре ватре (БЕС ЈЕ ВАТРА): исп. *распалило је гнев ватреног Драгутина Рагуџа*.

6.2. Однос аутора у полемици

У овом одељку размотрићемо однос учесника у полемичкој комуникацији, и то пре свега на примеру академске куртоазije и њеног изостанка, ироничне дистанце, непризнавања опонента.

---

²⁹⁸ Како смо поменули у вези с употребом 1. л. јд. у 4. поглављу, у пр. 3 се на то и указује: *При томе ћу, мимо свог обичаја, али јасноће ради, на себе упућивати 1. лицем јединине* (Кликовац 2018: 61–62).

6.2.1. Академска куртоазија

Како истиче Л. Бадуринa, према добрим обичајима полемизирања добре стране противника се уважавају, али полемике „неће бити ако изостане и оно друго: неприкривен и оштар напад, негирање, неријетко и омаловажавање суполемичара”; свакако, научна полемика подразумева и „академску куртоазију” (Бадуринa 2008: 4).

6.2.1.1. Изразе поштовања, афирмативне оцене, па и похвале упућене другом аутору такође можемо наћи у нашој грађи (у критици, расправи, полемици):

(1) Јужнословенски филолог [...] објавио је једну малу расправу о аористу нашег даровитог младог стручњака П. Сладојевића с мишљењем о значењу овога глаголског облика које се разликује од онога што је у науци код нас већ прихваћено (Стевановић 1957б: 128);

(2) Свакако је пропуст што ме проф. Московљевић, којега веома ценим и радо се с њим виђам у Институту за српскохрватски језик, није никада питао о овоме (Ивић 1959: 284);

(3) Успостављање двеју норми спречило би оно природно и здраво струјање речничких елемената у оба смера за које су Стјепан Бабић и Далибор Брозовић у своје време аргументисано показали колико је драгоцено за све нас (Ивић 2014а [1968]: 27);

(4) Овом приликом бих желио да укажем на један новији покушај одређивања некадашњих граница између штокавског и чакавског дијалекта. Проф. Милан Могуш, један од вриједних проучавалаца чакавштине, а чију пажњу доста дуго привлаче ови проблеми, у монографији о чакавском дијалекту [...] разматра и овај проблем (Пецо 1981: 76);

(5) Његову рубрику у *Борби* нисам редовно читао, али сам је читао. Ценио сам и ценим његов напор да допринесе унапређивању српске језичке културе. Читао сам и његову књигу *Језички тренутак* [...] и намеравао да о њој пишем за часопис *Језик данас*. [...] Говорио је о његовој књизи и Слободан Реметић [...] такође колегијално и похвално [...] (Брборић 2000 [1998а]: 383);

(6) У издању београдског Завода за уџбенике појавила се књига чији излазак свакако треба поздравити, књига која по много чему заслужује похвале, књига која ће без сумње бити од користи многима – од студената до филолога. Реч је о књизи Рајне Драгићевић *Лексикологија српског језика*. И одмах да кажемо: ако се од некога србисте и очекивала књига оваквога наслова и садржаја, онда је то свакако Рајна Драгићевић, као ауторка која предаје лексикологију на Филолошком факултету у Београду [...] (Ков. 2008: 671);

(7) Отворено ћу рећи да проф. Кликовац има одличан смисао за анализу синтаксичких појава (И то би показала тек кад би се оставила Мике и његовог капута, и у обраду узела аутентичну грађу) – Симић 2017: 379.

Академска куртоазија, дакле, подразумева похвалан говор о опоненту: тако се у пр. 1 опонент представља као *даровит*; у пр. 2 указивање на пропуст ублажава се тиме што аутор истиче да врло цени опонента и радо се среће с њим; слично се напомиње и у пр. 5, у облику емфатичког полиптотона (исп. *ценио сам и ценим*); у пр. 4, пре изношења критика у даљем тексту, аутор истиче опонента као једног од вреднијих проучавалаца у тој области. У тексту из ког је пр. 3 аутор расправља са С. Бабићем и на многим местима оштро критикује његове ставове, због чега се оваква афирмативна оцена о њему у том контексту може протумачити управо као куртоазна.

Није необично да се академска куртоазија јави на самом почетку, у уводу текста, када се о другом аутору по први пут проговара, тј. када аутор „уводи” опонента у текст, као у пр. 1, 4, 5 и 6. Тада она

заправо претходи критиковању ставова опонента и служи као припрема за исказивање неслагања (што се назива и техником „топло-хладно” – исп. Бадурина 2010: 77, фн. 21). С друге стране, оваква оцена каткад долази и ближе крају текста, као у пр. 7, у ком се одмах након похвалне оцене, даје иронични коментар у парентези као критика.

6.2.1.2. Академска куртоазија се може препознати и у захваљивању опоненту на указаној грешци, као на пример, у следећим примерима:

(8) [...] ја сам другу Јонкеу јако захвалан што нам је скренуо пажњу да је из текста Закључака у Нашем језику [...] испред речи „превођење” испуштена њена одредница *самовољно* (Стевановић 1957а: 23);

(9) Лапсуси и сличне омашке промичу свакоме (на једну је проф. Симић скренуо и мени пажњу, на чему му се захваљујем) [...] (Кликовац 2018: 69, фн. 11).

6.2.1.3. У примерима академске куртоазије налазимо и овакав афирмативан, „епидеиктички” однос према опоненту:

(10) Катичић, учењак изузетних квалитета, имао је снаге да се уздигне изнад владајућих илузија. [...] У две средишње тачке спора Катичић је у ствари на мојој страни. С овим пада његова одбрана Рагужаве жестине (Ивић 2014а [1987]: 134–135).

У наведеном примеру афирмативни однос има нарочиту функцију. Наиме, како се ради о полемици П. Ивића са више хрватских аутора, он овде изражава слагање са једним од њих (Р. Катичићем) како би оборио ставове другог (Д. Рагужа), што се може сматрати и особитом тактиком.

6.2.2. Изостанак академске куртоазије

У многим примерима досад могли смо видети да се академска куртоазија, именовање опонента секундарним антропонимом, обраћање у 2. л. мн. (*Ви-форми*) и сл. јавља напореда са употребом оштрих оцена, дисфемизама, *ad hominem* аргументације итд. Стога, занимљив је пример напуштања академске куртоазије. Наиме, у једном примеру налазимо именовање примарним антропонимом (подвлачење наше):

(11) Вукова је дистинкција, дакле, лингвистичка и етничка, Павлова је пак разлика вјерска и идеолошка (није ни лингвистичка ни етничка) – Маројевић 2001 [1994а]: 19.

Овакво именовање аутора у полемици (као ни у научном тексту) није уобичајено (у осталим примерима среће се углавном именовање опонента секундарним антропонимом, исп. одељак 4.2.6.), а овде се јавља због аналогije према Вук. Аутор је, дакле, због особеног стилског ефекта, паралеле са традиционалним именовањем Вука Караџића по имену, а како би успоставио контраст између двојице аутора, опонента назвао по имену. Притом, тиме се остварује и иронична фамилијаризација (као у примерима попут *наш аутор* и сл.).

6.2.3. Иронијска дистанца

У неким примерима може се пратити изванредан отклон, дистанца у односу на опонента. Исп. неке делове текста у ком један аутор помиње другог у полемици Бугарски–Ковачевић (именовања опонента у тексту подвлачимо, а речи које се односе на опонента обележавамо курзивом):

2. параграф	[...] погледајмо дефиницију из 1. члана Повеље, коју он цитира као <i>крунски доказ</i> утемељености својих оптужби [...]
2. параграф	За <u>Ковачевића</u> је ту <i>крај приче</i> , пошто је он већ <i>утврдио</i> „ <i>научну истину</i> ” да су хрватски и босански без остатка само српски под другим именима, те да отуда нису од њега различити и не могу доћи под заштиту Повеље.
3. параграф	Ту дакле не пресуђују искључиво лингвистички критеријуми, како <i>инсистира</i> <u>Ковачевић</u> .
5. параграф	Овде је, дакле, реч о суштинском аспекту мањинских права, а не о одмеравању довољне количине лингвистичке различитости – што <u>Ковачевић</u> <i>очито не разуме</i> . Он би <i>ваљда хтео да Србија хрватској и бошњачкој мањини у име науке ускрати право на сопствени језик и његов назив</i> ; али с таквим идејама не може се у данашњу Европу.
6. параграф	Зато сви – институције, одбори и појединци – који у име националних интереса позивају државне органе да се дозову свести, да „делују” како им <i>диктира</i> <u>Ковачевић</u> , треба да буду свесни да тиме позивају на кршење закона Републике Србије.

Табела 8. Бугарски о Ковачевићу (Бугарски 2015а).

Како се може закључити из примера из табеле, о опоненту се говори готово с иронијском дистанцом, опонент је онај који *инсистира*, *не разуме* и *диктира*, који жели да *ускрати мањини право на језик*; за њега је ту *крај приче*, он је *утврдио* „*научну истину*”. Јасан је, дакле, однос антагонизма који се читује у полемичком тексту.

6.2.4. Непризнавање опонента

Из метаполемичких напомена које полемичари остављају често се може ишчитати однос према опоненту. У неким примерима полемичари експлицитно истичу да опоненте не сматрају правим опонентима.

П. Ивић, на пример, изричито истиче да Р. Маројевић, с којим је полемисао дужи низ година (те полемике заузимају и цело поглавље књиге *Полемички и други сродни списи*, исп. Ивић 2014б: 29–105) – није његов опонент:

(1) М. ме често назива својим опонентом. Он као да ужива у томе што смо он и ја „опоненти”. Међутим, он за мене није опонент, него отимач мога времена. Он има времена напретек, њега не притискује императивна потреба да сваки расположиви тренутак испуни научним радом. Можда је то зато што се једина научна тема о којој је могао компетентно да пише поприлично исцрпла, или је можда у темељима његове психике нешто исклизло из свог лежишта. У сваком случају, он се претворио у кавгацију који оцрњује приморавајући нападног да се брани како се не би мислило да нема шта да одговори. Његови досадашњи напади на мене, кад се саберу, довољни су да испуне поприличну књижицу. Али ја с ужасом примећујем да су и моји одговори њему довољни да испуни једну књижицу. Он ми је отео у најмању руку једну монографију или подужи низ чланака. С тугом мислим на оно што сам могао написати да се није околио на мене. Али, помоћи нема, стварност је стварност.

[...]

Сад сам коначно схватио на шта ми је отишло толико време: озбиљно сам расправљао са човеком који не задовољава основни услов за разумно расправљање (Ивић 2014б [1998а]: 85–86).

Аутор, дакле, декларативно одбија да другог аутора назове својим опонентом.²⁹⁹ П. Ивић није сматрао те дискусије научно вредним, није видео да те полемике на било који начин доприносе развоју науке и сл. Притом, често се у њима расправљало и о личним питањима, тј. о самом аутору (о Ивићевој националној припадности, вероисповести и сл., на шта би Ивић одговарао пишући о Маројевићевом ранијем националном одређењу или политичком ангажману). Друго, Ивић би такве написе Маројевића називао – памфлетима (исп. Ивић 2014б [1998а]: 104):

(2) Већ четири и по године ја сам Маројевићева опсесија. Он стално пише памфлете против мене препуне измишљотина и публикује где год успе да их пласира. Досад је објавио преко двадесет таквих текстова у новосадском *Дневнику*, београдском *Аргументу*, крагујевачком *Прегледу*, приштинској *Србистици*, никшићкој *Ријечи*, бањалучким *Актуелностима* итд. Он очито не цени своје време. Радије га троши на ружење колеге него на научни рад. Ја му одговарам зато да публици не би изгледало да немам шта да одговорим. Налазим се у положају човека кога неко стално пљује приморавајући га да одстрањује набачену пљувачку. Тако се Р. Маројевић претворио у великог отимача мог времена (Ивић 2014б [1998б]: 104).

Исп. и следеће метаполемичке напомене из различитих полемичких текстова, из којих се види да аутор текстове другог аутора не види као научну полемику:

(3) Узалуд се он труди да свој текст прикаже као научну дискусију. Где год га додирнемо, показује се да он то није. То је зато што његове побуде нису научне, него личне (Ивић 2014б [1994б]: 39);

(4) Добро се зна зашто се озбиљне научне дискусије свуда у свету воде у научним публикацијама, а не у дневној штампи. Али Маројевића не интересује наука, него ружење, а за ружење се тражи што шира публика (Ивић 2014б [1995а]: 42).

Такође, у овим примерима уочава се и Ивићев однос према тој полемици: она аутору који се налази у дефанзивној улози одузима време, што примећује „с ужасом”, он жали јер се, како сматра, могао посветити озбиљном научном раду.³⁰⁰

У полемикама из деведесетих година налазимо још један пример у којима аутор експлицитно опонентима одузима ту улогу:

(5) Противнике *Слова* дезавуише научна истина. Они нису релевантни опоненти (Росић 1998б).

У оваквим примерима, у којима се одриче улога опонента другом аутору, види се и наглашени антагонизам међу полемичарима.

6.3. Друго полемичко обраћање

Промена мишљења аутора у полемици, како смо већ поменули (исп. 4.1.5.6.7), по правилу се не дешава: обично аутор потврђује своје мишљење и у другом полемичком обраћању, дакле – након што се опонент већ огласио и изнео своје аргументе. Исп. примере:

²⁹⁹ Треба рећи: без обзира на овде наведени Ивићев став, Р. Маројевић фактички јесте његов опонент. Оног тренутка кад један аутор полемички одговори на текст другог аутора, он у контексту полемичке ситуације постаје опонент том аутору. Друга је ствар овде посредни (више конотативне него денотативне природе): аутор не сматра другог аутора валидним, правим опонентом, вредним уложеног времена и расправљања.

³⁰⁰ Другачије он оцењује неке раније своје полемике: разлог томе је што је неке од тих полемичара сматрао научно компетентим, повод за дискусију научно оправданим, а саму полемику – плодном (оном која може довести до нових сазнања, другачијих погледа, па и развоја научне мисли) – исп. пр. 2 у 6.11.

(1) [након одговора опонента на приказ:] Он ће, међутим, морати да то [„поправљање књиге”] учини пред научном јавношћу и *тамо* ће се одмеравати и његови и моји аргументи, а за ову прилику ја бих само да притврдим: Симићевом књигом наша сербокроатистика срозала се до оне тачке од које се, верујем, наниже више нема куд (Петровић 1996 [1982]: 194);

(2) Тачна је тврдња проф. Могуша да сам ја „упро све снаге” да докажем како подручје западне Босне није никада, па ни „прије великих миграција” било чакавско него икавскошћакавско. До такве спознаје упутила су ме моја испитивања говора ове босанске зоне. Због тога ја остајем при тој тези све док ме неко сигурним доказима не убиједи у другачије мишљење (Пецо 1982: 263).

Аутори у наведеним примерима, дакле, притврђују став, одн. остају при својој тези. Не само да се мишљење аутора услед изнесених аргумената опонента не мења већ се обично још више потврђује или чак постаје и оштрије:

(3) А дотле, свој бих суд о његовом правопису могао мало и изоштри: то је књига која представља стручну и научну бламажу наше лингвистичке науке и прворазредан друштвени и културни скандал (Петровић 1996 [1993]: 355).

Једна од критика полемичара тиче се каткад и удаљавања од основне теме спора (аргумент ирелевантности):

(4) Он се жали на оскудицу простора и времена, а немилице расипа и једно и друго – причом о ономе што је небитно и што са предметом спора само он може довести у везу (Петровић 1996 [1982]: 194).

У другом полемичком обраћању аутор неретко указује и на то да опонент није одговорио на његове аргументе (констатације) из првог полемичког обраћања. Исп. на пример код П. Ивића:

(5) Костић је и иначе систематски избегавао да се осврне на основне констатације у мом одговору. Он није ни покушао да порекне да се ми [П. Ивић и И. Лехисте], у анализи материјала од око 1600 снимљених речи, ни у једном примеру нисмо ограничили на један слог (а ако је ово тачно, као што јесте, шта остаје од Костићеве централне замерке да смо се ограничили на „нуклеус једног слога”?). Исто тако, Костић не може да негира чињеницу да све наше табеле на савршено очигледан начин показују баш међуслоговне односе. Он, такође, не жели да објасни зашто је своју критику засновао на енглеском тексту објављеном у Америци, а не на нашим радовима истог садржаја публикованим у Југославији на српскохрватском и потпуно приступачним читаоцима *Дела*. Итд. (Ивић 2014б [1967б]: 181, фн. 50).

Овим се, дакле, показује да опонент у потпуности заобилази све што је аутор изрекао у претходном тексту. Аутор овде сугерише и разлог томе – кроз реторичко питање у загради: *ако је ово тачно, као што јесте, шта остаје од Костићеве централне замерке да смо се ограничили на „нуклеус једног слога”?*, који имплицира негативан одговор: не остаје ништа. Дакле, може се закључити да ставови у полемици махом остају непромењени.

6.4. Полемички дијалог

Директно у вези са питањем разматраним у претходном одељку јесте и питање: какав је полемички дијалог? При разматрању полемичке комуникације истиче се каткад да она представља особену врсту дијалога у коме се полемичари међусобно не чују, одн. у ком се полемичари и не желе чути (Фелман 1979:

3.3.1.; Глигорић 2021: 167). Багић (1999: 20) пише о привиду дијаложке ситуације, а Бадурин и Палашић (2016: 269) говоре о полемичком дијалогу као о посебном типу који се заправо може сматрати негацијом дијалога. С тим у вези, погледајмо следећи пример (подвлачење наше):

(1) Пошто није запазио моје објашњење, проф. Симићу „није јасно” да ли стојим „иза тврдње о припадности или неприпадности зависне клаузе и зависне одредбе управној или не” [...]. Зато поново истичем да зависна клауза не може припадати управној „реченици” – може само припадати, и у оквиру К-Г приступа сматра се да припада, вишој/широј клаузи (Кликовац 2018: 67).

Овакав пример би сугерисао да се полемичари заиста међусобно не чују: опонент није запазио објашњење, па је аутор принуђен да га понови. Притом, како смо већ рекли, полемичари углавном не мењају мишљење до краја полемике, не прихватају ставове опонента, држе се чврсто својих гледишта, што такође потврђује идеју о полемичком дијалогу као о негацији или привиду дијалога, тј. *псеудодијалогу*. У истом тексту из ког је претходни пример видимо експлицитно и помиреност с тим да се аутори међусобно не могу разумети:

(2) Нећу улазити у објашњења примера проф. Симића јер ово ни издалека није прилика за то, а и не можемо се, очигледно, споразумети [...] (Кликовац 2018: 68).

Истрајавање на истим ставовима види се и у коментару П. Ивића из полемике са Р. Маројевићем и М. Ковачевићем:

(3) [...] он је неприступачан за аргументе. И кад му се објасни, он и даље истрајава у заблуди. Већина чланака укључених у његова *Лингвистичка разматрања* већ је раније доживела одговоре који су утврдили неоснованост његових оптужби и довели га у неприлику (Ивић 2014б [1996б]: 73);

(4) Богат је његов арсенал дискусионих метода: понављање оповргнутог (као да се ништа није десило), изношење нових неистина, обавезно изругивање саговорнику (Ивић 2014б [1998а]: 76);

(5) Са проф. Ковачевићем тешко је расправљати. Кад га ухватите у неистини он, не поцрвеневши, понавља ту неистину (Ивић 2014б [1998ж]: 129).

Слично примећује и М. Ковачевић у полемици са Р. Бугарским:

(6) Не хајући за аргументе, он понавља само оно што је навео у првом нападу (Ков. 2015б).

Ови примери сугеришу да се заиста ради о псеудодијалогу, у ком сваки аутор понавља своје ставове. У неким пак примерима уочава се да опонент на нешто „неће да одговори”, па га аутор, у наредном полемичком обраћању, враћа на то:

(7) Будући да је Никчевић много више простора посветио „оним осталим”, а моје разлоге или „није разумео” или је преко њих прешао ћутке, ја сам принуђен да му неке од њих „објасним” и да га вратим на оно што он неће да одговори (Петровић 1996 [1979б]: 100);

(8) Ковачевић доказује да то и даље не разуме, тако што се на истакнути битни став уопште не осврће, распредајући о лингвистичкој различитости и призивајући принцип „хијерархизације значења чланова закона” који с тим нема никакве везе (Бугарски 2015б).

Овде се, дакле, истиче како опонент преко нечега *прелази ћутке* или се уопште на став аутора *не осврће*. Из ових примера, али и претходних, могло би се закључити да се полемичари међусобно чују –

јер ипак на неке ставове опонента одговарају (одн. не пишу текст који не стоји ни у каквој вези са текстом опонента), али бирају на шта ће одговорити, на шта ће ставити фокус. Свакако, све наведено, чини нам се, довољно сугерише да закључимо да полемички дијалог представља *псеудодијалог*, у ком полемичари имају селективни приступ, бирајући на шта ће одговорити. Управо због тога многи аутори показују, како смо видели, незадовољство због тога што опонент прелази преко неких важних аргумената које аутор износи. Дакле, иако се међусобно чују, они не желе другог учесника задовољити одговором који тражи.

6.5. Упућеност на читаоце (подилажење читаоцима)

Аутор се каткад ставља у улогу читаоца и посматра текст из његове перспективе:

(1) Читалац, наравно, већ зна да није релевантан тон у слогу под акцентом, него понашање тона у следећем слогу, него понашање тона у следећем слогу – што поготову зна и Костић, али се у овој прилици држи као да не зна (Ивић 20146 [1967a]: 176);

(2) Без те информације компетентни читалац ове књиге мора се односити са резервом према материјалу у поменути четири поглавља, јер није сигуран у то да ли све наве дене особине несумњиво припадају језику Петра I (Младеновић 1979: 204, фн. 6); Овако, читалац се суочава са потпуном нејасношћу условљеном ауторовим неумешним прилазом материјалу (Младеновић 1979: 206).

6.5.1. Подилажење публици показује важност секундарног реципијента у овом прагматичком контексту. Аутори пишу текст пре свега за јавност и суд јавности, те се неретко у њиховим текстовима разлог за одређени поступак правда или тумачи из перспективе читаоца. То можемо видети на бројним примерима из корпуса:

(3) [...] због ширег круга читалаца *Дела* ипак је потребно разјаснити ствар до краја (Ивић 20146 [1967b]: 179);

(4) После овога што је речено, мислим да ће и читаоцима *Језика* бити јасно да ме Никчевић није конкретним научним доказима убедио у то да су моја тумачења „неисторијска и нетачна”, што ми је, иначе, олако неаргументовано приписао (Младеновић 1969: 154);

(5) Али, узимајући у разматрање оно што се говори у првоме чланку, по нашем мишљењу, питање није у њему требало приказати на начин како је тамо учињено, јер се бојим да читаоци о њему неће стећи тачан суд (Стевановић 1978: 114);

(6) Бојим се да ће ту, на том месту, читаоци Синтаксе остати обесхрабрени пред својом немоћи да тачно проникну у то на којој би то разини језичке датости могао бити оличен прелаз непостојања исказа *Облак је бијели* у његово постојање (М. Ивић 1987: 242);

(7) Читањем страница 336–337, с којима М. Зника полемише, читалац ће се врло лако уверити [...] (Станојчић 1988: 1083); М. Зника оцењује да то нисам чинио у довољној мери; али читалац ће то лако наћи [...] (Станојчић 1988: 1078);

(8) Морам признати, жао ми је за време које ми одузима расправљање с њим, није право ни да оптерећујемо публику таквим празним разговором, који уз то све више залази у стручне теме, њој туђе и неразумљиве. И зашто да компромитујемо науку призором свађе пред јавношћу, кад нестручњаци ионако тешко могу разабрати ко је у праву? (Ивић 20146 [1994b]: 35–36);

(9) Да би читаоци „Илустроване Политике” стекли увид у апсурдност напада на „Слово”, неопходно је у најкраћем изнети његове темељне ставове (Ковачевић, Росић 1999);

(10) Међутим, мој рад друкчије су оценили позванији од њега, а данас је срећом лако видети шта на интернету има о мени – али и о Ковачевићу, који је драстично потценио интелигенцију и обавештеност читалаца „Политике” (Бугарски 2015б).

Због читалаца се разјашњава ствар (пр. 3, 9),³⁰¹ опоненту се упућује индиректно критика тако што се истиче да читаоци неће стећи тачан суд (пр. 5), да ће бити обесхрабрани (пр. 6) или да их опонент потцењује (пр. 10). Коначно, читаоце не треба оптерећивати (пр. 8).

6.5.2. Читалац се, такође, може представити као збуњен; тачније, и тиме се упућује критика опоненту – опонент доводи читаоца у забуну, збуњује га (подвлачење наше):

(11) Иако сигурно омашке, оне и у рецензији доводе читаоца у забуну макар и тренутну, па би много боље било да их ни ту нема (Стевановић 1960: 125–126);

(12) [...] при чему ова ауторова несигурност у препознавању властитог рукописа Петра I не само да збуњује читаоца већ одмах уноси сумњу у ауторову умешност разграничења аутографа [...] (Младеновић 1979: 202); Читаоца ово може збунити (какве везе има Златарић са Зринским, и с којим Зринским?), али код Обена је све јасно и уверљиво: [цитат] (Ивић 2014а [1986]: 124),³⁰²

(13) Зналцима ће бити жао што је пропуштена лепа шанса да се домаћој публици доступније и тачније прикаже оно „модерно” у синтакси. А нестручњак? Он ће, бојим се, збуњено одмахивати главом (окривљујући, наравно, себе за неспособност разумевања!) и завиривати, кад му је шта потребно, као и досад, у оне обичне граматике где „преоблика”, додуше, нема, али су зато ипак ту сва најважнија језичка факта (М. Ивић 1987: 243).

Аутор каткад назначавача да опонент читаоцу одвлачи пажњу:

(14) Али – одвлачењем пажње читаоца на овај терен Костић је успео да склизне преко неугодних основних питања и да одједри у друге регионе (Ивић 2014б [1967б]: 183).

6.5.3. Аутор, како смо већ на једном месту поменули, може апострофирати читаоца, директно му се обратити:

(15) Тиме и ја губим вољу за суптилнију анализу питања јер морам да се враћам на азбучне истине. Какво је то задовољство, племенити читаоче, полемисати о фонологији и односу синхроније и дијахроније са једним државним чиновником који је залутао у славистику [...]? (Маројевић 2001 [1994в]: 31);

6.5.4. Каткад се секундарном реципијенту може доделити улога примарног, искључивањем опонента као примарног реципијента:

---

³⁰¹ Исп. рецимо и следећи пример поводом разјашњавања: *Изнећу овде још неколико ствари да би читаоцу била јаснија слика карактера Пецине оцене моје књиге* (Станић 1978: 256).

³⁰² Код П. Ивића налазимо и овакав пример којим указује на збуњивање читалаца: *Да би збунили читаоце, четворо потписнику уместо Ивића цитирају хрватског идеолога Брозовића, и то управо став којим он без успеха покушава да оповргне оно што је утврдио Ивић* (Ивић 2014б [1998з]: 128).

(16) А ево за читаоце НИИ-а само десетак невероватних типских материјалних погрешака, које ће им сигурно, ако већ нису новинару Даутовићу, бити довољан доказ о стручним и научним вредностима наведеног „капиталног дела” (Ков. 2005в).

Исп. сличан пример (пр. 6) у 6.1.1., када П. Ивић истиче: *Одговарам, дакле, часопису и његовим читаоцима, а не свом лоше расположеном критичару* (Ивић 2014а [1986]: 116).

6.5.4. У полемици се, притом, читаоцу може приписати улога судије, он доноси суд о победнику спора:

(17) Остављам читаоцу да сам створи мишљење о овој тиради, сад кад зна да је изречена поводом схватања које нам је подметнуто (Ивић 2014б [19676]: 182);

(18) Бабић је из *средине* свог навода изоставио [...] реченице које су експлицирале Кардељеву мисао: [цитат]. На читаоцу је да закључи шта значи такав начин цитирања и како у тој светлости изгледа Бабићев тријумфални изазов: [Ивић] „и не покушава да покаже како он схваћа Лењина и Кардеља, чак није ни споменуо да се позивам на њих” (Ивић 2014а [1968–1969]: 40, фн. 8);

(19) Дакле, док ја тежим да своје закључке заснивам на стању језика у појединим споменицима, докле Никчевић покушава своје претпоставке да прогласи закључцима! Стварно је очигледно, како он каже, »да нас двојица питањима развоја језика приступамо с потпуно супротних позиција« [...] при чему не кријем своје задовољство што је то тако. Коначан суд о научној оправданости моје или Никчевићеве позиције препуштам, наравно, читаоцима (Младеновић 1969: 152, фн. 3);

(20) О смислености и вриједности наведених класификација остављамо читаоцима на вољу – нек сами процијене! И по могућности да се у пракси те класификације придржавају! Јер је она, без сумње, као створена за школу! (Ков. 2005а: 800).

(21) Будући да проф. Клајн има унеколико другачије мишљење о овоме, упутио нам је љубазно писмо које, с његовим допуштењем, објављујемо у целини, поштујући и његове аргументе, а на читаоцима остаје да се о свему одлуче сами (Фекете 2008б);

(22) Нека сами читаоци закључе каквом се логиком служи англиста Бугарски кад „по својој функцији у Савету Европе промовише поштовање мањинских језичких права”, а да сам себи ускаче у уста јер неће или не може да схвати да квалификација „један те исти језик” значи и језик који „није различит” од другог језика. Нека читаоци закључе каква је логика и „експертска вредност” англисте Бугарског кад каже да су „српски и босански један те исти језик”, али да су у Србији различити језици јер је један „већински” а други „мањински”?! (Ков. 2015д).

Као што видимо, читаоцу се та улога најпре додељује тако што му се оставља слобода да сам стекне мишљење (исп. пр. 17, 20, 21, 22); истицањем лексеме *сам, сами* у примерима попут *нека сами читаоци закључе* аутори имплицирају да читаоцима не желе наметати став.

6.5.5. Аутор у полемици тражи допуштење од читалаца или признање:

(23) Петровићев допис из Белановице написан је у еклектичком стилу: формално то је жанр лингвистичке расправе, а стварно – жанр памфлета. То укрштање жанрова мораћемо методолошки занемарити, па ћемо о Петровићевом тексту расправљати као да је он у цјелини, а не само формално, лингвистичка расправа. То чинимо из обзира према Летопису као часопису и Матици као установи, тражећи допуштење од својих читалаца да лингвистичкој и филолошкој анализи подвргнемо један идеолошки трактат који иначе не би завређивао да доспије у фусноту било којег чланка писца ових редова изван злог времена (Маројевић 2001 [1994ђ]: 102);

(24) Из тих разлога силованом „зато” на почетку реченице морало би се приписати значење концесивног конектора „и поред тога” како та реченица не би била логички нонсенсна. А, признаћете, такво значење никад не може имати конектор „зато” [...] (Ков. 2005а: 788).

6.5.6. У овој стратегији јављају се и извињења упућена читаоцима:

(25) Рецензент, сигурно, врло добро зна да је мени позната литература о синтакси глаголских облика, којом сам се и сам доста бавио, па је тим чудније што тврди да Ст.(евановић) „ван онога што су дали нови погледи у Белићевим студијама заостаје за резултатима који у граматици могу бити усвојени” [...]. Врло ми је неугодно што сам, у вези с оваквом тврдњом, принуђен читаоцима скренути пажњу, и зато се пред њима извињавам, – да сам и сâм радећи у тој области дао неке скромне резултате (Стевановић 1960: 135);

(26) Морам се извинити читаоцима што сам се толико задржао на примерима полемичаревог поступка. Издашно сејући забуне, он ме приморава да их отклањам како не би изгледало да немам одговора на његове замерке. Није моја кривица што уредништво *Језика* није било срећније руке у избору аутора осврта на мој чланак (Ивић 2014а [1986]: 126);

(27) Извињавам се читаоцима због релативно непознатих ријечи, али сам их изабрао због Никчевићеве жеље да трага за „општим синонимним значењем” по рјечницима страних ријечи уместо да се, кад о лингвистици говори, користи лингвистичким рјечницима (Ковачевић 1999 [1997б]: 216);

(28) Читаоца (и будућег) молим за опрост што полемишем са чиновником, Брборићем (Барбарићем?) тамошњим: и формацијски у науку не спада, а *аз* у науци не разумије. Тјешим се једино тиме да сам, само у овом случају, „ћерку” карао, а „снаји” приговарао: иза пиона стоји моћни (и мрачни, јербо је у мраку) клан, а у том клану иза топова и пиона стоје краљ таме и краљица мрака, те два коња и остала гарда. Тјешим се једино тиме, а са Бр Брбом – бар се толико надам – више расправљати нећу, осим можда у фусноти (Маројевић 2001 [1997б]: 77).

Аутору је пред читаоцем неугодно што мора говорити о својим резултатима (пр. 25), он се њему извињава због задржавања на једној теми (пр. 26), коришћења непознатих речи (пр. 27) и, коначно, због полемисања с неким ко, према његовом мишљењу, није компетентан (пр. 28). У последњем се примеру, међутим, ово извињење заправо користи за дисфемизацију (дисквалификацију опонента). Аутор употребљава аргумент алфабета знања (исп. *аз* у науци не разумије), а затим изреком (*ћерку карао, а снаји приговарао*) стилски промовише алегоријску дисфемистичку слику коју даје у опису других лингвиста.

6.5.7. Аутор се каткад и жали читаоцу (пр. 29) или дели савете (пр. 30):

(29) Морам оvdје да се пожалим читаоцу да наши социолингвисти, од првог до последњег (последњи је ваљда Брборић), све упросте и банализују до чега се год дохвате (Маројевић 2001 [1994в]: 33).

(30) Саветовао бих читаоцима (а и Клајн је читалац): држите се Лескина! [...] Други савет: за именице *коњче*, *Циганче* немојте рећи, поводећи се за „новијим ауторима”, да имају „суфикс *-че*” [...], него реците да су изведене суфиксом *-че(т)* [...]. Трећи савет: немојте рећи да је у облику *птиче* „*ч* настало палатализацијом *-ц* испред *-е*” [...]. Ако хоћете да изађете из дијакроније а да останете у лингвистици, онда бар реците да *ч* алтернира са *-ц*” (Маројевић 2007: 510).

6.5.8. П. Ивић у полемици са Р. Маројевићем истиче кроз метаполемичку напомену и непримереност полемисања пред нестручним читаоцима, наводећи да се такве расправе не воде у дневној штампи:

(31) На страну што осим трију школа за које је чуо има и других признатих, па чак и чувених, као што су харвардска (Јакобсонова), Мартинеова и генеративна – бесмислена је цела полемика пред лицем нестручних читалаца. Добро се зна зашто се озбиљне научне дискусије свуда у свету воде у научним публикацијама, а не у дневној штампи. Али Маројевића не интересује наука, него ружење, а за ружење се тражи што шири публика (Ивић 2014б [1995а]: 42).

6.5.9. Погледајмо још неке примере стратегије подилажења читаоцима из текстова П. Ивића:

(32) М. не схвата, али ја сам сигуран да ће читаоци ових редова схватити, да је савршено немогуће да се данас врате у живот она три Маројевићева слова. Његови предлози су пуцањ у празно, узалудно трошење времена и његовог и читаочевог (Ивић 2014б [1996б]: 59); Сакрива од читаоца да је та моја изјава одговор на питање о „имену заједничког језика” (Ивић 2014б [1996б]: 62); Он сада мења исказ, али сакрива од читалаца да га је променио (Ивић 2014б [1998б]: 103); Сада М. [...] подмеће читаоцу редакцијске међунасловне место текста реферата и додаје да „мој опонент самог себе кривотвори” (Ивић 2014б [1998а]: 77).

У овим примерима видимо како полемичар у свом тексту представља секундарног реципијента и однос опонента према њему: аутор верује да ће га читалац разумети; такође, опонент читаоцу троши време, од њега сакрива истину, подмеће му. Јасно је да се и овде преко упућености на читаоца заправо упућује критика опоненту.

Како су неке од основних одлика полемике то што је јавна и усмерена ка читалачкој јавности, ка тзв. секундарном реципијенту, није необично да се та јасна окренутост читаоцу и експлицитно види у текстовима кроз упућивања на њега.

6.5.10. У неким текстовима упућивање на читаоца може бити често и емфатичко, као у једном кратком критичком приказу Драгољуба Петровића (1996 [1982]; у загради наводимо број странице):

(33) Пред тако формулисаним почетним ставом и необавештен читалац мора се замислити... (181); Такав неспоразум са предметом расправе може бити [...] за обавештенијег читаоца једино прилика да се у многим детаљима са ауторима не сагласи... (181–182); По њиховој дефиницији, фонологија је наука о гласовима људског језика, мада је много вероватније да је читалац навикао на то да на фонологију гледа као на науку о фонемама (182); [...] читалац би могао приговорити да фонетика не може бити иста таква и да се фонологија не занима за проблеме језичке делатности (182); а читалац је пре навикао да гледа на фонему као на јединицу најнижег ранга (182); Ако су, дакле, током анализе једноставно ишчезла комплетна три обележја, читалац се мора наћи пред питањем: *да ли су погрешни списак или анализа?* (183); тако да читалац не може знати да ли да верује таблици или претходним анализама (183).

Примери показују како се читалац индиректно призива да као непристрасни, објективни судија сагледа чињенице и процени ко је у праву, при чему се полази увек од претпоставке да је читалац управо на страни онога ко пише текст. Такође, видимо да се читалац неретко поистовећује са самим аутором: тако је читалац *навикао на то да гледа на фонологију* на одређен начин, *могао би приговорити*, он се *мора наћи пред питањем*, те се такав вид критиковања – посредно, преко онога што какав замишљени читалац види – може одредити као индиректни или еуфемистични. Сем тога, читалац је онај који *сазнаје*, може бити *обавештен* и *необавештен*, не зна чему да верује итд.

6.5.11. Коначно, у једној од новијих полемика С. Савић јасно препознаје стратегију подилажења читаоцима у речима другог аутора:

(34) Полемичар има намеру да таквим начином писања стекне присталице код читалаца Данаса. Верујем да је у заблуди! (Савић 2021а).

6.5.12. Да закључимо. У критичко-полемичком дискурсу често се користи стратегија упућености на читаоце, одн. подилажења читаоцима, која показује важност секундарног реципијента у овом прагматичком контексту. Аутори пишу текст пре свега за јавност и суд јавности, те се неретко у њиховим текстовима разлог за одређени поступак правда или тумачи из перспективе публике. Опоненту се упућује индиректно критика тако што се истиче да читаоци неће стећи тачан суд, да ће бити обесхрабрени, да су збуњени или да их опонент потцењује. Аутор, притом, може и апострофирати реципијента, директно му се обратити. Њему се може доделити и улога примарног реципијента (искључивањем опонента као примарног реципијента). Ипак, с тим у вези треба рећи да је улога јавности као секундарног реципијента више формална; како се текст пише пре свега због суда јавности, она је суштински примарни реципијент. У полемици се читаоцу приписује и улога судије: најпре тако што му се оставља слобода да сам стекне мишљење, имплицитном напоменом да се не жели наметати став. У оквиру ове стратегије јављају се и извињења упућена читаоцима: због задржавања на једној теми, због коришћења непознатих речи и др.; извињење се користи и за дисфемизацију (дисквалификацију опонента). Аутор се каткад и жали читаоцу или дели савете. У неким текстовима упућивање на читаоца може бити често и емфатичко.

Такође, видимо да се читалац неретко поистовећује са самим аутором, те се такав вид критиковања опонента – посредно, преко онога што какав замишљени читалац види – може одредити као индиректни или еуфемистични. Уочава се и подела: читалац се представља као *обавештен* или *необавештен*.

6.6. Улога уредништва у полемици

У овом одељку размотрићемо улогу уредништва одн. редакције у полемици, а на основу метаполемичких коментара које налазимо.

6.6.1. Како показују примери из грађе, неретко редакција одређеног научног часописа окончава, одн. прекида полемику. Тако, у часопису *Јужнословенски филолог* поводом полемике Пецо–Станић 1978 налазимо следећу напомену:

(1) *Напомена Редакције:* Редакција жали што је дошло до расправљања између двојице сарадника овог часописа. Уступајући им простор, наглашавамо да је тиме полемика на страницама Јужнословенског филолога завршена (Пецо 1978: 271, енднота).

Идентичну напомену налазимо у истом часопису поводом полемике Симић–Реметић 1982 (исп. Реметић 1982: 172, фн.). Ипак, полемика је настављена на страницама часописа *Књижевност и језик:* исп. Симић 1982б, Реметић, Петровић 1982, Симић 1983. На крају текста Симић 1983 налазимо следећу напомену:

(2) Напомена Уређивачког одбора

Уређивачки одбор је нашао за сходно да одговором проф. Симића закључи полемику с напоменом да за садржину прилогâ одговорност носе аутори и да се већина Уређивачког одбора не слаже с тоном који су испољили полемичари (Симић 1983: 112, енднота).

Редакција *Јужнословенског филолога* прекида и полемику Маројевић–Катичић 1988–1991, позивајући се управо на одлуку донету о томе поводом полемике Пецо–Станић:

(3) Редакција жали што је дошло до овог расправљања. Придржавајући се одлуке која је донета једном ранијом приликом (поводом сличног случаја – в. ЈФ XXXIV, 1978, стр. 251–271), она, уступајући простор прозваноме да одговори, истовремено наглашава да је тим одговором полемика на страницама овога часописа завршена (Маројевић 1991а: 273, фн.).

Из наведених се примера види колико велику улогу има уредништво часописа у одређивању тока полемике или окончавању полемике.³⁰³ Притом, оно се, како видимо, може и оградити од тона полемике: исп. пр. 2. Такође, уочава се и извесна полемичка култура: јер се *уступа простор прозваноме да одговори* (пр. 3). Ипак, посебно је интересантно то што уредништво исказује жаљење што је дошло до полемике (исп. *Редакција жали што је дошло до расправљања*): полемика се, дакле, негативно конотира, при чему се превиђа њена позитивна страна – да се стекну нови увиди о одређеном питању. Ипак, ово може бити и прагматички условљено: у основи полемике лежи конфликт, због чега часопис жали. У наведеним полемикама (нпр. Симић–Реметић) управо оштар тон могао је изазвати такву реакцију уредништва.

6.6.2. У метаполемичким напоменама налазимо и сведочанства полемичара о томе да одређена редакција није желела да штампа њихов текст (такве се напомене у нашој грађи углавном тичу загребачког часописа *Језик*). Тако М. Стевановић (у полемици Стевановић–Јонке) пише:

(4) Ово своје објашење неједнаког тумачења неких закључака Новосадског договора ја сам написао за загребачки *Језик* и доставио га Уредништву још маја месеца. Проф. Јонке, као главни уредник часописа, обавестио ме је да је у то време последњи број *Језика* за прошлу годину већ био у штампи, па да ће мој чланак моћи да се објави тек у октобарској свесци. Неколико месеци касније Јонке ме је обавестио да је Уредништво одлучило да мој чланак не објави, зато што је мишљења да су та питања доста расправљена, али да они немају ништа против тога да свој чланак објавим у Нашем језику. Иако сам ја ова објашења био наменио читаоцима *Језика*, сматрам да их је, пошто нису тамо објављена, свакако бар овде потребно дати (Стевановић 1957а: 23, фуснота).

Аутор је, дакле, био принуђен да текст штампа у другом часопису, иако му се тиме ускраћује могућност да читаоци часописа прочитају његовом одговор опоненту. Слично томе, у полемици Ивић–Бабић 1968–1969, П. Ивић у свом првом полемичком обраћању (одговору на текст С. Бабића) напомиње следеће:

(5) Овај напис био је намењен објављивању у загребачком часопису *Језик*. Сматрао сам да је због његове садржине потребно да га прочита иста публика која је читала чланак др Бабића о Новосадском договору. При том сам веровао да је редакција *Језика*, објављујући чланак свог члана др Бабића у којем се позива на „слободан и отворен дијалог”, примила и обавезу да публикује прилоге таквом дијалогу. Међутим, иако сам свој рукопис послао *Језику* још 22. новембра 1967, ја сам тек 21. марта 1968. сазнао, и то из приватног писма др Бабића, да редакција *Језика* не жели да га штампа. Сматрајући потребним да се јавност ипак упозна с аргументима изнетим у чланку, утолико пре што развој догађаја око речника двеју Матица показује да се тековине Новосадског договора и даље доводе у питање, упућујем свој текст *Одјеку* на чијим је страницама увек заиста било места за слободан и отворен дијалог о језику (Ивић 2014а [1968]: 22, фн. 1).

У другом полемичком обраћању, објављеном у часопису *Језик*, аутор у уводу поново говори о односу редакције часописа према њему:

(6) У најновијој свесци *Језика* [...] чекало ме је изненађење: пошто је претходно одбило да објави моју дискусију са др Стјепаном Бабићем, с образложењем да жели прекинути расправљање о проблемима које је покренуо Бабић [...], уредништво је сад објавило Бабићев одговор на мој напис, публикован у

---

³⁰³ Каткад у додатној напомени на крају текста аутор може самостално означити крај полемике – са своје стране, тј. нагласити да је то и последње његово полемичко обраћање, као у следећем примеру из полемике Младеновић–Никчевић: *Захваљујући Редакцији Језика на уступљеном простору, ја сам се, ево, јавио поново, и у овом часопису последњи пут, са својим прилогом о овој теми* (Младеновић 1969: 158).

међувремену у сарајевском *Одјеку* [...]. Тачније, у *Језику* је прештампан, с малим изменама, Бабићев одговор из *Одјека*. Тако су се читаоци *Језика* упознали с одговором на нешто што нису имали прилике да прочитају. Тиме је уједно скинут табу с овог расправљања, истовремено с поновним стављањем на дневни ред целог тематског комплекса језичке политике за који је уредништво, ускраћујући ми реч, прогласило да о њему више не треба писати после изјава ИК ЦК Хрватске и ИК ЦК Србије. Тој проблематици је чак посвећено више од половине простора у 1. броју *Језика*. Стога се ја сад поново јављам, у уверењу да је ипак потребно да и моја схватања и аргументи допру до читалаца овог часописа (Ивић 2014а [1968–1969]: 36).

Овде се преко аргумента изненађености (које се персонификује: исп. *чекало ме је изненађење*) критикује поступак уредништва. Такође, ова напомена јасно показује важну улогу уредништва у полемици између два аутора: оно прихвата или одбија да објави неки полемички текст, одлучује да прекине расправу или је поново покреће, аутору ускраћује реч и сл. С тим у вези, овде можемо подсетити на индиректну критику упућену уредништву часописа *Књижевност и језик* и у напомени Д. Кликовац, поменуто у вези с аргументом језичке грешке (исп. пр. 24 у 5.1.4.):

(7) Лапсуси и сличне омашке промичу свакоме (на једну је проф. Симић скренуо и мени пажњу, на чему му се захваљујем) и не бих их поменула да их у прилогу проф. Симића нема толико (једна некохерентна реченица на стр. 375, једна непотпуна на стр. 377, неколико упадљивих словних грешака) да се намеће питање да ли је ико (подразумевајући ту и чланове уредништва и рецензента) тај текст помно прочитао пре него што је објављен – и тако био у прилици да процени и његову садржину и тон којим је написан (Кликовац 2018: 69, фн. 11).

Ауторка, дакле, поставља питање да ли је текст опонента уопште прошао икакву рецензију.

На случај са редакцијом часописа *Језик* П. Ивић се осврће и две деценије касније, у полемици с хрватским ауторима у истом часопису, у метаполемичкој фусноти:

(8) У својој „напомени о Ивићеву чланку” [...] главни и одговорни уредник *Језика* Стјепан Бабић ми замера што нисам одговорио на његове аргументе у *Језику* XVI [...]. Нисам то учинио тада (1969. године) из два разлога. После мучног искуства с мојим претходним чланком, који је тадашње уредништво *Језика* под неоправданим изговорима дуго одбијало да штампа [...], нисам имао воље да трошим време на писање текста који неће бити објављен. А није ми ни изгледало нарочито потребно да оповргавам неуврљива Бабићева извођења. Али ако он заиста мисли да сам ја тада „одустао да брани[м]” своја схватања, ја ћу му са задовољством одговорити – наравно, уколико ми он обећа да ће мој текст штампати (Ивић 2014а [1987]: 139, фн. 24).

Коначно, о томе аутор говори и у последњем полемичком обраћању у тој полемици из осамдесетих година, у фусноти:

(9) Цео ланац нетачних тврђења налази се у Бабићевој реченици: „А унаточ тому објавили смо његов чланак као и сада два, објавили смо све што је уредништву послао, дакле његова је оптужба без икаква темеља” [...]. Будући да је Бабића издала меморија, подсетићу на сведочанства у самом *Језику*. У књ. 15 [...] штампан је његов чланак *Хтења и остварења новосадскога договора*. Послао сам осврт под насловом *Нисам за сејање нервозе*, али је он одбијен с образложењем да су бригу о тим проблемима преузели на себе политичари [...]. Мој је осврт затим изашао у сарајевском *Одјеку*, после чега је у *Језику* [...] објављен Бабићев одговор на оно што читаоци *Језика*, заслугом уредништва, нису имали прилику да прочитају. Тиме је изневерено и образложење с којим је мој чланак одбијен у *Језику*. Тек у четвртој свесци [...] објављен је други мој прилог *За равноправност, а против цепања језика*. Питам се хоће ли се Бабић сада извинити (Ивић 2014а [1989]: 159, фн. 26).

Занимљиво је да у овим напоменама видимо како аутор тражи од опонента *обећање* и, у последњој напмени, *извињење*, што појачава лични тон у овом обраћању, одн. што, поред апелативне (конативне) функције, има и експресивну функцију.

6.6.3. Колико је важна улога уредништва, показује и следећа напомена из полемике Ковачевић, Шћепановић – Кликовац:

(10) Напомињем да је овај текст аутентично мој, у том смислу да, за разлику од претходних, није претрпео никакве новинарске интервенције (Кликовац 2010б).

Овом се напоменом имплицира да су претходна полемичка обраћања претрпела новинарске интервенције, те да опоненти нису одговарали на аутентичне ставове ауторке.

6.6.4. Такође, и полемички текстови једног аутора обједињени у књизи могу показати велики утицај новинске редакције или редакције научног часописа на полемику. Тако, на пример, уредник или редакција могу и ублажити полемичку „оштрицу”, како, на пример, показује књига *Нови рат за српски језик и правопис* Р. Маројевића (2001). У књизи се открива, на пример, да је изворни наслов *Смртна пресуда ијекавици* у листу *Дневник* замењен доста блажим насловом *Аргументи нису ни оспоравани* (исп. Маројевић 2001: 28, фн. 30), те да су из појединачних текстова изостављени неки делови.

6.6.5. У књигама полемичких текстова налазимо и податке о необјављивању текстова, као на пример у следећој напмени у књизи поменуто књиге Р. Маројевића:

(11) Пошто га [=текст] редакција *Дневника* није објавила („због несташнице папира”), он је штампан касније на другом мјесту [...] (Маројевић 2001 [1997б]: 73, фн. 117).

Из ових примера се закључује да је могуће и „сељење” полемике: полемика отпочета у једном часопису наставља се у другом и обратно.³⁰⁴ Ту можемо упутити и на чланак Р. Симића објављен у часопису *Наш језик*, у ком аутор напомиње:³⁰⁵

Чланак пред читаоцем настао је поводом писања М. Витезовића, а да би се истакле чињенице о Александру Белићу, оснивачу научне лингвистике код Срба [...]. Са насловом „Само да се зна” понуђен је Политици као одговор на Витезовићев текст, али ова је одбила да га објави (Симић 2016: 1).

У наставку се текст и прилагођава захтевима научног чланка. Но ипак, кључно је овде то што се полемички текст који није објављен у дневном листу објављује у научном часопису (са мањим тиражом

---

³⁰⁴ Поводом „сељења” полемике можемо додати да у неким метаполемичким напоменама налазимо потврде о објављивању истог текста у различитим часописима; исп. из полемике Пецо–Могуш:

Тачно је да је мој чланак прво објављен у сарајевској културној ревији *Одјек* и, затим, у нешто широј верзији у часопису *Наш језик*. Ово је свјесно учињено. Ево зашто. Одјек је културна ревија са доста дугом традицијом и доста бројним читаоцима која, као таква, има запажено мјесто у нашој културној публицистици. И не од јуче. Али, то је, ипак, петнаестодневни лист. То није часопис. Уз то, његови читаоци нису у исто вријеме и читаоца часописа *Наш језик*. Жеља ми је била, поред осталих, да о овој расправи буде упознат шири круг читалаца па да и они, ако буду располагали другачијим доказима од оних који су изнесени у нашим прилозима, узму учешћа у овој дискусији и на тај начин припомогну рашчишћавању проблема. Ја сам, наиме, полазио од претпоставке да, можда, у западnobосанској микропонимији може да се нађе и нека потврда са обликом малин- у основи. То је и разлог зашто су оба моја прилога дата под истим насловом (Пецо 1982: 255).

³⁰⁵ Пун наслов чланка је *Која напомена о Белићевом правопису, и у Белићу лично* (поводом чланка Милована Витезовића, *Срби никада нису говорили сутски, него судски*, Политика, понедељак, 25. јануар 2016, стр. 13).

и мањом, махом стручном, публиком), чиме се и читаоцима *Политике* ускраћује могућност да чују и другачије мишљење о теми.

Још једна потврда важној улози уредништа у критичко-полемичком дискурсу могу бити и многи текстови у књизи полемика *Школа немуштог језика* Д. Петровића (1996), испод којих налазимо овакве напомене:

(13)

Текст је понуђен београдској *Политици*, али није објављен (Петровић 1996: 15);

Текст је понуђен *Политици*, али није објављен (Петровић 1996: 79);

Текст понуђен НИИ-у, али није објављен (Петровић 1996: 83, 113);

Текст послат *Борби*, али није објављен (Петровић 1996: 127);

Текст понуђен *Дуги*, али није објављен (Петровић 1996: 148);

Текст понуђен *Побједи*; није објављен (Петровић 1996: 216);

[...] текст је претходно одбила подгоричка *Побједа* (Петровић 1996: 425);

[Итд.].

Свакако, разлози за необјављивање могу бити различити (па тако и један од рецензената књиге каже да су публиковани „они које су редакције хтеле или смеле да објаве” – Стијовић 1996: 448), али можемо претпоставити да је један од њих и жеља уредништва да избегне оштру полемичку реч или да неку расправу не започиње (или не распирује) у свом листу.

6.6.6. Јасно је, дакле, на основу свега реченог да редакција може имати кључну улогу у полемици и да својим одлукама може утицати како на ток полемике, садржај полемичког текста и окончавање полемике, тако и на формирање представе коју ће читаоци имати о учесницима и предмету расправе.

Стога, овај бисмо преглед закључили оценом да у типичном облику полемичке размене можемо разликовати четири учесника, и то су: **офанзивни полемичар** (полемичар 1), **дефанзивни полемичар** (полемичар 2; примарни реципијент), **читаоци** (одн. јавност; секундарни реципијент) и **уредништво** (рецензента научног часописа и редакција).

6.7. Ограде

За научни текст, па и за научни критичко-полемички, уобичајено је да се аутор ограђује, како би био прецизнији, како би нагласио да се ради о његовом субјективном мишљењу или како би се заштитио од могућих критика.

6.7.1. Овде ћемо дати преглед типичних ограда у грађи и примере у којима се јавља ограђивање:

– *по мом/нашем мишљењу:*

(1) Што се тиче ове последње групе случајева, ту писац чланка узима, уколико тачно наводи акценте, примере из говора са непренесеном акцентуацијом, на што он, по моме мишљењу, никаквог права нема, јер та акцентуација не претставља акцентуацију нашег, тј. српскохрватског, књижевног језика (Белић 1951: 234–235);

(2) После овог кратког, али не, по нашем мишљењу, излишног екскурса, враћамо се поново на непосредан предмет (Стевановић 1981: 113);

(3) Овде хрватска правописна традиција, а и наши аутори, по нашем мишљењу, одступају и од фонемског и од морфемског правописног принципа (Маројевић 1988: 92);

– *чини ми се*:

(5) Проф. Могуш тражи од мене да му докажем „да топонима типа Малинишће није било у предмиграцијско доба на данашњем најзападнијем дијелу Босне”. Чини ми се да је захтјев погрешно постављен (Пецо 1982: 257–258);

– *додуше*:

(6) И тако, „Београд са великим почетним словом” може, додуше, бити у појединим случајевима синтагма са атрибутском одредбом, али се она не тиче глагола „писати”, већ претставља сасвим засебан појам (Белић 1954б: 327);

(7) Закључак се сам намеће: да је српски осећао, Маројевићу савест не би допустила да напише оно што је написао. Додуше, постоји једна могућност да је он осећао српски, а ипак се тако изразио, али му ја не бих саветовао да се користи том одступницом [...] (Ивић 2014б [1998а]: 84);

(8) Не може их ни имати, јер за измишљотине доказа нема. Додуше, он каже да је „податак о Ивићевом покатоличењу” чуо из веродостојних извора (Ивић 2014б [1998б]: 100);

– *истина*:

(9) Могло би се, истина, схватити да је песник, кроз уста Владике Данила, хтео рећи да се све оно што се означеним аористима казује десило у време Данилове владавине и истраге потурица, која се у Горском вијенцу опева, тј. пред крај XVII в. А у то су се време, како се претпоставља, или негде брзо за тим и одигравали опевани догађаји. И само ако се то хтело рећи, Сладојевић је у праву кад каже да су означени аористи употребљени индикативно (Стевановић 1957б: 138).

Аутор се може у тексту оградити када, након изношења друкчијег виђења, признаје да други аутор може донекле бити у праву.

Индикативан је у пр. 9 потенцијал с почетка – *могло би се схватити*, којим аутор наглашава да се наведено разматра само као једна од могућности (став другог аутора се и наставку прихвата уз експлицитну оgradu: *само ако се то хтело рећи*). Налазимо и следеће примере с истом оградом:

(10) Ово своје мишљење Јонке је изнео и на Договору у Новоме Саду [...]. С њиме се у овоме могао когод и сложити. Али други учесници такво гледиште у говорима својим нису онде износили, а сви су прихватили формулацију која је дата у 8-ој тачки Закључака, у прилог које се претходно на састанку говорило. Ми, истина, Закључке ни у овоме не сматрамо никаквим законом (Стевановић 1955а: 142); У дискусији је, истина, по неко наглашавао да би се од уобичајеног начина писања у једноме случају лакше, а у другоме теже могао одвићи (Стевановић 1955а: 145); Мора се, истина, признати да велики број примера које је Б. Јуришић нашао у овоме историјском речнику нашег језика сведочи о доста широкој употреби именица на *-тељ* и у српскохрватском језику и у прошлости (Стевановић 1964: 10); Истина, и где нису нађени примери девербативних именица на *-тељ*, ми не можемо тврдити да их тамо уопште и нема (Стевановић 1964: 12);

(11) Белић је, истина, рекао да се ти придеви пишу без *j*, али не само без њега, већ је додао да се доскора писало и да неки и још пишу са *j* (Стевановић 1978: 119);

(12) [...] јесу ли оне [изоглосе] такве да се он може назвати дијалектом, у оном смислу који та реч у науци обично има? Истина, она у свима језицима може имати шире и уже значење, али у лингвистичкој терминологији она треба да има тачно одређено значење (Московљевић 1958: 103);

(13) Ја сам на подручју западне Босне, и то оном које се налази уз саму републичку границу између СР Босне и Херцеговине и СР Хрватске, биљежио и *Млинишиће* и *Млинишите* (Изачић, Добреница). [...] Истина, ја нећу да тврдим да се ту не може јавити и топоним са основом м а л и н-, али тврдим да такве топониме ја нисам забиљежио на терену (Пецо 1981: 78);

(14) [...] он је, истина, признао ту „ситницу”, али је опет нешто „заборавио” – да је испред открића својих млађих колега уденуо *своје* име! (Реметић, Петровић 1983: 101);

(15) Аутор је, истина, говорио о тим реченицама са сложеним предикатом, и то на више места (Станојчић 1987: 328);

(16) Из тога је више него очигледно да српскохрватски народни језик никада у српској науци није значио језик састављен од чакавског, кајкавског и штокавског дијалекта. Истина, тај термин је у значењу „дијасистема дијалеката” и као синониман термину средњојужнословенски језик” употребљавао Д. Брозовић (Ковачевић, Шћепановић 2010);

(17) Он се, истина, позива на изванредан рукопис Н. Пејчића: *Порекло Црногораца* [...], који није штампан те самим тим и недоступан широј научној јавности (Младеновић 1969: 151, фн. 2);

(18) Да ли свих 219 рукописних посланица представљају властити аутограф Петра I? Колико је уопште посланица на народном језику сачувано у рукопису Петра I? За 26 посланица аутор, истина, каже да су их „највјероватније преписивали са оригинала Петрови секретари” [...], при чему ова ауторова несигурност у препознавању властитог рукописа Петра I не само да збуњује читаоца већ одмах уноси сумњу у ауторову умешност разграничења аутографа који несумњиво припадају поменутом владици од рукописа које он није писао својом руком (Младеновић 1979: 202);

Ограда неретко, као у пр. 18, служи да би се оцртала друга проблематична ствар у тексту опонента, тј. поново служи као припрема за критику. Погледајмо још један такав пример истог аутора, у ком се након ограде – исп. признање на почетку *истини за вољу, аутор каже...* – уводи адверзативност (подвлачење наше), тј. указује се на оно што опонент није рекао:

(19) Истини за вољу, аутор каже да се „при ексерцирању грађе” из поменуте 34 посланице [...] „прилазило са извјесном обазривошћу” [...], али аутор не каже зашто се пришло тако само том броју (34) посланица?, зашто нису и остали ауто графи Петра I упоређивани с издањем?, зашто нису изнесене све језичке неподударности између рукописних и штампаних посланица, и то бар оних које су упоређиване (34)? (Младеновић 1979: 203, фн. 4).

Аутор каткад признаје да је други аутор изнео исправно гледиште, што се обележава маркером *истини за вољу*:

(20) Он је, истини за вољу, указао на разлику између приложних ознака и објекта, али није осетио за потребно да призна, или то није хтео, а свакако није схватио њихову допунску функцију у језику (Станојчић 1987: 346).

6.7.2. У грађи се јављају и ограде попут:

– *да не кажем* (претерицијска):

(21) Ни о једној се научној материји не разговара код нас тако импресионистички, да не кажем произвољно, као о настанку стандардног језика (Ивић 2014а [1989]: 145); Потпуно је нетачно, да не кажем смијешно,

рећи да је учење московске фонолошке школе, данас водеће у свијету, „подесно у анализи одређених особености руског језика (којих, међутим, нема у српском)” (Маројевић 2001 [1994д]: 41); [...] он опет удружује необавјештеност и охолост, да не кажем и амнезију (Брборић 2001 [1994а]: 308); У једном од тих прилога [...] директно је апострофирано (једино) моје име, и то на начин да се нека „размишљања” проф. Симића лако могу оценити као (чисте) „измишљотине”, да не кажем „клевете” (Брборић 2000 [1996]: 376);

– *ако нисмо превидели:*

(22) Катичић, ако нисмо превидели, само на једном месту узгред помиње аблативни генитив [...] (Станојчић 1987: 477);

– *колико се сећам / колико нам је познато / колико могу да разумем / како ми изгледа:*

(23) Не само да то није прихваћено као гледиште већине учесника на Договору, него, колико се ја сећам, о овоме прилагођавању наставника средини школе у којој служи није говорио нико од учесника. То ни у стенограмима дискусије ја нисам могао пронаћи (Стевановић 1955а: 142);

(24) Знаменитом граматичару српскохрватског језика Т. Маретићу, колико нам је познато, нико није чинио приговоре на констатацију да је језик Хрвата и Срба јединствен [...] (Стевановић 1970а: 27); А ипак ни он, ни било ко други, није, колико нам је познато, препоручивао да се тако, без сугласника *ј* и пише (Стевановић 1978: 120); [...] дужни смо нагласити, ни наш рецензент ни други когод није то огашавао за русизам, нити је, колико нам је познато, идентификовао са било којим од два напред дата значења хоће се (хтело се) – (Стевановић 1981: 113);

(25) Друго: колико могу да разумем, замерка проф. Симића своди се на терминологију (Кликовац 2018: 63–64); Нигде у чланку нисам рекла, а није, колико знам, ни проф. Поповић у својим радовима, да комуникативну функцију има комуникативна реченица (Кликовац 2018: 64); К-Г приступ управо чини то што, како ми изгледа, проф. Симић сматра пожељним (Кликовац 2018: 71).

Први наведени пример могао би имплицирати и да други аутор није био у потпуности јасан, разумљив у свом критичком чланку. Ограда пред негативну оцену може ублажити критику:

(26) И није, мислим, претерано устврдити да Стојићевић нема осећања за тачно значење имперфекта (Стевановић 1951/52: 277);

(27) Без претензија, разуме се, да се мешамо у њихове унутрашње ствари, ми не можемо прихватити неразложност прописа у овоме питању уколико се односе на српскохрватски језик посматран у нашим приликама (Стевановић 1978: 120).

6.7.3. Ограда на плану текста

У грађи налазимо и развијено ограђивање, којим аутор објашњава свој текст у контексту критике или полемике:

(28) Странице што слиједје зато и треба схватити само као „умесну, конструктивну критику”, која се, као и свака научно критеријална критика, мора сматрати, како то и М. Ивић наглашава, „добродошлом”. Није заслуга аутора критике, него заслуга аутора текста ако основ критици није „понешто” из текста него „премног” текста или чак цијели текст књиге (Ков. 2005а: 784).

Може се срести и ограда од наметања властитог мишљења, одн. решења:

(29) Када већ говоримо о томе, ми мислимо да нам је дужност и ово рећи јер смо позвани да ствари приказујемо онакве какве јесу, а не какве желимо да буду. Али то никако не значи да ово говоримо с претензијама да другима наметнемо оно што они, из било којих разлога, не желе (Стевановић 1970а: 69).

У овом примеру Стевановић се брани од евентуалних критика, које су му већ биле упућиване с хрватске стране, за „унитаризам” и „наметање”.

6.7.4. Аутор се, како налазимо у научној расправи М. Николића, може оградити и од жестине другог аутора:

(30) Стакић у наведеном раду жустро устаје против оних граматичара који полазну презентску основу узимају из 3. л. мн. през., тврдећи да се она „своди на просто звучање, случајни и недефинисани фонемски скуп” (стр. 293). [...] Остављајући по страни жестину с којом се Стакић обрушио на узимање полазне, примарне презентске основе из 3.л. мн. през., можемо се сложити с њим да је за српски језик б о љ е поћи од других лица презента [...] (Николић 2007: 241, фн. 2).

Дакле, аутор исказује слагање с другим аутором, експлицитно се дистанцирајући од његовог тона.

6.8. Неки облици полемичких размена

У овом одељку представимо неке облике полемичких размена из грађе као што су полемика „на расклапање” (термин Б. Брборића), полемичко преклапање, полемичка акрибија и посредна (индиректна) полемика.

6.8.1. Полемика „на расклапање”

Неке полемике се, наиме, могу наставити и много година касније. О једној од таквих полемика Б. Брборић пише:

Реч је о „полемички на расклапање”, која није окончана кад је започета, 1984, него 14 година после, 1998. године. Полемика око *сата* и *часа* вођена је у два маха: *премијерно* – у неколико листова (током 1984), међу којима је била и *Политика* [...], и *репризно* – у *Борби*, чак у осам написа, мада је та полемика била уплетена у друге ситнице и крупнице језикословне, покренуте чувеним *Словом о језику* (Слово 1998), објављеним у *Политици* у два наставка, 1. и 8. августа 1998 [...] Репризну полемичку био је најавио др Радоје Симић, професор Филолошког факултета у Београду, још у септембру 1996. године, онако узгред, уплевши је у своје *Нецензуриране разговоре*, објављене у *Политици* [...] (Брборић 2000: 369).

У полемичку „на расклапање” могу се уврстити и полемике између Ивића и Маројевића из деведесетих година (исп. Изворе).

6.8.2. Полемичко преклапање

У грађи наилазимо и на занимљив пример преклапања, одн. укрштања полемика. Наиме, 1982. године Р. Симић и С. Реметић полемичу на страницама *Јужнословенског филолога* о незамењеном јату у дијалектологији (одн. раду С. Реметића), а исте године Д. Петровић и Р. Симић у *Политици* полемичу о Симићевом (и Остојићевом) уџбенику из фонологије (након оштрог критичког приказа који пише Д. Петровић). У полемичку Симић–Реметић укључује се Д. Петровић текстом у *Зборнику и филологију и лингвистику* (Д. Петровић се помиње у Симићевом првом полемичком обраћању у полемички са С.

Реметићем, као аутор који је о резултатима С. Реметића писао као о „ретком тренутку наше дијалектологије” у *Политици*), а Р. Симић пише одговор у часопису *Књижевност и језик*. Након тога, Петровић и Реметић (1983) пишу коауторски полемички текст у истом часопису. Полемика се у том броју *Књижевности и језика* (XXX/1–2) завршава Симићевим одговором („Неколико напомена мојим критичарима”). На крају Симићевог текста стоји напомена Уређивачког одбора тог часописа којом се полемика окончава. Преклапање полемика се види управо у том последњем полемичком обраћању Р. Симића; иако је то, начелно и првобитно, била полемика са С. Реметићем о дијалектолошким питањима, у том тексту читамо и један део који се тиче полемике са Д. Петровићем (исп. Симић 1983: 104). Аутор у два параграфа расправља са Петровићем о књизи из фонологије, а затим се враћа на основни полемички ток: одговор на коауторски текст Реметића и Петровића из тог броја часописа. Овакво укрштање полемичких ситуација (чији су актери различити аутори) у једном полемичком тексту можемо назвати **полемичким преклапањем**.

6.8.3. Полемичка акрибија

Неки аутори се издвајају по већем броју критичких и полемичких текстова објављених у различитим публикацијама. У нашој грађи то су, хронолошки гледано, М. Стевановић, П. Ивић, Д. Петровић, М. Ковачевић и Р. Маројевић. Већина ових аутора има и објављене полемичке књиге. Код неких од ових аутора може се уочити и изразита **полемичка акрибија**. С тим у вези, на пример, занимљиво је поменути да је Р. Маројевић већину својих полемичких текстова прештампавао више пута: на пример, текст *На Дрини екавица...* објављен је у листу *Аргумент* (6. мај 1994), у дужој верзији објављен је у *Дневнику*, у краћем облику објављен у *Вечерњим новостима*, затим прештампан у часопису *Споне* (1994), те часопису *Ријеч* 1995. године, и коначно у књизи *Нови рат за српски језик и правопис* (исп. напомену о томе у Маројевић 2001: 17). Слично се може приметити и за друге текстове овог аутора – многи су првобитно објављени у листу *Аргумент* или *Дневник*, затим у часопису *Ријеч*, те у књизи из 2001. године (исп. и библиографију у Маројевић 2001: 229–240).

6.8.4. Посредна (индиректна) полемика

У пример посредне или индиректне полемике спадају примери у којима се на негативну критику не одговара директно, полемичким текстом, већ индиректно, позитивном критиком. Занимљив случај реакције на негативну критику Катичићеве *Синтаксе* наводи се у тексту Р. Маројевића:

Монографија Радослава Катичића негативно је оцењена у стручном погледу у приказима Милке Ивић, Живојина Станојчића и Милорада Радовановића. И кад се очекивао евентуални одговор самог аутора, мада се није имало шта одговорити јер су аргументи његових критичара били научно засновани, десила се нечувена појава. Уместо одговора самог аутора у организацији часописа „Језик” (где је Катичић уредник, а Бабић главни уредник) појавио се читав низ хвалоспева у којима се брани Катичићева „Синтакса” и покушава спречити њена жалосна судбина стручног и издавачког промашаја. У овом необичном одговору на оправдане критике, у облику колективне одбране, још једном се показује да се овде не ради о одбрани научних аргумената него о одбрани идеологије (Маројевић 1991а: 274–275).

Одговор на негативне рецензије, дакле, даје се позитивним рецензијама, чиме се брани аутор.

6.8.5. Несиметрична полемика

У нашем се корпусу налази и пример несиметричне полемике, у којој један аутор полемише са тројицом опонената у једном тексту. Наиме, у питању је последње полемичко обраћање П. Ивића у полемици са хрватским ауторима из осамдесетих година: полемика отпочиње 1985. године текстом Д. Рагуџа, а окончава се Ивићевим текстом из 1989. године. Исп. увод тог текста:

У Језику 34 [...] изашли су полемички осврти Радослава Катичића, Драгутина Рагуџа и Сјепана Бабића на мој текст *Ради се ипак о нечем другом* [...]. Тројица на једнога. Неравна борба. Неравна, заиста, али – на штету оних који сматрају да им је потребан омер 3:1 у дискутантима и омер 22:4 у страницама излагања (Ивић 2014а [1989]: 139).

С тим у вези, занимљиво је пратити и различит однос П. Ивића према полемичарима: он уважава Р. Катичића (који оправдава ставове Рагуџа) и радо расправља с њим, док о Д. Рагуџу има другачије мишљење:

Катичић га узалуд представља разумнијим него што је. Ту је, дакле, бит мога спора с Рагуџем, а не у „знатно суптилнијим аспектима проблематике”, о којима се споримо Катичић и ја. Он ми уз пут [...] приписује схватање „а таква суптилност ту као да није на мјесту”. Она је и те како на месту у научним расправама и ја много радије разговарам с Катичићем о суптилнијим проблемима него што трошим време на исправљање Рагуџевих заблуда, које се никако не могу назвати суптилнима (Ивић 2014а [1989]: 141–142).

Ипак, аутор износи неслагања са свим опонентима и побија њихове ставове; у овом последњем тексту он одговара сваком понаособ.

6.9. Ставови аутора о вредности научне полемике

У прегледу литературе, између осталог, поменули смо и питање позитивног или негативног вредновања полемике. У том контексту занимљиво је и поменуто окончавање полемике од стране редакције научног часописа, која то чини изражавајући жаљење (исп. 6.7.1.). Ипак, у метаполемичким коментарима и сами полемичари указују на вредност, одн. важност научне полемике. Тако у тексту А. Пеце налазимо следећи став:

(1) Очекивао сам одговор проф. Могуша на мој рад који је објављен у *Нашем језику*. Добро је, уз то је и корисно за нашу науку, када се о стручним проблемима воде расправе и када се на тој основи траже најприхватљивија рјешења. Било би пожељно да оваквих расправа, али, по могућности, без икаквих пратилачких одредаба, има што више у науци, па и у науци о језику. Таквим расправама ми смо одвећ сиромашни (Пецо 1982: 254–255).

А. Пецо, дакле, сматра да су такве полемике потребне и корисне. Слично томе, П. Ивић у полемици са хрватским ауторима коментарише ставове опонента:

(2) Огрешо бих се о Радослава Катичића кад не бих поменуо да у његовом чланку има лепих нових мисли које унапређују науку [...] (Ивић 2014а [1989]: 150).

Аутор, дакле, сматра да се кроз ову полемику унапређује наука. Налазимо у грађи и друге метаполемичке напомене о важности полемике. Тако П. Ивић, у полемици о смедеревско-вршачком дијалекту, пише и ово:

(3) За науку је ванредно корисно да се о новим схватањима и новоуведеним појмовима и терминима одмах дискутује у стручним часописима. На тај начин гледишта се брже пречишћавају и омогућује се усклађивање критерија и општије усвајање онога што је у новоме заиста и добро – као и брже одбацивање онога што је неприхватљиво. Уколико се тако не чини, наука се у знатној мери излаже опасности да се сведе на изоловане напоре појединих научника који се један на другога осврћу мање него што би морали. Због тога треба у начелу поздравити дискусију проф. др Милоша Московљевића [...]. Московљевићева иницијатива је утолико позитивнија што је он проблем изнео пред читаоце Нашег језика, дакле пред ширу стручну јавност (Ивић 1959: 283).

Без полемике, дискусије, закључује П. Ивић, наука се изолује. Такође, аутори у нашој грађи каткад уочавају и важну улогу конкретних, појединачних критика или полемика. Тако, на пример, П. Радић у свом тексту о Речнику САНУ помиње Московљевићеву критику тог речника (исп. ту критику у оквиру полемике Московљевић–Пешикан у Изворима):

(4) Једини који се усудио да критички оцени новоиздати том био је Милош Московљевић, још од 1933. године учесник на овом лексикографском послу и једно време његов редактор (исп. РСАНУ I: XVII). Његов критички осврт појавио се тек четири године након објављивања првог тома, и то после Белићеве смрти (1960). Московљевић на почетку своје критике образлаже намеру да прикаже дело јер се „досад нико од стручњака није осврнуо на њега” [...], те да та ћутња стручних и књижевних часописа, штампе, радија и др., није у сагласности с читавим веком ишчекивања „савременог књижевног речника” [...]. Аутор овде пише о проблематичној природи речника и самом његовом називу, погрешним одлукама да он буде и дијалекатски (утолико пре што је, по аутору, планско и систематско скупљање лексичке грађе после Новаковића било напуштено), о недостатку јасних критерија приликом избора грађе, о погрешним акцентима, преширокој употреби глаголских изведеница са суфиксима страног порекла (посебно, чини се, у вези с *-ира*), погрешном поистовећењу одредничког пара *Албанац = Арбанас (/ Шинтар)* и другим пропустима који указују на помањкање професионалности у раду Белићевог лексикографског тима (Радић 2017: 32).

Поједини аутори помињу далекосежност утицаја одређених критика. Тако Р. Маројевић у полемици са П. Ивићем из деведесетих година врло оштро оцењује утицај Ивићеве критике *Историје српскохрватског језика* И. Поповића на даљи развој историје српског језика, па чак и судбину самог аутора критиковане монографије (исп. Ивић 1955/56 у Изворима):

(5) [...] окомио се на ту књигу [*Историја српскохрватског језика* Ивана Поповића] формално, а на њеног аутор стварно, свом тежином своје дијалектолошке струке, тада такође млади Павле Ивић, окомио се чувеном критиком која је одавно ушла у историју бешчашћа на нашим просторима, а објављена је, та критика, двосјекла као кама, у Јужнословенском филологу [...]. И та критика је била трагична, недуго потом, за аутора књиге, и задуго затим, за историју језика српскога. [...] (Маројевић 2001 [19956]: 90).

Д. Петровић, критикујући дело В. Никчевића, помиње и то што је опонент већ „потучен” у критикама А. Младеновића (исп. у Изворима полемику Младеновић–Никчевић 1968–1969):

(6) На ту науку у два наврата осврнуо се Александар Младеновић и показао сву неодрживост и бесмисленост Никчевићевих тврдњи (Петровић 1996 [1971]: 43).

Сличан је однос и према критикама *Синтаксе* Р. Катичића: Р. Маројевић помиње негативне критике Станојчића, М. Ивић и Радовановића, што треба да послужи као доказ о невеликој вредности те синтаксичке монографије (исп. Маројевић 1988: 87).

Такође, критички и полемички текстови се узимају у обзир при каснијем сагледавању дела која су критикована или питања о којима је расправљано (рецимо, горе у примерима из Радић 2017). Отуда се одређени аутори опомињу када не узму у обзир постојеће критике: Р. Маројевић експлицитно то чини у својој критици *Творбе речи* И. Клајна:

(7) Та Бабићева заслуга види се у нашој критици првог издања Бабићеве *Творбе речи* (коју је Клајн такође био дужан да помене јер се њоме историја питања настављала) – Маројевић 2007: 553–554.

Из наведених примера види се да критика и полемика о одређеним научним питањима, према мишљењу многих аутора, имају велики утицај на даљи развој науке, да су важне. Наравно, ово важи само уколико се остаје у оквиру науке, с обзиром на то да се за полемике српских лингвиста из деведесетих година каткад истиче да се само условно могу назвати научним (исп. Пипер 1998).

6.10. Полемичке стратегије

У овом одељку поменућемо неке типове стратегија у полемичком контексту, одн. тактичких поступака којима се полемичари служе како би придобили предност у спору пред судом јавности, како би се оправдали, представили у одређеном светлу и сл. Ако бисмо аргумент посматрали као локализован микроструктурни поступак – побијање или доказивање одређених тврдњи, полемичке стратегије могу се посматрати као макроструктурни поступци, они у којима се регулишу односи не само на плану текста, већ на плану односа међу учесницима у полемици: у првом реду између полемичара и јавности. Овде се може уврстити и стратегија поменута у одељку о улози читаоца – стратегија упућености на читаоце (подилажења читаоцима).

6.10.1. Изградња поверења (самокритика)

Стратегију „изградње поверења”, како смо већ рекли у прегледу литературе, издваја Аристотел (исп. Аристотел 1970; Даскал 1998, т. 4.2.2). Погледајмо следеће примере:

(1) [...] он сада вели да „јесте фонолог зато што је решио два најкрупнија питања у развоју староруског консонантског система”. Сада ми заиста ваља признати: он је те проблеме решио у *једном* тексту од укупно *пет* страница [...] и мисли да је то довољна квалификација за суверено просуђивање о стању данашње српске фонологије [...]. У вези са тим, да неке ствари одмах размеђимо: ја сам досад написао више пута по пет страница о проблемима фонологије, али ми никад није пало на памет да за себе кажем да сам фонолог (Петровић 1996 [1995a]: 406);

(2) Такав свој суд ја ћу потписати и сада и опет, с пуним уверењем да су моја знања о фонологији свакако ограничена, али и с истим таквим уверењем да је Симићево неразумевање елементарних чињеница фонолошке науке – неограничено (Петровић 1996 [1982]: 194);

(3) Тако се догодило да су Ивићи „створили” мене, а Белићеви „комесари” Симића, а да је за српску лингвистику било среће, као што није, сада бисмо и ја и Симић, у најбољем случају, били средњошколски професори у неком провинцијском градићу и не бисмо се спорили о виталним проблемима српске језичке науке (Петровић 1996 [1996]: 433).

Наведени примери стоје у блиској вези са стратегијом која се помиње у *Топици*: каткад се у расправи мора учинити приговор и самом себи, јер се тиме стиче поверење публике и противника (о начинима побијања исп. Аристотел 1970). У првом примеру аутор настоји да то поверење придобије како би дискредитовао опонента; у другом примеру он пак „жртвује” себе како би у тој жртви обезвредио

супарника; у трећем самокритиком изједначава себе и опонента. Притом, може се рећи да тим поступком аутор такође побија став супротне стране, те се може сматрати и типом *ad hominem* аргументације.

Признавање грешке и, на пример, указивање на то да ће се у наредном издању књиге она исправити може бити и успешан тактички потез у полемици, којим се придобија поверење публике. Исп. следећи пример из одговора М. Стевановића на критику његове граматике Ј. Вуковића:

(4) Исто је тако врло корисно што нам је рецензент указао на то да у примеру *Роксанду ћу по мајци познати* – предлошко-именичка веза *по мајци* није допуна глаголу, већ његова одредба. Сасвим је и за нас јасно да ова веза једноставно означава начин како ће се извршити радња. Без обзира на то што је ово случајна омашка, а не погрешно третирање односа у једној детерминативној синтагми, писац граматике ће се користити овом примедбом да у евентуална нова издања књиге та омашка не уђе (Стевановић 1960: 125).

Признање срећемо и у следећим примерима:

(5) Али то није предмет овдашње дискусије, па ћемо оставити све на страну и признати: Реметић је у праву (Симић 1982б: 375);

(6) [одговарајући на критику формулације „половином априла“:] Ако је *то* битно за проблеме о којима расправљамо, ја могу и да прецизирам: Правопис је у Матицу „стигао” 15. априла око подне, а мени један његов примерак дошао у руке сутрадан ујутро. Инсистира ли Маројевић на томе да сам „одлутао на стилску периферију” и ако за то има и других потврда – нека му то буде признато (Петровић 1996 [1995а]: 393).

Како се види, уколико се ради о ирелевантним, за саму расправу неважним, појединостима – опоненту се може признати да је у праву.³⁰⁶

6.10.2. Суспензија скромности

Аутореференција, одн. говор аутора о себи, представља неминовност полемичких текстова, а у њему је отуда неретко укинут „топос скромности” (исп. Палашић, Иванетић 2017).

На пример, у Бошковићевим расправама може се уочити аутореференција, каткад и са „суспендованим топосом скромности”:

(1) Да учинимо овде две напомене: боље ми него неко други (Бошковић 1973б: 253).

Стевановић се пак извињава што мора рећи да је дао одређене резултате, како смо видели поводом стратегије упућености на читаоце (понављамо тај пример), како би оповргао тврдњу опонента:

(2) Рецензент, сигурно, врло добро зна да је мени позната литература о синтакси глаголских облика, којом сам се и сам доста бавио, па је тим чудније што тврди да Ст.(евановић) „ван онога што су дали нови погледи у Белићевим студијама заостаје за резултатима који у граматици могу бити усвојени” [...]. Врло ми је

---

³⁰⁶ Нешто је другачија ствар са изнуђеним признањем, које аутор препознаје у речима опонента:

У свом чланку ја сам баш то и рекао: да су ови споменици издати у књизи *Предњегошевско доба* „у преводу са српскословенског на наш данашњи књижевни језик” [...], што значи да се, најзад, Никчевић и ја у нечему слажемо. Што се њему не свиђа термин *српскословенски* већ *језик македонских Славена зетске редакције*, то је секундарно питање у овој полемици: чињеница је да је он коначно признао да поменути текстови нису писани народним језиком! (Младеновић 1969: 153, фн. 8).

неугодно што сам, у вези с оваквом тврдњом, принуђен читаоцима скренути пажњу, и зато се пред њима извињавам, – да сам и сâм радећи у тој области дао неке скромне резултате (Стевановић 1960: 135).

Од П. Ивића, на пример, сазнајемо личне податке. Доказујући М. Московљевићу да је одређена места испитивао, он открива понешто и о својом труду у студентским данима:

(3) У том случају сазнао би да сам на терену испитивао говоре не само двају поменутих села, већ и говоре Баваништа и Гаја код Ковина, Касидола код Пожаревца, Ландола код Смедерева и Железника, Жаркова, Рушња, Ресника, Кнежевца и Белог Потока код Београда – дакле *укупно тринаест места*. Просечно из сваког места имам по хиљаду до две хиљаде записаних примера. О говору београдских села читао сам још као студент 1947/48 године на часовима проф. М. Стевановића опширан семинарски рад на око осамдесет страна (и данас у рукопису) – Ивић 1959: 284.

Топос скромности је суспендован и у следећим примерима из текстова Ивића:

(4) Ово тврди Маројевић, који је о фонологији досад објавио неколико страница текста, о мени који сам о фонолошкој структури разних језика објавио много стотина страница, у седам-осам земаља [...] Из многих земаља на три континента упућивали су ми позиве да држим предавања о фонологији, бирали су ме у своје академије (члан сам осам академија наука, међу њима и руске и америчке) – Ивић 2014б [1995б]: 47;

(5) Ево у чему се огледају његово [Маројевићево] „знање” и моји „памфлети”: име Павла Ивића као аутора стоји на корицама двеју књига о Дечанским хрисуваљма из 14. века, књиге о правопису ћириличких повеља из 12. и 13. века, прегледа историје српског језика и књиге о прозодији речи и реченице у нашем савременом језику (укупно 1.400 страница), као и опсежне монографије о банатским говорима (опет око хиљаду страница). Ту је и троцифрен број краћих написа о сличним темама (Ивић 2014б [1998б]: 105).

Као у пр. 2, и у пр. 4–5 аутор даје напомене о свом раду – изазван речима опонента.

Ипак, код истог аутора налазимо и пример у ком се одступа од ове стратегије, где аутор ипак одлучује да не говори о себи или својим радовима:

(6) Тврдећи да нисам „разумио и усвојио фонологију” и да су моји фонолошки радови „објављени у још седам земаља” у ствари фонетски, М. ме ставља у неугодну ситуацију да говорим о својим радовима. Настојаћу да то ипак не учиним (Ивић 2014б [1996б]: 70).

Овде, дакле, ипак имамо остварен топос скромности, иако би се очекивало супротно. Притом, из примера потврђујемо оно што смо констатовали: суспендовање топоса скромности изазива опонент, при чему он тиме аутора ставља у неугодан положај (јер мора себе да истиче).

Да је аутореференцијалност у тексту аутора изазвана тригером опонента видимо и у следећем примеру, који представа и најексплицитнији пример аутореференције: у питању је одговор П. Ивића на оптужбе да је „католикос свих Хрвата, водећи идеолог католичке лингвистике и жива знаменита институција хрватског језикословља данас” (Маројевић 2001 [1995б]: 89). Овде наводимо тај пример:

(7) Нисам Хрват, сви моји преци за које знам били су православни Срби, међу њима је било много православних свештеника и са очеве и са мајчине стране. Крштен сам у православној цркви, венчан сам у православној цркви 1948. године (кад се то није могло без ризика), сина сам крстио 1949, унуке су ми крштене 1980. и 1984.

[...]

Моју књигу *Српски народ и његов језик* жестоко је напао прво ЦК СК Хрватске (Драгосавац, Врховец), а затим проф. Јосип Хам у бечком славистичком годишњаку. У осамдесетим годинама следили су, поводом моје студије о књижевним језицима у париском *Часопису за словенске студије* и дуге полемике око тога.

[...] уредник тог часописа [Стјепан Бабић] наставио је да ме пљује и у најновије време [...]. Трн сам у оку и хрватском лобију у Немачкој, који се окомио на мене у *Франкфуртер алгемајне цајтунгу*.

[...]

Говорећи о мојој „јаловости” у оно време Маројевић заборавља (или не зна?) да сам, поред осталог, 1955. објавио *Дијалектологију српскохрватског језика* (215. стр.), 1957. *Говор Галипољских Срба* (519. стр.), а 1958. *Српскохрватске дијалекте* на немачком у Холандији (325 стр.) – Ивић 20146 [19956]: 45.

Аутореференција (као говор о себи) у наведеном примеру назначена је говором у првом лицу – прво, о свом личном, приватном животу (пореклу, породици, вероисповести), затим – о нападима с хрватске стране на његове радове (као одговор на тврдњу да је „католички лингвиста”), те коначно о свом научном делу (из дијалектологије).³⁰⁷

Аутореференцију препознајемо и у следећим примерима Р. Маројевића и М. Ковачевића:

(8) Љубиша Рајић каже, неодређено и не без контекста, како они на Филолошком факултету знају ко је Радмило Маројевић. Па зашто не би то сазнали и читаоци Дуге? Моја биографија је за Филолошки факултет везана у два маха: најпре сам (1968–1974) на том факултету прошао пут од најбољег студента генерације и Студентског града до првог студента-продекана и магистра филолошких наука, и касније (1979–1988) пут од асистента и доцента до ванредног и редовног професора; на том факултету сам најмлађи редовни професор и први редовни професор за руски језик у његовој новијој историји. И моја је биографија објављена у Билтену Универзитета у Београду; из ње се види да су моји научни резултати објављени у седам књига, у више од двеста расправа и чланака, те у неколико књига превода и у петнаестак радова штампаних у најугледнијим совјетским зборницима и часописима, и ти резултати нигде досад нису оспорени (Маројевић 19916 [19896]: 46–47);

(9) Што би они, који су као и Бугарски „научно доказани србисти”, читали 26 србистичких књига и преко 400 научних србистичких радова Милоша Ковачевића (Ков. 20156).

Указивање на сопствено раније понашање такође може бити једна од значајних стратегија. Њиме се истиче да је аутор у прошлости већ тако био поступио, независно од речи самог опонента. Исп. рецимо пример код у Ивићевом тексту:

(10) Овако сам, дакле, поступио пишући своју књигу на немачком – још много пре појаве Московљевићевог чланка и, разуме се, сасвим независно од његове аргументације (Ивић 1959: 290).

6.10.3. Одбрана другог

Неки текстови у нашем корпусу представљају и примере за **одбрану другог аутора**. Тако, на пример, текст Б. Брборића *Ко је „помијешао” лончиће* из 1994. године пример је текста у ком се, између осталог, брани П. Ивић. Исп. увод тог текста:

---

³⁰⁷ Пример аутореференције налазимо код истог аутора у другом тексту (насталом три године касније):

Овога пута он [Р. Маројевић] је изјавио – ни мање ни више – него да сам католик и да сам масон, иако ја нисам, нити сам икад био, ни једно ни друго. [...] Констатовао сам и апсурдност његове приче да сам покатоличен у Суботици за време рата: ја у време рата нисам био у том граду ни један дан. Учио сам школу у Београду и матурирао у Осмој мушкој гимназији (Ивић 20146 [19986]: 100).

Чињеница да није ни од каквог значаја за науку да ли је аутор католик или масон и да приватни живот аутора не треба да буде предмет научне полемике – овде је пренебрегнута, аутор ипак осећа потребу да одговори на такве тврдње. Разлог томе могао би се потражити у томе што аутор жели да спречи стварање погрешне слике у јавности.

(1) Послије онаквог наступа на Конгресу (српских интелектуалаца) [...] када је сасвим неуобичајено, неодмјерено и осорно полемисао с излагањем академика Павла Ивића, вјеровало сам да ће Р(адмило) М(аројевић) промислити, примити можда нечији добронамјеран савјет и стати. Међутим, не само што није стао него је, зачудо, нашао мјеста у једном озбиљном патриотском гласилу, ескалирајући у бјесомучном оптуживању Павла Ивића, једнога зацијело ријетког (ако не и јединог) Србина који је, осим редовног чланства у САНУ, попчаштован чланством у још седам академија наука, међу којима су и америчка и руска. (Да је елементарне грађанске пристојности, већ би то налагало друкчији тон и обзир, при чему се право на разлику у мишљењу подразумијева.) – Брборић 2001 [1994a]: 306.

У тексту Д. Петровића такође налазимо одбрану П. Ивића:

(2) Рећи, међутим, за Павла Ивића да није фонолог – може само човек који не води рачуна о ономе о чему говори или нема обзира према чињеницама и истини. Павле Ивић, наиме, написао је досад преко 1.500 страница о проблемима фонологије (опште, упоредне, контрастивне, историјске, дијалекатске, стандардне), највише на страним језицима и у најугледнијим светским лингвистичким часописима, гостовао и држао предавања (и о фонолошким темама) на десетинама универзитета у свету, големо научно дело увело га је у много академија наука и научних друштава и у више редакција најугледнијих часописа и капиталних лингвистичких публикација; његови доприноси фонолошкој теорији омогућили су *другима* да формулишу „Ивићев закон” по коме гласовни развој никад не доводи до повећања дистинктивних могућности. Павле Ивић један је од најкомплетнијих светских лингвиста нашега времена [...]. Маројевићев(ск)ој фонологији, напосто, нема спаса, а ако он и даље мисли „да нам тек треба уводити фонологију у науку о српском језику” – у томе послу неће бити никакве користи од његове „фонолошке звоњаве” (Петровић 1996 [1995a]: 406–407).

Одбрана другог аутора у полемичком дискурсу темељи се, дакле, на афирмацији другог аутора, која се огледа у својеврсној стилској промоцији и епидеиктичком говору (похвалама), те на негацији опонента и његових достигнућа. У примеру изнад полази се од тога да опонентов суд према ком други аутор није фонолог – није истина, одн. од побијања *ad hominem* аргументације. Затим се то амплификативно доказује бројем радова другог аутора, указивањем на бројна предавања (квантитетска аргументација), на чланство у академијама наука и редакцијама часописа, па и на научни закон назван према њему. Поентира се констатацијом да је други аутор „један од најкомплетнијих светских лингвиста нашега времена”. На крају се негирају научне компетенције опонента, које се метафорички означавају као „звоњава” (*ad hominem*).

П. Ивић у тексту Р. Катичића препознаје полемичку одбрану другог:

(3) Катичић је своје излагање замислио и извео као оправдање жестоке реакције Рагужеве, која је далеко прешла границе коректности у научној полемици. Нећу се упуштати у то да ли је добро или племенито оправдавати љутњу као побуду у дискусији, преносећи такве емоције на читаоце, нити у питање да ли љутња наводи на мудре поступке, или на какве другачије (Ивић 2014a [1987]: 133).³⁰⁸

6.10.4. Озбиљна оптужба

Примере стратегије озбиљне оптужбе налазимо у оштрим критикама Р. Маројевића:

---

³⁰⁸ Занимљиво је да овде П. Ивић даје имплицитне напомене о жанровској норми конфликтног дискурса. Наиме, он оштро раздваја научну полемику од, на пример, свађе: у научној полемици основни мотив треба да буде научна истина, док у свађи побуда може бити и емоционалне природе.

(1) [...] Ивић, са кланом, заиста је протјеривао словенску ријеч *час* турцизмом *sat* да бисмо се тобоже приближили хрватском књижевном језику [...]. Тиме је Ивић учинио насиље над језиком, над његовом синонимијом и стилистиком. [...] За свакога коме ватикански магарац није стао на стилско уво јасно ће бити и стилистичко поимање разлике у *једанаест и петнаест* према у *једанаест часова и петнаест минута* (Маројевић 2001 [19976]: 75–76);

(2) Стара инквизиција је за нову бијело перје: стара је на почетку стављала слободоумне књиге и слободоумне људе, а нова на ломачу ставља народе, њихово духовно биће и културно стваралаштво, њихове језике. Нова инквизиција је смислила ново учење о језику или католичку лингвистику на истим принципима на којима је формулисана марксистичка филозофија [...]. Да би се језичка реалност промијенила – да би се живи српски језик прогласио хрватским књижевним књижевним језиком – потребно је било да се униште темељи науке о српском језику. А то је учињено у свега три потеза. [...]

(3) Егзекутор овог трећег потеза било је исто лице – јуноша Ивић као рецензент *Историје српскохрватског језика* Ивана Поповића, средином педесетих, и старац Ивић као рецензент за избор редовног професора за Историју српског језика на Нишком универзитету, средином деведесетих. За неупућене Павле Ивић је „жива знаменита институција српске културе данас” (полтронска дефиниција Мата Пижурце, која је ушла у историју), за упућене он је – католикос свих Хрвата, водећи идеолог католичке лингвистике и жива знаменита институција хрватског језикословља данас. Толико о егзекутору [...] (Маројевић 2001 [19956]: 89).

Поређење са инквизиторима, оптужбе и јаке тврдње о опоненту веома су дисфемистичке и показују изразити антагонизам међу полемичарима. Супротна страна се представља у лошем светлу, као „егзекутор” оних вредности које се у једном друштву сматрају важним. У овом случају, говори се о опоненту као о особи која изневерава национално биће (*ad hominem*), а такав говор може, сем што ствара негативну репутацију опонента у научној заједници, изазвати и анимозитет јавности према опоненту.

Један од тежих облика ове стратегије препознајемо у следећем примеру:

(4) [...] окомио се на ту књигу [*Историја српскохрватског језика* Ивана Поповића] формално, а на њеног аутора стварно, свом тежином своје дијалектолошке струке, тада такође млади Павле Ивић, окомио се чувеном критиком која је одавно ушла у историју бешчашћа на нашим просторима, а објављена је, та критика, двосјекла као кама, у Јужнословенском филологу [...]. И та критика је била трагична, недуго потом, за аутора књиге, и задуго затим, за историју језика српскога. [...]

Узгред да додам, да се не бих на то враћао, да је најперспективнији лингвиста у области историје српског језика којег смо икад имали – поменути Иван Поповић – био сувише њежан да би издржао тортуру моћног клана: извршио је самоубиство, не дочекавши да га ико узме у заштиту од непримјерене критике. [...] (Маројевић 2001 [19956]: 90).

6.10.5. Пресупозиција победе у спору

У текстовима налазимо и примере стратегије пресупозиције победе у спору. Исп. примере:

(1) Пошто на научном попришту остадоше кратких рукава (Брборић у Аргументу, Петровић у Летопису и Ивић у Дневнику) [...] – остаде задњи адут, Академија и „Академија” (Маројевић 2001 [19976]: 76);

(2) Сви су Ивићеви контрааргументи били оповргнути, и фактички и методолошки [...] (Маројевић 2001 [1997в]: 84).

Аутор, дакле, наводи да је супротна страна поражена, да су аргументи оповргнути и сл., чиме се суд о исходу не препушта јавности, већ се представља као чињенична.

6.11. Закључак о прагматичком аспекту критичко-полемичког дискурса

У овом поглављу осврнули смо се на прагматички контекст, и то пре свега на ванјезички аспект, критичко-полемичког дискурса. Указали смо на повод за настанак критичког/полемичког текста, однос аутора у полемици и полемички дијалог, улогу читаоца као секундарног реципијента и улогу уредника (редакције) у полемичкој размени (извор података су нам углавном биле метаполемичке напомене које дају сами аутори), затим на врсте прагматичких ограда у овом типу дискурса, те на вредновање научне полемике. Коначно, представили смо неке типове полемичких стратегија из грађе.

Повод за писање полемичког текста обично се исказује на почетку, у уводу текста. То су најчешће: неслагање, одговор на критику, осећање обавезе, дужности (полемичаре обавезује исправљање нетачности која је изнео опонент), уклањање недоумица, забринутост, одговор на позив, жеља да се одређене ствари разјасне, начин на који је аутор критикован, мишљење јавности. Аутор који је у офанзивној улози начином на који је написао текст може ставити другог аутора у неугодан положај да мора да одговори. Јавља се употреба 1. л. јд., што и не изненађује, с обзиром на то да се о личним разлозима и поводима за писање текста – дакле, субјективним елементима текста – најјасније аутор може изразити управо у првом лицу. Аутори каткад објашњавају и мотиве који стоје иза текста опонента, налазећи их, између осталог, у емоцијама опонента.

Академска куртоазија подразумева похвалан говор о опоненту и често се јавља у грађи. Обично се академска куртоазија јавља на самом почетку, у уводу текста, када се о другом аутору по први пут проговара, тј. када аутор „уводи” опонента у текст. Тада она заправо претходи критиковању ставова опонента и служи као припрема за исказивање неслагања (што се назива и техником „топло-хладно”). Академска куртоазија се може препознати и у захваљивању опоненту на указаној грешци. Срећемо и пример напуштања академске куртоазије.

У неким примерима може се пратити изван ироничан отклон, дистанца у односу на опонента, што показује однос антагонизма. Такође, и у примерима у којима се одриче улога опонента другом аутору види се и наглашени антагонизам међу полемичарима.

Промена мишљења аутора у полемици по правилу се не дешава: обично аутор потврђује своје мишљење и у другом полемичком обраћању, дакле – након што се опонент већ огласио и изнео своје аргументе. Полемички дијалог отуда представља *псеудодијалог*, у ком полемичари имају селективни приступ, бирајући на шта ће одговорити. Управо због тога многи аутори показују незадовољство због тога што опонент прелази преко неких важних аргумената.

У критичко-полемичком дискурсу често се користи стратегија упућености на читаоце, одн. подилажења читаоцима, која показује важност секундарног реципијента у овом прагматичком контексту. Аутори пишу текст пре свега за јавност и суд јавности, те се неретко у њиховим текстовима разлог за одређени поступак правда или тумачи из перспективе публике. Опоненту се упућује индиректно критика тако што се истиче да читаоци неће стећи тачан суд, да ће бити обесхрабрани, да су збуњени или да их опонент потцењује. Аутор, притом, може и апострофирати реципијента, директно му се обратити. Њему се може доделити и улога примарног реципијента (искључивањем опонента као примарног реципијента). Ипак, с тим у вези треба рећи да је улога јавности као секундарног реципијента више формална; како се текст пише пре свега због суда јавности, она је суштински примарни реципијент. У полемици се читаоцу приписује и улога судије: најпре тако што му се оставља слобода да сам стекне мишљење, имплицитном напоменом да се не жели наметати став. У оквиру ове стратегије јављају се и извињења упућена читаоцима: због задржавања на једној теми, због коришћења непознатих речи и др.; извињење се користи

и за дисфемизацију (дисквалификацију опонента). Аутор се каткад и жали читаоцу или дели савете. У неким текстовима упућивање на читаоца може бити често и емфатичко. Такође, видимо да се читалац неретко поистовећује са самим аутором, те се такав вид критиковања опонента – посредно, преко онога што какав замишљени читалац види – може одредити као индиректни или еуфемистични. Уочава се и подела: читалац се представља као *обавештен* или *необавештен*.

Метаполемичке напомене показују важну улогу уредништва часописа или листа у полемици између два аутора: својим одлукама може утицати како на ток полемике, садржај полемичког текста и окончавање полемике, тако и на формирање представе коју ће читаоци имати о учесницима и предмету расправе, јер оно прихвата или одбија да објави неки полемички текст, одлучује да прекине расправу или је поново покреће, аутору ускраћује реч и сл. Притом, може се и оградити од тона полемике. Посебно је интересантно то што уредништво *Јужнословенског филолога* у пар наврата исказује жаљење што је дошло до полемике (исп. *Редакција жали што је дошло до расправљања*): полемика се, дакле, негативно конотира, при чему се превиђа њена позитивна страна – да се стекну нови увиди о одређеном питању. Ипак, ово може бити и прагматички условљено: у основи полемике лежи конфликт, због чега часопис жали.

У књигама полемичких текстова налазимо и податке о необјављивању текстова. Могуће је и „сељење” полемике: полемика отпочета у једном часопису наставља се у другом и сл. Свакако, разлози за необјављивање могу бити различити, али може се претпоставити да је један од њих и жеља уредништва да избегне оштру полемичку реч или да неку расправу не започиње (или не распирује) у свом листу.

У типичном облику полемичке размене можемо разликовати четири учесника, и то су: **офанзивни полемичар** (полемичар 1), **дефанзивни полемичар** (полемичар 2; примарни реципијент), **читаоци** (одн. јавност; секундарни реципијент) и **уредништво** (рецензент научног часописа и редакција).

Полемике се могу и преклапати, одн. укрштати, како показују полемике Симић–Реметић 1982 и Петровић–Симић 1982.

За научни текст, па и за научни критичко-полемички, уобичајено је да се аутор ограђује, како би био прецизнији, како би нагласио да се ради о његовом субјективном мишљењу или како би се заштитио од могућих критика.

У типичне ограде у нашој грађи спадају: *по мом/нашем мишљењу, чини ми се, додуше, истина, истини за вољу; да не кажем, ако нисмо превидели, колико се сећам / колико нам је познато / колико могу да разумем / како ми изгледа*. У грађи налазимо и развијено ограђивање, којим аутор објашњава свој текст, као и ограђивање од жестине другог аутора.

Указали смо на неке облике полемичких размена из грађе као што су полемика „на расклапање” (термин Б. Брборића), полемичко преклапање, полемичка акрибија и посредна (индиректна) полемика.

У метаполемичким коментарима полемичари указују на вредност, одн. важност научне полемике: сматрају да је потребна, корисна (ако је не прате „пратилачке одредбе” – А. Пецо), да унапређује науку, а да се без полемике наука изолује. Такође, аутори у нашој грађи каткад уочавају и важну улогу конкретних, појединачних критика или полемика, и далекосежност њиховог утицаја. О вредности полемике може се говорити само ако се остаје у оквиру науке, с обзиром на то да се за полемике српских лингвиста из деведесетих година каткад истиче да се само условно могу назвати научним (Пипер 1998).

Сем стратегије упућености на читаоце (подилажења читаоцима), разликујемо и друге стратегије, као што су стратегија изградње поверења, суспензије скромности, одбране другог аутора, озбиљне оптужбе и пресупозиције победе у спору. Преко стратегије „изградње поверења” аутор у расправи чини приговор самом себи, како би стекао поверење публике и противника. Како примери показују, уколико се ради о ирелевантним, за саму расправу неважним, појединостима – опоненту се признаје да је у праву.

Аутороференција, одн. говор аутора о себи, представља неминовност полемичких текстова, а у њему је отуда неретко укинут „топос скромности” (Палашић, Иванетић 2017). Ову стратегију налазимо у

Бошковићевим расправама, у тексту Стевановића, Ивића, Маројевића, Ковачевића, Петровића. Суспензија скромности у тексту аутора може бити, пре свега, изазвана тригером опонента. Указивање на сопствено раније понашање такође може бити једна од значајних стратегија. Неки текстови у нашем корпусу представљају и примере за одбрану другог аутора. Она се у полемичком дискурсу темељи на афирмацији другог аутора, која се огледа у својеврсној стилској промоцији и епидеиктичком говору (похвалама), те на негацији опонента и његових достигнућа.

Примере стратегије озбиљне оптужбе налазимо у оштрим критикама Р. Маројевића. Супротна страна се представља у лошем светлу, као „егзекутор” оних вредности које се у једном друштву сматрају важним. Такав говор може, сем што ствара негативну репутацију опонента у научној заједници, изазвати и анимозитет јавности према опоненту. У грађи налазимо и примере стратегије пресупозиције победе у спору.

За даља истраживања у овом смеру може бити занимљиво испитати прагматички аспект критичко-полемичког дискурса из перспективе теорије учтивости, теорије аргументације итд.

7. МАКРОСТРУКТУРНИ АСПЕКТ КРИТИЧКО-ПОЛЕМИЧКОГ ДИСКУРСА

У овом поглављу размотрићемо критичко-полемички дискурс са макроструктурног аспекта. Анализираћемо структуру текста у овом типу дискурса, описати различите врсте композиције текста, као и његове саставне делове као што су наслови (и међунаслови), уводни и закључни сегмент, као информативно најистакнутије делове.

У наставку представићемо жанрове у којима се реализује критичко-полемички дискурс у нашој грађи и указати на њихове доминантне одлике.

7.1. Структура текста у критичко-полемичком дискурсу

7.1.1. Низање негације у тексту

Како се и у литератури напомиње, поред нивоа лексеме, реченице и конституента, негација може обухватити и ниво везаног текста или дискурса (Мразовић, Вукадиновић 1990: 684; Ковачевић 2002: 81); анализа негације на текстуалном плану темељи се на издвајању и описивању језичких средстава којима се „побија садржај изнет у претходном исказу” (Мразовић, Вукадиновић 1990: 690).

У одељку 4.1.5.8. видели смо на примеру текста М. Ковачевића како се експлицитна негација ниже у тексту и прожима читав текст. Слично налазимо и у следећим примерима:

(1) Нисам занемарио „вишенарјечну узајамност” у доба покрајинских књижевности. Напротив, дао сам [...] своје виђење модалитета те узајамности, њених узрока и ограничења. [...]

Не схватам откуда Катичићу мишљење „да се не осврће(м) на хрватски развој све до народног препорода”. Просто бројање редова посвећених српској проблематици до Вука и хрватској до Гаја довољно је за констатацију да несразмере нема. Не стоји ни да процес стандардизације код Хрвата „оцењује(м)... критеријима преузетим од Караџићеве реформе”. [...]

Није тачно да ја узимам као да је „свако словинско, илирско, далматинско или славонско исказивање нехрватско” (Ивић 2014а [1987]: 135–136);

(2) Овде је, дакле, реч о суштинском аспекту мањинских права, а не о одмеравању довољне количине лингвистичке различитости – што Ковачевић очито не разуме. Он би ваљда хтео да Србија хрватској и бошњачкој мањини у име науке ускрати право на сопствени језик и његов назив; али с таквим идејама не може се у данашњу Европу. А посебно треба истаћи да се Бошњацима не може наметати назив језика који они не прихватају, какви год били „логички” и „српско-нормативни” аргументи за такав потез. Јасно је да Србија, ратификујући Повељу за заштиту мањинских језика, није могла да изјави како признаје језик одређене мањине, али само под другим, „исправним” називом (Бугарски 2015а).

У пр. 1 аутор негира ставове опонента започињући сваки засебан параграф синтаксичком негацијом, што утиче и на структуру текста. С друге стране, у пр. 2 експлицитна негација се ниже из исказа у исказ: на почетку имамо корекцију (парцијалну негацију) – *а не*, којом, дакле, аутор исправља оно што сматра нетачним у тексту опонента, затим опоненту приписује неразумевање, и даље, кроз експликатив (објашњење својих становишта), користи негацију доследно.

Такође, негација се може низати на различите начине, па тако у тексту срећемо и имплицитну негацију која следи за експлицитном. Исп. следеће примере из текста М. Московљевића:

(4) Употреба речи „народни” у називу овога речника је неумесна и нетачна. Као да се тиче два различна језика! И зар књижевни наш језик није део општенородног српскохрватског језика. [sic!] (Московљевић 1963: 243);

(5) Унета су и лична имена и презимена, ономастици, али ипак без утврђеног система и доследности. Зашто је било потребно уносити многа туђа имена, одомаћена и код нас, кад она немају никаквог етимолошког и семантичког значаја за наш језик [...]. [sic!] (Московљевић 1963: 244).

У пр. 4, дакле, видимо лексичку негацију у саставној конструкцији (исп. *неумесна и нетачна*), након које следи коментар исказан реторичким екскламативним парцелатом који имплицира негативно значење 'не тиче се два различна језика' и реторичким питањем (с експресивном упитном речцом *зар*) у одричној форми које имплицира афирмативни одговор. У пр. 5 видимо експлицитну синтаксичку негацију с предлогом *без*, на коју се надовезује реторичко питање, фигура негације (која имплицира: 'није било потребно...'). Јасно је, дакле, како из примера који смо дали у 4.1.5.8., као и из ових примера, да негација прожима критичке и полемичке текстове, те утиче и на њихову структуру. Стога, њихов је основни карактер, како смо већ и поменули, негаторски.

7.1.2. Међуисказна адверзативност

Као и на унутарисказном плану, тако и на плану текста срећемо различите облике испољавања адверзативности. У овом одељку указаћемо на неке од тих облике и примере. Притом, овде ћемо се задржати пре свега на примерима адверзативних односа у тексту који представљају не само скретање са основне линије излагања аутора, већ и супротстављеност према ставовима другог аутора.

7.1.2.1. У наставку наводимо примере различитих адверзативних конектора који се срећу у грађи:

а) адверзатив *а*:

(1) У једној прошлогодишњој свесци Нашег језика [...] изнели смо и образложили мишљење о томе да је футур I с инфинитивом на *-ти* када непосредно иза њега долази облик помоћног глагола који улази у састав футура – само сложеница, тј. прост, а не сложен глаголски облик. А проф. Јонке је, поводом тога, у загребачком Језику [...] изнео супротно схватање и навео је неке разлоге који би говорили противу тога да футур уопште може бити сложена реч (Стевановић 1956: 140);

(2) [...] акценти, које сам ја дао у својој граматичи, нису само Вукови и Даничићеви, него их налазимо у свим досадашњим речницима нашег језика, у Броз-Ивековићеву, Ристић-Кангрину, Рјечнику Југосл. академије, Бенешинеу, Деановићеву. А ни у једном речнику нема акцената *играти* и *итампати*, за какве се рецензент залаже (Стевановић 1960: 118);

(3) Аутор, даље, веома скромно пише да „се окренуо источним областима и на терену црноморског говора дошао до нових података од изванредне користи за целовито сагледавање садашњег стања у северној Србији”. А његов рад у ствари не даје ничег што би било од значаја за то питање – осим врло сумњивих тврђења о рефлексу *ѣ* (Реметић 1982: 156);

(4) Још чудније је да ауторка сматра да „објашњење да ли су хрватски, бошњачки и српски исти језик” не треба давати зато што је то, за њу, „политичко питање”. А свако ко ишта из (социо)лингвистике чита, зна

(што потврђује и врло информативна књига С. Кордић „Језик и национализам“) да је питање идентитета језика искључиво лингвистичко питање (Ковачевић, Шћепановић 2010б);

(5) Оне недвосмислено потврђују да ауторка не зна шта значи трансформационим тестом реконструисати еквивалентну предикатску структуру оној кондензованог. А управо то би требало, како смо видјели, да буде главни предмет анализе њене књиге (Ков. 2011: 786);

(6) Према овом тумачењу, следи да су се глаголи типа *грести* развијали на исти начин као и они типа *крати*. А није тако (Стакић 2011: 21);

(7) Председница Форума жена ДС сматра да „ниједан приручник не може бити кључни корак у спречавању дискриминације“. А ауторке Христина Цветинчанин Кнежевић и Јелена Лалатовић нуде Приручник као почетни корак за конкретну употребу у институцијама система (Савић 2019б).

Да се преко адверзативности у критичко-полемичком дискурсу показује супротстављеност позиција учесника у полемици показује и пр. 1 из текста Стевановића (исп. контраст *ја–он*). У пр. 7 се контрастност, сем у употеби адверзативног конектора, огледа и у супротстављености атрибута уз колокат *корак: кључни – почетни*. Такође, среће се и:

б) адверзатив *али*:

(8) Ово своје мишљење Јонке је изнео и на Договору у Новоме Саду [...]. С њиме се у овоме могао когод и сложити. Али други учесници такво гледиште у говорима својим нису онде износили, а сви су прихватили формулацију која је дата у 8-ој тачки Закључака, у прилог које се претходно на састанку говорило (Стевановић 1955а: 142);

(9) А што се тиче техничких средстава за бележење гласа, кимографа, сонографа, итд. – нико живи на пориче њихову вредност. Али је Пецо морао видети да и слушни апарат који нам је мајка дала може лепо да разликује назалне категорије [...] (Станић 1978: 258);

(10) Да топономастика може корисно послужити у раду и дијалектолога, то је данас јасно сваком посленику у тој научној области [...]. Али то никако не значи да топоними у оваквим питањима морају бити сасвим поуздани докази (Пецо 1981: 77);

(11) И заиста, ако се држимо онога што П. Ивић пише у *Дијалектологији српскохрватског језика* [...] и то апсолутизујемо као што Д. Петровић и С. Реметић желе, онда се погрешити не може, нити сме. Али напамет научена лекција у глави ревноних ученика није исто што и наука, а још мање је исто што и животна збиља (Симић 1983: 105);

(12) Академик Радослав Катичић [...] истиче да у његовим текстовима о „Ивићевој синтези“ нема љутње, па ни жестине. Али нема ни ограде од љутње и жестине у Рагујевом напису објављеном у часопису којем је он један од уредника (Ивић 2014а [1989]: 140);

(13) Бугарски одговара да то „нема никакве везе с мојом [= његовом] оценом да не може бити стварно угрожено прво писмо којим се сва школска деца у Србији описмењују“. Али се очито описмењују „незаконито“, јер се службена употреба језика и писма по садашњем закону не односи на школу [...] (Ков. 2018в).

Како видимо из наведених примера, овај адверзатив по правилу прати негација, она се њиме уводи, чиме се негира став супротне стране или дискредитује опонент (исп. пр. 11, 12). У грађи се јавља најчешће јавља:

в) адверзатив *међутим*:

(14) Африкате су код нас с обзиром на границу слога обично третиране као експлозивни сугласници. *Међутим*, Ј. Вуковић је, у овде већ навођеној расправи својој о граници слога, изнео мишљење да се ови гласови у једноме случају понашају друкчије од експлозивних [...] (Стевановић 1955б: 27);

(15) На стр. 669 он тврди да реченица „Форма ‘кућа’ дата је као пример” ставља лице које је изговара „у алогичну ситуацију”. *Међутим*, лицима која су изговарала наше примере та је реченица звучала савршено логично. То су студенти српскохрватског језика и спикери радио-станице, навикнути на то да се поједине форме речи дају као примери за разне акценатске појаве (Ивић 2014б [1967а]: 174);

(16) Да би показао лексичке и семантичке неподударности између „црногорскога” и српскога језика, Никчевић наводи списак од око четрдесетак рјечи које су, по његовом мишљењу, „црногорске”. Ако се, *међутим*, само овлаш погледају постојећи рјечници српскохрватског језика, испоставља се да је његов списак могао бити знатно краћи и то би највише користило самом аутору (Петровић 1996 [1971]: 44);

(17) Одмах на почетку Ви изражавате слагање с наводном „Ивићевом констатацијом” да „српским језиком откад он постоји говоре и они који нису Срби”. *Међутим*, ја тако нешто никад нисам написао нити ћу икад написати. За мене је протезање српског језичког имена на оне који нису Срби – акт великосрпског национализма (Ивић 2014а [1972]: 64); Прањић је моје реченице бирао и слагао тако да импресионира неупућене. *Међутим*, он њима није рекао да у тим реченицама нема ниједне нетачности (Ивић 2014а [1985]: 112); Рагуж се држи као да је тим цитатом сахранио моје гледиште. *Међутим*, Ђорђевићев мишљење је у складу с мојим. Ни он у „босанчици” не види засебан алфавет, упоредив са глагољицом, ћирилицом и латиницом, па чак ни „варијанту ћирилице”, већ само „варијанту ћирилског брзописа” (Ивић 2014а [1986]: 123–124);

(18) Ја нешто друкчије мислим о одступању од фонетичности и у писању придева на *ски* с именичком основом на *ј*, типа: *хемијски*, *историјски*. За писца чланка у Политици глас *ј* се ту уопште не чује. За сваки изговор се то, *међутим*, не би могло казати, хтео сам рећи да се при изразитијем изговору глас *ј* чује у тих придева (Стевановић 1978: 119);

(19) И када не бисмо знали, нама не би било тешко погодити да је наш рецензент стручњак за руски језик, па је разумљиво што му свака појава, познатија у овоме језику, а мање позната, или њему и непозната, у српскохрватском језику, оставља утисак да је позајмљена из руског језика. *Међутим*, да поновимо, ни у једном од ових случајева немамо никакву позајмицу ни из руског ни из другог којег језика, већ су све то аутохтоне, домаће језичке појаве (Стевановић 1981: 112);

(20) У Симићевим размишљањима, *међутим*, има премало логике и превише острашћене реторике – што све не може бити нимало добра основа за озбиљну расправу (Петровић 1996 [1996б]: 428);

(21) У „Слову о српском језику” помиње се више добро познатих истина, које је српска наука током последњих тридесетак година утврдила, бранила и одбранила од грубих напада бивше државне и партијске бирократије, пре свега загребачке, и од озлојеђених критика хрватских колега. Одбрана је тада била успешна зато што су се ставови заснивали стриктно на чињеницама. *Међутим*, писци „Слова” изашли су далеко изван граница истинитог. Ту почињу проблеми (Ивић 2014б [1998в]: 109–110);

(22) А. Белић их у *Историји српскохрватског језика II* [...] сврстава у „неправилне глаголе II врсте” [...]. Такве основе су, међутим, видели смо, наслеђене из прасловенског језика, са различитим степеном коренског вокала, а даље су се правилно развијале [...], и зато се не могу звати неправилним (Стакић 2011: 25);

(23) Он ми приписује „незналачко” тумачење Повеле, нагађајући да је можда нисам ни читао, или је „намерно искривљено интерпретирам”. Међутим, ја њу ево већ скоро деценију тумачим на исти начин као и осталих тридесетак чланова међународног Комитета експерата за Повелу [...] (Бугарски 2015б);

(24) Ауторка брани своју конструкцију тврдњом да „лингвисти годинама указују на неправилности које ствара обичај да се женска особа именује само мушким презименом”. Међутим, истина је да су лингвисткиње годинама инсистирале на аргументацији да се женска особа именује само „мушким” презименом, која је уродила плодом у промени језичке употребе (Савић 2019а).

Адверзативом *међутим* се, дакле, уводи садржај супротан изреченом у претходном исказу, углавном да покаже супротну позицију аутора у односу на опонента, одн. да се уведе мишљење опонента које је другачије од уобичајеног или ауторовог (исп. пр 14). *Међутим* се најчешће јавља у иницијалној позицији, али, како видимо, може се јавити и даље у исказу, мало иза иницијалне позиције (исп. пр. 16, 18, 20, 22). Поред ова три, у грађи се може видети и:

г) адверзатив *напротив*:

(25) Стр. 105: „Остала београдска села која Ивић убраја у свој дијалекат припадају шумадиском говору”. – Напротив, приликом мог рада на терену показало се да се говор ових села разликује од шумадисковојвођанског дијалекта низом особина [...] (Ивић 1959: 285); Не стоји Ваша замерка да ја „бркам појмове нације и државе” [...], те да ја „хипертрофирам државу”. Напротив, ја сам јасно истакао да је типично шире опредељење Дубровчана било „словинско”, а такве државе тада није било (Ивић 2014а [1972]: 65); Нисам занемарио „вишенарјечну узајамност” у доба покрајинских књижевности. Напротив, дао сам [...] своје виђење модалитета те узајамности, њених узрока и ограничења (Ивић 2014а [1987]: 135); Не стоји ни тврдња [...] да се са тога гледишта „хрватски културни, етнички и књижевнојезични развој... разабире слабо или чак никако”. Напротив, разабире се много боље (Ивић 2014а [1989]: 146); Измишљотина је и да сам покушао да из српске културе прогнам „Вука Караџића, Његоша, народну књижевност, превод Новог и Старог завјета, Мешу Селимовића итд.” Напротив, изричито сам истакао на том конгресу да ијекавско писање мора остати у српској књижевности [...] (Ивић 2014б [1998д]: 121; Измишљотина је и то да је Ивић минимизирао Вукову улогу у стварању српског књижевног језика. Напротив, он је ту улогу у низу радова најпрецизније расветлио (Ивић 2014б [1998з]: 128);

(26) Има мишљење да су примери типа *Аллах* утицали и на појаву гемината у речима домаћег порекла. Такво мишљење тешко може бити и доказано. Напротив, има доста факата који говоре да геминате из турског језика нису реметиле наш гласовни систем (Пецо 1967: 141);

(27) Проф. Симић непотребно криво интерпретира моје оцене о подацима сакупљеним у Савковићу и Д. Љубовићи. Зашто се то схвата као материјал који мора важити „без провере”? Напротив, јасно је речено да није насигурно јасно који говор тај материјал представља (Реметић 1982: 170).

У грађи се, иако ређе, јављају и:

д) *штавише*:

(28) Овакав је аорист, штавише, неупоредиво чешћи од индикативног (Стевановић 1957б: 141);

ђ) *ипак / а ипак*:

(29) Писац поменутог чланка је уосталом у праву када каже да се од ових много не разликују ни случајеви изговора, односно неизговарања сугласника *ј*, у примерима као што су: *пимо, убите, Либици*. А ипак ни он, ни било ко други, није, колико нам је познато, препоручивао да се тако, без сугласника *ј* и пише (Стевановић 1978: 120);

(30) Заслуга за то припада илирцима и њиховим настављачима. Прањић, ипак, мени поставља захтев да видим Хрвате и у XV и у XVI ст. свугде где их има *данас* (Ивић 2014а [1985]: 112);

(31) На истој страни, мало даље, каже се: „У творбеном односу налазе се мотивна основа и изведена основа (мотивисана основа), нпр. *трав-* према *травиц-* у речима *трава* и *травица*”. – Да је тако, онда би се и одељак ове књиге звао „Творба основа” а не „Творба речи”. Ипак, у творбеном односу се налазе мотивна реч и изведена реч, а до творбене основе долазимо тек творбеном анализом изведене речи (Стакић 2015: 771);

е) *у ствари*:

(32) Стр. 51: „Данас још има очуваних српских (црногорских) елеме ната на северу Албаније, у области Скадра, и на крајњем југу, у области Корче, у селу Бобошчици, где се говори једним архаич ним македонским дијалектом”. – Говор Бобошчице припада уствари јужномакедонским говорима, дакле онима где уопште нема српских, акамоли црногорских елемената (Ивић 1955/56: 313);

(33) [...] *баќтати се*: дата су два значења: под *а*. „радити с тешкоћама” и под *б*. „мучити се, носити се, натезати се”. У ствари, у свима наведеним примерима тај глагол има исто значење [...] (Московљевић 1963: 252);

ж) *заправо*:

(34) Заправо, она држи ту једно сасвим уопштено предавање, у бити независно од мога текста, па и независно од синтаксичких појава, најчешће, што је још неприхватљивије (Станојчић 1988: 1078);

(35) Председница Форума жена ДС замера ауторкама да су сузиле опсег укупне проблематике родно осетљивог језика на титуле и занимања жена. Оне су заправо оставиле широко поље председници Форума жена ДС да у оквиру своје странке организује и руководи, па онда и надогради ту комплексну проблематику свим оним темама које помиње (насиље над женама, забрану сексизама, избегавање фраза типа „нежнији пол”, „лепши пол”) – Савић 2019б;

з) *заиста*:

(36) У свом тексту Ивић проглашава да је „горуће питање нашег тренутка” ни мање ни више него „избор између ијекавице и екавије као службеног изговора у тим областима”. Горуће је питање заиста било да се српском језику врати *српско* име [...] (Маројевић 2001 [1994а]: 20);

и) *супротно* (+ датив):

(37) И зато ја, супротно Вуковићу и Стојићевићу, мислим да у стиховима: Слуго моја, Тодоре везире! *Видје* ли ми Роксанду дјевојку? *Видје* ли је и *прстенова* ли?... *Видјех* царе и *прстеновах* је, – имамо релатив, а не индикатив... (Стевановић 1957б: 136).

Како видимо у примеру, М. Стевановић истиче своје супротан став спрам аутора с којим(а) полемише и кроз ППК *супротно* + секундарни антропоним у дативу. Две се појединости у овом примеру могу уочити: зарад јасноће, да би аутор нагласио супротстављеност ставова, он овде мора употребити прво лице једнине (*ја*-форму), иако у остатку истог текста углавном користи ауторско *ми*; и друго, супротан став наглашава се додатно унутарисказним адверзативним односом и негацијом (корекцијом): исп. *имамо релатив, а не индикатив*. И у следећим примерима налазимо сличну предлошко-падежну конструкцију:

(38) Јер, супротно Симићевом тврђењу, Ивић не мисли да се „глас јат” [...] „крије у свом првобитном лику”, него *сматра* да вокал *е* представља резултат касније монофтонгизације тога старога прасловенског дифтонга (Реметић 1982: 154);

(39) Супротно опонентима, „Слово” се залаже за јединствен и недељив српски културни простор (Ковачевић, Росић 1999).

Слично примеру из Стевановићевог текста, и у пр. 37 уочавају се негација и корекција: исп. *не мисли... него сматра*. У грађи срећемо и:

ј) *сасвим супротно*:

(40) Још грубље бих се огрешио о Хрвате да сам рекао оно што ми Ви приписујете, да су њихове побуде биле „готово шпекулантске”. Сасвим супротно, ја сам показао друштвену условљеност потеза који су извели илирци и означио га као акт далековиде политичке мудрости (Ивић 2014а [1972]: 66);

к) *управо обрнуто*:

(41) Стр. 128–129: „... код нас се у гласовном систему . . . и *ћ* (тј. *њ*) одвојило од *п* (уп. *коњи* према *они* насупрот рускоме *кони* и *они*).” – Ствари стоје управо обрнуто: српскохрватска опозиција између *н* и *њ* старија је од руског неразликовања тих гласова испред *е* и *и* (Ивић 1955/56: 320–321);

(42) [након цитирања рада другог аутора:] А управо је обрнуто: данас се ниједан синтаксичар не слаже са тврдњом Стојановићевом да у свим случајевима глаголски прилози имају примарно временско значење, а да су остала значења пратилачка (Ков. 2011: 790);

л) *упркос томе*:

(43) Упркос томе, проф. Симић их изједначава, а и мени приписује да то чиним [...] (Кликовац 2018: 67);

љ) *насупротив томе*:

(44) Он најпознатијем заступнику те тезе Т. Маретићу одаје признање говорећи да овај „правилно суди кад... тврди да аорист од трајних глагола значи исто што и имперфекат” [...]. Да је, управо, насупротив томе, Маретићево схватање значења аориста имперфективних глагола нетачно, показали су прво Љ. Стојановић [...] и А. Мусић [...] (Стевановић 1951/52: 277).

Заправо подразумева исправљање ставова опонента, тј. њихово ревидирање или допуњавање.

7.1.2.2. Можемо на примеру Бугарски 2015а (из полемике Бугарски–Ковачевић 2015) пратити како се на плану текста исказује адверзативност (подвлачењем означавамо адверзативне конекторе као сигнале таквог логичког односа):

(1)

[1. параграф]: Аутор тврди да су на основу Повеље „хрватски” и „босански” проглашени мањинским језицима у Србији, иако су они по растакању српскохрватског језика овде признати као језици националних мањина [...]

[2. параграф]: Дакле, Србија је пријавила, а Комитет прихватио, листу на којој су и два за Ковачевића спорна језика, које он ставља под наводнике и пропраћа ознаком (sic!). Али погледајмо дефиницију из 1. члана Повеље [...] За Ковачевића је ту крај приче, пошто је он већ утврдио „научну истину” да су хрватски и босански без остатка само српски под другим именима, те да отуда нису од њега различити и не могу доћи под заштиту Повеље.

[3. параграф]: Међутим, члан 7 став 4 Повеље упозорава приступнице да морају узети у обзир потребе и жеље говорника регионалних или мањинских језика [...].

[5. параграф]: Овде је, дакле, реч о суштинском аспекту мањинских права, а не о одмеравању довољне количине лингвистичке различитости – што Ковачевић очито не разуме. Он би ваљда хтео да Србија хрватској и бошњачкој мањини у име науке ускрати право на сопствени језик и његов назив; али с таквим идејама не може се у данашњу Европу.

Овде видимо како се кроз читав текст провлачи опонирање између ставова аутора и опонента, уведено различитим адверзативним текстуалним средствима – прво се наводи став или поступак опонента из прототекста, а затим се исказује контратврдња или контрааргумент: *Ковачевић тврди, иако...; Он их ставља под наводнике. Али погледајмо...; За њега је ту крај приче... Међутим, ...; Он би хтео да мањини ускрати право; али... и сл.*

Честе адверзативне односе видимо и у Кликовац 2018:

(2) Међутим, ту реч нисам ниједном употребила... (62); Међутим, проф. Симић, тиме што ставља ту реч под наводнике, ставља до знања да према њој има дистанцу... (62, фн. 2); Али ја у чланку нисам ту реч употребила с негативном конотацијом (62, фн. 2); Моје речи, међутим, гласе... (63); Међутим, у К-Г приступу то је *термин*, који означава „комуникативни циљ исказивања дате ситуације” – а тај циљ може бити пружање обавештења, постављање питања, издавање заповести итд. (64); У оквиру К-Г приступа таква ситуација ипак постоји, и не „привидно”... (64);

Ауторка у наведеним примерима користи супротни логички однос како би оповргла став аутора или да би другог аутора исправила. Конектори *међутим* (који се овде најчешће среће) и *али* стоје, наравно, у иницијалној позицији читавог исказа или су уметнути одмах иза првог реченичног конституента (исп. *Моје речи, међутим, гласе...*) – тада су и јаче стилски антиципирани будући да прекидају основни реченични ток. Такође, адверзативност може бити праћена негацијом (исп. први и трећи пример).

На другим местима адверзативни однос истиче општу, начелну супротстављеност између ставова ауторâ:

(3) [надовезујући се на цитат из текста Р. Симића] Управо! Међутим, пошто се проф. Симић и ја не слажемо у погледу тога ко је побркао, он закључује, одмах у наставку претходног: *А то 'модерна' теорија не узима у обзир*. Сад могу само да се запитам с коликом је *заправо* пажњом проф. Симић прочитао мој чланак (Кликовац 2018: 67).

Неки примери, попут претходног, показују и особит начин исказивања другачијег или различитог мишљења од оног које има други аутор: прво се исказује опште, начелно слагање, афирмативно

потврђивање става другог аутора, а затим се исказује оно у чему се они размимоилазе. То показује и следећи пример:

(4) Да деци треба јасно и једноставно (тачније: што једноставније) приказати „тешку и заплетену језичку материју” – изјава је која ће наићи на хорско одобравање, којем ћу се и лично здушно придружити. Проблем је, међутим, у томе шта ко сматра „јасним”, „једноставним” и „транспарентним” [...] (70).

Адверзативни однос на плану текста може бити и неозначен, тј. уведен без посебних сигнала, што се јасно закључује из контекста, на основу смисла исказа (да би се разумели такви примери, биће потребно овде такав шири контекст и навести):

(5) За сам термин *ситуација* проф. Симић каже (стр. 375) да је „олако пренесен из америчке дескриптивне лингвистике блумфилдовског правца”.

Термин *ситуација* је толико устаљен у англосаксонској лингвистици да се одавно и не поставља питање где је настао (65).

Да се овде заиста ради о адверзативности, види се по томе што се други исказ може отпочети (или допунити) неким од адверзативних конектора, исп. *Међутим, термин 'ситуација' је толико устаљен у англосаксонској лингвистици...; Ипак, термин 'ситуација' је толико устаљен у англосаксонској лингвистици... и сл.*

7.1.2.3. Адверзатив парцелисан у засебан исказ и тиме стилски антиципиран налазимо у Белићевом тексту:

(6) Добија се утисак из целокупног разлагања Вуковићева да африкате треба (и по утиску на ухо) пре одвајати него експлозивне. Али баш напротив. Експлозивни су сугласници преградни, а африкате су полупреградне [...] (Белић 1953: 123).

Слично се види и на примеру полемичког текста *У позадини науке о језику увек је политика* (Савић 20196):

(7) Свој коментар [ауторка] осмишљава у сопственој конструкцији раскола у којем је сместила с једне стране себе, а с друге стране „напредњачку власт на највишем нивоу”, којој онда упућује замерке.

Али.

Приручник је недавно објавио Центар за женске студије у Београду (за издавача је потпис проф. др Даша Духачек), а настао је у оквиру пројекта „Кључни кораци ка родној равноправности”, који спроводи Агенција Уједињених нација за родну равноправност и оснаживање жене (УН Women) заједно са Координационим телом за родну равноправност, којим председава проф. др Зорана Михајловић, чији је текст Предговора. Из ових података је јасно да објављивање Приручника не подупире конструкцију о расколу председнице Форума жена ДС (коју је сачинила ради сопствених политичких поена).

Адверзатив *али* се осамостаљује и издваја у засебан исказ, наглашавајући јаз и јасну опозитност између ставова опонената. Он се овде издваја и у засебан параграф, што га чини и графостилистички антиципираним. Његово истицање се, дакле, овде постиже на прозодијском (интонативном), синтаксичком и текстуалном (графичком) плану.

7.1.2.4. Како на унутарисказном плану, тако и на међуисказном, како смо и видели у неким примерима, адверзативност и негација јављају се удружено и на међуисказном плану. Исп. код Московљевића *Али + није*, за чиме следе питања која треба да укажу на апсурдност или неконзистентност:

(8) На послератној огледној свесци и на самом *Речнику* пише да је он речник *српскохрватског језика*, што одговара данашњем научном и званичном називу нашег језика. У том погледу, дакле, ствар је у реду. Али није тако с називом према природи и садржини речника. Је ли ово речник *народно-књижевног језика* (шта то треба да значи?), како је писао Новаковић, или *књижевног и народног језика*, како се каже у Иванићеву *Огледу* и Бошковићеву *огледу из времена окупације или српскохрватског језика*, како се зове у послератном *Огледу*, или пак *речник српскохрватског књижевног и народног језика*, како пише на насловној страни *I књиге?* (Московљевић 1963: 243);

(9) Ивић, дакле, сматра да је говору галипољских Срба најближи смедеревско-вршачки и да су се оба развила из неког старијег дијалекта северне Србије, из којег је постао и данашњи шумадиско-војвођански дијалекат. Али он није сасвим начисто у објашњавању садашњих и некадашњих односа међу овим дијалектима (Московљевић 1958: 107).

7.1.3. Техника „топло-хладно”

Академска куртоазија, како смо већ истакли (исп. 6.3.1.), уобичајена је за многе критичке и полемичке текстове у нашем корпусу. Примера ради, у тексту у ком критикује Ивићево издвајање смедеревско-вршачког дијалекта као засебног, М. Московљевић пише на почетку и ово:

(1) Павле Ивић спада међу највредније и најплодније наше млађе дијалектологе. За последњих годину дана он је објавио два крупна научна рада, „Дијалектологију” и своју докторску дисертацију „О говору галипољских Срба” (Московљевић 1958: 102).

Похвале, признања и уопште афирмативан однос према другим ауторима, дакле, нису неуобичајени за овај тип дискурса. Но, неретко, они служе углавном као увод, одн. припрема пред изрицање критика, негативних оцена рада другог аутора. Тако и у овом случају, у наставку читамо овакве оцене Московљевића:

(2) Чини ми се да је Ивић пребрзо и без довољно темеља исконструисао овај нови дијалекат. Ни документација, ни локализација, по моме мишљењу, нису довољне и уверљиве, да би га дијалектологија могла усвојити (Московљевић 1958: 103); То мешање [термина] налазимо и код Ивића (Московљевић 1958: 103); Ово колебање долази због непоузданог локализовања особина по којима тај говор треба да буде проглашен посебним дијалектом (Московљевић 1958: 104); Без поузданих, на терену покупљених језичких података, допуњених историским и етнографским подацима, смело је и ризично постављати тезу о једном новом дијалекту, па још га уносити у уџбеник. Јер је Ивић на целој тој територији био само у два места: у банатском селу Крушчици, где је забележио једну неважну црту, и у једном београдском селу, Великом Селу, где не знам шта је забележио (Московљевић 1958: 104); Али он [П. Ивић] није сасвим начисто у објашњавању садашњих и некадашњих односа међу овим дијалектима (Московљевић 1958: 107); Из досадашњег излагања мислим да је јасно да Ивић нема довољно елемената који би му дали права да смедеревско-вршачки говор одвоји од косовско-ресавског дијалекта и прогласи га посебним екавским дијалектом. И не само да нема елемената за то, него су му и аргументи колебаљиви и неуверљиви (Московљевић 1958: 107).

У овим исказима аутор јасно показује неслагање са другим аутором, даје негативне оцене, указује на пропусте и сл. Уводне похвале представљају својеврсну стилску контекстуализацију: оно о чему се пише ставља се у одређени шири контекст; овде се, дакле, представља аутор о ком се говори и његово дело. То представљање је *a priori* афирмативно, а у даљем се тексту издваја оно у чему су одступања од те позитивне слике.

Код Белића налазимо примере текстова у којима се он критички осврће на рад другог аутора, и то тако што полази од похвала и афирмативних ставова, а тек затим, у наставку, износи негативне оцене. Исп. на пример на почетку текста:

(3) Живковић је своје излагање изнео са лепим разумевањем питања и извесном логичком уравнотеженошћу [...]; Код Живковића је похвална тежња да веже изостављање запете у неких зависних реченица за формалне знаке, а за све остале – да предложи стављање запете; Живковић може имати право [...] (Белић 1950а: 138);

А одмах затим, у продужетку, он износи (подвлачење наше):

(4) Али ако у том општем посматрању он има право, зато несумњиво нема права: ни у оцењивању допусних реченица, ни у сужавању употребе запете у узрочних и последичних реченица; Анализа Живковићеве реченице [...], која се тиче свих допусних реченица, није тачна; Тако исто мислим да Живковић греш [...] (Белић 1950а: 139).

Овде се, дакле, јасно уочава техника „топло-хладно“: на почетку аутор износи оно што има позитивну вредност у раду другог аутора, да би у наставку – преко уведене адверзативности (исп. горе *Али ако у том општем посматрању...*) – изнео мане рада. У том се контексту може разумети и закључак истог текста:

(5) Живковићу чини част што је главне линије употребе ових реченица тачно запазио; али се не можемо са њим сложити [...] (Белић 1950а: 141).

Технику *топло-хладно*, како смо рекли, у научним полемикама издваја Л. Бадурина, истичући да њу чине „прво привидно/куртоазно *повлађивање*, потом изоштрена *критичност*“, а издваја се „као битно, управо пожељно мјесто у полемичкоме дискурсу, можда и понајвише кад је ријеч о полемици у знаности“ (Бадурина 2010: 77, фн. 21).

Један од класичних примера технике „топло-хладно“ могао би се потражити у уводу одговора српског академика П. Ивића (*Ради се ипак о нечем другом*, 1987) на текст хрватског академика Р. Катичића. На самом почетку истакнута је академска куртоазија, аутор се изузетно похвално изражава о свом опоненту, показује да је свестан тежине одговора који долази са таквог места, да би се на самом крају свог увода изјаснио – негативно:

(6) На мој одговор Драгутину Рагужу [...] осврнуо се академик Радослав Катичић чланком *О чем се заправо ради* [...]. Драго ми је што овога пута имам за саговорника тако искусног стручњака, човека који несумњиво стоји у самим врховима југословенске лингвистике. Разговор с опонентом таквих квалитета даје дискусији озбиљност и тежину. Ако би се мојим ставовима одиста могли супротставити јаки аргументи, он би их свакако умео наћи. Са задовољством констатујем да их није нашао (Ивић 2014а [1987]: 132–133).

Видимо, дакле, да се компетентност опонента овде веома високо оцењује – он се представља као неко ко би сигурно умео пронаћи јаке контрааргументе. То погодује аутору јер му омогућава да изрази задовољство на крају када их научник такве репутације – према речима аутора – не налази.

Иста се техника изградње текста уочава и у наредном Ивићевом полемичком обраћању:

(7) [...] Катичић истиче: „Ивићев приказ у најбољем је случају ваљано, према досадашњем знању, утемељена повијест имена 'Хрвати'...“. Зар је то мало? Искрено се радујем признању с тако компетентног места, признању утолико драгоценијем што досад, колико знам, ниједан хрватски аутор није написао такву повест. Међутим, Катичић би хтео још више: „... а не повијест онога што то име данас означаје“. Извињавам се, жао

ми је, али заиста нисам квалификован да напишем историју Хрвата, нарочито не у чланку посвећеном другом предмету (Ивић 2014а [1989]: 142).

И овде се, дакле, може уочити техника „топло-хладно”: (1) топло: *искрено се радујем признању с тако компетентног места*; (2) хладно: *али заиста нисам квалификован да напишем историју Хрвата*. Аутор упућује комплименте (исп. *с тако компетентног места*), назива то драгоценим признањем, да би на крају параграфа отресио, уз јасан ироничан тон (као да каже ’уз сва извињења’), одбацио, у извесном смислу, незамисливу идеју опонента.

Исту технику налазимо и у следећем примеру (линијом подвлачимо похвалне коментаре, а двома линијама негативне):

(8) Година 1986. била је плодна издањима којима се покушава нормативно уредити хрватски књижевни језик у републичким оквирима. Кажемо: била је плодна, а мислимо на број страна, формат и луксузну опрему трију књига из ове области (творба речи, синтакса и правопис). У научном и стручном погледу резултат је, међутим, неупоредиво скромнији (Маројевић 1988: 87).

Овде се адверзативом *међутим* уводи негативан коментар, експлициран лексичком негацијом *неупоредиво скромнији*.

7.1.3.1. Афирмативни став према мишљењу опонента неретко се у критичко-полемичком дискурсу износи како би се то мишљење у наставку оповргло у једном делу. То се може приметити већ на плану исказа. Исп. следеће примере:

(9) [одговарајући на речи опонента да се у школској пракси треба служити књижевним делима као примерима:] Наравно да треба давати и примере из књижевних дела; али кад се уводи неки појам или даје неко теоријско објашњење, сврсисходније је полазити од једноставних примера (Кликовац 2018: 69);

(10) [одговарајући на речи опонента да се у школској пракси не може инсистирати на само једном приступу:] Приступи се, заиста, некад могу комбиновати – па сам тако у анализи реченице применила и К-Г и когнитивистички приступ [...]; али је истина и да се некад искључују. На пример, не можемо у исто време сматрати и то да се једна зависноскожена реченица дели на „главну” и „споредну” и то да је не можемо тако поделити (Кликовац 2018: 69).

Овде видимо како се аутор, одговарајући на речи опонента, начелно слаже: то се уводи конекторима *наравно* и *заиста*, који показују да је опонент у праву (макар делом), након чега се исказује оно у чему се мишљење аутора разликује од мишљења опонента: то се уводи везником *али*. Условно речено, и овакви примери би се могли уврстити у полемичку технику изградње текста *топло-хладно*. Наиме, полази се од одобравања, афирмативног прихватања става опонента, а затим се износи неслагање, тј. наводи оно у чему се мишљење аутора изузима од начелно прихватљивог става.

Слично се уочава и у следећем примеру у ком се износи слагање са опонентом, а одмах затим следи исправка:

(11) Стога би јуриш на разлике био не само неуспешан, већ и штетан. У том се схватању потпуно слажем са Стјепаном Бабићем и са другима који су о тој теми писали у *Језику*. Само, да бисмо били до краја поштени, морамо додати да јуриша на разлике нема у тексту Новосадског договора (Ивић 2014а [1968]: 26).

Ипак, неслагање се овде не износи повом самог става опонента, већ се даје додатна напомена којом се тај став изузима из предмета разговора – текста Новосадског договора. Стога би овде било прецизније говорити о варијанти разматране технике („топло-млако”).

Дакле, на основу ових (9–11) и сличних примера могли бисмо рећи да се техника „топло-хладно” може у тексту извести и као начелно слагање и спецификовано неслагање.

7.1.4. Начин излагања (вербативи)

У овом одељку указаћемо на неке начине излагања типичне за нашу грађу, полазећи углавном од одређења датих у Јовановић Симић, Симић 2015 и теорије о вербативима као структурним чиниоцима текста.

7.1.4.1. Експликатив

Експликатив се у критичко-полемичком дискурсу може јавити након негирања ставова опонента, када треба конкретно појаснити оно што је негирано, тј. образложити зашто опонент није у праву. Погледајмо пример:

(1) Нигде у чланку нисам рекла, а није, колико знам, ни проф. Поповић у својим радовима, да комуникативну функцију има комуникативна реченица. Комуникативна реченица је дефинисана као целовита порука, а целовита порука може бити зато што се (типично) састоји од бар једне независне предикатске реченице, која, са своје стране, има комуникативну функцију. Тако у комуникативној реченици *Дува промаја, па затвори прозор!* – свака независна предикатска реченица има своју (у овом случају различиту) комуникативну функцију (Кликовац 2018: 64).

Исказ, дакле, који следи иза првог исказа – у ком се негира тврдња опонента, представља објашњење те негације. Отуда, наведени исказ сврставамо у експликатив. Она се може обликовати, слично као у примеру изнад, у форми дефиниције појма о коме се расправља. Трећи, последњи исказ у параграфу представља конкретан пример за наведено, садржи егземплум, те се такав исказ овде може третирати као егземплификатив (чије је обележје – сем конкретног примера – конекторска деикса *тако*). У оваквој врсти научног излагања он често и следи иза дефиниције појма, тј. експликатива. Шире гледано, опримеравање може и само за себе стајати у функцији појашњења, тј. експликатива.³⁰⁹

Слично запажамо и на другим местима у истом полемичком тексту, на пример (одговарајући на замерке о односу *ситуације* и говорног чина):

(2) У оквиру К-Г приступа таква ситуација ипак постоји, и не „привидно”: проф. Поповић уводи (најдетаљније у свом раду из 1996. године) појам синтаксичке парадигме. У парадигми независних реченица жељна реченица *с чумом се везали* припадала би истој синтаксичкој парадигми као обавештајна *везали сте се с чумом*, упитна за опште питање *да ли сте се с чумом везали [...]*. Дакле, означена ситуација је иста, али исказана с различитим комуникативним циљевима (Кликовац 2018: 64–65).

Прво се негира став опонента (исп. *и не „привидно”*), а затим се даје експликација сопственог става, и то преко примера. На крају примера се закључује, тј. даје конклузив.

---

³⁰⁹ Овде би било могуће замислити и такав след исказа у ком би други исказ био изостављен: *Нигде у чланку нисам рекла, а није, колико знам, ни проф. Поповић у својим радовима, да комуникативну функцију има комуникативна реченица. У комуникативној реченици Дува промаја, па затвори прозор! – свака независна предикатска реченица има своју (у овом случају различиту) комуникативну функцију.* У таквом случају егземплификатив врши и функцију експликатива.

7.1.4.2. Коментари

У полемичком тексту могу се често уочити и својеврсни *коментари*, који су субјективног карактера (што смо поменули, између осталог, и поводом екскламативности, исп. 4.1.9.9., али и на другим местима): њима се износе лична, каткад емоционална, запажања и она обично говоре о поводима за писање текста, личним разлозима, убеђењима и међуљудским односима. По свом оцењивачко-вредносном тону они обично одударају од остатка текста, који је по својој природи аргументативан, више рационалан, научан. Исп. следеће примере:

(1) Морам рећи да сам мало збуњена својим положајем да проф. Симићу тумачим појмове из приступа који постоји безмало три деценије (прво издање граматике у којој је проф. Поповић изнео своју концепцију реченице изашло је 1989. године), а са чијим је аутором он десетак година од тога провео у истом кабинету и слушао га на научним скуповима. И мене је проф. Симић могао критиковати много раније – још кад је изашло прво издање моје *Граматике за основну школу* (2002. године), коју – поуздано знам – познаје (Кликовац 2018: 71, фн. 12);

(2) На крају читавог овог истеривања невеселих ствари на чистац остало ми је да кажем да бих веома волела да нисам, начином на који је проф. Симић написао свој прилог, стављена у положај да на њега одговарам. Проф. Симић је био и мој професор и према томе, као и према његовом знању и истраживачком искуству, гајим дужно поштовање. Али, *scripta manent* (Кликовац 2018: 72).

Субјективни карактер коментара јасно се читава: док се у првом коментару исказује збуњеност, у другом ауторка износи жаљење што је приморана да одговори на тај прилог и говори о личном односу према другом аутору.

Такви коментари се могу уочити и у оквиру других, више аргументативних, делова текста као уметнути, успутни и сл. Тако се у полемичком тексту могу јавити и текстни чинови попут *захваљивања*:

(3) Захваљујем се на лепим речима, за које сад, после оноликих замерки, не знам на основу чега долазе (Кликовац 2018: 68);

(4) Лапсуси и сличне омашке промичу свакоме (на једну је проф. Симић скренуо и мени пажњу, на чему му се захваљујем) (Кликовац 2018: 69, фн. 11).

или *извињења* (која су овде више упућена читаоцима, услед понављања нечега што је већ речено):

(5) Јаке речи! Уз сва извињења, морам поновити оно што са у чланку рекла... (Кликовац 2018: 69).

7.1.4.3. Конклузиви

С обзиром на то се ради о текстовима које пишу научници и који се баве научним темама, изношење закључака у њима није реткост. Отуда, често се срећу и искази формално обележени конклузивним конекторима:

(1) Према томе, ускочки облици нису ништа изузетно, нити су по свом постанку загонетни, као што претпоставља Станић (Пецо 1974/75: 268);

(2) Дакле, Србија је пријавила, а Комитет прихватио, листу на којој су и два за Ковачевића спорна језика, које он ставља под наводнике и пропраћа ознаком (sic!) – Бугарски 2015а; Ту дакле не пресуђују искључиво лингвистички критеријуми, како инсистира Ковачевић (Бугарски 2015а); Овде је, дакле, реч о суштинском

аспекту мањинских права, а не о одмеравању довољне количине лингвистичке различитости – што Ковачевић очито не разуме (Бугарски 2015а);

(3) Дакле, јасно се усредсређујем на та два приступа, јер су важни за школску праксу [...] (Кликовац 2018: 62); Дакле, двозначност припада традиционалном, а не комуникативнограматичком приступу (Кликовац 2018: 63); Дакле, означена ситуација је иста, али исказана с различитим комуникативним циљевима (Кликовац 2018: 64–65); Дакле – цео круг узалу! (Кликовац 2018: 71).

7.1.4.4. Егземплификација

Опримеравање се често среће у критичко-полемичком дискурсу као врста излагања. Егземплификација се тако може јавити као доказни поступак:

(1) Ње [фигуративности] може бити у модалној употреби глаголских времена, и у релативној, али, исто тако, и у индикативу. А с друге стране ни релативно употребљена глаголска времена, ни лични став не морају се изражавати фигуративно. Ево доказа за то. – Двојица пријатеља у друштву се надмећу шалама. Кад је један од њих на рачун другог казао један врло духовит виц, погођени је уз смех одговорио: „Ала ме тотално упропасти”. У фигури (хиперболи) он је признао да је казаним вицем погођен, а у тој фигури је аорист очевидно употребљен у индикативу, за означавање онога што се десило непосредно пред тренутак кад се ово констатује. Насупрот томе, никакве фигуре нема у примеру из Љубишине приповетке *Кањош Мацедоновић*: Да не би Фурлана, плати Кањош тридесет на сто и пиће, – у коме се по мишљењу говорног лица (самог Кањоша) износи (лични став, дакле модални однос) неминовност онога што се казује означеним обликом аориста. А фигуративности нема ни у узвичној реченици: *Не дајте, уједоше ме пси*, коју је, истина у узбуђењу, изрекао један дечко кад су на њега на падали неки пси (Стевановић 1951/52: 283–284).

Наводећи да у Речник САНУ није требало уносити деминутиве и аугментативе од ретких или необичних речи, М. Московљевић наводи следеће примере из речника и даје коментар:

(2) Поред њих има и оваквих речи: *баздавац, баздача, баздеља, баздељавац, баздељавица, баздоња, баздоњица, баздотина, баздијељ, баздица, баздуљавица, баздуљица, баздура, баздурача, баздурина, баздушља*. Све су из збирке једнога скупљача. Ево извора младим књижевницима за богаћење језика! (Московљевић 1963: 245).

Егземплификација се може јавити и након указивања на пропуст опоентна (уведена конектором *рецимо*):

(3) Распоред грађе у овој књизи све је пре него логичан и систематичан. Тако се, рецимо, „фонема” дефинише у другом одељку а „фон” и „алофон” у петом; о „фонологији слога” и „морфема” расправља се у четвртом, „морфонологија” се помиње у једанаестом, а „морф” и „аломорф” нису ни поменути; „дистинктивна обележја” аутори глатко изједначавају са „фонетским разликама”, аутори расправљају о „принципима” сегментације језичких јединица, али се из њихове анализе не могу разабрати ни принципи ни „језички нивои” (Петровић 1996 [1982]: 182–183);

Егземплификација се може јавити и као указивање на грешку (аргумент квалитета, исп. пр. 4 и 6) или на тешке речи (аргумент метаполемичке оцене, исп. пр. 5):

(4) Тако су конструкције типа *угао куће* добиле овакву дефиницију [...]: „Припадност која се изриче генитивом именичкога атрибута може бити припадност цјелине својему дијелу или некој својој саставници” [...]; испада, дакле, да кућа припада углу, а не обратно! (М. Ивић 1987: 238);

(5) Симић много не одмерава речи. Помињем овде само неке такве његове „бисере”: [...] *фрустрирани и недоучени даскали и академици* (66); [...] *необавезно и необавештено пискарање* [...] (83); [...] *крајње наивно и некомпетентно*. Такоређи, *ступидно* [итд.] (Петровић 1996 [1996]: 429);

(6) За универзитетски уџбеник такве су грешке [неразликовање врста речи] непојмљиве. Иако непојмљиве, оне су својствене „врсним истраживачима синтаксичке проблематике” који су аутори ове *Синтаксе*. А ево и потврда. У реченицама *Пливање је корисно за њу* и *Пушење је за свакога штетно* [...] аутори придјеве *корисно* и *штетно* проглашавају „квалификативним прилозима” (Ков. 2005а: 785);

У пр. 6 егземплификација се антиципира исказом: *А ево и потврда*. У наредном примеру аутор егземплификацијом доказује свој став, који се експлицира у последњем исказу:

(7) Тако је доњонемачки, доскора сматран дијалектом, признат као засебан регионални језик, шкотском и алстерском шкотском признат је статус мањинских језика иако би по лингвистичким мерилима могли бити третирано као дијалекти енглеског, у Шпанији је валенсијски издвојен из каталонског из политичких разлога премда се лингвистички од овог не разликује итд. А Србија је, приступајући Повељи, донела једину могућу одлуку: ако је већ признала одређене националне мањине, тиме им је признала и право на сопствени језик, и то под именом које користе оне саме, јер то доживљавају као битну одредницу свог идентитета (Бугарски 2015а).

7.1.4.5. Наративизација критике

У полемици се могу наћи и примери сугестивне наративизације у којима доминира експресивна језичка функција, када речи које полемичар користи делују животно, тј. када се дају описи каквих свакодневних ситуација или радњи:

(1) У томе се управо и налази она шаљиво-тужна карактеристика Никчевићеве ситуације: умјесто да се запути у Пипере или у Бјелице и да се спотиче беспутицама и на извору биљежи лексиком, он у својој соби или за кафанским столом размишља о томе како су му оних неколико хиљада ријечи које је научио од мајке и бабе „отели” Ужичани, Вучитрнци, Змијањци или други „великосрби” [...] не водећи рачуна о томе да оне друге десетине хиљада остају непознате и њему, што није штета, и науци – што је непроцењив губитак (Петровић 1996 [1971]: 51).

И оваквим речима, у којима видимо уплив разговорног тона, којима се опоненту индиректно дају задаци које би требало да обави, опонент се дискредитује, а његово се досадашње бављење језиком одбацује. Притом, овде истовремено делују различити стилски поступци. Колокацијом *шаљиво-тужна карактеристика Никчевићеве ситуације* опонент се представља попут карактера из какве трагикомичне драме, што на плану конотације подразумева подсмех (саркастичан тон). Сугестивност се овде постиже и контрастом који се успоставља између научних послова које треба обавити и седења са кафанским столом, те између *неколико хиљада ријечи* и *десетине хиљада*. Такође, користи се графостилистичка иронија („отели”, „великосрби”), а поентира се уметнутим, додатим субјективним коментарима између којих се опет јавља контраст: *није штета* што те речи њему остају непознате (овиме се постиже и хумор), али за науку је то *непроцењив губитак*.

7.1.4.6. Анегдотски карактер полемичког текста

У новинским полемикама текст може попримити личан, анегдотски карактер. Тако у полемици Маројевић–Брборић, у тексту потоњег аутора читамо:

(1) Пре више од годину дана посетио ме је Радмило Маројевић у мојој канцеларији „државног чиновника” ради разговора о обнови „јата” у српској (орто)графији, у вези са чиме смо, за разлику од неких других лингвиста, делили исто гледиште (Брборић 2001 [1994б]: 309–310);

(2) Чули смо се два или три пута телефоном: остале су ми у сећању његова глувоћа кад је посреди мој савет да треба чувати академски ниво у расправама и гајити колегијалност у свакој прилици те нека његова, мени неразумљива, фобија да му ја угрожавам првенство у залагању за „јат”, на којем, сачувај ме Боже, ја нисам инсистирао ни усмено, а камоли писмено. Ни у примисли (Брборић 2001 [1994б]: 310).

7.1.4.7. Експанзија доказа (адиција)

Како смо у прегледу литературе већ поменули, у Аристотеловој реторици као једна од стратегија у расправљању наводи се и својеврсно ширење доказа, одн. експанзија доказног поступка (исп. Аристотел 1970: 547). У оквиру анализе Даничићевог полемичког стила и ми смо поменули, као један од текстуално-стилских поступака у полемичком тексту – адицију, и то као врсту просте надградње основне текстуалне структуре (в. 3.5.7.2.). Ми ћемо овде, за потребе наше анализе, експанзију посматрати формално, тј. као експлицитни начин ширења аргументације, пре свега на плану текста. Са стилистичке стране овај поступак сврставамо у варијације квантитета (конкретно, у њен подтип – експанзију; исп. Симић, Јовановић Симић 2015: 235–238).

Размотримо у наставку на примерима из корпуса како се доказни поступак може ширити (притом, конекторе којима се експанзија уводи подвлачимо, а доказни поступак означавамо курзивом):

(1) Аутор тврди да су на основу Повеље „хрватски” и „босански” проглашени мањинским језицима у Србији, *иако су они по растакању српскохрватског језика овде признати као језици националних мањина, па се као опције јављају и у попису становништва 2003. године, док је Србија Повељу ратификовала (још у заједници с Црном Гором) тек две године касније.*

Осим тога, тело које води бригу о примени Повеље – међународни Комитет експерата – не утврђује које језике, и под којим именима, земље приступнице могу да пријаве за заштиту, пошто је то у надлежности тих држава (Бугарски 2015а).

Каткад се доказ шири додатном напоменом, стављеном у заграду, чиме се том проширењу даје статус секундарног, мање важног текста:

(2) *Ту дакле не пресуђују искључиво лингвистички критеријуми, како инсистира Ковачевић. (Уосталом, у абецеду социолингвистике спада сазнање да је разлика између дијалекта и језика више друштвена и политичка него чисто лингвистичка)* – Бугарски 2015а.

Дакле, у формална обележја експанзије доказног поступка у полемичком тексту иду пре свега конектори попут *осим тога, такође, уосталом...* Притом, поменута се експанзија може увести у текст и као узгредна напомена, хијерархијски ниже рангирана, мање важна или релевантна у односу на основни ток текста.

У нашем корпусу уочавамо и просту адицију, одн. експлицитно најављено додавање текста. Просто „додавање” текста – често додатних примера – обично се најављује посебним исказом (дискурским маркером), као у следећим примерима:

(3) *Да још нешто додам.* За идеју о могућој обнови графеме јат најпре сам се заинтересовао 1972. године [...] (Брборић 2001 [1994а]: 309);

(4) Ево још мало аргумената. У српском језичком стандарду не може се рећи „школски сат” и „полицјски сат”, не барем у „времемерном” значењу (Брборић 2000 [1998б]: 389);

(5) Још један податак. На истом месту Р. М. тврди да се ... (Ивић 2014б [1998б]: 103);

(6) И још нешто: потписницима „Слова” Клајн приписује нестручност, а „заборавља” да као романиста ни дана није студирао србистику или славистику (Ковачевић, Росић 1999).

С друге стране, каткад се дешава да аутор напомиње да жели да приведе крају сам текст, али ипак додаје још једну напомену, тј. расправља о још једном проблему:

(7) Да не бих развлачио дискусију, морам оставити неисправљене многе Маројевићеве измаштане тврдње и извртања чињеница. То ме ипак не ослобађа дужности да се осврнем на једно етичко питање чија се важност не може преценити (Ивић 2014б [1998а]: 82).

Слично томе, аутор може експлицитно напоменути да окончава аргументацију, што још увек не подразумева и крај текста. На пример, П. Ивић, завршава расправу о ономе што је предмет полемике, те отпочиње до краја текста анализу самог начина полемисања свог опонента, одн. даје метаполемичке напомене:

(8) Зауставићу се овде. Додуше, могло би се ићи и даље (и ако треба ићи ће се) у утврђивању нетачности у Маројевићевом тексту. Тај се текст у додиру са критиком показује као изразито мек [итд.] (Ивић 2014б [1996б]: 70).

У неколиким текстовима Р. Маројевића налазимо и *Post scriptum* на самом крају, као завршну, додатну напомену: у *Критичар као емоционалац* (Маројевић 2001 [1997а]: 71–72), *Неук и наука* (Маројевић 2001 [1997б]: 77) и *Ивићев научни метод* (Маројевић 2001 [1997в]: 88). У првом тексту *Post scriptum* је подељен у два дела: *Прије Ивића* и *Послије Ивића*, у другом се аутор извињава читаоцима што полемиса са „чиновником” Б. Брборићем, а у трећем се дају неке додатне напомене: прва је упућена читаоцима („читајте Мркаља”), а друга је напомена да убудуће неће полемисати са П. Ивићем о нејезичким питањима. Сва три тичу се опонента и одликују се дисфемизацијом. *Post scriptum* можемо формално посматрати као текстуалну адицију.

7.1.5. Понављање

У текстовима из наше грађе се често јављају и различити облици понављања, те ћемо у наредним одељцима указати на неке типове понављања.

7.1.5.1. Понављање као кохезивно текстуално средство

Свакако, једна од основних функција понављања у тексту јесте остваривање кохезије (исп. Халидеј, Хасан 1976), као у следећем примеру:

(1) Да сам знао да је професор англистике др Ранко Бугарски члан Комитета експерата за Европску повељу о регионалним или мањинским језицима, уопште се не бих чудило што су у Србији уведени „преводиоци” за „босански језик”, нити бих се чудило што су у Србији, а нису нпр. у Црној Гори, „босански” и „хрватски језик” проглашени мањинским. Не бих се чудило најпре због тога што је Ранко Бугарски познат по „објективности” када је у питању српски језик и ћирилица. [И на почетку следећег параграфа:] Зар се онда треба чудити [→ не треба се чудити] овом приговору Ранка Бугарског... (Ков. 2015а).

7.1.5.2. Понављање речи из претходних текстова

Није реткост да у полемичком тексту један аутор понавља сопствене речи из једног од претходних текстова из полемичке размене, углавном ради подсећања читалаца, затим ради доказивања да опонент није у праву (на пример, да не разуме добро наведене речи) или ради наглашавања (већ исказаног) става.

Тако, на пример, Р. Бугарски у расправи са М. Ковачевићем понавља речи из свог претходног текста, катафорски их најављујући:

(2) Ради подсећања читалаца, ево мојих речи: „Члан 7 став 4 Повеље упозорава приступнице да морају узети у обзир потребе и жеље говорника регионалних или мањинских језика [...] И још: „Овде је, дакле, реч о суштинском аспекту мањинских права, а не о одмеравању довољне количине лингвистичке различитости – што Ковачевић очито не разуме” (Бугарски 2015б);

Д. Кликовац на пар места понавља своје речи из чланка на који се Р. Симић критички осврће, уз катафоричко упућивање:

(3) Поновићу то објашњење, јер му и проф. Симић посвећује нарочиту пажњу, цитирајући га једном у целини [...], а други пут реченицу по реченицу [...]: „У том случају ситуације нису мисаоно представљене као симетричне, него је једна оријентисана у односу на другу [...]” (Кликовац 2018: 66);

(4) У свом чланку (стр 17.) изричито говорим о односу између главне/управне реченице [...] и више реченице [...]. Тај део гласи овако: [цитат] (Кликовац 2018: 67).

(5) Уз сва извињења, морам поновити оно што сам у чланку рекла о двама приступима у школи (стр. 5). Прво сам констатовала да се у свим разредима осим у 5. разреду основне школе програмом предвиђа К-Г приступ; затим сам констатовала проблем који се због тога у пракси јавља: „Тако ђак који је у 5. разреду усвојио појмове просте и сложене реченице, у 6. треба да пређе на појмове предикатске и комуникативне реченице, без експлицитног објашњења у каквом односу они стоје. Исто су имали да учине и они наставници који су током целог свог школовања образовани на традиционалном приступу.” Тема мог чланка проистиче из моје жеље да помогнем да се тај проблем умањи: „У таквим околностима намеће се потреба да се та два приступа упореде, нарочито имајући у виду место појмова просте и сложене реченице у К-Г приступу” (Кликовац 2018: 69–70).

Понављање речи каткад полемичар користи како би исправио опонента, тј. како би истакао да га опонент не цитира тачно. Исп. пример:

(6) Проф. Симић даље на стр. 372 каже, цитирајући ме у другом делу своје реченице: У ’комуникативно-граматичком’ систему Љ. Поповића „Термин реченица је двозначан”. Моје речи, међутим, гласе (истицање полумасним слогом моје): „У комуникативно-граматичком (даље: К-Г) приступу уочава се да је термин реченица двозначан.” Дакле, двозначност припада традиционалном, а не комуникативнограматичком приступу [...] (Кликовац 2018: 63).

7.1.5.3. Варирање тезе

Није реткост да аутори у полемици понављају став, варирају своју тезу, преносе је из текста у текст, па чак и из полемике у полемику. На пример, М. Ковачевић из полемике са Р. Бугарским из 2015. године пренести исту тезу о нестручности опонента (аргумент научне компетенције) и у полемику с Бугарским

из 2018. године. Исп. на пример исказе из једног текста из 2015 (први представља и увод тог текста) и исказе из једног од текстова из 2018 (други представља и закључак тог текста):

(1) Са англистом који хоће да кроји судбину србистици, мада из србистике нема ниједног рада, тешко је полемисати (Ков. 2015в);

(2) Али како то објаснити англисти Бугарском, који нема ниједнога правога рада ни из англистике, а камоли да има из србистике, па и не може знати шта су научни критеријуми?! (Ков. 2015в);

(3) [...] сви англисти знају да су компетентни за англистику, само Ранко Бугарски, без иједнога јединог научног рада из србистике, сам себе проглашава компетентним да говори и о србистичким темама, па чак жели и да „кроји” судбину србистике (Ков. 2018а);

(4) А да би са србистима могао компетентно о србистичким темама расправљати, потребно је да напише бар један *научни* србистички рад (Ков. 2018а).

У полемици Ковачевић–Бугарски 2015 види се и варирање аргумента немогуће расправе, па тако два текста почињу слично (подвлачење наше):

(5) Са англистом који хоће да кроји судбину србистици, мада из србистике нема ниједног рада, тешко је полемисати (Ков. 2015в);

(6) Са англистом Бугарским научна дискусија готово да није могућа, јер он једноставно сам себе чита и тумачи, како сам то експлицитно показао у претходним текстовима [...] (Ков. 2015г).

На сличан начин аутор може упутити и на исту грешку опонента у различитим полемичким обраћањима:

(7) Ауторка каже да је разликовање књижевног и народног језика „тривијална ствар у лингвистици”, констатујући да на нивоу народног језика постоји српскохрватски као лингвистички дијасистем, дакле, као систем дијалеката који се састоји од штокавског, чакавског и кајкавског (у уџбенику пише ијекавског! – МК) дијалекта (Ковачевић, Шћепановић 2010а);

(8) Најпре је [...] тврдила да „на нивоу народног језика постоји српскохрватски као лингвистички дијасистем, дакле, као систем дијалеката који се састоји од штокавског, чакавског и кајкавског (у уџбенику пише ијекавског! – МК) дијалекта”, и да је он настао распадом праславенског (Ковачевић, Шћепановић 2010в).

Има доста понављања и у полемици Маројевић–Ивић. То је, с једне стране, условљено тиме што су полемику често о истим стварима водили у различитим листовима: у новосадском *Дневнику*, крагујевачким *Погледима*, никшићкој *Ријечи*, *Вечерњим новостима*, што значи – пред различитом публиком. Такође, можемо претпоставити и то да се П. Ивић понављао у полемици јер би, према Ивићевим речима, Р. Маројевић каткад прећуткивао Ивићеве контрааргументе и понављао већ изречене оптужбе на рачун Ивића. Исп. то у следећим исказима:

(9) М. све ово зна – знају то сви у нашем еснафу – и чак му је јасно речено у мом одговору, али он ипак прештампава у *Ријечи* своју реченицу из новина која кипти неистинама [...] (Ивић 2014б [1996б]: 58, фн. 15);

(10) [...] он је неприступачан за аргументе. И кад му се објасни, он и даље истрајава у заблуди. Већина чланака укључених у његова *Лингвистичка разматрања* већ је раније доживела одговоре који су утврдили неоснованост његових оптужби и довели га у неприлику (Ивић 2014б [1996б]: 73);

(11) Богат је његов арсенал дискусионих метода: понављање оповргнутог (као да се ништа није десило) [...] (Ивић 2014б [1998а]: 76).

7.1.5.4. Понављање речи опонента

Како се полемика протеже кроз време, те се полемички текстови опонената јављају у одређеном временском размаку, често је неопходно да аутор понови речи опонента како би подсетио читаоце на ток полемике (или обавестио оне реципијенте који нису читали претходне текстове о садржају на који одговара). Такође, речи опонента могу бити поновљене како би се изнети став оценио или прокоментарисао. То, рецимо, можемо видети у примеру:

(12) Приписује ми [Ковачевић] и став „да су они који су при попису становништва уписали да говоре ’земунски’, ’војвођански’ или пак ’пиротски’ језик нужан и довољан разлог постојања тих језика”. Уз то тврди да „као англист” и не знам српски језик и упућује ме на речнике за обавештења о значењу речи ’исти’ и ’различит’ – што су бедастоће недостојне коментара. Такође се позива на хрватске, бошњачке и црногорске лингвисте који „говоре о неразличитости” – дакако, пропуштајући да каже једино што за ово питање може бити релевантно, а то је да, насупрот Ковачевићу, ниједан од именованих заговорника тезе о суштинском лингвистичком јединству новопроглашених засебних језика (коју, уосталом, и сам заговарам) не назива тај заједнички језик српским (Бугарски 2019б).

Тако овде видимо да аутор указује на 1) речи које му опонент неоправдано „приписује”, затим на 2) „бедастоће” које му је опонент упутио, те на 3) позивање опонента на друге ауторе, што се оцењује „нерелевантним”.

7.1.5.5. Понављање теме у различитим полемикама

Одређена тема се може провлачити кроз различите полемике. На пример, о Европској повељи о мањинским и регионалним језицима М. Ковачевић расправља са Р. Бугарским 2015. године, а та тема се и раније помиње у полемици са Д. Кликовац:

(13) О тој превари с језицима националних мањина, коју је неко својевремено потурио Влади Србије, писали смо више пута, констатујући да у Србији данас српски језик има статус и већинског и мањинског језика. Наиме, он се као већински у Уставу Србије зове српски, а као мањински у Закону о мањинама зове се хрватски и босански (не бошњачки, како ауторка наводи). А ти називијезици према дефиницији мањинских језика датој у „Повељи Савета Европе о регионалним и мањинским језицима”, донесеној у Стразбуру 1992. године, не могу добити статус мањинских језика [...] (Ковачевић, Шћепановић 2010а).

7.1.5.6. Понављање текста и интертекстуалност

Понекад аутори преносе своје речи дословно из једног новинског полемичког текста, који су објавили другим поводом, у други. Тако, на пример, Д. Петровић неке делове критичког текста *Корак натраг* (1993; у његовој књизи под другим насловом: *Правопис „бабе Смиљане”*, исп. Петровић 1996: 351–353) понавља у свом каснијем тексту *Српски језик данас или зла памет у злом времену* (1994):

(14) Уводне напомене „О српском правопису” формулисане су, најблаже речено, неразумљиво. Аутори полазе од старе формуле „пиши као што говориш”, а заборављају да је имала значаја у време када су успостављени темељи модернога српског језика, али да се данас на њу може гледати ипак нешто другачије. [...]

За ову прилику у вези с првим поглављем напомињем једну крупну недоумицу: који је смисао описа изговора *свих* гласова српског језика? [Итд.] (Петровић 1996 [1993]: 351–353; [1994]: 359–361).

Ипак, аутор може, понављајући један део свог критичког/полемичког текста у другом тексту, изменити неке појединости, додати понешто и сл. Исп. Петровићеву формулацију у тексту из 1993, у ком критикује београдско-никшићки правопис, и поновљеном делу тог текста у полемици из 1994. године:

(15) [...] а ја ћу овде поменути само неке [недомишљене и површне формулације]: када се ради о избору облика генитива множине *бицикла* или *бицикала* „упутно је ослонити се на свој језички осећај”; „у писању треба да одлучује здрав разум, а не механичко памћење” (Петровић 1996 [1993]: 352);

(16) [...] а ја ћу овде поменути само неке [недомишљене и површне формулације]: када се ради о избору облика генитива множине *бицикла* или *бицикала* „упутно је ослонити се на свој језички осећај” (па тада треба да буде „нормално” и бициглова); „у писању треба да одлучује здрав разум, а не механичко памћење” (Петровић 1996 [1994]: 360).

7.1.5.7. Полемичка интертекстуалност

У неким полемикама налазимо и позивање на пређашње полемике између истих аутора:

(17) [...] ја сам рекао да је најсмешнији Симићев опис изговора гласа *љ*, а он вели да је мој „критички метод” утемељен још онда када сам појаву једне сличне његове (и Остојићеве) књиге означио као *тужан тренутак наше науке* (Петровић 1996 [1993]: 354).

Каткад се полемичари позивају на неке пређашње полемике опонента са другим ауторима, користећи то као аргумент:

(18) На ту науку у два наврата осврнуо се Александар Младеновић и показао сву неодрживост и бесмисленост Никчевићевих тврдњи (Петровић 1996 [1971]: 43);³¹⁰

---

³¹⁰ И иначе се на полемике аутори позивају у другим околностима; о поменутој полемици између Младеновића и Никчевића пише и П. Ивић у књизи *Српски народ и његов језик*: „Недавно је Војислав Никчевић изнео (у загребачком часопису *Језик*) схватање према којем би континуитет у употреби народног језика у књижевности од XII до XIX века био некаква црногорска особеност оштро супротстављена ономе што се догађало код Срба. Та је теза заснована на методски неодрживим извођењима, често чак и на непознавању елементарних чињеница и грубим грешкама. Никчевић као да не схвата да су у целој области српске православне цркве кроз многе векове коегзистирала два изражајна медијума, црквенословенски и српскохрватски језик, распоређена према функцији. [...] Уосталом, оваква писма и службена документа нису књижевност и Никчевић промаша кад их наводи као доказ употребе народног језика у књижевности. А када је о књижевности реч, српски XVIII век на аустријском земљишту имаће и Венцловића и Рајићеве проповеди и *Трговце* Емануила Јанковића и многа друга дела на народном језику, упркос продирању руске редакције црквеног језика. У вези с тим продирањем треба уочити и једну географску релацију чији је прави смисао измакао Никчевићу. [...] Све је ово пропустио да схвати Никчевић; зато су његове тезе, које је у међувремену убедљиво оповргао Александар Младеновић, остале само као сведочанство о томе шта бива кад се жели прогурати једна у суштини политичка концепција на штету научне истине” (Ивић 1986: 156–158).

(19) [...] он [Р. Маројевић] сада распреда причу о мом давнашњем спору са Р. Симићем о судбини јата у говорима северне Србије (Петровић 1996 [1995а]: 404).

Такође, још један вид полемичке интертекстуалности може се препознати и у анализирању или препричавању полемика које се о истом питању (скоро истовремено) воде: на пример, Д. Петровић у свом тексту *Српски језик данас или зла памет у злом времену* из 1994. године (у *Летопису Матице српске*) пише о полемици поводом правописа између М. Пешикана и Р. Симића из исте године, те о полемици између Р. Маројевића и Б. Брборића (поводом враћања јата у граfiјски систем српског језика).

У критичко-полемичком дискурсу, као што смо рекли, уобичајено је често навођење речи опонента, јер обично, да би се дао какав коментар, тј. одговор опоненту, аутор мора читаоца подсетити (или упутити) на речи онога с ким расправља. Стога, структура полемичког текста најчешће се огледа у цитатима прототекста и одговорима на њега. То се, на пример, нарочито види у Петровић 1996 [1995а]: 392–415, где се често цитира опонент (Р. Маројевић) а одмах затим даје коментар, или у Кликовац 2018, где се често наводе речи Р. Симића и даје одговор на њих.

Конечно, када је реч о интертекстуалности, занимљиво је уочити да полемичари могу исто језичко-стилско средство употребити у различитим полемичким окршајима, против различитих опонената. Тако, на пример, Д. Петровић у полемици са В. Никчевићем из 1979. године каже:

(20) Све сам ово поменуо да бих јасније истакао позицију с које је Никчевић кренуо у „рат против српског језика [и правописа]” и шта се са науком дешава ако је уместо истине води мржња (Петровић 1996 [1979а]: 97).

Подвучену синтагму – *рат против српског језика и правописа* – он ставља и у наслов текста из полемике са Р. Симићем из 1996. године (исп. Петровић 1996: 426–434). Слично томе, у тексту о правопису Никчевића из 1994. године Петровић каже да је таква лингвистика „превише аветна за нормално лингвистичко поимање” (Петровић 1996 [1994]: 364), а пар година касније критички приказ Никчевићеве књиге *Црногорски језик* насловљава управо – *Аветна лингвистика* (исп. Петровић 1996: 435–437).

7.1.5.8. Понављање форме у тексту: синтаксички паралелизам

У тексту се не мора понављање обављати искључиво на плану садржаја, већ и на плану форме, кроз синтаксички паралелизам:

(21) Хам, даље, *зна* да се *сви* дијалекти у Хрватској зову *хрватским*а, и да су такви и они у доњој Подравини и они на Суску и да међу њима нема разлике, као ни између оних у бузетској зони и оних у Туропољу; Хам исто тако *зна* и да су сви српски говори у Хрватској такође *хрватски* и да се ни они не разликују од оних у Бузету или Туропољу; Хам *зна* да су сви говори у Србији – *српски*, не *србијански* [...] (Петровић 1996 [1985]: 268).

Ова се појава често може пратити на плану структуре (композиције) текста. У неким примерима у корпусу налазимо овакву организацију текста: након уводног параграфа, тачке се таксативно наводе а у оквиру њих први исказ има контрастну структуру: *Ја – а он*. Наводимо један од примера у скраћеном облику (Петровић 1996 [1993]: 354–355; подвлачење наше):

(22)

1) ја сам рекао да уз Правопис нема „Правописног речника” [...], а он [Р. Симић] вели да сам се некако „докопао неког раног коректурног примерка” [...];

- 2) ја сам навео дужи списак ауторских пропуста [...], а Симић упућује читаоца на свој *Српскохрватски правопис* из 1991. године [...];
- 3) ја сам рекао да се наши правописци овом књигом враћају „правопису бабе Смиљане”, а Симић цитира „начела тога правописа” [...];
- 4) ја сам рекао да површни и погрешни описи артикулације гласова немају никаквога значаја ни за правопис ни за правоговор, а он вели да је то фалсификовање и подметање;
- 5) ја сам рекао да је најсмешнији Симићев опис изговора гласа *љ*, а он вели да је мој „критички метод” утемељен још онда када сам појаву једне сличне његове (и Остојићеве) књиге означио као *тужан тренутак наше науке* [...].

Исто налазимо и у Ков. 2015б (наводимо само први исказ сваког параграфа; подвлачење наше):

(23) А ево у чему је суштина онога што Бугарски не разуме или неће да разуме:

- 1) Ја напишем да Бугарски супротстављањем 1. члана са чланом 7.4. Повеље не разуме „хијерархизацију значења чланова закона”, а он у одговору каже да с тим тај „принцип нема никакве везе”. [...]
- 2) Ја напишем да су за статус мањинских језика у Србији, који по дефиницији Повеље то нису, криви Влада Србије и „лингвистички неписмени политичари” [...], а Бугарски ме, не трепнувши, окриви да сам критику за српски усуд „преводаца за босански језик” упутио „европским бирократама” и њему.
- 3) Ја напишем да ни у једном међународном акту нема прописаног права да „сваки народ може како хоће именовати језик”, и да то законски неутемељено име не мора у свом језику прихватити други народ, а Бугарски каже, то што важи за све остале народе, не важи за српски – Срби морају прихватити назив „босански језик” [...].
- 4) Ја износим и браним неподељено критеријално мишљење србиста да у српском језику „језик бошњачког народа” не може нити сме да се зове „босански”, а Бугарски износи некритеријално „неподељено своје” или можда и „неподељено мишљење англиста” да се тако мора звати [...].³¹¹
- 5) Ја напишем да Ранко Бугарски, по мишљењу неких угледних англиста, нема ниједног „чисто научног рада” (вероватно они мисле на англистичке, ја додајем: то сигурно нису његови есејистички излети у србистику), а он одговара да је „данас срећом лако видети шта на интернету има о мени – али и о Ковачевићу”. [...]
- 6) Ја напишем да Бугарски измишља размере прогона латинице у Србији, а да није осудио дивљачки прогон ћирилице у Хрватској, а он одговори да је он о томе „говорио тамо где треба, у Стразбуру, што он (тј. Ковачевић) наравно не зна”. [...]
- 7) И на крају, поставља се питање [...].

Наведени текстови су, дакле, компоновани комбинацијом таксативне нумерације³¹², синтаксичког паралелизма и контрастне организације исказа (*Ја напишем да..., а он...*). Важно је рећи да се по правилу ради о тексту који представља друго полемичко обраћање. Сличну композицију налазимо и у Петровић 1996 [1979]: 100–103.

³¹¹ Можемо претпоставити да је другачији почетак ове тачке (исп. *Ја износим и браним неподељено критеријално мишљење србиста... ум. Ја напишем...*, како гласи почетак свих осталих тачака) настао отуда што би исказ *Ја напишем да у српском језику „језик бошњачког народа” не може нити сме да се зове „босански”* имплицирао да се ради о субјективном ставу аутора. Отуда, он овде наглашава да иза тог става стоји група научника. Ту на делу видимо и генерализацију (*неподељено критеријално мишљење србиста*) и аргумент ауторитета (који је појачан тиме што се ради о групи научника, а не о појединцу).

³¹² Делом, таква се композиција уочава и у средишњем делу Петровићевог критичког приказа уџбеника из фонологије Симића и Остојића (исп. Петровић 1996 [1982]: 182–183).

7.1.5.9. Текстурални паралелизам (текстуално-стилско пресликавање)

Текстуално-стилско пресликавање или текстуални паралелизам може се уочити у текстовима који се надовезују један на други. Наиме, одговарајући на одређену примедбу или аргумент, аутори могу копирати начин излагања (формално или садржински) који је опонент искористио том приликом, што можемо разумети и као начин да се опонент победи његовим властитим средствима. На пример, уводни делови двају текстова из полемике Р. Бугарског и М. Ковачевића изгледају овако:

<i>Напади уместо аргумената,</i> Р. Бугарски, 30. 10. 2015.	<i>Бежање од аргумената или завада са</i> <i>аргументима,</i> М. Ковачевић, 4. 11. 2015.
Професор Ковачевић је у полемици применио уобичајену „добитну” комбинацију замењивања теза и дисквалификације опонента.	У одговору на мој текст [...] англиста Ранко Бугарски применио је устаљени метод из својих књига и текстова који се дотичу теме српскога језика, а то је метод избегавања (контра)аргумената и заобилажења научних критеријума у великом луку.

Табела 9. Текстурално-стилско пресликавање у полемици Бугарски–Ковачевић.

Пример пресликавања може се наћи и у реакцији на полемички окидач (овде: „очито не разуме”):

<i>Дезинформације о Европској језичкој повељи,</i> Р. Бугарски, 19. 10. 2015.	<i>Незналачко и искривљено тумачење Европске</i> <i>повеље о мањинским језицима,</i> М. Ковачевић, 24. 10. 2015.
Овде је, дакле, реч о суштинском аспект мањинских права, а не о одмеравању довољне количине лингвистичке различитости – што <u>Ковачевић очито не разуме.</u>	<u>Бугарски очито не зна</u> да и хрватски, бошњачки и црногорски лингвисти говоре о „неразличитости”.

Табела 10. Текстурално-стилско пресликавање у полемици Бугарски–Ковачевић.

Кроз текстове који припадају истој полемици може се пратити и како се пресликавају одређени стилски поступци, тј. како се оба аутора користе истим стилским механизмом. Исп. пример ироније која се назначава графостилистички, наводницима:

Дезинформације о Европској језичкој повељи, Р. Бугарски, 19. 10. 2015.	Незналачко и искривљено тумачење Европске повеље о мањинским језицима, М. Ковачевић, 24. 10. 2015.	Напади уместо аргумената, Р. Бугарски, 30. 10. 2015.	Бежање од аргумената или завада са аргументима, М. Ковачевић, 4. 11. 2015.
За Ковачевића је ту крај приче, пошто је он већ утврдио „ <u>научну истину</u> ” да су хрватски и босански без остатка само српски под другим именима, те да отуда нису од њега различити и не могу доћи под заштиту Повеље.	Не бих се чудило најпре због тога што је Ранко Бугарски познат по „ <u>објективности</u> ” када је у питању српски језик и ћирилица.	[...] које би веома изненадило сазнање да они не знају шта раде, него томе треба да их подучи баш познати „ <u>зналац</u> ” ове проблематике Милош Ковачевић, који не уме ни да прочита обавезујући Коментар и друге битне документе зато што они нису преведени на српски.	Битно је само „ <u>научно</u> ” мишљење експерта англисте Бугарског.

Табела 11. Текстуално-стилско пресликавање у полемици Бугарски–Ковачевић.

Полемичари, дакле, могу и прсликати начин излагања опонента у свом тексту и, циљано или не, искористити текстуални паралелизам као полемичко средство.

7.1.6. Полемички окидач (тригер) и полемичка реакција

Полемички текст веома често и није ништа друго до врста реакције на одређени окидач другог аутора (о речи-окидачу исп. 4.2.7.). Стога ћемо овде дати преглед неких примера из грађе и размотрити однос полемичког окидача (тригера) једног аутора и полемичке реакције другог аутора у нашој грађи.

7.1.6.1. Једна од најранијих полемичких реакција у нашој грађи јавља се у полемици Мамузић–Белић. На тригер *ход по мукама* Белић овако одговара:

(1) Неки наши стручњаци, као што је др И. Мамузић, изнели су, сасвим погрешно, да је моја подела врло тешка и претставља мучење за оне који хоће да је науче („ход по мукама”), а ја велим и њему и свима другим: да та подела није моја и да није дата да се учи напамет, већ да свако ко дели речи на слоге по своме језичком осећању пореди своје дељење са изнесеном системом (Белић 1954а: 151–152).

Јасно је, дакле, да је овде реакцију изазвао негативно конотирани израз *ход по мукама*. Белић на то, како видимо, одговара аргументом квалитета.

7.1.6.2. М. Московљевић у полемици Московљевић–Ивић, критикујући издвајање смедеревско-вршачког дијалекта, наводи да је П. Ивић на целој тој територији био само у два мест, те да је у банатском селу Крушчици забележио „само једну неважну црту” (Московљевић 1958). На то Ивић одговара:

(2) Уосталом на стр. 142 и 153 Јужнословенског филолога XVIII износи се из мог крушчичког материјала више од „једне неважне црте” (Ивић 1959: 284).

Тиме што полемичари, у наведеним примерима Белић и Ивић, цитирају речи опонента у свом тексту, између осталог показују шта их је тачно изазвало на одговор; у тим речима крије се изузетно негативна оцена. Тако се, обично, у самој рекацији, јасно види шта је представљало окидач.

7.1.6.3. Погледајмо и следећи пример из полемике Бабић–Ивић:

Полемички окидач:

(3) [Бабић] тврди да се нисам „ни упуштао” у побијање његових „доказа и изнесених чињеница”, јер сам „и сам свјестан да се побити не могу” (Ивић 2014а [1968–1969]: 39);

Полемичка реакција:

(4) У ствари ја сам продискутовао о свему што је код њега од озбиљног значаја, остављајући по страни, из разлога краткоће, оно остало. Али сада, кад ме је он интерпелирао, дужан сам да прецизирам став и према тим његовим наводима (Ивић 2014а [1968–1969]: 39).

У овој реакцији, како видимо, аутор прво пориче тврдњу опонента – тврдњом да је на суштину одговорио, да би затим искористио „интерпелацију” опонента да побије и друге његове наводе. Наиме, перлукоциони ефекат полемичке реакције опонента овде се огледа у жељи аутора да *прецизира* став, те се у наставку он осврће и на све остале тврдње опонента, образлажући своје неслагање с опонентом у десет тачака (и десет параграфа, исп Ивић 2014а [1968–1969]: 39–42). На крају дужег осврта аутор поентира:

(5) Прегледао сам, ево, све Бабићеве „доказе и изнесене чињенице” на које се нисам био осврнуо у свом првом чланку и, морам признати, нисам ни овде нашао ишта што би ме уверило у потребу цепања нашег књижевног језика, као што нисам могао открити ни аргументе којих би се морао плашити јер се „побити не могу” (Ивић 2014а [1968–1969]: 43).

Дакле, полемички окидач је изазвао аутора да се позабави и „оним осталим”, да ништа не остане неодговорено, те је реакција овде дата у облику – *тоталног* (апсолутног или темељног) *побијања*. Иако може деловати да сâм окидач овде не представља негативну оцену, он то имплицитно јесте, јер поручује: Ивић то не може побити.

7.1.6.4. У полемици Пецо–Могуш налазимо и следећи тригер:

(6) На питање: „који иоле озбиљан дијалектолог још сматра да су типично чакавске особине све оне што их је навео А. Пецо?” [...] могла би се дати два одговора (Пецо 1982: 258).

Оваквим се исказом имплицира да А. Пецо није озбиљан дијалектолог. А. Пецо своју полемичку реакцију даје у облику аргумента квантитета, набрајајући, поред својих, и радове других аутора – М. Могуша, Б. Финке, С. Ившића, Р. Бошковића, П. Ивића – и цитирајући их (исп. Пецо 1982: 258–262), чиме доказује да многи дијалектолози наводе исте особине као типично чакавске, након чега закључује:

(7) Као што видимо, има дијалектолога, и савремених, који и оне три особине убрајају међу типично чакавске. Објашњења тих појава, сваке посебно, може бити различито, али је чињеница да многи *ча*-говори још и данас знају и за неизвршено ново јотовање и за $n < t$ и за старију акцентуацију (Пецо 1982: 262).

7.1.6.5. У функцији речи-тригера у полемици П. Ивића са хрватским ауторима из осамдесетих година у часопису *Језик* (Ивић–Рагуж/Катичић) јавиће се лексема – *алергија* (*алергичан*). Исп. примере:

(8) Искрено признајем да нисам слутио да постоје људи толико алергични на сваки поглед шири од властитог дворишта (Ивић 2014а [1986]: 118);

(9) [на Рагужево тврдњу да се Ивићевим париским чланком интернационализује проблем:] Мени се чини да проблема нема. Постоје чињенице и постоји алергија, ирационална и непотребна као свака алергија (Ивић 2014а [1986]: 129).

На ову лексему реаговаће Р. Катичић у два своја одговора (1986, 1987³¹³) и Д. Рагуж (1987). У последњем полемичком обраћању Ивић ће се осврнути на то и саркастично прокоментарисати натуралистичке описе Рагужа (којима се и банализује сам научнополемички дискурс):

(10) Он [Р. Катичић] чак брани Рагужево „жестоку реакцију” тврдећи да се она „не може успоређивати с алергијом”. Као пресудитељ у том спору појавио се, неочекивано, сам Рагуж који описује своје физичко стање при сусрету с мојим текстовима: „таквим мислима ја не могу прићи хладна срца ... при читању Ивићевих језично-политичких конструкција ангажирају се желучане ресице и стварају грчеви” [...]. То, додуше, није дијагноза, али је клиничка слика. Остављам медицинским стручњацима да оцене је ли у питању алергија или шта друго, али тврдим да се у таквом стању не пише наука и да није добро што се једом из желуца колеге Рагужа засипају читаоци *Језика* (Ивић 2014а [1989]: 140).

За разлику, дакле, од претходних примера (попут, рецимо, оног из полемике Бабић–Ивић), овде се излази из самог оквира расправе, главна тема се напушта и прелази се на домен антагонистичке размене. Нешто даље у истом тексту Ивић ће поново употребити исту лексему, али с оградом:

(11) Оно што Рагуж пише на стр. 122 о Марину Држићу лишено је елементарне логике. Такорећи у сваком ретку читаоца дочекује нова бесмислица. Јасно је само толико да аутора истина иритира. Све је то зачињено нервозним комедијашењем којем нема места у научном послу. Алергија, рекао би понеко. Није алергија, рекао би Катичић (Ивић 2014а [1989]: 153).

Поред лексеме *алергија*, још једна од речи-тригера у тој полемици била је и – (*несигурно*) *замуцкивање*, а поводом синонима између тадашњих варијаната српскохрватског језика:

(12) У Језику 33 [...] изразио сам мишљење да је добро подржавати међу синонимима „оно што је заједничко, осим кад се противи живим језичким навикама дате средине” и додао да се сам „у Србији залажем за такву политику”. Катичић на стр. 116. тврди да „то доводи до несигурна замуцкивања и онемогућује да се црпе из пуноће богатства властите језичне традиције”. Ради се конкретно о следећем. Мени су подједнако блиски облици *осим* и *сем*, *седам сати* и *седам часова*, *морамо радити* и *морамо да радимо*, али – кад нема посебних стилских разлога за друкчији поступак – ја радије бирам прву варијанту у таквим паровима, ону што спаја, а не ону што раздваја. Иначе, *не пада ми на памет да употребљавам речи и облике који су ми туђи, нити то икоме препоручујем*. Где је ту простор за несигурно замуцкивање? (Ивић 2014а [1987]: 138).

---

³¹³ У другом свом одговору Р. Катичић (1987: 118), користећи аргумент полемичког бумеранга, чак узвраћа истом лексемом Ивићу: „У том својем разлагању Ивић цитира моје ријечи из чланка у којем расправљам о пуризму. [...] Овдје сам их и ја све поновио да покажем што њима доиста хоћу рећи и јер без резерве стојим иза њих. А предикате 'захтевати' и 'форсирати' ставио је уз њих Ивић. Читатељи нека просуде колико је таква манипулација коректна, ако наводницима и јест означено које су ријечи моје, а које његове. Она свакако не свједочи о смиреној толеранцији. Чак би се могло почети говорити о алергији.”

Овде П. Ивић јасно експлицира свој став поводом онога што опонент негативно квалификује лексемом *замуцкивање*, и то преко егземплификације, а поенту исказану у негацији истиче графостилистички (курзивом), те реторичким питањем које имплицира негативан одговор (’ту нема простора за несигурно замуцкивање’), чиме се жели показати да став опонента није исправан. Затим аутор, у наставку, узвраћа и приписује *замуцкивање* самом опоненту, повезујући то са његовим ставом (и цитирајући његов ранији рад):

(13) Оно почиње онда кад се од људи захтева да се служе „кованицама, необичнијим ријечима и ... творбама којих разумијевање тражи становит језикотворан напор”, кад се форсира оно „што не лежи спремно и понуђено на пладњу памћења” [...] – као да је сврха језика да се на њему испробава домишљатост. Замуцкивање неминовно долази кад се место живе, свима познате речи уводи одавно изобичајена, поцрпена „из пуноће богатства властите језичне традиције”. Кад се нарушава целовит и стабилан терминолошки систем уношењем новоизмишљених израза с амбицијом да они замене термине учвршћене употребом кроз више поколења. Кад се заборавља да таква пракса изазива забуну код недужних људи уваљених у недоумицу да ли је значење старе и нове речи једнако или различито, или која је од тих речи „правилна”. Кад се ломе језичке навике своје средине и у исти мах кидају везе с Европом и широким светом само зато што је то једини начин да се окрену леђа истојезичној браћи. Замуцкивање је дар што га свом народу доносе људи за које језик није толико средство за што лакше општење у друштву колико поље за волунтаристичке захвате, оправдаване једном у суштини романтичарском концепцијом. То су стварни проблеми данас у Хрватској. Супротне опасности, оне од некаквог уједначавања, нема на видiku (Ивић 2014а [1987]: 138–139).

Дакле, Ивић овде оштро и децидирано одговара на реч-тригер коју му опонент упућује, и то употребом аргумента полемичког бумеранга: он узвраћа поменути квалификацију опоненту и његовом схватању изградње језичке културе (поручујући тиме ’није замуцкивање мој начин, већ његов’).

У наставку ове полемике опонент одговара (у другом полемичком обраћању) на ове речи, тежећи да побије аргумент полемичког бумеранга – прекором, што преноси и сам Ивић:

(14) У реторски интонираном пасусу Катичић ме прекоревашта сам се усудио рећи да залагање за ширу употребу архаизама и кованица доводи до несигурног замуцкивања: „Не требам Павла Ивића да ми то каже, да о том суди и да бдије над тим. Никојем припаднику једне језичне средине и језичне традиције не треба у томе савјет, помоћ и надзор припадника друге средине и друге традиције. То је основно начело културног опхођења у језичним питањима...” И тако даље, у сталном крешенду: [цитат]. Ређајући крупне речи, Катичић је заборавио повод: кад сам напоменуо да ја у својој средини дајем предност речима које су заједничке [...], он је мени приметио да то „доводи до несигурна замуцкивања” [...]. Он је тај који је узео себи право да „суди” о језичкој пракси друге средине, да „бдије” над њом. Тако се његова ватрена филипика³¹⁴ окреће против њега самога (Ивић 2014а [1989]: 147).

Овде је пак на делу аргумент заборавности (исп. *Катичић је заборавио повод*) и *tu quoque* („ти такође”, „ти исто”) аргументација: Ивић указује на то да је опонент тај који је први коментарисао његов став о употреби синонима, одн. туђ језички избор.

Сада можемо сумирати ову полемичку ситуацију: (1) на почетку Р. Катичић користи реч-тригер (*несигурно замуцкивање*); (2) она као полемичку реакцију изазива Ивићев аргумент полемичког бумеранга (’не ја, већ он’); (3) тај бумеранг у другом полемичком обраћању Катичић побија прекором; (4) да би Ивић

³¹⁴ Лексема латинског порекла *филипика* по свом значењу – ’оштар говор којим се неко напада (према говорима старогрчког говорника Демостена против Филипа Македонског)’ (РСЈ) – стоји у директној вези са критичко-полемичким (па и конфликтним) дискурсом.

у последњем полемичком обраћању тај прекор поништио *tu quoque* аргументом. Дакле, полемички ланац у овом примеру изгледа овако: реч-тригер – полемички бумеранг – прекор – *tu quoque* аргумент.

Међутим, тиме се ова полемичка ситуација не окончава: Ивић у продужетку, користећи аргумент сакривања (исп. *сакрива предмет спора*), не одустаје од аргумента из претходног полемичког обраћања, он инсистира да опонент одговори на постављена питања:

(15) Иначе, та филипика, осим што распаљује неплемените страсти, сакрива предмет спора. Моја је тврдња била да форсирање онога што је заједничко у већ постојећем изражајном фонду не може довести „до несигурна замуцкивања, али да је оно неизбежно ако се публика засипа речима које су јој непознате. Катичић дугује одговор на питање како спречити пометњу у главама људи при сусрету с таквим речима. Како да они буду сигурни шта значи реч чије „разумијевање тражи становит језикотворан напор” и у којем контексту треба употребити оно „што не лежи спремно и понуђено на пладњу памћења”? Реч је, наравно, о широкој публици, о поколењу погођеном променама у језику, а не о самом Катичићу, који још једном одвлачи пажњу са предмета расправљања узвикујући: „Али ја сам најбоље знам да ли говорим богато и слободно, црпећи из свега богатства своје језичне традиције и чврсто ослоњен на њу, или окљаштрен несигурно замуцкујем” (Ивић 2014а [1989]: 147–148).

На крају овог примера, Ивић поентира поново користећи аргументе ирелевантности (исп. *који још једном одвлачи пажњу са предмета расправљања узвикујући...*). Тиме аутор чини ову аргументацију заокруженом.

У следећем примеру, у првом исказу, видимо цитат Рагужевог тригера, на који Ивић у нставку одговара аргументом елементарног незнања (такве примере подвлачимо):

(16) „Оправдања јефтинијом књигом мислим да су и испод ранга књижарског синдикализма” [...]. Рагужу очито треба објашњавати елементарне појмове из области функције и живота књиге у друштву. Он не зна колико нас, све заједно, обременује неизбежно низак број књига на нашем језику, и оригиналних и преведених, и белетристичких и стручних, ни колико је код нас мало снага, и људских и материјалних, за све послове које би на том пољу требало обавити да бисмо задовољили потребе и држали корак са светом. Непознато му је и колико књига остаје код нас не штампано (и неправедно, односно ненаписана) зато што се не може осигурати прођа тиражу довољном за рентабилност публикације, ни колико висока цена (због малог тиража) још више смањује круг читалаца, тј. друштвену корист од књиге. Рагуж не схвата да нам је, без обзира на све друго, свима у интересу да се књиге објављене у Загребу читају и у Београду, и обрнуто. Туђа му је и истина да је језик пре свега основно оруђе друштва [итд.] (Ивић 2014а [1989]: 156).

Једна од речи-тригера која се јавља касније у току расправе (у другом Рагужевом полемичком обраћању), а на коју П. Ивић реагује у свом последњем одговору јесте и – *ругло*:

(17) [...] Рагуж тврди: „Ја сам кривац само стога што сам показао ругло његових идеја.” Он то каже после катастрофе коју су његова „показивања” доживела у мом одговору! Он није показао ништа: све што је мислио „показати”, показало се неоснованим. А што се тиче ругла, оно не може бити у мојим идејама. Ради се о науци, којој је сам појам ругла савршено туђ. Научна схватања заснивају се на чињеницама и аргументима и да би се побила, потребно је доказати нетачност чињеница или неодрживост аргумената, а не – ругати се. Ругло је овде у самом Рагужу, у његовом посезању за изругивањем као дискусионим методом. Тамо где недостају докази, остаје на располагању поруга. А нема на свету тога чему се човек с одговарајућим личним особинама не би могао наругати. Аргументација обавезује, а шагачење је произвољно. Рагуж и сам осећа да нешто није у реду с његовим начином расправљања. Настojeћи да се оправда [...], жали се на физиолошке појаве што га муче кад чита моје текстове и додаје: „А као терапија смијех.” Да му опростимо, ако му је то лек (Ивић 2014а [1989]: 157).

Полемичка реакција отпочиње оштрим тоном, који се постиже екскламативношћу и лексемом *катастрофа*. Наставља се негацијом (исп. *није показао ништа, неоснованим, не може бити*; па и имплицитно: *туђ*), која се јавља и касније (*нетачност, неодрживост, недостају, нема* итд.). Аутор своју реакцију гради на контрасту успостављеном између контекстуалних антонима: науке и ругла. Тај контраст обухвата и учеснике у спору: аутор је представник науке, а опонент је представник ругла. Ту се посеже и за аргументом полемичког бумеранга (што, дакле, представља и контратригер): *Ругло је овде у самом Рагужу... У наставку се поменути контраст варира: докази–поруга, аргументација–шегачење, обавеза* (исп. *обавезује*)–*произвољност* (исп. *произвољно*). С тим у вези, занимљиво је и деривационо варирање које се у овој полемичкој реакцији уочава, а које потиче од саме речи-тригера: *ругло, ругати се, изругивање, поруга, наругати се*. Аутор у речима опонента препознаје чинове оправдања и жаљења, а реакцију окончава ироничним опроштајем (исп. *Да му опростимо, ако му је то лек*), што уноси и лични тон у полемику.

Међутим, тригер употребљен у полемици каткад може надилазити чисто пејоративну или негативну конотацију, тако да се пређе (некад и танка) граница између увреде и озбиљне оптужбе, клевете. Тако се Ивић у истом тексту оштро осврће на речи Рагужа:

(18) [...] „Како све то, и о ’католицима...’, и о Дубровнику, и хрватскоме књижевном језику, Ивић конструира ради данашњице, а поготову сутрашњице ...” [...] Те се речи могу протумачити само на један начин. Опет ми он приписује побуде далеке и од науке и од мене. Зна ли он да неосновано јавно приписивање кривичних намера представља кажњиво дело? И откуд му та накарадна идеја, та упорна опседнутост прекрајањем географске карте? (Ивић 2014а [1989]: 158).

Опонент у наведеном цитату даје само инсинуације, он алудира на одређене намере аутора, не изриче их јасно, но оне су толико инкриминишуће да могу изазвати полемичку реакцију. Та се реакција овде јавља у облику реторичких питања, лексичко-семантички потпомогнута и пејоративном конотацијом у лексеми *накарадна* (чиме се, јасно, даје негативна оцена опонентових идеја).³¹⁵

7.1.6.6. У полемици Маројевић–Петровић јавља се полемичка реакција на окидач који наглашава опонент „није прочитао” литературу (Маројевић 2001 [1994ђ]):

(19) Може Маројевић бити у праву, али би можда имало смисла да то провери и на један прилично једноставан начин: нека „запне” врх језика за доње секутиће [...], и ако тада може изговорити глас који ће представљати српско [љ], ја сам спреман да и њему и Симићу признам да сам погрешио. [...] Маројевић и Симић, дакле, „бране” немогућ артикулациони механизам. [...] Ако Маројевић и Симић то не могу да схвате, могу узети огледало па пред њим „проверавати” своје описе. Ваљаће им то, можда, због тога што Маројевић, на много места, у свом тексту тврди да ја нешто нисам прочитао па ће моћи да прове(т)ри своја читања (Петровић 1996 [1995а]: 395).

7.1.6.7. У полемици Симић–Петровић из 1995. године први аутор за другог каже да он „доноси лажне ’судове’ по рецепту политичких погрома из доба крвавих диктатура Хитлеровог, Стаљиновог и сл. типа” (према Петровић 1996 [1995б]: 417), а други аутор на то одговара:

---

³¹⁵ Занимљиво је у овом примеру пратити континуум самог критичко-полемичког дискурса, па и конфликтног дискурса уопште: употреба тригера може у полемици, расправи, свађи и сл. активирати и правни аспект, те се тако одређени вербални сукоб може пренети и у оквиру правосудног, те наставити у форми кривичних гоњења, судских расправа, парница и сл. Тако се овај тип дискурса препознаје у различитим жанровима и функционалним стилевима, а можемо замислити да се кроз њих и протеже: на пример, научна се расправа може прелити у новинску, а оштре речи могу је довести и то судске. Такође, скупштинска расправа или политичка дебата може се пренети и у новинску, па и судску. И томе слично.

(20) „Јако патриотско осећање” [...] зазива и „јаку формулацију” [...]. Ја заиста не знам шта је Симић тиме хтео да каже, али се домишљам да је можда имао на уму онога свога талентованог постдипломца против кога је покренуо судски спор и оставио га без посла? Или онога младог асистента који је одбио да својим именом потпише *Симићеву дојаву* против свог критичара па га тако натерао да оно што је сам написао – сам и потпише!? Или је, можда, мислио на онога свога младог колегу коме је био ментор за израду докторске дисертације, потписао позитивну оцену дисертације, а на крају гласао против свог потписа? (Петровић 1996 [1995б]: 417).

Полемичка реакција овде је дата у кумулацији интерогативних исказа, што на стилском плану представља такође и варирање интензитета (подизање тона). Њима се, притом, износе својеврсне претпоставље, имплицира се да се опонентова тврдња (окидач) може пре приписати самом опоненту (то је дакле, и имплицитни полемички бумеранг). Као и сам полемички окидач који ју је изазвао, полемичка реакција је оштра и представља тип *ad hominem* аргументације, јавља се као контратригер. Ово такође потврђује тезу да се са повећањем броја размењених полемичких реплика поострава и тон полемике, односно да квалификације дате у полемичком окидачу и полемичкој реакцији при крају полемике често могу бити оштрије, јаче, озбиљније него на њеном почетку (што смо на пар места, поводом употребе 1. л. јд.).

7.1.6.8. Полемичка реакција даје се у једном примеру – као контратригер на полемичка именовања (антономазију) која опонент корист – у виду аргумента поуке (као сложени текстни чин) и *ad hominem* аргумента (којим се поручује да опонент има психичко или морално оштећење); овде се такође излази из оквира основне (научне) теме и прелази на лични план:

(21) Маројевић, изгледа, никад није имао ни родитеља ни учитеља. Да јесте – неко би му од њих вероватно скренуо пажњу на то да нико није крив ни заслужан зато што се рађа са једним презименом и што му од рођења други одређују име. И знао би да је оне који се људским именима изругују околина увек држала на оку, из простог разлога што је то увек бивао знак или психичког или моралног оштећења оних који су се таквим талентима поносили. Ја не знам које је врсте Маројевићево оштећење, али видим да до њега није још допрла она једноставна народна реч да би људима најбоље пристајала она имена која би добили кад умру (Петровић 1996 [1995б]: 417–418).

У ову поуку уносе се елементи обичајног, традиционалног: *оне који се људским именима изругују околина* [је] *увек држала на оку*, тј. елементи народне мудрости (исп. *једноставну народну реч* на крају). Тим уношењем фолклорног ствара се поука преобучена у рухо „народног”, она постаје народска поука. Отуда, могло би се говорити овде и о одређеној врсти тзв. стилске транскодификације (Симић, Јовановић Симић 2015: 194–199).

У наредном полемичком обраћању аутор полази од тога да га опонент, могуће, није разумео, те понавља полемичку реакцију из претходног текста (аутоцитатом), а затим додаје:

(22) Сада му тај поздрав „преводим” на онај идиом који ће, надам се, боље разумети: *оне који се изругују људским именима* људи тамо зову *несојима*, они који се таквим талентом посебно диче (као, Маројевић, рецимо) имају право на звање *несојчине*, они којима је такво понашање генетски уписано зову се *несоји по дамару*, *несоји безлијека* и они су једино квалификовани за *несојлуке* или *несојштине*. Несоји се бурно размножавају у *несојским временима* и они се најбоље распознају по томе што у *сваком спору људи говоре о проблемима а несоји једино о људима* (Петровић 1996 [1996д]: 443).

Можемо јасно пратити међутекстуални ланац окидач–реакција: полемичар 1 се користи полемичком антономазијом – полемичар 2 одговара поуком, те говори да опонент никад није имао родитеља или учитеља који би му скренуо пажњу да је то знак моралног или психичког оштећења –

полемичар 1 наставља да користи лична имена као полемичка средства – полемичар 2 понавља пређашњи текст и назива опонента *несојем, несојчином*.

Дакле, и овде се потврђује изречена теза: што је већи број размењених полемичких текстова између двоје аутора у оквиру једне полемичке размене, већа је и оштрина размењених квалификација (наравно, ово би даље требало још проверавати и другим, квантитативним методама). Шта је тачан узрок овоме? Разлог се свакако може потражити у томе што један аутор, и након што опонент изнесе аргументе за свој став, не прихвата то мишљење, не уважава ниједан аргумент, и чврсто остаје при свом мишењу (или се чак подсмева мишљењу опонента), што нужно води, кад су ставови већ тако непомирљиви, већој напетости и – расколу.

Наравно, ово не мора обавезно значити да полемика постаје оштра тек кад се развије или при свом крају. Наиме, ако један аутор већ на самом почетку заузме оштар (офанзивни или дефанзивни) став, онда ће и опонент – најчешће – већ на самом почетку у оштром тону и одговорити. Иако се може претпоставити да ће и та полемика, ако се даље настави – постајати оштрија, с друге стране, могуће би било, супротно томе, претпоставити и даље разводњавање полемике која почиње изузетно оштро и слабљење тих квалификација. То остаје за нека будућа истраживања да се утврди.

7.1.6.9. Погледајмо следећи пример (из полемике Бугарски–Ковачевић 2015):

(23) Ту дакле не пресуђују искључиво лингвистички критеријуми, како инсистира Ковачевић. (Уосталом, у абеледу социолингвистике спада сазнање да је разлика између дијалекта и језика више друштвена и политичка него чисто лингвистичка) – Бугарски 2015а.

Овде се имплицитно (и наизглед узгредно – у загради и као додатна напомена уведена конектором *уосталом*), преко метафоре *абеледа социолингвистике*, опоненту спочитава да није упућен у основе социолингвистике. На то опонент у полемичкој реакцији одговара (Ков. 2015а):

(24) Да у приговору Бугарског има доста онога што нема никакве везе са мојим текстом, показује разглабање да „у абеледу социолингвистике спада сазнање да је разлика између дијалекта и језика више друштвена и политичка него чисто лингвистичка” (што нормално „Ковачевић не зна”, али ето Бугарски жели показати да зна!), где наводи примере „доњонемачког”, „шкотског” и „алстерског шкотског”, чије помињање има једино смисла ако Бугарски мисли да су они еквивалентни примерима односа српског, „босанског” и „хрватског”. Ако ту тезу успе да докаже, напосокон ћемо добити и од Бугарског један научни прилог! То му је сјајна прилика да оповргне приговоре да у свом опусу нема ниједног строго научног рада! Још би му већи допринос био да аргументује властити став да су они који су при попису становништва уписали да говоре „земунски”, „војвођански” или пак „пиротски” језик нужан и довољан разлог постојања тих језика.

Како видимо, полемичка реакција у овом примеру квантитетски је обележена у односу на полемички окидач. Притом, она је структурно вишеслојна: 1) окидач се „искључује” евалуацијом: негативно конотираним лексемом *разглабање*; 2) у додатној напомени користи се иронија (исп. „*Ковачевић не зна*”) и опонирање (*Ковачевић не зна: Бугарски жели показати да зна*); 3) докази опонента се одбацују као бесмислени; 4) користи се *ad hominem* аргументација: *нема ниједног строго научног рада* (она се овде износи готово градацијски: *напосокон ћемо добити један научни прилог → нема ниједног строго научног рада → још би му већи допринос био...*). Из наведеног могло би се закључити да овде имамо пример оштре полемичке реакције. Имплицитни полемички тригер „опонент није упућен у основе социолингвистике” изазвао је експлицитну полемичку реакцију „опонент нема ниједан научни рад”. Притом, ова реакција, услед јаке конотације и експлицитне *ad hominem* аргументације, и сама постаје полемички окидач. Дакле, окидач у полемици (како смо видели и на неким претходним примерима) може изазвати као реакцију управо – *контратригер* или *контраокидач*. Отуда, може се претпоставити

ситуација у којој се полемички тригер и полемичка реакција могу sukcesивно надовезивати и тиме образовати својеврсни ланац или континуум тригерована (слично као у 7.1.6.8.).

Да је ово управо случај са овде разматраним примером видимо из следеће реакције опонента (Р. Бугарског) на поменути контратригер (Бугарски 2015б):

(25) [Ковачевић] поентира наводом да у свом опусу „немам ниједног строго научног рада”. Међутим, мој рад друкчије су оценили позванији од њега, а данас је срећом лако видети шта на интернету има о мени – али и о Ковачевићу, који је драстично потценио интелигенцију и обавештеност читалаца „Политике”.³¹⁶

У овој полемичкој реакцији видимо „искључивање” окидача контратврдњом („мој рад друкчије су оценили позванији од њега”), али у њој се уочавају и два контратригера, опет имплицитна: опонент није довољно *позван*, а на интернету се може видети шта има и о њему (што се поентира, тј. стилски антиципира и паузом назначеном цртом: *шта на интернету има о мени – али и о Ковачевићу*). Управо овај други имплицитни контратригер изазива следећу полемичку реакцију опонента (Ков. 2015б):

(26) [...] о мени, лако је проверити, има десетак пута више података (и кад се само позитивни рачунају). Али, зар је то, професоре Бугарски, критеријум научности; проверите колико на интернету има нпр. података о Цеци Ражнатовић, добро би било да се и с њом по Вашем критеријуму одмерите.

Ова полемичка реакција садржи директно обраћање и императив (*проверите*), конативна (апелативна) језичка функција усмерена је директно ка опоненту, а помињањем естрадних личности криминалне прошлости научни дискурс се у потпуности напушта и полемика се банализује. И овај пример показује како ланац полемичког тригерована, што се више продужава у полемичким разменама, може ићи ка све тежим оценама и експлицитнијим окидачима. Тиме се, свакако, она и више удаљава од традиционално схваћеног научног дискурса и озбиљног тона и приближава више ка ономе што се може означити као – препирка, свађа и сл. Такође, ово показује и да се полемичко тригеровање често дешава у домену личности полемичара, одн. *ad hominem* аргументације.

7.1.6.10. Поменули смо да се елиптичним исказима неретко у полемичком дискурсу може поентирати (исп. 4.1.11). То се чини и у оквиру полемичке реакције, исп. у полемици Симић–Кликовац:

(27) [након објашњења употребе термина *ситуација* на чему јој опонент замера:] Толико о „олакости” (Кликовац 2018: 65); Толико о „теоријском простору” на чијој ми „сужености” замера проф. Симић (Кликовац 2018: 65); Толико о мом „жаљењу” (Кликовац 2018: 70).

У свим наведеним примерима поенте у полемичкој реакцији видимо и сам тригер: *олакост*, *суженост*, *жаљење*.

7.1.6.11. Закључак о тригеру и реакцији

Дакле, како видимо из грађе, полемика се заснива на односу тригера и реакције. Тај се однос може настављати; опонент може узвратити контратригером, што ствара међутекстуални ланац, а полемичку чини заостренијом. Тригер представља одређену реч или израз набијен негативном конотацијом, или представља негативну оцену која може на неки начин изазвати опонента.

³¹⁶ У потенцијалну полемичку реакцију – на Ковачевићев тригер *разглабање* из претходног текста – као својеврсни контратригер (полемички бумеранг) овде би могао ићи и следећи исказ: *Ковачевић доказује да то и даље не разуме, тако што се на истакнути битни став уопште не осврће, распредајући о лингвистичкој различитости [...]* (Бугарски 2015б).

7.1.7. Близински пар питање–одговор у полемици

Можемо каткад кроз полемику пратити и директну комуникацију: на пример, преко близинског пара питање–одговор, као у следећим примерима:

(1) На све то Рагуж додаје: „Ето, одговорио му је један [колега] и је ли се сад боље провео?” Првео сам се одлично, и овога пута. Показало се да моје тврдње није могао оборити ни научник Катичићевог формата (Ивић 2014а [1989]: 154);

(2) [...] И тријумфално поентира: „Је ли ово бар довољно јасно?” Јасно је, да јасније не може бити да социолингвиста Бугарски не зна што мора знати сваки студент (социо)лингвистике, а што и сваки социолингвистички уџбеник доноси – да *језичка заједница* и *језик* нису исто (Ков. 2015в).

Аутор, дакле, наводи питање опонента и даје директан одговор на питање опонента, чиме се у излагању ствара привид непосредног дијалога.

Но, такву врсту привида у критичком или полемичком тексту може створити и сам аутор, и тиме представљање чињеница учинити динамичнијим, живописнијим, као у следећем примеру из полемике Ковачевић, Шћепановић – Кликовац:

(3) А разликују ли се „босански” и „хрватски” од српског? Не разликују. Јесу ли они онда посебни мањински језици? Нису. Је ли „Повеља Савета Европе о регионалним и мањинским језицима” надређена српском Закону о мањинама? Јесте. Могу ли политички критеријуми идентитета језика бити надређени лингвистичким? Не могу, за лингвисту! Је ли ауторка у праву? Није! Шта је онда српскохрватски језик? Научно гледано, исто што и онај „српско-хрватско-словеначки” што му је политички претходио. По којим критеријумима се онда признаје „хрватски” и „босански”, по оним европским из „Повеље” или по оним ауторке овог уџбеника и чланова Националног просветног савета!? Могу ли се, и смеју ли се деци потурати неистине за истине, и још у уџбенику за основну школу? (Ковачевић, Шћепановић 2010а).

Изградња текста у форми питање–одговор подиже тон дискурзије (представља варијацију интензитета), а резултат такве дијалогичности јесте ефектан утисак који се оставља на реципијента. У основи таквог излагања често може бити и реторичко питање (као фигура негације) на које се даје експлицитан одговор. Оно што у овом примеру посебно динамизује излагање и чини га ефицијентним јесте и уводна секвенца наизменичних дужих и краћих исказа, одн. варијација квантитета на синтаксичком плану: интерогативни искази су дужи, а одговори кратки. Варијацији интензитета доприноси и екскламативност одговора: исп. *Не могу за лингвисту!, Није!*

7.1.8. Контраст у изградњи текста

Контраст у нашој грађи може обухватати и надисказне структуре и тако бити основа изградње текста. На пример:

(1) У тај одбор није ме, дакле, довео мој својевремени непостојећи посао везан за језичку политику у извршном органу бивше једине партије у овој Републици, нити моја, никад непостојећа, политичка моћ, на којој и даље инсистира В. Недељковић [...] У ствари, сама чињеница да има језичку колумну у *Борби* годинама и да се у њој бави мноме по трећи пут у месец дана говори о стварној Недељковићевој моћи да другог „убије прејаком речју” [...] (Брборић 2000 [1998а]: 384).

Овде се уочава опозиција *ја–он*. У однос супротности у овом примеру улазе „непостојећа моћ” аутора и „стварна моћ” опонента, а на том контрасту гради се овај параграф.

Да се контраст може успоставити и преко прагматичке или контекстуалне антонимије видимо и у следећем примеру, у ком се јавља супротстављање између *стручњака* и *ширег круга читалаца*, тј. лаика, које се и текстуално уводи адверзативом *али*:

(2) За стручњаке питање је јасно, тачније речено – ни нема га: Костићева критика је научно ирелевантна јер дискутује са фантомском књигом, таквом какву ми нисмо написали. Али због ширег круга читалаца *Дела* ипак је потребно разјаснити ствар до краја (Ивић 2014б [1967б]: 179).

У грађи налазимо и друге контрастно организоване параграфи, који се темеље на опозицији *ја–он*. Исп. то у Табели 12 на примеру из полемике Ковачевић–Бугарски:

(3)

тврдња опонента	контратврдња аутора
Ковачевић ме проглашава необјективним, цитирајући ван сваког контекста један текст где критички говорим о званичном третману латинице у Србији, а да при томе нисам осудио (много касније) „дивљачке хрватске прогоне ћирилице”.	Ја сам о овима говорио тамо где треба, у Стразбуру, што он наравно не зна.
Импутира ми став да „Срби у свом језику не могу ’босански’ звати ’бошњачким’”,...	...а реч је само о томе смеју ли Бошњаци као призната национална мањина звати свој језик онако како се њих 138.000 изјаснило на попису.
И још поентира наводом да у свом опусу „немам ниједног строго научног рада”.	Међутим, мој рад друкчије су оценили позванији од њега, а данас је срећом лако видети шта на интернету има о мени – али и о Ковачевићу, који је драстично потценио интелигенцију и обавештеност читалаца „Политике”.

Табела 12. Контрастно организовани параграфи (Бугарски 2015б).

Из наведеног примера видимо како се један параграф у полемичком тексту може контрастно организовати, супротстављањем тврдњи и контратврдњи. Притом, супротстављеност може бити на различите начине исказана: без посебног обележја, када се она види из значења самих исказа (као у првом примеру из табеле), преко адверзативног везника унутар исказа (други пример, исп. везник *а*) или преко текстуалног конектора којим се назначавача међуисказни однос (трећи пример, исп. *међутим*). Контраст је овде нарочито наглашен прагматичком антонимијом типичном за полемички контекст – *он : ја*.

Контрастну структуру имају и параграфи у првом делу Петровићевог (1996д) текста *Несојска лингвистика*, у ком расправља с Р. Маројевићем:

(4) Ја сам рекао да не видим смисао његових ортографских конференција [...], а он вели да ће их држати „док погину кучка али жрвни”.

Ја сам рекао да у групи његових „талентованих и веома вредних научника” има највише специјалиста за извођење својих пропалих правописних пројеката на поправне испите, а он ми цитира резултате (тј. закључке) са њиховог првог таквог испита.

Ја сам рекао да његових „талентованих и веома вредних научника” нема у озбиљним српским лингвистичким пројектима [...], а он вели да њих око бесмислених правописних пројеката окупљају Министарство просвете и науке Црне Горе, речена никшићка Катедра и Српски фонд словенске писмености и словенских култура из Београда. [...]

Ја сам рекао да би за српску лингвистику било неупоредиво боље да се „талентовани и веома вредни научници” о којима Маројевић говори рашире по Копаонику, саберу тамо лексичку и ономастичку грађу [...], а он фабулира о понашању царских поданика, туђих слугу и својих господара...

[...]

Ја сам питао његове правописце-понављаче откуд у Левчу *пет* акцената, а у Ресави чак *седам*, али одговор на то питање Маројевић заскаче; питао сам кад ћемо добити речник левачког говора, али Маројевић је и то пречуо; питао сам има ли на никшићком лингвистичком пазаришту друкчије науке осим никчевићевске, али Маројевић се и у вези са њим „меће у заглушке” (Петровић 1996 [1996д]: 441–442).

7.1.9. Градација на текстуалном плану

Поред синтаксичке и семантичко-стилистичке градације (градације у ужем смислу), М. Катнић-Бакаршић (2018 [1996]: 1.1.) издваја и текстуални тип градације. Наиме, градација се у стилистици, заједно са неким другим композиционим поступцима, издваја и као један од конструктивних поступака у структурисању функционалних стилова (Тошовић 2002: 92). Овде ћемо размотрити неке примере примене такве градације у нашој грађи.

7.1.9.1. Нумеричка квантификација

Градација на плану текста у нашој грађи јавља се, пре свега, преко употребе тзв. амплификативних конектора (амплификатора), а ту функцију обично имају нумерички квантификатори, најпре редни прилози³¹⁷ (Катнић-Бакаршић 2018 [1996]: 7.1.1.), као у следећем примеру:

(1)

Прво сам констатовала да се у свим разредима осим у 5. разреду основне школе програмом предвиђа К-Г приступ [...] Толико о мом „жаљењу”.

Друго, ја ништа не „сервирам”: К-Г приступ је предвиђен школским програмима.

Треће, имам озбиљне резерве према речи *пропагира* у овом контексту (Кликовац 2018: 69–70).³¹⁸

Овде је реч, дакле, о текстуалној градацији, и то тзв. „логичко-субјективној (говорник организира текст, тј. свјесно развија тему одређеним редослиједом, поступно ка ономе што је са његове тачке гледишта значајније или, рјеђе, мање значајно)” (Катнић-Бакаршић 2018 [1996]: 7.1.1.). Како наводи Катнић-Бакаршић, амплификативни градациони конектори у научном стилу долазе као начин развијања текста, односно теме (упућују на структуру текста), а у другим врстама текста, као што су научно-популарни, књижевно-публицистички или есејистички, „они могу бити у функцији остваривања експресивности, појачавања афективне компоненте текста, те тако представљају прелазни облик ка стилистичким конекторима” (*idem*).

Сличан пример јавља се у истом тексту још једном (Кликовац 2018: 70):

(2)

Прво. Изрази „истине о језику” и „странпутица” звуче упечатљиво, али нисам сигурна шта у овом контексту значе. Које то „истине о језику” прикрива К-Г приступ? И на коју „странпутицу” води?

Друго. Да деци треба јасно и једноставно (тачније: што једноставније) приказати „тешку и заплетену језичку материју” – изјава је која ће наићи на хорско одобравање, којем ћу се и лично здушно придружити. [...]

Треће. Мој чланак је намењен наставницима, а не ђацима [...].

³¹⁷ У питању су тзв. *метатекстуални редни прилози*, који реферишу о самом тексту истичући сукцесивност смисаоних делова у њему, услед чега сам текст добија облик уређеног низа (Пипер 1988: 29–31).

³¹⁸ Сличан пример се запажа и у наставку, на истој, 70. страници, али на већем узорку текста.

Овакав пример текстуалне градације јавља се у два наврата и у тексту Ивић 2014б [1998а], мада у разрађенијем виду:

(3а)

Прво, Маројевићево иступање није било кореферат, него учешће у дискусији, као свако друго.

Друго, Маројевића је подржало неколико учесника [...].

Треће, није се радило о „Ивићевом злочестом програму”, већ о одлуци паљанске владе.

Четврто, Ивић се није заложо за „прогон ијекавице из српског књижевног језика” [...].

Пето, Конгрес није одржан ради подршке ставу Крајишника и Карацића у вези са екавизмом [...].

Шесто, „Ивићев” (тј. Крајишников и Карацићев) „програм” није „гласањем одбијен”, јер се о њему није гласало. [...] (Ивић 2014б [1998а]: 78);

(3б)

Прво, М. је заборавио да је „у то вријеме” штампана и оваква реченица [...].

Друго, руски преводилац Огњев је јасно истакао мишљење [...].

Треће, М. је ту „маказарски” поступио цитирајући самог себе. [...]

Четврто, постоји и титоградска верзија истог Маројевићевог текста [...] (Ивић 2014б [1998а]: 83–84).

Овај тип градације срећемо и у Ковачевић 2005в:

(4)

Прво, аутори нису сигурни [...].

Друго, аутори нису сигурни ни у [...].

Треће, аутори тешко разликују [...].

Четврто, аутори се тешко сналазе и у [...].

Пето, аутори ове Синтаксе још теже разликују [...].

Шесто, аутори не разликују [...].

Седмо, аутори одокативно проглашавају [...].

Осмо, аутори не разликују [...].

Дакле, у композицији овог текста доминантна је таксативност (увод, таксативно побројавање грешака, закључак), при чему се уочава градација у том побројавању, тј. у начину указивања на грешке.

Занимљив пример налазимо у Станићевом тексту (у полемици Пецо–Станић). Његова квантификација има полемички облик:

(5)

Прво и прво, „класици” марксизма не кажу да је језик „само елеменат животног испољавања мисли” [...].

Друго, загледајмо се мало боље у наведени Пецин текст (Станић 1978: 255).

Прво и прво је пример полемичког одговора, он је типичан за свађу или расправу, нарочито у усменом облику, показује (чак и најављује, антиципира) изразито неслагање. Ипак, стриктно говорећи, овде се може говорити о квантификацији, али не и о градацији, јер нема трећег, обавезног елемента градуелне структуре.

7.1.9.2. Други примери градације на текстуалном плану

Но, свакако, градација се на плану текста може јавити и у другим видовима. Тако, на пример, у приказу *Речника личних имена код Срба* Милице Грковић, И. Клајн каже (подвлачење наше):

(6) Сигурно је, међутим, да се подела на „стара” и „нова” имена не би ни могла доследно спровести, јер међу њима не постоји оштра граница [...].

Још једна дистинкција која би била веома пожељна, али коју је још теже спровести, јесте она између „правих” имена и хипокористика.

[...]

Друго је питање где треба повући границу у односу на „несрпска” и уопште нејугословенска имена. [...] управо се ту срећемо с најмучнијим и најнеодређенијим од свих разграничења (Клајн 1978: 228–229).

Говорећи, дакле, о спровођењу границе међу именима, аутор користи градацију, а она се овде огледа и у структури текста.

Код Белића, у његовом одговору на текст Ј. Вуковића о граници слога (исп. Белић 1953), налазимо пример градације која се огледа на плану текста: од похвале у уводу текста (исп. [1]), преко делимичног неслагања (исп. [2] *не бих се могао у потпуности сложити*), до неслагања (исп. [3] *није у праву*), па све до истицања неслагања (исп. [4] *Али баш напротив*) и категоричког неслагања (исп. [5] *Ја се не могу сложити никако...*). Исп. пример (подвлачење наше):

(7) [1] Свакако је потребно похвалити жељу друга Вуковића да упрости ако је могуће досадашњи начин поделе речи на слоге, а да не сиђе са правилне линије (Белић 1953: 118). [...]

[2] Са овим се не бих могао у потпуности сложити, а с тим се не слаже ни Б. Милетић, који је тај глас и специјално испитивао (Белић 1953: 122). [...]

[3] Што се тиче речи као *бач-ва, бјеч-ва, циц-ва-ра, наћ-ве, циц-ла*, ту мислим да није у праву Вуковић кад мисли да, иако експлозивни сугласник иде заједно са сонантом *в* [...], африкате не треба да иду зато што су састављене од два звука *т* и *ш* [...] (Белић 1953: 123). [...]

[4] Добија се утисак из целокупног разлагања Вуковићева да африкате треба (и по утиску на ухо) пре одвајати него експлозивне. Али баш напротив. Експлозивни су сугласници преградни, а африкате су полупреградне [...] (Белић 1953: 123). [...]

[5] Ја се не могу сложити никако са теориским објашњењем ових случајева код Вуковића (Белић 1953: 123).

Овај тип гладуелног излагања у критичком тексту – по аналогiji са већ представљеном техником излагања „топло-хладно” – можемо окарактерисати као (под)врсту критичке технике „топло-млако-хладно”, где средњу компоненту обично представља врста делимичног (не)слагања: *делимично се слажемо/донекле се слажемо/не слажемо се у потпуности/не слажемо се у свему* и сл.³¹⁹

Размотримо следећи пример у ком М. Стевановић одговара на примедбе А. Костића на одређена решења у *Правопису* (Стевановић 1961: 97–98; подвлачења наша):

(8) [1] Одређене примедбе проф. Костића се тичу углавном правописног речника, а најоправданија од њих је она што се односи на преоптерећеност тога речника материјалом који нема правописног значаја, него иде у терминологију, и посебно – у медицинску терминологију. Та слаба страна правописног речника повлачи и другу – прејудицира утврђивање медицинских термина, који, сасвим правилно мисли проф. Костић, не могу бити утврђени без медицинских стручњака. [...]

³¹⁹ Исп. пример: *За морфему -ом* Клајн сасвим тачно каже [...], али му је даља анализа само делимично тачна (Маројевић 2007: 597).

[2] Скрећемо пажњу и на још једну Костићеву примедбу која можда и има свог оправдања. [...]

Није требало *тјелешцу* као деминутиву од *тело* [sic!] дати преимућство над *тјелашцем*, него их је ваљало дати напоредо, јер је и један и други облик те речи у употреби у нашем књижевном језику. Ми се проф. Костићу не чудимо када пита зашто је *схизофренија* претпостављена облику ове речи са *ш* место са *сх*.

[3] Али се, с обзиром на уобичајеност употребе, никако не може постављати и питање зашто да се *схема* претпостави *шеми*, а још мање тврдити да би се с једнаким правом и место *шишјас* могло говорити и писати *исхијас*.

Проф. Костић није у праву ни када Правописној комисији замера што поред *визуелан* не допушта и *визуалан*, као што је означила да се говори и пише *хабутуалан*.

Овај пример градације на текстуалном плану показује како аутор полази од слагања с опонентом и афирмативних ставова (исп. [1]) – где се истичу *најопроданије примедбе* и наводи да опонент *сасвим правилно мисли*, затим постепено иде ка ставовима где има мање слагања (исп. [2] – *примедбу која можда и има свог оправдања*), да би на крају, у последњем стадијуму, указао на оно у чему се никако не слаже с опонентом (исп. [3] – *Али се ... никако не може постављати и питање...; Проф. Костић није у праву ни...*). У извесном би се смислу и овакав градуелни поступак могао посматрати као тзв. техника „топло-хладно”, где се, дакле, аутор креће од позитивних оцена ка негативним оценама опонентових тврдњи.

Градација на плану текста види се и у тексту А. Младеновића:

(9) [1] За 26 посланица аутор, истина, каже да су их „највјероватније преписивали са оригинала Петрови секретари” [...], при чему ова ауторова несигурност у препознавању властитог рукописа Петра I не само да збуњује читаоца већ одмах уноси сумњу у ауторову умешност разграничења аутографа који несумњиво припадају поменутом владици од рукописа које он није писао својом руком (Младеновић 1979: 202); [2] Контрадикција и конфузија овде је потпуна и вишеструка, јер намеће питања на која аутор није одговорио [...] (Младеновић 1979: 203); [3] Овако, без објашњења, читаоцу остаје да се домишља и да појачава своју сумњу у исправност ауторовог приступа материјалу који испитује (Младеновић 1979: 206).

Градација се у излагању грађе може представити и као антиклимакс, као у следећем примеру критичког приказа, у ком се указује прво на највеће материјалне грешке групе аутора, након чега се представљају други, мање „тешки” пропусти:

(10)

[1] Најелементарнија грешка која се у синтакси може направити јесте *неразликовање врста ријечи*. То су грешке које се не „праштају” ни ученицима основне школе, а камоли учбеницима из којих ти ученици уче. За универзитетски уџбеник такве су грешке непојмљиве (Ков. 2005а: 785);

[2] Најмање [највише?] по тежини равноправна *неразликовању врста ријечи* (ако на скали градуирања почињених грешака није још и већа од ње) јесте свакако грешка *неразликовања падежних облика*. Падежни облици, (Ков. 2005а: 786), уз врсте ријечи, представљају најбитније конструктивне синтаксичке елементе. Па како је онда могуће писати синтаксу српскога језика, а не разликовати падежне форме? (Ков. 2005а: 786).

[3] Аутори *нису сигурни ни у разликовању неодређеног и одређеног придјевског вида* (Ков. 2005а: 787).

[4] Аутори показују да увијек *не разликују ни глаголски вид* (Ков. 2005а: 787).

[5] Аутори често *исказују незнање и у идентификацији реченичних чланова*. [Итд.] (Ков. 2005а: 788).

Градација се уочава и у утврђивању онога шта је други аутор под одређеном речју или изразом мислио, као у примеру Радић 2017: 27–28, где се то изводи преко полемичког кондиционала (цифрама у угластим заграда обележавамо појединачне етапе у развоју градације):

(11) Шта то значи да је читав штокавски дијалекат у основи српског језика – аутор није појаснио. [1] Ако је мислио на то да поред „штокавског” и неки други „дијалекти”, на пример тзв. чакавски или кајкавски, у одређеној мери учествују у корпусу српског дијасистема, такав приступ није смислен јер ови идиоми немају везе са српским језиком, као што с њим нема везе ни бугарски родопски дијалекат или словеначки корушки. [2] Ако је, пак, аутор мислио на тзв. торлачки (у нашој терминологији призренско-тимочки) дијалекат, као још један српски дијалекат, издвајајући га из корпуса штокавског те га на одређени начин и супротстављајући њему, онда је то изван методологије, па и традиције српске лингвистичке науке. Такав приступ би, у ствари, сугерисао недовољно српски идентитет призренско-тимочке дијалекатске области. Он је већ виђен у филологијама суседних земаља (нпр. хрватској, бугарској), и не може му се оспорити политички интерес тамошњих филолошких кругова. [...]

[3] На другој страни, ако аутор није мислио на учешће [...] „не-штокавских” дијалеката у дијасистему српског језика, и не издвајајући, притом, призренско-тимочки дијалекат из корпуса штокавског система, онда се и ова његова тврдња може тумачити у смислу (макар претежно) синонимног односа између лингвистичких појмова српски и штокавски, односно у смислу штокавског карактера српског језика (или можда и обрнуто), колико год то таутолошки звучало. [4] Но, то није крај логичко-мисаоним неравнинама у приступима овога типа. Јер, ако се српски поистовећује с једним дијалектом, тзв. штокавским, онда уводимо необичан и несвакидашњи лингвистички конструкт којим се замагљује граница између језика и дијалекта, па и међу језицима и дијалектима, а термин српски језик потискује термином штокавски дијалекат [...]. [5] Могуће је и да смо онда на терену трагања за језиком чији је српски фактички тек један део („дијалекат”), и могли бисмо у овоме препознати ауторово, можда и ненамерно, истрајавање на парадигми српскохрватског језика, те његове штокавице која је данас у основи низа новостворених (/новообзнањених) језичких стандарда. То би онда значило негирање самосвојности српског језика, заправо, само формално прихватање лингвонима *српски језик* [...], а суштински истрајавање на парадигми српскохрватског језика (са тзв. штокавским, чакавским и кајкавским дијалектом у свом саставу), – или још горе, слободну мешавину оба приступа. Јер, само се на тај начин штокавица може једном узимати за дијалекат српског језика (или српски дијалекат), а други пут фактички за надјезик кога чини више савремених језика, и чији, дакле, тек један део припада српском. А управо су ауторов наслов и поднаслов тако повезани да могу сугерисати и то: подређеност српског језика штокавском „надјезику”.

Аутор, дакле, полази о претпоставке о ставу аутора и, на основу тога, побија могућности. О градацији на плану композиције текста исп. 7.2.1.

7.2. Композиција текста

У овом одељку ћемо размотрити неке композиционе врсте које срећемо у нашој грађи.

7.2.1. Градација на плану композиције текста

Размотрићемо композицију једног критичког приказа из нашег корпуса – *Далеко од науке* М. Ковачевића (2011), објављеног у часопису *Српски језик*. Увод тог приказа гласи овако (Ков. 2011: 781):

(1) Новоформирани Филолошки факултет у Бањој Луци као прву [...] штампао је књигу Дијане Црњак *Неки видови реченичне кондензације у језику крајишких писаца*. Вјероватно не случајно, него с циљем да се представи на најбољи могући начин, пошто је на основу те, као једино релевантне библиографске јединице, Дијана Црњак (рођена 1972. године) изабрана за ванредног професора за Савремени српски језик III

(синтаксу) [...]. Будући да Дијана Црњак досада није написала ниједан озбиљан рад из синтаксе, није се с рефератима појављивала ни на једном синтаксичком научном скупу, а докторирала је из дијалекатске лексикологије [...], за свакога синтаксичара (и лингвисту уосталом) њена нова књига мора бити изазов, већ самим тим што се сама самцијата била и нужан и довољан услов за избор у звање ванредног професора за синтаксу српскога језика (што, мора се признати, представља куриозитет).

Претпоставка од које се полази у овом уводу – да факултет није случајно ту књигу објавио као прву, већ вероватно „да се представи на најбољи могући начин”, представља својеврсну припрему – кроз подизање очекивања читалаца – за оштру критику књиге која ће у тексту уследити. Јасно је да је аутор критичког приказа монографију коју приказује већ прочитао, те се у оваквом уводу – а када се прочита приказ у целини – може препознати ироничан подтекст. Негација, као важан елемент критичко-полемичког дискурса, јавља се већ на почетку: ауторка *није написала ниједан озбиљан рад из синтаксе, није се с рефератима појављивала ни на једном синтаксичком научном скупу*. Књига се представља као изазов за сваког лингвисту, а на крају увода даје се и коментар уз оgradu: *што, мора се признати, представља куриозитет*. Приказивач тиме, дакле, сугерише читаоцу да би од такве књиге требало имати висока очекивања, пишући привидно неутрално, још не откривајући отворено праву оцену књиге. Увод стога изгледа тако као да је писан пре самог читања.

Та висока очекивања оправдавају се непосредно иза увода, на крају другог параграфа, у ком се износе фактографски подаци о структури књиге:

(2) *Цитирана литература* [...] садржи чак 97 (!) библиографских јединица (Ков. 2011: 782).

Одмах затим књига се представља као „научни уникат”:

(3) А на основу само [...] три уводне странице свако ко се бави синтаксом може лако закључити да је Дијана Црњак написала „научно” уникатну синтаксичку књигу, књигу која тешко да има премца међу синтаксичким публикацијама не само српскога језика него и шире (Ков. 2011: 782).

Првобитна висока очекивања овде достижу тачку врхунца – као да се ради о лингвистичком раритету, што се посебно постиже употребом градиционе синтаксичке конструкције *не само... него и*. У другом примеру користи се иронија – стављањем лексеме *научно* под наводнике. Но, већ следећим реченицама открива се истина која буши већ поприлично надувани балон очекивања и експлицитно се износи оцена; та књига је „уникат”:

(4) Али не по својим позитивним, него, на жалост, по својим изразито негативним научним карактеристикама. Дата књига, наиме, показује шта нису и како се не могу (и не смију!) писати (а пишу!?) не само научни него ни стручни, и не само синтаксички него ни системскограматички радови уопште. И то она показује од прве реченице увода, до последње реченице закључка. То – ваљда једино то – ову књигу чини „научно конзистентном и кохерентном” (Ков. 2011: 782).

Дата оцена је оштра, негативна и – строга (исп. *и не смију!*). У првим двома реченицама оцене износи се чак девет негација: *не по својим позитивним; по својим изразито негативним* [→ непозитивним, лошим] *научним карактеристикама; шта нису и како се не могу (и не смију!) писати ... не само научни него ни стручни, и не само синтаксички него ни системскограматички радови уопште*. У питању је, дакле, истакнута, емфатичка негација.

Такође, приказивач ће у наставку изразити чуђење над одређеним поступцима у техници израде научног текста:

(5) Пробија ли се то сумња да случајно није у питању ауторкино непознавање начина упућивања (цитирања) у научном тексту?! (Ков. 2011: 783).

Но, још увек се могућност незнања другог аутора (привидно) одбија – то се приказује као неверица:

(6) [...] или ауторка сматра да један од доприноса њене књиге треба да буде и негирање таутологичности тих термина, или је разлог, у шта је тешко повјеровати, то да ауторка не зна значење датих термина (Ков. 2011: 783);

Но, такво чуђење, тј. првобитна сумња у даљем тексту постепено постаје увереност:

(7) Ово је, уистину, новост (!) у методологији структурисања текста (техници израде научног рада): да се упоришни термин цијеле књиге не објашњава у тексту него у фусноти. Или ће опет бити, с тим да сумња престаје бити сумња, да ауторка и не зна шта у структурисању научног текста мора припадати фусноти, а шта интегралном тексту (Ков. 2011: 783).

Касније, у току анализе резултата саме књиге, аутор ће експлицитно рећи да ауторка – *не зна*, што се наглашава прилогом *недвосмислено* – дакле, више нема никакве сумње:

(8) Оне [трансформације] недвосмислено потврђују да ауторка не зна шта значи трансформационим тестом реконструисати еквивалентну предикатску структуру оној кондензованој (Ков. 2011: 786).

Та својеврсна градација у исказивању сумње у знање другог аутора овде се и метатекстуално напомиње; наиме, она прати – како приказивач покзује – градацију грешака коју ауторка прави:

(9) Но, у градацији грешака које је Д. Црњак у својој књизи починила ова се и не може сматрати највећом, кад се упореди с неким другим, нпр. с материјалном грешком неразликовања глаголских облика (Ков. 2011: 786–787).

Како се даље одмиче у разматрању монографије, тако и оцене о књизи постају све оштрије, толико да аутор већ подразумева да други аутор није, на пример, консултовао одређену литературу:

(10) О везничкој употреби лексеме *будући* постоји одличан рад А. Мусића, који ауторка, наравно, није консултовала (Ков. 2011: 788).

Дакле, овај критички приказ одликује се на плану структуре, пре свега – градацијом. Аутор полази од одређених очекивања која се градирају у уводу, а затим се таква очекивања поништавају. Грешке се такође представљају кроз градацију, од техничких и методолошких преко материјалних до оних које се посматрају на нивоу „основношколских”, елементарних.

7.2.2. Таксативна композиција полемичког текста

Један од типичних композицијских начела од којих се полази у изградњи полемичког текста јесте таксативно побијање ставова опонента. Погледајмо пример:

(1) Маројевић је овде навео *три фонолошке чињенице* и, занимљиво је, *на свакој се „оклизнуо”*: 1) из његове непрецизне формулације може се закључити да су *н* у речи *Ана* и *н* у речи *Анка* две посебне фонеме и ако је то имао на уму – онда је он једини „фонолог” који тако анализира српски фонолошки систем; 2) он вели да се *н* у *Анка* „изговара са назалном (носном) артикулацијом”, што сугерира закључак да *н* у *Ана* није

назално!; 3) шта значи, даље, формулација да код тих фонема „назални изговор није и једино могући” – вероватно не зна ни сам Маројевић (Петровић 1996 [1995a]: 405–406).

У наведеном одломку видимо неколико ствари. Прво, дакле, мишљење опонента се побија тачку по тачку, таксативно, тј. указује се на различите пропусте опонента. Такво побијање овде има и градуелну структуру: док се у првој тачки индиректно указује на то да нису у питању две фонеме, други се закључак износи екскламативно (подиже се тон), а трећим се поентира – то *вероватно не зна ни сам Маројевић*. Фигуративно посматрано, уочавају се и метафора – опонент се на свакој чињеници *оклизнуо* и иронија – опонент није фонолог, већ „фонолог”. Такође, у оквиру прве тачке јавља се и полемички услов: *ако је то имао на уму – онда је он једини „фонолог” који тако анализира српски фонолошки систем* [→ ’нико (други) тако не анализира српски фонолошки систем’].³²⁰

У тексту Д. Петровића (1996 [1995b]) насловљеном *Лингвистичке магле Маројевића и Симића* налазимо такође таксативну нумерацију, при чему се теме параграфа ређају наизменично – под бројем 1), 3) и 5) аутор расправља са Маројевићем, а у параграфима 2) и 4) са Симићем. У параграфу нумерисаним бројем 6), као и у уводу и закључку, аутор се осврће на текстове оба опонента. Исп. пример (Петровић 1996 [1995b]: 416–419; наводимо само почетне делове првих исказа):

(2) [увод]

- 1) Маројевић продужује своју фонолошку звоњаву о рефлексима јата у српском језику [...].
- 2) Симић је у томе смислу скромнији: он се жали како његову науку „куде и руже” [...].
- 3) Маројевић сада разјашњава да је термин *књижевни језик* д в о з н а ч а н само у енглеском језику [...].
- 4) Симић мисли да су у расправама о садашњим проблемима српског језика важнија „патриотска осећања” од озбиљне научне аргументације. [...]
- 5) Колико је Маројевић „по дефиницији” паметан, он је, изгледа, исто толико и забораван. [...]
- 6) Своје су текстове Маројевић и Симић посебно украсили – новом лингвистичком терминологијом. [...] [закључак]

У тексту је, стога, упечатљиво и поређење двају аутора, какво се види у реченицама: *Симић је у томе смислу скромнији* или *Симићева је лексика, међутим, нешто „финија”*, где се уочава и иронија.

7.2.3. Цитатно-коментарска композиција

Средишњи део одговора П. Ивића Драгутину Рагужу у тексту *Науци требају чињенице, а не емоције* (1986) такође се одликује таксативношћу, но нешто другачије уобличеном. Аутор на почетку сваког параграфа наводи страницу и цитира став опонента а затим даје свој одговор или коментар (Ивић 2014a [1986]: 116–126):

- (1) Стр. 25. „То је све у складу с Ивићевим идејама да међу штокавцима нема етничких Хрвата”. Такву идеју никад нисам изрекао, она ми је потпуно туђа. [...]
[...]
Стр. 30. „... зашто се онда чудити тим разликама [...] које су преживјеле?” Опет став далек од мога.
[...]
Стр. 30. „... Али зашто укинути баш све разлике? У име чега?” Слажем се, и ја тако мислим. Невоља је само у томе што су те бесмислене амбиције мени приписане.
Ево како је на стр. 23 прошао истакнути француски славист Michel Aubin [...]
[...]

³²⁰ Тачније, та реченица даље имплицира: ’ако је то имао на уму, онда то није тачно/он није у праву’.

Стр. 18. наводе се моје речи: [цитат]. Речи које је Рагуж изоставио унео сам имајући у виду управо Кашићев случај.

На стр. 19 Рагуж почиње пасус цитатом мојих реченица: [цитат]. [...]

На стр. 22 наведене су моје реченице: [цитат]. Следе Рагужеве рефлексције: [цитат]. Овде није битна генеза мога мишљења, већ да ли оно одговара чињеницама.

Стр. 22. „Прешућивањем се служи Ивић и говорећи о повијести тиска ’на српско-хрватском језичном подручју’, спомињући прве тискане књиге у Зети, а ни ријечи о хрватском тиску [...]”. Прећуткивање ту није на мојој страни. [...]

Стр. 31: „А формулација по којој је Дубровник ’имао физиономију неке врсте српског Хонконга’ [...] наводи нас на помисао да Ивић има већ формулиран нацрт уговора о Дубровнику, по узору на уговор о Хонконгу који ће бити враћен Кини”. Ове завршне речи врхунац су и круна Рагужевог написа. [...]

[...]

На стр. 19 он узвикује: [цитат]. [коментар Ивића]

[И тако даље.]

Исп. и следећи пример у тексту истог аутора:

(2) Стр. 51: „Данас још има очуваних српских (црногорских) елемената на северу Албаније, у области Скадра, и на крајњем југу, у области Корче, у селу Бобошчици, где се говори једним архаичним македонским дијалектом”. – Говор Бобошчице припада уствари јужномакедонским говорима, дакле онима где уопште нема српских, акамоли црногорских елемената (Ивић 1955/56: 313);

[...]

Стр. 128–129: „... код нас се у гласовном систему . . . и *ћ* (тј. *њ*) одвојило од *п* (уп. *коњи* према они насупрот рускоме *кони* и *они*).” – Ствари стоје управо обрнуто: српскохрватска опозиција између *п* и *њ* старија је од руског неразликовања тих гласова испред *е* и *и* (Ивић 1955/56: 320–321).

Код истог аутора налазимо пример овог типа композиције и у другом тексту (Ивић 1959: 285):

(3)

Стр. 104–105. М. каже да је припадност говора југоисточног Баната косовско-ресавском дијалекту била „опште позната”, па их је зато он 1938 год. тако означио на својој карти. – Не стоји да је ово било „опште познато”, чак напротив: на картама А. Белића [...], М. Решетара 1907 и М. Храсте 1956 – да се задржимо само на најзначајнијим ауторима – поменута зона је цела или највећим делом припојена шумадиско-војвођанском дијалекту.

Стр. 105: „А што се тиче говора београдских села, које нико није проучавао, већ је познато да су нека села као: Вишњица, В. Село, Винча, Миријево, Велики и Мали Мокри Луг, Бањица, Кнежевац, Раковица, као и Палилула, која је доцније ушла у састав Београда, пре више од сто година пресељена из Сврљига (в. Милићевићеву Кнежевину Србију, стр. 118)”. – Да се М. послужио новијом расправом Ристе Николића [...] он би са свога списка избрисао Велико Село, Винчу, Миријево и Кнежевац – што би било у складу и са мојим теренским посматрањима.

[...]

Овакве примере можемо именовати као цитатно-коментарске облике композиције.

7.2.4. Текст у тексту

У грађи налазимо и примере текста у тексту: одговарајући на новински напис Е. Фекетеа (у *Политици*), И. Клајн му упућује писмо, које Фекете објављује у целини у свом следећем напису. То је уједно и једини пример из грађе у ком се текст опонента и одговор аутора објављују у једном истом тексту.

Драги Егоне,

Ваше је право да се не сложите са мном, али ми је жао што сте у угледној и много читаној рубрици дали савет који ми се чини неодржив. Требало би за будућност да се договоримо да исправност облика оцењујемо на основу неких принципа, а не да правилним проглашавамо све што се нађе у корпусу (Клајн, према Фекете 20086).

7.2.5. Сужавање перспективе (конкретизација)

Није необично да критички текст, при представљању одређеног дела, отпочне из шире перспективе: кад представља рад из одређене области, аутор прво може указати на ту саму област и досадашње резултате (у иностранству или у домаћој науци). Исп. увод у приказ *Речника личних имена код Срба* Милице Грковић:

(1а) Ономастика уопште, па и антропонимија као њен саставни део, одувек су у лингвистичкој науци представљале неку врсту споредних грана, које остају изван центра пажње и не развијају се континуирано ни систематски. Кад се томе дода наш вековни заостатак у лексикографији (данас, срећом, у знатној мери ублажен после завршетка Рјечника ЈАЗУ, Речника Матица и Скоковог етимолошког речника), јасно је зашто појава једног српскохрватског антропонимијског речника заслужује да се дочека као истински догађај. Бацимо ли поглед по Европи, можда ће нас утешити помисао да ни други народи нису на овом пољу далеко одмакли. Изузев Немаца, који су створили импозантну ономастичку литературу [...] и Англоамериканаца, који као и обично предњаче, ако не увек по научном квалитету, а оно бар по броју објављених дела [...] – остале нације још су далеко од тога да имају исцрпан научни попис и анализу својих имена (Клајн 1978: 227).

Аутор, дакле, пре представљања самог речника полази од описа статуса ономастике (антропонимије) и досадашњих резултата. Отуда, на структурном плану овде учавамо стилску контекстуализацију – дело се посматра у контексту (о стилској контекстуализацији в. Симић, Јовановић Симић 2015: 191–194). Из овог ширег контекста аутор прелази на опис ситуације код нас:

(1б) С друге стране, не треба изгубити из вида да нас чека већи посао него остале народе, јер имамо неколико различитих „ономастичких система” (Клајн 1978: 227).

Затим, аутор прелази на опис самог речника. Овакав опис дела, од ширег контекста ка ужем, посматрамо (сем као врсту контекстуализације) и као – конкретизацију. Аутор, дакле, са општег, глобалног плана описа прелази на ужи, конкретан: у овом случају то је опис речника.

7.2.6. Линеарна композиција текста

Занимљиву структуру налазимо у тексту Р. Маројевића *Критичар као емоционалац* (2001 [1997]), с поднасловом – *Критика лингвистичког ауторпортрета Павла Ивића*; текст представља одговор на текст П. Ивића *Емоционалац као критичар*. Структура се јасно наслућује већ на основу међуналова којима се представљају тематске целине, а који се могу читати као један исказ: 1. *Русиста, на дериватолог* [...]; 2. [...], *на фонолог* [...]; 3. [...], *на ортолог* [...]; 4. [...], *на етнолингвист* [...]; 5. [...], *на (х)историк* [...]; 6. [...], *на биограф* [...]. Затим следи *Post scriptum*, у ком се јављају два кратка одељка: 7. *Прије Ивића...*; 8. *...и послје Ивића*. Већ се из овога јасно ишчитава линеарна структура полемичког текста.

7.3. Јаке позиције текста у критичко-полемичком дискурсу

У јаке позиције текста сврставамо, пре свега, оне текстуалне сегменте који изазивају највише пажње или остављају најизразитији утисак на читаоца. Пре свега, ту спадају наслови, затим уводни, почетни сегмент текста (и, нарочито, први исказ као међутекстуални конектор) и закључни сегмент текста. У наставку ћемо размотрити ове делове текста у нашој грађи.

7.3.1. Стилизација наслова у критичко-полемичком дискурсу

Наслови представљају информативно и структурно најистакнутије место у тексту. Обично су центрирани изнад самог текста и написани верзалом или већим фонтом, што их чини и графостилемама.

У овом раду полазимо од поделе наслова према три критеријума:

- 1) формално-граматички критеријум: реченични и нереченични наслови;³²¹
- 2) стилистички критеријум: експресивни и неекспресивни (неутрални);
- 3) критеријум информативности: информативни и неинформативни наслови.

Према наведеној класификацији у нашем корпусу најчешћи су неинформативни експресивни и информативни неекспресивни наслови.

Информативни наслови најчешће су и стилистички неутрални, немаркирани, они само преносе читаоцу обавештење о предмету текста или о односу према неком другом тексту, и уобичајенији су за текстове објављене у научним часописима. Експресивни наслови су стилски маркирани, они се својим лексичким саставом или формом издвајају, изазивају одређен стилски ефекат, апелују на реципијента (на његов разум и/или осећања) и чешћи су у дневним и недељним листовима.

Типични примери неинформативних неекспресивних наслова из нашег корпуса јесу, на пример: *О једном основном и неколика узгредна проблема* (Стевановић 1960), *Српскохрватски акценсти и истина* П. Ивића (2014б [1967а]) из полемике са Ђ. Костићем о његовој студији о акцентима (са Илсом Лехисте), *Српски језик данас* (Маројевић 2001 [1994ђ]),³²² *Језик, наука и политика* Д. Кликовац (2010) из полемике са М. Ковачевићем и М. Шћепановићем о њеном удбенику српског језика за основну школу. Из групе критичких текстова може се издвојити, на пример, *Норма и наука* (Стакић 2015), приказ *Нормативне граматике српског језика*.³²³ Из самих наслова се не може схватити прецизно о чему се тачно говори у текстовима (дата је само општа тема), нити којим поводом су писани, а стилски су неутрални. Такви би се наслови могли назвати и општим.

У типичне примере информативних неекспресивних наслова спадају наслови оних текстова који по свом карактеру иду у ред научне расправе: *Из новије акцентуације* (Белић 1951), *О виду глаголског облика* будем (Ивић [2014б] 1955), *Продуктивност неких наставака којима се граде nomina agentis* (Стевановић 1964), *Утицај турског језика на фонетику штокавских говора* (Пецо 1967), *Старословенска adiectiva possessiva на њћ* (Бошковић 1973а), *Евентуални трагови диспалатализације г вокалнога у јужнословенским језицима* (Бошковић 1973б), *О босанско-херцеговачкој деklinацији Sálko, Sálkē* (Бошковић 1976), *Штокавско-чакавска размеђа* (Пецо 1981), *Проблеми морфолошке анализе императива*

³²¹ Исп. Гловацки-Бернарди 1991: 33; иста подела користи се и у анализи наслова новинске вести и новинског извештаја у Максимовић 2016: 45.

³²² Аутор испод наслова даје информацију о томе на који текст реагује. У самом тексту аутор за наслов истиче да је то први део наслова његовог опонента (Д. Петровића): „Први је наслов нешто између наслова чланка и наслова рубрике”. Овим се указује на општост таквог наслова.

³²³ Информација о монографији која се приказује дата је испод наслова.

(Николић 2007), *Статус деривационих односа у лексикологији* (Драгићевић 2009),³²⁴ *Семантичка деривација* (Драгићевић 2018). Они имају наслов као и сваки други научни чланак. У њима се прецизира тема и постоји јасан отклон од емоционално-експресивне лексике. Свакако, овде иду и наслови критичких приказа који су типски оформљени – на основу назива рада који се приказује (исп. Ивић 1955/56, 1968/69; Московљевић 1963; Пецо 1963/64, 1974/75; Стевановић 1963/64, 1970б, 1970в; Клајн 1978; Маројевић 1988).

Ту спадају и наслови који показују да су у основи критички (тј. да представљају осврт на неке ставове), али који по карактеру нису експресивни: *Нека ненаучна тумачења о народном језику предњегошевске књижевности* (Младеновић 1968).

Информативним неекспресивним насловима, али на прелазу ка експресивним, припадају наслови попут *О тзв. „незамењеном” јату и около њега* (Симић 1982а), *О такозваним неправилним глаголима* (Стакић 2011), *О тзв. Великом речнику САНУ и неким другим питањима* (Радић 2017). Мада се овде изванредан степен експресивности може назрети у лексеми *такозвани* – њоме се већ у наслову имплицира неслагање са самим називом (лични став према том термину), то се ипак може тачно утврдити тек по читању текста.

У наставку ћемо представити лексички састав наслова из нашег корпуса, као и њихове типичне формалне одлике.

7.3.1.1 Неекспресивни наслови

7.3.1.1.1. Лексички састав неекспресивних наслова. Неутралност наслова полемичких текстова може се остварити употребом лексеме *одговор*, која јасно показује да се дати текст наслања на неки раније написани текст, те да представља реакцију на њега:

(1) *Наши одговор* (Белић 1950а); *Одговор* (Белић 1950б); *Одговор дру Асиму Пеци* (Станић 1978).

Исто се запажа и у поднасловима:

(2) *Тирилицом о ћирилицу (Одговор Ранку Бугарском и Љубиши Рајићу)* – Маројевић 1991 [1989б]: 33); *Још неколико речи о реченицама (Одговор на замерке проф. Радоја Симића)* – Кликовац 2018.

Осим тога, неутралност показују и наслови који садрже лексеми *напомена* (обично у множини):

(3) *Напомене о неким нормативним питањима* (Пешикан 1977); *Неколико напомена уз одговор М. Станића* (Пецо 1978); *Неколико напомена уз претходни чланак проф. М. Могуша* (Пецо 1982), *Неколико напомена мојим критичарима* (Симић 1983).

Каткад се насловом напомиње да аутор поново пише о одређеној теми, подстакнут критичким текстом другог аутора (у нашем корпусу ради се увек о другом полемичком обраћању):

(4) *Још једном поводом неких ненаучних тумачења о народном језику предњегошевске књижевности* (Младеновић 1969); *Још неколико речи о реченицама* (Кликовац 2018); *Још о Брнабић или Брнабићки / Ког је рода презиме?* (Савић 2019а).

---

³²⁴ Иако овај текст представља полемичку реакцију на критику М. Ковачевића, он се жанровски уже може посматрати као расправа.

Исто се среће и међу експресивним насловима, у нашој грађи махом код Д. Петровића:

(5) *Опет о страдању фонологије* (Петровић 1996 [19826]); *Опет о „правопису бабе Смиљане”* (Петровић 1996 [19936]); *Опет о покртању српског језика и неким његовим „ослободиоцима”* (Петровић 1996 [1995а]).

Коначно, насловом се може и само упутити на поджанровски карактер текста, као у случају полемичког одговора у епистоларном виду, када се указује и на онога коме је одговор упућен:

(6) *Отворено писмо др Душану Драгосавцу* (Ивић 2014а [1972]).

7.3.1.1.2. Форма неекспресивних наслова. Постоји неколико типичних форми у којима се јављају информативни наслови, и они су махом – према првом критеријуму поделе који смо издвојили – неречнични, најчешће у форми предлошко-падежне конструкције. И формом наслова може се назначити да дати критички или полемички текст настаје као реакција на неки раније написани, а то се може представити као повод (исп. примере под а), као директно наслањање на други текст (исп. примере под б), или уопштено као тема (исп. примере под в):

а) *поводом* + генитив именица попут *расправа, чланак, допис, текст* и сл.:

(7) *Поводом претходног чланка* (Белић 1950а);³²⁵ *Поводом расправе проф. Ј. Вуковића „Граница слога и растављање речи на слоге”* (Белић 1953а); *Поводом чланка проф. др. А. Костића* (Стевановић 1961); *Поводом чланака: о скраћеницама и „нефонетичности” нашег правописа* (Стевановић 1978), *Поводом једне научне дискусије „с прологом и епилогом”* (Реметић, Петровић 1983); *Поводом текста „О једном одломку у рецензији Радмила Маројевића”* (Маројевић 1991а); *Поводом „Актуелног тренутка српског књижевног језика”*: *Аргументи нису ни оспоравани* (Маројевић 2001 [19946]);³²⁶

б) *уз* + акузатив именица попут *чланак, рецензија, речник* и сл.:

(8) *Уз чланак проф. Љ. Јонкеа* (Стевановић 1957а); *Уз рецензију М. С. Московљевића* (Пешикан 1963); *Уз Речник жаргона* (Гортан-Премк 1976); *Неколико напомена уз одговор М. Станића* (Пецо 1978); *Неколико напомена уз претходни чланак проф. М. Могуша* (Пецо 1982);

в) *о* + локатив именичке синтагме којом се именује предмет текста (форма типична за наслове научних радова уопште; исп. горе и наслове у форми *Опет о...* или *Још о...*):

(9) *О виду глаголског облика будем* (Ивић [20146] 1955), *О Ивићеву „смедеревско-вршачком дијалекту”* (Московљевић 1958/59), *О питању смедеревско-вршачког дијалекта* (Ивић 1959) *О једном основном и неколика узредна проблема* (Стевановић 1960), *О Речнику Српске академије наука* (Московљевић 1963), *О Речнику Српске академије наука и уметности* (Пешикан 1963), *О босанско-херцеговачкој деklinацији Sálko, Sálkē* (Бошковић 1976).

Насловима у конструкцији *о* + *локатив* исказује се, дакле, шта је основни предмет текста, даје се тематски оквир текста. За разлику од наслова у облику номинатива (са којим стоје у односу конкуренције) овим насловима се указује на могући, али не и нужни, ужи опсег теме. Наиме, између могућих наслова

³²⁵ Овим се текстом Белић надовезује на претходни текст другог аутора у часопису *Наш језик*.

³²⁶ За овај би се наслов могло рећи да представља пример прелазног наслова: његов шири, општији део је неутралан, информативан, док је други, спецификовани (стилски антиципирани) – експресиван, неинформативан (његова се информативност може препознати само у контексту, у односу на текст на који одговара).

попут *Вид глаголског облика будем* и *О виду глаголског облика будем* (да узмемо тај за пример), диференцијација би се условно могла направити тиме што бисмо од текста с првим насловом могли очекивати да ће дати детаљан, синтетичан поглед на тему, исцрпну дескрипцију проблема – то би могао бити предмет шире студије и сл.; с друге стране, наслов у облику ове предлошко-падежне конструкције могао би стајати изнад текста који о тој теми даје само неке, можда чак и узгредне, коментаре или погледе на ту тему, да представи само неке аспекте проблема или да се надовеже на већ постојеће расправе о том питању (што, заправо, ова Ивићева расправа и чини).

7.3.1.2. Експресивни наслови

7.3.1.2.1. Лексички састав експресивних наслова. Експресивност се у насловима може остварити различитим лексичким средствима. Њиховом употребом наслов се полемички интонира и имплицира се да ће садржај текста бити полемичке природе. Они су чешће неинформативни (јер се фокус ставља на њихову стилску обележеност, често на уштрб информације), али могу бити и информативни (или донекле информативни): исп., на пример, *Незналачко и искривљено тумачење Европске повеље о мањинским језицима* (Ков. 2015а), *О „црногорском језику” и неким његовим кумовима* (Петровић 1996 [1971]), *Један правопис или неколико?* (Ивић 2014б [1994а]) и др. Многи пак експресивни наслови могу бити информативни у самом полемичком контексту, уколико имамо одговарајуће тзв. позадинско знање: наслов *Опет о „правопису бабе Смиљане”* може бити информативан за читаоца ако је прочитао први текст аутора о правопису о ком се полемисше или уколико зна да је у том периоду објављен нови правопис; исто тако, наслови попут *Интерпретациони фалсификат* (Ков. 2015г) могу бити информативни уколико је читалац пратио ток саме полемике.

Експресивни наслови, као што смо рекли, уобичајенији су у текстовима објављеним у дневној и недељној штампи.

Негација се јавља и у неекспресивним и експресивним насловима: *Нека ненаучна тумачења о народном језику предњегошевске књижевности* (Младеновић 1968); *Ко неће српски: писац уибеника или Национални савет?* (Ковачевић, Шћепановић 2010б); *Дезинформације о Европској језичкој повељи* (Бугарски 2015а).

Неко тумачење опонента насловом може се истаћи кроз негацију (експлицитну и имплицитну) и негативну конотацију: *Награда без покрића* (Ковачевић 2005в), *Незналачко и искривљено тумачење Европске повеље о мањинским језицима* (Ков. 2015а), *Интерпретациони фалсификат* (Ков. 2015г). У лексици ових наслова из 2015. године уочава се и својеврсна градација – тумачење опонента се описује као *незналачко*, *искривљено*, а на крају чак и као *фалсификат*. Такође, јавља се и метафора као одлика експресивних наслова: опонент се представља као онај ко бежи од аргумената или ко је у завади са њима (*Бежање од аргумената или завада с аргументима* – Ков. 2015б), а може се налазити и у удаљеном простору (исп. *Далеко од науке* – Ков. 2011); такође, научни допринос посматра се и као мета (исп. *Тотални граматички промашај* – Ков. 2005а).

У наслову *Актуелна питања српскохрватског језика: једна необична нова синтакса* (Станојчић 1987)³²⁷ активира се аргумент необичност (неочекиваног утиска).

Ефицијентност наслова огледа се и у каламбуру оствареном преко параномазије (исп. *Шта ремети др Реметић?* – Маројевић 2001 [1995б]),³²⁸ у алузији и парафрази (исп. *Рат против српског језика*

³²⁷ Овај наслов по стилистичком могао би се посматрати као прелазни, први део представља општи шири део наслова, а други ужи експресивни.

³²⁸ Исто се уочава и у наслову из полемике Петровић–Симић 1982 – *Око епитета и етикета* (Симић 1982в), који не улази у нашу примарну грађу.

и правописа – Петровић 1996 [1996б], *На Дрини екавица или Скерлић поново међу нама*³²⁹ – Маројевић 2001 [1994а]). Иста тема варира се и у наслову *Ивић би гвоздену завесу на Дрини* (Росић 1998а), чија је доминантна стилска одлика – алузија: као што је познато, израз *гвоздена завеса* (који је постао популаран захваљујући Винстону Черчилу) односи се на границу која је после Другог светског рата делила Европу на источну и западну. Тиме се овде поручује да опонент жели да подели Србе који живе с једне и друге стране Дрине.

Наслов „*Стварни послови*” и „*диверзије*” (Реметић 1982) пример је полемичког цитата (ироничног) – аутор у наслову цитира опонента. У њему контекстуални антоними стварају контрастну целину. Слично томе, у наслову *Ко је „помијешао лончиће*” (Брборић 2001 [1994а]) уочава се поново полемички цитат, којим аутор узвраћа упућену критику опоненту, имплицирајући да је опонент тај који је „помешао”. Отуда, на примеру тог наслова можемо говорити и о – тзв. полемичком бумерангу.

У неким насловима налазимо дифемизме: *Раскид с поданишћом „српске језичке науке*” (Бојић и др. 1998), *Законоприволадавци* (Клајн 1998), одн. дисфемистичке фразеологизме: *Опет о „правопису бабе Смиљане*” (Петровић 1996 [1993б]). Наслов *Законоприволадавци* (Клајн 1998), дат у НИИ-у, пример је хапакса који аутор користи иронично у свом тексту: у питању је индивидуализам творен од именице *законопривола*, употребљене у *Слову о српском језику* групе аутора.

Наслов *Чињенице – пожељне и оне друге* по природи је еуфемистичан: он имплицира да су „оне друге” чињенице оне које су недозвољене, непожељне (које се неке не свиђају), али не изриче то експлицитно. Наслов се, наиме, заснива на исказу из закључка текста:

Нисам присталица науке које чињенице дели на пожељне и непожељне, па прећуткује овде друге (Ивић 2014а [1985]: 113).

Јасно је, дакле, да се тиме и у самом наслову имплицира да су те друге оне које – према опоненту – треба прећутати.

Велики број експресивних наслова налазимо у текстовима Д. Петровића. Насловима овај аутор именује емоцију коју изазива новообјављена књига (*Тужан тренутак српскохрватске фонологије* – Петровић 1996 [1982а], *Књига стида* – Петровић 1996 [1996в]), за новообјављени правопис истиче да представља корак назад (исп. *Корак назад* – Петровић 1996 [1993а]). У њима се уочава и аргумент зачуђености – *Чудан вид научне критике* (Петровић 1996 [1980]), метафора којом се указује на лоше стање у науци – *Опет о страдању фонологије* (Петровић 1996 [1982б]), *Ново загађење науке* (Петровић 1996 [1985]), *Наопака лингвистика или „наука за по кући*” (Петровић 1996 [1988б]), *Лингвистичке магле Маројевића и Симића* (Петровић 1996 [1995б]), дијалектизам – *Незнавена лингвистика* (Петровић 1996 [1988а]), *Кад остожје проћета* (Петровић 1996 [1996а]), *Несојска лингвистика* (Петровић 1996 [1996д]).

Чести су експресивни наслови и у текстовима П. Ивића: *Чињенице – пожељне и оне друге* (Ивић 2014а [1985]), *Наука у другом плану* (Ивић 2014б [1995а]), *Емоционалац као критичар* (Ивић 2014б [1996б]), *Епитаф једној полемици* (Ивић 2014б [1998а]), *Слепило за истину* (Ивић 2014б [1998б]), *Открића „великог научника*” (Ивић 2014б [1998д]), *Кавга уместо аргумената* (Ивић 2014б [1998е]), *Спој незнања, измишљања и ароганције* (Ивић 2014б [1998ж]).

Експресивни наслови ређе се јављају у текстовима објављеним у научним часописима: „*Стварни послови*” и „*диверзије*” (Реметић 1982) – у *Јужнословенском филологу*, *Тотални граматички промашај* (Ковачевић 2005а), *Далеко од науке* (Ковачевић 2011) – у *Српском језику*.

³²⁹ Занимљиво је да П. Ивић, у одговору на овај текст, у напомени, упућује примедбу самом наслову: „Тај наслов игнорише чињеницу да на десној обали Дрине одраније стоји екавица, и то у доњем и средњем току у стандардном језику, а у доњем и у народним дијалектима” (Ивић 2014б [1996б]: 54, фн. 11).

Наслов *Синтаксички (и неки други) модели* (Станојчић 1988) на први поглед, не чини се експресивним, међутим, из текста се сазнаје да се део издвојен у загради односи на „модел” полемисања опонента и представља тако индиректну критику текста опонента.

Наслов полемичког текста објављеног у листу *Дуга* који се бави ћирилицом и хрватским књижевним језиком – „*О језику, роде, да ти појем*” (Маројевић 1991б [1989б]) – представља цитат познатог стиха Петра Прерадовића и редак је пример естетски уобличеног полемичког наслова, тиме и пример интертекстуалног, стилски транслоцираног наслова.³³⁰

Насловом се може указати и на одустајање од полемике, као у примеру *Даља полемика губи сваки смисао* (Брборић 2001 [1994б]).

7.3.1.2.2. Форма експресивних наслова. Као и на плану лексичког састава, и на плану форме експресивни наслови показују већу разноврсност од неекспресивних. У овим насловима јасно се исказује став аутора, те он може послужити и да искаже кључну мисао садржаја који се у тексту износи.

Срећемо експресивне наслове с реченичном формом: *Даља полемика губи сваки смисао* (Брборић 2001 [1994б]), *Нека се не плаши* (Росић 1998б), *Противници „Слова” су против Вука* (Ковачевић, Росић 1999), често у текстовима П. Ивића: *За равноправност, а против цепања језика* (Ивић 2014а [1968–1969]), *Науци требају чињенице, а не емоције* (Ивић 2014а [1986]), *Ради се ипак о нечем другом* (Ивић 2014а [1987]), *Све моје констатације и даље чврсто стоје* (Ивић 2014а [1989]), *И правописа има разних* (Ивић 2014б [1996а]), *Кад машта замени науку* (Ивић 2014б [1994б]), *Господин Росић не зна, али напада жестоко* (Ивић 2014б [1998г]). Директно обраћање срећемо у наслову *Главу проглашавају репом, а лични тон у Нисам за сејање нервозе* (Ивић 2014а [1968]).

Раставни однос се препознаје у интерогативном *Један правопис или неколико?* (Ивић 2014б [1994а]), а у функцији реформулације везник *или* видимо и у наслову *Српски језик данас или зла памет у злом времену* (Петровић 1996 [1994]).

Налазимо и примере корективних наслова, у којима управо корекција даје полемичан карактер наслову: Неке лексичко-стилске разлике, а не варијанте (Стевановић 1965), „Босански” је политички, а не лингвистички језик (Одбор 2019).

Поменули смо да се негација јавља и у експресивним и у неекспресивним насловима, а с тим у вези треба рећи да налазимо и негацију супротног става у форми одричне реченице: *Свака истоветност или сличност у два језика није позајмица, односно утицај једног од њих на други* (Стевановић 1981), *Српскохрватски није ни народни ни књижевни српски језик* (Ковачевић, Шћепановић 2010а); *Језичка заједница није исто што и језик* (Ковачевић 2015в).

Редак афирмативни став види се у примеру *Српски је и народни и књижевни језик Срба* (Ковачевић, Шћепановић 2010в), али и овде се ради о супротстављању тврдњи опонента.

Коначно, срећемо и интерогативне наслове:

Је ли и то Његош(ологија)? (Петровић 1996 [1979а]);

Један правопис или неколико? (Ивић 2014б [1994а]);

Једна фонологија или неколико? (Маројевић 2001 [1994д]);

Шта ремети др Реметић? (Маројевић 2001 [1995б]);

Како Црногорци зову плагијаторе? (Петровић 1996 [1996г]);

Ко неће српски: писац уибеника или Национални савет? (Ковачевић, Шћепановић 2010б);

³³⁰ Аутор у књизи *Ћирилица на раскрићу векова* експлицитно напомиње да је наслов редакцијски (исп. Маројевић 1991б: 191). Наиме, како истиче, аутор није био задовољан првобитним насловом (који је он дао) *Ћирилица, хрватски књижевни језик и једна незавршена полемика*, те је замолио редакцију да пронађе бољи, „новинском жанру примеренији” (Маројевић 1991б [1989б]: 33).

Још о Брнабић или Брнабићки / Кој је рода презиме? (Савић 2019а).

Коначно, у експресивним насловима срећемо и негативне квалификације у саставном односу: *Изгон и самоизгон* (Брборић 2001 [1995]), *Размишљања и измишљотине* (Брборић 2000 [1996])

Преко наслова критичких и полемичких текстова може се видети како опонирани аутори међусобно комуницирају, па се тако наслов једног аутора често јавља као очигледна реакција на садржај текста другог аутора или на неке ставове уопште, исп. *Неке лексичко-стилске разлике, а не варијанте* (Стевановић 1965), *Свака истоветност или сличност у два језика није позајмица, односно утицај једног од њих на други* (Стевановић 1981).

Такође, наслов се често формира као реакција на сам наслов другог аутора, како можемо видети у Табели 13 (наводимо и неке наслове из секундарне грађе):

<i>Један правопис или неколико?</i> (Ивић 2014б [1994а])	<i>Једна фонологија или неколико?</i> (Маројевић 2001 [1994д])
<i>Павле Ивић католикос</i> (Маројевић 2001 [1995б])	<i>Католикос је Маројевић</i> (Ивић 2014б [1995б]) ³³¹
<i>Емоционалац као критичар</i> (Ивић 2014б [1996б])	<i>Критичар као емоционалац</i> (Маројевић 2001 [1997а])
<i>Где су меродавни за безимени језик</i> (Недељковић 2000 [1998а])	<i>Нема института за безимени језик</i> (Реметић 2000 [1998])
<i>Није шија него врат</i> (Недељковић 2000 [1998в])	<i>И шија и врат, и час и сат</i> (Брборић 2000 [1998а])
<i>Сат – слободни синоним часа</i> (Недељковић 2000 [1998г])	<i>Час – „(не)слободни синоним” сата</i> (Брборић 2000 [1998б])
<i>Српски је и наш народни језик</i> (Кликовац 2010а)	<i>Српски је и народни и књижевни језик Срба</i> (Ковачевић, Шћепановић 2010б)
<i>Напади уместо аргумената</i> (Бугарски 2015б)	<i>Бежање од аргумената или завада с аргументима</i> (Ковачевић (2015б)
<i>Интерпретациони фалсификат</i> (Ковачевић 2015г)	<i>И незнање и фалсификат</i> (Бугарски 2015д)
<i>Језичка заједница није исто што и језик</i> (Ковачевић 2015в)	<i>Говорна заједница није исто што и језичка заједница</i> (Бугарски 2015г)
<i>У позадини науке о језику увек је политика</i> (Савић 2019б)	<i>Вишак политике у Приручнику за употребу осетљивог језика</i> (Слијепчевић Бјеливук

Табела 13. Полемичка комуникација кроз наслове.

Овде видимо како наслов који представља реакцију на претходни обично садржи лексему, синтагму или исказ који је други аутор употребио у свом наслову, тј. одређени језички материјал јавља се као заједнички чинилац оба наслова која стоје у конфронтацији. У наведеним примерима заједнички су чиниоци: *емоционалац/критичар, безимени језик, час/сат, шија/врат, српски је народни језик, аргумент, фалсификат, језичка заједница, политика*. У новом наслову садржај из претходног допуњен је (одн.

³³¹ У Ивићевим сабраним делима експлицитно се истиче да је наслов дала редакција, а да га сам аутор не би дао (исп. Ивић 2014б: 44, фн. 4). Како смо већ истакли, улога уредништва и његов утицај на полемичку размену су велики, те се о полемичкој комуникацији може једино говорити у квадрату: **полемичар 1** (аутор) – **уредништво** – **полемичар 2** (опонент) – **секундарни реципијент** (публика).

проширен) новим садржајем: док један аутор тврди да је српски народни језик Срба, опоненти одговарају да је то и *књижевни* језик Срба; док први аутор насловом поручује да опонент користи нападе уместо аргумената, други аутор на то одговара да опонент *бежи* од аргумената или *стоји у завади* са њима; док један аутор тумачење другог назива фалсификатом, други аутор на то првом приписује и *незнање* и фалсификат; итд.

Такође, полемички наслови могу сачињавати и тзв. *дијалошку антиметаболу* (исп. *Емоционалац као критичар – Критичар као емоционалац*), на шта упућује Багић у свом речнику стилских фигура (2012: 50). Другим насловом из тог пара овде се постиже и каламбур и активира лудичка језичка функција.

У насловима се, као што смо рекли, могу јавити и корекције, а овде имамо посебно занимљиво пресликавање, паралелизме у виду надовезивачких насловних корекција: *Језичка заједница није исто што и језик – Говорна заједница није исто што и језичка заједница*.

У контексту реакције једног наслова на други посебно је занимљива Ивићева полемика са хрватским ауторима с краја осамдесетих година. На његов одговор Д. Рагужу одговара Р. Катичић текстом *О чем се заправо ради* (1986). На тај текст П. Ивић реагује текстом *Ради се ипак о нечем другом* (1987), да би Катичић у наставку узвратио – *Ради се баш о ономе* (1987). Овим инсистирањем се, готово као у свађи, или каквом другом облику конфликтног дискурса, уочава нека врста пркоса, ината.

Дакле, можемо закључити да наслови стоје у односу двоструке зависности: према садржају текста који насловљавају, те према тексту опонента на који одговарају (и његовом наслову).

7.3.1.3. Стилизација међунааслова у критичко-полемичком дискурсу

Међунааслови нису чести у критичким и полемичким текстовима. Ипак, у текстовима у којима се јављају они могу бити стилски маркирани.

Навешћемо неке примере из полемике Симић–Реметић (1982). Ту налазимо оксиморон: *Ново „откриће” старих чињеница* (Симић 1982а: 135), (графостилистичку) иронију – *Питање „заслуга”* (Симић 1982а: 135), *Сугестивна моћ инспирације* (Симић 1982а: 146), антонимију: *Пожељне и непожељне чињенице* (Симић 1982а: 137), па и удружену иронију и антонимију: *Тачна и „погрешна перцепција”* (Симић 1982а: 138). Коначно, о контрасту који се успоставља преко прагматичке антонимије може се говорити у међунааслову *Идеје и стварност* (Симић 1982а: 143). Међутим, оно што је посебно интересантно јесте да исте међунааслове налазимо и у одговору С. Реметића. Исп. табелу бр. 14, у којој се региструје текстуално-стилско пресликавање на плану међунааслова:

О тзв. „незамењеном јату” и около њега, 1982а	„Стварни послови” и „диверзије”, Реметић 1982
1. Из историје проблема	1. Из историје проблема
2. Нови сјај старих открића	2. Нови сјај старих открића
3. Ново „откриће” старих чињеница	3. Ново „откриће” старих чињеница
3.1. Питање „заслуга”	?
3.2. Пожељне и непожељне чињенице	3.2. Пожељне и непожељне чињенице
3.3. Тачна и „погрешна перцепција”	3.3. Тачна и „погрешна перцепција”
3.4. О прикупљању и вредновању грађе	3.4. О прикупљању и вредновању грађе
3.5. Идеје и стварност	3.5. Идеје и стварност
3.6. Сугестивна моћ инспирације	3.6. Сугестивна моћ инспирације
3.7. О „незамењеном јату”	3.7. О „незамењеном јату”
4. Куда даље	4. Куда даље

Табела 14. Међунааслови у полемици Симић–Реметић 1982.

С. Реметић одговара на замерке Р. Симића тачку по тачку, те одељке именује исто као и његов опонент. У томе учавачамо и извештај (вероватно ненамеран) пропуст, изостављање одељка 3.2. *Питање „заслуга“*, након чега се нумерација одељака даје идентично као и у тексту Симић 1982а.

Међунаслови могу врло експлицитно указати на тематске целине у оквиру текста. Тако, на пример, у тексту експресивног наслова *„О језику, роде, да ти појем“* (Маројевић 1991б [1989б]) налазимо информативне међунаслово: *Ћирилица у светлу социолингвистике и социолингвистика у огледалу ћирилице, Да ли је ћирилица фонетско или фонемско писмо?, Да ли су ћирилица и латиница подједнако конвертабилна писма?, Ћирилица и националне и грађанске слободе, Хрватски књижевни језик и његова дефиниција у Уставу СР Хрватске*. Први се међунаслов у овом тексту, као што видимо, обликује антимаболном, следећа два су интерогативна, док су последња два неутрална (неекспресивна), информативна.

Наслови типични за научни дискурс у облику о + локатив јављају се и као међунаслови, на пример: *О жртвама слободне јавне речи, О односу писма и националног идентитета* и сл. (*Ћирилицом о ћирилици*, Маројевић 1991 [1989б]). У примеру *Бугарски и техника монтаже цитата* (из истог текста) учавача се издвајање аргумента тенденциозног цитирања у међунаслов и, са тим, директно упућена критика опоненту.

И у полемици Маројевић–Брборић, вођеној у листовима *Аргумент* и *Дневник*, такође налазимо међунаслово. У тексту Б. Брборића (2001 [1994а]: 306–309) под насловом *Ко је „помижешао лончиће“*, којим аутор одговара на текст Р. Маројевића, јављају се следећи међунаслови (и целине): *Најгора верзија једног жанра, Потказивање и подметање, Апсурдност појединих исказа и Аутентичност, охолост и амнезија*. Како се види и из самих међунасловова, у којима имамо лексику с јаком „оптужујућом“ конотацијом, ради се о изразито оштром одговору. Оно што их, такође, чини карактеристичним јесте употреба суперлатива придева негативне особине у првом (*најгора*), те негативне квалификације (*подметање, потказивање, апсурдност, охолост*) упућене опоненту, које се у другом међунаслову јављају и у саставном односу (кумуляција).

Занимљив пример стилизације међунасловова налазимо у тексту Р. Маројевића *Критичар као емоционалац* (2001 [1997а]), с поднасловом – *Критика лингвистичког ауторпортрета Павла Ивића*; текст представља одговор на текст П. Ивића *Емоционалац као критичар*. У том тексту Маројевића међунаслови могу се читати у низу, као један исказ, а њима се упућује на различите преокупације опонента, које се у тексту критички разматрају: 1. *Русиста, на дериватолог [...]*; 2. *[...], на фонолог [...]*; 3. *[...], на ортолог [...]*; 4. *[...], на етнолингвист [...]*; 5. *[...], на (х)историк [...]*; 6. *[...], на биограф [...]*. Затим следи *Post scriptum*, у ком се јављају два кратка одељка, чији међунаслови стоје у контрастном односу: 7. *Прије Ивића...*; 8. *...и послје Ивића*.

У тексту којим Одбор за стандардизацију српског језика одговара на *Слово о српском језику* групе аутора 1998. године јављају се следећи међунаслови: *Застарели ставови и непознавање чињеница, И Павелић – Србин!?, Компромитација српске науке, „Законоправило“ за вечита времена, Спречити ширење штете*. Док су овде у одређеним међунасловима доминантне негативне квалификације (*застарели ставови, непознавање чињеница, компромитација*), у другима видимо чуђење (*Павелић – Србин!?*), хиперболу (исп. *за вечита времена*) и императивну функцију инфинитива у последњем примеру.

У Ковачевић 1999 [1995] јављају се међунаслови: *Континуитет катастрофалне српске језичке политике, Споља гладац а унутра јадац, или: српски само на корицама, Хрватски језик на Дрини, Коментари примјера нису правопис*. И овде се као основне одлике стилизације међунасловова могу издвојити дисквалификације – лексичке: *катастрофалне* и паремиолошке (исп. други пример), као и (синтаксичка) негација у последњем примеру.

Међунаслови у тексту *Негација науке* (Ковачевић 1999 [1996]) – *Антисрпски пројекат и Небулозне тезе* – обележени су негативном квалификацијом, а први наслов и лексичком негацијом (исп. префикс *анти-*).

У Радић 2017 аутор већ првим међунасловом – *У виртуелној лингвистичкој стварности: Од српског језика до штокавског дијалекта ↔ од штокавског језика до српског дијалекта* – назначавача свој критички однос према теми, што се види, пре свега, на основу структуре остварене антиметаболом, али и по ироничној употреби речи *виртуелној* у овом контексту. Други међунаслов – *Речничко дело између науке и политике: Нека запажања о Великом („штокавском“) речнику САНУ* именује тематску потцелину, а садржи и графостилистичку иронију: наводницима обележава лексему *штокавски*, коју аутор критички разматра у тексту.

7.3.2. Међутекстуални конектор

Уводни искази као међутекстуални конектори указују на који текст аутор одговара. Да подсетимо, па уводну реченицу као једно од кохезивних средстава у полемичком тексту указује Јанковић Поповић (2015: 179). Како ауторка наводи, првом реченицом често се даје пуна информација о тексту на који се реагује, а она може показивати и емоционално стање полемичара, тј. имати и експресивну функцију. Та реченица је „копча“, а на тај начин полемике се међусобно „укопчавају“, чинећи једну тематску целину (*idem*).

Исп. неке примере из наше грађе:

(1) У Језику бр. 1 и 2 овога годишта објавио је Војислав Никчевић чланак под насловом: *Народни језик у црногорској књижевности предњегошевског доба*. Пошто у овом његовом раду има извесних ненаучних и нетачних тумачења о језику којим је писана предњегошевска литература у Црној Гори, као и књижевност у (2) Војводини, то је потребно, у првом реду ради читалаца *Језика*, исправити такве интерпретације (Младеновић 1968: 152);

(3) У *Политици* од 22. марта 1979. године ја сам читаоцима представио Никчевићеву књигу о младом Његошу, а две недеље касније истим читаоцима – Никчевић се представио лично (Петровић 1996 [1979]: 100);

(4) У тексту „Око епитета и етикета“ (*Политика*, 9. октобар 1982) Р. Симић хоће да *поправи* књигу за коју сам ја рекао да је промашена (Петровић 1996 [1982]: 194);

(5) У броју 1 овога годишта *Језика* изашао је чланак *Развој књижевног језика по Павлу Ивићу*, чији аутор Драгутин Рагуж негодује због мог прилога [...] (Ивић 2014а [1986]: 116);

(6) У свом одговору на мој приказ *Правописа српског језика* Р. Симић приповеда о свему и свачему, али темељито заобилази проблеме који су предмет спорења (Петровић 1996 [1993]: 354);

(7) Маројевићев текст, објављен у децембарском броју *Летописа Матице српске* под насловом „Српски језик данас (Зла памет у злом времену Драгољуба Петровића)“, занимљив је, пре свега, по томе што у главним линијама потврђује све судове које сам о садашњем тренутку српскога језика формулисао у септембарском броју овога часописа (Петровић 1996 [1995а]: 392);

(8) Својим текстовима у јунском броју *Летописа матице српске* Маројевић и Симић на најбољи начин представили су се читаоцима и својим полемичким манирима и новом „лингвистичком терминологијом“ (Петровић 1996 [1995б]: 416);

(9) Својим текстом у *Књижевним новинама* (бр. 931/932, 1-15, јун 1996) Маројевић је опет промашио тему: најавио је расправу о српском језику и правопису, а распричао се о „уничижењу” и „увеличењу” људи који немају много поштовања за његову накнадну лингвистичку памет (Петровић 1996 [1996]: 441);

(10) У суботњем додатку *Политике* [...], објављена су три прилога проф. др Радоја Симића, сва три с наднасловом „Нецензурисани разговори” и поднасловом *Размишљања проф. др Радоја Симића о српском језику и србистици* [...]. У једном од тих прилога [...] директно је апострофирано (једино) моје име, и то на начин да се нека „размишљања” проф. Симића лако могу оценити као (чисте) „измишљотине”, да не кажем „клевете” (Брборић 2000 [1996]: 376);

(11) Радмило Маројевић као да не схвата што је учинио износећи у *Новостима* од 21. септембра две неистине јасне као дан и крупне као планина (Ивић 2014б [1998б]: 100);

(12) Проф. др Милош Ковачевић у свом одговору (*Глас*, 25. септембар) на моје реаговање вели: „Само недобронамерни читаоци, попут академика Ивића, могу извући закључак о томе како ‘Слово’ тврди да су и сарајевске цамије и ђаковачка катедрале део српске културе” (Ивић 2014б [1998б]: 125);

(13) У „Политици” од 18. септембра објављен је, као одговор Душке Кликовац на критике употребе термина српскохрватски за српски језик, текст „Српски је и наш народни језик” (Ковачевић, Шћепановић 2010б).

Полемичар се на текст надовезује упућујући експлицитно на наслов текста (или уопштеније, исп. у свом одговору на мој приказ), затим на аутора, датум објављивања и публикацију, па и на оно што је опонент у том тексту рекао (при чему се аутор неретко може и негативно осврнути на те речи опонента).

Полемика се може развити и из негативно написаног критичког приказа, како се види у следећем примеру:

(13) У XXXI књ. „Јужнословенског филолога” др Асим Пецо, професор Београдског универзитета, написао је приказ моје књиге „Ускочки говор” на девет великих страна и оценио га углавном негативно (Станић 1978: 251).

Занимљив је и следећи пример међутекстуалног конектора:

(14) Четворо потписника „Слова о српском језику” (др Вера Бојић, Предраг Драгић Кијук, проф. др Милош Ковачевић и Тиодор Росић), овом приликом представљајући се као „Одбор за информисање Светског сабора Срба”, покушали су да у *Демократији* од 17. и 18. септембра 1998. да оспоре саопштење двеју надлежних комисија Одбора за стандардизацију српског језика (Ивић 2014б [1998з]: 126).

Из овог исказа, који служи као међутекстуални конектор у самој полемици, видимо не само да се текст надовезује на полемички текст групе аутора, тј. колективни текст (ова полемика је редак пример сучељавања двеју група аутора, а не двају појединаца), већ и оно што овакав увод сугерише: наиме, конструкција *покушали су да ... оспоре* овде имплицира да аутори то – нису оспорили.

7.3.3. Типови увода у критичко-полемичком дискурсу

7.3.3.1. Увод као контекстуализација

У Ивић 1967а увод представља смештање саме полемике у шири полемички контекст. Наиме, П. Ивић на самом почетку указује на актуелност жустрих језичких расправа у том тренутку – другој

половини шездесетих година XX века – поводом различитих тема, уочавајући позитивне стране таквих сучељавања. У наставку он прелази на критички текст свог опонента:

(1а) Костићев чланак не тиче се ниједног од горућих проблема које смо набројали, већ наших акцената. То по себи такође није лоше. Из оваквог проширења фронта расправљања дискусија би могла изаћи обogaћена једном новом димензијом (Ивић 2014б [1967а]: 167).

Овакав увод, дакле, одликује се конкретизацијом: са ширег плана – представљања плодног полемичког периода у оквиру ког ова полемика настаје – пажња се сужава на конкретну расправу. Наставља се у истом, афирмативном, тону: таква полемика могла би проширити фронт расправе новом темом, то би могло обогатити расправу. Тим исказом постиже се и стилска промоција: указује се на значај тог текста у ширем полемичком контексту. Но, већ наредним исказом у уводу мења се тон:

(1б) То се, међутим, није догодило. Костићев чланак је промашио двоструко. Он је пре свега писан језиком и стилем неприступачним просечном читаоцу. Нико сем најужих стручњака не може разабрати шта се крије иза Костићевих тешких реченица, нагомиланих термина и многобројних енглеских цитата. Заклоњена слабом разумљивошћу текста остаје његова друга мана: нетачно приказивање ствари (Ивић 2014б [1967а]: 167–168).

Промена је овде назначена адверзативношћу и негацијом (и негативном квалификацијом): *то се, међутим, није догодило; чланак је промашио двоструко*. Критикује се стил опонента, а затим – нетачност.

Дакле, сем преласка са глобалног на ужи план (конкретизација), у овом уводу уочава се и прелазак са позитивног, афирмативног погледа (на општи значај и важност ондашњих полемика), и претпоставке да ће ова расправа томе допринети, на негативну оцену текста другог аутора и порицање таквог њеног доприноса. Самим тим, овакав увод представља врсту полемичке стратегије „топло-хладно”.

7.3.3.2. *In medias res*

Наравно, критички текст може отпочети и *in medias res*, фокусирајући се одмах на предмет приказа, исп. почетак приказа Синтаксе Р. Катичића из пера М. Ивић:

(1) Ово обимно дело угледног хрватског лингвисте представили су читаоцима на самом почетку књиге – прво издавачи, а затим и сам аутор (М. Ивић 1987: 235).

На сличан – али не потпуно исти – начин отпочиње и приказ *Лексикологије српског језика* Р. Драгићевић:

(2) У издању београдског Завода за уџбенике појавила се књига чији излазак свакако треба поздравити, књига која по много чему заслужује похвале, књига која ће без сумње бити од користи многима – од студената до филолога. Реч је о књизи Рајне Драгићевић *Лексикологија српског језика* (Ков. 2008: 671).

За разлику од претходног примера, у овом се ипак на самом почетку књига најављује – афирмативно, позитивно се оцењује, а тек се затим открива о којој књизи је реч. Стога, овај поступак у композицији критичког текста, иако спада у тип увода *in medias res*, треба посматрати као антиципативни.

In medias res отпочињу и други критички прикази. Исп. Ков. 2005а:

(3) Крајем 2005. године [...] појавила се из штампе обимна (од чак 1165 страница) и луксузно штампана [...] Синтакса савременога српског језика: проста реченица [...] (Ков. 2005а: 781).

Негативна оцена даје се већ у уводу критичког приказа:

(4) Неријетко, на жалост, претпостављена оцјена, након подробног упознавања са оним што књига доноси, бива добрано изневјерена. А ова је књига томе засигурно понајбоља потврда. Она је, наиме, тотални синтаксички промашај, у што ће научно критеријална анализа на наредним страницама, надамо се, и сваког невјерног Тому увјерити (Ков. 2005а: 781).

Исту оцену налазимо и на крају, након спроведене анализе, чиме се композиција текста заокружује:

(5) Она [негација] је само потврда да је ова *Синтакса* тотални граматички промашај! Промашај коме нема равног у досадашњој србистичкој и/или сербокroatистичкој литератури, изузме ли се Војислав Никчевић и његова „Црногорска граматика”, с којом овај „прилог граматички српскога језика” по почињеним грешкама стоји „раме уз раме” (Ков. 2005а: 823).

И уводни и закључни сегмент садрже готово исту негативну оцену (исп. *тотални синтаксички промашај : тотални граматички промашај*) и, такође, фразеологизам који својом експресивношћу даје тексту и неформалнији тон (исп. *невјерни Тома : стајати раме уз раме*). С друге стране, закључак се одликује и аргументацијом аналогичне: негативна се оцена даје у поређењу с другом граматиком. Поентирање се у закључку, у последњем исказу, изводи и преко синтаксичке парцелације.

7.3.3.3. Увод као дисфемистичка алузивна парабола

У Симић 1982б (из полемике Симић–Реметић) уочава се врло разрађен, опширан увод који аутор даје у облику дисфемистичке алузивне параболе. Њоме се Р. Симић користи како би на самом почетку представио ток полемике са опонентом и, између осталог, упутио критику часопису *Јужнословенски филолог* у коме је уредништво одлучило да не наставља полемику након текста опонента. Аутор овим текстом у другом часопису (*Књижевност и језик*) одговара на такву одлуку и на текст опонента. Стога, овде се може поменути уводна парабола третирано као поступак стилске контекстуализације. Исп. почетак тог увода:

(1а) Историја је учитељица живота – велика стара народна пословица. Историја се понавља – каже друга. *Repetitio mater studiorum est* – додаје трећа. Зли језици, међутим, тврде да велика *magistra vitae* незаслужено носи своју славну титулу. И заиста, ако је судити по томе како се историја понавља, онда нас она рђаво учи. Заборавна стара госпа често помеша редослед догађаја, пропусти да се посаветује са својим хировитим колегиницама, правдом и судбином, те из тога произађу многе недоследности и недоумице... Тако се нешто десило у случају који ћемо испричати.

У крилу историје почивају многе науке. Неке додуше данас не тако блажено као раније, јер су их њихове млађе сестре, које су у међувремену стасале и силно ојачале, потисле на саму ивицу топлога мајчиног гнезда. Једна од некада посебно обљубених кћери историје јесте филологија, а њен виши дом, у којем се она оглашава и приказује посвећеној публици, јест часопис „Јужнословенски филолог” (Симић 1982б: 369).

На самом почетку аутор се користи максимама, трима латинским крилатицама, као својеврсним стилским апликацијама (о стилској апликацији в. Симић 2010). Експресивност овог увода постиже се и фразеологизмом *зли језици*, метафором која лежи у основи персонификације – исп. *заборавна стара госпа често помеша редослед догађаја* итд., метафором *крило историје* и уопште, читавом алегоричном сликом (исп. *млађе сестре, мајчино гнездо, обљубљене кћери*). У овом се почетку увода уочава конкретизација, која иде од врло општег наратива о историји као учитељици живота све до дисфемистичке (копулативне)

метафоре преко које се квалификује часопис *Јужнословенски филолог* – исп. *вишињи дом обљубљене кћери* (филологије).

У наставку увода представља се ток полемике, након чега читамо:

(1б) Питање у које се овим заплићемо није научне природе. А какве онда? Читалац ће сам закључити да се ради о послу који је неко започео, а други га довршио. Можда чак уз извесне неуобичајене и необичне потезе. Сада се поставља питање коме припада заслуга и плата за тај посао (Симић 1982б: 369).

Овде се користе аргумент ненаучности, стратегија ЧИТАЛАЦ ЈЕ СУДИЈА (стилски антиципирана предавачким реторичким питањем – исп. *А какве онда?*) и аргумент необичности. Аутор се затим враћа на почетну параболу о мајци историји и преплиће је са наративом о опоненту:

(1в) Пролог целе приче познат је мајци историји већ од краја прошлог века. Од тога времена филологија и дијалектологија располажу податком да се уместо старог гаса јата у северозападној Србији говори вокал између *e* и *и*. Али неки срећни синови који располажу посебним овлашћењима своје маме и неких њених помоћника једноставно су тај датум пренели у наше време. При томе је човек који је св[е] то данашњим дијалектолозима ставио до знања, Берислав Николић у свом раду [...] (и који је у међувремену умро), тај је човек – заборављен. Заједно са својим напорима и научним резултатима (Симић 1982б: 370).

Трећи исказ овог пасуса уводи адверзативност, промену тока приче, и дисфемистичку алузију на опонента – исп. *неки срећни синови који располажу посебним овлашћењима своје маме*. Алузија се одликује и колоквијалним, фамилијарним тоном (исп. *своје маме*). У наставку се истиче заборављеност другог аутора: исп. стилску антиципацију остварену интерпункцијом и парцелацијом у *тај је човек – заборављен*. Заједно са својим напорима и научним резултатима.

На самом крају уводног дела овог текста поново срећемо дисфемистичку алузију – наиме, аутор алудира на одређену политичку позадину (тачније подобност) опонента:

(1г) Објављење пролога означено је у Српском дијалектолошком зборнику помоћу једне звезде петокраке. Та звезда је додуше окачена Реметићевом руком. Али се она показала као права звезда заштитница, под чијом је срећном заставом Реметић запловио у дијалектолошку каријеру. Том звездом је обележен и сам епилог дискусије између мене и Сл. Реметића. У Јужнословенском филологу XXXVIII, последња Реметићева реченица гласи: „Укратко, Симићев текст поучно показује шта се мора десити научнику који научној материји прилази са побудама далеким од науке”. О ово последње научно „е” поново је окачена звезда, она позната Реметићева заштитница. Али сада не руком самог Реметића него трудом и колективним залагањем ЈФ (тако себе кратко назива Јужнословенски филолог). А о ту звезду је окачена напомена да је епилог стигао опет трудом ЈФ: у тој напомени пише да ЈФ забрањује даљу дискусију. Исти тај ЈФ – не знам да ли колективним или појединачним залагањем – наручио је од Сл. Реметића одговор на моју критику и на тај начин га такорећи узео под своје, и поред звезде заштитнице подарио му и своје симболе као заштитни жиг. Чудни симболи: срп (нечастивога?) и прободено срце (ах та аморова стрела!?).

Тако зе епилог дошао тек иза последње поуке (о научнику, научноме и науци!), а пролог се уклонио између епилога и главнине посла. Историја се овај пут очигледно сасвим смела (Симић 1982б: 370).

Овај завршни део увода обележен је метафором: исп. *звезда заштитница; под ... срећном заставом*³³², *запловио у дијалектолошку каријеру; Реметићева заштитница*. Коначно, у њему се јавља и експлицитна критика упућена часопису *Јужнословенски филолог*, којом се истиче да часопис стаје на страну опонента тиме што аутору не омогућава да одговори; то се истиче фразеолошки: исп. *узео под*

³³² Ово би се могло третирати и као парафраза оригиналног фразеологизма – *под срећном звездом*.

своје. Ту се уочава и иронични коментар у парентези – *не знам да ли колективним или појединачним залагањем*; исти поступак, праћен и варирањем интензитета (интерогативно-екскламативним тоном и интерјекцијом *ах*), видимо и у следећем исказу, у оквиру аргумента зачуђености: исп. *Чудни симболи: срп (нечастивога?) и прободено срце (ах та аморова стрела!?)*. Поентира се враћањем наратива на почетну параболу (персонификацијом), чиме се и заокружује увод. Могли бисмо закључити да је овај увод нарочито обележен експресивношћу (емоционалношћу) и дисфемизацијом, што је и нетипично за научни текст.

7.3.3.4. Увод као одсуство коментара

Погледајмо следећи пример из полемике Ковачевић–Бугарски:

(1) Без жеље да расправљам о тези професора Ковачевића [→ немам жељу да расправљам/нећу расправљати о тези] да идиоми службено именовани као хрватски, босански и црногорски представљају само преименовани српски језик, која омогућује конструкцију истакнуту у његовом наслову, осећам обавезу да се осврнем на делове текста који се тичу Европске повеље о регионалним или мањинским језицима (Бугарски 2015а).

Овде се помоћу негације постиже одређивање (тачније, сужавање) теме полемичког окршаја: аутор на почетку експлицитно истиче о чему неће расправљати да би јасније истакао о чему жели да расправља. У извесном смислу, оваква употреба негације сугерише и ограђивање: од аутора би читаоци (посебно, стручна јавност) могли очекивати да се осврне на ту тезу. Управо том оградом аутор имплицитно одбија ту тезу, тј. он имплицитно тиме показује неслагање с наведеним ставом.

Слично се запажа и у следећем примеру:

(2) У прошлом броју овог часописа [...] објављен је прилог у чијем је другом делу проф. Радоје Симић реаговао на мој чланак [...], критикујући теоријски приступ који сам применила и решења која предлажем. Желим овом приликом да на те критике одговорим (теоријска решења проф. Симића, која он на неколико места у свом прилогу износи, нећу коментарисати) – Кликовац 2018: 61–62.

Дакле, није неуобичајено да се на почетку полемичког текста, када се говори о поводу за писање самог текста, истакне оно о чему се у тексту неће полемисати и тиме прецизира тематски оквир текста. Притом, како смо рекли, тиме се може имплицирати и негативан став према „тези” или „теоријском решењу” другог аутора, отуда што и сам исказ „немам коментар” представља својеврстан коментар.

7.3.3.5. Други типови увода у критичко-полемичком дискурсу

Поменућемо овде и неке друге типове увода које уочавамо у грађи:

а) увод као аргумент метаполемичке оцене:

(1) Академик Павле Ивић у реаговању на моје ставове о „Слову” послужио се методом несвојственом науци, јер је, уместо са мојим и аргументованим ставовима из „Слова”, полемисао са измишљеним ставовима. Тако је он заправо расправљао сам са собом, чиме је на најбољи начин показао како се може полемисати потпуно заобилазећи суштину проблема (Ковачевић 1999 [19986]: 381);

б) увод као самокритика:

(2) Па пошто се досад нико од стручњака није осврнуо на њега и дао објективну научну оцену, сматрам за дужност да то учиним ја, самокритички, пошто сам и ја био један од уредника *Речника* (Московљевић 1963: 241);

в) увод као дисквалификација опонента:

(3) Великодушно ауторизујући наслов „На Дрини екавица”, који је дала редакција „Аргумента” [...], у којем је крајње жестоко, неодмерено и неукусно напао академика Павла Ивића због његовог иступа на Другом конгресу српских интелектуалаца, окрзнувши успут и моју маленкост, Радмило Маројевић, „академик МСА” [...] и „председник Српског фонда и јужнословенског одељења МСА”, бивши грандомонтенегринац и новопечени грандосербац, све мање лингвиста и све мање професор Филолошког факултета у Београду – наставља свој вишегодишњи поход против српских интелектуалаца и лингвиста (Брборић 2001 [19946]: 309);

г) увод као похвала:

(4) Свакако је потребно похвалити жељу друга Вуковића да упрости ако је могуће досадашњи начин поделе речи на слоге, а да не сиђе са правилне линије (Белић 1953: 118);³³³

д) увод као аргумент ирелевантности:

(5) У свом одговору на мој приказ *Правописа српског језика* Р. Симић приповеда о свему и свачему, али темељито заобилази проблеме који су предмет спорења (Петровић 1996 [1993]: 354).

ђ) увод као изневерено очекивање:

(6) У одговору на мој текст „Незналачко и искривљено тумачење Европске повеље о мањинским језицима” англиста Ранко Бугарски применио је устаљени метод из својих књига и текстова који се дотичу теме српскога језика, а то је метод избегавања (контра)аргумената и заобилажења научних критеријума у великом луку (Ков. 2015б).

У овом уводу уочавамо изневерено очекивање: читалац очекује да ће се указати на неки конкретан научни метод (*Ранко Бугарски применио је устаљени метод из својих књига и текстова који се дотичу теме српскога језика*), а у другом делу исказа аутор даје обрт – метод је ненаучан: *а то је метод избегавања (контра)аргумената и заобилажења научних критеријума у великом луку*. Притом, атрибут *устаљени* имплицира да се опонент увек користи ненаучним методама и критеријумима. Овај се увод може сврстати и у пример увода као дисквалификације опонента.

У грађи се јавља и:

е) личан (нараторски) увод:

(7) Бејах неколико дана одсутан, без могућности да и новине читам. А кад се вратих у Београд, дочека ме вест да се поводом мог текста о заштити ћирилице и Србима латиничарима огласио, а ко би други него

---

³³³ Но, како у наставку следи градуелно исказивање неслагања, овај тип афирмативног увода представља само припрему за критику опонента („топло-хладно”).

англиста кога не именоваш у свом тексту, него написах да се против ћирилице осим лингвистички неписмених новинара, „по правилу оглашава и један англиста” (Ков. 2018а).

Овај се пример личног, нараторског увода среће у новинској полемици. Експресивност овом уводу посебно даје употреба имперфекта (*бејаш*) и аориста (*вратих, дочека, именоваш, написах*), ретких у критичко-полемичком дискурсу. Јавља се и:

ж) интерогативни увод:

(8) Да ли је српски језик члан јужнословенске групе језика? Је ли он равноправан члан словенске породице језика? Аутори најновијег плана и програма за осми разред основне школе у Србији, који је прописало Министарство просвете Републике Србије – сматрали су да јесте, јер су како наставницима тако и писцима уџбеника одредили као обавезну наставну јединицу „Место српског језика међу другим словенским језицима”. У новоизашлом уџбенику за осми разред овдашњег Завода за уџбенике испоштован је наслов наставне јединице, али је међу наведеним језицима у групи јужнословенских језика српски језик замењен српскохрватским (Ковачевић, Шћепановић 2010в).

7.3.5. Типови закључака у критичко-полемичком дискурсу

7.3.5.1. Закључак као негативна синтеза

Под уобичајеним закључком у критичко-полемичком дискурсу могли бисмо подразумевати извођење негативне синтезе (порицања вредности резултата другог аутора) на основу анализе. Исп. пример закључка у Ивићевом критичком приказу *Историје српскохрватског језика* И. Поповића:

(1) Очигледна неискусност која се обилно манифестује у овој књизи обавезује нас да у њеној оцени снизимо критеријум и да не узмемо трагично недостатке који се не би могли опростити зрелијем научнику. Утолико више зачуђује наступ аутора који почиње књигу изјавом о свом „истраживачком искуству” (прва страна Предговора). У сваком случају, ова књижица скромног значаја донеће својим читаоцима доста информација и још више дезинформација о најразноврснијим предметима, али је и по концепцији и по обради далеко од тога да буде макар и добар увод у историју српскохрватског језика (Ивић 1955/56: 334–335).

Аргументацијска структура овог закључка састоји се од аргумента научног неискуства (научне компетенције), који аутору служи за ублажавање оцене, изразито негативне, и аргумента квалитета: исп. *недостатке*; у средишњем делу користи се аргумент зачуђености: исп. *утолико више зачуђује*; а окончава се квалитативном аргументацијом: књига доноси доста *дезинформација*. Фигуративна структура закључка темељи се на контрастима између *очигледне неискусности* и *зрелијег научника* у првом исказу (одн. „*истраживачког искуства*” у другом), те *доста информација* и *још више дезинформација* у последњем, као и на еуфемистичкој перифрази *далеко од тога да буде макар и добар увод...* на самом крају.

Негативну синтезу у закључку даје и М. Московљевић у свом критичком осврту на рад П. Ивића:

(2) Из досадашњег излагања мислим да је јасно да Ивић нема довољно елемената који би му дали права да смедеревско-вршачки говор одвоји од косовско-ресавског дијалекта и прогласи га посебним екавским дијалектом. И не само да нема елемената за то, него су му и аргументи колебљиви и неуверљиви (Московљевић 1958: 107).

Последњи исказ обележен је градационим односом, којим се истиче негативна квалификација аргумената опонента.

Закључак критичког приказа који је већим делом садржао негативне оцене у начелу је такође негативан:

(3) И на крају. Овај Станићев рад пружа, да поновим, обиље корисног материјала. Тешко ће се ова монографија моћи заобилазити при описивању било кога јекавског, па и штокавског говора. Штета је, и не мала, што је аутор сматрао да је први он који о неким питањима пише и што је сматрао да су његова објашњења увијек најтачнија. Да није било те жеље, овај рад би знатно добио на својој вриједности (Пецо 1974/75: 270).

Овде се полази од онога што је у монографији добро – обиља материјала. Но, затим се жали (исп. *штета је...*) што се аутор није ослонио на проучавања других испитивача, тј. аутору се упућује замерка због претенциозности. Текст се завршава полемичким условом (у облику одричног иреалног прошлог услова), који имплицира: овај је рад тиме доста изгубио на својој вредности.

У неким се закључцима критичких приказа негативна оцена граматичког дела даје тиме што се истиче да ће се и даље користити граматике настале пре приказиване, дакле, стављањем у шири контекст, контекст других дела који се баве истом темом:

(4) Зналцима ће бити жао што је пропуштена лепа шанса да се домаћој публици доступније и тачније прикаже оно „модерно” у синтакси. А нестручњак? Он ће, бојим се, збуњено одмахивати главом (окривљујући, наравно, себе за неспособност разумевања!) и завиривати, кад му је шта потребно, као и досад, у оне обичне граматике где „преоблика”, додуше, нема, али су зато ипак ту сва најважнија језичка факта (М. Ивић 1987: 243).

У овом закључку видимо и контраст између стручњака (којима се приписују емоције: они жале) и нестручњака (ту срећемо стратегију усмерености на читаоца: читалац је збуњен) – он служи да покаже да дело ни једнима ни другима неће бити од користи.

У овај тип закључка спада и онај који налазимо у Ковачевићевом приказу синтаксичке монографије Д. Црњак:

(5) Има ли у том закључку ишта ново што као чињеницу не доносе основношколске и/или средњошколске граматике. Нема. Има ли у цијелој књизи речено ишта ново о глаголским прилозима и придјевима што већ није речено у србистичкој и/или сербокроатистичкој литератури? Има, али само оно што се може подвести под ауторкине тако бројне а тако разноврсне – по правилу материјалне – грешке! Можда се, ако не новошћу онда оригиналношћу, може оквалификовати „метајезик” ауторкин, у који улазе (ако га и не репрезентују) и реченице следећег типа: „Конструкције са значењем повода [...] имају низак интензитет дјеловања” [...]. Уз помоћ те њене терминологије може се закључити да је и синтаксичко знање ауторкино очито „ниског интензитета”, па ни резултати њене „синтаксичке” књиге не могу бити друкчији. Због тога ова књига Д. Црњак може и мора бити примјер за „наук” како се не смију писати не само синтаксичке него научне књиге уопште (Ков. 2011: 793–794).

Почетак наведеног закључка конципиран је као аргумент неинвентивности у форми паралелизма који се остварује као (реторичко) питање–одговор, при чему одговори негирају вредност књиге која се разматра. У другом одговору уочава се и аргумент квантитета (исп. *тако бројне а тако разноврсне – по правилу материјалне – грешке*) и екскламативност која наглашава негативан закључак о књизи. Закључак је обележен иронијом: ауторкин метајезик (који се означава наводницима) посматра се као оригиналан (аргумент оригиналности), а преко њене терминологије се иронично оцењује и њено синтаксичко знање.

У последњој реченици аутор уопштава закључак: ту се даје негативна поука – како не треба писати научне књиге.

У закључке који представљају негативну синтезу спада и први део закључка у Кликовац 2018: 71–72 (из полемике Симић–Кликовац). У њему налазимо амплификативну структуру:

(6) Да резимирам: шта, дакле, чини проф. Симић у свом прилогу?

Не цитира ме увек аутентично, нити увек интерпретира на одговарајући начин: приписује ми нешто што нисам рекла (уп. т. 2.1. овог текста) или испушта оно што сам рекла (т. 2.2); добро ме цитира, али погрешно интерпретира мој текст, те мој закључак приписује себи, а своју грешку мени (т. 2.8); интерпретира ме тенденциозно (т. 2.8, 2.15).

Показује да К-Г приступ не познаје (т. 2.4, 2.5, 2.10, 2.11), да мој чланак није пажљиво читао (т. 2.1, 2.8, 2.9, 2.10), те да га није ни разумео (т. 2.11, 2.17). [...]

Износи замерке без валидних аргумената (т. 2.3, 2.6, 2.13, 2.14, 2.16); штавише, у читавом прилогу не износи ниједан валидан аргумент. Замера ми што не говорим о нечему што и није била моја тема (т. 2.7).

Употребљава речи које упечатљиво звуче, али за које није јасно шта у овом контексту значе (т. 2.16). Даје методичке препоруке које су све на нивоу општих места (т. 2.16, 2.17, 2.18).

Укратко: једна од „истина о језику” јесте да се према њему треба односити одговорно – било да је сопствени или туђ. Нажалост, из прилога проф. Симића та се истина не може научити.

Закључак отпочиње тзв. предавачким реторичким питањем, којим се најављује изношење оцена. Кумулација негација (*не цитира, нити интерпретира, не познаје, није пажљиво читао, не износи* и др.) чини овај закључак посебно оштрим, у њему ауторка одговара на критику опонента тачку по тачку – таксативно (цитирање, интерпретација, теоријско знање, аргументи, решења). У њему се смењују различити аргументи: аргумент тенденциозног цитирања (исп. други пасус: *Не цитира ме увек аутентично...*), аргумент знања (исп. трећи пасус: *Показује да К-Г приступ не познаје...*), аргумент недостатка аргумената (исп. у читавом прилогу *не износи ниједан валидан аргумент*), аргумент метаполемичке оцене (исп. *употребљава речи које упечатљиво звуче*), па и аргумент квалитета (исп. последњи пасус). Стога, овде се може говорити и о градацији, у којој последњи пасус представља климакс (и поенту).

Оштрини нарочито доприноси реченица с корекцијом којом се аргументација опонента у целини одбацује: *Износи замерке без валидних аргумената [...]; штавише, у читавом прилогу не износи ниједан валидан аргумент*. Други део овог закључка исп. у 7.3.5.2.

7.3.5.1.1. Оштар негаторски закључак критичког приказа

У грађи налазимо и примере оштрог, негаторског закључка. Исп. следећи пример:

(1) Приступајући писању ове књиге, Симић и Остојић испољили су ону необичну врсту храбрости карактеристичну за људе који много не размишљају о томе хоће ли се из неке авантуре вратити или неће. Без икакве претходне спреме, уз блажено неразумевање елементарних чињеница фонолошке науке (или је то можда арогантно игнорисање свега што је та наука постигла?) – наши аутори се понашају као да од њих почиње потоња лингвистичка мисао (Петровић 1996 [1982]: 184).

Негаторски став према ауторима овде се, дакле, огледа у томе што се истиче да су они: *необично храбри, да не размишљају много, не разумеју елементарне чињенице* или су *арогантни*, мисле да од њих почиње лингвистика. И у другим се закључцима критичких и полемичких текстова Д. Петровића уочава оштра дисквалификација опонента, негативно вредновање личности аутора, те посматрање опонента као каквог општег феномена (исп. закључак у Петровић 1996 [1971]).

У грађи међу оваквим закључцима налазимо и кратак, ефектан закључак:

(2) Могло би се сличних детаља овде навести још много, али је и ово превише за закључак: наши су аутори својим „никшићким” правописом у односу на Вука „ударили натраг” и стигли до „правописа бабе Смиљане” (Петровић 1996 [1993]: 353).

Закључак се најављује стилском антиципацијом (исп. две тачке пре закључка). У овом закључку учовамо и полемичку, ироничну употребу присвојне заменице за 1. л. мн. – наши аутори, која уноси фамилијарност, као и уплив народских израза, обележених наводницима – „ударили натраг”, „правопис бабе Смиљане”, који колоквијализују израз. Та средства доприносе ефектности критичке речи, а истовремено, (функционално)стилистички гледано, смештају ову критику (Петровић 1996 [1993]) експлицитно у домен новинске.

И у критичком приказу М. Ковачевића налазимо исти тип закључка:

(3) Ово је само потврда да је ова *Синтакса* тотални граматички промашај! Промашај коме нема равнот у досадашњој србистичкој и/или сербокroatистичкој литератури, изузме ли се Војислав Никчевић и његова „Црногорска граматика”, с којом овај „прилог граматички српског језика” по почињеним грешкама стоји „раме уз раме” (Ков. 2005а: 823).

Овде се закључак изводи преко дисфемизације (исп. *промашај*), онд. преко аргумента поређења, у ком је нарочито стилоген фразеологизам: приказана књига по негативним одликама стоји „раме уз раме” с другом. Такође, експресивности доприноси и синтаксичка парцелација, чиме се негативна оцена стилски и промовише.

Поводом исте књиге аутор објављује текст и у недељном листу, у ком закључује:

(4) [...] Јер, дата Синтакса заиста јесте „капитално дело”, али само по „капиталним грешкама” које су у њој почињене. И она ће без сумње, ту је академик Александар Младеновић у праву, „остати записана као међаш, јер ће се моћи говорити и о временима и пре њене појаве и онима после ње”, али према критеријуму броја начињених материјалних грешака. Јер тешко да ће ова Синтакса у томе икад добити право такмаца с којим би се могла поредити (Ков. 2005в).

У овом се закључку, након миметичког харијетизма у прва два исказа, поентира путем персонификацијске метафоре КЊИГА ЈЕ ТАКМИЧАР И ХИПЕРБОЛЕ (књига је ’неупоредива’ – исп. *тешко да ће... икад...*). Сличност са претходним закључком јесте у синтаксичкој парцелацији – и овде се тиме стилски промовише негативан закључак. Међутим, за разлику од претходног закључка, где је употребљен аргумент поређења, овде се она истиче као као једина таква.

У Петровић 1996 [1971] налазимо пример градације критике на плану садржаја – наиме, у том закључку критика иде од конкретног ка апстрактнијим доменима: аутор полази од дисквалификације опонента, посматрајући га и као „општи феномен”, те уопштавањем прелази на критику идеја, а на крају истиче националне и моралне категорије (што представља имплицитну критику времена у ком живи).

Погледајмо почетак тог закључка:

(5а) И да закључим.

О појави В. Никчевића у нашим лингвистичким распра(ва)ма може се говорити као о општем пратилачком феномену многих историјских прекретница у којима се лични шићар и нездрава амбиција могу подметнути као национални интерес. То показује комплетан његов приступ проблематици језичких односа Србије и Црне Горе, који показује пуну мјеру и научне и политичке неписмености. Ваља, међутим, рећи да њему до

тога није стало: његов је циљ да из једне „погодне” друштвено-политичке климе, када су старе вриједности уздрмане а нове нестабилизоване, спечали мало славе [...] (Петровић 1996 [1971]: 52).

Подвучени примери у првом делу закључка јесу чворне тачке дисквалификације – негативно конотиране лексеме и искази којима се оцењује опонент. Турцизам *шићар* и глагол *спечали* овде уносе и колоквијални тон.

Затим, као и иначе у полемичким текстовима, критикује се методологија – представља се парадоксалном, што се уводи ироничном оценом да је методолошки поступак опонента „врло занимљив”:

(5б) Његов методолошки поступак је врло занимљив: он најприје прогласи ненаучним све оно што је прије њега урађено, а тек онда почне да размишља о аргументима којима ће их подупријети. Аргументе при томе не одабира, него уз њих *поткочи* први који му падне на памет, онај који му се нађе при руци, а ако му се учини да нема довољно „кочића” за све своје „идеје” – он их једноставно прогласи *постулатима!* [...] (Петровић 1996 [1971]: 52).

Овде се аргументација опонента, као што видимо, описује путем метафора (*поткочи*, „кочића”), фразеологизама (*који му падне на памет, онај који му се нађе при руци*) и ироније („идеје”, *он их једноставно прогласи постулатима* итд.). Ироничним и екскламативним тоном поентира се критика аргументације.

Погледајмо следећи део истог закључка у ком се с критике опонента прелази на критику идеја:

(5в) Он нема никаквих квалификација за озбиљну расправу, али без великих напора може направити димну завјесу и представити своје незнање као национално мучеништво. Ако се то деси једном, тада се ономе који је то омогућио може као оправдање узети то што је можда, на тренутак, био сањив. Али, ако се то претвори у систематско „пропагирање” неодрживих идеја – онда је то већ знак да нешто ту не ваља у констелацији оних снага којима је потребно да се такве идеје афирмишу (Петровић 1996 [1971]: 52–53).

У наставку се, дакле, опоненту негирају способности: исп. *нема никаквих квалификација, незнање*. И ту се у исказ умеће експресивност и сликовитост преко фразеологизма (*без напора може направити димну завјесу* – метафора за ‘диверзију’). Овај део закључка завршава се двама исказима с условним клаузама, при чему први пример садржи иронично-шаљиви тон (исп. *то што је, можда, био сањив*), док други пример представља полемички услов (*ако X, онда НЕ*) и израз чини озбиљнијим.

Последњи део закључка који разматрамо аутор одваја звездicom у посебан параграф:

(5г) Вријеме романтизма истурило је Црногорце међу барјактаре српства, чему је битно допринијела и грандиозна појава Његоша. Али, романтичарске егзалтације свеле су се у реалније, овоземаљске оквире; славна „гусларска и џефердарска” времена постала су прошлост и памћење... Остали су само примјери чојства и јунаштва и једна чиста и висока морална категорија – надмоћ људскости. Ту категорију није увијек могао свако разумјети; она је јединствена и непоновљива, нити јој се што може дати нити одузети – да не би девалвирала и примила се својеврсном типу расизма (Петровић 1996 [1971]: 53).

Као што видимо, у завршном делу закључка прелази се на шири план, тон је подигнут, чак високопаран, одликује га својеврстан пџтос, што се постиже и лексиком: *барјактаре српства, грандиозна појава Његоша, егзалтације, славна „гусларска и џефердарска” времена, чојства и јунаштва, надмоћ људскости*.

Можемо закључити, дакле, да се овде ради о закључку који је пре свега обележен емоционалношћу и експресивношћу, у ком истовремено делују различити стилистички поступци (градација, иронија, метафоричност, екскламативност итд.), при чему га *ad hominem* аргументација, лексика и подигнут тон чине уобичајенијим за новински тип полемике него за строго научни.

7.3.5.2. Лични тон у закључку

У неким од претходних примера видели смо емоционално-експресивне закључке У следећем примеру закључка критичког текста Московљевић 1963, након аргумента квантитета, уочава се лични тон, вербатолошки уобличен као – исказивање наде:

(1) Ове моје појединачне критичке напомене тичу се само четвртине разноврсних погрешака на које сам наишао, читајући *Речник* до 263. стране. Кад бих из целог *Речника* [...] повадио и објаснио све погрешке, изашла би читава, дебела књига. Надам се да ће и оволико корисно послужити уредницима *Речника* да његове наредне књиге боље уреде (Московљевић 1963: 252).

Признање и жеља – личнији тон виде се и у следећем закључку (у остатку текста готово да је све у трећем лицу):

(2) Морам признати да су дезидерата у овом приказу изнета уз стално присутну помисао на друго издање. Баш зато што је књига тако успела, треба желети да обухват њене следеће верзије буде већи (Ивић 1968/69: 484).

Занимљив је пример закључка у ком аутор одговара на закључак опонента (дакле, имамо закључак на закључак):

(3) У закључку свога чланка Бабић је позвао на „слободан и отворен дијалог који би јасно и поштено рекао на чему смо”. Ја ћу у свом закључку настојати да будем отворен и поштен. Мислим да није добро оно што у новије време чине неки од колега окупљених око *Језика*. Узружани написи о језику стварају у публици уверење да је њен изражајни инструмент у опасности, да неко покушава забранити јој да говори и пише како је навикла. Једном створени немир у јавности претвара се у притисак на лингвисте да врше нове подвиге. Тако онда и лингвисти и део публике клизе у зачараном кругу ка све екстремнијим ставовима. А угрожености хрватског језичког типа ипак нема (Ивић 2014а [1968]: 32).

У овом типу закључка уочавамо – опомену. Аутор индиректно опомиње опонента и друге лингвисте на њихово чињење (*узружани написи*) и указује на могуће последице тог чињења. Последице се исказују лексиком која конотира напетост, тензију: *опасност, немир, зачарани круг, екстремнији ставови*. Лични тон се нарочито огледа у експлицитном истицању отворености, исп. *Ја ћу у свом закључку настојати да будем отворен и поштен*.

Лични, субјективни тон налазимо и на самом крају закључка у Кликовац 2018: 72, чији смо први део сврстали у закључке негативне синтезе (исп. 7.3.5.1.):

(4) На крају читавог овог истеривања невеселих ствари на чистац остало ми је да кажем да бих веома волела да нисам, начином на који је проф. Симић написао свој прилог, стављена у положај да на њега одговарам. Проф. Симић је био и мој професор и према томе, као и према његовом знању и истраживачком искуству, гајим дужно поштовање. Али, *scripta manent*.

Поента закључка изнесена је у форми полемичке максиме (латинске крилатице).

Можемо закључити да се у уводним и закључним сегментима текстова често јавља емотивна, експресивна језичка функција, иако се она може јавити и на другим местима у тексту.

7.3.5.3. Закључак као аргумент недостатка аргумената

У закључку свог одговора Р. Катичићу, Р. Маројевић (1991а) даје општу методолошку напомену, критику дисквалификација које му опонент упућује без аргумената:

(1) „Доста је тога у тој рецензији слабо утемељено и неодрживо [...]”

Не може бити научно утемељен ниједан чланак у коме се даје оваква квалификација нечијег научног рада, без икаквих доказа. Елементарно правило методологије научног истраживања састоји се у томе да аутор оспоравање нечијег закључка или разматрања мора да поткрепи или сопственом аргументацијом или да се позове на неког другог аутора који је то аргументовано учинио. Катичић не чини ни једно ни друго, чак и не наводи које би моје поставке могле бити „слабо утемељене и неодрживе” кад већ допушта да се ради „о више или мање знанственим питањима”. Овако је цитирани одломак Катичићу послужио као украс који треба да надомести недостатак аргументације у главном предмету спора (Маројевић 1991а: 277).

Овде се вредност квалификацијама опонента одриче, између осталог, и помоћу аргументације елементарног знања (о научној методологији) – исп. *Елементарно правило методологије научног истраживања састоји се у томе...* Важно обележје овог закључка је, такође, синтаксичка негација (исп. *не може бити, без икаквих доказа, не чини ни једно ни друго, не наводи*). Коначно, аутор посеже за аргументом недостатка аргумената како на почетку – исп. *без икаквих доказа*, тако и на самом крају – исп. *недостатак аргументације у главном предмету спора*, те се може рећи да се тиме заокружује овај закључак, тј. да овај аргумент чини и његов тематски оквир.

7.3.5.4. Закључак као аргумент ненаучности

„Протеривање” аутора из науке или одређене научне дисциплине није неуобичајено за научни критичко-полемички дискурс. Погледајмо закључак полемичког текста *Несојска лингвиста* Д. Петровића:

(1) Као од утемељивача *несојске лингвистике* од Маројевића било би лепо очекивати да се врати проблемима руске дериватологије (а ако у руском језику нема других суфикса осим посесивних, нека опет напише две књиге о њиховој историји у неком другом словенском језику). Српску лингвистику ваљда је већ довољно осрамотио и опоганио. И не мора у њој потписати баш сваку *несојштину* (Петровић 1996 [1996д]: 443).

Обично се наведено „протеривање” огледа у оценама по којима опонент није (довољно добар) научник, нема запажене резултате, није се досад бавио том дисциплином и сл. Дакле, реч је о аргументу ненаучности. Овде се износи предлог да се опонент поново окрене проучавању руског или каквог другог словенског, али не српског језика. Аутор иронично и метафорично опонента назива утемељивачем новог типа лингвистике, при чему су лексикостилске доминанте – *несојска (лингвистика)* и *несојштина* – носиоци негативне конотације, а у контексту изреченог – и негативне квалификације упућене опоненту. Пејоративност се јасно уочава и у глаголима *осрамотио* и *опоганио*.

7.3.5.5. Закључак као поента

У закључку се може и поентирати, исп. последњи исказ у следећем закључку Петровића:

(1) Данас је о томе непаметно причати, а посебно људима који су и раније били „наглуви” кад су им нуђена некаква „знања” у облику политичких пилула у чији су се састав најбоље разумевали Маројевић, Ковачевић и други њихови лингвисти „од знања, угледа и савести”. Они сада посрћу под теретом накнадне памети, а

не примећују да за њихове муке постоји врло ефикасна терапија: ако им је правопис опсесија, и ако без њега не могу преживети, нека овај који сада поправљају пуне низ воду и нека напишу бољи и употребљивији. Биће тада лакше и њима и српском језику (Петровић 1996 [1995а]: 415).

У другом примеру аутор поентира околиналним фразеологизмом *позеленети од стида* (према *поцрвенети од стида*):

(2) И на крају, када се саберу сви назначени лингвистички авелуци ауторски плагијаторски подвизи, ваља рећи да је Матица црногорска овом књигом успјела да осрамоти и науку и црногорско име много темељитије него што је то икад икоме пошло за руком.

Биће да је због тога и књига од стида толико позелењела (Петровић 1996 [1996в]: 437).

Поента се јавља и у облику клетве (где се такође виде експресивност и емоционалност):

(3) Оваквом књигом Никчевић је једино успио да докаже да се Црној Гори сврнуло: њено је име почела да брани она врста људи коју су некад Црногорци ућуткивали погледом и која је међу људима могла да се нађе једино ако се не чује и ако нико не види кад се прикучи.

Црна Гора умјела се бранити од бранитеља-незналица, од бранитеља-плагијатора, тј. *лупежа*. Ако Матица црногорска мисли да јој *такви* могу највише дићи национални барјак – дабогда јој се тићили! (Петровић 1996 [1996г]: 440).

Срећемо и поенту изведену каламабуром у закључку. Наиме, у грађи се јавља (већ поменуто) ефектно поентирање у закључку текста из полемике о употреби лексема *сат* и *час*:

(4) Наступио је час да и колега Недељковић схвати колико је сати. Никад није касно (Брборић 2000 [1998б]: 389).

Налазимо и пример поентирања оксимороном у закључку (уз екскламативност којом се стилски промовише):

(5) И то каквог експерта, експерта који би да наметне Србима оно што не важи ни за кога на свету (и још признање, ако је веровати М. Риђановићу, уникатног земаљског назива језика), нормално у корист српске штете! (Ков. 2015а).

7.3.5.5.1. Како смо рекли и у т. 4.1.9.14., екскламативност се може јавити и као одлика последње, закључне речнице у тексту, чиме се, дакле, читав текст завршава у повишеној, експресивној интонацији (исп. тамо пр. 41). Рекли смо тамо – и сад понављамо – да се варирање интензитета може јавити на сваком месту у тексту, али очекивано, посебно истакнуту функцију има на самом крају, у закључку. Ту је, дакле, стилски најефикаснија. Ево неких примера екскламативне поенте из текстова М. Ковачевића:

(6) Ако је и од „мањинског експерта” англисте Бугарског, превише је. Заиста! (Ков. 2015в);

(7) Па није ваљда Рашка, или Санџак, како би Шећировић волео да се службено Рашка зове, – у Босни! (Ков. 2017а).

У једном од текстова М. Ковачевића јавља се и низ исказа у повишеном тону у закључку:

(8) Нешто с логиком и научном интерпретацијом англисте Бугарског очито није у реду! Или је ипак у реду, јер је то у складу с његовим схватањем „како треба писати за новине” (а то Ковачевић „не уме”) и како треба дезинформисати читаоце (а ни то Ковачевић не уме)! Зато Бугарски и апелује да „Политика” мени не

дозволи одговор на његове упорно понављане научне фалсификате! Али је „мањински експерт” Бугарски у једном ипак у праву: „збиља је доста!” (Ков. 2015д).

У корпусу налазимо и примере у којима се критикује управо – научна критика: такав је текст Д. Петровића *Чудан вид научне критике* (исп. Петровић 1996 [1980]: 117–118), у ком аутор критикује приказ књиге трећег аутора. У њему је нарочито занимљив закључак, који гласи:

(9) Ако је судити према ономе што је Живковић написао – Кулишићеву књигу не треба ни узимати у руке, а камоли читати! (Петровић 1996 [1980]: 118).

Закључак се, дакле, јавља у облику полемичког услова: *Ако Х, (онда) НЕ*, а обележен је и градационим синтаксичким односом (*ни... а камоли...*), чиме се „други члан истиче имплицираним поређењем са првим чланом” (Поповић ¹²2010: 363). Тим истицањем овде се постиже поента, дата у екскламативном тону.

7.3.5.6. Неодређен закључак

Занимљив је пример закључка Е. Фекетеа у тексту у ком наводи писмо И. Клајна и свој одговор на њега, а поводом облика *одељенски/одељењски*. Наиме, у њему се учачава, с једне стране, помирљив тон – не жели се даље продужавати расправа о том питању, те се начелно аргументи опонента прихватају, а с друге стране – жеља аутора да ипак не одступи од својих начела која је претходно изложио у прототексту и тиме призна да је опонент у овом случају „победио” у полемици:

(1а) Не спорећи аргументе колеге Клајна, који су, начелно, на свом месту, могли бисмо рећи да у овом случају ни он ни ја не полазимо од истих модела творбе речи. Но, пошто су тумачења проф. Клајна у бити разложна (али ни наша нису ван домаћаја језичке реалности и норме), сматрамо да је корисније указивати на њих него водити „полемику” око једног „ситног”, мада нормативног принципа, за чији одговор може послужити критичка анализа начела проф. Клајна, као и ваљаност разматрања у нашем напису. Али је зато позив проф. Клајна за „споразум око оваквих питања” више него пожељан, особито данас када се о језику више говори него што се о њему уистину зна (Фекете 2008б).

Аутор је у делу текста пре закључка оставио читаоцима да одлуче, што је необично када се говори о нормативности одређених облика:

(1б) Будући да проф. Клајн има унеколико другачије мишљење о овоме, упутио нам је љубазно писмо које, с његовим допуштењем, објављујемо у целини, поштујући и његове аргументе, а на читаоцима остаје да се о свему одлуче сами (Фекете 2008б).

Међутим, помирљивост тона и неодустајање од свог погледа у горенаведеном закључку, чини нам се, долазе у извесну контрадикцију. Стога бисмо могли рећи да овај закључак, тежећи томе да не распирује расправу, те остављајући питање о нормативности облика отвореним, одликује, пре свега – неодређеност.

7.3.5.7. Интерогативни закључак

У закључним параграфима полемичари се користе и питањима и реторичким питањима, која су (мада формално могу бити упућена опоненту) усмерена јавности, као коментар, одн. квалификација опонента. Питања подижу тон дискурзије (служе као варијација интензитета) и у комбинацији с поентом могу бити врло ефицијентна у закључку. Исп. пример:

(1) И на крају, поставља се питање, у име кога је и за које језике то англиста Ранко Бугарски члан Комитета експерата за Европску повељу о регионалним или мањинским језицима, кад својим деловањем наступа насупрот јединственим србистичким ставовима, иако из србистике нема ниједног научног рада. Или их, можда, има онолико колико и „осталих тридесетак чланова међународног Комитета експерата за Повељу”, тако да и није чудно што су им мишљења и ставови о србистици „подударани”. Што би они, који су као и Бугарски „научно доказани србисти”, читали 26 србистичких књига и преко 400 научних србистичких радова Милоша Ковачевића. Или неког другог од србиста. Битно је само „научно” мишљење експерта англисте Бугарског (Ков. 2015б).

Дакле, овај закључак састоји се од питања (два посебна питања: *у име кога* и *за које језике*), у чијим се пресупозицијама уочава негативан однос према аутору (*наступа супротно србистичким ставовима и нема ниједан научни рад*), затим од реторичког питања (*Што би они...*), које представља субјективни коментар с имплицитном негацијом у себи (→ „они то не би читали”), и двоструко ироничне поенте у последњем исказу (*битно је само* → ’није битно’; „научно” → ’ненаучно’). Отуда, кључна обележја овог закључка јесу интерогативност, фигуративна негација и поентирање.

Сем тога, закључак се може уобличити и као запитаност:

(2) У књизи сте читали оно што у њој не стоји, а нисте видели оно што се у њој налази. Није чудо што су из тако криво сагледане слике потекли и закључци далеки од стварности. Знајући Вас као угледног и заслужног друштвеног радника, питах се како се ово могло догодити (Ивић 2014а [1972]: 69).

7.3.5.8. Закључак као привидна исправка

Погледајмо следећи пример:

(1) И да закључим. Рекао сам да је Никчевић у лингвистичкој науци аматер. Погрешио сам: његово је неразумевање лингвистичких проблема безгранично. И он има право на то да не зна ништа, али нисам сигуран да може присвојити право на то да своје шпекулације сакрива иза Његоша. [Итд.] (Петровић 1996 [1979б]: 103).

Аутор у овом закључку полази од признања грешке, те читалац на том месту, природно, очекује да ће аутор у наставку изнети оно што је супротно изреченом: да опонент није аматер. Међутим, у наставку се опонент још више дискредитује, негативна оцена се у другом полемичком обраћању појачава. Ради се дакле о изневереном очекивању, тј. признање грешке било је привидно.³³⁴

7.3.5.9. Афирмативан закључак

---

³³⁴ Сличну исправку исти аутор користи и за увод једног критичког текста (*Незнавена лингвистика*), насталог девет година касније. Исп. део тог увода:

[...] Закључио сам тада да се на страницама поменутог часописа наука срозала до оне тачке од које се наниже више није имало куд. Када ми је, међутим, до руке дошао последњи број Зборника [...], ја сам схватио да сам погријешо и сада своје увјерење морам кориговати. На то ме је приморао др Војислав Никчевић [...] подсетивши ме на то да у његовој интерпретацији границе до којих се лингвистичка наука може срозати – никад не треба прецизно одређивати. Он увијек може макар за ромачу ниже и од најнижега нивоа (Петровић 1996 [1988]: 288).

Ретки су примери у којима се један полемичар о другом изражава афирмативно, похвално у самом закључку. Такав пример налазимо у тексту П. Ивића *Ради се ипак о нечем другом* (1987), у ком се аутор и у уводу и у току самог текста о опоненту изразито похвално изражава, иако се на слаже у свему с њим:

(1) Радослав Катичић и ја разилазимо се у погледима на поједина питања. Утолико сам више дужан да с поштовањем истакнем његову велику историјску заслугу: без обзира на неизбежне недоследности, он је први у својој средини имао моралне и интелектуалне снаге да се дистанцира од заблуда о некадашњој распрострањености хрватског имена и о времену стандардизације језика. Он ће остати забележен као родоначелник модернијег и научнијег, реалистичког правца мишљења. Будућност је на његовој страни (Ивић 2014а [1987]: 139).

Закључак као уважавање различитих мишљења налазимо и код Белића:

(2) Само се мора водити рачуна о особинама сваког појединачног правописа: наш је правопис по главним особинама својим – фонолошки [...]; зато и подела на слоге треба да је фонолошка. То треба да имају на уму сви они који хоће о подели на слоге да говоре. То је имао на уму проф. Вуковић, што има код њега неслагања са мном или код мене – са њим, то ће послужити само на корист овом делу нашег правописа (Белић 1953: 125).

У овом се примеру Белића јасно уочава прихватање неслагања међу ауторима; аутори, дакле, не теже толико да докажу да други аутор није у праву, колико да укажу на другачије мишљење, покажу неслагање са одређеним ставом, друго виђење, различита решења. Ово би се могло довести у везу с класификацијом полемичких размена које нуди Даскал (1998): наиме, за разлику од његовог *спора*, у коме је циљ победити саговорника, и *расправе* (*дискусије*) која тежи истинитости и доказивању, *контроверза*, као што смо рекли, у основи полази од тога што прихвата неслагање и различите приступе, уважава постојање другачијих ставова, нудећи другачији поглед на проблем. Стога би се овакав закључак (и уопште цео текст – Белић 1953) – могао посматрати као добар пример Даскалове контроверзе као типа полемичке размене.

7.3.5.10. Закључак као одустајање од полемике

У неким примерима налазимо експлицитно одустајање од даље полемике:

Тако српску језичку и културну историју „дописују и поправљају” Маројевић и Симић. И чине то, како видимо, с ограниченим знањима и безграничном амбицијом, без имало обзира према чињеницама и са превише мржње према онима који не признају њихову „величину”, с премного острашћености и с премало научног и људског морала. Мислим да то нису нормални услови за даљу озбиљну расправу о покренутим питањима и зато их остављам без даље „потпоре”. Нека својим лингвистичким тумарањима бар увесељавају овај невесели народ (Петровић 1996 [1995б]: 419).

Овај закључак обележен је, пре свега, контрастом: исп. *с ограниченим знањима и безграничном амбицијом, без имало обзира према чињеницама и са превише мржње према онима који не признају њихову „величину”, с премного острашћености и с премало научног и људског морала; нека ... бар увесељавају овај невесели народ*. Аутор у закључку одустаје од даљег учествовања у полемици.

Закључак у тексту *Даља полемика губи смисао* Б. Брборића:

Нека му је сретно! Даља полемика губи сваки смисао. Барем за мене. А за Маројевића? Он ће вероватно наставити „рат” с „издајом”, јер не може, ни по форми, играти са мном нерешено – 2:2, а камоли изгубити.

Унапред му „честитам” на „победи”, испуњеној новим обедама и дисквалификацијама моје засад само „ретроградне”, „државночиновничке” и „скутоношке” маленкости, као и дисквалификацијама других наших лингвиста (Брборић 2001 [19946]: 312).

Уводни екскламативни исказ – жељна реченица – као варијација интензитета одређује тон целог закљчка. Одлике овог закљчка јесу и кратки, ефектни искази, полемичка реакција на тригере и експлицитно одустајање од даље полемике. Такође, кроз закљчак се провлачи и спортска метафора (исп. *играти са мном нерешено – 2:2, а камоли изгубити*). Читав текст се окончава исказом у форми ироничне честитке.³³⁵

7.3.5.10. Други типови закљчака у критичко-полемичком дискурсу

У грађи се јављају и други типови закљчка. Представићемо неке примере:

а) закљчак као аргумент ирелевантности:

(1) Ко иоле пажљиво погледа уџбеник око ког се води ова полемика, лако ће запазити да се у њему детаљно обрађују неке нове теме, а између осталог и манипулација језиком – како у виду бирократског језика, тако и у виду језика реклама. Основна идеја којом сам се при том руководила била је да је најпогубније за један језик – па и за саму душу народа који њиме говори – кад се на њему износе неистине или полуистине, чињенице замагљују или неупућени засењују лажним ауторитетом. Укратко, да ли ће се у науци народни језик којима говоре Срби (и који га неометано зову српским) сматрати делом ширег лингвистичког ентитета, у највећој мери је академско питање; неупоредиво је важније шта ми тим српским језиком у свакодневном животу чинимо (Кликовац 2010б).

У овом закљчку упућује се на то да је тема око које се води полемика – мање релевантна, мање битна, те да постоје много битније теме у вези са језиком. Такође, у грађи се закљчак може и фокализovati, одн. у њему се може стилски промовисати оно што је суштина полемичког текста:

б) закљчак као указивање на негативне последице:

(2) Али све је то од секундарног значаја. Битно је ту само једно: предложено цепање нашег књижевног језика на два, „хрватски” и „српски”, донело би милионима становника наше домовине тешку језичку неравноправност (Ивић 2014а [1968–1969]: 46).

в) закљчак анегдотског карактера:

(3) [...] стари Црногорци, у оно вријеме док су још говорили српским језиком, незнавенике су ућуткивали погледом.

Вријеме је, изгледа, с новим језиком донијело и нове адете. И зато незнавеници могу „разрачунавати” Франа Рамовша и Радосава Бошковића.

---

³³⁵ Условно речено, и међу уводним сегментима налазимо један који се приближава овом типу, с тим што аутор ипак не одустаје од полемике:

Кад не бих осећао обавезу према језикословним радозналцима и сладокусцима, радо бих одустао од размене мишљења с колегом Владимиром Недељковићем. Одустао бих јер је код њега подоста оног што жучност ставља испред стручности и склоности к стварној размени мишљења и евентуалној допуни (контра)аргументације (Брборић 2000 [19986]: 387).

Да је и мање – за век би било и превише (Петровић 1996 [1988]: 292).

7.4. Жанрови у критичко-полемичком дискурсу

У овом одељку указаћемо на неке основне жанрове који се јављају у нашој грађи и представити њихове доминантне одлике. Притом, полазимо од становишта да границе међу овим жанровима нису чврсте, да су фазичне, те да се многи жанрови из овог домена могу међусобно преклапати.

7.4.1. Метажанровске напомене у грађи

У неким метаполемичким напоменама у грађи имплицитно се говори и о језику и стилу полемика из шездесетих година, бурног периода пред излажење Матице хрватске из заједничког рада са Матицом српском на објављивању речника:

Сасвим је необичан поступак личности у Матици хрватској које после дванаест година заједничког рада на речнику са Матицом српском на основу споразумно утврђене концепције, сада при крају огромног и скупог посла, покрећу у јавности кампању против тог речника, без претходног консултовања с партнером, а уз снижавање нивоа филолошког расправљања какво досад у Југославији није забележено (спрдња која иде до искривљавања имена „Јонкета” и „Храстета”, „центаурски” вицеви и бујица политичке денунцијанције чак и у насловима публикација итд.) (Ивић 2014а [1968–1969]: 43).

Овде уочавамо аргумент метаполемичке оцене. Такође, што је за нас овде важније, ова напомена указује и на жанровску норму: полемичка именована (лудичка поигравања личним именом) сматрају се изразито неприхватљивим у научној полемици (исп. *спрдња која иде до...* – које значи да се оно што следи истиче као крајња граница). Начелно, полемичко именовање може се сматрати једним од уобичајених језичко-стилских средстава у полемици. На пример, оно се често користи у књижевним полемикама – код Киша у *Часу анатомије* (исп. Крцић 2022), Багић уочава исто и код Матоша и Крлеже (исп. Багић 1999) итд. Дакле, то за полемику уопштено (и конфликтни дискурс у целини) није необично. Међутим, овде се назначавача да се у научној полемици то не очекује, односно поручује се да је то „снижавање нивоа”. Исто уочавамо и у деведесетим годинама у одговорима Д. Петровића и П. Ивића на полемичка именована која користи Р. Маројевић (исп., између осталог, 7.1.6.8.).

Овакво схватање саму научну полемику смешта на страну формалног стила: у њој се очекује одређени тон, језички израз и поштовање опонента.

7.4.2. Критички жанрови

Један од проблема у вези са одређењем критичких жанрова лежи у терминологији, где се срећу термини попут *приказ*, *критика*, *критички приказ*, *рецензија*, често да означе исту ствар (исп. о томе и Иванетић, Палашаић 2014). Занимљиво је и да се у домаћим научним часописима може пратити каткад различито именована: у *Јужнословенском филологу* рубрика у којој се објављују текстови који информису научну јавност о објављеним научним делима називала се испрва КРИТИКА, касније ПРИКАЗИ И КРИТИКЕ. У часописима *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* рубрика је именована КРИТИКЕ И ПРИКАЗИ (у неким бројевима само: ПРИКАЗИ), у *Зборнику Матице српске за књижевност и језик* – ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ (у неким бројевима само: ПРИКАЗИ), а у часопису *Зборник Матице српске за славистику*, *Наш језик* и *Књижевност и језик* – ПРИКАЗИ.

Можемо погледати и како аутори из нашег корпуса именују жанрове које овде разматрамо. М. Пешикан, одговарајући на текст којим М. Московљевић критикује Речник САНУ, тај текст назива –

рецензијом, прво у поднаслову: *Уз рецензију М. С. Московљевића*, а затим више пута и у самом тексту (исп. Пешикан 1963: 169–196).

Стевановић (1981) у осврту на текст Р. Маројевића пише:

(1) Овим својим чланком ја сам се хтео осврнути на два-три случаја [...] који су ми пали у очи читајући приказ мојих *Језичких тумачења у коментарима Горског вијенца* (Стевановић 1981: 111).

Но, аутора тог приказа М. Стевановић назива *рецензентом*:

(2) И када не бисмо знали, нама не би било тешко погодити да је наш рецензент стручњак за руски језик (Стевановић 1981: 112).

Р. Маројевић упућује на такав свој текст и текстове других аутора:

(3) Види мој приказ у Јужнословенском филологу XLIII, 1987 (Маројевић 1988: 87, фн. 1); Види приказ Милке Ивић у Јужнословенском филологу XLIII, 1987 [...] Бројне примедбе аутору стављају Живојин Станојчић у чланку *Једна необична нова синтакса* (Летопис Матице српске [...]) и Милорад Радовановић у приказу објављеном у Зборнику Матице српске за филологију и лингвистику [...] (Маројевић 1988: 87, фн. 2); Види приказ Свевлада Сламинга (Маројевић 1988: 89, фн. 5).

У следећем примеру аутор говори о тексту М. Пешикана објављен у НИИ-у:

(4) Културно-политички и стручни аспект Анићевог и Силићевог приручника већ је био предмет критичких осврта лингвиста (Маројевић 1988: 88).

Ипак, како се види из Маројевић 1988, аутор термине *приказ* и *рецензија* сматра синонимним:

(5) Овај већ опширни увод у рецензију закључићемо са две напомене (Маројевић 1988: 89);

(6) У овом приказу ми смо се и у свом тексту служили Анићевом и Силићевом терминологијом [...] (Маројевић 1988: 99).

У одговору Р. Катичића (1990) на тај текст стоји наслов: *О једном одломку у рецензији Радмила Маројевића*. У свом другом полемичком обраћању, одговарајући Катичићу, Р. Маројевић користиће такође термин *рецензија* (исп. Маројевић 1991а: 273–277), па и за текст М. Ивић за који је у претходном тексту употребио термин *приказ*: „под знацима навода су одломци из рецензије Милке Ивић” (Маројевић 1991а: 274), чиме се потврђује да аутор ове термине посматра као синониме.

Начелно, слично као и у Палашић, Иванетић 2014, можемо прихватити термине (*критички*) *приказ* и *рецензија* као синонимне, с тим што треба имати на уму да се термин *рецензија* користи и за оцену дела пре штампе. Стога, извесну предност треба дати термину *приказ*, нарочито кад има превасходно информативан карактер. Но, свакако, како се види и по насловима неких поменутих рубрика, али и како се може закључити из наше грађе, овај жанр могао би се разликовати од *критике у ужем смислу*.

7.4.2.1. Приказ

Приказ, одн. критички приказ темељи се, пре свега, на приказивању, представљању новог научног резултата, по правилу монографске публикације. Притом, како су у наш корпус улазили текстови у којима се исказује неслагање с другим аутором, чисто информативних приказа, одн. по терминологији Палашић,

Иванетић (2014) – *рецензија-извештаја* у нашем корпусу нема.³³⁶ У нашој грађи у овој жанр спадају, на пример, Стевановићеви прикази Стојићевићеве (Стевановић 1951/52), Пецине (Стевановић 1963/64), Вујовићеве (Стевановић 1970б), Станојчићеве (Стевановић 1970в) монографије, Ивићев приказ Поповићеве *Историје* (Ивић 1955/56), или монографије Конеског (Ивић 1968/69), приказ *Ускочког говора* Станића (Пецо 1974/75), приказ *Речника жаргона* (Гортан-Премк 1976), приказ *Речника личних имена* (Клајн 1978) и др. Ипак, ови прикази нису истог реда. Они се међусобно разликују по обиму негативне оцене.

Ту се пре свега издвајају они прикази који само у једном свом делу садрже неслагање или указивање на пропуст, одн. који су већим делом позитивне оцене: ту се, на пример, може издвојити Клајн 1978. Објективна оцена у критичком приказу даје се кроз истовремено сагледавање и позитивних и негативних страна анализираниог текста; приказ, дакле, мора садржати и једну и другу страну, тек се на основу тога може донети исправан суд. Исп. на пример део закључка Ивић 1968/69:

(1) Поређење врлина и недостатака *Историје* Конескога говори одлучно у прилог књизи. Њени квалитети су присутни у њој самој и довољни да је учине одличном, док се слабости, уколико превазилазе ниво детаља, тичу онога што није ту (Ивић 1968/69: 484).

Навешћемо и примере из Стевановићевих приказа: приказа монографије А. Пеца и монографије Ж. Станојчића, које он позитивно оцењује (и у целини и у појединим аспектима):

(2) [...] изнећемо нешто у чему Пецо, по нашем мишљењу, неће бити сасвим у праву. Он, наиме, сматра да је Вуков књижевни језик био ближи говору ужег завичаја Вукових предака, тј. говору дурмиторског краја. И то би по логици ствари, и само по себи, било разумљиво. Па и уопште је то свакако тачно, ако се мисли на Вуков језик из првих година његова књижевног рада. Али се ово не може рећи и за језик из зрелог доба Вукова стварања, у коме се он већ сасвим усталио као прави књижевни језик (Стевановић 1963/64: 592);

(3) Штета је што је пропустио да у ту сврху искористи све случајеве којих је још могао наћи у језику И. Андрића; штета је што је, нпр., испустио из вида: како Андрић и без обзира на то којим гласом почиње следећа реч – скоро редовно употребљава предлог *са* (Стевановић 1970б: 523).

Аутор, дакле, у већем делу текста исказује слагање, а само овде, у једном сегменту, износи другачије мишљење, па се и у ту ограђује делимично (исп. *па и уопште је то свакако тачно* у пр. 1), одн. жали што други аутор није уочио једну појаву (исп. пр. 2).

Другачији су по карактеру пак Стевановићеви прикази Вујовићеве или Стојићевићеве монографије, у њима аутор отворено расправља с изнесеним ставовима, исказује неслагање и критикује, за које се може рећи да стоје на прелазу између критичког приказа и расправе.

7.4.2.2. Критика (у ужем смислу)

У том смислу се могу разликовати и они критички прикази у којима се у целости монографија другог аутора одацује. За разлику од тврдње у Палашкић, Иванетић 2014, према којој у мањим научним заједницама није обичај да се пишу целовите негативне рецензије, наша грађа показује да су такви прикази могући: Ивићев приказ Поповићеве *Историје*, који у потпуности одбацује квалитете те књиге, прикази Катичићеве Синтаксе (Станојчић 1987, М. Ивић 1987), Маројевићеви прикази правописа и монографија о творби речи (1986, 1988, 2017, 2007), Ковачевићев приказ синтаксичких монографија (2005, 2011), Стакићев приказ *Нормативне граматике* (2015) итд. Наведени текстови већином представљају темељне

336

критике разматраних дела и излазе из оквира критичког приказа – они приказују дело, али га махом у потпуности ниште, расправљајући са готово свим његовим аспектима.

Занимљиву метакритичку напомену, у којој се као предмет критике издвајају два основа, срећемо у Ков. 2005:

Једно дјело може према два основа бити предмет критике. Први, најнепожељнији, основ представљају у њему начињене (или боље рећи: почињене) материјалне грешке. То су грешке које је потребно само констатовати, и чији и минималан број на најексплицитнији начин говори о вриједности датог дјела и научној „поткованости” његових аутора. И мали број материјалних грешака у једном научном или стручном дјелу, посебно у уџбенику који има претензије да буде универзитетски, урушава научни и стручни дигнитет како наведеног дјела тако и његових аутора. А шта тек рећи ако у питању нису појединачне, него многобројне и још к томе разноврсне материјалне грешке? О таквом дјелу се једино може судити као о тоталном научном и стручном промашају. А такве промашаје потребно је само констатовати, јер материјалне грешке само оне ко не зна шта наука значи и на чему почива могу бити тема „научног дијалога”. [...] Други основ критици представљају научно непотпуне или неконзистентне анализе. Таква критика мора бити својеврстан научни дијалог, и заснивати се на сучељавању научних критеријума, при чему је циљ критике да допринесе побољшању иначе научно или стручно неспорно вриједног дјела. Та два типа критике готово се искључују. Јер, уколико постоји први основ (тј. материјалне грешке као основ) за критику, готово да је бесмислено укључивати у критику и други основ (који подразумева сучељавање различитих критеријума ради бољег сазнавања истраживаног питања) јер ако аутори не знају елементарне (основношколске) чињенице, има ли смисла уопште расправљати о различитим приступима сазнања исте ствари, е да би се она свестрано научно освијетлила?! (Ков. 2005а: 784).

У критике у ужем смислу могу се убројати и сви они текстови у којима аутор реагује на научни чланак другог аутора, нпр. Радић 2017, Симић 2017.

7.4.2.3. Критички осврт (оцена)

Међу критичким приказима посебно се издваја кратак осврт Д. Гортан Премк на *Речник жаргона Драгослава Андрића*.

У самом уводу Д. Гортан-Премк (1976: 161) каже (подвлачење наше):

Двосмерни речник српског жаргона и жаргону сродних речи Драгослава Андрића појавио се пре извесног времена у издању Београдског издавачко-графичког завода. Њему је у нашим јавним гласилима посвећена изузетна пажња, какву, на жалост, нису доживела ни фунданметална лексикографска дела, као Рјечник хрватскога или српскога Југословенске академије знаности и умјетности, чији је завршетак после сто година рада ове године прослављен, или Речник српскохрватскога књижевног језика Матице српске, чија је последња, шеста књига управо изашла из штампе или велики Речник српскохрватског књижевног и народног језика Српске академије наука и уметности, на чијем се десетом тому ауторски послови сада приводе крају.

Ауторка, дакле, након уводне реченице у којој скреће пажњу на сам речник, у првом реду жали што наши описни, дескриптивни речници нису добили подједнаку пажњу, те се овде уочава како се индиректно, преко жаљења, исказује и оцена значаја приказаног речника. У наставку она изриче критику директно (подвлачење наше):

Као лексикограф морам пре свега рећи да Двосмерни речник српског жаргона и жаргону сродних речи није рађен с лексикографским и филолошким циљем, бар не у своме основном плану. То се види по начину обраде језичког материјала, по начину опреме и издавања, по тексту на задњој страни омота књиге, и још по чему другом (Гортан-Премк 1976: 161–162).

Иако напомиње да је свака прикупљена и објављена грађа значајна за лексикографију, она уочава (Гортан-Премк 1976: 162, подвлачење наше):

У овом случају имамо лексику одређеног типа први пут у овом обиму сабрану и објављену на једном месту, додуше обрађену не по лексикографским критеријумима, и самим тим са извесним лексикографским недостацима. Поменућу један.

Дакле, прво се изриче похвала издавању оваквог дела, али одмах затим се даје ограда – која у примеру почиње речцом *додуше*. У оквиру те ограде јавља се негативна оцена речника, исказана негацијама: не по лексикографским критеријумима, са извесним недостацима. Ту, дакле, видимо на делу технику „топло-хладно“. Наког тога, уочава се егземплификација (исп. *Поменућу један*).

На самом крају, ауторка закључује:

У речнику о коме је реч дефиниције нису увек довољне и потпуне, а примери употребе изостају и тамо где су могли бити дати. То овоме речнику смањује пуну употребљивост у филолошке сврхе, а сразмерно томе и значај (Гортан-Премк 1976: 161).

Оцена речника дата је, како видимо, у синтаксичкој негацији, преко литоте: *нису увек довољне и потпуне* – дакле, недовољне су и непотпуне. Такође, оцена се даје и преко лексема које имају тзв. „минус“ обележје, имплицитне негације: примери *изостају*, што речнику *смањује* употребљивост и значај.

Но, треба рећи, Д. Гортан-Премк на две странице у *Нашем језику* не даје (исцрпнији) приказ самог речника, не представља његове саставне делове итд., те се ова кратка оцена може пре свега жанровски сматрати – кратким освртом (оценом).

7.4.2.4. Самокритика

У грађи се може наћи и пример критичког приказа који аутор пише за први том *Речника САНУ*, у чијој је изради и сам учествовао, исп.:

Па пошто се досад нико од стручњака није осврнуо на њега и дао објективну научну оцену, сматрам за дужност да то учиним ја, самокритички, пошто сам и ја био један од уредника *Речника* (Московљевић 1963: 241).

Дакле, ради се о жанру – *самокритике*, који није толико уобичајен. Као што је познато, на ово је одговорио Пешикан (1963) и изнео другачије виђење ствари, те је ова самокритика уједно и иницијални текст за полемику Московљевић–Пешикан.

7.4.2.5. Карикатура

У корпусу се среће и дијалекатско „бојење“ текста као критичко средство. Тачније, неки текстови Д. Петровића о радовима В. Никчевића написани су добрим делом или у целини као имитација зетско-рашког говорног типа, попут, рецимо, критике Никчевићеве књиге *Црногорски језик*. Исп. увод тог критичког приказа (насловљеног *Синтеза црногорске лингвистичке памети*):

Овом књигом Матица црногорска завршује тридесетогодишње ђелање В. Никчевића у лингвистичкијема послима око ђелања црногорскога језика. Она је ту књигу турила у своју едицију „Istorija jezika – Montenegrina“ [...], да је све онако како у њу пише и да друкче не може бит потврђују [...], а ликовно и графички за дику су је доћерали [...].

[...] Будући да се сва та памет која је у књигу стала не може бежђавола испричат, ја ћу о њој казат само понешто што ће незнавене поучит, а знавенијама наћерат срдобољу поради тогај што су били слијепи код

очи па се сами пријед нијесу бети тако просте работе, но су Воју Павлову оставили да се с тијем пријед свијетом зори ка свијетњак с гузицом (Петровић 1996 [1996а]: 420).

Остатак текста написан је на исти начин и у истом тону. Јасно се овде учава иронизирање, а оно, сем критике опонента, овде има и – хумористичну, шаливу функцију. Такође, приметан је и колоквијални језички израз (исп. *да је све онако како у њу пише и да друкче не може бит* и др.), који на крају овог уводног сегмента залази и у вулгарни (исп. поређење *ка свијетњак с гузицом*).

Тек се пак у закључку текста даје „разрешење”, односно напушта се дијалекат, колоквијални израз и ироничан тон, те се изразито негативна оцена књиге дата на крају представља као превод с једног језика на други:

И да на то претупим: овакву књигу нико није виђа од времена кад је прва црногорска биза заврћела репом и благош ономе који могне научит све што у њу пише.

Или, да то преведем на српски језик: Матица црногорска није могла темељитије избрукати црногорско име него што јој је то овом књигом пошло за руком. Тридесетогодишњи ауторски и рецензентски аветлуци на најбољи се начин могу сагледати када се, овако, нађу на једном мјесту (Петровић 1996 [1996а]: 425).

Закључак на дијалекту опет има и иронично-шаливу конотацију, те се може рећи да су дијалекатски и колоквијални израз у целом тексту носиоци естетско-лудичке језичке функције. У потоњем „преводу” на стандарднојезички израз, којим се поентира, својом се конотацијом (али и неприпадношћу том стандарду) издваја лексикостилема – *аветлуци*, којом се негативно квалификује и дискредитује супротна страна.

7.4.3. Жанр научне расправе

Жанр научне расправе начелно се може разликовати од жанра критике или полемике и по томе што расправа у типичном случају претреса различита мишљења у науци о одређеном питању или се њима опонира, док се критика или полемика типично одликују опонирању ставовима једног (живог)³³⁷ аутора.³³⁸ Примере полемисања са ставовима више различитих аутора можемо препознати, на пример, у Стевановићевом тексту *Продуктивност неких наставака којима се граде nomina agentis*. То се јасно може видети у следећим примерима из тог текста:

Колико је П. Ђорђевић шаблонски мислио о овим питањима говори његово неразликовање значења именице *читач* и *читалац*, на које је указао пок. проф. Белић у својој расправи *О грађењу нових речи* [...] (Стевановић 1964: 4).

Др Стј. Бабић у чланку под насловом *Жигосани суфикс -тељ* [...] износи своје неслагање, и то не први, с Белићевим схватањем, и истиче да сам ја такво схватање преузео од Белића (Стевановић 1964: 5).

[...] ако бисмо се и могли сложити са Б. Јуришићем „да се данас више у хрватском језику не праве с помоћу њега нова *nomina agentis*” ... – ми се с њим никако не можемо сложити да је тај наставк у оваквим случајевима „данас мртав” (Стевановић 1964: 12, фуснота); Још мање се Б. Јуришићу може дати за право када тврди да је „*слагар* народна, а *слагач* измишљена реч” (Стевановић 1964: 13).

³³⁷ Овај критеријум показује се важним у Даскаловом одређењу појма *полемичке размене*: према њему, о полемици се може говорити само у случају када су оба учесника активна и реална – дакле, не може бити речи о полемици у којој је један од учесника фиктиван или преминуо (исп. Даскал 1998).

³³⁸ Свакако, у одређеним – мање типичним – полемичким текстовима, попут Ивић 1989 (у ком аутор одговара на текстове Бабића, Рагуџа и Катичића), може се срести и полемисање са више аутора. Такође, налазимо и критичке осврте у којима се критикују, на пример, два аутора – тј. два рада (исп. Симић 2017) – но то није уобичајени случај. Такви примери само потврђују да се критичко-полемички дискурс мора посматрати као фазична, континуална категорија, с прелазним случајевима.

Слично томе, и Р. Бошковић у својим расправама разматра мишљења различитих аутора. У расправи Бошковић 1973б аутор износи неслагање са двама ауторима. На самом почетку, прихвативши мишљење Розвадовског, он одбацује мишљење Фортунатова:

Наравно, ми избацујемо из сваке „калкулације” – али помињемо – стари Фортунатовљев покушај [...] да потврду за реципрочно „прометање” њ и њ под горњим условима нађе у старословенским споменицима 11. века (Савина књига): на све његове примере, наиме, можемо ставити етикету „фонетичка вересија”. И преко њих савесно прећи (Бошковић 1973б: 251–252).

У другом делу расправе расправља са Фасмером. Тако он одређене његове ставове коментарише овако:

То је речено „ins Blaue hinein” и без аргумената (Бошковић 1973б: 256).

Фасмер вели [...] да је врло тешко извести грчко *υρ* из словенскога *вр*. То је тачно, и то би извођење било salto mortale. О чему се, заправо, овде ради? Ради се о томе да у основи топонима наше групе с) имамо – не прасловенско *trnъ – како претпоставља Фасмер идући тако право у ћорсокак [...] (Бошковић 1973б: 257).

Јасно се у тој расправи – и на језичком плану – уочава опонирање међу ауторима, исп.:

Он Фасмеру не смета, њега је лако извести из *вр*. А нама смета, њега је тешко извести из *њ* (Бошковић 1973б: 258).

У примере расправа спадају и текстови попут Пецо 1963/54, 1967, Пешикан 1967 (у ком расправља о невољама рада на речницима) или Драгићевић 2011, 2018 (у којима се расправља о статусу деривационих односа и семантичкој деривацији).

7.4.4. Полемички жанрови

Полемика представља сложени жанр: она се јавља, као што смо видели у готово свим примерима досад, као реакција једног текста на други, и то на основу негативног односа. Док први текст полемике може бити одређена врста критике или расправе, други текст у полемици типично је полемички у ужем смислу. То значи да се полемика по правилу остварује помоћу барем два текста, при чему је други одређени одговор, одн. полемичка реакција. Ту спада готово већина текстова из нашег корпуса, нпр. Реметић 1982, Станић 1978, Кликовац 2018, итд. Док критика представља примарни метатекст, полемика се остварује као секундарни метатекст.

7.4.4.1. Полемичко писмо (епистоларна полемика)

У грађи налазимо два одговора у облику полемичког писма. Ту спадају отворено писмо П. Ивића Д. Драгосавцу из 1972. године (поводом критике Ивићеве књиге *Српски народ и његов језик*) и писмо И. Клајна упућено Е. Фекетеу (поводом облика *одељенски/одељењски*) из 2008. године.

Други пример има класичну епистоларну форму, што се, пре свега, види по томе што садржи:

– **устаљен почетак:**

Драги Егоне,

Ваше је право да се не сложите са мном, али ми је жао што сте у угледној и много читаној рубрици дали савет који ми се чини неодржив (Клајн, према Фекете 2008б);

– устаљен завршетак:

У нади да ћемо се моћи споразумети око оваквих питања, срдачно Вас поздрављам (Клајн, према Фекете 2008б).

Разлог оваквој форми је тај што се ради о приватном писму упућеном Е. Фекетеу, које је он, уз допуштење И. Клајна, објавио у *Политици*. С друге стране, форма Ивићевог писма је нешто друкчија, јер се ради о отвореном писму. Исп. почетак:

Обраћам Вам се, прочитавши у *Вјеснику, Борби и Политици* од 22. јуна 1972. Ваш закаснили осврт на моју књигу *Српски народ и његов језик* (Ивић 2014а [1972]: 64).

Ова реченица представља метатекстуални конектор, као уобичајен сигнал надовезивања на текст опонента. С друге стране, у Клајновом писму Фекетеу – као што се види из горњег примера – то не налазимо тако експлицитно (Клајн не експлицира на почетку на шта одговара), аутор почиње *in medias res*, те се из контекста ишчитава на шта се писмо односи.

Ни завршетак Ивићевог писма, као што смо рекли, нема устаљену формулу:

Анализирао сам Вашу аргументацију и показао да ни Ви, исто као ни други, нисте доказали да у мојој књизи има нетачних тврђења. [...] Ви сте, одиста, били врло, врло неправедни. У књизи сте читали оно што у њој не стоји, а нисте видели оно што се у њој налази. [...] Знајући Вас као угледног и заслужног друштвеног радника, питам се како се ово могло догодити (Ивић 2014а [1972]: 69).

Аутор, дакле, закључује констатацијом да је опонент био неправедан и запитаношћу над тиме, чиме се опоненту даје прилика да на то одговори, да образложи такав поступак, и тиме продужи расправу о овом питању. Отуда, овај се завршетак полемичког писма може сматрати отвореним.

У овим се облицима полемичког текста запажа и директно обраћање (типично за епистоларну форму), одн. друго лице множине, којом се формално показује поштовање према опоненту. С тим је у вези и академска куртоазија, типична за ову форму у академској заједници, исп. то у следећем примеру (подвлачење наше):

У вези с овим питањем љубазно нам се јавио и проф. Иван Клајн (чије смо ставове у нашем напису цитирали), а коме је један читалац послао фотокопију нашег чланка. Будући да проф. Клајн има унеколико другачије мишљење о овоме, упутио нам је љубазно писмо које, с његовим допуштењем, објављујемо у целини, поштујући и његове аргументе, а на читаоцима остаје да се о свему одлуче сами (Фекете 2008б).

Такође, типично за ову форму – овде аутори упућују на себе у првом лицу једнине.

Конечно, у овим се примерима, како смо то већ поменули, јасно уочава и контраст *ја – Ви*.

7.4.4.2. Интервју као део полемике

Прототекст у полемици може бити текст било којег типа, одн. сваки текст који изазива одређену реакцију: новински или научни чланак, научна студија, монографија; неретко, критички текст (приказ), научна расправа, па и – интервју. Да интервју једног аутора – одн. оно што један аутор изговори у интервјуу – може бити повод за реакцију, показују, на пример, полемика између М. Ковачевића и П. Ивића из 1998. године, у којој П. Ивић на интервју М. Ковачевића *Крлежа је писао на српском језику* (исп. Ковачевић 1999 [1998а]) одговара текстом *Крлежа је хрватски писац* (Ивић 2014б [1998ђ]).

Такође, ту спада и полемика Ковачевић, Шћепановић–Кликовац 2010 из наше грађе, јер је један од текстова на који први аутори одговарају интервју ауторке (Кликовац 2010а) – исп. Изворе.

7.5. Закључак о макроструктурном аспекту критичко-полемичког дискурса

У овом поглављу указали смо на различите појаве које показују сву сложеност текстуалне структуре у критичко-полемичком дискурсу. Она може бити обележена, између осталог, низањем негације кроз текст, адверзативним међуисказним односима (на плану текста срећемо различите облике испољавања адверзативности, преко конектора: *а, али, међутим, у ствари, заправо, заиста, супротно, управо обрнуто, упркос томе, насупротив томе* итд.), затим техником изградње текста „топло-хладно“, која показује и конвенцију академске комуникације, али и особеност полемичког текста. Похвале, признања и уопште афирмативан однос према другим ауторима, дакле, нису неуобичајени за овај тип дискурса. Но, неретко, они служе углавном као увод, одн. припрема пред изрицање критика, негативних оцена рада другог аутора. Техника „топло-хладно“ може се извести и као начелно слагање и спецификовано неслагање.

На вербатолошкој страни, издвајају се вербативи типични за научни дискурс попут експликатива, егземплификатива или конклузива, али и оних који показују експресивно-емотивни слој текста, као што су коментари. Опримеравање се често среће у критичко-полемичком дискурсу као врста излагања. Егземплификација се тако може јавити као доказни поступак или након указивања на пропуст опонента. Егземплификација се може јавити и као указивање на грешку (аргумент квалитета) или на тешке речи (аргумент метаполемичке оцене). У полемици се могу наћи и примери сугестивне наративизације у којима доминира експресивна језичка функција, када речи које полемичар користи делују животно, тј. када се дају описи каквих свакодневних ситуација или радњи.

У новинским полемикама текст може попримити личан, анегдотски карактер. Тако у полемици Маројевић–Брборић, у тексту потоњег аутора читамо.

Како смо у прегледу литературе већ поменули, у Аристотеловој реторици као једна од стратегија у расправљању наводи се и својеврсно ширење доказа, одн. експанзија доказног поступка (исп. Аристотел 1970: 547). Каткад се доказ шири додатном напоменом, стављеном у заграду, чиме се том проширењу даје статус секундарног, мање важног текста. У формална обележја експанзије доказног поступка у полемичком тексту иду пре свега конектори попут *осим тога, такође, уосталом...* Притом, поменута се експанзија може увести у текст и као узредна напомена, хијерархијски ниже рангирана, мање важна или релевантна у односу на основни ток текста. У нашем корпусу уочавамо и просту адицију, одн. експлицитно најављено додавање текста. Просто „додавање“ текста – често додатних примера – обично се најављује посебним исказом.

У текстовима из наше грађе се често јављају и различити облици понављања. Једна од основних функција понављања у тексту јесте остваривање кохезије.

Није реткост да у полемичком тексту један аутор понавља сопствене речи из једног од претходних текстова из полемичке размене, углавном ради подсећања читалаца, затим ради доказивања да опонент није у праву (на пример, да не разуме добро наведене речи) или ради наглашавања (већ исказаног) става.

Понављање речи каткад полемичар користи како би исправио опонента, тј. како би истакао да га опонент не цитира тачно. Није реткост да аутори у полемици понављају став, варирају своју тезу, преносе је из текста у текст, па чак и из полемике у полемику.

Како се полемика протеже кроз време, те се полемички текстови опонента јављају у одређеном временском размаку, често је неопходно да аутор понови речи опонента како би подсетио читаоце на ток полемике (или обавестио оне реципијенте који нису читали претходне текстове о садржају на који одговара). Такође, речи опонента могу бити поновљене како би се изнети став оценио или

прокоментарисао. Одређена тема се може провлачити кроз различите полемике. На пример, о Европској повељи о мањинским и регионалним језицима М. Ковачевић расправља са Р. Бугарским 2015. године, а та тема се и раније помиње у полемици са Д. Кликовац. Понекад аутори преносе своје речи дословно из једног новинског полемичког текста, који су објавили другим поводом, у други.

Такође, још један вид полемичке интертекстуалности може се препознати и у анализирању или препречавању полемика које се о истом питању (скоро истовремено) воде.

Текстуално-стилско пресликавање или текстуални паралелизам може се уочити у текстовима који се надовезују један на други. Наиме, одговарајући на одређену примедбу или аргумент, аутори могу копирати начин излагања (формално или садржински) који је опонент искористио том приликом, што можемо разумети и као начин да се опонент победи његовим властитим средствима.

Кроз текстове који припадају истој полемици може се пратити и како се пресликавају одређени стилски поступци, тј. како се оба аутора користе истим стилским механизмом.

Пolemика се заснива на односу тригера и реакције. Тај се однос може настављати; опонент може узвратити контратригером, што ствара међутекстуални ланац, а полемику чини заоштренијом. Тригер представља одређену реч или израз набијен негативном конотацијом, или представља негативну оцену која може на неки начин изазвати опонента.

Можемо каткад кроз полемику пратити и директну комуникацију: на пример, преко близинског пара питање–одговор.

Контраст, такође, у нашој грађи може обухватати и надисказне структуре и тако бити основа изградње текста.

Композиција текста може у критичко-полемичком дискурсу бити разнолика, а овде смо указали само неке композицијске обрасце као што су градацијска композиција, таксативно побијање, и с њим у вези – цитатно-коментарски тип композиције, затим линеарна композиција и др.

У грађи смо издвојили и јаке позиције текста, као што су наслови, уводни и закључни сегменти. Наслове смо поделили према синтаксичком, стилистичком и информативном критеријуму, те смо у грађи разликовали реченичне и нереченичне, експресивне и неекспресивне, информативне и неинформативне наслове. Такође, издвојили смо различите типове уводних и закључних сегмената.

У наставку представили смо неке жанрове у којима се реализује критичко-полемички дискурс у нашој грађи и указали на њихове доминантне одлике: то су у првом реду, критички приказ, критика у ужем смислу, али и критички осврт, затим самокритика или карикатура; научна расправа; полемика се пак јавља као сложени жанр који се састоји од критичког текста и одговора на њега (који може бити полемичка реакција, али и расправа и сл.), ту се још издвајају и епистоларна полемика, те интервју као део полемике. Критички и полемички текстови јављају се као метатекст; критика је примарни метатекст (критикује се нечији став, рад, резултати), док полемика представља секундарни метатекст (представља одговор на критику).

8. ЗАКЉУЧАК

Предмет овог истраживања биле су језичке и стилске одлике критичко-полемичког дискурса у савременом српском језику, те жанрови у којима се тај дискурс јавља. Анализа је спроведена на материјалу филолошких текстова као што су лингвистичке критике, расправе и полемике објављене од друге половине XX века до данашњих дана – тачније, од 1950. до 2021. године – у српској научној периодици, те публицистици и дневној штампи. Дакле, предмет анализе у овом раду је, пре свега, научна критика и полемика.

У овој анализи разматрали смо одређени тип (врсту) дискурса из стилистичке перспективе, а наш глобални приступ начелно овде одређујемо као – дискурсностилистички. Притом, полазимо од поменутог става С. Гајде о интегративној стилистици, који допушта истовремено проучавање стила и дискурса (и укључује појам дискурса у стилистичка проучавања), при чему разраничава појмове *стил* и *дискурс*. У раду смо користили аналитичку, дескриптивну и класификациону методу.

Модел анализе примењен у тези може се представити на следећи начин:

- 1) у анализи микроплана пошли смо од комбинације системскограматичког, лингвостилистичког и општестилистичког приступа;
- 2) у анализи прагматичког плана пошли смо од анализе односа учесника у овом типу комуникације и ванјезичког контекста;
- 3) анализу макроплана заснивамо на текстуалнолингвистичком и текстуалностилистичком приступу;
- 4) анализу и класификацију жанрова заснивамо на фазистилистичком приступу.

Плурализам метода овде представљен условљен је разматрањем различитих појава у оквиру критичко-полемичког дискурса, те самим тим, показује се и као неопходан за свеобухватно сагледавање различитих језичко-стилских аспеката овог дискурса.

8.3. Закључак о прегледу литературе

У раду смо представили смо разматрања критичко-полемичког дискурса у досадашњој литератури, које ћемо овде представити.

Како се може разумети из дела античких реторичара, реторика и дијалектика леже у основи полемике. Оно што је у полемици реторичко огледа се, пре свега, у методу уверавања. Све три античке врсте говора (судска, политичка и свечана) могу се довести у везу са критиком и полемиком; *доказивање* и *побијање* заједнички су им елементи, а премисе и закључци и у једним и у другим јесу само вероватни и могући. Доказивање се обавља преко примера и ентимема, а побијање путем *противсилогизама* и *објекција*. Реторички гледано, за расправу су важни: постављање питања – када се жели указати на противречност противника, затим ниподаштавање шалом и иронија. Међу стратегијама у расправљању у

античкој реторици издвајају се и постављање приговора себи, неинсистирање на доказу, експанзија доказа и др.

Полемика, према Аристотелу, разликује се од дијалектике отуда што представља расправу у којој има злонамерних претеривања и која се води ради саме борбе. Отуда, треба разликовати и критику доказа од критике противника. Управо због наведеног – како сматра овај филозоф – не треба се ни расправљати са сваким. Коначно, од дијалектичких силогизама треба разликовати привидне или лажне – софистичке силогизме или паралогизме. Аристотел издваја неколико врста софистичких побијања: привид побијања, довођење у заблуду или до парадокса, навођење противника на језичку грешку, навођење на брбљање. Он указује и на неке погрешке као што су *ignoratio elenchi* („незнање побијања”), *petitio principii* („тражење принципа”) и *plurium interrogationum* (сложено питање). У стратегије побијања могу се уврстити и дужина доказа, брзина говора, изазивање гнева или љутње код противника, те постављање питања измењеним редоследом. Све побројане методе представљају начине скривања мисли пред противником.

Артур Шопенхауер (2020) указује на неискреност опонента: опонент и није заинтересован за истину, већ само за доказивање свог става (чак и свестан тога да брани погрешну тезу), због чега су, према њему, средства еристичке дијалектике и једина примерена у полемици. Он на полемику гледа песимистички, као на вештину да се увек буде у праву без обзира на употребљена средства. Притом, човек објективно може бити у праву, а да у очима јавности то не делује тако, захваљујући лукавости и способности супарника. У полемици постоје два модалитета – *ad rem* и *ad hominem*, и два пута – *директно побијање* и *индиректно побијање*. Како овај аутор сматра, тешко је у спору разликовати истинито од привидног. Такође, учесници морају бити сагласни макар у нечему, да би уопште постојао основ за расправу. Он издваја 38 стратегема – механизма који могу стајати иза нечијих тврдњи или стратегија у расправи. Шопенхауер је имао веома негативан став према овом типу потеза – пореди их са финтама у мачевању и описује као непоштене трикове, лукавштине и смицалице којима полемичари прибегавају како би били у праву, без обзира на то да ли је њихова теза тачна или лажна. Образац закључивања не мора бити валидан, већ само ефикасан код публике. Оно што Шопенхауерова разматрања чини универзалним и савременим јесте усмереност на реципијента, односно што полази од тога како публика види спор, шта је за јавност истина. Притом, да би се развила квалитетна расправа, оба учесника у диспуту морају бити једнака по учености и интелекту.

Полемика је као жанр у Француској изграђена тек у XIX веку, а настаје из презира, из стигме девалвације памфлета. У литератури на француском уочава се да је обележена актуелношћу и подсмехом. Њени узроци, с психолошке стране, траже се у конкурентности, несигурности и тежњи за славом. Њен стратешки циљ јесте да умањи опонента, да га сведе на – ћутање. Тако, полемику конституише парадокс: сведочи о слободи, а спроводи се путем „репресивног насиља” (Фелман 1979). Полемичка размена је често „дијалог глувих”, полемичари се слабо слушају: уместо правога дијалога, то је најчешће сучељавање два монолога, чије су позиције фиксне. Полемика је позорница на којој се игра за јавност: остварује се између двоје антагониста и читалачке јавности (*idem*).

У оквиру прегледа англосаксонске литературе разликовали смо: 1) студије које се баве испитивањем тзв. конфликтног дискурса (пре свега, кроз анализу конверзације) и 2) Даскалову класификацију полемичких размена и потеза.

У оквиру првих конфликт се дефинише као било какав тип вербалне или невербалне опозиције од неслагања до свађе у друштвеној интеракцији. Између осталог, у тим испитивањима уочено је и да неслагање има статус префериране реплике. Издвајају се *реторичка* и *опозиционална расправа/свађа*, затим три типа персуазивних стратегија (и три типа стила): *квазилогика*, *презентација* и *аналогија*, у којима се види и узрок међукултурних неспоразума. Као једна од значајних стратегија издваја се и – ћутање. Ипак, показује се да за тривијалне форме конфликта говорници преферирају директну конфронтацију. На основу испитивања расправљачких стратегија у различитим културама даје се класификација стратегија на

отежавајуће (енг. *aggravated*) и *олакшавајуће* (енг. *mitigated*). Уочавају се и извесне разлике у стратегијама између, на пример, пријатељских и скупштинских сучељавања. Нека истраживања показују да образ умногоне одређује тип реплике коју ће говорник употребити. Такође, издвајају се и четири типа неслагања, рангирана од најмање до највише ‘отежавајућег’: ирелевантне тврдње, изазивања, контрадикције и противтврдње. Истраживања показују да оба пола имају сличне стратегије, с понеким квалитативним разликама (на пример, жене теже да ублажавају, амортизују неслагање, док су мушкарци склонији адверзивном стилу). Притом, оба пола су више склона размени ставова него информација. У неким испитивањима уочен је и тзв. елемент *discussione* – елемент „уживања у аргументацији”.

У породичним конфликтима препознато је пет начина окончавања конфликта: потчињеност (покоравање), интервенција доминантног трећег учесника, компромис, повлачење и пат-позиција (овај начин је и најчешћи). Нека истраживања показују да расправе могу настати зато што се аргументативан разговор види као потврда статуса. У неким културама опонирање је позитивно вредновано, док друге културе отворено изражавање конфликта традиционално посматрају негативније. Конфликт се посматра као начин преговарања о статусу, нарочито међу мушкарцима, и оцењује се као позитиван или негативан, у зависности од културе, пола, друштвене класе и/или ситуационог контекста.

Нека средства и стратегије који се ангажују у конфликту слична су у различитим језицима. Важно је и питање како се конфликт вреднује у одређеном друштву или контексту: неки аутори сматрају да конфликт може бити полисемичан, јер може стварати солидарност или моћ.

Према Марселу Даскалу (1998, 2001) неразумеваше и неспоразуми у комуникацији нису ретки. *Полемичка размена* – како је дефинише аутор – укључује најмање две особе које користе језик да се обраћају једна другој у сучељавању ставова, мишљења, аргумената, теорија итд. У полемичкој размени постоји *стратегија*, која се тиче општих циљева, тематске и хијерархијске структуре полемике, и *тактика*, која се тиче природе потеза и контрапотеза који се користе у полемици. Према типу стратегије, он разликује *расправу* (*discussion*), *спор* (*dispute*) и *контроверзу* (*controversy*).

Расправе теже утврђивању истине, *спорови* победи, а *контроверзе* убеђивању супротне стране и/или компетентне публике да прихвати одређену позицију. У расправама су опозиције између теза чисто логичке, у споровима углавном „идеолошке”, док контроверзе подразумевају широк спектар дивергенција које се тичу интерпретације и релевантности чињеница, евалуација, ставова, циљева и метода. Полемичке размене ретко су „чисти” примери једног од три типа. Овим трима наведеним стратегијама одговарају и три типа тактика: *доказ*, *стратегема* и *аргумент*. Доказ је потез којим се несумњиво утврђује истинитост неке тврдње. Стратегема је термин који аутор преузима из Шопенхаурове еристичке дијалектике: то је потез којим се апелује на публику да реагује на одређени начин, наводећи је да верује да је пропозиција истинита. *Аргумент* стоји између доказа и стратегеме. То је потез који тежи да убеди реципијента да верује да је предлог истинит. Као и стратегеме, а за разлику од доказа, аргументи се не односе директно на истину, већ на веровање.

Супротно Шопенхауеру, а слично Аристотелу и Перелману, Даскал верује да полемика може допринети расту знања, те да то није ненамеран ефекат, већ резултат посебне врсте рационалности својствене контроверзи, која је разликује и од расправе/дискусије и од спора. Према њему, контроверзу и њен типичан потез – аргументацију – треба боље проучити, како дебата између оптимиста попут Перелмана и песимиста попут Шопенхауера не би остала спор, већ постала контроверза. Овај закључак свакако сугерише да је однос према полемици у теорији – амбивалентан.

Хрватски аутори посветили су доста пажње проучавању критичко-полемичког дискурса. Ту сврставамо синтетичка испитивања К. Багића (из стилистичке перспективе) и појединачна испитивања других аутора (из перспективе анализе дискурса). Багић у књизи *Умијеће оспоравања* бави се књижевном полемиком као жанром, те полемичким стиловима хрватских писаца Матоша и Крлеже. Он сврстава полемiku између јучљиве свађе и конструктивног дијалога. Темељна одлика полемике јесте сукоб

различитих мишљења, и то обично оштар, агресиван или страствен. Изворе полемике аутор налази у *дијалогу* (као књижевном облику) и *сатири*. Он полемику види као сложени текст и парадоксалну коауторску творевину, која се темељи на несагласју. Багић разликује два основна типа полемике: *проблематски* и *пародијски*. Пресуду у полемичком надметању – како наводи – доноси јавност. Аутор расправља о полемици као жанру: с обзиром на то да је полемика само привидна, али не и стварна целина, она не припада простору књижевности, односно није један од књижевних жанрова; с друге стране, ако жанр схватамо као прагматички ентитет, онда полемика јесте жанр. Књижевна полемика јавља се у облику фингираног дијалога, на размеђи књижевности и публицистике; реч *против* јавља се као симболичка ознака сваког полемичког иступа, а уз њу издвајају се још и *полемички субјект* и *полемички цитат*. За полемику је потребно троје: полемичар, његов противник и публика, а овај тип дискурса је јаван. Полемичари не теже укидању, већ продубљивању разлика. Аутор закључује да су основна обележја полемичког дискурса: *прескриптивност*, *перформативност* и *прагматичност*. Изворни текстуални обрасци у полемици, према аутору, јесу дијатриба, памфлет или персифлажа. Аутор издваја и неколике фигуре полемичког стила: хиперболу, литоту, каламбур, поенту.

Како сматра Бадурина (2008, 2010), полемика није тематски лимитирана; она је јавна; у њој је поред добро фундираног аргумента важан и ефектан аргумент; важан је став према полемичару, као и став према теми – полемика ће имати смисла само ако се не изгуби из вида шта је основна тема спора. Притом, питање победника у полемици није неважно. Такође, она наводи да се полемика каткад толико удаљава од темељних особина научног дискурса да се чини да постаје негацијом тог дискурса. Бадурина уочава и тзв. *топло-хладну технику* у научним полемикама, те прави разлику између *експлицитне полемике/полемичности* и *имплицитне полемике/полемичности*. Бадурина и Прањковић (2014), полазећи од Бомовог схватања дијалога, разликују дијалог од дискусије или расправе: дијалог почиње са слушањем, дискусија (расправа) почиње с говорењем; дијалог представља говорење са неким и усмерен је на спознаје, дискусија је говорење некеме и усмерена је на критике; дијалог је сараднички и ствара идеје, а дискусија је супарничка и ствара сукобе; дијалог подстиче промишљање и настанак нечег новог, а дискусија подстиче брзо мишљење и „закључавање”.

У раду о еуфемизацији научних рецензија Палашић и Иванетић (2014) разликују рецензије-извештаје (без икаквих евалуативних елемената), рецензије-извештаје у којима преовладава информација и критичке рецензије у којима преовладава вредновање. У евалуацији која се јавља у рецензији отвара се могућност за субјективност, а тиме и манипулацију. Оцена се исказује као информација, као евалуација, као критика садржаја, те као критика форме. Негативне рецензије сразмерно су ретке. Позитивне критике у највећем броју примера односе се на рецензирани текст у целини, док се негативне критике обично односе на поједине аспекте текста. Глобална негативна критика је ретка, нарочито у мањим научним заједницама. Због сложених односа у научној заједници прибегава се еуфемизацији негативних оцена, па поред лексичких средстава конфликтни набој ублажава се различитим стереотипима и стратегијама.

Бадурина и Палашић (2016) приступају полемици као дискурсном типу: она је обележена више односом међу учесницима него самим предметом спора, при чему се *непомирљивост* заузетих позиција сукобљених страна истиче као *differentia specifica* полемичког дискурса, а *борбеност* као инхерентно дистинктивно обележје полемике. Полемички дијалог је – према ауторкама – негација дијалога (то је дијалог коме крајњи циљ није мењати свет, већ га – освојити). Она се својом субјективношћу, експресивношћу и емоционалношћу позиционира насупрот традиционално схваћеном научном стилу. Поред рационалне аргументације, важно је и апеловање на емоције, тј. персуазивност, те аргумент треба да је и уверљив и ефикасан. Аргументација у полемичким текстовима – иако научна – сличнија је тзв. свакодневной аргументацији и одступа од строгих правила формалнологодичке аргументације. Постоје два типа аргументацијских поступака: *иницијативни* и *реактивни*. У реактивне убрајају, између осталог,

указивање на нелогичност, *reductio ad absurdum*, генерализацију, технику поједностављивања, позивање на мишљење ауторитета или опонента (полемички цитат), поређење, те аргумент *ad hominem*.

Према Н. Палашић и Н. Иванетић (2016), емоције у полемицима пре свега служе *аутопрезентацији* и *презентацији другог*, а важан је ефекат које оне могу имати на реципијента. Полемика припада *асертивним* текстовима, а делом и *експресивним* – тј. представља *хибридни тип текста*. Начини манифестовања емоција у полемици могу бити различити: денотацијом, конотацијом, модалним изразима, деминутивима, екскламацијама, итд. Емоционалност и емотивност полемицима су текстовима иманентне особине. Расправљајући о аутореференцији у полемици, Палашић и Иванетић (2017) утврђују да полемички текст садржи и „говорење о себи”, експлицитно и имплицитно. Полемичар настоји представити своју позицију тако да она буде у складу са његовим већ постојећим угледом у јавности. Полемика је и спој неспојивог – она је додирна тачка конфликта, агресивности, с једне стране, и уљудности, с друге. Аутопрезентација се означава и као *самопромоција*, а у тексту се остварује као *офанзивна, дефанзивна, протективна* и *асертивна*. Полемикама се наглашавају научне, али и – карактерне разлике. „Топос скромности” је овде суспендован, отуда што сваки полемичар тежи показати компетентност, информисаност, тј. надмоћ над опонентном.

Глигорић (2021) у својој анализи препознаје различите полемичке дискурсне обрасце, као што су идентификација противника, реторичко питање, прихватање противтеза с извргавањем, полемички цитат, полемичка поента и сл. Он полемичку посматра као специфичан тип дијалога, те закључује да је број учесника у полемичком дијалогу неодређен: најмање три (двоје полемичара и јавност), највише *n*. Једини могући крај полемике јесте одустајање једне стране или свих учесника, при чему ниједна страна не пристаје на пораз, него одустајање сматра једином исправном одлуком у одређеној фази расправе. Багић (2021) као обележја полемике наводи антитетичку реторику, дисквалификацијску аргументацију и перформативност, те уочава да се конативна језичка функција у полемици рачва у два правца: у оспоравање противника и завођење читаоца (судије). Фигуре попут антитезе, оксиморона, парадокса и ногих других могу га учинити спектакуларним дискурсом (који пружа ужитак готово као „облик перверзије”). О победнику полемике одлучује свако од читалаца, на темељу понуђених ставова, симпатија и личних преференција. Аргумент је у полемици приватна ствар, то може бити све што полемичару помаже да буде у надмоћном положају. Полемички дискурс припада „контексту страсти и насиља”, те полемисати, према овом аутору, и значи фалсификовати говор другог.

У домаћој литератури писано је о жанру критике и полемике у више наврата и из различитих перспектива: књижевнотеоријске, стилистичке, журналистичке. На критику се гледа као на аналитичко-интерпретативни тип текста. Вук се сматра утемељивачем и српске књижевне критике и полемике.

У литератури се указује и на мане дневне књижевне критике попут површности, бруталности, осиноности, а уочава се и опасност од злоупотреба критике у некњижевне сврхе. У међуратној књижевној критици јављају се полифункционални модели критичких текстова. Са жанровског аспекта издвајају се *спорови, свађе, памфлетски обрачуни*, или *полемичко-памфлетска критика*. Пародија се истиче као врло ефицијентан поступак којим се деконструирате супротстављена страна. Крајњу тачку изразите полемичности критике представља – памфлет. Критика обухвата читав низ жанрова: *критичку прозу, есеј, нацрте, анализе, студије* и остале, углавном *хибридне* форме. У књижевној критици укршта се неколико планова: *план информативности, аналитички план, план систематизације и аксиолошки план*. Природа критике, према књижевним теоретичарима, почива на премисама „образложене субјективности”.

Тошовић дефинише полемичку као конфронтацију двају мишљења, сукоб погледа, ставова или позиција, као ланчану реакцију текста на текст (текст А изазива појаву текста Б, текст Б изазива појаву текста В итд.). Такође, основни предуслов за полемичку јесте да постоји импулс – претекст. Најзначајнија средства у Вуковом полемичком стилу јесу иронија, сарказам, сликовитост, народне пословице, оштре речи, каламбур, директна обраћања, полемичка именовања и др.

У новинске научно-критичке текстове убрајају се *приказ (критички и описни), рецензија* (која је шира и студиознија), *критички коментар*, те *полемика*. Ови жанрови морају се посматрати као прелазни, мешовити, чији је статус између научног и публицистичког стила некад тешко одредити. *Новинска критика* сматра се површном, заснованом на утисцима, актуелном, више информативном, а сматра се да не може пружити увек поуздан суд. Најчешћа форма новинске критике јесте приказ (рецензија). Блиске критички, и према журналистичкој литератури, јесу расправа и полемика. У полемици важан је стил: читаоци очекују живу расправу, речитост, духовита закључивања, борбеност. Мада култивисана у значајној мери, полемика је код нас – према Живковићу (1993) – ипак задржала традиционалну жустрину.

Аргумент ауторитета (исказан *посредно* или *непосредно*) најчешће се користи као закључни аргумент у поступку доказивања, након којег је даље доказивање беспредметно. У питању је екстралокализовани аргумент, неутемељен у самом тексту, због чега може бити извор манипулације информацијом. Позивањем на аргумент ауторитета настаје нови дискурс – полемике, нападања, омаловажавања. У инвентар полемичких средстава новинске полемике убрајају се и речи субјективне оцене или лексика негативне конотације, реторичка питања и обраћања, развијене метафоре (алегорије), те директно обраћање опоненту. Стилске фигуре су у функцији ефектности текста, оне усмеравају на поруку, уверљивост или форму текста. Уочава се субјективност полемичара при одабиру аргумената, као и у начину њихове презентације у тексту. Оно што новинску полемику разликује од научне јесте што се оне могу остварити само у оквиру датог ситуационог контекста. Једно од кохезивних средстава полемике јесте уводна реченица која служи као међутекстуални контекктор, а најчешће коришћено кохезивно средство јесте понављање имена учесника полемике, односно анафоризација. На плану текста, уочава се да се с развојем полемике развија и оштрија аргументација, те су и стилски маркирана језичка средства распоређена у завршним деловима текста.

Коначно, допринос проучавању полемичког стила дат је и у анализама Даничићевог *Рата за српски језик и правопис*, као и Кишовог *Часа анатомије*. У њима је утврђено да темељне одлике тог стила представља употреба негација (на лексичком, синтаксичком и фигуративном плану) и адверзативних односа (на плану исказа и текста), затим својеврсна употреба негативне, пејоративне квалификације, екскламативних и интерогативних исказа, те бројни фигуративни поступци.

Посебно буран полемички период у српској лингвистици, како показује П. Пипер, представљале су деведесете године прошлог века. Тада се, након укидања српскохрватског језика, међу српским лингвистима полемике воде око четири кључне теме: израда новог српског правописа, увођење екавице као службеног изговора у Републици Српској, настанак и рад Одбора за стандардизацију српског језика и полемика поводом *Слова о српском језику*.

8.4. Закључак о микроструктурном аспекту критичко-полемичког дискурса

8.4.1. Закључак о граматичком аспекту критичко-полемичког дискурса. Анализирали смо микроструктурни аспект критичко-полемичког дискурса, и то језичке и стилске доминанте овог дискурса на граматичком плану – конкретно, морфолошком и синтаксичком.

Компарација у критичко-полемичком дискусу показује да он спада у оцењивачки тип дискурса (то се види и преко употребе негације, негативне квалификације (дисфемизама) итд.). У њему се често дају оцене у компаративу и суперлативу о раду другог аутора или аутору самом. У нашој грађи то су чешће оцене негативног значења него оцене позитивног значења, а каткад се и компарација позитивног значења користи за негативну оцену. Други аутор се преко компарације критикује због изношења нетачних података, а компарација се јавља и у оквиру *ad hominem* аргументације. Компаративом позитивног значења, нарочито у критичким текстовима, може се указати на оно што би било пожељније од поступка опонента. Суперлативом се указује на слабости и лоше особине текста опонента (нетачност, бесмисленост,

необичност и сл.). Ређе се компарација користи за позитивну оцену о другом аутору, а и када се јави, обично је део одређене шире технике или стратегије (попут „топло-хладно” или „одбрана другог”). Компарација се показује једним од средстава дисфемизације.

Када говоримо о форми излагања, у грађи налазимо 1. л. јд. и мн., 3. л. јд. (и мн.), 2. л. мн. У текстовима писаним за научне часописе најчешће налазимо 1. л. мн. (*ми*-форму), тзв. *ауторско ми*, одн. *ми скромности* (*pluralis modestiae*), уобичајено за научни стил. У неким текстовима (нпр. Стевановића, Пеце) уочава се прелазак с првог лица множине на прво лице једнине, као својеврсно колебање, каткад чак и у једном истом исказу или особена транспозиција лица, нпр. са трећег лица (када аутор описује рад опонента) на прво лице множине или једнине (када аутор износи личне коментаре, ставове или сопствена истраживања). Аутор може користити 1. л. мн. онда када позива читаоце да заједно с њим размотре текст, полемичку ситуацију или ставове опонента (инклузивна употреба). Среће се и иронично-фамилијарни израз са присвојном заменицом за 1. л. мн. – *наши аутори* – када се говори о ауторима књиге коју критикује. Фамилијаризацијом се наглашава критички однос и иронична дистанца према опонентима, што каткад може прећи и у дисфемизацију. У грађи налазимо и пример еуфемистичке употребе 1. л. мн. (исп. *ако признамо да смо нешто побркали* у значењу: ’ако опонент призна да је нешто побркао’). Употреба 1. лица једнине у научној полемици спрам употребе 1. лица множине у научним радовима може бити условљена и јасноћом. Такође, аутори могу користити 1. лице једнине и у субјективним елементима текста, као што је навођење мотивације за писање полемичког текста.

Разлика у степену личног тона може се пратити између првог и другог текста истог аутора у полемици. Разлог несразмери личног тона у два текста прагматичке је природе. Наиме, други се текст јавља након одговора опонента, који одбацује дате аргументе, те аутор у другом тексту може експлицитније конфронтирати своје мишљење и мишљење опонента. Притом, први текст (критички) једносмеран је (аутор→други аутор) и монолошки (усмерен само на текст опонента), а други текст (полемички) двосмеран је: аутор↔опонент и дијалошки (писан након одговора опонента). То би могло да имплицира да полемички текст начелно може бити личнији и експресивнији од критичког, одн. иницијалног текста полемике.

Треће лице једнине и множине, наравно, најчешћи је начин упућивања на опоненте. Ипак, треће лице једнине може се користити и када аутор упућује на себе, устаљеним изразом *писац ових редова/овог текста*. Овакав тип излагања није неуобичајен за научни стил. Тиме што о себи говори као о трећем лицу аутор ствара (макар привидну) дистанцу у односу на текст који пише, односно показује да не жели да истиче себе или своју личност у први план.

Аутор користи треће лице када упућује на себе и онда када се надовезује на речи опонента, одн. реплицира. У овим примерима полази се из позиције метатекста, прави се привидна дистанца: аутор о себи говори полазећи од цитата свог опонента, што самом коментару даје ироничан призив, те овакве примере употребе трећег лица можемо сматрати типично полемичким. Посебно је стилогена, иако ретка, употреба слободног неуправног говора.

У нашем корпусу налазимо и примере директног обраћања опоненту, у другом лицу множине, пре свега у епистоларним формама полемичког дискурса. Употреба 2. л. мн. (*Ви*-форме) из поштовања у критичко-полемичком дискурсу, за разлику од 3. лица (које је, пре свега, носилац референцијалне функције) или 1. лица једнине (као носиоца, пре свега, експресивне функције), може имати и апелативну (конативну) функцију. На тај начин и приговори и побијање ставова упућују се директно опоненту. Такође, друго лице множине показује и формални, учтив однос према опоненту (у случају употребе трећег лица то се, пре свега, постиже лексиком, апелативима *професор*, *господин*, титуле *др* и сл., па и именовањем пуним или секундарним антропонимом, што се све, наравно, може употребити и када се користи 2. лице). У поменутих епистоларних формама полемичког дискурса употреба другог лица множине, како се види и из наведених примера преплиће се с употребом првог лица једнине, из чега се често може ишчитати и контраст: *ја* – *Ви*. Примере директног обраћања у критичко-полемичком дискурсу ван епистоларних форми

такође налазимо, али оно је свакако ређе од доминантне употребе првог лица (када аутор упућује на себе) или трећег лица (када упућује на предмет расправе или опонента). Овакви се примери обраћања могу интерпретирати и као својеврсно апострофирање опонента (исп. *друже Пецо, проф. Маројевићу, професоре Бугарски* итд.), што спада и у врсту варирања интензитета. Такво се обраћање среће и на крају аргументације или читавог текста, чиме се сâм закључак директније поентира. Такође, обично обраћање подразумева и прелазак са индиректног говора у директни, а транспозиција лица сигнализира и промену тона: из говора о некоме прелази се на говор са неким (или некоме), тј. ствара се утисак преласка на разговорни језик. Стога, таква транспозиција овде има и функцију стилске транслокације (у писани полемички дискурс смешта се разговорни). Обраћање је, притом, углавном уметнуто у излагање које тече у трећем лицу. Ретко се друго лице множине јавља у молби; оваква употреба има апелативну (конативну) језичку функцију. Директним обраћањем аутор каткад може показати и изванредан недостатак стрпљења за свог опонента. У корпусу налазимо потврду и за друго лице множине као сигнал директног обраћања читаоцима. У тим примерима глагол се јавља у футуру (њиме се тражи признање, потврда од читалаца) или у императиву. Среће се и употреба уопштеног другог лица.

Дакле, за критичко-полемички дискурс карактеристична је употреба, пре свега, неутралних личних глаголских облика, као што су презент и перфекат, ређе футур I. Изузетак на плану употребе глаголских времена представља употреба аориста у текстовима Р. Маројевића и М. Ковачевића (готово по правилу у публицистичком стилу), чиме се у текст уноси експресивност. Аорист се у грађи користи при представљању дотадашњег тока полемике, сублимирању резултата полемике, одн. при упућивању на одређене конкретне радње у оквиру полемике (исп. *ја рекох, ја изразих сумњу*). Ређе се аорист среће у научним часописима. Употребом имперфекта (нпр. *бејах*) и аориста (попут *вратих, дочека, именовах, написах*), ретких у критичко-полемичком дискурсу, постиже се експресивност и наративност.

Налазимо и наративни крњи перфекат и наративни императив у саркастичном опису закључака опонента, који овде имају експресивну, орнаменталну функцију. Коначно, среће се и употреба глаголских начина: потенцијала и, ређе, императива. Потенцијалом се може ублажити неслагање (исп. *ја се не бих сложио ум. ја се не слажем*), тј. јавља се као средство еуфемизације. Потенцијал се чешће јавља у исказима са кондиционалном зависном клаузом (у полемичком услову), и то, пре свега, у вишој клаузи којом се негира став опонента или се негативно квалификује опонент. Императив има пре свега конативну, убеђивачку функцију у овим текстовима. У појединим примерима срећемо конструкцију *нека* + 3. л. јд. презента, која има императивну функцију. Такође, срећемо и инфинитив у императивној функцији. Он се може јавити у критичким текстовима, онда када критичар сугерише аутору шта би требало поправити у другом издању дела.

Иако се начелно може говорити о полемичкој употреби различитих реченичних конституената (субјекта, објекта, предиката итд.), илустровали смо то на примеру специфичне, полемичке употребе само одредбених реченичних конституената у нашој грађи. У грађи се јављају примери у којима се придевским јединицама у функцији конгуентног атрибута или именичким јединицама у функцији неконгруентног, падежног атрибута негативно квалификује други аутор или његов рад. Такође, придевске јединице којима се дисквалификује други аутор могу се јавити и у функцији апозитива, иако ређе. Такви примери имају превасходно дисфемистичку (прагматичко-стилску) функцију у исказу. Срећу се и примери односног атрибута или односног апозитива. Налазимо и примере атрибутива који стоји уз лично име опонента и служи као негативна квалификација или конотира нестручност опонента за дату област. Није реткост да аутор именује опонента према професији, титули или звању (па чак и инсистира на томе). Полемички атрибутив осамостаљивањем прелази у стилистичку категорију полемичке антономазије. Именичка јединица којом се квалификује опонент, а која, као и полемички атрибутив, носи ироничну или дисфемистичку конотацију, може се јавити и у функцији апозиције. Коначно, срећемо и полемички

адвербијал, који представља, слично поменути врстама конституената, негативну квалификацију поступка опонента; налазимо га као реченичну одредбу или синтагматску.

Негација је свакако једна од доминантних одлика овог типа дискурса. За разлику од већине других језичких и стилских одлика, које се могу и не морају срести у нашим примерима, негација се јавља готово у сваком тексту из грађе. То је донекле и очекивано, с обзиром на то да се критичко-полемички дискурс, сем на опонентним позицијама, умногоме заснива управо на неслагању са ставовима другог. Формално гледано, у грађи срећемо најчешће предикатску (ређе субпредикатску негацију), затим негацију с предлогом *без*, негацију са интензификаторима *ни* (*ни... ни...*) и *нити*, као и универзалним квантификаторима *нико*, *ништа*, *никакав*, *ниједанпут*; *никад*, *нигде*, *никако*, *нимало*. У грађи се издваја и емфатичка негација која се постиже (а) гомилањем негација у реченици, (б) низањем негација, те (в) полемичком категоричком негацијом. Гомилање негација јавља се у виду гомилања универзалних негативних квантификатора и интензификатора, низање негација може подразумевати преплитање синтаксичке и лексичке негације³³⁹ и јавља се као клаузално, поликлаузално и међуисказно, док се полемичка категоричка негација јавља у конструкцијама попут *није и не може бити*, *немају нити могу имати*, *нисам... нити ћу* и сл. У грађи срећемо и понеки пример имплицитне негације на синтаксичком плану (исп. *све је пре него логичан и систематичан* [→ све је, само није логичан и систематичан]).

Једна од основних функција синтаксичке негације у овом типу дискурса јесте порицање тврдње опонента, одрицање тачности, истинитости, где посебну групу чине примери којима се пориче оно што опонент тврди да је аутор рекао у свом тексту. Друга функција синтаксичке негације јесте порицање аргументације опонента. Такође, путем негације често се критикује поступак или методологија опонента, терминологија опонента, а негира се и вредност, одн. значај научног рада опонента. У критичко-полемичком дискурсу преко синтаксичке негације одричу се опоненту и друге особине. Тако се, између осталог, могу порицати: а) знање, б) научност (с овим у вези може бити и одрицање научне иновативности), в) јасноћа, г) разумевање, д) критеријалност и доследност. Како се показује, полемичари углавном не мењају ставове у току полемике, остају при истом ставу без обзира на аргументе супротне стране. Негација се, стога, у другом полемичком обраћању може користити како би се истакло да опонент стоји на истим позицијама као и пре размене полемичких текстова. С друге стране, њоме се оповргава нови аргумент опонента. У критичким и полемичким текстовима није необично да негација буде праћена узрочном клаузом (*не + јер / зато што / пошто*), као врста експликације одричног става према ставу опонента. Постоје у грађи и полемички текстови који су у целини написани у негацији.

Адверзативност је, поред негације, једна од темељних одлика критичко-полемичког дискурса, што се нарочито огледа на синтаксичком плану. Преко адверзативних напоредних односа најјасније се уочава како се један аутор у ставовима опонира другом у критици и полемици. Овај тип односа у грађи се назначавача различитим адверзативним везницима. У примерима са *већ* уочава се корективна супротност, док примери са везником *а* подразумевају опозитивни контраст као тип супротности. Коначно, није неочекивано што се у грађи среће већи број примера са *али*, јер се овом везнику приписује порицање очекиваног као тип супротности, а критичко-полемички дискурс управо се и темељи на порицању (и побијању) речи опонента. Сви наведени примери адверзативности овде обједињени су тиме што упућују на дисконтинуитет у дискурсу, прекид континуитета између две ситуације. Адверзативност на унутарисказном плану може каткад бити потпора и за контраст. Унутарисказна адверзативност може се и стилски антиципирати – интерпункцијом, што оштрије наглашава паузу испред везника, одн. испред клаузе која стоји у супротном напоредном односу према претходној. Нешто се ређе јавља адверзативност исказана везником *док*, који одражава особени тип супротности, маркер опозитивног контраста, који може

³³⁹ Овде мислимо на лексеме негиране, пре свега, другим префиксима сем *ни-* (које се свакако јављају као универзални одрични квантификатори), најчешће префиксом *не-*.

бити и у основи контраста *ја–он* (одн. *он–ја*). Унутарисказна адверзативност исказана адверзативом *напротив* у корпусу није честа. На плану реченице адверзативност исказана везницима *а* и *али* често иде заједно са негацијом, и то у форми: а1) *а* + негација, а2) *а* и + негација (проширивање негације), а2) *Х, а не* *У* (корективни контраст), б1) *али* + *не*, б2) *али* + *одрични глаголски облик*, б3) *али* (*ипак*) + *без*, в) *није Х него/већ* (корекција). Последњом формом (в) исправља се тврдња опонента, искључиво у оквиру *ad rem* аргументације, а неретко у вези са тиме како опонент дефинише одређени појам; среће се и двоструко (емфатичко) исправљање.

У нашој грађи често се јављају и градационе (диферентивне) конструкције, којима се изриче изразита неједнакост, и то: 1) псеудонегиране конструкције за парцијалну негацију *не само... него/већ* (*и*); 2) псеудонегиране конструкције за тоталну негацију: *одрични предикат* + *само... него/већ* (*ни*); 3) негацијске корекционе конструкције (с одричним предикатом у обе клаузе) и 4) конструкције *ни... а камоли/некмоли*. У примерима запажамо како се преко градационе конструкције износе, између осталог, негативне оцене на рачун тврдњи опонента, негира се оно што опонент приписује аутору, или се негативно квалификује (најчешће у оквиру *ad hominem* аргумента) опонент и његов рад. Синтаксичком типу градације мање је својствена експресивна и естетска функција, а више аргументативна и убеђивачка, због чега је он нарочито фреквентан у аргументативним текстовима.

Адверзативни семантички однос у тексту имплицитно може бити назначен и увођењем концесивних клауза. Оне имплицирају супротан однос и негативно значење, отуда „што је значењу концесивности иманентна семантичка компонента контрарности односно супротности”, те се концесивност „показује као негација уобичајене, очекиване – остварене или замишљане, тј. каузалне или погодбене – узрочно-последничне везе” (Ковачевић 2009: 87–88). Употребу концесивности у полемичком контексту којом се преко имплицитно назначене адверзативности и негације одсликава супротстављена позиција и неслагање аутора (учесника полемике) можемо сматрати типично полемичком концесивношћу.

Као важна и честа одлика овог типа дискурса јавља се и полемичка употреба раставног напоредног односа (што се може именовати и као полемичка дисјункција или полемичко *или*). Ради се најчешће о дисјункцији између две дисквалификације (или је макар једна од алтернатива дисквалификација), тј. такав раставни однос има негативну конотацију и представља дискредитовање опонента. С једне стране, у грађи се јављају примери са једним *или*, које се јавља између двеју могућих алтернатива. Овај се однос каткад може исказати и као накнадно додати, при чему се запетом стилски антиципира (исп. *Х, или У*). Може се исказати и везом *или... или...*, тј. са стилски промовисаним везником у антепозицији. Каткад се полемичка дисјункција јавља као парентеза (исп. *Х (или У)*). Полемичко *или* може стајати и између два сугестивна питања, при чему оба имплицирају негативну оцену упућену опоненту. Оно се може нагласити и синтаксичком парцелацијом. Занимљиво је да се у вези са полемичким *или* уочава фигура анантаподотон – прећуткивање краја реченице, недовршена реченица: *или* које је остављено само, без икаквог даљег садржаја. Коначно, у корпусу налазимо и пример идиоматизоване *или*-конструкције: *свидело се то некоме или не*.

Једна од кључних одлика овог типа дискурса јесте и – интерогативност. У критичко-полемичком дискурсу нису ретка питања којима се преиспитују речи или становиште другог аутора, којима се од опонента траже одређени одговори у вези са грађом или додатна објашњења, износе недоумице и сл. Интерогативним уводом, одн. варијацијом интензитета постиже се стилски ефицијентно скретање пажње читаоца већ на самом почетку текста, директно и динамично актуализовање теме о којој се расправља.

Налазимо и низање (кумуляција) интерогативних исказа, што се може сматрати поступком типичним за критичко-полемички дискурс. Питање се може јавити и у парентези, а њиме се може аргументација може поентирати. Чуђење (или неверица) може се исказати кроз интерпункцијске знаке уметнуте у исказ, у парентези (???). Ипак, чешће се упитник и узвичник (!) јављају на крају читавог исказа.

Дакле, на многим местима аутори исказују чуђење над оним што пише други аутор, над неким његовим ставом или закључком.

Реторичка питања представљају једну од типичних одлика критичко-полемичког дискурса, спадају међу најучесталија стилска средства у критичким и полемичким текстовима. Поставља се ради постизања реторичког ефекта, то је често афективно набијена тврдња која се формулира као питање ради јаче уверљивости, ради оживљавања говора, да би се слушалац потакао на размишљање и сл. Сврставају се и у фигуре негације. Реторичко питање јавља се као реакција на одређену тврдњу аутора, њиме се може исказати чуђење или неслагање с опонентом, при чему оно имплицира и став аутора, обично супротан ставу опонента. Чуђење се каткад може и назначити интерпункцијским знаком упитник и узвичик ?!, а јављају се и примери без интерпункцијског знака или с узвичником. Већина примера представља врсту реторичког питања са упитном потврдном формом а изјавним одричним значењем, а мањи број примера представља реторичко питање са упитном одричном формом а изјавним потврдним значењем; ретко се јавља и тзв. алтернативно реторичко питање. Нарочито су честа општа питања с упитном речцом *зар* на почетку. Међу примерима налазимо и реторичка питања за којима следи експлицитни одговор, тзв. *антипофору*, или са имплицираним негативним одговором у наредном исказу, а срећемо и пример упућивања реторичког питања упућеног одређеној особи – *анаценозу*, па и пример *реторичког ехо-питања*. Реторичким питањем може се указати на бесмисленост констатације опонента, поентирати на крају аргументације. Преко реторичких питања изриче се директна критика опонента, опонент се негативно квалификује. За критичко-полемички дискурс није неуобичајено да се да употреби низ (кумулација) реторичких питања којима се жели исказати неслагање с опонентом и чуђење, а чиме се подиже и тон дискурзије (варијација интензитета). Јављају се и у оквиру *ad hominem* аргументације. Могу се јавити и као део индиректног говора (као зависноупитне клаузе), као и у парентези. Другу врсту реторичких питања у критичком/полемичком тексту чине она која су увод у изношење одређеног закључка – предавачка реторичка питања. Интерогативност критичко-полемичког дискурса огледа се и у томе што се у оквиру кумулације интерогативних исказа неретко могу преплитати реторичка и нереторичка питања.

Поред употребе 1. лица јд., и екскламативност у научном тексту такође представља вид уплива више личног, експресивног тона. Она спада у варирање интензитета. У реченици се може јавити и унутар исказа, код појединачне речи, чиме се изречено наглашава; ту екскламативност има емфатичку функцију. У том се смислу каткад узвичник у оквиру навођења речи опонента користи слично ознаци [sic!]. Ипак, далеко се чешће, наравно, она среће на плану исказа. Екскламацијом се истиче нека неочекивана, необична, чудна, нејасна и сл. појава у тексту опонента. У грађи налазимо и примере низања екскламативних исказа у тексту, а нису ретки ни екскламативни иронични коментари. Екскламативност често може бити пратилац непотпуних (елиптичних) исказа. Неретко се узвични коментари јављају уметнути у шири исказ, у парентезу. Иако ретко, екскламативношћу се може назначити и експресивно слагање с опонентом, углавном како би истакао властити став. Екскламативност и интерогативност – као средства варијације интензитета – често здружено подижу тон дискурзије. Екскламативност се може јавити и као одлика последње, закључне речнице у тексту, чиме се, дакле, читав текст завршава у повишеној, експресивној интонацији. Варирање интензитета може се јавити на сваком месту у тексту, али очекивано, посебно истакнуту функцију има на самом крају, где је и стилски најефицијентнија.

Услов у полемичком контексту, типично усмерен према ставу опонента, претпоставци о његовом ставу или последицама тог става, преко ког се или тврди да опонент није у праву (*ad rem*) или се опонент дискредитује (*ad hominem*) називамо полемичким условом. Формално се јавља са кондиционалном клаузом у инверзији (најчешће се ради о реалном услову) типично у форми *ако X, (онда) не*. Њиме се имплицира супротстављена позиција полемичара – пресупозиција у кондиционалној клаузи у типичном случају јесте закључак, став или поступак опонента, а негација у надређеној клаузи представља негирање значаја, вредности, тачности или последице представљеног услова. Тако се, дакле, показује да су кључне одлике

полемичког дискурса – супротстављеност позиција и негација – уткане у ову врсту услова. У полемичком услову негација у вишој клаузи може бити исказана и имплицитном негацијом или негативном квалификацијом.

Елиптични искази користе се у критичко-полемичком дискурсу пре свега када се жели поентирати или када се жели дати лични коментар, који најчешће представља неслагање с опонентом (или негативну квалификацију), а ретко – слагање. Неретко их у нашој грађи прати и екскламативни тон, као и иронична конотација. Отуда, и они у текст уносе експресивност.

Дигресије, интерполације којима се истиче субјективан, лични став или даје коментар на тврдње опонента такође су саставни део полемичког текста. У парентези се може јавити полемичка дисјункција, интерогативност (често реторичка питања), екскламативност, па и полемички услов. Каткад се у критичко-полемичком дискурсу у исказе интерполирају лични коментари аутора, што се назначавача и стилски антиципира и интерпункцијом (често цртама). У таквим се сегментима може дати и субјективни коментар о мишљењу опонента. Такође, и слагање са опонентом може бити на сличан начин уметнуто у шири контекст неслагања, тј. у оквиру критика упућених опоненту. У полемици се могу уочити и накнадно и у исказ додате напомене субјективног карактера назначене заградом.

У корпусу бележимо на неким местима и појаву синтаксичке парцелације, која има функцију стилске промоције: оно што се изваја у парцелат представља истакнути, посебно наглашени део текста. У нашој грађи парцелација се јавља у функцији конкретизације, истицања моралне оцене, њоме се драматизује излагање, истиче оштра критика упућена опоненту итд.

8.4.2. Закључак о лексичко-семантичком аспекту критичко-полемичког дискурса. Негација је једна од основних карактеристика критичко-полемичког дискурса, она му је инхерентна, а то се огледа на свим језичким нивоима. Лексичка негација се најчешће остварује префиксом *не-*, чија је доминантна функција у овом дискурсу да негира значења лексеме на коју се додаје. Стога, сем синтаксичком негацијом, и лексички се могу негирати различити аспекти у тексту опонента, међу којима најчешће: тачност (која се може поредити, степеновати), истинитост, прецизност, одрживост идеје, знање, познавање чињеница, разумљивост, разумевање, обавештеност, оправданост, озбиљност, вештина, умесност, примереност, прикладност, прихватљивост, основаност тврдње или закључка. Каткад се лексичка негација у наставку исказа/текста експлицира синтаксичком.

Лексичка негација јавља се и у примерима с префиксом *без-*: највише примера у нашој грађи уочава се за негативно конотирану лексему *бесмислица*, а јављају се и *беспослица*, *бешчаиће*, *безуспешан*, *беспомоћан*, *беспредметан*, *безначајан*, *безнадежан*, *безизгледан* и др. Ређи су примери негације с другим префиксима, попут *дез-* (у *дезинформација*, *дезинформисање*), или с префиксоидом *анти-* (*антисрпска*, *антисрбистичка*, *антилингвистичка*), ком су блиски по значењу префиксоид *псеудо-* (*псеудоаргументација*) и префикс *назови-* (*назовикритеријум*, *назовиправопис*).

У критичко-полемичком дискурсу негиране лексеме често се могу јавити и у саставном односу, чиме се појачава негативна оцена упућена опоненту. То се најчешће остварује у двочланој конструкцији, а у саставни однос ступају: а) негиране именичке јединице (*неодрживост* и *бесмисленост*, *неразумевање* и *непознавање*, *необавештеност* и *несналажење*, *непрецизно изражавање* и *неадекватни термини*), б) негиране придевске јединице (*неумесна* и *нетачна*, *неприкладан* и *нетачан*, *неоправдан* и *бесмислен*, *неутемељен* и *недомисљен*), в) негирани прилози (*непрецизно* и *нетачно*, *невешто* и *нетачно*). Копулативни однос међу негираним лексемама по правилу је синдетски, ређе асиндетски. Такође, у неким примерима може се уочити да су негиране лексеме (или синтагме) блискозначне, синонимске: оне се често јављају у саставним конструкцијама због емфазе, наглашавања особине. Такође, такве лексеме могу постати једна другој семантичка позиција за манифестовање одређеног значења; међу њима може постојати и узрочно-последична веза (*неразумевање* и *непознавање*, *непрецизно изражавање* и *неадекватни термини*) и сл. У грађи се јављају и примери негираних лексема у овом типу односа у

трочланој конструкцији, мада ређе; и ту можемо семантичку интерференцију лексема блиског значења (исп. *нетачно, непрецизно и непотпуно*), што ствара посебно негативно значење у овом контексту.

Сем негираних лексема, тј. експлицитно исказане, формалне негације (лексичке и синтаксичке), за негативну квалификацију могу се употребити и друге, формално афирмативне лексеме. То значи да се о негаторском карактеру овог типа дискурса може говорити и на плану семантике – имплицитно исказане и/или конотативне. Наиме, у критичким и полемичким текстовима често се могу јавити лексеме којима се негативно, пејоративно квалификује опонент, његов текст, рад, тврдња, закључак и сл.

Имплицитну негацију показују лексеме које денотирају недостатак или негацију одређеног ентитета, тј. чији се денотат заснива управо на тзв. „минус” обележју и чије су речничке дефиниције најчешће формално изражене у негацији. Прилог *лоше*, на пример, има значење ‘не добро, нетачно, неисправно’, те се њиме заправо имплицира негација, одн. негативна оцена. Ту се сврставају и лексеме попут *изоставити, пропустити/пропуштати, пропуст*, преко којих се опонент критикује најчешће зато што изоставља важне податке или их не опажа; *заобићи/заобилазити*, којима се указује на то да опонент неке чињенице није узео у обзир, није се на њих осврнуо и сл.; затим, *грешити, погрешити, варати се, грешка, погрешка, омашка, превид, превидети/превиђати*. Грешке које чини опонент могу се, као и *нетачност*, квалификовати по својој снази или величини, те могу бити: *грубе, крупне, основношколске, упадљиве, катастрофалне*; и омашка може бити *крупна, груба, случајна, скупа* и сл.

У имплицитну лексичку негацију сврставају се и лексеме *дуговати, дужан*, којима се указује на оно што је други аутор морао учинити, њима се имплицира недостатак какве напомене, решења и сл.; затим, *површно, површност; произвољан, произвољно, произвољност, одокативан, одокативно, паушално*, које су и негативно конотиране. О грешкама опонента често се говори као о *промашајима* (који се могу и поредити, разликовати по степену), за опонента се тада каже да *промашује*, а његови резултати, ставови или поступци представљају се као *промашени*.

У дисквалификацију спада такође и оцена да је тврдња опонента – *смешна*.

Модалним изразом *штета* критика се у полемичком контексту изводи у форми жаљења, преко предиката *штета је*, који се по правилу јавља на почетку исказа (*Штета је што X*; и то најчешће – *Штета је што опонент X*): аутор – у типичном случају – жали што опонент нешто није уочио, применио, потврдио примерима и сл. Жаљењем се у грађи негативно квалификују тврдња, одн. дефиниција коју даје опонент, непажљиво читање ауторовог рада, заблуда опонента о необавештености аутора, пропуст, неувиђање одређених појава у истраживању, непримењивање теоријских начела у пракси, ненавођење примера, потврда итд.

У корпусу се јавља и лексема *заблуда*, преко које се истиче да опонент темељи своје ликовање на нетачном схватању, да има нетачна уверења о обавештености аутора, да не схвата исправно појмове, да уредништво часописа не информише добро читаоце итд. Када се жели истаћи да тврдња опонента није тачна, употребљава се и глагол *измислити* у значењу ‘изрећи неистину, лаж, нетачност’, као и именице *измишљање* и *измишљотина* (пејоратив). Користе се и лексеме *апсурдно, апсурд* (која се, као и *нетачност, грешка* или *измишљотина*, посматра као градуелна појава); оцене *сувишно, сувишан*, које имплицирају ‘непотребно’, ‘непотребан’; *крив, криво, искривити, искривљено*, које показују да опонент нетачно, погрешно интерпретира ставове аутора (ту је у основи појмовна метафора КРИВО ЈЕ ПОГРЕШНО/НЕТАЧНО); затим, *кривотворити, кривотворина; фалсификовати, фалсификат; противречност, контрадикција, парадокс*. Неретко се у полемичком дискурсу запажа и употреба лексеме *конструкција (конструисање)* у значењу ‘спекулација; оно што је измишљено, конструисано без реалне подлоге’, тј. ‘самовољно тумачење неког текста, изјаве и сл.’, којом се опонент критикује (у основи тог значења је и појмовна метафора СПЕКУЛАЦИЈА ЈЕ ГРАЂЕВИНА). Јављају се и имплицитне негације *нагађати, нагађање; наopak* (нпр. *наopak лингвистика, наopak резултати*), а идиосинкратички и примери попут *аматеризам; хендикепиран, сумњив, пропао, слабашан; побркати*.

Срећу се различити облици негације уз имплицитну: а) експлицитна синтаксичка негација + имплицитна негација: *не разуме или одбија да схвати* [→ 'не схвата, не жели да схвати']; б) имплицитна негација + експлицитна лексичка негација: *олако* [→ 'без удубљивања, непромишљено'] и *неконтролисано*; в) имплицитна негација + имплицитна негација: *одсуство* [→ 'недостатак'] и *ансурдност* [→ 'бесмисленост, недостатак смисла']; *површно* [→ 'не темељно, без удубљивања'], *олако*.

Имплицитно негиране лексеме неретко могу бити и негативно конотиране, али не морају (исп. *грешка, одбијати, помањкање* итд.). У томе се у извесном смислу може тражити фазичност од негације ка негативној конотацији, одн. пратити континуитет од експлицитне неконотиране негације (*нетачност*) и имплицитне неконотиране негације (*грешка*), преко експлицитне негативно конотиране негације (исп. *бесмислица*) и имплицитне негативно конотиране негације (*промашај*), па све до негативне конотације формално афирмативних лексема.

Негативна квалификација се у нашој грађи остварује и другим лексемама које су негативно конотиране а које не морају нужно имплицирати негацију. Тако се, на пример, као дисквалификација у полемичком тексту могу јавити и неодређеност, оцена да је тврдња опонента – *смешна*, глаголске дисквалификације *срозати се, исфабриковати, извртати, блатити*; говори се и о научном пропадању: наука *страда*, помиње се *мрак науке*. Опоненту се приписују квалификације *арогантно, ароганција*. У грађи се могу наћи и веома оштре квалификације, лексеме изразите негативне експресивности (пејоративи, лексички дисфемизми): *рогобатно, накарадно, ретроградно*. Оштре дисквалификације упућене опонентима честе су и текстовима Д. Петровића, ту се јављају врло експресивни лексички спојеви: *примитивна осиноност, климава фонетика, недомишљена фонологија, термилошки кошмар*, затим пејоративни метафорички деминутив *лингвистички курирчић*. Експресивност се постиже и лексемама које долазе из домена колоквијалног или жаргонског (попут глагола *испромашивати се*): *бламажа, скандал*. Дисфемистичка експресивност јавља се и у другим примерима попут *детињарија, штеточина* или *лупеж*. Коначно, срећу се и оцене попут *једностран, шаблонски, брука, трагикомичност, бедастоћа*.

У грађи се јављају и примери описних придева изведених од презимена опонента, који по правилу имају погрдно значење. Овим придевима пејоративно се оцењује најпре научни приступ, те се у колокацији с њима користе именице које означавају науку или научну област (исп. *реметићевска дијалектологија, симићевска семиологија и нормативистика, никчевићевска наука, немаројевићевска фонологија*), или се тако квалификује тон опонента, његова памет и сл. Посебно су експресивне колокације у које улазе пејоративни придев и негативно конотирана именица (исп. *маројевићевска бесмислица*).

У неким примерима из грађе уочава се експресивна квантификација када се говори о количини нетачних тврдњи опонента, замерки, увреда и сл. У оквиру партитивне синтагме у функцији центра јавља се експресивни партикуларизатор, тј. метафорично употребљена именичка јединица којом се квантификује оно што је означено именичком јединицом у функцији партитивне допуне (нпр. *тушите и тма замерки, буљук неодрживих ставова, прашума цитата и фуснота, слапови увреда, ватромет неистина*). Експресивна квантификација заснива се, дакле, на метафори, што за резултат има сликовите, необичне колокације којима се изриче критика упућена опоненту.

Често се у грађи срећу негативне квалификације у саставном односу, од којих је једна и формално (експлицитно) негирана лексема, а друга имплицитно негирана или негативно конотирана. Тиме се постиже кумулација негативних оцена, што може бити веома стилски ефицијентан персуазивни поступак. У саставни однос улазе негирана лексема и ненегирана негативна квалификација, међу којима разликујемо: а) именичке квалификације (нпр. *лутања и несналажења, лични шићар и нездрава амбиција*) и б) придевске квалификације (нпр. *колебљиви и неуверљиви*). Такође, у саставни однос ступају и негативне квалификације које формално нису лексички негиране (тј. које су имплицитно негиране или негативно конотиране): а) именичке квалификације (нпр. „*цитатологија*” и „*фуснотологија*”); б) придевске квалификације (нпр. *површни и погрешни*); в) прилошке квалификације (нпр. *тенденциозно и произвољно*);

г) глаголске квалификације (нпр. *измислити и потурити*). Негативне квалификације јављају се у саставним конструкцијама због емфазе, кумулативног наглашавања негативне особине; оне међусобно, једна другој, истичу одређене семантичке компоненте.

У критичко-полемичком дискурсу, дакле, честа је фигуративна употреба лексике, пре свега метафоричка. Таква употреба има, између осталог, и естетску функцију у тексту, јер се поруке које полемичар преноси представљају сликовито. Неретко таква употреба одражава и појмовну метафору која лежи у основи саме фигуративности. Извајају се примери метафоре који се тичу самог полемичког контекста (ПОЛЕМИКА ЈЕ БОРБА, ПОЛЕМИКА ЈЕ РАТ: ПОЛЕМИКА ЈЕ ЈЕЛО: ПОЛЕМИЧАР ЈЕ НАПАДАЧ (КРИТИКА ЈЕ НАПАД); ДРУГИ АУТОРИ СУ ЖРТВЕ ОПОНЕНТА; ПОЛЕМИЧКИ ОБРАЧУН ЈЕ ПЛИВАЊЕ У МУТНОЈ ВОДИ), који се тичу опонента (ГОВОР ОПОНЕНТА ЈЕ БУНЦАЊЕ, ОПОНЕНТ ЈЕ РАЗМАЖЕНО ДЕТЕ); ОПОНЕНТ ЈЕ ХИРУРГ; ОПОНЕНТ ЈЕ УЧИТЕЉ; ОПОНЕНТ ЈЕ СУДИЈА; ЗАПИТАНОСТ ОПОНЕНТА ЈЕ НАВАЉИВАЊЕ НА ОТВОРЕНА ВРАТА), садржине полемике (ГРЕШКА ЈЕ БИСЕР; РЕЧИ-ОКИДАЧИ СУ БИСЕРИ). Занимљиви су и примери у којима аутори користе метафоричке дисквалификације научног текста опонента: непостојећи, измишљени текст се назива *фантомом*, лош научни реферат је *мрља*, неистинит, неконзистентан текст сликовито се представља као *изразито мек*, а уочава се и антропоморфизација текста: поглавље је залутало. Јављају се и метафоре које се тичу науке (НАУКА ЈЕ ЗГРАДА, КОНФЕРЕНЦИЈЕ СУ ПОПРАВНИ ИСПИТИ; ТРАЖЕЊЕ ПЛАГИЈАТА ЈЕ РИБОЛОВ и др.). Из примера се види концептуализација науке као пловидбе, као нераскрчене шуме, ставови који делују неприхватљиво су тврди итд. Када се жели указати на недостатак знања опонента, аутори се често користе метафором алфабета науке (попут *то спада у азбуку науке* и сл.). Полемичари могу метафорично представити своје ставове, те ставове и аргументе опонента, количину грешака опонента. Тако се, на пример, јавља метафора бежања: опонент бежи од предмета разговора или аргуменената. Такође, из примера видимо да се научни проблем може *замаглити*, гледиште се може *сахранити*, грешке се концептуализују (сем као бисери) такође и као бомбе или као неравнине (ТАЧНО/ИСТИНИТО ЈЕ РАВНО). Аргументација опонента каткад се дисквалификује и преко метафоре кретања, а грешке се неретко представљају као оклизнућа (метафора клизања: ГРЕШКА ЈЕ ОКЛИЗНУЋЕ). У корпусу налазимо и пример у ком се иде корак даље, па се велики број грешака представља као – санкање (ПУНО ГРЕШАКА ЈЕ САНКАЊЕ). Неретко се метафора користи и у оквиру *ad hominem* аргументације, преко метафоричке употребе лексике упућује се негативна квалификација опоненту. Фигуративност (најчешће управо метафоричка дисквалификација) обележава се и наводницима, што показује и свест аутора о фигуративности и експресивности употребљених лексема (па и својеврсну ограду од фигуративности у научној критици или полемици).

У полемичким текстовима различитих аутора среће се и метафора греха, што сугерише, с једне стране, стилску транслокацију (из домена религиозног у домен научног), а с друге стране, поступак сакрализације као једног типа стилске транскодификације, што може имати и изразито персуазивну функцију у рецепцији резултата опонента. Преко метафоричке употребе лексике у полемикама се каткад научни морал представља као религиозни морал.

Метафора је честа у текстовима П. Ивића, она ту може имати функцију дисквалификације, али каткад доприноси и сликовитости израза.

У грађи се јављају и други примери фигуративне употребе, попут метонимије или иронично-метафоричке (енантиозичне) употребе лексике, мада знатно ређе.

8.4.3. Закључак о фразеолошком аспекту критичко-полемичког дискурса. Негација се, дакле, јавља и на фразеолошком плану, преко одричне форме фразеологизама, нормираног негативног облика фразеологизма (*написати не трепнувши*), експанзије фразеолошке структуре негираном лексемом (*истеривање невеселих ствари на чистац*), те имплицитне негације (*губити из вида*). Њоме се, пре свега, износи експресивно (и сликовито) неслагање с аутором (каткад у оквиру *ad hominem* аргументације).

Негативна квалификација често се у критичко-полемичком дискурсу постиже и путем експресивне фразеолошке семантике. Нису ретки фразеологизми којима се дисквалификује опонент или његова тврдња; такви фразеологизми носиоци су и негативне конотације. Аутори преко употребљених фразеологизама критикују методе, аргументе, недоследност и компетентност опонента, поручују да опонент треба да се стиди због свог рада, спочитавају цепидлачење, расправу око небитних појединости, неоправдану критику, па и лажне оптужбе или превару. Дисквалификација се може исказати и ироничном употребом фразеологизама. Сем дисквалификације, фразеологизми могу имати и друге функције у критичко-полемичком дискурсу, као што су постизање сликовитости, поентирање или колоквијализација.

Чак и кад се њима превасходно жели постићи дисквалификација опонента или поентирање и сл., експресивност и сликовитост фразеологизама јесу оно што такав поступак чини и стилски ефицијентним. Сливовитост се у примерима из нашег корпуса заснива на метафори (ретко на поређењу): аутор однос других према себи, на пример, описује као лепљење етикета, трн у оку или сипање ватре на њега; позицију опонента описује као пораз у борби и сл. Велики број фразеологизама из наше грађе спада у соматску фразеологију (један од најчешћих фразеологизама у нашој грађи јесте *пасти у очи*).

На крају аргументације или текста може се поентирати управо фразеологизмом; такође, полемичке максиме (попут латинских крилатица) могу имати и функцију стилских апликаата.

Фразеологија у критичко-полемичком дискурсу може бити и средство колоквијализације; њоме се уноси више личан, па и разговорни тон. Колоквијализацију, наравно, често могу на стилском плану пратити и дисфемизација и банализација, одн. спуштање у нижи регистар од очекиваног, научног (*мешати лончиће, заплести се као пиле у кучине, дубити на глави, ухватити се чега као пијан плота* и сл.).

Експресивност фразеолошких јединица употребљених у критичко-полемичком дискурсу може бити обележена и специфичношћу домена из којих те јединице долазе, а ти домени могу бити, како смо видели разнолики: спортски, научни (геометрија), уметнички (књижевни, позоришни), ратни, религијски итд. Са стилистичког аспекта, ту се може говорити о фразеолошкој стилској транслокацији.

У неким се примерима из грађе путем експанзије, одн. ширења фразеолошке структуре, стварају околиналне фразеолошке јединице, а које тиме јасније упућују на сам полемички контекст (каткад и преко деаутоматизације). Ређи су примери околиналне варијације остварене супституцијом, али су такве парафразе и стилски ефицијентније.

Међу фразеологизмима у ширем смислу могу се наћи примери полемичке максиме у облику народних мудрости, сентенца, пословица, изрека, крилатица, којима се обично тумаче схватања опонента.

Међу идиосинкратичним појавама у фразеолошком аспекту у грађи издвајају се функција експресивног квантификатора, експресивност која се постиже ироничном употребом фразеолошких јединица, интензификација фразеолошке експресивности употребом двеју или више фразеолошких јединица у истом исказу итд.

8.4.4. Закључак о фигуративном аспекту критичко-полемичког дискурса. Фигуре препознате у грађи поделили смо на синтаксичке (метатаксе), семантичке (метасеме) и графичке (метаграфеме). Поред реторичког питања, елипсе и парцелације (поменутих у вези са синтаксичким аспектом критичко-полемичког дискурса), у корпусу налазимо и друге синтаксичке фигуре (метатаксе): епитет, полиптотон, кумулацију, амплификацију (у оквиру ње и асиндет и полисиндет). Доминантна карактеристика ових фигура јесте – експанзија.

Полемички (дисфемистички) епитет представља негативно квалификовање поступка опонента, његове тврдње, текста и сл. Остварује се у виду негираних или пејоративних придева и прилога (одн. придева и прилога негативне конотације) у полемичком контексту.

Емфатички полиптотон се у критичко-полемичком дискурсу јавља када се негацијом нешто жели нагласити, одн. када се нешто категорички или емфатички жели негирати или одбацити. Ту полиптотон има и стилски промотивну функцију.

Полемичком кумулацијом се, дакле, пре свега, у полемичком контексту истиче негативан став према опоненту или његовом раду. Амплификација се може јавити на оним местима у тексту на којим аутор преноси читаоцима шта је опонент све изнео у тексту или набраја квалификације које даје опонент, када коментарише став опонента, одн. кад сâм даје квалификације и сл. Јавља се у облику асиндета или полисиндета.

Поред метафоре, у грађи налазимо и друге семантичке фигуре (метасеме), као што су фигуре аналогije (поређење, аналогија, алегорија), фигуре хармоничног противуречја (контраст, оксиморон, парадокс), фигуре негације (иронија и њене подврсте: сарказам, дијасирам, харијентизам, астеизам; претериција), фигуре „суспензије и промоције” (еуфемизам, литота, дисфемизам, алузија, хипербола, градација), „лудичке” фигуре (каламбур, парафраза, антономазија).

Поређења су у нашем корпусу ређа и углавном типизирана, што значи да је право фигуративно поређење ретко, што се разликује од поређења у књижевној полемици. У корпусу пак налазимо понеки пример који би се могао подвести под посебну врсту полемичког поређења, услед дисфемистичког карактера, и који донекле банализује научни полемички контекст. Полемичку компарацију налазимо и у насловима попут *Емоционалац као критичар* и *Критичар као емоционалац*, који стоје у односу тригера и реакције.

Један од начина да се укаже на нетачне закључке опонента или да се опонент дисквалификује јесте и – аналогија, као врста проширеног поређења. У аналогији се одређени ентитети доводе у везу и пореде, изводе се њихове међусобне сличности и разлике, чиме се стилски промовише један од два аналогона – поредбена ентитета. Персонификација се у корпусу јавља, пре свега, у функцији дисквалификације и/или дисфемизације, а ређе ради постизања сликовитости. Слично аналогији, и алегорија (проширена метафоричка слика) може се каткад употребити да се укаже на нетачна схватања опонента или (слично аналогији и персонификацији) како би се опонент дисквалификовао.

У фигуре хармоничног противуречја или фигуре супротности спадају оне фигуре које се заснивају на контрадикторности, супротстављености, комплементарности, као што су контраст, оксиморон и парадокс. Контрастне структуре су честе и типичне у критичко-полемичком дискурсу. Оне одражавају начелну супротстављеност међу ауторима. Контраст се у грађи често потцртава преко адверзативности на синтаксичком плану, а каткад се експлицитније исказује у опозицијама *ја–он* (па и *ја–Ви*), тј. портретирањем у опозицији, што се назива и полемичком паралелом. Контраст се може експлицитно и нагласити неким од суседних исказа. У основи контраста, наравно, налазимо лексичке, али и контекстуалне (исп. *србисти – англисти*) или прагматичке антониме (исп. *лингвистички језик – политички језик, ћирилица – латиница* и сл.). Контрастом се најпре представља сам опонент (у оквиру *ad hominem* аргументације). Тако се, на пример, контрастом наглашава различито расуђивање опонента у неким ситуацијама, изношење неистина, искључивост и контрадикторност, незнање итд. Удруживање фигура негације и фигура хармоничног противуречја на фигуративном, слично као и преплитање негације и адверзативности на синтаксичко-семантичком (чисто језичком) плану, сигнализира изразито полемички карактер текста.

Поред контраста, у грађи се, иако ређе, јављају и оксиморон и парадокс. Функција саркастично-парадоксалног представљања закључака опонента првенствено је убеђивачка, персуазивна: аутор жели читаоце да увери у бесмисленост схватања опонента.

Иронијом се указује на негативне стране текста опонента, нпр. да је материјал је обрађен лоше, да опонент не интерпретира туђе речи тачно и сл.; нарочито се уочава иронична дистанца аутора према опоненту. Каткад се иронија приближава сарказму, постаје јеткија, и користи се исмевањем, а ироничну

конотацију често прати и шаљива. Налазимо у грађи и примере ироничне исправке, тј. самокорекције. Полемичка молба, захвалност, жаљење, извињење, жеља и сл. такође подразумевају ироничан тон, тј. имплицирају да ти чиновни нису у том смислу заиста употребљени, већ само привидно. У грађи се јавља и типично иронични маркер (из разговорног језика) – *нема шта*. Није реткост да се иронија истакне графостилистички – наводницима или полунаводницима, при чему се неки примери могу третирати и као тзв. енантиоза, употреба речи у супротном значењу (на пример, „*научни*” значи ‘ненаучни’, „*знање*” имплицира ‘незнање’, „*разумевање*” означава ‘неразумевање’, „*компетентно*” подразумева ‘некомпетентно’).

У критичко-полемичком дискурсу аутор, дакле, може иронично похвалити опонента (кроз харијентизам) или привидно (иронично) кудити себе или друге ауторе, обично оне који се не слажу с опонентом у нечему (кроз астеизам). Притом, харијентизам се нешто чешће јавља (што је и очекивано због јасне усмерености на опонента у овом типу дискурса), а астеизам се може јавити и заједно са харијентизмом, када се аутори представљају у контрасту: опонент се иронично хвали, а други аутори иронично куде. Такође, харијентизам се преплиће с енантиозом, јер се у основи харијентизма често користе речи које у овом контексту имају супротно значење (на пример, *оригиналан, прецизан, ингениозан* итд.).

Преко сарказма се представља (не)обавештеност другог аутора, аналитички поступак опонента, проблеми опонента, подругљиво, дисфемистично, с подсмехом се говори о идејама, закључцима или решењима опонента, а среће се и ироничан подсмех методологији опонента. Кроз сарказам се, дакле, преиспитују резултати опонента, али и промена ставова опонента. У основи сарказма каткад се у критичко-полемичком дискурсу јавља алегорична слика, те он може обухватати и надреченични план. Уз сарказам у критичко-полемичком дискурсу среће се и хумор, тј. шаљив призивок, којим се најчешће исмева опонент или његови закључци. У грађи налазимо и саркастично-хумористичке поенте исказане у облику егземплификације, одн. полемичке егземплификације или квазиегземплификације. Сарказму је блиско и карикарање, које се види у неким примерима.

Дијасирам представља подврсту ироније која се састоји у „понижењу надуване охолости” (Зима, према Ковачевић 2015: 109), а сврстава се у класичне полемичке фигуре. Преклапа и са енантиозом и харијентизмом, те се може говорити и о харијентичком или енантиозичком дијасираму. Дијасирам се типично изводи у два корака – прво се истиче наводно позитивна особина опонента или његовог рада, да би се затим та особина изокренула на наличје унижавањем; дакле, јавља се у облику изневереног очекивања (стога се може говорити и текстуалној стратегији „топло-хладно”). Преко њега се упућују примедбе за нескромност, неинвентивност, непрецизност, плагијаризам итд.

Служећи се полемичким цитатом, аутори иронизирају суштину онога што опонент наводи, и то у облику мимезе и миметичког дијасирама (тј. миметичко-харијентичког дијасирама). Мимеза представља особиту врсту стилске транслокације – измештање речи из текста опонента и инкорпорирање у текст аутора – и стилске транскодификације, јер се те речи у новом контексту преосмишљавају, одн. имају и нову, ироничко-дисфемистичку функцију.

Није необично да полемичари на одређене тврдње опонента одговоре са „немам коментар”, „нећу улазити у то”, „нећу се упуштати у то”, при чему експлицитно указивање на недостатак коментара (као и ћутање, неодговарање) ипак представља својеврстан коментар, макар имплицитан, што се назива претерицијом. Претериција има и особену функцију, а то је „специфичан начин истицања дате теме” (Ковачевић 2015: 111). Прагматички гледано, одустајање од коментарисања у оваквом би се контексту могло разумети као жеља аутора да се не упушта у даљу расправу о томе, да се не осврће подробније на поменуто, да неко питање остави по страни, или га само привидно не поставља питање итд. Претериција се може назначити и изразом „да не кажем”, након ког се управо изриче оно што се не жели рећи, а што обично представља облик дисквалификације (или дисфемизације).

У фигуре које овде условно називамо фигурама суспензије и промоције убрајамо, пре свега, еуфемизам и, с њим у вези – литоту (суспензивне фигуре), те дисфемизам, хиперболу, па и градацију (промотивне фигуре), док полемичка алузија стоји на прелазу између њих, те се може сматрати суспензивно-промотивном.

У грађи се преко метафоричког перифрастичког еуфемизма указује на недовољну информативност опонента, превид другог аутора, на неистинитост (истина се заобилази, одн. прелазе се њене границе; *бујна машта* се јавља као метафорично-иронични еуфемизам за нетачно, неистинито приказивање и сл.). Када је еуфемизација остварена помоћу негације, може се говорити о литотизираним еуфемизму. Многи примери наведени за лексичку и синтаксичку негацију могу се с фигуративног аспекта посматрати управо као литота. Оптужба која би могла да нашкоди угледу опонента не упућује се увек отворено (на пример, *чин који има име у моралном кодексу људи и у законским кодексима свих земаља* је еуфемизам за клевету, а *присвајање туђих проналазака вреднује се негде на другом крају лествице од оне на којој се човек жели наћи* јесте еуфемизам за плагирање). Такви примери могу се сматрати еуфемистичким дисфемизмом или полуеуфемизмом; јавља се и металеписички еуфемизам, када се уместо именовања онога што би у самом контексту било на неки начин непримерено указује на оно што се може сматрати узорком или последицом тог садржаја. На еуфемизам се каткад указује одређеним дискурским маркерима (оградама): *најблаже речено, еуфемистички речено*.

Дисфемизација је појава типична за критичко-полемички дискурс. Између употребе дисфемизама и овог типа дискурса постоји однос једносмерне импликације: дисфемизација увек подразумева активирање овог типа дискурса, одн. конфликтног дискурса. Дисфемизација се постиже различитим средствима, пејоративном и негативно конотираном лексиком, полемичким епитетима (исп. *полтронска дефиниција, два потпуно безначајна текста, жалосна катедра, јалови дијалектолог* итд.), антономазијом (на пример, перојативни метафорички деминутив *Курирчић* у функцији дисфемистичке антономазије), метафором (исп. *Матичино недоношче, Курир, слијенац* итд.), реторичким питањем (исп. *Може ли то (нефонолозирана) фонетска памет да појми?*) итд. Притом, употреба пејоратива у функцији дисфемизма може банализовати полемички дискурс, такве квалификације заостравају и подижу тон научне расправе, услед чега се реализација овог дискурса приближава другим типовима конфликтног дискурса на континууму, као што је свађа. Већина примера за дисфемизацију јесте из полемика вођених деведесетих година и поводом језичкополитичких тема. То, дакле, имплицира да се померање од језичких, чисто лингвистичких тема ка политичким темама може бити праћено и заостравањем тона, употребом лексике повишене конотације и учесталијом дисфемизацијом. Такође, дисфемизми у контексту полемике могу постати окидач (тригер), могу изазвати реакцију опонента; то су „јаке речи”.

У многим примерима еуфемизација и дисфемизација постигнуте су путем алузије. Тако у грађи налазимо алузију у функцији еуфемистичког дисфемизма (полуеуфемизма). У нашој грађи полемичари алудирају на то да су ставови опонента блиски фашистичким, на плагијаризам (исп. *оно што одавно у науци има своје „оптужујуће” име*), на то да је текст опонента написан према инструкцијама (исп. *држећи лијеву руку на телефонској слушалици, а десну на свом писаћем строју*) итд. Дисфемистичка алузија може се јавити у облику метафоре, метонимије, па чак и параболе. Основна функција алузије у контексту критике или полемике јесте, слично еуфемизму, да сакривајући открије. У њој се могу препознати, стога, и стилска суспензија – јер се критика, дисквалификација или примедба не износе експлицитно, директно или отворено, али и стилска промоција – јер се тиме што примедбу исказује индиректно предмет табуизира и интригира читаоца. Отуда, полемичка алузија, као и еуфемистички дисфемизам, стоји на прелазу између промотивних и суспензивних фигура, одн. представља пример промотивно-суспензивног стилистичког поступка.

У критичко-полемичком дискусу јавља се и хипербола, и то у форми типичној за свакодневну комуникацију. У примерима се издвајају одређени формални експоненти хиперболе, лексички

интензификатори попут *ниједан (на свету), безброј, одувек, готово сваким (ретком), нема ничег сличног, на стотине (примедаба), бесконачност*. Као и иначе, и овде хипербола има емфатичку функцију: њоме се наглашава сопствени став, одн. нетачност става опонента. Притом, у већини случајева реч је о квантификативној хиперболи: истиче се количина проблематичних питања или количина противречности у раду опонента, количина примедаба и сл.; ређи су примери квалитативне хиперболе. У корпусу налазимо и примере ироничног хиперболисања, тј. шаљивих поенти које се заснивају на хиперболи.

Градацију смо сврстали у семантички тип фигуре, с обзиром на то да је, према нашем мишљењу, семантички аспект доминантнији у овој фигури. У нашој грађи чешћи су примери узлазног типа градације, тј. климакс, али има и примера градације која се остварује супротном путањом, као антиклимакс, од најистакнутијег до најмање истакнутог члана структуре. Према подели семантичко-стилистичке градације на основу језичких јединица који је сачињавају, срећу се синтаксички, лексички и морфолошки подтип (преко полиптотона), па чак и комбиновани тип (комбинација синтаксичког и лексичког типа). Такође, у грађи се разликују кумулативна градација, када се ради о низању јединица с истом архисемом и ампликативна градација, када се ради о низању разнородних појмова. Према типу везе међу члановима, она се у нашем корпусу може различито реализовати: асиндетски, али и полисиндетски.

Градација се реализује у различитим функцијама: у закључивању преко контраста, одн. бинарних опозиција, у полемичкој реакцији на замерку опонента, одн. у својој аргументацији, у поступном одбацавању тезе другог научника, у начину представљања односа опонента према другим ауторима итд. Ова фигура надилази оквире исказне структуре и обухвата надисказни, текстуални ниво. У том смислу, градуелна поступност излагања, карактеристична за научни дискурс, јавља се и у критичко-полемичком дискурсу. Такође, она се неретко и експлицитно исказује – нумерацијом.

У лудичке сврставамо оне фигуре које, између осталог, имају тзв. лудичку функцију, функцију игре, поигравања језиком, као што су каламбур (игра речи), парафраза и полемичка антономазија. Игра речи може, пре свега, бити ефицијентно стилско средство за критиковање опонента. Каламбур се у нашој грађи заснива на употреби индивидуализама (нпр. *грандомонтегринца–грандосербаца, поженскати мушка презимена*), парегменону (нпр. *намерно–недобронамерно, ударати–заударати*), хомонимији (хомотонији: *Аргумент–аргумент*), употреби релативних синонима (*Ивићев ђак и Брозовићев ученик*), антропонимској творби речи (нпр. *Днетровић, Павлољуб*), парономазији (нпр. *стандардизација – сатанизација* у примеру *Одбор за сатанизацију српског народа*), графостилемској парентези и парономазији (нпр. *прове(т)ри*); каламбур се може наћи у основи полемичке антономазије (полемичког (пре)именовања: нпр. *Јован Павле (Други)* за Павла Ивића). Каламбур најчешће има дисфемистичку, а каткад и хумористичку функцију. Ова се фигура нешто чешће јавља у текстовима Р. Маројевића у односу на друге ауторе у нашем корпусу.

Парафраза као врста игре речи активира и лудичку језичку функцију и може имати особиту стилску функцију: дисфемизацијску и/или хумористичку. Притом, она, с једне стране, чува асоцијативну везу с полазним (изворним) изразом, у чему се огледа и њен алузивни аспект, а с друге, садржи компоненту „неочекиваног обрта”, који је и чини посебно стилогеном. У нашој грађи остварује се, пре свега, супституцијом (као у примерима *На Дрини екавица, Рат против српског језика и правописа, вјечити асистент, Чудни су путеви Маројевићевог умовања*) и експанзијом (исп. „ал’се” у фонологији „није макла даље од почетка” лингвистика та).

У критичко-полемичком дискурсу може се јавити и полемичка антономазија, замена личног имена заједничким именом, и то најпре када се говори о опоненту. Међу полемичка именована иде и иронична употреба лексема – *пријатељи/другови/проналазачи* и сл. ум. *опоненти*, уз такође ироничну фамилијарност у *моји, наши* и сл. Полемичку антономазију налазимо великим делом у текстовима Р. Маројевића. У неким примерима уочавамо полемичку метафоричку антономазију (нпр. аутор назива опонента *бруцошем* или пејоративним деминутивом *курурчић*). Антономазија се, како смо већ поменули, може постићи каламбуром, али и преко индивидуализама, околиналне лексике (нпр. *заједничар, лингвистичар*,

англистичар). Често истицање полемичке антономазије може имати за циљ да опонента представи као нестручног (нпр. лексиколог позајмица за И. Клајна). У пример полемичке антономазије можемо уврстити и измену назива институције помоћу каламбура одн. парафразе (нпр. *Одбора за сатанизацију српскога народа ум. Одбор за стандардизацију српског језика*). У нашој грађи се полемичком антономазијом највише служио Р. Маројевић. Такође, ретки су примери који су више неутрални (нпр. *данашњи Вуков критичар, један социолингвиста*), а већи број је изразито негативно конотиран, одн. дисфемистички у основи.

У грађи се јављају и графостилеме (метаграфеме) с емфатичком функцијом: наглашавање делова исказа курзивом, спационирањем, или верзалом (ређе). С аспекта начела стилизације ту се препознаје тзв. стилска антиципација. Аутор графостилистички може истаћи део исказа којим побија тезу опонента, важан закључак или оно што сматра кључним, велики (или највећи) пропуст другог аутора, негативну квалификацију итд.

На крају можемо закључити да најчешће фигуративне поступке у нашој грађи иду фигуре негације попут реторичког питања, литоте (јер је негација доминантна у овом дискурсу) и различитих типова ироније, те веома честа и на различите начине уобличена дисфемизација (па и еуфемистичка).

Такође, из досадашњег разматрања може се закључити да су основне функције фигуративног изражавања у критичко-полемичком дискурсу, пре свега, персуазивна – у полемичком контексту у ком је један од учесника и (стручна) јавност основни циљ фигуре јесте убедити, уверити читаоце у исправност властитих схватања и неисправност схватања опонента, и дисфемистичка (за коју се може рећи и да је у служби прве) – којом се опонент жели дискредитовати. Остале функције, попут лудичке, хумористичке или, каткад, естетске, углавном су пратилачке овим два основним.

8.5. Закључак о типовима аргументације у критичко-полемичком дискурсу

У раду смо представили, пре свега, учестале, типичне, а затим и мање типичне, облике полемичке аргументације који се јављају у нашем корпусу. Како је у литератури примећено, облици полемичке аргументације, чак и у научној полемици, персуазивни су и ближи свакодневној аргументацији, него формално-логичкој, како би се очекивало (исп. Бадурина, Палашкић 2016). У овом раду користили смо скупни термин – (*полемичка*) *аргументација* – у ширем смислу. Под њим смо подразумевали различите облике полемичких техника, тј. начина излагања којима се аутор служи да би побио став опонента или доказао свој став.

Овде смо представили следеће аргументе: аргумент квалитета, аргумент квантитета, аргумент ауторитета, аргумент (не)јасноће (и с њим у вези, аргумент забуне), аргумент знања, аргумент заборавности, аргумент неочекиваног утиска, аргумент ирелевантности, аргумент контрадикције, *tu quoque* аргумент, аргумент полемичког бумеранга, аргумент оригиналности (и, с њим у вези, антитрадиционализма), аргумент неинвентивности, аргумент заблуде, аргумент аналогije, аргумент неоправданости, аргумент непотребних доказа (аргумената), аргумент недостатка доказа (и, с њим повезан, аргумент сужености аргументације), аргумент метаполемичке оцене (и, с њим повезан, аргумент начина (стила)), аргумент претеривања, аргумент пошалице (хумора), *ad acta* аргумент, аргумент некоректног (тенденциозног) цитирања, аргумент поуке, аргумент језичког осећања, аргумент одавања тајне, *ad hominem* аргумент (у ужем смислу, те његове подтипове), аргумент ненаучности, аргумент истих ставова.

Аргумент квалитета тиче се тачности, истинитости тврдње. У овом типу дискурса он се најчешће исказује као уочавање нетачности, материјалне грешке, промашаја, неистинитости, непрецизности и сл. Представља одређени тип „нулте” аргументације, тврдњу којом се типично само указује на грешке и пропусте и, самим тим, најчешће се користи у критичко-полемичком дискурсу. Он спада у *ad rem*

аргументацију, јер се односи на предмет расправе. Њиме се представља квалитет одређених научних резултата, закључака и ставова. Аргумент квалитета може се назначити било којим лексичким избором који денотира нетачност, бесмисленост, погрешку и сл. Као врста подаргумента квалитета може се издвојити – аргумент фактографије. Њега налазимо у сваком типу егземплификације. Такође, аргумент квалитета може се представити и као аргумент непрецизности, као аргумент несигурности или аргумент језичке грешке. Овај се тип аргумента може јавити и као аргумент заблуде, отуда што указује на погрешно уверење опонента.

Аргументом квантитета се у критици или полемици жели нагласити велики број примера који показује да други аутор није у праву, као потпора аргументу квалитета, те се у многим случајевима засебним исказом експлицира да њих има и више, мада се они даље не наводе. Остварује се на различите начине: експлицитним указивањем на бројност, ампликативном егземплификацијом (што је пример квалитетско-квантитетске аргументације), изразом *И тако даље*, аргументом недостатка простора, те аргументом „књиге грешака”; с друге стране, њиме аутор каткад указује на велики број доказа у прилогу своје тезе (те се и ту срећу примери квалитетско-квантитетске аргументације).

Аргумент ауторитета заснива се на „ауторитету става”, темељи се на позивању на научнике који су уважени и доказани стручњаци, одн. на оне чије речи имају тежину. Најчешће се користи као закључни аргумент у поступку доказивања, „након којег даље доказивање постаје беспредметно”: зато се он обично јавља и као последњи у низу, „а само у појединим типовима дискурса и у одређеним комуникацијским ситуацијама и као једини” (Васић 2000: 92–93); ради се о екстралокализованом аргументу: када упућује на неки претходно изнет став, било властити било туђи – он се не потврђује на основу текста, већ на основу онога што се помиње ван текста – тј. у другом тексту (*idem*). У нашој грађи аргумент ауторитета јасније се уочава када позивање на одређене ауторе полемичар пропраћа и титулом *проф.* – тиме обично полемичар указује и на свој однос према том аутору. Ту се уочава оно што, полазећи од Багићеве поделе (Багић 1999: 51–52), можемо назвати афирмативном полемичком цитатношћу, која се огледа у цитирању неприкосновених ауторитета којима се – како полемичар сматра – нема шта приговорити.

Аргументом нејасноће се указује на то да опонент није јасно представио идеје, да није јасно шта поручује, тј. да су нејасни његови закључци, ставови итд. У већини примера о закључцима опонента говори се као о нечему нејасном – уопштено. Ређе се аргумент нејасноће представља лично – уз употребу датива личне заменице *ја* у функцији логичког субјекта. Аргумент нејасноће може се извести и преко упућивања на секундарног реципијента (нпр. *читаоцу није јасно*). Постоји опасност од злоупотребе оваквог аргумента: читаоцима се оцена о нејасноћи често представља као објективна истина. Када користи *нејасно је / није јасно*, аутор посредно тиме одбацује и тврдњу или закључак опонента, што може деловати персуазивно на читаоце; с друге стране, *мени је нејасно / није ми јасно* ограничава домет такве оцене на субјективан став и онемогућава злоупотребу. С тим у вези, треба рећи да овај аргумент може бити у основи аргумента „страшила” (као подврсте *ignoratio elenchi*), преко ког се став супротне стране представља дисторзирано, тј. којим се противничко гледиште искривљује како би се лакше оповргло (Хансен 2020). Аргумент нејасноће јавља се и онда када аутори говоре о *недоумицама* које изазива тврдња, подела и сл. другог аутора. Сличан аргументу нејасноће јесте и **аргумент забуне**. Овај тип аргумента налазимо само у пар примера код П. Ивића. Њиме се, с једне стране, упућује на забуну коју изазива излагање опонента, а с друге, на грешку опонента у закључивању.

Аргумент јасноће аутори користе кад желе да укажу на очигледност својих ставова или запажања. Супротно аргументу нејасноће аргументом јасноће аутор показује да неки закључак природно проистиче из доказног поступка, да постоји узрочно-последична веза.

Аргументом знања аутор указује на незнање или необавештеност опонента. Спада у врсту *ad hominem* аргумента (фокус се ставља на опонента, а не на предмет расправе). У грађи се начелно могу разликовати аргумент елементарног знања и аргумент подразумеваног знања. У првом налазимо и

одређене подаргументе – аргумент школског знања (у оквиру кога се даље разликују аргумент основношколца, средњошколца, студента) и аргумент алфабета знања. Аргумент школског знања спада у *ad populum* аргументе, јер се, позива на мишљење или знање већине (Хансен 2020). Аргумент елементарног знања, даље, може се градирати: иде од елементарног до – за научнике – подразумеваног. Ови су типови аргумената и изразито персуазивни. Аргументом подразумеваног знања се имплицира – *свако зна X, сем опонента* – што често не мора бити случај. Тиме се поручује да је већина људи на нашој страни, а не на страни мишљења опонента, па се и ово може разумети као – аргумент позивања на већину (*argumentum ad populum*). Наравно, тако се може упасти и у логичку грешку, јер то што већина мисли једно, а појединац друго – не оповргава аргументе појединца.

Аргумент забравности указује на то да је опонент нешто заборавио, да је забораван и сл. Тиме се, такође, опонент дискредитује, те се и ово сврстава у ред *ad hominem* аргументације. Заборавношћу углавном се жели нагласити неки превид опонента. Сличан аргументу забравности је **аргумент превида**.

Аргументи неочекиваног утиска јесу аргумент изненађености, аргумент зачуђености, аргумент неочекиваности и аргумент неверице. У аргументу изненађености аутор настоји представити став или закључак опонента као – изненађење, нешто неочекивано. Као и код аргумента нејасноће, и у аргументу изненађености аутор заправо указује на оно што, пре свега, њега самог изненађује. У примерима то се најчешће исказује уопштено. Ту не мора бити речи о каквој манипулативној стратегији, аутор тиме индиректно показује свог замишљеног читаоца: он претпоставља да је читалац обавештен, те да ће и он бити изненађен. Такође, полемичком дискурсу је својствена ауторереференција: аутор открива себе говорећи о опоненту (у овом случају говори о томе шта њега изненађује). Ређе, јављају се и примери у којима аутор говори о изненађености из личне перспективе (*изненађује нас*). Није необично да један аутор изражава чуђење због ставова опонента, његовог приступа, закључака и сл. Аутори се чуде над тврдњом опонента, погрешним објашњењем, закључцима, цитирањем, односом опонента према материјалу и сл. Чуђење се може јавити већ у самом наслову текста (нпр. *Чудан вид научне критике*). У аргумент зачуђености иду и примери у којима се чуђење не исказује експлицитно, већ одређеним другим средствима, лексичким, синтаксичким, па и графостилистичким, и који се могу третирати и као говорни чин чуђења. Занимљиво је приметити шта аутори из наше грађе сматрају необичним: тако се квалификују, као што видимо, читава књига, закључак, формулације, наслови, терминологија, приступ (методологија), критеријуми опонента, стил, па и понашање – када овај аргумент иде у ред *ad hominem* аргумената. Међу аргументе неочекиваног утиска може се сврстати и аргумент неверице, када аутор одбија да поверује у оно што износи опонент. Коначно, као и код аргумента нејасноће, и овај тип аргумента, тј. изненађивање, чуђење, неверица над ставом опонента или представљање тог става као необичног, сем што може представљати природну (и личну) реакцију полемичара над текстом опонента, може се, с друге стране, каткад и искористити (злоупотребити) као средство за извођење аргумента „страшила”.

Аргументација ирелевантности указује на то да опонент говори о стварима које нису релевантне за саму расправу, чиме се заобилази суштина расправе и сл. Овде иде и велики број примера поменутих у оквиру лексичко-семантичке анализе у вези са глаголима којима се означава говорење преко мере, попут *распредати*, *распричати се*, *приповедати* и сл. Аргументација ирелевантности може бити основа и читавог полемичког чланка. Тако се, на пример, на овом типу аргументације заснива текст М. Ковачевића (из полемике са П. Ивићем), па чак и сам наслов тог текста – *Ја о глави, а Ви о репу* (Ковачевић 1999 [1999в]). Под овим аргументом може се подразумевати и минимизирање (аргумент минимизирања), одн. умањивање значаја питања о којима расправља други аутор или значаја доказа за потврду неке тезе. Аутор, дакле, може у свом поступку побијања указивати на то да су налази опонента – недовољни, мали, незнатни да би се нешто могло с поузданошћу тврдити. Такође, аутор може минимизирањем критике опонента окренути речи опонента у своју корист – тако критика опонента постаје ирелевантна. Коначно,

минимизирање може бити искоришћено и за супротне циљеве – када се аутору жели одати признање (тј. изразити академска куртоазија), као, на пример, у критичком приказу:

Аргумент контрадикције (противречности) огледа се у истицању противречности, контрадикторности опонента. Аутори често, говорећи о излагању опонента, указују и на одређене сметње или препреке у закључивању које опонент не уочава. То се обично најављује глаголом „сметати” у одричном облику, у конструкцији: (*али/ипак/међутим*) *опоненту то (нимало) не смета*. Ту може бити речи и о извођењу *tu quoque* аргумента: то што неки аутор није упознат са одређеним приступима, не мора значити да његови аргументи нису валидни.

Ту quoque аргумент (лат. „ти исто”, „ти такође”) представља тзв. ’позив на лицемерје’: став друге особе се побија тиме што се истиче да понашање те особе није у складу са тим ставом (или да је у прошлости тврдила супротно); врста је *ad hominem* аргумента (Хансен 2020). Такође, у грађи налазимо и примере који се односе на пређашње понашање или ставове опонента. У основи овог аргумента може стајати мимеза, али се замерка може узвратити и речима које опонент није употребио. Посебну групу чине примери у којима аутор подсећа на раније поступке (речи, понашање) опонента, а који се разликује од поступака или ставова опонента у тренутку расправе.

Аргументом полемичког бумеранга аутор на неку примедбу опонента узвраћа истим или сличним речима, при чему то не мора увек бити и поводом исте теме, и који, за разлику од *tu quoque* аргумента, не подразумева да оба учесника комуникације прихватају одговорност. Притом, у њему одбрана од речи опонента прелази у контранапад; могао би се сврстати у *ad hominem* аргументацију. Полемички бумеранг стоји у директној вези са *tu quoque* аргументом, јер се и у једном и у другом случају може радити о позивању на лицемерје, и један и други аргумент представљају својеврсно „узвраћање” оптужбе опоненту. Кључна је разлика у томе што *tu quoque* аргумент имплицира: *Али и ти то радиш* (оба учесника су починиоци /+/-), док полемички бумеранг пак имплицира: *То не радим ја, него ти*, тј. подразумева корективну адверзативност (оба учесника прихватају да су починиоци /-/-). Притом, иако се помоћу оба аргумента може позвати на лицемерје, полемичком бумерангу то није једина сврха. Он се изводи и онда када аутор узвраћа опоненту истим или сличним речима (мимезом), али другим поводом (тема /-/-). Тачније, ту се може говорити о мимези која се користи као полемичко средство уопште, у размени негативних квалификација. Полемички бумеранг, такође, може се низати из текста у текст: на пример, у полемици Ивић–Ковачевић понавља се реч-окидач *духовни вођа*. Полемички бумеранг може се користити и као полемичка техника уопште, употребом полемичког цитата. У примерима из грађе срећемо и поништавање (побијање) полемичког бумеранга.

У грађи срећемо и **аргумент дискредитовања -измом**, којим се упућује критика опоненту за национализам, шовинизам, аматеризам итд.

Аргументом оригиналности критикује се жеља опонента да буде оригиналан. Каткад, аутор инсистира на томе да је идеја коју износи опонент – заправо његова, тј. да ју је он први представио. Дакле, оригиналност и иновација могу бити предмет спора или критике у науци; и овде се може говорити о *ad hominem* аргументу (јер је реч о личним аспирацијама опонента). У грађи срећемо и редак пример аргумента којим се указује на прекид с традицијом (аргумент антитрадиционализма).

У грађи се издваја и **аргумент неинвентивности**, У примерима се разликује, с једне стране, замерка научном истраживању – које не доноси ново, и с друге стране – замерка опоненту, који није новатор. Када се нарочито истиче други аспект, тада се може говорити и о *ad hominem* аргументу.

Аргумент аналогije представља поређење грешака опонента са грешкама другог аутора.

Аргумент неоправданости указује на то да опонентов став или поступак није оправдан.

Аргумент непотребних доказа (аргументата) огледа се у тврдњама да тезу не треба доказивати, да докази нису потребни.

Аргумент недостатка аргумената (доказа) истиче да опонент нема валидан, научни, озбиљан или икакав аргумент. Он представља *ad rem* аргументацију. У блиској вези с претходним типом аргументације јесте и аргумент сужености аргументације опонента.

Аргумент метаполемичке оцене се користи када један аутор укаже у свом тексту на технике полемисања свог опонента и да метаполемичку оцену таквог начина полемисања, која је обично негативна. Ту се може неретко уочити и метажанровска напомена: нпр. када се истиче да тон опонента не приличи жанру научне дискусије. Неретко, у метаполемичким напоменама аутори проговарају о аргументацији опонента, желећи да је прикажу као лошу, неуспелу и сл. Каткад се у аргументацији којом се жели указати на неодмерен тон опонента, износе одређена – узредна – функционалностилистичка запажања. У коментарима и метаполемичким напоменама аутори некад указују и на средства која се у полемици користе, оптужујући опонента да се користи недозвољеним средствима. Као подаргумент овде се може издвојити и **аргумент начина (стила)**, који се огледа у одређеним метастилистичким напоменама. Ту се, дакле, скреће пажња на стилске карактеристике текста опонента. Као подаргумент овде се може уврстити и **аргумент неекономичности**.

Аргумент претеривања представља аргументацију којом се указује на прејакe, хиперболичне оцене опонента. Овај тип аргумента, слично аргументу нејасноће, неочекиваног утиска, парадокса и сл., може се искористити и као аргумент „страшила”, да представи аргументацију опонента искривљено – што у нашим примерима није случај.

Аргумент пошалице (хумора) означава доказ или аргумент опонента као шалу, хумористичну опаску и сл. Такође, тиме што се представља смешним критикује се предлог или решење опонента. У грађи налазимо и пар примера (код П. Ивића) у којима се језичком формом указује на пропозицију: „предмет је за шалу”.

Ad acta аргумент подразумева оставити по страни оно што други аутор пише, не узимати у обзир, не задржавати се или се не освртати на неко питање. Наиме, нешто се оставља по страни, услед важнијих питања. Ипак, то је само привидна аргументација, јер управо тим остављањем питања по страни, аутор даје став о томе. Овај тип аргумента стоји у блиском односу са *претерицијом*, јер се чак и остављањем неког питања по страни показује став аутора о томе.

Аргумент некоректног (тенденциозног) цитирања може се односити на нетачно цитирање ауторовог текста или текста неког другог аутора. Ту се издваја **аргумент неизреченог** – када аутор истиче да речи које му опонент приписује – нису његове. Тада се аутор брани тиме што напомиње да то није рекао или да га опонент не интерпретира тачно. Обележја овог аргумента, поред осталог, могу бити лексеме *наводни (наводно), тобоже*, као и *приписати* и *измислити*. Такође, овде би ишли и примери са синтаксичком негацијом у функцији порицања приписаних речи. Разликује се као подврста и **аргумент сечења цитата**. Метаполемичким напоменама у примерима се указује и на сечење цитата као средство манипулације у самој полемици. Овај тип аргументације један од најразрађенијих у грађи, што и не чуди с обзиром на важност тачног цитирања у науци, а посебно у сваком виду научне расправе. У оквиру овог типа, како смо видели, јављају се и **аргумент монтаже цитата, аргумент цитирања ван контекста, аргумент погрешне интерпретације** и **аргумент нецитирања**.

У аргументу поуке (подучавања) аутор полази обично од уверења да опонент нешто не зна, не схвата, не разуме и сл., те појашњавајући му – тј. подучавајући га – показује да није у праву, одн. побија његов став. Овај се аргумент директно ослања на аргумент школског знања. Одлика оваквог типа аргумента је, пре свега, експликативност: полемичарима за овај аргумент треба више текста да објасне одређене појаве. Ипак, иако делује као да се овај аргумент изводи због опонента, јасно је да он ауторима служи како би уверили читаоце у исправност ставова и/или, пред читаоцима, дискредитовали аутора. Поука се може огледати и у позивању на став ауторитета. У Ивићевим текстовима по правилу се јављају и антиципативни, катафорски искази: *Кад не зна да му објаснимо, Нека га поучи академик Катичић, Да*

му објасним. Подучавање може у потпуности банализовати полемичку ситуацију онда када полемичар „црта” објашњање опоненту на базичном нивоу (као да објашњава детету; тиме се остварује инфериоризација опонента), отуда, ти су примери и дисфемистички, врста *ad hominem* аргумента.

Аргумент језичког осећања користи се када се аутор ослања искључиво на властито језичко осећање и правила књижевнојезичке акцентуације, не у потпуности и на реално стање на терену.

Један од интересантнијих начина аргументовања који налазимо у нашој грађи јесте **аргумент одавања тајне**, који срећемо код П. Ивића. Овакав аргумент представља уплив личног тона у расправу, аутор постаје субјективан, открива непознато, чиме може заинтриговати читаоца и оставити утисак искрене особе. Отуда, овај тип аргументације изразито је персуазиван.

Ad hominem аргумент аргументација представља говор о личности опонента. Њоме се опонент жели представити у лошем светлу, дисквалификовати, дискредитовати или раскринкати. Типично се разликују три основне врсте *ad hominem* аргумента: *увредљив* (када се нечија гледишта одбацују због личности), *околности* (када се нечија гледишта одбацују због претпостављеног личног интереса) и *tu quoque* (Хансен 2020). Услед наведених одлика практично се може ставити знак једнакости између дисфемизације и првог наведеног типа ове аргументације; отуда, готово сви примери ове аргументације могу се сврстати у дисфемизме. Овај аргумент се може истаћи већ у самом наслову текста, што налазимо, пре свега, у полемикама из деведесетих година у нашој грађи, а ређе пре и после тог периода: *Павлобранитељи испод Вукове итуле, Павле Ивић католикос, Емоционалац као критичар, Шта ремети др Реметић?, Открића „великог научника”* итд.

Коришћењем *ad hominem* аргументације прелази се на лични план, а тиме се каткад и колоквијализује, па и банализује критичко-полемички дискурс. Овим типом аргумента опоненту се спочитавају лични комплекси, терорисање српског језика, срамоћење лингвистике, „католичка” лингвистика, незнање, „придржавање скута” другим лингвистима, национализам, идеологија, примитивизам, задртост, надрипратиотизам итд. Већина примера долази из публицистичког (новинарског) поткорпуса и из полемика насталих деведесетих година, у којима је доминантна тема језичка политика. Ово јасно сугерише да су одређене теме „запаливе”, изазивају оштрије реакције него неке друге. Такође, примећујемо да већина примера представља увредљиви *ad hominem*, ретко се уочава околности.

Још неки учени подтипови *ad hominem* аргументације чија се илокуциона снага огледа у увредљивости јесу **аргумент непатриотизма, политичка аргументација, аргумент самопромоције опонента, аргумент аматеризма, аргумент небриге (непажње), аргумент прикривања, аргумент плагијаризма, аргумент понашања** (којим се имплицира: опонент је неуљудан), **аргумент психичког стања, аргумент етикетирања, аргумент замене теза, аргумент етичности, аргумент фалсификата (кривотворења), аргумент недоследности, аргумент накнадне памети, аргумент немогуће расправе.**

Налазимо у грађи и примере комбинација различитих подтипова *ad hominem* аргумента: аргумента ненаучности и понашања, аргумента злоупотребе, понашања и неинвентивности, аргумента фалсификата, ненаучности и непатриотизма.

Аргумент ненаучности показује да научност као принцип лежи у основи и неких типова аргументације. Овај тип аргумента представља указивање на (не)научне вредности рада опонента, те на дискредитовање опонента као научника. Стога овде треба разликовати, у првом реду, **аргумент ненаучног принципа и аргумент ненаучне компетенције**, који се каткад и преплићу; а затим, и ређе подаргументе: аргумент ненаучних побуда, аргумент помодности у науци и аргумент научног неискуства. Притом, можемо рећи да је су други и трећи уједно и врста *ad hominem* аргумента, јер се тичу личности опонента. Аргумент ненаучног принципа се види већ и по самим насловима: *Нека ненаучна тумачења о народном језику предњегошевске књижевности* (Младеновић 1968) и *Још једном поводом неких ненаучних тумачења о народном језику предњегошевске књижевности* (Младеновић 1969). Аргументом

ненаучне компетенције аргументација опонента добија се посредно: ако аутор пред читаоцима докаже да опонент није компетентан научник, целокупна аргументација опонента постаје без основа. Ипак, у питању је логичка грешка, јер аргументација може бити исправна чак и у том случају (у питању је врста *tu quoque* аргумента). Чест је саставни део аргумента компетенције – минимизирање. У грађи налазимо и примере за **аргумент ненаучних побуда**. Овакве критике представљају степен више у дискредитовању опонента у односу на аргумент ненаучне компетенције: њиме се изриче и тежа оптужба, јер се опоненту приписују личне и др. побуде. На аргумент ненаучности директно се надовезује **аргумент помодности у науци**, а као подтип аргумента ненаучности јавља се **аргумент научног неискуства**.

Аргумент истих ставова представља тип аргумента представља онај којим се указује да се размишљања аутора заправо не размимоилазе, а који срећемо у пар примера код П. Ивића.

Често се различити типови аргументације у критичко-полемичком дискурсу преплићу, одн. користи се више њих заједно. Тако налазимо примере у којима се заједно јављају аргумент квантитета и квалитета, аргумент квалитета и изненађености (неочекиване импресије), аргумент квалитета, нејасноће, квантитета и начина (стила), аргумент зачуђености, нејасноће и квалитета, аргумент неоправданости, квалитета и зачуђености, аргумент квантитета и неоправданости, аргумент ненаучности и ирелевантности, аргумента заборавности и *tu quoque* аргумента итд. Указали смо, на крају, како се различити типови аргументације могу преплитати у тексту, на примеру из полемике Симић–Реметић.

8.6. Закључак о прагматичком аспекту критичко-полемичког дискурса

Разматрали смо у раду и прагматички контекст, и то пре свега ванјезички аспект критичко-полемичког дискурса. Указали смо на повод за настанак критичког/полемичког текста, однос аутора у полемици и полемички дијалог, улогу читаоца као секундарног реципијента и улогу уредника (редакције) у полемичкој размени (извор података су нам углавном биле метаполемичке напомене које дају сами аутори), затим на врсте прагматичких ограда у овом типу дискурса, те на вредновање научне полемике. Коначно, представили смо неке типове полемичких стратегија из грађе.

Повод за писање полемичког текста обично се исказује на почетку, у уводу текста. То су најчешће: неслагање, одговор на критику, осећање обавезе, дужности (полемичаре обавезује исправљање нетачности која је изнео опонент), уклањање недоумица, забринутост, одговор на позив, жеља да се одређене ствари разјасне, начин на који је аутор критикован, мишљење јавности. Аутор који је у офанзивној улози начином на који је написао текст може ставити другог аутора у неугодан положај да мора да одговори. Јавља се употреба 1. л. јд., што и не изненађује, с обзиром на то да се о личним разлозима и поводима за писање текста – дакле, субјективним елементима текста – најјасније аутор може изразити управо у првом лицу. Аутори каткад објашњавају и мотиве који стоје иза текста опонента, налазећи их, између осталог, у емоцијама опонента.

Академска куртоазија подразумева похвалан говор о опоненту и често се јавља у грађи. Обично се академска куртоазија јавља на самом почетку, у уводу текста, када се о другом аутору по први пут проговара, тј. када аутор „уводи” опонента у текст. Тада она заправо претходи критиковању ставова опонента и служи као припрема за исказивање неслагања (што се назива и техником „топло-хладно”). Академска куртоазија се може препознати и у захваљивању опоненту на указаној грешци. Срећемо и пример напуштања академске куртоазије.

У неким примерима може се пратити изванредан ироничан отклон, дистанца у односу на опонента, што показује однос антагонизма. Такође, и у примерима у којима се одриче улога опонента другом аутору види се и наглашени антагонизам међу полемичарима.

Промена мишљења аутора у полемици по правилу се не дешава: обично аутор потврђује своје мишљење и у другом полемичком обраћању, дакле – након што се опонент већ огласио и изнео своје

аргументе. Полемички дијалог отуда представља *пseudодијалог*, у ком полемичари имају селективни приступ, бирајући на шта ће одговорити. Управо због тога многи аутори показују незадовољство због тога што опонент прелази преко неких важних аргумената.

У критичко-полемичком дискурсу често се користи стратегија упућености на читаоце, одн. подилажења читаоцима, која показује важност секундарног реципијента у овом прагматичком контексту. Аутори пишу текст пре свега за јавност и суд јавности, те се неретко у њиховим текстовима разлог за одређени поступак правда или тумачи из перспективе публике. Опоненту се упућује индиректно критика тако што се истиче да читаоци неће стећи тачан суд, да ће бити обесхрабрани, да су збуњени или да их опонент потцењује. Аутор, притом, може и апострофирати реципијента, директно му се обратити. Њему се може доделити и улога примарног реципијента (искључивањем опонента као примарног реципијента). Ипак, с тим у вези треба рећи да је улога јавности као секундарног реципијента више формална; како се текст пише пре свега због суда јавности, она је суштински примарни реципијент. У полемици се читаоцу приписује и улога судије: најпре тако што му се оставља слобода да сам стекне мишљење, имплицитном напоменом да се не жели наметати став. У оквиру ове стратегије јављају се и извињења упућена читаоцима: због задржавања на једној теми, због коришћења непознатих речи и др.; извињење се користи и за дисфемизацију (дисквалификацију опонента). Аутор се каткад и жали читаоцу или дели савете. У неким текстовима упућивање на читаоца може бити често и емфатичко. Такође, видимо да се читалац неретко поистовећује са самим аутором, те се такав вид критиковања опонента – посредно, преко онога што какав замишљени читалац види – може одредити као индиректни или еуфемистични. Уочава се и подела: читалац се представља као *обавештен* или *необавештен*.

Метаполемичке напомене показују важну улогу уредништва часописа или листа у полемици између два аутора: својим одлукама може утицати како на ток полемике, садржај полемичког текста и окончавање полемике, тако и на формирање представе коју ће читаоци имати о учесницима и предмету расправе, јер оно прихвата или одбија да објави неки полемички текст, одлучује да прекине расправу или је поново покреће, аутору ускраћује реч и сл. Притом, може се и оградити од тона полемике. Посебно је интересантно то што уредништво *Јужнословенског филолога* у пар наврата исказује жаљење што је дошло до полемике (исп. *Редакција жали што је дошло до расправљања*): полемика се, дакле, негативно конотира, при чему се превиђа њена позитивна страна – да се стекну нови увиди о одређеном питању. Ипак, ово може бити и прагматички условљено: у основи полемике лежи конфликт, због чега часопис жали.

У књигама полемичких текстова налазимо и податке о необјављивању текстова. Могуће је и „сељење” полемике: полемика отпочета у једном часопису наставља се у другом и сл. Свакако, разлози за необјављивање могу бити различити, али може се претпоставити да је један од њих и жеља уредништва да избегне оштру полемичку реч или да неку расправу не започиње (или не распирује) у свом листу.

У типичном облику полемичке размене можемо разликовати четири учесника, и то су: **офанзивни полемичар** (полемичар 1), **дефанзивни полемичар** (полемичар 2; примарни реципијент), **читаоци** (одн. јавност; секундарни реципијент) и **уредништво** (рецензент научног часописа и редакција).

Полемике се могу и преклапати, одн. укрштати, како показују полемике Симић–Реметић 1982 и Петровић–Симић 1982.

За научни текст, па и за научни критичко-полемички, уобичајено је да се аутор ограђује, како би био прецизнији, како би нагласио да се ради о његовом субјективном мишљењу или како би се заштитио од могућих критика. У типичне ограде у нашој грађи спадају: *по мом/нашем мишљењу, чини ми се, додуше, истина, истини за вољу; да не кажем, ако нисмо превидели, колико се сећам / колико нам је познато / колико могу да разумем / како ми изгледа*. У грађи налазимо и развијено ограђивање, којим аутор објашњава свој текст, као и ограђивање од жестине другог аутора.

Указали смо на неке облике полемичких размена из грађе као што су полемика „на расклапање” (термин Б. Брборића), полемичко преклапање, полемичка акрибија и посредна (индиректна) полемика, несиметрична полемика.

У метаполемичким коментарима полемичари указују на вредност, одн. важност научне полемике: сматрају да је потребна, корисна (ако је не прате „пратилачке одредбе” – А. Пецо), да унапређује науку, а да се без полемике наука изолује. Такође, аутори у нашој грађи каткад уочавају и важну улогу конкретних, појединачних критика или полемика, и далекосежност њиховог утицаја. О вредности полемике може се говорити само ако се остаје у оквиру науке, с обзиром на то да се за полемике српских лингвиста из деведесетих година каткад истиче да се само условно могу назвати научним (Пипер 1998).

Сем стратегије упућености на читаоце (подилажења читаоцима), разликујемо и друге стратегије, као што су стратегија изградње поверења, суспензије скромности, одбране другог аутора, озбиљне оптужбе и пресупозиције победе у спору. Преко стратегије „изградње поверења” аутор у расправи чини приговор самом себи, како би стекао поверење публике и противника. Како примери показују, уколико се ради о ирелевантним, за саму расправу неважним, појединостима – опоненту се признаје да је у праву.

Аутороференција, одн. говор аутора о себи, представља неминовност полемичких текстова, а у њему је отуда неретко укинут „топос скромности” (Палашић, Иванетић 2017). Ову стратегију налазимо у Бошковићевим расправама, у тексту Стевановића, Ивића, Маројевића, Ковачевића, Петровића. Суспензија скромности у тексту аутора може бити, пре свега, изазвана тригером опонента. Указивање на сопствено раније понашање такође може бити једна од значајних стратегија. Неки текстови у нашем корпусу представљају и примере за одбрану другог аутора. Она се у полемичком дискурсу темељи на афирмацији другог аутора, која се огледа у својеврсној стилској промоцији и епидеиктичком говору (похвалама), те на негацији опонента и његових достигнућа.

Примере стратегије озбиљне оптужбе налазимо у оштрим критикама Р. Маројевића. Супротна страна се представља у лошем светлу, као „егзекутор” оних вредности које се у једном друштву сматрају важним. Такав говор може, сем што ствара негативну репутацију опонента у научној заједници, изазвати и анимозитет јавности према опоненту. У грађи налазимо и примере стратегије пресупозиције победе у спору.

За даља истраживања у овом смеру може бити занимљиво испитати прагматички аспект критичко-полемичког дискурса из перспективе теорије учтивости, теорије аргументације итд.

8.7. Закључак о макроструктурном аспекту критичко-полемичког дискурса

У овом поглављу указали смо на различите појаве које показују сву сложеност текстуалне структуре у критичко-полемичком дискурсу. Она може бити обележена, између осталог, низањем негације кроз текст, адверзативним међуисказним односима (на плану текста срећемо различите облике испољавања адверзативности, преко конектора: *а, али, међутим, у ствари, заправо, заиста, супротно, управо обрнуто, упркос томе, насупрот томе* итд.), затим техником изградње текста „топло-хладно“, која показује и конвенцију академске комуникације, али и особеност полемичког текста. Похвале, признања и уопште афирмативан однос према другим ауторима, дакле, нису неуобичајени за овај тип дискурса. Но, неретко, они служе углавном као увод, одн. припрема пред изрицање критика, негативних оцена рада другог аутора. Техника „топло-хладно“ може се извести и као начелно слагање и спецификовано неслагање.

На вербатолошкој страни, издвајају се вербатови типични за научни дискурс попут експликатива, егземплификатива или конклузива, али и оних који показују експресивно-емотивни слој текста, као што су коментари. Опримеравање се често среће у критичко-полемичком дискурсу као врста излагања. Егземплификација се тако може јавити као доказни поступак или након указивања на пропуст опонента.

Егземплификација се може јавити и као указивање на грешку (аргумент квалитета) или на тешке речи (аргумент метаполемичке оцене). У полемици се могу наћи и примери сугестивне наративизације у којима доминира експресивна језичка функција, када речи које полемичар користи делују животно, тј. када се дају описи каквих свакодневних ситуација или радњи.

У новинским полемикама текст може попримити личан, анегдотски карактер. Тако у полемици Маројевић–Брборић, у тексту потоњег аутора читамо.

Како смо у прегледу литературе већ поменули, у Аристотеловој реторици као једна од стратегија у расправљању наводи се и својеврсно ширење доказа, одн. експанзија доказног поступка (исп. Аристотел 1970: 547). Каткад се доказ шири додатном напоменом, стављеном у заграду, чиме се том проширењу даје статус секундарног, мање важног текста. У формална обележја експанзије доказног поступка у полемичком тексту иду пре свега конектори попут *осим тога, такође, уосталом...* Притом, поменути се експанзија може увести у текст и као узредна напомена, хијерархијски ниже рангирана, мање важна или релевантна у односу на основни ток текста. У нашем корпусу уочавамо и просту адицију, одн. експлицитно најављено додавање текста. Просто „додавање” текста – често додатних примера – обично се најављује посебним исказом.

У текстовима из наше грађе се често јављају и различити облици понављања. Једна од основних функција понављања у тексту јесте остваривање кохезије.

Није реткост да у полемичком тексту један аутор понавља сопствене речи из једног од претходних текстова из полемичке размене, углавном ради подсећања читалаца, затим ради доказивања да опонент није у праву (на пример, да не разуме добро наведене речи) или ради наглашавања (већ исказаног) става.

Понављање речи каткад полемичар користи како би исправио опонента, тј. како би истакао да га опонент не цитира тачно. Није реткост да аутори у полемици понављају став, варирају своју тезу, преносе је из текста у текст, па чак и из полемике у полемику.

Како се полемика протеже кроз време, те се полемички текстови опонента јављају у одређеном временском размаку, често је неопходно да аутор понови речи опонента како би подсетио читаоце на ток полемике (или обавестио оне реципијенте који нису читали претходне текстове о садржају на који одговара). Такође, речи опонента могу бити поновљене како би се изнети став оценио или прокоментарисао. Одређена тема се може провлачити кроз различите полемике. На пример, о Европској повељи о мањинским и регионалним језицима М. Ковачевић расправља са Р. Бугарским 2015. године, а та тема се и раније помиње у полемици са Д. Кликовац. Понекад аутори преносе своје речи дословно из једног новинског полемичког текста, који су објавили другим поводом, у други.

Такође, још један вид полемичке интертекстуалности може се препознати и у анализирању или препричавању полемика које се о истом питању (скоро истовремено) воде.

Текстуално-стилско пресликавање или текстуални паралелизам може се уочити у текстовима који се надовезују један на други. Наиме, одговарајући на одређену примедбу или аргумент, аутори могу копирати начин излагања (формално или садржински) који је опонент искористио том приликом, што можемо разумети и као начин да се опонент победи његовим властитим средствима.

Кроз текстове који припадају истој полемици може се пратити и како се пресликавају одређени стилски поступци, тј. како се оба аутора користе истим стилским механизмом.

Полемика се заснива на односу тригера и реакције. Тај се однос може настављати; опонент може узвратити контратригером, што ствара међутекстуални ланац, а полемику чини заоштренијом. Тригер представља одређену реч или израз набијен негативном конотацијом, или представља негативну оцену која може на неки начин изазвати опонента.

Можемо каткад кроз полемику пратити и директну комуникацију: на пример, преко близинског пара питање–одговор.

Контраст, такође, у нашој грађи може обухватати и надисказне структуре и тако бити основа изградње текста.

Композиција текста може у критичко-полемичком дискурсу бити разнолика, а овде смо указали само неке композицијске обрасце као што су градацијска композиција, таксативно побијање, и с њим у вези – цитатно-коментарски тип композиције, затим линеарна композиција и др.

У грађи смо издвојили и јаке позиције текста, као што су наслови, уводни и закључни сегменти. Наслове смо поделили према синтаксичком, стилистичком и информативном критеријуму, те смо у грађи разликовали реченичне и нереченичне, експресивне и неекспресивне, информативне и неинформативне наслове. Такође, издвојили смо различите типове уводних и закључних сегмената.

У наставку представили смо неке жанрове у којима се реализује критичко-полемички дискурс у нашој грађи и указали на њихове доминантне одлике: то су у првом реду, критички приказ, критика у ужем смислу, али и критички осврт, затим самокритика или карикатура; научна расправа; полемика се пак јавља као сложени жанр који се састоји од критичког текста и одговора на њега (који може бити полемичка реакција, али и расправа и сл.), ту се још издвајају и епистоларна полемика, те интервју као део полемике. Критички и полемички текстови јављају се као метатекст; критика је примарни метатекст (критикује се нечији став, рад, резултати), док полемика представља секундарни метатекст (представља одговор на критику).

9. ИЗВОРИ³⁴⁰

Белић

- Белић 1950а:** Александар Белић, Поводом претходног чланка [др Ж.: О стављању запете], *Наш језик*, I/3–4, 138–141.
- Белић 1950б:** Александар Белић, Наш одговор [поводом чланка С. П.: Негације уз „све што“], *Наш језик*, I/5–6, 241–243.
- Белић 1950в:** Александар Белић, Одговор [поводом чланка С. П.: Синтаксички], *Наш језик*, I/5–6, 244.
- Белић 1951:** Александар Белић, Из новије акцентуације (I), *Наш језик*, II/7–10, 227–237.
- Белић 1953:** Александар Белић, Поводом расправе проф. Ј. Вуковића „Граница слога и растављање речи на слоге“, *Наш језик*, V/3–4, 118–125.
- Белић 1954а:** Александар Белић, О упрошћавању поделе на слоге у српскохрватском језику, *Наш језик*, V/5–6, 151–164.
- Белић 1954б:** Александар Белић, О расправи дра М. Московљевића, *Наш језик*, V/9–10, 326–328.

Вуковић 1950

- Вуковић 1950:** Јован Вуковић, Поводом језичких објашњења уз другу књигу Вукових народних песама, *Наш језик*, II/3–4, 96–116.

Стевановић

- Стевановић 1950:** Михаило Стевановић, О неким питањима савременог књижевног језика, *Наш језик*, II/3–4, 76–93.
- Стевановић 1951/52:** Михаило Стевановић, Александар Стојићевић: Значење аориста и имперфекта у српскохрватском језику, *Јужнословенски филолог*, XIX, 272–287.
- Стевановић 1953/54:** Михаило Стевановић, Значење имперфекта према употреби у језику П. П. Његоша, *Јужнословенски филолог*, XX/1–4, 39–80.
- Стевановић 1955б:** Михаило Стевановић, Граница слога у речима српскохрв. језика, *Наш језик*, VII/1–2, 14–30.
- Стевановић 1957б:** Михаило Стевановић, Око значења аориста, *Наш језик*, VIII/3–4, Београд, 69–86.
- Стевановић 1960:** Михаило Стевановић, О једном основном и неколика узредна проблема, *Наш језик*, X/3–6, Београд, 108–138.
- Стевановић 1961:** Михаило Стевановић, Поводом чланка проф. др. А. Костића, *Наш језик*, IX/3–4, Београд, 96–101.
- Стевановић 1963/64:** Михаило Стевановић, Српски дијалектолошки зборник. – Књ. XIV, стр. 412, Београд, 1964, *Јужнословенски филолог*, XXVI/3–4, 590–603.
- Стевановић 1964:** Михаило Стевановић, Продуктивност неких наставака којима се граде *nomina agentis*, *Наш језик*, XIV/1, 1–19 [расправља са неким ставовима С. Бабића и Б. Јуришића].
- Стевановић 1965:** Михаило Стевановић, Неке лексичко-стилске разлике, а не варијанте, *Наш језик*, XIV/4–5, Београд, 195–226.

---

³⁴⁰ Критичке и полемичке текстове овде представљамо комбинујући критеријум хронологије и ауторства, ради прегледности, те текстове из исте полемике наводимо заједно. Увучени извори, означени мањим фонтом у угластим заградама, јесу текстови који су део назначене полемике али које нисмо анализирали (и ексцерпирали) за потребе овог рада, одн. који служе као контролни, секундарни извор.

Стевановић 1970а: Михаило Стевановић, Стварање јединства књижевног језика Срба и Хрвата и данашње стање тог јединства, *Наш језик*, XVIII/1–2, 1–79.

Стевановић 1970б: Михаило Стевановић, Лука Вујовић: Мрковићки дијалекат. Српски дијалектолошки зборник књ. XVIII, стр. 73–398, повезано и као посебна књига, стр. 1–326, Београд 1969, *Јужнословенски филолог*, XXVIII/3–4, 501–511.

Стевановић 1970в: Михаило Стевановић, Живојин С. Станојчић: Језик и стил Ива Андрића. Монографије Филолошког факултета Београдског универзитета, књ. XI, Београд 1967, стр. 330, *Јужнословенски филолог*, XXVIII/3–4, 519–527.

Стевановић 1978: Михаило Стевановић, Поводом чланака: о скраћеницама и „нефонетичности” нашег правописа, *Наш језик*, XXIII/3–4, Београд, 114–121.

Стевановић 1981: Михаило Стевановић, Свака истоветност или сличност у два језика није позајмица, односно утицај једног од њих на други, *Наш језик*, XXV/3, Београд, 111–117.

Стевановић–Јонке

Стевановић 1955а: Михаило Стевановић, Новосадски договор према одзивима на њ, *Наш језик*, VI/5–6, Београд, 138–147.

Стевановић 1956: Михаило Стевановић, Још нешто о облику футура, *Наш језик*, VII/5–6, Београд, 140–152.

Стевановић 1957а: Михаило Стевановић, Уз чланак проф. Љ. Јонкеа „Неколико ријечи о одјецима Новосадског састанка”, *Наш језик*, VIII/1–2, Београд, 23–27.

Ивић 1955

Ивић 20146 [1955]: Павле Ивић, О виду глаголског облика *будем*, у: *Полемички и други сродни списи*, IX/2, целокупна дела, прир. Рада Стијовић, Нови Сад, Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 148–156. [у оригиналу: *Наш језик*, Београд, књ. VI, св. 7–10, 237–245].

Ивић 1955/56

Ивић 1955/56: Павле Ивић, Др. Иван Поповић: Историја српскохрватског језика, *Јужнословенски филолог*, XXI, 1–4, 310–335.

Московљевић–Ивић 1958/59

Московљевић 1958/59: Милош Московљевић, О Ивићеву „смедеревско-вршачком дијалекту”, *Наш језик*, IX/3–4, 102–107.

Ивић 1958/59: Павле Ивић, О питању смедеревско-вршачког дијалекта, *Наш језик*, IX/7–10, 283–290.

Московљевић–Пешикан 1963

Московљевић 1963: Милош Московљевић, О Речнику Српске академије наука, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књ. 11, 240–252.

Пешикан 1963: Митар Пешикан, О Речнику Српске академије наука и уметности (Уз рецензију М. С. Московљевића), *Наш језик*, XIII/3–5, 169–196.

Пецо 1963/64, 1967

Пецо 1963/64: Асим Пецо, Imgard Mahnken: Zur Frage der Dialekteigentümlichkeiten der serbokroatischen in Dubrovnik im XIV. Jahrhundert (Opera Slavica IV) и други новији радови о супстрату дубровачког говора, *Јужнословенски филолог*, XXVI/3–4, 581–590.

Пецо 1967: Асим Пецо, Утицај турског језика на фонетику штокавских говора, *Наш језик*, XVI/3, 127–145 [расправља са ставовима Ј. Вуковића].

Пешикан 1967

Пешикан 1967: Митар Пешикан, Невоље рада на нашим описним речницима, *Наш језик*, XVI/3, 193–204 [својеврстан одговор на „критичарску кампању” поводом првих књига Речника двеју Матица].

Костић–Ивић 1967

Ивић 2014б [1967а]: Павле Ивић, Српскохрватски акценти и истина, у: *Полемички и други сродни списи*, IX/2, целокупна дела, прир. Рада Стијовић, Нови Сад, Сремски Карловци: Издавачка књијарница Зорана Стојановића, 167–178. [у оригиналу: *Дело*, Београд, год. XIII, бр. 2, 223–233].

Ивић 2014б [1967б]: Павле Ивић, Дискусиони методи Ђорђа Костића, у: *Полемички и други сродни списи*, IX/2, целокупна дела, прир. Рада Стијовић, Нови Сад, Сремски Карловци: Издавачка књијарница Зорана Стојановића, 178–186. [у оригиналу: *Дело*, Београд, год. XIII, бр. 6, 755–761].

Ивић–Бабић

Ивић 2014а [1968]: Павле Ивић, Нисам за сејање нервозе, у: *Полемички и други сродни списи*, IX/1, целокупна дела, прир. Рада Стијовић, Нови Сад, Сремски Карловци: Издавачка књијарница Зорана Стојановића, 22–33. [у оригиналу: *Одјек*, Сарајево, 15. април, 2–3].

Ивић 2014а [1968–1969]: Павле Ивић, За равноправност, а против цепања језика, у: *Полемички и други сродни списи*, IX/1, целокупна дела, прир. Рада Стијовић, Нови Сад, Сремски Карловци: Издавачка књијарница Зорана Стојановића, 36–46. [у оригиналу: *Језик*, Загреб, св. 4, 118–125].

Ивић 1968/69

Ивић 1968/69: Павле Ивић, Блаже Конески: Историја на македонскиот јазик. Кочо Рацин – Скопје Просвета – Београд. 1965, 203 стр., *Јужнословенски филолог*, XXVIII/1–2, 463–484.

Ивић

Ивић 2014а [1972]: Павле Ивић, Отворено писмо др Душану Драгосавцу, у: *Полемички и други сродни списи*, IX/1, целокупна дела, прир. Рада Стијовић, Нови Сад, Сремски Карловци: Издавачка књијарница Зорана Стојановића, 64–69. [у оригиналу: *Борба*, Београд, 1. јул 1972, 12].

Ивић 2014а [1985]: Павле Ивић, Чињенице – пожељне и оне друге, у: *Полемички и други сродни списи*, IX/1, целокупна дела, прир. Рада Стијовић, Нови Сад, Сремски Карловци: Издавачка књијарница Зорана Стојановића, 112–113. [у оригиналу: *Данас*, Загреб, 17. децембар 1985, 4, 45].

Младеновић–Никчевић 1968–1969

Младеновић 1968: Aleksandar Mladenović, Neka nenaučna tumačenja o narodnom jeziku prednjegoševske književnosti, *Jezik*, XVI/5, 152–156.

[**Никчевић 1969:** Vojislav Nikčević, Neka neistorijska tumačenja narodnog jezika u crnogorskoj književnosti prednjegoševskog doba, *Jezik*, XVII/2, 48–60.]

Младеновић 1969: Aleksandar Mladenović Još jednom povodom nekih nenaučnih tumačenja o narodnom jeziku prednjegoševske književnosti, *Jezik*, XVII/5, 150–158.

Петровић–Никчевић

Петровић 1996 [1971]: Драгољуб Петровић, О „црногорском језику” и неким његовим кумовима, у: *Школа немушког језика*, Нови Сад: Цветник, 31–53. [оригинално у: *Споне*, Никшић, год. II, бр. 5–6 (мај), 68–76].

Петровић 1996 [1979а]: Драгољуб Петровић, Је ли и то Његош(ологија)? (Др Војислав Никчевић, *Млади Његош – пјесникови путеви ка синтези*. Цетиње, 1978), у: *Школа немушког језика*, Нови Сад: Цветник, 92–99. [оригинално у: *Политика*, 22. март 1979, 13].

Петровић 1996 [1979б]: Драгољуб Петровић, Језик као дар Божји или страдање младог Његоша, у: *Школа немушког језика*, Нови Сад: Цветник, 100–103. [оригинално у: *Политика*, 17. април 1979, 13–14].

Бошковић 1973, 1976

Бошковић 1973а: Радосав Бошковић, Старословенска adiectiva possessiva на њњ, *Наш језик*, XIX/4–5, 265–272.

Бошковић 1973б: Радосав Бошковић, Евентуални трагови диспалатализације *r* вокалнога у јужнословенским језицима, *Јужнословенски филолог*, XXX/1–2, 251–259.

Бошковић 1976: Радосав Бошковић, О босанско-херцеговачкој деклинацији *Sálko*, *Sálkē* (неколико речи), *Наш језик*, XXII/3, 98–100.

Пецо–Станић 1974–1978

Пецо 1974/75: Асим Пецо, Ускочки говор, *Јужнословенски филолог*, XXXI, 261–270.

Станић 1978: Милија Станић, Одговор дру Асиму Пеци, *Јужнословенски филолог*, XXXIV, 251–266.

Пецо 1978: Асим Пецо, Неколико напомена уз одговор М. Станића, *Јужнословенски филолог*, XXXIV, 267–271.

Гортан-Премк 1976

Гортан-Премк 1976: Даринка Гортан-Премк, Уз *Речник жаргона*, *Наш језик*, XXII/3, 161–162.

Клајн 1978

Клајн 1978: Ivan Klajn, Milica Grković: Rečnik ličnih imena kod Srba, izd. „Vuk Karadžić”, Beograd 1977, str. 324, *Јужнословенски филолог*, XXXIV, 227–233.

Младеновић 1979

Младеновић 1979: Александар Младеновић, О данашњем проучавању језика митрополита Петра I Петровића, *Јужнословенски филолог*, XXXV, 201–218.

Петровић 1980/1985

Петровић 1996 [1980]: Драгољуб Петровић, Чудан вид научне критике, у: *Школа немушког језика*, Нови Сад: Цветник, 117–118. [оригинално у: *Дневник*, „Култура – наука – уметност”, 4. децембар 1980].

Петровић 1996 [1985]: Драгољуб Петровић, Ново загађење науке, у: *Школа немушког језика*, Нови Сад: Цветник, 267–268. [оригинално у: *НИН*, год. XXVI, бр. 1785, 17. март 1985, 3–4].

Пецо–Могуш 1981–1983

Пецо 1981: Асим Пецо, Штокавско-чакавска размеђа, *Наш језик*, XXV/1–2, 74–81.

[**Могуш 1982:** Милан Могуш, О основама мајин- и мајин- (Одговор Асиму Пеци), *Наш језик*, XXV/4–5, 248–254.]

Пецо 1982: Асим Пецо, Неколико напомена уз претходни чланак проф. М. Могуша, *Наш језик*, XXV/4–5, 254–264.

[**Могуш 1983:** Милан Могуш, Моја последња о малину, *Наш језик*, XXVI/1, 48–49.]

Симић–Реметић/(Петровић) 1982/83

Симић 1982а: Радоје Симић, О тзв. „незамењеном јату” и около њега, *Јужнословенски филолог*, XXXVIII, 131–151.

Реметић 1982: Слободан Реметић, „Стварни послови” и „диверзије”, *Јужнословенски филолог*, XXXVIII, 153–172.

Симић 1982б: Радоје Симић, Једна научна дискусија с поукама и епилогом, *Књижевност и језик*, XXIX/3–4, 369–386.

Реметић, Петровић 1983: Слободан Реметић, Драгољуб Петровић, Поводом једне научне дискусије „с прологом и епилогом”, *Књижевност и језик*, XXX/1–2, 98–102.

Симић 1983: Радоје Simić, Nekoliko паромена мојим критичарима, *Књижевност и језик*, XXX/1–2, 103–112.

Петровић–Симић 1982

Петровић 1996 [1982а]: Драгољуб Петровић, Тужан тренутак српскохрватске фонологије (Радоје Симић – Бранислав Остојић: Основи фонологије српскохрватскога књижевног језика. – Издавач: Универзитет „Вељко Влаховић”, Титоград 1981), *Политика*, 25. септембар 1982, 10. [прештампано у књизи *Школа немушког језика*, Нови Сад: Цветник, 1996, 181–184].

[**Симић 1982в:** Радоје Симић, Око епитета и етикета, *Политика*, 9. октобар 1982.]

Петровић 1996 [1982б]: Драгољуб Петровић, Опет о страдању фонологије, *Политика*, 16. октобар 1982, 13. [прештампано у књизи *Школа немушког језика*, Нови Сад: Цветник, 1996, 194–195].

Рагуж–Ивић–Катичић–Бабић 1985–1989

Ивић 2014а [1986]: Павле Ивић, Науци требају чињенице, а не емоције, у: *Полемички и други сродни списи*, IX/1, целокупна дела, прир. Рада Стијовић, Нови Сад, Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 116–132. [у оригиналу: *Језик*, Загреб, год. XXXIII, 3, 78–87].

Ивић 2014а [1987]: Павле Ивић, Ради се ипак о нечем другом, у: *Полемички и други сродни списи*, IX/1, целокупна дела, прир. Рада Стијовић, Нови Сад, Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 132–139. [у оригиналу: *Језик*, Загреб, год. XXXIV, 3, 81–85].

Ивић 2014а [1989]: Павле Ивић, Све моје констатације и даље чврсто стоје, у: *Полемички и други сродни списи*, IX/1, целокупна дела, прир. Рада Стијовић, Нови Сад, Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 139–160. [у оригиналу: *Језик*, Загреб, год. XXXVI, 3, 72–84].

М. Ивић 1987

М. Ивић 1987: Milka Ivić, Radoslav Katičić: Sintaksa hrvatskoga književnog jezika, *Јужнословенски филолог*, XLIII, 235–243.

Маројевић 1987

Маројевић 1987: Radmilo Marojević, Stjepan Babić: Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku, *Јужнословенски филолог*, XLIII, 245–262.

Станојчић–Зника 1987–1989

Станојчић 1987: Живојин Станојчић, Актуелна питања српскохрватског језика: једна необична синтакса, *Летопис Матице српске*, књ. 440, св. 2, 315–346, књ. 440, св. 3, 471–504 [поводом *Синтаксе Р. Катичића*].

[**Зника 1988:** Марија Зника, Једна промашена рецензија, *Летопис Матице српске*, књ. 441, св. 5, 883–894.]

Станојчић 1988: Живојин Станојчић, Синтаксички (и неки други) модели – по Марији Зники, *Летопис Матице српске*, књ. 441, св. 6, 1076–1086.

[**Зника 1989:** Марија Зника, Како стоје ствари, *Летопис Матице српске*, књ. 443, св. 1, 168–170.]

Петровић–Никчевић–Ротковић 1988

Петровић 1996 [1988а]: Драгољуб Петровић, Незнавена лингвистика, у: *Школа немушког језика*, Нови Сад: Цветник, 288–292. [оригинално у: *Књижевна реч*, Београд, год. XVII, бр. 315, 10. фебруар 1988, 3].

Петровић 1996 [1988б]: Драгољуб Петровић, Наопака лингвистика или „наука за по кући”, у: *Школа немушког језика*, Нови Сад: Цветник, 293–296. [оригинално у: *Књижевна реч*, Београд, год. XVII, бр. 317, 10. март 1988, 3].

Маројевић–Катичић 1988–1991

Маројевић 1988: Radmilo Marojević, Vladimir Anić – Josip Silić: Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, *Јужнословенски филолог*, XLIV, 87–99.

Маројевић 1991а: Радмило Маројевић, Поводом текста „О једном одломку у рецензији Радмила Маројевића”, *Јужнословенски филолог*, XLVII, 273–277.

Маројевић–Рајић–Бугарски 1989

Маројевић 1991б [1989а]: Радмило Маројевић, „О језику, роде, да ти појем”, у: *Ђурилица на раскрићу векова*, 21–32 [оригинално објављено у *Дуга*, бр. 395, 15–28. април 1989, стр. 80–82].

Маројевић 19916 [19896]: Радмило Маројевић, *Ћирилицом о ћирилици*, у: *Ћирилица на раскрићу века*, 33–47 [оригинално објављено у *Duga*, бр. 398, 27. мај – 9. јун 1989, стр. 79–82].

Петровић–Симић 1993

Петровић 1996 [1993а]: Драгољуб Петровић, *Корак назад*, у: *Школа немушког језика* под насловом „Правопис бабе Смиљане”, Нови Сад: Цветник, 1996, 351–353. [*Политика*, 11. децембар 1993, 20.]

Петровић 1996 [1993б]: Драгољуб Петровић, *Опет о „правопису бабе Смиљане”*, *Политика*, 25. децембар 1993, 18. [прештампано у књизи *Школа немушког језика*, Нови Сад: Цветник, 1996, 354–355].

Маројевић–(СТИЈОВИЋ)–ПИЖУРИЦА–БРБОРИЋ–ПЕТРОВИЋ 1994

Маројевић 2001 [1994а]: Радмило Маројевић, *На Дрини екавица или Скерлић поново међу нама*, у: *Нови рат за српски језик и правопис*, Београд: Требник, 17–22. [„Актуелни тренутак” српског књижевног језика или Скерлић поново међу нама: на Дрини екавица, *Аргумент*, Београд, 6. мај 1994, бр. 6, 20].

[**ПИЖУРИЦА 1994:** Мато Пижурница, *Напад на академика Ивића*, *Дневник*, Нови Сад, 13. мај, 1994, 12.]

Маројевић 2001 [1994б]: Радмило Маројевић, *Смртна пресуда ијекавици*, у: *Нови рат за српски језик и правопис*, Београд: Требник, 28–29. [Поводом „Актуелног тренутка српског књижевног језика”: Аргументи нису ни оспоравани, *Дневник*, Нови Сад, 19. мај 1994, 9].

Брборић 2001 [1994а]: Бранислав Брборић, *Ко је „пом(и)јешао лончиће”*, у: *С језика на језик*, Социolingвистички огледи II, Београд: ЦПЛ, Нови Сад: Прометеј, 306–309. [*Аргумент*, I, бр. 7, 20. мај 1994, 22].

Маројевић 2001 [1994в]: Радмило Маројевић, *Павлобранитељи испод Вукове штуле*, у: *Нови рат за српски језик и правопис*, Београд: Требник, 30–36 [у: *Аргумент*, Београд, 3. јун 1994, бр. 8, 21].

Маројевић 2001 [1994г]: Радмило Маројевић, *Чиновништво и лингвистика*, у: *Нови рат за српски језик и правопис*, Београд: Требник, 36–38. [Чиновништво или лингвистика, *Аргумент*, Београд, 15. јул 1994, бр. 11, 23].

Брборић 2001 [1994б]: Бранислав Брборић, *Даља полемика губи сваки смисао*, у: *С језика на језик*, Социolingвистички огледи II, Београд: ЦПЛ, Нови Сад: Прометеј, 309–312. [*Аргумент*, бр. 9, 17. јун 1994, 22].

Ивић–Маројевић 1994–1997

Ивић 2014б [1994а]: Павле Ивић, *Један правопис или неколико*, у: *Полемички и други сродни списи*, IX/2, целокупна дела, прир. Рада Стијовић, Нови Сад, Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 31–35. [у оригиналу: *Дневник*, Нови Сад, 15. новембар 1994, 14].

Маројевић 2001 [1994д]: Радмило Маројевић, *Једна фонологија или неколико?*, у: *Нови рат за српски језик и правопис*, Београд: Требник, 39–45. [Једна фонологија или неколико?, *Дневник*, Нови Сад, 26. новембар 1994, 13].

Ивић 2014б [1994б]: Павле Ивић, *Кад машта замени науку*, у: *Полемички и други сродни списи*, IX/2, целокупна дела, прир. Рада Стијовић, Нови Сад, Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 35–40. [у оригиналу: *Дневник*, Нови Сад, 16. децембар 1994, 17].

Маројевић 2001 [1995а]: Радмило Маројевић, *Ивићев „фонолошки” закон или тим горе по чињенице*, у: *Нови рат за српски језик и правопис*, Београд: Требник, 46–53. [Ивићев „фонолошки” закон или тим горе по чињенице, *Дневник*, Нови Сад, 3. фебруар 1995, 13; *Закаслело Ивићево признање*, *Дневник*, Нови Сад, 4. фебруар 1995, 13].

Маројевић 2001 [1995б]: Радмило Маројевић, Двоструки аршин једног дијалектолога, у: *Нови рат за српски језик и правопис*, Београд: Требник, 89–96. [Павле Ивић католикос, *Погледи*, Крагујевац, 24. април – 8. мај 1995, бр. 171, 40–41; Шта ремети др Реметић?, *Погледи*, Крагујевац, 15–29. мај 1995, бр. 172, 43].

Ивић 2014б [1995б]: Павле Ивић, Католикос је Маројевић, у: *Полемички и други сродни списи*, IX/2, целокупна дела, прир. Рада Стијовић, Нови Сад, Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 44–49. [у оригиналу: *Погледи*, Крагујевац, 12–26. јун 1995, бр. 174, 42–43].

Ивић 2014б [1996б]: Павле Ивић, Емоционалац као критичар, у: *Полемички и други сродни списи*, IX/2, целокупна дела, прир. Рада Стијовић, Нови Сад, Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 49–75. [у оригиналу: *Ријеч*, Никшић, II/1–2, 1996, 107–123].

Маројевић 2001 [1997а]: Радмило Маројевић, Критичар као емоционалац, у: *Нови рат за српски језик и правопис*, Београд: Требник, 54–72. [у: *Ријеч*, 1997, III/1, 79–93].

Петровић–Маројевић–Симић 1994/95

Петровић 1996 [1994]: Драгољуб Петровић, Српски језик данас или зла памет у злом времену, у: *Школа немушког језика*, Нови Сад: Цветник, 356–380. [оригинално у: *Летопис Матице српске*, год. 170, књ. 454, св. 3, септембар 1994, 259–280].

Маројевић 2001 [1994б]: Радмило Маројевић, Српски језик данас (Зла памет у злом времену Драгољуба Петровића), у: *Нови рат за српски језик и правопис*, Београд: Требник, 102–115. [у: *Летопис Матице српске*, Нови Сад, децембар 1994, год. 170, књ. 454, св. 6, 966–978].

Петровић 1996 [1995а]: Драгољуб Петровић, Опет о посртању српског језика и неким његовим „ослободиоцима”, у: *Школа немушког језика*, Нови Сад: Цветник, 392–415. [оригинално у: *Летопис Матице српске*, год. 171, књ. 455, св. 2, фебруар 1995, 393–413].

Маројевић 2001 [1995в]: Радмило Маројевић, Двије фусноте о једном дијалектологу, у: *Нови рат за српски језик и правопис*, Београд: Требник, 116–127. [Две фусноте о једном дијалектологу, у: *Летопис Матице српске*, Нови Сад, јун 1995, год. 171, књ. 455, св. 6, 1116–1127.].

Петровић 1996 [1995б]: Драгољуб Петровић, Лингвистичке магле Маројевића и Симића, у: *Школа немушког језика*, Нови Сад: Цветник, 416–419. [оригинално у: *Летопис Матице српске*, год. 171, књ. 456, св. 3, септембар 1995, 372–374].

Петровић–Маројевић 1996

Петровић 1996 [1996б]: Драгољуб Петровић, Рат против српског језика и правописа (Радоје Симић, *Правопис српскога језика између пада и успона*, Никшић, 1995, 98. стр), у: *Школа немушког језика*, Нови Сад: Цветник, 426–434. [оригинално у: *Књижевне новине*, XLVII/924–925, 7].

Маројевић 2001 [1996]: Радмило Маројевић, Два поклисара из Новог Сада, у: *Нови рат за српски језик и правопис*, Београд: Требник, 210–214. [За српски језик и правопис, у: *Књижевне новине*, Београд, 1–15. јун 1996, бр. 931/932, 5.].

Петровић 1996 [1996д]: Драгољуб Петровић, Несојска лингвистика, у: *Школа немушког језика*, Нови Сад: Цветник, 441–443. [у: *Књижевне новине*, бр. 393/394, 3].

Брборић–Маројевић 1995/1997

Брборић 2001 [1995]: Бранислав Брборић, Академик – баш тако!, у: *С језика на језик*, Социолингвистички огледи II, Београд: ЦПЈ, Нови Сад: Прометеј, 312–315. [оригинални наслов: Изгон и самоизгон, *Дневник*, бр. LIX, Нови Сад, 8. март 1995, 14].

Маројевић 2001 [1997б]: Радмило Маројевић, Неук и наука, у: *Нови рат за српски језик и правопис*, Београд: Требник, 73–77. [у: *Актуелности*, Бања Лука, 1997, I/2, 97–99].

Ивић–Маројевић 1995/1997

Ивић 2014б [1995а]: Павле Ивић, Наука у другом плану, у: *Полемички и други сродни списи*, IX/2, целокупна дела, прир. Рада Стијовић, Нови Сад, Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 40–44. [у оригиналу: *Дневник*, Нови Сад, 11. март 1995, 13].

Маројевић 2001 [1997в]: Радмило Маројевић, Ивићев научни метод, у: *Нови рат за српски језик и правопис*, Београд: Требник, 84–88. [у: *Актуелности*, Бања Лука, 1997, I/2, 101–103].

Јерковић–Ковачевић 1995

[**Јерковић 1995:** Јован Јерковић, Конкурентски правописи, НИИ, 3. 2. 1995.]

Ковачевић 1999 [1995]: Милош Ковачевић, Матичин (не)српски правопис, у: *У одбрана језика српскога – и даље*, 204–210. [у оригиналу: *НИИ*, бр. 2303, 17. 2. 1995, 40–41].

Ковачевић–Никчевић

Ковачевић 1999 [1996]: Милош Ковачевић, Негација науке, у: *У одбрана језика српскога – и даље*, друго, допуњено издање, Београд: Требник, 104–106. [у оригиналу: *Политика Експрес*, Београд, 19. 5. 1996, 10].

Симић–Брборић

Брборић 2000 [1996]: Бранислав Брборић, Размишљања и измишљотине, у: *О језичком расколу*, Социолингвистички огледи I, 376–377. [*Политика*, ХСШ, 19. октобар 1996, 23].

Ивић–Симић

Ивић 2014б [1996а]: Павле Ивић, И правописа има разних, у: *Полемички и други сродни списи*, IX/2, целокупна дела, прир. Рада Стијовић, Нови Сад, Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 13–17. [у оригиналу: *Значења*, часопис за науку, културу и друштвени живот, Добој, бр. 27 (октобар), 153–156; *Политика*, 5. октобар 1996, 21].

Петровић–Никчевић 1996

Петровић 1996 [1996а]: Драгољуб Петровић, Синтеза црногорске лингвистичке памети (Др Војислав Никчевић, *Црногорски језик: генеза, типологија, развој, структурне одлике, функције*. Том I: *Од артикулације говора до 1360. године*. Цетиње: Матица црногорска, 1993, стр. 400), у: *Школа немушког језика*, Нови Сад: Цветник, 420–425. [оригинални наслов: *Кад остоже проћета, Исток*, Подгорица, бр. 18 (март), 44–45].

Петровић 1996 [1996в]: Драгољуб Петровић, Аветна лингвистика (Др Војислав Никчевић, *Црногорски језик: генеза, типологија, развој, структурне одлике, функције*. Том I: *Од артикулације говора до*

1360. године. Цетиње: Матица црногорска, 1993, стр. 400), у: *Школа немушког језика*, Нови Сад: Цветник, 435–437. [оригинални наслов: Књига стида, *Политика Експрес*, 21. мај 1996].

Петровић 1996 [1996г]: Драгољуб Петровић, Како Црногорци зову плагијаторе?, у: *Школа немушког језика*, Нови Сад: Цветник, 438–440. [оригинално у: *Исток*, Подгорица, бр. 20 (мај), 38–39].

Ковачевић–Никчевић 1997

Ковачевић 1999 [1997г]: Милош Ковачевић, Егзорбитантна опскурност, у: *У одбрана језика српскога – и даље*, друго, допуњено издање, Београд: Требник, 212–216. [у оригиналу: *Ријеч*, I/3, Никшић, 1997, 94–96].

Ивић–Маројевић

Ивић 2014б [1998а]: Павле Ивић, Епитаф једној полемици, у: *Полемички и други сродни списи*, IX/2, целокупна дела, прир. Рада Стијовић, Нови Сад, Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 76–86. [у оригиналу: *Ријеч*, Никшић, IV/1, 1998, 65–71].

Ивић 2014б [1998б]: Павле Ивић, Слепило за истину, у: *Полемички и други сродни списи*, IX/2, целокупна дела, прир. Рада Стијовић, Нови Сад, Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 100–105. [у оригиналу: *Вечерње новости*, Београд, 16. октобар 1998, 14].

(Недељковић–)Реметић/Брборић 1998

[**Недељковић 1998:** Владимир Недељковић, Где су меродавни за безимени језик, у: Бранислав Брборић, *О језичком расколу*, Социolingвистички огледи I, Београд: ЦПЈ, Нови Сад: Прометеј, 377–378. [*Борба*, LXXVI, бр. 269–270, 26–27. септембар 1998, 7].

Реметић 1998: Слободан Реметић, Нема института за безимени језик, у: Бранислав Брборић, *О језичком расколу*, Социolingвистички огледи I, Београд: ЦПЈ, Нови Сад: Прометеј, 379–380. [*Борба*, LXXVI, бр. 276–277, 3–4. октобар 1998, 8].

[**Недељковић 1998:** Владимир Недељковић, Замерке не оправдавају тако тешку оптужбу, у: Бранислав Брборић, *О језичком расколу*, Социolingвистички огледи I, Београд: ЦПЈ, Нови Сад: Прометеј, 377–378. [*Борба*, LXXVI, бр. 283–284, 10–11. октобар 1998, 8].

[**Недељковић 1998:** Владимир Недељковић, Није шија него врат, у: Бранислав Брборић, *О језичком расколу*, Социolingвистички огледи I, Београд: ЦПЈ, Нови Сад: Прометеј, 377–378. [*Борба*, LXXVI, бр. 269–270, 26–27. септембар 1998, 7].

Брборић 2000 [1998а]: Бранислав Брборић, *И шија и врат, и час и сат*, у: *О језичком расколу*, Социolingвистички огледи I, Београд: ЦПЈ, Нови Сад: Прометеј, 383–385. [*Борба*, LXXVI, бр. 318–319, 14–15. новембар 1998, 9].

[**Недељковић 1998:** Владимир Недељковић, *Сат – слободни синоним часа*, у: Бранислав Брборић, *О језичком расколу*, Социolingвистички огледи I, Београд: ЦПЈ, Нови Сад: Прометеј, 377–378. [*Борба*, LXXVI, бр. 325–326, 21–22. новембар 1998, 8].

Брборић 2000 [1998б]: Бранислав Брборић, *Час – „(не)слободни синоним” сата*, у: *О језичком расколу*, Социolingвистички огледи I, Београд: ЦПЈ, Нови Сад: Прометеј, 387–389. [*Борба*, LXXVI, бр. 339–340, 5–5. децембар 1998, 8].

Одбор за стандардизацију српског језика–Одбор за информисање Светског сабора Срба 1998 (Ивић–Росић)

- Ивић 2014б [1998в]:** Павле Ивић, У одбрану достојанства српске науке (Саопштење научних комисија Одбора за стандардизацију српског језика), у: *Полемички и други сродни списи*, IX/2, целокупна дела, прир. Рада Стијовић, Нови Сад, Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 109–114. [у оригиналу: *Политика*, Београд, 15. август 1998].
- Бојић и др. 1998:** Вера Бојић, Предраг Драгић Кијук, Милош Ковачевић, Тиодор Росић, Раскид с поданишћем „српске језичке науке”, *Демократија*, 17. и 18. 8. 1998.
- Ивић 2014б [1998г]:** Павле Ивић, Господин Росић не зна, али напада жестоко, у: *Полемички и други сродни списи*, IX/2, целокупна дела, прир. Рада Стијовић, Нови Сад, Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 118–120. [у оригиналу: *Демократија*, Београд, 12–13. септембар 1998, 9].
- Росић 1998а:** Тиодор Росић, Ивић би гвоздену завесу на Дрини, *Демократија*, 14. септембар 1998.
- Ивић 2014б [1998д]:** Павле Ивић, Открића „великог научника”, у: *Полемички и други сродни списи*, IX/2, целокупна дела, прир. Рада Стијовић, Нови Сад, Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 121–123. [у оригиналу: *Демократија*, Београд, 15. септембар 1998, 8].
- Ивић 2014б [1998ж]:** Павле Ивић, Спој незнања, измишљања и ароганције, у: *Полемички и други сродни списи*, IX/2, целокупна дела, прир. Рада Стијовић, Нови Сад, Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 126–129. [у оригиналу: *Аргумент*, Београд, 12. октобар 1998, 39].

Ковачевић–Ивић 1998

- [**Ковачевић 1999 [1998]:** Милош Ковачевић, Крлежа је писао на српском језику, у: *У одбрану језика српскога – и даље*, друго, допуњено издање, Београд: Требник, 377–380. [у оригиналу: *Глас јавности*, 18. септембар 1998, 12–13, интервју].
- Ивић 2014б [1998ђ]:** Павле Ивић, Крлежа је хрватски писац, у: *Полемички и други сродни списи*, IX/2, целокупна дела, прир. Рада Стијовић, Нови Сад, Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 123–125. [у оригиналу: *Глас јавности*, Београд, 22. септембар 1998, 12].
- Ковачевић 1999 [1998б]:** Милош Ковачевић, Крлежа је хрватски писац српскога језика, у: *У одбрану језика српскога – и даље*, друго, допуњено издање, Београд: Требник, 381–384. [у оригиналу: *Глас јавности*, 25. септембар 1998, 12–13].
- Ивић 2014б [1998е]:** Павле Ивић, Кавга уместо аргумената, у: *Полемички и други сродни списи*, IX/2, целокупна дела, прир. Рада Стијовић, Нови Сад, Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 125–126. [у оригиналу: *Глас јавности*, Београд, 29. септембар 1998, 12].
- Ковачевић 1999 [1998в]:** Милош Ковачевић, Ја о глави, ви о репу, у: *У одбрану језика српскога – и даље*, друго, допуњено издање, Београд: Требник, 385–386. [у оригиналу: *Глас јавности*, 1. октобар 1998, 12].
- Ивић 2014б [1998з]:** Павле Ивић, Главу проглашава репом, у: *Полемички и други сродни списи*, IX/2, целокупна дела, прир. Рада Стијовић, Нови Сад, Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 129–130. [у оригиналу: *Глас јавности*, Београд, 5. октобар 1998, 10].

Клајн–Росић 1998

- Клајн 1998:** Иван Клајн, Законоправилодавци, *НИН*, 24. септембар 1998.
- Росић 1998б:** Тиодор Росић, Нека се не плаши, *НИН*, 1. октобар 1998.

Одбор–Ковачевић, Росић 1999

Ковачевић, Росић 1999: Милош Ковачевић, Тиодор Росић, Противници „Слова” су против Вука, *Илустрована Политика*, бр. 2092, 20. 2. 1999.

Ковачевић–Пипер 2005

Ков. 2005а: Милош Ковачевић, Тотални граматички промашај (Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременога српског језика: проста реченица*, у редакцији Милке Ивић, Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Београд, Матица српска, Нови Сад, 2005, 1165 стр.), *Српски језик*, X/1–2, 781–823.

Ков. 2005б: Милош Ковачевић, Читав низ грешака, (Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременог српског језика: проста реченица*, у редакцији Милке Ивић, Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Београд, Матица српска, Нови Сад, 2005), *Политика*, XLVII/26, додатак „Култура, уметност, наука”, 8. 10. 2005, 2.

[**Пипер 2005:** Предраг Пипер, Непримерен речник, *Политика*, 15. 10. 2005, 2.]

Ков. 2005в: Милош Ковачевић, Награда без покрића, *НИН*, 22. 12. 2005, 46–47.

Маројевић 2005/2007

[**Маројевић 2005:** Радмило Маројевић, Творба речи у савременом српском језику Ивана Клајна (1), *Српски језик*, X/1–2, 685–779.]

Маројевић 2007: Радмило Маројевић, Творба речи у савременом српском језику Ивана Клајна (2), *Српски језик*, XII/1–2, 501–600.

Николић 2007

Николић 2007: Мирослав Николић, Проблеми морфолошке анализе императива, Књижевност и језик, LIV/3–4, 241–248.

Ковачевић–Драгићевић 2008–2009

Ков. 2008: Милош Ковачевић, Дobar уџбеник лексикологије (Рајна Драгићевић, Лексикологија српског језика, Завод за уџбенике, Београд, 2007, 366 стр.), *Српски језик*, XIII, 671–679.

Драгићевић 2009: Рајна Драгићевић, Статус деривационих односа у лексикологији, *Славистика*, XIII, 89–94 [прештампано у *Грамматика у огледалу семантике*, Београд: Чигоја штампа, 2020, 113–118].

Фекете–Клајн 2008

Фекете 2008а: Егон Фекете, Одељенски и одељењски, *Политика* („Културни додатак”), 4. октобар 2008.

Фекете 2008б: Егон Фекете, Придеви одељенски и одељењски, *Политика* („Културни додатак”), 25. октобар 2008, [у оквиру овог текста објављен је одговор И. Клајна].

Ковачевић, Шћепановић–Кликовац 2010

- Ковачевић, Шћепановић 2010а:** Милош Ковачевић, Михаило Шћепановић, Српскохрватски није ни народни ни књижевни српски језик, *Политика*, 16. 9. 2010, <https://www.politika.rs/scc/clanak/149559/Srpskohrvatski-nije-ni-narodni-ni-knjizevni-srpski-jezik>. [Кликовац 2010а: Душка Кликовац, Српски је и наш народни језик, *Политика*, 18. 9. 2010. [интервју, М. Сретеновић], <https://www.politika.rs/scc/clanak/149661/Srpski-je-i-nas-narodni-jezik>.]
- Ковачевић, Шћепановић 2010б:** Милош Ковачевић, Михаило Шћепановић, Ко неће српски: писац уџбеника или Национални просветни савет, *Политика*, 20. 9. 2010, <https://www.politika.rs/scc/clanak/149864/Ko-nese-srpski-pisac-udzbenika-ili-Nacionalni-prosvetni-savet>.
- Кликовац 2010б:** Душка Кликовац, Језик, наука и политика, *Политика*, 23. 9. 2010, <https://www.politika.rs/scc/clanak/150233/Језик-наука-и-политика>.
- Ковачевић, Шћепановић 2010в:** Милош Ковачевић, Михаило Шћепановић, Српски је и народни и књижевни језик Срба, *Политика*, 26. 9. 2010, <https://www.politika.rs/scc/clanak/150548/Srpski-je-i-narodni-i-knjizevni-jezik-Srba>.

Ковачевић 2011

- Ков. 2011:** Милош Ковачевић, Далеко од науке (Дијана Црњак, *Неки видови реченичне кондензације у језику крајинских писаца*, Бања Лука: Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет, 2010, 140 стр.), *Српски језик*, XVI, 781–794.

Стакић 2011, 2015

- Стакић 2011:** Милан Стакић, О такозваним неправилним глаголима, *Научни састанак слависта у Вукове дане 40/3, Теоријско-методолошки оквир за модернизацију описа српског језика*, Београд, 15–36.
- Стакић 2015:** Милан Стакић, Норма и наука (Предраг Пипер, Иван Клајн, *Нормативна граматица српског језика*, Матица српска, Нови Сад, 2013. 582. стр), *Српски језик*, XX, 737–773.

Бугарски–Ковачевић 2015

- Бугарски 2015а:** Ранко Бугарски, Дезинформације о Европској језичкој повељи, *Политика*, 19. 10. 2015, <https://www.politika.rs/scc/clanak/341314/Dezinformacije-o-Evropskoj-jezickoj-povelji>.
- Ков. 2015а:** Милош Ковачевић, Незналачко и искривљено тумачење Европске повеље о мањинским језицима, *Политика*, 24. 10. 2015, <https://www.politika.rs/scc/clanak/341759/Neznalacko-i-iskrivljeno-tumacenje-Evropske-povelje-o-manjinskim-jezicima>.
- Бугарски 2015б:** Ранко Бугарски, Напади уместо аргумената, *Политика*, 30. 10. 2015, <https://www.politika.rs/scc/clanak/342266/Napadi-umesto-argumenata>.
- Ков. 2015б:** Милош Ковачевић, Бежање од аргумената или завада с аргументима, *Политика*, 3. 11. 2015, <https://www.politika.rs/scc/clanak/342693/Bezanje-od-argumenata-ili-zavada-s-argumentima>. [Бугарски 2015в: Ранко Бугарски, Одустајем, *Политика*, 14. 11. 2015]
- Ков. 2015в:** Милош Ковачевић, Језичка заједница није исто што и језик, *Политика*, 17. 11. 2015. [Бугарски 2015г: Ранко Бугарски, Говорна заједница није исто што и језичка заједница, *Политика*, 19. 11. 2015]

- Ков. 2015г:** Милош Ковачевић, Интерпретациони фалсификат, *Политика*, 20. 11. 2015.
[Бугарски 2015д: Ранко Бугарски, И незнање и фалсификат, *Политика*, 24. 11. 2015]
- Ков. 2015д:** Милош Ковачевић, Логичке и научне нелогичности, *Политика*, 26. 11. 2015.

(Витезовић–)Симић 2016

- Симић 2016:** Радоје Симић, *Која напомена о Белићевом правопису, и у Белићу лично* (поводом чланка Милована Витезовића, *Срби никада нису говорили сутски, него судски*, *Политика*, понедељак, 25. јануар 2016, стр. 13), *Наш језик*, XLVII, 1–9.

Ковачевић 2017

- Ков. 2017:** Милош Ковачевић, Реаговање Одбора за језик СКЗ на Декларацију о заједничком језику, *Нова Зора*, 53–54, Билећа–Гацко, 125–126.

Ковачевић–Шећировић 2017

- Ков. 2017а:** Милош Ковачевић, Паролама у одбрану језика Бошњака, *Политика*, 4. 4. 2017.
Ков. 2017б: Милош Ковачевић, Да није смешно, било би жалосно, *Политика*, 7. 4. 2017.

(Ристић–)Радић–Симић 2016–2017 Симић–Кликовац 2017–2018

- [**Ристић 2016:** Стана Ристић, Штокавске збирке речи, *Политика*, 20. XI 2016, <http://www.politika.rs/scc/clanak/368166/Stokavske-zbirke-reci>.]
- Радић 2017:** Првослав Радић, О тзв. Великом речнику САНУ и неким другим питањима, *Књижевност и језик*, LXIV/1–2, 25–37.
- Симић 2017:** Радоје Симић, Наука о српском језику и српски језик у школи, *Књижевност и језик*, LXIV/3–4, 369–381.
- Кликовац 2018:** Душка Кликовац, Још неколико речи о реченицама (Одговор на замерке проф. Радоја Симића), *Књижевност и језик*, LXIV/3–4, 61–73.

Бугарски–Ковачевић 2018

- [**Бугарски 2018а:** Ранко Бугарски, Одговор једног англисте заштитнику ћирилице, *Политика*, 14. 8. 2018]
- Ков. 2018а:** Милош Ковачевић, Англиста „лингвистичар” противник ћирилице (Поводом текста Ранка Бугарског „Одговор једног англисте заштитнику ћирилице”), *Политика*, 20. 8. 2018.
[**Бугарски 2018б:** Ранко Бугарски, Србиста убија гласника, *Политика*, 22. 8. 2018]
- Ков. 2018б:** Милош Ковачевић, Латиница у српском Уставу и закону није службено писмо (Поводом текста Ранка Бугарског „Србиста убија гласника”), *Политика*, 24. 8. 2018.
[**Бугарски 2018в:** Ранко Бугарски, Устав дозволјава, закон утврђује, *Политика*, 29. 8. 2018]
- Ков. 2018в:** Милош Ковачевић, Бугарски против Бугарског, *Политика*, 31. 8. 2018.

Драгићевић 2018

- Драгићевић 2018:** Рајна Драгићевић, Семантичка деривација, *Српски језик*, XXIII, 169–179.

Мар. Николић–Савић–Слијепчевић Бјеливук 2019

- Мар. Николић 2019:** Marina Nikolić, Jezik u službi raskola, *Danas*, 9. 8. 2019, <https://www.danas.rs/dijalog/licni-stavovi/jezik-u-sluzbi-raskola/>.
- Савић 2019б:** Svenka Savić, U pozadini nauke o jeziku uvek je politika, *Danas*, 15. 8. 2019, <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/vladavina-prava/u-pozadini-nauke-o-jeziku-uvek-je-politika/>.
- Слијепчевић Бјеливук 2019:** Svetlana Slijepčević Bjelivuk, Višak politike u Priručniku za upotrebu rodno osetljivog jezika, *Danas*, 28. 8. 2019, <https://www.danas.rs/dijalog/reakcije/visak-politike-u-prirucniku-za-upotrebu-rodno-osetljivog-jezika/>.

Савић 2019–2021

- Савић 2019а:** Svenka Savić, Još o Brnabić ili Brnabićki / Kog je roda prezime?, *Danas*, 1. 8. 2019, <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/vladavina-prava/jos-o-brnabic-ili-brnabicki-kog-je-roda-prezime/>.
- Савић 2021а:** Svenka Savić, Seksizam, nacionalizam i crnogorski jezik, *Danas*, 15. 1. 2021, <https://www.danas.rs/dijalog/reakcije/seksizam-nacionalizam-i-crnogorski-jezik/>.
- Савић 2021б:** Svenka Savić, Šta nam Grković Mejdžor nije rekla?, *Danas*, 21. 6. 2021, <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/vladavina-prava/sta-nam-grkovic-mejdzor-nije-rekla/>.

10. ЛИТЕРАТУРА

- Алан, Буриц 1991:** Keith Allan, Kate Burridge, *Euphemism and Dysphemism*, New York, Oxford: Oxford University Press.
- Антош 1974:** А. Antoš, *Osnovi lingvističke stilistike*, Zagreb: Školska knjiga.
- Аристотел 1970:** Aristotel, *Organon*, Beograd: Kultura.
- Аристотел 2017:** Aristotel, *Retorika*, Beograd: Štampar Makarije.
- Багић 1999:** Креšимир Багић, *Umijeće osporavanja: polemički stilovi* А. G. Matoša i М. Krleže, Zagreb: Naklada MD.
- Багић 2012:** Креšимир Багић, *Rječnik stilskih figura*, Zagreb: Školska knjiga.
- Багић 2021:** Креšимир Багић, Polemika Ljudevita Jonkea i Ranka Marinkovića (1954–1955), u: *Hrvatski jezik 1950-ih*, Zbornik radova sa znanstvenoga skupa povodom 70. obljetnice Katedre za hrvatski standardni jezik Odsjeka za kroatistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu održanoga 13. prosinca 2019, ur. Креšимир Багић, 143–156. <https://stilistika.org/polemika-ljudevita-jonkea-i-ranka-marinkovica-1954-1955> [1. 4. 2022].
- Бадрљица 1990:** Вера Бадрљица, Језик Ђуре Даничића у првим његовим списима, у: *Прилози проучавању језика*, 24/26, Нови Сад: Катедра за јужнословенске језике, 51–86.
- Бадурина 2008:** Lada Badurina, *Zašiljeno pero ili: O polemici s razlogom* (Ivo Pranjković, Sučeljavanja: Polemički dueli oko hrvatskoga jezika i pravopisa, Disput, Zagreb, 2008), u: *Philological studies*, 2008/2, <https://journals.ukim.mk/index.php/philologicalstudies/article/view/739/660> [11. 4. 2022].
- Бадурина 2010:** Lada Badurina, Polemičnost i polemike Ive Pranjkovića, u: *Jezična skladnja. Zbornik o šezdesetogodišnjici prof. dr. Ive Pranjkovića*, ur. Lada Badurina, Vine Mihaljević, Zagreb: Udruga đaka Franjevačke klasične gimnazije Visoko – Zagreb, 69–83.
- Бадурина, Палашић 2016:** Lada Badurina, Nikolina Palašić, *Tekst protiv teksta: O argumentaciji u polemičkom diskursu*, u: *Riječki filološki dani 10*, ur. Lada Badurina, Rijeka: Filozofski fakultet, 267–279.
- Бадурина, Палашић 2018:** Lada Badurina, Nikolina Palašić, Polemike o hrvatskome jeziku i jezikoslovnim temama u 20. stoljeću, u: *Povijest hrvatskoga jezika. 5. knjiga. 20. stoljeće. Prvi dio*, Zagreb: Croatica, 479–523.
- Бадурина, Прањковић 2014:** Lada Badurina, Ivo Pranjković, O dijalogu, u: *Sarajevski filološki susreti II (knjiga I)*, ur. Ismail Palić, Munir Drkić, Sarajevo: Bosansko filološko društvo, 216–226.
- Бадурина, Прањковић 2020:** Lada Badurina, Ivo Pranjković, O manje poznatoj polemici Marcela Kušara, u: *Dijalekti, jezična povijest i tradicija: Zbornik u čast Josipu Liscu*, ur. Josip Bratulić, Gordana Čupković, Josip Galić, Zadar: Sveučilište u Zadru; Matica hrvatska; Ogranak Matice hrvatske u Zadru, 15–30.
- Бајчета 2015:** Владан Бајчета, Мета-метакритика (Игор Перишић. *Критика и метакритика*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2014, 213 стр.), *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, LXIII/2, 614–619.
- Бахтин 1967:** Mihail Bahtin, *Problemi poetike Dostojevskog*, Beograd: Nolit.
- Бечејски 2016:** Мирјана Бечејски, Есејистика Данила Киша, необјављена докторска дисертација, Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу, <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/7739/Disertacija.pdf?sequence=6&isAllowed=y>, [приступљено: 21. 9. 2021].

- Бом 2009:** David Bom, *O dijalogu*, Zagreb: Naklada Jasenski i Turk.
- Браун, Левинсон 1987:** Penelope Brown, Stephen C. Levinson, *Politeness: some universals in language usage*, Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
- Брборић 2000:** Бранислав Брборић, *О језичком расколу: социолингвистички огледи I*, Београд: ЦПВ, Нови Сад: Прометеј.
- Брборић 2001:** Бранислав Брборић, *С језика на језик: социолингвистички огледи II*, Београд: ЦПВ, Нови Сад: Прометеј.
- Валгина 2003:** Н. С. Валгина, *Теорија текста*, Москва: Логос. <http://www.hi-edu.ru/e-books/xbook029/01/>
- Васић 2000:** Вера Васић, Аргумент ауторитета у Стевановићевој „Граматици”, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, 43, Нови Сад, 91–97.
- Велчић 1987:** Marina Velčić, *Uvod u lingvistiku teksta*, Zagreb: Školska knjiga.
- Вујаклија 1991:** Милан Вујаклија, *Лексикон страних речи и израза*, Београд: Просвета.
- Вуковић 2000:** Novo Vuković, *Putevi stilističke ideje*, Podgorica-Nikšić: Jasen.
- Гајда 2014:** Станислав Гајда, Философия стила, у: *Дискурс и стил: теоретическе и прикладне аспекты*, колл. монографија, Москва: Флинта: Наука, 9–17.
- Глигорић 1983:** Велибор Глигорић, *Критички радови Велибора Глигорића*, Нови Сад: Матица српска, Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Глигорић 2021:** Igor Marko Gligorić, Polemika Ivana Slamniga, Stjepana Babića i Dalibora Brozovića (1954–1955), у: *Hrvatski jezik 1950-ih*, Zbornik radova sa znanstvenoga skupa povodom 70. obljetnice Katedre za hrvatski standardni jezik Odsjeka za kroatistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu održanoga 13. prosinca 2019, ur. Krešimir Bagić, 157–169, <https://stilistika.org/polemika-ivana-slamniga-stjepana-babica-i-dalibora-brozovica-1954-1955> [приступљено: 11. 4. 2022].
- Гловацки-Бернарди 1991:** Zrinjka Glovacki-Bernardi, Prilog tipologiji naslova, *Jezič i stil sredstava informisanja*, Sarajevo: Svetlost, 32–35.
- Гловацки-Бернарди 2004:** Zrinjka Glovacki-Bernardi, *O tekstu*, Zagreb: Školska knjiga.
- Гофман 1982 [1967]:** Erving Goffman, *Interaction ritual: essays on face-to-face behavior*, New York: Pantheon Books.
- Грајс 1975:** Н. Р. Grice, Logic and conversation, in: *Syntax and Semantics, vol. 3, Speech Acts*, New York, 41–58.
- Грајс 1989:** Herber Paul Grice, *Studies in the way of words*, Cambridge: Harvard University Press.
- Грковић-Мејџор 2013:** Јасмина Грковић-Мејџор, *Историјска лингвистика. Когнитивно-типолошке студије*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића.
- Грујичић 1992:** Петар Грујичић, Критичко и полемичко у *Књизи о Змају Лазе Костића и Часу анатомије* Данила Киша, *Књижевна реч: лист књижевне омладине Србије*, 21, 12–13.
- Даничић 1847:** Ђуро Даничић, *Рат за српски језик и правопис*, Будим: Пештански универзитет, <http://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/2171>.
- Деретић 1979:** Јован Деретић, Предговор, у: *Почеци српске књижевне критике*, прир. Јован Деретић, Нови Сад: Матица српска, Београд: Институт за књижевност и уметност, 7–51.
- Драгићевић 2010:** Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Драгићевић 2011а:** Рајна Драгићевић, Запажања о лексичкој негацији глагола, *Српски језик*, XVI, 41–54.
- Драгићевић 2011б:** Рајна Драгићевић, Лексика квалификована као индивидуална у српским дескриптивним речницима, *Лексикологија. Ономастика. Синтакса. Зборник у част Гордани Вуковић*, Владислава Ружић (ур.), Слободан Павловић (ур.), Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, 47–59.
- Драгићевић 2020:** Рајна Драгићевић, *Грамматика у огледалу семантике*, Београд: Чигоја.

- Елдриџ 1979:** Albert F. Eldridge, *Images of conflict*, New York: St. Martin's Press.
- Живковић 1957:** Dragiša Živković, *Počeci srpske književne kritike (1817–1869)*, Beograd: Rad.
- Животић 1988:** Radomir Životić, *Novinska kritika*, Beograd: Naučna knjiga.
- Животић 1993:** Radomir Životić, *Novinarski žanrovi*, Beograd: Savremeno novinarstvo.
- Зборник НиБС 2019:** *Настоящее и будущее стилистики*, сборник научных статей Международная научной конференции 13–14 мая 2019 года, Москва: Флинта.
- Јанићијевић 2015:** Марко Јанићијевић, *Дискурс законских аката на српском и енглеском језику: развојно-упоредни приступ*, Београд: Јасен.
- Јанковић Поповић 2015:** Катарина Јанковић Поповић, *Дискурсне и текстовне особине полемика Политикиног Културног додатка, Прилози проучавању језика*, 46, 173–188.
- Јовановић 2009:** Јелена Јовановић, *Писци и стил*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Јовановић 2013:** Јелена Јовановић, *Лингвистички и стилистички аспект проучавања реченице*, Београд: Јасен.
- Јовановић, Симић 2009:** Јелена Јовановић, Р. Симић, *Текст као језичка и комуникацијска структура, Српски језик XIV*, Београд, 591–628.
- Јовановић Симић 2012:** Јелена Јовановић Симић, *Наратолошка анализа уметничког текста (И. Андрић, Прича о кмету Симану)*, *Књижевност и језик* бр. LIX, св. 1–2, Београд, 13–23.
- Јовановић Симић 2013:** Јелена Јовановић Симић, *Неколико запажања о научно-критичким врстама у новинарству, Књижевност и језик*, LX/3–4, 381–389.
- Јовановић Симић 2014:** Јелена Јовановић Симић, *О жанристици (генеологији) као лингвистичкој дисциплини, Филолог*, часопис за језик, књижевност и културу, год. V, бр. 9, Бања Лука, 116–127.
- Јовановић Симић 2015:** Јелена Јовановић Симић, 'Жанр' и структура прозног текста, *Српски језик XX*, Београд, 2015, 137–155.
- Јовановић Симић 2017:** Јелена Јовановић Симић, *О композицији текста са лингвистичког гледишта, Српски језик, XXII*, Београд, 75–93.
- Јовановић Симић, Симић 2015:** Јелена Јовановић Симић, Р. Симић, *Вербатологија. Лингвистичке основе науке о вербализацији света*, Београд: Јасен.
- Јовић 1975:** Dušan Jović, *Lingvostilističke analize*, Beograd: Biblioteka društva za srpskohrvatski jezik i književnost SRS.
- Катнић-Бакаршић 1996:** Marina Katnić-Bakaršić, *Gradacija (Od figure do jezičke kategorije)*, <http://www.stilistika.org/7-gradacija-na-nivou-teksta>
- Катнић-Бакаршић 1999:** Marina Katnić-Bakaršić, *Lingvistička stilistika*, Open Society Institut, Center for Publishing Development, Electronic Publishing Program, October 6. u. 12, H-1051, Budapest, Hungary, https://www.ffst.unist.hr/download/repository/Lingvisticka_stilistika.pdf.
- Катнић-Бакаршић 2001:** Marina Katnić-Bakaršić, *Stilistika*, Sarajevo: Ljiljan.
- Катнић-Бакаршић 2003:** Marina Katnić-Bakaršić, *Stilistika diskursa kao kontekstualizirana stilistika, Flumensia*, god. 15, br. 2, <https://hrcak.srce.hr/file/10600> (приступљено: 1. 9. 2021), 37–48.
- Катнић-Бакаршић 2007:** Marina Katnić-Bakaršić, *Stilistika*, Sarajevo: Naučna i univerzitetska knjiga.
- Катнић-Бакаршић 2015:** Marina Katnić-Bakaršić, „Stilistika na raskrižju – kojim putem dalje?“, u: *Svijet stila, stanja stilistike*, zbornik radova, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Киш 2016:** Наташа Киш, *О неким особеностима придева из угла фази лингвистике, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, LIX/2, 71–82.
- Клајн, Шипка 2008:** Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Нови Сад: Прометеј.
- Кликовац 2008:** Duška Klikovac, *Jezik i moć*, Beograd: XX vek.

- Кликовац 2018а:** Душка Кликовац, *Српски језик у светлу когнитивне лингвистике*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Кликовац 2018б:** Душка Кликовац, О савременом српском језику и савременој свести о њему (на материјалу телевизијске серије *Самац у браку*), у: *Језици и културе у времену и простору*, VII/2, Нови Сад: Филозофски факултет, 99–117.
- Клушина 2018:** Н. И. Клушина, *Медиастилистика*, Москва: Флинта.
- Клушина 2019:** Н. И. Клушина, Современные направления стилистических исследований, у: *Настоящее и будущее стилистики*, сборник научных статей Международная научной конференции 13–14 мая 2019 года, Москва: Флинта.
- Ковачевић 1998:** Милош Ковачевић, *Синтакса сложене реченице у српском језику*, Београд: Рашка школа / Србиње: Српско просвјетно и културно друштво Просвјета.
- Ковачевић 2002:** Милош Ковачевић, *Синтаксичка негација у српском језику*, Ниш: Издавачка јединица Универзитета.
- Ковачевић 2003:** Милош Ковачевић, *Граматичке и стилистичке теме*, Бањалука: Књижевна задруга.
- Ковачевић 2004:** Милош Ковачевић, *Огледи о синтаксичкој негацији*, Српско Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Ковачевић 2007:** Милош Ковачевић, О структурно-семантичким особеностима реторичког питања, *Српски језик*, XII/1–2, 69–95.
- Ковачевић 2009:** Милош Ковачевић, *Огледи из српске синтаксе*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Ковачевић 2011:** Милош Ковачевић, *Граматичка питања српскога језика*, Београд: Јасен.
- Ковачевић 2012:** Милош Ковачевић, *Лингвостилистика књижевног текста*, Београд: СКЗ.
- Ковачевић 2013:** Милош Ковачевић, *Српски писци у озрачју стилистике*, Просвјета Гацко.
- Ковачевић 2014:** Милош Ковачевић, Текстостилематика једног типа криптографског дискурса, у: *Jezik, književnost, marginalizacija. Jezička istraživanja*, ur. Biljana Mišić Ilić i Vesna Lopičić, Niš: Filozofski fakultet, 263–272.
- Ковачевић 2015:** Милош Ковачевић, *Стилистика и граматика стилских фигура*, Београд: Јасен, 2015.
- Ковачевић 2018:** Милош Ковачевић, Стилистика у настави српског језика, *Књижевност и језик* LXV/1–2, 1–21.
- Ковачевић 2021:** Милош Ковачевић, Стилистички приноси Нова Вуковића, *Српски језик*, XXVI, Београд, 491–516.
- Ковачевић Мар. 2002:** Marina Kovačević, Diskursnoteorijski i diskursnoanalitički okviri stilistike, u: *Važno je imati stila*, ur. K. Vagić. Zagreb: Disput, 117–128.
- Ковачевић Мар., Бадурина 2001:** М. Kovačević, L. Badurina, *Raslojavanje jezične stvarnosti*, Rijeka.
- Кожин и др. 1982:** А. Кожин, О. Крылова, В. Одинцов, *Функциональные типы русской речи*, Москва: Высшая школа.
- Константиновна 2018:** К. О. Константиновна, Дискурс и функциональный стиль: проблема соотношения, *Studia linguistica*, vol. 13, 106–122.
- Кривокапић 1980:** Boro Krivokapić, *Treba li spaliti Kiša*, Zagreb: Globus.
- Крталић 1988:** I. Krtalić, Polemika kao žanr, *Polemika na jugoslavenskom književnom poprištu*, Istra, br. 1/2, Pula.
- Крцић 2018:** Ненад Крцић, Полемички стил Ђуре Даничића у *Рату* за српски језик и правопис, у: *Година 1847: преломна тачка савремене српске културе*, ур. Р. Драгићевић, А. Милановић, Београд: Савез славистичких друштава Србије, 171–185.

- Крцић 2019а:** Ненад Крцић, Формални стил научне полемике (на примеру лингвистичких часописа), у: *Настоящее и будущее стилистики*, сборник научных статей Международная научной конференции 13–14 мая 2019 года, Москва: Издательство Флинта, 360–365.
- Крцић 2019б:** Ненад Крцић, Стереотипизација као језичко-стилски поступак, у: *Стереотипът в славянските езици, литератури и култури*, сборник с доклади от Четирнадесетите международни славистични четения, Т. 1, Езикознание, София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски”, 213–222.
- Крцић 2019в:** Ненад Крцић, Множина властитих именица у разговорном језику: језичко-стилска анализа, у: *Језици и културе у времену и простору: тематски зборник VIII/1*, ур. Снежана Гудурић, Биљана Радић-Бојанић, Нови Сад: Филозофски факултет, Педагошко друштво Војводине, 2019, 587–599.
- Крцић 2019г:** Ненад Крцић, Международная научная конференция Стилистической комиссии МКС, *Настоящее и будущее стилистики*, Москва, 13–14. 5. 2019, *Јужнословенски филолог*, LXXV/2, 87–96.
- Крцић 2022:** Ненад Крцић, Полемички стил Данила Киша у Часу анатомије, *Српски језик XXVII*, Београд, 399–416.
- Куљанин 2017:** Сања Куљанин, Однос суперлатива и надсуперлатива у савременом српском језику, *Српски језик*, XXII, Београд, 177–191.
- Љенг 2019:** Ма Лян, Диффузна стилистика как научная дисциплина: состояние и перспективы, in: *Настоящее и будущее стилистики*, сборник научных статей Международной научной конференции 13–14 мая 2019 года, Москва: Флинта, 437–443.
- Максимовић 2016:** Јелена Максимовић, *Језичко-стилске карактеристике новинске вести и новинског извештаја*, необјављена докторска дисертација, <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/6959/Disertacija.pdf?sequence=6&isAllowed=y> [приступљено: 17. 11. 2022].
- Маројевић 2001:** Радмило Маројевић, *Нови рат за српски језик и правопис*, Београд: Требник.
- Меријам–Вебстер:** Dictionary by Merriam-Webster, <https://www.merriam-webster.com/> [приступљено: 4. 5. 2022].
- Миланов 2009:** А. Миланов, Костићева књига *О Змају* и Кишов *Час анатомије*, *Летопис Матице српске*, књ. 484, св. 6, 921–927.
- Милановић 2005:** Александар Милановић, Утицај рекламног дискурса на новинарски (под)стил, у: *Шести лингвистички скуп Бошковићеви дани: радови са научног скупа, Подгорица, 19. и 20. мај 2005. године*, Подгорица: ЦАНУ, 307–319.
- Милановић 2019:** Александар Милановић, *Вуков век*, Београд: Чигоја штампа.
- Милосављевић 2014:** Бојана Милосављевић, *Оговарање као говорни жанр свакодневне комуникације*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Милосављевић 2016:** Бојана Милосављевић, Они никада нису код куће – о хиперболи у разговорном језику, Нови Сад: *Језик данас*, год. 12, 7–8, 25–31.
- Милошевић 1981–1982:** Ксенија Милошевић, Један функционално неиздиференцирани (комбиновани) тип односа у сложеној реченици у српскохрватском језику, *Македонски језик*, XXXII–XXXIII, 465–476.
- Митровић 1996:** Милован Митровић, Правовремена упозорења, у: *Школа немушког језика*, Драгољуб Петровић, Нови Сад: Цветник, 445–447.
- Мићановић 2021:** Креšimir Мићановић, „Камо иде наш књижевни језик”: novosadski zaključci i polemika Ljudevita Jonkea i Mihaila Stevanovića, у: *Hrvatski језик 1950-ih*, Zbornik radova sa znanstvenoga skupa povodom 70. obljetnice Katedre za hrvatski standardni језик Odsjeka за kroatistiku Filozofskoga fakulteta

Sveučilišta u Zagrebu održanoga 13. prosinca 2019, ur. Krešimir Bagić, 117–142.
<https://stilistika.org/kamo-ide-nas-knjizevni-jezik> [9. 4. 2022.]

- Младеновић 1975а:** Александар Младеновић, Полемички карактер Даничићевог Рата за српски језик и правопис, *Зборник за филологију и лингвистику* XVIII/1, Нови Сад: Матица српска, 65–76.
- Младеновић 1975б:** А. Младеновић, О језику Даничићевог Рата за српски језик и правопис, *Зборник за филологију и лингвистику* XVIII/2, Нови Сад: Матица српска, 61–78.
- Младеновић 1976:** А. Младеновић, Ђура Даничић и Рат за српски језик и правопис, *Књижевност и језик*, год. 23, бр. 3, Београд: Друштво за српскохрватски језик и књижевност Србије, 157–164.
- Младеновић 1981:** А. Младеновић, Даничићева филолошка аргументација исправности Вукове реформе књижевног језика и правописа, у: *Зборник о Ђури Даничићу*, А. Исаковић, Ј. Торбарина (ур.), Београд: САНУ, Загреб: ЈАЗУ, 35–43.
- Младеновић 1997:** А. Младеновић, Ђура Даничић и његов Рат за српски језик и правопис, у: *Рат за српски језик и правопис*, Ђ. Даничић, фототипско издање, Београд: Народна библиотека Србије, III–VIII.
- Морањак-Бамбураћ 2003:** Nirman Moranjak-Bamburać, *Retorika tekstualnosti*, Sarajevo: Buybook.
- Мразовић, Вукадиновић 1990:** Pavica Mrazović, Zora Vukadinović, *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Муратагић-Туна 2002:** Хаснија Муратагић-Туна, Михаило Стевановић о другим лингвистима, у: *Живот и дјело академика Михаила Стевановића*: радови са научног скупа, Подгорица, 16. и 17. мај 2002, Б. Остојић (ур.), Погорица: Црногорска академија наука и умјетности, 37–58.
- Николић Мел. 2013:** Melina Nikolić, *Jezička sredstva za izražavanje moći u konfrontacionom diskursu*, neobjavljena doktorska disertacija.
- Николић Мил. 2015:** Милка Николић, Језичко-стилске одлике савремених српских драмских текстова који одступају од традиционалне драмске форме, *Научни трудове*, том 53, кн. 1, Сб. В – Филологија, Пловдив: Пловдивски универзитет „Паисий Хилендарски”, 264–277.
- Николић Мил. 2020:** Милка Николић, Србистичка истраживања типова туђег говора током последње две деценије, *Српски језик* XXV, 287–301.
- Николић Н. 2007:** Ненад Николић, Полемика Вука и Видаковића – рат култура, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, LV/3, 477–510.
- Остин 1994:** Džon L. Ostin, *Kako delovati rečima*, Novi Sad: Matica srpska.
- Павловић 2013:** Слободан Павловић, *Узроци и механизми синтаксичких промена у српском језику*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Палавистра 1985:** Предраг Палавистра, Схватање и појам критике у српској књижевности, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, XXXIII/1, 7–61.
- Палашић, Иванетић 2014:** Nikolina Palašić, Nada Ivanetić, Eufemizam u službi objektivnosti – strategije vrednovanja u recenzijama znanstvenih tekstova, у: *Sarajevski filološki susreti – zbornik radova (knjiga I)*, ur. Ismail Palić, Sarajevo: Bosansko filološko društvo, 227–241.
- Палашић, Иванетић 2016:** Nikolina Palašić, Nada Ivanetić, Osjećam se prozvanim – indikatori emocija u znanstvenoj polemici, у: *Sarajevski filološki susreti III*, ur. Ismail Palić, Sarajevo: Bosansko filološko društvo, 181–197.
- Палашић, Иванетић 2017:** Nikolina Palašić, Nada Ivanetić, Autoreferencija u polemičkome tekstu – oblici i funkcije, у: *Jezik kao predmet proučavanja i jezik kao predmet poučavanja*, Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa Hrvatskoga društva za primijenjenu lingvistiku, 247–260.
- Пантић 1985:** Михајло Пантић, О неким одликама дневне критике, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, XXXIII/1, 131–141.
- Пантић 2000:** Михајло Пантић, *Кии*, Београд: Филип Вишњић.

- Пипер 1982:** Предраг Пипер, О типовима квантификатора у српскохрватском језику, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 11/2, Београд, 93–103.
- Пипер 1988:** Predrag Piper, О редним прилозима у српскохрватском језику, *Prace Naukowe Uniwersitetu S'lakiego*, Nr 963, Katowice, 23–40.
- Пипер 1998:** Предраг Пипер, Српска лингвистичка славистика деведесетих година XX века, *Зборник Матице српске за славистику*, 54–55, 9–44.
- Пипер и др. 2005:** Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременога српског језика: проста реченица*, М. Ивић (ур.), Београд: Београдска књига, Институт за српски језик САНУ.
- Пипер и др. 2018:** Предраг Пипер, Миљивој Алановић, Ивана Антонић, Марина Николић, Дојчил Војводић, Људмила Поповић, Срето Танасић, Биљана Марић, *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику*, П. Пипер (ред.), Нови Сад: Матица српска, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Пипер и др. 2022:** Предраг Пипер, Иван Клајн, Рајна Драгићевић, *Нормативна граматика српскога језика*, четврто, измењено и допуњено издање, Нови Сад: Матица српска.
- Пековић 2009:** Р. Пековић, *Паралелна страна историје: спорови о језику, нацији, литератури 1945–1990*, Београд: Албатрос плус.
- Петковић 1975:** Новица Петковић, *Језик у књижевном делу*, Београд.
- Петковић 2003:** Новица Петковић, *Публицистичка стилистика*, Српско Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Петковић Р. 2005:** Р. Петковић, *Новинарство у теорији и пракси*, Београд: Антуријум.
- Петровић 1989:** Владислава Петровић, *Новинска фразеологија*, Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада.
- Платон 2002:** Platon, *Država*, Beograd: BIGZ.
- Половина 1988:** Весна Половина, Вук Караџић у светлу данашње прагматике, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 17/1, Београд, 199–213.
- Половина 1993:** Весна Половина, Реформулација смисла у дискурсу и језички нивои, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 21/2, Београд, 110–117.
- Половина 1999:** Vesna Polovina, *Semantika i tekstlingvistika*. Beograd: Ћigoја.
- Половина 2018:** Весна Половина, Појам функције у лингвистици текста/дискурса у јужнословенској лингвистици, у: *Српска славистика*, колективна монографија, Том I, Језик, ур. Р. Драгићевић, В. Брборић, Београд: Савез славистичких друштава Србије, 259–267, http://doi.fil.bg.ac.rs/pdf/eb_set/2018/mks_srpska_slavistika-2018-1/mks_srpska_slavistika-2018-1-ch17.pdf
- Поповић ¹²2010:** Љубомир Поповић, Синтакса, у: *Грамматика српског језика за гимназије и средње школе*, 12. изд., Београд: Завод за уџбенике.
- Прћић 2008:** Tvrtko Prčić, *Semantika i pragmatika reči*, Novi Sad: Zmaj.
- Радовановић 2009:** Милорад Радовановић, *Увод у фази лингвистику*, Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижевна Зорана Стојановића.
- Радовановић 2015:** Милорад Радовановић, *Фази лингвистика*, Нови Сад: Издавачка књижевна Зорана Стојановића.
- Радовановић 2018:** Милорад Радовановић, Где у језику налазимо доказе његовој фазичности? (проучавање језика у светлу фази логике), у: *Српска славистика*, колективна монографија, Том I, Језик, ур. Р. Драгићевић, В. Брборић, Београд: Савез славистичких друштава Србије, 317–325.
- Ристић 2009:** Стана Ристић, *Модификација значења и лексички модификатори у српском језику*, Београд: Институт за српски језик.

- PKT 1986:** *Rečnik književnih termina*, Beograd: Nolit.
- PMС:** *Речник српскохрватског књижевног језика*, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- РСАНУ:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Београд: САНУ, 1959–.
- РСЈ:** *Речник српског језика*, Нови Сад: Матица српска, 2018.
- Савић 1983:** Svenka Savić, *Jezik pozorišnih kritika* Elija Finciја, у: *Pozorišna predstava i jezik kritike*, 5. међународни симпозијум позоришних критичара и театролога, 29. и 30. мај 1982. Sterijino pozorje i Међународна асоцијација позоришних критичара; ур. Jovan Hristić. – Novi Sad: Sterijino pozorje, 90–95.
- Савић 1993:** Svenka Savić, *Diskurs analiza*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Серл 1991:** Džon R. Serl, *Govorni činovi: ogled iz filozofije jezika*, Beograd: Nolit.
- Симеон 1969:** Rikard Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Симић 1996:** Radoje Simić, *Politički diskurs: inflacija reči u samoupravnom društvu. Jezička profilaksa*, Zemun: MH Aktual.
- Симић 1997а:** Радоје Симић, Даничићев стил, *Српски језик*, год. 2, бр. 1/2, Београд, 5–13.
- Симић 1997б:** Radoje Simić, *Uvod u filozofiju stila*, Beograd: Univerzitet u Beogradu
- Симић 1999:** Радоје Симић, Лингвистичка стилистика, *Наш језик XXXIII/1–2*, Београд, 127–138.
- Симић 2010:** Радоје Симић, *Стилистика српског језика I. Принципи стилске анализе и фоностилистика*, Београд: Јасен.
- Симић, Јовановић 2002а:** Радоје Симић, Јелена Јовановић, *Основи теорије функционалних стилова*, Београд: Јасен.
- Симић, Јовановић 2002б:** Радоје Симић, Јелена Јовановић, *Српска синтакса*, Београд: Јасен.
- Симић, Јовановић 2009а:** Радоје Симић, Јелена Јовановић, О дискурсу, *Узданица*, часопис за језик, књижевност, уметност и педагошке науке, год. VI, бр. 2, Јагодина, 7–21.
- Симић, Јовановић 2009б:** Радоје Симић, Јелена Јовановић, О тексту са гледишта наратологије, *Анали Филолошког факултета*, 21, Београд, 85–108.
- Симић, Јовановић Симић 2013:** Радоје Симић, Јелена Јовановић Симић, О тексту и његовој структури, *Филолог*, часопис за језик, књижевност и културу, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет. Год. IV, бр. 8, 48–58.
- Симић, Јовановић Симић 2014:** Радоје Симић, Јелена Јовановић Симић, О наратологији (наративистици) данас, *Наслеђе*, год. 11, бр. 27, Крагујевац, 95–103.
- Симић, Јовановић Симић 2015:** Радоје Симић, Јелена Јовановић Симић, *Опита стилистика*, Београд: Јасен.
- Славковић 1975:** Dušan Slavković, *Osnovi novinarstva i informisanja*, Beograd: Radnička štampa.
- СН 1998:** *Савремено новинарство*, пр. Н. Тодоровић, Београд: Факултет политичких наука Универзитета у Београду.
- Станојчић, Поповић 2010:** Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Граматика српског језика за гимназије и средње школе*, 12. издање, Београд: Завод заучбенике.
- Степанов 2016:** Strahinja Stepanov, *Asertivnost, relevantnost i žanr (analiza predizbornih političkih govora)*, Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Стијовић 1996:** Светозар Стијовић, Отпор разарању српског народа, у: *Школа немушког језика*, Драгољуб Петровић, Нови Сад: Цветник, 448–449.
- Ступаревић 1988:** Олга Ступаревић, Полемике Марка Цара у задарском периоду (1880–1919), *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, XXXVI/1, 83–11.
- Танасић 2012:** Срето Танасић, Везничка и прилошка употреба спојева *тек што, само што, таман што*, у: *Из синтаксе српске реченице*, Београд: Београдска књига / Институт за српски језик САНУ, 157–165.
- Тејлор 2003:** John R. Taylor, *Linguistic Categorization*, Third edition, New York: Oxford University Press.

- Тешић 1982:** Gojko Tešić, Međuratna jugoslovenska kritika, *Delo*, XXVIII, br. 1, 109–137.
- Томић 2014:** Zorica Tomić, *Razumevanje i nespোরазуми*, Beograd: Čigoja.
- Тошовић 1988:** Бранко Тошовић, Стил полемике Вука Караџића, *Književni jezik*, br. 1, Sarajevo, 13–27.
- Тошовић 2002:** Бранко Тошовић, *Функционални стилови*, Београд: Београдска књига.
- Тошовић 2014:** Бранко Тошовић, Стилистика – антистилистика – контрастилистика – неостилистика, у: *Стилистика сeгoдњa и зaвтрa: мaтeриjaлy кoнфeрeнциjи*, Чaстъ I, Мoсквa: Фaкyлтeт жyрнaлистикe МГУ, 217–225.
- Фелман 1979:** Shoshana Felman, Le discours polémique (propositions préliminaires pour une théorie de la polémique), 179–192, https://www.persee.fr/doc/caief_0571-5865_1979_num_31_1_1195. приступљeнo: 4. 9. 2022].
- Халидеј, Хасан 1976:** M. A. K. Haliday, R. Hassan, *Cohesion in English*, London: Longman.
- Хансен 2020:** Hans Hansen, Fallacies, u: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2020), E. N. Zalta (ur.), Metaphysics Research Lab, Stanford University. <https://plato.stanford.edu/archives/sum2020/entries/fallacies/> [приступљeнo: 13. 9. 2021].
- ХЈП:** Hrvatski jezički portal, <https://hjp.znanje.hr> [приступљeнo: 17. 10. 2022].
- Чапек 1967:** Karel Čapek, Dvanaest figura borbe perom ili priručnik za pismenu polemiku, u: *Marsija ili na marginama literature*, prev. Ž. Jevtić, Beograd: Kultura, 43–47.
- Чудомировић 2015:** Јован Чудомировић, *Семантика и прагматика саставних одн. супротних напоредних везника и, па, те, а, али, него*, необјављена докторска дисертација, <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/4868/Disertacija495.pdf?sequence=6&isAllowed=y> [приступљeнo: 3. 8. 2022].
- Чудомировић, Скрипта:** Јован Чудомировић, *Скрипта из предмета Лингвистика текста и прагматика* (доступно на: pragmatika.fil.rs), приступљeнo: 1. 9. 2021.
- Шифрин и др. 2001:** D. Shiffrin, D. Tannen, H. E. Hamilton, *The Handbook of Discourse Analysis*, Oxford: Blackwell.
- Штасни 2009:** Гордана Штасни, Номинација фази вредности између антонимских парова, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, ЛП/2, 135–145.

Биографија аутора

Ненад Крцић рођен је 30. 8. 1989. у Београду. Основне студије на Групи за српски језик и књижевност завршио је на Филолошком факултету Универзитета у Београду. У току основних студија, 2013. године, за семинарски рад из Дијалектологије освојио је награду *Др Петар Ђукановић*. Мастер рад под насловом „Глаголска хипонимија у речницима синонима српског језика” одбранио је 2016. године (ментор: др Рајна Драгићевић) на Филолошком факултету Универзитета у Београду и исте године уписао докторске студије на истом факултету. На позив Друштва младих лингвиста, 21. априла 2017. представио је свој мастер рад као један од узорних мастер радова.

Од априла 2017. ради као асистент на Катедри за српски језик. Држи вежбања на предметима Стилистика српског језика, Лингвостилистика, Новинарска стилистика и Фразеологија.

Одржао је два јавна предавања у Коларчевој задужбини, у новембру 2016. године и у марту 2023.

На Републичком зимском семинару за наставнике српског језика у организацији Друштва српског језика и књижевности Србије држао је радионице у два наврата, 2018. године и 2020. године. Учествовао је у припреми *Каталога* за изложбу „Српска лексикографија од Вука до данас”, пратеће манифестације Међународног конгреса слависта у Београду.

Од 2018. године ангажован је у оквиру пројекта 178006 *Српски језик и његови ресурси: теорија, опис и примене*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Члан је Стилистичке комисије Међународног комитета слависта.

Објавио је више радова у домаћим часописима и међународним зборницима, те учествовао на више конференција у земљи (*Научни састанак слависта у Вукове дане, Језици и културе у времену и простору, Скуп младих филолога*) и иностранству (Будимпешта, Москва, Беч, Софија).

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора Ненад Крцић

Број досијеа 16071д

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Језичко-стилске одлике критичко-полемичког дискурса у савременом српском језику
(на материјалу филолошких текстова)

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација ни у целини ни у деловима није била предложена за стицање дипломе студијских програма других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, 16. 3. 2023.

Ненад Крцић

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Језичко-стилске одлике критичко-полемичког дискурса у савременом српском језику
(на материјалу филолошких текстова)

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду, и доступну у отвореном приступу, могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла:

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.
Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, 16. 3. 2023.

_____

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Ненад Крцић

Број досијеа 16071д

Студијски програм Српски језик

Наслов рада Језичко-стилске одлике критичко-полемичког дискурса у савременом српском језику (на материјалу филолошких текстова)

Ментор проф. др Јелена Јовановић Симић

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањивања у **Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, 16. 3. 2023.

Ненад Крцић